

De Zwaargewonden Eerst?

Het Nederlandsche Roode Kruis en het vraagstuk van oorlog en vrede 1867-1945

Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit Kunst en Cultuur, afdeling maatschappijgeschiedenis
Verdeigt op 14 september 1994

Erasmus Publishing 1994
ISBN 90 5235 074 4

Voorwoord

Toen ik in 1989 het plan opvatte om wat te gaan grasduinen in boeken over het vraagstuk van medische zorg in oorlogstijd, meer specifiek: de Rode Kruishulp, kon ik niet bevroeden dat dit binnen vijf jaar in enkele artikelen, drie 'gewone' boeken en een proefschrift zou uitmonden. Mijn dank gaat uit naar allen die mij hierbij op welke wijze en in welke mate dan ook terzijde hebben gestaan. Behalve die van mijn promotor, Hans Binneveld, zal ik geen namen noemen, er zijn er dan altijd enkelen die volkomen ten onrechte vergeten worden. Wel wil ik even een aantal organisaties, stichtingen dan wel instellingen naar voren halen die mij financieel en/of materieel hebben ondersteund: het Arbeidsbureau Nijmegen, de afdeling maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam, het Nederlandse Rode Kruis, de Stichting Historia Medicinae, de Stichting Studiefonds Medische Polemologie, de Stichting Tijdschrift Janus en het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Leo van Bergen

PS: Cursiveringen in citaten zijn van mijn hand. Vet gedrukte passages of uitroeptekens stammen uit het geciteerde origineel.

Ter nagedachtenis aan Theo, Ton en Johan

Inhoudsopgave

Inleiding 9

Het onderzoek 9 - De geschiedschrijving en de militaire geneeskunde 10

Oorlog en geneeskunde 15

Het gezicht van de oorlog 15 - De oorlogsbeweging 19 - De militaire geschiedenis van Nederland 20 - Arts en oorlog 25

HENRY DUNANT EN HET INTERNATIONALE RODE KRUIS 37

I De stichting van het CICR 37

De slag bij Solferino 37 - Het comité van vijf 43 - De conferentie van 1863 46 - De conventie van 1864 48

II Het militair systeem en het Rode Kruis 56

De militarisering van het humanitarisme 56 - De vrouw: een bandagerende madonna 64 - Dunant weg bij het CICR 69 - De vier overgeblevenen 73

III Het Rode Kruis en het pacifisme 83

Dunant en Von Suttner 83 - De pacifistische kritiek op het Rode Kruis-gedachtengoed 87 - Faire haïr la guerre, c'est faire haïr les rois 89

Samenvatting 91

OPKOMST EN ONDERGANG VAN EEN KONINKLIJK BESLUIT 93

I Het (niet zo) speciale karakter van het Nederlandsche Rode Kruis 93

Een Néderlands Rode Kruis 93 - Het Rode Kruis en het huis van Oranje 95 - Oorlog en vrede bij het NRK 97 - Nationaal en nationalistisch 101

II De stichting van het NRK 108

De twee Nederlanders aan de wieg van het Rode Kruis 108 - Het ontstaan van het NRK 114 - Het hoofdcomité en de afdelingen 119 - De eerste voorzitter: J. Bosscha 122 - Enkel overleg in tijd van oorlog 126 - NRK en MGD 129 - Voorbereiding in vredetijd: de verpleegstersopleiding 135 - M.W.C. Gori: de oorlog als zegen 138

III Op weg naar overleg in vredetijd 146

Enkel hulp in tijd van oorlog 146 - NRK onder MGD? 149 - Het koninklijk besluit wordt gewijzigd 154

Samenvatting 160

NEDERLAND EN DE TWEEDE GENEEFSE CONVENTIE 161

I De Geneefse conventie wordt herzien 161

Naar een nieuwe conventie 161 - Het NRK en de herziene conventie 169 - De transportcolonnes 174 - Oefeningen met de MGD 177

II Werk in tijd van vrede 181

De roep om werk in tijd van vrede wordt luider 181 - Wederom een nieuw koninklijk besluit 185 - Eindelijk maatschappelijk werk in vredesdagen 189 - De plicht tot vrijwillige hulp 193

Samenvatting 199

DE JAREN VAN DE GROTE OORLOG 201

I Het werk in de oorlogsdagen verricht 201

Het NRK is niet gereed 201 - Het Rode en het Groene Kruis 204 - De voorbereiding komt op gang 207 - De daadwerkelijke hulp 209 - De militair geneeskundige dienst 218

II De reorganisatie 226

A.A.J. Quanjer 226 - Frictie tussen de afdelingen en het hoofdcomité 230 - De reorganisatie-commissie 233 - Kritiek op de reorganisatie-commissie 237 - De twee buitengewone algemene vergaderingen 243 - Het koninklijk besluit van 22 oktober 1917 251 - De reorganisatie in de tweede kamer 254

Inleiding

Het onderzoek

In den beginne was er de vraag, de simpele vraag: waarom. Waarom voerde een deel van de Nederlandse vredesbeweging in het begin van de jaren dertig actie tegen de nationale Rode Kruis-vereniging? Al snel bleek dat deze vraag tevens het antwoord verlangde op vragen als hoe binnen dat Rode Kruis gedacht werd over en omgegaan werd met aan de ene kant het militair systeem (in het bijzonder: de militair geneeskundige dienst), en het pacifisme aan de andere; hoe gedacht werd over en omgegaan werd met andere hulpverlenende instanties, zoals het Groene en het Oranje Kruis; wat de taak in tijd van oorlog en de taak in tijd van vrede inhielden, of er een verband was tussen die twee, en zo ja: welk. Bovenal echter verlangde het een antwoord op de vraag hoe binnen die vereniging gedacht werd over het fenomeen oorlog zelf. Zet oorlog in de mens en was voorkomen daarmee onmogelijk, of was oorlog mensenwerk, met economische, politieke, religieuze en etnische oorzaken die bestudeerd en bestreden konden worden. Met andere woorden: werd de mens als krijger geboren, of werd hij tot krijger gemaakt.

Aan de derde optie dat oorlog weliswaar een inventie van de mens is, maar zich als een trein zonder rem geheel aan zijn controle onttrekt, voortdurend accelererend en alles vernietigend wat hem in de weg staat, werd in de in dit boek centraal staande periode nog nauwelijks aandacht besteed. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat oorlog een geheel ongecontroleerd verschijnsel is. Zonder enige controle zou er zelfs niet eens sprake zijn van oorlog - een gewapende strijd tussen meestentijds twee sociale groeperingen -, maar 'slechts' van massaal toegepast, volstrekt willekeurig geweld. Wel echter bepaalt niet alleen de mens de dynamiek van de beslissingen betreffende het verdere verloop van de oorlog, maar heeft de oorlog zelf daar ook een stem in, en geen geringe. Volgens deze optie staat oorlog dus als het ware buiten de mens, niet zozeer gevoerd door, als wel gebruik makend van hem. Tegelijkertijd echter zit oorlog in de mens aangezien hij deel uitmaakt van diens geschiedenis, heden en - wie zal het bestrijden na alles wat na de toch zo hoopvolle val van de Berlijnse muur is gebeurd - (nabije) toekomst. Zeker, oorlog heeft oorzaken die bestreden kunnen en dus moeten worden, maar de mens heeft niet alleen de oorlog, maar de oorlog ook de mens gevormd. In tegenstelling tot de te onderscheiden oorlogen, is het fenomeen oorlog op zich, tot op heden nog nauwelijks bestudeerd. Toch zal dit noodzakelijk zijn wil de eigen dynamiek ervan - zoals gezegd, steeds vernietigender tot er niets meer te vernietigen valt - onder controle gebracht kunnen worden, laat staan aan het fenomeen zelf een vernietigende klap kunnen worden toegebracht.

Tevens bleek dat de openingsvraag alleen verantwoord kon worden beantwoord, indien tot de oorsprong van het internationale Rode Kruis in de jaren zestig van de vorige eeuw teruggegaan zou worden. Wat lag er daarna meer voor de hand dan er nog tien jaar aan vast te plakken en - te zamen met de elders behandelde Atjeh-oorlog ¹ de test-case voor het Nederlandsche Roode Kruis (NRK) in het onderzoek te

¹ Leo van Bergen, *Voor onze jongens een sigaar*. Een geschiedenis van het Nederlandsch Indisch Roode Kruis

betrekken: de tweede wereldoorlog. Daarmee was het tijdperk van dit onderzoek naar het NRK en het vraagstuk van oorlog en vrede afgebakend. Van 1867, toen vier jaar na het internationale Rode Kruis, op 19 juli het NRK door middel van een koninklijk besluit werd opgericht, via de tweede Geneefse conventie, de eerste wereldoorlog en het interbellum, tot 1945.

De aandacht zal in deze studie voornamelijk op het Haagse hoofdbestuur zijn gericht. Dit wil niet zeggen dat ik het werk van de afdelingen niet van belang acht, dat is het wel. Diverse redenen hebben echter tot deze inperking aanleiding gegeven. Ten eerste een puur praktische. Aandacht voor zowel het hoofdbestuur als de afdelingen zou de toch al niet geringe omvang tot Lou de Jong-achtige proporties hebben doen uitdijen. Ten tweede was er in het NRK, met name met betrekking tot het hier centraal staande vraagstuk, niet van een democratische besluitvorming of van zelfstandig optreden van de afdelingen sprake. Het hoofdbestuur had vaak het eerste en altijd het laatste woord. Dit wil niet zeggen dat leden van de afdelingen of invloedrijke buitenstaanders niet aan het woord zullen komen. Dit echter alleen indien de door hen geventileerde kritische, dan wel ondersteunende opvattingen van belang of exemplarisch waren voor de koers die het hoofdbestuur voer of zou gaan varen. Het nadeel van deze voorkeur is wel dat de instemmende geluiden of kritische kanttekeningen van afdelings-bestuurders, persoonlijk blijven. De vraag of zij ook inderdaad een persoonlijke mening naar voren brachten, of dat zij een afdelingsstandpunt innamen, blijft onbeantwoord, evenals de vraag of sommige afdelingen van oudsher, traditioneel, op bepaalde punten van het hoofdbestuur afwijkende opvattingen bleven koesteren.

Ofschoon ik over een gebrek aan gedrukte en ongedrukte bronnen niet te klagen had, moet toch worden geconstateerd dat vitale informatie veelal ontbrak. Een voorbeeld is de afwezigheid van alle verslagen van de dagelijks bestuur-vergaderingen van november 1942 tot maart 1944. Toch een periode waarin het een en ander gebeurd is. Bovendien zijn er aanwijzingen dat de wel aanwezige notulen uit de oorlogstijd niet altijd even gewetensvol zijn opgesteld. Verder ben ik eenmaal een brief uit 1925 tegengekomen waarin kritiek op toenmalig secretaris-generaal H.C. Dresselhuys werd geuit. Die kritiek was ook op een hoofdbestuurvergadering naar voren gebracht, maar, omdat de meerderheid haar verwierp, niet in de notulen opgenomen. Hoe vaak heeft zich iets eenders afgespeeld, zonder dat er sporen zijn nagelaten?

De geschiedschrijving en de militaire geneeskunde

Rode Kruis-geschiedenis is niet alleen medische, maar ook, en wellicht zelfs bovenal, militaire geschiedenis. De boekstaving van de militaire-medische historie is tot nu toe voornamelijk het terrein van artsen geweest, als er al aandacht aan werd geschonken.¹ Bovendien gold de interesse vaak de voor-Napoleontische tijd, terwijl de voor ons

1870-1945, Nijmegen 1993

¹ Roger Cooter, 'War and modern medicine', in: *Companion encyclopedia of the history of medicine*, Londen 1993, p. 1536-1572, p. 1536; John F. Hutchinson, 'Rethinking the origins of the Red Cross', in: *Bulletin of the history of medicine*, 1989, p. 557-578, p. 557-558

belangrijke periode een aanvang nam in 1822 toen in het Groot-Rijkshospitaal te Utrecht 's Rijkskweekschool voor officieren van gezondheid werd opgericht, die in 1868 naar Amsterdam verhuisde. Na de voltooiing van de academisering van de militair geneeskundige opleiding in 1880, werd een jaar later deze opleiding opgeheven.¹ Behalve een handvol artikelen en een enkel woord in algemene overzichtswerken is over deze tijd nog nauwelijks gepubliceerd, en, zoals gezegd, nog minder door professionele historici. Ook over Nederlandsch-Indië kunnen wel wat titels worden genoemd,² maar de koloniën vallen buiten de territoriale afbakening.

De pacifistische arts J.A. Verdoorn weet dit gebrek aan belangstelling van geschiedkundigen daaraan dat 'de aktualiteit (van het onderwerp) bepaalde weerstanden kan opwekken bij historici die zich uitsluitend willen bepalen tot de deskriptie van een geschiedkundig verschijnsel'. De historicus zou er nauwelijks aan kunnen ontkomen stelling te nemen in de vraag naar de zin van geneeskundige hulp in oorlogstijd, stelling te nemen bij vragen over de discrepantie tussen de medische en militaire verantwoordelijkheid van de officier van gezondheid.³ Dit zal voor wat de medisch-historici betreft zeker niet van waarheid zijn ontbloot.⁴ Voor wat de krijgshistorici betreft: grotendeels interesseren zij zich meer voor het vernietigende, dan voor het herstellende deel van de oorlogvoering.⁵

Niet alleen de militaire geneeskunde mocht en mag zich in de geringe belangstelling van historici verheugen. Ook met het Rode Kruis hebben zij zich nauwelijks beziggehouden. De geschiedverhalen over die vereniging, internationaal zowel als nationaal, zijn vrijwel geheel door romantisch ingestelde biografen, Rode Kruis-leden en/of in opdracht van Rode Kruis-besturen geschreven. Enkele uitzonderingen daargelaten, dragen zij daar, met alle respect, de sporen van.⁶ Veelal verklaren zij bijvoorbeeld het ontstaan van het Rode Kruis geheel uit de humanitaire gevoelens van Dunant.⁷ Hierdoor verklaren zij dus niet waarom de ideeën van Dunant wél, en eerdere, vrijwel eerdere, evenzeer uit humanitaire gevoelens ontsproten pogingen de verzorging van zieke en gewonde soldaten te verbeteren, niet succesvol waren. Eén jaar voor Dunant zijn plannen lanceerde, stierven soortgelijke gedachten, onafhankelijk

¹ D. de Moulin (red.), *'s-Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht (1822-1865)*, Amsterdam 1988; J.A. Verdoorn, *Arts en oorlog. Medische en sociale zorg van oorlogsslachtoffers in de geschiedenis van Europa. Een inleiding in de medische polemologie*, met een voorwoord van B.V.A. Röling, Amsterdam 1972, deel I, p. 307

² H. den Hertog, *De militair geneeskundige verzorging in Atjeh 1873-1904*, Amsterdam 1991; J. de Moor, 'Een extra oorlog voor de troep', in: G.M. van Heteren e.a. (red.), *Nederlandse geneeskunde in de archipel 1816-1942*, Amsterdam 1989, p. 129-147

³ Verdoorn, a.w., deel II, p. 522-523, citaat: p. 522; ook: Cooter, a.w., p. 1537

⁴ Zie bv.: Fielding H. Garrison, *Notes on the history of military medicine*, Hildesheim/New York 1970 (2) (oorspr.: 1922), p. 5, noot 1 ("One of the greatest of modern medical historians, when approached on the matter, replied: 'The subject is distasteful to me.'")

⁵ Als voorbeelden kunnen de recente werken van Bevaart en Klinkert over de Nederlandse defensie in de jaren 1839-1914 gelden. Beiden behandelen zowat elk aspect van die defensie. Aan de militair geneeskundige dienst echter wordt slechts een luttel woord besteed.

⁶ Zie ook: Heiner Lichtenstein, *Angepaßt und treu ergeben. Das Rote Kreuz im 'Dritten Reich'*, Keulen 1988, p. 26

⁷ Zie bv. ook: *Diplomatieke conferentie voor de nieuwe Rode Kruis verdragen*. Genève 21 april-12 augustus 1949, uitgave: min. van buitenl. zaken, Den Haag 1951, p. 7

van elkaar geboren uit de breinen van de Italiaanse legerarts Ferdinando Palasciano en de Franse arts Henri Arrault, nog de wiegedood.¹ Wat maakte de Geneefse voorstellen zo attractief voor de diplomaten - dus niet: de filantropen - die in 1864 de eerste conventie van Genève ondertekenden?²

Het NRK vormt geen uitzondering. In het voorwoord van een der werken over deze vereniging werd zelfs expliciet opgemerkt dat het ter propaganda was bedoeld.³ Nederlandse historici hebben vrijwel allen zowel de MGD en al helemaal het Rode Kruis links laten liggen, waardoor het naslagwerk over die organisatie nog steeds G.M. Verspijcks *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1967* is. Verspijck was jarenlang secretaris van het hoofdbestuur en wellicht dat daardoor zijn boek elke kritische distantie mist. Bovendien is het geheel op het NRK zelf gericht. Hierdoor komt de vereniging volkomen los te staan van de maatschappij waarin zij wortelde. Ook komen in dit boek de door mij opgeworpen vragen nauwelijks aan de orde. J.H. Rombach, auteur van *Nederland en het Rode Kruis* alsmede enkele artikelen over Dunants geesteskind, verweet bijvoorbeeld Verspijck dat hij in het geheel geen aandacht had besteed aan de controverse met het pacifisme,⁴ zoals gezegd de meet van dit werk.

Verspijcks boek staat met zijn beperkingen niet alleen. Als zij al wordt vermeld, wordt op kritiek op het Rode Kruis vrijwel nooit serieus ingegaan. Kritiek op de daden en gedachten van een vereniging maakt echter evenals die daden en gedachten zelf van de geschiedenis van een vereniging deel uit, en misschien zelfs wel een belangrijker en interessanter deel. Veel meer dan instemming zet kritiek immers over zo'n vereniging en haar erfgoed aan het denken. Veel meer dan instemming leidt kritiek tot verandering en zo tot een levende organisatie. Een tweede omissie die vrijwel alle boeken en artikelen over het NRK kenmerkt, is dat zij zich richten op het 'wat' en 'hoe', en het 'waarom' laten voor wat het is. Dit is een des te grotere lacune omdat al die boeken grof gezegd 'goede daden verricht door edele lieden' behandelen. Maar of een daad goed is te noemen en een mens edel, kan alleen worden bepaald aan de hand van de motieven die aan het verrichten van die daad ten grondslag hebben gelegen. Bovendien zal nog het resultaat moeten worden afgewacht. De beriberi-epidemie na het uit humanitaire overwegingen invoeren van de rijstpelmachine in Nederlandsch-Indië bewijst dat het resultaat absoluut niet met het gehoopte hoeft overeen te stemmen. Niet voor niets luidt het gezegde dat de weg naar de hel met goede bedoelingen is geplaveid. Veelal zullen deze boeken en artikelen meer als bron dan als aanvullende literatuur worden gebruikt. Dit echter niet alleen omdat zij inhoudelijk soms meer over de auteur dan over het Rode Kruis zeggen. Zij gaan niet enkel over -

¹ Zie voor de neutraliseringsideeën van Palasciano en diens kritiek op het Rode Kruis-concept: Andrea Russo, 'Ferdinando Palasciano et la neutralité des blessés de guerre', in: Roger Durand, Jacques Meurant (eds.), *Préludes et pionniers. Les précurseurs de la Croix-Rouge 1840-1860*, Genève 1991, p. 187-193, passim; Jeanne Guillermand e.a., 'Ferdinando Palasciano, la passion de la chirurgie', in: Durand, Meurant, a.w., p. 195-209; Voor Arrault en diens door de romanière Georges Sand gesteunde claim dat Dunant zijn in 1861 gepresenteerde plannen in *Un souvenir de Solferino* had geplagieerd: Georges Lubin, 'Henry Arrault, une priorité disputée ou la guerre des deux Henry', in: Durand, Meurant, a.w., p. 211-227

² Hutchinson, a.w., p. 559-560

³ H.Ch.G.J. van der Mandere, *Het Nederlandsche Roode Kruis 1917-1920*, Amsterdam 1921, p. VI

⁴ J.H. Rombach, 'Het Rode Kruis in Nederland', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 82 (1969), afl. 1, p. 125-126, p. 125

meestentijds - de geschiedenis van het Rode Kruis, maar, eenmaal voltooid maken zij van die geschiedenis evenzeer deel uit als de erin beschreven gebeurtenissen.

Dit alles betekent natuurlijk niet dat deze studie in het luchtledige verschijnt. Zij kan voor wat het internationale Rode Kruis betreft aansluiten bij Dieter Riesenbergers *Für Humanität in Krieg und Frieden*; Jean Claude Favez' *Une mission impossible?*, en Heiner Lichtensteins ietwat slordige¹ *Angepaßt und treu ergeben*. De twee laatste, beide in 1988 verschenen werken behandelen de tijd van het Derde Rijk. Voor wat de problematiek van geneeskundige zorg in oorlogstijd en/of in dienst van het leger betreft zijn te noemen Verdoorns *Arts en oorlog, A history of military medicine* van Richard A. Gabriel en Karen S. Metz, *Medizin und Krieg* onder redactie van Johanna Bleker en Heinz-Peter Schmiedebach, Peter Riedessers *Militär und Medizin*, en, in alle bescheidenheid, *Waarde generaal: voelt u zich wel goed?* van schrijver dezes. Ook Geoffrey Best's *Humanity in warfare. The modern history of the international law of armed conflicts* gaf de nodige informatie. Dit vermag het algemene beeld echter niet te verstoren. Riesenberger vroeg zich af hoe dit mogelijk was. Waarom had de Rode Kruisbeweging nog steeds niet de interesse van de geschiedwetenschappers weten los te maken, ofschoon die beweging toch een grote rol in de historie van de militaire geneeskunde, het gezondheidswezen, de hulpverlening bij rampen, de ontwikkelingshulp en het vredesstreven heeft gespeeld en speelt.

Lediglich die Völkerrechtswissenschaft hat sich intensiv mit dem Beitrag des Internationalen Roten Kreuzes beschäftigt. Die Geschichtswissenschaft dagegen hat, von ganz wenigen Ausnahmen abgesehen, darauf verzichtet, die Geschichte dieser großen Organisation zu erforschen.²

Aan de jaren waarin het Rode Kruis ontstond en aan het werk dat het sindsdien heeft verricht kan dit gebrek aan belangstelling niet worden geweten. Het waren de jaren van vredesverlangen en oorlogsvoorbereiding, van nationalistisch gebrul en internationalistische hemelbestormerij, van strijd tegen de slavernij en 'wetenschappelijke' fundering van racistische theorieën, van ongebreideld kapitalisme en opkomst van het socialisme, van koloniale overheersing en verlangen naar de heilstaat. Het waren de jaren waarin Nederland een oorlog in Atjeh uitvocht en vijf bezettingsjaren onderging en waarin het NRK ambulances stuurde naar Frankrijk (1870), Zuid-Afrika (1900), de Balkan (1912-1913), Ethiopië (1936) en Finland (1940). Het waren de jaren waarin het pacifisme twee bloeiperiodes doormaakte, beide in bloed gesmoord. Voor onderzoek naar een humanitaire organisatie, een organisatie die gewonde soldaten helpt en zegt zo de vrede te bevorderen, een organisatie die claimt niet te kijken naar ras, nationaliteit, politieke overtuiging of geloof, een organisatie die zich beweegt in het

¹ Dit blijkt bijvoorbeeld op p. 26 alwaar Lichtenstein het heeft over de Rode Kruis-conferentie te Den Haag in 1907. Toen had daar echter de tweede, grote vredesconferentie plaats. De Rode Kruis-conferentie dat jaar was te Londen. Verderop plaatst hij kanttekeningen bij een CICR-rapport over de hulp in de concentratiekampen. De opsteller van dat rapport zou onbekend zijn, ofschoon het in de eerste persoon enkelvoud was opgesteld. (p. 81) Verderop echter blijkt de schrijver wel degelijk bekend. O. Lehner, de CICR-gedelegeerde te Berlijn. (p. 103, 123)

² Dieter Riesenberger, *Für Humanität in Krieg und Frieden*. Das Internationale Rote Kreuz 1863-1977, Göttingen 1992, p. 10

grote niemandsland tussen vredesbeweging en oorlogsmachine, toch geen oninteressante tijd.

Oorlog en geneeskunde

Het gezicht van de oorlog

In de tijd tussen 1850 en 1945 zou het gezicht van de oorlog drastisch veranderen. Van verfraaiing was daarbij echter geen sprake. Als gevolg van de technische vindingen in het industriële tijdperk steeg het dodend vermogen van de wapens enorm. De legers werden meer en meer dienstplichtige volkslegers waarvan de soldaten op nationalistisch sentiment konden worden aangesproken. Desertie was daardoor, in ieder geval vergeleken met de oude huurlegers, een te verwaarlozen factor geworden. Doden, zieken en gewonden vormden nu de voornaamste bedreiging voor de grootte van de strijdmacht. Infrastructuur en communicatiemogelijkheden (spoorwegen, telegraaf, telefoon) verbeterden zienderogen, wat niet alleen het intermenselijk verkeer, maar ook het oorlogvoeren aanzienlijk vergemakkelijkte. Dit had slagen tot gevolg die geen dagen, zoals in Napoleons tijd, maar weken of nog langer duurden en frontlinies die niet in enkele, maar in tientallen of honderden kilometers moesten worden uitgedrukt.¹

Nationalisme werd in de tijd waarin de soevereine staat de bepalende factor in het politieke, economische en militaire denken was, een drijvende kracht achter het verklaren en voeren van oorlog. Hierdoor ging het spelelement verloren, dat de achttiende-eeuwse oorlog in hoge mate nog had gekenmerkt. Het veroorzaakte een politisering en militarisering van het gehele volk. Dit had tot gevolg dat oorlog niet meer een zaak van de aristocratie en de door haar betaalde soldaten was, afgesloten met een doorgaans eervolle vrede, maar een strijd op leven en dood van volk tegen volk, een strijd tot het met zekerheid bittere einde. Gewapend met de zegeningen van de industriële revolutie zou dit proces zich in 1914 ontladen in de niets en niemand ontziende uitbarsting die de Britten de *Great war* noemen.²

Militair conservatisme vergrootte de verschrikking van de ontlading. De chirurgen beschikten over een geheel nieuw instrumentarium, maar pasten daar hun operaties niet altijd aan aan. Niet altijd, omdat het bovenstaande natuurlijk niet voor alle militairen gold, en omdat de in de eerste wereldoorlog zo belangrijke artillerie zowel werd begroet als ingepast. Ook werden, zoals gezegd, logistieke verbeteringen opgemerkt en overgenomen. Een karakteristiek voorbeeld echter wordt geleverd door het denken over de mitrailleur, het wapen dat een centrale rol speelde in de discussie over wat de beslissende factor in de overwinning bij een oorlog was: vuurkracht, zoals de Boerenoorlog scheen te hebben aangetoond, of toch nog steeds een surplus aan mankracht en morele superioriteit, zoals uit de Japans-Russische oorlog zou zijn gebleken.³ In de jaren voor de eerste wereldoorlog was 'mankracht en moreel' aan de

¹ Zie voor al deze en nog veel meer veranderingen in oorlogvoering van de voor-Napoleontische tijd tot de eerste wereldoorlog: F.C. Spits, *De metamorfose van de oorlog in de 18e en 19e eeuw*, Assen 1971; ook: John Keegan, *The face of battle. A study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, Londen 1992 (4), met name: p. 302-314; Daniel Pick, *War machine. The rationalisation of slaughter in the modern age*, Londen 1993, p. 111

² Spits, a.w., p. VII-VIII, 103, 131-132, 159-160

³ T.H.E. Travers, 'The offensive and the problem of innovation in British military thought', in: *Journal of contemporary history*, jrg 13 (1978), p. 531-553, p. 531, 537-539; Richard A. Gabriel, Karen S. Metz, *A history of*

winnende hand, al betekende dit niet dat de vuurkracht werd genegeerd. Al met al echter was duidelijk dat de goede, oude, vertrouwde, massale aanval met de bajonet naar voren zich bij de strategen in de grootste populariteit mocht blijven verheugen. Het negeren van het echec van die bajonet-aanval tijdens de oorlog in Zuid-Afrika en het opblazen van het succes ervan enkele jaren later in Mantsjoerije, waren te wijten aan een verlangen naar de heroïsche oorlog van weleer, waarin het accent op het offensief had gelegen.¹

Ondanks de enorme vergroting van de vuurkracht waarin de mitrailleur voorzag, wilden de legerbesturen er niet aan. Met name de Britten, waarvan een groot aantal oorlog als een spel was blijven zien, dat gespeeld moest worden 'as a good sport, according to the rules', zagen het wapen als een produkt van de industriële revolutie, als een produkt van de door het grotendeels uit de grootgrondbezittende klasse afkomstige militaire establishment, vervloekte moderne tijd. Voor sir Douglas Haig en de zijnen was oorlog een massaal uitgevoerd gevecht van man tegen man en doden een persoonlijke en geen machinale actie. Zij poogden van het leger een bastion te maken van de normen en waarden die het pre-industriële tijdperk hadden beheerst. Verbetering betekende voornamelijk verbetering van het bestaande en niet het invoeren van nieuw wapentuig. Officieren die wel oog hadden voor de nieuwe tijd merkten dat bij (het uitblijven van) hun promoties. John Ellis:

Even in 1914 most professional soldiers still saw the rifle and bayonet as the ultimate weapon. In essence their tactical scheme of things had altered little since Gustavus Adolphus, Frederick the Great or Napoleon.²

Het machinegeweer was een bedreiging voor concepties over de centrale rol van de mens, over het oorlogsbeslissend karakter van moed en moreel. De enige plek waar het machinegeweer wel door de militaire top was geaccepteerd, was de kolonie. In Azië en Afrika bleek het een uiterst effectief wapen voor de vestiging en handhaving van de heerschappij van een handvol blanken over een enorme, autochtone meerderheid. Dit inspireerde Hillaire Belloc tot het vers: 'Thank God that we have got; The Maxim gun, and they have not.' Hoe groot ook de overmacht was van de steevast opstandelingen genoemde Zoeloes of Makabeles, de kogels spuwende Maxims, Gatlings of Gardners dreven hen - althans de overlevenden - keer op keer terug.³ De anti-imperialist Henry Labouchere dichtte: 'Onward Christian soldiers, on to heathen lands; Prayer-books in your pockets, rifles in your hands; Take the glorious tidings where trade can be done; Spread the peaceful gospel - with a Maxim gun.'⁴

Invloed op het denken over de in dit werk centraal staande Europese slagvelden had dit alles nauwelijks. In de berichtgeving werd de Maxim veelal verzwegen en waren het vooral persoonlijke heldendaden die het rijk overzee schiepen en in stand hielden. Niet een geweer, maar de superioriteit van het blanke ras stond aan de

military medicine. Volume II: From the renaissance through modern times, New York 1992, p. 205

¹ Travers, a.w., p. 531, 538-539

² John Ellis, *The social history of the machine gun*, Baltimore 1986 (2), p. 16-17 (citaat: p. 17)

³ a.w., p. 17-18, 79-107 (met name: 84-86)

⁴ a.w., p. 100

bakermat van de koloniale overheersing en leverde daar de legitimatie voor. Bovendien, hoe kon een oorlog tegen 'een zootje kaffers' ook maar iets zeggen over een strijd tussen twee beschaafde, intelligente, blanke volkeren? Alleen zij die een link legden tussen superieure beschaving en superieure bewapening, wilden nog wel eens een hosanna over de Maxim aanheffen.¹

Zoals de Maxim een synoniem werd voor het kolonialisme, de Kalashnikov staat voor bevrijdingsbewegingen en/of terrorisme en de Thompson - 'tommy-gun' - Chicago en Capone personifieert, zo zou ondanks alles het machinegeweer, met het gifgas, uitgroeien tot het symbool van de loopgravenoorlog 1914-18.² Door de militaire terughoudendheid was het aantal machinegeweren in het begin van de oorlog relatief gering, ook bij de Duitsers, die, met name de Pruisen, toch veel positiever tegen de vindingen van de moderne tijd aankeken en daar ook hun militair voordeel mee deden. De Duitsers vochten een strijd tegen en de Engelsen ter behoud van de status quo. Dat ook zij echter huiverig stonden tegenover het machinegeweer zal deels het gevolg zijn geweest van een temperende invloed der Beieren en Saksers, die evenals de Britten meer achterom dan vooruit keken, en deels door eenzelfde gedachte als bij de eilandbewoners, dat het geweer weliswaar effectief was tegen inferieure zwarten, maar in een oorlog tegen blanken zijn nut nog maar eens moest zien te bewijzen. Dit bewijs liet niet lang op zich wachten.³

Zelfs de enkele mitrailleurs waarmee de legers in de eerste maanden van de eerste wereldoorlog waren uitgerust, gaven de verdedigende partij al zo'n enorm voordeel in de strijd dat in één klap alle opties over hoe een heldhaftig gevecht van Europeanen onderling er uit zou zien, aan flarden werden geschoten. De loopgravenoorlog met zijn massale, militair-strategisch vrijwel niets uithalende aan- en uitvallen was begonnen. Nooit zijn er zoveel mensen gesneuveld voor zo weinig territoriale winst. Ellis:

Whenever either side attempted to push forward (...) a few well-sited machine guns literally swept the attacking infantry away, causing unparalleled casualties in a matter of minutes. The machine gun had finally come into its own.⁴

Massa's soldaten werden in de richting van de vijand gestuurd enkel en alleen om neergemaaid te worden. Pas tijdens de strijd zelf drong het nut van het machinegeweer tot de strategen door - al had reeds in 1870 het Special Committee on Mitrailleurs op dat nut gewezen.⁵ Het meest trieste was echter dat zelfs toen, ondanks alle bewijzen van het tegendeel, diverse legerleiders niet konden geloven dat de enorme vuurkracht van de nieuwe wapens, de massale, met het nodige elan uitgevoerde aanval naar de geschiedboeken had verwezen. Het mislukken van een aanval resulteerde al te vaak

¹ a.w., p. 18-19

² a.w., p. 2, 151-161

³ Voor de verschillen in opvatting over oorlog en de rol van het modernisme daarin tussen de Duitsers (Pruisen) en de Britten, zie: Modris Ecksteins, *Lenteriten. De eerste wereldoorlog en het ontstaan van de nieuwe tijd*, Baarn 1990, p. 138-157

⁴ Ellis, a.w., p. 19; ook: Travers, a.w., p. 538; Erich Maria Remarque, *Im Westen nichts neues*, Frankfurt a.M./Berlijn 1983 (726.-775.000tal) (oorspr. 1929), p. 99

⁵ Travers, a.w., p. 532-533

niet in vraagtekens bij die aanval, maar in het verzoek om nog meer manschappen, of beter: nog meer geweren. Zoals in een ziekenhuis een patiënt niet een mens met een ontstoken blindedarm, maar slechts 'een blindedarm' is, zo werden de strijders meestentijds genoemd naar de functie die ze vervulden. Duizend onklaar gemaakte geweren klinkt anders dan duizend dode soldaten.¹ De ene vers gevormde compagnie na de ander verdween door de nu eveneens massaal aangevoerde machinegeweren van de aardbodem of naar het hospitaal. Geheel onlogisch was dit niet. De soldaten waren immers niet opgeleid voor een andere manier van oorlogvoeren. De massale uitval werd als de enige mogelijkheid gezien om de zo belangrijke beweging naar voren te kunnen handhaven. De individuele soldaat echter was en bleef gevangen tussen de muren van technologische innovatie en anachronistische, militaire concepties.²

De enorme hoeveelheid doden ging vanzelfsprekend gepaard met een nog grotere hoeveelheid gewonden, waarvan een aanzienlijk deel korte tijd later alsnog het tijdelijke voor het eeuwige verwisselde. Zij kwamen terecht in een van de vele hospitalen, militair dan wel vrijwillig, die de omgeving en het achterland van de frontlinie sierden. (Alleen Duitsland al zette in de eerste wereldoorlog meer dan 200.000 Rode Kruis-verpleegkundigen in, dus afgezien nog van de professionele krachten.)³ De gewonden maken deel uit van de oorlog en dus maken ook de artsen en de verpleegkundigen deel uit van de oorlog. Zij staan niet aan de buitenkant, maar vormen een integraal onderdeel van de oorlogvoering. De verzorging der gewonden is een der factoren, en niet de minste, waarmee bij het bepalen van de strategie rekening wordt gehouden. Zonder goede geneeskundige faciliteiten zou de oorlog door gebrek aan soldaten en door gebrek aan steun vanuit het thuisfront, verloren gaan.⁴

Zoals Lyn MacDonald al over haar boek over de verpleging tijdens de eerste wereldoorlog schreef dat *The roses of no man's land* geen boek over verpleegsters, maar een boek over oorlog was,⁵ zo is ook het voor u liggende werk in ieder geval niet alleen een boek over het Rode Kruis, maar zeer zeker tevens een boek over oorlog. Origineel is die gedachte niet, zeker niet van mij, maar ook niet van MacDonald. Bekijken we hem minder vanuit strategisch en meer vanuit emotioneel oogpunt, dan werd hij reeds in 1870 verwoord in het artikel *De geneesheer op het slagveld*.⁶ De aanblik der gewonden deed alle oorlogsheroïek in gebazel veranderen, een conclusie die zestig jaar later door Erich Maria Remarque werd onderschreven. Na het schetsen van een allesbehalve genoeglijk ziekenhuistafereltje, verzuchtte hij dat 'erst das Lazarett zeigt, was Krieg ist'.

¹ a.w., p. 543-544

² Ellis, a.w., p. 19, 111-145

³ Friedrich Wilhelm Brekenfeld, *Das Deutsche Rote Kreuz*, Berlijn 1941 (2), p. 27; Lichtenstein, a.w., p. 19 (Lichtenstein meldt verder: 3355 hospitalen met 197.000 bedden, 84 ambulancetreinen, 534 miljoen ingezamelde marken en voor 200 miljoen ingezameld materiaal.)

⁴ Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 271; ook: p. 274: "Whatever else may be said for military medicine, it has undoubtedly had an enormous impact on the fighting ability of modern armies."

⁵ Lyn MacDonald, *The roses of no man's land*, Londen 1991 (9), p. 9

⁶ 'De geneesheer op het slagveld', in: *Onze tijd*, jrg. 5 (1870), tweede deel, p. 310-323, p. 319

Im Stockwerk tiefer liegen Bauch- und Rückenmarkschüsse, Kopfschüsse und beiderseitig Amputierte. Rechts im Flügel Kieferschüsse, Gaskranke, Nasen-, Ohren- und Halsschüsse. Links im Flügel Blinde und Lungenschüsse, Beckenschüsse, Gelenkschüsse, Nierenschüsse, Hodenschüsse, Magenschüsse. Man sieht hier erst, wo ein Mensch überall getroffen werden kann. Zwei Leute sterben an Wundstarrkrampf. Die Haut wird fahl, die Glieder erstarren, zuletzt leben - lange - nur noch die Augen. - Bei manchen Verletzten hängt das zerschossene Glied an einem Balken frei in der Luft; unter die Wunde wird ein Becken gestellt, in das der Eiter tropft. Alle zwei oder drei Stunden wird das Gefäß geleert. Andere Leute liegen im Streckverband, mit schweren, herabziehenden Gewichten am Bett. Ich sehe Darmwunden die ständig voll Kot sind. Der Schreiber des Arztes zeigt mir Röntgenaufnahmen von völlig zerschmetterten Hüftknochen, Knien und Schultern. Man kann nicht begreifen, daß über so zerrissenen Leibern noch Menschengesichter sind, in denen das Leben seinen alltäglichen Fortgang nimmt. Und dabei ist dies nur ein einziges Lazarett, nur eine einzige Station - es gibt Hunderttausende in Deutschland, Hunderttausende in Frankreich, Hunderttausende in Rußland. Wie sinnlos ist alles, was je geschrieben, getan, gedacht wurde, wenn so etwas möglich ist! Es muß alles gelogen und belanglos sein, wenn die Kultur von Jahrtausenden nicht einmal verhindern konnte, daß diese Ströme von Blut vergossen wurden, daß diese Kerker der Qualen zu Hunderttausenden existieren.¹

Maar zelfs de honderdduizenden hospitalen van de centrale en geallieerde legers waren niet voldoende om de patiënten de individuele zorg te geven die nodig was.² Nadat een arts geen tijd had om om te zien naar Paul Bäumers vriend Kemmerich, zegt een verpleger tegen de woedende hoofdpersoon uit Remarques *Im Westen nichts neues*:

Eine Operation nach der andern, seit morgens fünf Uhr - doll, sage ich dir, heute allein wieder sechzehn Abgänge - deiner ist der siebzehnte. Zwanzig werden sicher noch voll.³

De oorlogsbeweging

De wellicht grootste verandering in de oorlogvoering was de invoering van de persoonlijke dienstplicht in het revolutionaire Frankrijk van 1794, kort voor de Napoleontische oorlogen. Vele landen volgden, maar alleen Pruisen zou het systeem na 1815 onverkort handhaven. Andere landen schaften het weer af, of pasten het door afkoop en plaatsvervanging zo aan dat meer van een klassen-dienstplicht sprake was. De revolutionaire, uit het gehate Frankrijk afkomstige gedachte dat de verdediging van het land een zaak van gans het volk was, werd weer verlaten, ook door de Fransen zelf. Na de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) zou de persoonlijke dienstplicht echter aan een indrukwekkende opmars beginnen.⁴ De militaire leiders gingen meer en meer het leger als een zelfstandig lichaam van de staat zien. Ook de oorlog werd hierdoor van de politiek losgemaakt. Als de wapens spraken moesten de diplomaten, de regeringen en bovenal de parlementen zwijgen en de generaals hun werk laten doen. De oorlog kon door geen andere dan militaire drijfveren worden gevoerd en hield volgens de Duitse generaal Helmuth von Moltke en zijn nationale en internationale geestverwanten en navolgers, pas op na de volledige vernietiging van de vijand, of... na de totale ineen-

¹ Remarque, a.w., p. 183-184

² Keegan, a.w., p. 263-270

³ Remarque, a.w., p. 29; zie voor de realiteit van het hospitaal ook: MacDonald, a.w., p. 11, 48, 66, 177

⁴ Verdoorn, a.w., deel II, p. 493; Spits, a.w., p. 140

storting van het eigen leger, maar daar werd natuurlijk niet van uitgegaan.¹ Om het leger zo sterk mogelijk te doen zijn, moest de gehele maatschappij gemilitariseerd. Het leger moest het middelpunt van de maatschappij worden in plaats van een deel of zelfs een randverschijnsel. Een doel in plaats van een middel. Pruisen ging als eerste hiertoe over en zijn militaire succes in 1870 deed de overige Europese landen volgen.²

Zij die bovenstaand gedachtengoed aanhingen werden, als antipoden van de pacifisten, de bellicisten genoemd. Het bellicisme, de oorlogsbeweging, beleefde zijn hoogtepunt aan het eind van de vorige en het begin van deze eeuw, maar was, al had het aan kracht ingeboet, ook in het interbellum zeker nog niet verdwenen. De waarschijnlijk befaamdste woordvoerder was bovengenoemde Von Moltke, die in een brief uit 1880 aan de volkenrechtskundige Bluntschli zijn beroemde zin 'Eeuwige vrede is een droom, en niet eens een schone' neerschreef, waarna een opsomming volgde van al het goede dat de oorlog in mens en maatschappij teweegbracht.³ Gedijend op de golven van het sociaal darwinisme, attaqueerde het bellicisme de vredesbeweging. Volgens de oorlogsbeweging was oorlog niet de afwijking van de norm, maar, aldus de krijgshistoricus Michael Howard, juist een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling der mensheid, 'an activity not only inevitable but essential to the health of mankind, eliminating those societies unfit to survive and ensuring that the future should be inherited by those mentally, physically, and morally best adapted to it'.⁴

Ofschoon tegengewerkt door socialisme en pacifisme was de steun voor deze ontwikkeling aanzienlijk, vooral doordat zij werd onderschreven door een merendeels zeer nationalistische pers. In combinatie met de zegeningen van de moderne tijd, mondde zij uit in een sterk verhoogde effectiviteit der legers.⁵ Omdat dit echter voor alle legers gold nadat het Pruisisch overwicht in de jaren na 1871 was tenietgedaan, resulteerde deze effectiviteit niet in een korte, hevige - en dus volgens veel Von Moltkianen, humane - slag, maar in een jarenlange stellingenkrijg met nadruk op de verdediging in plaats van de zo aanbeden aanval.

Veelal wordt dit proces verklaard door - vrijwel even vaak beschuldigend - te wijzen naar de Duitse militair, krijgshistoricus en -theoreticus, Carl von Clausewitz. Onterecht. Dat door het toenemend nationalisme; door de vergroting der legerkorpsen; door de militarisering van het volk en de militarisering van het leger, in die zin dat dat leger meer en meer los kwam te staan van de maatschappij en vooral in oorlogstijd geen inmenging in zijn doen en laten wenste, de oorlog een steeds totaler karakter ging dragen, was een ontwikkeling die Von Clausewitz weliswaar heeft geschetst, maar zeker niet gewenst. Hij had juist de onderworpenheid van de oorlog aan de politiek

¹ Spits, a.w., p. 74, 220-221; H.L. Wesseling, *Soldaat en krijger*. Franse opvattingen over leger en oorlog aan de vooravond van de eerste wereldoorlog, Amsterdam 1986 (2), p. 218-219

² W. Bevaart, *De Nederlandse defensie 1839-1874*, Den Haag 1993, p. 467

³ Zie bv.: Pierre Boissier, *From Solferino to Tsushima*. History of the International Committee of the Red Cross, Genève 1985, p. 362; Pick, a.w., p. 44 (incl. noot 8)

⁴ Michael Howard, 'The causes of war', in: Ovind Osterud (ed.), *Studies of war and peace*, Oslo 1986, p. 17 ff, p. 18; ook: Geoffrey Best, *Humanity in warfare*. The modern history of the international law of armed conflicts, Londen 1983 (2), p. 134-137; Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 262 (noot 2); Pick, a.w., p. 75-87

⁵ Verdoorn, a.w., deel II, p. 493

gepropageerd.¹ Von Clausewitz benaderde in zijn *Vom Kriege* (1832) de oorlog in abstracto. Er moet dan ook onderscheid gemaakt worden tussen deze theoretische voorstelling van de oorlog, de werkelijke oorlog en de wijze waarop en waarom zijns inziens een oorlog gevoerd moest worden. Noch een theoretische bespiegeling, noch een beschrijving van de praktijk hoeven met de eigen voorstellingen overeen te komen. Zijn meest bekende, maar desondanks vaak foutief geciteerde uitspraak luidde dat de oorlog niets anders is 'als eine Fortsetzung des politischen Verkehrs mit Einmischung anderer Mittel'. Hiermee bewees hij overigens wel Westeuropes getinte oorlogen op het oog te hebben. Voor het culturele element in de wijze van oorlogvoering en de argumenten waarmee tot oorlog wordt besloten, bleef Von Clausewitz blind. Oorlog mocht in zijn ogen alleen verklaard worden ter bereiking van een specifiek politiek doel, waardoor die oorlog ook van waarschijnlijk beperkte duur zou zijn. In de praktijk kon aan dat beeld echter door een aantal factoren afbreuk worden gedaan. Zo verfoeide hij de Napoleontische massalegers omdat met de introductie van het volk bij de oorlogvoering een emotioneel argument aan de oorlogvoering werd toegevoegd, dat afbreuk deed aan de ratio van bovengeciteerde uitspraak. Irrationele massahartstochten, zo kenmerkend voor de moderne, totale oorlog, verfoeide hij. Het is dan ook wrang in later jaren veel militairen de totale oorlog te zien propageren met een beroep op de Pruisische generaal. De door hem neergeschreven ideeën zijn slechts gedeeltelijk door aanhangers van de oorlogsbeweging gebruikt (dan wel gelezen en/of begrepen) en uit hun context losgemaakt, zoals ook met Darwin is gebeurd. (Hier moet wel bij gezegd worden dat door het onvoltooid blijven van *Vom Kriege*, dit werk tot misverstand aanleiding geeft.) Nagenoeg altijd werd en wordt bijvoorbeeld in bovengeciteerde zin het woord 'Einmischung' bewust of onbewust weggelaten. Hierdoor kon de oorlog van de politiek worden losgekoppeld. Als de oorlog uitbrak, moesten de generaals het roer overnemen. De door hem beschreven, maar niet gewenste oorlog, werd door zijn zogenaamde aanhangers wel als gewenst gezien en daarmee in 1914 werkelijkheid. En passant bewezen zij dat het door hen aangehangen dictum *si vis pacem, para bellum* niet opging. Zij zaaiden oorlog en zouden oorlog krijgen. Rouwig waren zij daar niet om.²

De militaire geschiedenis van Nederland

De relatief geringe eigen middelen; de nabijheid van grootmachten als Duitsland, Engeland en Frankrijk; het na de afscheiding ontbreken van een band met België, en de beperkte mogelijkheden om de koloniën te verdedigen, dreven Nederland in een neutraliteitspolitiek, ook al omdat commerciële belangen goede betrekkingen met alle staten voorschreven. Afzijdigheid in vredetijd en gewapende neutraliteit in dagen van oorlog was het parool. Zij vormden de heipalen onder het streven naar preventie van oorlog op Nederlands grondgebied. Deze uit omstandigheden geboren houding kreeg

¹ Spits, a.w., p. 2, 29, 82

² Zie bv. Spits, a.w., p. 20, 62, 82, 94-95, 132; A.W.F.M. van de Sande, 'Clausewitz en de echo van de Napoleontische oorlogen', in: L. de Blois e.a. (red), *De rechtvaardiging van de oorlog*, Nijmegen 1987, p. 77-85, p. 78, 81-83

in de loop der jaren versterking van de overweging dat ook moreel gezien neutraliteit de enig juiste politiek was. Pas als Nederland zou worden aangevallen zou partij worden getrokken onder het motto: de vijand van mijn vijand is mijn vriend. Om deze keuze echter zo lang mogelijk uit te kunnen stellen was machtsevenwicht noodzakelijk. Dat nu was in het Europa van rond de eeuwwisseling door diverse verbonden en allianties min of meer aanwezig. Het zou het kanongebulder van 1914 echter niet vermogen te vermijden.¹

De eerste wereldoorlog leek de neutraliteitspolitiek te hebben bevestigd. Dat Nederland niet hierdoor, maar door het eigenbelang der oorlogvoerenden buiten de strijd was gebleven, dat over de Nederlandse neutraliteit niet in Den Haag maar in Berlijn, Parijs en Londen was beschikt, zou pas veel later doordringen.² Gewapende vrede, vrede door afschrikking, bleef dan ook door het leeuwedeel der politieke partijen gepropageerd worden, al liepen de meningen over de invulling ervan vaak uiteen. Ondanks alle neutraliteit echter werd de Volkenbond begroet en tot diens rijen toegetroten. Wel liet Nederland weten niet automatisch aan eventuele sancties tegen agressors te zullen deelnemen. Nederland bepaalde zelf wel of en wanneer het de relaties met gestrafte naties zou verbreken.³

Er werd in 1922 besloten tot bezuinigingen op het budget van het ministerie van oorlog (vanaf 1928 ministerie van defensie geheten) en - daardoor - tot een klein, met moderne middelen uitgerust, goed geoefend leger. Amersfoort en Kamphuis noemden deze prioriteitennota *avant la lettre* 'innerlijk samenhangend, politiek en budgettair aan de eisen van de tijd aangepast en acceptabel voor de militaire leiding en zou, mits volledig gerealiseerd, in 1940 een vermoedelijk nog wel bruikbaar leger hebben opgeleverd, althans voor de bescheiden taken waarvoor het was bedoeld'.⁴

Het was niet de eerste keer geweest dat in de uitgaven voor 's lands verdediging was gesneden. Althans, afgaande op het grootste deel der historiografie. Onlangs echter toonde W. Bevaart overtuigend aan dat niet ingrijpende budgetversmalling vanaf 1848 - daar was vanaf 1852 zelfs helemaal geen sprake meer van geweest -, maar een conservatieve, militaire politiek, 'een voorbereiding (...) op de oorlog van gisteren', ten grondslag had gelegen aan de feiten die in 1870, tijdens de mobilisatie, aan de oppervlakte waren gekomen. Hierdoor had de politiek zich tot ingrijpende maatregelen gedwongen gezien. Niet alleen de conservatieven, maar ook de liberalen wensten de defensie te versterken. De aanhangers van Thorbecke verlieten hun idee van vreedzame, internationale ontwikkeling en van het primaat van recht boven macht. Oorlog was geen voorbijgaand verschijnsel. Het streven zou worden Nederland reeds in vreedstijd een strijdmacht te geven die zou voldoen in oorlogstijd. Niet weinigen wezen op de eclatante Duitse successen en bepleitten ook hier navolging van de algehele maatschappelijke militarisering.⁵ Natuurlijk zou het beleid er in de eerste

¹ W. Klinkert, *Het vaderland verdedigd*. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914, Den Haag 1992, p. 4-5

² H. Amersfoort, P.H. Kamphuis, *Mei 1940*. De strijd op Nederlands grondgebied, Den Haag 1990, p. 35, 54; Klinkert, a.w., p. 6

³ Amersfoort, Kamphuis, a.w., p. 54

⁴ a.w., p. 58

⁵ Bevaart, a.w., p. 116, 155, 462-463, 470, 561, 604-605; Klinkert, a.w., p. 23-24; P.H. Kamphuis, C.M. Schulten,

plaats op gericht zijn buiten de strijd te blijven. Maar, indien Nederland toch zou worden aangevallen, dan zou het leger de opmars van de vijand moeten vertragen totdat buitenlandse hulp was gearriveerd. De verdediging zou daarbij worden geconcentreerd op de vesting-Holland, die zowel het regeringscentrum als de belangrijkste handelssteden herbergde. De rest van Nederland zou min of meer aan de invaller worden prijsgegeven, maar, zo werd gedacht, weer kunnen worden bevrijd, doordat Holland vrij zou blijven. Dit beleid zou in grote lijnen tot 1940 ongewijzigd blijven.¹

Nederland kreeg een kader-militieleger. De belangrijkste kenmerken waren dat niet alle voor de dienst geschikte mannen ook daadwerkelijk op moesten komen; dat het kader uit beroepsmilitairen, 'vrijwilligers', was samengesteld, en dat de dienstplichtigen slechts korte tijd voor training naar de kazerne werden geroepen.² In vredestijd lag de uitvoering van de militaire strategie in handen van de generale staf, die in oorlogsdagen die taak overdroeg aan een dan op te richten algemeen hoofdkwartier. De formulering van de militair strategische doelstelling bleef evenwel terrein van de politiek, terrein van het gehele kabinet, natuurlijk in samenspraak met de generale staf aan de ene en het parlement aan de andere kant. Dit terrein werd te belangrijk geacht om aan de minister van oorlog/defensie prijs te geven.³

De hernieuwde belangstelling voor militaire zaken na de Frans-Duitse oorlog - die tegelijkertijd het startpunt van de Nederlandse vredesbeweging vormde - leidde tot de invoering van de persoonlijke dienstplicht in 1898, omdat het remplacantenstelsel sociaal, maar bovenal militair laakbaar werd geacht. De plaatsvervanging had voor een leger van armen gezorgd, terwijl in de ogen van de militaire top de Duitsers hun overwinning van 1871 behalve aan hun offensieve strategie, daaraan hadden te danken dat hun leger door de gegoede klasse werd geleid.⁴

De militiewet van 1901 had een aanzienlijke stijging van de militaire uitgaven tot gevolg. Ook hier werden nu verdedigingswerken opgezet, het spoorwegnet uitgebreid, telegrafisten opgeleid, plannen uitgedroefd en verworpen, verzonnen en aanvaard. Het in 1914 gemobiliseerde leger leek dan ook in de verste verte niet meer op dat van 1870. Niet dat nu wel werd gedacht kansrijk te zullen zijn bij een aanval van een der grootmachten, maar aan het streven de afschrikking zo geloofwaardig mogelijk te doen zijn, was tegemoet gekomen.⁵

Het interbellum werd beheerst door weliswaar verre van antimilitaire, maar wel zuinige kabinetten. Hierdoor snijdt de bewering dat de beweging van 'het gebroken geweertje' verantwoordelijk gesteld moet worden voor de overwinning van de Duitse strijdkrachten in de meidagen van 1940, geen hout. Weliswaar was de Nederlandse vredesbeweging in de eerste helft van deze eeuw, relatief gezien Europa's sterkste, maar dat heeft niet in noemenswaardige invloed op het te voeren beleid geresulteerd. Het was de wil de begroting kloppend te krijgen die ervoor heeft gezorgd dat het

Van staats- tot koninklijk. Gids ter begeleiding van de historische expositie in het armaturium te Delft, Soest 1986, p. 59

¹ Kamphuis, Schulten, a.w., p. 60-61; Bevaart, a.w., p. 128

² Klinkert, a.w., p. 8

³ a.w., p. 2

⁴ a.w., p. 26, 36-38, 214-216

⁵ a.w., p. 10; Kamphuis, Schulten, a.w., p. 62

budget voor het ministerie van oorlog/ defensie tot 1935 gestadig daalde. Drie jaar later werd tot een drastische vergroting van de legersterkte besloten. De lichte werd met 12.000 manschappen tot 32.000 verhoogd en de eerste oefening van enkele maanden tot een jaar uitgebreid.¹ Al met al echter was niet van een imponerende troepenmacht sprake op het moment dat Hitlers *Wehrmacht* de grenzen overschreed. Of een voor Nederlandse begrippen wél imponerende troepenmacht de uitkomst van het gevecht anders had doen zijn, is overigens zeer de vraag.

Er is al gezegd dat de invoering van de persoonlijke dienstplicht meer met militaire dan met sociale overwegingen van doen had, meer met de wil de gevechtskracht te vergroten, dan met de wens het leger tot een spiegel der samenleving en tot een democratischer instituut te maken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat tijdens die invoering werd aangetoond dat tot dan toe weliswaar wel de oorlog, maar niet de oorlogsbeweging aan ons land was voorbijgegaan. Het in 1908 verschenen artikel van S. Schiedermann *De oorlog - een noodzakelijkheid*, vormt een der bewijzen dat het bellicisme aanhangers bleef houden. De openingszin luidde:

Waar in den tegenwoordigen tijd zoo gecoquetteerd wordt met den algemeenen wereldvrede, het gekir van vredesduiven zich steeds luider doet hooren, daar lijkt het ons niet van belang ontbloot hietegen te protesteeren.²

Er werd te berde gebracht dat de betreuenswaardige stand van zaken in de Nederlandse krijgsmacht het gevolg van de materiële welvaart was. Die had slapte en moreel verval tot gevolg gehad, waardoor Nederland in een met zekerheid komende oorlog volkomen kansloos zou zijn. Het bestaan was een *struggle for life*, een *survival of the fittest*, en dus moest een krachteloos volk wel ten onder gaan. De persoonlijke dienstplicht was *fitness-training* voor geheel het volk en daadwerkelijke strijd zuiverde de rijen. Velen zouden sterven, maar zij die overbleven waren het ook waard te leven.³ De kapiteins L.J.M. Glasius en P.K.J.P. van Sloten:

Het leger is voor de innerlijke waarde van het Rijk de opvoeder en leider van het opkomende mannelijke geslacht; het is de beste school voor gehoorzaamheid en plaatsvervangende, de steunpilaar voor orde en regelmaat.⁴

Een laatste voorbeeld van een bellicistisch vaderlander is de waarschijnlijk rechtstreeks door Von Moltke beïnvloede C.J. Snijders, opperbevelhebber der Nederlandse strijdkrachten in de jaren van de eerste wereldoorlog. In 1915 schreef hij het voorwoord voor het boek *De Nederlandsche strijdmacht en hare mobilisatie*. Ofschoon hij opende met de woorden dat 'het overweldigend natuurverschijnsel (...) dat 'oorlog' heet, even oud en onvergankelijk als de natuur zelf', gelijk een stormvloed de mensheid met dood en verderf bedreigde, ging Snijders al snel over tot bespreking van de zijns inziens positieve kanten van dat overweldigend natuurverschijnsel, meer specifiek de toen één

¹ Kamphuis, Schulten, a.w., p. 71

² S. Schiedermann, 'De oorlog - een noodzakelijkheid', in: *De militaire gids*, jrg. 27 (1908), p. 495-499, p. 495

³ Klinkert, a.w., p. 357-358

⁴ a.w., p. 39-40 (citaat: p. 40)

jaar oude eerste wereldoorlog.

Wat mij in deze oorlog het meest treft, is de grootschheid zijner verschijning. (...) Geen staatsburger, man of vrouw, oud of jong, rekent zich ontslagen van den plicht met al zijn kennis en kracht mede te werken om de nationale taak te doen zegevieren. Het belang, het recht, ja zelfs het leven van den enkeling wordt prijs gegeven, zoodra het belang des Vaderlands dit eischt. Er is maar één alles-overheerschende gedachte: den oorlog zelf tot een gunstig en eervol einde te brengen. Er is geen offer te zwaar om dat doel te bereiken. Het is een treffend schouwspel eene natie tot dien graad van eenheid, krachtsinspanning en zelfopoffering zich te zien opheffen. De oorlog is de proeftijd voor de zedelijke kracht der volkeren.¹

Het spreekt vanzelf dat deze overtuiging geen andere weg open liet dan voorbereiding op de oorlog in vredestijd. Echter niet alleen militaire voorbereiding, maar ook en wellicht bovenal 'opvoeding harer (het vaderland. LvB) zonen en dochteren in nationale fierheid en opofferingsgezindheid, in liefde voor 's Lands eer en recht'.²

Arts en oorlog

In tegenstelling tot veel legeraanvoerders ten tijde van het met kleine legers uitgeruste *ancien regime* had Napoleon slechts weinig waardering voor de medische wetenschap in het algemeen en artsen in het bijzonder. Dit wil niet zeggen dat hij het belang van een militaire, medische dienst niet inzag, maar hij beoordeelde die dienst uitsluitend vanuit een militair oogpunt. De militair geneeskundige dienst (MGD) mocht de strijd niet belemmeren en was met name van waarde niet omdat hij mensenlevens redde, maar omdat hij voor de strijd bruikbaar materiaal in stand hield. Hoeveel slachtoffers een bepaalde strategie of tactiek zou kunnen kosten interesseerde Napoleon hoegenaamd niets. Enkel de overwinning en niets dan de overwinning telde. Daarbij bezorgde de dienstplicht de militaire bevelhebbers een schier onafzienbaar aantal rekruten. Waarom al die drukte voor een gewonde - vooral als die toch maar uit het gewone volk afkomstig was - als er tien gezonden voor in de plaats kwamen?³

Deze instelling heeft begrijpelijkerwijs de ontwikkeling van de MGD geen goed gedaan. Toch zou het mede de dienstplicht zijn, al ging die na 1815 dan in afgeslankte vorm door het leven, die op lange termijn voor een betere verzorging van de zieke en gewonde militair zou zorgen. Voorlopig echter veranderde er nog niets. Doordat de persoonlijke in een klassen-dienstplicht was omgezet werd het leger niet meer gezien als een spiegel van de maatschappij maar als een vergaarbak voor het grauw, het schuim, het ongeletterd janhagel. De kazerne was een tehuis voor een ieder die niet wilde deugen. De telgen van gegoede stand hadden daar niets te zoeken. Ook hier is

¹ J. Kooiman, *De Nederlandsche strijdmacht en hare mobilisatie*, Purmerend z.j. (v1920), p. 7

² idem; Zie ook: Spits, a.w., p. 89 (noot 24); C.J. Snijders, 'Het opperbevel en de politiek. Herinneringen en gedachten uit de oorlogsjaren', in: *Haagsch maandblad*, jrg. 1, deel 1, nr. 6 (juni 1924), p. 627-646. Het ingrijpen van de politiek in de oorlogvoering was eigenlijk ontoelaatbaar. Het militair bevel diende te beslissen wat er moest gebeuren. (p. 627, 646) "De bemoeizucht en heerschezucht der Volksvertegenwoordiging" was "de kwaal van het nationaal leven". (p. 637-638) Over het gekui van ultra-democraten en antimilitaristen zie: p. 642-643

³ Verdoorn, a.w., deel I, p. 219-220, 241-242; Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 155-164, 271; Garrison, a.w., p. 163-164

het onnodig te zeggen dat dit - slechts deels correcte - beeld niet bevorderlijk was voor continuering van de door de persoonlijke dienstplicht ontstane roep om goede verzorging, al werd daar dan door de legertop nog niet naar geluisterd. Door die dienstplicht was immers het leger niet meer uit merendeels buitenlandse, vaak criminele huurlingen, maar uit de zonen van het eigen vaderland, uit 'onze jongens' samengesteld.¹

Het was de Krimoorlog (1854-1856) die voor de eerste doorbraak zou zorgen. In verhalen van naar het zuiden van Rusland gestuurde, kritische oorlogscorrespondenten - een nieuw verschijnsel - werd de in alle opzichten gebrekkige, Britse geneeskundige dienst genadeloos aan de kaak gesteld. Zij veroorzaakten een schok in de publieke opinie die het parlement deed schudden en minister van oorlog Sidney Herbert ertoe bracht Florence Nightingale met een korps verpleegsters naar de Krim af te vaardigen. Zij moesten meehelpen de hygiëne te verbeteren en de medische hulp op een hoger plan te tillen. Zowel de organisatie van de geneeskundige dienst in het Britse leger als, door het gezag dat Nightingale tijdens de oorlog zou verkrijgen, het ziekenhuiswezen en de verpleegstersopleiding, zouden een grote sprong voorwaarts meemaken. Tekenend is dat Frankrijk niet tot een dergelijke maatregel hoefde over te gaan. Het land van Napoleon III kende een strikt censuurbeleid. Hierdoor konden verhalen over de slechte omstandigheden waarin de zieken en gewonden aan hun lot werden overgelaten het vaderland niet bereiken. Aan het eind van de oorlog was het sterftecijfer bij het Franse leger dan ook vele malen hoger dan bij het Engelse. Hierbij moet overigens niet de fout gemaakt worden dit geheel aan Nightingale en de haren toe te schrijven. Het is absoluut niet zeker dat het sterftecijfer bij het Britse leger zonder de aanwezigheid van Nightingale niet zou zijn gedaald. De daarvoor noodzakelijke veranderingen zouden ook zonder haar zijn doorgevoerd.²

Deze sprong voorwaarts, die zich niet tot Groot-Brittannië zou beperken, werd krachtig gesteund door een gelijktijdig plaatshebbende vooruitgang op andere gebieden in de medische wereld. Zo saai als de eerste helft van de negentiende eeuw op medisch terrein was geweest, zo bruisend waren de tweede helft, en het begin van de twintigste eeuw. De wetenschap bloeide getuige het ontdekken van de mogelijkheid van bloedtransfusie, aseptische chirurgie en verdoving door ether en chloroform; getuige ook het gebruik van röntgenstralen, antiseptische middelen en antibiotica als penicilline; de ambulancedienst kwam tot een snelle ontplooiing.³ In heel Europa werd de MGD langzaam maar zeker geprofessionaliseerd en in het begin van de jaren zestig werd het internationale Rode Kruis gesticht. Hierdoor verbeterde de verzorging van de zieke en gewonde soldaat substantieel. Dat het in het midden van de vorige eeuw wel tot een roep om verbetering van de tot de Krimoorlog verwaarloosde militaire geneeskunde kwam, en dat die roep ditmaal wel succesvol was, is het gevolg van een

¹ Spits, a.w., p. 140, 159; Riesenberger, a.w., p. 14

² In Frankrijk zou pas na de oorlog op regeringsniveau de toestand der gewonden onderwerp van gesprek worden, aan de hand van een in 1856 verschenen rapport van de militaire arts J.C. Chennu. Pas kort voor de eerste wereldoorlog zouden vrouwen echt een plaats in de militaire verpleging krijgen. Verdoorn, a.w., p. 261, 323-324; Riesenberger, a.w., p. 14-15; Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 169-176; Anne Summers, *Angels and citizens. British women as military nurses 1854-1914*, Londen 1988, p. 2, 29-66; Hutchinson, a.w., p. 564

³ Verdoorn, a.w., deel I, p. 217; Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 147-154, 240, 252, 254

aantal gelijktijdig optredende factoren.

Ten eerste zal op de reeds aangeduide oorlogscorrespondentie moeten worden gewezen, waarvan Henry Dunants *Un souvenir de Solferino* een voorbeeld kan worden genoemd, al verscheen het dan pas enkele jaren na de erin behandelde slag. Voorzover voor het midden van de vorige eeuw al sprake van oorlogscorrespondentie was, diende die enkel en alleen om de zegenrijke daden van het nationale leger te bejubelen. Die toon veranderde. Verder zal een religieuze oorzaak in ogenschouw moeten worden genomen. Vooral de in die tijd binnen het protestantisme aanwezige reveil-stroming legde veel nadruk op charitas. Deze argumenten zijn min of meer onder de noemer 'consideratie met hen die lijden onder de nadelen van de maatschappelijke orde' te brengen, consideratie die in die tijd ook tot uiting kwam in de opkomst van de arbeidersbeweging, de strijd tegen slavernij en de eerste bloeiperiodes van pacifisme en feminisme, al hadden die vaak een andere ideologische achtergrond. Er zijn echter ook redenen aan te geven die met humanitaire gevoelens niets van doen hebben, zoals de opkomst van de statistische wetenschap. Die had ondermeer aangetoond dat meer soldaten door ziekte dan door vijandelijke actie aan de strijdmacht onttrokken werden. Hierdoor werd het de overheden duidelijk dat een goede militair geneeskundige dienst, met de daarmee gepaard gaande zorg voor hygiëne, van groot belang was voor de instandhouding van een krachtdadig leger. De humanitaire gevoelens in de maatschappij gaven hun daarbij de kans het eigenbelang met een menslievend sausje te overgieten.

Ook het effect dat de invoering van de dienstplicht op het verbeteren van de geneeskundige verzorging heeft gehad is een gevolg van zowel liefdewerk als oorlogsnoodzaak. Meer en meer mensen gingen het als een staatsplicht zien voor een goede verzorging zorg te dragen.¹ Maar, ook de achttiende eeuw kende al een militair-geneeskundige verzorging op behoorlijk niveau (met aan plaats en tijd gebonden afspraken over uitlevering van gewonden en neutralisering van medisch personeel).² De Napoleontische oorlogen echter maakten hieraan zoals gezegd een eind. De mening van de zeventiende-eeuwse, Franse staatsman Jules Mazarin, dat geen *louis d'or* beter besteed kon worden dan aan de verzorging van een ziek of gewond militair, omdat een hersteld, ervaren soldaat in de strijd meer waard was dan tien, toen nog schaarse, nieuwe rekruten, was gelijk met het koningshuis ten onder gegaan. Zij overleefde de conscriptie niet. Pas toen in de tweede helft van de vorige eeuw de positieve effecten van een goede geneeskundige dienst ook voor de totale oorlogvoering op de militaire bevelhebbers ging doordringen - hoger moreel, aanvulling van de toch niet onuitputtelijk gebleken reserves, en zoals gezegd vermindering van het sterftecijfer als gevolg van ziekte - werd ook van militaire kant de roep om een betere verzorging luider. De militaire geneeskunde kroop hierdoor langzaam maar zeker uit het diepe dal waarin het sinds de dagen van Napoleon had gezeten. Het aantal medici en verpleeghulpverleners werd uitgebreid, de salarering verbeterd, de mogelijkheden vergroot. Dit neemt echter niet weg dat het karakter van de militaire geneeskunde hetzelfde bleef.³

¹ Summers, a.w., p. 135

² Hutchinson, a.w., p. 563

³ Zie voor dit alles bv.: Boissier, a.w., p. 61, 128, 131-133, 136-137, 153-156, 345; Gabriel, Metz, a.w., deel II, p.

De hartelijke omhelzing van het militaire opperbevel die de geneeskunde na de Krimoorlog en na iedere oorlog in het decennium daaropvolgend, telkenmale ten deel viel, werd na de Frans-Duitse losser en losser. De generaals lieten weliswaar niet na het belang van de geneeskunde te benadrukken, maar de menslievende overwegingen die - al dan niet gemeend - daarvoor eerst nog werden aangevoerd maakten plaats voor militaire argumenten. Een militair nodeloze, op humanitaire redenen gebaseerde verbetering van de militair medische zorg had geen schijn van kans toestemming tot invoering te verkrijgen.¹ Dit stuitte nauwelijks op medische weerstand van betekenis. Ook de artsen ontkwamen namelijk niet aan de door de nationalistische pers verspreide ideeën der bellicisten. Zo schreef de befaamde arts Th. Billroth kort na de Frans-Duitse oorlog:

Schwere Opfer hat dieser Krieg gekostet. Doch für Deutschland war es ein Glück: die Folgen für die Entwicklung von Wissenschaft und Kunst in unsren Landen werden grossartig sein.²

Tijdens de oorlog zelf had Billroth al blijk gegeven van de opvatting dat het, ten voordele van het volk als geheel, maar eens afgelopen moest zijn met de in zwang geraakte, door door vele vredesjaren week geworden types gepropageerde *Humanitätsduselei*.³

De taak die sinds jaar en dag de voornaamste van de MGD was (en is) werd ook naar buiten toe weer in ere hersteld: het op peil houden van de gevechtskracht en het moreel van de krijgsmacht. Het militaire overheerste het medische, de geneeskundige zorg stond in het teken van de militaire noodzaak. Niet het individuele heil van de soldaat, maar het algehele heil van het nationale leger moest de artsen voor ogen staan en stond de artsen merendeels ook voor ogen.⁴ Dit wordt onbedoeld geïllustreerd door

145; Vreemd is overigens dat de militair geneeskundige dienst in de 17e en 18e eeuw ondermeer was opgezet vanwege het grote epidemie-gevaar. Ook die notie was blijkbaar verloren gegaan. Andere redenen om naast artsen een apart verplegerscorps op te zetten, waren dat daardoor ten eerste geen soldaten meer gebruikt hoefden te worden om de gewonden naar het achterland te verplaatsen (waardoor die soldaten tijdelijk voor gevechtshandelingen waren uitgeschakeld), alsmede het vermijden van de indruk dat het leger aan het terugtrekken zou zijn, een indruk die zou kunnen ontstaan door het veelvuldig naar achteren transporteren van gewonde door gezonde soldaten. Peter Riedesser, 'Militär und Medizin. Materialien zur Kritik der Sanitätsmedizin am Beispiel der Militärpsychiatrie', in: *Das Argument*. Sonderband 4 (1974), p. 231-279, p. 232

¹ Verdoorn, a.w., deel II, p. 493

² gec. uit: a.w., deel I, p. 381

³ idem; Voor de opvattingen van Billroth over oorlog en geneeskunde zie: Thomas M. Ruprecht, 'Äskulap oder Mars? Von der Sanitätsideologie und ihrer Kritik seit dem 19. Jahrhundert und dem Beginn ärztlichen Friedensengagements', in: Thomas M. Ruprecht, C. Jenssen (Hrsg.), *Äskulap oder Mars. Ärzte gegen den Krieg*, Bremen 1991, p. 37-63, p. 46

⁴ R. Brummelkamp, J.K.W. Neuberger, 'Oorlogschirurgie, voorheen, thans en later', in: *De militaire spectator*, 1964, p. 506-513, p. 508-509; L.E. Visser, *La convention du 22 août 1864 et les sociétés de la Croix-Rouge*, Den Haag 1902, p. 10-11; H.M. van de Vegt, 'De betekenis en de waarde van de geneeskundige dienst', in: *De militaire spectator*, 1949, p. 210-215, p. 212; Leo van Bergen, *Waarde generaal: voelt u zich wel goed?* Geneeskunde, leger, oorlog en vrede, Nijmegen 1991, p. 51-54; Ruprecht, Jenssen, a.w., p. 39-42; Howard Levy, 'The military medicinem', in: John Ehrenreich (ed.), *The cultural crisis of modern medicine*, Londen 1978, p. 287-300, p. 287; Peter Riedesser, Axel Verderber, *Aufrüstung der Seelen. Militärpsychologie und Militärpsychiatrie in Deutschland und Amerika*, Freiburg 1985, p. 12, 19

zowel De Jong als Amersfoort/Kamphuis, die verhaalden over een Duitse arts, die als hoogste officier het bevel over een paar honderd SS-soldaten op zich had genomen. Hij was de hele ochtend van de 10de mei 1940 bezig geweest 'die grossenteils völlig verängstigten, kriegsungefahrenen Leute hochzubekommen'.¹ Zowel De Jong als Amersfoort/Kamphuis haalden dit voorbeeld aan als bewijs daarvoor dat ten tijde van de inval in Nederland de SS nog bij lange na niet de professionele vechtmachine was die zij in de loop van de oorlog zou worden. Het kan echter ook worden opgevoerd als bewijs voor bovenstaande stelling.

Ook het primaat van het militaire boven het medische element binnen het militair medisch bedrijf zelf, stuitte om diverse redenen niet op tegenstand van de aan het front en in de militaire ziekenhuizen werkende artsen. Ten eerste zijn zij mensen als ieder ander, met dezelfde fascinatie voor oorlog die zovele niet-medici ook hebben. Verder zijn ook zij inwoners van een land en hebben zij als zovele anderen de neiging het zogenaamde landsbelang te laten prevaleren boven grensoverschrijdende of individuele belangen. Tevens echter, en hier komen we op specifiek medisch gebied, werd het slagveld gezien als een prima plek om medische ervaring op te doen, middelen en methoden uit te proberen, nieuwe technieken te ontwikkelen. Veel artsen zagen het oorlogshospitaal als een speelplaats zonder surveillerende leraren, waarop in normaler omstandigheden onacceptabele experimenten doorgevoerd konden worden. Er waren geen controleurs die tijdens vredesdagen op de ethische toelaatbaarheid van medische nieuwigheden toezagen. Roger Cooter:

Like slaves, prisoners, and orphans, soldiers and sailors were traditionally easy prey.²

Harde, pijnlijke of gevaarlijke behandelingen konden in de burgermaatschappij slechts in uiterste noodzaak worden toegepast, waardoor ook niet over uitkomsten van deze methoden beschikt kon worden. De oorlog gaf aan dergelijke behandelingen ruim baan. Hij was misschien niet zo gezond voor de individuele soldaat - niet weinig artsen onderschreven Billroths stelling dat de oorlog het volk als geheel op een hoger plan bracht -, hij was wel goed voor de geneeskunde.³

Het was door deze instelling twijfelachtig of, als er tijdens de eerste wereldoorlog, om die als voorbeeld maar even aan te houden, wel genoeg artsen en verpleegkundigen voorhanden waren geweest, dan wel de noodzakelijke zorg aan de gewonden geleverd had kunnen worden.⁴ Met name de militaire hospitalen boezemden vele soldaten meer angst dan vertrouwen in.⁵ Toen Remarque zijn hoofdpersoon Bäumer gewond liet raken en naar de 'Schlachtbank' af liet voeren, zoals hij het veldhospitaal

¹ Amersfoort, Kamphuis, a.w., p. 24; Lou de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, Den Haag (meerdere jaargangen), deel III (1970), p. 130; Andere voorbeelden van aan de strijd zelf deelnemende artsen: Levy, a.w., p. 290-291

² Cooter, a.w., p. 1553

³ J.M.W. Binneveld, *Het leger als spiegel*. Oorlog, psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg, oratie Rotterdam 13-10-1989, p. 27; Brummelkamp, a.w., passim; Verdoorn, a.w., deel I, p. 352; Van Bergen, Waarde generaal, p. 56-57; Cooter, a.w., p. 1544

⁴ Remarque, a.w., p. 181-182

⁵ a.w., p. 180, ook: p. 170-171

noemde, liet hij hem zich voornemen zich onder geen voorwaarde te laten verdoven. Dan zou immers tot amputatie overgegaan kunnen worden. De chirurgen van veldhospitalen stonden erom bekend liever te amputeren dan tijdrovende operaties uit te voeren.¹ Moedeloosheid was des strijders deel.

Man kann einen Schuß bekommen und tot sein; man kann verletzt werden, dann ist das Lazarett die nächste Station. Ist man nicht amputiert, dann fällt man über kurz oder lang einem dieser Stabsärzte in die Hände, die, das Kriegsverdienstkreuz im Knopfloch, einem sagen: 'Wie, das bißchen verkürzte Bein? An der Front brauchen Sie nicht zu laufen, wenn Sie Mut haben. Der Mann ist k.v. Wegtreten!' Kat erzählt einer der Geschichten, die die ganze Front von den Vogesen bis Flandern entlanglaufen - von dem Stabsarzt, der Namen vorliest auf der Musterung und, wenn der Mann vortritt, ohne aufzusehen, sagt: 'K.v. Wir brauchen Soldaten draußen.' Ein Mann mit Holzbein tritt vor, der Stabsarzt sagt wieder: k.v. 'Und da', Kat erhebt die Stimme, 'sagt der Mann zu ihm: Ein Holzbein habe ich schon; aber wenn ich jetzt hinausgehe und wenn man mir den Kopf abschießt, dann lasse ich mir einen Holzkopf machen und werde Stabsarzt.' - Wir sind alle tief befriedigt über diese Antwort. Es mag gute Ärzte geben, und viele sind es; doch einmal fällt bei den hundert Untersuchungen jeder Soldat einem dieser zahlreichen Heldengreifer in die Finger, die sich bemühen, auf ihrer Liste möglichst viele a.v. und g.v. in k.v. zu verwandeln.²

Ofschoon autobiografische elementen Remarques roman niet vreemd zijn, blijft *Im Westen nichts neues* natuurlijk fictie. De Duitse arts, filosoof, pacifist, socialist en jood Theodor Lessing (vermoord: 1933) kwam echter terzelfdertijd tot gelijksoortige opmerkingen. Zoals vele artsen was ook hij werkzaam geweest in een *Kriegslazarett*, maar met vaderlandsliefde had dat bij hem weinig te maken gehad. De wereld die hem voor ogen had gestaan, een wereld vol gelijkwaardige individuen, was door de kanonnen van augustus naar een gapende toekomst gebombardeerd. De enige plek waar hij nog iets van zijn ideaal terugzag, was het hospitaal. Alleen daar kon hij de verschrikkelijke oorlogsjaren doorbrengen. Alleen 'unter Sterbenden' voelde hij nog 'daß im Letzten wir alle völlig gleich sind und im Einzelnen doch wieder jeder unverwechselbar'.³ Dit wil niet zeggen dat het karakter van de oorlogsgeneeskunde hem ontgaan was.

Es war alles ein Irrsinn. Man zerschloß Menschen, um sie wieder hoch zu päppeln. Man rettete sie und ging selbst dabei drauf, nur, damit die Geretteten dann doch wieder gemordet wurden.⁴

Daarbij was ook volgens hem de oorlog niets meer dan één groot experiment met mensen, ook voor de medici.

Worüber ging unter den Ärzten, im Pflegepersonal die Rede? Von gewagten Operationen, unerhörten Versuchen, neuen Heilmitteln, kühnen physiologischen Proben. Und was war der Mensch und die Seele? Material, Stoff zu politischen und militärischen Versuchen. Jeder General operierte mit Men-

¹ a.w., p. 170

² a.w., p. 195-196 (a.v. = arbeitsdienstverwendungsfähig [werk achter het front], g.v. = geschäftsstellerverwendungsfähig [bureauwerk], k.v. = kriegsverwendungsfähig [geschikt voor dienst aan het front])

³ Theodor Lessing, 'Das Lazarett' (1929), in: idem, *Ich warf eine Flaschenpost im Eismeer der Geschichte*. Essays und Feuilletons, Darmstadt 1986, p. 354-386, p. 360, 374

⁴ a.w., p. 364

schen als mit Figuren des Schachbretts.¹

Medische hulp in oorlogstijd kwam volgens Lessing neer op oplappen en terugsturen en oplappen en begraven. Barmhartigheid was zijns inziens absurd in tijden van massaslachting.

Dit neemt niet weg dat er van vooruitgang in de geneeskunde sprake was, ook in de militaire. In de jaren 1914-1918 werden procentueel gezien twee keer zoveel gewonde militairen gered als in de oorlogen van de negentiende eeuw. Het aantal soldaten dat door ziekte stierf is vanaf de Frans-Duitse oorlog geringer dan het aantal gesneuvelden.² Ook het bij moorddadiger wapentuig gelijkblijven van de verhouding van het aantal gesneuvelden ten opzichte van het aantal gewonden (1:4) werd aan de verbetering van de medische zorg toegeschreven. Hier beginnen de tegenwerpingen. Dat deze verhouding gelijk bleef kan niet het gevolg van betere medische verzorging zijn geweest, simpelweg omdat gesneuvelden hooguit hun uitvaart verzorgd krijgen. De verklaring ligt waarschijnlijk in de mens zelf. Eén op de vijf toegebrachte wonden is dodelijk, ongeacht of de wond is veroorzaakt door een knots of door een kogel.³

Een tweede tegenwerping betreft de definitie van gewonden. De eerste fase van de militair-geneeskundige zorg is de triage, het schiften van hen die wel en hen die niet voor medische hulp in aanmerking komen. Niet alle gewonden werden naar in het achterland gelegen ambulances of hospitalen vervoerd. In ieder geval werden zij wier toestand zo hopeloos werd ingeschat dat vervoer alleen de dood tot gevolg kon hebben, hooguit voorzien van een dosis morfine aan hun lot overgelaten. Zij waren niet dood, wel gesneuveld.⁴ Zeer arbitrair was ook het verschil tussen 'gedood' en 'aan verwondingen gestorven', alsmede tussen 'gewond' en 'ziek'. Vooral dit laatste onderscheid echter was niet van belang ontbloot. In tegenstelling tot gewonden hadden zieken geen recht op een oorlogsuitkering. Ziek worden kon altijd en overal en had dus niets met de oorlog te maken. Door zoveel mogelijk soldaten ziek te verklaren bespaarden de artsen de staat handenvol geld.⁵

Een tweede voorbeeld van het door en door maatschappelijke karakter van de zogenaamd neutrale en onpolitieke geneeskunde wordt verkregen door de Napoleontische oorlogen te vergelijken met de eerste wereldoorlog. Tijdens Napoleon was amputatie een normale medische handeling. Niet omdat zonder amputatie de dood zou volgen, nee, omdat amputatie het goedkoopst was. In de eerste wereldoorlog werd met amputatie veel omzichtiger omgesprongen, al zal de zaag naar de smaak der soldaten nog steeds te soepel zijn gehanteerd. Natuurlijk waren de mogelijkheden om amputatie te vermijden vergroot, maar tevens waren er zoveel gewonden dat een economische ramp onvermijdelijk zou zijn indien een zeer groot aantal van hen verder als invalide door het leven zou moeten gaan.⁶

Ook de 'Umwertung aller Werte' die de arts-patiënt-relatie in een oorlogssituatie

¹ a.w., p. 370-371; ook: Ruprecht, Jenssen, a.w., p. 41

² Verdoorn, a.w., deel II, p. 547-549; Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 203

³ Verdoorn, a.w., deel II, p. 549

⁴ a.w., deel II, p. 562-563

⁵ Cooter, a.w., p. 1541; MacDonald, a.w., p. 187, 217

⁶ Cooter, a.w., p. 1557

ondergaat mag niet onvermeld blijven. Is in vreedstijd de arts de vriend van de patiënt die zal proberen hem van zijn kwalen te verlossen, door de in eerste instantie militaire taak van de officier van gezondheid betekent in oorlogstijd genezing terugtocht naar het front. In veel gevallen werd en wordt deze terugtocht helemaal niet gewenst. Verblijf in het hospitaal is niet een noodzakelijk kwaad, maar een bevrijding. Bewijzen hiervoor zijn het grote aantal zelfverwondingen, het veelvuldig erger proberen voor te stellen van een verwonding of ziekte dan zij in feite waren, of pogingen een ziekte voor te spiegelen. Vanuit het oogpunt van menig soldaat bekeken was de vooruitgang van de militaire geneeskunde eerder een achteruitgang.¹

De laatste relativerende opmerking over die vooruitgang betreft de gelijktijdig optredende vooruitgang in de wapentechniek. Deze laatste overtrof de eerste in ruime mate. Ook al bleef de verhouding gesneuvelden-gewonden gelijk, hun aantallen vermeerderden zo dramatisch dat de medische hulp er in feite elk antwoord op schuldig bleef, er elk antwoord wel op schuldig moest blijven.² Onder andere het onuitroeibaar geloof van de vechtende soldaat dat juist hij de oorlog wel zal overleven, maakt van de oorlog een middel tot het oplossen van conflicten. Als dat geloof er niet zou zijn, zou heel wat moeilijker tot het voeren van oorlog overgegaan kunnen worden. De militaire geneeskunde, ofschoon dus volkomen onmachtig in zijn strijd tegen moderne wapens, is mede verantwoordelijk voor het in stand houden van dat geloof. Ophouden dan maar? Gabriel en Metz lijken het te suggereren, maar constateren terstond gelaten: 'Who among us is willing to suggest that the search for saving the helpless ought to end?'³

In de in dit boek centraal staande periode begonnen als gevolg van dit alles twijfels over het militair-medische werk te ontstaan. De relatie arts-patiënt bleef weliswaar voorop staan, maar er werd onmiskenbaar meer en meer naar maatschappelijke oorzaken van ziekte en dood gekeken. Een klein deel van de artsen die hun hoofd van binnenuit over de rand van de spreekkamerdeur stak, bestempelde oorlog tot oorzaak, sprak erover in termen van ziekte en verhief daarmee oorlogspreventie tot artsenplicht.⁴ De combinatie van verhoging van het moreel, versterking van de gevechtskracht en de dehumanisering van de soldaat - die geen mens was, maar bruikbaar materiaal, en niet ziek, maar ineffectief - leidde deze artsen, waaronder Sigmund Freud,⁵ tot de conclusie dat de taak van de medicus en die van de militair principieel onverenigbaar waren. De kloof tussen het medische en het militaire werk was onoverbrugbaar. Het betrof principiële dilemma's, die groter zouden worden naarmate het medisch personeel meer onder invloed of onder bevel van militaire autoriteiten kwam te staan. Hierdoor moest immers bij dat medisch werk niet meer alleen de geneeskundige, maar ook en bovenal de militaire noodzaak in consideratie worden genomen. Elk compromis is volgens hen onmogelijk en dus de militair arts of de arts onder

¹ a.w., p. 1553-1556

² Verdoorn, a.w., deel II, p. 544

³ Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 279

⁴ Zie bv.: Emil Flusser, *Oorlog als ziekte*, Amsterdam 1938; A. Groeneveld, 'Van moreele en daadwerkelijke betekenis', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 135: medicus=pacifist

⁵ Riedesser, Verderber, a.w., p. 24-25, 122

militair bevel weinig meer dan een bezoldigd schizofreen.¹ Wellicht dat de medicus zich aan zijn ethische normen kon houden zolang als dat mogelijk was, maar daarna gold onverbiddelijk de onderwerping aan de militaire noodzaak, prevaleerde de militaire boven de medische eed.²

Dit betekent niet dat er vóór het midden van de vorige eeuw nooit van medische zijde tegen militaire plannen is geprotesteerd, maar wel dat vanaf die tijd dat protest een constant aanwezige factor werd, nu eens door een enkeling, dan weer door verscheidene artsen geuit. Daarbij was er vanaf die tijd sprake van medische bezwaren en niet slechts van bezwaar door medici. Steeds meer werden de vraagtekens op medisch-ethische overwegingen gebaseerd. Een eerste teken van dit alles was het protest in 1848 van eerder genoemde Palasciano tegen de verordening van zijn bevelvoerend generaal Filangieri, om alle verslagen soldaten, gezond zowel als gewond, te doden, nadat de Bourbon-troepen van Filangieri Messina hadden veroverd. Palasciano protesteerde omdat het leven van een gewonde hem heilig was. Vriend of vijand deed niet ter zake. Tegen de wil van Filangieri in werd Palasciano tot één jaar gevangenisstraf veroordeeld. Als het aan de generaal had gelegen was de arts executie ten deel gevallen.³ Een tweede aanwijzing voor het opkomend medisch protest is het in die tijd niet bindend verklaren van de artseneed voor militair-geneeskundigen in voormalig Nederlandsch-Indië.⁴ Meer recent kan op internationaal vlak nog gedacht worden aan de Engelsman J.A. Ryle, die in het voorwoord van het in 1938 verschenen *The doctor's view of war* dagdroomde over het staken van alle medische hulp aan oorlogsvoering en -voorbereiding. In Nederland zou gekeken kunnen worden naar de in het begin van de jaren dertig gestichte Commissie inzake Oorlogsprofylaxis en de Anti-Oorlogsgroep Verplegenden.⁵

Deze pacifistische medici stelden de vraag of de geneeskundige hulp door de MGD geleverd per saldo levens redde en door het humanitaire werk temidden van de oorlogswaanzin de vrede bevorderde, of dat door de medewerking aan het oorlogsapparaat en doordat de medische zorg wellicht oorlogsverlengend werkte, er juist meer doden en gewonden te betreuren vielen. Tevens stelden zij dat een positief effect op de algehele geneeskunde, op de gezondheid van de burgerbevolking in oorlogs- en vredesdagen, hooguit een bijeffect was van het eigenlijke doel: de gevechtskracht.⁶ In navolging van de Duitse generaal en latere president P. von Hindenburg,⁷ kan in ieder geval volgens de medisch-historica Johanna Bleker nauwelijks meer worden ontkend dat het medisch werk in oorlogstijd de legers de oorlog langer heeft

¹ a.w., 127

² Verdoorn, a.w., deel II, p. 527, 531

³ Russo, a.w., p. 188; Boissier, a.w., p. 159

⁴ E.W.A. Ludeking, *Recueil voor den militair geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië*, Batavia 1871, p. 215; zie ook: E.A. Vastyan, 'Warriors in white: some questions about the nature and mission of military medicine', in: *Texas reports on biology and medicine*, vol. 32, nr. 1 (lente 1974), p. 327-342, p. 327

⁵ H. Joules (ed.), *The doctor's view of war*, Londen 1938, p. 7-9; Van Bergen, Waarde generaal, p. 95-103, 109-112; Ruprecht, Jenssen, a.w., p. 46-58, met name: p. 57-58; Levy, a.w., p. 289-290

⁶ Levy, a.w., p. 287

⁷ Hindenburg: "Würde unser Sanitätskorps nicht auf der Höhe der Zeit gestanden haben, auf der es sich tatsächlich befand, so hätten wir schon aus diesem Grund den Krieg nicht so lange durchhalten können." gec. uit: Riedesser, Verderber, a.w., p. 19 (nogmaals: p. 128)

doen volhouden.¹ Ook maakte zij korte metten met het positieve imago dat de oorlog bij vele artsen had, een imago waarmee Gabriel en Metz lijken in te stemmen als ze opmerken dat 'as the war (de Amerikaanse burgeroorlog, LvB) dragged on (...), many of the marginally competent physicians and surgeons of both sides became excellent practitioners as a result of their battlefield experience'. Zij geven echter toe dat dit beeld alleen opgaat als de militaire geneeskunde puur vanuit medisch standpunt wordt bekeken. Gezien vanuit 'the purpose of any military medical service (...) to salvage manpower for the army', gezien vanuit militair standpunt dus, vergruist dit beeld volkomen.² Zij zullen dan ook met Bleker hebben ingestemd dat niet de oorlog de medische wetenschap, maar de medische wetenschap de oorlog vooruit hielp.

Veel van de aan oorlogsdagen toegeschreven ontdekkingen blijken al voor die dagen te hebben bestaan. Nog afgezien daarvan dat door de verspreiding van ziektes door de legers en het primaat aan de behandeling van militairen, oorlog funest was voor de civiele gezondheidszorg tijdens de oorlog zelf, heeft het ook weinig bijgedragen aan de verbetering van die zorg in vreedstijd. Daarvoor verschilden simpelweg de problemen waarvoor artsen zich in oorlog- en vreedstijd gesteld zagen te zeer van elkaar. Verder was veel van de in de ene oorlog opgedane ervaring waardeloos in een volgende als gevolg van de vooruitgang in de medische kennis in de tussenliggende periode en als gevolg van het geheel eigen karakter van elke oorlog.³ Zelfs echter indien zou worden erkend dat onder de druk van de oorlog improviseren-derwijs nieuwe en blijvend bruikbare technieken uitgevonden of de toepassing van bepaalde middelen of technieken in een stroomversnelling raakte - er even van uitgaand dat dit positief te noemen is, niet voor niets wordt het invoeren van nieuwe middelen en technieken in vredesdagen met de nodige omzichtigheid bekleed -, dan nog stond, aldus Bleker, 'dieser Nutzen in keinem Verhältnis zur Zahl der Toten, der Verwundeten und der bleibend verstümmelten Menschen, mit der diese Erkenntnisse bezahlt werden mußten'.⁴ Het is de medische invulling van hetgeen in het na de tweede wereldoorlog herschreven *Sittengeschichte des Weltkrieges* over de twee bloedigste oorlogen die de mensheid heeft meegemaakt geschreven staat. De oorlog hebben we niets te danken. Weliswaar werd 'Altes und Vermohdertes (...) vom Krieg verweht, aber es wäre auch ohne ihm der Vernichtung anheimgefallen; so Manches reifte im Schoße der "großen Zeit", aber diese Sat hätte auch aufgehen können ohne daß Millionen Leichen den Boden der Menschheitsgeschichte zuvor düngten'.⁵

In het hierna volgende verhaal zal meermalen op de hierboven geschetste opmerkingen worden teruggekomen, opmerkingen die niet enkel de officieren van gezondheid raakten, maar allen die geneeskundig werk in tijd van oorlog verrichtten,

¹ Johanna Bleker, 'Medizin im Dienst des Krieges - Krieg im Dienst der Medizin', in: Johanna Bleker, Heinz-Peter Schmiedebach (Hrsg.), *Medizin und Krieg. Vom Dilemma der Heilberufe*, Frankfurt a.M. 1987, p. 13-25, p. 17; Ook Summers (a.w., p. 1) lijkt dit te zeggen als ze als een der redenen voor het schrijven van haar boek over oorlogsverpleegsters opgeeft: "Why it (WO I. LvB) broke out came to seem less important than why it went on for so long."

² Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 191, 196, 270; ook: Cooter, a.w., p. 1541-1553

³ Cooter, a.w., p. 1548-1553; Levy, a.w., p. 298-300

⁴ Bleker, a.w., p. 20-21; ook: Riedesser, a.w., p. 232; Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 154, 270

⁵ H. Magnus Hirschfeld, *Sittengeschichte des ersten Weltkrieges*, Hanau z.j. (1978) (3), p. 40

dus ook de artsen en verpleegkundigen van het Rode Kruis. Veel genees- en verpleegkundigen, ook al zijn zij in vredesdagen in de burgermaatschappij werkzaam, voelen zich door de artseneed verplicht medische hulp te verlenen in oorlogstijd. Zij zien geen andere mogelijke handelwijze zonder de ethische principes die de artseneed hun heeft opgelegd geweld aan te doen. Volgens hen zijn de geschetste problemen niet structureel, maar incidenteel en individueel van aard. Zij omschrijven het geneeskundig werk te midden van het oorlogsleed als 'vredes-' of 'humanitair werk'.¹ Bovendien is een arts niet alleen arts, maar ook Nederlander, hetgeen trouw aan koning en vaderland met het geneeskundig beroep in overeenstemming zou brengen.² Verder zou medisch werk in legerverband het tijdelijk gevolg zijn van de wereldsituatie, waarin immers nog altijd vele conflicten niet vreedzaam, maar gewelddadig worden opgelost. Als arts mocht je je niet buiten de realiteit stellen. Ook hierdoor zou werk in oorlogssituaties en/of in dienst van het leger, niet strijdig zijn met de beroepsethiek.³ De vermeende discrepantie tussen de militaire en de artseneed, die beide door officieren van gezondheid moeten worden afgelegd, ontkenden zij.

Wellicht mag verondersteld worden dat de arts, die zich al in vreedstijd onder militair bevel had geplaatst, de militaire waarden en normen aanvaardde en ook daarnaar wenste te handelen. Het is echter moeilijker voorstelbaar dat ook de vele civiele artsen, verplegers en verpleegsters, die in oorlogstijd militair-geneeskundige diensten verlenen, 'überzeugt von ihrer unveränderlichen humanitären Mission, nicht wenigstens gelegentlich mit den Ansprüchen der Kriegsführung in Konflikt geraten', zoals Bleker zegt, die, met enkele andere historici en medici, onderzoek verricht naar het medisch handelen van Duitse artsen in oorlogssituaties, vanaf de tweede helft van de vorige eeuw tot aan het eind van de Nazi-tijd.⁴ Deze conflicten zijn inderdaad opgetreden, zowel met normaliter civiele artsen, als met officieren van gezondheid.⁵

Tragisch is dat juist zij die zeiden geen stelling te nemen ten opzichte van oorlog, omdat het medisch beroep neutraal en a-politiek was, bij de oorlogshandelingen ingeschakeld werden. Zij zagen de verzorging der zieken en gewonden als hun medische plicht. Door hun vermeend neutrale en a-politieke houding werden zij echter tot handelen gedwongen dat nauwelijks neutraal en a-politiek genoemd kan worden.⁶ Zoals polemoloog en volkenrechtkundige B.V.A. Röling het zei: de meeste artsen ondernemen hun werk in oorlogstijd uit humanitaire overwegingen, maar dat werk heeft wel degelijk militaire betekenis.⁷

Na dit inleidend verhaal over de militaire context en de problematiek van geneeskun-

¹ Bleker, a.w., p. 13-25; H.M. van de Vegt, 'Geneeskunst en oorlog', in: *Recent medisch-ethisch denken II*, Leiden 1970, p. 100-147, p. 100 (aanhef)

² H.M. van de Vegt, 'Medische ethiek en militaire dienst', in: *Medisch contact*, jrg. 12, nr. 14 (4-4-1957), p. 240-241. p. 240; Levy, a.w., p. 288

³ NRK-historisch archief, ordner 3, trefwoord: de mil. gen. dienst, J.Th. Wilkens, *De geestelijke achtergrond der militaire geneeskunde*, p. 4-5; Dat iets realistisch is en dus ethisch verantwoord, is overigens een logisch gezien foutieve gevolgtrekking. Ethiek hoeft niet realistisch te zijn, en realisme niet ethisch.

⁴ Bleker, a.w., p. 15

⁵ Van Bergen, *Waarde generaal*, p. 15-36

⁶ Cooter, a.w., p. 1558; Bleker, a.w., p. 17

⁷ Verdoorn, a.w., deel I, p. II

dige zorg in oorlogsdagen, wordt het tijd de aandacht specifiek op het Rode Kruis te gaan richten. Na een hoofdstuk waarin de beginjaren en het gedachtengoed van het internationale Rode Kruis zullen worden geschetst, zal op het NRK worden overgegaan. Dit zal voornamelijk chronologisch gebeuren, al wordt door de thematische aanpak binnen de chronologie, zeker bij tijd en wijle over de tijdsafbakening van het betreffende hoofdstuk heen gekeken. De volgende periodes zullen zoals gezegd aan bod komen: de stichting en beginjaren van het NRK; de tijd rond de herziening van de Geneefse conventie in 1906; de eerste wereldoorlog; het interbellum, en de tweede wereldoorlog. Naast de denkbeelden die werden gekoesterd over het vraagstuk van oorlog en vrede, zijn de thema's die daarin de meeste aandacht opeisen: de verhouding tot de Nederlandse vredesbeweging; de relatie met de diverse bonden voor ziekenverpleging en met de overige hulpverlenende instanties, zoals het Groene Kruis; de taak in tijd van oorlog en de taak in tijd van vrede; het neutraliteitsvraagstuk, en bovenal: de steeds veranderende en dus steeds opnieuw besproken verhouding tot de militair geneeskundige dienst.

HENRY DUNANT EN HET INTERNATIONALE RODE KRUIS

‘You will observe the Rules of Battle, of course?’ the White Knight remarked, putting on his helmet too. ‘I always do’, said the Red Knight, and they began banging away at each other with such fury that Alice got behind a tree to be out of the way of the blows. ‘I wonder, now, what the Rules of Battle are’, she said to herself.

Lewis Carroll, *Through the looking-glass*

Een boek over een nationale Rode Kruis-vereniging kan niet worden geschreven zonder tevens aandacht te besteden aan de moedervereniging te Genève, het Comité International de la Croix Rouge (CICR), alsmede aan een enkel ander nationaal Rode Kruis, in dit geval met name het Duitse. Alleen zo kan worden bekeken in hoeverre de handelwijze van de te bespreken vereniging een gevolg van het nationale karakter is, of dat die handelwijze ook met de filosofie en de tradities van het Rode Kruis als geheel heeft te maken. Daarom zullen in dit hoofdstuk achtereenvolgens de stichtingsjaren van het internationale Rode Kruis en zijn houding tegenover het militair systeem en het pacifisme worden besproken. Het spreekt voor zich dat daarbij de twee vooraanstaande figuren uit die jaren, Jean Henry Dunant en Gustave Moynier, uitgebreid aan het woord zullen komen over zaken als humaniteit en neutraliteit, en over de vraag hoe deze te verwezenlijken zijn in oorlogstijd, in een tijd dus dat de militaire noodzaak een hoofdrol opeist.

I De stichting van het CICR

De slag bij Solferino

Aan het eind van de jaren vijftig van de vorige eeuw werd Italië geteisterd door de oorlog tussen Frankrijk en Sardinië aan de ene en Oostenrijk aan de andere kant. Een van de hevigste veldslagen in die oorlog vond plaats in de buurt van het plaatsje Solferino, op 24 juni 1859. Het resultaat van die slag werd behalve door een aantal al dan niet triomferende generaals, ook door de geschokte Geneefse zakenman Jean Henry Dunant aanschouwd. Hij waarde in het nabijgelegen plaatsje Castiglione rond, waarheen de duizenden gewonden werden vervoerd.¹ Dit tafereel maakte de altijd al bij Dunant aanwezige humanitaire gevoelens los, en met hulp van een journalist, enkele toeristen en een handvol Castigliaanse vrouwen,² trachtte hij drie dagen en nachten lang, het leed van de vele gewonde soldaten zo goed en zo kwaad als maar mogelijk was, te verminderen. Om de plaatselijke bevolking van de noodzaak te overtuigen dat niet alleen de gewonden van de eigen, maar ook van de Oostenrijkse

¹ Verdoorn, Arts en oorlog, deel I, p. III, 391

² Boissier, From Solferino, p. 26; Margaret Poulter, ‘The archives of the British Red Cross’, in: *Social history of medicine*, vol. 6, nr. 1 (april 1993), p. 143-148, p. 143

zijde geholpen moesten worden, liep hij 'Siamo tutti fratelli', - wij zijn allen broeders - roepend rond, daarmee aangevend dat een gewonde, voor de strijd uitgeschakelde soldaat, niet meer als vijand diende te worden beschouwd.

In feite werd na de slag bij Solferino het Rode Kruis geboren. Het zou echter nog vier jaar duren voordat de peuter in het bevolkingsregister zou worden ingeschreven en dat die peuter toen nog leefde had niet al te veel met wereldwijd gedeelde humanitaire gevoelens van doen. In feite is het Rode Kruis een goed voorbeeld van een vereniging die door een mix van charitas en militair belang kon ontstaan. In tegenstelling tot de ideeën van Arrault en Palasciano kon, evenals het oorlogsrecht, het Rode Kruis wortel schieten. Recht en hulpverlening vormden als het ware het compromis tussen de humanitaire, internationalistische stroming die in het midden van de vorige eeuw met name in de intellectuele elite sterk in opkomst was, en het bellicisme/nationalisme. Als er al oorlog moest zijn - en daar twijfelde vrijwel niemand aan - kon die maar het beste netjes gevoerd worden, zodat de gevolgen binnen de perken bleven. Het humanitaire en voor de staat goedkope Rode Kruis vormde een perfect antwoord op de roep om goede verzorging, geslaakt door een thuisfront dat door de betere communicatiemogelijkheden al tijdens de oorlog zelf op de hoogte werd gesteld van de enorme aantallen gewonde familieleden die de moderne oorlog met zich meebracht. Kortom: het Rode Kruis appeleerde zowel aan de humanitaire gevoelens van vele burgers, als aan het militair en politiek belang van leger en staat. Niet zozeer Dunants liefdadigheid, als wel het inzicht van de belligerente staten dat het Rode Kruis zeer van pas kon komen, leidde tot de stichting van het CICR in 1863 en tot de Geneefse conventie een jaar later. De Vereniging voor Hulp aan Zieke en Gewonde Soldaten zou zonder de steun der grootmachten een even vroege dood zijn gestorven als eerdere pogingen de medische hulp aan oorlogsslachtoffers te verbeteren.¹

Dunant, telg van een Geneefse patriciërsfamilie, stelde reeds op jonge leeftijd belang in sociale vraagstukken, al kwam de door hem verleende hulp aan armen, ouden van dagen en gevangenen toen nog zeker niet boven het niveau van weliswaar welgemeende, maar verre van structurele weldoenerij uit. Deze instelling leidde tevens tot een bezoek aan Harriet Beecher-Stowe en een levenslange strijd tegen de slavernij.² Over bovengenoemde slag en de daarna verleende hulp schreef Dunant enkele jaren later het boek *Un souvenir de Solferino*. Aan het eind van dat werk riep hij de Europese landen op vrijwillige, nationale verenigingen tot hulp aan zieke en gewonde soldaten op te richten, om zo een deel van de aan oorlog verbonden ellende in te dammen.³ In tegenstelling tot een dertigtal jaren later, legde Dunant zich ten tijde van het schrijven van zijn werk nog bij de oorlog zelf neer. Evenals Von Moltke achtte hij duurzame vrede een utopie, een droom, waarbij een niet onbelangrijk verschil natuurlijk was dat de Duitse generaal daarbij meer aan een nachtmerrie dacht. Dunant zag wellicht de oorlog al als iets dat eigenlijk voorkomen zou móeten worden, maar dat niet voorkomen kòn worden. De oorlog werd nog door te velen bejubeld en/of als 'natuurlijk' beschouwd. Al ging het dan niet van harte, helen had de voorkeur boven voorko-

¹ Cooter, *Medicine*, p. 1558; Hutchinson, *Rethinking*, passim, met name: p. 559, 561-562, 571-573, 578; Summers, *Angels*, p. 134; Riesenberger, *Humanität im Kriege*, p. 18

² Verdoorn, a.w., deel I, p. 387-389

³ Zie: J. Henri Dunant, *Un souvenir de Solferino*, Genève 1863 (3), p. 150-170; J. Henri Dunant, *Solferino*. De stem der mensheid op het slagveld (vertaald, voor- en nawoord: J.H.C. Basting), Den Haag 1863, p. 107; Dunants boek werd dertig jaar later opnieuw vertaald en opgenomen in: Ch.F. Haje, *Een gedenkzuil der negentiende eeuw*. Het Roode Kruis. Oorsprong, geschiedenis, gevolgen, Amsterdam 1899, p. 10-53, p. 44

men.¹

Dunant stelde het vormen van van elkaar onafhankelijke, nationale verenigingen voor die in tijd van oorlog de MGD zouden moeten bijstaan.² Volgens sommige biografen en Rode Kruis-historici was deze oproep het gevolg van het inzicht dat zijn ideaal van enkel en alleen een internationaal hulpverleningsorgaan niet realistisch was.³ Dit verklaart echter niet zijn mening dat die verenigingen 'in tijd van oorlog wel middelen (zouden) vinden om zich broederlijk te verstaan, en gemeenschappelijk te handelen'.⁴ Als hij hierover geen twijfels had, waarom was een internationaal hulpverleningsorgaan dan zijn ideaal? Stond hem werkelijk toentertijd al dat ideaal voor ogen en zijn deze woorden eerder als 'hoop' dan als 'overtuiging' te karakteriseren, of stamt zijn afkeer van nationalisme pas uit later dagen? Persoonlijk ben ik geneigd aan die laatste optie meer geloof te hechten, te meer omdat hij in *Un souvenir de Solferino* had geschreven niet te verwachten dat de verenigingen aan geldgebrek ten onder zouden gaan. Voor voldoende liquide middelen stond het nationaal gevoel garant.⁵

De reacties op Dunants boek en met name op de erin neergeschreven oproep, waren uiteenlopend. Velen sympathiseerden met de gedachte, maar dachten dat alleen in tijd van oorlog zelf door humanitaire en patriottische gevoelens tot stichting van hulpmaatschappijen overgegaan zou kunnen worden.⁶ Zelfs de Société Genevoise d'Utilité Publique, de vereniging waaruit zich het eerste Rode Kruis-comité zou vormen - het zogenaamde Comité van Vijf - was zeker niet onverdeeld enthousiast.⁷ Ook de door Dunant zo bewonderde Florence Nightingale reageerde niet bepaald euforisch. Zij schreef in 1863 aan Dunant dat zij de oproep in zijn boek alsmede de daarna door hem opgestelde voorstellen om tot verwezenlijking van hulpmaatschappijen te komen, verwerpelijk achtte. Zijn voorstellen zouden tot gevolg hebben dat de nationale regeringen zich ontheven zouden gaan voelen van hun plicht te zorgen voor

¹ Verdoorn, a.w., deel I, p. 400-401; Dunant, *Un souvenir*, p. 150-151; ook: Dunant, *De stem der menscheid*, p. 108-109; Haje, *Gedenkzuil*, p. 44-45; Yves Sandoz, 'The Red Cross and peace: realities and limits', in: *Journal of peace-research*, vol. 24 (1987), nr. 3, p. 287-296, p. 287: "If war is unavoidable, then it should be waged with as little barbarity as possible." (Dunant in 1863)

² Dunant, *Un souvenir*, p. 168-170 (inc. p. 168 noot 1); Dunant, *De stem der menscheid*, p. 123-124: Het hoofdcomité van een vereniging zou moeten bestaan uit "enkele, eervol bekende mannen, die tot dat werk volharding genoeg bezitten".

³ Zie bv.: Ch.F. Haje, 'Het Roode Kruis in Japan', in: *De gids*, jrg. 70 (1906), deel I, p. 286-317, p. 288. Volgens Haje was het de bedoeling van Dunant geweest het Rode Kruis van elk nationalisme en patriottisme los te koppelen. Hij zou het liefst één wereldverbond tot hulp aan de lijdende mensheid in het leven hebben geroepen. Dit was in de praktijk echter niet haalbaar. Appelleren aan nationalistische en patriottische gevoelens bleek van levensbelang voor de nationale verenigingen.; zie ook: Ch.F. Haje, 'De stichter van het Roode Kruis', in: *Elseviers geïllustreerd maandschrift*, mei 1897, p. 439-474, p. 445: Dunant had in *Un souvenir de Solferino* een organisatie voor ogen gestaan die weliswaar uit nationale verenigingen was samengesteld, maar die internationaal van instelling was. Het is jammer dat Haje niet aangeeft waar hij deze informatie vandaan heeft. Nu rest niets anders dan de conclusie dat hij de denkbeelden van Dunant aan het einde van de eeuw ook al aanwezig achtte in de Dunant die de slag bij Solferino meemaakte.

⁴ Dunant, *De stem der menscheid*, p. 123-124, op p. 110 ook nog: "uit de geachtste en invloedrijkste mannen van dat land"; Dunant, *Un souvenir*, p. 152, 168 (noot 1)

⁵ Dunant, *Un souvenir*, p. 168; Dunant, *De stem der menscheid*, p. 123

⁶ Hutchinson, a.w., p. 565-566

⁷ Boissier, a.w., p. 48-49

een deugdelijke militair geneeskundige dienst. Niet hulp áán, maar verbetering van de MGD moest het streven zijn.¹ Het is niet vreemd dat de nogal nationalistische Nightingale, die door velen als een soort Johannes de Doper van het Rode Kruis wordt gezien, in het geheel niet van het Rode Kruis-idee was gecharmeerd. Al tijdens haar werk in de Krimoorlog, waarvoor zoals gezegd de minister van oorlog de opdracht had verstrekt,² maakte zij volkomen duidelijk dat de MGD en alleen de MGD voor de geneeskundige hulp aan zieke en gewonde militairen diende te zorgen. Voorwaarde was wel dat die dienst zijn gelederen zou openzetten voor vrouwelijke verpleegkundigen. Wellicht heeft het gegeven dat dit advies tot de eerste wereldoorlog slechts mondjesmaat werd opgevolgd, ertoe geleid dat zij in later jaren alsnog van het Britse Rode Kruis deel is gaan uitmaken.³

Een voor Nightingale niet onbelangrijk instemmend geluid kwam van Palasciano. Ook hij legde de verantwoordelijkheid voor de zorg voor zieke en gewonde soldaten geheel en al bij de staat. Mensen die hun leven op het spel zetten voor de staat hadden recht op de best mogelijke hulp door die staat zelf gegeven.

I cannot accept that when the law prevents a shipowner from sending his vessel on a long voyage without doctors and a decent store of medicines on board, states should be allowed to embark on waging war without enough personnel to give regular care to the sick and wounded and without having taken every possible measure to reduce the risk of their being mutilated.⁴

De meeste commentatoren van de uiteenlopende visies van Nightingale en Dunant steken hun sympathie voor het standpunt van Dunant niet onder stoelen of banken. Hij zou met zijn keuze voor vrijwillige hulp een dieper menselijk gevoel ten toon hebben gespreid dan de aan staat en MGD vasthoudende Nightingale. Het is daarom interessant te wijzen op de achterliggende motieven van Nightingales houding. Nightingale hamerde op de plicht van de staat, omdat bij een wegvallen van die plicht, meer financiën voor het vernietigende deel van de oorlogsvoorbereiding beschikbaar zouden komen, geld dat anders aan de geneeskundige afdeling had moeten worden overgemaakt. Zij vreesde dat oprichting van het Rode Kruis de staten eerder tot oorlogvoering kon doen besluiten en dat die oorlogen een nog schrikwekkender karakter zouden gaan dragen.⁵

¹ Verdoorn, a.w., deel I, p. 385-386; Willy Heudtlass, *J. Henry Dunant. Eine Biographie*, Stuttgart/Berlijn 1985 (4), p. 73-74; Boissier, a.w., p. 42

² Haje, Gedenkzuil, p. 46

³ Summers, a.w., p. 2, 137; Geoffrey Best gaf het verschil tussen Nightingale en Dunant als volgt weer: "The idea embodied in Miss Nightingale's work was that medical and nursing volunteers should improve the conditions and prospects of recovery of sick and wounded soldiers once they had got back to the hospital. The peculiar idea elaborated by Dunant and his Swiss associates (...) was to improve sick and wounded soldiers' chances of getting back to the hospital in the first place." Best, *Humanity*, p. 149; Met wat meer gevoel voor dramatiek ging ook J.A. Joyce op de controverse Nightingale-Dunant in: "Dunant, the European visionary, had seen a light on the horizon, which had been hidden from Miss Nightingale's more pragmatic English mind. Miss Nightingale saw the stricken soldier at her feet: Henry Dunant saw suffering mankind... everywhere." J.A. Joyce, *Red Cross International and the strategy of peace*, Londen 1959, p. 21

⁴ Boissier, a.w., p. 159-161, citaat: p. 161; Riesenberger, a.w., p. 17; Van Bergen, *Waarde generaal*, p. 15

⁵ William Shawcross, *The quality of mercy*. Cambodja, holocaust and modern conscience, Glasgow 1985 (2),

Een vaak aangehaalde reactie in boeken over het Rode Kruis is die van Victor Hugo uit 1871. Opvallend is echter dat vrijwel even vaak die reactie verminkt wordt weergegeven, zoals in Pierre Boissiers *From Solferino to Tsushima*. Boissier citeerde Hugo als volgt: 'You are arming the cause of humanity and serving freedom...I endorse your efforts with enthusiasm.'¹ Indien echter de gehele brief van Hugo wordt gezien is behalve van hulde, tevens sprake van een verkapte reprimande aan het adres van Dunant, die zoals gezegd toentertijd de oorlog nog als onvermijdelijk zag en bovendien weinig naliet om in de gunst van de Europese adel te komen in de hoop en overtuiging dat die hem bij de verwerkelijking van zijn plannen terzijde zou staan.

Vous armez l'humanité et vous servez la liberté: faire haïr la guerre, c'est faire haïr les rois. J'applaudis à vos nobles efforts et je vous envoie mes plus sincères félicitations.²

Deze opmerkingen doen echter niets af aan het gegeven dat Dunants boek een *bestseller* werd. Was het oorspronkelijk bedoeld om in beperkte oplage te worden toegezonden aan een select publiek van politieke, militaire en medische autoriteiten, al snel werd het in verschillende talen op de markt gebracht. De Nederlandse vertaling werd verzorgd door de militair-geneeskundige J.H.C. Basting, evenals Dunant aanhanger van de Calvinistische reveil-beweging. Deze beweging had weliswaar liefdadigheid hoog in het vaandel staan, maar zij bestreed het liberalisme, laat staan het socialisme. Zij was conservatief van aard en verwierp, uitgaand van een pessimistisch mensbeeld, elk vooruitgangsgeloof. Het was een beweging van de orthodox-protestantse aristocratie en haar medestanders.³

De positieve reacties waren afkomstig van zowel militairen als van pacifisten zoals Frédéric Passy, die veertig jaar later de eerste Nobelprijs voor de vrede met Dunant zou delen. Het onderling verschil is dat de militairen en ook de gematigde, liberale pacifisten, vooral welwillend oordeelden over Dunants plan tot hulp aan de gewonden, terwijl de wat radicalere pacifisten juist de beschrijving van de nood der gewonden na de slag apprecieerden. Volgens Passy toonde Dunants boek de oorlog zoals hij was: een verschrikking.⁴ Graaf Adolph de Circourt daarentegen was uit heel andere overwegingen enthousiast. Hij schreef aan Dunant:

Nach dieser Zeit, die so vielen ausgezeichneten Geistern das Trugbild eines ewigen Friedens vorge-

p. 101; Ellen Hart, *Man born to live*. Life and work of Henry Dunant, founder of the Red Cross, Londen 1953, p. 104; Riesenberger, a.w., p. 17; Verdoorn, a.w., deel I, p. 386 (noot 4); Hutchinson, a.w., p. 566; Barry Smith, 'Florence Nightingale, the common soldier and international succour', in: Durand, Meurant, *Préludes*, p. 131-141, m.n.: p. 131-132, 136-137, 141

¹ Boissier, a.w., p. 41

² André Durand, 'L'évolution de l'idée de paix dans la pensée d'Henry Dunant', in: *De l'utopie à la réalité*. Actes de colloque Henry Dunant, Genève 1988, p. 353-395, p. 391, p. 391: noot 44; zie ook: Heudtlass, a.w., p. 108. Ook hij geeft het gehele citaat, vertaald in het Duits, en schrijft bovendien: "Der meist nur auszugsweise veröffentlichte Brief..."

³ Bevaart, Ned. defensie, p. 10; Boissier, a.w., p. 11, 61; Verdoorn, a.w., deel I, p. 387; H.W. von der Dunk, 'Conservatisme in vooroorlogs Nederland', in: idem, *Cultuur en geschiedenis*, Den Haag 1990, p. 83-102, p. 87, 91; Dunant had zijn reveillisme van zijn ouders geërfd. Voor de christelijke overtuiging van Dunant zie: G.S. van Krieken, 'De onbekende Henri Dunant', in: *Spiegel historiael*, p. 391-398, passim

⁴ Heudtlass, a.w., p. 65-66

täuscht hat, stehen wir vor einem allgemeinen Appell an die Waffen, die die endgültigen Entscheidungen herbeiführen sollen, die weder das Recht noch die Diplomatie zu erreichen instande sind. Es ist vor allem wahrscheinlich, daß eine Reihe von gigantischen Kriegen ausbrechen und (...) die Lösung der Probleme übernehmen werden, bei denen die Gewalt nach dem Geheiß der menschlichen Natur die getreue Begleiterin des Rechtes ist. So kommen Sie gerade zum rechten Augenblick.¹

Opvallend is dat de reacties zich hoofdzakelijk beperkten tot het tweede en derde deel van het boek. Over het eerste deel - de beschrijving van de slag zelf - werd slechts zelden gereflecteerd. Uit die beschrijving blijkt echter dat de te Solferino aanwezige Dunant allesbehalve een fervent tegenstander van de oorlog was. Zijn reeds omschreven toenmalige instelling zal dan ook met de woorden: een machtig schouwspel met helaas betreurenswaardige gevolgen, moeten worden aangevuld. Moed en heldendom, pracht en praal springen de lezer tegemoet. Bijvoorbeeld:

J'eus le rare privilège (...) de pouvoir assister aux scènes émouvantes que je me suis décidé à retracer. (...) Parmi tous les corps d'armée qui vont prendre part au combat, la garde française offre un spectacle imposant. Le jour est éclatant, et la splendide lumière du soleil d'Italie fait étinceler les brillantes armures des dragons, des guides, des lanciers et des cuirassiers.²

Dunant had, anders dan dergelijke beschrijvingen wellicht doen vermoeden, de slag zelf niet gezien, hetgeen het verschil in aard verklaart tussen het glorieuze eerste en het sobere, indrukwekkendere tweede deel. De beschrijving van de slag kwam voort uit gesprekken en verslagen aangevuld met Dunants rijke fantasie.³

De meningen over de beweegredenen die Dunant hadden doen besluiten naar Solferino te gaan, lopen nogal uiteen. Zij variëren van zakelijke belangen tot puur medegevoel met de gewonde soldaten. Een enkeling houdt het erop dat Dunant geheel bij toeval, als toerist, in de buurt van Solferino was. De wat serieuzere biografieën en boeken over Dunant en het Rode Kruis wijzen er echter alle op dat het voornamelijk, zo niet uitsluitend zakelijke beslommeringen waren die Dunant nabij het slagveld hadden doen belanden. Hij wilde de door hem zeer bewonderde Napoleon III, keizer der Fransen, spreken over een project in Noord-Afrika, de Société Anonyme des Moulins de Mons-Djémila.⁴ Van zijn bagage maakte een door hem geschreven en op

¹ gec. uit: Riesenberger. a.w., p. 17

² Dunant, *Un souvenir*, p. 12, 14-15; Volgens Grundhewer kwam die fascinatie ook goed tot uiting in een passage die in vrijwel alle herdrukken en vertalingen is veranderd. "C'est une boucherie, un combat de bêtes féroces, furieuses et ivres de sang; les blessés même se défendent jusqu'à la dernière extrémité, celui qui n'a plus d'armes saisit à la gorge son adversaire qu'il déchire avec ses dents." Dunant, *Un Souvenir*, p. 2; Herbert Grundhewer, 'Von der freiwilligen Kriegsrankenpflege bis zur Einbindung des Roten Kreuzes in das Heeressanitätswesen', in: Bleker, Schmiedebach, a.w., p. 29-44, p. 34. Verbaasd schrijft Grundhewer: "Welch eine heimliche Faszination am Abschachten und Entsetzen bei diesem erklärten Menschenfreund!" (tevens: a.w., p. 43 [noot 13]); In Bastings vertaling luidt deze scène: "Het is eene slachting, een geweld als van wilde naar bloed dorstende dieren. De gekwetsten zelve vechten; en hij, die geene wapens meer heeft, grijpt zijnen tegenstander bij de keel om hem te verworgen." Dunant, *De stem der menscheid*, p. 9. Onbekend met de context kan dit citaat echter evengoed afschuw van het oorlogsbedrijf uitdrukken.

³ Verdoorn, a.w., deel I, p. III

⁴ Zie bv.: Boissier, a.w., p. 8-9, 16; Martin Gumpert, *Dunant. Der Roman des Roten Kreuzes*, Zürich 1938, p. 45; 'Solferino 1859', in: *World health. The magazine of the World Health Organisation*, april 1963 (Red

eigen kosten gedrukte brochure deel uit: *L'Empire de Charlemagne rétabli ou le Saint-Empire Romain reconstitué par sa Majesté l'Empereur Napoleon III*. Dit werk wilde hij aan de keizer aanbieden, in wie hij de man zag die, in de voetsporen van Karel de Grote en Napoleon I, de goddelijke zending had om aan de anarchie van elkaar voortdurend bestrijdende Europese landen een einde te maken.¹

Een van de geschiedschrijvers van het NRK, secretaris van het hoofdbestuur in de jaren dertig en veertig, H. Beelaerts van Blokland, hield daarentegen vast aan hetgeen Dunant dertien jaar na de slag zelf zei: 'What inspired me to go to Italy during the War of 1859 was the work of Miss Florence Nightingale in the Crimea.' Elke suggestie die hieraan afbreuk deed wierp Beelaerts van Blokland verre van zich. Hij bleef erbij dat het doel dat Dunant naar Italië had gevoerd de hulpverlening aan de gewonde soldaat was 'en daaraan willen wij niet zien getornd'.² Verdoorn wees er echter op dat de door Beelaerts van Blokland aangehaalde woorden waren gebezigd tijdens een in het Verenigd Koninkrijk gehouden lezing. De naam Nightingale had daar een welhaast magische klank. Niet voor niets ook zei Dunant op dat eiland altijd dat hij de stichter van het Rode Kruis 'on the continent' was. Door zich op Nightingale te beroepen kon hij zijn gehoor gunstig stemmen ten aanzien van zijn ideeën. Bovendien, indien Dunant voor hulp aan gewonden naar Solferino was gegaan, waarom had hij die reis dan alleen aanvaard, en had hij in het geheel geen verpleegmiddelen meegenomen?³

Het Comité van Vijf

De Société Genevoise d'Utilité Publique had ondanks de twijfels over de haalbaarheid van Dunants plannen, met name door het enthousiasme van Gustave Moynier en de militair-geneeskundige Louis Appia - die Dunant van advies had gediend bij het schrijven van zijn boek - een comité opgezet dat diende te onderzoeken of Dunants plan levensvatbaar was. Behalve Dunant, Moynier en Appia, maakten hier ook nog de oude, Zwitserse generaal Guillaume Henri Dufour en de arts Theodore Maunoir deel van uit. Moynier opende de eerste vergadering, februari 1863, met de formulering van het doel van het comité: omdat de MGD altijd tekortschoot, was het zaak verenigingen voor vrijwillige hulp in het leven te roepen. Een eerste poging hiertoe moest worden ondernomen op een internationaal liefdadigheidscongres dat later dat jaar in Berlijn zou worden gehouden. Om eventueel falen aldaar op te kunnen vangen werd verder besloten dat het Comité van Vijf een permanent karakter zou krijgen. Als Internationaal Comité voor de Hulpverlening aan Gewonden in Oorlogstijd, maakte het zich los

Cross centenary album), p. 4-5, p. 5; Riesenberger, a.w., p. 15; Van Krieken, Dunant, passim

¹ Van Krieken, a.w., p. 391-392. Aan de keizer zelf heeft Dunant het werk niet kunnen aanbieden, wel echter aan generaal MacMahon, die het aan zijn vorst doorspeelde. Napoleon schreef daarop een kort briefje aan Dunant, waarin hij hem dank zegde, maar er tevens op aandrong de brochure niet te publiceren. Aldus geschiedde.

² H. Beelaerts van Blokland, *Voorgeschiedenis en wording van het Rode Kruis*. Tekst eener op 12 april 1944 voor de Haagsche Volksuniversiteit in "Pulchri Studio" gehouden lezing, Den Haag 1944, p. 17; H. Beelaerts van Blokland, 'Wat voerde Dunant naar het slagveld van Solferino', in: idem, *Henry Dunant*, Den Haag 1958 (4), p. 11-16 (citaat: p. 16)

³ Verdoorn, a.w., deel I, p. 390-392 (noot 13)

van zijn moedervereniging. Dufour werd voorzitter, Moynier vice-president en Dunant secretaris.¹

Deze eerste vergadering is ook van belang omdat zij het eerste incident te zien gaf tussen Dunant aan de ene kant, en Moynier, Appia, Maunoir en Dufour aan de andere. Toen Dunant aan het eind van de vergadering zijn mening ventileerde dat het absoluut noodzakelijk was de vrijwillige hulp te baseren op een internationaal aanvaard principe, werd dit door de overigen als luchtfietserij afgedaan. Zonder er nader op in te gaan beëindigden zij de bijeenkomst.² Wat dit principe zou moeten zijn werd Dunant door toedoen van Basting een half jaar later pas duidelijk: de neutralisering, oftewel: de onschendbaarheid, van het medisch personeel.³

Een maand later kwam het comité wederom bijeen en werden er algemene richtlijnen voor de diverse nationale verenigingen opgesteld. Zij zouden geheel onafhankelijk van het Geneefs comité zijn. De rol van dat comité was hierdoor oorspronkelijk nogal vaag, maar in de loop der tijd ontwikkelde het zich als intermediair tussen de nationale verenigingen.⁴ Die verenigingen moesten officieel erkend zijn door de politieke autoriteiten; de vrijwilligers waren verantwoording schuldig aan de militaire autoriteiten en zij moesten er onvoorwaardelijk mee instemmen de militaire discipline in oorlogstijd te respecteren. Verder moesten zij de legers volgen zonder hen tot last te zijn en zouden zij die legers niets mogen kosten. Dunant noemde drie deugden waaraan de verenigingen moesten voldoen. Zij moesten liefdadig en menslievend zijn, en de bevelen gehoorzamen.⁵ Ofschoon op het eerste gezicht Dunants deugden volledig in het daarboven staand plan pasten, wezen zij volgens Riesenberger toch op een volgende discrepantie tussen de idealist Dunant en de realisten Moynier en Dufour. Met name Dufour maakte zich sterk voor verenigingen die met instemming van alle Europese regeringsleiders zich ter beschikking van de diverse generale staven stelden. Dunant evenwel bleef met zijn plannen iets verder van bestaande militaire structuren verwijderd. Hem stond een vereniging voor ogen, wier hulp door de MGD gevraagd kon worden, indien de MGD het werk zelf niet meer aankon. Zeer zeker zou een dergelijk concept op grotere diplomatieke bezwaren zijn gestuit dan het plan van Dufour, dat de overhand kreeg. Maar ook zou de in diverse landen al snel volgende inschakeling in het leger waarschijnlijk grotere moeilijkheden hebben opgeleverd.⁶

De autonome positie van de nationale verenigingen betekende dat het Geneefse comité tot op de dag van vandaag wetgevende, noch uitvoerende macht heeft. Het bestaat bij de financiële gratie van de nationale verenigingen en dient die verenigingen van advies. Treedt het desondanks als uitvoerende macht op, dan geschiedt dit enkel met goedkeuring, op verlangen, of tenminste met voorkennis van de nationale verenigingen. Het draagt zorg voor de inachtnaam van de algemene principes, beslist over de erkenning van nieuwe nationale verenigingen en tracht de onderlinge verhou-

¹ Boissier, a.w., p. 54; J.H. Rombach, *De volkenrechtelijke positie van het Rode Kruis*, Groningen 1954 (ongep. man.), p. 4

² Boissier, a.w., p. 56

³ a.w., p. 64

⁴ Riesenberger, a.w., p. 61

⁵ Boissier, a.w., p. 57

⁶ Riesenberger, a.w., p. 22-23

ding van die verenigingen te bevorderen. Zo nodig treedt het op als bemiddelaar voor en coördinator van de hulp aan oorlogsslachtoffers.¹ Al deze richtlijnen zijn terug te vinden in het ontwerp-program voor de eerste conferentie, dat kort daarna werd opgesteld.² Het eerste artikel van dit program luidde:

Il existe, dans chacun des pays concordataires, un comité national, dont le mandat consiste à remédier, par tous les moyens en son pouvoir à l'insuffisance du service sanitaire officiel dans les armées en campagne.³

Het internationale liefdadigheidscongres te Berlijn waar Dunant het ontwerp-program zou presenteren, kon geen doorgang vinden, waarop het comité besloot later dat jaar zelf een conferentie te beleggen. Dunant was echter al in Berlijn en op aanraden van de tevens daar aanwezige Basting bracht hij zijn ideeën toen voor het voetlicht op een terzelfdertijd eveneens in de Pruisische hoofdstad gehouden congres van statistici. Dit lijkt vreemder dan het is, en niet alleen omdat de statistiek zoals gezegd kort daarvoor had aangetoond dat meer soldaten door ziekte dan door vijandelijke acties het leven verloren. De vierde sectie van het congres behandelde het sterfteverschil tussen burgers en militairen. Vandaar dat Basting had besloten aan dit congres deel te nemen. Hij wist voor Dunant een plaats in de vierde sectie, die vrijwel geheel uit militair-geneeskundigen bestond, vrij te maken. Gezamenlijk slaagden zij erin de militair-geneeskundige statistici voor hun plannen enthousiast te maken.⁴ Hoe zij dit hebben gedaan is helaas onbekend.

De ontmoeting van Basting en Dunant was in nog een ander opzicht van belang. Zij resulteerde in de opstelling van drie additionele artikelen, naast de tien die Dunant te zamen met de overigen van het comité had opgesteld. Op aanraden van de Nederlander behelsden deze additionele artikelen de kort daarvoor al door Palasciano bepleite neutraliteit van het militair-geneeskundig, alsmede van het vrijwillig hulppersoneel.⁵ Tegen de zin van Basting en Dunant in was de neutraliteit der gewonden nog niet in deze artikelen opgenomen. De reactionaire Duitse minister van oorlog Albrecht von Roon⁶ had dat afgeraden, aldus de journalist Ch.F. Haje, de belangrijkste figuur binnen de rond de eeuwwisseling actieve, Nederlandse Dunant-beweging. 'Niet te veel op eens, dat kan later nog komen',⁷ zou Von Roon hebben gezegd. Hij was ingegaan op het verzoek van Basting en Dunant hun ideeën te steunen, omdat verbetering van de geneeskundige zorg wel eens tot meer orde in de slagveld-chaos zou kunnen leiden.⁸

¹ a.w., p. 335; *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1924*, Den Haag 1923, p. 5-6; Jean Claude Favez, *Une mission impossible?*. Le CICR, les déportations et les camps de concentration nazis, Lausanne 1988, p. 17-18

² Boissier, a.w., p. 58-59

³ G.M. Verspijck, *Het Nederlandsche Roode Kruis (1867-1967)*, Nijkerk 1967, p. 355

⁴ J.H.C. Basting, 'De vertaling van "Un souvenir de Solferino"', in: J.H. Rombach, 'Nederlandse Rodekruisfiguren' (2). Dr. Johan Hendrik Christiaan Basting (1817-1870). De Nederlander aan de wieg van het Rode Kruis', in: *Universeel*, jrg. 3, nr. 3 (mei-juni 1978), p. 64-69, p. 66-67, p. 66; Voor het originele manuscript zie: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 306, dossier 11

⁵ Riesenberger, a.w., p. 17; Hutchinson, a.w., p. 564

⁶ Pick, *War-machine*, p. 52

⁷ Haje, *De stichter*, p. 449-450; Rombach, Basting, p. 66

⁸ Verdoorn, a.w., deel I, p. 405 (noot 27)

Dat Dunant deze artikelen uit naam van het gehele comité meezond naar de genodigden voor de conferentie later dat jaar te Genève, was een der eerste oorzaken van de verwijdering van Dunant enkele jaren daarna uit het Comité Internationale de la Croix Rouge, zoals ik van nu af het Geneefse comité zal noemen.¹ Er was in die begintijden van het Rode Kruis slechts op een enkel punt sprake van meningsverschil tussen de handelende Dunant en de bedachtzamere, overige leden van het CICR. Het verschil in karakter echter was reeds evident. Dunant zelf verklaarde zijn handelwijze door de druk van de tijd. Het Geneefse congres vond amper een maand na het Berlijnse congres plaats, dus was er zijns inziens geen seconde meer te verliezen. Toestemming vragen in Genève zou dagen hebben gekost. Boissier stemde met zijn handelwijze in. De tijd was zonder twijfel krap en de overigen van het comité zouden het plan zeer zeker hebben afgewezen.² En inderdaad, toen Dunant uit Berlijn terugkwam verklaarde Moynier, daarin gesteund door de anderen, dat neutralisering onmogelijk was.³

De conferentie van 1863

Ondanks deze eerste tekenen van tweespalt werd de conferentie eind 1863, waar voor Nederland Basting en C.W.M. van de Velde aanwezig waren, een succes. Er werd een program van tien artikelen opgesteld, waarin werd gezegd dat op verzoek of met instemming van de militaire autoriteiten, de nationale verenigingen vrijwillige hulptroepen naar het slagveld mochten sturen om de MGD van een der oorlogvoerende landen, of natuurlijk van het eigen land zelf als dat in oorlog was, bij te staan. Zij kwamen dan onder bevel van de militaire autoriteiten. Het was de bedoeling dat elk 'beschaafd' land een Rode Kruis-comité zou kennen en dat in vredetijd de nodige voorbereidingen zouden worden getroffen.⁴ Deze limitering van het Rode Kruiswerk tot het slagveld was waarschijnlijk tegen de zin van Dunant in. In zijn boek heette het dat in tijd van vrede de verenigingen 'in zekeren zin non-aktief moesten blijven', maar toch ook constant gereed om tot hulpverlening over te gaan.⁵ Nu zou dit 'constant gereed' verklaard kunnen worden door erop te wijzen dat in ieder geval ten tijde van het schrijven van *Un souvenir de Solferino* Dunant van mening was dat oorlogen 'plotseling en zonder dat er het minste gevaar voor scheen te zijn' konden ontstaan.⁶ Deze verklaring strookt echter niet met de woorden in een voetnoot opgenomen dat 'ces Sociétés pourraient même rendre des grands services pendant des époques d'épidémies, ou dans des désastres comme des inondations, des incendies; le mobile philanthropique, qui leur aurait donné naissance, les ferait agir dans toutes les

¹ Boissier, a.w., p. 61-64, 67-68; Officieel nam het internationaal comité pas in 1880 die naam aan.

² a.w., p. 64

³ 'Henry Dunant en zijn brieven aan dr. Haje', in: *Rode Kruis koerier*, jrg. 24, nr. 9 (sept. 1963), p. 175-177, p. 176

⁴ Beelaerts van Blokland, Dunant, p. 8; Haje, Gedenksuul, p. 52, 87-88; J.H.C. Basting, *Eene roepstem tot mijn vaderland*. De hulpmaatschappijen tot verpleging van zieken en gekwetsten, Den Haag 1864, p. 6-7

⁵ Dunant, *De stem der menscheid*, p. 109-110, 124; Dunant, *Un souvenir*, p. 152, 168 (noot 1)

⁶ Dunant, *De stem der menscheid*, p. 124; Dunant, *Un souvenir*, p. 169-170

occasions où leur action pourrait s'exercer'.¹

Naast dit program werden drie wensen opgesteld, waarvan de tweede de neutraliteit behandelde. Zij kwamen grofweg overeen met de drie door Basting en Dunant opgestelde artikelen, die alleen door stug aanhouden van Basting ook werden besproken.² Dunant wilde de ontstane wrijving tussen hem en de overige CICR-leden niet op de spits drijven, hetgeen de reden was dat hij zich nauwelijks in de discussie mengde.³ De tweede wens hield in dat de oorlogvoerende naties militaire ambulances en hospitalen, het militair-geneeskundig personeel, het Rode Kruis-personeel, alsmede de inwoners van de omgeving van het slagveld die gewonden in hun huis opnamen en/of verzorgden, neutraal verklaarden.⁴ Met name Moynier wilde er eerst niet van weten, ten eerste omdat hij dacht dat Dunant het onmogelijke mogelijk wilde maken,⁵ maar waarschijnlijk ook omdat hij, zoals Von Roon eerder, bang was de gedelegeerden te overvragen. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat in plaats van tenminste iets, in het geheel niets zou worden bereikt. De meeste aanwezigen stemden echter zonder veel tegenstribbelen met Basting in. Het diende geen enkele militaire noodzaak artsen als combattant te zien en als dusdanig te behandelen. Door de militaire artsen neutraal te verklaren in plaats van ze gevangen te nemen of te doden, zou de hulpverlening aan gewonde en zieke soldaten aanmerkelijk kunnen verbeteren. Hierdoor zouden veel soldaten sneller weer gevechtssklaar zijn, zonder dat dat veel extra kosten met zich meebracht. Er viel bij de neutraliteit militair gezien weinig te verliezen en veel te winnen.⁶ Een indicatie hiervoor was een maand eerder al na afloop van het statistisch congres gegeven. Het was, aldus Basting, vooral de Pruisische regering geweest die 'terstond aan de heer Dunant blijken van sympathie' had gegeven.⁷ 'Es stellte sich heraus, daß diejenigen, die an Krieg dachten, am empfänglichsten waren für die Botschaft vom Roten Kreuz', zou Dunant-biograaf Martin Gumpert 75 jaar later schrijven.⁸

Een uitgesproken exponent van de aanvaarding van het humanitair streven uit militaire overwegingen was de Spaanse afgezant Nicasio Landa. Landa was ervan overtuigd dat met de komst van het Rode Kruis, slagveldtonelen zoals tot voor kort nog in Europa te zien waren, toen het doel nog alle middelen heiligde, alleen nog maar in 'Kafferland' te zien zouden zijn, zoals in de Nederlandse vertaling van zijn geschrift over het Rode Kruis te lezen staat.⁹ Hiermee bewees hij Clausewitz' *Vom Kriege* niet of slecht gelezen te hebben. Die immers had over het ogenschijnlijke verschil tussen oorlogen van 'beschaafde' en 'onbeschaafde' volkeren geschreven:

¹ Dunant, *Un souvenir*, p. 152 (noot 1); Dunant, *De stem der menschheid*, p. 110 (noot 1); ook: Heudtlass, a.w., p. 48-49; Beelaerts van Blokland, a.w., p. 6

² Zie voor de strijd van Basting op deze conferentie tegen voornamelijk Moynier en Dufour, bv.: Haje, *Gedenkzuil*, p. 275-276

³ Dunant en zijn brieven aan Haje, p. 176

⁴ Boissier, a.w., p. 81; Basting, *Roepstem*, p. 8

⁵ Boissier, a.w., p. 68

⁶ a.w., p. 78-79; Heudtlass, a.w., p. 70

⁷ Basting, *Roepstem*, p. 5; Rombach, Basting, p. 66

⁸ Gumpert, Dunant, p. 137

⁹ Nicasio Landa, *Menschenliebe en oorlog*, vertaald door en met een voorwoord van F.W.N. Suringar, Rotterdam 1868, p. 25

Finden wir (...), daß gebildete Völker den Gefangenen nicht den Tod geben, Stadt und Land nicht zerstören, so ist es, weil sich die Intelligenz in ihre Kriegführung mehr mischt und ihnen wirksamere Mittel zur Anwendung der Gewalt gelehrt hat als diese rohen Äußerungen des Instinkts. Die Erfindung des Pulvers, die immer weitergehende Ausbildung des Feuegewehrs zeigen schon hinreichend, daß die in dem Begriff des Krieges liegende Tendenz zur Vernichtung des Gegners auch faktisch durch die zunehmende Bildung keineswegs gestört oder abgelenkt worden ist.¹

Wellicht echter was Landa wel degelijk van de waarheid van Von Clausewitz' opvatting doordrongen en waren zijn humanitaire woorden slechts een schoon schijnargument. De humanisering van de oorlog bleek namelijk al snel niet zijn enige drijfveer om het Rode Kruis te omarmen. Ook voor Landa leek de oorlog zelf een soort objectief gegeven en dus begon zijn redenerie op het moment dat de oorlog was uitgebroken. Telkenmale bleek dat aan het begin van een oorlog de MGD niet gereed was voor zijn taak. Daarom bepleitte Landa het in gebruik nemen van 'humane wapens', die een tegenstander zouden vellen zonder van die afschuwelijke wonden te maken. Daarom ook steunde hij het oprichten van de hulpverenigingen. Het belangrijkste was echter dat meer artsen ervan doordrongen raakten dat een soldaat die bij het verdedigen van zijn vaderland - als zovelen kende Landa slechts verdedigingsoorlogen - recht had op een goede verzorging. Artsen die echt wilden helpen, moesten dan ook geen Rode Kruis-dienst verrichten, maar in dienst van het leger treden. De taak van de hulpverenigingen lag in het verlengde hiervan. Zij mochten alleen dienen tot uitbreiding van het door de staat in stand gehouden geneeskundig apparaat. Zij moesten een soort schakel zijn tussen de MGD en de spontaan aangeboden civiele hulp.² Hiermee tornde hij reeds kort na het ontstaan van het Rode Kruis aan hetgeen vaak als het grote verschil tussen MGD en Rode Kruis naar voren werd gebracht: de hulp aan gewonde soldaten van het eigen leger ter vergroting van de overwinningsskansen aan de ene en het onpartijdig proberen te genezen van alle zieke of gewonde oorlogsslachtoffers aan de andere kant.³

De conventie van 1864

De in 1863 als wens uitgesproken neutralisering behoefde een juridische grondslag. Die werd gegeven met de conventie van Genève, augustus 1864. Voor alle duidelijkheid: de conventie is een afspraak tussen staten en niet een verdrag opgesteld door het Rode Kruis. Voor Nederland was aanwezig de rechtskundige Westenberg, legatiesecretaris aan het gezantschap van de Duitse Bond te Frankfurt. Ook Van de Velde was wederom present, maar niet als lid van een officiële delegatie. De eerste beslissing die op de conferentie moest worden genomen was dan ook of hij, Appia, Maunoir en zelfs Dunant, die geen deel uitmaakten van de Zwitserse delegatie, eigenlijk de besprekingen wel bij mochten wonen. Het CICR was immers geen regeringsinstantie, maar een particuliere vereniging. Het werd toegestaan. Ondanks echter dat het CICR dus

¹ Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, Bonn 1991 (20e druk), p. 193-194

² Boissier, a.w., p. 74

³ Zie bv.: J. Bosscha, *Het Roode Kruis*, Den Haag 1867, p. 25; 'Militair geneeskundige dienst bestaat 125 jaar', in: *De telegraaf*, 13-10-1939 (avondblad), 2e blad, p. 4

niet tot de ondertekenaars van deze en de drie volgende conventies behoort, beschouwt het zich met recht als hun stamvader.¹ Op enkele militair getinte tegenwerpingen na, deden zich geen hevige meningsverschillen tijdens de besprekingen over de eerste conventie voor. De enige tegenstand van betekenis tegen de neutralisering en het tot non-combattant verklaren van het militair-geneeskundig personeel kwam in die dagen van een deel van dat personeel zelf.² Het voelde zich meer militair dan geneeskundig. Deze medici maakten deel uit van het leger en vochten voor het bereiken van het militaire doel, met hun eigen, medische wapens. Zij waren niet en wilden ook niet neutraal, laat staan non-combattant zijn.³ Deze tegenstand stond echter het succes van de vergadering niet in de weg. Daarvoor was er ondanks alle nationale tegenstellingen en belangen, die de beraadslagingen niet vergemakkelijkten, een te grote eensgezindheid over het doel van de conventie. Dit was door Moynier omschreven als het zo veel als maar mogelijk indammen van de rampen die aan de oorlog vastzitten, en het vermijden van *onnodig* leed. Boissier:

The key word was 'unnecessary'. Agreement on the actual conduct of war, on those elements which could be considered as contributing to victory, was conceivable, as these were within the realm of the 'necessary'. But surgeons, nurses and the wounded themselves carried no weight in the balance of opposing forces and it was, accordingly, possible to reach agreement concerning their status.⁴

Eén twistpunt verdient desalniettemin speciale aandacht. Moest het vrijwillig personeel wel of niet expliciet worden genoemd bij degenen die een neutrale status verwierven of moest dit tot de professionele, militaire geneeskundigen worden beperkt? De jurist en Franse afgevaardigde Jägerschmidt sprak zich in opdracht van zijn regering voor de laatstgenoemde optie uit en het was ook deze optie die het merendeel der stemmen wist te verwerven. Hem was verboden akkoord te gaan met een tekst waarin ook het vrijwillig hulppersoneel neutraal verklaard zou worden. Hij vroeg dan ook degenen die daar wel mee instemden hun voorstellen dienaangaande in te trekken.⁵

Het is niet vreemd dat juist de Franse afgevaardigde dit voorstel indiende. In Franse, militaire kringen was het Rode Kruis-idee een verre van warm welkom ten deel gevallen. Hun stuitte het idee van civilisten op het slagveld, met name als deze van feminine kunne waren, zeer tegen de militaire borst. Zo had de Franse afgevaardigde op de conferentie uit 1863, De Preval, al voor een dissident geluid gezorgd door te verklaren dat de muilezels, die de Fransen vanaf de Algerijnse oorlog in 1830 gebruikten, veel waardevoller waren bij het vervoeren van zieken en gewonden dan het vrijwillig hulppersoneel. Vrijwilligers op het slagveld zouden alleen maar tot chaos leiden die de militaire operaties verstoorde,⁶ een mening die, gezien de toch al aanwe-

¹ Boissier, a.w., p. 115; Riesenberger, a.w., p. 31, 55

² Frits Kalshoven, *Zwijgt het recht als de wapens spreken?*, Den Haag 1985, p. 29

³ Boissier, a.w., p. 100, 169; A. Durand, *L'idée de paix*, p. 368; Van Bergen, *Waarde generaal*, p. 42

⁴ Boissier, a.w., p. 115

⁵ a.w., p. 116

⁶ a.w., p. 75; A.A.J. Quanjier, *Een en ander over de conventie van Genève en de verpleging van gewonden in tijd van oorlog*, Den Haag 1900, p. 29: "Hoe zullen deze vrijwillige verplegers, zoolang de oorlog duurt, zich verplaatsen, zich kleeden en leven, zonder last te geven, zonder kosten te veroorzaken?"

zige wanorde op het slagveld en de daaruit voortvloeiende logistieke moeilijkheden, niet van militaire logica was ontbloot.¹ Een ander lid van de Franse delegatie, Baudoir, was somber gestemd over het lot dat de verpleegsters stond te wachten. Deze volgens hem vaak ongeletterde, ongetrainde zusters, zouden, niet of nauwelijks bekomen van de schok die de overgang van een vreedzaam leven in hoge kringen naar het bloedige tumult van de krijg teweeg bracht, de MGD slechts tot last zijn. Ook hij maakte zich sterk voor de muilezel.² De Franse maarschalk Vaillant had zich naar aanleiding van de 'humaniseringsmode' laten ontvallen het te betreuren dat de dagen waarin veroverde steden geplunderd en overwonnen volkeren over de kling gejaagd werden, blijkbaar voorbij waren. Maarschalk Randon vroeg zich af waar die civilisten zich in godsvredesnaam mee bemoeiden. Dit weerhield het Franse Rode Kruis er enkele jaren later niet van, Randon tot ere-president van de Franse hulpvereniging te benoemen. Toen een delegatie van de vereniging - waaronder Dunant - hem voor het accepteren van die functie wilde bedanken, was zijn antwoord echter van dezelfde strekking als bovenstaand.³ Maar, terug naar de conventie.

Op het eerste gezicht lijken de twee richtingen in deze strijd principieel tegengesteld en lijkt het ook vreemd dat de conferentie akkoord zou gaan met het Franse voorstel, omdat die conferentie door het comité dat de vrijwillige hulpverlening in het leven had geroepen, was georganiseerd. Toch was het voor de ervaren diplomaten niet al te moeilijk met de Franse eisen in te stemmen. Voor hen was hulp aan de MGD de enige taak van de nationale Rode Kruis-verenigingen. De staat was weliswaar de eerst verantwoordelijke, maar het Rode Kruis mocht aanvullende hulp bieden. Daarvoor moest het echter wel door de staat zijn erkend en in oorlogstijd gehoorzamen aan bevelen van militaire zijde.⁴ Een ambulance uit een land dat niet aan de oorlog deelnam, moest zich aansluiten bij een der beide zijden.⁵ Nogmaals Boissier:

Voluntary nurses would be subject to army discipline and would be, more or less, incorporated in army ranks. There would be almost no distinction between them and their army colleagues and, no doubt, in practice they would be treated in the same manner. So why make special mention of them? Whether one wished it or not, were they not in effect included within the terms of the convention? It is for these reasons that the Geneva Convention of 1864 makes no mention of voluntary nurses.⁶

¹ Zie bijvoorbeeld de wederwaardigheden van de gravin van Sutherland, oftewel sister Millicent, en haar particulier verpleegsterscorps, de 'flying angels', in de begin dagen van de eerste wereldoorlog. MacDonald, *The roses*, p. 39-45

² Boissier, a.w., p. 75-76

³ a.w., p. 103, 175

⁴ 'Das Rote Kreuz und seine Rolle als Helfer der militärischen Sanitätsdienste', in: (*Auszüge der*) *Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), 1984, p. 84-87, p. 84-85

⁵ H.Ch.G.J. van der Mandere, 'De Roode Kruis-conventie en het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Vragen van den Dag*, jrg. 39 (1924), p. 930-940, p. 934

⁶ Boissier, a.w., p. 116; Tijdens de eerste conferentie van Rode Kruis-verenigingen, Parijs 1867, werd deze kwestie opnieuw besproken. Sommigen wensten alsnog de vrijwillige hulp in de conventie opgenomen te zien. De meesten van de ook prominent aanwezige juristen en militair geneeskundigen verwierpen dit voorstel echter opnieuw. Zij zagen het als overbodig en eigenlijk zelfs als beledigend. Je vroeg een eerlijk mens toch ook niet een papier te ondertekenen waar expliciet op stond dat hij niet zou stelen? a.w., p. 202-203

Na enkele dagen reeds kon de tekst van de *Conventie ter verbetering van het lot der gekwetste soldaten van de legers te velde*, zoals zij officieel in Nederland werd genoemd, worden opgesteld. Deze tekst opende met de namen van een tiental koningen, koninginnen en groothertogen die verklaarden 'in gelijke mate door den wensch (te zijn) geleid de van den oorlog onderscheidbare rampen, voor zover het in hun vermogen is, te verminderen, onnoodige hardheden te vermijden en het lot van de op het slagveld gewonde soldaten te verbeteren'.¹ Nederland ratificeerde het verdrag eind november. Een half jaar later werd het van kracht.

Als het bij Moyniers voorstel van nationale verenigingen was gebleven zou het Rode Kruis zonder veel omhaal van de onderhandelingstafel zijn geveegd. Juist echter de conventie bracht een internationale, humanitaire vereniging voort die aan de roep om betere verzorging tegemoet kwam; de sinds kort gedane militair-geneeskundige investeringen beschermde, en tevens de aangewakkerde patriottische gevoelens een bedding bood.² Geen wonder dan ook dat een aantal pacifisten heel wat negatiever over de humanisering van de oorlog oordeelde dan leidsman Passy, die volgens Riesenberger had ingezien dat de vredesbeweging te zwak was om blijvend succes te hebben. Mocht het verhinderen van oorlog mislukken, dan was het goed dat er een vereniging ter verzachting van de oorlogsellende bestond.³

De conventie van Genève 1864 maakt deel uit van het oorlogsrecht, die in de periode die dit boek behelst slechts van toepassing was op de zogenoemde kring van beschaafde landen.⁴ De onderliggende gedachte was dat zolang er oorlog was, het goed is daar regels voor te hebben. Hij, die gedachte, ging uit van de overtuiging dat humaniteit tijdens oorlogen niet in het land der fabels thuishoort.⁵ De bedoeling van het oorlogsrecht werd tijdens een conferentie te Brussel in 1874 omschreven.

War thus being regulated and controlled will entail less calamities, will be less subject to the aggravations born of uncertainty, the unforeseen and battle-heated passions: it will lead more surely to what should be its ultimate aim; the restoration of good relations and of a more stable and lasting peace between the belligerent nations.⁶

Jean Pictet, lid van het CICR na de tweede wereldoorlog, zei in het begin van de jaren vijftig dat indien oorlog een misdaad was, oorlog zonder humaniteit een dubbele misdaad zou zijn.⁷ Hij karakteriseerde het oorlogsrecht als een compromis tussen de staat en de menselijkheid, tussen Leviathan en Antigone.⁸ Evenals het Rode Kruis is het

¹ Haje, Gedenkzuil, p. 96; voor de conventie zie ook: Riesenberger, a.w., p. 30-31; J.H. Rombach, *Nederland en het Rode Kruis*, Amsterdam 1992, p. 12-14

² Hutchinson, a.w., p. 569; Verdoorn, a.w., deel I, p. 384-386

³ Riesenberger, a.w., p. 25-26

⁴ Het oorlogsrecht dient te worden gescheiden in het *jus ad bello* en het *jus in bello*: het recht van de oorlog (wanneer mag men wel en wanneer niet oorlog voeren) en het recht in de oorlog (welke middelen mogen bij de oorlogvoering wel en welke niet worden gebruikt). In dit verhaal is alleen het *jus in bello* van belang.

⁵ Best, a.w., p. 1-2

⁶ gec. uit: Boissier, a.w., p. 293

⁷ Jean S. Pictet, *La Croix Rouge et la paix*, Genève 1951, p. 10

⁸ Jean Pictet, 'Die Entstehung des humanitären Völkerrechts', in: (*Auszüge der*) *Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), jrg. 36, nr. 1 (jan.-febr. 1985), p. 2-9 / nr. 2 (maart-april 1985), p. 26-43, p. 38; Dit hield in dat er concessies aan de staten moesten worden gedaan, maar dat was volgens Pictet niet zo erg als

oorlogsrecht een mengeling van pragmatisme en idealisme. Enkel idealisme zou gevaarlijk zijn.¹ Het pragmatisme zou ondermeer daarin tot uiting komen dat met een beroep op de militaire noodzaak of ter represaille de regels van het recht terzijde geschoven konden en mochten worden.² Pictets omschrijving wijst erop dat het oorlogsrecht in de grond teruggaat op het oude, typisch Europese concept van oorlog als een strijd van staat tegen staat, van leger tegen leger. Hierdoor staat het bij nieuwe vormen van oorlog (totale oorlog, bevrijdingsoorlog, burgeroorlog, guerrilla-oorlog) vaak machteloos.³

Het bleef echter niet bij de hierboven omschreven gedachte en overtuiging. We zullen zien dat nog een andere gedachte vrij algemeen aanvaard was binnen de wereld van de oorlogsrechtskundigen, namelijk dat het voorkomen van oorlog onmogelijk is.⁴ Verder moet gezegd worden dat reeds Von Clausewitz bij de door Best en Pictet verkondigde opvattingen een vraagteken had geplaatst.

Unmerkliche, kaum nennenswerte Beschränkungen, die (die Gewalt) sich selbst setzt unter dem Namen völkerrechtlicher Sitte, begleiten sie, ohne ihre Kraft wesentlich zu schwächen.⁵

Niet iedereen was geporteerd voor het idee om de oorlog te humaniseren door middel

sommigen het voorstelden. De regeringen van die staten bestonden immers ook uit mensen, mensen die vaak het hart op de juiste plaats hadden. a.w., p. 27-28

¹ Pictet, a.w., p. 39

² Verdoorn, a.w., deel II, p. 498

³ Riesenberger, a.w., p. 128

⁴ Dat de oorlog deel uit maakte van de mens en zijn geschiedenis, er altijd was geweest en er dus ook altijd zou zijn, hetgeen voorkomen zinloos maakte, was in die tijd een vrij algemeen geaccepteerde visie. Ook heden ten dage is zij echter zeker nog niet verdwenen, ook niet in Rode Kruis-kringen. Zo schrijft Pictet dat de kritiek dat oorlog niet geregeld maar voorkomen moet worden, irreëel is. De staten willen oorlog, dus moet die worden geregeld. Oorlog was een natuurwet. Hij "entspricht einem der mächtigsten Instinkte im Menschen". Pictet, *Die Entstehung*, p. 40-41; Jean Pictet, 'Die fundamentalen Grundsätze des Roten Kreuzes und der Friede', in: (*Auszüge der*) *Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), 1984, p. 98-111, 118-137, p. 99 (citaat); Het is vreemd te zien dat leden van het Rode Kruis, dat in de beginjaren toch ook door velen voor utopisch werd versleten, bepaalde kritiek als irreëel afdoen. Te meer als zij in publicaties Dunants zin "de utopie van gisteren is de werkelijkheid van morgen" blijken te onderschrijven. zie bv.: A. Durand, *L'idée de paix*, p. 395; Röling daarentegen schrijft in *Volkenrecht en vrede* ondermeer dat conflicten tot het leven behoren en dus niet voorkomen kunnen worden. Dit geldt echter niet voor "verhoudingen die voor één van de partijen zó ondraaglijk zijn, dat zij vechten op leven en dood verkiest boven voortgaan in de ellende". B.V.A. Röling, *Volkenrecht en vrede*, Deventer 1973, p. 63

⁵ Von Clausewitz, a.w., p. 192. Dit betekent overigens niet dat Von Clausewitz een pertinente tegenstander van volkenrechtelijke bepalingen was, al beweert Martin van Creveld, schrijver van *The Clausewitzian universe and the law of war*, dan van wel, om vervolgens te betogen waarom die negatieve mening foutief is. Volgens Van Creveld zou Von Clausewitz zijn gevangenschap na de slag bij Jena niet hebben overleefd als zijn bewakers overeenkomstig zijn eigen opvattingen hadden gehandeld. Waarschijnlijk echter maakt Van Creveld dezelfde fout als zovelen voor hem en beschouwt hij de beschrijving van Von Clausewitz' abstracte oorlog als een beschrijving van een concrete en ook gewenste strijd. Wellicht was Von Clausewitz persoonlijk geen tegenstander van het oorlogsrecht, maar was hij er slechts van overtuigd dat het niet meer dan papier zou blijken zo gauw het in strijd zou geraken met hetgeen militair voor noodzakelijk werd gehouden, en al helemaal als de ontwikkeling van de oorlog inderdaad zou voortgaan op de door Napoleon ingeslagen weg. In de eerste en tweede wereldoorlog zou hij - met spijt - zijn gelijk hebben gezien. Martin van Creveld, 'The Clausewitzian universe and the law of war', in: *Journal of contemporary history*, jrg. 26 (1991), p. 403-429

van verbetering van de hulp voor de slachtoffers, of het verbod van bepaalde middelen. We zagen dit al bij enkele Franse officieren, die daarvoor militaire motieven aanhaalden. Maar ook de humanitaire argumenten van Nightingale zijn van meet af aan naar voren gebracht. Daarbij werd ervan uitgegaan dat de humanisering van de oorlog de bereidheid om ten strijde te trekken zou verhogen en zo al met al een averechts effect zou hebben. De Engelse, negentiende-eeuwse politicus G.E. Grey bijvoorbeeld verklaarde dat de Britse regering zich altijd zou blijven verzetten tegen elke regeling die 'might so limit the prospective liability of war as so remove some of the considerations which now restrain the public from contemplating it'.¹

De Rus Johann von Bloch schreef zijn bedenkingen neer in het essay *Die Unmöglichkeit den Verwundeten auf dem Schlachtfelde Hilfe zu bringen*,² en de Nederlandse arts D.H. van der Goot kon naar aanleiding van chirurgische ervaringen aan het begin van de eerste wereldoorlog niet anders dan concluderen dat al het gepraat over humanere oorlogvoering inderdaad niet meer dan gepraat was geweest. De geweren die zogenaamd 'humaan' moesten zijn, waren dit slechts op het eerste gezicht. De moderne kogels maakten weliswaar inderdaad minder vreselijke wonden, maar konden door de grotere snelheid, wel meer mensen tegelijk verwonden, en hadden daarbij een groter dodend vermogen. De voornaamste reden echter om deze wapens niet humaan te noemen was het verhullend karakter van die betiteling. Het humane was een bijeffect, waarachter de ware, militaire bedoelingen zich konden verschuilen. De militaire bevelhebbers hadden een geweer gewenst 'dat beter dan het ouderwetsche geweer in staat was te doden'. Om dit te bereiken werd de kogel kleiner gemaakt, waardoor de snelheid zou toenemen 'en om de manschappen een grootere hoeveelheid doodend lood mee te kunnen geven'. De eerst onbemande loden kogel kreeg een stalen omhulsel 'om den kogel de weerstand in den geweerloop beter te kunnen doen verdragen, -en toevallig bleek het, dat de wonden, die door dezen nieuwerwetschen kogel werden veroorzaakt, minder verminkend waren, wanneer hij niet onmiddellijk den getroffen en had gedood'.³

Tenslotte, ook de arts en feministe van het eerste uur Aletta Jacobs had haar bedenkingen tegen de humanisering van de oorlog. Na het uitbreken van de eerste wereldoorlog had zij meegeholpen aan het verlichten van het leed van de gezinnen waarvan de man onder de wapens was geroepen. Maar na enkele maanden kon zij zich niet meer tot dit filantropisch werk zetten. Zij vroeg zich af of de hulpverleners, door de gevolgen van de oorlog zoveel mogelijk te verzachten niet meewerkten aan 'het bestendigen van den gruwelijken, den menschontearenden toestand'. Zij raakte ervan overtuigd dat de vrouwen juist niet de nood door de oorlog ontstaan moesten

¹ gec. uit: Röling, a.w., p. 145. Het Rode Kruis bracht daar tegenin dat "le renforcement du droit humanitaire n'est pas rien incompatible avec la recherche de la paix"; Röling zelf had ook zijn bedenkingen bij de humanisering. Zij kon de oorlog een schijn van ridderlijkheid, van "een eerlijk mannengevecht" geven. Bovendien kon zij, door de ergste wapens te verbieden, de oorlog als middel tot het beslechten van conflicten in stand houden. a.w., p. 146-147; Verdoorn, a.w., deel I, p. I

² Johann von Bloch, *Die Unmöglichkeit, den Verwundeten auf dem Schlachtfelde Hilfe zu bringen*. Nach Angaben des russischen Werkes: Der Krieg, Berlin 1899 (conclusies: p. 34, 38-39); ook: Van Bergen, Waarde generaal, p. 67-68; Verdoorn, a.w., deel I, p. 377-378

³ 'Oorlogschirurgie', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1915, p. 521-522

lenigen, juist niet het werk van de in dienst getreden mannen moesten overnemen. Steeds duidelijker beseftte zij dat 'daar de mannen door zich in den aanvang van den oorlog tot den militairen dienst te leenen, het vreeselijk gebeuren mogelijk hadden gemaakt, de vrouwen wellicht in staat zouden blijken de menschen-slachting te doen eindigen, indien zij eendrachtig weigerden om den door den krijg ontstanen nood te lenigen en het raderwerk der maatschappij gaande te houden'.

Als de vrouwen **niet** de hand aan de ploeg sloegen, als zij overeenkwamen géén arbeid, vroeger door mannen verricht, op zich te nemen, zouden de regeeringen dan niet gedwongen worden het heilloos bedrijf te staken?¹

Ondanks de aanwezigheid van de *crème de la crème* van de Europese diplomatie, bij het opstellen van de eerste Geneefse conventie, werd al snel een lacune in het verdrag opgemerkt. De tekst repte enkel en alleen over oorlog te land, maar niet ter zee. Dit werd in 1869 door middel van drie additionele artikelen rechtgezet, een proces waarbij de Nederlandse vice-admiraal Van Karnebeek een grote, zo niet beslissende rol speelde.² Deze artikelen waren reeds ter sprake gekomen te Parijs 1867, alwaar de eerste voorzitter J. Bosscha samen met Van Karnebeek het NRK vertegenwoordigden en Basting aanwezig was namens het ministerie van oorlog. De artikelen werden vastgesteld op de tweede vergadering van vrijwillige hulpverenigingen te Berlijn 1869, een vergadering waar overigens reeds in twee resoluties gepleit werd voor het toestaan van hulpverlening bij rampen, humanitaire arbeid en zorg voor zieken in het algemeen.³ Het jaar daarvoor was de zeeoorlog besproken tijdens een diplomatieke conferentie te Genève zelf. Op die vergadering werd namelijk de conventie getoetst aan de oorlogspraktijk sedert 1864. De vier tussenliggende jaren hadden enkele zeeslagen te zien gegeven die vele slachtoffers hadden geëist. Er werd echter ook over andere aanpassingen gesproken. Een eerste aanpassing hield in dat in vijandelijke handen gevallen medisch personeel niet meer terug mocht keren naar de eigen troepen wanneer dat personeel dat wenste, maar pas op het moment dat de vijandelijke léger-aanvoerders daar toestemming voor gaven. Kan dit een aanpassing aan de militaire noodzaak genoemd worden, van een ander punt kan dat absoluut niet worden gezegd. In 1864 was afgesproken dat alleen gevangengenomen, gewonde soldaten die ongeschikt waren voor actieve dienst, teruggezonden moesten worden. In 1868 echter werd

¹ Aletta Jacobs, *Herinneringen*, Nijmegen 1978 (2) (oorspr.: 1924), p. 145-146

² J.H. Rombach, 'Nederland en de ontwikkeling van de maritieme Rode Kruis conventie', in: *De Rode Kruis koerier*, jrg. 21, nr. 6 (juni 1960), p. 160; idem, 'Nederlandse Rodekruisfiguren (5). Drie Nederlanders in de ontwikkeling van het Rode Kruis ter zee', in: *Universeel*, jrg. 4, nr. 1 (jan.-febr. 1979), p. 9-12, p. 9; idem, 'Nederlanders en het Rode Kruis', in: *Spiegel historiael*, jrg. 2, nr. 9 (okt. 1967), p. 466-474, p. 471; J.H.C. Basting, 'Verslag van het internationale congres der maatschappijen tot hulpverschaffing aan zieken en gekwetsten in tijden van oorlog (gehouden te Parijs van 2-31 augustus 1867)', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* (NTvG), 1867, I, p. 561-566, p. 566; Ook in deze artikelen bleef ondanks aandringen van enkele comités, de vrijwillige hulp ongenoemd. Zoals in 1864 toonde ook nu weer Frankrijk zich een categorisch tegenstander. Alleen als onderdeel van de MGD kon de vrijwillige hulp van de neutralisering profiteren. De eerste maal dat wél de neutraliteit van de vrijwilligers in een verdrag werd opgenomen, was in 1874, tijdens een volkenrechtkundige conferentie te Brussel. Dit verdrag is echter door geen enkel land geratificeerd. Boissier, a.w., p. 221, 293

³ Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 96

overeengekomen dat alle gewonde soldaten zo snel als maar mogelijk de thuistocht mochten aanvaarden, ongeacht of zij wel of niet wederom in het geweer zouden kunnen klimmen.¹

Deze op het oog forse stap richting humanitaire hulpverlening moet echter ook weer niet overdreven worden. Voor een groot deel was het meer een loos gebaar dan een genereus offer. De geneeskunde had in de voorgaande vier jaren vrijwel stilgestaan, hetgeen in schril contrast stond met de wapenontwikkeling. Bovendien was er geen sprake geweest van langdurige oorlogen. Hierdoor waren er nauwelijks gewonde soldaten geweest die zo snel waren hersteld dat ze het eigen leger nog tijdens de oorlog zelf weer hadden kunnen versterken. Het is dan ook zeker waar dat, zoals Boissier het zegt, 'the conference was not erring on the side of excessive humanity'.² Wel is men natuurlijk geheel vrij het oneens te zijn met het oordeel dat uit het woord 'erring' spreekt, een oordeel dat nieuwsgierig maakt naar de houding die het humanitaire Rode Kruis tegenover het militair systeem innam.

¹ Boissier, a.w., p. 222

² idem

II Het militair systeem en het Rode Kruis

De militarisering van het humanitarisme

Het plan van de Fransen om in plaats van mensen muilezels te gebruiken, werd in 1868 niet meer gehoord. De Oostenrijks-Pruisische oorlog van 1866 had duidelijk gemaakt dat het vrijwillig hulp personeel van Pruisen de militaire noodzakelijkheden niet frustreerde. Volgens Boissier was zelfs het tegendeel gebleken.¹ In deze oorlog had alleen Pruisen nog een Rode Kruis-comité gehad, maar door de ervaringen tijdens de slagen opgedaan, werden aanvankelijke sceptici en tegenstanders overtuigd van het *militaire* nut van de instelling. Oostenrijk zelf was het eerste land dat overstag ging. Saksen, Portugal en Rusland volgden snel en ondertekenden de conventie.²

Het succes van het Pruisische Rode Kruis in bovengenoemde oorlog was zo eclatant dat na die oorlog Dunant persoonlijk werd uitgenodigd de terugkomst van de zegevierende troepen gade te slaan. In de hoogste kringen van het Pruisische hof werd hem verzekerd dat de conventie getrouw was toegepast en Pruisen zou dat weer doen, mocht het tot een oorlog met Frankrijk komen. De Von Moltkianen waren Dunant-idolaat geworden. Maar of dat Dunant welgevallig was? Biograaf Gumpert vroeg het zich af.

War das noch die Vision Dunants, die sich aus den Schreien von Solferino vor ihm erhoben hatte? Dachte er nicht damals an eine Rettung der Menschlichkeit aus dem Schlamm und der Verwesung der Schlacht? Dachte er nicht an eine Waffenlose, ungepanzerte Güte, deren Dasein und Opfer der Kriegsfurie die Mordinstrumente aus der Hand schlagen sollte? (...) Erfasste ihm nicht ein Grauen vor seinem Werk, das so falsch verstanden war? Wurde nicht dadurch der Krieg die Fortsetzung eines verlogenen, bössartigen Scheinfrieden, und ergab nicht das Ganze einem verwaschenen, und scheußlichen Zustand, eine Antihumanität von Unsagbarem Ausmaß? Ist, kurz und gut, ein Rotes Kreuz denkbar, das den Krieg nicht feierlich und öffentlich verwünscht?³

De in dit kader belangrijkste uitkomst van de conferentie te Berlijn 1869 was dat algemeen werd geaccepteerd dat de verenigingen een ondersteunende rol dienden te spelen. Ondergeschikt aan de militaire autoriteiten zouden zij de tekortkomingen van de MGD moeten trachten te compenseren. Hun werk werd echter begrensd in tijd. Enkel en alleen ná de slag zouden de nationale Rode Kruis-verenigingen in actie mogen komen om de gewonden van het slagveld naar het hospitaal te vervoeren. Waarschijnlijk speelde hierbij de angst een rol dat het naar achteren brengen van

¹ Boissier, Solferino, p. 181

² a.w., p. 197; De conventie zou voordelig zijn geweest voor de Oostenrijkers. Zij dachten dat Pruisen de dokters en verpleegkundigen van Oostenrijk zo zouden behandelen als zij gevangengenomen Pruisische geneeskundigen zouden behandelen. Daardoor moesten bij terugtocht de medici de hospitalen verlaten, waardoor zij niet alleen de gewonden in de steek moesten laten, maar ook militair tot last waren. Gelukkig voor de Oostenrijkse gewonden was toen nog de afspraak dat een partij die de conventie had ondertekend, zich aan de regels zou houden, ook als de tegenstander niet tot de ondertekenaars van het verdrag behoorde. Dit werd bij de herziening in 1906 afgeschaft. Van toen af aan was de conventie alleen nog van kracht in oorlogen tussen partijen die beiden hun handtekening in Genève waren komen zetten. a.w., p. 184, 377

³ Gumpert, Dunant, p. 200; ook: Riesenberger, Humanität, p. 27-28

gewonden als algemene terugtocht zou worden opgevat.¹

In het daaropvolgende jaar brak de reeds vanaf 1866 verwachte oorlog tussen Frankrijk en Duitsland uit. Het was de eerste oorlog waarbij beide zijden over een Rode Kruis-hulpcorps beschikten. Het verschil tussen die comités was echter immens. Duitsland beschikte over een perfect georganiseerd, omvangrijk, in het leger geïncorporeerde vereniging. Frankrijk daarentegen bezat eigenlijk alleen maar in naam een Rode Kruis. Veel groter dan de directe omgeving van het uit enkele aristocraten bestaand bestuur was het niet. Grote delen van het Franse volk wisten niet of nauwelijks van het bestaan van de vereniging af, wat niet los is te zien van Dunants propaganda-strategie. Hij richtte zich puur op adellijke kringen.² Het Franse Rode Kruis moest aan het begin van de oorlog nog vrijwel geheel worden opgezet en opereerde volkomen onafhankelijk van het leger, hetgeen gezien de mening van de Franse militaire top over het Geneefs initiatief niet vreemd genoemd kan worden. Boissier beoordeelde deze onafhankelijkheid zeer negatief. Doordat het Franse Rode Kruis niets met het leger te maken had wist het ook niets van de militaire plannen. Hierdoor kwamen veel Rode Kruis-ambulances nooit op de plek waar zij nodig waren en vielen zij veelal in Duitse handen. Daar kwam nog bij dat door deze onafhankelijkheid het Franse Rode Kruis-personeel ook niet als neutraal beschouwd hoefde te worden. Bovendien was het contact met het centraal comité in Parijs meestentijds verbroken, waardoor de Franse vrijwillige hulp voor materiaal afhankelijk was van het leger. Dat echter weigerde vaak het benodigd materiaal te overhandigen. Boissier concludeert dan ook dat het 'was very much in the interest of their members to intermingle as much as possible with the official medical members'.³ Spijtig genoeg gaat hij niet in op eventuele nadelen van die constructie. Dat doet wel Martin Gumpert.

Gumpert wees erop dat in de Frans-Duitse oorlog goed tot uitdrukking kwam hoe verschillend er in de beide landen tegen het Rode Kruis werd aangekeken. In Duitsland werd 70 miljoen opgehaald voor het Rode Kruis. In het militair conservatievere Frankrijk tien maal minder, al was ook de Franse MGD nog steeds van een abominabele kwaliteit. Dat het Franse Rode Kruis ondanks alles toch enig resultaat boekte was weinig minder dan een wonder.⁴ Het Duitse Rode Kruis (DRK) werkte zo op het oog dan ook beter, efficiënter, maar daarmee is niet het hele verhaal verteld. Pruisen/Duitsland was niet alleen met betrekking tot de geneeskundige verzorging van de soldaten zijn tijd vooruit. Het gehele Duitse leger was een perfect georgani-

¹ Riedesser, Verderber, Aufrüstung, p. 9; Boissier, a.w., p. 231. Desondanks spreekt Boissier van een "exciting, even visionary programme. Putting it into practice would require (...) perfect co-ordination between the relief workers and the army".

² Verdoorn, Arts en oorlog, deel I, p. 410-412; Geoffrey Best, 'Restraints on war by land before 1945', in: Michael Howard, *Restraints on war*, Oxford 1979, p. 17-37, p. 21-22

³ Boissier, a.w., p. 246; Met deze mening trad Boissier in de voetsporen van Dunant en met name Moynier. Vreemd genoeg schrijft Boissier zelf als hij aan deze laatste een bespreking wijdt: "It is interesting that Moynier - and, indeed, all of those opposing him - never for a single moment envisaged the possibility of a war's sowing discord in a committee where nationals from conflicting states sat side by side. National hatreds were as yet unknown. Sovereigns could have their differences, but that was no reason why gentlemen should follow their example." a.w., p. 217; Naar aanleiding van de Japans-Russische oorlog komt Garrison tot eenzelfde oordeel als Boissier. Garrison, Notes, p. 193

⁴ Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 177

seerde, geoliede machine, dat bijvoorbeeld als eerste een spoorwegcompagnie had. Op alle punten die te maken hadden met moderne oorlogvoering was Frankrijk achterlijk vergeleken met Bismarcks nieuwe eenheidsstaat. De militaire geneeskunde, waaraan het neusje van de zalm der Duitse artsen zijn medewerking verleende,¹ was slechts een van die punten. Het is om die reden dat Gumpert erop wijst dat in die oorlog ook het ambivalente karakter van de vrijwillige, menslievende hulpverlening uitstekend naar voren kwam. Als, zoals Moynier had gezegd, de wapens van de barmhartigheid tegengesteld waren aan de wapens van het geweld, en als het Rode Kruis in wezen een oorlog tegen de oorlog voerde, dan was het zacht gezegd vreemd te zien hoe makkelijk die oorlogstegenstanders in de rangen en rijen van het Duitse leger konden doordringen. Zij stuitten op geen enkele tegenstand. Integendeel.

Man wollte und konnte nicht das fromme Samaritertum ausrotten, das sich so gut mit dem Schwert vertrug. Das Gefühl einer geschulten und disziplinierten Fürsorge erhöhte dem Kampfgeist. Leicht kam das Kompromiß zustande zwischen Humanität und Bestialität, das, so unmoralisch es war, dem barbarisch-zivilisatorischem Übergangszustand des Jahrhunderts angemessen schien.²

Het is bovendien niet zo dat veel nationale Rode Kruis-verenigingen alleen maar toegelaten werden, zij wèsten ook toegelaten te worden. Leden van het Rode Kruis hebben vanzelfsprekend als ieder ander individu ook hun mening over de strijd waarin zij hulp verlenen. Op het moment echter dat zij als Rode Kruis-lid werkzaam zijn, dienen zij die mening te onderdrukken en volkomen neutraal hun werk te doen. Maar volgens Geoffrey Best kan niet ontkend worden dat de meeste nationale Rode Kruis-verenigingen 'understandably fail to maintain such lofty indifference'.³ De militarisering van de nationale verenigingen stuitte niet op tegenstand van die verenigingen. Zij werkten er juist volop en van harte aan mee, pasten zich aan aan de wensen van de politieke en militaire autoriteiten en werden onderdeel van de oorlogsvoorbereiding. Riesenberger:

Praktisch in ganz Europa stellten sich die Rotkreuz gesellschaften vorbehaltlos in den Dienst des natio-

¹ a.w., p. 200-202

² Gumpert, a.w., p. 228; In zijn oratie ter aanvaarding van een bijzonder hoogleraarschap in het internationale, humanitaire recht, ging ook Frits Kalshoven in op het verschil in kracht, omvang en effectiviteit tussen het Franse en Duitse Rode Kruis. Hij trok de conclusie dat "voor de verwezenlijking van een enigermate effectieve humanitaire bescherming in tijd van oorlog (...) de plechtige bekrachtiging van desbetreffende verdragen" niet voldoende was. Daarvoor was ook nodig "voortdurende verspreiding onder krijgsmacht en bevolking van de regels en beginselen die zij bevatten" alsmede de "opbouw en instandhouding van een adequate organisatie tot hulpverlening". Frits Kalshoven, *Het paradoxale Rode Kruis*, Deventer 1976, p. 5. Dit kan allemaal wel zo zijn, maar het zegt niets over de redenen waarom dit allemaal in Duitsland wèl en in Frankrijk níet was gebeurd. Een speurtocht naar die redenen leidt onoverkomelijk tot het weinig humanitaire argument dat Duitsland beter dan Frankrijk het militaire belang van de hulp voor de oorlogvoering had ingezien. Volgens Haje was na de Frans-Duitse oorlog ook in Frankrijk het Rode Kruis aan de MGD ondergeschikt geraakt. Ofschoon hij hier wel enige nadelen aan verbonden zag, is zijn mening daarover toch voornamelijk met die van Boissier vergelijkbaar. Het was zeker zo dat een dergelijke band "eenheid en snelheid van optreden bevorderde". Haje, Gedenkzuil, p. 148-149, 170-171, citaat: p. 149; zie voor het DRK in 1870-71: Brekenfeld, *Das DRK*, p. 26-27

³ Best, *Humanity in warfare*, p. 5; ook: Boissier, a.w., p. 299

Het bovenstaande wijst er al op dat het DRK een duidelijk voorbeeld was van politiek-militaire beïnvloeding van de humanitaire hulp, maar ook het Amerikaanse, Japanse, Zwitserse, Russische, Italiaanse, Britse en, na 1871, Franse Rode Kruis zouden genoemd kunnen worden.² Wat voor consequenties een dergelijk vergaande invloed kan hebben bleek bijvoorbeeld bij de opstand in Rusland in 1905. Het officiële Rode Kruis, niet eens zozeer ondergeschikt aan militaire instanties als bijvoorbeeld het Japanse of Duitse,³ verleende slechts hulp aan gewonde militairen en politieagenten. Een haastig samengesteld niet-officieel-Rode Kruis kreeg het predikaat 'revolutionair' opgestempeld, waarmee het tot schietschijf van militie en politie werd. De man die dat predikaat had verleend, generaal Dubasov, werd tot erelid van het officiële Rode Kruis benoemd.⁴

De eerste Rode Kruis-verenigingen ontstonden in de diverse Duitse landen. Met een beroep op Nightingale had de Pruisische afgevaardigde op de conferentie van 1863, *Generalarzt Löffler*, al de onderschikking in plaats van de nevenschikking van het Rode Kruis aan de MGD bepleit. Wat de Pruisische vereniging betreft - wier orgaan met de titel *Kriegerheil* werd gesierd - kreeg hij nog vóór de Frans-Duitse oorlog zijn zin.⁵ Tijdens die oorlog zei keizer Wilhelm over het Rode Kruis dat het een flinke bijdrage had geleverd 'der Armee unter den schweren Mühsalen des Krieges die Freudigkeit und Kraft zu erhalten'. De aan het begin van de oorlog tot één geheel samengesmede Rode Kruis-verenigingen, hadden een fikse bijdrage aan de totstandkoming van de Duitse eenheid geleverd.⁶ Wilhelm was beschermheer van het DRK geworden, een erefunctie die zijn zoon zou erven. Passend in zijn eenheidsstreven, merkte Bismarck hierover op dat iemand die lid werd van het Rode Kruis zo een band met het koningshuis schiep, waardoor het enthousiasme voor de hulpverlening alleen maar toe kon nemen.⁷ Hier voegde zich nog het voorschrift bij dat alleen zij lid van het DRK konden worden die 'deutscher Nationalität sind (...) (und) sich zu vaterländischer und königstreuer Gesinnung bekennen'.⁸ Van de zo gestimuleerde loyaliteit aan keizer en vaderland werd gehoopt dat zij een negatieve uitwerking zou hebben op de populariteit van het

¹ Riesenberger, a.w., p. 45, 59 (citaat: p. 59)

² Gabriel, Metz, *Mil. medicine*, deel II, p. 228; Riesenberger, a.w., p. 44-45; Boissier, a.w., p. 311; Haje, *Het Rode Kruis in Japan*, passim; 'Het Japansche Roode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 58 (1906), p. 89-90; A.A.J. Quanjer, 'Het Zwitscherse Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 67-70; Summers, Angels, p. 192-193, 244-245; 'Het Rode Kruis in Amerika', in: *De wapens neder*, jrg. 31, nr. 1-2 (jan.-febr. 1935), p. 6; John F. Hutchinson, 'The Nagler case: a revealing moment in Red Cross history', in: *Canadian bulletin of medical history*, jrg. 9 (1992), p. 177-190

³ Garrison, a.w., p. 193

⁴ 'Roode Kruis en oproer', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 309-310. Dit uit het Frans vertaalde artikel werd gevolgd door de opmerking van officier van gezondheid J.A. Romeyn, dat zo iets in Nederland natuurlijk niet mogelijk was.

⁵ F. Grüneisen, *Das Rote Kreuz in Deutschland in Vergangenheit und Gegenwart*, Potsdam 1939, p. 80-82

⁶ a.w., p. 256 (Anlage 8); ook: Visser, a.w., p. 11; Dat Duitsland uit militaire overwegingen als een der eerste het Rode Kruis omarmde, blijkt ook uit het gegeven dat het tevens als een der eerste (1870-1871) en het grofst (WO I en II) de regels van het oorlogsrecht overtrad. Ecksteins, Lenteriten, p. 179-184

⁷ Riesenberger, a.w., p. 38

⁸ gec. uit: Gruber, *Das RK in Deutschland*, p. 33

opkomend socialisme, wat waarschijnlijk ook het geval is geweest.¹

Het DRK bouwde op de Pruisische traditie voort. Reeds vanaf het begin van zijn ontstaan werd het DRK op soldateske leest geschoeid. Hiermee werd een proces van militarisering ingezet dat van vrijwillige hulp via verplichte hulp (1871) tot inschakeling in het leger (1878) razendsnel werd voltooid.² Pruisen/Duitsland was het eerste land dat enthousiast Dunants boek begroette en zijn ideeën omhelsde. Maar het was ook het eerste land dat Dunants wens tot hulpverlening náást de MGD in hulpverlening onder de MGD transformeerde.³ Officieel bleven de Duitse arts en de verpleegkundige de politiek neutrale dienaren der mensheid, maar in feite waren zij uitvoerders geworden van nationaal-militair, in plaats van geneeskundig gezien noodzakelijke operaties. Er werd verbonden in en met militair verband.⁴ Zo schreef F. Grüneisen dat het de taak der Rode Kruis-verpleegsters in de eerste wereldoorlog was geweest 'den Frontgeist lebendig zu halten und, wenn er verloren zu gehen drohte, wieder zu wecken'.⁵

Deze tendens komt goed tot uiting in de weinige bezwaren die Pruisen/Duitsland tegen het Rode Kruis en de Geneefse conventie had. Die bezwaren waren gericht op punten die eventueel de militaire daadkracht zouden kunnen verzwakken. Bepaalde overeenkomsten zouden ertoe kunnen leiden dat 'de vijand' militaire geheimen in handen gespeeld konden worden door slechts in naam neutraal medisch personeel, of door lieden die weliswaar de Rode Kruis-band droegen maar in wezen niets anders dan spionage, subversie of plundering in gedachten hadden, zoals nota bene de voorzitter van het DRK zelf in 1872 stelde.⁶

Een allereerste teken van de militaire argumenten achter het omhelzen van het Rode Kruis-idee door de Pruisen werd gevormd door de Sleeswijk-Holsteinse oorlog van januari 1864. In tegenstelling tot Van de Velde bij de Denen, wachtte CICR-gedelegeerde Appia bij de Pruisen een warm onthaal. Dunant-biografe Ellen Hart:

(The Prussians) could look further than the Danes and they were able to recognise the big possibilities of aids to war that lay in the measure of the Red Cross to mitigate the sufferings inflicted by war.⁷

Verder kan gewezen worden op de Duitse ambulance die in 1912, dus twee jaar voor het uitbreken van de eerste wereldoorlog, naar Tripolis vertrok. Ofschoon hulp in oorlogen waar de eigen natie niet bij betrokken was, een van de voornaamste richtlijnen van elke Rode Kruis-vereniging was, mocht deze ambulance enkel en alleen door giften bekostigd worden. De eigen fondsen moesten intact blijven in verband met een

¹ Hutchinson, *Rethinking*, p. 573

² Grüneisen, *Das DRK*, p. 83-85; Riesenberger, a.w., p. 43; Bleker, *Schmiedebach, Medizin*, p. 37-43; Brekenfeld, a.w., p. 18-19; Walter Gruber, *Das Rote Kreuz in Deutschland*, Wiesbaden 1985, p. 29-31

³ Dunant, *De stem der mensheid*, p. 110; Dunant, *Un souvenir*, p. 152-153; Volgens Haje was de onderschikking, of beter: de inlijving, van het DRK in de MGD al tijdens de Frans-Duitse oorlog praktisch gezien als voltooid te beschouwen. Haje, *Gedenkzuil*, p. 124

⁴ Bleker, *Schmiedebach*, a.w., p. 43

⁵ Grüneisen, a.w., p. 149

⁶ Kalshoven, *Het paradoxale RK*, p. 7-8

⁷ Hart, *Man born to live*, p. 142

eventuele mobilisatie van het eigen leger.¹ Hart schreef in *Man born to live* over deze omarming van Dunants idee door Pruisen/Duitsland:

The advent of the Red Cross on the field of battle happened at the moment when Bismarck made his first skirmish in his campaign for German hegemony in Europe. Here was irony indeed and Dunant slowly began to be surely aware that his efforts might turn out to be a military aid by restoring men for still more murderous campaigns. He was right in his fears in respect of Germany. The long enterprise of Bismarck had begun. The Red Cross would prove useful.²

De Frans-Duitse oorlog had, in de ogen van een aantal militairen en juristen, wederom enkele feilen van de conventie van 1864 aan het licht gebracht. Volgens NRK-historicus Henri Ch.G.J. van der Mandere, was de conventie van 1864 *tè humanitair*.³ Men was domweg vergeten dat de MGD niet een puur menslievende instelling was, maar ook tot taak had 'de gevechtswaarde van een leger te verhoogen, ziekten te voorkomen en gewonden tot opnieuw vechten in staat te stellen'.⁴

Naar aanleiding van de wereldtentoonstelling in Genève 1876 loofde keizerin Augusta - protectioniste van het Rode Kruis - een prijs uit, voor het beste werk over die conventie, met voorstellen tot verbetering. De prijs ging naar de rechtskundige en DRK-bestuurslid C. Lueder, voor diens boek met de zeer Duitse titel *Die Genfer Convention. Historisch und kritisch dogmatisch mit Vorschlägen zu ihrer Verbesserung, unter Darlegung und Prüfung der mit ihr gemachten Erfahrungen und unter Benutzung der amtlichen, teilweise ungedruckten Quellen bearbeitet*. De beste methode om het lijden te verminderen, zou natuurlijk verhindering van de oorlog zijn, maar, aldus Lueder, dat was onmogelijk. Oorlog was, is, en zou altijd blijven, een 'Lebenselements des Menschen'. Het was de oorlog die "manche Tugend überhaupt erst zur Entwicklung" bracht. De oorlog was een middel tot opvoeding van de mens. Evenals Von Moltke stelde Lueder daarop dan ook de vraag of de eeuwige vrede, ofschoon dus onmogelijk, wel wenselijk was.⁵ Hij kwam tot de conclusie dat wanneer een oorlog was uitgebroken, al het andere opzijschoof. Het enige dat telde was het doel van de oorlog: de overwinning op de vijand. Alles en iedereen moest werkzaam zijn met dat doel voor ogen. Het grondprincipe van de Geneefse conventie moest dan ook expliciet worden: 'Die Humanität darf soviel Berücksichtigung verlangen, als es der Krieg und sein Zweck gestat-

¹ 'Duitsche ambulance naar Tripolis', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 66 (1912), p. 382

² Hart, a.w., p. 143; zie ook: Riesenberger, a.w., p. 37; Verdoorn, a.w., deel I, p. 413; Röling, Volkenrecht, p. 146

³ H. van der Mandere, 'De herziene conventie van Genève', in: *Geneeskundige courant van het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 230-233, 239-242, 247-248, p. 232. De conventie van 1906 was in de ogen van Van der Mandere veel realistischer en dus beter, met zijn primaat van de militaire noodzaak en de samenvoeging van humanitarisme met militarisme. a.w., p. 232-233, 241, 248; ook: Henri van der Mandere, 'De herziene verdragen ter bescherming van zieken en gewonden in den land- en zeeoorlog', in: *Vragen des tijds*, jrg. 37 (1911), deel II, p. 245-278, p. 253-254; H.Ch.G.J. van der Mandere, *Geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis*. (1867-19 juli-1917). Schets van geschiedenis en betekenis van het Roode Kruis, zijn optreden in Nederland en in het bijzonder zijn werkzaamheid tijdens de mobilisatie, Amsterdam 1917, p. 27-28

⁴ H.Ch.G.J. van der Mandere, *Gedenkboek*. Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1927, Amsterdam 1927, p. 12-13

⁵ C. Lueder, *Die Genfer Convention*, Erlangen 1876, p. 296-297

ten.' Het Rode Kruis mocht in de oorlog slechts dienaar zijn.¹

Een laatste voorbeeld van de inkapseling van de vrijwillige burgerhulp in het Duitse, militaire staatsapparaat, werd gegeven door de arts F. Hijmans, chirurg te Den Haag en medisch adviseur van het hoofdcomité van het NRK in de jaren van de eerste wereldoorlog. Hij schreef een rapport over zijn bezoek aan de tentoonstelling van de *Kriegsfürsorge* te Keulen van 25 tot 29 september 1916. Midden in de eerste wereldoorlog dus, een oorlog waarin al dan niet vermeende overtredingen van de Rode Kruis-onschendbaarheid door de Duitsers werden gebruikt om in België de staat van beleg af te kondigen.

Einwohner! (...) Man hat die scheusslichsten Grausamkeiten nicht nur an unseren Truppen, sondern auch an unseren Verwundeten und Aerzten verübt, die sich unter dem Schutz des Roten Kreuzes befinden. Um diese Gewalttätigkeiten in Zukunft zu verhindern, befehle ich folgendes: Jede nicht militärische Person, die mit Waffen in der Hand angetroffen wird, wird ohne weiteres erschossen.²

De *Kriegsfürsorge* kende een staatsdeel en een burgerdeel. Beide echter hadden, aldus het rapport van Hijmans, als voornaamste taak niet het verzachten van het leed van de slachtoffers, maar het 'voor den Staat, de gevolgen van den oorlog zoo veel doenlijk te verkleinen, door voor individuen die gevolgen zoo gering en kortdurend mogelijk te maken'. De doelstelling van de tentoonstelling was tweeledig: ten eerste het verkrijgen van meer steun voor de ontzaglijke hoeveelheid werk dat verzet moest worden, en ten tweede het 'opheffen van het moreel en het aanwakkeren van het vaderlandslievende zelfbewustzijn, door het toonen aan de slachtoffers zelf en aan de opgroeiende jeugd, wat op dit gebied reeds tot stand is gekomen, en wat nog te bereiken valt'.³

Het eerste doel dat oorlogsslachtofferhulp zich diende te stellen was 'het vaderland te beschermen voor de nadeelen verbonden aan het bezit van een groot aantal staatsburgers, die als slachtoffers van den oorlog geen nuttige, produceerende en zich zelve onderhoudende leden van de Maatschappij meer zijn'.⁴ Hier werd ondermeer door de psychische hulpverlening aan gewerkt. In geestelijke nood geraakte soldaten moesten zo snel mogelijk worden geholpen, omdat zij zich anders voor werk nutteloos gingen achten en dan alles op alles gingen zetten 'om een zoo hoog mogelijke uitkeering te krijgen en dus zijne invaliditeit zoo ernstig mogelijk te zien en aan anderen te doen voorkomen'. Geneeskundige hulp aan oorlogsslachtoffers was op de eerste plaats bedoeld om de staat kosten te besparen.⁵ (Wat Hijmans van dit alles vond zullen we nog zien.)

De geschiedenis van het DRK bewijst mijns inziens dat James A. Joyce in zijn werk *Red Cross International and the strategy of peace* slechts gedeeltelijk de plank raakt als hij zegt dat Dunant zijn tijd ver vooruit was vergeleken met de aristocraten, politici,

¹ a.w., p. VI, 297-298 (citaat: p. 298)

² Ernst Friedrich, *Krieg dem Kriege! Guerre à la guerre! War against war! Oorlog aan den oorlog!*, Frankfurt aM 1986 (18) (oorspr. 1924), p. 166; Voor schendingen van de RK-neutraliteit, zoals het bombarderen van ambulances en hospitaalschepen, zie: André Durand, *De Sarajevo à Hiroshima. Histoire du Comité International de la Croix Rouge*, Genève 1978, p. 48-49; MacDonald, *Roses*, p. 223, 273-276

³ Hand., deel XXVI, p. 94-119, p. 95-97

⁴ a.w., p. 97

⁵ a.w., p. 115-116; ook: Riedesser, Verderber, a.w., p. 12

juristen en militairen aan wie hij zijn idee wilde, dan wel moest slijten. 'They grasped the shell, but did not notice the kernel', zegt Joyce.¹ Ik denk dat de essentie van Dunants idee wel degelijk is opgemerkt. In tegenstelling echter tot de achterliggende gedachte van Dunant, kon de praktische uitwerking van militair-nationaal belang zijn. De inhoud bleef niet onopgemerkt, hij werd moedwillig van de verpakking gescheiden.

De oorlogsbeweging, waarvan Lueder een duidelijk exponent was, was sinds de eerste conventie sterker geworden, en zij liet haar invloed op het tussen oorlogs- en vredesbeweging in manoeuvrerende Rode Kruis gelden. De militarisering van het humanitarisme had volgens Best tot gevolg dat 'while remaining a great means by which self-sacrificing and humane persons (especially, of course, females) could devote their services to the relief of a conspicuous class of sufferers from war, the Red Cross movement through its national societies became also, very short after 1870 where it was not so already, a means by which those unable, through age, station or sex, to serve their countries directly by fighting for them, could serve almost as directly by caring for their fighters'.² De nationale Rode Kruis-verenigingen raakten verwickeld in een hechte relatie met het nationale leger, hetgeen volgens Best zeer zeker niet noodzakelijkerwijs had hoeven te gebeuren. Dit wilde niet zeggen dat (alle leden van) de verenigingen automatisch afstand deden van hun bij velen in ieder geval deels internationale en neutrale principes. Desondanks kan Best niet om de gedachte heen dat het maar moeilijk te geloven was dat 'their efficient and in many cases total integration within their countries' war machines was quite what Henry Dunant and his co-founders of the movement had expected or desired'.³ Wat Dunant betreft zal hij zeker gelijk hebben, al dacht Van der Mandere daar anders over. Hij gaf een fraai voorbeeld van het samengaan van medische hulp met militaire kracht toen hij de intocht beschreef der zegevierende Pruisische troepen na de oorlog met Oostenrijk, een intocht waarbij zoals gezegd Dunant aanwezig was. Volgens Van der Mandere was hij trots te kunnen aanschouwen dat zij die vrijwillig het Rode Kruiswerk op zich hadden genomen 'niet minder werden geëerd dan de overwinnaars zelve'.⁴

Ook op het oorlogsrecht miste de oorlogsbeweging haar invloed niet. Zij bracht in feite de opmars van het oorlogsrecht tot staan. Indien die opmars voortgezet zou worden, zou dit slechts mogen onder door het militarisme gestelde regels en voorwaarden.⁵ In de tweede conventie van Genève, die in 1906 naar aanleiding van de Boerenoorlog en de zeeslag tussen Japan en Rusland te Tsushima tot stand was gekomen, verdween het woord 'neutraal' om door het woord 'onschendbaar' te worden vervangen. Het gehele medisch bedrijf, ook de vrijwillige hulp, werd onder

¹ Joyce, Red Cross International, p. 5

² Best, a.w., p. 142; Parallel aan de militarisering van het humanitarisme, verliep de, wat Best noemde, dehumanisering van het militarisme, eveneens onder invloed van de oorlogsbeweging. Dit betekende niet dat de individuele soldaat gemener was geworden dan zijn voorganger, noch dat gemener mensen dan voorheen soldaat werden, maar wel dat het taalgebruik waarmee militaire acties werden gepresenteerd en gerechtvaardigd, minder verbloemd, harder werd. Nieuw flinks *avant la lettre*. a.w., p. 143-144

³ a.w., p. 141-142

⁴ Mandere, Geschiedenis NRK 1867-1917, p. 58

⁵ Best, a.w., p. 176

militair gezag geplaatst en aan de militaire wetten en reglementen onderworpen.¹ Dertig jaar na het verschijnen van Lueders prijswinnende boek werd de militaire noodzaak expliciet in de Geneefse artikelen opgenomen. Het humanitarisme mocht op geen enkele wijze deze noodzaak hinderen.² Zij deed alle andere regels en overwegingen verdwijnen. De volkenrechtskundige, voormalig minister van oorlog en lid van de Nederlandse delegatie bij de conventie-herziening in 1906, generaal J.C.C. den Beer Poortugael, zag dit niet als problematisch. Deze aanpassing zou het humanitaire element in de oorlog niet schaden. Integendeel. Met in het achterhoofd de opvatting dat de kortste oorlog de humaneste oorlog is, schreef hij:

Oorlogsnoodzaak doet alles verwerpen, wat de militaire operatieën belemmert. In zijn krijgsbedrijven moet de veldheer zonder eenigen band zijn. Wat hem, om zijn doel te bereiken, hindert, vernielt hij, wat hij daarvoor noodig heeft, neemt hij. Zijn slagen moet hij zoo krachtig en snel mogelijk toebrengen. Wat hem daartoe dienstig is, is niet alleen recht, maar ware humaniteit.³

Het militair gezag werd hersteld, een aanpassing waarvan Best zei: 'No more unwanted guests at the military feast!'⁴ Op de conferentie te Den Haag in 1907 werden alle middelen toegestaan die, naar het inzicht der militairen, nodig waren om het oorlogsdoel te bereiken.⁵ Tevens is het welhaast zeker dat diverse pogingen in het interbellum om ook de burgerbescherming in het oorlogsrecht opgenomen te krijgen, afketsten op militaire onwil. Maatregelen ter bescherming van de bevolking waren niet in het belang van de strijdkrachten.⁶

De vrouw: een bandagerende madonna

One evening at prayers I remembered reading somewhere a passage which had referred in impressive terms to the sanctity of the nursing profession. That's just the trouble, I thought, as the others devoutly murmured the Lord's Prayer; it's considered so holy that its organisers forget that nurses are just human beings, with human failings and human needs. (...) The 'holiness' of the nursing profession is easily its worst handicap; a profession, it seems, has only to be called a 'vocation' for irresponsible authority to be left free to indulge in a type of exploitation which is not excused by its habitual camouflage as 'discipline'.

Vera Brittain, *Testament of youth*, p. 453

¹ a.w., 142; Van der Mandere, *De herziene verdragen*, p. 258

² Best, a.w., p. 153

³ J.C.C. den Beer Poortugael, *Oorlogs- en neutraliteitsrecht op den grondslag van de conferentie van Genève in 1906 en de twee Haagsche vredes-conferentieën*, Den Haag 1907, p. 47-48

⁴ Best, *Humanity*, p. 142; In *Restraints on war* schrijft Best dat de conventie van 1906 een betere conventie was, althans: "from the soldier's point of view". Best, *Restraints on war*, p. 24

⁵ Boissier, a.w., p. 380; Het *jus in bello* moet weer worden gesplitst in het Geneefs en het Haags recht (eerste uiting: St. Petersburg 1867). Het Geneefs recht behelst de bescherming van achtereenvolgens medisch personeel en gewonden te land (1864) en ter zee (1906), de krijgsgevangenen (1929) en de burgers (1949). Het Haagse recht regelt de wapens die ter bereiking van de overwinning mogen worden gebruikt, hetgeen bijvoorbeeld heeft geleid tot het verbod van de dum-dum kogel. Zoals 'St. Petersburg 1867' al aangeeft, is niet al het Haags recht afkomstig uit te Den Haag gehouden conferenties. Ook het in 1925 te Genève vastgestelde protocol tot verbod op het gebruik van gifgas en bacteriologische wapens, behoort tot het Haags recht.

⁶ Best, *Humanity*, p. 232

Een niet te onderschatten aspect, dat zeker aan het succes van de militarisering van het humanitarisme heeft bijgedragen, is het vrouwbeeld dat toentertijd gemeengoed was, ook bij Rode Kruis-notabelen. Alleen door de zegen die vrouw heet zou de Rode Kruisweg naar verlossing kunnen voeren. Dunant:

Wenn man so den unleugbaren sittlichen Einfluss, den die Frauen auf die Gesellschaft ausüben, nutzbar macht, aber offen, edel und ohne Hintergedanken, ohne dass die Frauen sich in Dinge zu mengen hätten, die sie nichts angehen. (...) So trägt man damit zur Erhaltung des guten Einvernehmens zwischen den verschiedenen Völkern, Klassen und Individuen bei.¹ (...) Die Frauen sind überall dieselben, immer liebevoll und hingebend, und sie achten ihre Mühe und persönliche Sicherheit für nichts, wenn es darum handelt, Leidende zu trösten. (...) Zartgefühl im Handeln ist bei ihnen eine natürliche Folge ihres angebohrnen Zartgefühls.²

Dunant-discipel Rudolf Müller onderstreepte Dunants madonna-visie op de vrouw, die slechts goed doet, slechts oog heeft voor het individuele lijden, en niet vraagt naar - laat staan protesteert tegen - de oorzaak van dat lijden. Niet alleen haar zorgende natuur, maar vooral haar direct uit het hart komende medelijden, maakte de vrouw tot de ideale verpleegkundige. Daarom ook was, aldus Müller, in tijden van oorlog het hospitaal de enig mogelijke plaats voor een vrouw.³

Ook de karakterisering die Nightingale van de ideale zuster gaf, past in dit beeld. Onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de arts, en alles opofferende moederliefde voor de zieken en gewonden waren daarin de sleutelwoorden.⁴ De vrouw was kortom verpleegster van nature. Zij werd niet tot verpleegster gemaakt, maar als verpleegster geboren.

Binnen het NRK werd er al niet anders tegenaan gekeken. De vrouw is verpleegster, want, zoals Lodewijk Mulder het uitdrukte: 'het hart der vrouw weet den lijdenden sterveling het beste te benaderen; zij weet snaren in het gemoed van den ongelukkigen aan te slaan, die wij, mannen, niet kennen, en wier zachte trilling zelfs de lichamelijke pijnen bedaarft'.⁵ Dit beeld heeft een aantal malen in de besluitvorming van het NRK een rol van betekenis gespeeld: bij de opleiding van verpleegsters eind negentiende eeuw, de discussies over een algemene dienstplicht (v1910), en de poging om verpleegsters te verplichten in dienst van het NRK te treden (1927). Bij het beschrijven

¹ gec. uit: Rudolf Müller, *Entstehungsgeschichte des Roten Kreuzes und der Genfer Konvention*, Stuttgart 1897, p. 366

² gec. uit: Herbert Grundhewer, 'Die Kriegskrankenpflege und das Bild der Krankenschwester im 19. und 20. Jahrhundert', in: Bleker, Schmiedebach, a.w., p. 135-152, p. 142

³ Müller, *Entstehungsgeschichte*, p. 370; Zie ook: Francoise Thébaud, 'De eerste wereldoorlog: tijdperk van de vrouw of triomf van het seksuele verschil?', in: Gorges Duby, Michelle Perrot (red.), *Geschiedenis van de vrouw*. Deel 5: de twintigste eeuw, Amsterdam 1993, p. 21-74, p. 38, 42

⁴ Bleker, Schmiedebach, a.w., p. 31

⁵ Lodewijk Mulder, *Voorbereiding in vredetijd*, Utrecht 1868, p. 29; ook: P. Adriani, 'Het Nederlandsche Roode Kruis naar Zuid-Afrika', in: *Nederlandsch militair geneeskundig archief*, jrg. 24 (1900), afl. 1, p. 1-34, p. 3-4; Floris Canté, *Het Nederlandsche Roode Kruis in oorlog en vrede*, z.p. z.j. (v1939), p. 2: Er moesten "flinke, jonge vrouwen" worden opgeleid voor de "schoone (...) bij uitstek vrouwelijke en menschlievende taak van verpleging van zieken en gewonden".

van deze voorvallen in de loop van het verhaal zal tevens duidelijk worden dat door de vrouwen binnen het NRK nauwelijks anders tegen deze materie werd aangekeken dan in de hier en later geciteerde geschriften van vooral masculine komaf. Kenmerkend is het boek van de verpleegster S. Hudig, die haar ervaringen opgedaan bij een van de NRK-ambulances in de Frans-Duitse oorlog aan het papier toevertrouwde. Al was het haar al snel duidelijk geworden dat het Rode Kruis weinig meer dan een druppel op een gloeiende plaat was,¹ repte zij verder enkel en alleen over de dankbaarheid die de verpleegkundigen en doktoren van de zijde der gewonden ten deel viel. Geen woord over de moeite die het had gekost een geschikte lokaliteit te vinden of over de strubbelingen met de militaire autoriteiten. Dit immers hoorde 'niet tot het gebied van de vrouw'.²

Reeds in 1868 wijdde L.H. Verwey - secretaris van het hoofdbestuur, oud-officier van gezondheid en plaatsvervangend lid van de geneeskundige raad van Zuid-Holland - een afzonderlijke studie aan het onderwerp *De vrouwen en het Roode Kruis*, ongetwijfeld bedoeld om de Nederlandse vrouw tot lidmaatschap van het NRK te bewegen. De vrouw was onmisbaar in de verpleging omdat zij meer dan welke man ook, in staat was tot medelijden, haar 'voornaamste eigenschap'.

Wanneer de verhevenste krachten harer ziel eene doelmatige ontwikkeling ontvangen is haar grootste wensch troosteres en verpleegster te zijn; wanneer zij het niet kan is zij bedroefd. Haar licht wordt een zonnestraal uit Eden, die op de smart valt om ze te doen smelten. Hare gebreken zijn meestal die van het verstand en het oordeel, zelden van het hart. (...) Het hart is aan het ziekbed het noodigste.³

De toenemende rol van de gevoelvolle vrouw bij de oorlogvoering zou, naar Verweys vaste overtuiging, haar invloed op de veldslag van de toekomst niet missen. Niet dat die slag minder bloedig zou worden, zeker niet. De door Verwey geschetste strijd was 'geen kampstrijd', maar 'een slagting'.⁴ Het verschil was de verzorging door de van ongeduld popelende verpleegsters.

Wij kunnen het gekerm der ongelukkigen hooren, het doortrilt de zenuwen der wachtende verpleegsters, zij zijn niet meer tegen te houden, maar het bevel is nog niet gegeven.⁵

De gewonden staarden naar de plaatsen waar de witte vlag met het Rode Kruis wapperde. De strijd luwde en ja, het bevel 'de leden van het Roode Kruis voorwaarts!', weerklonk.⁶ De 'engelen der redding en der vertroosting' deden de kreten van smart staken en vervangen door uitroepen van vreugde, 'vergezeld van een onbeschrijflijken blik uit vochtige oogen'.

Ook zij weenen van blijdschap, de vooruitgesnelde vrouwen, want zij behoeven niet meer te wachten

¹ S. Hudig, *In de ambulance van het Roode Kruis*, Rotterdam 1871, p. 6, 10

² a.w., p. 4; Voor de strubbelingen tussen het Rode Kruis, met name de neutrale ambulances, en de militaire autoriteiten, zie: Best, *Restraints on war*, p. 22

³ L.H. Verwey, *De vrouwen en het Roode Kruis*, Den Haag, 1868, p. 27-28

⁴ L.H. Verwey, 'Een slagveld der toekomst', in: Verwey, a.w., p. 60-65, p. 61

⁵ idem

⁶ a.w., p. 62

om het werk der liefde tot den naaste te beoefenen. Blijdschap op het slagveld! (...) Na eenige uren zijn de gekwetsten weggeruimd en verzorgd in gindschen veldhospitalen en in de nabijgelegen groeve. (...) Op elken heuvel wordt een wit gedenkteeken geplaatst met het roode kruis; wee hem, die het schendt! Het bloedige slagveld is nu een geheiligd kerkhof, dierbaar aan vriend en vijand. **Dat is het slagveld der toekomst!** Tot dit roerende en hartverheffende tooneel hebben voornamelijk vrouwen den grond gelegd. Slaat het berekenende verstand de wonden, het niet berekenende hart wil ze heelen. Eere aan het hart der vrouwen!¹

Verweys woorden geven aan dat de tweedeling man-vrouw niet mag worden verward met een tegenstelling. Het mannelijke en het vrouwelijke contrasteerden niet, maar lagen in elkaars verlengde, vulden elkaar aan. Zowel de man als de vrouw dienden ieder met hun specifieke eigenschappen het nationaal belang. Vechten voor het vaderland was de mannelijke, en verzorging van de vechtenden de vrouwelijke plicht. In de brochure *Het Roode Kruis. Vrede op aarde*, uit 1874 (deel twee uit de serie: populaire geschriften der Vereeniging tot Verspreiding van Kennis Aangaande 's Lands Verdediging), staat dan ook te lezen dat de vrouw een belangrijke rol in het Rode Kruis zou moeten vervullen. Zij immers kon niet aan het 'vaderlandslievend gevecht' op het 'veld van eer' deelnemen, maar door het Roode Kruis kreeg zij toch de kans een 'vaderlandslievende taak te vervullen door een liefderijke verzorging te schenken aan hen, die gewond werden, of hun gezondheid verloren bij den strijd voor 't behoud van de onafhankelijkheid van den vaderlandschen bodem, die ook hare liefde waardig is en bezit!'.²

In het artikel *Die Kriegskrankenpflege und das Bild der Krankenschwester im 19. und 20. Jahrhundert* ging de arts Herbert Grundhewer nader op dit vrouwbeeld in en op de consequenties daarvan voor de militaire inkapseling van de humanitair bedoelde gezondheidszorg. Door aan vaderlandsliefde te appelleren konden de deugden medelijden, zelfopoffering en menselijke warmte, voor de oorlogvoering van nut zijn. De verpleging kon hierdoor getypeerd worden als de vrouwelijke pendant van het soldatendom. Door de gewonden en zieken te verplegen kon ook de vrouw bijdragen aan de strijd van en voor de eigen natie.³ De oorlogsverpleegkunde haalde het eens zeer ongeliefde beroep van verpleegster uit de christelijk-charitatieve sfeer - dus juist uit de sfeer waaruit het Rode Kruis was ontstaan - en maakte het tot een openbare taak. Medeleven, naastenliefde en zelfopoffering werden populair omdat ze in dienst gesteld konden worden van het vaderland.⁴

Het is echter de vraag in hoeverre dit beeld van door masculine, kwade genii tot deelname aan de oorlogvoering verleide, goedhartige vrouwen klopt. Het medeleven van de verpleegster als reden om in dienst van het Rode Kruis of andere hulpverenigingen te treden mag namelijk niet worden overdreven. Hierdoor mag ook het

¹ a.w., p. 62-65

² *Het Roode Kruis. Vrede op aarde*, populaire geschriften der Vereeniging tot verspreiding aangaande kennis van 's lands verdediging nr. 2, Utrecht 1874, p. 6

³ Bleker, Schmiedebach, a.w., p. 145; Summers, a.w., p. 151

⁴ Bleker, Schmiedebach, a.w., p. 140-141, p. 149; Het voorstellen van de verpleging in het algemeen als de natuurlijke, 'moederlijke' taak van de vrouw, en de verpleging van oorlogsgewonden in het bijzonder als een plicht tegenover het vaderland, had naast voldoende medische zorg, nog een voordeel: het werk hoefde niet beloond te worden. a.w., p. 144-145

effect van het gebruiken van dat medeleven voor militaire doeleinden door aan nationalistische sentimenten te appelleren, niet worden overdreven. Velen werden verpleegster uit zucht naar avontuur, om van huis weg te komen, om daar te kunnen zijn waar de mannen zijn, om ook deel van de oorlog uit te maken. Een enkeling wenste zelfs niet zozeer het lijden te verzachten als wel dat lijden ook zelf te ondergaan.¹ Erop wijzend dat de moordzucht niet beperkt bleef tot het mannelijk geslacht, zei de door zijn oorlogservaringen pacifist geworden Duitse arts Emil Flusser het in het begin van de jaren dertig zo:

Nette, kleinburgerlijke meisjes en dames uit de hoogste burgerlijke en aristocratische kringen droegen de flatteuse verpleegstersuniform, die haar toegang tot de hospitalen verschaft. Zij wilden gewonden verplegen, d.w.z. bloed zien en naakte, door pijn gekwelde mannen.²

Hier nauw mee samen hangt de verbinding die vaak wordt gelegd tussen de bloei van de vredesbeweging en de weliswaar voor vrijheid en gelijkberechtiging maar niet op slagvelden strijdende vrouwen, alsmede de 'link' tussen het toelaten van vrouwen nabij het slagveld en het toekennen van stemrecht.³ Beide connecties zijn niet zo sterk als veelal verondersteld. (Als, aldus Summers en met enige nuanceringen ook Francoise Thébaud, het vak van oorlogsverpleegster in de eerste wereldoorlog al ergens toe heeft geleid, dan tot het begin van de strijd voor seksuele gelijkheid.)⁴ Slechts een enkeling als Jacobs of, na de eerste wereldoorlog, Vera Brittain, verbond aan de vrouwenstrijd de anti-oorlogsstrijd (of andersom).⁵ Nog afgezien daarvan dat de meeste vrouwen de oorlogsdoeleinden van hun land simpelweg onderschreven, wilden velen ook de pacifistische gelederen niet versterken. Het zou hen in een marginale positie hebben gebracht. Het zou hen in feite buiten de maatschappij hebben geplaatst en dat zou de strijd tot hervorming van diezelfde maatschappij alleen maar benadelen. Zij streden niet tégen de bestaande orde, zij wilden van die orde deel uitmaken. Oorlogsverpleegster worden was een manier om dat doel te bereiken. Zo konden zij een prominente rol spelen die hun in vredesdagen werd ontzegd. Ofschoon hun vrijheidsstreven de militaire top een voortdurende doorn in het oog was, waren zij trots op hun op dat der soldaten gelijkende uniform, wensten ook zij het van zoveel mogelijk decoraties te voorzien en stonden de officieren onder hen erop het respect te ontvangen dat een mannelijk officier ook ten deel zou vallen.⁶

Zoals de mannen met wie zij samenwerkten, waren veel leidende vrouwen binnen het Rode Kruis uitgesproken antifeministisch. Zij onderkenden de politieke mogelijkheden van hun werk niet, of wensten er geen gebruik van te maken. Met het Rode Kruis vervulden zij al het werk waartoe zij als burger waren verplicht. Verder zoeken

¹ Summers, a.w., p. 2; Lynne Layton, 'Vera Brittain's testament(s)', in: Margaret Randolph Higonnet e.a. (red.), *Behind the lines. Gender in the two world wars*, New Haven en Londen 1987, p. 70-83, p. 74-76

² Flusser, *Oorlog als ziekte*, p. 73

³ Zie bv.: Poulter, *Archives of the British RC*, p. 144

⁴ Summers, a.w., p. 288; Thébaud, *De eerste wereldoorlog*, p. 63-67

⁵ Zie bv. Nick Lewer, *Physicians and the peace-movement*, Londen 1992, p. 37-38; Layton, a.w., *passim*

⁶ Summers, a.w., p. 4-5; ook: a.w., p. 7-8, 151, 155, 157, 273, 287; MacDonald, a.w., p. 27-28; Thébaud, a.w., 25-26, 30, 33-35, 37, 52-56

of streven naar meer zoals de feministes wilden, was onnodig. Niet het kiesrecht, laat staan een plaats in een politiek vertegenwoordigend lichaam, was hun doel, maar een erkende plaats in de krijgsmacht. Daar konden zij werk doen dat door henzelf en hun omgeving nuttig werd geacht en dat niet het heersende, door hen aanvaarde en gepropageerde rolpatroon doorbrak.¹

Hier kwam nog bij dat de voorbereiding op het werk in oorlogstijd door velen als spel, als leuk tijdverdrijf werd gezien. Dat de aangeleerde vaardigheden en houding eens in de praktijk gebracht moesten worden, daar stonden velen van de op elkaar verbanden aanleggende vrouwen niet bij stil, waarmee zij overigens weinig van de jonge soldaten in de kazernes verschilden. Voor vrijwel allen zal gegolden hebben wat Brittain, die in de *Great War* oorlogsverpleegster was, in haar *Testament of youth* schreef over de vooravond van de oorlog. Slechts een enkeling zou nog minder voorbereid kunnen zijn geweest op de oorlog in het algemeen dan zij, 'and Army Hospital Service in particular'.² Bovendien zullen de meeste verpleegsters de oorlog niet hebben gezien als iets waarbij het maken van politieke en morele keuzes onoverkomelijk zou zijn. Ofschoon zij werden opgeleid om de gevechtskracht van het leger te ondersteunen en niet om een ieder te helpen die hulp vermocht, zagen zij de oorlog toch voornamelijk als een mogelijkheid tot actie, samengesteld uit een veelheid aan louter individuele drama's.³

Dunant weg bij het CICR

Reeds ten tijde van de eerste conventie voelde Dunant dat zijn rol bij het Rode Kruis was uitgespeeld. Hij had de vonk gegeven die de vlam had doen oplaaien, nu moesten anderen het vuur brandend zien te houden. Moynier, bewust van het aanzien dat Dunant genoot, wist hem echter tegen te houden. Hij en de anderen waren slechts de uitvoerders van zijn werk, zo hield hij Dunant voor. Het zou de laatste keer zijn dat Moynier het Rode Kruis het werk van Dunant zou noemen. Meer en meer werd het Rode Kruis het werk van hem, van Moynier,⁴ en inderdaad geven velen hem de eer Dunants engagement in een realistisch concept te hebben gegoten.⁵

De echte breuk liet nog drie jaar op zich wachten. Mede door zijn vele werk voor het Rode Kruis mislukten Dunants zakelijke transacties, al moet worden gezegd dat hij voor zakenman waarschijnlijk ook niet in de wieg gelegd was.⁶ Faillissement was een doodzonde in het calvinistische Genève. Het CICR vroeg Dunant dan ook ontslag te nemen, waarna het hem levend dood verklaarde. Bankroet gaan was eenvoudigweg onvergeeflijk en het was ondenkbaar dat mensen met een 'beschadigde, morele

¹ Summers, a.w., p. 273-275, 277; Thébaud, a.w., p. 22-23, 57-60

² Vera Brittain, *Testament of youth*, Glasgow 1978 (6) (oorspr. 1933), p. 49

³ Summers, a.w., p. 283, 290; Om niet in al te grove generalisaties te vervallen kan worden gewezen op de Franse, pacifistische arts Madeleine Pelletier. Zij sloot zich tijdens WO I aan bij het Rode Kruis en schokte haar collega's door ook gewonden van de centrale mogendheden te verplegen. Lewer, a.w., p. 28-29

⁴ Heudtlass, Dunant. Gründer, p. 77

⁵ Zie bv.: Favez, *Mission impossible*, p. 20

⁶ Van Krieken, *Onbekende Dunant*, p. 397

reputatie' nog langer het Rode Kruis konden dienen.¹ Gumpert:

Jahrelang hatte man sich bemüht, das Rote Kreuz vom Volke fernzuhalten, den Anschein zu erwecken daß nur auf dem Boden des Genfer Patriziats, das mit dem Genfer 'Democrapule' nichts zu schaffen hatte, ein so edler Gedanke gedeihen könne, ohne Korruption, ohne die humanitäre Phraseologie der Volksredner, ohne Konzessionen an eine Stimmenmehrheit - und nun beging einer der ihnen, ja der prominente Schöpfer des ganzen Werkes, den unvorstellbaren Verrat, sein Geld auf suspekter Weise zu verlieren.²

Voor de Geneefse calvinisten was Dunants bankroet het bewijs dat hij bij God in ongenade was gevallen. Alle contact werd verbroken en er werd getracht hem zo veel als maar mogelijk uit de annalen van het Rode Kruis te schrappen. De rol van Dunant en Basting bij het totstandkomen van de neutraliteitsgedachte werd verdoezeld, en Moynier schreef in 1873 zelfs een boek over de eerste tien jaren van het Rode Kruis, waarin hij het presteerde Dunant niet éénmaal te noemen. Ook werd jarenlang openlijk betwijfeld of hij wel de schrijver van *Un souvenir de Solferino* was. Moynier werd tot de schepper van het Rode Kruis uitgeroepen. Dunant werd beschuldigd van en in tweede instantie schuldig bevonden aan malversatie, waarop hij Genève verliet en armoedige jaren door Europa zwierf, tot hij zich vestigde in het Zwitserse plaatsje Heiden. Er zijn in die jaren wel pogingen ondernomen hem eerherstel te geven, maar zij werden door het CICR gedwarsboomd.³ Velen dachten dat hij dood was, totdat in 1895 de Duitse journalist Baumberger zijn bestaan wereldkundig maakte. Diens publikatie deed kritiek op de CICR-geschiedschrijving ontstaan die enerzijds eind jaren negentig in Genève tot een schoorvoetende erkenning van Dunants rol bij de stichting van het Rode Kruis en anderzijds tot de Nobelprijs voor de vrede in 1901 leidde.⁴

Zeer waarschijnlijk was het faillissement van Dunant niet meer dan een goede aan-

¹ Boissier, a.w., p. 278-279

² Gumpert, a.w., p. 207-208

³ Heudtlass, a.w., p. 133

⁴ Beelaerts van Blokland, Voorgeschiedenis, p. 23; Boissier, a.w., p. 48, 82; Roger Durand, 'Theodor Maunoir: einer der Gründer des Roten Kreuzes', in: (*Auszüge der*) *Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), jrg. 32, nr. 5 (sept.-okt. 1981), p. 95-103, p. 97; Gumpert, a.w., p. 208; Haje, De stichter, p. 461-469; Ch.F. Haje, 'Ter herinnering aan Henry Dunant', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 45 (1930), p. 173-187, p. 176-177; Hart, a.w., p. 187; Heudtlass, a.w., p. 7-8, 11, 15, 53; Rombach, Nederlanders en het RK, p. 469; Verspijck, a.w., p. 26-27; H.N. Pandit, *The Red Cross and Henry Dunant. A case for rewriting history and biography*, New Delhi 1969 (ongep. man. "for circulation among Red Cross societies only"), passim. Dit laatste werk is uitermate zwart-wit. Dunant is een heilige, Moynier een aartsschurk, "selfish, cruel and a stranger to all moral scruples". (p. 34) Diens genie bestond uit zijn "unbounded energy and perseverance with which he carried on this life-long fight (niet Dunant, maar hij was de stichter van het Rode Kruis. LvB) against truth, uninhibited by a sense of shame, a fear of defeat". (p. 12) Pandit waardeert het boek van Boissier, al had het zijn fouten (p. 33-34), maar ook aan *From Solferino to Tsushima*, stoorde hem hetgeen hem aan vrijwel alle CICR-werken stoorde, "absolute loyalty to the organisation and its acknowledged leaders". (p. 40-41) Dat Pandits boekje daar niet aan leed, moge duidelijk zijn, maar het is dan wel vreemd dat Pandit als een van de redenen voor het niet publiceren van zijn werk opgeeft: "The ICRC, because of its faith in the correctness of the information handed down to it many decades ago, is really unaware of a number of things mentioned here. In these circumstances there would be no justification for allowing doubts to be created about the good faith of the organisation." (p. 2) Hij wilde met andere woorden, niet *en public* het CICR in verlegenheid brengen omdat het een nobele instantie is met nobele mensen aan de top die hooguit een tikkeltje te goedgelovig zijn.

leiding voor Moynier om van Dunant af te komen. Hij kon dan het Rode Kruis naar zijn juridisch, organisatorische concept kneden, zonder nog verder door Dunants idealisme lastig gevallen te worden.¹ Heudtlass is zelfs van mening dat Moynier al sinds 1863 op deze aanleiding zat te wachten. Het aanvaarden van de neutraliteit betekende een nederlaag voor Moynier, hetgeen onvergeeflijk was.² Bovendien waren weliswaar beiden ervan overtuigd dat het CICR onpartijdig moest zijn, maar over de manier waarop die onpartijdigheid gedefinieerd moest worden verschilden zij hemelsbreed van mening.

Het medisch personeel werd onpartijdig verklaard en politieke neutraliteit werd het credo van het CICR. Neutraliteit kan echter op meerdere manieren worden uitgedragen. Zo kan worden geprotesteerd tegen elke schending van de verdragen, ongeacht de zijde die voor de schending verantwoordelijk was, maar er kan ook over de schendingen worden gezwegen. Het CICR koos voor de laatste optie, een keuze die niet los is te zien van de traditionele neutraliteit van Zwitserland,³ zoals veel van het doen en laten van het uit louter Zwitsers bestaande Geneefse comité niet los is te zien van de Zwitserse politiek.⁴ Het Rode Kruis was voor de hulpverlening van landelijke autoriteiten afhankelijk en die mochten dus niet voor het hoofd gestoten worden. Moynier:

We considered (...) that rash and untimely demands could do more harm than good to the cause we serve. We consequently decided we would not take up the defence of the oppressed whenever it was a matter of an individual case in which it was often difficult to distinguish truth from falsehood in the welter of contradictory versions of the facts. We only ventured to raise our voice when our demands related to general facts known to everyone.⁵

(Hier is het wellicht de plaats om op te merken dat, ondanks de connectie Zwitserland-Rode Kruis, de opvatting dat het Rode Kruis-teken een omkering is van de Zwitserse vlag als een soort eerbetoon aan dat land, niet meer dan een mythe is. Die connectie werd pas rond de eeuwwisseling voor het eerst gelegd. Wat wel de oorsprong van het teken is, is duister.⁶ De combinatie van de kleur van vrede [wit], met de kleur van bloed [rood], en het teken van christelijke barmhartigheid [het kruis], ligt echter voor de hand.)

¹ Boissier, a.w., p. 206; Gumpert, a.w., p. 192

² Heudtlass, a.w., p. 12-15, met name: p. 14; ook: Hart, a.w., p. 129

³ Boissier, a.w., p. 112, 212

⁴ Markus Heiniger, *Dreizehn Gründe warum die Schweiz im Zweiten Weltkrieg nicht erobert wurde*, Zürich 1989, p. 160; Deze verbinding zal bij de behandeling van WO II nog nader ter sprake worden gebracht.

⁵ Boissier, a.w., p. 267; ook: Frits Kalshoven, 'Impartiality and neutrality in humanitarian law and practice', in: *International review of the Red Cross*, nov.-dec. 1989, p. 516-535, p. 524; Riesenberger, a.w., p. 10-11; Zie voor de neutraliteit en de onpartijdigheid: Pictet, *Die fundamentalen Grundsätze*, p. 118-129, met name: p. 118: "Das Rote Kreuz macht keinerlei Unterschied zwischen Staatsangehörigkeit, Rasse, Religion, sozialer Stellung und politischer Zugehörigkeit. Es ist einzig bemüht, den Menschen nach dem Mass ihrer Not zu helfen und den dringendsten Fälle den Vorzug zu geben.", en: p. 125: "Um sich das allgemeine Vertrauen zu erhalten, enthält sich das Rote Kreuz zu allen Zeiten der Teilnahme an Feindseligkeiten wie auch an politischen, rassischen, religiösen und weltanschaulichen Auseinandersetzungen."

⁶ Boissier, a.w., p. 77-78, 376-377; Verspijck, a.w., p. 355 (noot 53); Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 13-14

Zoals de Deens-Pruisische oorlog al een mooi voorbeeld was van de aanvaarding van het Rode Kruis met militaire argumenten, is die oorlog ook zowel een prachtig voorbeeld als de bakermat van de Rode Kruis-neutraliteitsopvatting. Om de onpartijdigheid en internationaliteit te bewijzen zond het CICR zoals gezegd twee gedelegeerden naar het Noorden van Duitsland. Deze oorlog werd echter gekenmerkt door een overduidelijke agressie van de Pruisen en Oostenrijkers tegen de Denen en die vatten het zenden van een gedelegeerde naar hun vijanden dan ook op als een daad van onverschilligheid in plaats van als een daad van onpartijdigheid. Hoe kon het CICR moreel gezag claimen als het naliet agressie te veroordelen, zo vroegen de Denen zich af.¹ Geconfronteerd met deze kritiek, besloot Genève geen partij tegen de agressor te kiezen, maar zich van een oordeel over het rechtvaardige of onrechtvaardige karakter van een oorlog te onthouden. Het CICR besloot samaritaan en niet arbiter te zijn, zoals Boissier het uitdrukt.² Over deze kwestie zei volkenrechtskundige en adviseur van het NRK, Frits Kalshoven dat het CICR hiermee 'een principiële keuze (deed) waarop het nimmer meer zou terugkomen; doel van het Comité was de bemoeienis met de oorlogsgewonden en het lijden dat zij ondergingen en, teneinde aan hen de hulp te kunnen bieden, diende het zich van een oordeel over de staten die de oorlog maakten te onthouden'.³

Geoffrey Best merkt op dat humaniteit en niet rechtvaardigheid de primaire richtlijn van het CICR was,⁴ hetgeen critici vanzelfsprekend tot de opmerking bracht dat de een niet zonder de ander kan. Inhumane rechtvaardigheid is niet rechtvaardig en onrechtvaardige humaniteit is niet humaan.⁵ Unaniem was deze beslissing dan ook niet. Tegenover het zogenaamd a-politieke neutraliteitsstandpunt van Moynier en de zijnen stelde Dunant een politieke onpartijdigheid van protest tegen alle schendingen der mensenrechten en veroordeling van agressie, ongeacht de partij die er zich aan schuldig maakt. Naar aanleiding van het bombardement van de stad Sonderburg door de Pruisen en Oostenrijkers, schreef hij dat het de plicht was van het CICR de volledige waarheid achter dergelijke gebeurtenissen te achterhalen en daarna te onthullen.⁶

¹ Boissier, a.w., p. 95

² idem

³ Kalshoven, Het paradoxale Rode Kruis, p. 4

⁴ Best, *Humanity*, p. 5

⁵ Vgl. Verdoorn die het neutraliteitsstandpunt van het Rode Kruis afwijst door erop te wijzen dat een hulpverleningsinstantie alleen dan een hulpverleningsinstantie is als zij ernaar streeft zichzelf overbodig te maken. Dit kan alleen door naar gerechtigheid te streven en daarbij kan niet aan politieke uitspraken worden ontkomen. J.A. Verdoorn, 'Politieke geheelonthouding van het Rode Kruis', in: *Voorlopig. Evangelisch commentaar bij de tijd*, jrg. 5, nr. 6 (juni 1973), p. 188-192, p. 191-192; Leo van Bergen, *Internationaal zijn of niet zijn: dat is de keuze*. E.E. Meursing: arts pro en contra "het" Rode Kruis, Nijmegen 1990, p. 54-55

⁶ Het zwijgen werd zeer zeker niet door alle Rode Kruis-historici gesteund. Gumpert bijvoorbeeld stemde met Dunant in en velde een vernietigend oordeel. Zijns inziens mocht neutraliteit niet als morele passiviteit worden gedefinieerd. Het Rode Kruis had niet alleen het recht, maar zelfs de plicht schendingen van de mensenrechten openlijk aan de kaak te stellen. Gumpert, a.w., p. 153-154; Ook Verdoorn kiest voor Dunant. De a-politieke houding van het Rode Kruis leidde zijns inziens tot bagatellisering van, leugens over en continuering van misdaden. Hij wees er daarbij op dat de zogenaamde neutraliteit allesbehalve neutraal was. Zij is uiterst politiek getint aangezien zij zijns inziens werkt in het voordeel van machthebbers en onderdrukkers. Verdoorn, a.w., p. 188, 191-192; Van Bergen, *Internationaal zijn*, p. 54-55; Ook

De vier overgeblevenen

Wat waren nu de ideeën van de overige leden van het Comité van Vijf betreffende het oorlogs- en vredesvraagstuk? In zijn boek *Une mission impossible?* beschreef Favez het CICR als een orgaan bestaande uit Geneefse, protestantse, burgerlijk-patricische, liberaal-conservatieven,¹ en volgens de historicus Alexis François hadden de inwoners van Genève, en met name de leden van het Rode Kruis, een zwak voor odes, lintjes en médailles.² Het is zeker niet zo dat deze karakterisering opgaat voor elk individu dat ooit van het Geneefse comité deel uit heeft gemaakt,³ maar voor in ieder geval drie van de 'vier overigen' van het Comité van Vijf gaat het in grote mate op.

De gevolgen lieten zich volgens Gumpert reeds tijdens het conventie-congres van 1864 gelden. De Geneefs-Zwitserse notabelen die de leiding hadden van de conventie deden alles om het de politieke en militaire hoogwaardigheidsbekleders uit verschillende Europese landen, naar de zin te maken. Gumpert vermoedt dat dit mede een gevolg was van schaamte over de republikeinse, Zwitserse staatsvorm, alsmede van de haat en de minachting voor het Geneefse volk, het 'democrapule'.⁴ Dit had een negatieve invloed op de humanitaire conventie. De distantie tussen Rode Kruis-bestuur en volk had aan de ene kant weliswaar een nuttig aanzien bij de aanwezige buitenlanders, maar tevens een inboeten aan geestelijke radicaliteit tot gevolg 'ohne die ein humanitäres Werk von so überragender und elementarer Bedeutung in der bestehenden Gesellschaftsordnung nicht seinen letzten Sinn, die Bekämpfung des Krieges, erfüllen konnte'.⁵ Zij die tot een verdrag tot humanisering van de oorlog opriepen, hetgeen volgens eigen zeggen een strijd tegen de oorlog zelf betekende, koppelden dit aan bewondering voor de vele tijdens het vaststellen van de Geneefse conventie rondlopende militairen en politici, die voor het overgrote deel aanhangers waren van belligerente denkbeelden. Denkbeelden die allesbehalve een verzachting van de oorlog tot gevolg zouden hebben.⁶ Volgens Verdoorn beschouwden Moynier en

in de tegenwoordige tijd speelt de strijd tussen deze twee opvattingen nog steeds een rol. Toen het CICR in het begin van de jaren zeventig een uitermate positief rapport openbaarde over het beruchte Indonesische strafkamp Buru, protesteerde Amnesty International. Vreemd was al dat het Rode Kruis een rapport openbaarde, wat het normaal nooit deed, maar dat het ook nog een volkomen foutief beeld van het Buru-eiland schetste, was ronduit schokkend. Het CICR meende deze kritiek te kunnen afdoen door Amnesty te betitelen als een "extreme-left wing organisation". Wil Verwey, 'President Thieu vermoordt de vredesakkoorden', in: *Vrij Nederland*, 17-2-1973, p. 1-2; Van Bergen, Internationaal zijn, p. 50-51

¹ Favez, a.w., p. 20-23

² Zie: Gumpert, a.w., p. 109

³ Jacques Meurant wijst er in ieder geval op dat het CICR niet de eenheidsworst was die men uit Favez' en François' omschrijving zou verwachten. Er werd wel degelijk over bepaalde zaken verschillend gedacht. Jacques Meurant, 'Über zwei kürzlich erschienene Werke. Das Internationale Komitee vom Roten Kreuz, die Naziverfolgungen und die Konzentrationslager', in: (*Auszüge der*) *Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), 1989, p. 254-279, p. 261

⁴ Gumpert, a.w., p. 159, 176

⁵ a.w., p. 176

⁶ a.w., p. 185-186; Gezien zijn schets van het ontstaan van het CICR is het niet verwonderlijk dat Gumpert over het humanitarisme van eind jaren dertig, toen hij zijn boek schreef en de niet al te humanitair gevoerde Spaanse burgeroorlog woedde, oordeelde dat het ziek en verschrompeld was. Daar was maar

de zijnen het Rode Kruis als pure filantropie. Met het oorlogsprobleem als zodanig hielden zij zich niet bezig, als zij het al als een probleem zagen.¹

Louis Appia

Louis Appia was een welgesteld arts en bedreven in oorlogschirurgie. Hij had geneeskunde gestudeerd in Heidelberg, alwaar hij aan demonstraties ten faveure van de Duitse eenheid had deelgenomen.² Hij was een der eersten geweest die hadden gereageerd op Dunants verzoek om hulpgoederen en was zelf naar Italië getrokken om medisch actief te zijn. Omringd door 80.000 doden, zieken en gewonden verkondigde Appia de opinie dat, hoe bloedig en gewelddadig de Oostenrijks-Sardinijsse oorlog ook was geweest, hij in ieder geval de geneeskunde weer stappen verder had gebracht.³ In een brief aan Maunoir merkte hij op dat een goed moreel de genezing bevorderde, iets wat hij ook al in 1848 in Parijs had geconstateerd, toen 'the rebels were found to be less disposed to good cicatrization than the defenders of law and order'.⁴

Zoals gezegd was Appia de gedelegeerde aan de Pruisische zijde tijdens de Sleeswijk-Holsteinse oorlog van 1864. Ofschoon hij de zwijg-variant van de neutraliteits-filosofie onderschreef was hij zozeer onder de indruk van de militaire glitter der Teutonen dat hij in feite alle neutraliteit liet varen. Enerzijds zweeg hij over schendingen van de menselijkheid, ook als die niet met het dogma der militaire noodzaak te rechtvaardigen waren, zoals het door Dunant geattaqueerde Sonderburg-bombardement, anderzijds liet hij over de Pruisische militaire prestaties zijn bewondering de vrije loop. Martin Gumpert:

Er war ein zu leidenschaftlicher Militarist und verfiel dem Zauber der so wunderbar arbeitende Kriegsmaschine. (...) Ihm wurde der Abgrund zwischen 'christliche Humanität' und dem Schlachtfeld nicht zum Problem, wie es Dunant geschah. Ihm quälte auch nicht die Unmoral der Übermacht und die Berechnungen der Politiker, deren Befehl unschuldige Menschen in den Tod Schickt. Noch nach einem Jahr sandte er, der Offizielle Vertreter der humanitären und neutralen Organisation, dem Kronprinzen seine Glückwünsche zum Jahrestage der Erstürmung von Düppel.⁵

Naar aanleiding van de Sleeswijk-Holsteinse oorlog verkondigde Appia de opvatting dat de oorlog een instrument was ter verbetering van de menselijke soort.⁶ Ellen Hart oordeelt dan ook dat, ofschoon hij hulp verleende overal waar dat noodzakelijk was, 'he looked on war as a god, not to be denied'.⁷ Zonder toestemming van het comité begaf Appia zich in 1866 en 1870 op weg om wederom deel uit te gaan maken van

één geneesmiddel voor. "Das Rote Kreuz, das Wunden heilt, muß auch Wunden Verhüten." Het Rode Kruis moest expliciet een deel van de vredesbeweging worden. "Das Werk und das Leben von Henry Dunant werden an dem Tag eins sein an dem es nur noch ein Rotes Kreuz des Friedens gibt!". a.w., p. 310, 321

¹ Verdoorn, Arts en oorlog, deel I, p. 413-414

² Gruber, a.w., p. 22

³ Boissier, a.w., p. 36; Riesenberger, a.w., p. 15-16

⁴ gec. uit: Boissier, a.w., p. 34-35

⁵ Gumpert, a.w., p. 154-156; De val van Düppel besliste de oorlog.

⁶ gec. uit: Hart, a.w., p. 142

⁷ a.w., p. 142-143; zie ook: Verdoorn, a.w., deel I, p. 414

Pruisische ambulances. In 1868 had hij zich aangesloten bij Garibaldi om diens troepen te kunnen verzorgen. Door zijn militair-geneeskundige geestdrift negeerde hij het verwijt van Moynier dat zijn acties de neutrale status van het CICR in gevaar brachten.¹

Theodore Maunoir

Evenals Appia onderschreef diens vriend Maunoir de kritiek op de artikelen die door Basting en Dunant te Berlijn waren opgesteld. Niet alleen verwierp hij hun solitaire optreden, maar ook vond hij de inhoud in strijd met het wel door het gehele comité aanvaarde conceptprogramma.² Terwijl Appia in het noorden van Duitsland vertoefde, was Maunoir naar Amerika vertrokken om de geneeskundige hulp te bestuderen, die in de burgeroorlog grotendeels door civilisten werd verleend. Hier vond hij het argument tegen de militaire kritiek dat burgers en militairen samen op het slagveld alleen maar tot chaos konden leiden die noch de krijgsvoering noch de geneeskundige verzorging ten goede zou komen. In de Amerikaanse burgeroorlog was zijns inziens bewezen dat een civiele geneeskundige dienst juist een zeer soepele en vruchtbare samenwerking met de oorlogsmachinerie kon aangaan. De verpleegsters van Clara Barton werden niet verwenst, maar juist geadoreerd door zowel de strijdende legers als hun bevelhebbers.³

Maunoir, die overigens wel de democratie omarmde, begroette met vreugde de bewondering van hen die de wonden slaan voor hen die de wonden helen. Dit duidt op een dilemma en een verwijt waarmee respectievelijk waartegen het Rode Kruis vanaf het begin van zijn ontstaan heeft gevochten: door het verplegen van soldaten werd de oorlog niet alleen humaner, maar ook acceptabeler. Een remedie tegen zowel dilemma als verwijt zou een ondubbelzinnige veroordeling van oorlog zijn. Dit echter werd door het comité als naïef van de hand gewezen. Maunoir:

Der Schrecken des Krieges geht mehr als genug aus allen Worten, aus allen Taten und aus allen zu diesem Anlass veröffentlichten Schriften hervor.⁴

Guillaume Henri Dufour

Het is nogal curieus dat generaal Dufour deel uitmaakte van het Comité van Vijf. Ofschoon hij het boek van Dunant - dat Dunant hem reeds vóór publikatie voor commentaar ter inzage had gegeven -⁵ welwillend had begroet,¹ en ofschoon hij in de

¹ Georges Willemin, Roger Heacock, *The International Committee of the Red Cross*, Den Haag 1984, p. 23; Gruber, a.w., p. 22; Voor Appia zie ook nog: Giuseppe Armodica, 'Louis Appia', in: Durand, Meurant, a.w., p. 179-185

² Boissier, a.w., p. 67; Over Theodore Maunoir (1806-1869) is vrijwel niets bekend. Tekenend voor deze onbekendheid is misschien dat het aan het eind van het door Roger Durand over hem geschreven artikel beloofde vervolg, nooit is verschenen.

³ Boissier, a.w., p. 100-101; Zie voor de hulp tijdens de Amerikaanse burgeroorlog ook: Bleker, Schmiedebach, a.w., p. 31-32; Ook: Patrick F. Gilbo, 'Clara Barton: angel of the battlefield', in: Durand, Meurant, a.w., p. 255-267

⁴ gec. uit: R. Durand, Maunoir, p. 101

⁵ Van der Mandere, Geschiedenis NRK 1867-1917, p. 20; Dufour en Dunant kenden elkaar van de zakelijke

oorlogen waarin hij het Zwitserse leger had aangevoerd, zoveel mogelijk maatregelen ter verzorging van gewonde soldaten had getroffen,² behoorde hij tot de groep binnen de Société Genevoise d'Utilité Publique die grote vraagtekens stelde bij de in *Un souvenir de Solferino* verwoorde voorstellen. Het in vreedstijd opzetten van organisaties voor hulp aan gewonden in oorlogstijd achtte hij onmogelijk. Dergelijke initiatieven zouden niet anders dan plaatsgebonden kunnen zijn en het gevolg van spontane actie in tijden van crisis.³ De reden waarom hij desondanks werd uitgenodigd als lid en zelfs kortstondig voorzitter van het stichtingsbestuur was, moet dan ook in zijn militaire ervaring en in zijn uitgebreide kennissenkring in hoge politieke, militaire en adellijke contreien worden gezocht.⁴ Juist omdat hij een groot deel van zijn leven had doorgebracht met het voeren van de strijd waarvan het comité de gevolgen wilde verzachten, zou hij als geen ander kunnen aangeven hoe dit werk aangevat zou kunnen worden.⁵

Dufour was van mening dat de eerste taak van het CICR moest zijn het bekendmaken van de voorgenomen plannen bij de regeringshoofden en de adel van Europa,⁶ wat op weinig tegenstand van betekenis zal hebben gestuit. Ook hij was niet gelukkig met de Berlijnse manoeuvres van Dunant en Basting en verwierp de neutraliteit.⁷ Nadat echter was gebleken dat die neutraliteit zonder veel moeite door de conferentie werd aanvaard, ging hij, evenals de anderen, er allengs met meer sympathie tegenaan kijken. Het congres van 1864 werd dan ook door voorzitter Dufour geopend met de woorden slechts één wens te hebben, de neutralisering van de ambulances en het medisch personeel der oorlogvoerende partijen.⁸ In die openingswoorden zei hij tevens dat het een feit was dat 'alle menslievende offers ten spijt, de oorlogen altijd zullen blijven doorgaan'.

In plaats van nu onze krachten te verspillen aan een fictie, namelijk dat wij mensen in staat zouden zijn de oorlogen te kunnen afschaffen, moeten we de handen ineen slaan om de slachtoffers van de oorlo-

transacties van Dunant. Eind 1859 had Dufour eens een brief van Dunant voor Napoleon III, die als jongeling een tijdlang bij Dufour in de leer was geweest, ondertekend, waarin het verzoek was neergeschreven de Société des Moulins te geven waar het naar Dunants overtuiging recht op had. Van Krieken, a.w., p. 396

¹ Heudtlass, a.w., p. 51

² Dominic M. Pedrazzini, 'Conceptions et réalisations humanitaires du général Guillaume-Henri Dufour de la guerre du Sonderbund', in: Durand, Meurant, a.w., p. 55-67

³ Boissier, a.w., p. 42-43, 49; In het nawoord bij zijn vertaling van Dunants werk, spreekt Basting over een Nederlands generaal, die zeker de menslievendheid bezat om Dunants actie te begrijpen, maar die het scheen dat diens plan "tot die verhevene utopiën behoorde, welke alleszins den eerbied en de bescherming van iederen menschenvriend verdienen, maar waarvan de verwezenlijking niet dan plaatselijk en kortstondig, onder den omwillekeurigen invloed van bijzondere de geestdrift en het nationaal gevoel opwekkende omstandigheid, kan plaats hebben". Dunant, a.w., p. 129-130. Hier is dus sprake van een Nederlandse geestverwant van Dufour, die echter door Basting het voorbeeld van Dufour werd voorgelouden, omdat die volgens hem met Dunant van harte instemde. a.w., p. 130

⁴ Boissier, a.w., p. 49; Riesenberger, a.w., p. 22

⁵ Müller, a.w., p. 90

⁶ a.w., p. 91

⁷ Haje, Gedenkzuil, p. 74-75, 77-78, 275-276

⁸ Verdoorn, a.w., deel I, p. 408

gen alle hulp te kunnen verlenen, die wij kunnen bieden.¹

Dufour onderschreef op deze vergadering openlijk dat elk humanitair streven zijn grens kende: de militaire noodzaak. Deze woorden, die zoals gezegd bij de revisie in 1906 expliciet werden opgenomen, waren hierdoor impliciet ook al in de door Van der Mandere als *tè humanitair* omschreven conventie van 1864 aanwezig.² Dit is tevens terug te vinden in een studie uit 1904 over de conventie van 1864 van P.J. van Munnekrede, leraar aan de KMA te Breda en later hoofdbestuurslid van het NRK. Met betrekking tot de neutralisering van het medisch personeel en materieel schrijft hij dat men zich niet 'door gevoelens van humaniteit' moest laten verleiden 'die onschendbaarheid onder **alle** omstandigheden te eerbiedigen'. De oorlogsnoodzaak kon 'wel eens dwingen tot een tijdelijk opheffen der onschendbaarheid'.³ (Van Munnekrede spreekt overigens onterecht over 'onschendbaarheid'. Die term werd pas later in gebruik genomen, en bij de revisie van 1906 de officiële aanduiding van de status van de medische afdeling).

Gustave Moynier

De man die haast een halve eeuw lang het gezicht van het CICR zou vormen was Gustave Moynier, de man ook die de personificatie van de twist tussen het CICR en Dunant zou worden, na Dunants bankroet in 1867. Hij, Moynier, en niet Dunant, wiens boek hij enthousiast had begroet, zou de echte grondlegger van het CICR zijn geweest.

Reeds op het congres van 1863 was Moynier ingegaan op de vraag of de humanisering van de oorlog niet de oorlog legitimeerde. Was een algehele veroordeling niet méér op haar plaats?⁴ Hij had het idee gekregen dat zij die zeiden dat in plaats van het zoeken naar middelen om de oorlog minder gewelddadig te maken, de oorlog bij de wortel aangevat moest worden, het Rode Kruis verweten de oorlog te wettigen en als een noodzakelijk kwaad te beschouwen. Vanzelfsprekend verwierp hij die kritiek. Natuurlijk wilde ook het Rode Kruis dat 'de mensen eindelijk eens ophouden met zich onderling vermoorden, en eindelijk eens afstand doen van dat overblijfsel van barbaarsheid, dat erfdeel hunner vaders', wat door het christendom ook zeker eens zou lukken. Maar, 'naar onze overtuiging zal men nog lang de menselijke hartstogten in zekering brengen, en de noodlottige werking dier hartstogten moeten dulden'.

Waarom dan niet getracht die werking te verminderen, als men ze toch niet, dadelijk en geheel, kan wegnemen. Dit te doen gebiedt ons de christelijke liefde, en wij zijn hier omdat wij naar hare stem

¹ 'Het begin van het Rode Kruis', in: *Rode kruis koerier*, 15-8-1963, p. 163-169, p. 168-169; Van Bergen, *Internationaal zijn*, p. 52-53 (noot 137)

² Best, a.w., p. 153

³ P.J. van Munnekrede, *Beschouwingen naar aanleiding van de conventie van Genève van 1864*, Breda 1904 (ongep. man.), p. 6

⁴ Vgl. bv. de mening van Röling dat (constante voorbereiding op) hulpverlening bij door mensen veroorzaakt lijden, een legitimering van dat lijden inhoudt. Zijns inziens was de voorbereiding op de hulp "onderdeel van de factoren die, samen met zovele andere, de oorlog als erkend instituut in stand houden". Verdoorn, a.w., deel I, p. II-III; Van Bergen, *Waarde generaal*, p. 11

hebben geluisterd. Ik kan niet begrijpen, op welke wijze onze poging vertraging zou kunnen aanbrengen, in het aanbreken van dat morgenrood van den dag des vredes, dien wij tegemoet zien. Wat meer is, ik ben overtuigd, dat wanneer wij hulp en bijstand voor de gewonden daarstellen; wanneer wij, in warme taal, ten hunnen behoeve de volkeren aanspreken; wanneer wij het mededoo-gen opwekken door het verhaal van de ellende der gewonden, en door, in het belang onzer zaak, het afgrijselijke schouwspel van een slagveld, naakt en bloot, voor aller oogen open te leggen; wanneer wij de vreeselijke wezenlijkheid van den oorlog ontsluijeren en in naam der menscheijkheid we-reldkundig maken, wat de staatkunde te vaak belang heeft om verborgen te houden, -dat wij dan meer doen voor de algemeene ontwapening der volkeren, dan zij die hunne toevlugt nemen tot staathuis-houdkundige drangredenen, of tot de gezwollen taal van een onvruchtbaar sentimentalismus.¹

In een artikel uit 1892 in de *Deutschen Revue*, getiteld *Die Härten des Krieges und das Völkerrecht* schreef Moynier dat het volkenrecht voor de taak stond twee schijnbaar onverenigbare zaken te verenigen. Aan de ene kant de harde realiteit, de oorlog, aan de andere kant 'eine sittliche Tatsache, das Erwachen eines gemeinsamen Gewissens - eines Gewissens, das mehr und mehr geläutert, zuletzt erkannt hat, dass der Krieg eine Krankheit ist, von der befreit zu werden ein Segen sein würde!'. Uit die tegenstelling was een compromis voortgekomen. De strijd ging door, maar in een mildere vorm. Er waren aan de oorlogvoering enkele 'wenig hinderlichen Beschränkungen' opgelegd. Daarmee konden de pacifisten zich weliswaar niet tevreden stellen, maar zij konden het hen wel makkelijker maken, het geduld te bewaren totdat hun tijd aangebroken zou zijn. Die tijd zou mede door de humaniserende werking van het recht, vanzelf aanbreken.² Hij sloot zich aan bij hen 'die den Genfer Vertrag für ein denkwürdiges Ereignis erachten, weil er den Beginn einer neuen Ära bezeichnet, an deren Ziele schwere leiden, unter denen die Menschheit jetzt noch stöhnt, ihr erspart sein werden'.³

De mening dat de humanisering een aanvaarding of zelfs een versterking van de oorlogvoering betekende, verwierp hij dan ook.⁴ Uit bovenstaand citaat blijkt ook dat Moynier ervan overtuigd was dat humanisering, dus ook het Rode Kruis, een bijdrage leverde aan het beëindigen van de oorlog, al werd hem het uitdragen van die mening door de militarisering van de nationale verenigingen niet eenvoudig gemaakt. Wellicht dat hij daarom meermaals de humanistisch-pacifistische traditie van Genève, woonoord van Graaf de Sellon, accentueerde.⁵ Via de acties van het Rode Kruis zou de humaniteit de oorlog binnendringen, haatgevoelens zouden verdwijnen en de weerstand tegen de oorlog zou groter worden.⁶ Door deze overtuiging kon hij zich ook aansluiten bij de Geneefse afdeling van Frédéric Passy's Ligue Internationale et Permanente de la Paix.⁷ Verdwijnen zou de oorlog echter niet, aangezien oorlogen niet door

¹ gec. uit: W.J. Knoop, *Het congres van Genève 1863*, Schiedam 1864, p. 12-13

² gec. uit: André Durand, 'Das Menschenrechtsdenken der Gründer des Roten Kreuzes', in: (*Auszüge der Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), jrg. 39, nr. 5 (sept. okt. 1988), p. 200-221, p. 213

³ a.w., p. 215; ook: W.H. van der Linden, *The international peace movement*, Amsterdam 1987, p. 921

⁴ A. Durand, a.w., p. 214

⁵ Riesenberger, a.w., p. 46-47

⁶ Jean G. Loissier, *La Croix Rouge et la paix*. La doctrine et son évolution, Genève 1951, p. 3; Best, a.w., p. 10; Boissier, a.w., p. 337; zie ook: H.Ch.G.J. van der Mandere, *De vredesbeweging en hare geschiedenis*, Leiden z.j. (v 1918), p. 74. Het Rode Kruis is een anti-oorlogsbeweging; en: idem, *Het NRK 1917-1920*, p. III

⁷ Van der Linden, a.w., p. 670

volkeren, maar door regeringen werden veroorzaakt.¹

Zijn ideeën over oorlog, vrede, volkenrecht en Rode Kruis zette Moynier uiteen in het eind jaren zestig samen met Appia geschreven *La guerre et la charité*, een werk waarvan Boissier zei: 'If *A Memory of Solferino* had initiated the movement, *War and Charity* showed how the activity should be pursued. Every central committee owed something to this book.'² Overduidelijk brengt de CICR-voorzitter zijn christelijke overtuiging tot uiting.

Philanthropic or humanitarian sentiments, especially those concerned with honour and patriotism, can achieve a very great deal and far be it from us to belittle their merit. But let it be clearly said that we see in the christian ethic both the most powerful and the most prudent motivation for any philanthropic undertaking; we consider the supreme guidance as the best means of keeping men's minds well balanced and sustaining their devotion to duty at a time when they are solicited from all sides. Finally, we see in it the true expression of international solidarity which should unite all people in the field in which we have chosen to operate.³

Het spreekt door het bovenstaande haast voor zich dat Moynier van mening was dat het Rode Kruis alleen kans van slagen had in een christelijk beschaafde natie. Dat 'onbeschaafde' volkeren de Rode Kruis-gedachte niet zouden kunnen bevatten, laat staan praktiseren, hoefde niet beargumenteerd te worden. Moynier was er echter tevens van overtuigd dat zelfs bij volkeren die wel als beschaafd te boek stonden, maar wier civilisatie niet op westers-christelijke leest was geschoeid, het Rode Kruis-idee niet zou kunnen ontspruiten.⁴

Het was volgens Moynier essentieel dat militairen deel uitmaakten van de diverse

¹ J.A.A.H. de Beaufort, *De herziening der Conventie van Genève*, Amersfoort 1903, p. 71

² Boissier, a.w., p. 197; ook: Hutchinson, a.w., p. 572: *La guerre et la charité* werd "the blueprint for the Red Cross movement".

³ Boissier, a.w., p. 198

⁴ a.w., p. 277; Dat een op het christendom gebaseerde beschaving niet het enige moment was om tot de kring der beschaafde landen toegelaten te worden, wordt aangetoond door het toetreden van Turkije in de jaren vijftig bij de vrede van Parijs en van Japan in de jaren negentig van de vorige eeuw. Sterker, door het toetreden van Turkije werd er pas gesproken over beschaafde naties. Daarvoor was het de kring der christelijke naties die de toon aangaf. Voor deze uitbreiding was voornamelijk militaire kracht van belang. Röling: "Vóór alles (betreft het woord beschaving) de capaciteit om een oorlog te voeren met een technisch behoorlijk toegeruste troepenmacht." De toetreding van Japan, nadat dit land China in een oorlog had verslagen, maakte dit duidelijk. Een Japans diplomaat merkte hierover op: "We show ourselves at least your equals in scientific butchery, and at once we are admitted to your council tables as civilised men." Röling, a.w., p. 173; Best, a.w., p. 141; Tevens kreeg door deze criteria China niet, maar Japan wel een officieel erkend Rode Kruis, ondanks dat ook de keizer van China de Geneefse conventie had ondertekend. Hierdoor kreeg Japan, de agressor, wel, maar China, de aangevallene, géén steun van het CICR bij de bovengenoemde oorlog tussen die landen aan het eind van de vorige eeuw. zie: Boissier, a.w., p. 319; De op de soevereiniteit der nationale staten gebaseerde periode, de periode der beschaafde landen, is de tweede in het volkenrecht te onderscheiden tijd. Daaraanvoorafgaand ging zoals gezegd de christelijke periode, begonnen met de vrede van Westfalen in 1648. De derde fase behelst de vredelievende periode, ingegaan aan het eind van de tweede wereldoorlog. Volgens Röling hadden deze criteria - christelijk, beschaafd, vredelievend - een onderdrukkende functie. Enkel zij die zich tot de christelijke, beschaafde, vredelievende *happy few* mochten rekenen, dan wel gerekend werden, hadden de macht in de wereld in handen. Het waren argumenten waarmee de status quo, zoals het koloniaal stelsel, konden worden gelegitimeerd. Maar tevens waren het argumenten die "bron van rechtsontwikkeling, motief voor rechtsverandering en argument in de strijd om het recht" waren. Röling, a.w., p. 29-30, 173-174

Rode Kruis-besturen. Zonder hen zou de coöperatie tussen de militaire en de civiele hulp immers niet bediscussieerd kunnen worden, evenmin als de 'relationship between war and charity'.¹ Aangezien Moynier oorlog als een uitvinding van regeringen beschouwde, zou men weliswaar onafhankelijk van die regeringen moeten zijn,² maar er wel nauw mee moeten samenwerken. Dat was noodzakelijk omdat men voor het werk van de toestemming der politiek-militaire autoriteiten afhankelijk was. Die relatie mocht echter niet te ver gaan. De doelmatigheid van het werk was gebaat bij vrijheid en onafhankelijkheid. Bovendien moest het de bedoeling van de comités zijn de staat te helpen en niet andersom.³

Hij attaqueerde financiële en militaire bezwaren tegen het Rode Kruis. De vrijwillige verzorging zou geen geld kosten, maar juist geld besparen, geld dat dan weer besteed zou kunnen worden aan de verbetering van de MGD en andere delen van het leger. Bovendien zou het trainen van steeds nieuwe rekruten op den duur duurder zijn dan het verzorgen en weer voor dienst fit maken van zieken en gewonden.⁴

Volgens Verdoorn was Moynier een typisch produkt van de negentiende-eeuwse filantropie en stond hij derhalve niet stil bij de onverenigbaarheid van humanitarisme en militarisme. Noch hij, noch de andere drie overigen beseften dat er tussen oorlog en de door Dunant uitgesproken woorden *tutti fratelli* een diepe kloof gaapte. Die woorden behelsden een aanklacht tegen de oorlog zelf, al zal Dunant daar op dat moment zeker niet bij stil hebben gestaan. Moynier echter was meer rechtskundige dan idealist.⁵ Hij bekeek de ontwikkeling van het Rode Kruis voornamelijk, zo niet uitsluitend, als de opbouw van een internationaal filantropisch apparaat. De grootte en de politiek-humanitaire invloed waren belangrijker dan de ideële inhoud.⁶ Volgens Verdoorn waren Moynier en de zijnen 'volslagen blind voor het feit, dat aan Dunant in steeds sterkere mate duidelijk was geworden, dat het Rode Kruis, door het door hem aanvaarde compromis, tot een soort technisch instituut was gedegradeerd, met het doel slagvelden na de strijd "op te ruimen"; tot een soort vrijwillige brandweer die de gevechtsterreinen moest "zuiveren" van de resten der wederzijdse vernietigingsprocedure'.⁷

De verschillen tussen Dunant en Moynier zijn, aldus Verdoorn, terug te voeren op twee zeer van elkaar afwijkende karakters. Dunant was ontevreden met de mondiale status quo, terwijl Moynier de wereld nam zoals zij was. Moynier en de zijnen gaven geen ruimte aan twijfel aan, onrust over en angst voor de realiteit, en hadden daar ook geen behoefte aan. Voor Moynier en de zijnen, 'de mensen van de maatschappelijke en theologische zekerheden', was volgens Verdoorn de oorlog in wezen geen probleem, 'maar een sociologische gegevenheid die vele mogelijkheden bood tot ontplooiing van

¹ Boissier, a.w., p. 198

² Zie ook: Verspijck, a.w., p. 57; C.R.E. Vogelzang, 'Het Nederlandse Rode Kruis en de Nederlandse strijdmacht', in: *Nederlands militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 43, nr. 1 (febr. 1990), p. 38-40, p. 39

³ Boissier, a.w., p. 198-199

⁴ Hutchinson, a.w., 573

⁵ Vergelijk Hart, die zegt dat in Moynier de jurist over de humanitarist had gezegevierd. Hart, a.w., p. 253

⁶ Verdoorn, a.w., deel I, p. 414

⁷ idem; zie ook: Gumpert, a.w., p. 234-236

hun ongetwijfeld prijzenswaardige filantropische en organisatorische talenten'.¹

Hoe is er in de CICR-literatuur tegen deze controversen aangekeken? De houding van Moynier was volgens Boissier in ieder geval deels aan simpele naijver te wijten, toen bleek dat de vele jaren die hij aan het lot van de oorlogsslachtoffers had gewijd niet in de schaduw konden staan van de enkele dagen die Dunant in Solferino had doorgebracht. Ook zijn volumineuze verzamelde werken verbleekten bij dat ene, dunne boekje dat Dunant over die dagen had geschreven.² Boissier betreurt dat deze jaloezie tot het verdwijnen van Dunant had geleid en veroordeelt het doodzwijgen van de man die toch echt de stichter van het Rode Kruis genoemd moet worden. Desondanks beoordeelt hij de strijd tussen Moynier en Dunant positief. De confrontatie tussen liefdadigheid en recht was soms pijnlijk, maar wel creatief. Zij droeg zorg voor de tijdloosheid van de synthese.³

Dunant-biograaf Willy Heudtlass stemt hiermee in.⁴ Het was grotendeels Dunants eigen schuld dat hij vroegtijdig het Rode Kruis had moeten verlaten en Moynier heeft ontegenzeggelijk grote juridische en organisatorische verdiensten gehad.⁵ Toch moet de vraag gesteld worden of bepaalde zaken, zoals verbetering van het lot der krijgsgevangenen, niet veel eerder tot stand zouden zijn gekomen, als de scheiding niet had plaatsgevonden. De conferenties zonder Dunant misten zijn heilig vuur. Zij waren conservatief van aard.⁶

Martin Gumpert daarentegen is uitgesproken negatief. Door het verdwijnen van Dunant, waaraan Moynier schuldig was, verwerd het Rode Kruis van een menslievende, idealistische, de oorlog aanklagende vereniging, tot een juridisch, organisatorisch apparaat ter opruiming van de slagvelden, tot de vuilnisman van de oorlogsorganisatie. Moynier had volgens Gumpert zijn hele leven een scherpe scheiding tussen gewonden en gezonden gemaakt. Hierdoor was het weliswaar makkelijker om door het militair apparaat geaccepteerd te worden en konden een hoop tijdopslokkende twistpunten uit de weg worden gegaan, maar verloor de organisatie wel aan morele kracht. Hierop doorredenerend deed Gumpert een oproep aan het Rode Kruis zich los te maken van Moyniers erfenis en weer in de voetsporen van Dunant te treden. Een humanitaire instelling mocht zich niet beperken tot het bestrijden van de gevolgen van hetgeen waartegen zij zich richt. Zij moest haar aandacht vooraleerst richten op het voorkomen van oorlog, zij moest gaan strijden tegen de oorzaken van de krijg. Dit nu was onmogelijk als het Rode Kruis tegelijkertijd in de gunst wilde blijven van de instellingen die die oorzaken opriepen en verdedigden. Bovendien mocht het werk tot verzachting van het oorlogsleed niet meer beperkt blijven tot hulp aan de gewonde soldaten, maar moest het worden uitgebreid tot allen, militairen zowel als burgers, die op welke wijze dan ook leden onder de oorlog.⁷

Gumpert was een dergenen die het Rode Kruis voorhielden dat voorkomen beter

¹ Verdoorn, a.w., deel I, p. 420-421

² Boissier, a.w., p. 353

³ a.w., p. 111

⁴ Heudtlass, a.w., p. 15-16

⁵ a.w., p. 15

⁶ a.w., p. 5-6

⁷ Gumpert, a.w., p. 234-235 (citaat: p. 235)

was dan genezen. Velen binnen het Rode Kruis achtten voorkomen echter onmogelijk en verwierpen elke vorm van pacifisme. Maar gold dat voor het gehele Rode Kruis? Een Rode Kruis dat volgens Moynier toch de voorbode van een algehele vrede op aarde was? En hoe werd door de vredesstrevers tegen de hulp aan militaire oorlogsslachtoffers aangekeken? Met name deze vraag staat centraal in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk.

III Het Rode Kruis en het pacifisme

Dunant en Von Suttner

Kort na de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) werd Dunant zich ervan bewust dat het helen van de wonden alleen, niet voldoende was. Niet het helen, maar het voorkomen van de wonden werd van toen af aan het streven dat hij zoals gezegd tien jaar eerder wellicht al had gewenst, maar nog als irreëel van de hand had gewezen.¹ Vanaf dat moment ontwikkelde zijn ideeëngoed zich tot een coherent geheel: van protectie via limitering tot afschaffing. Door die driedeling kon hij ook het Rode Kruis als een vredesgroepering blijven zien. De vereniging voor humanitair hulpbetoon aan zieke en gewonde soldaten vormde de eerste, de protectionistische stap.² Hij werkte vervolgens aan de tweede stap, de internationale arbitrage. In 1872 presenteerde hij in Plymouth, Engeland een desbetreffend plan. Hiervoor had hij contact gezocht met de Engelse pacifist Henry Richard, pionier op het gebied van internationale arbitrage.³ Een van de ideeën van Dunant behelsde de oprichting van een internationaal gerechtshof,⁴ hetgeen veertig jaar later te Den Haag werkelijkheid zou worden.

Aan het denken van Dunant lagen ondanks alle veranderingen, enkele constanten ten grondslag, te weten: menselijkheid, intermenselijke solidariteit en beschaving.⁵ Deze constanten komen ook tot uitdrukking in zijn strijd tegen de slavernij en voor een humane behandeling van krijgsgevangenen.⁶ Het waren deze constanten die hem tot de hulp in Solferino brachten; hem tot de oprichter van het Rode Kruis maakten, en hem later de aanval tegen de oorlog deden inzetten. Meer en meer werd hem duidelijk dat oorlog vloekte met deze basis van zijn gedachtengoed. Oorlog doodde alle menselijkheid, solidariteit en beschaving.⁷ In tegenstelling tot Dunant had het Rode Kruis zich niet ontwikkeld, tenzij in een richting contrasterend met die van zijn stichter. Het Rode Kruis verschilde wat opvattingen betreft weinig van dat van 1863, maar de Dunant van 1900 was niet meer de Dunant die de veldslag bij Solferino had

¹ Verdoorn, *Arts en oorlog*, deel I, p. 419-421; Gumpert, *Dunant*, p. 242; Hart, *Man born to live*, p. 329; Volgens sommige schrijvers had Dunant altijd al de voorkoming van oorlog in de zin gehad. Zie bv.: Joyce, *Red Cross International*, p. 2, 25, 30. Dit lijkt echter weinig aannemelijk gezien zijn uitspraken in *Un souvenir de Solferino*.

² A. Durand, *l'Idée de paix*, p. 353, 357

³ a.w., p. 362-363; Beelaerts van Blokland, *Voorgeschiedenis en wording van het RK*, p. 21

⁴ A. Durand, a.w., p. 377

⁵ Zie bv.: Dunant, *Un souvenir*, p. 166; Dunant, *De stem der menschheid*, p. 121-122; Door deze constanten was hij ook in staat de individuele bewoners van een land niet verantwoordelijkheid te stellen voor de daden van dat land en kon hij bijvoorbeeld in 1900 een oproep aan de vrienden van de Zuid-Afrikaanse Boeren richten niet met Engeland ook de Engelsen te haten, maar hen te wijzen op hun eigen democratische, vredelievende gezindheid. Niet afkeer van alle Engelsen, maar steun aan de Engelse vredesbeweging was de juiste weg, indien men echt iets voor de Boeren wilde doen. 'Henri Dunant tot de Engelsen', in: *Algemeen handelsblad*, 22-6-1900, 2e blad, p. 6

⁶ Dunant had het lot der krijgsgevangenen eigenlijk al in de Geneefse conventie van 1864 behandeld willen zien. Moynier dwong hem echter tot aanvaarding van de politiek der kleine stapjes en der stille diplomatie. Pictet, *Die Entstehung*, p. 38. (Pictet stemt met die kleine stapjes-politiek overigens in.) Ook later bleef de Moynier zich tegen het plan tot verbetering van het lot der krijgsgevangenen verzetten. Hart, a.w., p. 214-215. Mede daardoor werd dit pas in 1929 geregeld.

⁷ Durand, *Das Menschenrechtsdenken*, p. 203-208

gadegeslagen. Röling schreef over de latere, de oorlog-bestrijdende Dunant dat hij zijn tijd ver vooruit was, 'hetgeen ook zijn maatschappelijke uitstoting verklaart'.

Hij fulmineerde tegen 'la barbarie scientifique', gericht op 'le meurtre en grand de nos semblables'. Hij streed tegen de sociale en koloniale wantoestanden, die tot oorlog leidden. Hij zag in, dat als de bewapeningen intact bleven er geen reden is om zich te beroepen op de 'attendrissements humanitaires'. Hij laakte het 'christianisme blasphématoire' en de hypocrisie van de koloniserende 'beschaving', die de 'barbares' 'leur vieille et respectable moralité' ontnam. Hij zag de wereld op weg naar de wereldoorlogen die zouden volgen: 'Le résumé reste ceci: du sang, du sang, encore du sang, du sang partout'.¹

Deze ontwikkeling in Dunants ideeënwereld leidden tot contact met de meest vooraanstaande pacifiste van die tijd, Bertha von Suttner, schrijfster van de anti-oorlogsroman *Die Waffen nieder!*, en redactrice van een tijdschrift met diezelfde naam. In dat blad zou eind jaren negentig Dunant zijn inmiddels volledig gerijpte overtuiging neerschrijven dat het werk ter vermindering van oorlog de voorrang moest verkrijgen boven het werk tot verzachting van de geslagen wonden.² Vanwege die strijd van Dunant tegen de oorlog op zich, en niet alleen tegen de gevolgen van oorlog, had Von Suttner reeds eerder geschreven: 'Henri Dunant, der Gründer des 'Rothen Kreuzes' ist einer der unseren'.³

Dit betekende echter geenszins dat zij vier handen op een buik waren. Ondanks dat zij de conventie van Genève van 1864 tot de vredesverdragen rekende,⁴ was Von Suttner niet van het Rode Kruis gecharmeerd. Ze was kortom pro-Dunant, maar niet pro-Rode Kruis.⁵ Over dat Rode Kruis had ze in haar roman geschreven:

Eigentlich auch ein Widersinn, die 'Humanität' im Kriege - ein innerer Widerspruch. (...) Menschenliebe und Krieg, Vernunft und Dogma: das geht nicht. Der aufrichtige, lodernde Feindeshaß, gepaart mit gänzliche Verachtung des menschlichen Lebens - das ist des Krieges Lebensnerv. (...) Kein Rotes Kreuz (kann) ausreichen - und hätte es zehnmahl mehr Leute und Mittel - um das Elend abzuwehren, welches eine Schlacht in Gefolge hat. (...) Abwehren freilich nicht, aber mildern. Was sich nicht verhüten läßt, muß man eben zu mildern trachten. (...) Ich wollte (...) der Satz würde umgedreht: Was sich nicht mildern läßt, soll man verhüten.⁶

Het Rode Kruis was een instituut tot herstel van kanonnevoer, en de 'Sanitäts-Rüstungswetteifer' was geen haar beter of slechter dan de wapenwedloop.⁷ In een brief aan Dunant (8 mei 1899) schreef zij het Rode Kruis te zijn gaan zien als een geschikt toevluchtsoord voor militairen en politici om hun nobele inborst te kunnen tonen, die echter van strijd tegen de oorlog zelf, niets wilden weten.⁸

¹ Röling, Volkenrecht, p. 147 (noot 2)

² Bertha von Suttner, *Der Kampf um die Vermeidung des Weltkrieges*, Zürich 1917, p. 525; Von Suttner spreekt over 1899, maar volgens Durand verschenen er alleen in 1896 en 1897 artikelen van Dunant in *Die Waffen nieder*. A. Durand, *l'Idée de paix*, p. 370, noot 21

³ Bertha von Suttner, 'Für Henry Dunant. Aufruf an alle Friedensgesellschaften Europas und Amerikas', in: *Die Waffen nieder*, 1895, p. 347-348, p. 347

⁴ Von Suttner, *Der Kampf*, p. 347-348

⁵ a.w., p. 348

⁶ Bertha von Suttner, *Die Waffen nieder!*, Dresden/Leipzig (26e duizendtal), p. 156, 203; Ook: Irwin Abrams, 'Bertha von Suttner and the Nobel Peace Prize', in: *Journal of Central European Affairs*, vol. 22 (1962-63), p. 286-307, p. 303

⁷ Riesenberger, *Humanität*, p. 49

⁸ A. Durand, *l'Idée de paix*, p. 378-379

Deze brief maakte deel uit van een correspondentie, die vier jaar eerder was begonnen met een schrijven van Von Suttner aan Dunant, waarin ze hem erop wees dat hij waarschijnlijk een gelukkiger mens zou zijn indien de wonden die hij wilde helen, niet meer geslagen zouden worden.¹ Volgens Ellen Hart was dit het begin van een briefwisseling waarin Dunant 'obdurately (refused) to move into the position of out-and-out pacifism'.² Von Suttner was van mening dat Dunant in de laatste jaren van zijn leven een echte pacifist was geworden. Zelf zou hij altijd enige schroom houden zich als dusdanig te betitelen.³ Von Suttner verweet Dunant dat deze nog steeds te zeer op de aristocratie vertrouwde, al verwijderde hij zich dan steeds meer van kerk en staat. Veel te veel werd naar haar smaak aan de hoven van Europa vredesstrijd met anarchisme en nihilisme verward en ze vertrouwde er niet op dat haar penvriend zich hierdoor niet liet beïnvloeden.⁴

In die briefwisseling noemde Von Suttner het Rode Kruis een vóórloper van de anti-oorlogsbeweging. Dunant had dat begrepen en de stap van de een naar de ander gezet.⁵ Zij betwijfelde echter of dat voor het Rode Kruis als geheel ook gold, met name voor het CICR te Genève en de van militairen vergeven besturen van diverse nationale verenigingen.⁶

Desondanks hadden de pogingen van Von Suttner het door haar gewenste resultaat.⁷ Zij wist Dunant ervan te overtuigen zich voor de vrede in te zetten en al snel verschenen in *Die Waffen nieder* de eerste artikelen van Dunant tegen oorlog en militarisme.⁸ Ellen Hart:

He was now drawn into the pacifist campaign, and stepped over the fences of the strictly delimited country of the Geneva Convention, protection of prisoners of war and international arbitration. Now he was no longer acting on his own impulses: he was enlisted by others to work in a cause he approved with his heart but in which he had not an unqualified faith.⁹

Zeer tot ongenoegen van Von Suttner werd Dunant tot erelid benoemd van de in Von

¹ Hart, *Man born to live*, p. 316

² idem

³ Von Suttner, *Der Kampf*, p. 525 (noot 1)

⁴ idem

⁵ Vgl. het memorandum dat de Noorse officier van gezondheid Hans Daee aan het Nobelprijs-comité schreef, in een gedeeltelijk succesvolle poging dat comité ertoe over te halen de eerste Nobelprijs voor de vrede aan Dunant toe te kennen: "Es steht (...) fest, daß die Friedensfreunde ihn immer als einen der Ihrigen und sogar als ein Bahnbrecher anerkannt haben." Het daarop volgende zal echter zeker niet door Von Suttner zijn onderschreven: "Die von Dunant bewirkte internationale Anerkennung des Roten Kreuzes und der Genfer Konvention ist ohne Zweifel auch ein glänzender Sieg der Vernunft über die Rohe Gewalt. Indem er uns auf diese Weise gelehrt und sogar gezwungen hat, auch den Feind als Bruder zu achten und zu lieben, hat er das künftige Reich des Friedens mindestens ebenso wirksam vorbereitet wie alle Friedensvereinigungen zusammen." gec. uit: Heudtlass, Dunant, p. 191

⁶ gec. uit: A. Durand, *l'Idée de paix*, p. 368

⁷ Hart, a.w., p. 316; Volgens Rombach blies Dunant op het laatste moment een bezoek van Von Suttner af. Hart echter spreekt wel van een visite. Onduidelijk is of het hier om hetzelfde bezoek ging, dat volgens Rombach dus niet is doorgegaan, of dat Von Suttner op een later tijdstip alsnog bij Dunant op visite is geweest, het bezoek waar Hart dan over zou spreken. Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 52

⁸ Dit waren gedeeltes uit het in de jaren 1889-1892 geschreven *Kleines Arsenal gegen den Militarismus*.

⁹ Hart, a.w., p. 316-317; ook: Gumpert, a.w., p. 291

Suttners ogen veel te gematigde, liberaal-aristocratische Liga van Vrouwen voor Algemene Ontwapening, van prinses Wiszniewska.¹ Vreemd was dit echter niet. Zijn politiek-sociale ideeën hadden geen gelijke tred gehouden met zijn ontwikkeling richting pacifisme. Het geloof in de Europese aristocratie had hem inderdaad nog niet geheel verlaten en in het socialisme kon en bleef hij slechts chaos en anarchie zien.² De oorlog met het socialisme bestrijden, bleef hij lange tijd zien als het bestrijden van de pest met cholera, totdat hij in de laatste jaren van zijn leven onder invloed van Tolstoi zou komen. Overeenkomstig het programma dat hij 35 jaar eerder voor het Rode Kruis had ontworpen, hielp hij nationale afdelingen van de Liga op te zetten, in de hoop in elk land genoeg prinsessen en nobele edelvrouwen te vinden die zich voor de vrede wensten in te zetten.³

De samenwerking tussen Von Suttner en Dunant nam concrete vormen aan, ondanks een lichte irritatie van zijn kant omdat Von Suttner korte tijd geloof had gehecht aan de roddelverhalen die over bankroetier en vermeend oplichter Dunant in Genève de ronde deden.⁴ Ten tijde van een vredesconferentie in Hamburg 1897 schreef hij een uitermate scherp pamflet tegen de oorlog en tegen allen die de oorlog als een geschikt middel zagen om conflicten te beslechten. Het werd door Von Suttner in het Duits vertaald.⁵ Op die conferentie sprak Von Suttner over de niet aanwezige Dunant als de stichter van de Geneefse conventie, de oprichter van het Rode Kruis, en als aanhanger van de vredesgedachte. Zij deelde namens hem mee dat Dunant zijn invloed bij Rode Kruisgroepen zou gebruiken om steun voor de vredesbeweging te verkrijgen.⁶ Ook op de door beiden toegejuichte Haagse vredesconferentie twee jaar later was Von Suttner Dunants spreekbuis.⁷

De samenwerking bleef gehandhaafd tot aan de uitreiking van de eerste Nobelprijs voor de vrede in 1901, een prijs die mede door de inspanningen van Von Suttner - die een tijd lang Alfred Nobels secretaresse was geweest - tot stand was gekomen. Von Suttner had altijd gehoopt dat die prijs uitsluitend zou worden toegekend aan leidende figuren van de vredesbeweging zelf. Dit ging zeer zeker op voor Passy, maar nauwelijks voor de Zwitserse filantroop, hoezeer die individueel dan ook de vrede toegenegen was. Het politiek actieve pacifisme wees hij, in ieder geval gedurende lange tijd, af.⁸ Voor Von Suttner (zelf ook kandidaat) was dit de voornaamste rede de kandidatuur van Passy wel, en die van Dunant niet te steunen.⁹ In een brief die zij begin 1901 naar het Nobelprijscomité stuurde, sprak zij zich onomwonden voor Passy

¹ Hart, a.w., p. 317

² Verdoorn, a.w., deel I, p. 401; Hart, a.w., p. 346

³ Hart, a.w., p. 317-318

⁴ a.w., p. 317. Volgens Hart zou hierdoor de verhouding Von Suttner-Dunant nooit meer worden wat zij was geweest.

⁵ Voor de volledige tekst van dit pamflet zie: Heudtlass, a.w., p. 167-172; ook: Hart a.w, p. 318-319

⁶ Hart, a.w., p. 320

⁷ a.w., p. 324, 328-329

⁸ Verdoorn, a.w., deel I, p. 401

⁹ Heudtlass, a.w., p. 228; idem, 'J. Henry Dunant et l'histoire du premier Prix Nobel de la Paix', in: *Revue internationale de la Croix Rouge*, 1964, p. 273-287, p. 285; De bewering van Pierre Boissier in *From Solferino to Tsushima* dat Dunant de prijs kreeg dankzij de bemiddeling van "several faithful friends such as Baroness de Suttner and the physician Dr. Daee", is echter, voor wat Von Suttner betreft, duidelijk ongegrond.

uit, al noemde zij nog enkelen die eventueel voor de prijs in aanmerking zouden kunnen komen. Ook dat waren echter mensen die reeds jaren in de pacifistische beweging rondliepen, en ook daar stond Dunant dus niet bij.¹ Daarbij kwam dat het Rode Kruis en de Geneefse conventie een grote rol speelden in de argumentatie van hen die Dunants kandidatuur ondersteunden. Noch de hulporganisatie, noch de conventie genoten de ondubbelzinnige sympathie van alle vredesbewegings,² en, zoals we al hebben gezien, ook niet van Von Suttner. Zij stond uiterst kritisch ten opzichte van alle pogingen de oorlog te humaniseren. Omdat Dunant vanwege dergelijke pogingen kandidaat was gesteld, kon zij diens aspiraties niet steunen.³ Het Noorse comité besliste echter dat beiden de prijs verdienden. Hun anti-oorlogsstandpunt stond buiten kijf en het Rode Kruis maakte het lijden als gevolg van de oorlog zichtbaar. Hierdoor diende ook die vereniging de vrede, iets wat ook Dunant zelf altijd al tegen de pacifistische kritiek naar voren had gebracht.⁴

De pacifistische kritiek op het Rode Kruis-gedachtengoed

De kritiek van Von Suttner stond niet alleen. Reeds vanaf het eerste moment van ontstaan is het Rode Kruis-gedachtengoed met argwaan van pacifistische zijde geconfronteerd. Von Suttner was niet de enige die de mening was toegedaan dat het verzachten van de gevolgen van de oorlog niet alleen een acceptatie maar zelfs een versterking van de oorlogvoering betekende. Er waren echter ook pacifisten die de humanisering van de oorlog niet veroordeelden, simpelweg omdat het waarschijnlijk niet altijd zou lukken een dreigend gewelddadig conflict te voorkomen.⁵ Ook zij echter droegen het voorkómen hoger in het vaandel dan het curatieve werk en vonden dan ook dat het humaniseringsstreven deel uit moest maken van een groter geheel dat in zijn totaliteit wél op preventie gericht was. Ook zij waren niet gelukkig met de prominente aanwezigheid in het Rode Kruis van lieden die zij aansprakelijk stelden voor het bloeden dat het Rode Kruis moest trachten te stelpen.⁶ Het Nederlandse dagblad *Het vaderland* schreef over het Berlijnse congres van 1869: 'Onder de schitterende uniformen merkte men menigen krijgsman op, die op de slagvelden in

¹ Brief van Von Suttner aan het Norske Nobelkomite, 15-2-1901 (kopie in eigen beheer, verkregen van dr. P. van den Dungen, Department of Peace Studies, Universiteit Bradford, Groot-Brittannië); Deze brief is gedeeltelijk opgenomen in het boek van Heudtlass over Dunant, maar wijkt daar op diverse plaatsen substantieel van af. Een kwestie van vertaling van een vertaling? Heudtlass, Dunant, p. 214-215

² Abrams, a.w., p. 303

³ Helmuth Schwarz, 'Inleiding', in: Bertha von Suttner, *Rüstet ab!*, Graz 1960, p. 5-24, p. 18

⁴ In een brief aan Hans Daeë beschreef hij zijn boek *Un souvenir de Solferino* expliciet als een vredesboek, geschreven om zijn bescheiden bijdrage aan de propaganda voor internationale vrede en internationale gerechtshoven en bemiddeling te kunnen leveren. Dat het Rode Kruis een 'vredesbeweging' was had ook Moynier in 1863 reeds gezegd. Het was Müller geweest die dit aspect herhaaldelijk naar voren had gebracht in zijn campagne ten faveure van Dunant. Durand, a.w., p. 368; Heudtlass, Dunant, p. 183-184, 187; Voor de 'strijd' tussen Dunant en Passy, zie: L. van Bergen, 'Henry Dunant, Bertha von Suttner en de Nobelprijs voor de vrede, 1901', in: *Transaktie*, jrg. 21 (1992), nr. 2, p. 146-157

⁵ Zie bv.: 'Das Rothe Kreuz des Friedens', in: *Die Waffen nieder*, 1893, p. 141-143. Voorkomen was weliswaar het echte vredeswerk, maar de humaniteit in de oorlog mocht men die erenaam niet onthouden.

⁶ J.A. Verdoorn, 'Doctors and the prevention of war', in: B.W. Ike, W.J.E. Verheggen (eds.), *Medical opinions on nuclear war and its prevention*, p. 13-29, p. 19; Van Bergen, Waarde generaal, p. 68-69 (incl. p. 69, noot 1)

Rusland, in Denemarken, de Bohemen het sein had gegeven tot de verwoestingen des oorlogs en thans het zijne kwam bijdragen om de rampen van dit noodlottig kwaad te lenigen.¹ Van dergelijke, lovende zinsneden over militaire mensenvrienden, zinsneden die in Rode Kruis-annalen schering en inslag zijn,² werd in pacifistische kring hartgrondig gegruid.

De pacifistische opmerkingen, waartegen het Rode Kruis zich steeds heeft verzet,³ waren niet meer dan logisch. Hun afwezigheid zou vreemder zijn geweest. Zij waren het simpele gevolg van enkele diametraal tegenover elkaar staande noties over mens en maatschappij, althans als over de radicale vredesbeweging wordt gesproken. In tegenstelling tot de gematigde, liberale vredesbeweging, die uit was op het handhaven van de vrede en de status quo, en via arbitrage geschillen tussen Westers-beschaafde landen wilde oplossen, was de radicale beweging een beweging van 'strijders voor de vrede'. Zij wenste een verandering van de status quo, omdat binnen de toenmalige, koloniale, kapitalistische wereldorde het bereiken van vrede onmogelijk zou zijn.⁴ Zij zag de mens als van nature goed, die echter tot het gebruik van geweld werd opgevoed. Hieruit volgt dat oorlog volgens de pacifisten een misdaad, een ziekte, en het gevolg van mensenwerk was met duidelijke oorzaken. Die oorzaken kon men bestuderen en daarop bestrijden. In Rode Kruis-kringen daarentegen werd zoals gezegd de oorlog meer gezien als een onvermijdelijke, plotseling optredende natuurramp, of als het gevolg van de zondeval. Geweld maakte deel van de mens uit en zou dus voor eeuwig en altijd van de geschiedenis van de mens deel blijven uitmaken. Men stemde volkomen in met de redenering dat een ramp die voorkomen kòn worden, ook voorkomen móest worden. De oorlog behoorde echter niet tot die categorie. Bij hem restte slechts het zoveel mogelijk beperken van de gevolgen. Daarbij kwam dat het woord vrede in Rode Kruis-kring enkel en alleen de afwezigheid van oorlog betekende.⁵ Als

¹ 'Het Berlijnsche congres der vereeniging tot verpleging van zieke en gekwetste soldaten in den oorlog, in: *Het vaderland*. Staat- en letterkundig nieuwsblad, 1869, nrs. 14 (27-4) p. 1, 15 (28-4) p. 1, 17 (30-4) p. 1-2, 18 (1-5) p. 2, 20 (4-5) p. 2, met name: nr. 14. Voor de pacifistische kritiek - die op haar beurt weer werd bekritiseerd - zie: nr. 20; ook: Hans Haug, 'Kann das Rote Kreuz an die Wahrung des Friedens beitragen?', in: (*Auszüge der*) *Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), jrg. 35, nr. 3 (juni 1984), p. 50-62, p. 50-51

² Zie bv.: Dunant, *De stem der menscheit*, p. 129, waar Basting in zijn nawoord spreekt over "een onzer edelste generaals, wiens goedhartigheid en echte humaniteit bij hem de organen zijn, waarmede hij de gewaarwordingen begrijpen kan, die een Henry Dunant hebben doortrild, te midden van die duizende en duizende slagtoffers van dien vreeselijken oorlog."

³ Zie bv.: Sandoz, a.w., p. 287-290. Humaniseren is niet hetzelfde als aanmoedigen en ondanks de aanwezigheid van het Rode Kruis blijft de oorlog afschrikwekkend en maakt dus het Rode Kruis die oorlog niet acceptabeler. Het Rode Kruiswerk betekent juist een aanval op de oorlog en al was het bepleiten van vrede geen speciale taak van het Rode Kruis, toch heeft het dat vaak gedaan. Doordat het de verhouding tussen de verschillende staten en volken bevordert, helpt het Rode Kruis mee aan het voorkomen en beëindigen van oorlog.

⁴ Michael Howard, 'Weapons and peace', in *Atlantic Quarterly*, 1983, vol. I, nr. 1 p. 45 ff, p. 47-48

⁵ Dit althans in de in dit boekwerk beschreven periode. Na WO II is het Rode Kruis opgeschoven van 'negatieve vrede' (de afwezigheid van oorlog) in de richting van 'positieve vrede' (de afwezigheid van oorlog, alsmede de afwezigheid van de oorzaken van oorlog). Tenminste, als we Yves Sandoz mogen geloven. Die definieerde vrede als: "A dynamic process of cooperation among all states and peoples; cooperation founded on freedom, independence, national sovereignty, equality, respect of human rights, as well as a fair and equitable distribution of resources to meet the needs of peoples". Sandoz, a.w., p. 295, noot 2. Bij een dergelijke definitie zal hooguit nog een enkel pacifist bij de woorden "national sovereignty"

men zei de vrede te dienen, bedoelde men dat het Rode Kruis het einde van een oorlog naderbij bracht. In pacifistische kring duidde men een dergelijke toestand vaak met de woorden 'afwezigheid van oorlog' aan. Echte vrede betekende dat ook de oorzaken van oorlog afwezig waren. De discussie tussen pacifisme en Rode Kruis had daardoor vaak het karakter van een woordenstrijd tussen doven.

Dit wil niet zeggen dat er geen samenwerkingspogingen zijn aan te wijzen. De Milanese Unione Lombarda wees naar aanleiding van de Rode Kruis-conferentie in Rome, 1892, op de gemeenschappelijke grondslagen van Rode Kruis en vredesbeweging. Ook tijdens het Wereldvredescongres van 1891 was een poging tot samenwerking ondernomen. Het Rode Kruis reageerde echter afwijzend en in de argumentatie kwam het hierboven omschreven, principiële verschil tussen de beide bewegingen zonneklaar naar voren.¹

Faire haïr la guerre, c'est faire haïr les rois

Al bleef hij dan volgens eigen zeggen gekant tegen socialisme en anarchisme, Dunant was die ideeënwereld de laatste tien jaren van zijn leven meer genaderd dan hij wilde of kon toegeven.² Waarschijnlijk zonder te weten dat diens denken met de term 'christen-anarchisme' werd omschreven, was hij in die tijd de werken van Tolstoj gaan lezen. Zijn bewondering stak hij niet onder stoelen of banken.³ Hoezeer Dunant de wereld van de Russische schrijver was binnengedrongen blijkt wel uit hetgeen hij, de vroegere reveillist, in die tijd eens in een van zijn brieven over de kerk en de staat schreef. Zij moesten vernietigd worden, want zij waren 'de beide grote vijanden van de humaniteit, twee natuurlijke drijfkrachten, die in elkaar grijpen'. De staat was 'brutaal en machiavellistisch en van een huichelachtig despotisme'. De kerk 'verstokt en oneerlijk, gezwollen van een farizeïsche duisternis, tyranniek en fanatiek'.⁴

De oud-inwoner van Genève was tot de overtuiging gekomen dat het calvinisme tot inkrimping van de hersencapaciteit leidde.⁵ De man die in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw zakelijke transacties in Noord-Afrika opzette ondermeer met de bedoeling aldaar een waarachtig christendom te brengen, noteerde nu dat kolonisatie geen christelijke beschaving maar jenever had geëxporteerd. Zijn opvatting dat kolonisatie tot een harmonisch samenleven van Europeanen en autochtonen zou leiden, was veranderd in de overtuiging dat het niets anders dan overheersen en overheerst worden tot gevolg kon hebben. Eens echter zou Europa 'moeten boeten en zouden de zo meedogenloos uitgebuite volkeren wraak nemen op de vreemdelingen die ongevraagd gekomen waren'.⁶

de wenkbrauwen fronsen.; Ook Hans Haug ging van een positieve vredesdefinitie uit. Het antwoord op de vraag of het Rode Kruis een bijdrage aan de vrede kon leveren was 'ja', maar directe vredesactie was in strijd met de neutraliteit. Haug, a.w., p. 52, 57-58, 62

¹ Riesenberger, a.w., p. 47-48

² Zie bv.: Hart, a.w., p. 342

³ a.w., p. 351

⁴ gec. uit: Verdoorn, a.w., deel I, p. 417; zie ook: Hart, a.w., p. 351

⁵ Boissier, Solferino, p. 354

⁶ Van Krieken, Onbekende Dunant, p. 398; Verdoorn, a.w., deel I, p. IV-V

Dit neemt niet weg dat Dunants veranderende zienswijze werd vergezeld van bewondering voor keizer Wilhelm II, in wie hij, zoals eerder in Napoleon III, de redder van Europa zag. De encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII markeerde het begin van een nieuwe, betere wereld,¹ en Nicolaas II, tsaar van Rusland, werd lof toegezwaaid vanwege diens oproep te komen tot een internationale vredesconferentie, een oproep die inderdaad de Vredesconferentie te Den Haag van 1899 tot gevolg had.² Terzelfdertijd echter begon hem duidelijk te worden dat alleen vrede niet genoeg zou zijn voor een ook sociaal gezien rechtvaardige wereld. Vrede was daarvoor weliswaar een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde. Tekenend hiervoor zijn de nuances die hij in zijn tot dan toe zeer negatieve beeldvorming over de Parijse commune begon aan te brengen.³

De hierboven beschreven toenadering betekende echter niet dat Dunant ook de kritiek die Tolstoi op het Rode Kruis had, deelde. In zijn geschrift *Christendom en pacifisme*, een reactie op de oorlogseuforie die hij naar aanleiding van het Frans-Russische verdrag van 1891 overal om zich heen bespeurde, beschreef Tolstoi wat volgens hem oorlog inhield. Daarbij zei hij ondermeer:

Idle ladies and gentleman will fuss about, entering their names in advance for the Red Cross and getting ready to bandage those whom their husbands and brothers are setting out to kill - imagining that they will be doing a most Christian work.⁴

Dunant bleef zich voor het Rode Kruiswerk inzetten. Hij bleef er wel het christelijke van inzien, al drong de daaraan verbonden voorwaarde dat het helen gepaard moest gaan aan het voorkomen, meer en meer naar de voorgrond.⁵ Maar in tegenstelling tot Tolstoi kon hij - ondanks zijn haast spreekwoordelijk optimisme - zich geen wereld zonder oorlog voorstellen. Vandaar dat hij 'had to keep on with his errand of getting the best deal he could for the men who were called on to do the fighting as well for the slaves and victims that the warring nations had to sacrifice to their purpose - be it defence or aggression', zoals Ellen Hart het zegt.⁶

¹ Gumpert, a.w., p. 279

² Hart, a.w., p. 325

³ a.w., p. 325-326

⁴ gec. uit: W.B. Gallie, *Philosophers of peace and war*. Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy, Cambridge/Londen 1979 (2), p. 122

⁵ Gumpert, a.w., p. 277

⁶ Hart, a.w., p. 351

Samenvatting

Het Rode Kruis kwam tot leven door de steun van de militair toonaangevende landen. Het werd omarmd door de Von Moltkes aller landen en de internationale organisatie accepteerde de inkapseling van haar onafhankelijke nationale verenigingen in het militair systeem. Dit zou de hulpverlening alleen maar ten goede komen, omdat de militairen het best wisten waar de hulp het meest van node was. Dat zo hulp werd verleend aan slachtoffers van een strijd onder leiding van degenen die die strijd voerden, werd niet als een discrepantie gezien. Logisch gevolg was dat de kritiek uit pacifistische hoek, dat hulp aan gewonde soldaten niet de oorlog zelf bestreed, hem wellicht zelfs acceptabeler maakte, niet werd gedeeld. Dat stichter Dunant eind vorige eeuw tot de rijen der oorlogbestrijders was toegetreden, veranderde hier aan hoege-naamd niets. Dunant was reeds jaren daarvoor uit Genève vertrokken. Hoe verliep nu deze ontwikkeling in het militair zwakke Nederland, en wat was de invloed van het Rode Kruis-gedachtengoed daarop?

OPKOMST EN ONDERGANG VAN EEN KONINKLIJK BESLUIT^{Fout!} **Bladwijzer niet gedefinieerd.**

In dit hoofdstuk zal de moeizame stichting van het Rode Kruis in Nederland - vier jaar na het internationale - uit de doeken worden gedaan, waarbij voornamelijk naar de rol van het oorlog- en vredes-vraagstuk daarin zal worden gekeken. De hierover handelende paragraaf zal echter worden voorafgegaan door een korte karakterisering van het NRK, dit om onnodige herhalingen te voorkomen en de plaats van het Rode Kruis in de Nederlandse samenleving duidelijk te maken. In de derde paragraaf zal worden geschetst hoe de eerste voorzichtige stappen werden gezet naar meer contact met het Nederlandse leger, of meer specifiek: met de militair geneeskundige dienst.

I Het (niet zo) speciale karakter van het Nederlandsche Roode Kruis

Een Rode Kruis-vereniging van het gehele volk

Op een enkeling na, waren ook in Nederland de eerste Rode Kruis-protagonisten zo niet specifiek door het reveil,¹ dan toch algemeen protestants-christelijk geïnspireerd. Het gros der katholieken, liberalen en socialisten liep om uiteenlopende redenen in eerste instantie niet warm voor het Rode Kruis-streven. Maar door de koninklijke oprichting, zo werd gezegd, ontsnapte het NRK aan de verzuiling en werd het een nationale zaak 'niet katholiek of protestant, reactionair of radikaal (...), met Oranje aan 't hoofd', zoals bestuurslid Van Koetsveld het in 1892 uitdrukte. De discussies tussen voor- en tegenstanders gingen voorbij aan, of werden gevoerd binnen, maar woedden nooit tussen de diverse zuilen,² al bleven binnen het NRK de protestants-christenen zeer zeker de boventoon voeren.³ Dat de enkele liberalen binnen het NRK, om van de Rode Kruis-vriendelijke socialisten nog maar niet te spreken, het NRK omarmden vanwege de hen hatende Willem III, lijkt echter moeilijk voorstelbaar. Dit verandert echter niet het gegeven dat voorstanders van de humanitaire organisatie in alle rangen en standen, in alle religieuze en politieke geledingen terug te vinden waren.

Twee voorbeelden van dit ontzuilde, nationale karakter van de Nederlandse Rode Kruis-vereniging zijn de katholieke voorman W.J.F. Nuyens en de socialist M.W. Scheltema, die beiden het Rode Kruis propageerden, maar wel vanuit geheel verschillende motieven. Nuyens, arts en lid van de geneeskundige raad van Noord-Holland van 1866 tot 1890, ging uit van de 'nu eenmaal onvermijdelijke oorlog'.⁴ Leniging

¹ Ook afgezien van het Rode Kruis, ontplooiden aanhangers van het reveil initiatieven ter verbetering van de ziekenverpleging. Cora Bakker-van der Kooy, 'De maatschappelijke positie van verpleegsters in de periode 1880-1940', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 96 (1983), p. 454-475, p. 457

² Hand., deel II, p. 301; C.E. van Koetsveld, *Vijf en twintig jaren onder het Roode Kruis*. Gedachtenisrede, Den Haag 1992, p. 12; ook: Beelaerts van Blokland, *Toen het RK werd opgericht*, p. 18; Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 15-17

³ Zie bv.: J.J.L. Ten Kate, *Het roode zwaard, het roode kruis*. Zang des tijds, Amsterdam 1870, passim; Donker Curtius, *De RK-gedachte*, p. 17

⁴ Nuyens, *Het RK*, p. 3

van het leed was daardoor een plicht. Een plicht evenwel niet, of in ieder geval niet alleen, tegenover de gewonde soldaten, maar een plicht 'van liefde voor den wettigen vorst, voor het vaderland, voor alle mensen'.¹ Het nationaal belang telde zwaar voor Nuyens. De onafhankelijkheid van het land was het hoogste goed. Een land dat aan iedereen duidelijk maakte dat de onafhankelijkheid hem lief was, werd geacht en ontzien. Het adagium *si vis pacem, para bellum* had hij dan ook hoog in het vaandel. Er was immers 'geen beter middel om ontzien te worden, dan te toonen dat men zich met hand en tand zal verdedigen, zoodra men wordt aangevallen'.² Het was goed te strijden voor God, vaderland en Oranje, en het was goed dat er aan de slachtoffers van die strijd hulp geboden kon worden. Het nationale Rode Kruis diende een 'goed, edel doel', werken bij het NRK was 'eene edele, eene vaderlandsche zaak'.³

Scheltema ging er in zijn geschrift uit 1870, *Het Roode Kruis en den oorlog*, in tegenstelling tot Nuyens van uit dat ontwapening en afschaffing van de staande legers een weldaad voor de mensheid zouden betekenen. Zijn ideaal was een soort volksleger, dat alleen in tijden van nood in actie zou komen en waar op school voor geoefend moest worden. De permanente oorlogsvoorbereiding van een staand leger bracht de oorlog alleen maar dichterbij. Bovendien mochten oorlogen niet meer door vorsten of regeringen worden verklaard, maar enkel en alleen door het gehele volk. Het besluit tot het voeren van oorlog moest een democratisch besluit zijn, waarbij Scheltema waarschijnlijk in de veronderstelling verkeerde dat het besluit dan altijd negatief zou uitvallen, tenzij er echt van een defensieve oorlog sprake zou zijn. Oorlogen die door vorsten en regeringen werden verklaard moesten door arbeidersstaking onmogelijk worden gemaakt, een socialistisch idee dat bij het begin van de eerste wereldoorlog een wrede dood zou sterven. Kortom: het voorkomen van oorlog stond voorop, maar voor het geval dit niet zou lukken was het bestaan van het Rode Kruis een goede zaak. Dat voor de hulp door het NRK gegeven, in vreedstijd geoefend moest worden, stond buiten kijf. Een brandweerman kon immers ook niet pas worden geleerd hoe de spuit vast te houden, op het moment dat de vlammen reeds naar de hemel reikten. Dat daarbij met regering en leger samengewerkt moest worden was eveneens duidelijk. Alleen zo kon de hulpverlening effectief zijn. De MGD moest in de eerste plaats voor de gevechtskracht van het gehele leger en niet voor het lichamelijk en geestelijk heil van de individuele soldaat zorg dragen. De nationale Rode Kruis-vereniging kon dan die soldaten verzorgen die niet door de MGD geholpen konden worden.⁴

Ook de hygiënisten beoordeelden het Rode Kruis positief. Zij waren aanhangers van het hygiënisme, de kritische stroming binnen de Nederlandse geneeskunde in het midden van de vorige eeuw, die als eerste wees op de rol van de arts bij het verbeteren van maatschappelijke omstandigheden in de strijd tegen ziekte en dood. Vooral het streven van enkele comités tot een uitbreiding van de taak naar dagen van vrede te komen, sprak hen aan. Zo werd S.Sr. Coronel, die wel de pionier van de sociale geneeskunde in Nederland wordt genoemd, de stuwende kracht achter de vreedstijd-

¹ a.w., p. 6

² a.w., p. 18

³ a.w., p. 5-6, 18

⁴ M.W. Scheltema, *Over den oorlog en het Roode Kruis*, Amsterdam 1870, passim

activiteiten van diverse NRK-damescomités. Hij wenste deze vooral tijdens de Frans-Duitse oorlog ontstane organisaties - vooral, omdat het Haagse vrouwencomité reeds bestond, het was zelfs het eerste comité op plaatselijk niveau ⁻¹ om te vormen tot plaatselijke gezondheidscomités, waarvoor hij een oproep plaatste in het damesblad *Ons streven*, een oproep die door nog een aantal andere bekende hygiënisten was ondertekend. Begin 1871 zette Coronel zijn ideeën uiteen in een lezing voor het Leeuwardse damescomité, getiteld: *De vrouw, priesteres van Hygieia*. Behalve te Leeuwarden kwam zijn opzet echter in nog maar een enkele plaats van de grond. Van een netwerk op groter schaal was dan ook geen sprake. (Dit lukte in Noord-Holland tegelijkertijd wel J. Penn met zijn Witte Kruis-verenigingen.) In 1882 ging het Leeuwardse comité ter ziele.²

Dat de hygiënisten het Rode Kruis positief waardeerden, ondanks het curatieve in plaats van preventieve karakter van het werk van die vereniging, is niet verwonderlijk. De arts had een taak bij het bestrijden van de oorzaken van ziekte en dood die bestreden konden worden. De oorzaken van de oorlog hoorden daar niet bij. Ook diverse hygiënisten gingen uit van de onvermijdelijkheid van oorlogsvoering, waarmee preventie zinloze energie-verspilling werd. A.H. Israëls schreef in *Hygieia* dat oorlogvoeren een gevolg was van 'den nog altijd onontwikkelden, half barbaarschen staat waarin de menschheid verkeert'. Aan het zoveel mogelijk verzachten van de gevolgen van de oorlog moest dan ook worden meegewerkt.³

Het Rode Kruis en het huis van Oranje

Zoals reeds kort aangeduid, werd deze brede, nationale steun voor een van oorsprong protestantse beweging toegeschreven aan de koninklijke oprichting.⁴ De aanvankelijke teleurstelling dat in Nederland alleen door vorstelijk ingrijpen een nationale vereniging had kunnen ontstaan, sloeg dan ook al snel in trots om.⁵ De band met het huis van Oranje werd in brede kring positief gewaardeerd⁶ en gepersonifieerd door oprichter

¹ Nieuwenhuijzen Krusemann, Van Te Huis, p. 11

² A.H. Bergink, *Samuel Senior Coronel: zijn betekenis voor de sociale geneeskunde in Nederland*, Assen 1960, p. 53-55; M.J. van Lieburg, 'De verpleegkundige literatuur in Nederland in de 19e eeuw', in: TGGNWT, jrg. 3 (1980), p. 97-122, p. 104

³ A.H. Israëls, 'Het Roode Kruis op de wereldtentoonstelling te Weenen 1873', in: *Hygieia*, jrg. 1, nr. 14 (31-5-1874), p. 4; zie ook: 'J.H.C. Basting', in: *Schat der gezondheid*, 1871, p. 1920: Het Rode Kruis is "een werk van liefde, een werk van God"; H.G. ter Haar, 'Pluksel maken', in: *Schat der gezondheid*, 1871, p. 25-26: Het Rode Kruis is een loffelijk streven.; Voor meer informatie over de interessante groepering der hygiënisten, zie: E.S. Houwaart, *De hygiënisten. Artsen, staat en volksgezondheid in Nederland 1840-1890*, Groningen 1991

⁴ Zie bv. ook nog: Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 85: Het NRK had nationale betekenis door het voorzitterschap van Prins Hendrik.

⁵ Beelaerts van Blokland, Toen het Rode Kruis werd opgericht, p. 18

⁶ Zie bv.: H. Bakker, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Officieel gedenkboek*. Uitgegeven t.g.v. het 40-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, Amsterdam 1938, p. 819-825, p. 819-821, 825; I.H.J. Vos, 'Rondom het Nederlandsche Roode Kruis en zijn hulphospitalen', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 13 (1940), p. 64-65, p. 64; J.H. Tuntler, 'De volksgezondheid', in: *Vijftig jaren*, Officieel gedenkboek t.g.v. het gouden regeringsjubileum van hare majesteit koningin Wilhelmina, Amsterdam 1948, p. 117-126, p. 126; Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, p. 9; G.A. van Geytenbeek, *Eene beleefde doch dringende vraag*, Kampen 1906,

Willem III - die in 1907 door toenmalig voorzitter K.J.G. baron van Hardenbroek van Bergambacht de vader van het NRK werd genoemd ⁻¹ en de beide voorzitters prins Hendrik en prinses Juliana. Koningin-regentes Emma was bovendien nog beschermvrouwe van het Haagse damescomité. Vooral Hendrik was, door zijn meer dan 25-jaar lang durende voorzitterschap, de tot leven geworden connectie Rode Kruis-Oranjestad. Hij werd bij koninklijk besluit (KB) in december 1908 tot voorzitter benoemd en zou dit tot zijn dood in 1934 blijven.²

Ook Juliana echter bleef niet ongelauwerd. Hendrik Colijn, in de jaren dertig veelvoudig minister-president en van 1917 tot 1919 ondervoorzitter van het NRK, wees in de bundel *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis* (1940), op de verscheidenheid van het Nederlandse volk. Maar, in één opzicht vertoonde het een grote mate van eensgezindheid: 'zonder onderscheid van godsdienstige of politieke gezindheid en zonder gedrukt te worden door verschillen van rang en stand (nam het Nederlandse volk deel) aan de verzachting van het lijden, waaraan ook de menschheid van onzen tijd niet ontkomt'. Deze eenheid werd geaccentueerd doordat 'de naam en de belangstelling van onze Kroonprinses zoo nauw met het werk van het Roode Kruis verbonden zijn'.

Wat de Vader begon wordt door de Dochter op onnavolgbare wijze voortgezet. De band tusschen het Roode Kruis en Oranje is hecht geworden en ook daardoor wordt de eenheid tusschen Volk en Kruisinstituut verstevigd.³

In diezelfde bundel liet ook Lodewijk van Deyssel zijn licht op de band Oranje-NRK schijnen.

In geen functie en waardigheid kon wel onze Prinses haar edelen Vader destijds beter opvolgen dan in het praesidium van het Roode Kruis. Immers is het Roode Kruis een Instituut, dat enerzijds gegrondvest is op zorgzaamheid, deernis, neiging tot hulpverlening, drijfveeren, die, indien een zoodanige classificatie noodig ware, eerder vrouwelijk genoemd konden worden, terwijl het Roode Kruis toch behoort bij het Leger, bij het Militaire, bij het vooral mannelijke dus. Welke gestalte nu zou dus beter de ideale, dat is de naar de idee gevormde, incarnatie van het Roode-Kruis-presidium genoemd kunnen worden dan die eener Vrouw, die een Koningshuis vertegenwoordigt, die de Gemalin is van een militair en de nakomeling van vele militaire voorouders is!⁴

Hendrik en Juliana hebben zeker beiden actief aan het Rode Kruiswerk deelgenomen en ook beiden verschillende malen hun visie daarop verwoord.⁵ Toch moet men zich van het voorzitterschap van Hendrik en Juliana ook weer geen al te grote voorstellingen maken. Als zij al aanwezig waren kwam het, met name tijdens de periode-Juliana, vaak neer op het openen van de hoofdbestuursvergadering, waarna het woord aan de

p. 3

¹ H. Beelaerts van Blokland, *Enkele hoofdpunten uit de geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. 1947, p. 15

² Het NRK, p. 7; Van der Mandere, *Het NRK 1867-1917*, p. 85

³ H. Colijn, 'Eenheid in verscheidenheid', in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 14-15, p. 14

⁴ Lodewijk van Deyssel, 'H.K.H. prinses Juliana en het Roode Kruis', in: a.w., p. 71

⁵ Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 17-22

onder-voorzitter werd gegeven.¹ Ook moet de uniciteit van de band van het NRK met het koningshuis niet worden overdreven. In vrijwel alle monarchistische landen was van een sterke band met de (vrouwen van de) koning of keizer sprake.² Uniek was slechts de oprichting.

Op de eerste algemene vergadering (1 en 2 september 1869) ging Bosscha in op de voordelen die de vergelijken met het buitenland, sterke band met de regering zijns inziens had. Doordat de koning zelf voor de benoeming van de leden van het hoofdc Comité zorg droeg, kon de vereniging aanspraak maken 'op de medewerking van 's Lands ambtenaren in de verschillende takken van algemeen bestuur'.³ Ook Lodewijk Mulder, een vriend van Basting, wees erop dat de koninklijke bemoeienis positief op het besturen van de vereniging kon uitwerken. De verhouding tussen de verschillende bestuursonderdelen was hierdoor in Nederland veel duidelijker dan in het buitenland, alwaar 'de punten van aanraking eerst later, en somtijds niet dan nadat hier en daar eenige scherpe kanten zijn afgeslepen', gevonden konden worden.⁴ In het boek *Het Nederlandsche Roode Kruis* (1937) werd er bovendien op gewezen dat doordat de leden van het hoofdc Comité door het staatshoofd persoonlijk werden benoemd, het lidmaatschap van dat comité als bijzonder eervol en nastevenswaardig werd gezien.⁵ Op het nadeel werd niet ingegaan. Doordat de benoeming van bovenaf geschiedde, was de samenstelling van het hoofdbestuur nauwelijks overeenkomstig de samenstelling van de leden. Onder de leden en sympathisanten van het NRK bevonden zich bijvoorbeeld ook arbeiders, socialisten en antimilitaristen. Het hoofdc Comité was conservatief en adellijk van aard. Dat het lidmaatschap van het hoofdc Comité status verleende, hoeft daarbij niet louter positief te werken. Hierdoor werd het ook begeerd door lieden, die met humanitaire hulpverlening op zich weinig ophadden.

Oorlog en vrede bij het NRK

Het algemeen heersende beeld binnen het NRK over oorlog en vrede verschilde niet of nauwelijks van dat van Moynier en de zijnen. Het uitbreken van een oorlog werd als een onverwachte gebeurtenis beschouwd,⁶ waarvoor constante paraatheid en voorbereiding geboden was. Ook Haje was in principe deze mening toegedaan. Toch zei hij

¹ Zie bv: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, hbv 23-10-1918; idem, inv. nr. 1, doos 3, hoofdbestuursvergadering 6-3-1936; Zelden komen in de *Verslagen der handelingen* Hendrik of Juliana aan het woord.; Ter gelegenheid van het huwelijk van Juliana en Bernhard mocht het NRK twee erefronten opstellen "elk onder commando van een militair commissaris". Zij waren samengesteld uit alle colonnes van het NRK "mits geüniformeerd". *Jaarverslag van het hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis*, 1937, p. 30

² Zie bv.: Summers, Angels, p. 137

³ Hand., deel I, p. 6; Beelaerts van Blokland, *Voorgeschiedenis*, p. 25; idem, 'Toen het Roode Kruis werd opgericht', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1942*. Herdenkingsnummer 75-jarig bestaan, Den Haag 1942, p. 15-24, p. 18

⁴ Lodewijk Mulder, *Voorbereiding in vreedetijd*, Utrecht 1868, p. 14

⁵ Het NRK, p. 5

⁶ H.N.C. Baron van Tuyll van Serooskerken, *Waarschuwend stem aan mijn vaderland*, Den Haag 1873, p. 3; Van Koetsveld, a.w., p. 14; J. de Waal, *Het Nederlandsche Roode Kruis*. Zijne taak in oorlogs- en vreedetijd, z.p. 1910, p. 5; M. Rutgers. 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 469-470, p. 469; *Het Nederlandsche Roode Kruis*, Den Haag 1937, p. 31, 33

over de Frans-Duitse oorlog dat de Duitse militairen reeds in 1866 begrepen hadden dat een botsing met Frankrijk slechts een zaak van tijd was.¹ Bij tijd en wijle kon een komende oorlog worden voorzien, maar, ook dan was voorbereiding geboden.² Bij beide opties werd er namelijk vanuit gegaan dat de oorlog een soort natuurramp was, of zelfs slechts een fenomeen waaraan rampen gingen gepaard.³ Oorlog was niet te voorkomen,⁴ want de mens was van nature tot het uitoefenen van geweld geneigd.⁵ Uitstel was hoogstens door een constante voorbereiding op die oorlog te bereiken,⁶ een voorbereiding die des te noodzakelijker was omdat 'de bureu' zich eveneens constant bewapenden, alleen met natuurlijk wat agressiever bedoelingen dan het immer vrede-lievend Nederland.⁷

Echter, volgens sommigen kon het Rode Kruis zelf wel eens het hek aan het begin van het pad naar de eeuwige vrede geopend hebben. Zo schreef de predikant M.A. Perk dat het Rode Kruis het bewijs vormde dat ondanks alle onmenselijkheid van en in de oorlog, er vooruitgang was op de weg naar een humanere wereld. Het Rode Kruis bewees dat de geest van Jezus zich had uitgebreid. Door die geest zou eens ook de vrede op aarde neerdalen. Vredesgroeperingen verdienden als tegenwicht tegen de vaak opruiende geluiden in de pers alle steun die hun gegeven kon worden, maar de oorlog zou pas verdwijnen door 'de instellingen van liefdadigheid, die zich voorstellen het lijden van alle slachtoffers van den oorlog te verzachten, en meer en meer de oogen van iederen machthebbende en van alle dienenden zullen openen voor de gruwelen, die hij na zich sleept en daarvan een heiligen afschuw inboezemen'. Wel was daarvoor vanzelfsprekend ook noodzakelijk dat de mens zich van alle zonden zou bevrijden, met name van de zucht naar macht, want daarin lag, 'behoudens den wettigen verdedigingsoorlog', de oorzaak van elk gewapend treffen.⁸

Ook J.J.L. ten Kate, die evenals Perk de verbintenis tussen Rode Kruis en christendom onderstreepte, zag de Vereeniging voor Hulp aan Zieke en Gewonde Soldaten, als een vredesgroepering. Dit kwam zeer sterk tot uiting in zijn gedicht *Het roode zwaard, het roode kruis*, waarin hij ondermeer schreef: 'gij, Vredes-phalanx, voorwaards buigend, in 't Oorlogscentrum, kogelvrij'.⁹

¹ Haje, Een gedenkzuil, p. 52, 146-147

² *Het Nederlandsche Rode Kruis in de tweede wereldoorlog*, z.p. z.j. (ongep. man.), p. 82

³ D. Romeyn, *Voorwaarts of achteruit?*, Den Haag 1919, p. 2; 'Het Roode Kruis in den oorlog', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), p. 122-123; Een mooi voorbeeld van de 'rampen die aan de oorlog vastzitten' werd gegeven door de officier van gezondheid van het KNIL, A.K.W. Arntzenius, in zijn verslag van de ambulance-dienst tijdens de Frans-Duitse oorlog. Hij beschreef de stoet van Duitse legereenheden die door de straten van Raon L'Etape trokken. Een bonte stoet, aldus Arntzenius. "Dat was den oorlog van nabij gezien zonder al de akeligheden eraan verbonden." A.K.W. Arntzenius, *De Hollandsche ambulance te Trier, Raon L'Etape en Metz*, Arnhem 1871, p. 26-27 (citaat: p. 27)

⁴ Verwey, *De vrouwen*, p. 47; Koetsveld, 25 jaren onder het RK, p. 25; J.A.A.H. de Beaufort, *De herziening der conventie van Genève*, Amersfoort 1903, p. 56

⁵ Adriani, *Het NRK naar Zuid-Afrika*, p. 17; W. Petter, 'De herziene conventie van Genève (6 juli 1906) voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de legers te velde', in: *Orgaan der vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, 1908-1909, p. 1-72, p. 1

⁶ Petter, a.w., p. 1

⁷ *Het Roode Kruis: vrede op aarde*, p. 1

⁸ M.A. Perk, *Een bezoek aan Metz*, Den Haag 1871, p. 39, 59-61

⁹ Ten Kate, a.w., citaat: laatste strofe; zie ook: Perk, a.w., p. 39-40

De secretaris-generaal in de jaren dertig F.W. Donker Curtius onderstreepte het pacificerend effect van het Rode Kruiswerk, toen hij inging op het tegenstrijdige karakter van de organisatie. Eerst doen de volkeren zich geweld aan, om vervolgens te proberen elkaar van de dood te redden.

De mensch is een eenzaam, doch ook een sociaal wezen; naar zich zelf gekeerd weet hij zich verbonden met alle vezels van een instinct, sterker dan dat van eigen behoud, aan degenen met wie hij één volk vormt. Snijdt men hem hiervan af, hij kwijnt en verdwijnt. Desniettemin over de wallen van zijn land heen blikte hij verder: daar, waar in de universaliteit van de liefde, zooals door de Christelijke levensbeschouwing geopenbaard, de geheele menschheid één zal wezen. (...) Daalt de nacht op de slagvelden, dan verschijnt het Roode Kruis, en zie, de gewonden heffen zich op - den anderen ontvallen de wapenen.¹

J.H. Ferguson en D. Romeyn hebben met bovenstaanden gemeen, dat ook hun beschouwingen over oorlog en de rol van de humaniteit daarin beperkt bleven tot oorlogen tussen beschaafde landen. Ferguson, een gewezen Nederlands marine-officier, won met zijn boek *The Red-Cross alliance at sea* in 1870 een twee jaar eerder door het Pruisische Rode Kruis uitgeschreven prijsvraag, met betrekking tot hulp aan slachtoffers van een zeeslag. Rode Kruiswerk was werk verricht door rechtvaardige, goede en invloedrijke lieden uit beschaafde landen, wier hart en geest waren aangeraakt door een God van compassie.² Actief binnen het Rode Kruis is Ferguson nooit geweest, en al helemaal niet binnen de Nederlandse vereniging. Hij stelde zijn prijs ter beschikking van het Berlijnse comité ter ondersteuning van de hulp aan de slachtoffers van de op dat moment woedende oorlog. De opbrengst van zijn één jaar later in Den Haag verschenen boek was bestemd voor het Duitse en het Franse Rode Kruis gezamenlijk.³

Op de oorlog zelf had Ferguson niets aan te merken, en nu hij door het ontstaan van het oorlogsrecht en de oprichting van het Rode Kruis ook nog netjes werd gevoerd, al helemaal niet. Oorlog was een normaal en gerechtvaardigd verschijnsel. Het maakte deel uit van de natuur en dus ook van de vaak emotionele, redeloze mens die zichzelf een wolf was. De natuur was nu eenmaal gewelddadig en elke poging oorlog te voorkomen dus zinloos.⁴

Soms was de oorlog zelfs noodzakelijk, indien er een groter kwaad mee kon worden voorkomen. Daarom ook moesten 'with a view to **human** interest, all preparations for war, for the destruction of human beings', ondersteund worden. Gelijktijdig echter was er de menselijke goedheid die ervoor zorg droeg dat er maatregelen getroffen werden om de slachtoffers van die somtijds noodzakelijke en niet te vermijden krijg te helpen.⁵ Bij die menselijke goedheid berustte de enige hoop op vrede, meer specifiek: bij de ware humaniteit van het Rode Kruis.⁶ Deze humaniteit stond in tegenstelling tot de

¹ F.W. Donker Curtius, 'De Roode Kruis-gedachte', in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 17

² J.H. Ferguson, *The Red-Cross alliance at sea*, Den Haag 1871, p. 11, ook: p. 16

³ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 31

⁴ Ferguson, a.w., p. 70

⁵ a.w., p. 70

⁶ a.w., p. 12

humaniteit van de vredesbewegingen, die slechts schijnhumaniteit was, omdat zij, anders dan het Rode Kruis, de realiteit uit het oog verloren. Het was een teken des tijds dat aan de ene kant de bewapeningsmachinerie op volle toeren draaide en aan de andere kant even volop maatregelen werden genomen om de gevolgen van de oorlog te verzachten.

While peace-apostles are drawing up their theoretical maxims of securing the universal and permanent suspension of bloody conflicts between civilised nations, Humanity is trying to contrive practical means to heal, as much as possible, the disastrous effects of war, which, while they cannot be prevented, can at least, be made less painful to bear.¹

De conventie van Genève had de zware taak volbracht deze twee uitersten van 's mensen wezen, oorlog en humaniteit, samen te brengen. Een vruchtbare en noodzakelijke synthese, omdat hulp aan de gewonde soldaat een plicht was, aangezien die zijn bloed had vergoten voor de eer en de verdediging van zijn vaderland. Dit was weliswaar niets nieuws, maar voor waarlijk effectieve hulp was samenwerking tussen humanitaristen en militairen, een samengaan van de vanzelfsprekend onafhankelijke hulpverlening met de discipline van het leger, noodzakelijk. Daarvoor had de conventie de voedingsbodem gelegd.²

De dirigerend officier van gezondheid 2e klasse D. Romeyn was wél een invloedrijk figuur binnen het NRK en wel in de eerste twee decennia van deze eeuw. Hij was ondermeer deelnemer aan de ambulance naar de Boerenoorlog en namens de Nederlandse regering gedelegeerd op de te St. Petersburg gehouden zevende internationale Rode Kruis-conferentie. Zoals gezegd beperkte ook Romeyn zijn visie tot de kring der beschaafde landen. Dit komt zeer duidelijk tot uiting in zijn antwoord op de vraag waarom niet al eerder ambulances naar Zuid-Afrika waren gestuurd. Daar was toch al vaker hevig strijd geleverd.

Bij vroegere oorlogstoestanden, die in den regel in het bevechten van naburige kafferstammen bestonden, had men nooit die grote behoefte gevoeld aan geneeskundige hulp. (...) Er vielen daarbij weinige gewonden.³

Oorlog, aldus Romeyn, was een strijd waarin de partijen trachtten 'elkander zooveel mogelijk nadeel toe te brengen met behulp van alle hulpmiddelen, die wetenschap, industrie en menselijk vernuft' aan hen konden geven. Dit was de laatste decennia echter meer en meer veranderd in: 'doe uwen vijand niet meer kwaad, dan het doel van den oorlog eischt'. De slotzin van de definitie zou dan ook aangevuld moeten worden met de woorden: 'voor zoover volken- en oorlogsrecht en oorlogsgebruiken zich daar niet tegen verzetten'.⁴ De humaniteit in de oorlog won overduidelijk terrein,

¹ a.w., p. 35

² a.w., p. 11; ook: p. 61

³ D. Romeyn. 'De toepassing van de conventie van Genève in den Zuid-Afrikaanschen oorlog en eenige noodzakelijke wijzigingen en aanvullingen in die conventie', in: *Orgaan der vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, 1902-1903, p. 517-614, p. 529; zie ook: Romeyn, Voorwaarts of achteruit?, p. 1-2: Door het Rode Kruis hoorde barbarisme in oorlogen tussen beschaafde landen tot de voltooid verleden tijd.

⁴ Romeyn, De toepassing van de conventie, p. 517-518

maar zou nooit de overhand krijgen. Dit zou namelijk het einde van oorlog betekenen en oorlog eindigde niet. Maar, de humaniteit mocht van Romeyn ook niet de overhand krijgen. Zij mocht 'in hare pogingen om den oorlog te civiliseeren' nooit zo ver gaan dat 'zij aan het principe ervan gaat tornen, nooit zal de internationale philanthropie zelfs den schijn mogen aannemen in te willen grijpen in de souvereine macht der staten op eigen terrein'.

De oorlog blijft steeds de meest onphilantropische toestand, die bestaan kan; het gaat in den oorlog om dood en leven, om zijn of niet zijn, om het voortbestaan van het vaderland; hiertoe is de onvoorwaardelijke, tot het uiterste opgevoerde krachtsinspanning, die niets ontzien kan, noodig; een krachtsontwikkeling, die derhalve ook geen rem, geene belemmering bv. van philanthropischen aard dulden kan. Die krachtsontwikkeling is noodig, en heeft met den oorlog haar recht van bestaan, voor haar moet de humaniteit wijken. Daarom stelle de philanthropie hare eischen niet te hoog en toone zij geene neiging tot overdrijving, opdat hare middelen ten slotte niet erger zouden blijken te zijn dan de kwaal.¹

Nationaal en nationalistisch

De stap van een nationale Rode Kruis-vereniging, zowel in geografisch opzicht als in die zin dat haar streven door brede lagen van de bevolking werd gesteund, naar een *nationalistische* vereniging, werd door de sterke band met staat en koningshuis verkleind. Het NRK zette die stap dan ook al snel. Reeds in 1868 schreef Mulder dat de MGD altijd en overal tekortschoot, en het moet gezegd dat die dienst er in de jaren zestig van de vorige eeuw inderdaad niet al te rooskleurig bijstond. Daarom ook was het Rode Kruis in het leven geroepen. Immers, 'de soldaat, die voor de eer van zijn vaandel op het slagveld wordt ter neergeveld, die zijn bloed vergiet voor de vrijheid, de onafhankelijkheid van zijn vaderland, heeft een onbetwistbaar recht op den bijstand, den krachtigen bijstand van zijn landgenooten'. 'Menschlievendheid zoowel als nationaliteitsgevoel' schreven regering en volk voor, voor de best mogelijke hulp aan de gewonde soldaat zorg te dragen.²

Ook voorzitter Bosscha liet zich in nationalistische zin uit. Op de eerste algemene vergadering sprak hij over 'het voorrecht van vrede' dat de eerste twee levensjaren van het NRK had gekenmerkt, 'zij het ook een gewapende vrede'. Hij vroeg zich af of die jaren nuttig waren besteed.

Kan onze weerbare manschap elk oogenblik den strijd voor het vaderland aanvaarden met de bemoedigende bewustheid van in krankheid en bij kwetsuren altijd een helpende hand en een vriendelijke toespraak te zullen vinden?³

Diezelfde dag had hij de tentoonstelling van militair-geneeskundige hulpmiddelen geopend, waarbij hij de vurige wens van het hoofdcomité uitsprak dat het NRK dieper

¹ a.w., p. 520-521

² Mulder, Voorbereiding in vredetijd, p. 9; Voor de MGD zie: *Beschouwingen over den tegenwoordigen toestand der militaire geneeskundige dienst*, Den Haag 1865; *Inlichtingen omtrent den waren toestand der militaire geneeskundigen in Nederland*, Den Haag 1867

³ Hand., deel I, p. 4

wortel zou schieten in het Nederlandse volk. Hij wilde dat volk toeroepen: 'zie hoeveel hier te doen valt en brengt u voor de verbeelding wat het zijn zal, wanneer op één oogenblik eens duizenden uwer verdedigers aan uwe grenzen liggen, bloedend en verminkt en roepend om lafenis en toespraak'.¹ De tentoonstelling kon ertoe bijdragen 'het noodeloos vergaan van kostbare levenskrachten bij onze weerbare manschap' te voorkomen. Dat was ook het doel van het NRK.²

Het nationalistische karakter van het NRK kwam tevens duidelijk naar voren in de discussie die zich naar aanleiding van de Frans-Duitse oorlog ontspon over de vraag wat het begrip 'oorlogstijd' voor een nationale Rode Kruis-vereniging betekende. Voor de zogenaamde familie van Rode Kruis-verenigingen was het onmiskenbaar een tijd van oorlog, maar Nederland was er niet rechtstreeks bij betrokken. Nu bestond er naast het openbare koninklijke besluit van 1867 en de grotendeels daarop gebaseerde statuten, ook nog een alleen aan het hoofdcomité bekend reglement, dat was aanvaard tijdens de hoofdbestuursvergadering van 6 maart 1869 en waarin maatregelen waren afgesproken die bij een 'plotseling ontstaanden oorlog' elke dag zonder nader overleg genomen konden worden.³ Het hoofdcomité had in dat reglement bepaald dat het NRK zich pas in staat van oorlog bevond als 'het leger en de vloot, of een van beiden, op voet van oorlog zijn gebracht, en de Ministers van Oorlog en van Marine zich bereid hebben verklaard tot het overleg (met het hoofdcomité van het NRK. LvB) voorgeschreven bij art. 7 van 's Konings Besluit van 19 juli 1867 nr. 60'.⁴ De woorden 'in tijd van oorlog' hadden daarmee betrekking enkel en alleen op de 'N' van het NRK, ongeacht de toestand waarin de zusterverenigingen zich bevonden. Pas als de Nederlandse land- en/of zeemacht werden gemobiliseerd, werden de voorschriften voor vreedestijd vervangen door die voor oorlogstijd.

Indien echter, ondanks alle voorbereiding op de oorlogstaak die in tijd van vrede was voorgeschreven, Nederland nu al direct bij een oorlog betrokken zou raken - waarbij men tijdens de discussie niet aan Atjeh of Borneo, maar aan Frankrijk en Duitsland dacht -, zou de nog jonge vereniging zeker tekortschieten. Ook in dat geval bood bovengenoemd reglement uitkomst. Bepaald was dat wanneer 'ons leger' werkelijk in een oorlog betrokken zou raken, er een proclamatie tot het Nederlandse volk gericht zou worden, waarin het uitgenodigd werd geld, goederen en/of diensten aan te bieden, die dan door het hoofdcomité, in overleg met de ministeries van oorlog en marine, konden worden aangewend 'tot leniging van het lijden van gekwetste en zieke krijgslieden in den uitgebroken oorlog'.⁵

Nu was ten tijde van deze discussie de angst nog overduidelijk aanwezig dat Nederland direct bij de strijd tussen de twee Europese grootmachten betrokken zou raken. Daarom werd besloten dat 'niets verhinderde deze bron van hulp reeds nu te openen'. Ofschoon uitdrukkelijk werd vermeld dat de aangeboden giften en diensten 'nog niet (...) ten bate zouden komen van de gewapende zonen van het eigen

¹ Hand, deel I, p. 52

² a.w., p. 52-53

³ Hand., deel II, p. 1; Beelaerts van Blokland, Toen het RK werd opgericht, p. 19

⁴ Hand., deel II, p. 2-3, art. 1; Voor het ontwerp van deze regeling zie: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 310

⁵ Hand., deel II, p. 4

Vaderland'¹ vloeiden de gaven rijkelijk toe, hetgeen na aanvang van de strijd tegen Borneo en de korte tijd later gestarte eerste expeditie naar Atjeh alleen maar toenam. Hierdoor kwam immers wèl een deel der giften ten goede aan de 'gewapende zonen van het eigen Vaderland'. Het was dan ook geen probleem voor het NRK, dat naar aanleiding van de Atjeh-expeditie verklaarde dat 'de tijd van oorlog' was begonnen, zich van de gulle kant te laten zien. Dit temeer omdat het hoofdcomité besloot, met het oog op de 'noodzakelijk geworden' tweede expeditie (de eerste was op een mislukking uitgelopen) nogmaals van de in het reglement uit 1869 gegeven mogelijkheden gebruik te maken. Dat dit succesvol zou zijn stond buiten kijf, want:

Het Hoofd-Comité houdt zich overtuigd, dat de liefdadigheid onzer natie, die in den Fransch-Pruisischen oorlog zoo treffend is gebleken, niet zal zwijgen, wanneer het onze eigen landskinderen, die voor de eer en de regten van ons Vaderland strijden, betreft.²

Naar aanleiding van de troonsbestijging van Wilhelmina in 1898 sprak Van Hardenbroek van Bergambacht de hoop uit dat Nederland de vrede zou kunnen bewaren. Maar, zoals dat heet, "t kan verkeren". 'De onafhankelijkheid, de kracht en de eenheid des Vaderlands' waren slechts dan verzekerd 'als wij allen, mannen en vrouwen van Nederland flink voorbereid, beschikkende over machtige hulpmiddelen, er den hoogsten roem in zullen stellen, in bange dagen aaneengesloten om den Troon van onze Koningin Wilhelmina, als Willem van Oranje, het Vaderland getrouw te blijven tot in den dood'.³

Als civilisten of ex-militairen zoals Mulder, werkzaam bij het NRK al wezen op het militair-nationale doel van die vereniging, kan het geen verwondering wekken, dat dit bij de nog actieve officieren van gezondheid nog sterker het geval was. Het viertal militair-geneeskundigen in het eerste hoofdcomité en de pogingen van de inspecteur der geneeskundige dienst der landmacht, Snabilié, een nationale Rode Kruis-vereniging in het leven te roepen, bewijzen al dat Basting, ondanks de tegenstand die hij in eigen kring ondervond,⁴ niet de enige officier van gezondheid was die het Rode Kruis een goed hart toedroeg. F.J. Piekema is een tweede voorbeeld.

Zoals het volgens Piekema een ieders plicht was het vaderland tegen 'vreemd geweld' te verdedigen, zo was een nationaal Rode Kruis een plicht voortkomend uit 'zedelijkheid en beschaving', die voorschreven 'de tooneelen van menschelijke ellende in oorlogstijd minder afgrijselijk te maken en den braven krijgsman in de moeilijkste uren zijns levens bij te staan'.⁵ Deze moeilijke uren zouden altijd blijven komen, want, zo schreef hij in zijn propaganda-artikel *Het verbond der negentiende eeuw*, 'zoolang er leven is geweest, zal er ook wel strijd bestaan hebben, en wie zal zeggen wanneer dit

¹ a.w., p. 4-5

² Hand., deel III, p. 17; In de Handelingen van 1898 (deel XV) werd dit nog eens herhaald, al offerde toen de Indische krijgsman "zijn gezondheid en zijn leven" niet meer voor de éér en de rechten, maar voor "Neêrlandsch belangen en rechten in het Oosten". Hand., deel XV, 1898, p. 110; zie ook: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 263, brief Van Delden aan hoofdcomité NRK, 3-8-1873

³ Hand., XV, p. 43-44

⁴ *Historische Fragmente und Essays über die Entstehung der Genfer Konvention und des Roten Kreuzes*, München 1896, p. 20

⁵ F.J. Piekema, 'Het verbond der negentiende eeuw', in: *Onze tijd*, jrg. 4 (1869), deel 2, p. 227-236, p. 227

eens omkeert'.¹ Maar, het medelijden met de soldaat was ook bij Piekema niet het enige argument om het Rode Kruis-idee te verwelkomen. De conventie van Genève bijvoorbeeld achtte hij van groot belang omdat de soldaat 'die ten strijde trekt met het bewustzijn, dat het ziekbed, dat hem misschien eerlang wacht, tegen ruwe overmacht beveiligd is, en een weldadige rust hem dan door niemand ontnomen kan worden (...) goedsmoeds (is) zelfs in 't heetst van 't gevecht'. Door de conventie kon de soldaat er zeker van zijn dat de officier van gezondheid 'dien hij vóór de oorlog reeds lief heeft gekregen, tot zijne hulp steeds gereed is, en dat geen moordende kogel hem opzettelijk treffen kan'. Dit was alles wat 'een flinke soldaat' redelijkerwijze wensen kon.²

C. de Mooy, uitvinder van de raderbaar³ en in zijn laatste levensjaren erelid van het NRK, schreef in 1873 dat de laatste oorlogen hadden bewezen dat Dunants wens van menslievende hulp op het slagveld een fictie was. Die Rode Kruis-hulp had tot niets anders dan 'verwarring in het verleenen van hulp aanleiding gegeven'. Dit wilde echter niet zeggen dat het Rode Kruis-idee maar weer opgegeven zou moeten worden. De belangrijkste taak van een nationale Rode Kruis-vereniging lag immers niet in het verlenen van hulp in oorlogen waarbij het vaderland niet, maar waarbij het vaderland wél betrokken was. Bij een dergelijke oorlog moesten menslievendheid en neutraliteit opzijgeschoven worden. Dan gold het 'de beoogde magt', bij te staan. De daadwerkelijke hulp tijdens de slag en op het slagveld moest weliswaar geheel in handen van de MGD en daarmee van de strijdmacht zelf zijn, maar het NRK kon een aantal bijkomende zaken op zich nemen, om zodoende 'den staat den zorg om het werk zooveel mogelijk te vergemakkelijken'.⁴

Reserve-officier van gezondheid J.C. van Dooremaal bepleitte, naast het vormen van een corps eervol ontslagen officieren van gezondheid, dat gereed zou staan op het moment dat de oorlog zou uitbreken, dat gepensioneerde officieren van gezondheid die nog dienst konden en wilden doen, lid werden van het NRK. Dit alles omdat nog meer dan vroeger gold dat enkel oorlogsvoorbereiding een tijd van vrede kon opleveren.⁵

Deze gedachte, de gedachte dat nationalisme boven humanitarisme diende te prevaleren, werd ook uitgesproken op de algemene vergadering van 30 oktober 1901, in de tijd dat langzaam maar zeker het NRK ook werk in tijd van vrede begon te verzetten. Dit had niet altijd onverdeeld enthousiaste reacties van andere filantropische organisaties tot gevolg, die bang waren dat het NRK in hun vaarwater zou gaan zitten en zelfs de leiding bij de hulpverlening zou gaan opeisen. (Dat deze vrees niet geheel onterecht was, zullen we nog zien.) De algemene vergaderingen, zo werd gezegd, versterkten het besef dat het NRK 'een gewichtig, in de eerste plaats nationaal belang' was toevertrouwd. Daarom ook moest de bovengenoemde kritiek worden verworpen.

¹ a.w., p. 230-231

² a.w., p. 228-229

³ De raderbaar was een draagbaar op wielen, die zo was geconstrueerd dat de gewonden niet opgetild hoefden te worden.

⁴ C. de Mooy, 'Over het snel en doelmatig vervoer van zieken en gewonden, zoowel in tijd van vrede, als in tijd van oorlog', in: *Geneeskundig archief voor de zeemacht*, jrg. 2 (1873), p. 134-169, p. 138-139

⁵ J.C. van Dooremaal, 'De reserve officieren van gezondheid', in: *Vereeniging ter beoefening der krijgswetenschap*, jrg. 8 (1882-1883), p. 197-233, p. 197-198, 221

Er waren immers nog meer plichten te vervullen dan alleen de filantropische - 'àndere, nòg hogere' - en wel 'als ons vaderland in strijd gewikkeld, ons volksbestaan bedreigd zou worden'.¹

In 1917 stelde prins Hendrik een ambulancetrein, waarover veertig jaar eerder al het overleg was begonnen,² ter beschikking van minister van oorlog Bosboom, die te kennen gaf dat die trein in de eerste plaats voor hulp aan de eigen legermacht was bedoeld.³ Hendrik had daar geen moeite mee. Hij verklaarde het als een eer te beschouwen 'een bewijs te kunnen geven, dat voor onze Vereeniging geen moeite te groot is, wanneer zij meent te kunnen arbeiden in het belang van het vaderland'. Omdat niemand wist of het oorlogsgeweld ook in de toekomst het Nederlands grondgebied zou mijden, was een ieder verplicht 'alle maatregelen te treffen, opdat, mocht ook over ons land de oorlogsellende komen, alles gereed is om onze gewonde landszonen op de meest zorgvuldige wijze te kunnen verplegen'.⁴

Een klein half jaar na de geboorte van prinses Beatrix (31 januari 1938) had Donker Curtius de hoop uitgesproken dat de toen tentoongespreide nationale saamhorigheid effect op het NRK zou hebben.

Het spannend tijdperk, waarin wij leven, eischt, dat met achterstelling van elke overweging van plaatselijken of persoonlijken aard, ieder reeds nu ten volle berekend zij voor zijn taak in tijd van oorlog: zich buigen over den gevallen vijand zeker, maar eveneens, het spreekt, over de Zonen van eigen Vaderland. Wij mogen niet moede zijn dit het Nederlandsche Volk voor te houden, te getuigen, dat de internationale doelstelling zoo met het nationale leven is samengewezen, dat men rakende aan het een, het ander treft, te getuigen, dat het verrichten van Roode Kruis-arbeid Nationale Plicht is.⁵

Kort tevoren was dit reeds via een redactioneel artikel in het eigen orgaan aan de leden meegedeeld. Er werd nog veel te weinig bij stilgestaan dat bij een moderne oorlog niet twee legers, maar twee volkeren met elkaar in strijd waren. Volgens de opsteller, waarschijnlijk hoofdredacteur G.A. Prins, volgde hieruit logischerwijze dat 'het geheele volk zich op het Roode Kruis heeft in te stellen, en daaraan deel te nemen'.⁶ In het uit februari 1940 stammende artikel *Het Nederlandsche Roode Kruis doet een beroep op U*, werd dan ook gevraagd grif aan het NRK te doneren, waarbij bedacht moest worden dat al dat geld ten goede kwam aan '**onze** jongens', aan "**Uwe** broeders of vaders of echtgenooten".⁷

Donker Curtius ondernam verwoede pogingen de internationale, neutrale Rode Kruis-gedachte in overeenstemming te brengen met het nationalistische karakter van het NRK, een karakter dat door veel nationale Rode Kruis-verenigingen werd gedeeld.

¹ Hand., deel XVIa, p. 5-6

² Archief generale staf, inv. nr. 54, Carsten aan MvO, 14-2-1877; Waarschijnlijk gebeurde dit in navolging van het Duitse voorbeeld, ten tijde van de Frans-Duitse oorlog. Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 201

³ Hand., deel XXVI, p. 41; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 166-167

⁴ 'De ambulance-trein van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 5 (1916), p. 224-230, p. 225

⁵ Hand., 10-6-1938, p. 13

⁶ 'Het Roode Kruis in oorlogstijd', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1937, p. 355

⁷ 'Het Roode Kruis doet een beroep op U', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 2 (febr. 1940), p. 32-33, p. 32

Het was daardoor weinig meer dan een wonder geweest dat na de eerste wereldoorlog, toen die verenigingen waren verdeeld 'door dezelfde hoge opvatting van nationale plicht', weer onder de Rode Kruisvlag van internationale humaniteit waren verenigd.¹ Hier blijkt reeds uit dat dit wonder niet was geschied door van het nationalisme afstand te nemen. In december 1938 deed Donker Curtius verslag van de Rode Kruis-conferentie te Londen, waarin veel verenigingen een uiterst nationaal standpunt hadden ingenomen. Gebleken was dat 'de taak van de Roode Kruis-verenigingen steeds meer wordt de taak van voorposten van de Regeeringen'. Dit kon natuurlijk ten diepste worden betreurd, maar dat deed aan het feit op zich niets af. Het was ook volkomen vanzelfsprekend dat een nationale Rode Kruis-vereniging rekening had te houden met de verlangens van de nationale overheid. Zij waren immers 'wel degelijk Regeeringsorganen, als samenwerkende met de Militair Geneeskundige Diensten'.²

In het artikel *De internationale roeping van het Roode Kruis* verduidelijkte Donker Curtius zijn standpunt betreffende de samenhang van nationalisme en internationalisme. 'Altijd en overal' trok 'de Roode Kruis-boom zijn sappen uit den nationalen bodem'. Hoe dieper de boom in de grond doordrong, des te groter en sterker werd hij, 'boven elke afheining heen'. Het NRK richtte zich weliswaar in de eerste plaats op de verzorging van de Nederlandse soldaat, maar voor elk nationaal Rode Kruis gold dat het zich voornamelijk op het vaderlandse leger concentreerde. Conclusie: de gehele Rode Kruis-familie zorgde voor alle soldaten. Maar, de redenering ging nog verder.

Vanuit deze plicht - waaiersgewijs zoude men kunnen zeggen - vloeit voort zijn voorrecht zich te buigen voor elkéén die den roep van eigen Vaderland gehoorzaamend eenzelfde lot tegemoet gaat. Dit alles drukt men veelvuldig uit in de formule: 'Het Roode Kruis dient vriend en vijand'.³

Met andere woorden: het nationalisme was de basis van het internationalisme, de nationale Rode Kruis-verenigingen hielpen vriend *en dus* vijand. Door zich in de eerste plaats te richten op hulpverlening aan hen die de grenzen van het eigen vaderland verdedigden, werd het zich bewust van de plicht ook degenen te helpen die de grenzen van hun vaderland verdedigden. Zwakke plek in dit soort redeneringen is natuurlijk: indien iedereen altijd alleen maar verdedigt, kan er van strijd toch geen sprake zijn? Bovendien had Donker Curtius in zijn gedachtengang geen rekening gehouden met een jarenlang durende bezetting door een buitenlandse macht. Kort na het verschijnen van dit artikel nam de Duitse overheersing een aanvang en in die periode zou blijken dat de connectie nationalisme-internationalisme het NRK mild uitgedrukt enige problemen zou bezorgen.

Het nationalisme had aldus invloed op de eventueel te verlenen hulp in een oorlog waarbij Nederland betrokken zou raken. Het had echter tevens invloed op de bestuurlijke kanten van het NRK. Op de buitengewone algemene vergadering van 7 juli 1917 werd een motie aangenomen van C.H. Guépin, van de afdeling Amsterdam.

¹ Hand., 18-5-1935, p. 12

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 9-12-1938, p. 7

³ F.W. Donker Curtius, 'De internationale roeping van het Roode Kruis', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 1 (jan. 1940), p. 4

Hierin werd vastgelegd dat alleen mensen waarvan voor de volle honderd procent vastgesteld was dat zij echte Nederlanders waren, van een NRK-bestuursorgaan - landelijk zowel als plaatselijk - deel mochten uitmaken. Guépin:

Bestuursleden (...) die in tijd van mobilisatie of van oorlog (door hun werk bij het Rode Kruis. LvB) misschien bekend zouden kunnen worden met defensieplannen, daarvan moet ook de Nederlandsche Staat de absolute zekerheid hebben dat zij Nederlanders zijn.¹

Van deze motie, ingediend vanuit het idee dat niet het karakter, maar de nationaliteit van een mens diens betrouwbaarheid bepaalt, werd al meteen de secretaris van de afdeling Valkenburg, een 'niet-Nederlander', het slachtoffer, ofschoon hij tot dan toe tot ieders tevredenheid zijn werk had verricht.² Uit Guépins woorden dat voor de volle honderd procent nagegaan moest worden of iemand Nederlander was, kan tevens worden afgeleid dat hij een strikte, volks-nationalistische definitie van Nederlanderschap voorstond. Dit betekent wel dat voor prins Hendrik meteen een uitzondering gemaakt moest worden.

Op de laatste vergadering van het dagelijks bestuur vóór de Duitse bezetting, op de dag van de inval, werd deze maatregel nog versterkt. Het bestuur gaf - gezien het tijdstip, begrijpelijkerwijs - opdracht ook uit de lagere echelons alle niet-Nederlanders, -Belgen, -Polen, -Britten, -Fransen en -Noren (lees: alle Duitsers) te verwijderen.³ Met deze opmerkingen zijn we echter wel al heel ver in tijd verwijderd van hetgeen in dit eerste hoofdstuk centraal zou moeten staan: de stichtingsjaren van het NRK.

¹ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 184

² a.w., p. 183-185; In 1925 werd deze maatregel statutair vastgelegd. *Verzameling van Koninklijke Besluiten, reglementen en andere gegevens betrekking hebbende op de vereniging "Het Nederlandsche Roode Kruis"*, Den Haag 1927, p. 19-38, p. 25, art. 21: "Het bestuur (van een afdeling. LvB) bestaat uit drie personen. (...) Zij moeten Nederlander zijn."

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 10-5-1940

II De stichting van het NRK

De twee Nederlanders aan de wieg van het Rode Kruis

Een van de interessante aspecten aan een geschiedschrijving van het NRK is dat twee Nederlanders een grote rol hebben gespeeld bij de stichting van het internationale Rode Kruis: officier van gezondheid Johan Hendrik Christiaan Basting en diens vriend Charles William Meredith van de Velde.

J.H.C. Basting: de vader van de neutralisering

Basting is de man die vaak in één adem met Dunant wordt genoemd als de stichter van het Rode Kruis en als de vader van de neutraliteitsgedachte, niet alleen voor het medisch personeel, maar ook voor de gewonden.¹ Hij is de oprichter van het Rode Kruis-comité Bergen op Zoom, en ook bij het in het leven roepen van de afdelingen Utrecht en Den Haag speelde hij een rol. Dat wil zeggen: indien we een te Bergen op Zoom verschenen anoniem *in memoriam* mogen geloven. Dat in dit stuk, zoals het *in memoriams* betaamt, enigszins werd overdreven, wordt bewezen door Basting tevens te omschrijven als de algehele 'stichter van het Roode Kruis in Nederland'.² De stichting van het NRK verliep daarvoor een ietsje te moeizaam, zoals we nog zullen zien.

Basting was zeer enthousiast over het werk van Dunant, en schreef hem meteen een brief, die overliep van christelijk geloof en samaritanisme. Waren hij en Dunant geen geestesbroeders, beiden kinderen van Calvijn, dienaren van de Heer?³ Wederom die christelijke inspiratie als reden om zich voor het Rode Kruis in te zetten. Dit was geen holle frase. Basting, Groen van Prinsterer en diens vrouw speelden een centrale rol in de Haagse reveil-beweging, een beweging die grote personele overeenkomsten met de Haagse Rode Kruis-afdeling zou gaan tonen. Tevens is het grote belang dat de protestants-christelijke opleving met de stichting van het Rode Kruis dus niet alleen internationaal, maar ook nationaal had, te zien in de geschiedenis van het Diaconessen-ziekenhuis te Den Haag. Dat was eerst bedoeld als Rode Kruis-ziekenhuis, als opleidingsinstituut voor ziekenverpleegsters. Ook hierbij speelde Basting een rol.⁴

Basting zette zich aan het vertalen van Dunants boek nadat Lodewijk Mulder had laten weten het daar te druk voor te hebben.⁵ Toen reeds werd duidelijk dat niet al zijn medische wapenbroeders de ontwikkelingen in Genève met enthousiasme volgden. Hem werd te verstaan gegeven dat dat vertaalwerk niet ten koste mocht gaan van zijn

¹ Zie bv.: Hand., deel II, p. 302; A.A.J. Quanjier, 'Feestrede (t.g.v. 40 jaar NRK)' in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 11 (1907), p. 150-165, p. 154-156; H. Beelaerts van Blokland, *Dr. Johan Hendrik Christiaan Basting*, Den Haag z.j. (1942), p. 3, 12-14; idem, *Toen het RK werd opgericht*, p. 15; Rombach, Basting, *passim*; idem, *Nederland en het RK* (1992), p. 8; C.M. Schulten, '175 Jaar militair geneeskundige dienst', in: *Nederlands militair geneeskundig tijdschrift*, 1990, p. 5-11, p. 9

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 306, dossier 17

³ Hart, *Man born to live*, p. 118

⁴ M.J. van Lieburg, *Bronovo 1865-1990*. Van 's-Gravenhaagsche Diaconessen-inrichting tot ziekenhuis Bronovo, Kampen 1990, p. 13-15, 18-19

⁵ Rombach, Basting, p. 66

werk ten behoeve van de zieke en gewonde soldaten.¹

Basting was met zijn vrouw naar Berlijn afgereisd om een lezing op het statistisch congres te houden. Onduidelijk is of dit op instigatie, dan wel tegen de zin van minister van oorlog Blanken gebeurde. Volgens Ch.F. Haje had die minister Basting afgeraden te gaan. Bastings vrouw zou hij ervan hebben proberen te overtuigen tegen haar echtgenoot te zeggen een einde te maken aan al dat gepraat over Solferino. Het voorstel van Dunant was een utopie, 'die zeker verijdelde zal, wat men thans onder neutraliteit verstaat'. Hierbij liet de minister overigens in het midden wat daar dan wel onder verstaan moest worden.² Basting zelf echter heeft geschreven dat Blanken hem toestond te gaan om 'eens te gaan horen wat men over het voorstel van Dunant zou zeggen'.³ Hier kunnen wel wat opmerkingen bij geplaatst worden. Wist Basting dat het liefdadigheidscongres niet doorging, waar Dunant eigenlijk zijn ideeën voor het voetlicht zou brengen? Basting wist bij afreizen in ieder geval niet dat Dunants ideeën op het congres der statistici, waar hij naar toe zou gaan, besproken zouden gaan worden. Het is zelfs de vraag of hij wist Dunant in Berlijn te zullen ontmoeten. Wel ging Basting, op voorstel van zijn chef Snabilié, met goedkeuring van de minister van oorlog naar het Geneefs congres later datzelfde jaar.⁴

In de periode voordat het NRK was opgericht schreef Basting de propaganda-brochure *Een roepstem tot mijn vaderland* in de hoop daarmee aan de komst van een Nederlandse vereniging bij te dragen. Tevergeefs echter.

Holland bleef op dit terrein dood. Men hield mij voor een utopist, een philanthropische drijver en wat dies meer zij. Ik besloot mij dan ook aan de zaak te onttrekken en anderen op te wekken mijnen taak op zich te nemen.⁵

Een maand na de totstandkoming van het NRK bezocht Basting, zoals velen niet afgevaardigd door de nationale Rode Kruis-vereniging, maar door het ministerie van oorlog, het internationale Rode Kruis-congres te Parijs.⁶ Hij was al onderweg naar Parijs toen hem het bericht van de stichting van een Nederlandse afdeling bereikte, en dat hij, evenals Dunant, tot erelid was benoemd.⁷ Resumerend schreef hij over dit congres dat het een congres was geweest waarin weliswaar veel over oorlog was gesproken, maar waarin toch een vrede bevorderend doel was nagestreefd.⁸

Een jaar later volgde nog een boekwerkje getiteld *De Nederlandsche hulpcomités onder het Roode Kruis*. Dit neemt echter niet weg dat Basting zelf geen grote rol bij die hulpcomités heeft gespeeld. Deels was dit het gevolg van zijn dood in 1870, deels van zijn overplaatsing vanuit Den Haag naar Bergen op Zoom, een overplaatsing die het gevolg zal zijn geweest van het gegeven dat kritische, ondernemende lieden niet louter

¹ Historische Fragmenten, p. 19

² Haje, De stichter, p. 448

³ Rombach, Basting, p. 66

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 306, dossier 2: Snabilié aan Basting 16-10-1863

⁵ Rombach, Basting, p. 67

⁶ Basting, Verslag, p. 561

⁷ Rombach, Basting, p. 67

⁸ Basting, Verslag, p. 564

vrienden maken. Evenals Dunant raakte hij op een zijspoor, hetgeen al bij de conventie-besprekingen in 1864 duidelijk was geworden. Mocht Dunant daar in ieder geval nog voor het eten en het vuurwerk zorgen, Basting werd niet eens afgevaardigd, hetgeen wederom te wijten was aan de tegenstand die hij met name in eigen, militair-geneeskundige kring ondervond.¹ Dit inspireerde Martin Gumpert tot de zin: 'Die Rebellen waren beseitigt.'²

In een brief aan Dunant de dato 20 november 1895, beklagde de vrouw van Basting zich erover dat het werk van haar man voor het Rode Kruis in zijn eigen land geheel was en werd miskend.³ Haje gaat zelfs zover de schuld aan de dood van Basting in de schoenen van het Haagse hoofdcomité te schuiven. Door toedoen van dit comité zou Basting naar Bergen op Zoom zijn verbannen en het was volledig aan hem voorbijgegaan toen er besturen van de diverse afdelingen moesten worden samengesteld.⁴ Deze zware beschuldiging is waarschijnlijk het gevolg van de grote invloed die Dunant een tijdlang op de jonge Haje heeft gehad, een Dunant die in die tijd nauwelijks overliep van liefdevolle gevoelens voor Rode Kruis-besturen en al helemaal niet als die, zoals het Nederlandse hoofdcomité, Moynier gunstig gezind waren.⁵

De grote vraag is nu natuurlijk: wat waren de ideeën van deze kritische, ondernemende geest betreffende het vraagstuk van oorlog en vrede? Evenals Dunant en Moynier was Basting ervan overtuigd dat het Rode Kruis de vrede diende. Onpartijdige verpleging zou de haat doen afnemen en een vredesverdrag naderbij brengen.⁶ Na een uiteenzetting op de conferentie in 1863, van de Franse gedelegeerde Baudoir, over de schier onoverkomelijke bezwaren van vrijwillige hulpverlening, zei Basting dat het woord 'onmogelijk' 'dat in onze eeuw zoo slecht thuis is, nog ongelukkiger gekozen (was) als het toegepast wordt op het redden van mensenlevens'.⁷ Toch kwam volgens Boissier dat woord wel degelijk ook in Bastings vocabulaire voor: de oorlog voorkomen of als verschijnsel doen verdwijnen kon het Rode Kruis niet. Dat kon niets of niemand, omdat de oorlog het onvermijdelijke gevolg was van de zondeval.⁸ In tegenstelling met deze karakterisering van Bastings ideengoed, staan de woorden die de officier van gezondheid volgens Van Koetsveld, hofpredikant en actief op het gebied van de zwakzinnigenzorg, tijdens een door beiden bezocht feest zou hebben uitgesproken.

Wij moeten door ons Roode Kruis de vreeselijke ellende van den oorlog zoo sterk doen uitkomen, dat de volken tegen hunne vorsten zeggen: 'Als gij vechten wilt, doet het zelf'.⁹

Het Rode Kruis als ultieme vredestitel. Door het Rode Kruis zou er een einde aan het

¹ Rombach, Basting, p. 67-68; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 14

² Gumpert, Dunant, p. 160

³ Heudtlass, a.w., p. 155

⁴ Haje, De stichter, p. 460

⁵ Voor de rancune van Dunant tegenover Moynier zie: Dunant en zijn brieven aan Haje, passim

⁶ Basting, Verslag van het int. congres, p. 564

⁷ Haje, Gedenkzuil, p. 85

⁸ Boissier, Solferino, p. 61; Van Bergen, Waarde generaal, p. 17

⁹ Van Koetsveld, 25 jaren onder het RK, p. 24-25

voeren van oorlog kunnen komen. Deze opvatting zal echter meer het karakter van een wens dan van een overtuiging hebben gehad, omdat in Bastings eigen werk te lezen valt dat ook in zijn optiek oorlogen als een soort natuurramp, onverhoeds uitbraken.¹ Hieruit volgt tevens dat de mens 'geen schuld **aan** den oorlog' had, wel echter had hij desondanks 'een schuld te betalen aan de deerniswekkende slachtoffers **van** den oorlog'.² Deze schuld werd door de perfectionering van het wapentuig alleen maar groter. Het antwoord op de 'betere' wapens was niet protest tegen die verbetering, die onlosmakelijk met het voeren van oorlog samenhang, maar enkel en alleen een daarmee gelijke tred houdende verbetering van de medische hulpverlening.³

Het Rode Kruis was echter niet alleen van belang voor het lichamelijk heil van de individuele soldaat. In *Eene roepstem tot mijn vaderland* schreef Basting over het statistisch congres, dat het Geneefs comité naar aanleiding van de positieve berichten over het ontwerpprogram enkele extra artikelen had toegevoegd, waaronder het artikel over de neutralisering van het medisch personeel. Volgens het Comité van Vijf zou alleen door deze neutralisering de verzorging van zieken en gewonden goed kunnen worden uitgevoerd.⁴ We weten echter al dat deze artikelen niet het werk van het internationaal comité waren, maar uit het gezamenlijk brein van de tweespan Dunant-Basting waren ontsproten.⁵ De mening dat de onzijdigverklaring op de agenda van de Geneefse conferentie moest komen vanwege het militair belang - een mening die zoals gezegd ook behoorlijk heeft bijgedragen aan het als wens accepteren van dit artikel op die conferentie - zal dan ook aan Basting zelf moeten worden toegeschreven.

Door deze vermenging van menslievendheid met militair belang was het ook niet verwonderlijk dat Basting iemand als generaal Knoop tot 'edel menschevriend' uitriep enkel en alleen omdat ook hij op de vorming van een Nederlandse Rode Kruisvereniging had aangedrongen.⁶ Tussen humaniteit en militaire noodzaak werd waarschijnlijk helemaal geen contradictie gezien. Dat ook Knoop - volgens Klinkert een onvermoeibaar strijder voor een sterk, offensief leger -⁷ voor het omarmen van het Rode Kruis-idee niet louter humanitaire redenen had zullen we nog zien.

Basting komt de eer toe als eerste het NRK op het letterlijke levensbelang van werk in tijd van vrede te hebben gewezen. Hij wees erop dat niet slechts het verzorgen van zieke en gewonde soldaten in tijd van oorlog, maar het verplegen van alle zieken en gewonden zowel in tijd van oorlog als in tijd van vrede, het doel was dat het NRK zich moest stellen.⁸

¹ Dunant, *De stem der menschheid*, voorwoord Basting, p. V-VIII, p. VIII

² a.w., nawoord Basting, p. 124, 133

³ Basting, *Roepstem*, p. 5-6; Van Bergen, *Waarde Generaal*, p. 66

⁴ Basting, *Roepstem*, p. 4

⁵ Vgl. de opmerking van Basting op het exemplaar van de additionele artikelen dat zich in de NRK-bibliotheek bevindt: "Dit stuk is buiten weten van het Geneefsch comité door (...) Henry Dunant en mij te Berlijn opgesteld. (...) Alleen ter beraadslaging van de in dit stuk voorgestelde onderwerpen hebben de regeringen afgevaardigden naar Genève gezonden." gec. uit: Rombach, Basting, p. 66

⁶ Basting, a.w., p. 11

⁷ Klinkert, *Het vaderland verdedigd*, p. 77-79

⁸ Basting, a.w., p. 14; Volgens H.N.C. Baron van Tuyll van Serooskerken waren ook Bastings laatste woorden aan het werk in vredestijd gewijd. "Mogt ik het voorrecht hebben van nog eens beter te worden, dan zou ik een tweede roepstem aan mijn vaderland schrijven, om de Comité's van het Roode Kruis op te

Men heeft mij wel eens gezegd, dat zoodanige hulpmaatschappijen, in tijden van vrede, niets te doen zouden hebben, dat zij ligtelijk zouden inslapen, en hare werkloosheid de belangstelling van het menschlievend publiek zou doen verslappen. (Hetgeen maar al te waar zou blijken. LvB) Ik kan dit niet geloven om de eenvoudige reden, dat, ook in vredestijd, in ons vaderland op het terrein van ziekenverzorging nog zooveel gebrekkigs bestaat. Er kan ten deze in Nederland nog zoo veel geholpen en ondersteund, voorgelicht en onderwezen worden.¹

Het zou nog vele jaren duren voordat de oppositie tegen dit vredeswerk was overwonnen.

In het KB van 1867 was alleen sprake van het oorspronkelijke Rode Kruis-doel. Basting ging in een boekwerk uit 1868 in op de praktische betekenis van dat KB, zonder echter na te laten op uitbreiding van dat beperkte doel aan te dringen. Wederom was Basting waarschijnlijk de eerste - maar verre van de laatste - die dit deed omdat zonder werk in vredestijd zou blijken dat de oorlogstaak onuitvoerbaar zou zijn. Dat werk in tijd van vrede ook de populariteit van het NRK ten goede zou komen, was een gelukkige bijzaak.²

Als Basting over de oorlogstaak van het NRK sprak, dacht hij alleen aan een nationale oorlog, 'aan de roeping die de Nederlandsche hulpcomités moeten vervullen als er oorlog wordt gevoerd op Nederlandschen bodem'.³ Hieruit blijkt reeds dat Basting, als zovelen, Nederland alleen maar een rechtvaardige, verdedigende oorlog zag voeren. Dat Nederland op dat zelfde moment in Nederlandsch-Indië een allesbehalve verdedigingsoorlog uitvocht, met bovengenoemde generaal Knoop in een prominente rol, wijst er dan weer op dat ook bij hem het blikveld beperkt bleef tot de grenzen van Europa, tot de zogenaamde kring van de beschaafde landen.

Dat ook hulp gegeven kon worden aan andere oorlogvoerende landen, zoals kort daarop op vrij grote schaal in Frankrijk zou gebeuren, wilde Basting niet in zijn verhaal betrekken. Wie geleerd had zichzelf te helpen, zou vanzelf ook in staat zijn anderen hulp te verlenen.⁴ Dat het NRK Nederland van dienst kon zijn, stond voor Basting buiten kijf. Als de hulpcomités hun werk juist verrichtten zouden 'onze zieke en gekwetste krijgslieden' dankbaar ondervinden op welk een uitstekende wijze de 'Nederlandsche hulpvereniging van het Roode Kruis' in staat was 'de Regeering in het verplegen en verzorgen van onzer dappere landsverdedigers te ondersteunen'.⁵ Maar, om die taak ook goed uit te kunnen voeren moest er wel geoefend worden. Dit was echter geen probleem. Zieken en gewonden waren er altijd en overal, en het zou de Rode Kruis-comités zeker niet kwalijk worden genomen als zij zich, 'ter voorbereiding tot de hun in eenen oorlog wachtende liefdetak', in vredesdagen met de

wekken, om nu, daar de magazijnen gevuld zijn, dit ook later in vredestijd te benuttigen, in het belang der lijdende menschheid. Omdat dit het eenige middel zal zijn om in ons land levensvatbaarheid aan het Roode Kruis te geven." Van Tuyll van Serooskerken, a.w., p. 30

¹ Basting, a.w., p. 12

² J.H.C. Basting, *De Nederlandsche hulpcomités onder het Roode Kruis*, Den Haag 1868, p. 41; Zie ook slotzin citaat vorige noot.

³ a.w., p. 7

⁴ idem

⁵ a.w., p. 34

verzorging en verpleging van hen onledig hielden.¹

C.W.M. van de Velde: de eerste Rode Kruis-gedelegeerde

Van de Velde, oud zee-officier, was evenals Dunant en Basting door het reveil geïnspireerd. Dit lid van het eerste plaatselijke, Geneefse comité wordt door Rombach de tweede Nederlander aan de wieg van het Rode Kruis genoemd. Afgaand op een brief van Van de Velde aan Basting eind augustus 1863, was er overigens sprake van onenigheid over de opzet van dat Rode Kruis tussen Basting en Van de Velde aan de ene en hun gezamenlijke vriend Dunant aan de andere kant. In die brief komt tevens de religieuze inslag van Van de Velde, alsmede de vooruitziende blik van Dunant goed naar voren. Hij voorzag de slachting van 1914-1918, maar dacht er toen nog niet aan te trachten de bloedstroom te voorkomen.

Gij (Basting, LvB) zegt: 'om die permanente commissie te Genève geef ik al heel weinig - groote woorden en niet doen'. Welnu Gij drukt juist den indruk uit, die ik dezer dagen bij nader spreken over de zaak met vriend D. ontving. - Ik deelde hem mede dat mijn erachtens hij veel zoude winnen indien hij te Genève reeds dadelijk een praktische kern van werkzaamheid ten behoeve van den noodlottigen Poolsch-Russischen strijd vormde, doch neen daar wilde hij niets van weten. 'Mijn werk', zoo antwoordde hij, 'is over de geheele beschaafde wereld comités te vormen in voorbereiding tot den grooten algemeenen wereld-oorlog waarvan de profetiën spreken en die veel nader bij is, dan men bevroedt'. Hij wijdt zich dus aan een theoretisch werk, als ik hem wel versta. Kortom, zonder D. in het minst te willen beoordeelen, veel minder veroordeelen, zoo mis ik toch bij hem dat zich zelf verloochende element dat alleen de eer van Jezus zoekt en voor anderen wil leven. Ook, mogt ik mij bedriegen, en mogt het mij duidelijk worden, dat de minder fijngevoelige vormen van D. veel meer goeds bedekken dan die zonderlinge oppervlakte verraadt. (...) Vergeet niet, dat ik ongeminderd blijf zeggen: 'onze H.D. heeft veel goeds!'²

De moeite waarmee het Nederlands comité van de grond kwam, zal Van de Velde hebben verbaasd. Dit kan tenminste geconcludeerd worden uit een brief die hij kort voor de conferentie van 1863 schreef aan Basting, waarin hij deze voorstelde om, indien hij zelf niet naar Genève kon komen, dan even een hoofdcomité te benoemen, dat hem, Van de Velde, toch in Genève aanwezig alwaar hij logeerde in huize-Dunant, tot afgevaardigde zou benoemen.³ Bij de oprichting van het nationale Rode Kruis speelde hij desondanks geen rol van betekenis, hetgeen het hoofdcomité niet verhinderde ook hem tot erelid te benoemen. Wel nam hij nog deel aan de Nederlandse ambulances in de Frans-Duitse oorlog. Ofschoon geen medicus, nam hij de leiding van een dier ambulances op zich.⁴ Over zijn ervaringen aldaar schreef Van de Velde het boek *De Nederlandsche ambulance te Versailles gedurende september, oktober en november 1870*. Zijn ambulance werkte aan Duitse zijde en stond dus onder bevel van de Duitse MGD. Over de verhouding met het Duitse militaire gezag was hij zeer te spreken. Dit, ondanks enkele strubbelingen.

¹ a.w., p. 40-41

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 284, brief Van de Velde aan Basting, 25-8-1863

³ idem, brief Van de Velde aan Basting, 3-9-1863

⁴ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 12; idem, Nederlanders en het RK, p. 469-470

Wel was er moeilijke wrijving, menige strijd over de geneeskundige behandeling, wanneer onze doctoren hun medisch geweten geweld aan moesten doen door te gehoorzamen aan het militaire voorschrift, bij de keuze van dit of dat verband-middel.¹

Dat de doktoren zich moesten voegen naar de wensen van het militair gezag, stond voor Van de Velde echter buiten kijf. Het kon niet genoeg herhaald worden, 'dat alle hulp door de vrijwillige liefde aan de verzorging van gewonde of zieke krijgslieden gebragt, en het allermeeft de hulp van een neutrale staat, zich onderwerpen moet en voegen naar het oppergezag van den militairen dienst: zonder die onderwerping brengt zij verwarring en stoornis in leger en hospitalen te weeg; maar even waar is het dat het militair gezag aan de vrijwillige hulp eene humane erkenning schuldig is van de edele drijfveren die haar bezielen, en billijk behoort te zijn, om van haar niet de uiterst strenge discipline te eischen, die bij den militairen dienst gevorderd wordt'.² Doordat het geneeskundige werk in oorlogstijd altijd en overal onder bevel van het militair gezag uitgevoerd zou worden, zag Van de Velde ook geen heil in internationale hulpcorpsen. De nationale ambulance, in dienst bij het eigen leger, of, indien het eigen land niet aan de strijd deelnam, ondergebracht bij één der oorlogvoerenden, leek hem de beste garantie voor goede, medische hulp. Internationale ambulances zouden, terecht of onterecht deed niet ter zake, door 'de militaire geneeskundige magt' als 'eene belemmering in haar gezag en werk' worden aangezien. Vooral op die plaatsen waar de discipline hoog in het vaandel stond, zou 'het vrije civiele element door de militaire magt steeds als hinderpaal worden gezien'.³

Hij kon zich de ergernis bij sommige doktoren dan ook wel voorstellen, maar zij moesten zich schikken. Neutraliteit betekende, anders dan sommige artsen dachten, niet hetzelfde als vrijheid van handelen. Dat was een droom die door de werkelijkheid al snel werd verstoord. Dit neemt niet weg dat de civiele geneesheer zich 'in al zijne wegen' belemmerd zou kunnen voelen door het militair gezag, 'en dikwijls niet het minst in de uitoefening van zijn vak'.

Hij handelt niet meer zelfstandig en moet soms zelfs in de behandeling zijner patienten bevelen volgen, die met zijne zienswijze strijden. (...) Het komt er dan op aan het eens begonnen werk voort te zetten, niet zóó als men het zich had voorgesteld, maar op eene wijze als ze welkom en aangenaam is. Dit vordert echter veel en gedurige zelfverloochening, en waarlijk wie zich daaraan wil onttrekken, legge niet alleen aan geen Roode Kruis-werk, maar aan geen liefdewerk van welken aard dan ook de hand. Weldoen, waarlijk weldoen, is altijd en overal moeilijk.⁴

Het ontstaan van het NRK

Ondanks de rol die Basting en Van de Velde bij het ontstaan van het internationale Rode Kruis hebben gespeeld, liet een nationaal, Nederlands Rode Kruis op zich

¹ C.W.M. van de Velde, *De Nederlandsche ambulance te Versailles gedurende september, oktober en november 1870*, Utrecht 1871, p. 42

² a.w., p. 29

³ a.w., p. 63

⁴ a.w., p. 62-63; Voor Van de Velde zie ook: J.H. Rombach, 'Charles William Meredith van de Velde. Een der eerste gedelegeerden van het Rode Kruis', in: *Universeel*, jrg. 3, nr. 3 (mei-juni 1978), p. 64-69

wachten. Pas vier jaar na het CICR werd onder de naam: Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden, in Tijd van Oorlog, het NRK opgericht, en dan, zoals gezegd, niet eens door particulier initiatief zoals in het buitenland, maar op last van koning Willem III, middenin een tweejarig conservatief interregnum. (Dat dit geen toeval was zullen we nog zien.) In 1866 had Willem III - die al kort na het eerste Geneefse congres zijn belangstelling in het Rode Kruis en met name de daarin als wenselijk uitgesproken neutralisering had te kennen gegeven -¹ de ontslag-aanvraag van het kabinet-Fransen van de Putte, als gevolg van een conflict met de minister van koloniën, met vreugde aanvaard. Hij benoemde daarop het conservatieve kabinet-Van Zuylen-Heemskerk, dat tot medio 1868 op het toen nog groene pluche zou zetelen. De koloniale kwestie bleek ook door het nieuwe kabinet niet geregeld te kunnen worden, maar het vond al snel een nieuwe bestaansreden: de versterking van de in conservatieve ogen jarenlang door de liberalen verwaarloosde defensie.²

De teleurstelling over de vier Rode Kruisloze jaren en over de onmogelijkheid een dergelijke vereniging door burgerinitiatief van de grond te krijgen, was groot bij zulke uiteenlopende voorvechters van een Nederlands hulpcomité als de staatslieden Bosscha, Groen van Prinsterer (wederom een reveil-adept) en De Bosch Kemper (liberaal), de arts en hoogleraar Pruys van der Hoeven, de arts L.H. Verwey, later de eerste secretaris van het hoofdcomité, de inspecteur der geneeskundige dienst van de landmacht Snabilié, die de stichting van het NRK niet meer zou beleven en de militairen Van der Duyn van Maasdam en Knoop. De laatste was redacteur van het kritisch militaire tijdschrift *De nieuwe spectator*, dat reeds kort na het verschijnen van *Un souvenir de Solferino* steun aan Dunant en Basting uitsprak. Ook een perscampagne had niet het gewenste resultaat.³

Dat Nederland niet overliep van enthousiasme voor het Geneefse initiatief wordt over het algemeen toegeschreven aan de zogenaamd typisch Nederlandse karaktertrek: komt tijd komt raad, een trek die gevoed werd door de omvangrijke, spontaan verleende hulp ten tijde van de strijd tegen België in 1831. Velen zagen de volgens voornoemden onverbiddelijke noodzaak van voorbereiding in tijd van vrede op hulp in tijd van oorlog, niet in. Tevens zou het typisch Nederlands zijn om vernieuwingen pas in te voeren en/of te steunen nadat zij dubbel en dwars hun nut hadden bewezen. Ook zou het plan een hoog utopisch gehalte hebben en werd bovendien in Nightingales voetsporen getreden met het argument dat het niet de taak van particulieren, maar van de staat was om dergelijke hulp voor te bereiden. Onder hen bevond zich een flink aantal militair-geneeskundigen die helemaal niet neutraal wensten te zijn en tot non-combattant verklaard wilden worden. Zij maakten deel uit van het Nederlandse leger

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 306, dossier 3: Min. van oorlog Blanken aan Basting 24-3-1864

² Bevaart, Ned. defensie, p. 314, 322, 352-353

³ 'Een beroep op de menselijkheid', in: *De nieuwe spectator*, 1862-1863, p. 724-725; Verspijck, NRK, p. 67; Beelaerts van Blokland, Basting, p. 15-16; Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 4; Voor Verweys pogingen zie: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 309, archiefstuk 20a, L.H. Verwey, *Rapport over het oprichten van een comité tot verpleging van zieke en gewonde krijgslieden in oorlogstijd*, december 1866; Voor de positieve ontvangst van het Rode Kruis door *De nieuwe (militaire) spectator*, zie ook: J.P. Koster, 'Het Roode Kruis', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1868, p. 84-86

en wensten actief van dat leger deel uit te blijven maken. Niet de genezing van de gewonden, maar de overwinning van het Nederlandse leger was hun eerste zorg. Een overwinning waaraan zij met medische wapens hun aandeel hoopten te kunnen leveren. Bosscha voegde aan dit alles nog het rotsvaste vertrouwen toe dat de Nederlanders hadden in enerzijds de volgens velen uitstekend voor zijn taak toegeruste MGD, en anderzijds in een - wat het eigen grondgebied betreft - eeuwigdurende vrede. Dit laatste argument werd versterkt door het, kort voor de stichting van het NRK, regelen van de Limburgs-Luxemburgse kwestie, die luttele maanden eerder nog haast tot een oorlog met Pruisen had geleid.¹ Op het door een enkeling naar voren gebrachte motief dat het verzachten van de wonden de kans op het ontstaan van die wonden vergroot, zullen we nog uitvoerig terugkomen.²

Het is niet verwonderlijk dat een aantal militairen, militair-geneeskundigen en Rode Kruis-bestuurders er diverse malen op zou gaan hameren dat de gedachte dat Nederland niet in een oorlog betrokken zou raken, moest worden verlaten. Die gedachte namelijk was, zoals gezegd, wijdverbreid, en niet alleen bij de burgerij en de voor wat de medische hulp aan militairen betrof wél op zuinigheid ingestelde regeringen. Bij gelijkblijvende ziektekosten daalden de uitgaven aan personele kosten bij de MGD van 1850 tot 1861 met dertig procent, en dat terwijl de algehele stijging van het budget van het ministerie van oorlog in die jaren, vrijwel geheel aan personele uitbreiding van het leger werd besteed.³

Ook bij veel actievelingen van het NRK en bij het leger zelf, niet in de laatste plaats bij het medisch korps, werd slechts zelden over de te ondernemen activiteiten op en om het slagveld stilgestaan. Het machtsevenwicht, de Nederlandse neutraliteitspolitiek en de veronderstelde onneembaarheid van de vesting-Holland stonden borg voor de onschendbaarheid der Nederlandse grenzen. De MGD was dan ook niet voorbereid op een taak in oorlogstijd. Er zou ten eerste geen geld zijn voor het op oorlogssterkte houden van de MGD en de MGD zou waarschijnlijk toch geen taak in oorlogstijd hebben. Door een aantal officieren van gezondheid werd zelfs niet eens aan een taak in oorlogstijd gedacht (althans op Europese bodem). Problemen in vreedstijd - bijvoorbeeld als gevolg van een epidemie - konden gezamenlijk met de civiele geneeskunde worden opgelost.

Veel militair-geneeskundigen hadden het leger niet opgezocht uit verlangen naar

¹ Bevaart, a.w., p. 394; Of er verband bestaat tussen deze kwestie en de stichting van het NRK, weet ik niet. Een mogelijk verband zou kunnen zijn dat de bijna-oorlog met Pruisen weer eens de aandacht op de zwakke MGD had gevestigd.

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 18, Kort overzicht van de geschiedenis van het Roode Kruis in Nederland, z.p. z.d. (1884), p. 1-2; 'Het Roode Kruis en de Amsterdamsche linie', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1874, p. 188-205, p. 188; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 14-15; Boissier, a.w., p. 89; Verspijck, a.w., p. 68; Durand, *l'Idée de paix*, p. 368; Van Bergen, *Waarde generaal*, p. 38-42; C. Tazelaar, 'Stemmen uit den eersten tijd van de Nederlandsche Roode-Kruisbeweging', in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 235-245, p. 235

³ Bevaart, a.w., p. 160; H. Hardenberg, *Overzicht der voornaamste bepalingen betreffende de sterkte, zamenstelling, betaling, verzorging en verpleging van het Nederlandsche leger, sedert den Vrede van Utrecht in 1713 tot den tegenwoordigen tijd*, deel 2, Den Haag 1861, p. 442-443. De ziektekosten schommelden tussen de /215.000,- en /240.000,-, terwijl de personeelskosten gestaag daalden van /254.500,- naar /175.566,-; zie ook: *De geneesheer op het slagveld*, p. 315-316

strijd en heroek en stonden ook absoluut niet te trappelen om hun kennis in de nabijheid van een slagveld te mogen etaleren. De keuze voor het militair métier was bij velen meer uit economische motieven dan uit ideologische bevoegenheid of een onbedwingbare wil tot vechten voortgekomen. Het leger was een manier om aan armoede te ontsnappen, hoe laag de soldij van en hoe gering de carrièremogelijkheid voor militair-geneeskundigen ook was. Het misnoegen hierover was groot maar werd slechts zelden en dan nog anoniem openbaar gemaakt.¹

De meeste officieren van gezondheid waren er weliswaar trots op van het leger deel uit te maken en de kracht van het leger was veelal ook hun eerste gedachte, maar de hoop of zelfs maar de verwachting dat die kracht ook ooit eens echt op de proef zou worden gesteld liep daaraan niet parallel. Zij waren grotendeels afkomstig uit de lagere standen en probeerden via een studie aan de Rijkskweekschool hogerop te komen. Ze hadden medisch gezien ook veelal progressieve ideeën. Zo vinden we een aantal van hen terug bij degenen die de sociale geneeskunde in Nederland introduceerden, alsmede bij de hygiënisten.

Dit neemt, zoals we al hebben gezien, natuurlijk niet weg dat een belangrijk deel van de MGD - een ook met de pen actief deel - wel degelijk het lancet als de medische degen zag. Al met al echter is het geen wonder dat, uitgaand van de door een officier van gezondheid in het midden van de vorige eeuw uitgesproken gedachte dat de MGD te allen tijde op een oorlog voorbereid moest zijn,² het oordeel over de MGD alleen negatief kan uitvallen.³ Dat volgens Bosscha velen beargumenteerden dat het Rode Kruis in Nederland onnodig was, omdat de MGD op zijn taak was voorbereid, kan dan ook alleen het gevolg zijn geweest van onderschatting van een eventuele taak in oorlogstijd, of eveneens het gevolg zijn van de gedachte dat Nederland niet in een oorlog zou worden betrokken en de MGD dus alleen een taak in vreedstijd zou hebben te verrichten.

Hoe dan ook, het NRK werd uiteindelijk door koninklijke hand in het leven geroepen. Aan het slot van een tentoonstelling van voorwerpen voor hulp aan zieke en gewonde soldaten te Den Haag 1869, deed Willem III het waarom van zijn interesse in het Rode Kruis uit de doeken.

De belangen van vloot en leger, waarbij Ik het Mij eene eer reken eenen rang te bekleeden, gaan mij in

¹ Zie bv.: 'Hoe zal men onze toekomstige officier van gezondheid voor de militaire dienst kunnen behouden', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1867, p. 290-294; 'Hoe een toekomstig officier van gezondheid nu reeds over zijne betrekking denkt', in: *De nieuwe spectator*, 1863-1864, p. 102-105. De slotzinnen van dit laatstgenoemde artikel luiden: "O! wanneer het mij maar vergund ware te spreken, ik zou er van alles van kunnen zeggen; doch de minister heeft het verboden, en in dienst moet men gehoorzaam zijn; - dus, ik zwijg."

² 'Geneeskundige dienst', in: *De nieuwe spectator*, 1855-1856, p. 463-471, p. 464. Overigens was de redactie het niet met hem eens. p. 467-471

³ A.H.M. Kerkhoff, 'De militair-geneeskundige dienst en de medische hervormingen in de negentiende eeuw', in: D. de Moulin (red.), *'s-Rijkskweekschool voor militair geneeskundigen te Utrecht (1822-1865)*, Amsterdam 1988, p. 3-16, p. 4-8; Gesprek met A.H.M. Kerkhoff, 22-9-1992; *Grievens der geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indië*, Batavia 1867, passim, met name: p. 3-5, 50-51; 'Open brief over de geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indië', in: *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 23 (1861), deel I, afl. 3, p. 172-186, passim, met name: p. 173; Houwaart, *De hygiënist*, p. 341-350. Te noemen zijn: B. Carsten, G. van Overbeek de Meijer, W.P. Ruijsch, L.E. Port, H.L. Verspijck

hooger mate ter harte, en het lot van den zieken en gewonden krijgsman te helpen verbeteren en verzachten, acht Ik een mijner duurste plichten.¹

Bosscha, die in de jaren vijftig al eens in de kamer vruchteloos voor de onderbetaalde militair-geneeskundige in het geweer was gekomen,² meldde dat in tegenstelling tot het volk, de regering wél van het noodzakelijkerwijs tekortschietende karakter van de officiële geneeskundige troepen overtuigd was. Daarbij voegde zich een 'diep gevoeld pligtbeseft om het hare bij te dragen tot leniging van het lot van den strijder en de vertroosting zijner nabestaanden', en 'de erkende noodwendigheid van eene overeenstemming en samenwerking dier Comités met de Regering en de militaire autoriteiten'. Bovendien mocht Nederland niet langer van de voordelen van het onzijdigheidsverdrag zijn buitengesloten.³ Dit laatste argument doet vreemd aan, omdat in de Geneefse conventie, zoals vermeld, geen sprake was van de onzijdigheid van de vrijwillige hulp, maar alleen van de MGD. Voor elk land dat de conventie had ondertekend, zoals Nederland, was de onzijdigheid van die dienst gegarandeerd, onafhankelijk van het al dan niet hebben van een Rode Kruis-vereniging.

Eind augustus 1867 zouden te Parijs een internationaal congres en een internationale tentoonstelling over hulpverlening in oorlogstijd worden gehouden. Om aldaar niet door afwezigheid uit te blinken werd op 19 juli 1867 het KB nr. 60 uitgevaardigd waarvan het eerste artikel luidde:

Er zal zijn eene Nederlandsche Vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, hetzij Nederland er al dan niet in betrokken is.⁴

Om voor die hulp gereed te zijn, zou zij reeds in vreedetijd voorbereid moeten worden.⁵ Overal in het land en in de koloniën konden afdelingen, tot 1917 comités genoemd, worden opgericht.⁶ In tijd van oorlog waren die comités volkomen onderworpen aan het hoofdcomité.⁷

Twaalf dagen na oprichting volgde de benoeming van de ereleden (Dunant, Basting, Van de Velde en Knoop) en het bestuur, dat op 15 augustus werd geïnstalleerd, juist op tijd om nog in Parijs *acte de présence* te kunnen geven.⁸ Het eerste comité werd

¹ Hand., deel I, p. 89; Onder de juryleden van deze tentoonstelling bevond zich Gustave Moynier. In Den Haag hoorde hij dat in de volksmond de verenigingen tot hulp aan zieke en gewonde militairen in oorlogstijd, eenvoudigweg met het Rode Kruis werden aangeduid. Terug in Genève schreef hij de diverse verenigingen die naam in overweging te nemen. Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 28-29

² 'De officieren van gezondheid van het Nederlandsche leger', in: *De nieuwe spectator*, 1856-1857, p. 48-53, p. 52

³ Verspijck, Het NRK 1867-1967, p. 68

⁴ KB, 19-7-1867, art. 1; Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 5; Verspijck, NRK, p. 69, 296 ('hetzij' is te lezen als: onafhankelijk van de vraag of)

⁵ *Het Rode Kruis: ontstaan en ontwikkeling*. De verdragen van Genève; het Rode Kruis in het algemeen; het Nederlandsche Rode Kruis in het bijzonder, Den Haag 1965, p. 5

⁶ Statuten 1867, art. 2; KB 19-7-1867, art. 3; Nuyens, a.w., p. 20, 24

⁷ L. H. Verwey, *Het Rode Kruis, noodzakelijk in den oorlog, nuttig in vreedetijd, ten allen tijde weldadig*. Eene handleiding tot voorbereiding, Den Haag 1869, p. 28 (slot art. 1 van het *Reglement voor het comité tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden*); Mulder, Voorbereiding in vreedetijd, p. 30

⁸ Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 5; Verspijck, a.w., p. 71; Overigens laat Beelaerts van

samengesteld uit 28 Haagse notabelen. Dit gebeurde op voordracht van de ministeries van oorlog en marine,¹ waardoor het een overwegend conservatief karakter had. Onder de 28 waren acht militairen, vier militair-geneeskundigen en één civiel arts. Met name genoemd kunnen worden: H. Hardenberg, de zeer invloedrijke, conservatieve secretaris-generaal van het departement van oorlog en hoofd-intendant bij de militaire administratie; A. Klerck, secretaris-generaal van het departement van marine; J.J. Sas, inspecteur der geneeskundige dienst van de landmacht, en J.J. van Mulken, die medio 1868 tot minister van oorlog werd benoemd. Deze gepensioneerde, rooms-katholieke, politiek kleurloze luitenant-generaal legde daarop weliswaar zijn voorzitterschap van de afdeling 'vervoer en verblijfmiddelen' neer, maar bleef lid van het hoofdcomité. Dit werd gezien als 'een bewijs te meer van belangstelling in onze Vereeniging dat gewis door allen op prijs gesteld zal worden'.² Bosscha werd voorzitter, de evenals Van Mulken politiek kleurloze luitenant-generaal bd C.T. van Meurs ondervoorzitter.³ Om de eerste kosten te kunnen dekken, werd het hoofdcomité door het ministerie van oorlog, waar het NRK bij onder was gebracht, /1842,25 geschonken.⁴ Gehuisvest werd het NRK in een gebouw geschonken door het ministerie van oorlog, dicht in de buurt van de geneeskundige dienst der landmacht. 'Die lokaliteit had niet beter gekozen kunnen worden', aldus de notulen van de eerste algemene vergadering.⁵

Door deze personele banden met de overheid, met name met de ministeries van oorlog en marine; door de oprichting door Willem III persoonlijk; door het NRK onder te brengen bij het ministerie van oorlog, en door de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het KB in handen van bovengenoemde ministeries te leggen, kwam de desondanks overeengekomen onafhankelijkheid van de vereniging ten opzichte van de staat in het gedrang. Verspijck spreekt dan ook van een onafhankelijkheid 'in beknopte vorm'. De vereniging was zelf belast met de leiding van de door haar ondernomen activiteiten, maar in oorlogstijd moest de regering op de personele en materiële steun van het NRK kunnen rekenen.⁶

Het hoofdcomité en de afdelingen

Als gevolg van de geneeskundige wetten van Thorbecke 1865, de wet op het hoger onderwijs 1876 vielen de beginjaren van het NRK samen met de tijd waarin de militaire geneeskunde naar een academisch niveau werd getild, een academisering die eind 1880 in wet werd vastgelegd. De leerlingen van de daaraan voorafgaande opleiding op 's Rijkskweekschool hebben echter in bijvoorbeeld de personen van A.A.J. Quanjier en

Blokland het congres tien dagen te vroeg beginnen, iets dat hem vaker overkomt. De installatie van hoofdbestuur vond plaats op 31 en niet op 21 juli.

¹ Hand., deel II, p. 351; Nuyens, a.w., p. 19; A.R.J. Stumpel, M.J. van Lieburg, 'Het Nederlandse Rode Kruis als opleider van verpleegsters 1867-1897', in: *Spiegel historiael*, jrg. 19, nr. 1 (jan. 1984), p. 23-29, p. 24

² Hand., deel I, p. 19-20, citaat: p. 20

³ Nuyens, Het RK, p. 21-23

⁴ Hand., deel I, p. 14

⁵ a.w., p. 13; Verspijck, a.w., p. 95

⁶ Verspijck, a.w., p. 69

M.W.C. Gori - die zelf geen goed woord voor de opleiding over had -¹ nog lange tijd een grote rol in het NRK gespeeld.² Dit waren echter niet de enige officieren van gezondheid die in de beginperiode hun stempel op het karakter van het NRK zouden drukken. Ofschoon niet op academisch niveau, hadden Basting en de zijnen, wel degelijk een geneeskundige opleiding genoten. Maar, een deel van het militair medisch korps, en zeer zeker niet het laagste echelon, bestond uit medisch ongeschoolden. Mensen die na drie dagen verbanden leggen tijdens de Belgische opstand 35 jaar eerder tot militair-geneeskundige werden gebombardeerd. Met name door de steun van de reactionaire Willem III³ bleven deze 'militaire kwakzalvers' ook in het NRK beleidsmatige invloed houden. Het ambulance-werk echter werd uitgevoerd door jongere artsen die een flinke dosis avonturisme aan de nodige medische kennis paarden. Deze discrepantie tussen een medisch incompetent bestuur en de gedegener kennis van de kaders, is waarschijnlijk een van de oorzaken tussen de al snel optredende conflicten tussen het conservatief hoofdcomité en meer vooruitstrevende afdelingen.⁴ Deze conflicten moeten echter niet worden overdreven. Veelal bleek, zelfs na de meest turbulente algemene vergaderingen, dat de zwijgende meerderheid een volgzame meerderheid was en dat de adviezen van het hoofdcomité zonder al te ingrijpende veranderingen werden aanvaard.⁵

Een van de punten waarover frictie tussen hoofdcomité en afdelingen ontstond, was de interpretatie van het KB en de statuten, waarbij veel naar daden snakkende afdelingen een wat ruimere uitleg voorstonden dan het bestuursorgaan in de residentie. We zullen op dit punt nog nader terugkomen, maar er kan al wel gezegd worden dat deze interpretatiestrijd gedurende de gehele geschiedenis van het NRK in de vergaderverslagen zou terugkeren.⁶

Een tweede bron van ongenoegen werd verstrekt door artikel 1 van het *Reglement van orde van het hoofd-comité der Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden in Tijd van Oorlog*. Dat artikel - 'Het Hoofd-Comité oordeelt en beslist over alles, wat het doel der Vereeniging en de middelen om het te bevorderen betreft' -⁷ gaf het NRK niet bepaald een vooraanstaande plaats bij de strijd voor democratisering van de maatschappelijke verhoudingen. In 1871 deed zich de eerste aanvaring voor. Tijdens de algemene vergadering van 14 december gaf de afdeling Breda te kennen een democratischer besluitvormingsproces zeer op prijs te stellen. Volgens het hoofdcomité zou dit echter de ontbinding van de vereniging tot

¹ Zie: 'Iets over de militaire geneeskundige dienst', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1873, p. 285-301, p. 286-287

² M.J. van Lieburg, 'De tweede geneeskundige stand (1818-1865). Een bijdrage tot de geschiedenis van het medisch beroep in Nederland', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 96 (1983), p. 433-453, p. 450-453; idem, 'De academisering van de militair-geneeskundige opleiding in Nederland (1860-1880)', in: De Moulin, 's Rijkskweekschool, p. 81-94

³ Zie bv.: Bevaart, a.w., p. 26-27

⁴ Gesprek met prof. dr. M.J. van Lieburg, 5-9-1990; Voor het avonturisme van de ambulance-doktoren zie bv: S. Hermanides, 'De vredesconferentie en de medische faculteit', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 61 (1907), p. 239-243, p. 239

⁵ Zie bv.: Hand., deel II, p. 348-349

⁶ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 36

⁷ Nuyens, a.w., p. 27; Hand., deel XX, p. 84

gevolg hebben. Het wilde dan ook niet dat het voorstel-Breda in beraad zou worden genomen.¹ De discussie hierover had tot gevolg dat het oorspronkelijke voorstel werd ingetrokken. Een weinig schokkend compromis, dat slechts inspraak in de benoeming van nieuwe hoofdcomité-leden behelsde, werd echter wel aangenomen. Tekenend was dat veel leden van het hoofdcomité, zoals het latere erelid D. Polak Daniëls, zelfs met dit voorstel niet konden instemmen. Zij vreesden dat inspraak van de comités, laat staan een geheel democratische besluitvorming, de doodsteek zou zijn voor het militaire karakter van het hoofdcomité.² Saillant detail bij deze discussie was dat de indiener van het voorstel, de voorzitter van de afdeling Breda, admiraal Pels Rijcken was, die als minister van marine in 1867 het KB mede had ondertekend.³

Het standpunt van het hoofdcomité werd een jaar later herhaald, nadat Van Meurs een litanie van verwijten had gericht aan zijns inziens te eigengereide afdelingen.⁴ Het hoofdcomité wilde de in 1867 bepaalde speciale positie behouden. Die positie hield in dat het hoofdcomité niet een bestuur voor de plaatselijke afdelingen was, dat die afdelingen tot hulp machtigde, maar juist de monopoliehouder van hulp in oorlogstijd, die zich slechts bij die hulp door de afdelingen liet bijstaan. Het was ook het hoofdcomité dat in tijd van oorlog als enige over de middelen van het NRK beschikte, of die nu centraal of plaatselijk waren ondergebracht. Ieder voorstel dat die onbeperkte macht aantastte, druiste in tegen het fundament van de vereniging en kon daarom niet worden geaccepteerd.⁵ Een voorstel van Perk om de algemene vergadering een voordracht te laten doen bij benoeming van nieuwe hoofdcomité-leden, werd op de hoofdbestuursvergadering van 25 januari 1873 dan ook met veertien tegen drie verworpen. Toch was een lichte verschuiving merkbaar. Inspraak van de algemene vergadering, eind 1871 nog moeizaam aanvaard, was nu met zestien voor en één tegen, een hamerstuk geworden.⁶

Soortgelijke aanvaringen tijdens de vierde algemene vergadering (midden jaren zeventig) leidden tot een *Praeadvies aan het hoofd-comité omtrent de wenschelijkheid eener herziening van de statuten*. Duidelijk kwamen hierin de verschillende standpunten naar voren. Een aantal afdelingen was de mening toegedaan dat besluiten die door de algemene vergadering werden genomen en niet volkomen in strijd waren met de statuten of het KB, ook uitgevoerd dienden te worden. Het hoofdcomité beschouwde dergelijke besluiten als niet meer dan wensen of wenken.⁷

Ook latere confrontaties hieromtrent eindigden in een overwinning voor het hoofdcomité. Op de algemene vergadering van 30 oktober 1901 pleitte G.A. van Geytenbeek, de voorzitter van de afdeling Woudrichem, voor meer actie in tijd van vrede om het afkalven van het ledenbestand, en daarmee van de financiën, een halt toe te kunnen roepen.⁸ Professor H. Treub sloot zich hierbij aan, maar merkte op dat

¹ Hand., deel II, p. 330-331

² a.w., p. 350-361, met name: p. 356

³ Hand., deel XVIa, p. 16-17

⁴ Hand., deel III, p. 152

⁵ a.w., p. 216-219

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 1, hcv 25-1-1873

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 24

⁸ Hand., deel XVIa, p. 10-11

daarvoor wel een statutenwijziging noodzakelijk zou zijn. Om werkelijk beter bij het volk aan te slaan zou niet meer het hoofdcomité, maar de algemene vergadering het orgaan met het meeste gezag moeten zijn. De bestuursvorm zou democratischer moeten worden.¹ Het hoofdcomité, in de persoon van jonkheer S. Laman Trip, antwoordde dat altijd al zoveel als maar mogelijk was de wensen van de algemene vergadering in daden werden omgezet. En als het NRK een gewone vereniging was geweest zouden Geytenbeek, Treub en al de anderen die soortgelijke kritiek al eens eerder hadden gespuid, ook zeker gelijk hebben. Maar, het NRK was geen gewone vereniging. Zij was door koning Willem III in het leven geroepen en bestond 'volgens Kon. Besluit van 1895 door de Koningin-Regentes vastgelegd en waarbij bepaald is dat hare statuten niet kunnen worden vastgesteld zonder volledige medewerking van de Ministers van Oorlog en Marine'. Indien er een oorlog zou komen waarin Nederland was betrokken, moest het Rode Kruis met leger en vloot samenwerken. Een democratischer karakter van de vereniging zou hierbij in de weg staan en het nationaal alsmede, aldus Laman Trip, het internationaal belang schaden.² Treub merkte nog op dat het hoofdcomité ervoor moest waken elke keer met het KB te wapperen, alleen maar om veranderingen tegen te kunnen houden, maar beschouwde verder de zaak als afgedaan.³

De eerste voorzitter: J. Bosscha

Indien de voorzitter van een vereniging de algemene karakters trekken van die vereniging in zich dient te herbergen, dan was Bosscha inderdaad de uitstekende keuze die Rombach eens zei dat hij was.⁴ Bosscha, schrijver van het meerdelige *Neêrlands heldendaden*, was een jurist van wie een enkele jaren eerder uitgekomen artikel nog een rol heeft gespeeld in de tijdens de oprichting van het NRK woedende strijd over de grondwetsinterpretatie aangaande de macht van de koning, de regering en het parlement. Toen in 1866 minister van koloniën P. Mijer plotsklaps gouverneur-generaal bleek te zijn geworden, protesteerde de kamer. Machtsmisbruik was de alom gezigde kreet. Bosscha stond in deze strijd, natuurlijk met de nodige juridische nuanceringen, op het standpunt dat koning en regering beschermd dienden te worden tegen een volksvertegenwoordiging die niet op 'gepaste wijze', niet met 'voldoende zelfbeheersing', van haar macht gebruik maakte.⁵

In zijn boek *Het Roode Kruis*, liet Bosscha zich kennen als een zeer christelijk geïnspireerd filantroop en nationalist. Ook hij was van mening dat oorlog deel van de mens uitmaakte en dus niet was te voorkomen. Slechts het Rode Kruis kon de wonden helen en werkte zelfs enigszins preventief. Hij was tevens een man van de statuten. Toen bijvoorbeeld ten tijde van de Frans-Duitse oorlog ene L. van Bijlandt een brief

¹ a.w., p. 16

² a.w., p. 17

³ a.w., p. 19

⁴ J.H. Rombach, *Nederland en het Rode Kruis*, Alkmaar 1983 (ongep. man), p. 8; In de latere, definitieve versie (1992) is deze opmerking niet meer te vinden.

⁵ Bevaart, a.w., p. 314-319; J.T. Minderaa, 'De macht des konings en de parlementaire democratie', in: E. Jonker, M. van Rossem, *Geschiedenis en cultuur*, Den Haag 1990, p. 97-106, p. 100-102

schreef aan het hoofdcomité, mede-ondertekend door vier leden van dat comité, met daarin het voorstel ook hulp te verlenen aan de verarmde, door de oorlog getroffen bevolking, zette Bosscha de toon van de discussie. Dergelijke hulp was onbespreekbaar, want in strijd met de statuten. Met dertien tegen vijf stemmen werd het voorstel verworpen.¹

Het had geen zin vond Bosscha, Dunants boek af te doen met de opmerking dat het beter zou zijn als er geen oorlogen meer gevoerd zouden worden. Oorlogen waren er altijd geweest en zouden er ook altijd zijn. Dus bleef er niets anders over dan het verzachten van de wonden van hen die van de oorlog het slachtoffer waren geworden. Opvallend is hierbij dat, voor zover ik weet, Bosscha als enige bij die gewonden ook expliciet soldaten die door 'zielsaandoeningen' waren gevelde, betrok, jaren voordat de oorlogspsiatrie, tijdens de Russisch-Japanse oorlog, voet aan de grond zou krijgen.² Pas in de jaren dertig van deze eeuw zou het NRK zelf oog krijgen voor psychische patiënten en de inrichting 'Endegeest' in bedrijf nemen.

Voor Bosscha, en zijns inziens voor allen die met het Rode Kruis instemden, 'zoo zij de beteekenis dier Vereeniging juist opvatten', was de oorlog 'een verwoestend verschijnsel in de menschelijke natuur, waarvan God de werking toelaat, omdat Zijne Voorzienigheid onder het bereik der Regeeringen gebracht heeft de wijsheid om die te voorkomen, en onder het bereik der volken de middelen om er het lijden van te lenigen'. Hij kon dan ook niet instemmen met de mensen die in de oorlog 'niets dan Regententrots en toeleg tot volksonderdrukking' zagen, en in de gewapende staatsmacht, 'eene vervloekte instelling'. Die staatsmacht was er immers enkel om land en welvaart tegen geweld te beschermen. (Bosscha doelde hier waarschijnlijk op de aanhangers van de Eerste Internationale, die, onder leiding van Michail Bakoenin, een sterke, anarchistische stroming kende.) Voor de mensen van het Rode Kruis was een soldaat niet 'een medeplichtige aan de misdaad zijner overheid', maar 'een mensch die getroffen is in de vervulling van zijn plicht, waartoe hij geroepen was door de wetten van zijn land, door de wil zijner Overheid, of door zijne vrijwillige zelfopoffering'.³

Niet elke oorlog was te vermijden, maar in ieder geval was wel elke oorlog te verkorten en het door hem veroorzaakte leed te verzachten. Een van de instrumenten die de overheid had gekregen om een incidentele oorlog te voorkomen en die de volken hadden gekregen om de oorlog te humaniseren was het Rode Kruis. Oorlogen móesten wel geringer in aantal worden 'wanneer in alle beschaafde landen een pijnlijke bezorgdheid wordt waargenomen om voorbereid te zijn op de slagen van den grooten geesel der menschheid'.⁴ Als volken de neiging gingen vertonen om voor elkaars gewonden te zorgen, dan sprak daaruit 'een zucht naar toenadering, die afkeer verspreiden moest van hatelijkheden en vijandelijkheden tusschen de onderscheiden deelen der menschheid'. Indien deze neiging sterker zou worden, zou ook de stem 'die voor vrede zal pleiten bij het geweten van hen aan wie de macht is gegeven om oorlog

¹ Hoofdbestuur NRK inv. nr. 1, doos 1, hcv 1-12-1870

² Bosscha, Het RK, p. 1, 3

³ a.w., p. 27

⁴ a.w., p. 4

te verklaren', in kracht toenemen.¹

Door de aanvaarding van oorlog en de bewondering voor de soldaat, stond het voor Bosscha vast dat de MGD de eerst verantwoordelijke moest zijn voor het heil van de krijger. De MGD was de kern 'waarom de vrijwillige hulpverschaffing zich altijd zal moeten aansluiten'.² Hierdoor kon hij ook niet instemmen met mensen die van het optreden van Rode Kruiskorpsen een verstoring van de militaire bewegingen verwachtten, zoals De Mooy zes jaar later bewezen achtte. De wijze waarop 'onzen tijd er naar streeft, de tooneelen van den oorlog tevens tooneelen van menschlievendheid te doen zijn', was 'zeer wel overeen te brengen met de regelen der oorlogskunst'.³

Juist echter door het menslievend karakter van het Rode Kruis, moest toch gewaakt worden voor een al te grote verstrengeling met de MGD. Het karakter van de officiële dienst verschilde gewoonweg te zeer van de vrijwillige hulp om deze tweede niet meer dan een simpel verlengstuk van de eerste te laten zijn.

Bij het betoog der onmogelijkheid om de geneeskundige legerdiensten voor alle omstandigheden in toereikenden staat te onderhouden, heeft men niet altijd het onderscheiden karakter in het oog gehad van den arts met den degen op zij, en den arts met het Roode Kruis op den arm. (...) De Geneeskundige Dienst bij de Zee- en Landmacht is geroepen, met al de middelen waarover zij beschikken kan, de levende strijdkrachten van den staat in gezonden toestand te bewaren, en te herstellen wanneer zij door kwetsuur of ziekte tijdelijk aan de dienst onttrokken worden. Wie voor altijd verminkt is geworden, of ligt te sterven, die laat zij aan zijn lot over als een onbruikbaar oorlogswerktuig, om te gaan zoeken waar nog strijdbare manschap is die zij weder op de been kan helpen. De verpleging der menschlievendheid vraagt niet waar zij een man kan behouden voor een volgenden strijd, maar waar een mensch is wiens lijden zij kan verzachten, en zij staat hem ter zijde tot in zijn stervensuur.⁴

Dit menslievend karakter was de reden waarom ook vele officieren van gezondheid het Rode Kruis een warm hart toedroegen. Nu wisten zij dat ook de soldaten geholpen zouden worden, die zij aan hun lot hadden moeten overlaten.⁵ Het Rode Kruis als gewetenssusser voor de militaire arts.

Het grote onderscheid dat Bosscha maakte tussen Rode Kruis en MGD verklaart zijn oppositie tegen voorstellen van onder anderen Van Karnebeek op het Berlijns Rode Kruis-congres in 1869. Van Karnebeek had zijn instemming betuigd met het plan de hulp van officieren van gezondheid van legers die niet aan de strijd deelnamen, in te roepen voor de Rode Kruis-ambulances, omdat anders de burgerlijke geneeskunde zou gaan lijden onder de hulp die aan de militairen moest worden verstrekt. Bosscha wenste verdaging van het voorstel omdat de tijd had ontbroken de pro's en contra's ervan te bestuderen, maar wat, aldus het verslag van Bosscha's rede in *Het vaderland*, 'terstond in het oog moest vallen, was dat de vrijwillige hulpvereenigingen zich gingen

¹ a.w., p. 26

² a.w., p. 9

³ a.w., p. 16-17

⁴ a.w., p. 25; Ook: Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 15. Rombach noemde deze zinsneden "het steeds terugkerende ware Rode Kruis-antwoord in de nooit absoluut verstommende dialoog tussen Rode Kruis en vredesbeweging". We zullen nog zien dat in Rode Kruiskringen zelf het verschil tussen Rode Kruis en MGD niet altijd zo duidelijk benadrukt werd.

⁵ Bosscha, a.w., p. 26

inlaten met eene zaak, die uitsluitend de militaire administratie raakt en die aan de bemoeienissen van het congres, hetwelk eene internationale vereeniging van de centrale comités is, vreemd moet blijven, gelijk ook de aard van den militairen geneeskundigen dienst te onderscheiden is van de vrijwillige hulp van het Roode Kruis'.¹

Bosscha stond in die tijd niet alleen met zijn, overigens niet negatief bedoelde opvatting over de MGD, als een dienst die zogezegd zorgde voor de lichtgewonden en de officieren, maar de zwaargewonde soldaten links moest laten liggen omdat die voor de verdere strijd niet meer van belang waren. Niet alleen werd deze mening gedeeld door civilisten zoals Haje,² maar ook door militair-geneeskundigen zelf zoals de toentertijd bekende G.F. van Dommelen, lid van de Rode Kruis-afdeling Den Haag.³ Ook De Mooy onderstreepte het voor alles militaire karakter van het militair medisch werk. De hoofdzaak voor '**non-combattants**' zoals de officieren van gezondheid, was 'mede te werken het aantal **combattants** te versterken, door elken soldaat, die door ziekte of verwonding zijn gelid moet verlaten dadelijk zoodanig te kunnen verbinden, vervoeren, behandelen en verplegen, dat hij weer spoedig in de gelegenheid gesteld wordt, gevechtsvaardig naar zijn korps terug te keeren'.⁴ Dit was ook geheel overeenkomstig het motto van de MGD: *Eripiendo victoriae prosum* (door te helpen werk ik mee aan de overwinning).

Ondanks het principiële onderscheid dat Bosscha maakte tussen de hulp verleend door het Rode Kruis en de hulp verleend door de MGD, zal de wellicht voornaamste rode draad in dit verhaal de steeds verdere onderschikking van het Rode Kruis aan de MGD zijn, een onderschikking die vanzelfsprekend een steeds verdere vervaging van het onderscheid tussen het Rode Kruiswerk en dat van de officiële dienst tot gevolg had. Een enkeling vond dit vanzelfsprekend,⁵ maar dergelijke geluiden vormden, althans in het openbaar, een duidelijke minderheid, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen dat zij het ware karakter van de Rode Kruis-hulp in oorlogstijd niet dichter benaderden dan de grote meerderheid van stemmen die op een humanitaire praktijk en dito beweegredenen de nadruk bleef leggen. Voor haar, die meerderheid, was het onmogelijk dat het Rode Kruis daarvan zou afzien. Dus werd, ondanks dat zeker nog bij tijd en wijle door officieren van gezondheid gespieerde taal werd gebezigd,⁶ na een tussenstop waarin humanitair en militair belang de eerste plaats broederlijk deelden, na verloop van tijd het menslievende argument ook bij de officieren van gezondheid doorslaggevend verklaard.⁷ Verspijck verklaarde zelfs met terugwerkende kracht het

¹ Berlijnsch congres, nr. 17, p. 1, nr. 18, p. 2

² Haje, Gedenkzuil, p. 119

³ G.F. van Dommelen, *Geschiedenis der militaire geneeskundige dienst in Nederland met inbegrip van die zijner zeemacht en overzeesche bezittingen, vanaf de vroegste tijd tot op heden*, Nijmegen 1857, passim, met name: p. 81; idem, *Over de noodzakelijkheid der uitbreiding van het getal ziekenverplegers en ziekenverpleegsters door de vereenigingen onder het Roode Kruis*, Den Haag 1871, p. 22-23; Van Bergen, Waarde generaal, p. 39-40, 42

⁴ 'Verslag der vereenigingen. Het genootschap ter bevordering der natuur-, genees- en heilkunde te Amsterdam', in: NTVG, 1901, I, p. 499-504, p. 499

⁵ A.J. Vleer, *De taak van het Roode Kruis in oorlog en vrede*, Den Haag 1942, p. 18

⁶ Zie bv.: H.M.J. Kiviet, 'De opleiding van het militair geneeskundig personeel', in: *De militaire spectator*, april 1949, p. 216-224, p. 216; Van Bergen, Waarde generaal, p. 52-54

⁷ Zie bv. de mening van de M.H.J. Plantinga (1842-1901), schrijver over militaire zaken, die humanitaire

humanitarisme van toepassing op alle militair-geneeskundigen.¹ Dit mag vreemd genoemd worden want hoe zou dan ooit *Eripiendo victoriae prosum* het motto van de MGD hebben kunnen worden?

Enkel overleg in tijd van oorlog

Bosscha combineerde zijn terughoudendheid tegenover een al te grote verstrengeling van NRK en MGD met een positieve houding tegenover de sterke band met de Nederlandse regering. Daardoor was, zo meende hij, in Nederland de vrees onnodig dat bij het naderen van oorlog diverse comités zouden afhaken, zoals in het buitenland wel het geval was omdat aldaar 'velen het streven hunner regeringen menen op te merken om de vrijwillige hulp in vreedstijd voorbereid, als de oorlog komt, in de geneeskundige legerdienst te doen opgaan'.

Er zijn er die vreezen dat deze populaire Vereenigingen bestemd worden om succursalen te wezen van de Oorlogs-departementen, en men wil geen dépôts voorbereiden van genees- en verpleegmiddelen wanneer die een vermomde oorlogssubsidie voor de Regeering zouden moeten worden, men is niet genegen helpers of verplegers op te leiden voor 's Rijks hospitaalpersoneel. En die vrees kan niet misduid worden, waar, gelijk in het Statuut van het Fransche Centraal-Comité, het eerste artikel aan de Vereeniging tot doel stelt: de Regeering in den oorlog te hulp komen. Aan de Nederlandsche Vereeniging wordt (...) geen ander doel gesteld, en geen andere verplichting opgelegd dan met de Vereenigingen van andere Landen samen te werken om de rampen van den oorlog te verminderen door het lijden van den zieken en gewonden strijder te helpen verzachten.²

Slechts om beter aan die verplichting te kunnen voldoen, was aan het hoofdcomité de medewerking van het militair gezag toegezegd. In tijd van oorlog kon in overleg worden getreden met de ministers van oorlog en marine, om uit te zoeken op welke wijze de middelen van de vereniging het doelmatigst konden worden gebruikt.³ Zowel hulp als overleg vonden alleen in tijd van oorlog plaats. Ook het vooraf ontwerpen van mobilisatieplannen werd verworpen.⁴

Dit is vanzelfsprekend in het KB terug te vinden. In artikel 7 werd bepaald dat oorlogsdagen het Haagse hoofdcomité met de ministers van oorlog en marine in

gevoelens en militair belang naast elkaar stelde. C.M. Schulten, 'Military aspects of medical care. May 1940', in: J.F.Ph. Hers, J.L. Terpstra (eds.), *Stress. Medical and legal analysis of late effects of World War II suffering in the Netherlands*, Oegstgeest 1988, p. 41-50, p. 42

¹ Verspijck, a.w., p. 10; Een arts die waarschijnlijk werkelijk het militair-medisch werk uit louter humanitaire overwegingen wilde verrichten, was reserve-officier van gezondheid A.W.J.H. Hoitink. H.M. van de Vegt daarentegen haalde wel steevast het humanitaire aspect naar voren indien hij zijn professie verdedigde tegen pacifistisch getinte kritiek, maar, in een artikel gepubliceerd in een militair tijdschrift bleek hij er ineens een andere mening op na te houden. In acht in importantie afnemende punten schetste hij het belang van de MGD. Het humanitaire element belandde op een roemloze laatste plaats. Goud daarentegen werd behaald door de gevechtskracht van het leger. A.W.J.H. Hoitink, 'Over de morele rechtvaardiging van de taak van de militaire arts', in: *Nederlands militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 11 (1958), p. 303-315, passim; Van de Vegt, De betekenis en de waarde, p. 210-215; Van Bergen, Waarde generaal, p. 42-43, 45-52

² Hand., deel I, p. 5-6

³ a.w., p. 6; Van der Mandere, De Roode Kruis-conventie, p. 936; *Staatsalmanak voor het koninkrijk der Nederlanden*, 1868, p. 636; Verspijck, a.w., p. 69

⁴ Het NRK, p. 6

overleg trad over de vraag hoe de hulpmiddelen van de vereniging het best gebruikt konden worden.¹ Uitdrukkelijk werd hiermee vastgesteld dat er van overleg met de politieke, dan wel militaire autoriteiten noch in tijd van vrede, noch in tijd van mobilisatie, sprake kon zijn.² Ook de statuten bepaalden dat het NRK zich in tijd van vrede uitsluitend mocht bezighouden met de voorbereiding op de hulp aan tijdens een oorlog ziek geworden of gewond geraakte soldaten. Deze statuten waren geheel op het KB geënt. Letterlijk gezien weken zij hier en daar weliswaar af, zoals bij de in artikel 4 der statuten gebezigde clausule 'voor de behoeften van de Nederlandsche Land- en Zeemagt'. Deze zinsnede echter is slechts een verduidelijking van de woorden in artikel 7 van het KB: 'over de meest doelmatige aanwending van de hulpmiddelen'.³

Het lag dus zeker niet in de bedoeling om ook in vreedstijd hulp bij rampen te verlenen. Desondanks is de opmerking van Piekema dat de 'middelen die de weldadigheid van het Nederlandsche volk aan de comités zou verschaffen om de rampen van de krijg te temperen, tot geen ander doel worden aangewend',⁴ niet geheel terecht. Wel degelijk werden ook in die beginjaren al Rode Kruis-comités ingezet voor werkzaamheden in tijd van vrede, en bij de aard van die werkzaamheden deed de invloed van Willem III zich gelden.

Begin 1869 werd besloten dat het NRK zorg moest dragen voor eventuele geneeskundige hulp bij scherpschutterswedstrijden. Behalve op aandringen van de koning, gebeurde dit op verzoek van de in 1867 opgerichte, reactionaire, Willem III op handen dragende Nederlandsche Weerbaarheidsbond, de organisator van dergelijke wedstrijden. De officiële voorzitter van deze bond was de arts J.W. Schubärt, tevens de voorzitter van het Rode Kruis Utrecht. In feite echter legde Schubärt elk twistpunt binnen het bestuur van de bond voor aan minister van financiën en beschermeling van Willem III, R.J. Schimmelpenninck, die op zijn beurt zijn advies weer door de koning liet goedkeuren. Het was ook Willem III die persoonlijk de officieren van de Weerbaarheidsbond benoemde.⁵

Dat bij het besluit hulp bij de schutterswedstrijden te verlenen de invloed van de koning een grote rol speelde, wordt, behalve door het gegeven dat het niet de enige keer was dat Willem III zich met het reilen en zeilen van de vereniging bemoeide,⁶ aanneemelijk als we zien dat het pré-advies van een commissie van het hoofdcomité negatief was. In eerste instantie werd dit advies ook door de meerderheid van het comité

¹ KB, 19-7-1867, art. 7; Verspijck, a.w., p. 270; Nuyens, a.w., p. 2

² Rode Kruis: ontstaan en ontwikkeling, p. 23

³ Nuyens, a.w., p. 25

⁴ Piekema, Het verbond, p. 232

⁵ 'Het Rode Kruis Korps en zijn voorgangers', in: *90 jaar Nederlandsche Roode Kruis*, Den Haag 1957, p. 28-32, p. 28; Beelaerts van Blokland, Toen het RK werd opgericht, p. 17; zie ook: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 306, dossier 33: *Rapport betreffende de ambulance van de afdeling van het Roode Kruis te Apeldoorn, in de legerplaats te Wiessel, tijdens den derden nationalen schietwedstrijd in Augustus 1872*; Bevaart, a.w., p. 415-417, 420, 472

⁶ Zo gaf Willem III opdracht verband, kleding, "verkwikkings- en versterkingsmiddelen" van het centraal magazijn naar Padang te sturen ten behoeve van het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger (KNIL). Ofschoon het hoofdcomité sterk betwijfelde of aan dergelijke spullen in voormalig Nederlandsch-Indië wel behoefte was, besloot het "met den meesten spoed dezen wensch des Konings (...) op te volgen". Hand., deel III, p. 15

onderschreven. Dergelijke hulp werd in strijd geacht met de statuten die 'hulp in tijd van oorlog' voorschreven, en niet hulp aan 'een zieke of gewonde scherpschutter bij een vreedzamen en vrijwillig aangevangen wedstrijd'. Slechts een enkeling stelde dat dergelijke hulpverlening zou passen in dat andere voorschrift, 'de voorbereiding op de oorlogstaak in tijd van vrede'.¹ Doordat de schutterswedstrijden door Willem III werden gebruikt als demonstratie tegen het in 1868 benoemde liberale kabinet-Van Bosse-Fock,² begaf het NRK zich door zijn aanwezigheid al snel na de oprichting in politiek vaarwater.

In zijn brochure *Een waarschuwende stem aan mijn vaderland* (1873) - waarin overigens ook een betere betaling van verplegend personeel werd bepleit -³ behandelde plaatselijk, Haags lid, persoonlijk vriend van Basting en leider van de ambulance naar Saarbrücken in 1870, H.N.C. baron van Tuyll van Serooskerken, tevens de band met het militair bedrijf. Hij ging lijnrecht tegen de steeds luider gehoorde wens tot meer samenwerking in. Zo gingen er in het begin van de jaren zeventig stemmen op om de hulpmiddelen van het Rode Kruis te standaardiseren en modeluitrustingen aan te bieden aan het departement van oorlog. Dit nu ging Van Tuyll van Serooskerken beduidend te ver. Ten eerste was hij toch al een tegenstander van standaardisatie. Waarom al het goede materiaal verloren laten gaan, alleen omdat het niet met de standaard overeenkwam? Ten tweede vroeg hij zich af of men dan nooit wijzer werd.

Het Dep. van Oorlog neemt niets van ons aan, al is het nog zoo nuttig of goed bevonden; men weet het daar altijd beter, of het struikelt over een administratief bezwaar.⁴

Ook het aanbieden van modellen 'ter beproeving' aan de strijdkrachten, beoordeelde Van Tuyll van Serooskerken negatief. De band van samenwerking die velen wilden zien ontstaan vervulde hem met argwaan. Dat voor een al te grote verstrengeling met en afhankelijkheid van het leger in Nederland geen angst hoefde te bestaan, achtte hij een mooie theorie, maar een praktisch bewijs voor die theorie zag hij niet.⁵

'Antimilitair' getinte geluiden werden ook gehoord bij enkele leden van de ambulances in de Frans-Duitse oorlog. De arts S.R. Hermanides beschreef in 1907 in de *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden* zijn ervaringen tijdens die oorlog. Na het schetsen van enkele bloedige taferelen, met gevolgen die de aanwezige geneeskundige diensten onmogelijk konden verhelpen, schreef hij nimmer 'sterker het contrast gevoeld (te hebben) tusschen het roode kruis en het roode zwaard'. In die nacht was 'het beginsel van het antimilitairisme in mij gewekt, dat sedert al meer en meer is gaan ontwaken'.⁶ Door zijn ervaringen in 1870-71 raakte Hermanides ervan overtuigd dat 'van alle standen' juist de medische met alle kracht 'niet alleen a

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 1, praeadvies behorende bij de notulen der hoofdbestuursvergadering van 28-1-1869, van de commissie van dagelijks bestuur ter beantwoording van den brief van het bestuur van den Weerbaarheidsbond d.d. 23-12-1868

² Bevaart, a.w., p. 419-424

³ Van Tuyll van Serooskerken, *Waarschuwende stem*, p. 19

⁴ a.w., p. 11

⁵ a.w., p. 12

⁶ Hermanides, *De vredesconferentie*, p. 239

posteriori de ellende van den krijg, maar a priori, vóór alle verzachtende actie, dient mede te helpen de oorzaak van zooveel ellende weg te nemen'. Voorkomen was beter dan genezen.¹

Ook J.A. Gallandat Huet kon in zijn boek *De ambulance neerlandaise in den oorlog van 1870* niet anders dan concluderen dat 'de eischen van humaniteit en tactiek' scherp tegenover elkaar stonden. Als humanitaire hulp de overwinning in gevaar kon brengen, mocht die hulp niet worden verleend. Uit deze opvatting trok Gallandat Huet desondanks niet de conclusie dat militair arts een contradictie is, maar dat er gewoonweg nog veel aan de medische hulp verbeterd moest worden. Bij die verbetering kon het Rode Kruis een grote rol spelen.²

Ook de opmerkingen van P. Adriani, arts op de ambulance naar Zuid-Afrika in 1900, hadden een kritische toon. Ofschoon het Rode Kruis volgens Adriani appelleerde aan het goede in de mens, was het toch een uiting van een bizarre tegenstelling omdat het het helen propageerde, maar het veroorzaken van de wonden niet attaqueerde. De conventie van Genève schreef in feite voor dat er geslagen mocht worden, indien de wond daarna maar werd gedesinfecteerd en van een schoon verband voorzien. Daarbij kwam nog dat, hoeveel menslievende hulpverenigingen er ook werden opgericht, de oorlog toch nooit en te nimmer humaan zou worden, ook al hadden nog zoveel mensen van de humane oorlog de mond vol. Integendeel, met de ontwikkeling van het wapentuig werd de oorlog allengs inhumaner, en geen geneeskundige zorg die daar iets aan kon doen. De zogenaamd inhumane oorlog van de middeleeuwen, was, ondanks 'humane kogels', oorlogsrecht en Rode Kruis, kinderspel vergeleken bij de huidige.³

Zoals vrijwel alle deelnemers aan Rode Kruis-ambulances, hebben Gallandat Huet, Hermanides en Adriani geen rol gespeeld in bestuurlijke en/of ideologische zaken van het NRK. Uitzondering is naast G.W.S. Lingbeek, D. Romeyn, deelnemer aan een van de ambulances naar de Boerenoorlog, maar die was juist weer wel zeer militair ingesteld. Ook Schubärt kan worden genoemd. Hij was tijdens de Frans-Duitse oorlog werkzaam in een hospitaal te Mannheim, alwaar hij, als Appia tijdens de Sleeswijk-Holsteinse strijd, zijn bewondering voor de Duitse armee niet onder stoelen of banken stak.⁴

NRK en MGD

De achterdocht die Van Tuyll van Serooskerken en Bosscha koesterden tegen een al te grote verstrengeling van MGD en NRK werd slechts door een enkeling binnen het hoofdcomité en de groep van invloedrijke Rode Kruis-leden gedeeld. Zoals van buiten

¹ a.w., p. 240; zie ook: Van Bergen, Internationaal zijn of niet zijn, p. 5-6; Voor het werk van Hermanides tijdens de Frans-Duitse oorlog zie ook: S.R. Hermanides, 'De chirurgische ervaringen in de Hollandsche ambulance te Versailles', in: NTVG, 1872, II, p. 1-91

² J.A. Gallandat Huet, *De ambulance neerlandaise in den oorlog van 1870*, Leiden 1871, p. 21, 25

³ P. Adriani, 'Ambulance-dienst in den oorlog in Zuid-Afrika', in: *Nederlandsch militair geneeskundig archief*, jrg. 24 (1900), afl. 2, p. 177-189, p. 177-178

⁴ Bevaart, a.w., p. 471-472

die kring vaak op eenheid in streven en daad van NRK en MGD werd aangedrongen,¹ zo waren ook op de Rode Kruis-burelen in Den Haag zelf dergelijke geluiden niet van de lucht. Als voorbeelden kunnen opgevoerd worden erelid W.J. Knoop, secretaris Verwey en hoofdcomité-lid Lodewijk Mulder.

W.J. Knoop: te veel humaniteit sticht kwaad

De kritische militair, liberaal en Thorbecke-bewonderaar generaal-majoor Knoop² dankte zijn erelidmaatschap van het NRK aan het schrijven van de brochure *Het congres van Genève in 1863*. Bovendien werd hij in 1865 tot correspondent van het CICR benoemd in de tijd dat er nog geen Nederlands Rode Kruis-comité was opgericht.³ Knoop had het verzoek daartoe van Dunant persoonlijk, geaccepteerd in de overtuiging dat er spoedig een Rode Kruis-vereniging in Nederland zou komen. Om het proces een beetje te bespoedigen schreef hij een brief aan diverse mensen van wie hij medewerking verwachtte, zoals Basting, Mulder en Van Tuyll van Serooskerken. Zij moesten een voorbereidend comité vormen. Deze brief gaf al een indicatie van de beweegredenen die hem tot acceptatie van Dunants ideeën brachten. Naast menslievendheid sprak Knoop 'welbegrepen eigenbelang' uit als argument.

Ook ons vaderland (kan) door een oorlog (...) worden geteisterd, en ook (kunnen) onze broeders en landgenooten door de jammeren des oorlogs (...) worden getroffen. (...) Wie hart heeft voor de menschheid en liefde voor het vaderland, moet, ook bij ons Dunant's edele inzichten bevorderen.⁴

Veel succes had de brief overigens niet. Ontmoedigd gaf Knoop een klein jaar later zijn pogingen en zijn correspondentschap op.⁵

Ook Knoop geloofde niet dat oorlog ooit zou verdwijnen. Wie anders dacht 'schept zich eene hersenschim'.⁶ De opvatting dat het kleine Nederland in een oorlog met bijvoorbeeld Duitsland, Frankrijk of Engeland kansloos zou zijn, bestreed hij. Een klein leger hoefde niet bij voorbaat kansloos te zijn. Goede voorbereiding, een hoog moraal en eensgezindheid in de strijd konden wonderen doen.

Daarom het hoofd niet laten hangen; als mannen onzen plicht gedaan; en op God vertrouwd; -dan zal alles wel te recht komen.⁷

Knoops ideeën over het Rode Kruis kwamen naar voren in zijn beoordeling van het werk van de militair arts H.A. Zegers, *De geneeskundige dienst in de Amsterdamsche linie*, uit 1873. Zegers' verhaal was de door een driekoppige jury bekroonde inzending op een prijsvraag van het Amsterdamse Rode Kruis-comité, over de vraag hoe de

¹ Zie bv.: 'Een klein geneesmiddel en een groote kwaal', in: *De economist*, 1868, deel I, p. 65-68, met name: p. 66-67

² Bevaart, a.w., p. 56-59

³ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 14

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 306, dossier 6, Knoop aan Basting 14-10-1865

⁵ a.w., inv. nr. 309, Knoop aan min. van oorlog 25-7-1866

⁶ W.J. Knoop, *Over onze verdediging*. Een woord aan mijne landgenooten, Amsterdam 1871, p. 2-3

⁷ a.w., p. 30; Bevaart, a.w., p. 303

vrijwillige hulpverlening bij strijd in de omgeving van Amsterdam, het best zou kunnen functioneren. Knoop was een van de drie juryleden.¹

Volgens Zegers moest het Rode Kruis om op de volgens hem goede en meest efficiënte wijze zijn taak te kunnen vervullen, bedenken dat in tijd van oorlog, en met name in de nabijheid van het slagveld, alle middelen gewettigd waren om de overwinning te verzekeren. Hieruit volgde bijvoorbeeld dat het krijgsmateriaal van groter belang was dan de ambulance. Het ambulancepersoneel en -materieel mochten op geen enkele wijze de krijgsv verrichtingen belemmeren en dus was het noodzakelijk dat allen zich onderwierpen aan de bevelen van de gezaghebbende officier. Indien de vrijwillige hulp zich tot het slagveld uitstreckte was 'er zelfs niet aan te twijfelen, dat de dienst en de hulp hier moet geregeld worden, zoo als het van militaire zijde geëischt wordt, en waarbij onvoorwaardelijke militaire gehoorzaamheid eene hoofdvoorwaarde zou uitmaken'.² Het samengaan van Rode Kruis en MGD was noodzakelijk om de oorlog tot een goed, dit wil zeggen een voor het Nederlands leger zegenrijk einde te brengen.³

Het was met name deze laatste stellingname die Knoop, ondanks kanttekeningen, positief over het werk van Zegers deed oordelen. Ofschoon hij in *Het congres van Genève* had opgemerkt dat de argumenten achter het Rode Kruis zuiver menslievend waren en het dus niet de bedoeling was om slechts een versterking van de MGD te vormen,⁴ schreef hij in zijn beoordeling dat alles afhing van een goede samenwerking tussen MGD en NRK. Allen moesten beseffen dat zij zich ondergeschikt moesten maken aan het algemeen belang. Voor de militair-geneeskundigen betekende dit dat zij de waarheid moesten erkennen niet zonder hulp voor de zieken en gewonden te kunnen zorgen. Al degenen die hulp wilden verlenen moesten daarom welwillend tegemoet getreden worden. Het Rode Kruis moest echter erkennen dat bij het oorlogvoeren alleen de overwinning telde, 'en dat, juist daarom, niet aan alle eischen der mensche-lijkheid kan worden voldaan; -ook die eischen kunnen overdreven worden, en dit sticht kwaad'.⁵ Dat ook de overige leden van het Haagsche hoofdcomité, waarvan Bosscha een jaar eerder afscheid had genomen, weinig moeite met Zegers' verhaal zullen hebben gehad, blijkt uit het opsturen van een aantal exemplaren van Zegers' werk naar het comité in Nederlandsch-Indië ter bestudering.⁶

¹ Slechts van twee juryleden, de twee militairen, is het rapport bekend. De derde, waarschijnlijk een arts, wenste anoniem te blijven. Het Roode Kruis en de Amsterdamsche linie, p. 190

² H.A. Zegers, *De geneeskundige dienst in de Amsterdamsche linie*, Amsterdam 1873, p. 23-25, citaat: p. 25

³ a.w., p. 25-26

⁴ Knoop, *Congres*, p. 38

⁵ Zegers, a.w., p. 118; Ook het andere jurylid, majoor der genie J.H. Kromhout, stemde met Zegers in, maar trok niet diens conclusie dat het Rode Kruis gevolmachtigden naar het legerbestuur moest afvaardigen. Dit was onnodig. "Wanneer de burgers door het 'Roode Kruis', uit zeer hoog te waarderen vaderlandsche menschenliefde, mede willen werken tot leeniging van smart, dan moeten zij zich van den beginne af geheel onderwerpen aan de Militaire Autoriteit en dus in zoover lijdelijk zijn." a.w., p. 104

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 263, De Stuers aan NIRK, 30-3-1874

L.H. Verwey: een der stichters van het NRK

Verwey was de opvolger van Knoop in de pogingen tot een Nederlands Rode Kruis-comité te komen, en hij was wel succesvol. In december 1866 publiceerde hij een *Rapport over het oprigten van een comité tot verpleging van zieke en gewonde krijgslieden in oorlogstijd*, geschreven in opdracht van de conservatieve minister van oorlog J.A. van den Bosch. Verweys rapport werd door Van den Bosch aan Willem III aangeboden,¹ en de minister van oorlog wist te bereiken dat de koning tot oprichting van een nationale hulpvereniging zou overgaan.² Dit betekent dat de tentoonstelling in Parijs slechts aanleiding en niet oorzaak is geweest, en dat het weliswaar de hand van Willem III was die het NRK in het leven heeft geroepen, maar dat die hand door anderen is geleid. Willem III is niet de enige vader van het NRK, ook Verwey en Van den Bosch hebben aan de verwekking bijgedragen.

Verwey, lid van de geneeskundige raad van Zuid-Holland, sprak in 1868 zijn tevredenheid uit over de innige band tussen NRK, regering en leger, die ontstaan was door de koninklijke stichting en de benoeming van de leden van het hoofdcomité op voorspraak van de ministeries van oorlog en marine.³ In de één jaar later verschenen brochure *Het Roode Kruis, noodzakelijk in den oorlog, nuttig in vreedstijd, ten allen tijde weldadig*, lichtte hij zijn denkbeelden over het werk van het Rode Kruis nader toe. Hij beargumenteerde dat de MGD nooit voor zijn taak berekend kon zijn, simpelweg omdat die dienst dan in tijd van vrede veel te zwaar op het budget van het ministerie van oorlog zou drukken.⁴ Om nu voor het daardoor noodzakelijke, aanvullende werk in de niet te vermijden, zeker eens komende oorlog gereed te zijn, zouden de artsen en apothekers zich bij NRK-comités moeten aansluiten en zich de speciale kennis van militaire artsen en apothekers eigen moeten maken.⁵ Voor het onderwijs aan verplegend personeel en helpers moest het ministerie van oorlog de militaire hospitalen op verzoek van het hoofdcomité, beschikbaar stellen.⁶

Lodewijk Mulder: Rode Kruis een weldaad voor het leger

Lodewijk Mulder, oud-majoor der infanterie, was evenals Bosscha lid van de Vereening ter Beoefening van de Krijgswetenschap, een door Willem III verguisd discussieplatform voor militairen en niet-militairen over aangelegenheden betreffende leger en marine.⁷ Eveneens gelijk Bosscha - maar zeker niet zoals alle andere leden van die vereniging - bleef Mulder de onafhankelijkheid van het NRK ten opzichte van regering en leger benadrukken. Om de in vreedstijd voorbereide hulp in tijd van oorlog effectief te kunnen verlenen, moest weliswaar na het uitbreken van de oorlog

¹ a.w., inv. nr. 309, archiefstuk 20a, 20b

² Het Roode Kruis en de Amsterdamsche linie, p. 189

³ Verwey, *De vrouwen*, p. 50-51

⁴ Verwey, *Het Roode Kruis*, p. 13

⁵ a.w., p. 18

⁶ a.w., p. 19

⁷ Bevaart, a.w., p. 301-302. Willem III hield van gehoorzamende, en niet van discussiërende, dus mogelijk kritische, oppositionele militairen.

het NRK overleg voeren met de politieke en militaire autoriteiten, en mens en materiaal ter beschikking stellen van het legerbestuur, maar 'daarbij evenwel zijne zelfstandigheid bewarende in het beramen zijner maatregelen en het beheer zijner middelen'.¹ Dit wil echter niet zeggen dat Bosscha en Mulder twee mensen met één gedachte waren. De voorzichtigheid die Bosscha nog in acht had genomen bij samenwerking tussen NRK en MGD, liet Mulder varen. Zo zeer zelfs dat de vraag gerechtvaardigd is hoe hij dacht de gewenste zelfstandigheid vorm te geven.

Mulder hield de militaire belangen nauwgezet in het oog. De onafhankelijke hulp moest de discipline op kunnen brengen de oorlogvoering niet te belemmeren. De menslievendheid moest gepaard gaan aan een goed begrip van hetgeen militair gezien noodzakelijk was.² Het Rode Kruis was opgericht omdat de MGD alleen de verzorging van de zieken en gewonden niet op zich kon nemen. Dit gebrek had zich tot op dat moment altijd geopenbaard en zou zich waarschijnlijk ook in de toekomst altijd blijven openbaren.³ De MGD bezat altijd een zekere logheid die elk officieel orgaan kenmerkte, en die de broodnodige improvisatie bij plotseling optredende calamiteiten moeilijk maakte. In een oorlog - zelf al een plotseling optredende calamiteit - zouden dergelijke calamiteiten, met duizenden gewonden, stevast voor blijven komen.⁴ Mulder was er dan ook vast van overtuigd dat zelfs de best georganiseerde MGD, nog ruimte liet voor charitas, 'en op die plaats juist is het, waar de vereenigingen tot ondersteuning van den gewonden krijgsman het terrein harer werkzaamheid moeten zoeken'.⁵

De grondgedachte waarvan het Rode Kruis was uitgegaan was, dat op de regering de plicht rustte om alles te doen wat mogelijk was om de MGD, 'dit gewigtige onderdeel der legerorganisatie', tot de hoogst mogelijke staat van perfectie te brengen.⁶ De soldaat 'die voor de eer van zijn vaandel op het slagveld wordt ter neergeveld, die zijn bloed vergiet voor de vrijheid, de onafhankelijkheid van zijn vaderland', had 'een onbetwistbaar regt op den bijstand, den krachtigen bijstand van zijne landgenooten'.⁷ Indien de regering niet in staat was aan dit recht volledig tegemoet te komen, was het de plicht van de natie het ontbrekende aan te vullen: 'menschlievendheid zoowel als nationaliteitsgevoel schrijven haar dien pligt voor'.⁸ Mulder onderstreepte de woorden van Nicosia Landa dat het Rode Kruis niets meer was dan een gedeeltelijke afbetaling van de schuld aan de soldaat 'omdat het heilige pand der volkseer, waarvan de bewaring toevertrouwd is aan hen, die tot het leger behooren, ons allen nader is en dierbaarder dan have, dan huisgezin, dan het leven'.⁹ Een zo goed mogelijke verzorging van de zieke en gewonde soldaten door MGD en NRK gezamenlijk was

¹ Lodewijk Mulder, 'De vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, 1867-1868, p. 117-176 (verg. 31-1-1868), p. 153

² a.w., p. 127-128

³ Mulder, Voorbereiding, p. 9; ook: Verwey, Het Roode Kruis, p. 7

⁴ Mulder, De vereeniging, p. 143-144

⁵ a.w., p. 144-145

⁶ a.w., p. 138

⁷ Mulder, Voorbereiding, p. 9

⁸ idem

⁹ Mulder, De vereeniging, p. 139

niet louter menslievendheid. Het was ook simpel landsbelang.¹

Mulder weersprak de angst die leefde bij sommige militaire artsen, zoals de nog te bespreken M.W.C. Gori, dat de stichting van het Rode Kruis ten koste zou gaan van de MGD. Het Rode Kruis ontnam de regering niet de plicht te zorgen voor een optimale geneeskundige legerdienst. Niet het vervangen of ondermijnen, maar het ondersteunen van de officiële hulpverlening stond het Rode Kruis voor ogen.² Het NRK zou de algehele leiding van de liefdadige hulp in handen moeten krijgen, maar 'in betrekking tot het leger' zou het zich moeten voegen 'naar de impulsie en de leiding, welke van die zijde komt'.³ Van de vrijwilligers van het Rode Kruis moest en kon geëist worden dat zij zich volkomen aan de militaire discipline onderwierpen en zich onder het bevel van de militaire autoriteiten stelden. Als ware het om aan te geven dat dit niet slechts zijn persoonlijke mening was, maar werd onderschreven door het gehele Rode Kruis, om aldus weifelende officieren van gezondheid voor het Rode Kruis te enthousiasmeren, voegde Mulder hieraan toe: 'zoo als trouwens in het 6e artikel van het besluit der Geneefsche conventie is bepaald'.⁴ Altijd moest in het oog gehouden worden dat ondersteuning en aanvulling van de officiële hulpdienst het hoofddoel was. Alleen dan zou de liefdadige hulp 'vruchten kunnen dragen en overal gewenscht en welkom zijn'.⁵ Dan ook zou het Rode Kruis in de toekomst wellicht een zegen voor de gehele mensheid zijn, maar in ieder geval was het nu reeds "een weldaad voor het leger".⁶

Uiteraard, aldus Mulder, moest bij deze samenwerking van de kant van het Rode Kruis de nodige tact in het oog worden gehouden, zodat zelfs de schijn van 'ongepaste bemoeizucht of kritiek, die de entente cordiale zou kunnen verbreken', vermeden werd. Die entente moest namelijk bestaan en zou 'bij verstandig overleg' ook bestaan. Een entente 'tussen twee lichamen, die in tijden van gevaar de handen zullen moeten ineenslaan *ter bereiking van een gemeenschappelijk doel*'.⁷

Het is al met al niet verwonderlijk dat Mulder een tiental jaren na oprichting van het NRK de mening bleek toegedaan dat die vereniging alleen volkomen neutraal moest zijn indien er geen landgenoten aan de oorlog deelnamen, een oorlog waarvan Mulder overigens gelijk de Dunant van Solferino, alleen de gevolgen betreunde.⁸ Weliswaar was het Rode Kruis uit een humanitair beginsel ontsproten en mocht het dus in elke verwonde krijgsman slechts een hulpbehoevend medemens zien, 'zelfs waar hij het vaandel van de meest onrechtvaardige zaak verplicht was te volgen', maar, dit neutraliteitsstandpunt gold alleen in zoverre het eigen land niet aan de op dat moment woedende oorlog deelnam. Was dat wel het geval, dan zouden 'natuurlijk' de soldaten van het eigen leger 'een uitsluitend recht op hulp kunnen doen gelden'.⁹

¹ a.w., p. 143

² a.w., p. 138; Mulder, Voorbereiding, p. 14

³ Mulder, De vereeniging, p. 153; idem, Voorbereiding, p. 10

⁴ Mulder, De vereeniging, p. 152

⁵ a.w., p. 153-154

⁶ a.w., p. 156

⁷ Mulder, Voorbereiding, p. 14 (curs.: LvB)

⁸ a.w., p. 17-18

⁹ Lodewijk Mulder, 'Een paar mededeelingen omtrent het Roode Kruis op het oorlogstooneel in het

Het aan de ene kant onderstrepen van het verschillende karakter van Rode Kruis en MGD - al hadden zij aldus Mulder wel hetzelfde doel - en het aan de andere kant toejuichen van de band tussen NRK, regering en leger, leidden tot verwarring en cirkelredenen. Zo vroeg professor Polano, afgevaardigde van de afdeling Leiden op de speciale vergadering van 10 juli 1872, zich af of er nu wel of geen samenwerking met het leger bestond, hetgeen blijkbaar nog niet voor iedereen duidelijk was. De voorzitter van de vergadering, Van Meurs, antwoordde niet bevreesd te zijn voor samenwerking met het leger, juist omdat die samenwerking er al was. De uitvoering van het KB van 19 juli 1867 was in handen gelegd van de ministeries van oorlog en marine. De chefs van de geneeskundige diensten der land- en zeemacht, alsmede de chef van de militaire administratie, waren in het hoofdcomité vertegenwoordigd.¹

Ook de in 1870 verkondigde bepaling van opperbevelhebber der landmacht kroonprins Willem, de in 1879 overleden beoogde opvolger van Willem III, dat ieder burger die de Rode Kruis-armband droeg, daarvoor een bewijs van toestemming van een militaire autoriteit moest hebben, duidt op een allengs inniger band van het NRK met de krijgsmacht. Deze bepaling was bedoeld om het misbruik voor persoonlijk gewin dat zo nu en dan van het Rode Kruis-teken werd gemaakt, in te dammen. Iemand die het bewijs van toestemming niet kon overleggen, kon 'door de leger-gendarmen gevat en naar zijne woonplaats teruggewezen' worden. Eraan gepaard ging een eerste beperking van de bewegingsvrijheid van de vrijwillige hulpverleners.

De vrijwillige transport-colonnes mogen zich voortaan niet meer vrij, maar slechts daarheen, waarheen het oppercommando hen verwijst, bewegen. Op die wijze kan de vrijwillige weldadigheid, door de militaire autoriteit beschermd, zich nuttig bewegen en worden die personen, die, door het Roode Kruis gedekt, soms onregtvaardige requisitiën deden, uit het leger geweerd.²

Voorbereiding in vreedstijd: de verpleegstersopleiding

Met de beslissing de goede tijden geheel te vullen met de voorbereiding op slechte tijden was nog geen antwoord gegeven op de vraag wat de aard van die voorbereiding moest zijn. Reeds kort na de stichting van het NRK wees officier van gezondheid en NRK-propagandist van het eerste uur Piekema er echter op dat de beste manier om aan de plicht tot voorbereiding in vreedstijd te voldoen, het oprichten en instandhouden van een verpleegsterskorps was, omdat daarmee 'de militaire geneeskundige dienst niet weinig geholpen' zou zijn.³ Aldus geschiedde. Artikel 2 onder het kopje *Voorbereiding in tijd van vrede*, van de *Algemeene regeling der werkzaamheden van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde krijgslieden in*

Oosten', in: *Het vaderland*, 19/20/21-11-1877, 20-11-1877, kolom 1

¹ Hand., deel III, p. 151

² 'Berigten. Het Roode Kruis', in: NTVG, 1870, p. 693; Dat in dit bericht het woord 'transport-colonnes' voorkomt is curieus. De oprichting van dergelijke colonnes geschiedde pas in het begin van deze eeuw. Het zal dan ook zijn bedoeld als een algemene aanduiding voor de in groepsverband optredende Rode Kruishelpers en helpsters.

³ Piekema, a.w., p. 235

Tijd van Oorlog, uit 1877, riep de afdelingen op over te gaan tot het opleiden van verplegers en verpleegsters.¹ Dit verliep niet vlot genoeg naar de zin van een aantal leden, en op de algemene vergadering zes jaren later werd opgeroepen tot het vormen van een commissie die verdere stappen diende te onderzoeken.

In het *Rapport van de commissie benoemd naar aanleiding van het besluit der algemeene vergadering van 10 oktober 1883, betreffende de opleiding van ziekenverplegers en ziekenverpleegsters* wordt gemeld dat het opleiden en beschikbaar hebben van verplegend personeel van levensbelang was voor het NRK, wilde het aan de bij de oprichting toebedeelde taak kunnen voldoen. Het opleiden van verplegend personeel werd daarop in eigen hand genomen, in de hoop dat dat personeel na de opleiding bij het Rode Kruis in dienst zou blijven.² Dit zou bitter tegenvallen.

Er werd besloten te beginnen met een klein korps verpleegsters, zestien in getal, die een opleiding van twee jaar in het Rotterdamse Coolsingelziekenhuis zouden genieten, en daarna in betaalde dienst van het hoofdcomité zouden treden. Maar, de activiteiten die het NRK en zijn comités ontplooiden moesten zoals gezegd betrekking hebben op de voorbereiding van de hulp in oorlogstijd en dit gaf een probleem bij de opleiding van verpleegsters. Een eenmaal opgeleide verpleegster kon niet, zoals met verzameld materiaal gebeurde, in een magazijn worden weggezet tot de tijd voor gebruik was aangebroken. Desondanks was die opleiding noodzakelijk omdat het onmogelijk was in tijd van oorlog een voldoende aantal elders opgeleide verpleegsters in dienst te nemen. Een dergelijke opleiding namelijk bestond eenvoudigweg nog niet. Dus werd ondanks bovenstaand dilemma toch het opleiden van verplegend personeel ter hand genomen. Steun in de rug hierbij was de in die tijd opgetreden vooruitgang in de medische zorg - betere methodes van narcose, antisepsis -, waardoor ziekenhuizen langzaam maar zeker een grotere rol gingen vervullen. Daarvóór had de wereld van de verpleging zich voornamelijk in de thuiszorg afgespeeld. In vreedstijd zouden de zusters in ziekenhuizen kunnen werken, volgens aanwijzingen van het Haags bestuur, en in oorlogstijd zouden zij dan geheel ter beschikking van dat bestuur moeten staan. De Rode Kruis-opleiding bleek echter al snel een voorbeeld van de wet van de remmende voorsprong te zijn. Door het gebrek aan Rode Kruis-emplooi na voltooiing van de studie, was het moeilijk de verpleegsters bij de vereniging betrokken te houden. Zo hadden in 1890 en '91 zes verpleegsters het diploma behaald. Van hen was vijf jaar later niemand meer bij het NRK in dienst. Toen andere verenigingen als het Witte Kruis, die niet te kampen hadden met een beperking van het werkterrein in tijd, ook opleidingen gingen verzorgen, werd die van het Rode Kruis al snel naar de achtergrond gedrongen en in 1897 stopgezet.³ Het hoofdcomité gaf een verklaring uit waar de rancune van afdroop. Als voornaamste oorzaak voor het mislukken van de opleiding werd 'het gemis aan besef bij de Gediplomeerden van haar moreele verplichtingen jegens onze Vereeniging' opgegeven. Het NRK had 'met vrijgeveige

¹ *Algemeene regeling der werkzaamheden van de Nederlandsche vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog*, Den Haag 1877, p. 1

² *Rapport van de commissie benoemd naar aanleiding van het besluit der algemeene vergadering van 10 oktober 1883, betreffende de opleiding van ziekenverplegers en ziekenverpleegsters*, Utrecht 1885, p. 4

³ M.J. van Lieburg, *Het Coolsingelziekenhuis te Rotterdam (1839-1900)*, Amsterdam 1986, p. 545-553; Stumpel, Van Lieburg, *Het NRK*, p. 24-25; Verspijck, a.w., p. 75-76

hand haar opleiding' bekostigd, 'in het stellig vertrouwen gedurende enkele jaren althans, te zullen kunnen beschikken over haar diensten als ziekenverpleegster'.

Dat vertrouwen is echter jammerlijk beschaamd. Eenmaal toch in het bezit van het zeer begeerde diploma en na twee jaar lang geteerd en geleerd te hebben op kosten van het Roode Kruis, meenen onze leerlingen haar dankbaarheid voor het genotene niet beter te kunnen manifesteren, dan onder allerlei voorwendsels of uitvluchten, zoo spoedig mogelijk zich te onttrekken aan de eenmaal aangegane verbintenis en den rug toe te keeren aan het Ned. Roode Kruis.¹

Door dit alles ontstonden er bij het Haagse comité ook twijfels over het nut van het instandhouden van het verpleegsterskorps. Nu de eigen opleiding was weggevallen, zou het nog moeilijker zijn de leden vast te houden. Het NRK droeg wel de lasten, maar plukte nauwelijks de vruchten. Er werd gespeeld met de gedachte het korps door een mannelijk equivalent te vervangen. De woordvoersters der verpleegsters protesteerden. Zij wezen op de taak van het Rode Kruis die, al was de geografische grens tussen Rode Kruiswerk en werk van de MGD vaak moeilijk te trekken, voornamelijk achter het slagveld lag. Dus was het noodzakelijk een verpleegsterskorps in stand te houden zodat er in tijd van oorlog voor vervanging van de naar het slagveld trekkende verplegers, werkzaam in de militaire ziekenhuizen, gezorgd kon worden. Dit 'reservekorps' moest uit vrouwen bestaan omdat in tijd van oorlog een man andere bezigheden had. Mocht het tot een oorlog komen, dan zou Nederland 'de vrijheid en onafhankelijkheid van zijn grond, met inspanning van alle krachten te verdedigen hebben tegen een hoogstwaarschijnlijk overmachtigen vijand'. Geen man zou dan in het gevecht gemist kunnen worden.

De valide mannen daarheen, geen enkele uitgezonderd. En onze vrouwen daarachter.²

Van het werk achter het front moest het Rode Kruis het middelpunt zijn en hoe beter het aan dat werk voldeed, 'des te meer mannekrachten zullen er beschikbaar blijven om den vaderlandschen bodem te beschermen tegen vreemd geweld en dwingelandij'.³

Deze instelling was ook al tot uiting gekomen in een brief van het Haags vrouwencomité in 1885. Het stelde daarin het hoofdcomité ondermeer voor, als in vredetijd twee verzoeken om verpleging binnenkwamen, waarvan er maar één kon worden gehonoreerd, en één van die verzoeken kwam van (het gezin van) een militair, om dan automatisch de wens van de militair in te willigen. Het was immers niet meer dan billijk de voorkeur in oorlogstijd tot vredesdagen uit te strekken.

Op die wijze zou de band tusschen onze strijders en het Roode Kruis nauwer toegehaald worden, en bij Leger en Vloot hulp en steun gevonden voor de instelling, die hen gedurig zal ten goede komen.⁴

¹ Hand., deel XV, p. 18-19; ook: Van Lieburg, Het Coolsingelziekenhuis, p. 552

² Hand., deel XVII, p. 22-28, citaat: p. 28

³ a.w., p. 28

⁴ Hand., deel IX, p. 121

M.W.C. Gori was tot het eind van de jaren zestig officier van gezondheid en daarna burgerarts met een bovengemiddelde militaire belangstelling. Ofschoon hij nooit deel heeft uitgemaakt van het NRK-hoofddcomité, is het toch zaak nader op die figuur in te gaan. Hij mag het prototype worden genoemd van de militair-geneeskundige die eerst Rode Kruis- vijandig was, maar later een welwillende houding tegenover die instelling aannam. Bovendien zou hij invloed op het denken van diverse leden van de vereniging gaan uitoefenen.¹ Na eerst geen goed woord over te hebben gehad voor de tentoonstelling die het NRK in 1869 had georganiseerd,² werd hij lid en zelfs voorzitter van de afdeling Amsterdam, en nam in 1872 zitting in een tijdens de speciale vergadering van 10 juli in het leven geroepen commissie, die zorg zou gaan dragen voor een steeds actuele lijst van al hetgeen op het gebied van de militaire geneeskunde werd uitgevonden of verbeterd.³

Het is niet overdreven te stellen dat Gori een van de eerste Nederlandse vertegenwoordigers van de oorlogsbeweging was. De verdediging van het land was een zaak voor het gehele volk en dus moest voor een ieder een taak in het leger zijn weggelegd. Met name voor artsen waren leger en slagveld niet alleen ideale, maar ook verplichte arbeidsplaatsen.⁴ Daarom ook moest de Rijkskweekschool worden opgeheven. De gehele geneeskundige opleiding moest worden gemilitariseerd.⁵ Op het moment dat in voormalig Nederlandsch-Indië de strijd tussen het KNIL en de Atjehers was ontbrand, omschreef hij de Nederlandse soldaten als 'edele verdedigers van onafhankelijkheid, van orde en vrijheid'.⁶ Het was zijn innigste overtuiging dat 'het met een volk even zoo gesteld is als met een enkel mensch, en dat hij, die zijne vrijheid en onafhankelijkheid niet weet te bewaren of te verdedigen, niet waard is te leven'.⁷ 's Mensen eer lag op het slagveld,⁸ en de oorlog was een onmisbaar instrument voor de vooruitgang van de menselijke soort.

Tegenover dat onophoudelijk herhaalde: de oorlog is een ramp, stellen wij, de oorlog kan een zegen worden! (...) De oorlogen en de groote gebeurtenissen die ze voorafgaan en volgen, zijn (...) in staat om de krachtigste karakters te voorschijn te roepen. Onze geschiedenis (...) bewijst het door zoo menige schitterende bladzijde, die in staat is, de edelste snaren in ons binnenste te treffen.⁹

¹ Een eerste voorbeeld was Piekema. Piekema, a.w., p. 235

² Zie: M.W.C. Gori, 'Een bezoek op de tentoonstelling van voorwerpen tot hulp, verpleging, vervoer en verblijf van zieken en gewonden', in: NTvG, 1869, II, p. 554-561

³ Hand., deel III, p. 148

⁴ M.W.C. Gori, 'De militaire geneeskundige dienst in Noord-Amerika, in zoverre de daar gevolgde beginse-len en verkregen resultaten voor Nederland van belang zijn te achten', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 3 (1867-1868), p. 1-35 (verslag van de verg. 25-10-1867), p. 14

⁵ Iets over de MGD, p. 287

⁶ M.W.C. Gori, 'Over de vooruitgang in de militaire geneeskunde, naar aanleiding van de wereldten-toonstelling te Weenen in 1873', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 9 (1873-1874), p. 425-510 (verslag van de verg. 24-4-1874), p. 426

⁷ Iets over de MGD, p. 299

⁸ M.W.C. Gori, *De militaire chirurgie en de geneeskundigen te velde*, Amsterdam 1875, p. 50

⁹ M.W.C. Gori, 'De militaire geneeskundige organisatie, en den geneeskundige dienst te velde', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 15 (1879-1880), p. 137-230 (verslag van de verg. 8-1-

In een lezing voor de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, oktober 1867, klaagde Gori dat aan de militaire geneeskunde in die vereniging weinig tot geen aandacht werd gegeven. Dit was onbegrijpelijk niet alleen vanwege de reeds eerder door anderen aangegeven heilige plicht ten opzichte van 's lands verdedigers, maar ook omdat door dat tekort aan aandacht 'de levende strijdkrachten' onnodig werden verzwakt.¹ Geneeskundige hulp aan soldaten was een teken van beschaving en simpelweg van eminent belang voor het leger.² Vooral dit laatste punt moest meer en meer in ogenschouw worden genomen nu de oorlogen steeds meer en steeds zwaarder gewonde slachtoffers te zien gaven. (Een opmerking die in schril contrast staat met hetgeen bewonderaars van de 'humane' wapens steeds naar voren brachten.) Het was zaak die ontwikkeling geheel te pareren met steeds betere geneeskundige hulp. Wellicht dat dit niet geheel zou kunnen slagen, maar er moest in ieder geval naar worden gestreefd, 'want de verdediging wordt er meê gebaat'. Het moreel verbeterde, de moed waarmee gestreden werd nam toe, indien de soldaten wisten dat er voor goede medische hulp was gezorgd.³

Tevens moest de geneeskundige hulp worden verbeterd omdat, zoals gezegd, de meeste slachtoffers niet vielen door kogel en bajonet, maar door ziekte als gevolg van slechte hygiëne. Indien de hygiëne zou verbeteren en de zieken sneller en beter behandeld zouden kunnen worden, dan zouden 'de vele herstelden hunne plaatsen in de gelederen kunnen hernemen wat vooral voor kleinere volken en bij langere wederstand van belang is'.⁴ Bij grote volken en korte strijd was er levend materiaal in overvloed.

Al met al concludeerde Gori in zijn verzamelde werken meermaals dat de soldaten zich 'met kalm vertrouwen' zouden wijden 'aan de nationale zaak', als zij wisten na verwonding verpleegd te zullen worden.⁵ Tekenend voor de ontwikkeling die Gori doormaakte in zijn houding tegenover het Rode Kruis, is dat toen hij deze conclusie in 1869 voor het eerst neerschreef er nog geen sprake was van een actieve rol van het NRK. In 1874 echter vervolgde hij met de opmerking: 'dat den hulpverenigingen van het Roode Kruis de plaats zullen innemen van afwezige betrekkingen en vrienden', waarmee hij wel aangaf ook het Rode Kruis vooral van belang te achten vanwege het positieve effect op het moreel van de soldaat, de grootte en kracht van het leger.⁶

De relatie die Gori legde tussen een goede medische dienst en de sterkte van het leger wijst al op het doel dat volgens hem elke officier van gezondheid voor ogen moest staan. In de eerste plaats moesten de geneeskundige troepen er voor zorgen dat 'het leger zoo voltallig en strijdvaardig mogelijk' werd gehouden. 'Door een spoedige en doelmatige hulp' moesten 'mogelijke verliezen door verwondingen of ziekten zoo gering mogelijk' blijven, en door 'bekwame leiding en goede verdeling van personeel

1880), p. 139

¹ Gori, *De MGD in N.-Amerika*, p. 2

² idem, *Het vervoer van zieken en gewonden*, Amsterdam 1869, p. 2; Gori, *De MG organisatie*, p. 5

³ Gori, *Het vervoer*, p. 2-3

⁴ a.w., p. 3

⁵ Gori, *Het vervoer*, p. 3; Gori, *Over den vooruitgang*, p. 427; Gori, *De militaire chirurgie*, p. 35

⁶ Gori, *Over den vooruitgang*, p. 427

en materiaal, maar vooral ook, door een onafgebroken samenwerking en onvermoeide toewijding van alle krachten', moest de MGD, als elk ander onderdeel van het leger, 'de overwinning (...) helpen verzekeren!'.¹

Vanuit dit gedachtengoed opende Gori kort na oprichting het vuur op het NRK. In de reeds aangehaalde lezing bepleitte hij versterking en reorganisatie van de MGD. De opmerking dat dit niet meer nodig zou zijn nu er een Rode Kruis-vereniging was, bestreed hij. Sterker, hij vreesde zelfs dat 'juist door het bestaan van die vereenigingen van de noodzakelijke verbeteringen in den militairen geneeskundigen dienst' zou worden afgezien, en het bestaan van het Rode Kruis dus eerder een nadeel dan een voordeel voor de gewonde soldaat was.² Tot op dat moment had Gori alleen maar het aanwijzen van gebreken in de MGD door het Rode Kruis kunnen constateren, maar niet het aanvullen daarvan. De conventie van Genève was gebaseerd op de stelling dat de MGD noodzakelijkerwijs tekort moest schieten, maar niemand had kunnen aantonen dat dit niet met een simpele reorganisatie opgeheven kon worden. Dit duidde er volgens Gori op dat in plaats van een slecht stelsel, niet een beter stelsel werd gewenst, maar een '**stelselloosheid** van de ergste soort'.³

Gori kon niet anders dan concluderen dat de artikelen van het Geneefs traktaat volkomen illusoir zouden blijken te zijn, tenzij ze grondig zouden worden herzien.⁴ De neutraliteit van het militair-geneeskundig personeel bijvoorbeeld, zou in elke oorlog, als 'macht boven recht' ging, worden geschonden.⁵ Hij zag dan ook geen enkel Nederlands voordeel in de ondertekening van de conventie. Niet alleen was een vereniging voor liefdadige hulp in Nederland overbodig, omdat 'onbegrensde milddadigheid' in het karakter der Nederlanders zat vervlochten, maar bovendien zou bij de verdediging van Nederland, waarbij zo weinig mogelijk aan het toeval mocht worden overgelaten, een dergelijke vereniging slechts tot verwarring en complicaties aanleiding geven. De daadwerkelijke geneeskundige hulp aan zieken en gewonden was het terrein van de MGD en van de MGD alleen.⁶

De op bovengenoemde vergadering eveneens aanwezige Mulder was het uiteraard niet met de zienswijze van Gori eens en kondigde aan bij een volgende zitting zijn bezwaren uiteen te zetten.⁷ Zijns inziens hadden de diverse Rode Kruis-verenigingen hun praktisch nut reeds vele malen bewezen. Natuurlijk was er ook vaak spontaan hulp ontstaan met niet te miskennen resultaten, maar wie zou kunnen betwijfelen, dat die resultaten niet nog beter zouden zijn geweest indien de hulp had kunnen worden

¹ M.W.C. Gori, *De ambulance-dienst op het congrès international sur le service en campagne en de wereldtentoonstelling te Parijs in 1878*, Amsterdam 1879, p. 10

² Gori, *De MGD in N.-Amerika*, p. 27; ook: *Iets over de MGD*, p. 295, 299

³ idem

⁴ Gori, *De MGD in N.-Amerika*, p. 27-29

⁵ a.w., p. 29

⁶ a.w., p. 30; Ook de dominee E. Laurillard, tot 1907 secretaris van de afdeling Amsterdam en deelnemer aan een van de ambulances naar de Frans-Duitse slagvelden, gaf hoog op van de natuurlijke goedheid der Nederlanders. "Bij vele staten staan wij achter, als het aankomt op 't ontwikkelen van de kracht des gewelds, maar voor geen staat doen wij toch nog onder, Goddank!, als het aankomt op het uitdeelen van den zegen der liefde." E. Laurillard, *Een tocht naar Sedan*, Leiden 1871, p. 18

⁷ Gori, a.w., p. 35

uitgevoerd door een goed georganiseerde en voorbereide vereniging?¹

Gori was niet overtuigd. Hij bleef bij het standpunt dat hij zich niet kon verenigen noch met de Geneefse conventie, noch met het NRK, noch met de ter verdediging daarvan aangevoerde argumenten.² Niet dat hij een tegenstander van de neutralisering was (waarbij eraan gedacht moet worden dat dat in die tijd, en zeker bij iemand als Gori, vaak de betekenis van 'onschendbaarheid' en niet van 'onzijdigheid' had), maar die neutralisering was volgens hem een oud gebruik dat niet met regels vastgelegd had hoeven te worden. Dat juist grote, militair sterke landen als Pruisen met de Geneefse conventie hadden ingestemd, kon toch alleen maar betekenen dat het verdrag geen overwinning van het humanitarisme was, maar 'eene acte van teruggang' voor kleine, militair zwakke landen als Nederland?³

De voorstanders van de conventie werden volgens Gori niet moe te wijzen op de noodzakelijkerwijs ontoereikende hulp die de MGD kon bieden. Als bewijs daarvoor wezen ze echter naar oorlogen gevoerd door landen die honderdduizenden manschappen in de strijd wierpen, oorlogen dus van zulk een omvang 'dat zij door een Nederlandsch leger wel nimmer' zouden worden gevoerd.⁴ Gori bleef dan ook opteren voor een herziening van de MGD in plaats van de door hem gevreesde stelselloosheid.⁵ Er moest worden geprobeerd een geneeskundige dienst op te zetten die geheel alleen voor de medische hulp kon zorgen. Dat dit geen hersenschim was, werd vanaf de dagen van de Krimoorlog door de Engelse *military health service* keer op keer bewezen.⁶

Gori bepleitte het vormen van een militair-geneeskundige reserve. Iedere arts zou vrijgesteld moeten worden van militaire dienst op voorwaarde dat hij in tijd van oorlog enkele jaren de gelederen van de MGD zou versterken.⁷ Hij verwierp het ondermeer door Basting voorgestane stelsel van 'ziekenverstrooiing' - verspreiding van de zieken en gewonden over het gehele land, in plaats van concentratie op een aantal plaatsen. Dit zou ten eerste in een oorlogssituatie onmogelijk zijn, en ten tweede zouden zo de zieken en gewonden 'aan alle contrôle vanwege het militaire beheer' onttrokken worden.⁸ Volgens Gori moest er gezorgd worden voor een in vreedstijd betrekkelijk

¹ Mulder, De vereeniging, p. 147; Mulder was niet de enige die Gori's herhaalde kritiek op het NRK in het verkeerde keelgat schoot. Lid van de tentoonstellingscommissie, van de Haagse afdeling en later ook van het hoofdcomité, J.L.C. Pompe van Meerdervoort, wees erop dat het NRK niet uit was op vervanging van, maar op hulp aan de MGD. J.L.C. Pompe van Meerdervoort, 'Tentoonstelling van de Nederlandsche vereeniging onder het Roode Kruis te 's Gravenhage', in: NTvG, jrg. 6 (1870), I, p. 109-114, p. 110; Van Tuyll van Serooskerken kapittelde Gori enkele jaren later toen deze zich wederom afvroeg wat de comités in tijd van vrede moesten doen om zich het best op de taak in oorlog voor te kunnen bereiden. Van Tuyll van Serooskerken - "niet praten, doen" - verwonderde dit niet. "De eenige man in Nederland die in onze tentoonstelling van 1869, niets goeds of nuttigs heeft gezien, en die in zijn schrijven zo kwetsend was voor hen, die in 1870 en 71, als verplegers de eer van onze Vereeniging hebben weten op te houden, die man is het niet kwalijk te nemen, dat hij nu nog vragen doet, in plaats van al dadelijk het nuttige en goede aan te wijzen." Van Tuyll van Serooskerken, a.w., p. 8

² Mulder, a.w., p. 157

³ idem

⁴ Gori, Het vervoer, p. 29

⁵ Mulder, a.w., p. 159-160

⁶ Gori, Het vervoer, p. 30-31

⁷ Gori, De MGD in N.-Amerika, p. 15

⁸ Gori, Het vervoer, p. 32

klein, maar goed geoefend militair geneeskundig korps, in oorlogstijd aangevuld met bovengenoemde reserve.¹ Deze hervorming was van groot belang voor Nederland en dus voor de Nederlanders, reden waarom iedereen, en 'vooral de vereenigingen die zich ook hier hebben gevormd onder het Roode Kruis', aan die hervorming van de MGD mee moest werken. In het door het Rode Kruis Amsterdam in 1869 uitgegeven werk *Het vervoer van zieken en gewonden* schreef hij:

Hebben zij (de Rode Kruiscomités. LvB) tot heden een sluimerend leven geleid, dan is het, omdat zij zich plaatsten op een verkeerd standpunt. De beste zaak wordt door eene verkeerde opvatting bedorven. Willen zij er naar streven den geneeskundigen dienst van leger en vloot geheel of gedeeltelijk te vervangen, dan doen zij metterdaad een onbegonnen werk. Iets anders is het, wanneer zij door de verspreiding van kennis omtrent de legerverpleging de aandacht van het algemeen voortdurend vestigen op deze gewichtige aangelegenheid. Mocht dan het oogenblik van den strijd ook hier aanbreken, dan zijn zij op de hoogte der zaak en kunnen de zich nimmer verloochenende milddadigheid der Nederlandsche natie tot gids verstrekken.²

Gori verwachtte op deze wijze veel goeds van het Rode Kruis, maar hij onderstreepte nogmaals dat het ervoor moest waken geen officiële taken van de MGD over te nemen. Daartegen kon 'niet genoeg worden gewaarschuwd'.³ Het diende zich te beperken tot het verzamelen en aankopen van hulpmiddelen om daarmee de MGD te kunnen ondersteunen. Voor actieve geneeskundige actie was Gori niet geporteerd. De zijns inziens volkomen gefaalde hulpverlening ten tijde van de Frans-Duitse oorlog staafde hem hierin.⁴

De kritiek op het Rode Kruis was allesbehalve verdwenen, maar toch is de mildere toon reeds duidelijk. Het Rode Kruis hoefde in ieder geval niet meer te verdwijnen. Langzaam maar zeker raakte Gori ervan overtuigd dat het NRK niet de vervanging van de MGD in de zin had, maar slechts het aanvullen van eventuele lacunes in de hulpverlening. In het in 1874 uitgegeven *Het Roode Kruis op de wereldtentoonstelling te Weenen 1873* is voor de achterdochtige Gori dan ook een jubelende in de plaats gekomen. In de verenigingen die hij in de tijd voor de tentoonstelling had gevolgd, had hij 'een ernstig en ijverig streven' waargenomen 'om zich de verkregen ervaring ten nutte te maken, hare hulpmiddelen te verbeteren en te vermeerderen, haar personeel te oefenen en te bekwamen, zich eindelijk voorbereiden voor een volgenden strijd, kortom zich te organiseren!'.⁵

¹ a.w., p. 33-34

² a.w., p. 34-35

³ a.w., p. 27-29

⁴ Iets over de MGD, p. 297-298; De redactie van *De nieuwe militaire spectator* bestreed in een nawoord Gori's opmerkingen over het Rode Kruis overigens fel. Hij bleef aan de oppervlakte van de zaak steken en zag daardoor voorbij aan "het groote humanitaire beginsel van het Roode Kruis (...) dat die instelling tot een zegen voor het mensdom kan maken". p. 301. Enkele jaren eerder reeds had de kapitein kwartiermeester Herckenrath reeds zijn misnoegen over de opvattingen van Gori geuit. C.Th. Herckenrath, 'Het Roode Kruis', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1870, p. 98-100

⁵ M.W.C. Gori, *Het Roode Kruis op de wereldtentoonstelling te Weenen 1873*, Amsterdam 1874, p. 152; In een bespreking van dit boek stelde Israëls dat het uitmuntende boek van Gori in het bezit diende te zijn van iedereen die belang stelde in "het Nederlandsche leger en diens welzijn". Israëls hoopte met Gori dat eindelijk de belangstelling van de legertop in verbetering van de geneeskundige zorg gelijke tred zou gaan houden met de belangstelling in steeds effectievere wapens, want met de verbetering van de

Gori was zeer zeker geen ander mens geworden. Hij had slechts zijn mening over het Rode Kruis herzien. Het positieve oordeel was het gevolg van het inzicht dat, 'en dit mag niet uit het oog worden verloren', de Rode Kruis-verenigingen van de verschillende landen hun arbeid verrichtten 'in vereeniging met de officiële geneeskundige staatshulp en onder toezicht van de Regeeringen van het land, waartoe zij behooren'.¹ Zoals de militaire geneeskunde altijd al een daad van patriottisme was geweest, zo was ook de Rode Kruis-dienst werk voor het vaderland, werk ten behoeve van de overwinning van het nationale leger geworden. Nu Nederland nog. Voor de vergaande bemoeienis van de vrijwillige hulp met de gewonden in Amerika ten tijde van de burgeroorlog, hoefde in Nederland niet gevreesd te worden. Hier was eerder het tegendeel het geval. Al te vaak naar Gori's zin werd de vraag gesteld of een bepaalde maatregel wel tot het terrein van het Rode Kruis kon worden gerekend. Toch zou ook hier de nauwe samenwerking met de MGD niet lang meer op zich laten wachten, simpelweg omdat het niet anders kon. Rode Kruis en MGD streefden beide immers hetzelfde doel na, gebruikmakend van dezelfde wetenschappelijke ontdekkingen, en stoelend op nagenoeg gelijke ervaringen.²

De samenwerking tussen vrijwillige en officiële hulp zou zelfs juist in een klein land als Nederland van de grond moeten komen.

Tot de verdediging van een klein land als het onze, zal een ieder in uren van gevaar (...) bij het leger een roeping te vervullen hebben: 'het Nederlandsche leger metterdaad worden het geheele Nederlandsche volk'. In dit eenig mogelijke, rationeele, ik zou bijna zeggen gezonde stelsel, wordt ons Roode Kruis een integreerend deel van den geneeskundigen dienst van het leger.³

Indien veranderingen in deze zin werden doorgevoerd, zoals zij in andere landen al werkelijkheid waren geworden, konden door het Rode Kruis in tijd van oorlog allen aan de strijd deelnemen en was het Nederlandse leger een synoniem voor het Nederlandse volk geworden. Bedenkingen over doel en aard van het Rode Kruis mochten hierbij geen hindernissen meer opwerpen.

Het is hoog tijd, dat de handen eindelijk aan 't werk worden geslagen, om ons leger overeenkomstig de krachten der natie zoodanig te organiseeren, te oefenen en te versterken, dat het de krachtige kern worde van een weêrbaar, orde- en vrijheidlievend volk.⁴

Ook zijn visie op de Geneefse conventie was ingrijpend veranderd. Het traktaat dat eerst nog tot een acte van teruggang was bestempeld, was nu 'een grooten stap voorwaarts (...) op den weg van beschaving naar menscheijkheid'.⁵ Om die stap van een vervolg te voorzien was het echter wel noodzakelijk dat enkele, in de praktijk gebleken gebreken werden weggenomen. Zo moest het beginsel van geneeskundige

wapens, moest ook de medische hulp worden verbeterd. Israëls, a.w., p. 4

¹ Gori, a.w., p. 152

² M.W.C. Gori, *De militaire chirurgie, de legervoerpleging, de militaire en vrijwillige gezondheidsdienst op de internationale tentoonstellingen te Philadelphia en te Brussel 1876*, Den Haag 1877, p. 173-174 (citaat: p. 174)

³ a.w., p. 175, ook: Gori, *Het RK te Weenen*, p. 159; Gori, *Over den vooruitgang*, p. 427

⁴ Gori, *De militaire chirurgie*, p. 182

⁵ Gori, *Het RK te Weenen*, p. 159-160

hulp op wederkerigheid worden gebaseerd, waarmee Gori in 1874 een stelling formuleerde die in 1906 inderdaad werd doorgevoerd. Een staat die wél voor goede medische hulp had gezorgd, kon niet, tenzij op straffe van verzwakking van de eigen militaire kracht, ook de hulp aan vijandelijke soldaten op zich nemen, indien hun overheid de verzorging had verwaarloosd. Zijns inziens kon de Geneefse conventie alleen werken indien de militair-geneeskundige inrichtingen van de oorlogvoerende landen ongeveer even sterk waren. Opmerkelijk is dat hij onder die inrichtingen de MGD 'met de hulpvereenigingen onder het Roode Kruis vereenigd' verstond.¹ Eerst werd het Rode Kruis verworpen omdat het de geneeskundige dienst zou verzwakken, nu werden MGD en vrijwillige hulp gewoon bij elkaar opgeteld. De som was de kracht van de geneeskundige zorg voor zieke en gewonde soldaten.

Maar, dit wilde nog steeds niet zeggen dat Rode Kruis en MGD inwisselbaar waren. Het Rode Kruis was een zegen voor de mensheid, maar de regering had nog altijd de plicht voor een zo perfect mogelijke MGD zorg te dragen. Immers, alleen 'naast, met en door een goed georganiseerde geneeskundige staatshulp' kon het Rode Kruis tot wasdom geraken.² Gori bleef dan ook pleiten voor een verdere uitbreiding, militarisering en hiërarchisering van de MGD, waarvan ook het NRK zou kunnen profiteren. De vrijwillige hulp moest dan wel geheel onder staats- en legertoezicht gebracht worden, oftewel: het zojuist geciteerde 'naast, met en door' dient als 'onder' te worden gelezen. Deze onderschikking moest wel met de nodige discretie doorgevoerd worden om de vrijwillige hulpverleners niet het in het geheel niet vreemde idee te geven dat zij onbetaalde arbeidskrachten waren.³

Door te veel te willen organiseren wordt het particulier initiatief gedood en de bijzondere weldadigheid in haar streven verlamd. Zoo dus aan den staat het recht van contrôle moet verzekerd zijn, zonder welke geen goed georganiseerde hulp denkbaar is, dan blijft het aan den takt en het beleid van zijne vertegenwoordigers op dit gebied, de dirigerende officieren van gezondheid, overgelaten, die contrôle en leiding zoo onmerkbaar te doen plaatshebben, dat er een wederzijds vertrouwen ontstaat, waarvan een heilzame samenwerking ten slotte het gevolg zal kunnen zijn.⁴

Deze 'samenwerking door onderschikking' was volgens Gori niet strijdig met de principes en idealen van het Rode Kruis, simpelweg omdat alleen zo de humanitaire beginselen in praktische hulp konden worden omgezet.⁵ Tevens zou de samenwerking heilzaam op de MGD kunnen uitwerken omdat daardoor het gehele militair-geneeskundig stelsel 'eene zekere buigzaamheid en lenigheid' zou verkrijgen die de zo noodzakelijke progressie in de hulpverlening een duw in de rug zouden geven.⁶

Die vooruitgang bij de medische hulp was er door Gori's waardering voor het Rode Kruis wel anders uit gaan zien. Nu MGD en Rode Kruis samen zorgden voor het moreel van de troepen, samen zorgden voor het behoud van de grootte en de sterkte van het leger, kortom: samen de noodzakelijke medische bijdrage leverden aan de

¹ a.w., p. 160

² Gori, De militaire chirurgie, p. 36; ook: Gori, De ambulance-dienst, p. 16-17

³ Gori, De militaire chirurgie, p. 57-59

⁴ a.w., p. 60

⁵ Gori, De ambulance-dienst, p. 10; ook: p. 21-24, 26

⁶ Gori, Over de vooruitgang, p. 429

verdediging van het vaderland,¹ kon ook in tijd van vrede de gehele militair medische zorg op oorlogssterkte worden gehouden.² Dit laatste was noodzakelijk omdat ook in Gori's ogen oorlogen plotseling, van de ene op de andere dag konden uitbreken.³ De oud-officier van gezondheid zou niet meer lang hoeven te wachten, voordat ook in Nederland de eerste schreden op weg naar verdergaande samenwerking tussen NRK en MGD werden gezet.

¹ Gori, De militair-geneeskundige organisatie, p. 7; Gori, De militaire chirurgie, p. 35; Gori, De ambulance dienst, p. 5

² Gori, Het RK te Weenen, p. 166; Gori, De militaire chirurgie, p. 53

³ Gori, Het RK te Weenen, p. 153; In zijn boek over het Coolsingelziekenhuis wijst Van Lieburg op de rol van Gori bij het opleiden van verpleegsters door het Witte Kruis in het Binnengasthuis te Amsterdam. (Van Lieburg, Het Coolsingelziekenhuis, p. 543) Dat Gori erop stond dat deze verpleegsters de zorg voor "zwaargekwetsten", en "lijders met versche verwondingen en fracturen van belangrijken aard" op zich namen, zal mijns inziens in het licht van het bovenstaande gezien moeten worden. Ook van de verpleegsters van het Witte Kruis probeerde hij oorlogsverpleegsters te maken.

III Op weg naar overleg in vredetijdFout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

Enkel hulp in tijd van oorlog

Er is al kort gerefereerd aan de voortdurende strijd tussen het hoofdcomité en de afdelingen over de interpretatie van het KB en de statuten. Deze strijd ontbrandde reeds kort na oprichting. Ondanks de zowel in de officiële naam, het KB als de statuten gebezigde woorden 'in tijd van oorlog', dienden de afdelingen Utrecht, IJsselmonde en Bergen-op-Zoom op de algemene vergadering van september 1869 het voorstel in de hulpverlening van het Rode Kruis tot vredetijd uit te breiden. Bosscha verklaarde echter namens het hoofdcomité dat het NRK diende vast te houden aan het besluit van juli 1867. Maar, 'aangezien oefening en waarneming op het ziekbed onmisbaar zijn voor wezenlijke en werkelijke hulpverschaffing in den oorlog', achtte de voorzitter het wel gerechtvaardigd dat leden van de afdelingen tot persoonlijke hulp aan zieken en gewonden in tijd van vrede overgingen, ook als dezen geen lid van de krijgsmacht waren.¹ In ieder geval door de afdeling Utrecht werd deze verklaring opgevat als een goedkeuring van de intentie die achter het voorstel verborgen had gezeten.²

In 1870 kwam het NRK voor het eerst in actie, afgezien dan van de hulp bij schutterswedstrijden.³ Nadat de Franse en Duitse legers met elkaar slaags waren geraakt, vroeg de Nederlandse regering het NRK in hoeverre het reeds in staat zou zijn de MGD terzijde te staan, voor het geval Nederland bij de strijd betrokken zou raken. Toen echter bleek dat de oorlog de Nederlandse grenzen niet zou overschrijden, werd de wens te kennen gegeven de gedane voorbereidingen toch een praktische invulling te geven. Besloten werd de ingerichte ambulances richting front te sturen.⁴ In totaal werden er elf ambulances naar het strijdtoneel gezonden, waarvan Duitsland en Frankrijk ongeveer gelijkelijk profijt schijnen te hebben getrokken.⁵ Het waren deze ambulances die - overigens kortstondig - in Nederland eindelijk een golf van enthousiasme voor het Rode Kruis teweegbrachten.⁶

De ambulances werden gesteund door een financiële collecte die /340.000,- opbracht, geen gering bedrag in die tijd. Uit het centrale magazijn, waarvoor de Ridderzaal dienst deed, werd voor /120.000,- aan materiaal verstuurd. Het door het NRK verrichte werk werd nog vernoemd in de troonrede van 1870.⁷ Zoals de problemen die Van de Velde met de Duitse, militaire autoriteiten ondervond, al aangeven, moest behoedzaam te werk worden gegaan. De neiging bij de belligerenten om zich achtergesteld te voelen, en, zoals Kamphuis zegt, 'in het oplappen van gewonde tegenstanders een

¹ Hand., deel I, p. 34; zie ook: Van Lieburg, Coolsingelziekenhuis, p. 542

² *Derde jaarverslag van het Utrechtsche comité tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden*, Utrecht 1871, p. 4

³ Zie bv.: Hand., deel I, p. 19; Hand., deel III, p. 84-88

⁴ Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, p. 2; Het NRK, p. 26

⁵ Anne Doedens, *Nederland en de Frans-Duitse oorlog*. Enige aspecten van de buitenlandse politiek en de binnenlandse verhoudingen van ons land omstreeks het jaar 1870, Zeist 1973, p. 114-115; De geneesheer op het slagveld, p. 321-323

⁶ Tazelaar, Stemmen, p. 236

⁷ Doedens, a.w., p. 114 (incl. noot 1)

beoordeling van de vijand te zien', was groot.¹ Dit zou verklaren waarom ondermeer Lueder al in de jaren zeventig van de vorige eeuw een scherpere formulering van de conventie nastreefde.²

De achterdocht vertoonde zich bijvoorbeeld eind juli 1870, bij de pogingen van het comité Den Haag een drijvend lazaret voor vijftig à zestig personen de Rijn op te sturen, omdat aanvankelijk werd gedacht dat de Rijnsoever het toneel van de strijd zou worden. C. Baudin, de Franse gezant, slaagde er in de initiatiefnemers van hun plan af te brengen door te beargumenteren, dat een dergelijke onderneming gunstiger voor Pruisen dan voor Frankrijk zou zijn. Ook de Pruisische gezant, graaf W. von Perponcher-Sedlnitzki, had zich met eenzelfde redenatie tegen het voornemen verzet. Hij zag liever dat de gelden direct aan Berlijn en Parijs werden overgemaakt, een suggestie die weinig bijval oogstte.³

Mede hierdoor opereerde de Nederlandse regering voorzichtig. Elke mogelijke indicatie van stellingname werd zorgvuldig vermeden. Dit had tot gevolg dat het verzoek van de Limburger P.D. Regout om 25 Franse en 25 Duitse officieren in zijn kasteel op te nemen en te verzorgen, door T.M. Roest van Limburg, minister van buitenlandse zaken, namens de regering werd afgewezen, evenals de vraag van het Eindhovense comité een hospitaal voor beide oorlogvoerenden te mogen opzetten. Geen verpleging van gewonden en zieken op eigen bodem was het devies. Dit zou de neutraliteit in gevaar kunnen brengen. De Britse regering was daarvoor minder benauwd. Volgens haar was een neutrale staat volkomen gerechtigd zieken en gewonden op te nemen, echter onder de voorwaarde dat deze militairen het neutrale land gedurende de oorlog niet meer zouden verlaten om zodoende eventueel het eigen leger weer te kunnen versterken.⁴

In verband met de gewonnen populariteit gingen er op de algemene vergadering van 14 december 1871 wederom stemmen op het werkterrein verder uit te breiden. De angst de zojuist verkregen welwillendheid weer te verspelen, indien het NRK pas bij een volgende oorlog weer van zich zou laten horen, speelde hierbij een grote rol. Er werd gevreesd dat het publiek zich weer snel zou afkeren van een vereniging die tijd en geld investeerde in een toekomstig, mogelijk ver verwijderd lijden, terwijl er in het hier en nu ook hulp verleend kon worden.⁵ Het hoofdcomité volhardde echter in zijn standpunt. Maar, er werd wel aan toegevoegd dat voor persoonlijke hulp in tijd van vrede gebruik gemaakt kon worden van materiaal van het NRK, mits het daardoor niet voor gebruik in tijd van oorlog verloren zou gaan. Het bestreed de kritiek dat het een bekrompen standpunt innam, omdat door dit fiat het arbeidsterrein van de afdelingen in feite al grenzeloos was geworden.⁶ Het hoofdcomité stelde voor dat de afdelingen toegestaan zou worden driekwart van hun inkomsten naar eigen goeddunken te besteden, op voorwaarde dat de uitgaven 'in redelijk verband' stonden met de zorg

¹ P.H. Kamphuis, *Het Algemeene Nederlandsche Vredesbond 1871-1901*. Een verkennend onderzoek over dertig jaar ijveren voor een vreedzame internationale samenleving, Den Haag 1982, p. 18; Doedens, a.w., p. 115

² Kamphuis, a.w., p. 18

³ Doedens, a.w., p. 115; De geneesheer op het slagveld, p. 321

⁴ Doedens, a.w., p. 116 (incl. noot 10); Hand., deel II, p. 17-18

⁵ Hand., deel II, p. 325

⁶ a.w., p. 326

voor zieke en gewonde soldaten in tijd van oorlog.¹ Voor de vereniging als geheel echter bleven KB en statuten onverminderd en naar de letter van kracht.²

Deze stellingname had een discussie over de relatie tussen werk in tijd van vrede en werk in tijd van oorlog tot gevolg. De afgevaardigde van Den Bosch, Pierson, stelde dat hulp in vreedetijd door de vereniging als geheel mogelijk moest zijn. Indien de statuten dit verboden, moesten de statuten maar veranderd worden. Immers, het doel van de vereniging was toch niet enkel en alleen hulp in tijd van oorlog, maar toch ook voorbereiding op die hulp in tijd van vrede? Hoe kon dit beter geschieden dan door ook in vreedetijd al aan daadwerkelijke hulpverlening te doen?³ Nadat nog enkele pro's maar vooral contra's de revue hadden gepasseerd, werd bovenstaand voorstel van het hoofdcomité in stemming gebracht, waarbij weer eens bleek dat zwijgen, wat de meeste afgevaardigden hadden gedaan, toestemmen inhoudt. Het werd met 83 tegen 13 stemmen aanvaard, slechts aangevuld met de zin: 'het oordeel over dit verband wordt aan de bijzondere comités overgelaten'. Op voorstel van het Arnhems comité (overigens een afdeling van het CICR, maar op de vergadering aanwezig onder voorwaarde dat het niet tegen het hoofdcomité in oppositie zou gaan) werd bovendien het nietszeggende woord 'redelijk' geschrapt.⁴

Ondanks de tevredenheid in 1869 en ondanks de verschuiving in 1871, ging na verloop van tijd het Utrechts comité - evenals in 1869 in de personen van voorzitter Schubärt, en de arts P. Templeman van der Hoeven, secretaris - het standpunt van het hoofdcomité toch niet ver genoeg. In een brief aan het hoofdcomité en de afdelingen (11 augustus 1874) wenste het comité wederom verdere uitbreiding van de mogelijkheden tot werk in tijd van vrede. Nu echter werd deze wens met meer argumenten omkleed, argumenten die waren ontleend aan de internationale Rode Kruisconferentie te Berlijn 1869.

Het voorstel van vijf jaren eerder had al een indicatie over de aard van die argumenten gegeven. Dat voorstel was niet voor niets mede ingediend door de afdeling IJsselmonde, de afdeling van F.W.N. Suringar, vertaler van Nicosia Landa's *Menschenliefde en oorlog*, en lid van de provinciale staten van Zuid-Holland. De in het voorwoord van *Menschenliefde en oorlog* uiteengezette ideeën maken duidelijk dat Suringar een geestverwant van Landa was. Hij was van mening dat een staatsman 'die het waar belang van zijn vaderland boven alles stelt, en daarom in deze dagen op zijne begrooting een aanzienlijken post uittrekt voor den aankoop van monitors of juistheidsgeweeren enz.', een even grote som voor geneeskundige hulp zou moeten uittrekken. De hulp van de MGD schoot echter altijd tekort en daarom was 'de hulp van menschlievende burger' noodzakelijk. Bovendien zou een MGD die geheel alleen voor de verpleging der soldaten moest zorgen, in vreedetijd te groot en dus te duur

¹ idem

² Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, p. 2; idem, Gedenkboek, p. 25; Overigens dateert Van der Mandere deze vergadering op 14 december 1876. H. Bakker en het hoofdbestuur van het NRK begin jaren zestig, praatten het hem na: H. Bakker, 'Het Rode Kruis in Ned.-Indië', in: *De Indische gids*, febr.-maart 1932, p. 97-113, 196-211, p. 109; Hoofdbestuur van het Nederlandsche Rode Kruis, *Ontstaan en ontwikkeling van het Rode Kruis in het algemeen en van het Nederlandsche Rode Kruis in het bijzonder*, z.p. 1960 (2), p. 21

³ Hand., deel II, p. 332

⁴ a.w., p. 335, 348-349

zijn. Daarom moest de staat de particuliere hulp krachtig ondersteunen en behoorde ieder burger het zijne of hare te doen om bij een eventuele oorlog de gewonde landgenoten te helpen.¹

Schubärt en Templeman van der Hoeven lieten zich in Suringars geest uit. Het Rode Kruis moest te allen tijde de MGD kunnen ondersteunen. Dit kon niet zonder ten eerste de opleiding van verplegend personeel ter hand te nemen. Hiervoor werd de Amalia-stichting in het leven geroepen, die een uitlaatklep vormde voor de ondanks de toezegging van 1869 door het hoofdcomité in hun dadendrang gefrustreerde Utrechters. Deze stichting verzorgde ondermeer onderwijs voor verplegend personeel, bezorgde onderdak, en richtte magazijnen van hulpmiddelen in. Ofschoon zij een apart bestuur had, behoorde de stichting praktisch gezien tot het NRK. Een indicatie daarvoor is dat de bestuursleden allen deel uitmaakten van het Utrechts comité. Ze stelde in oorlogstijd al haar materiaal en financiële middelen ter beschikking van het hoofdcomité. Naarmate de afdelingen vrijer werden gelaten ook werk in tijd van vrede te verrichten, werden het comité Utrecht en de Amalia-stichting meer en meer één.² (We hebben reeds gezien dat een viertal jaren later ook het hoofdcomité tot verpleegstersopleiding over zou gaan.)

De twee Utrechtse artsen achtten het eveneens noodzakelijk dat reeds in vrede tijd een gedetailleerd plan werd opgezet, met het oog op de oorlogswerkzaamheden, en een dergelijk plan kon weer niet zonder 'overleg met de militaire overheid reeds in vrede tijd'. Zij waren ervan overtuigd dat voor een goede uitvoering van het Rode Kruiswerk de vrijwilligers zich 'zonder uitzondering' behoorden aan te sluiten aan de MGD en dat die aansluiting bestond uit 'een zich geheel voegen naar de behoeften en eischen van den geneeskundigen dienst van het leger, te velde; een zich stellen onder zijne militaire organisatie, en discipline; een zich ondergeschikt maken aan de bevelen van den aanvoerder van dat leger'.³ Het door de afdeling Utrecht voorgestelde 'vrede-swerk' was niets anders dan al eerder door Basting bepleit werk tot voorbereiding op de taak in tijd van oorlog.

NRK onder MGD?

In een vergadering van afgevaardigden der comités met het dagelijks bestuur, medio oktober 1874, kwam Templeman van der Hoeven op zijn voorstel terug, zich beroepend op ondermeer Nightingale en Gori. Hij vroeg zich af onder wiens leiding het Rode Kruiskorps stond bij hulp na de slag, op het moment dus dat de MGD geholpen moest worden. Waarschijnlijk onder leiding van een gedelegeerde van het hoofdcomité. Indien deze echter niet 'bekwaam, energiek, gedevoueerd' was, was hij niet de juiste man op de juiste plek. Als hij echter die kwaliteiten wel bezat, zou hij zeer zeker in botsing komen met de militaire autoriteit, die 'allereerst op militaire beschikkingen bedacht' was, terwijl de gedelegeerde 'zich alleen om de gekwetsten'

¹ Landa, *Menschenliefde*, p. 3-6, p. 4-5

² Zie hiervoor en voor de rest van de geschiedenis van de Amalia-stichting: Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 37-38; Verspijck, *Het NRK 12867-1967*, p. 100-101; Van Lieburg, *Coolsingelziekenhuis*, p. 542-543

³ *Hand.*, deel IV, p. 37-38

bekommerde. Dit betekende twee kapiteins op één schip en dus moest er een wijken. In Templeman van der Hoevens optiek was dit de gedelegeerde. De leiding over de vrijwillige hulp moest aan de militaire autoriteit worden overgedragen. Alleen dan immers kon en de vrijwillige hulp steeds naar de juiste plaats worden gedirigeerd en zou die hulp niet meer in de weg staan van de militaire noodzaak. Dit betekende weliswaar een zich geheel stellen in dienst van de MGD en een zich geheel ondergeschikt maken aan de wensen van die dienst en daarmee van de krijgsmacht, maar was zelfverloochening niet de essentie van het Rode Kruis?¹

Ondanks de bronvermelding was Gori het niet met Templeman van der Hoeven eens. Niet dat hij tegen overleg met en aansluiting aan de MGD was, zeker niet. De Geneefse conventie had eenvoudigweg geen bepalingen die voor de vrijwillige hulp een plaats naast de MGD inruimden. De conventie repte alleen van de officiële staatshulp en niet van het Rode Kruis, internationaal, noch nationaal. De wens van het Utrechts comité dat het Rode Kruis op het slagveld werkzaam moest zijn, was dus in strijd met de conventie, aldus Gori. Zeker, er moest een connectie bestaan tussen het NRK en de MGD, maar zo innig als Templeman van der Hoeven die zich voorstelde hoefde ook weer niet. Zoals de MGD niet mocht vertrouwen op eventueel door het Rode Kruis verleende hulp, zo moest ook het NRK er naar streven geheel zelfstandig de hulpverlening op zich te kunnen nemen. Van verplicht overleg in tijd van vrede met de militaire autoriteiten verwachtte Gori eveneens geen heil. Indien dit nuttig werd geacht, zou dergelijk overleg niet worden nagelaten.²

De Haagse arts B. Carsten, behalve secretaris van het hoofdcomité van 1875 tot zijn dood in 1892, hygiënist en adjunct-inspecteur van de geneeskundige raad van Zuid-Holland, uitte kritiek op het voorstel-Utrecht in zover het de aansluiting bij de MGD betrof. Het concrete voorstel kon hij nog wel onderschrijven, maar niet de motieven die ertoe hadden geleid. Aansluiting bij de militaire autoriteiten in tijd van vrede behelsde het gevaar dat het NRK een steunpilaar van de militaire macht zou worden, hetgeen moest worden vermeden. De vergadering besloot hierop, ondanks protest van Templeman van der Hoeven, tot de eigenaardige constructie, alleen het voorstel in stemming te brengen, om zo goed- of afkeuring van de motieven te ontlopen. Dit met algemene stemmen aanvaarde voorstel luidde:

- a) Voorbereidingen te treffen tot het opmaken van plannen voor de mobilisatie der Vereeniging in overleg met de militaire autoriteiten, ten einde eene gewenschte en zegenrijke samenwerking mogelijk te maken tusschen den militairen geneeskundigen dienst en de Vereeniging;
- b) Van die plannen voor zooveel oirbaar en mogelijk, in tijds mededeeling te doen aan de Comités, opdat deze zich vooraf gereed maken tot de gewichtige zaak, die hun eventueel zal worden opgedragen.³

¹ a.w., p. 40-44; De afgevaardigde van Vlissingen, Kreyger, was het geheel met Templeman van der Hoeven eens, alleen moest het geen nationaal, maar een internationaal besluit zijn. Met andere woorden: de gehele Rode Kruis-familie onder militair gezag. a.w., p. 44-45

² a.w., p. 45-46; Templeman van der Hoeven deelde Gori's kritiek niet. a.w., p. 47-48

³ a.w., p. 49; *Besluiten van het hoofdcomité* op de voorstellen en wenschen, gedaan in de vergadering van afgevaardigden der comité's met de commissie van dagelijksch bestuur, gehouden op 15 oktober 1874, Den Haag 1875, p. 1

Het hoofdcomité kon echter niet met het besluit instemmen. In de statuten en het KB stond 'overleg in tijd van oorlog' en dus bleef het 'overleg in tijd van oorlog'. Hoe de voorbereiding op de taak in oorlogstijd verricht werd, was een interne aangelegenheid. Dit wil niet zeggen dat er geen enkel inhoudelijk bezwaar werd gegeven. Er werd, ondanks de voordelen, gewezen op het gevaar dat ook Carsten al had opgemerkt, namelijk dat het legerbestuur in tijd van vrede op het NRK zou gaan steunen en daartoe 'geve het Roode Kruis nimmer aanleiding'. Maar, om toch enigszins aan de wensen van de vergadering tegemoet te komen gaf het hoofdcomité het dagelijks bestuur de opdracht 'met het oog op een oorlog, een plan van voorbereiding voor de Nederlandsche Vereeniging in vreedstijd te ontwerpen'.¹

Dit plan stond in het verlengde van voorstellen die Gori tijdens de vergadering naar voren had gebracht. Zijn kritiek op het voorstel van Templeman van der Hoeven had hij laten volgen door eigen ideeën over de werkzaamheid van het Rode Kruis. Die ideeën behelsden het opzetten van mobiele colonnes door de plaatselijke comités, onder leiding van het hoofdcomité, 'ten einde gereed te zijn voor een toekomstigen oorlog, en tevens in vreedstijd op verschillende plaatsen in tijd van nood eene spoedige en doelmatige hulp te verleen'. In tijd van oorlog zouden de colonnes aan de diverse divisies en brigades van het veldleger moeten worden toegevoegd. In vreedstijd 'vinden zij een vereenigingspunt in de plaatsen, waar de staven der legerafdeelingen gevestigd zijn'.²

De commissie die dit plan moest uitwerken bestond behalve uit de arts Gratama en Gori zelf, uit de secretaris van de afdeling Utrecht, Templeman van der Hoeven. In oktober 1876 werd het enkele maanden eerder gereed gekomen verslag besproken. Het pré-advies van het hoofdcomité was voornamelijk negatief geweest. Het kon zich geheel verenigen met hetgeen in het verslag werd gezegd over de opleiding van ziekenverplegers en de oprichting van depots voor materiaal, maar over de hoofdzaak, de organisatie van transport- en mobiele colonnes, verschilde het hoofdcomité met de commissie van mening. Het is hierbij opmerkelijk dat het plan werd ingediend met de belangen van het Nederlandse leger in het achterhoofd en dat het vanwege diezelfde belangen door het hoofdcomité werd bekritiseerd. Het lag, aldus het hoofdcomité, niet in de bedoeling van het NRK, 'om het Nederlandsche leger bij al deszelfs bewegingen te volgen met afzonderlijke kolonnes, zoo als dit plaats heeft met het voerwezen, dat bij elke divisie behoort en waaronder de veld-ambulances gerekend worden'. Het 'voerwezen' van de divisies zelf was al vrij omvangrijk, 'en wanneer men weet, dat het voerwezen in den oorlog dikwijls oponthoud in de bewegingen van het leger kan te weeg brengen, en daarom elk Generaal trachten zal om het voerwezen zoo gering mogelijk zamen te stellen, dan ligt het voor de hand, dat hij niet zal toelaten dat

¹ Hand., deel IV, p. 53; Besluiten, p. 2-3; Een jaar later kwam Templeman van der Hoeven in een soortgelijke vergadering meerdere malen op zijn voorstel terug, ondanks dat voorzitter De Stuers hem op het KB en de statuten bleef wijzen. Pas toen de afgevaardigde van de afdeling Den Haag, professor Heynsius, verklaarde zich niet aan het ministerie van oorlog te willen onderwerpen, gaf Templeman van der Hoeven zich gewonnen. Vreemd is dit niet. Heynsius had verklaard dat zelfstandigheid iets anders was dan het uitblijven van overleg. Zelfstandigheid en overleg waren niet met elkaar in strijd. Hand., deel V, p. 17

² Hand., deel IV, p. 47

voertuigen van het Roode Kruis de kolonnes volgen'. Dat in andere landen zoals Duitsland en Oostenrijk, wel colonnes werden ingericht, was niet vreemd, omdat die landen aanvallende oorlogen voerden waarbij soms geopereerd moest worden in dun bevolkte gebieden waarin aan alles gebrek was. Het Nederlandse leger echter zou hooguit verdedigend optreden en het was in de eerste plaats dit leger waar de aandacht naar uit diende te gaan en waar dus bij reorganisaties rekening mee gehouden moest worden.¹

In de voorgaande discussie had Van Hardenbroek van Bergambacht - die van 1867 tot 1907 onafgebroken een belangrijke rol in het hoofdcomité zou spelen - Templeman van der Hoeven erop gewezen dat het hoofdbestuur zich niet tegen het organiseren van mobiele colonnes had uitgesproken, indien deze nodig zouden blijken te zijn. Dit was echter (nog) niet het geval.² In die discussie was de Amsterdamse professor Tilanus de enige die bezwaar had gemaakt tegen het militaire karakter van de colonnes. Hij wilde niet dat de colonnes 'met den leger-trein ten oorlog uittrekken'.³ Ofschoon hij dit zelf geen principieel bezwaar vond, is het toch moeilijk er een andere kwalificatie voor te vinden, indien het rapport van de commissie van drie nader tegen het licht wordt gehouden.⁴

Gratama, Gori en Templeman van der Hoeven zagen in de mobiele colonnes een van de middelen om tot een beter functioneren van het NRK te geraken. Daarbij gingen zij van de overweging uit dat 'op het slagveld (...) geen element toegelaten (kon) worden, dat geene onbeperkte gehoorzaamheid schuldig is aan den Opperbevelhebber en niet staat onder de krijgstucht'. Verder moest er een 'innige samenwerking en een nauw verband bestaan tusschen de vrijwillige hulp en de geneeskundige Staats-hulp'.

De mobiele kolonnes zullen het mogelijk maken dat aan deze dubbele vordering worde voldaan. Door hare organisatie wordt gehuldigd het groote beginsel van eenheid van leiding met verdeling van den arbeid. Zoo doende zullen er waarborgen verkregen worden voor orde en regelmaat, kortom aan de militaire eischen worden voldaan, zonder dat daarom nog aan de bijzondere weldadigheid te enge grenzen worden gesteld. (...) Het hoofd-comité beschikt uitsluitend over het gebruik der gevormde kolonnes in tijd van vrede. Bij het mobiliseeren van het leger wordt de leiding overgegeven aan het oorlogsbestuur. Dit is ook tijdelijk het geval bij het deelnemen der mobiele kolonnes aan militaire oefeningen.⁵

De commissie sprak de wens uit dat de colonnes werden samengesteld uit 'bemiddelde personen (...), jonge lieden van goede huize (...) die zich, geleid door menschielievende gevoelens (...) uit vaderlandschliefde' aan het colonnewerk zouden wijden.⁶

Gevolg van het een en ander was dat voor een zeldzame keer het hoofdcomité

¹ a.w., p. 78; Hand., deel V, p. 34-36; Aan dit alles werd nog de vraag toegevoegd wat dit wel niet moest kosten. a.w., p. 37

² Hand., deel V, p. 23

³ a.w., p. 26

⁴ Zie: a.w., p. 27-34

⁵ a.w., p. 28, 32-33

⁶ a.w., p. 28

gedeeltelijk bakzeil moest halen. Met achttien tegen vier stemmen werd besloten /10.000,- uit te trekken om bij wijze van proef één mobiele colonne in het leven te roepen.¹ Er zouden er meer volgen. De mobiele colonnes, en vanaf 1907 de transportcolonnes, zouden niet meer verdwijnen en zelfs het beeld van het NRK grotendeels gaan bepalen.

Deze gedeeltelijke overwinning betekende nog niet de definitieve doorbraak van de lijn Gori-Templeman van der Hoeven. Toen op de algemene vergadering van 23 juli 1879 gestemd moest worden over een voorstel van de afdeling Amsterdam, waarvan vertegenwoordiger Gori zelf uitblonk door afwezigheid, werd, mede door die afwezigheid, het wederom negatieve pré-advies van het hoofdcomité met dertien stemmen tegen één (Templeman van der Hoeven) aangenomen. Gori en de zijnen hadden vastgesteld willen zien waar de geografische scheidslijn lag tussen het werk van het NRK en dat van de MGD, waar dus het werk van de MGD kon worden overgenomen. Het hoofdcomité stelde dat nooit van te voren bepaald kon worden waar de hulp van het NRK nodig was. Het NRK moest overal hulp verlenen waar die verlangd werd en het overleg daarover kon pas plaats vinden na het uitbreken van de strijd.²

Deze discussie bewees echter weer eens dat ook het hoofdcomité de hulp geboden door het NRK als een aanvulling op het werk van de voor de kracht van het nationale leger zorg dragende MGD zag. Dat het hoofdcomité dichterbij de ideeënwereld van Gori en Templeman van der Hoeven stond dan uit bovengeschetst weerwerk afgeleid zou kunnen worden, bleek in de op de algemene vergadering van 3 oktober 1877 aanvaarde *Algemeene regeling der werkzaamheden van de Nederlandsche Vereeniging tot het Verlenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden in Tijd van Oorlog*. In artikel 20 en 21 (onderdeel van de *Maatregelen in tijd van oorlog, hetzij Nederland er al dan niet in betrokken is*) werd voorgescreven dat 'ter bereiking van het doel der Vereeniging' twee leden van het hoofdcomité als gevolmachtigden werden afgevaardigd naar de geneeskundige diensten van de land- en zeemacht, 'ten einde het gebruik van hare hulpmiddelen te doen aansluiten' aan de middelen van die diensten. De benoeming van deze gevolmachtigden geschiedde na overleg met de ministeries van oorlog en marine. De gevolmachtigden regelden 'na daartoe van de opperbevelhebbers vergunning te hebben ontvangen, met de chefs der staven en met die der militaire intendance en van den geneeskundigen dienst, de wijze waarop de Vereeniging, in overeenstemming met de dienst bij het leger, ten meesten nutte van de zieken en gekwetsten' werkzaam kon zijn.³

In deze algemene regeling werd tevens duidelijk dat beetje bij beetje de koers werd verlegd. Het KB en de statuten bleven voor de vereniging als geheel heilig, maar aan de afdelingen werd meer en meer toegestaan hulp in tijd van vrede te verlenen. De laatste bepaling van dit ontwerp luidde:

Zoo bij algemeene rampen (watersnood, epidemieën als anderszins) werkdadige hulp tot - of het ver-

¹ a.w., p. 26, 33

² Hand., deel VI, p. 36-39, 47

³ *Algemeene regeling der werkzaamheden*, p. 7

strekken van materieel voor de verpleging van hulpbehoevenden dringend noodig wordt geacht, zijn de comités bevoegd daartoe over te gaan, zoolang daarin niet door anderen wordt voorzien.¹

Dat dit in de Rode Kruis-familie nog allesbehalve gemeengoed was, was bewezen op het een jaar eerder in België gehouden Congrès d'Hygiène et de Sauvetage. Het werk van het Russische Rode Kruis tot leniging van de hongersnood was allesbehalve onverdeeld toegejuicht.²

Een tweede teken van de verwantschap tussen het hoofdcomité en Gori/Templeman van der Hoeven, werd gegeven op de derde internationale Rode Kruis-conferentie, Genève 1 tot 6 september 1885. Op deze conferentie werden voorstellen gelanceerd om van de nationale Rode Kruis-verenigingen geheel in de MGD geïntegreerde onderdelen te maken. Deze voorstellen werden door verscheidene afgevaardigden fel bestreden. Géén inlijving bij de staatshulp. Dit zou het particulier initiatief doden, de liefdadigheid doen verdwijnen, de sympathie der burgers verloren doen gaan en de financiële steun van particulieren in een verkapte subsidie aan het ministerie van oorlog omtoveren. De voorstanders van de militarisering - de Duitsers Von Criegern-Thumitz en Von Holleben en de Oostenrijker Iwanka - trokken daarop hun voorstellen in, maar wezen er wel op dat hiermee de theoretische basis werd afgewezen van een systeem dat in de praktijk onvermijdelijk zou ontstaan. De afgevaardigden van het NRK - ondervoorzitter Van Hardenbroek van Bergambacht en hoofdcomité-lid J.L.C. Pompe van Meerdervoort - hadden zich niet in de discussie gemengd. Zij hadden met de voorstellen geen moeite gehad, omdat het leeuwedeel ervan in Nederland reeds was doorgevoerd. Alleen de zelfstandigheid wilden ook zij behouden zien. Verder waren de voorstellen 'zeer aanbevelenswaardig'.

Een 'parti-pris' tegen alles wat naar militarisering geleek, bleek in zoo sterke mate te bestaan, dat de overgrote meerderheid halsstarrig was in het verzet. Met den voorsteller zeggen wij, de praktijk zal het voorgestelde toch invoeren, omdat het eenvoudig niet anders kan.³

Het is ondanks de tegenwerking dan ook niet verwonderlijk te noemen dat Templeman van der Hoeven van 1881 tot 1910 deel uitmaakte van het hoofdcomité en dat de Gori-adept van 1908 tot zijn dood in 1919 zich zelfs tot het selecte groepje van ereleden mocht rekenen. De koers die de Utrechtse arts voorstond stuitte principieel gezien op weinig verzet. De meeste hoofdcomité-leden waren in het geheel niet afkerig van de wens tot een inniger band met de militaire autoriteiten. Het was domweg in strijd met het KB en de statuten. Daarin was van overleg met de militaire autoriteiten in tijd van vrede geen sprake. Slechts puur formalisme hield hen van instemming af. Het wachten was op een wijziging van het KB waardoor de koers-Templeman van der Hoeven met volle kracht vooruit kon worden ingezet.

Het koninklijk besluit wordt gewijzigd

¹ a.w., p. 9; Hand., deel V, p. 124

² Hand., deel V, p. 84

³ Hand., deel IX, p. 58-62 (citaat: p. 61-62)

Als in Rode Kruiskring al stemmen opgingen die riepen om een nauwere relatie met de militaire overheid, behoeft het geen betoog dat dergelijke geluiden ook in militaire organen te lezen waren. Er werd herhaaldelijk op aangedrongen dat de verhouding van het NRK tot de MGD geregeld zou gaan worden in de zin die Zegers, Gori en Templeman van der Hoeven voor ogen stond. Indien de statuten een dergelijke regeling tegenhielden, dan moesten de statuten maar worden veranderd. Als het KB van 1867 dit onmogelijk maakte, moest ook dat maar worden herzien. In het anonieme, maar waarschijnlijk van een officier van gezondheid stammende artikel *De verhouding van 'de Vereeniging tot het Verleenen van Vrijwillige Hulp aan Gewonde en Zieke Militairen in Tijd van Oorlog', tegenover het legerbestuur en den militairen geneeskundigen dienst*, in het *Nederlandsch militair geneeskundig archief* van 1891, werd op de naar het idee van de schrijver wenselijke situatie ingegaan. 'Eene nauwe en duurzame betrekking tusschen de vereeniging van het Roode Kruis en het Leger' was zeer wel uitvoerbaar. Duitsland had het bewezen.¹

Ten eerste was het absoluut noodzakelijk dat het overleg reeds in tijd van vrede tot stand kwam. Alle actie in tijd van oorlog werd immers in tijd van vrede voorbereid. Reeds in volle vrede moest naar een regeling tussen NRK en MGD worden gestreefd, 'omdat daartoe (...) bij mobilisatie van het leger geene gelegenheid is en het legerbestuur daardoor in groote mate afhankelijk zou kunnen worden van de vrijwillige ziekenverpleging, die juist op dat oogenblik onaannemelijke voorwaarden zoude kunnen stellen'. Nooit of te nimmer mocht de legerleiding de zorg voor de zieken en gewonden uit handen van de MGD en daarmee uit eigen handen geven.²

Gelukkig, aldus de schrijver, was de MGD hier te lande van een dusdanig niveau dat de hulp aan de gewonde soldaten nooit aan het NRK overgegeven behoefde te worden. Toch was ook hier de hulp van het Rode Kruis onontbeerlijk. Ten eerste werd daardoor de verpleging der soldaten 'eene uiting van het nationaal gevoel'. Bovendien zou een constant op volle oorlogssterkte uitgeruste MGD in vreedstijd te zwaar op het oorlogsbudget drukken.³ Maar, geen enkele vereniging voor vrijwillige hulp mocht hulp verlenen zonder toestemming en voorkennis van de militaire autoriteiten. Niets immers in of met betrekking tot het leger mocht geschieden zonder toestemming of voorkennis der militaire autoriteiten. Alleen de bevelhebber van het leger was in staat te beoordelen waar, wanneer en hoe hulp verleend kon, mocht en/of moest worden. Het Rode Kruis kon dit niet omdat het 'niet met de plannen van de Bevelhebber bekend is, en ook aan haar die plannen wel niet vooraf zullen worden medegedeeld'.⁴

Ook de zelfstandigheid van het NRK, in die zin dat het 'op eigen gezag en naar eigen goeddunken' mocht handelen, moest op de helling. Degenen die de zelfstandigheid behouden wilden zien, verloren volgens de schrijver uit het oog dat het enige doel van een oorlog het verslaan van de tegenstander was. Alle maatregelen moesten daarom de overwinning tot doel hebben. Hierdoor konden en mochten 'alleen

¹ 'De verhouding van "de vereeniging tot het verleenen van vrijwillige hulp aan gewonde en zieke militairen in tijd van oorlog", tegenover het legerbestuur en den militair geneeskundigen dienst', in: *Nederlandsch militair geneeskundig archief*, jrg. 15 (1891), p. 365-375, p. 366

² a.w., p. 366, 368

³ a.w., p. 369

⁴ idem

militaire, zuiver militaire maatregelen op den voorgrond (...) treden'.¹ De schrijver vervolgde met de opmerking dat 'groote veldheeren' nooit hadden geaarzeld een deel van de manschappen op te offeren indien daardoor de overwinning naderbij gebracht kon worden. De zorg voor de zieken en gewonden stond noodzakelijkerwijs op de tweede plaats. Zij mocht in generlei opzicht de daadkracht van het leger schaden. Als de vrijwillige ziekenverplegers dit maar voor ogen hielden zouden zij vanzelf ervan afzien 'zelfstandig op te willen treden om onbereikbare idealen na te streven'.²

In de conventie van Genève (artikel 7) was vastgelegd dat de Rode Kruis-armband alleen door een militaire autoriteit mocht worden uitgereikt. Dus konden aan die uitreiking ook voorwaarden worden verbonden. Iedereen die het Rode Kruis-teken wilde dragen, moest zich ondergeschikt maken aan de wil van het legerbestuur. Hulp mocht niet worden verleend indien deze niet in overeenstemming was met de wensen van de legerleiding en aan de uitreiking van de armband moest een belofte van gehoorzaamheid aan die leiding worden verbonden.³ De chef van de MGD was verantwoordig schuldig aan de legerleiding voor alles wat met de zorg voor de soldaten te maken had. Dus was het logisch dat het personeel van het Rode Kruis weer aan die chef moest gehoorzamen en onderworpen was aan de militaire wetten en voorschriften.⁴

De schrijver concludeerde dat de rol die het NRK moest vervullen op de eerste plaats het verschaffen van materiaal inhield, dat kon dienen 'om aan te vullen wat te kort komt bij den Militairen Geneeskundigen Dienst'. Verder moest het voornamelijk 'in vaste hospitalen, in den rug van het leger', werkzaam zijn en slechts bij hoge uitzondering 'en alleen op verzoek van den Opperbevelhebber' op het slagveld zelf. Het kon worden belast met het transport van de zieken en gewonden. Zijn personeel moest ter beschikking worden gesteld van de diverse hospitalen alwaar de artsen, verplegers en verpleegsters onder bevel zouden moeten komen te staan van de chef van de MGD. Indien immers het NRK-personeel alleen aan de bevelen van het Haags hoofdcomité zou behoeven te gehoorzamen 'dan is het te voorzien, dat voor het **eigenlijke** leger geen enkele Geneeskundige of ziekenverpleger zal worden aangeworven, omdat deze zich door aansluiting bij genoemde Vereeniging veel vrijer zal kunnen bewegen en zich ook niet langer gebonden acht, dan hij zelf goedvindt'. Ook zou het NRK hulphospitalen moeten oprichten, daar waar de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht dat noodzakelijk vond, en kon de hulp van de vereniging worden ingeroepen 'bij het opzoeken van gewonden, op het slagveld, na afloop van het gevecht, bij het begraven der dooden en het ten uitvoer brengen van maatregelen, die noodig worden geacht om de schadelijke gevolgen van een slagveld te voorkomen'. Als laatste taak kon aan het NRK worden opgedragen 'het voeren der correspondentie voor de zieken en het oprichten van een informatie-bureau, waar familieleden berichten kunnen inwinnen'.⁵

¹ idem

² a.w., p. 366-367 (citaat: p. 367)

³ a.w., p. 367-368

⁴ a.w., p. 369-370

⁵ a.w., p. 372-373

Aan het hoofd der vrijwillige ziekenverpleging moest een commissaris staan, die voortdurend in contact stond met de minister van oorlog en de legerleiding en aan deze autoriteiten volledige informatie omtrent het personeel en het materieel van de vereniging diende te verstrekken.¹ De schrijver eindigde met op te merken dat het voorts nodig was 'dat door den Minister van Oorlog **in tijd van vrede** een Officier van den Generalen Staf en een Intendant van het Leger worden aangewezen om advies te geven aan het Hoofd-Comité, omtrent alles wat regeling van de vrijwillige ziekenverpleging in tijden van oorlog betreft, (en) dat bij de in diensttreding van het personeel moet worden aangedrongen, dat het zich verbindt gedurende een vooraf vastgestelden tijd, in functie te blijven'. Deze bepaling was noodzakelijk om 'het feit dat zich dikwijls heeft voorgedaan' te vermijden, 'dat namelijk deze of gene zich onttrekt op het oogenblik, waarop zijne hulp dikwijls het noodigst is'. Het NRK zou zich verder moeten vergewissen van de kunde van het geworven personeel 'en alle liefhebbers, die slechts als zoodanig werkzaam willen zijn, moet weren'. Ten slotte was het onvermijdelijk bij het aanschaffen van verbanden en instrumenten, 'even als dit in Duitschland geschiedt', uit te gaan van hetgeen in het leger wordt gebruikt.²

Of er een rechtstreeks verband met dit specifieke artikel bestaat weet ik niet, maar het is opvallend hoezeer al deze wensen in de loop der jaren, om te beginnen in het KB van 1895 en in de statuten van 1896, tot officiële NRK-politiek werden verklaard.

De doorgevoerde veranderingen werden achteraf allerwegen als noodzakelijk beschouwd.³ In *Het Nederlandsche Roode Kruis* (1937) staat te lezen dat van de taken die de vereniging tot op dat moment had kunnen uitvoeren - het inzamelen van materiaal en het opleiden van verpleegsters -, ondanks het grote nut niet 'de opvoedende kracht en werking' kon uitgaan die een vereniging voor groei en bloei nu eenmaal nodig had.⁴ Dit besef was echter niet de aanleiding geweest om tot verandering van het KB van 1867 over te gaan. Er was besloten dat de in de volksmond reeds lang ingeburgerde naam Het Nederlandsche Roode Kruis, ook officieel de plaats moest gaan innemen van Nederlandsche Vereeniging tot het Verleenen van Hulp aan Zieke en Gewonde Krijgslieden, in Tijd van Oorlog. In de correspondentie die over deze naamswisseling werd gevoerd, stelden de ministers van oorlog en marine voor van de gelegenheid gebruik te maken en het KB van 1867 ook in die zin te veranderen, dat 'geregeld en voortdurend overleg tusschen de Departementen van Oorlog en Marine en het Hoofd-Comité der Vereeniging, ook in vrede-tijd' mogelijk werd.⁵ Het was een ministeriële wens, een wens van de regering, en dus een wens die ingewilligd werd.⁶ De ministers van oorlog en marine slaagden waar 25 jaar lang diverse afdelingen en leden hadden gefaald. Een huzarenstukje was dit echter niet. Ten eerste waren de hoofdcomité-leden

¹ a.w., p. 373-374

² a.w., p. 374-375

³ 'Samenwerking met behoud van eigen identiteit: Roode Kruis en militair geneeskundige diensten', in: *Rode Kruis koerier*, jrg. 50, nr. 5 (nov. 1989), p. 1315, p. 14; Vogelzang, *Het NRK en de Nederlandse strijdmacht*, p. 39; Vleer, *De taak van het RK*, p. 18; Verspijck, *Het NRK 1867-1967*, p. 73, 296; Haje, *Gedenkzuil*, p. 132

⁴ Het NRK, p. 6-7

⁵ Hand., deel XIII, p. 17

⁶ a.w., p. 18

nooit afkerig geweest van het voorstel tot een nauwere verbintenis met het leger op zich. Ten tweede was het hoofdcomité niet gewend wensen van de regering terzijde te schuiven. Bovendien echter sloeg een verandering van het KB van 1867 het hoofdcomité het enige argument uit handen dat dat comité in al die tijd in de discussie over de verhouding tussen NRK en MGD naar voren had gebracht. Dat argument was immers nou net dat KB uit 1867.

De laatste maal dat een afdeling op een verbintenis met de officiële staatshulp ook in tijd van vrede aandrong, was op de algemene vergadering van 1894. Het Haags mannencomité trok echter verheugd zijn voorstel weer in, toen het hoofdcomité verklaard had, over een dergelijke maatregel al met de desbetreffende ministeries in gesprek te zijn. Het dankte het mannencomité voor de belangstelling in een zaak, 'welker doeltreffende regeling van het hoogste belang is voor het Ned. Roode Kruis'.¹

Behalve de naamsverandering werd bij KB 6-11-1895 nr. 42 bepaald dat de te verlenen hulp zou geschieden: in een oorlog waarbij Nederland betrokken was 'in aansluiting bij de geneeskundige diensten der land- en zeemacht', en in een oorlog waarbij Nederland niet betrokken was, 'nadat daartoe de Koninklijke machtiging is gevraagd en verkregen in overleg met de autoriteiten door de regeeringen van de oorlogvoerende Mogendheden daarvoor aangewezen'. De inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht en de chef van de geneeskundige dienst der zeemacht werden ambtshalve lid van het hoofdcomité en het hoofdcomité moest in de loop van het derde kwartaal jaarlijks aan de regering verslag uitbrengen over het beschikbare Rode Kruis-personeel en -materieel. Er zou een commissaris van het NRK in geval van mobilisatie aan het hoofdkwartier van het veldleger worden toegevoegd, en, indien nodig, ook een gedelegeerde aan het hoofdkwartier der liniën en stellingen. De MGD zou in oorlogstijd vaststellen waar, wanneer en hoe van het personeel en het materieel van het NRK gebruik gemaakt zou worden. Met name door het lidmaatschap uit hoofde van hun functie der beide top-officieren van gezondheid, kon vanaf 1895 de aansluiting bij de MGD reeds in tijd van vrede worden voorbereid en geregeld. Aan die officieren werd het gezag van regeringsvertegenwoordiger toegekend.²

Van der Mandere schreef over dit besluit:

Zodoende kon het hoofdcomité de gegevens verkrijgen, noodig voor het opmaken van een plan, teneinde bij mobilisatie en bij oorlog het leger te schenken de hulp, waaraan het van particuliere zijde behoefte zal hebben. Het verzamelen van materiaal en het opleiden van verplegingspersoneel zou zodoende niet meer het uitsluitend wachtwoord voor de plaatselijke comités blijven; met het bovenstaand schema voor oogen werd het mogelijk, stappen te doen bij ziekenhuizen, liefdadige orden (Johanniters en Malthezer ridders. LvB), tehuizen voor verpleegsters, vereenigingen van studenten en andere lichamen, om de beschikking te verkrijgen over een talrijk geoefend personeel en over

¹ a.w., p. 65, 73-74, citaat: p. 73

² Verspijck, a.w., p. 12, 73-74, 296-297; Samenwerking, p. 14 (In zijn lezing ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de MGD (1989), nam de voormalig NRK-voorzitter Vogelzang, van wiens rede dit artikel een verslag is, overigens letterlijk passages uit het werk van Verspijck over. Zo ook hier. vgl: Verspijck, a.w., p. 73-74); Vleer, a.w., p. 18; Rombach, Inventaris, p. IV; Het RK: ontstaan en ontwikkeling, p. 7; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 78; idem, RK-conventie en het NRK, p. 236-237; Hand., XIV, p. 4, 25-26, 37-40

inrichtingen, waarmede bij het uitbreken van den oorlog paraat kon worden opgetreden.¹

Korte tijd later volgden de nieuwe statuten, 'overeenkomstig het doel, de grondslagen en de overige regelen aangewezen in het Koninklijk Besluit van 6 november 1895'.² Het doel van de vereniging bleef de hulp aan zieke en gewonde soldaten in tijd van oorlog, ongeacht of Nederland daar al dan niet bij betrokken was. Nog steeds moest de vereniging zich in tijd van vrede bepalen tot het 'zich uitsluitend tot die taak voor te bereiden, en daarvoor steeds gereed te zijn'. De mogelijkheden van voorbereiding waren echter door de permanente aanwezigheid van de twee ranghoogste militair-geneeskundigen uitgebreid. In artikel 6 werd hun taak uiteengezet. Zij moesten het hoofdcomité assisteren als dat zich op de hoogte ging stellen 'van het materieel, waarover de Militair Geneeskundige Dienst voor de vervulling van zijn taak in oorlogstijd' kon beschikken. Zij dienden de over de strijdkrachten en de MGD gewenste gegevens te verstrekken. Bij een oorlog waarbij Nederland betrokken was, werd het overleg met beide officieren geïntensiveerd 'ter regeling van de aansluiting der Vereniging bij de Geneeskundige Diensten der Land- en Zeemacht, tot het verlenen van hulp'.³

De aansluiting was in theorie geregeld, maar er bleven vragen over de praktische invulling, bijvoorbeeld bij een oorlog binnen de eigen landsgrenzen. Het hoofdcomité ontving daarover een brief van de MGD, waarop de secretaris, majoor W.J. Vervloet, een plan uitwerkte. Hij gaf een overzicht van het werk dat in vreedstijd gedaan moest worden om de aansluiting voor te bereiden. Zijn rapport gaf, aldus het hoofdcomité, inzicht in de eisen die aan het NRK zouden worden gesteld, 'van zijn rusteloozen arbeid en persoonlijke diensten, voor zijn offers en toewijding, als eenmaal voor het Vaderland, dagen van strijd en lijden mochten aanbreken'. Dat bescheidenheid niet tot de deugden van het NRK-hoofdcomité behoorde - borstklopperij en zelfingenomenheid kunnen zelfs constantes in de *Verslagen der handelingen* en in de door eigen leden geschreven literatuur worden genoemd - kwam ook naar voren in de in Vervloets rapport geventileerde mening dat weliswaar de vrijwillige hulpverlening aan de MGD diende te gehoorzamen, maar dat tevens het NRK-personeel en -materieel voor de MGD onmisbaar was. Verder zou uit de zin dat de MGD 'slechts met volle beschikking over die krachten zijn dure plichten (zou) kunnen volbrengen op de slagvelden en in de liniën en forten', gedistilleerd kunnen worden dat Vervloet geen al te groot onderscheid maakte tussen de taak van het NRK en die van de MGD. Het hoofdcomité beval het rapport ten eerste aan, opdat het zou leiden tot 'meer algemeene aansluiting en deelneming, en het Nederlandsche Roode Kruis zich daardoor inderdaad (zou) kunnen voorbereiden en organiseeren als een nationale kracht tot bijstand en behoud van Neêrlandsch zoonen, aan wie, in droevige tijd, de verdediging van onzen grond en van ons onafhankelijk voortbestaan zal worden toevertrouwd'.⁴

¹ Van der Mandere, RK-conventie en het NRK, p. 237; zie ook: idem, Het NRK 1867-1917, p. 78; idem, Het NRK 1917-1921, p. 4 (vrijwel gelijklopende passages)

² 'Statuten van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Staatscourant*, 1896, nr. 248, p. 1

³ a.w., art. 1 en 6; Van der Mandere, NRK 1917-1920, p. 4

⁴ Hand., deel XVIII, p. 41-43

Het rapport van Vervloet betekende niet het einde van de discussie. De beraadslagingen over de praktische invulling van de aansluiting van het NRK bij de MGD werden voortgezet en het hoofdcomité verwachtte dat hier op den duur een organiek geheel uit voort zou komen, dat overeenkwam met de in het rapport verwoorde beginsel: 'De Militaire Geneeskundige Dienst, **in zijn geheel voor** en werkzaam **op** de slagvelden; het Roode Kruis onmiddellijk of zoo dicht mogelijk aansluitend, daar **achter**.'¹ Gori's wens tot geografische afbakening werd zo alsnog ingewilligd.

Het nieuwe koninklijk besluit zou niet zo lang als het oude standhouden. In 1906 werd de Geneefse conventie gewijzigd. Dit maakte het wederom noodzakelijk een KB uit te vaardigen.

Samenvatting

Na vier jaar moeizame strijd kwam op last van koning Willem III - ingefluisterd door de minister van oorlog, aan de hand van een rapport van de latere secretaris Verwey - het NRK tot stand. Door de koninklijke oprichting ontworstelde het NRK zich aan de protestantse zuil en werd het een vereniging van het gehele volk. Dit althans indien naar de samenstelling van de leden word gekeken. Katholieken en protestanten, socialisten en liberalen, militairen en burgers, heren en arbeiders: alle rangen, standen en geloven waren in de vereniging terug te vinden. Het aantal leden echter, alsmede de samenstelling van het hoofdcomité, spreken een andere taal. De omvang was gering en het aristocratisch gehalte van het Haagse bestuur hoog.

Ondanks waarschuwende woorden van eerste voorzitter Bosscha, schreeuwden enkele plaatselijke comités al snel om een nauwere samenwerking met de MGD. Ondanks dat de meeste hoofdcomité-leden niet afkerig waren van een sterkere band met de officiële geneeskundige dienst, werd deze schreeuw gesmoord met een verwijzing op het stichtings-KB. Daarin was van werk en overleg met de militaire autoriteiten buiten oorlogsdagen geen sprake. Toen echter een nieuw KB noodzakelijk was geworden omdat het NRK ook officieel NRK zou gaan heten, werd aan deze eis tegemoet gekomen. Aansluiting aan de MGD werd vastgelegd.

Een tweede dringende vraag echter, meer werk in dagen van vrede, bleef onbeantwoord. Weliswaar was de afdelingen een zekere vrijheid gegeven om ook werk in vredestijd aan te vatten, voor de vereniging als geheel bleef het taboe. Ook dit geschiedde met een verwijzing naar het KB. De argumentatie die voor het werk in tijd van vrede werd aangedragen - zonder dat werk zal het NRK altijd een marginale vereniging blijven en is de uitvoering van de oorlogstaak onmogelijk - maakte geen indruk. Althans: nog niet.

¹ a.w., p. 43

NEDERLAND EN DE TWEEDE GENEEFSE CONVENTIE

In dit hoofdstuk zal (de aanloop naar) de herziening van de Geneefse conventie worden geschetst. Deze herziening werd noodzakelijk geacht naar aanleiding van enkele incidenten tijdens de Boerenoorlog, alsmede om ook de hulp bij zeeslagen in de Geneefse regels vast te kunnen leggen. Verder zal aandacht worden besteed aan de invloed van de nieuwe conventie op het NRK, ondermeer resulterend in een grotere mate van samenwerking met de MGD, en zullen de eerste schreden van de nationale vereniging worden gevolgd over de grenzen van de oorlog heen.

I De Geneefse conventie wordt herzien

Naar een nieuwe conventie

Rond de eeuwwisseling waren in Zuid-Afrika voor de tweede maal de uit Duitsland, Vlaanderen en Nederland afkomstige Boeren slaags geraakt met de heersende Britten. Het zoals vrijwel geheel Nederland - en Vlaanderen - duidelijk met de 'stamverwante' Boeren sympathiserende NRK zond drie ambulances richting Kaap de Goede Hoop. Het was niet de eerste keer dat de Boeren de strijdbijl tegen het Verenigd Koninkrijk hadden opgegraven. Maar in 1880 wist het NRK niet direct of het gemachtigd was een ambulance te versturen. De volkenrechtelijke verdragen voorzagen alleen in hulp bij een oorlog en niet bij een binnenlandse opstand. 'Toen evenwel het Hoofd-comité, langs diplomatieken weg er in slaagde een gunstig antwoord van de Engelse regeering te ontvangen - in zooverre, dat de Boeren als oorlogvoerenden zouden worden behandeld', vertrok er terstond een ambulance, die echter door de korte duur van de strijd niet of nauwelijks werk heeft kunnen verrichten.¹

Een duidelijk voorbeeld van de sympathie met de Boeren in hun strijd tegen Groot-Brittannië gaf deelnemer aan de tweede ambulance Adriani. Hij liet in zijn verslag uitgebreid de Vlaamse onder-voorzitter van het Hulpcomité Transvaal te België aan het woord, die onder het motto 'Hier en daar en aan de overkant, hier en daar is Nederland', tijdens het vertrek van de ambulance verklaarde blij te zijn nu de oorlog in de zuidpunt van Afrika was uitgebroken. Ofschoon hij door 'onwaardige kapitalisten' was uitgeroepen, ging het er nu om 'of Zuid-Afrika Nederlandsch of Engelsch zou zijn'. De strijd der Boeren deed denken aan die der Vlamingen tegen de Fransen, der Lage Landen tegen Spanje, deed denken aan Michiel de Ruyter. En indien de eerste slag verloren ging, 'dan zal de strijd opnieuw beginnen, want het Nederlandsche ras kan niet ondergaan'. Adriani zelf voegde er nog aan toe dat de dag van het vertrek een dag vol emotie was geweest, 'doch een emotie die goet doet, omdat weer eens gebleken is, welke hechte banden van liefde en sympathie den Nederlandschen stam met Transvaal verbinden'. (Het is overigens niet gezegd dat zonder de 'stamverwantschap',

¹ Kort overzicht van de geschiedenis van het NRK, p. 5; ook: Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 73; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 306, dossier 35.4: De Stuers en Carsten aan de comités en correspondenten 15-3-1881 (circulaire nr. 9)

die ook bij het sturen van de ambulance in 1880 al een rol had gespeeld, het NRK géén hulp zou hebben gezonden, al zou die dan waarschijnlijk wel kleiner zijn uitgevallen. Er was immers na de oorlog van 1870-71 al vaker financieel of materieel hulp verleend, zoals bij de brand als gevolg van het bombarderen van Alexandrië in 1882, de Servisch-Bulgaarse oorlog 1885, en de Chinees-Japanse oorlog van 1894-95.)¹

De Boerenoorlog is echter niet zozeer van belang vanwege de daarin door het NRK geleverde hulp,² als wel vanwege de aanleiding die deze strijd vormde om de Geneefse conventie van 1864 aan een grondige revisie te onderwerpen.³ Een der eersten die in Nederland daarop aandrang was officier van gezondheid D. Romeyn, deelnemer aan de eerste ambulance naar Zuid-Afrika.⁴

D. Romeyn: de oorlogspraktijk dient de conventie te bepalen

In een urenlange redevoering voor de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, begin deze eeuw, toonde Romeyn zich een fel verdediger van het Rode Kruis en de Geneefse conventie. Door het Rode Kruis en die conventie kon de hulp aan de steeds tekortschietende MGD van te voren worden georganiseerd. Hierdoor kon de menslievende taak veel beter worden uitgevoerd dan door de vroegere, spontane hulp.⁵ De conventie van Genève noemde hij de grootste overwinning van de humaniteit tot op dat moment, en zij had ook in de Boerenoorlog haar nut weer bewezen. Ondanks de nog te bespreken schendingen had ook deze oorlog laten zien dat de grondbeginselen van de conventie meer en meer gehuldigd werden.⁶

Het nut dat de conventie in de oorlog had gesticht was echter slechts ten dele aan die conventie zelf toe te schrijven. De welwillendheid waarmee de belligerenten de humanitaire begrippen toepasten en de opvatting dat ook de filantropie niet meer te miskennen rechten kon laten gelden, zelfs in oorlogstijd, hadden daar evenzeer hun aandeel in geleverd. Indien de zieken en gewonden alsmede het Rode Kruis-personeel het alleen van de conventie hadden moeten hebben, 'zoude er nog vrij wat meer ellende beleefd zijn, al was het alleen maar, omdat dat personeel dan heel wat voorzichtiger had moeten zijn in zijne bewegingen en daardoor veel beperkter geweest was in de middelen om aan het front allerlei hulp te brengen en daardoor veel lijden te verzachten'.⁷

De Boerenoorlog was, zoals gezegd, echter niet geheel vrij van schendingen van de conventie geweest. Bij het beantwoorden van de schuldvraag, bleek dat ook Romeyn niet van pro-Engelse sentimenten kon worden verdacht.

¹ Adriani, Het NRK naar Z.-Afrika, p. 21-24; Kort overzicht, p. 5

² Zie bv.: Nieuwenhuijzen Krusemann, Van Te Huis, p. 44-46

³ Hand., deel XVI, p. 152-153

⁴ Een andere deelnemer aan die ambulance was prof. J.A. Korteweg, wiens aanwezigheid, zelfs naar eigen zeggen, niet zozeer op prijs werd gesteld vanwege zijn medische kennis, die hadden anderen ook, maar vanwege zijn titel. Hij verleende de ambulance status. J.A. Korteweg. 'Eerste Nederlandsche ambulance in Zuid-Afrika', in: NTvG, 1900, I, p. 333-363, p. 341

⁵ D. Romeyn, De toepassing van de CvG, p. 521-522

⁶ a.w., p. 571; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 47

⁷ Romeyn, a.w., p. 572

Bij het begin van den oorlog waren het Transvaalsche en het Oranje-Vrijstaatse R.K. belast met de regeling van den geneeskundigen dienst bij de commando's, doch al spoedig werd het eerstgenoemde van die functie ontheven. Met het oog op verschillende Engelsch gezinde elementen, die men in zijn bestuur vermoedde, had men niet veel vertrouwen in de vaderlandschlievende gevoelens daarvan.¹

Het waren constant de Engelsen die de bepalingen van Genève schonden. Zo was een Nederlandse Rode Kruis-eenheid door de Engelsen gevangen genomen wegens het vervoeren van wapens en het overbrengen van informatie aan de vijand. Zij werd naar Ceylon overgebracht en daar tot het einde van de oorlog genterneerd. De informatie bestond, aldus het opgestelde rapport en aldus Romeyn, uit brieven van puur persoonlijke aard. De wapens waren vier revolvers voor zelfverdediging en een aantal verschillende patronen 'die de onderscheidene leden der ambulance als curiositeit hadden verzameld'.² Dergelijke schendingen waren ten eerste te betreuren. Zij konden aanleiding geven tot 'verergering der vijandelijke gevoelens over en weer en tot het nemen van représailles door de benadeelde partij, tengevolge waarvan dan immer onschuldigen moeten boeten voor de fouten van anderen'. Zij schaadden de humaniteit en het prestige van het Rode Kruis.³

Deze schendingen waren niet puur aan boosaardige opzet van de militairen van het 'perfidie Albion' toe te schrijven. Ook hier moest de blik in ieder geval deels richting de conventie zelf worden gericht. Zij sloot eenvoudigweg niet aan op de oorlogspraktijk. Het was daarom noodzakelijk tot wijziging van die conventie over te gaan. Zij moest duidelijker worden. Zij mocht niet meer voor twee- of nog meerderlei uitleg vatbaar zijn, waardoor niet meer slechts de goede wil der strijdende partijen doorslaggevend zou zijn voor het humane gehalte van de gevoerde krijg.⁴ Romeyn zocht en vond de oorzaak van het gedeeltelijk falen van de conventie daarin dat zij volgens hem weliswaar vóór, maar niet dóór militairen was opgesteld. Bij het opstellen van de conventie waren te weinig militairen aanwezig geweest. Daarbij hadden de filantropen 'wat meer generaal, de generaals een beetje meer philanthroop, en allen wat meer jurist kunnen geweest zijn'.⁵

Romeyn bracht naar voren dat veel militairen de conventie zelfs zo vaag vonden dat zij opteerden voor afschaffing. Een dergelijke stap achtte Romeyn wat aan de drastische kant. Hij dacht ook niet dat het zover zou komen. Daarvoor had de filantropie in oorlogstijd al te zeer wortel geschoten bij de volkeren, al was het maar uit eigenbelang. In een eventuele volgende oorlog zou het leger immers uit leden van het gehele volk bestaan. Alle rangen en standen zouden zijn vertegenwoordigd, en dus hadden allen er belang bij, dat zo goed als maar mogelijk voor de gewonden zou worden gezorgd.⁶

¹ a.w., p. 531-532

² a.w., p. 552; ook: W. Hingman, *Het Nederlandsche Roode Kruis*. Beknopt historisch overzicht, Rotterdam 1914, p. 10; Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 46

³ Romeyn, a.w., p. 553-554

⁴ a.w., p. 572

⁵ a.w., p. 573

⁶ idem

De aanleiding voor de herziening van de conventie lag in het lang vasthouden van in vijandelijke handen gevallen medisch personeel en in het gebruik van de nationale vlag van het ambulance-personeel in plaats van de vlag van de partij waarbij die ambulance zich had aangesloten. Niet dat deze punten niet werden behandeld, maar zij zouden slechts een gering en ondergeschikt deel van de gehele aanpassing vormen. Ook de veranderingen die Romeyn doorgevoerd wilde zien bleven niet tot deze zaken beperkt.

Het woord 'onzijdig' moest worden geschrapt en door 'onschendbaar' vervangen, hetgeen, zoals we al gezien hebben, inderdaad zou gebeuren. Alleen ambulancepersoneel van een neutraal land kon als onzijdig worden gekenschetst.¹ De zieken en gewonden die in vijandelijke handen vielen, waren onschendbaar tot het moment dat zij weer voor de strijd geschikt geacht werden. Als dat moment was gekomen moesten zij als 'gewone krijgsgevangenen' worden beschouwd.² Romeyn liet hierbij in het midden of dat moment werd bepaald door een militair of een medicus. Zowel uit de context als uit de opmerking dat 'de beslissing of een in krijgsgevangenschap verkerend militair al dan niet te beschouwen is als ongeschikt voor den krijgsdienst' bij de partij berustte 'in wier macht hij is', kan opgemaakt worden dat de militaire bevelhebbers in ieder geval een flink aandeel in die beslissing hadden. De zieke en gewonde krijgsgevangenen waren immers wel in de behandelende handen van de geneesheren, maar zij waren in de macht van het leger.

Geneeskundig personeel in handen van de vijand kon alleen terugkeren op het moment dat de militair bevelhebber daar zijn consigne aan gaf. Wel kon de legeraanvoerder in de nieuwe conventie de verplichting worden opgelegd dat tijdstip niet meer dan hoogst noodzakelijk te verschuiven, en niet meer personeel en materieel bij zich te houden dan voor de behandeling en verpleging van de zieke en gewonde krijgsgevangenen strikt noodzakelijk was. Terugzending moest langs de kortste weg plaatsvinden, 'tenzij de militaire belangen van zijn leger zich daartegen absoluut zouden verzetten'.³ Wederom kan worden opgemerkt dat, door al deze beslissingen aan de persoonlijke afweging van de militair bevelhebber over te laten, Romeyn in zijn strijd voor een duidelijke conventie niet geslaagd kan worden genoemd. Wat echter wel duidelijk is, is dat hij de militaire stem luider in de conventie wilde laten doorklinken.

Romeyn had er op gewezen dat in de conventie van de Rode Kruishulp geen sprake was, alleen van de bescherming van hen die de Rode Kruis-armband droegen. Dit hoefden echter, zelfs afgezien van het MGD-personeel, niet louter leden van Rode Kruis-verenigingen te zijn. Maar, in de loop der tijd waren conventie en Rode Kruis als het ware één geworden, al mocht het volkenrechtelijk verschil nooit worden verhuld.⁴ Toch pleitte Romeyn op dit punt tegen wijziging van de oude bepalingen, waarbij hij teruggreep op het enkele jaren oude werk van de Nederlandse rechtskundige L.E. Visser, *La convention de Genève du 22 août 1864 et les sociétés de la Croix Rouge*. Het

¹ a.w., p. 575

² a.w., p. 574

³ a.w., p. 577

⁴ a.w., p. 526-527

erkennen van de Rode Kruisverenigingen en hun personeel was volgens Visser een nationale zaak. 'Elk leger' moest geheel vrij de nationale vereniging 'naar eigen inzichten' kunnen inrichten. Internationaal daarentegen was het te bepalen aan welke voorwaarden de vrijwillige hulpverlening moest voldoen, 'opdat het direct kan onderscheiden worden van willekeurige lieden'. De voorwaarde hiervoor was de armband, een officieel militair embleem, 'dat door de militaire overheid is uitgereikt blijkens een afgedrukt stempel, met of zonder een bijgevoegd certificaat'. Deze voorwaarde was in de conventie vastgelegd en dus hoefde de vrijwillige hulpverlening volgens Visser, en in diens voetsporen Romeyn, niet expliciet in de conventie te worden genoemd.¹

In de kwestie van de nationale vlag verwees Romeyn naar het antwoord dat het CICR op een desbetreffende vraag van een neutrale, Franse Rode Kruis-ambulance had gegeven. Het CICR verklaarde dat ambulances van neutrale landen aan de conventie niet het recht konden ontlenen hun eigen vlag naast de Rode Kruisvlag te hijsen, 'met weglating van de kleuren van den belligerent, wien zij hulp verleen'. Romeyn wees erop dat het CICR zich had laten leiden door de overweging dat de vrijwillige ambulances in de MGD **'opgenomen moeten zijn'**, en dat derhalve voor hen geene sprake kan wezen van eene soort onafhankelijk optreden en derhalve evenmin van het hijschen van de eigen landsvlag'.² Hierbij moet worden opgemerkt dat oorspronkelijk was bepaald dat de nationale vlag naast de Rode Kruisvlag moest wapperen, zodat gewonden die zelf op zoek gingen naar hulp, niet in het vijandelijke kamp zouden belanden. Dit was echter voorgeschreven in een tijd dat van hulp door neutrale landen nog geen sprake was, waardoor 'de nationale vlag' dezelfde was als 'de vlag van een der belligerenten'. Het antwoord van het CICR kan dus worden verklaard uit een strikt naleven van de letter der statuten, hetgeen tevens gold voor de opmerking dat de vrijwillige hulp opgenomen moest zijn in de militair geneeskundige dienst. Ook hierbij was alleen van de hulp uit eigen land sprake en niet van de hulp verleend door een neutrale natie.

Het was te verwachten dat op dit antwoord de tegenwerping kwam dat het niet hijsen van de eigen vlag van neutrale ambulances het humanitair element zou kunnen schaden. Hierop antwoordde Romeyn dat wat het zwaarst was ook het zwaarst moest wegen.

Het algemeen belang, het landsbelang, zal toch wel steeds gaan vóór het belang van den philanthropie of van den vreemdeling, ook wanneer deze laatste hulpbehoevend is en wij hem nog zoo gaarne zouden helpen.³

De officier van gezondheid stelde voor het vlaggenvraagstuk op te lossen door op het slagveld alleen de MGD en de aan die dienst ondergeschikte nationale Rode Kruisvereniging toe te laten. De neutrale ambulances zouden zich dan achter het slagveld kunnen opstellen en naast de Rode Kruisvlag en de vlag van de partij waarbij zij zich

¹ a.w., p. 578

² a.w., p. 582-584 (citaat: p. 584)

³ a.w., p. 587-588 (citaat: p. 588)

hadden aangesloten, ook de eigen vlag kunnen hijsen. Op die manier zou èn de filantropie gediend worden, èn zouden incidenten als te Elandsfontein, alwaar de Britten de Nederlandse vlag hadden neergehaald, kunnen worden voorkomen.¹

Een thema dat ook steeds weer terugkwam in de discussie over het oorlogsrecht in het algemeen en de conventie van Genève in het bijzonder, was de afwezigheid van sanctiemogelijkheden bij overtreding. Dat de roep om tegenmaatregelen steeds maar niet werd gehonoreerd kon volgens Romeyn als bewijs dienen dat de invloed van de filantropie op het Haags en Geneefs recht onderdeel was voor de invloed van diplomaten en militairen. Daarmee was het tevens een waarschuwing voor de filantropen 'niet te veeleischend te zijn, doch er zich voorlopig liever toe te bepalen de verkregen voorrechten zorgvuldig te bewaren door er een gepast gebruik van te maken, dan die in gevaar te brengen door telkens meer te willen hebben'.²

Sanctionering had ook praktische bezwaren. Behalve het vaststellen van een overtreding in een zo onoverzichtelijke periode als oorlog met zijn steeds wisselende omstandigheden, was het vrijwel onmogelijk een vastgestelde overtreding ook nog te bewijzen, alsmede wie voor de overtreding verantwoordelijk was. Dit zou steeds moeilijker worden, zo sprak de realist Romeyn, naarmate de overtreders zich in hogere kringen ophielden. Schending gebeurde niet alleen op persoonlijk, maar ook op regeringsinitiatief en dan zou 'eene nauwgezette instructie al tot niet veel meer aanleiding kunnen geven dan tot onvriendelijkheden, bij wier afwikkeling de kans voor de filantropie op verdere lauweren telkens geringer zoude worden'. Van het internationaal vaststellen van sancties verwachtte Romeyn kortom niet veel heil. De geleverde inspanning zou het resultaat niet waard zijn.³ Iedere staat moest zelf maar eventuele klachten over de schending van de conventie door het leger onderzoeken en zelf de schuldigen bestraffen.⁴ Dit doet in het licht van zijn eerdere opmerking dat overtredingen op instigatie van de regering kunnen zijn begaan natuurlijk vreemd aan. De overtreder zou dan zichzelf moeten bestraffen. Zijn voorstellen in die richting bleken dan ook alleen voor overtredingen uit persoonlijk initiatief te gelden. Hij achtte het raadzaam dat het legerbestuur (!) een aantal maatregelen nam opdat degene die zich in oorlogstijd met het Rode Kruisteken tooide, of zich ten onrechte als Rode Kruislid voordeed 'voor de militaire rechter gebracht wordt'. Ook het Rode Kruislid dat in oorlogstijd 'met de neutraliteit strijdige handelingen' pleegde, of anderszins de conventie schond, moest voor de militaire rechtbank verschijnen.⁵

In internationaal vastgestelde sancties tegen overtredingen in tijd van oorlog had Romeyn dus weinig fiducia. Des te sterker kwam hij echter op voor wettelijke bescherming van het Rode Kruisteken tegen misbruik in tijd van vrede. Elk misbruik van dat teken in tijd van vrede, zoals gebruik voor handelsdoeleinden, moest worden bestraft, daar dit het humanitaire doel van de vereniging in gevaar bracht.⁶

Ondanks dat sanctiemogelijkheden voor misbruik in vreedstijd niet in het

¹ a.w., p. 588

² a.w., p. 595

³ a.w., p. 596

⁴ idem

⁵ a.w., p. 603

⁶ a.w., p. 597

uiteindelijk resultaat waren opgenomen, was Romeyn een tevreden mens. De conventie was een 'verheven uiting van beschaving in haar allerbeste vorm', aldus Romeyn in 1911 in het *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*. Dit betekende wel dat het toetreden tot die conventie 'zulke hoge eischen op cultuurgebied aan de volken (stelde), dat daaraan nog onmogelijk door allen kon worden voldaan'. Het moest mogelijk zijn staten het ondertekenen van de conventie te weigeren en staten die hadden bewezen de toelating niet verdiend te hebben, weer van de lijst te schrappen. Het handhaven van landen die bewezen hadden de humaniteit in de oorlog niet hoog te houden, zou het prestige van de conventie ernstig schaden.¹ Het is onduidelijk of Romeyn slechts een buffer tegen het opnemen van in zijn ogen onbeschaafden wenste, of dat hij ook Europese landen van de lijst wenste te zien verwijderd, indien zij de bepalingen overtraden. Dat laatste is echter niet waarschijnlijk, gezien zijn eerder geciteerde opmerkingen over het geringe aantal doden en gewonden dat in een oorlog met 'kafferstammen' te betreuren viel, en gezien het gegeven dat hij erop had gewezen dat Groot-Brittannië tijdens de Boerenoorlog meerdere malen de conventie had geschonden, maar daarvan eerder die conventie dan de Britten de schuld gaf.

J.A.A.H. de Beaufort: de militaire noodzaak voorop

De dissertatie van de jurist J.A.A.H. de Beaufort, lid van het hoofdcomité van het NRK van 1910 tot 1914, vormt een tweede Nederlands voorbeeld waarin werd aangedrongen op een herziening van de conventie van 1864. De Beaufort prees zich gelukkig dat de op handen zijnde herziening enkele jaren was uitgesteld, omdat anders zijn uit 1903 stammende proefschrift met aanbevelingen² als mosterd na de maaltijd zou zijn gekomen.³ Dit proefschrift, simpelweg *De herziening van de conventie van Genève* getiteld, was tot stand gekomen dankzij de welwillende medewerking van het comité waarvan hij enkele jaren later deel zou gaan uitmaken. De Beauforts werk wordt gekenmerkt door een aaneenschakeling van voorbeelden die de superioriteit van de Europese, christelijke beschaving en menslievendheid ten opzichte van de heidense barbaren zijns inziens bewezen. Hierbij doelde hij niet alleen op de Atjehers, maar ook op de toch in de kring der beschaafden opgenomen Turken.⁴ Voor de Japanners daarentegen had hij wel een goed woord over. De meesten zullen ook toen al over hen geen principieel van het 'verachtelijke kleine mannetjes in belachelijke uniformen' en 'krombenige Aziatische monsters', afwijkende mening hebben gehad, zoals Kousbroek eens het beeld over 'de Jap' bij het merendeel der (Indische) Nederlanders na de

¹ D. Romeyn, 'De geneeskundige dienst', in: *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*, jrg. 7 (1911), p. 428-448, p. 447-448

² De Beaufort, *De herziening*, bijlage 1: p. 199-207

³ a.w., p. VII; Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 57

⁴ Voor de "half-beschaafde Turken" zie bv.: De Beaufort, a.w., p. 175-177; De Beaufort was niet de enige jurist die weinig ophad met het beschavingspeil der Turken. H. Verkouteren schreef, in zijn werk *Het Nederlandsche Roode Kruis*, dat "het afmaken van gewonden" in geen geval was geoorloofd. In 1878 waren weliswaar tal van Russische soldaten op het slagveld door de Turken doodgemarteld, "maar zoo iets mag bij een strijd tusschen beschaafde landen niet voorkomen". Hij voegde er nog aan toe dat dergelijke taferelen ook in Nederlandsch-Indië verwacht konden worden, echter niet in een strijd tussen Europeanen. H. Verkouteren, *Het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.j. (v1915), p. 10

tweede wereldoorlog omschreef.¹ Volgens De Beaufort echter hadden zij zich in de oorlog tegen China (1894-1895) een monument van humaniteit getoond, zeker vergeleken met hun tegenstanders. De Japanners waren waardige meeëters aan de rondetafel der beschaafde landen.²

In zijn beschrijving van de Japans-Chinese oorlog gaf De Beaufort al een voorproefje van de richting waarin hij de veranderingen graag gehad had willen hebben, een richting die met voorbeelden als D. Romeyn en de Duitser Lueder overigens weinig te gissen overlaat. Het CICR had het Japanse Rode Kruis verzocht te onderzoeken of China de regels van de conventie in acht zou nemen. Dat bleek onmogelijk omdat 'de militaire organisatie in dat rijk zeer onvoldoende was'. Zo werden de bevelen 'der meerderen (...) door de minderen niet nagekomen, zodat de soldaten, ook al had de regering het voornemen de gebruiken der beschaafde staten te volgen, deze toch niet zouden in acht nemen'.³

Aangezien vrede een droom was en de oorlog dus deel van (de geschiedenis, het heden en de toekomst van) de mens uitmaakte, was het bestaan van het oorlogsrecht gewettigd. Een van de grondregels van dit recht was dat de tegenstander nooit meer nadeel werd berokkend dan voor het bereiken van het oorlogsdoel noodzakelijk was. Dit betekende dat de humaniteit wel degelijk in oorlogstijd haar plaats kon opeisen en sinds eeuwen ook al had verkregen. Vanaf het midden van het voorgaande millennium was die plaats zelfs in verdragen zoals de Geneefse conventie vastgelegd. Maar, 'de oorlog moet (...) steeds voorgaan en maatregelen in het belang der gewonden, al mogen zij nog zoo humaan zijn en in staat hun lijden te verzachten, zullen (bij de herziening) niet mogen opgenomen worden, indien militaire belangen er zich tegen verzetten'.⁴ Alleen door aan de stelling vast te houden dat de militaire noodzaak boven de geneeskundige voorrang moest worden verleend, kon de conventie praktisch nut verkrijgen. De ervaring had immers reeds geleerd dat bepalingen die met het oorlogsdoel in conflict raakten of daarmee geen rekening hielden, toch werden genegeerd.⁵

Bij het critiseeren der bestaande of nieuw voorgestelde bepalingen der conventie, zullen wij derhalve steeds beginnen met ons af te vragen, of er ook militaire belangen zijn, die zich tegen het handhaven of opnemen dier voorschriften verzetten.⁶

Het eerste resultaat van deze handelwijze was vanzelfsprekend het vervangen van het woord 'onzijdig' door het woord 'onschendbaar'. Ook artikel 6, alinea 3 - krijgsgevangenen gewonde soldaten die genezen zijn, kunnen worden teruggezonden op voorwaarde dat de wapens gedurende de strijd niet meer ter hand worden genomen - kon door daar eventueel uit voortkomende verstrekking van waardevolle inlichtingen

¹ Rudy Kousbroek, 'Een Griekse tragedie', in: idem, *Het Oostindisch kampsyndroom*, Amsterdam 1992, p. 306-313, p. 311, 312

² De Beaufort, a.w., p. 44

³ a.w., p. 43

⁴ a.w., p. 56-58 (citaat: p. 58)

⁵ a.w., p. 58-59

⁶ a.w., p. 59

aan de tegenstander, geen genade in De Beauforts ogen vinden, evenmin als de bepaling dat elk land dat de conventie had ondertekend zich er tijdens oorlog aan diende te houden, ongeacht of de tegenstander ook tot signatie was overgegaan. Als elk ander verdrag, aldus De Beaufort, kon de conventie alleen van kracht zijn tussen mogendheden die beide de plicht tot naleving op zich hadden genomen. In alle andere gevallen - behalve het voor de hand liggende geval waarin slechts een vertegenwoordiger van één der landen zijn paraaf had gezet, ook burger- en koloniale oorlogen - kon van een verplichting de regels na te leven geen sprake zijn. Dan restte slechts Pandora's hoop.¹

Ondanks deze kritiek op de conventie van 1864, waarvan De Beaufort in navolging van Lueder betoogde dat zij tē humaan was, pleitte hij eveneens in navolging van de Duitse rechtsgeleerde en overeenkomstig de opvatting van Romeyn, voor aanpassing en niet voor afschaffing. Van de meeste voorschriften was ondertussen wel gebleken dat zij zeer wel met de militaire belangen waren te verenigen.²

Het NRK en de herziene conventie

Romeyn en De Beaufort zouden, details daargelaten, op hun wenken worden bediend.³ Lag de aanleiding voor het herzien van de eerste Geneefse conventie in de Boerenoorlog, de oorzaak lag dieper. Ten eerste was al snel na het opstellen van het eerste verdrag het gemis gevoeld van bepalingen betreffende de zeeoorlog. De in 1869 opgestelde additionele artikelen en de maritieme conventie van 1899 (herzien in 1907) vulden deze lacune weliswaar enigszins op, maar de behoefte het Geneefs traktaat tot de woelige baren uit te breiden bleef bestaan.⁴ Een tweede oorzaak lag in het bij bovengenoemden reeds geconstateerde, vrij algemene gevoelens dat de conventie moest worden veranderd omdat deze, zoals Van der Mandere het stelde, 'met een zeer te loven humaan doel (was) uitgestrekt tot een terrein van niet te verwachten verwezenlijking'. De oude conventie voldeed niet omdat zij niet in overeenstemming was met 'de praktijk van den veldtocht'.⁵ Dit geeft al aan dat, zoals door critici vaak te berde is gebracht, de conventie merendeels geen agens maar reagens was. Of het ook anders kan, is natuurlijk nog maar de vraag, maar dat doet aan het gegeven op zich weinig af. Hoe dan ook, de conventie liep constant achter de feiten aan. Dit zou zich herhalen. De praktijk van WO I gaf de stoot tot de derde conventie (1929) waarin het lot der krijgsgevangenen werd geregeld, en de tweede wereldoorlog vormde de aanleiding voor het vierde verdrag (1949), waarin beschermende maatregelen betreffende de burgerbevolking werden vastgelegd.⁶

¹ a.w., p. 82-84

² a.w., p. 59-60

³ Zie: Van der Mandere, *Het NRK 1867-1917*, p. 46: "De militaire noodzakelijkheid is - en kan het ook anders verwacht worden in eene conventie, die een onderdeel uitmaakt van het gecodificeerde oorlogsrecht? - op alle programma's ter herziening van het Geneefsche verdrag op den voorgrond gesteld geworden en ook thans is hare volle beteekenis gehandhaafd."

⁴ *Het NRK*, p. 23

⁵ Van der Mandere, *De herziene verdragen*, p. 253-254

⁶ Zie bv.: P.N. Tissot van Patot, 'De internationale organisatie van het Roode Kruis', in: *Indisch militair*

Ondanks de pleidooien van verscheidene rechtsgeleerden werd de vrijwillige hulp toch expliciet in het nieuwe verdrag genoemd. Artikel 10, dat volgens Van der Mandere een einde maakte aan alle onduidelijkheid betreffende de positie van het Rode Kruis,¹ luidde:

Met het (militair geneeskundig) personeel (...) wordt gelijkgesteld het in de geneeskundige formaties en inrichtingen des legers gebruikt wordend personeel der behoorlijk door hare Regeering erkende en toegelaten vrijwillige vereenigingen tot hulpbetoon, onder voorbehoud, dat dit personeel onderworpen zij aan de militaire wetten en reglementen.²

Dit betekende, aldus het hoofdcomité van het NRK, dat de vrijwillige ziekenverpleging was erkend, hetgeen weer betekende dat zij in oorlogstijd 'in dezelfde conditiën' zou verkeren als de MGD en dus evenals die dienst aan 'de militaire voorschriften en oorlogseischen' zou zijn onderworpen.³

Opvallend punt in de nieuwe conventie was dat de de onzijdigheid vervangende onschendbaarheid danig werd ingeperkt. Artikel 5 bepaalde, met het oog op het militair belang, dat het aan 'de omstandigheden' werd overgelaten in hoeverre aan deze regel de hand moest worden gehouden.⁴ Ook verder was de dikke, militaire vinger in de pap van het nieuwe, humanitaire verdrag duidelijk. Ongeacht de lichamelijke conditie werden in handen van de tegenstander gevallen soldaten krijgsgevangen verklaard. Logisch, aldus Van der Mandere. 'Uit militair oogpunt' was dit de enig denkbare mogelijkheid, omdat niet ontkend kon worden, 'dat strategische belangen dikwijls zullen beletten om gevangenen, die genezen en ongeschikt voor de krijgsdienst bevonden zijn, op hun eerewoord naar huis te sturen, waar zij dan indrukken kunnen overbrengen, mededeelingen kunnen doen van militaire ondernemingen, die (...) den vijand meer nadeel zullen berokkenen dan het verlies van duizend of meer man'.⁵ Bij deze bepaling zal een rol hebben gespeeld dat het tegen die tijd bij de militaire strategen algemeen was geaccepteerd dat gewonden pas ná de slag mochten worden afgehaald. Dit betekende echter wel dat immobiele gekwetsten krijgsgevangen zouden worden indien de slag verloren ging en het eigen leger zich had moeten terugtrekken. Het aantal gewonde soldaten in handen van de tegenstander zou in een volgende oorlog dus waarschijnlijk zeer groot zijn evenals het gevaar dat teruggestuurde soldaten van de tijdens hun verblijf bij de vijand opgedane kennis gedan wel misbruik zouden maken.⁶

In artikel 6 staat te lezen dat het geneeskundig materieel werd onderverdeeld in mobiele formaties die uit humanitair oogpunt onmisbaar waren, en vaste formaties die bijdroegen aan de 'vermeerdering van de militaire weerkracht'. De humanitaire

tijdschrift, jrg. 64 (1933), afl. 2, p. 850-859, p. 857-858; M.A. Cageling, 'Heden en toekomst van het Rode Kruis. Internationaal, neutraal, realistisch, modern in zijn praktisch handelen', in: *Rode kruis koerier*, jrg. 24, nr. 9 (sept. 1963), p. 177-181, p. 178

¹ Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 39-40

² Hand., deel XX, p. 61

³ Hand., deel XIX, p. 137

⁴ Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 46

⁵ a.w., p. 43

⁶ 'Geneeskundige dienst', in: *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*, jrg. 2 (1906-1907), p. 342-359

formaties, bestemd voor eerste hulp, waren onneembaar en mochten door de vijandelijke partij slechts tijdelijk en alleen voor dat doeleinde worden gebruikt. De tweede groep was onderworpen aan het gewone oorlogsrecht, met dien verstande dat het ook bij haar verboden was er op een andere dan de oorspronkelijk bedoelde wijze van gebruik te maken. Het waren geneeskundige inrichtingen en moesten dat ook blijven. Zij konden echter wel militair veroverd en ingenomen worden. Volgens Van der Mandere bleven zo de bepalingen van de conventie overeenkomstig het oorspronkelijk beginsel dat uitsluitend had bedoeld alleen 'de eerste en hoognoodige hulp op het slagveld onschendbaar' te verklaren. Het zou absoluut niet in de bedoeling hebben gelegen ook de MGD hierbij te betrekken. Die behoorde 'zij het dan indirect door te trachten de gewonde krijgers weer strijdvaardig te maken' tot de daadwerkelijke oorlogvoering. Daarom konden 'zijne vaste inrichtingen, hoe humanitair haar wezen ook zij, niet geheel onttrokken (...) worden aan de harde gevolgen van het krijgsbedrijf'.¹

Het oude artikel 5, waarin de neutraliteit was vastgelegd van streekbewoners die gewonden te hulp kwamen en/of onderdak verleenden, verviel. Verwonderlijk is dit niet. In feite was het niet meer dan een Frans goedmakertje geweest voor de vele bezwaren die Napoleons diplomaten in 1864 tegen andere voorstellen hadden gemaakt.²

In artikel 24 werd de tweezijdigheid van de conventie vastgelegd waar De Beaufort zich zo sterk voor had gemaakt. Het bevestigde nog eens dat het Geneefse recht een recht voor de kring der beschaafden was. Overeenkomstig artikel 8 van de oude conventie werd in artikel 25 wederom vastgelegd dat 'de opperbevelhebbers van de oorlogvoerende legers (...) in de bijzonderheden der uitvoering van de voorgaande artikelen hebben te voorzien, alsmede in de gevallen, welke niet zijn voorzien, naar de voorschriften van hunne Regeeringen en overeenkomstig de algemeene beginselen van deze conventie'.³

W. Petter attackeerde in het orgaan van de inmiddels Koninklijke Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, de veelgehoorde opmerking dat dit laatstgenoemde artikel de hele conventie op losse schroeven zette, doordat het de naleving van de humanitaire bepalingen aan de willekeur der maarschalken en generaals overliet. De slotwoorden 'overeenkomstig de algemeene beginselen van deze conventie', waren er juist om dat tegen te gaan. Petter, die niet alleen oorlog onafscheidelijk aan de mensheid verbonden, maar ook van groot belang 'voor de wereldorde' achtte, moest echter toegeven dat het noodzakelijk was dat de bevelhebbers ten eerste de conventie van haver tot gort kenden, en bovendien doordrongen moesten zijn van de geest van het verdrag 'opdat eene juiste interpretatie verzekerd zij'.⁴

Korte tijd na de totstandkoming van de nieuwe conventie (9 juli 1906), maar nog voordat zij officieel van kracht werd, ontving het hoofdcomité van de chef van de

¹ Van der Mandere, a.w., p. 44; ook: Het NRK, p. 22

² Hutchinson, Rethinking, p. 576

³ Voor de bepalingen van de conventie zie ook: Petter, De herziene CvG, p. 50-51; Quanjier, Feestrede, p. 157-164

⁴ Petter, a.w., p. 1, 51; Kans op vrede was er slechts bij "eene voortgezette, zich ontwikkelende, krachtige voorbereiding tot den oorlog". a.w., p. 1

generale staf 'voorschriften en bepalingen regelende de positie, plichten en rechten of aanspraken van het Nederlandsche Roode Kruis in verband met zijn aansluiting en samenwerking bij en met het leger in tijd van oorlog voor Nederland; met uitnoodiging eventuele opmerkingen, bedenkingen of bezwaren aan die Chef te willen meêdelen'. Hieraan werd voldaan mede in verband met artikel 10 van de nieuwe conventie, waardoor voor het NRK 'beslister maatregelen' moesten worden vastgesteld voor de samenwerking met de MGD.¹ Hieraan werd waarschijnlijk ook gáárne voldaan, gezien de wrevel die secretaris Vervloet kort voor de totstandkoming van de nieuwe conventie in een door het voltallig hoofdcomité bijgewoonde lezing, wederom voor de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, over de nog steeds niet geregelde aansluiting bij de MGD had uitgesproken.

Om onder de bepalingen van de oude conventie te vallen werden de hulpverenigingen, bij het betreden van het slagveld, onderdeel van de MGD. Dit betreden zou in Vervloets ogen echter een hoge uitzondering moeten blijven. Juist door in het binnenland de taken van de MGD over te nemen, waardoor de militair-geneeskundigen zich geheel op hun taak in en om het slagveld konden concentreren, ontstond op eenvoudige wijze de meest doeltreffende samenwerking.² Tot op dat ogenblik was er, zelfs na het KB van 1895, in de voorschriften van de MGD niet of nauwelijks sprake van het Rode Kruis, laat staan van een uitgewerkt plan tot samenwerking met die vereniging. Daarvoor werd het NRK als een te nietige organisatie beschouwd. De militair Vervloet:

Op het moment ontbreekt dan ook elke band, die het Ned. Roode Kruis principieel en naar gestelde regelen vastknoopt aan den M.G.D., en beide lichamen, het officieele en het nationale, tot een organiek sluitend geheel samenhecht, dat in oorlogstijden voor het vaderland aan de verdedigers van onzen grond stellige waarborgen biedt van trouwe, deskundige verzorging, als zij gewond of ziek worden weggevoerd van de slagvelden.³

Dit verzuim bedreigde 'een groot nationaal belang', maar in dagen van vrede werd dit niet gezien. Vervloet dacht echter dat dit binnen afzienbare tijd zou veranderen. Er lagen op het moment van zijn rede (eind 1905) twee rapporten over mogelijke aansluiting van het NRK bij de MGD.⁴ Eén ervan verwoordde Vervloets wensen. De MGD, 'geen man uitgezonderd', op het oorlogsterrein (slagveld, vestingen, linies en stellingen), het NRK daarachter.⁵

In het tweede rapport was de geografische scheiding minder sterk. Uitgaand van de

¹ Hand., deel XIX, p. 35

² W.J. Vervloet, 'Over aansluiting en samenwerking van het Nederlandsche Roode Kruis met den Militairen Geneeskundigen Dienst, in een oorlog, waarbij Nederland betrokken is', in: *Orgaan van de vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, 1905-1906, p. 306-355, p. 309-311

³ a.w., p. 322

⁴ Eén van die rapporten was opgesteld door een van de regeringsvertegenwoordigers op de internationale Rode Kruis-conferentie te Rome in april 1892, luit.-generaal W. Rooseboom, lid van de Generale Staf. Met dit rapport betuigde de toenmalige inspecteur der geneeskundige dienst der landmacht zijn volledige instemming. Ik weet helaas niet welke van de twee rapporten dat van Rooseboom was. Generale staf 1813-1918, inv. nr. 137, dossier 7, IGD aan min. van oorlog 13-3-1893

⁵ Vervloet, a.w., p. 323

vooronderstelling dat Nederland vanuit het zuiden en/of het oosten zou worden bedreigd, 'werden plannen uitgewerkt voor eene organieke aansluiting en samenwerking, waarbij de dienst langs de etappelijnen, het ziekenvervoer langs de spoorwegen (...) en de verpleging in de achterlandsche hospitalen in de beide provinciën Holland voor rekening komt van het Roode Kruis; altijd onder controle voor zoover nodig van den M.G.D.'. Het land zou in oorlog zijn en dus moest de volle verantwoordelijkheid 'voor het behoud van een zoo sterk mogelijk weerbaar leger' geheel bij de officiële medische dienst liggen.¹

Het verschil is duidelijk. Is in de ene nota slechts sprake van een zeer exceptioneel betreden door het NRK van het gebied rond het slagveld, in het tweede wordt juist gerekend op het steeds ter beschikking hebben van ambulances geformeerd uit NRK-leden, zij het onder toezicht en verantwoordelijkheid van de MGD. De overeenkomst is echter eveneens evident. Beide nota's hadden niet het individuele heil van de zieke of gewonde soldaat, maar de gevechtskracht van het gehele leger als uitgangspunt, een gevechtskracht waar niet alleen MGD, maar ook NRK - toch al onvermijdelijk door de suprematie van de MGD - zorg voor moesten dragen. Bij uitvoering van de eerste - door Vervloet onderschreven - nota zou daarbij het eventueel licht humaniserend effect dat kon uitgaan van de aanwezigheid van Rode Kruis-artsen en -verpleegkundigen ook nog verloren kunnen gaan, omdat de eerste schifting, de triage, geheel door militair-geneeskundigen zou worden uitgevoerd. De kans dat zwaargewonden ter verpleging naar het achterland vervoerd zouden worden (medische noodzaak) nam daardoor af. Zij zouden aan hun lot kunnen worden overgelaten, ten gunste van wellicht later weer inzetbare lichter gewonden (militaire noodzaak).

In de op Vervloets uiteenzetting volgende discussie vroeg ene heer Hoogenboom of 'samensmelting' niet een beter woord zou zijn dan 'samenwerking', gezien de toen nog alleen op de MGD van toepassing zijnde neutraliteit. Vervloet had geen bezwaar. Hij had slechts het woord 'samenwerking' gebruikt omdat dat de gangbare term was. Wellicht was 'samensmelting' inderdaad beter, zoals 'onschendbaar' ook beter was dan 'neutraal'. Hoe het ook zij, op het slagveld was er voor zelfstandig optreden, zoals de term 'samenwerking' zou kunnen suggereren, geen plaats. Daar heerste 'samensmelting' en gold slechts één gezag: het militaire.²

Door het expliciet gelijkstellen van het vrijwillig personeel aan de officiële geneeskundige hulp, mits het zich onderwierp aan de militaire wetten en reglementen, had de conventie de weg vrijgemaakt voor het opzetten van transportcolonnes, hetgeen in een rapport, voortgekomen uit de sinds het KB van 1895 gevoerde en na de nieuwe conventie afgesloten brief- en gedachtenwisseling ook naar voren komt. Dit rapport viel in vier punten uiteen. Er moest een informatiebureau worden opgericht voor het verzamelen en verstrekken van gegevens over zieken, gewonden, krijgsgevangenen, vermisten en gesneuvelden. Er moest een viertal ziekentransportcolonnes voor de vier divisies van het veldleger worden opgericht, alsmede een colonne voor reserve-formaties. In steden waar een 'plotselinge opeenhoping van zieken en gewonden' kon worden verwacht, moesten de comités zorgen voor evacuatie van die zieken

¹ a.w., p. 324

² a.w., p. 330-332

en gewonden. Ook daarvoor moesten colonnes worden ingericht en moesten de comités over het benodigde materieel kunnen beschikken. *Last* en voor de afwisseling ook eens *least* zou het NRK volgens een door de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht te treffen regeling hulp moeten kunnen verlenen, in het hart des lands.¹

Het tweede punt, de transportcolonnes, verkreeg absolute voorrang. Voor het vormen van die colonnes zou de hulp worden gevraagd en waarschijnlijk ook wel verkregen, van de vereeniging EHBO.² Punt drie was weliswaar ook niet van importantie ontbloomt, maar de evacuatie was meer een zaak van de afdelingen. Een goede uitvoering daarvan vereiste van de comités eigenlijk niet meer dan 'ernstigen wil, toewijding en vaderlandsch plichtsbeseft'. Punt één en vier werden even aangehouden, ten eerste om het werk niet te zeer te versnipperen en ten tweede omdat het wellicht te veel van het goede zou worden, gezien de 'zeker te betreuren, maar daarom niet te loochenen onverschilligheid, die in het algemeen in Nederland heerscht ten opzichte van het Roode Kruis en zijn toch zoo belangrijke Vaderlandsche roeping'.³ Wellicht speelde bij het in de wachtkamer zetten van het opzetten van een informatiebureau nog mee dat Vervloet er absoluut niet voor geporteerd was, al was het dan het stokpaardje van de nog uitgebreid aan het woord komende A.A.J. Quanjier, met afstand de meest invloedrijke figuur binnen het NRK de eerste twintig jaar van deze eeuw. Vervloet vreesde dat het NRK belast zou worden met een taak, 'waarvan omvang en beteekenis zelfs niet bij benadering zijn te bepalen, en de daaraan verbonden, vermoedelijk toenemende, soms ingewikkelde arbeid wel eens storend of belemmerend kunnen gaan inwerken op de ware bestemming van de vrijwillige ziekenverpleging: het **geneeskundig** verzorgen van de slachtoffers, die in den strijd zijn gevallen'. Dat was de hoofdtak van het NRK en dat moest ook de hoofdtak blijven. Al het andere was bijzaak.⁴ Het informatiebureau zou pas in 1913 in het leven worden geroepen toen het KB van 1909 werd herzien.⁵

De transportcolonnes

In 1906 gaf het hoofdcomité de eerste instructies voor het opzetten van transportcolonnes. Nadrukkelijk werd daarbij bepaald dat door de dienst bij die colonnes noch in tijd van vrede, noch in tijd van oorlog vrijstelling van militaire of landweerplichten kon worden verkregen. Het dragen van een uniform was weliswaar (nog) niet verplicht, maar werd ook in de begindagen al zeer op prijs gesteld.⁶ Begin

¹ Hand., deel XIX, p. 31; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 83-84; idem, De RK-conventie, p. 937-938; Het RK-korps, p. 29; Het NRK, p. 7; J. Lucardie, 'De transportcolonnes. Kort overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van de transportcolonnes van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het Nederlandsche roode kruis*. Herdenkingsnummer 75-jarig bestaan (1867-1942), Den Haag 1942, p. 11-14, p. 11

² Hand., deel XIX, p. 34; Van der Mandere, De RK-conventie, p. 938

³ Hand., deel XIX, p. 33-34 (citaat: p. 33)

⁴ Vervloet, a.w., p. 353-354

⁵ Verspijck, a.w., p. 298 (KB 1913, art. 3 sub IIb)

⁶ Lucardie, a.w., p. 11; Voor de eerste transportcolonnes zie ook: Gen. dienst, in: Wet. jaarbericht krijgswetenschap, jrg. 3 (1907-1908), p. 387-403, p. 393-394

1908 startte de officier van gezondheid 1e klasse G.W. Boland¹ onder medewerking van de officieren van gezondheid P.J.Ph. Dietz en Quanjier, een oefencursus voor personen die zich bereid verklaard hadden lid van een zieken- cq gewonden-transportcolonne van de Haagse Rode Kruis-afdeling te worden. Inderdaad werd hiervoor hulp ontvangen van de Haagse afdeling van de vereniging EHBO. Voor de door twee militair-geneeskundigen verzorgde opleiding van deze colonne, veertien man sterk, stelde Quanjier een lokaal en de tuin van het militair ziekenhuis ter beschikking. Boland leidde tevens de korte tijd later in het leven geroepen transportcolonne van Rotterdam en hij had de algehele leiding van de oefeningen die met de MGD te zamen werden gehouden.²

In Utrecht had Templeman van der Hoeven een 29 man sterke colonne geformeerd, geheel samengesteld uit studenten van de plaatselijke universiteit. Het Utrechts comité was speciaal verzocht binnen afzienbare tijd een transportcolonne op te zetten, gezien de centrale ligging en het bezit van de Amalia-stichting. Eerst wenste de afdeling Utrecht echter nadere instructies die daarop door het hoofdcomité werden verstrekt (zeg maar: van Templeman van der Hoeven aan Templeman van der Hoeven). Deze instructies hielden in dat in tijd van oorlog de colonnes onder bevel stonden van de eerste commissaris van het NRK bij het hoofdkwartier van het veldleger. Hij bepaalde wat zij moesten doen 'overeenkomstig de aanwijzingen van de chef van de geneeskundige dienst'. In de regel zouden zij te werk worden gesteld 'op de door de militaire autoriteiten aan te wijzen evacuatie-stations'. Daar dienden zij de aankomende en doorgaande gewonden en zieken op te vangen, te behandelen en verder te vervoeren. Organisatorisch schreven de instructies voor dat een colonne zou moeten bestaan uit 'een staf en vier secties, elk ter sterkte van een arts, vier gegradueerde en eenentwintig niet-gegradueerde ziekenverplegers in de leeftijd van 19 tot 60 jaar, voorzien van voertuigen, raderdraagbaren en draagbaren'. De opleiding stond onder leiding van de eigen artsen. In vreedetijd stond het colonnepersoneel 'in generlei betrekking (...) tot de militaire autoriteit'.³ Aan de laatste opmerking moet echter worden toegevoegd dat dit slechts gold voor het personeel van de colonne op het moment dat zij niet bij die colonne werkzaam waren. De colonne op zich werd, afgaande op de opmerking in de *Handelingen*, deel XIX (van 1 juli 1905 tot 30 juni 1907) dat 'van tijd tot tijd oefening gehouden (zal) worden met *andere* deelen van het Leger',⁴ wel degelijk als onderdeel van de krijgsmacht gezien, al onthief colonnedienst de leden

¹ In 1911 werd Boland (1874-1938) directeur van de gemeentelijke geneeskundige gezondheidsdienst van Den Haag. Hij is de ontwerper van de fietsbrancard, die op de achtste internationale RK-conferentie te Londen een prijs won. Boland was daar een van de Nederlandse regeringsvertegenwoordigers. Bekend is hij ook door zijn ontwerp voor een RK-vloot (eind 1912), dat overigens ondanks positieve reacties in NRK-kringen, pas in 1928 op de internationale agenda prijkte, echter zonder praktisch resultaat. Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 57; idem, Drie Nederlanders in de ontwikkeling van het RK ter zee, p. 10-11; idem, Nederlanders en het RK, p. 473-474; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 302-304. Bolands hospitaalschepen.

² Verspijck, a.w., p. 77; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 66; G.W. Boland, *Voorlichting en opleiding betreffende Roode Kruis-colonnes tot vervoer van zieke en gewonde krijgslieden, in oorlogstijd*, Den Haag 1908, p. 4-5

³ gec. uit: Verspijck, a.w., p. 78; zie ook: Hand., deel XIX, p. 75-80

⁴ Hand., deel XIX, p. 78 (curs.: LvB)

dan niet van 'militie- of landweerplichten', noch in vreedstijd, noch in tijd van oorlog.¹ Althans: nog niet.

Dit waren slechts start-instructies. De eerste echte *Handleiding voor de oprichting en opleiding van Roode Kruis-brigades* kwam in 1912 gereed. Zij was opgesteld door een commissie bestaande uit behalve Quanjier en Boland, luitenant-generaal J. de Waal (ondervoorzitter van het NRK), dr. G.W.S. Lingbeek (lid van het dagelijks bestuur en deelnemer aan de ambulances naar Zuid-Afrika en de Balkan) en dr. J.C.J. Bierens de Haan (hoofdcommissaris van het NRK bij de staf van de opperbevelhebber der land- en zeemacht).² Zes jaren later werd deze handleiding vervangen door het *Reglement voor de transportcolonnes van het Nederlandsche Roode Kruis*. Ofschoon nog regelmatig de transportcolonnes ter sprake zullen komen, kan al wel gezegd worden dat zij toen reeds het - geüniformeerde -³ visitekaartje van de afdelingen van het NRK vormden en zich op diverse wijzen in het openbare leven manifesteerden. De colonneleden gingen zich daardoor als een afzonderlijk deel van het NRK beschouwen, hetgeen volgens Rombach niet meer dan logisch was gezien 'hun centrale positie als uitvoerders van de eersaangewezen taak van het Rode Kruis'.⁴

Het stemde het hoofdcomité tevreden dat door het opzetten van de transportcolonnes het NRK eindelijk bij de daadwerkelijke oefeningen van de MGD betrokken zou worden. Tot dan hadden de Rode Kruis-oefeningen zich voornamelijk tot theorie en het bij elkaar aanleggen van verbanden beperkt, en was het NRK door de officiële hulpdienst vaak als een minderwaardig, ondergeschoven kind, als een zich vrijwillig aan het MGD-been vastklampend blok gezien en dienovereenkomstig behandeld. De frustratie hierover, die we ook bij Vervloet al zagen, was groot en kwam ondermeer tot uiting in de rede die Van Hardenbroek van Bergambacht afstak ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de vereniging, één jaar na het herzien van de Geneefse conventie. In deze rede werd zowat elk thema van belang voor een geschiedschrijving van het NRK met betrekking tot het vraagstuk van oorlog en vrede behandeld: voorbereiding in vreedstijd, aansluiting bij de MGD, hulp aan vooral de Nederlandse soldaat ten behoeve van de kracht van het eigen leger, en wrevel tegen de leus 'Geen man, geen cent' van de in 1904 door Ferdinand Domela Nieuwenhuis opgerichte Internationale Antimilitaristische Vereeniging (IAMV). Ik beperk me hier (vrijwel) tot de aansluiting aan de MGD.

In het Kon. Besluit der instelling, van 19 juli 1867, werd bij art. 7 bepaald, dat het Hoofdcomité, **in oorlogstijd** in overleg moest treden met de Ministers van Oorlog en van Marine, om den dienst te organiseren van de Vereeniging. Die bepaling heeft voet gegeven aan de meening, dat er ook slechts **in oorlogstijd** sprake kon zijn en mocht zijn van een daadwerkelijk optreden en mitsdien ook van het steunen van het Roode Kruis. Eenige aanraking, eenig overleg met de voornoemde Ministerieën bestond er in vreedstijd dan ook niet. Op de Oorlogsbegrotingen werd en wordt er /1000,- jaarlijks uitgetrokken om de Vereeniging de instandhouding van een permanent centraal-punt (een bureau) te 's Gravenhage, mogelijk te maken. Maar daarbij bleef het. Van samenwerking geen spoor. Nooit, zelfs niet bij algemeene vredes- of speciaal geneeskundige vakmanoeuvres werd aan het Roode Kruis de

¹ a.w., p. 77

² Verspijck, a.w., p. 360; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 45, 47, 49

³ Hand., deel XXIV, deel 1, p. 49; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 115

⁴ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 67

gelegenheid geboden zich in de praktijk, op het oefeningsterrein zelf zich de juiste begrippen en voorstellen te vormen over eenig, laat ons zeggen, organiek verband tusschen Militair Geneeskundigen Dienst en Roode Kruis. Zulk een leertijd werd niet noodig geacht. Eenmaal ingesteld heeft men de Vereeniging maar laten voorttobben, zonder zich ernstig te bekommeren over haar inwendige organisatie, haar verder doen en laten. Dat heeft van den beginne af nadeelig ingewerkt op de actie, en den socialen arbeid van het Roode Kruis in vreedetijd, dat meer beschouwd werd en door velen nog beschouwd wordt als een instelling voor oorlogstijd, maar overigens op non-activiteit. Dat echter lag niet in de bedoeling van de leiders, dat ook wenschte Koning Willem III niet. Het zou op den langen duur den dood zijn geweest voor zijn schepping waar ook Hij maar al te goed van inzag welken kapitalen invloed een werkzame Roode Kruis-vereeniging zoude kunnen uitoefenen op de validiteit van Nederland's strijdkrachten in oorlogstijd.¹

Behalve dat het Van Hardenbroek van Bergambacht moeilijk zou zijn gevallen al deze beweringen over Willem III en het eerste hoofdcomité met bewijzen te staven, valt het op dat hij precies datgene als positieve eigenschap van het NRK bestempelde, wat Bosscha veertig jaren eerder juist als het kenmerk van de MGD had gezien. Door het werk van de MGD ten gunste van de strijdkracht van het nationale leger kon en mocht het humanitaire Rode Kruis nooit of te nimmer met die dienst worden vereenzelvigd.

De invloed op de kracht van de Nederlandse strijdmacht was, aldus Van Hardenbroek van Bergambacht, de reden achter het opzetten van de verpleegsters-opleiding geweest en daarom ook was het KB van 1895 als een grote stap voorwaarts te betitelen, zowel voor de effectiviteit van het NRK als voor 'de verdediging van den vaderlandschen grond met handhaving van zijn neutraliteit'. De aansluiting aan de MGD kon na de nieuwe conventie nog beter worden geregeld en ook dit was weer van belang voor 'het behoud van onze krijgsmacht in oorlogstijd'. Vooral voor kleine staten, met kleine legers en geringe middelen was dat behoud van 'het hoogste gewicht'. Daaruit kwam voort dat versterking van de MGD niet alleen een taak was voor doktoren en verplegend personeel, maar, het was 'de nationale plicht van ons allen, van mannen en vrouwen, als het Nederlandsche Volk, zijns ondanks meêgesleurd in den strijd der natiën, den kop niet zal willen buigen voor vreemde dwingelandij'.² De voorzitter van het hoofdcomité besloot de vergadering met op te merken dat door de grotere mogelijkheid van samenwerking met de militair-geneeskundigen als gevolg van het KB van 1895 en de conventie van 1906, alsmede door het instellen van de transportcolonnes, het NRK gereed was ten volle zijn plicht te doen 'jegens Koningin en Vaderland'.³ We zullen nog zien dat Van Hardenbroek van Bergambacht zeker niet de enige was in de vereniging voor vrijwillige hulp die 'de plicht van de Nederlander' benadrukte.

Oefeningen met de MGD

J.A. Romeyn: hulp aan de Nederlandse soldaat is een humanitair streven

¹ Hand., XIX, p. 53-54; ook: Lucardie, a.w., p. 12

² Hand., XIX, p. 54-56

³ a.w., p. 147-149; zie voor de transportcolonnes en de noodzaak van voorbereiding op de oorlog in tijd van vrede, ook: J.M.A. Gevers Leuven, *De transportcolonnes van het Nederlandsche Roode Kruis*, Gouda 1914. Kort na het verschijnen van dit boek werd Gevers Leuven gewestelijk commissaris te Gelderland.

Een van de drijvende krachten achter de gezamenlijke oefeningen van het NRK en de MGD in het begin van deze eeuw, was de chef van het militair hospitaal te Venlo, J.A. Romeyn, niet te verwarren met naamgenoot D. J.A. Romeyn althans was degene die in de *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden* meermaals uitvoerig van dergelijke oefeningen verslag uitbracht. Gepoogd werd overigens die oefeningen zo realistisch mogelijk te laten zijn. Dat kan tenminste geconcludeerd worden uit het verslag van een oefening van de Arnhemse transportcolonne, waarbij er vanuit moest worden gegaan dat 'eene afdeeling landweer en militaire wielrijders in de pan gehakt was'.¹

In een rondzendbrief spraken Quanjer en enkele anderen de overtuiging uit dat er in ieder geval alles aan werd gedaan om te pogen 'de humaniteit' gelijke tred te doen houden met de modernisering van het wapentuig. Een van de nieuwste ontwikkelingen was de opleiding van de zogenaamde Rode Kruis-honden, gebruikt voor het opsporen van gewonden. Dit moest meestal bij nacht en ontij gebeuren, omdat het vechten nu eenmaal overdag plaatshad. Ofschoon Romeyn het praktisch nut betwijfelde en de financiële consequenties vreesde, onderschreef hij de achterliggende gedachte volkomen.

Medelijden met de in de oorlog gevallen heeft tegenwoordig ieder beschaafd mensch. Het tijdelijk en blijvend lijden van de gewonden in den oorlog, *althans van de eigen partij*, te verzachten is een humanitair streven.²

Ofschoon Romeyn vol vertrouwen was in de hulp die de MGD en het NRK de Nederlandse soldaat in geval van oorlog konden verlenen, kon ook deze 'humaniteit' niet zonder oefening.³ Het doel van de oefeningen met de MGD was tweeledig. Ten eerste kon er de 'innerlijke kracht' van het NRK door worden vergroot, als gevolg van de opgedane ervaring, kennis en kennissen. Ten tweede konden dergelijke oefeningen veel bijdragen aan de publieke belangstelling voor het NRK, waardoor het ledental 'met zijn moreelen en finantieelen steun' vergrootte.⁴

Dat dergelijke oefeningen van groot nut waren voor het NRK in verband met de het in oorlogstijd wachtende taak, stond buiten kijf. Daarom ook was het zo te betreuren dat het hoofdcomité uit financiële nood, niet op elk verzoek tot gezamenlijke oefening in kon gaan - vergelijk de situatie enkele jaren eerder toen nog geklaagd werd over het

¹ 'Arnhemsche Roode Kruis Transportcolonne', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 66 (1912), p. 23

² 'Nederlandsche vereeniging van Roode Kruis-honden', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 63 (1909), p. 18-19, p. 18; Ondanks zijn vraagtekens bij het plan op zich, was Romeyn vol lof voor de opsteller ervan, reserve kapitein bd der landweer Meyer, die zijn vrije tijd besteedde aan pogingen het werk van de MGD te vergemakkelijken en te verbeteren. 'Roode Kruis-honden', in: idem, p. 127-128, p. 128 (curs. LvB)

³ J.A. Romeyn, 'Heelkundige lessen uit den Russisch-Japanschen oorlog', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 219-223, p. 223

⁴ J.A. Romeyn, 'Hoofdoefening van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 65 (1911), p. 277; ook: idem, 'Oefening van het Roode Kruis', in: idem, jrg. 66 (1912), p. 223-224

gebrek aan belangstelling van de zijde van de MGD. Romeyn stelde voor dit probleem op te lossen door in plaats van grote oefeningen, de afdelingen kleine manoeuvres te laten houden in samenwerking met de plaatselijke militairen, bijvoorbeeld ‘s Zondags voor of na kerktijd’. Het personele tekort zou opgelost kunnen worden door de voor militaire dienst vrijgelootten en door de vanwege een licht lichamelijk gebrek afgekeurden. Die mochten er wel eens aan denken dat zij zich ‘op deze voor hen weinig tijdroovende wijze, kunnen verdienstelijk maken tegenover het leger, waarin hunne kameraden een zoo heel veel moeilijker rol vervullen’.¹

Voor een goed verloop van de oefeningen was het noodzakelijk het door het NRK aangewende materiaal te laten aansluiten bij hetgeen de MGD in gebruik had. Daar waar de MGD en het NRK moesten samenwerken was het niet zinnig de bij het leger aanwezige modellen aan te vullen met andere, die bij de meerderheid van het militair-geneeskundig personeel onbekend waren.² Het Rode Kruis-personeel moest bij dergelijke oefeningen wel zijn plaats weten. De evacuatiestations waren de meest vooruitgeschoven posten waar leden van het NRK, inclusief de transportcolonnisten, zich mochten bevinden, omdat, aldus Romeyn, ‘geen troepenaanvoerder (...) op het oorlogsveld tusschen zijne soldaten burgers (zou) dulden, al zouden zij zelfs met meer dan één armband met het R.-K. voorzien zijn’.³

W. Nierstrasz: NRK en MGD zijn één

Ook de secretaris van de afdeling Bussum e.o., de jurist W. Nierstrasz, hechtte veel waarde aan de gezamenlijke oefeningen van de officiële, militaire, en de vrijwillige, humanitaire hulp, alsmede aan het zowel daarvoor noodzakelijke als daaruit voortkomende samengaan van beide. In twee artikelen, verschenen in het gezamenlijke orgaan van het Rode en het door prins Hendrik in 1909 opgerichte Oranje Kruis, waarover later meer, schetste Nierstrasz waarom het Rode Kruis zijns inziens zo weinig populair was bij het volk, alsmede de weg omhoog. Dat het NRK niet grote lagen van de bevolking tot wild enthousiasme kon brengen, was naast de dooddoener ‘wij krijgen toch geen oorlog’, daaraan te wijten dat velen er nog steeds niet van doordrongen waren dat de MGD het werk in oorlogstijd nooit alleen zou kunnen klaren.⁴

Nierstrasz was ervan overtuigd dat het tij zou keren indien het NRK te werk zou worden gesteld ‘op de plaats welke het behoort in te nemen’. Sinds artikel 10 van de nieuwe conventie was het Rode Kruis officieel zowel gelijkgesteld aan als een aanvulling op de militaire geneeskunde. Dit betekende dat dan ook ‘als zoodanig geoefend (moest) worden **in verband met den troep** en den militairen geneeskundigen dienst’.⁵ Door dergelijke oefeningen, die bijvoorbeeld in Frankrijk en Zwitserland

¹ J.A. Romeyn, ‘Oefening van den militair-geneeskundigen dienst’, in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 64 (1910), p. 291-292, p. 291

² J.A. Romeyn, Hoofdoefening, p. 277

³ J.A. Romeyn, Oefening van den MGD, p. 291

⁴ W. Nierstrasz, ‘Te weinig bekendheid met en waardering voor het Roode Kruis’, in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 1 (1912), p. 186-192

⁵ a.w., p. 191

allang gemeengoed waren,¹ kon en zou het aantal Nederlanders, dat zich beschikbaar wilde stellen om 'als lid van het Roode Kruis het vaderland in oorlogstijd te dienen' aanmerkelijk stijgen. Natuurlijk zou dit met enig persoonlijk ongerief gepaard gaan, maar waar dergelijke belangen op het spel stonden, mocht een dergelijk bezwaar geen gewicht in de schaal leggen. Er mocht immers niet vergeten worden 'welk een ontzaglijk groote moreele steun voor den soldaat gelegen is in de wetenschap, dat, mocht hij gewond worden en verminkt op het slagveld achterblijven, hij daar niet een gruwelijken dood zal behoeven te sterven, doch zoo spoedig mogelijk door rappe en geoefende handen zal worden weggehaald, verpleegd en vervoerd'.²

Tot zijn grote tevredenheid bespeurde Nierstrasz ook in Nederland in het denken van het volk, langzaam maar zeker een kentering in de zijns inziens goede en voor oefeningen van het leger met het NRK noodzakelijke richting. Het aantal geschriften van hen die 'met vreugde de ommekeer begroeten en leiding trachten te geven aan de zich baan brekende evolutie op het gebied van onze weermacht' steeg zienderogen.

Langzaam maar zeker schrijdt het proces voort dat ons brengen moet een volk, waarvan ieder burger, daartoe lichamelijk in staat, zich bekwaamt om zijn vaderland te kunnen verdedigen: geen twee scherp van elkaar gescheiden, en vreemd tegenover elkaar staande, deelen: leger en volk, maar een leger, dat het strijdbare gedeelte is van het volk, waarmede het een levend geheel vormt.³

Het waren het Rode Kruis en met name de met de militairen te zamen gehouden oefeningen, die bij uitstek geschikt waren om de nog bestaande muur tussen leger en volk te slechten.⁴

Nierstrasz stond niet alleen in deze overtuiging. Hij deelde haar met velen in binnen- en buitenland, en in grootmachten als Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland wierp zij ook vruchten af. Juist de medische hulp aan zieke en gewonde soldaten was, aldus Summers, van groot belang in een maatschappij waarin oorlog en oorlogsvoorbereiding zaken van de gehele Europese maatschappij werden. Mede door de officiële en particuliere hulpverenigingen werd het fundament gelegd die de massale mobilisatie van 1914 een succes deed zijn.⁵

¹ W. Nierstrasz, 'Leger, Roode Kruis en volk', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 2 (1913), p. 30-32, p. 31

² Nierstrasz, *Te weinig bekendheid*, p. 191-192, citaat: 192

³ Nierstrasz, *Leger, RK en volk*, p. 32

⁴ idem

⁵ Summers, *Angels*, p. 126

II Werk in tijd van vredeFout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

De roep om werk in tijd van vrede wordt luider

Het KB van 1895 voorzag in constant overleg met de MGD, maar aan een tweede wens van de comités - tevens actie in tijd van vrede - werd niet tegemoet gekomen. Dit bleek overeenkomstig de besluiten op de twee jaar later te Wenen gehouden internationale Rode Kruis-conferentie. Vertegenwoordigers voor het NRK waren Van Hardenbroek van Bergambacht, Laman Trip en Vervloet. Het inzakken van de belangstelling voor het Rode Kruis in tijd van vrede werd in een aantal landen problematisch. Om niet zodanig in de problemen te geraken dat hulp bij het uitbreken van een oorlog onmogelijk zou zijn, werd constant overleg met de MGD gepropageerd, hetgeen een tiental jaren eerder nog felle weerstand had opgeroepen. Maar, het verlenen van hulp ook als de wapens niet kletterden, om zo de belangstelling te wekken en wakker te houden, werd nog steeds afgewezen. Dat werk zou 'voorzeker verlamdend werken op de snelle mobilisatie en de eigenlijke taak van het Rode Kruis'.¹

Dit wil niet zeggen dat niemand in of om het NRK de importantie van werk in tijd van vrede benadrukte. Integendeel. Een stroming die in die tijd sterk de nadruk legde op het belang van maatschappelijk werk, was de Dunant-beweging, een groepering die een nauwe relatie zag tussen Rode Kruis en (liberaal, op de kring der beschaafde landen gericht) pacifisme. Nederlandse vertegenwoordigers waren de journalist en neerlandicus Haje, de 'schilder van de vredesbeweging' Jan ten Kate - wiens Dunant-portret de vergaderzaal van het voormalig hoofdgebouw van het NRK, het Pageshuis, sierde - en de nog zeer jonge dichter P.H. Ritter jr., die op vijftienjarige leeftijd in 1897 zijn eerste gedicht wijdde aan Dunant, ter gelegenheid van diens zeventigste verjaardag. ('Hulde, Hoog Gevierde Grijsaard'.) De belangrijkste activiteit van de beweging was gelegen in propaganda voor Dunant ten tijde van de strijd voor de eerste Nobelprijs voor de vrede. Onder de mensen die blijken gaven van sympathie met haar ideeën waren de secretaris van de Amsterdamse afdeling, E. Laurillard, en de volkenrechtkundige T.M.C. Asser. Het NRK als geheel toonde weinig affiniteit met Haje en de zijnen. Het vererende, om niet te zeggen dweperige taalgebruik van de Dunant-adepten was te afwijkend van dat der militairen, juristen en medici die in het NRK het hoogste woord voerden. Tevens was het NRK in de strijd tussen Dunant en Moynier allesbehalve op de hand van de eerstgenoemde. Moynier had geen enkele behoefte aan rehabilitatie van Dunant en de verklaringen in NRK-kring in die dagen over Dunant en het internationale Rode Kruis ademden de geest van de CICR-voorzitter.² Nog veelzeggender was dat in de notulen van de hoofdbestuursvergaderingen, noch in de *Handelingen* van het NRK uit het begin van deze eeuw, ook maar met één woord werd gerept over de lauwering van Dunant, toch een der ereleden van de

¹ Hand., deel XV, p. 100-101

² Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 51-54; idem, Haje, Dr. C.F., passim; idem, Haje en de Dunantbeweging, p. 152-155; Haje, Ter herinnering, p. 174-177; Een teken van de keuze voor Moynier werd in 1907 gegeven door Petter. Het RK was tot stand gekomen op initiatief van Gustave Moynier. Petter, De herziene conventie, p. 27

vereniging.

Tevens kan hier worden gewezen op bijvoorbeeld de activiteiten van het vrouwencomité Den Haag, dat reeds in 1868, één jaar na de oprichting, begonnen was verpleegsters in spe de elementaire beginselen der verpleegkunst bij te brengen. Uit deze activiteiten, die zich concentreerden in het zogenaamde Te Huis, ontstond in 1901 het Haagse Rode Kruis-ziekenhuis, 45 bedden groot. In 1914 werd dit aantal tot 80 uitgebreid, alle bestemd voor militaire gewonden. Elf jaar later werd het ziekenhuis vervangen door een grotere inrichting (200 bedden), die echter in de oorlog als gevolg van de bouw van de *Atlantik-Wall*, moest worden gesloopt. Het tijdelijk onderkomen in het Oude Mannenhuis werd pas achttien jaar later weer verlaten.¹

Ook afgezien van het vrouwencomité echter waren binnen het NRK oproepen tot taakuitbreiding niet van de lucht. Toen zestien jaar na de niet-militaire geneeskundige, vanaf 1881 ook de officier van gezondheid definitief academisch geschoold moest zijn, was er meer veranderd dan slechts het diploma. Binnen de MGD zelf werd de intern opgeleide, specifiek op oorlogsgeneeskunde gefixeerde en in drie klassen onderverdeelde militair arts, langzaam maar zeker vervangen door een algemeen geschoold burgerarts, die pas na zijn opleiding tot landmacht of marine toetrad.² De gesloten cultuur van de MGD - dwarsverbanden tussen de civiele en de militaire geneeskunde, of een overstap van de een naar de ander, waren zeldzaam - maakte plaats voor een uitgebreide wisselwerking tussen kazerne en burgermaatschappij. Door deze ontwikkeling verkregen de militair-geneeskundigen een meer civiele instelling, hetgeen de roep binnen het NRK zal hebben versterkt om meer werk buiten de slagvelden te gaan verrichten, werk dat grotendeels aan burgers ten goede kwam. Maar dit was zeker niet de enige en wellicht ook niet de belangrijkste oorzaak. Bij de redenen achter die roep en het uiteindelijk daaraan toegeven, komt de ogenschijnlijk met de civilisering van de MGD conflicterende militarisering van de gehele geneeskundige stand om de hoek kijken.

Ook in Nederland werd de personele bezetting van het Rode Kruis zorgelijk laag. De angst die Bosscha voor Nederland ongegrond had geacht, dat in tijd van vrede het Rode Kruis een marginaal bestaan zou gaan leiden, bleek wel degelijk realiteitswaarde te bezitten. Door de Frans-Duitse oorlog was het aantal comités van 17 in 1869 gestegen tot zo'n 150, met bij elkaar zo'n 23.500 leden. In 1873 waren deze cijfers echter alweer gedaald tot 117 en 9400. In 1907 waren er nog maar 48 comités en 23 correspondent-schappen over.³ Het maatschappelijk werk dat mondjesmaat door slechts een beperkt aantal comités werd verricht, was onvoldoende om landelijk de golf van enthousiasme vast te houden die in het begin van de jaren zeventig over het land was gespoeld. Met

¹ Nieuwenhuijzen Krusemann, Van Te Huis, passim, met name: 11-15, 32-33, 49-53, 68-70, 78, 111-114; Verspijck, a.w., p. 101-102. Ook in Beverwijk ontstond nog een ziekenhuis onder auspiciën van het NRK, dat in 1927 voor geopend werd verklaard. a.w., p. 102-103

² Zie: M.J. van Lieburg, 'De academisering van de militair-geneeskundige opleiding', in: De Moulin, 's Rijkskweekschool, p. 81-94

³ Hingman, Het NRK, p. 2; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 61 (Hingman heeft het over 146 comités, Rombach noemt het getal 156.) Een comité moest uit tenminste tien mannen en/of vrouwen bestaan. Waar dit niet (meer) gerealiseerd kon worden, poogde het NRK een correspondent-schap op te richten of in stand te houden.

nauw verholen afgunst keek het hoofdcomité naar de grote, rijke verenigingen in Duitsland en Frankrijk. Natuurlijk was door de omvang van Nederland ook het werk van het NRK bescheidener, maar daarmee was niet het gehele verschil verklaard. In die landen heerste bij het volk een 'voortdurend levend besef (...) van de strenge plichten aan het Roode Kruis opgelegd; plichten, waaraan bij het ontbranden van den oorlogsfakkel, slechts zal kunnen worden voldaan, als zij in rustige dagen, de voorbereiding er toe kan rekenen op den steun en den sympathie van gansch het volk'.

Die steun en die sympathie zijn onmisbaar ook voor Neêrland's Roode Kruis, om in dagen van strijd gereed te kunnen zijn tot het, met eere volbrengen van zijn plicht op de slagvelden.¹

Een oproep aan het volk in het algemeen en de resterende afdelingen in het bijzonder om 'trouw aan het Hoofdcomité' te blijven werken om de taak van het Rode Kruis, zo er oorlog kwam, te kunnen vervullen,² mocht niet baten. De reden zat in de woorden 'mocht er oorlog komen'. Steeds duidelijker kwamen de leden van het hoofdcomité de nadelen van 'langdurige vredesdagen' voor ogen te staan. Die dagen kweekten 'bij al het genot en de welvaart die zij schenken, helaas ook zorgeloosheid om niet te zeggen onverschilligheid voor zekere nationale plichten'. Verwaarlozing van die plichten, zoals het instandhouden van een nationaal Rode Kruis - onmisbaar voor een vrij en onafhankelijk vaderland - kon niet zonder nadelige gevolgen blijven. Ook voor het Nederlandse volk kon 'de miskennis daarvan de droevigste rampen, het ellendigste lijden na zich slepen, als het, plotseling opgejaagd uit langdurige, den volksaard verslappende berusting, met de ontzettende werkelijkheid voor zich, den kamp zal moeten aanvaarden voor het behoud van zijn zelfstandig en onafhankelijk volksbestaan'.³

De roep om het werkterrein van de gehele vereniging tot vreedstijd uit te breiden werd dan ook voornamelijk luider uit pure drang tot zelfbehoud. Van Koetsveld had in zijn, met het gezamenlijk zingen van 'Wien Neêrlandsch bloed' afgesloten herdenkingsrede reeds opgeroepen de geest van het Rode Kruis te laten prevaleren boven de letter van de statuten. Echte humaniteit beperkte zich niet tot het helpen van gewonde soldaten, en dan ook nog eens alleen in oorlogstijd.⁴

Onder het motto 'Rust Roest', zei Van Geytenbeek - eerst voorzitter van de afdeling Woudrichem, later correspondent - het Van Koetsveld veertien jaar later na. Alleen werk in tijd van vrede kon voor echte en blijvende belangstelling bij het volk voor het NRK zorgen. Alle andere maatregelen, zoals de in het KB van 1895 geregelde aansluiting bij de MGD, waren lapmiddelen met een hooguit kortstondig effect. Het NRK kon werkzaamheden verrichten op terreinen waar dit nog niet door andere verenigingen werd gedaan, en die verenigingen zijn diensten aanbieden bij het volbrengen van de hun opgedragen taak. In ruil daarvoor moesten die verenigingen zich dan in tijd van oorlog onder het NRK stellen, zodat die vereniging op haar beurt

¹ Hand., deel XIII, p. 38

² Hand., deel XIV, p. 41-42

³ Hand., deel XV, p. 42

⁴ Van Koetsveld, 25 jaren onder het RK, p. 29-30, citaat: p. 30

ook haar taak tot een goed einde zou kunnen brengen.¹

Waren Templeman van der Hoeven en Van Koetsveld nog roependen in een woestijn geweest, Van Geytenbeek stond niet meer alleen. Ook de redactie van *De militaire spectator* bijvoorbeeld verbaasde de geringe belangstelling van het Nederlandse volk voor het Rode Kruis in het geheel niet. Al was er een kentering te bespeuren, dat volk blonk niet uit in interesse voor militaire zaken. Dus was ook interesse in de verzorging van gewonde militairen, en daarmee in het Rode Kruis, ver te zoeken. De uitweg? Werk in tijd van vrede.² Al snel bleek echter dat de wil tot overleven daarbij niet het enige en waarschijnlijk zelfs niet het belangrijkste argument was. De door Basting en Templeman van der Hoeven uitgesproken opvatting, dat alleen door werk in tijd van vrede de taak in tijd van oorlog kon worden vervuld, was gemeengoed geworden. Alleen door constante arbeid als de wapens rustten konden de 'nationale plichten', zoals ook Vervloet de oorlogstaak noemde, worden volbracht. Alleen door maatschappelijk werk zou het NRK populair kunnen worden en alleen dan zou het NRK, aldus de secretaris van het hoofdcomité, in oorlogstijd voldoende personeel en materieel ter beschikking hebben.³

Ook de voormalig minister van oorlog (1905-1907), generaal H.P. Staal, constateerde dat voorbereiding in tijd van vrede op de taak in tijd van oorlog een absoluut gebod was. Indien Nederland werd aangevallen of anderszins direct bij een gewapend conflict betrokken zou raken, was er geen tijd meer om de hulp van de grond te krijgen. Van die voorbereiding was in Nederland echter geen sprake. Het Rode Kruis 'dat in andere landen tot zoo grooten bloei' gekomen was, leidde in Nederland een kwijnend bestaan, hetgeen de vereniging tot machteloosheid bracht in vreedstijd en dus ook 'tot onmacht doemen zal in oorlogstijd'.⁴

Sinds het KB van 1895 was er wel al het een en ander ten goede gekeerd, zoals het overleg met de militaire autoriteiten reeds in vreedstijd en de grotere nadruk op de hulp aan het eigen leger indien Nederland zelf in oorlog geraken zou. Dit was echter, aldus Staal, bij lange na niet voldoende. Evenals Geytenbeek opperde de legeraanvoerder dat het NRK de leiding zou moeten krijgen over alle humanitaire hulpverleningsinstanties, echter niet alleen in oorlogstijd. Mede door dit voortdurend leiderschap zou de Rode Kruishulp een zaak van het gehele Nederlandse volk moeten worden. Dat diende zich te realiseren dat het zich moest ontwikkelen tot 'een weerbaar volk'. Indien dit inderdaad door zou dringen, dan zou ook de noodzaak van een goede

¹ Van Geytenbeek, Eene beleefde vraag, p. 3-5

² 'Het Nederlandsche Roode Kruis. Zijne taak in oorlogs- en vreedstijd', in: *De militaire spectator*, jrg. 79 (1910), p. 668-669, p. 668

³ Vervloet, Over aansluiting, p. 314; zie ook: Adriani, Het NRK in Z.-Afrika, p. 3. Om bij het volk aan te slaan zou het NRK het voorbeeld van zijn damescomités moeten volgen en maatschappelijk werk in tijd van vrede tot het arbeidsveld van de gehele vereniging maken. Alleen dan zou volledige voorbereiding op de oorlogstaak mogelijk zijn.; Ook Verspijck bleek in 1967 de connectie vredeswerk-oorlogstaak te onderschrijven. "Aangezien men in de loop der volgende decennia duidelijker zou gaan beseffen dat een sterk Rode Kruis een uitgebreide werkkring moet hebben, wil het werkelijk in staat zijn in oorlogstijd zijn taak zo goed mogelijk te vervullen", werd werk in tijd van vrede onderdeel van de Rode Kruis-activiteiten. Verspijck, a.w. Het NRK 1867-1967, p. 72

⁴ H.P. Staal, *De persoonlijke dienstplicht der vrouw*, Den Haag 1908, (overdruk uit *De gids*, met aanvullende opmerkingen), p. 13-15

verpleging doordringen, want, 'de ontwikkeling van "een goed volksleger" heeft hand in hand te gaan met de ontwikkeling van "eene goede verpleging van zieken en gewonden"'.¹ Ook Staal trok uit dit alles de conclusie dat het NRK het niet meer zonder werk in tijd van vrede kon stellen. Dit zou het NRK populair maken en het van het benodigde personeel en materieel voorzien. Zoals anderen voor en na hem keek ook hij naar de oosterbuur en verweet het NRK dat het na oprichting, in tegenstelling tot het DRK, niet tot maatschappelijk werk was overgegaan.²

Wederom een nieuw koninklijk besluit

Door de nieuwe internationale conventie waren ook nationale herzieningen noodzakelijk geworden en op 2 april 1909 verscheen wederom een nieuw KB, dat het oude besluit van 1895 verving. Zo behelsde artikel 13 een duidelijke uitbreiding van dat oude besluit.

Ingeval van mobilisatie wordt aan den Staf van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, aan het Hoofdkwartier van het Veldleger, aan de staven der Divisiën en zoo noodig ook aan de Hoofdkwartieren van de liniën een gedelegeerde van het Nederlandsche Roode Kruis toegevoegd. De gedelegeerde, toegevoegd aan den Staf van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, moet lid zijn van het Hoofdcomité, draagt den titel van Hoofdcommissaris van het Nederlandsche Roode Kruis en heeft, onder toezicht van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, de algemeene leiding van de vrijwillige ziekenverpleging daarbij. (...) De Hoofdcommissaris en de Eerste Commissaris worden reeds in vreedetijd door Ons benoemd.³

De opmerking dat de hoofd- en eerste commissaris lid moesten zijn van het hoofdcomité, was in feite overbodig, omdat in het vrijwel gelijktijdig gereedgekomen *Reglement van orde voor het hoofdcomité* was bepaald dat beiden ambtshalve van het hoofdcomité deel moesten uitmaken. Met andere woorden: waren ze nog geen lid, dan werden ze het na hun benoeming alsnog.⁴ Dit reglement bepaalde verder dat het hoofdcomité, in overleg met de militaire autoriteiten, bepaalde waar en wanneer bij mobilisatie het beschikbaar gestelde personeel verwacht werd.⁵ In artikel 10 werd nog vastgelegd dat er voor ten minste /100.000,- in effecten bewaard moest worden en onaangetast moest blijven totdat de Nederlandse strijdkrachten zelf in een oorlog verwickeld raakten.⁶ In het *Reglement van orde voor de algemeene vergadering* stond hierover geschreven dat geen enkel besluit rechtsgeldig was indien 'het deel van het kapitaal der Vereeniging bestemd voor "oorlogsfonds"' hierdoor zou worden aangetast, 'anders dan in tijd van oorlog waarin Nederlandsche troepen betrokken zijn'.⁷ En artikel 4 van het *Reglement omtrent de verhouding der comités en correspondenten tot het hoofdcomité* luidde:

¹ a.w., p. 15-17

² a.w., p. 17-19

³ Hand., deel XX, p. 77-78

⁴ a.w., p. 85

⁵ idem

⁶ a.w., p. 88

⁷ a.w., p. 91; hele reglement: p. 89-91

In geval van een oorlog, waarbij Nederland is betrokken, en bij mobilisatie van het leger, houden de Comités en Correspondenten al hunne gelden en fondsen ter beschikking van het Hoofdcmité.¹

Het bestaan van het oorlogsfonds wilde niet zeggen dat de overige gelden wel vrij gebruikt konden worden voor hulp in oorlogen waarbij Nederland niet betrokken was. In navolging van Duitsland werd bijvoorbeeld flink gearzeld alvorens besloten werd ambulances naar de Balkanoorlog (1911-1913) te zenden. Waarschijnlijk zouden er zelfs in het geheel geen ambulances richting Bulgarije en Servië zijn vertrokken indien niet 'een vermogend Philhelleen' een flink bedrag daartoe aan het NRK had doen toekomen. Het hoofdcmité achtte zich namelijk niet gerechtigd 'om van de algemeene kas, die in een oorlog in eigen land **verre ontoereikend** zal blijken (...) groote bedragen, die het uitzenden van **goede** ambulances mogelijk zou maken, af te zonderen'.

Het Nederlandsche Roode Kruis is in de eerste plaats aangewezen om bij oorlog in eigen land den Militairen Geneeskundigen Dienst aan te vullen. **Dit gaat vóór alles.**²

(Volgens de hygiënist van het laatste uur, voorzitter van de centrale gezondheidsraad en van de Rode Kruis-afdeling Den Haag, W.P. Ruijsch, had deze oorlog overigens weer eens duidelijk gemaakt hoezeer de officiële hulp in diverse landen te wensen overliet. Zo ook in Nederland. Het was een deel van de taak van het NRK de regering constant daarop te blijven wijzen. Zoals, aldus Ruijsch, elke staat verplicht was 'zich weerbaar te maken', zoals elke regering had te zorgen 'voor kanonnen en geweren', zo eiste evenzeer het belang van de staat 'dat de militaire geneeskundige dienst goed is georganiseerd en uitgerust'.)³

Voorzitter Hendrik von Mecklenburg stelde in de algemene vergadering van 21 maart 1910 vast dat het enige dat aan al deze reglementen nog ontbrak, een regeling was van de positie van het NRK-personeel te velde 'met de vaststelling van de militaire rangen en graden, waaraan de verschillende functiën bij zijn diensten te velde worden geassimileerd; en van de distinctieven aan die rangen en graden verbonden'.⁴ Het zou niet lang duren of ook een dergelijke regeling zou zonder noemenswaardige barensweeën het levenslicht aanschouwen. Hendrik kwam tijdens de buitengewone vergadering van 2 augustus 1914, één dag nadat Duitsland aan Frankrijk de oorlog had verklaard, op de militaire rangen terug. Hij achtte het noodzakelijk dat het Rode Kruis-personeel te velde een rang verkreeg, omdat anders hun positie 'van dien aard (zou) zijn, dat zij op allerlei wijze belemmerd konden worden in de uitoefening van hun taak'.

¹ a.w., p. 92; hele reglement: p. 92-94

² Hand., deel XXII, p. 59-60, ook: Verspijck, a.w., p. 90; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 47; Voor de hulpverlening tijdens de Balkan-oorlogen (die eerst tegen Turkije, en later tussen de overwinnaars van de voormalige grootmacht onderling werden gevoerd) zie ook: W. Hingman, 'Het Servische Roode Kruis', in: *De militaire spectator*, 1914, p. 107-117

³ Hand., deel XXII, p. 145

⁴ a.w., p. 117

Zij moeten met gezag bekleed zijn; dit is een onafwijschbare eisch voor goede uitvoering van hun taak.¹

Bepaald werd ondermeer dat de hoofdcommissaris de rang van kolonel kreeg toebedeeld, de eerste commissaris werd luitenant-kolonel, en de divisie- en stellingcommissarissen mochten zich majoor noemen. Dit natuurlijk voor zover zij niet al een hogere rang bekleedden.²

Tien jaren later volgde de groetplicht. Het Rode Kruis-personeel met een militaire rang zou moeten worden gegroet door de militaire minderen. Vice versa zouden de vrijwillige artsen en verpleegkundigen bij een ontmoeting met militaire meerderen de hand naar de pet moeten brengen. Ondervoorzitter en later erelid jhr. J.H. Roëll en de arts en eveneens later erelid H.K. Offerhaus, achtten dit een vanzelfsprekendheid. Roëll merkte op dat het ondenkbaar was dat mensen niet hoefden te groeten of gegroet te worden, terwijl ze 'in een militair uniform' liepen.³ Dat de kringcommissaris van Noord-Holland zuid (stelling Amsterdam), A.M. Ledeboer, hier tegen inbracht dat veel leden weliswaar het verplegend werk onderschreven, maar van het militarisme weinig moesten hebben, mocht niet baten. Onnavolgbaar antwoordde Roëll:

Aangezien het Ned. Roode Kruis slechts een vrijwillige verbintenis kent, (zullen) deze vrijwilligers geen bezwaren tegen het brengen van den militairen groet (...) maken, maar integendeel dit (...) gaarne doen.⁴

De in 1916 uitgevaardigde instructies voor de diverse commissarissen (behalve de reeds genoemden, waren er ook nog de etappen- en gewestelijke- of wel kringcommissarissen)⁵ bepaalden dat de hoofdcommissaris werd toegevoegd aan de staf van de opperbevelhebber van de land- en zeemacht, en, onder de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht, belast was 'met de algemene leiding van de vrijwillige ziekenverpleging voor de Weermacht'.⁶ De eerste commissaris werd ingedeeld het hoofdkwartier en had, wederom onder de legerarts, 'de algemeene leiding van de vrijwillige ziekenverpleging bij het Veldleger'.⁷ Voor alle bij het leger ingedeelde commissarissen gold dat zij zo veel als maar mogelijk tegemoet moesten komen aan de wensen van de boven hen gestelde officier van gezondheid.⁸ Omdat van militair standpunt uit gezien onmogelijk toegelaten kon worden 'dat niet-militairen een zoo gewichtig onderdeel als de verpleging van zieken en gewonden zouden beheer-

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. 1, doos 2, buitengew. verg. 2-8-1914, p. 14

² Hand., deel XXIV, deel 1, p. 48-49; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 115

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, hbv 16-10-1925, p. 2-3

⁴ idem

⁵ De gewestelijke commissaris was ingesteld bij het KB van 1913. In de eerste jaren vielen de grenzen van het gewest samen met de provinciale grenzen.

⁶ *Instructie voor den hoofdcommissaris van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens de mobilisatie en in tijd van oorlog*, Den Haag 1916, art. 3

⁷ *Instructie voor den eersten commissaris van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens mobilisatie en in tijd van oorlog*, Den Haag 1916, art. 3

⁸ Behalve de reeds genoemde instructies ontwierpen Quanjier en hoofdcomité-secretaris M. Mazel ook nog instructies voor de stelling-, etappen- en divisie-commissaris.

sen', merkte Van der Mandere over de commissarissen op dat de keuze van de diverse commissarissen niet met genoeg zorg kon geschieden. Immers: 'zij moeten oog en oor hebben voor de belangen van het Roode Kruis en de militaire actie beide'.¹

Het jaar voorafgaand aan het opstellen van de instructies voor de diverse commissarissen had er een schriftelijke discussie plaatsgevonden tussen D. Romeyn en eerste commissaris, later hoofdbestuurslid, L.F.J.M. baron van Voorst tot Voorst, Maltezer ridder. Romeyn ging er daarbij vanuit dat de Rode Kruis-colonnes geen taak zouden hebben buiten het etappen-gebied. Hierdoor zouden de commissarissen de enige Rode Kruis-leden in het operatiegebied zijn en dus eigenlijk niets te doen hebben.² Van Voorst tot Voorst achtte dit een onjuiste voorstelling van zaken. Het was namelijk in het geheel niet zeker dat de Rode Kruis-colonnes het etappen-gebied niet zouden verlaten. De kans was zeer groot dat de MGD het werk in en om het slagveld niet alleen af zou kunnen. Die MGD zou dan niet aarzelen de hulp van het Rode Kruis in te roepen, omdat in de diverse oefeningen ook al het vervoer van gewonden nabij het slagveld door de Rode Kruis-colonnes was geschied, en 'over het algemeen (...) ten genoegen der militaire autoriteiten'.³ Hij concludeerde dan ook dat de commissaris in tijd van mobilisatie en zeker in tijd van oorlog een 'zeer gewichtige taak' had te vervullen, tenminste: 'indien hij, en met hem de Commandanten en de manschappen der mobiele colonnes doen wat van hen wordt verwacht'.

Want wordt van den Commissaris veel toewijding en de opoffering van zijne geheele persoonlijkheid in de ure des gevaars verwacht, ook van de menschen die zich hebben aangeboden om overal den militairen geneeskundigen dienst ter zijde te staan, wordt geëischt militaire tucht, ijzeren discipline, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid.⁴

Had de commissaris dus zeker een volwaardige taak in dagen van strijd, ook na de oorlog zou deze functie behouden moeten blijven, niet alleen om het contact tusschen het leger en het Rode Kruis te behouden, maar ook om 'de mobiele colonnes in een min of meer militairen geest op te voeden en hen met de geneeskundige formaties van het leger geregeld te laten oefenen, opdat zij ten allen tijde gereed mogen zijn voor de zware, doch verheven taak, die hen wacht'.⁵

Hendriks neiging de lintjesregen in een permanente bui te transformeren bezorgde hem overigens nog een conflict met jhr. mr. B.C. de Jonge, minister van oorlog 1917-1918, in de jaren dertig gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, en onder-voorzitter van het NRK in de jaren 1919 tot 1921. Hendrik, tuk op militaria, ordes, onderscheidingen en wat dies meer zij, had er een handje van het NRK-kruis van verdienste aan een ieder te geven, die daarvoor in de beurs wilde tasten. Dat was een aantal bestuursleden al een tijdlang een doorn in het oog en De Jonge vond het tijd er

¹ Van der Mandere, a.w., p. 103, 105

² D. Romeyn, 'De commissaris van het Ned. Roode Kruis bij de divisien van ons veldleger', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 83-93, p. 86

³ L. Baron van Voorst tot Voorst, 'Nog eens de commissaris van het Ned. Roode Kruis bij de divisien van ons veldleger', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 144-148, p. 145

⁴ a.w., p. 146

⁵ a.w., p. 148

paal en perk aan te stellen.

Toen dan ook in een vergadering weer een aantal decoraties voorgedragen werden, verzette ik mij daartegen. Het gevolg was, dat de Prins, die niet ter vergadering was geweest, mij bezocht op het kantoor van de B.P.M. (Britse Petroleum Maatschappij, alwaar zijn vriend Colijn De Jonge een leidinggevende functie had bezorgd. LvB). Hij was boos en stelde de kabinetsquaestie. Ik merkte daartegen op, dat het argument: als het niet gebeurt, ga ik heen, niet sterk was, want dat ik dat dadelijk beantwoordde met het gelijkwaardig argument: als het wél gebeurt, ga ik heen. Hij werd toen kalm en betoogde, dat hem voor deze decoraties door het Hoofdbestuur reeds toestemming was gegeven, waarop ik hem toezegde mijn bezwaren te zullen laten vervallen als dat zoo was, maar dat ik dat eerst in de notulen zou nagaan. Uit dit onderzoek bleek, dat het hem niet bepaald was toegezegd, maar dat hij was afgescheept met een verlot om later op de zaak terug te komen. Om de zaak niet op de spits te drijven heb ik maar aangenomen, dat hij dat terecht als een toestemming had opgevat.¹

De Jonge, die toch niet van anti-Orangistische gevoelens kan worden beticht, had overigens niet bepaald een hoge dunk van Hendrik. Dat hij de zaak niet op de spits wilde drijven was daaraan toe te schrijven dat hij van mening was dat door het Rode Kruis Hendrik van de straat werd gehouden.

Ik was er (...) niet op uit om hem weg te werken. De gelegenheid daartoe had zich al eerder voorgedaan; tijdens de reorganisatie van het Roode Kruis (1917. Daarover later. LvB) had de Koningin mijzelf gezegd, dat, als het aftreden van den Prins gewenscht werd geacht, daartegen geen bezwaar zou worden gemaakt, maar ik vond dat in 's lands belang bepaald ongewenscht, omdat de positie van den Prins toch al niet gemakkelijk was, hij neiging had zich bij allerlei zonderlinge elementen aan te sluiten en het dus niet geraden was hem het Roode Kruis te ontnemen, dat hem werk gaf, zijn belangstelling had, een eigen bureau verschaft en hem in een milieu hield, waar hij nuttig kon zijn en weinig kwaad kon doen.²

Eindelijk maatschappelijk werk in vredesdagen

Al de herzieningen voortkomend uit de tweede Geneefse conventie werden aangegrepen om uiteindelijk ook de tweede aloude wens van de afdelingen te vervullen. Wederom kwam het initiatief echter niet van het hoofdcomité. Op voordracht van de minister van marine en waarnemend minister van oorlog J. Wentholt, besloot de regering dat het gewenst was dat het NRK ruimere mogelijkheden zou krijgen zich in vredestijd op de oorlogstaak voor te bereiden. Dit was de drijfveer achter artikel 4 van het nieuwe KB.

De vereeniging wijdt zich in vredestijd aan zoodanig maatschappelijk werk, dat de belangstelling der natie in haar streven levendig gehouden, haar bloei bevordert en medegewerkt worde tot het vormen van kapitaal en tot het verkrijgen van de noodige hulpmiddelen. De vereeniging kan zich tot het bereiken van haar doel verzekeren van de hulp van andere verenigingen en instellingen.³

Dit artikel maakte een eind aan de bepaling dat het NRK zich in vredesdagen diende te beperken tot de voorbereiding van de oorlogstaak. Het werd, aldus Van der Mandere,

¹ *Herinneringen van jhr. mr. B.C. de Jonge*, Groningen 1968, p. 68-69

² a.w., p. 69

³ Hand., deel XX, p. 74; voor het gehele KB zie: p. 73-78

voorgescreven 'om met alle de haar ten dienste staande middelen mede te werken tot het lenigen van smart en nood bij rampen in binnen- en buitenland'.¹ Ook Van der Mandere gaf echter aan dat er niet echt sprake was van het verdwijnen van het voorschrift tot voorbereiding op de oorlogstaak in tijd van vrede. Zoals het Utrechts comité veertig jaren eerder al te berde had gebracht en zoals Vervloet en Staal hadden benadrukt, vergemakkelijkte dit werk juist de voorbereiding op de taak die het NRK in oorlogstijd wachtte. Van der Mandere noemde artikel 4 zelfs de grondslag voor een goede voorbereiding op de oorlogstaak.² Geconcludeerd kan worden dat niet de wens ook in dagen van vrede leed te verminderen aan de basis stond van het besluit in vredestijd geneeskundig en humanitair werk te gaan verrichten, maar het besef zonder dergelijk werk langzaam maar zeker weg te kwijnen en de overtuiging door dat werk tot betere uitvoering van de oorlogstaak in staat te zijn.³

Een van de mensen die in die dagen benadrukten dat het werk in tijd van vrede niet meer dan een middel was om het doel van het NRK, de taak in de onverwacht optredende ramp genaamd oorlog,⁴ uit te kunnen voeren, was luitenant-generaal De Waal, achtereenvolgens hoofdcommissaris en hoofdcomité-lid, ondervoorzitter van het hoofdcomité en erelid van het NRK. Om de oorlogstaak naar behoren te kunnen vervullen moest het NRK - dat in tijd van oorlog als een onderdeel en in vredesdagen als een reservekorps van de MGD beschouwd moest worden -⁵ zich reeds in vredestijd

¹ Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. 6; ook: idem, *Het NRK 1867-1917*, p. 87; idem, *De RK-conventie*, p. 938; 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 63 (1909), p. 150

² Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. VII

³ In de in september 1909 opgestelde nieuwe statuten is dit besluit terug te vinden in artikel 1, lid 2; Voor de verbinding 'werk in tijd van vrede-taak in tijd van oorlog', zie ook: Het NRK. Zijne taak in oorlogs- en vredestijd, p. 668-669. Tevens: C.J. Prins, 'Wat kan het Roode Kruis in tijd van vrede voor de militairen doen?', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 16 (1912), p. 101-108. Prins schreef dat algemeen erkend was geworden dat uitbreiding van het arbeidsveld van het NRK niet alleen een levensbehoefte was, maar ook "eene grootere weldadigheid in oorlogstijd" mogelijk maakte. (p. 101) Hij stelde echter vraagtekens bij de aard van die uitbreiding. Zij was voornamelijk gericht op civilisten, terwijl het Rode Kruis toch was ontstaan met de doelstelling zieke en gewonde militairen te helpen. Waar bleef de "hulp en bijstand aan militairen in vredestijd", vooral gericht op "hunne gezondheid en welzijn, hetzij reeds bij hunne inlijving, hetzij gedurende den dienstdienst, wanneer zij buiten de kazerne verkeerden, hetzij, wanneer zij het leger verlaten en de burgermaatschappij weer intreden"? (p. 102) Zo dreigden er bijvoorbeeld talloze gevaren voor de dienstplichtige soldaat zo gauw hij in zijn vrije tijd de kazerne verliet. Kroegbezoek leidde tot alcoholisme en geslachtsziekte, en het was dus zaak de soldaat van het café verre te houden. Het was dan ook goed dat er militaire tehuizen waren. "Zij werken zeer goed tegen de lediggang, uitpattingen, alcoholisme, alsmede tegen de psychosen, die meer en meer in de kazernes voorkomen. De psychosen worden daar inderdaad aangekweekt door die categorie van gedegenereerden, die in de kroegen het hoogste woord voeren; de ontevreden, die altijd in opstand zijn tegen het gezag, die de discipline ondermijnen, de ongehoorzaamheid prediken. Zij mijden de Militaire Tehuizen gewoonlijk, die hun te kalm zijn. Of komen zij er, dan werken deze kalmerend op hen." (p. 105-106) Al met al kwam Prins echter tot de conclusie dat er in Nederland voor militairen in tijd van vrede weinig te doen viel, dat op het terrein van het NRK lag, hooguit "hulp bij epidemieën, die stellig dankbaar aanvaard zoude worden, als de nood aan den man kwam." (p. 108) Zie voor de ideeën van Prins over het Rode Kruis ook nog: C.J. Prins, 'De verzorging van de gewonden van het leger. Het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 27-38

⁴ De Waal, *Het NRK*, p. 5; ook: Het NRK. Zijne taak in oorlogs en vredestijd, p. 668-669

⁵ J. de Waal, 'Wat is "Het Roode Kruis"', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 1 (1912), 22-29, p. 29

verzekeren van personeel, materieel en de benodigde financiën.¹ Vooral de afdelingen hadden hierbij een belangrijke taak te vervullen. Zij moesten in eigen omgeving of desnoods zelfs daarbuiten liefdadig werk verrichten, en meewerken bij het bestrijden van rampen of het verzachten van de gevolgen daarvan, om zo de aandacht van het publiek op de vereniging te vestigen. Dit zou het zoeken naar personeel en materieel vereenvoudigen, wat weer het werk zou vereenvoudigen, *ad infinitum*. Hoe meer personeel reeds in vredetijd ingezet kon worden bij het verlenen van hulp bij ongelukken of in een ziekenhuis, 'des te beter zal de Vereeniging in staat zijn in oorlogstijd hare taak te vervullen'.²

Hoezeer De Waal in feite door de oorlogstaak gepreoccupeerd was en het werk in tijd van vrede puur als middel zag, wordt duidelijk als hij, na een schets van wat in vredetijd gedaan kon worden en welke personen en instanties daarbij behulpzaam zouden kunnen zijn,³ schrijft dat er ernstig naar gestreefd moest worden 'zooveel mogelijk den geheelen gang van zaken in te richten naar dien in oorlogstijd, opdat een ieder bekend en vertrouwd zij met zijne taak'.⁴

Arts en NRK-lid R. Bijlsma wees op de waardevolle bijdrage die door het voorzitterschap van Hendrik werd geleverd aan het streven de belangstelling voor het NRK warm te houden. Volgens hem had Hendrik het officiële teken gegeven waarmee maatschappelijk werk tot het terrein van het NRK was gaan behoren. Bijlsma kon zich daar geheel in vinden, immers, 'we moeten **steeds** klaar zijn, **altijd** geoefend personeel hebben en een groter voorraad artikelen die niets te wenschen overlaten'.

Zonder arbeid toch zou het (personeel) aan bekwaamheid en goede eigenschappen verliezen en verleen met het materiaal om te gaan. Bij plotseling gebruik zou dit materieel allerlei kleine gebreken vertoonen en in eene langdurige vredesperiode zou het verouderen zonder nut af te werpen. Wanneer echter het Roode Kruis in tijd van vrede een maatschappelijk werk aanvaardt in overeenstemming met de taak, welke het in oorlogstijd wacht, zullen deze bezwaren worden opgeheven en zal het personeel in eene voortdurende school tot het kweeken van zelfopofferende liefde geheel berekend blijven voor zijne zware oorlogstaak, wanneer deze, wat God verhoede, ooit op zijne schouders mocht worden gelegd.⁵

Wel was Bijlsma de mening toegedaan dat in oorlogstijd het maatschappelijk werk door het Rode Kruis weer verlaten moest worden, om zich geheel op de hulp aan zieke en gewonde soldaten te kunnen concentreren.⁶

Bijlsma gaf een persoonlijk verslag van de algemene vergadering van 24 juni 1909, die moest leiden tot de wijziging der statuten, een wijziging die in de eerste plaats 'de medewerking tot leniging van de nood bij rampen in binnen- en buitenland' mogelijk moest maken. Hierdoor zou men 'in tijd van **vrede** meer gelegenheid (...) vinden tot

¹ Voor de wijze waarop: De Waal, Het NRK, p. 21-22

² a.w., p. 23

³ a.w., p. 23-24

⁴ a.w., p. 24

⁵ R. Bijlsma, 'Het Roode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 63 (1909), p. 198-199, 212, p. 198

⁶ a.w., p. 212

werken en oefening om in tijd van **oorlog** des te beter en te spoediger klaar te zijn'.¹ Een tweede voordeel hiervan was dat het makkelijker zou worden het Nederlandse volk voor het Rode Kruiswerk te enthousiasmeren, hetgeen positief op het ledenaantal en de financiële positie van de vereniging zou uitwerken. Vooral de financiën moesten sterk verbeteren wilde het Rode Kruis ook activiteit ontplooiën buiten de eigenlijke oorlogstaak om. Dat daarvoor geld ter beschikking zou worden gesteld door het Nederlandse volk, betwijfelde Bijlsma niet, 'maar meer uit sympathie voor Prins Hendrik, dan voor het Roode Kruis'. Het Nederlandse volk dacht nog steeds al te veel dat het NRK geen geld nodig had als er geen oorlog was. Het besepte eenvoudigweg niet dat het onmogelijk was 'in twee of drie dagen alles in orde te maken wat er zou moeten zijn wanneer de oorlogsramp het vaderland eens trof'.²

Bijlsma verweet min of meer het Nederlandse volk alleen geld aan het Rode Kruis te geven vanwege het voorzitterschap van Hendrik. Bij hemzelf had dat vorstelijk voorzitterschap echter ook een opmerkelijke ommezwaai teweeggebracht. In een artikel luttele twee jaar eerder, had hij stilgestaan bij het veertig-jarig bestaan van het NRK, waarin zijn gevoeligheid voor autoriteit al duidelijk naar voren was gekomen. De jubileumvergadering had de arts gesterkt in zijn opvatting dat 'wij medici' het NRK moesten steunen 'met alle kracht die in ons is'. Hij gaf een uitgebreide opsomming van alle hoogwaardigheidsbekleders die op die vergadering aanwezig waren en concludeerde dat het NRK 'wel van hoge betekenis moet zijn, waar zulke mannen er tijd en moeite voor nemen'.³

Omdat de voorbereiding op de oorlog veel geld kostte en tijdens de oorlog zelf er wel niet veel zou binnenkomen, stelde Bijlsma in dit artikel voor, uit financiële overwegingen 'dat deel wat plaatselijke comités tot nu toe aanhouden, om, door **zichtbare** bewijzen van nut, de sympathie en daardoor het geld van 't publiek' te winnen, te laten vallen en geheel en al over te dragen aan het Witte en het Groene Kruis. In ruil hiervoor - zie Geytenbeek en Staal - moesten die verenigingen zich in tijd van oorlog in dienst stellen van het NRK. Dat had een eigen roeping:

In tijd van oorlog naar 't slagveld; in tijd van vrede het verzamelen van het onmisbare geld, dat men in schrikwekkende hoeveelheid noodig heeft; het bevorderen der opleiding van een voldoende aantal pleegzusters bij oorlog beschikbaar, het vormen van colonnes voor vervoer zich voegende tusschen leger en ambulance.⁴

De veranderde instelling tegenover werk in vredestijd betekent niet dat Bijlsma twee jaar later ook niet meer van mening was dat de overige hulpverenigingen zich in tijd van oorlog onder het NRK zouden moeten scharen. Gecombineerd met de volledige concentratie van dat NRK op de oorlogstaak, zou aanvaarding van dit ideeëngoed het nagenoeg verdwijnen van maatschappelijk werk in tijd van oorlog hebben betekend.

In 1913 bleek dat Staal, Geytenbeek en Bijlsma wat de onderschikking van andere

¹ idem

² idem

³ R. Bijlsma, 'Het 40-jarig bestaan van het Roode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 61 (1907), p. 391

⁴ idem

hulpverleners aan het NRK in tijd van oorlog betreft, de wind in de rug hadden. Het was noodzakelijk het KB van 1909 te herzien, omdat ook de Johanniter-orde en de Maltezer-Ridders bevoegd waren verklaard hulp te verlenen aan zieke en gewonde soldaten in tijd van oorlog.¹ Om nu de eenheid in de vrijwillige hulp te bewaren werd van beide orden een afgevaardigde ambtshalve lid van het NRK-hoofdcmité. De orden stelden zich in oorlogstijd onder het gezag van het NRK, dat met de algehele leiding van de vrijwillige hulp in dagen van strijd werd belast. Alle andere verenigingen die in oorlogstijd hulp wilden verlenen aan zieke en gewonde soldaten moesten binnen een jaar na het KB of na hun oprichting dit voorbeeld volgen om voor erkenning, en dus voor toestemming de beschermende Rode Kruis-armband te dragen, in aanmerking te komen.² Zij moesten meewerken aan alle door het NRK in tijd van vrede genomen maatregelen 'streckende om de vrijwillige hulpverlening ten tijde van oorlog aan haar doel te doen beantwoorden'. Mocht reeds voor het verstrijken van de jaar-termijn de mobilisatie worden afgekondigd, dan moesten de hulpverenigingen zich terstond onder de vleugels van het NRK begeven.³

Het effect van dit alles bleef niet uit. Door de zichtbare aanwezigheid van de transportcolonnes van het NRK, door de hulp bij rampen, door het gezamenlijk oefenen met de MGD,⁴ boog het vanaf 1871 constant dalende ledental weer in positieve richting om. Ook kwam het elan bij het hoofdcmité en de afdelingen terug, al moest nog steeds bij tijd en wijle tegenslag worden geïncasseerd. Zo werd het een aantal jaren lang herhaalde verzoek de staatssubsidie uit te breiden van /1000,- tot /5000,-, ondanks een krachtig pleidooi van D. Romeyn, telkenmale afgewezen.⁵

De plicht tot vrijwillige hulp

De kentering in de ontwikkeling van het ledenbestand op zich was natuurlijk niet genoeg om ineens wel het voor de oorlogstaak benodigd geachte aantal verplegers en verpleegsters ter beschikking te hebben. Er werd dan ook naar een oplossing voor dit probleem gezocht, waarbij werd aangeknoopt bij de in de eerste tien jaar van deze eeuw gevoerde discussie over een 'volksleger'. Dit was een leger bereikt door algemene dienstplicht, gepaard aan een korte kazernering, in plaats van de beperkte, persoonlijke dienstplicht met een kazernering van enkele jaren. Ook de vrouw zou zich, door middel van hulpverlening, aan dat volksleger niet mogen onttrekken. Deze plannen moesten in tijden van crisis leiden tot een strijdmacht van ongeveer één miljoen mensen en dat op een bevolking van toentertijd 5,5 miljoen. Nu mag niet het

¹ De oorspronkelijke taak van de puur militaire instanties 'Ordo Militiae S. Johannis Baptistae Hospitalis Hierosolymitani' en 'Souvereine en Militaire Orde van Malta', was het verzorgen van christelijke gewonden in de strijd tegen de 'heidenen', met name de moslims. In Nederland werd in 1909 een afdeling van de Duitse Johanniters gesticht en in 1911 een afdeling van de Maltezer-Ridders. Verspijck, a.w., p. 4-8

² a.w., p. 8; Rombach, Inventaris, p. IV; Hingman, Het NRK, p. 3; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 104-105

³ Hand. deel XXIII, p. 147-155, citaat: p. 151

⁴ Zie bv.: Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 147-148, 161

⁵ Romeyn, De gen. dienst, in: Wet. jaarbericht krijgswetenschap, jrg. 6 (1910), p. 412-434, p. 423-424; Hand., deel XXI, p. 55-56; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 64-65; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 83-85

misverstand ontstaan dat dit plan tot oprichting van een volksleger - te onderscheiden dus van de door velen gebruikte eendere term, waarmee echter het bestaande dienstplichtleger werd bedoeld - uit een conservatief, militaristisch brein was ontsproten. Het was een links-liberaal stokpaardje, bedoeld als tegenhanger van het bestaande militaristisch en autoritair genoemde leger. Naast militaire argumenten lagen er sociale en democratische motieven aan ten grondslag. Bij het volksleger zouden alle standen in het leger vertegenwoordigd zijn. Tot dat moment waren de dienstplichtigen, doordat tot 1901 de hogere stand zich had kunnen vrijkopen, met name uit de lagere stand afkomstig. Dit werd ten eerste als onrechtvaardig gezien, en ten tweede hoopte men dat van de komst van 'de gegoeden' een opvoedende werking zou uitgaan. Bovendien zou een volksleger nog meer dan het dienstplichtleger ervoor zorgen dat de strijdmacht niet langer meer een autocratisch, hiërarchisch eiland in een zee van democratie zou zijn. Leger en volk zouden één worden. Dat deze hoop een kwart eeuw eerder ook al door Gori was uitgesproken, wijst er echter op dat het liberale idee ook andersdenkenden aansprak. Het plan (of bepaalde elementen daaruit) werd dan ook al snel door niet-liberalen overgenomen, zoals kortstondig de antirevolutionair Abraham Kuyper. Hierbij kwamen de militaire argumenten ten koste van de sociale en democratische, meer en meer op de voorgrond te staan. Ook enkele socialisten zagen wel wat in het liberale idee, waarbij zij wezen op de revolutionaire kracht van een in militaire technieken getraind volk. Ook met deze omarming zullen de links-liberalen niet onverdeeld gelukkig zijn geweest.¹

Generaal Staal, liberaal, zette in 1908 in zijn geschrift *De persoonlijke dienstplicht der vrouw* de toon voor de bij het NRK tot het eind van de eerste wereldoorlog durende discussie. De openingszin luidde:

Het wordt ons duidelijk gemaakt, dat wij de oorlogswapenen niet kunnen en mogen neerleggen, doch dat wij ons gereed hebben te houden voor den oorlog, welke over ons onafhankelijk voortbestaan kan beslissen en die gestreden zal moeten worden door het geheele volk, met inzet van al zijn krachten.²

In die 'edelen strijd' mocht ook de vrouw niet ontbreken, niet om evenals de man het zwaard te hanteren, maar om met 'de warme toewijding van een vrouwenhart de rampen van den oorlog te verzachten en te lenigen'.³ Gebeurde dit lenigen vanouds vrijwillig en puur uit medeleven, het moest 'onverbiddelijke plicht' worden, nu door de dienstplicht de legers waren samengesteld uit bloedverwanten, legers die daarbij streden voor het behoud van een staat 'waartoe ook de vrouw behoort en waarin zij haar rechten opeischt'.

Nu **mag** de vrouw zich niet langer onttrekken aan de taak, waarvoor zij wordt aangewezen door het allesoverheerschend staatsbelang en waarvoor zij, evenals de man dat heeft te doen voor de weerbaarheid, **haar** kracht en **haar** begaafdheid beschikbaar heeft te stellen,- de verplegingstaak. De persoonlijke dienstplicht van den man hebben wij reeds; de algemeene dienstplicht zal moeten komen.

¹ Zie voor het volksleger: R.P.F. Bijkerk, *Naar een weerbare natie?* Het volksleger-ideaal van de linkse liberalen in Nederland in de jaren 1901-1911, Veenendaal 1991 (ongep. man.)

² Staal, *De persoonlijke dienstplicht*, p. 1

³ idem

Maar hij zal tevens hebben te omvatten de persoonlijke dienstplicht der vrouw.¹

Staal ging bij deze eis uit van onveranderde personele omstandigheden binnen het NRK. Hij hoopte echter en dacht ook, dat het niet nodig zou zijn tot wettelijke maatregelen over te gaan. Wat bij aanhoudend tekort door de staat voorgeschreven zou moeten worden, zou waarschijnlijk door de vrouwen zelf al als morele plicht worden opgevat en vrijwillig vervuld.² De Nederlandse vrouw zou zelf 'met volle toewijding' de plicht aanvaarden 'tot persoonlijke dienst in de werkzaamheid van het Roode Kruis, ten bate van 's lands weerbaarheid'.³

De generaal zou door in ieder geval een aantal vrouwen niet worden teleurgesteld. De toespraak van de naar hem verwijzende directrice van het Haagse Rode Kruis-ziekenhuis, G.J. Beynen over *De rol van de vrouw bij het Roode Kruis*, afgestoken op een congres voor Rode Kruis en reddingwezen later datzelfde jaar, sloot naadloos bij zijn opvattingen aan.⁴ Ook in het één jaar later verschenen *Vrouwenplicht* van W. Wijnaendts Francken-Dyserinck werd Staal als inspiratiebron aangehaald.⁵ Wijnaendts Francken was een der stichtsters van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht, die zich in 1907 van de radicalere Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht van Jacobs, had afgescheiden. Tevens echter was zij een dergenen in de feministische kring die erop hamerden dat het opeisen van rechten, het vervullen van plichten met zich meebracht. Zij geeft in haar artikelen over sociale dienstplicht zelfs de indruk dat zij meestreed voor het verkrijgen van rechten, omdat alleen dan de vrouw bereid gevonden zou worden ook haar plichten te vervullen, bijvoorbeeld als Rode Kruis-verpleegster. Haar geschriften over *De gemeenschapsplicht der vrouw* vormen een goed voorbeeld van het overnemen van het liberale volksleger-idee door mensen met een niet-liberaal gedachtengoed. Verwijzingen naar 'de zegening (...) van den Dictator', wijzen erop dat zij, ondanks haar strijd tot uitbreiding van het kiesrecht met name voor gehuwde moeders, de individuele vrijheid niet al te hoog in het vaandel had staan.⁶ Zij verwierp dan ook Staals idee dat de Nederlandse vrouw in oorlogstijd wel vrijwillig de gewonden terzijde zou staan. De Nederlander, man zowel als vrouw, was merendeels slap en egoïstisch. Alleen staatsdwang kon hem zijn plichten doen nakomen.⁷

¹ a.w., p. 2-3

² a.w., p. 25

³ a.w., p. 26

⁴ 'Congres voor Roode Kruis en reddingwezen', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 215, 224-225, p. 224-225

⁵ W. Wijnaendts Francken-Dyserinck, 'Vrouwenplicht', in: idem, *Vrouwenplicht en gemeenschapsdienst*, Den Haag 1913 (oorspr. 1909), p. 5-26, p. 1; ook: idem, *De gemeenschapsplicht der vrouw*, z.p. 1912, p. 2

⁶ Wijnaendts Francken-Dyserinck, *De gemeenschapsplicht*, p. 15-16; idem; 'De gemeenschapsdienst der vrouw', in: idem, *Vrouwenplicht en gemeenschapsdienst*, Den Haag 1913 (oorspr. 1912), p. 27-53, p. 41-42 (Voor een groot deel letterlijk gelijk aan voornoemd artikel). Het reactionaire gehalte van haar werk is opvallend. Dit was niet alleen te herkennen in zinnen als: "Al was ons morgen aan den dag de zegening beschoren van den Dictator", maar ook in haar behandeling van de positieve effecten van de militaire dienstplicht, die gehandhaafd moest worden, ook als de oorlog eens in zijn geheel zou zijn uitgebannen.

⁷ idem, *Vrouwenplicht*, p. 17; Zie voor de ideeën van Wijnaendts Francken, en haar invloed op de vrouwenbeweging: W.H. Postumus-van der Goot (e.a.), *Van moeder op dochter*. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd, Nijmegen 1977 (2), p. 142, 335; Ulrika Jansz, *Denken over*

Ook Boland zag heil in de oplossing van het personele probleem door middel van een feminine conscriptie. In de lezing *Waarmede kunnen wij, verpleegsters en verplegers, het Roode Kruis reeds in vreedstijd helpen?*, gehouden voor de Haagse afdeling van de Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging, zette hij zijn ideeën daaromtrent uiteen. Zonder wijziging van de personele bezetting van het NRK kon het niet de taak vervullen die het in oorlogstijd te vervullen had. Die taak was sinds de slag bij Solferino enorm uitgebreid, hetgeen 'te danken is aan de steeds toenemende verbetering der vuurwapenen, waarvan een grooter aantal gewonden, dat in den modernen oorlog in een korter tijdsbestek wordt opgeleverd, een gevolg is'.¹ Het werk in oorlogstijd behelsde nu 'de verzorging van onze zieke en gewonde soldaten, van af het oogenblik, waarop dezen geroepen zullen worden om - wat naar veler oordeel in de toekomst **niet** kan uitblijven - op te trekken tot verdediging van ons zoo hoog geprezen onafhankelijk volksbestaan'.² Daaraan meewerken was geen kwestie meer van willen of niet willen, maar 'een nationale plicht, waaraan niemand, daartoe geroepen, zich onttrekken mag'.³

De MGD kon in de moderne oorlog nog niet de helft van de noodzakelijke hulp bieden. Daarom was er onmiddellijk een Rode Kruis-organisatie nodig, die gereed was 'om bij mobilisatie dadelijk te kunnen aansluiten aan en te kunnen samensmelten met den militairen geneeskundigen dienst, om gezamenlijk de aan het leger toegebrachte schade zooveel mogelijk te herstellen'.⁴ Om die taak naar behoren te kunnen vervullen kon niet aan de dienstplicht voor de vrouw, te vervullen als verpleegster bij het NRK, worden ontkomen. Zoals we ook al bij Staal en Wijnaendts Francken zagen, maakte de stichter van de transportcolonnes hierbij gebruik van het langzaam maar zeker toekennen van rechten aan de vrouw die tot op dat moment alleen aan de man waren voorbehouden. Met recht komt plicht. Maar, zo zei hij als wilde hij zijn publiek geruststellen, deze verplichting stelde in de praktijk weinig voor. Als er oorlog kwam, zo had volgens hem de ervaring geleerd, zouden de vrouwen zich toch wel voor het heilzame helen melden.⁵

De door Boland uitgesproken 'samensmelting' vond weerklank. D. Romeyn schreef een verhandeling over de MGD in het *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*. Een goede verpleging was uit zowel humanitair als krijgskundig oogpunt noodzakelijk, dus waren de verpleegsters van het NRK 'voor ons leger ten minste even noodig als elk ander onderdeel van een goed toegeruste G.D.'. Het was dan ook een absolute eis dat er een voldoende aantal verpleegsters ter beschikking stond van het leger. Indien dit niet op vrijwillige basis lukte, moest de dienstplicht voor de vrouw worden ingevoerd.⁶

Ook op de algemene vergaderingen van het NRK werd bovenstaande optie naar voren gebracht. Wederom werden er op voorstel van Lingbeek plannen ontworpen om tot een eigen verpleegopleiding te komen. Met de vorige, nauwelijks succesvol te

seks in de eerste feministische golf, Amsterdam 1990, p. 173, 177-179

¹ G.W. Boland, 'Waarmede kunnen wij, verpleegsters en verplegers, het Roode Kruis reeds in vreedstijd helpen?', in: *Maandblad voor ziekenverpleging*, p. 175-185, p. 175 (curs.: LvB)

² a.w., p. 176

³ idem

⁴ a.w., p. 176-177

⁵ a.w., p. 182-183

⁶ D. Romeyn, *De geneeskundige dienst*, z.p. 1913, p. 7 (curs.: LvB)

noemen pogingen nog in het geheugen, was men echter niet genegen daar veel geld aan op te offeren. Maar tegelijkertijd was men er van overtuigd dat een dergelijke opleiding noodzakelijk was, wilde in tijd van oorlog over voldoende geschoold en geoefend personeel worden beschikt. Ook een leger van oorlogsverpleegsters stampste men, aldus Lingbeek, 'niet plotseling uit den grond'. Om uit dit dilemma te geraken stelde op de algemene vergadering van 8 mei 1913, de afgevaardigde van het comité Schiedam, Van Luyk, voor, de dienstplicht voor de vrouw te gaan bepleiten.¹ Hij zou niet de enige zijn.

A.E. Dudok van Heel: wettelijke dwang is pure noodzaak

Van Luyk was niet de enige afdelingsbestuurder die op de mogelijkheid van vrouwendienstplicht wees. A.E. Dudok van Heel, bestuurslid van de liberale Vereeniging Volkswaerbaarheid en met name actief in het Propaganda comité voor algemeenen oefenplicht, had de dienstplicht hoog in het vaandel. In het adres aan de tweede kamer, *Voor algemeene dienstplicht*, wezen hij en co-auteur J.H. Cohen Stuart, erop dat over alle 'gezonde krachtige mannen' op elk gewenst moment 'in weerbaren staat' beschikt moest kunnen worden. Daarvoor was invoering van de algemene dienstplicht onontbeerlijk.²

In het geschrift *Waarom moeten onze padvindders eene opleiding ontvangen die hen geschikt maakt voor den dienst bij het Roode Kruis*, deed Dudok van Heel, de voorzitter van de Rode Kruis-afdeling Bussum e.o., de afdeling dus waar Nierstrasz secretaris van was, uit de doeken wat de gevolgen van zijn overtuiging waren voor de vrouw (en voor de medicus, theoloog en de voor militaire dienst afgekeurde). Voornamelijk de ethische kant van de wens om padvindders een opleiding te geven die hen in tijd van oorlog gereed deed staan voor het Rode Kruis, trok Dudok van Heel aan. Padvindders moesten immers een opleiding krijgen die hen in staat stelde hun plicht te doen ten opzichte van God, koningin en vaderland, en hen steunde in de strijd tegen het egoïsme. Dit egoïsme bleek al snel synoniem met socialisme en atheïsme, alsmede met de - zeer vele - negatieve kanten van de op zich natuurlijk toe te juichen democratie. Een opleiding 'in tijd van vrede voor den dienst van het Roode Kruis in tijd van oorlog' leek hem een probaat middel de jeugd van al dit kwaads verre te houden. Bij goede leiding zouden 'daadwerkelijke vaderlandsliefde en naastenliefde' erdoor worden aangekweekt.³

Dudok van Heel wenste kinderen van 12 en 13 jaar nog van de opleiding uit te sluiten. Zij konden natuurlijk wel al beginnen zich in de later van hen verwachte taak te bekwamen, maar ze waren nog te jong om al daadwerkelijke hulp in een oorlog te verlenen. Vanaf 14 echter konden ze wel al worden ingezet. De padvindders van 16 en

¹ Hand., deel XXII, p. 135-136. Besloten werd eerst de verpleegstersopleiding nader door een speciale commissie te laten bestuderen. a.w., p. 136-142

² A.E. Dudok van Heel, J.H. Cohen Stuart, *Voor algemeene oefenplicht*. Ons adres aan de tweede kamer der Staten Generaal en de openbaare meening. "O Nederland let op u saeck", Amsterdam 1915, p. 5

³ A.E. Dudok van Heel, *Waarom moeten padvindders eene opleiding ontvangen die hen geschikt maakt voor den dienst bij het Roode Kruis*, Amsterdam 1917, p. 3; Iets vergelijkbaars vond plaats in het Verenigd Koninkrijk met Baden Powell *himself* in de rol van Dudok van Heel. zie: Summers, Angels, p. 279-282

17 konden zelfs al als transportcolonnisten nabij het front dienst doen.¹ 'In verband met den angst door sommigen in de Padvinders Vereeniging gekoesterd, dat zij een te geprononceerd militair karakter zou krijgen', zouden de kinderen van Baden Powell weliswaar niet als combattanten in de strijd mogen worden gegooid, maar de ethische opleiding die zij kregen, zou wel de 'bereidwillige offervaardigheid voor het vaderland' moeten aankweken, zodat zij later bij uitstek geschikt zouden zijn om in militaire dienst te treden.

Ik ben ervan overtuigd, dat op deze wijze van onze moedige Hollandsche jongens in tijden van oorlog een groot nut te verwachten is, maar de zaak moet goed georganiseerd en flink aangepakt worden.²

Dit laatste nu gold voor het hele Rode Kruis. En om te verkrijgen dat het Rode Kruis in tijd van oorlog geheel op zijn taak berekend was, was maar één middel geschikt: wettelijke dwang. Dit was weliswaar in strijd met de uit drang geboren 'zelfverloochenende offervaardigheid', maar het was gebleken dat dat alleen niet voldoende was om aan de gestelde eisen te kunnen voldoen. Meisjes zouden in het middelbaar onderwijs onderricht moeten krijgen in de verplegende vakken, waarna zij verplicht zouden moeten worden 'voor een zeker aantal jaren zich te verbinden met het Roode Kruis op den grondslag, zooals de jongeman zich verbinden moet bij de Weermacht'.³

Wat betreft de mannelijke helpers: studenten in de geneeskunde en in de theologie - studies waaraan de staat financieel bijdroeg - moesten eveneens verplicht worden enkele jaren in Rode Kruis-dienst te treden, respectievelijk als medicus en als verpleger. De transportcolonnisten zouden behalve bij de padvinderij, gevonden kunnen worden bij de afgekeurden, die weliswaar geen combattant meer konden zijn, maar die wel 'volkomen geschikt voor den verplichten dienst bij het Roode Kruis' waren.⁴

Al zullen we Dudok van Heel en diens pleidooi om via dwangmaatregelen het personele tekort van het NRK op te lossen, hetgeen gelijktijdig het volk tot weerbaarheid en vaderlandsliefde zou verheffen, bij de bespreking van de reorganisatie van het NRK in 1917 nog tegenkomen, alvast het volgende. Het einde van de wereldoorlog zou ook een einde maken aan - de eerste ronde van - de discussie over verpleegkundige dienstplicht voor vrouwen. Het volksleger-plan was reeds zes jaar eerder ter ziele gegaan. De kritiek erop was van begin af aan niet mals geweest en kwam van zowel links (niet meer, maar juist minder mensen in het leger; geen democratisch leger, maar géén leger) als rechts (zoals het was, was het goed; het leger is het gebied der militairen en staat buiten de burger-democratie). Daarbij kwam dat, al tijdens de oorlog, stemmen opgingen, niet om de bestaande dienstplichtwet uit te breiden, maar juist om die wet te versoepelen. Zij zouden in 1923 leiden tot de wet gewetensbezwaarden. Een van die stemmen was in 1916 te horen geweest in de toch verre van pacifistische *De standaard* van ex-volksleger-adept Kuyper, en zij bepleitte zelfs vrijstelling van Rode Kruis-dienst voor principieel antimilitaristen.⁵

¹ Dudok van Heel, a.w., p. 7-8

² a.w., p. 9

³ a.w., p. 10

⁴ a.w., p. 10-11

⁵ 'Beginselverzet tegen dienstplicht', in: *De standaard*, 25-3-1916, eerste blad, p. 1. Een deel van de

Samenvatting

De tweede Geneefse conventie stond in het teken van de militaire noodzaak. Dit miste ook zijn effect op het NRK niet, waarvan enkele prominente leden al op een primaat van het militaire boven het humanitaire hadden aangedrongen. De band met de MGD werd verder aangehaald en de samenwerking beter uitgewerkt. Met het ledental van het NRK was het echter niet best gesteld. De hieruit voortvloeiende praktische problemen trachtte men op te lossen door de dienstplicht voor de vrouw te bepleiten, te vervullen bij het Rode Kruis. Tevens was dit ledentekort een van de redenen om uiteindelijk ook aan de tweede wens van de afdelingen tegemoet te komen en als vereniging werk in tijd van vrede te omhelzen. Met humaniteit had dit besluit dan ook weinig van doen. Het NRK hoopte zo aan populariteit te winnen, bittere noodzaak omdat alleen een grote vereniging in oorlogstijd enigszins aan de dan zeer luide vraag naar hulp tegemoet zou kunnen komen. Bovenal echter was het besef dat alleen oefening in tijd van vrede een goede uitvoering van de taak in tijd van oorlog mogelijk maakte, debet aan het besluit. Dit besluit kwam niets te vroeg. Vijf jaar na het nieuwe KB klonk een schot in Sarajevo. De mobilisatie werd afgekondigd en in de omringende landen brak de eerste wereldoorlog uit.

dienstplichtigen met bezwaren kon ingedeeld worden bij de medische dienst. "Doch, natuurlijk, hiermede zijn de principieele tegenstanders niet tevreden. Deze staan er veeleer op, om elk contact met vloot of leger, elke aanraking met geheel den militairen toestel, tot zelfs in den dienst van het Roode Kruis, principieel te veroordeelen. Al wat met den oorlog samenhangt, treft hun vloek. Hiermee drijve men geen spot. Voor zulk een consequentie moet ge veeleer eerbied hebben. De principieele denker en aandurver staat hooger dan de speler met 't half om half. Juist daarom echter kan 't voor de Regeering niet zoo moeilijk zijn, om deze principieele denkers tevreden te stellen, en toch alle misbruik ten deze af te snijden." *De standaard* stelde voor om de principiëlen, in plaats van militaire dienstplicht, burgerlijke dienstplicht op te leggen, "die niets met het militaire wezen uitstaande heeft". (kolom 3-4). De totstandkoming van de wet gewetensbezwaarden heeft dus weinig tot niets te maken met de zogenaamde Groenendaal-zomer van 1921, zoals in pacifistisch getinte literatuur vaak wordt beweerd. Voor bovenstaande interpretatie zie bv.: Peter Kluver, 'De antimilitaristen van de daad: de dienstweigeraar in de periode 1895-1923', in: Joos van Vugt, Leo van Bergen (red.), *Vredesstreven in Nederland in de twintigste eeuw*, Nijmegen 1988, p. 3-27, p. 22-23; Anja Franken, 'De totstandkoming van de dienstweigeringswet van 1923', in: idem, p. 29-40, passim

DE JAREN VAN DE GROTE OORLOG

Nederland werd niet bij de strijd tussen de centrale mogendheden Duitsland, Oostenrijk en Turkije aan de ene, en de geallieerden waaronder Rusland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en later Amerika aan de andere kant, betrokken. Het door het NRK te verrichten werk bleef hierdoor beperkt van omvang, maar er werd natuurlijk niet niets gedaan in de jaren 1914-1918. Na een schets van dit werk zal de omvangrijke reorganisatie worden besproken die het NRK in 1917, precies vijftig jaar na de stichting, onderging. Al dan niet lid blijven van de Bond voor Reddingwezen en EHBO 'Het Oranje Kruis', was een van de weinige punten van die reorganisatie die uitgebreid debat opleverden en zal in een apart, afsluitend hoofdstuk worden besproken. De redenen die aan het lidmaatschap ten grondslag lagen - of beter: aan de wens het lidmaatschap te ontbinden - kunnen namelijk niet los van het oorlog en vredesstandpunt van het NRK worden gezien.

I Het werk in de oorlogsdagen verricht

Het NRK is niet gereed

Al trok de belangstelling voor het Rode Kruis in Nederland iets aan, zij bleef gering. Geconstateerd werd dan ook dat als gevolg daarvan het NRK niet voorbereid zou zijn op zijn taak indien er oorlog zou komen.¹ Dit was voor waarnemend voorzitter en later erelid jhr. O.J.A. Repelaer van Driel aanleiding om op de algemene vergadering van 8 mei 1913 uit te varen tegen alle comités die zich in de ogen van het hoofdcomité niet voldoende hadden ingespannen voor de 'weerbaarmaking' in 'alle gelederen'. Het denkbeeld dat een eventuele oorlog toch aan de Nederlandse grenzen voorbij zou gaan moest terstond worden verlaten, en alles moest in het werk worden gesteld om in vredetijd te zorgen voor een volledige voorbereiding op de oorlog, een oorlog waarvoor, 'ook op medisch en verplegend gebied (...) ontzaglijke voorraden van levende en doode strijdkrachten' noodzakelijk waren.² Het mocht niet baten. Ondanks dergelijke aansporingen en ondanks alle voorbereiding in vredetijd was het NRK in augustus 1914 op alles, behalve op een oorlog op eigen grondgebied voorbereid. Althans: indien het humanitair werk in samenwerking met de MGD uitgevoerd moest worden. Van vruchtbare samenwerking kon immers alleen sprake zijn indien een zekere aansluiting tot stand was gekomen. Er was echter nog geen hoofdcommissaris bij de staf van de opperbevelhebber benoemd en er waren geen afspraken gemaakt over de positie die de diverse commissarissen in de leger-hiërarchie zouden innemen, zo min als over de financiële vergoeding die zij zouden krijgen. De transportcolonnisten waren nog te gering in aantal en, wederom noodzakelijk indien zij hun taak in samenwerking met de MGD wilden uitvoeren, nog ongeüniformeerd.³

¹ Hand., deel XXII, p. 6

² a.w., p. 122-123

³ Van der Mandere, Gedenkboek, p. 38; ook: Het NRK, p. 33

Kritiek op het functioneren van het NRK in die dagen kon dan ook niet uitblijven, bijvoorbeeld van de vereniging Nosokomos, opgericht in 1900 met het doel het maatschappelijk laag gewaardeerde beroep van ziekenverpleegster een aanzien te geven dat het verdiende. In haar strijd ter verheffing van het verpleegstersvak, daarbij in de beginjaren aangevoerd door Aletta Jacobs, propageerde Nosokomos ('Wij zorgen') staatsinmenging. Ingrijpen van bovenaf was noodzakelijk wilde dat vak aantrekkelijk worden voor jonge, beschaafde vrouwen die uit meer dan één toekomstperspectief konden kiezen. Nosokomos was het kleine, radicalere zusje van de Bond voor Ziekenverpleging, die veel minder ver ging in de analyse van mogelijke, maatschappelijke oorzaken van en oplossingen voor de problemen van de verpleegster. De meeste verpleegsters waren niet genteresseerd in maatschappelijke analyses. Zij wilden een zelfstandig bestaan en werden lid van de Bond.¹

Het bestuur van Nosokomos schreef in een tweetal artikelen in *De nieuwe Amsterdammer* de frustratie van zich af. In december 1913 had het NRK-hoofdcomité Nosokomos een brief gestuurd met de vraag hoeveel verplegenden zich binnen 48 uur na het ingaan van de mobilisatie of de daadwerkelijke strijd, ter beschikking van het Rode Kruis wilden stellen. Dit bleken er zo'n 150 te zijn. Toen echter op 31 juli 1914 de mobilisatie werd afgekondigd liet het hoofdcomité niets van zich horen. Pas toen na een aantal dagen het bestuur van Nosokomos om opheldering vroeg, gaf het hoofdcomité te kennen dat de betreffende verplegenden zich dienden te melden bij de plaatselijke afdeling. Maar wat zij moesten doen indien er geen plaatselijk comité was, en die kans was groot, werd niet vermeld. In december hield het bestuur van Nosokomos een enquête onder de betreffende verpleegkundigen, waaruit bleek dat slechts een zeer beperkt aantal de weg naar het Rode Kruis had gevonden. De schuld daarvoor lag niet bij die verplegenden, maar bij het lakse hoofdcomité van het NRK, dat daarmee in de vervulling van zijn voornaamste taak, de hulp aan zieke en gewonde militairen, ernstig tekort was geschoten. Nosokomos concludeerde dat als Nederland in augustus 1914 bij de oorlog betrokken was geraakt, 'dan was de verpleging onze gewonden en zieken door middel van het Roode Kruis op een absolute débacle uitgedraaid'. Het NRK had niet alleen de voorbereiding nog niet afgesloten, het 'was zelfs niet begonnen'.²

Pas na 1 augustus toog, aldus Nosokomos, het NRK aan het werk en dan nog niet eens het hoofdcomité, maar de afdelingen en particulieren. Het bestuur te Den Haag had de verpleegstersbond een brief geschreven met de mededeling 'zooveel mogelijk te willen decentraliseeren, inplaats van zelf de leiding in handen te nemen'. De ijver der comités was prijzenswaardig, maar de resultaten door het ontbreken van leiding en coördinatie vaker negatief dan positief. Het ging echter niet aan, zoals het hoofdcomité deed (zie Repelaer van Driel en, zoals we nog zullen zien, ook ondervoorzitter luitenant-generaal M.B. Rost van Tonningen), de schuld voor het niet tijdig gereed hebben van een tot in de details uitgewerkt mobilisatie- en oorlogsplan, in de schoenen van de afdelingen te schuiven. Het was het hoofdcomité zelf dat jarenlang over van alles en nog wat had gepraat, behalve juist over hetgeen het meest van belang was. Het hoofdcomité had bewezen dat het niet voor zijn taak berekend was en ook bij een

¹ Bakker-Van der Kooy, *De maatschappelijke positie van verpleegsters*, p. 456, 466-467

² 'Het Roode Kruis staatszorg!', in: *De nieuwe Amsterdammer*, 23-1-1915, p. 10; 6-2-1915, p. 1, 23-1-1915, p. 10

volgende oorlog nog niet op die taak berekend zou zijn. Dat er een volgende oorlog zou komen, stond voor het bestuur van Nosokomos overigens vast, omdat de staten maar bleven bewapenen in plaats van tot serieuze ontwapening over te gaan. Bewapening leidde als vanzelf tot oorlog en niet tot (handhaving van) vrede. Maar, indien die oorlog losbarstte was verpleging van de zieken en gewonden een medische en humanitaire noodzaak, die dan echter niet meer door het liefdadig NRK, maar door de staat moest worden verzorgd.¹

Een zaak van zo'n groot belang als de verpleging van militairen kon en mocht niet worden afgeschoven op zoiets onberekenbaars als particulier, vrijwillig initiatief, hoe veel goeds daar ook vaak uit was voortgekomen. In een gesprek met de secretaris van het hoofdcmité, jhr. M. Mazel, was duidelijk geworden hoezeer het NRK afhankelijk was van de goede wil en de vrijgevigheid van derden. Wat betreft de verpleegsters: daarvan werd verwacht dat zij zich uit pure toewijding aan het Rode Kruiswerk zouden zetten, waarmee werd bedoeld dat zij bereid moesten zijn dat werk pro deo te verrichten.

Eigenaardig trof ons de mededeeling, in den loop van het gesprek gedaan, dat de secretaris bezoldigd wordt; wordt van hem geen toewijding gevraagd, of spreekt hier het sexe-verschil een rol?²

Dit betekende tevens dat het NRK in de eerste plaats financieel onafhankelijke verpleegsters wenste. Kundigheid was een secundaire vereiste. Stroomde het geld volop binnen, dan zat er wellicht een vergoeding in, was dit niet het geval dan bleef die vergoeding achterwege. De verpleegsters-salarissen vormden de sluitpost van de begroting en de openingspost bij eventuele bezuinigingen. Of gewonden al dan niet en op kundige wijze verpleegd werden, mocht echter niet afhangen van de begroting van de verplegende instantie. Verpleging was geen liefdadigheid, maar plicht en dus een staatszorg.³

Nauw hiermee samen hing de kritiek die Nosokomos in dezelfde tijd spuide op de opleiding voor helpsters die het NRK in de ziekenhuizen wilde starten. Nosokomos vreesde dat die helpsters verpleegsterstaken zouden overnemen en daarmee een bedreiging voor de werkgelegenheid van gediplomeerde verpleegsters en voor de status van het verpleegstersvak zouden vormen.⁴ Deze actie lag in het verlengde van een protest tegen het instituut van Rode Kruis-helpster, twee jaar eerder. De helpsters zouden de gediplomeerde verpleegster oneerlijke concurrentie aandoen.⁵

De arts H.H. van Eyk protesteerde. In een artikel in het *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, het officieel orgaan van de Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging, onderschreef hij weliswaar de kritiek op het NRK, maar dacht dat de oplossing voor de

¹ idem

² a.w., 6-2-1915, p. 1

³ idem

⁴ J. W. Jorissen, 'Helpsters van het Rode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 3 (1914), p. 19-21; G.W. Boland, 'Aan redactie Nosokomos', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 105

⁵ Nieuwenhuijzen Krusemann, Van Te Huis, p. 55; In de eerste wereldoorlog zou Groot-Brittannië het gelijk van Nosokomos bewijzen. Summers, Angels, p. 289-290

problemen elders gezocht moest worden, en wel bij de organisatie. Bij het Rode Kruis werd te veel gedebatteerd, te veel gediscussieerd, te veel gedelegeerd en te weinig gedaan. Het hoofdcomité wachtte op actie van de afdelingen en de afdelingen op actie van het hoofdcomité. Indien echter het NRK een staatsinstelling werd, zou dat gepaard gaan aan een desastreuze vermindering van de inzet waarmee het Rode Kruiswerk werd verricht, en aan een enorme toename van de bureaucratie, waar de zieken en gewonden ook niet mee geholpen werden. Die waren alleen gebaat bij een strakke leiding zowel in als van het hoofdcomité, alsmede binnen de afdelingen, en niet bij inspraak van comités die zich weer eens tekort gedaan voelden of die weer eens wisten hoe alles anders en beter kon. (De frictie tussen afdelingen en hoofdcomité zou spoedig daarop tot uitbarsting komen, maar daarover later.) Om goed te kunnen functioneren zou de staat wel subsidie moeten verlenen en had hij dus recht op controle. Verder moest echter de bemoeienis met het onbezoldigde bestuur, waarin wel een veel groter aantal medici een plaats zou moeten krijgen, niet gaan.¹

Ondanks al deze kritische woorden komt uit het *Verslag der mobilisatie van het Nederlandsche Roode Kruis* een beeld van soepele samenwerking met de MGD en de militaire autoriteiten naar voren.² De enkele, kleine fricties waren, aldus het NRK-verslag, slechts het bewijs dat het (nog) niet perfect was.³ Dit verslag toonde echter ook aan dat er sprake was van werk in opdracht en ten behoeve van het Nederlandse leger. De hulpverlening van het Rode Kruis geschiedde niet meer naast, maar onder de MGD, ofschoon dat statutair nog niet expliciet was voorgeschreven.⁴

Het Rode en het Groene Kruis

Een van de eerste activiteiten van het NRK in de oorlogsdagen was een poging tot samensmelting met het Groene Kruis. Het Groene Kruis was in 1900 door ondermeer F.C. Fleischer opgericht, met als doel de verbetering der volksgezondheid en 'huiselijke ziekenverpleging', door het organiseren van de wijkverpleging en het opleiden van wijkverpleegsters. De regering vertrouwde de al snel succesvolle en populaire vereniging de tuberculose-bestrijding toe. Haar leus was: door allen voor allen. In 1911 vormden de vele plaatselijke afdelingen, met inbegrip van het in Noord-Holland actieve Witte Kruis, één organisatie (de Algemeene Nederlandsche Vereeniging Het Groene Kruis [ANV]), met blijvende grote onafhankelijkheid van de afdelingen. Het Witte Kruis was opgericht in 1875, naar aanleiding van de Wet op de Besmettelijke Ziekten (1872). Het was dan ook bedoeld als een vereniging 'tot het afweren en beteugelen van besmettelijke ziekten; tot het verlenen van hulp bij epidemieën en gewone ziektegevallen, en tot het helpen bevorderen der algemeene gezondheidsbelangen', zoals in de eerste statuten stond omschreven. Omdat preventie een belangrijke plaats innam, kan worden gedebatteerd over de vraag of de omschrijving die stichter J. Penn van zijn

¹ H.H. van Eyk, 'De organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1915, p. 325-335, p. 330-332, 335

² Hand., deel XXIV (1e deel), p. 43-121

³ a.w., p. 60

⁴ Zie ook: J.Th. Wilkens, *Dagboek*, z.p. z.d. (deel 1914, deel 1916-1917 (ongep. man.), 1-12-1914, 3-12-1914, 4-12-1914

creatie gaf als een Rode Kruis-vereniging voor vreedstijd, wel een gelukkige was.¹

De ANV had aan het begin van de mobilisatieperiode toegezegd de hulpmiddelen ter beschikking te zullen stellen van het NRK. Bovendien werden de nodige financiën voor het Rode Kruiswerk bijeengebracht. Dit deed het NRK beseffen dat het noodzakelijk was om bij mobilisatie over een wijd vertakt netwerk te beschikken. Het Groene Kruis had zo'n netwerk. Fleischer, naast bestuurslid van het Groene Kruis ook lid van het hoofdcomité van het NRK, schreef dan ook dat het niemand behoefde te verwonderen dat bij prins Hendrik 'de wensch ontstond, dat de Groene Kruis-verenigingen zich mochten vervormen tot Roode Kruis-comités'.

Z.K.H. (deed) daartoe (op 17 augustus) een beroep op mijn medewerking en onder den druk der benarde tijdsomstandigheden heb ik gemeend, daaraan gevolg te moeten geven.²

Op de buitengewone vergadering van het hoofdcomité twee dagen later werd Fleischer gevraagd of iets dergelijks tot de mogelijkheden behoorde. Fleischer zelf dacht van wel, maar had absoluut geen zicht op het algemeen gevoelen daaromtrent binnen de vereniging voor wijkhulp. J.C. Verspijck Mijnsen, hoofdcomité-lid, vroeg daarop van wie het idee tot samensmelting eigenlijk afkomstig, en of zoiets wel wenselijk was. Voorzitter Hendrik antwoordde dat het NRK 'reeds lang geleden had moeten zorgen den arbeid op zich te nemen die nu door het Groene Kruis verricht wordt'. Zoals ook uit de term 'vervormen tot', kan hieruit reeds gedistilleerd worden dat 'overname' wellicht een beter woord was geweest dan 'samensmelting'. Dit wordt bevestigd door de reactie van Fleischer. Indien het Groene Kruis 'opgaat in het Roode Kruis', dan zou ook het Witte Kruis dit moeten doen. Hij was genegen daarvoor zijn invloed aan te wenden.³

De basis waarop het opgaan van het Groene (en Witte) Kruis in het Rode diende te geschieden was, aldus Fleischer, 'een zoodanige wijziging in de organisatie van het Roode Kruis, dat de Groene Kruisverenigingen, die Roode Kruis-comités zouden worden of met Roode Kruis-comités zouden samensmelten (Er waren veel meer Groene Kruis-verenigingen dan Rode Kruis-comités. LvB), zich geheel en met volle vrijheid van beweging zouden kunnen blijven wijden aan haar vreedstaak'.⁴ Aangezien het Groene Kruis tevens een substantieel aandeel in het bestuur van het NRK zou krijgen achtte Fleischer de voorwaarden voor een succesvol opgaan van de kruisverenigingen in het NRK aanwezig. De leden echter beslisten anders. Samenwerking? Ja. Samensmelting? Dat nooit. In tijd van oorlog zou het NRK kunnen blijven beschikken over materieel en desnoods personeel van het Groene Kruis, maar zowel materieel als personeel bleven respectievelijk eigendom van en verbonden aan het

¹ Harmke W. Stolk-Van Delen, *Wijkverpleging in historisch perspectief*. Ontstaan en ontwikkeling van de wijkverpleging (1890-ca. 1930) met aandacht voor aspecten van medicalisering en professionalisering, Amsterdam 1986, p. 9, 13, 37, 44; Voor Fleischer en het Groene Kruis zie: a.w., p. 11-13, 26-27

² F.C. Fleischer, 'Samenwerking zonder samensmelting van het Nederlandsche Roode Kruis en de Groene en Witte Kruisverenigingen hier te lande', in: *Het groene en witte kruis*, jrg. XI (1914-1915), p. 186-190, 209-214, p. 186-188, citaat: p. 188

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, buitengew. verg. 19-8-1914

⁴ Fleischer, a.w., p. 188-189

Groene en niet het Rode Kruis.¹

Dat het Groene Kruis voorzag in werk dat altijd en overal verricht zou moeten worden waar mensen leefden, terwijl het werk van het Rode Kruis behoorde 'tot een abnormalen, aan zijn natuurlijke ontwikkeling ontrukten maatschappelijken toestand', was het eerste argument voor deze afwijzende houding. In tegenstelling tot het Groene Kruis zou het Rode Kruis 'bij toenemende beschaving' samen met de oorlog als vanzelf verdwijnen. Het spreekt voor zich dat deze afwijzing werd betreurd en dat de argumentatie werd verworpen. Het NRK was naar eigen zeggen reeds lang de hulp slechts in oorlogsdagen voorbij. Het Rode Kruis hielp altijd en overal, ook bij rampen, en die verdwenen niet bij toenemende beschaving. Wat nu was er logischer dan in plaats van diverse kruisverenigingen in stand te houden voor hetzelfde doel, hetgeen slechts tot verspilling van krachten leidde, al dat werk toe te wijzen aan 'ééne Vereeniging, de daarvoor natuurlijk aangewezen Vereeniging Het Roode Kruis'.²

Een tweede overweging kwam voort uit de verschillen in bestuursvorm. De secretaris van de ANV bijvoorbeeld vergeleek het opgaan van het Groene in het Rode Kruis met een 'zich zelf inlijven van het vrijheidlievende Nederlandsche volk bij het imperialistische en militairistische Duitsche keizerrijk'.³ Gewezen werd op de koninklijke oprichting van het NRK, de invloed van de kroon en de ministeries van oorlog en marine, alsmede op de almacht van het hoofdcomité. Het Groene Kruis daarentegen kende een democratische bestuursvorm met autonomie van de afdelingen en benoemingsbevoegdheid van de algemene vergadering. Retorisch vroegen de leden van de ANV zich af of met slechts zo'n acht 'Groene Kruis-democraten' in het bestuur, de plaatselijke en provinciale autonomie geen groot gevaar zou lopen, zoo niet op korte, dan toch op lange termijn. Het grootste deel van het bestuur zou immers blijven bestaan 'uit een vorstelijken voorzitter, met nevens zich militairen van hoogen rang, in of buiten dienst, leden van adellijke geslachten, die standsvooringenomenheden en maatschappelijke opvattingen huldigen, welker recht van bestaan door ons niet slechts betwijfeld wordt, doch ook beslist wordt ontkend'. De kans dat die acht met succes tegen de antidemocratische, autoritaire Rode Kruisstroom in zouden kunnen blijven roeien, achtten de medisch-maatschappelijke hulpverleners zeer gering, zo niet afwezig.⁴ Op deze tegenwerping kwam géén reactie. Natuurlijk zal het hoofdcomité verontwaardigd zijn geweest over het beeld dat van de maatschappelijke ideeën van zijn leden werd geschetst, maar dat het NRK weinig democratisch bestuurd werd, kon niet worden ontkend en wilden de meesten waarschijnlijk ook niet ontkennen. Het NRK was en bleef in de eerste plaats een vereniging voor hulp in oorlogstijd en in oorlogstijd was voor democratie geen ruimte.

Het voorstel van het Groene Kruis dat het Rode in tijd van oorlog kon beschikken over personeel en materieel van de ANV, zonder echter de zeggenschap te verkrijgen,

¹ a.w., p. 189-190

² a.w., p. 211; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, buitengew. verg. 20-8-1914; bijvoegsel bij buitengew. verg. 20-8-1914: Fleischer aan dag. bestuur 26-8-1914; bijvoegsel bij buitengew. verg. 20-8-1914: Fleischer aan dag. bestuur 16-11-1914; bijvoegsel bij buitengew. verg. 20-8-1914: dag. bestuur aan Fleischer 3-12-1914; idem, inv. nr. 131, briefwisseling betreffende de fusie met het Groene Kruis, p. 3

³ Fleischer, a.w., p. 209

⁴ a.w., p. 210-211

viel niet in goede aarde. Indien het Groene Kruis hulp wilde verlenen in oorlogstijd moest het daarvoor toestemming vragen aan de regering en zich daarna onder leiding van het NRK stellen. Dit was volgens het NRK de enig mogelijke weg, tenzij het Groene Kruis aanstuurde op een verandering van het KB van 19 maart 1913. Indien het Groene Kruis een soort verbintenis wenste zoals de Johanniters en Maltezers, zou dat op grote bezwaren stuiten. Deze beide ridderorden hadden een reeds lange geschiedenis op het gebied van het verplegen van gewonde soldaten. De aansluiting aan het veel jongere Rode Kruis was dan ook alleen geschied op voorwaarde dat zij niet op één lijn geplaatst zouden worden met andere verenigingen die in tijd van oorlog hulp wensten te verlenen. Maar het sprak natuurlijk vanzelf dat het NRK open bleef staan voor voorstellen van het Groene Kruis om op andere wijze de ook door de laatstgenoemde vereniging gewenste nauwe aansluiting te bewerkstelligen.¹

De voorbereiding komt op gang

De achterliggende gedachte bij bovenstaande 'toenaderingspogingen' was, naast het verkrijgen van een landelijk netwerk, het opschroeven van de populariteit en daarmee van het ledental. De ANV had immers, in tegenstelling tot het Rode, een vastomlijnde taak in vredesdagen. Quanjer sprak zelfs van een 'levensvraag'.² Al snel bleek echter dat voor het ledental het NRK het Groene Kruis niet nodig had. Gesteund door, nu de oorlog eenmaal was losgebarsten, een fikse groei van het aantal leden en comités,³ toog het Rode Kruis aan het werk. De cursussen ter opleiding van de transportcolonnies werden gentsiveerd met als resultaat dat eind 1914 dertien artsen, 33 ploegcommandanten en 269 helpers beschikbaar en geoefend waren.⁴ Uit het verplegend personeel werden zij geselecteerd die bereid waren ook buiten de eigen woonplaats dienst te doen. Dit had tot gevolg dat er vier mobiele verpleeggroepen 'ten behoeve van de militair geneeskundige dienst der landmacht' samengesteld konden worden, en wel te Den Haag, Haarlem, Rotterdam en Utrecht. De Maltezer Orde droeg zorg voor negen verdere verpleeggroepen in Noord-Brabant en Limburg. Bij al deze hulp voegde zich nog, op eigen kosten, een groep Britse quakers, echter op voorwaarde dat zij in geen enkel verband tot het leger zou komen te staan.⁵ Het was in beginsel de bedoeling dat de vrijwillige hulp de medische zorg in het achterland zou verlenen, maar indien het tot serieuze gevechten zou zijn gekomen, zou deze regel waarschijnlijk zijn verlaten. Quanjer:

Helaas niet steeds blijkt (het aantal militaire ziekenverplegers) (...) in den oorlog toereikend; bloedige gevechten hebben reeds dikwijls, alle voorbereidingen ten spijt, de hulp der burgerij noodig gemaakt; ook Roode-Kruismannen kunnen dus geroepen worden, om in tijd van nood in eerste linie bijstand te verlenen; zij zullen zich derhalve daartoe hebben voor te bereiden, willen zij in staat zijn, een

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, bijvoegsel bij buitengew. verg. 20-8-1914: dag. bestuur aan Fleischer 3-12-1914; a.w., inv. nr. 131, briefwisseling betreffende de fusie met het Groene Kruis, p. 3

² a.w., inv. nr. 1, doos 2, buitengew. verg. 19-8-1914

³ Van resp. 7000 naar 17.000 en van 55 naar 109. Het NRK, p. 33

⁴ Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 157-158

⁵ Verspijck, Het NRK 1867-1967, p. 112; Van der Mandere, Gedenkboek, p. 41; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 126

leidende rol te vervullen bij het brengen van de eerste hulp op het gevechtsveld.¹

Intensiteit en aantal van de gezamenlijke oefeningen met de MGD werden opgeschroefd en de transportcolonnisten in uniform gestoken.² In een, in overleg met de MGD overigens beperkt aantal plaatsen werden noodhospitalen ingericht. Het verkrijgen van de ruimte daarvoor was geen probleem. Gebouwen die niet vrijwillig ter beschikking van het NRK werden gesteld, zouden door de staat worden gevorderd zodra de staat van beleg of oorlog was afgekondigd.³ Als gevolg van dit alles kon, toen hij in 1917 zijn boek over vijftig jaar NRK schreef, Van der Mandere noteren dat, indien Nederland alsnog rechtstreeks bij de gevechten betrokken zou raken, het NRK wél voor de dan wachtende taak gereed zou zijn.⁴

Niet elke maatregel was echter succesvol. De transportcolonnes dreigden door de uitloop van dienstplichtigen ontwricht te worden. De inspecteur der geneeskundige dienst der landmacht schreef over deze kwestie een brief aan de minister van oorlog (11 maart 1915). Zijns inziens moesten de Rode Kruis-comités bij het uitbreken van vijandelijkheden klaar staan om diverse taken van de MGD over te nemen. Om dit mogelijk te maken zou de organisatie al vóór dat tijdstip voltooid moeten zijn, waarbij de rechtspositie van de betrokken Rode Kruis-mensen het best zou zijn te regelen indien zij zich 'tot ongewapenden vrijwilligen dienst bij den Landstorm'⁵ zouden verbinden. Oefening onder leiding van een officier van gezondheid was daarbij onontbeerlijk, 'wil men in militairen zin veel aan de afdelingen hebben'. Het hoofdcomité had weinig bezwaar, ook al omdat zo gelijk een oplossing voor de uit de oefeningen voortkomende financiële problemen was gevonden. De kosten aan dergelijke oefeningen verbonden, werden immers niet door het rijk vergoed, tenzij natuurlijk het Rode Kruis-personeel 'in werkelijke dienst' zou treden.⁶

Twee maanden later kon het hoofdcomité generaal Snijders laten weten dat de meeste transportcolonnisten bereid waren om een verbintenis bij de ongewapende landstorm aan te gaan, mits aan een drietal voorwaarden werd voldaan. De landstormplichtigen en de vrijwilligers van de ongewapende landstorm, 'beide categorieën behorende tot de mobiele transportcolonnes van het Nederlandsche Roode Kruis', moesten gelijktijdig in werkelijke dienst treden, 'en wel op het oogenblik dat Nederland in oorlog geraakt'. (Snijders merkte in de kantlijn op dat hij het tijdstip van oproeping bepaalde. Dat zou echter 'in beginsel niet geschieden, voordat het gevaar voor oorlog ernstig dreigend is geworden'.) De tweede voorwaarde was dat de

¹ A.A.J. Quanjer, *De ziekenverpleger op het oorlogspad*. Wenken voor het verleen van de eerste hulp op het slagveld, Gouda 1914, p. 7-8; ook: A.A.J. Quanjer, 'Helpsters van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 2 (1913), p. 103-106, p. 103

² Kooiman, *De Nederlandsche strijdmacht*, p. 387, 394, 397, 409; Van der Mandere, *Het NRK 1867-1917*, p. 147-148; Hand., deel XXV, p. 74, 96-97

³ Verspijck, a.w., p. 111; Het NRK, p. 31; Quanjer, *De ziekenverpleger*, p. 19

⁴ Van der Mandere, *Het NRK 1867-1917*, p. 128

⁵ De landstorm was een legerreserve van personeel dat in vreedetijd niet opgeroepen was voor de echte dienstplicht, vergelijkbaar met de buitengewoon dienstplichtigen in het heden. Voor degenen die zich in 1915 en 1916 vrijwillig opgaven werden aangepaste legeronderdelen opgezet.

⁶ Algemeen hoofdkwartier, Dossier 1245: map geneeskundige dienst 1915, IGD aan min. van oorlog, 11-3-1915, betreffende RK-transportcolonnes

dienst eindigde zodra de MGD het niet meer noodzakelijk achtte onafgebroken over de mobiele colonnes te beschikken, en ten derde moest het de landstormplichtigen van de colonnes vergund worden 'hun landstormplichten te vervullen op dezelfde wijze als de daarbij dienstdoende vrijwilligers van den ongewapenden Landstorm'. (Opmerking Snijders: 'De landstormplichtigen hebben geen voorwaarden te stellen.') Deze voorwaarden vonden voornamelijk hun oorzaak in de vrees van velen dat zij in het mobilisatie-tijdperk tot andere dan Rode Kruistaken zouden worden opgeroepen, of dat zij, eenmaal bij de landstorm als vrijwilliger aangenomen, van daaruit bij het veldleger konden worden ingedeeld. (Snijders: 'Vooral zorgen buiten schot te blijven!!') Tevens werd verzocht dat Rode Kruis personeel, ingedeeld bij de gewapende landstorm, overgeplaatst kon worden naar de ongewapende. (De opperbevelhebber: 'Dan trekken zij er allemaal tusschen uit.')

Uiteindelijk werd besloten dat de colonnisten die landstormplichtig waren, hun diensttijd bij de Rode Kruis-colonnes konden vervullen. Zij moesten dan wel gekleed en uitgerust worden door het NRK. Maar de drie gestelde voorwaarden, de redenen daarachter en de visie van Snijders daarop, doen al vermoeden dat deze maatregel geen lang leven beschoren was. Na een jaar werd zij alweer ingetrokken, met dien verstande dat zij die voor 22 augustus 1916 als colannelid aangesteld waren, vrij van opkomst bleven. Desondanks is de reden achter het ongedaan maken van 'Hoofdc Comité-mededeling nr. 1826 Geheim' enigszins onduidelijk. Er is namelijk zowel sprake van een gering effect omdat de te verwachten toeloop van landstormplichtigen naar het NRK uitbleef, als van misbruik door mensen die dachten zo op een eenvoudige wijze van hun landstormplicht af te komen. Hoe dan ook, het mislukken van de maatregel had wel tot gevolg dat er voor het eerst serieus werd gediscussieerd over de mogelijkheid de echte dienstplicht als transportcolonnist bij het NRK te vervullen.²

De daadwerkelijke hulp

Wir sehen Menschen leben, denen der Schädel fehlt; wir sehen Soldaten laufen, denen beide Füße weggefetzt sind; sie stolpern auf den splitternden Stümpfen bis zum nächsten Loch; ein Gefreiter kriecht fast einen Kilometer weit auf den Händen und schleppt die zerschmetterten Knie hinter sich her; ein anderer geht zur Verbandstelle, und über seine festhaltenden Hände quellen die Därme; wir sehen Leute ohne Mund, ohne Unterkiefer, ohne Gesicht; wir finden jemand, der mit den Zähnen die Schlagader seines Armes klemmt, um nicht zu verbluten, die Sonne geht auf, die Nacht kommt, die Granaten pfeifen, das Leben ist zu Ende.

Erich Maria Remarque, *Im Westen nichts neues*

De Duitsers en Belgen leverden slag bij Visé. Gewonden werden via Eysden naar Maastricht vervoerd. Generaal Snijders wees er op dat deze militairen zich onvoor-

¹ idem, Hoofdc Comité NRK aan opperbevelhebber land- en zeemacht, 20-5-1915; voor de opmerkingen van Snijders zie ook: idem, Opperbevelhebber aan hoofdc Comité, 9-6-1915

² Hand., deel XXV, p. 70-71; Lucardie, De transportcolonnes. Kort overzicht, p. 12; Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 158; J.M. Molenaar, 'Het Roode Kruis in Amsterdam. Uit de historie van de afdeling Amsterdam', apart gepagineerde bijlage in: *Maandbericht van het Rode Kruis Amsterdam*, jrg. 18, nr. 2 (febr. 1977)-jrg. 25, nr. 3 (maart 1984), p. 30

waardelijk in internering dienden te schikken. De gewonden, die van dit gevolg van hun verpleging niet op de hoogte waren gebracht, protesteerden. Zij waren van mening ten onrechte geïnterneerd te zijn. Diplomatiek overleg werd noodzakelijk. Hoofddcomité-lid Jhr. Mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland regelde daarop met de Duitse en Belgische regering dat door de aan de zuidgrens gelegen afdelingen hulp mocht worden verleend. Uitsluitend zwaar gewonde militairen die zich binnen vijf kilometer van de grens bevonden, mochten naar Nederlandse verpleeginrichtingen worden overgebracht, en pas nadat ze van de gevolgen van de verpleging op de hoogte waren gebracht en daarmee hadden ingestemd. De soldaten die tegen hun internering hadden geprotesteerd, kregen gelijk en werden vrijgelaten. De Rode Kruis-afdelingen hadden, door hen niet van de consequenties van hun behandeling in het neutrale Nederland op de hoogte te brengen, gehandeld in strijd met de conventie van Genève.¹

Tot het zenden van neutrale ambulances werd niet overgegaan. Het hoofddcomité was van mening dat zolang het niet vaststond, dat Nederland niet rechtstreeks bij de oorlog betrokken zou raken, het niet verantwoord was ook maar één persoon of één stuk materiaal buiten de grenzen te dirigeren.² Hierbij kwam vanzelfsprekend de vraag op wanneer het dan vast zou staan dat Nederland niet rechtstreeks bij de strijd betrokken zou raken. Rost van Tonningen was stellig. Zijns inziens was dat pas het geval als de vrede tussen de belligerenten zou zijn getekend.³ De regering gaf in het begin van de oorlog zelfs geen toestemming tot het zenden van particuliere ambulances. Naarmate de strijd vorderde werd dit beleid enigszins versoepeld en de toen uitgezonden ambulances werden volgens Van der Mandere zoveel als maar mogelijk door het NRK gesteund. Dit neemt echter niet weg dat zij met daadwerkelijke Rode Kruis-hulp weinig tot niets van doen hadden. Door de Geneefse conventie gedwongen, maakten deze ambulances echter wel gebruik van het rode kruisteken en droegen zo bij aan de stijging van de populariteit van het NRK, hetgeen in feite dus niet terecht was.⁴

Op het werk door het NRK in de dagen van de *Great War* verricht, kan dan ook, met uitzondering van de hulp kort over de grens, nauwelijks het etiket 'medisch en neutraal' worden geplakt. Er werden buikbanden en bivakmutsen voor het eigen, Nederlandse leger gemaakt en aan de gemobiliseerde soldaten van dat leger werden versnaperingen en lectuur verstrekt.⁵ Spectaculair was dit werk niet, hetgeen - naast het werk dat niet-specifiek met de oorlogsomstandigheden te maken had, zoals de hulp bij enkele rampen waaronder de watersnood van 1916 en de veenbrand te Drente 1917 - wel gold voor de uitwisseling van zwaar gewonde Britse en Duitse krijgsgevangenen en de hulp aan Belgische burgervluchtelingen aan het begin en,

¹ Hoofdkwartier veldleger 1907-1942, dossier 719, Snijders aan mil. autoriteiten 21-8-1914; Verspijck, a.w., p. 112-113; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 69; N. Bosboom, *In moeilijke omstandigheden*. Aug. 1914-mei 1917, Gorinchem 1933, p. 325 (art. 11 van de conventie bepaalde dat de onzijdige mogendheid, die op haar grondgebied troepen toelaat die tot de oorlogvoerende legers behoren, deze interneert.); Hand, deel XXIV (1e deel), p. 68-77

² Kooiman, *De Nederlandsche strijdmacht*, p. 392

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, buitengew. verg. 1-10-1914

⁴ Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. 29; Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 72

⁵ Kooiman, a.w., p. 391; D. Romeyn, *De commissaris van het NRK*, p. 88; Hand., deel XXIV (2e deel), p. 43-44, 50

samen met vluchtelingen uit Frankrijk, aan het einde van de oorlog.

Bij de uitwisseling van krijgsgevangenen speelde het NRK een bemiddelende en transporterende rol, omdat die uitwisseling niet anders dan over Nederlands grondgebied kon plaatsvinden. Zij, de uitwisseling, was door de Duitsers en Britten zelf gezamenlijk overeengekomen (en ook door henzelf, als gevolg van het uitroepen van de totale duikbootoorlog in 1917, weer tijdelijk onmogelijk gemaakt).¹ Voor Van der Mandere was deze uitwisseling aanleiding de loftrumpet over het Rode Kruis af te steken. Tijdens de oorlog schreef hij het niet de juiste tijd te achten, humanitair werk op de voorgrond te plaatsen, omdat er veelal werd gespot 'met al, wat humaniteit en broederliefde is'. Toch mocht niet worden vergeten dat het Rode Kruis alle elkaar naar het leven staande volkeren verenigde in het besef dat zelfs in zo'n wrede oorlog een vijand ophield een vijand te zijn, nadat hij was gewond geraakt. Door dit besef voer elke nationale Rode Kruis-vereniging wel. Het Rode Kruis als geheel behield er zijn gezag door. Het zag dat zelfs nog versterkt, hetgeen daardoor bewezen werd dat de gehele zorg voor de krijgsgevangenen geschiedde onder het teken van het rode kruis op een wit veld.² Dat niet iedereen van de krijgsgevangenenruil onder de indruk was, zullen we nog zien.

Gelijk na de inval van Duitsland in België ontstond een vluchtelingenstroom richting het neutrale Nederland, die volgens toenmalig minister van oorlog N. Bosboom bestond uit 'drenkelingen en wrakstukken' die door de 'Duitse vloedgolf' over onze grens werden geworpen.³ Vooral de val van Antwerpen had tot gevolg dat deze stroom drenkelingen en wrakstukken zelf tot een vloedgolf was geworden. De hulp werd gecoördineerd door het particuliere Nederlandsch Comité tot Steun aan Belgische en Andere Slachtoffers, waaraan door de overheid de Centrale Commissie tot Behartiging van de Belangen der naar Nederland Uitgeweken Vluchtelingen werd toegevoegd. Aan beide organen had het Rode Kruis part noch deel.⁴ Hiermee is echter niet gezegd dat het NRK in het geheel niets deed. In het *Verslag der handelingen* over het jaar 1914 staat over de vluchtelingenkwestie geschreven:

Ofschoon het verleenen van steun aan de vluchtelingen niet gerekend kan worden tot de taak in engeren zin van het Ned. Roode Kruis, hebben vele Comités terstond dezen arbeid aangevat. Ook het Hoofdcomité meende, dat, waar zooveel nood te leenigen was en de stroom der vluchtelingen ongehoord groote afmetingen aannam, de ruime opvatting van wat onder Roode-Kruiswerk te verstaan is moet gehuldigd worden en hulp moest worden verleend aan de ongelukkigen, die op

¹ Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, p. 29-30; Het NRK, p. 38; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 69-70

² Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 67; Het gebruik van de woorden 'onherstelbare gevangenen' kan erop wijzen dat Van der Mandere de soldaat zag als een machine die stuk kon gaan en al dan niet weer gerepareerd kon worden. Overigens is, aldus Cooter, een restant van de militarisering van het humanitarisme nog altijd in het taalgebruik van artsen terug te vinden. Cooter, *Medicine*, p. 1553

³ Bosboom, *Moeilijke omstandigheden*, p. 302

⁴ E.A. van den Heuvel-Strasser, 'Vluchtelingenverzorg of vreemdelingenbeleid. De Nederlandse overheid en de Belgische vluchtelingen 1914-1915', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 99 (1986), p. 184-204, p. 187, 188 (noot 15); J.H. van Zanten, 'De zorg voor vluchtelingen uit het buitenland tijdens de oorlog', in: H. Brugmans e.a., *Nederland in den oorlogstijd*, Amsterdam 1920, p. 325-352, p. 327. De schattingen over het aantal vluchtelingen in de eerste paar maanden van de oorlog lopen uiteen. Van den Heuvel-Strasser houdt het op zo'n half miljoen. Van den Heuvel-Strasser, a.w., p. 190

Nederland's bodem hun toevlucht gezocht hadden.¹

Toch speelde de discussie over een strikte dan wel ruimhartige interpretatie der statuten wel degelijk een rol bij de hulp door het NRK verstrekt. Dat het NRK in ieder geval op hoog niveau geen rol van betekenis bij de hulp aan de burgervluchtelingen vervulde is daaraan toe te schrijven dat de vluchtelingen enkel en alleen mochten worden verzorgd indien daardoor eventueel te verlenen hulp aan, met name militaire, inwoners van het eigen land, niet in het gedrang zou komen. Zo staat te lezen in het in februari 1923 uitgegeven boek met de dus vreemde titel *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1924*: 'ook het Roode Kruis deed (ten opzichte van de Belgische vluchtelingen) (...) goed werk, hielp zoover het kon met personeel en materieel, met inachtneming van het eigen doel'. Want: 'dat mag nooit vergeten worden: in de eerste plaats moest het Nederlandsche Roode Kruis erop bedacht zijn gereed te zijn, tot het bieden van hulp als ons eigen land in nood kwam'.²

Inderdaad stond voor de hulp door de zuidelijke afdelingen verleend, het hoofdcomité zowel verplegend personeel als materieel af, zoals levensmiddelen, bedden, dekens en kleding. Het informatiebureau verzamelde en verstreekte gegevens niet alleen over zieke, gewonde en geïnterneerde krijgslieden, maar ook over de vluchtelingen.³ Het comité Helmond was naar eigen zeggen de drijvende kracht achter de hulp aldaar. Ook de afdeling Roosendaal meldde dat 'toen nog geen comité officieel aangewezen was om zich met deze taak te belasten' zij met hulp van enkele vrijwilligers, de verzorging van de vluchtelingen geheel op zich had genomen.⁴ Het hoofdcomité zelf noemde en roemde speciaal de vrouwenafdeling te Den Haag 'welke bij alle uitzendingen van het Hoofdcomité voor de gewonden en voor de vluchtelingen, dag en nacht in de weer (was) geweest om (...) die uitzendingen gereed te maken'.⁵

De hulpverlening kreeg vorm in assistentie van de MGD en steun aan het werk van de regeringsinstantie, de Centrale Commissie. In het *Verslag van de werkzaamheden* van die commissie staat althans te lezen dat de regering door inzet van de etappendienst van het leger, daarin krachtig gesteund door het NRK,⁶ voor aanvulling van de voedselvoorraad zorgde en door het verstrekken van dekens en tenten en het ter beschikking stellen van openbare gebouwen poogde de leefsituatie te verbeteren.⁷ Tekenend voor de marginale rol die het NRK bij de hulp aan de vluchtelingen in het begin van de oorlog gaf, is dat dit de enige maal is dat in dat verslag het Rode Kruis wordt genoemd. In J.H. van Zantens *De zorg voor vluchtelingen uit het buitenland tijdens de oorlog*, uit 1920, wordt het NRK bij de eerste vluchtelingenstroom zelfs in het geheel

¹ Hand., deel XXIV (1e deel), p. 87

² Het NRK 1867-1924, p. 7

³ Hand., deel XXIV (1e deel), p. 87-90; Het NRK 1867-1924, p. 7

⁴ Hand., deel XXIV (2e deel), p. 132, 191-192

⁵ a.w., (1e deel), p. 88; Voor het werk van het vrouwencomité-Den Haag zie: a.w. (2e deel), p. 88-89

⁶ De etappendienst van het leger was het orgaan dat belast was met de zorg het leger slagvaardig te houden, door de aan- en afvoer van de daarvoor benodigde respectievelijk verbruikte middelen.

⁷ *Verslag van de werkzaamheden der centrale commissie tot behartiging van de belangen der naar Nederland uitgeweken vluchtelingen, 1914-1919*, Den Haag z.j., p. 16-17

niet genoemd, evenmin als in het recente artikel van E.A. van den Heuvel-Strasser over de Belgische vluchtelingen in het eerste oorlogsjaar.

Dat de discussie over een strikte of minder strikte interpretatie van de statuten niet alleen in het hoofdcomité, maar ook bij de afdelingen speelde, bewees het Rode Kruis Rotterdam, dat tevens aantoonde dat de hulp door de afdelingen verleend niet enkel in aard maar ook in intensiteit uiteen liep. Het vrouwen- en mannencomité van de Maasstad hadden in een gedeelte van het Uranium-hotel een noodziekenhuis voor gewonde militairen ingericht. Op die ruimte werd eind 1914 door het gemeentebestuur beslag gelegd teneinde er vluchtelingen te kunnen huisvesten. Het vrouwencomité ging daarmee pas akkoord nadat de belofte was gedaan 'zoo noodig, het geheele gebouw binnen 24 uur te ontruimen en te ontsmetten, zoodat het door ons Comité voor het opnemen van gewonden kan worden in gebruik genomen'.¹

Opmerkelijk was ook een passage in het verslag van de verrichtingen van de afdeling Breda, die het wantrouwen van de particuliere hulp ten opzichte van het Rode Kruis illustreert, een Rode Kruis dat naar veler mening te veel oog voor militaire en te weinig voor burgerslachtoffers van de oorlog had, al was dat dan volkomen conform de statuten. De afdeling bood haar hulp aan het steuncomité aan, maar 'aanvankelijk werd die niet begeerd'. Toen later het steuncomité zelf om assistentie vroeg, werd deze overigens niet ook geweigerd 'en werkte het Roode Kruis krachtig mede voor de vluchtelingen'.² In dat verslag kwam tevens naar voren dat het in diverse artikelen voorbijgaan aan de rol van het Rode Kruis bij de hulpverlening aan de vluchtelingen niet daaraan kan hebben gelegen dat de Rode Kruis-leden anoniem hun werk verrichtten en niet als Rode Kruis-lid herkenbaar waren. Ofschoon het streven van het comité Breda was geweest 'om ijdel Roode-Kruisvertoon te voorkomen', werd bij twee gelegenheden de 'niet-gestempelde Roode-Kruisarmband gedragen'. Bij het vervoer van binnengekomen gewonden - het zogenaamde 'stationswerk' - en 'bij het werk in de verblijfplaatsen der vluchtelingen'.³

Zoals ook al uit het *Verslag van de werkzaamheden van de Centrale Commissie*, bleek uit het verslag van de afdeling Maastricht de samenwerking van het Rode Kruis met het leger, meer specifiek met de MGD. Te zamen met enkele officieren van gezondheid droeg het Maastrichtse Rode Kruis zorg voor de geneeskundige behandeling van de Belgische vluchtelingen en voor het toezicht op de hygiëne.⁴ Een heilige drieëenheid waren het Rode Kruis, de regering en het leger echter niet, hetgeen uit het rapport van het Rotterdamse vrouwencomité al viel te concluderen.

Dat de MGD medewerking verleende aan de vluchtelingenverzorging is niet verwonderlijk. Nadat al eerder de zuidelijke provincies in staat van oorlog waren verklaard, werd eind augustus over een aantal grensplaatsen en begin september zelfs over geheel Zeeuws-Vlaanderen, geheel Limburg en bijna geheel Noord-Brabant, de staat van beleg uitgeroepen. Dit laatste gebeurde direct als gevolg van de vluchtelingenstroom, waarbij zich volgens Bosboom 'tot krijgsdaden bekwame elementen'

¹ Hand., deel XXIV (2e deel), p. 193-195, met name: p. 195

² a.w., p. 50

³ idem

⁴ a.w., p. 167

bevonden, die door acties vanaf Nederlands grondgebied, de neutraliteit in gevaar konden brengen.¹ Maar niet alleen zij, alle vluchtelingen, rijk of arm, jong of oud, man of vrouw, waren volgens diverse militairen een bedreiging voor Nederland en dus wensten zij hen weg uit 'hun' gebied, de zuidelijke Nederlanden. De regering weigerde echter de wens de grenzen te sluiten te honoreren. Alle vluchtelingen bleven welkom,² waardoor zij een militair probleem werden. Immers, in de opeengepakte mensenmassa konden eenvoudigweg besmettelijke ziekten ontstaan die niet alleen een gevaar vormden voor de algemene volksgezondheid, maar zeker ook voor de gezondheid van het in het zuiden samengetrokken leger. Vaccinatie werd een militair belang, evenals hulp bij de doorvoer naar noordelijker gelegen streken. De vluchtelingen zouden belemmeringen kunnen opwerpen mocht het leger in actie moeten komen. De latere hoofdcommissaris van het Rode Kruis, Van Munnekrede, schreef daarom in zijn artikel *De mobilisatie van de landmacht*, dat 'een snelle afvoer van de vluchtelingen (...) dus een gebiedende eisch' was.³

Bij de tweede vluchtelingenstroom, nu voor een terugtrekkende Duitse armee, nam het NRK wel een vooraanstaande plaats in. Het NRK nam gelijk het besluit de zorg voor in ieder geval de zieke vluchtelingen op zich te nemen, waarvoor het, aldus Van Zanten, de hulp inriep van Wittert van Hoogland en zijn katholieke Maltezer-orde. Die bracht op haar beurt de zuidelijke verpleegsters in stelling. Van Zanten constateerde verder dat het na aankomst van de vluchtelingen 'vooral de Roode Kruis-colonnes (waren) die zich verdienstelijk maakten met het transport der zieken en het in orde brengen der hospitalen, terwijl de damesleden der plaatselijke afdeelingen hen begeleidden en zorgden voor melk en ander versterkend voedsel'.⁴

Dat het NRK nu wel een rol van betekenis vervulde, ook op beleidsbepalend terrein, zal deels het gevolg zijn geweest van de reorganisatie in 1917. Het aanvaarden van werk dat buiten de directe hulp aan militaire gewonden lag, werd tot levensbelang verklaard. Tevens kwam, in tegenstelling tot vier jaren voorheen, de vluchtelingenstroom niet meer als een donderslag bij heldere hemel. De bliksemflits was reeds lang voordien waargenomen. De overweging echter dat aan de hulpverlening deelgenomen kon worden omdat oorlogshandelingen door het Nederlandse leger niet meer verwacht werden en bijgevolg het NRK niet meer paraat hoefde te staan voor een eventuele verpleging van gewonde militairen, snijdt geen hout. Tot hulp werd pas besloten na een verzoek van het militair gezag. De overeenkomst met 1914 is dat ook vier jaar later het militair belang de factor was die over het al dan niet verlenen van hulp aan de vluchtelingen besliste.

¹ Bosboom, a.w., p. 302

² Van den Heuvel-Strasser, a.w., p. 194, 195, 199, 203

³ P.J. van Munnekrede, 'De mobilisatie van de landmacht', in: H. Brugmans e.a., *Nederland in den oorlogstijd*, Amsterdam 1920, p. 3-47, p. 38; ook: Van den Heuvel-Strasser, a.w., p. 191; Bosboom, a.w., p. 186; W.P. Wolffensperger, 'Onze militair-geneeskundige dienst en de vluchtelingen', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 19 (1915), p. 44-50; D. Romeyn, 'Onze militair geneeskundige dienst en de vluchtelingen', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 1-16, met name: p. 2 (De MGD moest zich het lot der vluchtelingen aantrekken in het belang van niet alleen de vluchtelingen en de bevolking, maar ook in verband met het belang van het gemobiliseerde leger.)

⁴ Van Zanten, a.w., p. 351 (Van Zanten spreekt abusievelijk over de Johanniter- in plaats van de Maltezer-orde)

Wederom was de vraag gesteld of de hulp aan de vluchtelingen wel deel uitmaakte van de Rode Kruistaak. Strikt genomen niet, aldus Van der Mandere, al zou natuurlijk de vluchtelingenstroom als 'ramp' kunnen worden betiteld, waardoor hulp binnen de grenzen van de 'vredesactiviteiten' zou vallen. Er moest echter bedacht worden dat in de betreffende provincies nog steeds de staat van beleg heerste. Zowel leger als Rode Kruis waren gemobiliseerd. Er heerste dus nog steeds een oorlogssituatie, waardoor de vluchtelingenstroom ook in 1918 nog een factor van militair belang was.¹ In een onderhoud tussen de commandant van het veldleger en D. Romeyn midden oktober werd dientengevolge overeengekomen dat het NRK zich diende te beijveren voor het opzetten en inrichten van noodhospitalen.² Dit militair verzoek kon niet worden geweigerd en in eendrachtige samenwerking met de MGD, het leger en de ministeries van oorlog en binnenlandse zaken werd getracht de nood te lenigen.³ Volgens de auteur van *Het Nederlandsche Roode Kruis* (1937) had deze tijd duidelijk gemaakt dat 'in dagen van nood (...) (het NRK) staat onder den militair geneeskundigen dienst; daaraan en aan de bevelen van het opperst gezag heeft te gehoorzamen, omdat in dagen van steeds meer urgente maatregelen discussie over het nut van zulke maatregelen moeilijk kan worden toegelaten'.⁴ Ook Van der Mandere had de onderschikking opgemerkt en gezien dat het goed was. Het legercommando beschikte uiteraard over meer gegevens dan het NRK, dus sprak het vanzelf dat dat NRK zich onder de vleugels van dat commando - meer specifiek: onder dat der MGD - zou begeven en op het beter inzicht van dat commando zou vertrouwen.⁵

In dagen als in het najaar van 1918, dat regelingen moeten worden getroffen, die de belangen van duizenden en tienduizenden betreffen, is het nu eenmaal noodig, dat aan de leiders der organisatie zonder meer wordt gehoorzaamd. De positie van het Roode Kruis, officieel het centraal orgaan der vrijwillige hulpverlening, is te allen tijde eene moeilijke, omdat alleen dan deze hulpverlening van waarde kan worden geacht, indien zij zich onvoorwaardelijk onderwerpt aan de bevelen, die van het hoogste gezag uitgaan.⁶

Indien Nederland bij de strijd betrokken zou zijn geraakt, zou de NRK-gehoorzaamheid overigens, zeer tegen de zin van het hoofdcomité, het verplaatsen van de zetel van Den Haag naar Amsterdam tot gevolg hebben gehad. Uitgaande van de onneembaarheid van de vesting-Holland en in overeenstemming met de in militaire kringen algemeen aanvaarde optie vooral die vesting te verdedigen en het overige grondgebied aan de binnenvallende vijand prijs te geven, had Snijders zulks in 1915 besloten. Overeenkomstig de opvatting van hoofdcommissaris generaal-majoor F. Tonnet en Rost van Tonningen, besloot het hoofdcomité met dit besluit akkoord te gaan, omdat het nu eenmaal 'moeilijk zal zijn niet aan den wensch van den opperbevelhebber gevolg te geven'. Rost van Tonningen had Snijders nog op het internatio-

¹ Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. 44

² Hoofdkwartier veldleger, inv. nr. 372, dossier 719, H.C. Dresselhuys aan commandant van veldleger 12-10-1918

³ Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. 44

⁴ *Het NRK*, p. 41

⁵ Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. 53

⁶ a.w., p. 54

nale karakter van het Rode Kruis geweest, wellicht in de veronderstelling dat het daarom van een bezetter weinig had te duchten. Snijders was echter onvermurwbaar. Dit was mooie theorie. 'De vijand' zou het NRK wel degelijk als een nationale vereniging en daarmee als onderdeel van de tegenstander beschouwen.¹ Dat de overplaatsing niet conform de wensen van het hoofdcomité was, blijkt ook uit het enkele maanden eerder opgestelde *Schema van een vredes- en oorlogsorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis*. Hierin stond geschreven dat, omdat de standplaats van het hoofdcomité zowel in tijd van vrede als in tijd van oorlog Den Haag was, het noodzakelijk was dat de 'Haagsche leden van het Hoofdcomité' personen waren die 'in oorlogstijd werkdadig deelnemen aan den arbeid en zich daartoe in vreedstijd grondig hebben voorbereid'. Dit om de overgang van een vredes- naar een oorlogsorganisatie zo soepel mogelijk te laten verlopen.²

D. Romeyn: het NRK is een vereniging tot hulp aan de MGD

Gezien de bemiddelende rol die D. Romeyn tussen legerbestuur en NRK in de oorlogsdagen speelde, is het niet onbelangrijk de ideeën van Romeyn omtrent de verhouding leger-Rode Kruis nader te bekijken. In vrijwel al de artikelen die hij over dit onderwerp schreef wees hij erop dat de ervaringen die Nightingale in de Krim had opgedaan, haar tot de conclusie hadden gebracht dat alle geneeskundige hulp aan zieke en gewonde militairen staatshulp diende te zijn.³ Onafhankelijk optreden had slechts wrijving en onenigheid tot gevolg, waarvan de zieken en gewonden uiteindelijk de dupe werden, zoals volgens Romeyn de Amerikaanse burgeroorlog, met zijn machtig, geneeskundig vrijwilligerskorps onder leiding van Clara Barton, had bewezen. Dit zou tevens de conventie van Genève in gevaar brengen omdat legercommandanten zouden kunnen overwegen de vrijwillige hulp te gaan weren. Daarenboven verslechterde de wrijving het moreel van de troepen en dat deed op zijn beurt afbreuk aan de kracht van het leger.⁴

Het zal ondertussen bekend zijn dat deze laatste toevoeging niet zonder betekenis is. Bij Romeyn prevaleerde het militair belang boven al. In 1917 schreef hij in het artikel *Gedachten over den militairen geneeskundigen dienst en het Roode Kruis in het algemeen, in tijd van oorlog*, dat een bevelhebber 'ten koste van wat het wil', voor alles moest trachten de tegenstander te verslaan. Natuurlijk moest een bevelhebber precies weten wat hij deed, maar 'het lijden en de levens van zijne manschappen (waren) den prijs, welken hij tot het bereiken van zijn doel te betalen heeft'. Hij kon eenvoudigweg niet toelaten 'dat er eenige humanitaire bijgedachten zouden komen te staan tusschen zijne militaire

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. 1, doos 2, hcv 17-5-1915, p. 4-6

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. 1, doos 2, *Schema van een vredes- en oorlogsorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis* (vooraftgaand aan hcv 22-1-1915)

³ D. Romeyn, 'De positie van de commissarissen van het Ned. Roode Kruis en de ziekenverzorger in het veldleger', in: *De militaire spectator*, jrg. 85 (1916), p. 584-591, p. 585; idem, 'Iets over ons Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 5 (1916), p. 263-271, p. 265; idem, 'Gedachten over den militairen geneeskundigen dienst en het Roode Kruis in het algemeen, in tijd van oorlog', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, 1917, p. 90-105, p. 93

⁴ D. Romeyn, *De positie*, p. 585; D. Romeyn, *Gedachten*, p. 92-93, 96-97

overwegingen en het uit te voeren plan'. Deed hij dat wel dan was hij het in hem gestelde vertrouwen niet waard. Alles moest ondergeschikt zijn aan het behalen van de overwinning en daartoe moest 'alles in het leger samenwerken'.¹ Daaronder ook: het Rode Kruis.

Romeyn concludeerde uit de in 1914 geldende besluiten, statuten en wetten² dat het NRK in de praktijk aan de MGD ondergeschikt was, hetgeen zoals we reeds hebben gezien, een juiste conclusie was. Het zal niet verrassen dat hij dit toejuichte, maar het verdiende toch aanbeveling ook duidelijk op papier vast te leggen dat alle verenigingen van vrijwillig hulpbetoon aan zieke en gewonde militairen 'nimmer naast, maar steeds onder' de officiële geneeskundige dienst stonden.³ Deze aanbeveling was volkomen logisch aangezien Romeyn hechtte aan duidelijke bevelsstructuren⁴ en absoluut geen verschil zag tussen het doel dat MGD als ook Rode Kruis voor ogen stond, dan wel zou moeten staan. Dit doel was 'om, met opzijde stelling van alle persoonlijke en andere bijoogmerken, den lichamelijke hulp behoevendenden militair te helpen, hem zijn lot zoo draaglijk mogelijk te doen zijn en hem zoo gauw als het kan weer geschikt te maken om zijn taak te hervatten, of althans om zijn kost in de burgermaatschappij weder te verdienen'.⁵

Hiervan uitgaand kwam Romeyn tot overeenstemming met Nightingale. De officiële en de vrijwillige hulp moesten één organisatie vormen, waarbij de MGD zoveel mogelijk de medische taken en het NRK de niet-medische bijkomstigheden op de schouders moest nemen. Het NRK moest dan ook niet worden gezien als een vereniging tot hulp aan zieke en gewonde militairen, maar als een vereniging tot hulp aan de MGD.⁶ Romeyn zou de eerste zijn geweest om te beamen dat dit allesbehalve hetzelfde was. Dat deze verandering tot gevolg zou hebben dat het karakter van het Rode Kruis van vrijwillige, particuliere hulp zou veranderen in onvrijwillige, door de staat gefinancierde en georganiseerde hulp, was niet eens jammer maar helaas, maar pure noodzaak.⁷

Ofschoon we nog uitgebreid op de veranderingen die zich binnen het NRK aan het eind van de eerste wereldoorlog voltrokken, terug zullen komen, kan er al op worden gewezen dat wat betreft het vastleggen van de onderschikking Romeyn snel zijn zin zou krijgen. De ondergeschikte positie van het NRK ten tijde van de hulp aan de vluchtelingen aan het einde van de oorlog was reeds geheel overeenkomstig de statuten.

De militair geneeskundige dienst

Romeyns pleidooi het NRK om te vormen tot een vereniging tot hulp aan de MGD maakt nieuwsgierig naar die MGD. De vraag wordt interessant hoe die blijkbaar

¹ D. Romeyn, *Gedachten*, p. 97

² Hiervan gaf hij een beknopt overzicht, zie: D. Romeyn, *De positie*, p. 587-588

³ a.w. p. 588-589; ook: D. Romeyn, *Gedachten*, p. 98

⁴ D. Romeyn, *De positie*, p. 589; D. Romeyn, *De commissaris van het NRK*, p. 90

⁵ D. Romeyn, *Iets over het RK*, p. 266

⁶ D. Romeyn, *Iets over het RK*, p. 271; D. Romeyn, *De commissaris van het NRK*, p. 88-89

⁷ D. Romeyn, *Gedachten*, p. 99-100

hulpbehoevende dienst er aan de vooravond en in de jaren van de eerste wereldoorlog voorstond. Afgaande op de kritiek die de MGD in de media en in de tweede kamer kreeg te verwerken,¹ was de situatie niet veel rooskleuriger dan bij het Rode Kruis, een indruk die wordt bevestigd door de stukken over de militair geneeskundige dienst van J. Rotgans, D. Romeyn, C.J. Prins, J.P. Bijl en E. Kraft tijdens de oorlog zelf, en van minister van oorlog Bosboom in zijn in 1930 verschenen herinneringen aan de tropenja-
ren op het regeringspluche. Ook hij schetste een beeld waar de gewonde soldaat niet vrolijker van zou worden.

Reeds vier jaren voor de moord op de Oostenrijkse aartshertog Franz Ferdinand was er een commissie in het leven geroepen die de militaire ziekenverpleging diende te bestuderen en met aanbevelingen ter verbetering te komen. Van deze commissie maakten Beynen, de directrice van het Rode Kruis-ziekenhuis, Prins, de adjudant van Quanjer, en Quanjer zelf deel uit. Volgens Prins was Quanjer naast voorzitter 'tevens de ziel' van de commissie. Daarom waren de aanvallen op de MGD in de pers en de kamer ook geheel onterecht indien de inspecteur van de geneeskundige dienst er direct in werd betrokken. Hem werd om advies gevraagd en dat gaf hij. Dat dat advies vervolgens in de wind werd geslagen kon hem niet worden verweten.²

Romeyn ging nog een stap verder. Niet alleen Quanjer, geen enkele militair-geneeskundige hoefde zich van de kritiek iets aan te trekken. De MGD immers had, zo schreef hij in 1912, 'die omineuse toestand vroeg genoeg voorspeld, met aangeving van de middelen, waardoor hij althans grootendeels had kunnen worden voorkomen'.³ Als gevolg van de academisering in de tweede helft van de vorige eeuw, had de MGD een schrijnend tekort aan militair-geneeskundigen.⁴ Dat tekort was zelfs zo groot dat de effecten al in de jaren vóór de oorlog onmiskenbaar waren geweest. Al decennia geleden was vastgesteld dat de MGD van de landmacht moest bestaan uit één in-
specteur, drie dirigerend officieren van gezondheid 1e klasse, vijftien dirigerend officieren van gezondheid 2e en 3e klasse en 96 niet-dirigerend officieren van gezond-
heid 1e en 2e klasse.⁵ Behalve dat deze getallen nooit waren bijgesteld terwijl het leger enorm was gegroeid, werden zij niet eens gehaald en was de tendens ook nog eens dalend. Dit tekort kon ook door de reserve-officieren van gezondheid niet worden opgevangen, te meer omdat zij met de specifieke oorlogsgeneeskunde nagenoeg onbekend waren. Vooral met het oog op een goed moreel achtte Romeyn 216 niet-dirigerend militair-geneeskundigen een absoluut minimum.⁶

Al met al geen wonder dus dat er een commissie ter verbetering van de militair-geneeskundige zorg was ingesteld, wier taak het was de gehele dienst door te lichten

¹ Zie bv.: J. Rotgans, 'De militair geneeskundige dienst', in: *Algemeen handelsblad*, 31-3-1916, avondblad, 2e blad, p. 1, passim, met name: kolom 1, 2; Bosboom, a.w., p. 187-196; C.J. Prins, 'De militair geneeskundige dienst van 1 mei 1910 tot 1 mei 1917', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 21 (1917), p. 5-10, p. 9-10

² Prins, a.w., p. 5

³ D. Romeyn, De geneeskundige dienst, in: Wet. jaarbericht, jrg. 8 (1912), p. 460-477, p. 462

⁴ Van Lieburg in: De Moulin, 's Rijkskweekschool, p. 89

⁵ Vergelijk de richtlijn in 1860 gegeven, waarbij sprake was van één inspecteur, twee dir. off. van gez. 1e en 5 van de 2e klasse, 33 niet dir. off. van gez. van de 1e, en honderd van de 2e en 3e klasse. Inlichtingen omtrent den waren toestand, p. 22

⁶ D. Romeyn, De geneeskundige dienst, in: Wet. jaarbericht, jrg. 6 (1910), p. 412-434, p. 413-414; idem, jrg. 7 (1911), p. 428-448, p. 428

en te bekijken of het inderdaad nodig was vrouwelijke verpleegkundigen in de militaire hospitalen aan te stellen, zoals per 1 januari 1910 wettelijk was toegestaan. Deze laatste vraag werd positief beantwoord,¹ maar veel veranderen deed het niet.

Ook voormalig en toekomstig NRK-hoofdbestuurslid J. Rotgans wenste in een artikel uit maart 1916 de MGD, alsmede het mobilisatie-kabinet van alle blaam vrij te pleiten. Aan de in de mobilisatieperiode aan het licht gekomen tekortkomingen hadden 'ettelijke voorafgegane regeeringen bijgedragen; op den duur en onder de tijdsomstandigheden kregen zij de afmeting, die de ontevredenheid zoo algemeen maakt'. Blijkbaar was de geneeskundige dienst 'altijd een stiefkind van het legerbestuur geweest'. Niet vreemd, omdat de arts enij als een bij uitstek civiel métier werd beschouwd, dat riekte 'naar weekheid en sentiment'. Daarbij was het hospitaal, al was dat dan geheel tegen de wil der geneeskundigen in, een toevluchtsoord geworden voor 'lijntrekkers' en 'aanstellers' die een krijgsmacht nu eenmaal rijk is indien zij groten-deels is samengesteld uit lieden die tegen hun wens in, het legergroen of marineblauw hadden aangetrokken.²

Met de stiefkind-opmerking stemde Oud-Liberaal Bosboom geheel in en ook hij had er een verklaring voor. Nederland had in vredetijd een leger van geringe omvang, voornamelijk samengesteld uit gezond verklaarde dienstplichtigen. Dus viel er stomweg over het algemeen weinig te verplegen. Hier kwam een belligerente, Europese atmosfeer bij die, aldus Bosboom, noopte tot uitbreiding van het leger. Dit werd gepaard aan een verlangen de vredessterkte uit financiële overwegingen zo min mogelijk te vergroten. Het gevolg was een telkenjare weer moeizaam debat over de begroting voor het departement van oorlog.

Was het onder die omstandigheden te verwonderen, dat bij de samenstelling dier begroting het legerbestuur voor alles het oog gericht hield op datgene, wat voor strijdvaardigheid nodig was en waarvan toch al zooveel tot later moest worden verschoven en dat dus de eischen van een dienstvak, waaraan de behoefte zich betrekkelijk weinig deed gevoelen, op den achtergrond geraakten?³

Rotgans en Bosboom hadden zeker in zoverre gelijk, dat als er dan eens geld beschikbaar was, dit niet in de eerste plaats aan de verzorging der soldaten werd besteed. Dus was in 1903 voorlopig afgezien van een eigenlijk noodzakelijk, nieuw militair hospitaal te Den Haag. Het daarvoor beschikbare geld was nodig om de veranderingen in de legerorganisatie als gevolg van de militiewet 1901 te kunnen bekostigen. In later jaren werd boven de militaire geneeskunde de voorkeur gegeven aan nieuwe wapens voor de artillerie, modernisering en uitbreiding van de kazernes en verbetering van de kustverdediging, waar nog eens de legeruitbreiding als gevolg van de militiewet 1912 overheen kwam. Deze resulteerde in een aanzienlijke vermeerdering en vernieuwing van de uitrusting aan bijvoorbeeld munitie en voertuigen.⁴ Bijgevolg was de MGD in 1914 al evenmin als het NRK niet alleen niet gereed voor zijn taak in tijd van oorlog, maar zelfs niet voor de toch vele malen

¹ idem, 1910, p. 414

² Rotgans, a.w., kolom 2

³ Bosboom, a.w., p. 175 (p. 175-200: Hfdst. VI De geneeskundige dienst)

⁴ a.w., p. 175-176

simpeler taak die hem in de praktijk zou wachten, en die Bosboom omschreef als 'de geneeskundige behandeling van een groot leger, dat jaren aan een stuk werkeloos op de been zou blijven, zich in den loop der jaren grootendeels zou vernieuwen en, juist door den toestand van afwachting, waarin het verkeerde, uit een psychisch oogpunt beschouwd, een ander beeld vertoonde dan het vredesleger'.¹ De MGD moest erop toezien dat, 'in samenwerking met den troepencommandant diens mannen zooveel mogelijk in een goeden staat van gezondheid' werden gehouden, waardoor 'een zoo gering mogelijk aantal aan den dienst en de oefeningen wordt onttrokken'.²

Dat de MGD er niet in slaagde te bewerkstelligen dat slechts een gering aantal soldaten zich aan de dienst en de oefeningen wist te onttrekken, schreef Bosboom op het conto der simulanten en aggravanen, op het conto der malingers. Op hen duidde hij toen hij zei dat een gemobiliseerd leger 'uit psychisch oogpunt beschouwd' niet met een vredesleger te vergelijken was. Door het voorwenden van ziekte of het erger voorstellen van een kwetsuur dan zij in werkelijkheid was, probeerden de door Bosboom vermaledijde lijntrekkers onder de oefeningen en marsen uit te komen. Hun houding omschreef hij als een 'aanstekelijke legerziekte', een 'krijgstucht ondermijnend euvel', dat, tenzij in de kiem gesmoord, kon uitgroeien tot een psychische epidemie.³ Het grote aantal lijders aan deze 'legerziekte' maakte dat de officier van gezondheid zowel medicus als politieagent werd, met als gevolg dat sommige malingers naar het hospitaal, en sommige werkelijk zieken terug naar de compagnie werden gezonden, met alle gevolgen van dien. Hier kwam nog bij dat er van een groot aantal reserve-officieren van gezondheid gebruik moest worden gemaakt, die, om van de hier en daar tevens ingezette burgerartsen nog maar niet te spreken, volgens Bosboom 'er eerder toe (kwamen) aan de verlangens der klagers te voldoen'. Dit omdat zij 'uiteraard meer geneigd (waren) om aan de klachten der zich meldenden gewicht te hechten dan hun militaire collegas'. Zij waren bovendien, 'althans in den aanvang, niet volkomen doordrongen van de verantwoordelijkheid, die uit een militair oogpunt op hen rustte'.⁴ Tevens had de ondervinding geleerd 'dat van de huisartsen in vele gevallen geen medewerking in het militaire belang was te verwachten; al te gemakkelijk werden soms attesten verstrekt, die dan weer controle-bezoeken van militaire artsen onvermijdelijk maakten, met het daaraan verbonden verlies van tijd en onttrekking aan ernstiger beroepsplichten'.⁵

Volgens Bosboom bestond bij tijd en wijle 80 à 90% van de patiënten van een militair hospitaal uit aanstellers, die zich daar ook nog niet eens wisten te gedragen. Ook Prins noteerde dat slechts één op de tien patinten in een militair hospitaal werkelijk ziek was en dat de overigen 'het verblijf voor de wel-zieken minder geschikt' maakten. Een tien jaar voor de oorlog verschenen studie noemde zelfs een percentage van 3 1/2 voor de echt hulpbehoevenden.⁶ Natuurlijk, het betreft hier alles cijfers genoemd door geharde militairen, die hun afschuw over de simulanten niet onder stoelen of banken staken.

¹ a.w., p. 178

² a.w., p. 182

³ a.w., p. 183

⁴ idem

⁵ a.w., p. 184

⁶ a.w., p. 184, 186; Prins, a.w., p. 6; Romeyn, a.w., jrg. 9 (1913), p. 416-434, p. 425

Maar zelfs als hun afschuw hen tot overdrijving aanspoorde, mag duidelijk zijn dat het zich hier om een serieus probleem handelde. Nu werd in juli 1916 naar aanleiding van de herhaalde klachten over de MGD in de tweede kamer de Commissie tot Onderzoek naar de Werking van de Geneeskundige Dienst der Landmacht ingesteld, met daarin ondermeer Quanjer, generaal-majoor P.P.C. Collette, lid van het hoog militair gerechtshof, hoofdcommissaris van het NRK van 1917 tot 1925 en later erelid, en officier van gezondheid W.F. Veldhuyzen, van het Rode Kruis Amsterdam.¹ Het eerste punt van hun rapport luidde dat 'simulanten en aggravanten (...) den tijd in beslag (namen) die noodig is voor het onderzoek van hen, die werkelijk ziek zijn'. Dit maakte van Bosboom een gelukkig mens, al kwam het rapport dan pas een half jaar na zijn aftreden uit. Ook de commissie was van mening dat de niet-zieken het vertrouwen ondermijnden 'dat tusschen dokter en patiënt moest bestaan'. Zij waren daardoor 'mede verantwoordelijk voor diagnostische fouten, die ten aanzien van ernstige patiënten worden gemaakt'. Ook met de toevoeging dat het simuleren en aggraveren voortkwam 'uit den volksgeest' en slechts door verandering van die volksgeest kon verdwijnen, stemde Bosboom van harte in. Al met al bevestigde het rapport zijn tijdens zijn ministerschap ter verdediging tegen de vaak ongezouten kritiek, meermaals geopperde overtuiging, dat er weliswaar nog steeds een hoop aan de MGD viel te verbeteren, maar dat ook volgens hem noch de MGD zelf, noch de verantwoordelijke bewindsman - waarmee hij waarschijnlijk Quanjer, en niet zichzelf bedoelde - daarvoor de blaam verdiend hadden die zij veelvuldig wel hadden gekregen.²

Maar Bosboom gaf het dus toe. Er viel een hoop aan de MGD te verbeteren en het is dan ook zeker niet geheel en alleen op het conto der malingers te schrijven dat die dienst de nodige opmerkingen te verwerken kreeg. Bij de aanvang van de mobilisatie telde Nederland op 48 garnizoenen 44 militaire ziekeninrichtingen, waarbij zich in 1915 nog het hospitaal te Venlo voegde. Verder waren met 21 civiele hospitalen en twaalf psychiatrische centra contracten voor de verpleging van militairen gesloten. Deze cijfers klinken niet onaardig, maar cijfers zeggen weinig. Bedacht moet worden dat van de militaire ziekenhuizen er slechts twaalf met die bestemming voor ogen gebouwd waren. Het zogenaamde militaire hospitaal van Utrecht bijvoorbeeld was een voormalig klooster uit de veertiende eeuw waarover de door minister van oorlog Colijn ingestelde inspectie-commissie in 1912 het oordeel 'ongeschikt en niet te verbeteren' had uitgesproken. Eenzelfde oordeel was het eerdergenoemde hospitaal te Den Haag al in 1879 ten deel gevallen.³ Ofschoon er uitzonderingen op de regel waren, kon van de meeste hospitalen worden gezegd dat ze niet voldeden aan de eisen die in het begin van deze eeuw aan een hospitaal gesteld konden worden. Prins wees erop dat zelfs het nieuwste hospitaal, dat te Venlo, nog gebreken vertoonde, zoals het ontbreken van een operatie-afdeling en een aparte zaal voor de behandeling van besmettelijke ziekten. Een dergelijk oordeel viel ook de inrichting van de diverse hospitalen te beurt. Die was veelal verouderd en versleten. Een positieve uitzondering vormden de

¹ Bosboom, a.w., p. 196-197

² a.w., p. 199; J.P. Bijl, 'De militair geneeskundige dienst', in: *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*, jrg. 10 (1914-1919), p. 474-487, p. 485

³ Bosboom, a.w., p. 176-177

instrumenten, en ook de genees- en verpleegmiddelen waren goed van kwaliteit, maar die schoten in kwantitatief opzicht weer tekort. Van het eveneens niet ruimschoots aanwezige verplegend personeel had op 1 augustus 1914 slechts de helft een diploma en de iets meer dan honderd beroeps-officieren van gezondheid waren, mede omdat hun ook een burgerpraktijk was toegestaan, zo overladen met werk dat van studie of het in een der grote ziekenhuizen opdoen van specialistische kennis, niets terecht kwam. Bosboom:

Zoo was de toestand op 1 augustus 1914. Dat deze in menig opzicht te wenschen overliet, ontveinsde ik mij geenszins; nog minder was dit het geval bij den inspecteur van het dienstvak (Quanjer. LvB), van wiens hand een uitvoerige memorie, aangaande de noodzakelijke verbeteringen, zich in mijn handen bevond. Ik had er mij wel rekenschap van gegeven, dat er met die verbeteringen veel geld gemoeid zou zijn en ze dus eerst op den langen duur tot stand zouden kunnen komen. Mochten wij nu in den komende oorlog worden meegesleept, dan moesten we in elk opzicht een beroep doen op de natie; vereenigingen en particulieren - daarop vertrouwde ik - zouden om strijd hun personeele en materiele hulpmiddelen beschikbaar stellen om de zorg voor zieken en gewonden op zich te nemen.¹

De /72.000,- waarmee het budget van de MGD in 1914 werd verhoogd, om door verdere, reeds een jaar eerder gestarte verbetering van de bezoldiging een dreigend verloop te voorkomen, veranderde aan de ondergeschoven positie natuurlijk in ieder geval op korte termijn weinig, al werd na de mobilisatie zeer zeker van alles ondernomen om zo snel mogelijk iets van de opgelopen achterstand in te halen. Zo werd de ziekenverpleger de mogelijkheid van carrière in het vooruitzicht gesteld. Het werd mogelijk in rang tot adjunct-onderofficier op te klimmen, zonder de ziekenzaal vaarwel te hoeven zeggen. Er werden met nog 119 burgerziekenhuizen afspraken gemaakt voor de opname van militairen. Noodbarakken werden gebouwd en speciale klinieken voor kaakverwondingen ingericht. Met het NRK, de Johanniter- en Maltezer-orde, en het Centraal Comité voor Dadelijk Hulpbetoon werden maatregelen tot verpleging overeengekomen, ondermeer door de oprichting van zestig noodziekenhuizen. Maar zelfs zonder die laatste ziekenhuizen kon al spoedig aan 20.000 hulpbehoevende militairen een ligplaats worden verstrekt. Aan de verbetering van de ziekenhuizen en uitbreiding van hun aantal werd constant gewerkt, zoals ook aan de inrichting de nodige aandacht werd besteed en het materieel der geneeskundige troepen van het veldleger gestaag werd uitgebreid. Ook de twee in 1916 opgeleverde ambulancetreinen horen in dit rijtje thuis. Het personeel groeide in aantal en deskundigheid. Eind 1916 waren er in de militaire hospitalen drie maal zoveel gediplomeerde verplegers en verpleegsters - die in steeds ruimere mate toegang tot de militaire ziekenverblijven verkregen - als twee jaar daarvoor. De ongeveer driehonderd officieren en reserve-officieren van gezondheid ten tijde van de mobilisatie groeiden tot een kleine vijfhonderd in 1917 aan, zoals gezegd nog aangevuld met een aantal civiele medici, waaronder specialisten. Bovendien werd een gezondheidscommissie gevormd, waarvan de chef hyginisch adviseur van Quanjer werd. Maar, ondanks deze inspanningen vanaf het begin van de mobilisatie kon volgens Bosboom toch echt niet anders

¹ a.w., p. 177-178 (citaat: p. 178); Prins, a.w., p. 7-8; E. Kraft, 'Militaire hospitalen', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 20 (1916), p. 110-113

worden gezegd dan 'dat in enkele maanden de achterstand en de verzuimen van ettelijke jaren niet waren goed te maken, zelfs al kon onder hoogen druk en met onbeperkte geldmiddelen worden gewerkt'.¹

Rotgans zag een uitweg uit de malaise. Hij bepleitte een verbetering van de geneeskundige hulp aan militairen, omdat de soldaat die het land verdedigde - zeker bij een dienstplichtigenleger - eenvoudigweg recht had op een goede geneeskundige verzorging en omdat anders noodmaatregelen getroffen moesten worden die een meer dan normalerwijze in oorlogstijd noodzakelijk offer aan de burgerij zouden vragen, bijvoorbeeld als gevolg van het vorderen van civiele hospitalen. Een adequate MGD en Rode Kruis-vereniging waren echter niet genoeg. De geneeskundige verzorging moest overcompleet zijn, omdat alleen dan er niet slechts een genezende, maar ook een de gevechtswaarde verhogende impuls van uit zou gaan. Dat het opstuwende van de MGD tot dergelijk gapende hoogten niet bepaald een sinecure zou zijn, vooral niet nu oorlogen geen honderden of duizenden, maar tienduizenden gewonden vergden, was hij zich volkomen bewust.

Doch ongestraft wordt de reëel-materiële waarde - daargelaten 's Rijks moreele verplichting tegenover elken soldaat - van de geneeskunde voor 't leger niet onderschat. Het geneesleger moet gestadig dezelfde evolutie doormaken als het vechtleger. Het onvoldoende eerbiedigen van dezen eisch wordt thans blijkbaar ernstig gevoeld. Hoe groot de achterstand wordt, des te onmogelijker de verbetering.²

Rotgans verwees verbetering zonder aantasting van het systeem op zich naar het land der onmogelijkheden en dus kwam reorganisatie in het vizier. Dat daarmee in eerste instantie gewacht wilde worden tot na de oorlog, die immers reeds met kerst 1914 voorbij had moeten zijn, was begrijpelijk, maar het was onderhand duidelijk dat de oorlog nog tijden door kon gaan. Daarom drongen voor wat betreft de MGD de couranten op ingrijpen aan. Daarom ook had het Rode Kruis na de uit de hand gelopen vergadering van 1915 (zie verderop) zelf de bijl aan de wortels van zijn organisatie gelegd. Niet om er het leven uit te halen, maar om haar weer levensvatbaar te doen zijn. Deze reorganisatie achtte Rotgans van groot belang, niet alleen voor het NRK, maar voor de gehele militaire geneeskunde, omdat ook de MGD daardoor op nieuwe fundamenteën kon worden herbouwd.³

Om de algehele reorganisatie van de militaire geneeskunde te doen slagen was aan het doorvoeren van bepaalde maatregelen niet te ontkomen. De nieuwe hospitalen moesten modern en ruim zijn. Een goed uitgerust ziekenhuis inspireerde de middelmatige arts en hield de goede goed. Bovendien moest het loon nog verder worden opgetrokken om het vak begerenswaardig te maken. Alleen dan zouden de beste artsen voor het militair medisch beroep kiezen, een beroep waarmee ze al in een vroeg stadium bekend moesten worden gemaakt. Rotgans achtte daarvoor militarisering van de burgergeneeskunde noodzakelijk, zodat de medici reeds bij de in dienst treding de zo hoog nodige militaire instelling zouden hebben en zodat er voldoende

¹ Bosboom, a.w., p. 176, 178-182 (citaat: p. 182); Bijl, a.w., p. 477-482, 484-485; Romeyn, a.w., 1913, p. 424-425

² Rotgans, a.w., kolom 1-2 (citaat: kolom 2)

³ a.w., kolom 1-2, 4

artsen tot de stap door de kazernepoort te bewegen zouden zijn. Dit kon bereikt worden indien de militaire opleiding reeds in de studententijd zou worden gestart. Een student geneeskunde kreeg vrijstelling van conscriptie, maar was verplicht enige tijd dienst te doen in het sanitaire korps 'van den laagsten rang als ziekendrager of hospitaalsoldaat af, tot en met den rang van assistent-officier van gezondheid'. Dit had voor hemzelf het voordeel de maatschappij in te gaan 'met den titel van reserve-officier van gezondheid en met de wetenschap, dat hij onvrijwillig nimmer meer hoeft te dienen, tenzij mobilisatie wordt afgekondigd'.¹

Rotgans schatte dat dit het leger binnen tien jaar zo'n duizend reserve-officieren op zou leveren, alsmede de nodige sollicitaties om als beroeps aan de slag te mogen. Dat beroepskorps zou echter als de tijden van vrede waren wedergekeerd enigszins moeten worden ingekrompen, wat ruimte voor betere bezoldiging zou creëren. Voor wat de verpleging betreft had Rotgans zijn kaarten op een militair medische dienstplicht voor vrouwen gezet.² Ondanks deze maatregelen zou het in oorlogstijd noodzakelijk blijven tot inbeslagneming van burgerziekenhuizen over te gaan, waarbij ongeveer 2/3 van het verplegend en 1/3 van het genezend personeel de strijdmacht te hulp zou moeten komen. De moeilijkheden die dit voor de verplegers en medici zou meebrengen zouden kunnen worden opgevangen door een evenredige verdeling van de lasten. Bij een gelijke spreiding der ongemakken zouden zij zich zonder mokken schikken en van diverse in vredetijd normale voorrechten afstand doen. (Welke maatregelen moesten worden genomen om de burgerpatiënt van diverse 'voorrechten', zoals goede en deskundige verzorging, te laten afzien, vermeldde Rotgans niet. Het ging immers om het heil van de militaire patiënt.)

Niet onmogelijk is het, dat na dezen oorlog de meening postvat, 'nu komt er zeker geen oorlog meer', met als gevolg dat nog erger dan voorheen in oude sleur wordt voortgesukkeld. Moge de meening over den toekomstigen oorlog juist blijken! Maar als zij op betrouwbare gronden berust, laat dan ook het geheele leger verdwijnen. Zoo lang er echter een vechtleger noodig is, moet er een geneesleger zijn. Zoo lang het noodig is 't vechtleger te vergrooten en te versterken, zoo lang blijft het noodig 't geneesleger te vergrooten en te versterken en dit met de beste mannen uit 't corps van Nederlands geneeskundigen en met de beste hulpmiddelen, die wetenschap en techniek hebben voortgebracht.³

Rotgans zag geen heil in alleen maar een verbetering van de militaire geneeskunde. Slechts totale reorganisatie zou de doodzieke patiënt weer op de been kunnen helpen. Het Rode Kruis had dit reeds begrepen en het mes in de organisatie gezet. Hoofdchirurg bij deze ingrijpende operatie was de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht, de reeds enkele malen genoemde A.A.J. Quanjer.

¹ a.w., kolom 3

² a.w., kolom 3-4

³ a.w., kolom 4

II De reorganisatie

A.A.J. Quanjer

Alvorens in te gaan op de ingrijpende reorganisatie die het NRK in 1917 onderging, wordt het de hoogste tijd een blik te werpen op de man die in de jaren voorafgaand aan die reorganisatie uitgroeide tot de meest invloedrijke binnen deze vereniging: officier van gezondheid, generaal-majoor Aaldert Arnold Jan Quanjer, vroegtijdig bepleiter van een informatiebureau, een der drijvende krachten achter de transportcolonnes en vertegenwoordiger van de regering op de internationale Rode Kruis-conferenties te St. Petersburg (1902) en Londen (1907), alsmede bij de herziening van de Geneefse conventie in 1906.¹ Ten tijde van de discussies voorafgaand aan deze herziening liet Quanjer voor het eerst van zich horen. In een in november 1899 gehouden voordracht voor de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap opteerde hij voor het krijgsgevangen verklaren van gewonde tegenstanders, omdat sommige gerepatrieerden zich niet aan hun woord hadden gehouden en toch weer na herstel in actieve dienst waren gegaan of anderszins de oorlogsinspanning van hun vaderland waren gaan steunen.² De bepaling dat burgers die gewonden verzorgden de bescherming van de conventie genoten kon zijns inziens worden geschrapt. Het was een overbodig artikel omdat 'de oorlog wel tusschen militairen gevoerd wordt, doch vreedzame burgers geen letsel wordt aangedaan'.³ De vrijwillige hulp was terecht niet genoemd in de conventie van 1864 en andere kort daaropvolgende verdragen betreffende het oorlogsrecht. De vrijwillige hulp was daar toentertijd gewoon 'nog niet zo rijp' voor geweest. In de Amerikaanse burgeroorlog en aan de Deense kant van de Sleeswijk-Holsteinse oorlog zou de vrijwillige hulp de MGD hebben overvleugeld en de bevolking meer vertrouwen hebben ingeboezemd dan de officiële medische dienst. Bovendien was zij zich met het doen en laten der militair-geneeskundigen gaan bemoeien. Het was dus geen wonder dat diverse militairen de vrijwilligers met achterdocht hadden aanschouwd. Hierin kwam geleidelijk verandering toen bleek dat het Rode Kruis rekening wenste te houden met de militaire belangen, waardoor het door de legeraanvoerders allengs met meer egards werd behandeld.⁴ De hieruit sprekende tendens dat het Rode Kruis meer en meer onder militair bevel gebracht moest worden, wilde worden en ook werd, was, aldus diezelfde Quanjer enkele jaren later, 'rationeel en vanzelfsprekend'.⁵

Ondanks deze kritiek op (de begindagen van) de vrijwillige hulp en ondanks zijn pleidooi voor onderschikking van die hulp aan de officiële dienst, koos Quanjer niet voor de 'Nightingale-variant'. Het was zijn vaste overtuiging dat de MGD altijd en

¹ Over het congres te St. Petersburg schreef hij een rapport, te zamen met Van Hardenbroek van Bergambacht, D. Romeyn en Vervloet, waarin de noodzaak van voorbereiding in vredetijd sterk werd benadrukt. Van der Mandere, *De herziene conventie van Genève*, p. 240 (noot 1)

² Quanjer, *Een en ander over de conventie*, p. 14-15, 24

³ a.w., p. 18

⁴ a.w., p. 23, 28-30

⁵ A.A.J. Quanjer, 'Het Roode Kruis hier en elders', in: *De tijdspiegel*, 1903, deel III, p. 121-143, p. 126-127; ook: H. Beelaerts van Blokland, 'La Croix-Rouge et les Pays-Bas', in: *Grotius*, 1930, p. 39-67, p. 46-47

overal tekortschoot en tekort zou blijven schieten, omdat het 'uiteraard de eerste zorg van de autoriteiten (is), om het leger **tot de overwinning** in staat te maken'. Al het andere, 'ook de zorg voor de gewonden', was van secundair belang.¹ Hieruit volgde wel dat het NRK de plicht had de benodigde hulp ook te kunnen leveren. Die plicht echter kon het niet nakomen. Op een 'plotseling opkomenden' oorlog in eigen land was de vrijwillige hulpvereniging absoluut niet voorbereid. Zij zou geheel moeten 'improviseeren' indien het Nederlandse leger de wapens moest opnemen.² Dit had verscheidene oorzaken zoals 'den langdurigen vrede', het jarenlang ontbreken van de persoonlijke dienstplicht en het tot 1895 uitstellen van constant overleg met de MGD.³ Het NRK had zich meer moeten spiegelen aan andere Rode Kruis-verenigingen, 'waar eveneens de rust des vredes doodend op het Roode Kruis inwerkte, maar waar men van dien noodlottigen invloed een tegenwicht vond in den vredesarbeid op allerlei gebied'.⁴ Verenigingen als het Russische, Italiaanse en Duitse Rode Kruis dankten hun bloei aan de door hen ontplooiende 'vredesarbeid', het woord dat Quanjer voor werk in tijd van vrede gebruikte. Dat werk was met alle kracht aangevat, zelfs als het 'met de eigenlijke oorlogstaak slechts in verwijderd verband stond'.⁵ Voor het NRK bepleitte Quanjer het verrichten van zoveel mogelijk vredeswerk 'dien met de toekomstige taak van het Roode Kruis samen te koppelen is'. Hierbij dacht hij bijvoorbeeld aan wijkverpleging, ziekenbezoek, zorg voor verwaarloosde kinderen, hulp aan armen en zieken, kraamverpleging en het inrichten van magazijnen met verpleegmiddelen. Indien dergelijk werk Rode Kruiswerk werd kon de bloei van de vereniging niet uitblijven en dan ook konden de maatregelen worden voorbereid die het NRK 'in oorlogstijd maken tot den weldoener, die aller lijden verzacht'. Dan ook zou, 'mocht de oorlog ons overvallen, niet alleen tijdige, maar ook goed voorbereide hulp kunnen geboden worden overal, waar de krachten van den officieelen geneeskundigen dienst te kort schieten'.⁶

De vrouw moest bij deze nieuwe taak een grote rol spelen. Het was aan haar 'voor hare zonen het lijden licht te maken'.⁷ Tekenend was dat de NRK-vrouwencomités aan de algemene malaise waren ontsnapt. Zij hadden het maatschappelijk werk nooit verwaarloosd. Dit betekende niet alleen dat zij een voorbeeld vormden voor de andere comités, maar ook dat het NRK weer tot bloei zou komen indien de Nederlandse vrouw zich meer met die vereniging zou gaan bemoeien.

Zij, de draagster der dienende liefde, moet de zaak ter hand nemen; niet als op zich zelf staanden arbeid, zelfs niet als hoofdzaak, maar naast een ander werk van barmhartigheid. Eerst dan zal het Roode

¹ Quanjer, Het RK hier en elders, p. 125; ook: Quanjer, Een en ander over de conventie, p. 7

² Quanjer, Het RK hier en elders, p. 141; Voor de 'plotselinge oorlog' zie ook: Quanjer, Een en ander over de conventie, p. 45

³ Quanjer, Een en ander over de conventie, p. 40; ook: Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 77; Van der Mandere, Gedenkboek, p. 29

⁴ Quanjer, Het RK hier en elders, p. 141

⁵ A.A.J. Quanjer, 'Het Nederlandsche Roode Kruis 19 juli 1867-1917', in: *Eigen haard*, 1917, p. 505-508, p. 506; ook: Quanjer, Het RK hier en elders, p. 142-143

⁶ Quanjer, Het RK hier en elders, p. 143

⁷ a.w., p. 143

Kruis worden, wat het moet zijn: niet alleen **bereid**, maar ook **gereed** in het oogenblik van gevaar.¹

In de ochtenduren van deze eeuw stuitte Quanjer denkbeelden nog op kritiek van het hoofdcomité. De in zijn artikel *Het Roode Kruis hier en elders* gemaakte vergelijking van het NRK en Rode Kruis-verenigingen in het buitenland, wierpen de Haagse bestuurders verre van zich. Vooral vergelijkingen met de vrijwillige hulp in gigantische landen als Rusland waren niet op hun plaats. Dat waren landen met veel meer inwoners en dus met veel meer kapitaal, landen ook met grote legermachten en offensieve strategieën. Het NRK daarentegen was een vereniging in een klein land met een defensief leger, toegesneden op Nederlandse sociale toestanden en het Nederlandse volkskarakter.²

Ook de kritiek die Quanjer op het NRK zelf had, stuitte op weerstand. Volgens Quanjer moest allereerst voor een snelle mobilisatiemogelijkheid worden gezorgd. Dit was volgens het hoofdcomité geheel onnodig omdat de eerste slag door de MGD opgevangen moest worden en indien die dat niet kon, dan moest het *Voorschrift betreffende de geneeskundige dienst in oorlog*, uit 1897, drastisch worden veranderd. In dat voorschrift werd immers het Rode Kruis hoogstens terloops genoemd, als een bijzaak. Een leidraad voor organisatie en aansluiting, zoals toch al twee jaar eerder bij KB was bepaald, gaf het voorschrift niet. Bovendien, als de MGD werkelijk wilde dat het NRK een op snelle mobilisatie gegronde organisatie kreeg, waarom werd het dan zelden of nooit voor oefeningen van de MGD uitgenodigd?³ Wederom die irritatie bij het hoofdcomité omdat de MGD zo weinig notitie van het NRK nam. Dat dit veranderde bleek niet alleen uit de korte tijd later toch opgezette gezamenlijke oefeningen. In het vanaf 1905 jaarlijks verschijnende *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap* werd stevast in hoofdstukken over de MGD een paragraaf aan het Rode Kruis besteed.⁴

Het hoofdcomité wees Quanjer op de lovende woorden die hijzelf over had gehad voor het werk dat door het NRK in Zuid-Afrika was ondernomen.⁵ Waarom twijfelde hij dan aan de inzet van het NRK in een oorlog waarin Nederland zelf betrokken was? Als het eigen land werd bedreigd, 'als alle man, - vrouwen en mannen, ook de moeders - opkomt ter verdediging van ons zelfstandig volksbestaan' dan zou het NRK 'voor de eigen zonen' met verdubbelde ijver 'nog machtiger en rusteloozer (...) weten te "improviseren" - het woord is van den schrijver - dan voor de slachtoffers van een oorlog buiten de grenzen van het Vaderland'. Eigenlijk stemde het hoofdcomité alleen met Quanjer in om werk in tijd van vrede in de Rode Kruis-activiteiten te betrekken, zodat aan de taak in tijd van oorlog beter zou kunnen worden voldaan.⁶

Quanjer was het vanzelfsprekend niet met de door het hoofdcomité geplaatste kanttekeningen eens. Hij bleef erbij dat het NRK in 1867 een morele verplichting had gekregen en dat het nog steeds niet aan die verplichting kon voldoen. Het NRK was

¹ Quanjer, Een en ander over de conventie, p. 45

² Hand., deel XVII, p. 86-87

³ a.w., p. 87-88

⁴ Zie bv.: Geneeskundige dienst, in: Wet. jaarbericht krijgswetenschap, jrg. 3 (1907-1908), p. 392

⁵ Zie: Quanjer, Een en ander over de conventie, p. 40

⁶ Hand., deel XVII, p. 93

niet bij machte bij een oorlog in de behoeften aan verplegend personeel te voorzien.¹ Ofschoon hij dus niet van gedachten veranderde, hield de kritiek op de generaal van gezondheid niet lang aan. In 1907 verleende het hoofdbestuur Quanjer de eer de feestrede bij het veertig-jarig bestaan af te steken en in 1908 werd hij gemachtigd tijdens een congres over Rode Kruis en reddingwezen, de oorlogstaak van het NRK uiteen te zetten.² Een jaar later voegde hij zich bij het dagelijks bestuur. Omdat hij in de jaren 1910-1917 tot het ambt van inspecteur der geneeskundige dienst der landmacht was geroepen, maakte hij in die tijd beroepshalve deel uit van het hoofdcomité, de laatste twee jaren zelfs als ondervoorzitter. In 1912 riep hij de chefs der geneeskundige diensten in de diverse garnizoenen op, zoveel mogelijk contact te zoeken met de plaatselijke NRK-afdelingen en hen te steunen of mee te helpen een dergelijke afdeling op te richten. De overigen binnen het hoofdcomité dankten hem daarvoor.³

Deze vooraanstaande rol komt goed tot uiting in twee lofzangen die in 1917 over hem werden afgestoken. D. Romeyn achtte Quanjer 'beter dan wie ook doorkneet in alles, wat het R.K. en het te Genève gesloten Tractaat betreft'. Hij was 'met zijn werkkraft en organisatorische talenten de rechte man om den Koninklijken Voorzitter bij te staan de Vereeniging door de tegenwoordige moeilijke tijden heen te brengen en haar, onder den drang van veranderde verhoudingen, op gewijzigde arbeidsvooruitzichten voor te bereiden'.⁴ Boland bestempelde de reorganisatie tot de kroon op Quanjers werk. Die reorganisatie kon niet anders dan Quanjer grote voldoening schenken, omdat het zijn vooruitziende blik was geweest die de oplossing voor de problemen van het NRK had aangereikt. Die oplossing was: 'een zo innig mogelijken band tusschen Roode Kruis en Militairen Geneeskundigen Dienst'.⁵ Boland sprak de hoop uit dat Quanjer nog lang als leermeester in het Rode Kruis-midden zou vertoeven.

Want waar het Hoofdbestuur van ons Roode Kruis U als zijn Onder-Voorzitter mag begroeten, daar moge Uw militaire loopbaan in den gewonen zin des woords al ten einde zijn, toch blijft zij voortbestaan, wezenlijk en gelijk gericht. Zoo dan, Generaal Quanjer, die zoo bij uitstek het vertrouwen geniet van allen, die het wel meenen met ons Roode Kruis, in heel den lande, blijft Gij met Uw ruim inzicht, Uw breeden kijk, Uw groote veerkracht, nog jaren: **onze leider**.⁶

De lof van Boland doet, in het licht van een twee jaar eerder in het tijdschrift *De nieuwe Amsterdammer* verschenen artikelenreeks, vreemd aan. In deze reeks, *De militair geneeskundige dienst* genaamd, werd anonieme kritiek op Quanjer geleverd. Hij was een voorbeeld van de 'verstokt bureaucratische autoriteit, die elk hervormer op militair

¹ a.w., p. 97

² 'Congres voor Roode Kruis en reddingwezen', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 215, 224-225, p. 215

³ Hand., deel XXI, p. 57; Voor de waardering voor Quanjer binnen het NRK, al snel nadat hij zijn inzichten over de vrijwillige hulp aan de openbaarheid was beginnen prijs te geven, zie: E. Halbertsma, 'Generaal-majoor A.A.J. Quanjer', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 21 (1917), p. 1-4, p. 4

⁴ D. Romeyn, *Gedachten*, p. 105

⁵ G.W. Boland, 'Langs den hervormingsweg van ons Roode Kruis', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, 1917, p. 15-17, p. 16

⁶ a.w., p. 17

gebied onmiddellijk in de atmosfeer tracht te brengen, die Luther op den Rijksdag te Worms om zich heen voelde'. Quanjer vertegenwoordigde de geest 'die elke nieuwe gedachte, elk wijzen zelfs naar het vernoemd dogma, onmiddellijk verkettert'. De nieuwe gedachten over de MGD waarvan sprake was, waren ondermeer afkomstig van Boland, die op een vergadering van de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap enkele zijns inziens noodzakelijke hervormingen te berde had gebracht. Quanjer opende hierop de discussie met de woorden: 'Ik heb in de eerste plaats een gevoel gehad of een revolutionaire geest in deze zaal rondwaarde.' Na de vergadering legde Boland de met esculaap versierde wapenrok af.¹

Frictie tussen de afdelingen en het hoofdcomité

Zoals reeds eerder aangestipt berustte in het NRK alle macht bij het door de kroon benoemde hoofdcomité. De plaatselijke comités konden in de niet eens eenmaal per jaar gehouden algemene vergaderingen slechts wensen naar voren brengen. Deze voortdurend aanwezige spanning tussen een autocratisch hoofdcomité en een aantal meer democratisch voelende afdelingen kwam aan het begin van de eerste wereldoorlog tot uitbarsting. Het aantal comités was sinds augustus 1914 explosief gestegen, met als gevolg de komst van een groot aantal comités dat geen weet had van de bestuurscultus binnen het NRK.² De aanleiding tot de uitbarsting was de uitbreiding van het hoofdcomité van veertien naar 31 leden. De afdelingen verwachtten dat dit een nog verdere inperking van hun invloed op het reilen en zeilen van de vereniging zou hebben.³

In de buitengewone algemene vergadering van 19 juni 1915 werd vanzelfsprekend veel aandacht aan de discussie over het conflict tussen hoofdcomité en afdelingen gegeven. De kritiek van de comités, bij monde van professor Koch, afgevaardigde van het comité Groningen, werd beantwoord door kritiek van het hoofdcomité op de afdelingen, verwoord door Rost van Tonningen. In navolging van Repelaer van Driel twee jaar eerder, verweet hij de comités laksheid. Bovendien luisterden zij onvoldoende naar de wensen en opdrachten van het hoofdcomité. Als het aan de afdelingen had gelegen zou er van het noodzakelijke voorbereidingswerk op de oorlogstaak niets terecht zijn gekomen.

Er zijn Comités, die zich tevreden hebben gesteld met de bestaande ziekenhuizen, zonder noodziekenhuizen te hebben opgericht. Men vergete niet, dat in tijd van Oorlog de Militaire Geneeskundige Dienst de noodige bedden in de ziekeninrichtingen kan requireeren door tusschenkomst van den burgemeester. De hulp van het Roode Kruis is hiervoor niet noodig. Heeft het Roode Kruis zelf geen noodziekenhuizen ingericht, dan zal het door den Geneeskundigen Dienst worden voorbijgegaan en

¹ 'De militair geneeskundige dienst', in: *De nieuwe Amsterdammer*, 13-3-1915, p. 11; 27-3-1915, p. 4; 3-4-1915, p. 2-3, 27-3-1915, p. 4

² *Rapport van de commissie voor de reorganisatie van de vereeniging "Het Nederlandsche Roode Kruis"*, Den Haag 1917, p. 21; Van der Mandere, *De RK-conventie*, p. 939; Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. 7; Hier voegden zich, aldus Rombach, nog spanningen van zakelijke en persoonlijke aard binnen het hoofdcomité bij. Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 62-63; *Het NRK*, p. 8

³ *Hand.*, deel XXV, p. 11

na den oorlog zal de houding van het Roode Kruis worden gegispt.¹

En dat was een schande die kost wat kost moest worden voorkomen.

De discussie liep op een ordinaire ruzie uit. Na een half uur schorsing voor verder beraad (lees: om de gemoederen te bedaren), werd de vergadering heropend. Rost van Tonningen - oud-KNIL'er, stijl militair en vader van - deelde mee dat het hoofdcomité niet kon instemmen met het voorstel van Koch om tot een democratischer bestuursvorm met een gekozen hoofdcomité te komen. De Nederlandse regering was verplicht tegenover het eigen volk en de andere mogendheden, erop toe te zien dat het NRK zijn internationale roeping, voortkomend uit de conventie van Genève, zo goed mogelijk uitvoerde. Het bij KB benoemen van de leden van het hoofdcomité vormde daarvoor een garantie. Voor de namen van de leden werd weliswaar, in samenspraak met de algemene vergadering, een voordracht opgesteld, maar de ministeries van oorlog en marine beoordeelden de voordracht alvorens de namen aan de koningin voor te leggen. Het was en bleef het hoofdcomité, 'dat tegenover de Regeering de verantwoording draagt van het Roode Kruiswerk', dat bepaalde 'hoeveel leden zullen worden voorgedragen om in dat College zitting te nemen'.² Het kon hierdoor 'tot zijn leedwezen' dan ook niet met het verzoek instemmen niet tot een dermate grote uitbreiding over te gaan. Het verzocht de afdelingen de grieven tot na de oorlog uit te stellen en zich tot die tijd in de wensen van het hoofdcomité te schikken. Ondanks dat een meerderheid in de algemene vergadering niet met dit voorstel instemde, bleef het hoofdcomité deze mening toegedaan en vond dat er uitvoering aan moest worden gegeven.

Z.K.H. de Prins, Voorzitter: 'Dit punt is nu uitgemaakt.' De heer Prof. Koch (Groningen) vraagt het woord. Z.K.H. de Prins, Voorzitter: 'De discussies zijn gesloten.' De heer Prof. Koch: 'En het voorstel Groningen?' Generaal Rost van Tonningen: 'Dat kan, als strijdig met het voorstel van het Hoofdcomité en met de Reglementen, niet voor verdere behandeling in aanmerking komen.' De heer Prof. Koch staat op en verlaat de vergadering. De overgrote meerderheid der aanwezigen volgt hem.³

Al waren de meeste afgevaardigden het dan met Koch eens, sommigen hadden geen moeite met de uitbreiding. Dat wil echter niet zeggen dat zij op één lijn met het hoofdcomité zaten. Zo stemde Ruijsch op zich in met de uitbreiding van het hoofdcomité, maar plaatste vraagtekens bij de namen die voor die uitbreiding waren voorgesteld. Het betrof één arts, voor de rest waren het meesters in de rechten, adelborsten en militairen. Ruijsch wees erop dat de specifieke kennis, nodig om goed in een medisch hulpverlenend lichaam te kunnen functioneren, niet na de benoeming als vanzelf kwam aangewaaid, maar pas na jaren studie kon worden eigengemaakt. Hij verzocht dan ook de voorgestelde namen te heroverwegen.⁴

De kritiek van de afdelingen spitste zich toe op ondervoorzitter Rost van Tonningen,

¹ a.w., p. 18

² a.w., p. 22

³ a.w., p. 23

⁴ a.w., p. 24-26; ook: p. 5-6

die 'gemis aan bezadigdheid en tact' werd verweten.¹ Er werd een bemiddelingscommissie in het leven geroepen, ook wel verzoeningscommissie genoemd, die onder leiding stond van de vice-president van de Raad van State, W.F. van Leeuwen. Zij gaf te kennen dat de reglementaire bepalingen van het Rode Kruis volop aan herziening toe waren, waartoe een reorganisatie-commissie geformeerd zou moeten worden. Tot deze reglementaire bepalingen behoorde ook het bestuurlijk systeem. De commissie-Van Leeuwen adviseerde de inderdaad in het leven geroepen reorganisatie-commissie een centrale, krachtige leiding in tijd van oorlog en een democratischer bestuur in tijd van vrede.²

Naar aanleiding van het rapport van de verzoeningscommissie schreef Rost van Tonningen op 15 oktober 1915 een brief aan Bosboom, waarin hij, gezien de noodzaak van een reorganisatie, aangaf dat het hoofdcomité van zins was een commissie te benoemen die de herziening der statuten en reglementen moest bestuderen. Omdat hierdoor waarschijnlijk ook het laatste KB betreffende het Rode Kruis, dat van 27 november 1914, zou moeten worden herzien, achtte het hoofdcomité het meer dan gewenst dat van meet af aan de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht en een top-ambtenaar van het ministerie van oorlog deel van de commissie uitmaakten, en zo nodig daaraan leiding gaven.³ Hieraan werd voldaan.

De reorganisatie-commissie werd benoemd op 15 januari 1916. Het werd een commissie van negen personen, waarvan er drie waren aangewezen door de ministeries van oorlog en marine; drie door het hoofdcomité, en drie door de afdelingen.⁴ Hun taak werd door prins Hendrik als volgt omschreven:

Gij zult hebben na te gaan, in hoeverre de bestaande besluiten, statuten en reglementen van het Nederlandsche Roode Kruis wijziging behoeven te ondergaan, om de Vereeniging in staat te stellen, beter dan tot nog toe, te beantwoorden aan de eischen, welke haar door de Regeering in oorlogstijd kunnen en moeten gesteld worden. En Gij zult hebben te onderzoeken, welke regelen dienen gesteld te worden, om voor de Vereeniging het Nederlandsche Roode Kruis, in samenwerking en harmonie met andere Vereenigingen, het verrichten van Roode Kruisarbeid in den ruimsten zin in tijd van vrede en van oorlog mogelijk te maken.⁵

Hier kan reeds uit opgemaakt worden dat de veranderingen die de commissie door moest voeren, heel wat verder gingen dan louter een democratischer bestuursvorm.

¹ Rapport van de reorg. comm., p. 28

² Van der Mandere, De RK-conventie, p. 939; Het NRK, p. 8; F.C. Fleischer, *Caveant consules!* Een woord van waarschuwing ter zake van de voorgenomen reorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis, Winterswijk 1917, p. 5 (Voor een korte weergave van Fleischers later nog te bespreken relaas, zie: W.P. Wolfensperger, 'Boekaankondiging. Caveant consules!', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 125-131; Fleischers boek was een bundeling van een tweetal artikelen: 'De reorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis', en: 'De oorlogstaak van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het groene en witte kruis*, 1-3-1917, p. 5-17, 1-4-1917, p. 18-30)

³ Hand., deel XXV, p. 49

⁴ a.w., p. 34-56, met name: p. 50

⁵ Rapport van de reorg. comm., p. 9

Om de reorganisatie-commissie zo snel mogelijk aan het werk te krijgen schrapte het hoofdcomité zijn eis dat de afdelingen pas na de oorlog hun grieven naar voren mochten brengen.¹ Zoals gezegd bestond die commissie uit negen leden. Drie van hen waren aangewezen door de ministers van oorlog en van marine: de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht; de inspecteur van de geneeskundige dienst der zeemacht, en het hoofd van de eerste afdeling van het departement van oorlog, de latere minister van oorlog De Jonge. Hierdoor hadden Quanjer en de eveneens van het hoofdcomité deeluitmakende inspecteur van de geneeskundige dienst der zeemacht zitting in de commissie als afgevaardigden van de regering. Dit betekent dat niet een derde, maar een meerderheid van het aantal plaatsen door hoofdcomité-leden in beslag werd genomen.²

De algehele reorganisatie had niet tot gevolg dat de aanleiding daartoe werd vergeten. Opvallend is dat de commissie de zienswijze van de afdelingen grotendeels deelde. Zij kwam tot de conclusie dat er een regeling moest komen waarbij 'de wetgevende macht aan de Algemeene Vergadering en de uitvoerende macht aan het Hoofdcomité gegeven werd', omdat dit 'den bloei der Vereeniging zou bevorderen en meer overeenkomstig den geest van het volk zou zijn'.³ Voor de vervulling van de uitvoerende taak was het hoofdcomité - na de reorganisatie 'hoofdbestuur' geheten - verantwoording schuldig aan de algemene vergadering en aan de regering. De vergadering besliste tevens wie er in het hoofdbestuur zouden zetelen, zodat dit college zou bestaan uit figuren die 'het vertrouwen genieten van het heele land'. Dit natuurlijk met uitzondering van hen 'die de Regeering ambtshalve in het Hoofdbestuur wenschte te zien opgenomen, om de door het Koninklijk Besluit geëischte samenwerking tusschen Militairen Geneeskundigen Dienst en de vrijwillige hulpverlening in het algemeen tot haar recht te doen komen'.⁴

De bestuursvorm bleek echter al snel inderdaad niet meer dan een aanleiding te zijn om een totale revisie van de taak van het NRK door te voeren. Democratisering vormde eerder het toetje dan de hoofdmaaltijd. Verwonderlijk is dit niet. De rond de Nederlandse grenzen woedende oorlog leverde, nog afgezien van de 'normale' van oudsher optredende gigantische aantallen zieken, een zeer groot aantal gewonden op, als gevolg van het massaal gebruik van de modernste wapens, zware, aan één stuk door bulderende kanonnen, 'excellente' mitrailleurs, vliegtuigen, onderzeeërs en gifgas. Hierdoor moest de medische zorg voor militairen - MGD, Rode Kruis, ridderorden en particulieren - wel een vooraanstaande rol in de legerorganisatie gaan innemen. Zonder een goed functionerende geneeskundige hulp zou geen enkel land een moderne oorlog lang kunnen volhouden. Dat bij de beantwoording van de vraag hoe het NRK het best aan die rol zou kunnen voldoen, veler gedachten uitgingen naar

¹ a.w., p. 8

² Hand., deel XXVI, p. 5, 8; In de aan de reorganisatiecommissie voorafgaande bemiddelingscommissie zaten zeven mensen: naast Van Leeuwen, drie hoofdcomité-leden en drie afgevaardigden van de afdelingen, en een voorzitter. Quanjer was in deze commissie een der hoofdcomité-leden. a.w., p. 6

³ Rapport van de reorg. comm., p. 22-25

⁴ a.w., p. 66-67

het Duitse, Japanse of Zwitserse voorbeeld van gehele incorporatie in de officiële militair medische dienst, is, door de aanwezigheid van mensen als Quanjer, evenmin verwonderlijk.

Als eerste behandelde de commissie het werk van de vereniging in geval van een oorlog waarbij Nederland betrokken zou zijn. Dit immers was de voornaamste taak, de taak 'waarop het bestaansrecht der Vereeniging is gegrondvest'. In de oude besluiten en statuten was nooit precies omschreven waaruit die taak precies bestond. De reorganisatie-commissie wilde in die leemte voorzien. Allereerst achtte zij daarvoor een scherpe afgrenzing tussen de taak van de MGD en die van het NRK noodzakelijk. De vrijwillige hulp diende zich te onthouden van werk op het slagveld. Haar taak begon in het achterland, was lokaal en stationair, en 'alleen uit oorlogsnoodzaak zou dit principe moeten worden losgelaten'.¹

De commissie verwachtte in een moderne oorlog een gewondenpercentage van vijftien. Dit betekende voor Nederland dat er 40.000 bedden gereed moesten zijn, 1000 artsen, 4000 verpleegsters, 10.000 hulpverpleegsters en 500 hoofdverpleegsters. Aangezien die niet op elke plaats even hard nodig waren had de commissie het land in 18 kringen verdeeld. Uit de voor deze kringen afzonderlijke opdrachten kwam voort dat het NRK voor 30.000 bedden, 725 artsen, 3000 verpleegsters en 300 hoofdverpleegsters diende te zorgen. In de rest zou de MGD voorzien.² Deze aantallen zouden echter niet gehaald kunnen worden indien de wet niet enkele verplichtingen zou opleggen. Zo moest volgens de commissie, geheel in de geest en soms met letterlijke citering van het artikel van Rotgans, worden overgegaan tot 'militairiseering der burgergeneeskunde'. Ook de commissie achtte het van groot belang dat medisch studenten in militair verband moesten worden gebracht. Zij wisten dan als reserve-officier van gezondheid verplicht te zijn in tijd van oorlog het leger te dienen 'hetzij gedetacheerd bij den militairen geneeskundigen dienst, òf bij het Roode Kruis, overeenkomstig regelingen, die in vredetijd in onderling overleg met beide lichamen getroffen moeten zijn'.³

Het benodigd aantal verpleegsters (denk aan de 10.000 hulpverpleegsters) kon slechts worden verkregen door de verplichting 'de Staat in geval van oorlog te dienen'. Zo goed als de man, moest ook de vrouw in tijd van nood 'hare krachten aan het Vaderland' geven.⁴ Voor de noodzakelijke transportcolonnisten zou wederom de landstormwet aangepast moeten worden. Een dienstplichtige bij de landstorm zou die dienst ook als transportcolonnist moeten kunnen vervullen, evenals de voor echte dienst 'minder geschikten'.⁵

Voor de uitoefening van de oorlogstaak bepleitten Quanjer en de zijnen de formalisering van een in de praktijk reeds bestaande situatie.⁶ Zij behoorde te geschie-

¹ a.w., p. 31-32

² a.w., p. 32-37

³ a.w., p. 37-38, citaat: p. 38

⁴ a.w., p. 41-42

⁵ a.w., p. 43; ook: Lucardie, *De transportcolonnes*, p. 13

⁶ Zie bv.: Hoofdkwartier veldleger, inv. nr. 372, dossier 7418: Quanjer aan de commandant van het veldleger, 20-2-1915. Verpleegsters zouden door de opperbevelhebber van de land- en zeemacht, in diens plaats de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht, worden gedirigeerd naar de plaats waar hij hen nodig achtte.

den, 'niet alleen **in aansluiting met**, zooals tot dusver, maar **onder** den Militairen Geneeskundigen Dienst'.¹ De MGD kon zijn werk alleen volbrengen wanneer hij over een goed georganiseerde hulpverleningsinstantie beschikte, en MGD en NRK te zamen hadden 'in tijd van oorlog te zorgen voor de validiteit van het strijdende leger'. Met name hiervoor moesten beide zich in tijd van vrede voorbereiden. In verband met deze samenwerking was het vanzelfsprekend dat een van hen de leiding moest hebben, en even vanzelfsprekend was het dat dat de MGD zou zijn, 'zoodat het Roode Kruis zich naar diens bevelen en die van de militaire autoriteit in het algemeen te gedragen heeft'.²

Voor de financiële consequenties van deze taak richtte de commissie zich tot de overheid.

Van hoe groot landsbelang de nauwgezette vervulling van de taak die aan het Roode Kruis is opgedragen, voor het behoud der vitaliteit van de strijdkrachten is, heeft de tegenwoordige oorlog geleerd. Vandaar dat Regeeringsbemoeienis, meer dan tot nu toe, met de wijze waarop de Vereeniging haar taak vervult, onafwijschbare eis is. De Commissie ontveinst zich niet, dat aan een goed uitgevoerde Roode Kruis taak kosten verbonden zijn. Een kostenbezwaar mag echter geen gewicht in de weegschaal leggen, gezien 's Lands belangen, die op het spel staan. Het is toch dure plicht van den staat om te zorgen dat de tak van dienst, die de opdracht heeft, de gewonde militairen te verzorgen, niet verwaarloosd wordt. En waar nu de ervaring in alle landen geleerd heeft, dat die verzorging niet kan geschieden door den militairen geneeskundigen dienst alléén, maar eerst dan behoorlijk tot haar recht komt, wanneer tusschen dien dienst en de vereenigingen tot vrijwillige hulpverlening goed georganiseerde samenwerking plaatsheeft, moet de Regeering die Vereeniging in staat stellen, haar aandeel in de bovenomschreven taak behoorlijk te vervullen. De Regeering zal daarom in de toekomst met een ruime subsidie het Roode Kruis in staat moeten stellen, de aan de Vereeniging opgelegde taak te vervullen. Daar is te meer reden toe, omdat de Regeering anders toch zich groote uitgaven zou moeten getroosten tot aanvulling van den Militairen Geneeskundigen Dienst, zonder daarmede evenredig te bereiken, wat zij door middel van het Roode Kruis kan verkrijgen.³

Bij de taak in tijd van oorlog waarbij Nederland niet was betrokken, valt op dat de commissie formalisering bepleitte van de houding die in de eerste wereldoorlog was aangenomen. Ambulances mochten slechts dan worden verstuurd indien er voor Nederland zelf geen oorlogsgevaar meer dreigde. Tevens was de commissie voorstander van mobilisatie van het NRK gelijktijdig met de mobilisatie van het leger, hetgeen betekende dat ook in mobilisatietijd geen Rode Kruis-korpsen richting buitenland mochten afreizen.⁴

Als laatste loot van de NRK-taak werd het 'vredeswerk' besproken. Nogmaals werd

¹ Rapport van de reorg. comm., p. 63

² idem

³ a.w., p. 70-71; Dat het NRK dan niet de enige RK-vereniging was die subsidie verkreeg, bewees Zwitserland, volgens de commissie een met Nederland vergelijkbare staat en wat betreft de medisch-militaire organisatie, een van Quanjers favorieten. (zie: Quanjers, Het Zwitsersche RK, passim). Ook daar was het RK noodzakelijk om de MGD in tijd van oorlog assistentie te verlenen. Daarom verleende de Zwitserse regering de kruisvereniging een ruime subsidie, echter op voorwaarde dat die vereniging in tijd van oorlog niet onafhankelijk en zelfstandig zou optreden, maar met de MGD zou samenwerken en zich zou stellen onder diens bevel. Evenals in Nederland zou moeten gebeuren, waren in Zwitserland de RK-leden verplicht zich "onvoorwaardelijk aan de bevelen en aanwijzingen" van de militaire autoriteiten te onderwerpen. Het rapport van de reorg. comm., p. 71-72

⁴ Rapport van de reorg. comm., p. 49, 51-52

benadrukt dat dit werk ondernomen moest worden om beter tot het uitvoeren van de oorlogstaak in staat te zijn. Hieruit vloeide voort dat het grootste en voornaamste onderdeel de 'voorbereiding van de oorlogstaak' was,¹ hetgeen weer eens aangeeft dat het woord 'vrede' in de termen 'vredeswerk' en 'vredestaak' enkel en alleen een tijds-aanduiding inhield en geen enkele betrekking had op het soort werk dat werd ondernomen.

Van de hulp bij rampen, de zorg voor de volksgezondheid, en het maatschappelijk werk kon dan gezegd worden dat zij 'in engeren zin middel zijn om het doel te bevorderen waarvoor de Vereeniging is opgericht, vast moet staan, dat zij slechts secundair (...) (zijn), en nooit (...) (mogen) zij op gelijke lijn met de oorlogstaak gesteld worden'.² De commissie meende dit te moeten onderstrepen omdat zij een tendens bespeurde waarin beide taken evenveel gewicht werden toegekend. Dit zou als resultaat hebben 'de vervorming van het Roode Kruis tot een zuiver philanthropische vereeniging'. Daaraan zou niet mogen worden toegegeven. Hoofdtak van het NRK was en bleef de taak in tijd van oorlog 'welke het vervult in overleg met de Regeering'. Het was zelfs van overheidswege verplicht die taak uit te voeren, aangezien de Nederlandse regering de conventie van Genève had ondertekend. Het Rode Kruis had 'het monopolie van die taak eveneens ingevolge Regeeringsopdracht'. Andere verenigingen konden geen taak in oorlogstijd vervullen 'dan onder het Roode Kruis'.³

Al deze overwegingen leidden tot het instellen van een oorlogskas (/500.000,-), een mobilisatiekas (/500.000,-) en een tweetal heel wat minder kapitaalkrachtige fondsen voor vreedetijd. Het sprak voor zich dat de eventuele regeringssubsidie 'voor oorlogsdoeleinden en niet voor vredeswerk' zou worden bestemd. Verder concludeerde de commissie dat er een deugdelijke organisatie moest komen ter voorziening in de behoefte aan geneeskundig, verplegend, en transportpersoneel, en goed uitgeruste verpleeginrichtingen. Een dergelijke organisatie was alleen te verkrijgen door onder de MGD een krachtige en goed georganiseerde vrijwillige hulpverlening te stellen, aangevoerd door het NRK. Om een bloei van de vereniging te verzekeren was herziening van de grondslagen in democratische richting noodzakelijk. Een en ander zou echter dusdanig moeten worden geregeld dat de regering toch de zekerheid had, dat het NRK tegen zijn taak opgewassen was. Daarvoor was het nodig dat van de ene kant in een nieuw KB de plichten van het NRK werden omschreven en van de andere kant dat de regering met een ruime subsidie het NRK tot uitvoering van die plichten in staat stelde.⁴

Dit alles werd in een 33 artikelen beslaand ontwerp-KB vastgelegd.⁵ Daarin werd ondermeer de ondergeschikte rol van het NRK aan de MGD beschreven, en vastgelegd dat hulp werd verleend op verlangen van de ministers van oorlog en marine.⁶ Dit ontwerp-KB werd gevolgd door ontwerp-statuten, die inhoudelijk vanzelfsprekend niet

¹ a.w., p. 55

² idem

³ a.w., p. 56

⁴ a.w., p. 73-74

⁵ a.w., p. 76-89

⁶ a.w., p. 77-78

van het ontwerp-KB en de overwegingen van de commissie afwijken.¹ Een nauwkeurige omschrijving van de taak in tijd van vrede bleef overigens achterwege.²

De commissie besloot het rapport met de opmerking te hopen dat met behulp van alle daartoe geschikte mannen en vrouwen het NRK zou uitgroeien tot 'een krachtig nationaal lichaam, waaraan in de eerste plaats de verzorging van hen, aan wie de verdediging van ons onafhankelijk volksbestaan is opgedragen, ten volle kan worden toevertrouwd en dat tevens tot leeniging van nooden en rampen van welken aard ook in ruime mate zal kunnen bijdragen'.³

Kritiek op de reorganisatie-commissie

Over het algemeen gesproken stuitte de door de reorganisatie-commissie voorgestelde maatregelen, zoals die tot verplichte dienst bij de MGD of het Rode Kruis, op weinig weerstand.⁴ Van der Mandere benadrukte in zijn kort na de aan de reorganisatie gewijde buitengewone vergaderingen verschenen NRK-geschiedverhaal, dat begrepen moest worden dat in Nederland als elders het Rode Kruis alleen dan zijn taak naar behoren kon vervullen indien de louter vrijwillige hulp vaarwel werd gezegd.⁵ Toch waren vraagtekens zeker niet geheel van de lucht, ook al niet in de tijd vóór de commissie met haar rapport in de openbaarheid trad.

Tribunus: het NRK praat veel maar doet weinig

Het verloop van de reorganisatie werd door een aantal dag- en weekbladen grondig gevolgd. Een van de meest kritische verslaggevers was Tribunus in *De Amsterdammer*. Volgens de redactie behoorde hij tot 'de meest tot oordeelen en spreken bevoegden'. De redenen waarom hij niet onder eigen naam publiceerde waren 'billijk en onoverkomelijk'.⁶ In het openingsartikel van zijn helaas niet tot in 1917 doorgevoerd verslag, noemde de Romeinse veldheer de 23 tot op dat moment verschenen (*Verslagen der*) *Handelingen* werken met niet meer dan geschiedkundige waarde. Zij toonden alleen maar aan dat een organisatie die 'op verkeerde grondslagen' was gevestigd, 'tot onvruchtbaarheid gedoemd' was. Het eerste dat het NRK deed toen de oorlog in 1914 uitbrak, was om samenwerking aankloppen bij het Witte en Groene Kruis. Dat was ook het enige dat het kòn doen, als gevolg van de in bovenstaande 'vrij lijvige boekdeelen' beschreven 'onverkwikkelijke vechtpartijtjes en eindeloos gepraat'. Zelfstandig kon het NRK de voorgeschreven taak niet aan. Dat de samenwerking werd afgewezen was niet

¹ a.w., p. 99-114

² W.P. Wolffensperger, 'Het Roode Kruis en de aanstaande vrede', in: *Het reddingwezen*, jrg. 8 (1919), p. 69-75, p. 70

³ Rapport reorg. comm., p. 75

⁴ *Algemeene beschouwingen naar aanleiding van de op het rapport der reorganisatie-commissie uitgebrachte kritiek*, z.p., z.j. (Den Haag 1917), p. 4

⁵ Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 170

⁶ Tribunus (II), 'Noodzakelijke reorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *De Amsterdammer*, 3-10-1915, p. 1; De diverse artikelen worden bij tijd en wijle ook door ene Tribunus II gesigneerd. Onduidelijk is waarom dit is gedaan, tenzij het een ander schrijver betrof. Indien dit laatste het geval was, dan was het wel een schrijver die inhoudelijk op precies hetzelfde spoor zat.

verwonderlijk, omdat ook volgens hem het NRK een structuur kende 'zooals men die zelfs in een despotisch land niet aantreft'.¹

Behalve dat het hoofdbestuur en de afdelingen onderling redetwisten over de invulling van het werk in vreedstijd, was het door het bestaan van bijvoorbeeld het Groene Kruis, nog maar de vraag of het Rode Kruis wel een taak in tijd van vrede zou moeten hebben. Hierover was en werd binnen het bestuur menig hartig woord gewisseld.² Het gevolg was volgens Tribunus dat noch van de uitvoering van een taak in vreedstijd, noch van de voorbereiding op een taak in tijd van oorlog, iets viel te bespeuren. Hij stemde dan ook volledig met de wens tot reorganisatie in en diende de commissie gaarne van advies. Zijns inziens moest het NRK terugkeren naar zijn oorspronkelijk doel, de zorg voor zieke en gewonde militairen, aangevuld met de hulp aan vluchtelingen. Deze taak kon namelijk nooit alleen door de MGD worden uitgevoerd, dus was het Rode Kruis onmisbaar. Dit betekende echter wel dat de staat moest kunnen garanderen dat het NRK ook daadwerkelijk de haar toebedeelde taken zou kunnen uitvoeren en dus moest het onder staatstoezicht komen. De staat moest plaats en omvang van de te leveren hulp bepalen, en, 'het is haast onnodig te zeggen', het NRK moest 'een plaats in de legerorganisatie' verkrijgen.³ Het bestuur van het Rode Kruis zou hierdoor ook niet meer uit vrijwilligers mogen bestaan omdat slechts door puur toeval mensen gevonden konden worden die naast hun eigenlijke betrekking over voldoende talent en energie beschikten om een organisatie als het NRK te leiden. 'De behartiging van een Leger, een Staatsbelang van de hoogste orde' mocht echter niet aan toeval worden overgelaten.⁴ Tribunus adviseerde het hoofdcomité daarbij eindelijk eens echt bevoegden in het bestuur op te nemen en minder uit te gaan van politieke overtuiging, stand en sexe. Tot op dat moment moest dat bestuur een niet-medisch, conservatief, adellijk mannenbolwerk worden genoemd.⁵

Hiermee komen we op het tweede kritiekpunt van Tribunus: de 'onverkwikkelijken strijd van het Roode Kruis, om verpleegkrachten aan te werven'. De pogingen gediplomeerde verplegenden aan zich te binden hadden 'schatten gelds gekost, veel teleurstelling en ontevredenheid gezaaid en... tot niets geleid!'. Het hoofdcomité had dit schandelijk genoeg ondermeer aan een gebrek aan plichtsbesef bij de zusters geweten. Het had de bestuurders gepast de hand in eigen boezem te steken en

¹ Tribunus, a.w., p. 1

² idem

³ idem

⁴ idem

⁵ idem; In het verdere verloop van zijn artikelenreeks fulmineerde Tribunus (II) ondermeer tegen het achterwege blijven van een NRK-verslag over het mobilisatiejaar 1914 (10-10-1915, p. 1), en (wederom) tegen het geringe aantal medici in het bestuur en het dictatoriaal gedrag van het hoofdcomité (17-10-1915, p. 3). Hij attaqueerde de aankoop van het pand op de Princessegracht, wat, zo schreef hij cynisch, noodzakelijk was omdat de panden op de Lange Voorhout en de Kneuterdijk te klein waren om "al de leden van het hoofd-comité en hunne bedienden te bergen. (...) Tachtigduizend gulden, bijeengebracht door Neêrlandsch burgerij, daartoe opgewekt door de emblemen der vereeniging, verwachtende daarmede het schoone doel te bevorderen, verdaan aan de inrichting van bureaux voor het hoofd-comité!" (31-10-1915, p. 1). Ook het "slakkengang-tempo" waarin de oorlogsvoorbereiding zich voltrok, wekte zijn woede op. "O, dat wij toch bespaard mogen blijven voor een oorlog. Want anders, heeren van het Hoofdcomité,...!" (Tribunus II, 'Steeds noodzakelijker reorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *De Amsterdammer*, 19-12-1915, p.2)

eindelijk eens de voor hen onmisbare verpleegsters de financiële vergoeding te geven waar zij gewoon recht op hadden, bijvoorbeeld door een verhoging van het pensioen voor die verpleegkundigen die zich bereid verklaarden mee te werken aan de Rode Kruis-taak bij een strijd op eigen bodem.¹

W.F. Veldhuyzen: geen dwang

Na publikatie van het rapport kwam de officier van gezondheid Veldhuyzen met geheel andersoortige kritiek. Veldhuyzen, vooraanstaand lid van het Rode Kruis te Amsterdam en later verbonden aan het Wilhelmina Gasthuis, concludeerde dat het NRK voor het volbrengen van de oorlogstaak bereid was 'zijn karakter en zijn wezen, dat is het karakter van de samaritaan, het wezen van de belangenlooze naastenliefde, het vrijwillig hulpbetoon' op te geven, in het belang 'van de vitaliteit van de strijdkrachten'.² Van een vrijwillige vereniging zou absoluut niets meer overblijven indien de plannen van de commissie door de staat in wetten zouden worden verankerd. Het was daarom eigenaardig dat diezelfde commissie concludeerde dat de staat alleen, in de vorm van de MGD, het militair medisch werk niet afkon. Indien Rode Kruis-dienst door de staat verplicht werd, was Rode Kruis-dienst toch staatsdienst en daarmee in feite MGD-dienst? De commissie erkende aan de ene kant dat slechts de staat voor het noodzakelijke personeel zorg kon dragen en aan de andere kant dat de staat hulp nodig had van vrijwilligers-verenigingen. Merkwaardig, aldus Veldhuyzen, en hij adviseerde de commissie dan ook het Rode Kruis zijn eigen taak te laten uitvoeren en niets anders.³

Zijn eigen taak, naar zijn eigen krachten, vrijwillig, door naastenliefde gedreven. Het verkoope zijn ziel niet. Het Roode Kruis werk is iets anders dan de staatsplicht voor de weerkracht van het leger en voor de volkskracht te zorgen. Het Roode Kruis werk is het werk der barmhartigheid; het heeft niet ten doel den gewonde zoo spoedig mogelijk weer in staat te stellen aan den strijd deel te nemen, nieuw lijden tegemoet te gaan. De Staat kent geen barmhartigheid, hij kent zijn belang, zijn plicht. Het Roode Kruis kan geen staatsplicht vervullen.⁴

D. Romeyn: te weinig dwang

Onder de kriticasters van het reorganisatie-rapport bevond zich ook D. Romeyn, die een aan Veldhuyzen tegengestelde positie innam. Hij had zijn wens kenbaar gemaakt dat het NRK zich niet alleen in naam, maar ook in de praktijk zou transformeren van een vereniging voor vrijwillige ziekenverpleging in een vereniging voor vrijwillig hulpvertoon. Het NRK moest hulp verlenen aan de MGD, dus de MGD steunen. De

¹ Tribunus, Noodzakelijke reorganisatie, p. 1; Het *Tijdschrift voor ziekenverpleging* nam dit eerste artikel van Tribunus letterlijk over en voorzag het van slechts één kanttekening. Voor een verhoging van het pensioen, moest eerst van een pensioen sprake zijn. 'Reorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1915, p. 725-729, p. 729

² W.F. Veldhuyzen, 'Losse aantekeningen bij het rapport van de commissie voor de reorganisatie van de Vereeniging "Het Nederlandsche Roode Kruis"', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, 1917, p. 374-382, p. 376

³ a.w., p. 379, 381-382

⁴ a.w., p. 382

reorganisatie-commissie wikte, maar beschikte anders. De taak van het NRK werd wel groter, maar naar de aard niet principieel anders. Romeyn vreesde dat de taak te groot was geworden, in ieder geval voor een vereniging van vrijwilligers. Het Rode Kruis zoals het was, was allesbehalve onmisbaar voor de MGD, zoals de commissie voorwendde. Het kon immers nooit echt op zijn helpers rekenen, omdat het er geen gezag over kon uitoefenen. De hulp door het Rode Kruis geleverd was voor de MGD alleen aantrekkelijk indien 'de Burgerdienstplicht werd uitgevonden'. Dan kon de MGD zoveel hulppersoneel krijgen als hij wilde.¹ De dwangmaatregelen die de commissie had voorgesteld gingen hem duidelijk niet ver genoeg en Romeyn betwijfelde dan ook of de reorganisatie-commissie de militaire top tevreden had gesteld. De praktijk van de mobilisatie en een samenvoegen van de diverse voorschriften hadden geleerd dat het NRK een 'zij het ook tot op zekere hoogte vrijwillige, hulp in de huishouding van het Leger, of, meer beperkt, in die van den M.G.D.' was.²

Hieruit volgde logischerwijs dat de taak van het NRK vastgesteld moest worden door militairen, artsen en militaire artsen. In de reorganisatie-commissie was, op twee militair-geneeskundigen na, echter geen militair te bekennen geweest. Dat was 'niet de manier om later conflicten te voorkomen'. Romeyn voorspelde dan ook dat binnen afzienbare tijd zijns inziens terechte klachten gehoord zouden kunnen worden zoals geuit door het Franse tijdschrift *Le caducée*, en door de arts H. Aldershoff na een reis door Duitsland. Deze had geconstateerd dat pas tijdens de oorlog het DRK was gaan functioneren zoals een Rode Kruis-vereniging zou moeten functioneren.

In den beginne deden de ondeskundige leiders van het R.K. pogingen de mil. geneeskundigen het minder aangename werk te laten verrichten, wat tot wrijving aanleiding gegeven heeft. Hieraan is een einde gekomen, doordat de geneesk. verzorging van de militairen geheel en het vervoer grootendeels in handen is gelegd van den militairen geneeskundigen dienst zonder medezeggenschap van het R.K.³

En *Le caducée* uitte de grief dat 'het R.K. zich van heerschappij over den M.G.D. wenscht meester te maken, machtige dames iederen man van karakter tegenwerken, ja, zelfs weten te verwijderen'.⁴

Het is al de vraag of deze opmerkingen over het Duitse en Franse Rode Kruis hout sneden, maar, gezien de inhoud van het reorganisatie-rapport is het een compleet raadsel te noemen waarom Romeyn ook in Nederland dergelijk tegenwerken van de MGD door het NRK vreesde.

F.C. Fleischer: beter geen, dan te weinig hulp aan de MGD

Kritiek van wederom geheel ander allooi werd naar voren gebracht door F.C. Fleischer. Fleischer onderschreef in zijn geschrift *Caveant consules!* de roep om meer democratie.

¹ D. Romeyn, 'Enkele mededeelingen betreffende ons Roode Kruis', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 20 (1917), p. 397-404, p. 399

² a.w., p. 399-400

³ a.w., p. 400

⁴ idem

Die was nodig wilde het NRK ooit wortel schieten in de Nederlandse samenleving.¹ Wel betwijfelde hij of de democratiseringspogingen succesvol zouden blijken te zijn. Hierbij richtte hij zijn pijlen op het dagelijks bestuur, en niet op de kringbesturen, hetgeen, zoals we nog zullen zien, meestal het geval was. Het dagelijks bestuur had zijns inziens aan invloed gewonnen. Dit zou de democratie geen goed doen, aangezien in dat bestuur 'als vanouds het hoog-militaire en het adellijke element den boventoon zullen voeren'.²

Democratisering was volgens Fleischer echter alleen dan noodzakelijk indien het Rode Kruis zou blijven wat het was, een particulier, vrijwillig hulpverleningsorgaan. Zijns inziens had de reorganisatie-commissie zich echter allereerst bezig moeten houden met de vraag of het wel noodzakelijk en onvermijdelijk was een regeringstaak, hetgeen in zijn ogen de verpleging van zieke en gewonde militairen was, aan een particuliere instelling toe te vertrouwen. Hij stemde met Tribunus in dat de redding, verzorging 'en weder-weerbaarmaking' van de gewonde soldaat 'even onomstotelijk een Staatsplicht (was) als de kleeding, voeding, bewapening en verzorging van de nog niet gewonde militairen'.³ Aan de hieruit voortkomende consequenties in zowel vredes- als oorlogsdagen kon nooit en te nimmer door een particuliere, met vrijwilligers werkende organisatie worden voldaan, al werd ze nog zo volop gesubsidieerd.⁴

Ondanks dat de werkzaamheden van het NRK er met een uitgebreid arbeidsveld in tijd van vrede niet makkelijker op zou worden, richtte zijn kritiek zich niet op het aanpakken van vredeswerk als zodanig, noch op het secundaire en de oorlogstaak dienende karakter van dat werk. Vredeswerk was bij uitstek geschikt was om 'in een niet-militaire natie de aandacht vast te houden voor een militair belang'. Een volk dat vele jaren lang vrede had gekend, was geneigd de noodzaak van oorlogsvoorbereiding te vergeten. Werk in tijd van vrede kon er dan voor zorgen dat het Rode Kruis de aandacht op zich gevestigd hield.⁵ Fleischer stemde in met de reorganisatie-commissie dat het NRK in samenwerking met het Oranje Kruis, een leidende rol zou moeten spelen bij de hulp bij rampen, en eveneens met de verder overheersende rol die de commissie bij het maatschappelijk werk voor de afdelingen in gedachten had. Vredeswerk op zich juichte hij dus toe, wel echter stelde hij vragen bij de omvang van dat werk. Hetgeen de commissie voorstelde ging de kracht van het NRK ruimschoots te boven en kon 'naar onze innigste overtuiging slechts leiden (...) tot een nationale ramp'.⁶

Fleischers hoofdkritiek betrof echter de oorlogstaak die Quanjer en de zijnen voor het NRK hadden bedacht. Ten eerste attaqueerde hij de aard van het werk. Kijkend naar het doel dat de stichters van het internationale Rode Kruis voor ogen had gestaan, kon Fleischer niet anders dan concluderen dat de vereniging als een puur filantropische organisatie was opgezet. Dunant werd in Solferino niet getroffen en nog

¹ Fleischer, *Caveant consules*, p. 6-7

² a.w., p. 10

³ a.w., p. 7

⁴ a.w., p. 8

⁵ a.w., p. 14

⁶ a.w., p. 3, 14-16, 21-24 (citaat: p. 3)

minder bewogen door het gevaar dat van verwaarlozing der zieken en gewonden voor de validiteit van de strijdende legers uitging. Het was puur medeleven dat hem tot actie had doen overgaan en het waren ook allereerst filantropen die zijn in *Un souvenir de Solferino* omschreven ideeën toejuichten.¹ Ook in de geschiedenis van het NRK ontdekte Fleischer voornamelijk filantropische bevoegenheid en steeds had de vereniging los gestaan van de zorg voor de gevechtskracht van de strijdmacht. Dat was een zaak voor het leger zelf, voor de MGD, en dat moest ook zo blijven.²

Het strijdende leger is een nationaal instituut en de bescherming daarvan is een nationaal belang. (...) Maar voor het Rode Kruis, ook voor het nationale Rode Kruis, bestaat geen leger, dat beschermd of geholpen moet worden, doch bestaan alleen ongelukkige soldaten, ziek, gewond, of beide, die geholpen moeten worden. Voor het Rode Kruis moet het om het even zijn, of een gewonde landgenoot of een zoogenaamde vijand wordt aangedragen. Het Rode Kruis is een instelling van humaniteit, van menselijkheid; en eene menselijkheid die in den gewonde in de eerste plaats den landgenoot of den vreemde en pas in de tweede plaats den mensch zou zien, ware een humaniteit van verdacht alloo.³

Een tweede kritiekpunt was meer praktisch van aard. Niet alleen voor de uitgebreide taak in vreedstijd, ook voor de oorlogstaak bezat het NRK niet voldoende mens en materiaal. Natuurlijk was het een staatsbelang dat gewonde soldaten goed verzorgd werden en natuurlijk zou hiervoor subsidie verleend moeten worden, maar Fleischer verwachtte niet dat de regering nu ineens wel met de benodigde financiële middelen over de brug zou komen, nadat al zo veel verzoeken om subsidie waren afgewezen. Of beter: lange tijd bedroeg de subsidie /1200,- en deze was sinds enkele jaren uiterst genereus tot /2000,- opgetrokken, een in Fleischers ogen zowel lachwekkend als beschamend bedrag. Er was geen enkele aanwijzing dat dat bedrag ineens wel het benodigd aantal nullen zou gaan vertonen. Hierdoor berustte het hele reorganisatieplan op drijfzand. Er restte hem slechts één conclusie: een taak die niet aanvaard kòn worden, mòcht ook niet worden aanvaard. Aanvaarding van de oorlogstaak zoals door Quanjer c.s. geschetst kon slechts voortkomen uit 'geblinddoekt optimisme, dat land en volk aan de smartelijkste ontgoocheling zou kunnen blootstellen!'.⁴

Maar, zo zei de commissie, de staat alleen, de MGD alleen, kon de taak in tijd van oorlog niet volbrengen en zou te allen tijde aangewezen zijn op de vrijwillige hulpverlening. Dit maakte een goede samenwerking tussen MGD en Rode Kruis noodzakelijk, hetgeen de geschiedenis zou hebben bewezen. Fleischer betwijfelde dit laatste. De geschiedenis bewees eerder dat er weliswaar in tijd van oorlog altijd voldoende vrijwillige hulp werd verleend, maar tevens dat de kwaliteit van die hulp hemelschrijend was. De meeste hulpverleners bezaten meer goede wil dan inzicht en veelal sloegen bij serieuze bedreiging Rode Kruis-artsen en -verpleegsters op de vlucht in plaats van op hun post te blijven. Voor veruit de meesten was bovendien de hulp die zij wilden verlenen bij het voorbereiden van de oorlogstaak, niet meer dan een

¹ a.w., p. 19

² a.w., p. 20

³ a.w., p. 21

⁴ a.w., p. 24-25 (citaat: p. 25)

bijbaantje, een bijbaantje waar niet al te veel tijd ingestoken kon worden.¹

Op grond van dit alles kwam Fleischer tot dezelfde conclusie als Romeyn. Ook hij bepleitte het loslaten van het geneeskundige werk door het Rode Kruis en ook hij beriep zich op Aldershoff wiens slotconclusie was 'dat de werkzaamheden van het (Duitse) Roode Kruis zich terecht hadden beperkt tot het verzorgen en voeden van *gezonde* en zieke militairen, het inzamelen van liefdegaven, het verschaffen van middelen tot ziekenverpleging en vervoer, het verlenen van hulp bij het vervoer in de woonplaats door de leden van de transportcolonnes, het verrichten van uitsluitend huishoudelijke bezigheden in de lazaretten en verplegingsinrichtingen en het optreden als plaatsingsbureau voor geneeskundigen en gediplomeerde verpleegkrachten'.²

Fleischer kon zich niet indenken dat in Nederland het Rode Kruis met een taak zou worden opgezadeld, waarvan 'het in het militaire land bij uitstek' juist was ontlast. Hoe onzeker het was of het NRK er in zou slagen voldoende mens en materieel te vergaren, bleek wel uit de aanbeveling van de commissie om tot dwangmaatregelen over te gaan. Hij stemde op zich met die dwang in. Staatsplicht voor het verrichten van militaire taken betekende ook dat het verzorgen van gewonden een plicht was. Van een humanitair Rode Kruis was dan echter geen sprake meer.³

Dit alles leidde Fleischer tot de slotopmerking dat de Rode Kruis-schoenmaker bij zijn filantropische leest moest blijven, te meer omdat de Rode Kruis-medewerkers onbezoldigd waren, hetgeen wel moest leiden tot een 'stroef en knarsend' uitvoeren van de door de commissie omschreven oorlogstaak. Een haperende machine was absoluut niet erg, 'zoo lang haar taak ook geen andere is dan een philanthropische en dus behoort tot wat men de weeldeuitgaven der menschelijke samenleving zou kunnen noemen'. Indien echter een staatsbelang als de validiteit van het leger gediend moest worden, mocht 'een particuliere vereeniging zich daarmede niet laten belasten zonder vrees voor het ernstige zelfverwilt, wanneer vroeg of laat zou blijken, dat hare leemen voeten niet bij machte waren den metalen kolossus te dragen'.⁴

De twee buitengewone algemene vergaderingen

Vrijwillig of verplicht?

Het enige punt van behandeling in de door prins Hendrik als de belangrijkste sinds 1867 bestempelde vergadering van 23 juni 1917, was het rapport van de reorganisatie-commissie, uitgedrukt in een ontwerp-KB, uitgezonderd de vraag over het lidmaatschap van het Oranje Kruis. Het voorstel van de reorganisatie-commissie daaromtrent was het enige dat zich niet in de instemming van de meerderheid van het hoofdcomité kon verheugen. De commissie, vóór lidmaatschap, had echter reeds toegezegd zich niet tegen aanpassing te verzetten.⁵

¹ a.w., p. 26-27

² a.w., p. 27-28 (curs.: LvB)

³ a.w., p. 28

⁴ a.w., p. 29-30

⁵ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 6-8

Ook het merendeel der afgevaardigden van de afdelingen stemde met de reorganisatie-voorstellen in, die dan ook op enkele kleine wijzigingen na door de buitengewone algemene vergadering werden aanvaard.¹ Kritiek was ook hier echter niet afwezig. Fleischer herhaalde zijn standpunt dat de zorg voor gewonde en zieke soldaten in principe een staatsplicht was, waarin hij van de reorganisatie-commissie ondertussen gelijk had gekregen. De vraag werd dan ook waarom het desalniettemin noodzakelijk was om die plicht te laten uitvoeren door particuliere organisaties als het NRK.² Dit zou volgens Fleischer alleen te rechtvaardigen zijn indien dat particuliere lichaam voldoende kapitaalkrachtig was, kon zorgen voor voldoende geoefend personeel en indien zijn materieel een volkomen mobiel karakter had. Financieel was de situatie verre van rooskleurig. Zeker, het NRK kon indien het de aanbevelingen opvolgde aanspraak maken op rijkssubsidie, de vraag echter of die ook verkregen zou worden, en in voldoende mate, was nog steeds onbeantwoord gebleven.³

Ook W. Nolen en Dudok van Heel hielden een pleidooi voor opheffing van de vrijwillige dienst bij het Rode Kruis, te vervangen door een Rode Kruis-dienstplicht, indien de uitbreiding van de NRK-taak zou worden aanvaard. Professor Nolen, afgevaardigde van de afdeling Leiden, stemde met Fleischer in, al zag hij dan wel een grotere taak in tijd van oorlog voor het NRK weggelegd dan een louter filantropische. Alleen een door en door getrainde, enkel voor die taak voorbereide, te allen tijde inzetbare dienst kon aan de eisen van de moderne oorlog tegemoet komen. Een filantropisch, vrijwillig, particulier lichaam als het NRK, kon dit niet. Zeker niet in de huidige tijd, waarin, zeer eufemistisch uitgedrukt, oorlog geen pretje meer was.⁴ Het NRK zou zeker meer kunnen doen dan nu, maar dan zou het moeten afzien van de vrijwillige hulp en zouden er niet meer zoveel mensen vrijgesteld moeten worden van mobilisatie, 'omdat zij platvoeten hebben of een breukje of iets van dien aard, of een gering hartgebrek, terwijl deze mensen echter nog heel wat werk zouden kunnen verrichten'. Het was volgens Nolen 'een fout bij de inrichting van ons dierbaar vaderland dat dergelijke mensen vrijgesteld worden'. Voor zover zij nog een hand konden uitsteken 'moest van die hand gebruik worden gemaakt om mede te werken tot behoud van ons lieve vaderland en tot het doen van alles wat in het belang van den soldaat noodig is. (applaus)'.⁵ Zoals het nu was georganiseerd kon en mocht het NRK de taak hem door de commissie toebedacht, echter niet aanvaarden. Niet-aanvaarden was zelfs zijn plicht. Daardoor zouden misschien de ogen van de regering worden geopend, opdat die alles in het werk zou gaan stellen 'om onze geheele volkskracht te mobiliseeren, zoals de Reorganisatie-Commissie zegt'. Alleen door dwangmaatregelen van bovenaf zou het NRK zo ingericht kunnen worden.

Er moet hier zijn tucht, en wanneer wij geen middelen hebben om die tucht te handhaven, en die hebben wij op het oogenblik niet, zullen alleen heel ijverige, brave mensen hun plicht doen, maar vin-

¹ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 63

² Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 12-13

³ a.w., p. 13

⁴ a.w., p. 15-20; ook: Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 170-171

⁵ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 21

den de anderen allerlei uitvluchten, ook voor zichzelf, hoofdpijn, druk werk of wat anders.¹

Nolen vroeg de vergadering niet gelijk met de reorganisatie in te stemmen, maar eerst de regering op het hart te drukken dat zij ervoor moest zorgen van de vrijwillige hulpverlening zoveel mogelijk 'een georganiseerde hulpverlening van Staatswege' te maken, door invoering ook hier van de dienstplicht. Het was een staatszaak niet alleen omdat het leger valide moest worden gehouden, maar bovenal omdat de gezondheid van 'onze zonen' op het spel stond 'die hun leven en hun geheele bestaan' voor het vaderland opofferden.²

Dudok van Heel stemde met Fleischer en Nolen in, al was het naar eigen zeggen met bloedend hart. Het vrijwillige element was immers het mooie, het ideële deel van het Rode Kruis-gedachtengoed. Maar, het hield wel in dat het NRK niet die activiteit kon opbrengen 'als ten bate van het vaderland wenschelijk' was. Dat zo zijnde, kon het maar beter de moed opbrengen daarvoor uit te komen dan, 'wanneer onze zonen in de uren des gevaars worden uitgezonden om de onafhankelijkheid te verdedigen', niet de opgedragen taak te kunnen vervullen.³ Ook Dudok van Heel wenste dan ook de vrijwillige dienst door dwang te vervangen. Gezien vanuit het standpunt van de staat was dwang ook vanzelfsprekend. Voor hem was er immers geen verschil 'tusschen de **vechtende** weermacht en de **heelende** weermacht - als ik het zoo eens mag uitdrukken?'. Zowel de gewapenden als de non-combattanten waren ter verdediging van de onafhankelijkheid onontbeerlijk.⁴

Ruijsch echter wilde de stap tot omvorming van het NRK van een vrijwillige naar een staatsinstelling niet maken. Het NRK was een hulpkracht van de MGD en het moest toch mogelijk zijn de gedachten achter de beide instellingen, respectievelijk: vrijwilligheid en dwang, te verenigen? Noodzakelijk hiervoor was wel dat er maar één kapitein op het schip was en dat was de MGD. Als deze de volledige beslissingsbevoegdheid over alle hulpmiddelen zou krijgen, zou het Rode Kruis wel degelijk vele goede diensten kunnen bewijzen.⁵

J.L.C. Woltman, lid van de reorganisatie-commissie namens het departement van oorlog, verdedigde de commissie. Bij de poging te weten te komen, welke taak in het algemeen moest worden vervuld 'door den geneeskundigen dienst in tijd van oorlog in het belang van het strijdende leger', was de hulp van de inspecteur van den geneeskundigen dienst der landmacht, Quanjer, ingeroepen.

Ik mag toch wel vooropstellen, dat, hoe men ook moge denken over de taak van het Roode Kruis in de toekomst, het een deel zal moeten vormen van de Militairen Geneeskundigen Dienst en aanvullend zal moeten werken op de prestaties van dien dienst. Dit zal het geval moeten zijn, of die taak is een philanthropische, dan wel een medische.⁶

¹ a.w., p. 22

² a.w., p. 22-23

³ a.w., p. 23-24

⁴ a.w., p. 24

⁵ a.w., p. 25-26

⁶ a.w., p. 31

Met andere woorden: het medische werk was het werk ten behoeve van de strijdkrachten en het filantropische werk het werk ten behoeve van de zieken en gewonden ongeacht graad van verwonding of landsaard. De geneeskunde stond dus eerder op gespannen voet met de filantropie dan met de militaire noodzaak.

Vervolgens legde Woltman uit hoe de commissie te werk was gegaan bij de totstandkoming van het uiteindelijke rapport. Daarbij was ondermeer rekening gehouden met art. 1 van de conventie van Genève die volgens Woltman inhield dat er in elk land een Rode Kruis-vereniging zou zijn die in tijd van oorlog ervoor moest zorgen 'met alle ten dienste staande middelen de gezondheid van het leger te bevorderen'. Van de richtlijnen van de conventie - waarin dus ook het vrijwillige karakter was aangegeven - meende de commissie niet te kunnen afwijken.¹ Wederom wees Woltman erop dat de voorbereiding niet kon wachten tot er werkelijk oorlog was, maar dat er reeds voorzorgen getroffen moesten worden op een ogenblik 'dat het nationaal gevoel niet zo sterk' was. Dat dit eigenlijk een staatstaak was zoals Fleischer benadrukte, wilde hij niet ontkennen, maar er was zoveel 'eigenlijk staatstaak', dat desondanks, door het ontbreken van de goede organen, toch door het particulier initiatief was aangepakt. Mocht de staat uiteindelijk begrijpen dat de hulp aan gewonde soldaten 'niet meer een taak is, die in handen van het particulier initiatief behoort te blijven, dan gaat zij aan de Staat over'.² Dit zou de ideale weg zijn, maar zolang die niet ingeslagen kon worden, was het beter te doen wat gedaan kon worden, dan in het geheel niets te doen zoals Fleischer en Nolen wilden. Dezen werden verder gerustgesteld met de opmerking dat het niet de bedoeling was de gehele taak van de MGD buiten het oorlogsveld over te nemen.³

Woltman benadrukte tevens dat de commissie zich wel degelijk had afgevraagd wat nog wel en wat niet meer binnen de krachten van de vereniging lag. Zo bleef de verpleging van besmettelijke ziekten en psychose een taak van de MGD. Wat het NRK wel kon doen was de zorg voor de lichtgewonden, de zieken en genezenden.⁴ Ook dit is tekenend voor de toegenomen aandacht van het NRK voor de belangen van het Nederlandse leger. Degenen namelijk die in de ogen van Woltman buiten het aandachtsveld van het NRK vielen, waren de zwaargewonden. Die bleven onderdeel van de zorg van de MGD. Die dienst had echter in de eerste plaats rekening te houden met het militair belang, met de sterkte van de krijgsmacht. Juist het lot der zwaargewonden was een halve eeuw eerder een der drijfveren geweest om tot de stichting van het Rode Kruis over te gaan.

Hoezeer niet alleen in het rapport zelf, maar ook in de hoofden van de commissieleden de eigenlijke aanleiding voor de reorganisatie, te weten: de kritiek der afdelingen op het hiërarchisch karakter van het NRK, op de achtergrond was geraakt, werd door Rotgans aangetoond. Deze voegde aan de woorden van Woltman nog toe dat tot op dat moment het NRK inderdaad niet dat had kunnen doen wat het eigenlijk had moeten doen. Maar om dat te bereiken was toch juist de reorganisatie op touw gezet?

¹ a.w., p. 32

² a.w., p. 33-34 (citaat: p. 34)

³ a.w., p. 34

⁴ a.w., p. 35

Ook hij hoopte daarbij op meer overheidssteun zodat eisen konden worden gesteld aan de vrijwilligheid, eisen die ervoor zouden zorgen dat die vrijwilligheid geen onverschilligheid betekende of in een vrijwillig weglopen zou uitmonden. Hoe meer de vrijwilligheid werd ingebonden, hoe beter het was.¹

Wittert van Hoogland, rapporteur van de commissie, wees erop dat Nolen c.s. en de commissie niet zover uit elkaar zaten als leek. Immers ook de reorganisatie-commissie had in haar rapport naar aanleiding van het benodigde aantal doktoren, verpleegsters en transportcolonnisten uitgesproken dat door de regering moest worden ingegrepen, teneinde door dwang te verkrijgen, wat niet vrijwillig verkregen kon worden. Hij stelde daarop voor Nolen's motie te veranderen. Nu stelde die motie dat het Rode Kruis de hem opgedragen taak niet kon vervullen en dat de vrijwillige hulp door dienstplicht vervangen moest worden. Door dit samen te voegen ontstond een motie waarin werd gezegd dat het NRK de hem opgedragen taak wilde vervullen, maar dat dit niet mogelijk zou zijn 'wanneer niet door wettelijke bepalingen een groot deel van de vrijwillige hulp bij de wet tot verplichten dienst wordt gemaakt'.² Nolen erkende dat deze motie een verbetering was en stemde in, waarbij hij erop wees dat hij nooit bedoeld had te zeggen dat het NRK maar beter met zijn werk kon stoppen. Zoals het er nu voorstond, kon het Rode Kruis zijn taak niet geheel uitvoeren, maar wat gedaan kon worden moest natuurlijk worden gedaan. De motie werd daarop bij acclamatie aangenomen.³

Zoals uit *Caveant consules!* ook al opgemaakt kon worden, had de kritiek van Fleischer niets te maken met de verdergaande militarisering van een geneeskundige hulpverlenings-instantie, hetgeen nog duidelijker opgaat voor de kritiek van Nolen en Dudok van Heel. Fleischer opteerde voor een democratisch, vrijwillig, particulier, filantropisch Rode Kruis, deels omdat een dergelijk orgaan Dunant voor ogen had gestaan, maar toch voornamelijk omdat hij voor het NRK geen mogelijkheid zag genoeg mensen en materieel te vergaren om een volwaardige steun voor de MGD te zijn. Dat was alleen mogelijk bij een verplichte Rode Kruis-dienst en een substantiële verhoging van de staatssubsidie. Het een noch het ander zag hij binnen afzienbare tijd verwerkelijk worden. Hij onderschreef kortom de leger-ondersteunende taak van het NRK, maar geloofde simpelweg niet dat het NRK aan die taak kon voldoen. Het was in zijn ogen beter iets niet te doen, dan half, hetgeen slechts onvervulbare verwachtingen zou wekken.

Of de zorg voor de gevechtskracht van het leger een taak voor een Rode Kruis-vereniging was, werd op de vergadering hooguit door een enkeling ter discussie gesteld, maar met humanitaire beginselvastheid, zoals eerder bij Veldhuyzen, hadden die opmerkingen niets te maken. Hier veranderde ook de interruptie van de afdeling Hilversum, dat de reorganisatie-commissie terecht het NRK niet in de MGD had laten opgaan, niets aan, evenmin als haar opvatting dat de beide inspecteurs van de geneeskundige dienst niet meer ambtshalve deel van het hoofdbestuur moesten uitmaken, maar slechts een adviserende functie zouden moeten bekleden. Die laatste

¹ a.w., p. 36

² a.w., p. 37-38; ook: Lucardie, *De transportcolonnes*, p. 13; Van der Mandere, *Het NRK 1867-1917*, p. 171-172

³ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 39

opmerking had met te voorziene complicaties van doen, indien de inspecteur der MGD bij afwezigheid van de eerste ondervoorzitter, de enige ondervoorzitter zou worden. Hij zou dan zowel de leiding over het bevelen gevende (de MGD) als over het bevelen opvolgende orgaan (het NRK) hebben, hetgeen overigens weer iets zegt over de status van Hendriks voorzitterschap.¹ Dat het de afdeling Hilversum niet om een vermindering van de militaire invloed in het Rode Kruis te doen was, blijkt ook daaruit dat zij wenste dat de gedelegeerde artsen, artsen met militaire ervaring zouden zijn. Immers: 'het leger heeft behoefte aan kracht, niet aan décor'.² Bovendien had deze afdeling al bepleit dat de eerste ondervoorzitter niet zomaar een 'hoogstaand burger' zou wezen, maar een hoogstaand militair, of toch zeker een burger 'met een militair verleden, voor 't minst een eigen, zelfstandigen militairen kijk'.³

Het bestuur

Op het bestuurlijke vlak was er protest tegen de door de commissie ingestelde kringen, of beter de kringbesturen. Dit ging in tegen de wens van de afdelingen tot helderder bestuur en meer zelfstandigheid. In plaats van minder afstand tussen de afdelingen en het hoofdbestuur werd die afstand alleen maar groter doordat er nog een bestuursorgaan tussen werd geplaatst.⁴ In de vergadering van juni 1915 was bepleit de comités te vergroten tot de omvang van provincies, zodat het gehele land bij het werk van het NRK betrokken zou worden. Hier werd tegenin gebracht dat, aldus Rotgans, 'het niet de provinciale samenvoeging is, maar samenvoeging naar de strategische eischen in ons land, die past in een organisatie als het Rode Kruis'. Om nu zowel het een (gehele omspanning van het land) als het ander (de vervulling van de oorlogstaak) te bereiken, was tot de instelling van kringen en kringbesturen overgegaan. Over een zeventiental kringen - het in het rapport genoemde aantal was tussen de bedrijven door blijkbaar met één verminderd - was immers gemakkelijker controle uit te oefenen dan over enkele honderden comités.⁵

De uitvoering van de oorlogstaak zou hier zeker mee gediend zijn, maar of het instellen van de kringen, getuige ook de wil tot controle, in overeenstemming was met de wens dat de afdelingen een grotere zeggenschap zouden verkrijgen en dat het hoofdbestuur op een meer democratische wijze tot stand zou komen, is zeer de vraag. Door Rombach werd het instellen van de kringen, samen met de verhouding tot het Oranje Kruis, het hoofdthema van de reorganisatie genoemd⁶ en het moet dan ook een tegenvaller zijn geweest dat dit op de nodige kritiek stuitte. Rotgans, die wel verwachtte van de regering subsidie voor de reorganisatie te zullen ontvangen, wees er daarom op dat nooit vergeten moest worden 'dat het Roode Kruis een duidelijk uitgesproken geneeskundig doel heeft en dat dit het best kan worden bereikt, wanneer het

¹ Algemeene beschouwingen, p. 33-34

² a.w., p. 38-39

³ a.w., p. 17; Zie voor het eerder militaire dan a- of antimilitaire karakter van de amendementen op de diverse ontwerpen van de reorganisatie-commissie, ook nog: a.w., p. 73

⁴ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 43-44, 47-48

⁵ a.w., p. 44

⁶ Rombach, Inventaris, p. V

werk van het Roode Kruis in oorlogstijd aanvulling is van den Militair Geneeskundigen Dienst’.

Ik herhaal: in oorlogstijd, dat is in den tijd, dat het militair regime den boventoon heeft en het Roode Kruis derhalve genoodzaakt zal zijn, zich aan te passen bij de tactische en administratieve eenheden van de Militairen Geneeskundigen Dienst.¹

Het was echter zeker niet de bedoeling dat de kringen de zelfstandigheid van de afdelingen zouden aantasten. Hoe kon dat ook:

De Commissie bestaat toch zelf ook uit Nederlanders! Er dient slechts te worden gewaakt tegen misbruik en tegen verwaarlozing van de officieel opgelegde taak, in casu de oorlogstaak, en daarvoor zijn krachtige besturen noodig. (...) Zoo zijn de ‘Kringen’ het fundament van de reorganisatie en de besliste voorwaarde voor het volbrengen van onze taak.²

Het gevolg van deze discussie was dat het amendement-Haarlem, om de kringbesturen te laten vervallen, met grote meerderheid werd verworpen.³

Tot slot artikel 28 van het door de reorganisatie-commissie voorgelegde ontwerp-KB, dat de Rode Kruis-commissarissen behandelde, die in geval van mobilisatie aan het leger werden toegevoegd. De afdelingen Groningen en Breda maakten hier bezwaar tegen. De Groningse afgevaardigde Koch, die na de turbulente vergadering van 1915 toch het NRK was trouw gebleven, liet weten ‘van de instandhouding dier instelling groote verwarring’ te verwachten. De commissarissen werden alleen ingesteld in geval van mobilisatie. Zij wisten dus ‘van het vredeleven van het Roode Kruis niets af, maar zullen bij mobilisatie en oorlog tusschengeschoven worden in een hoog ambt’.⁴ Wittert van Hoogland bracht in verband hiermee te berde van het legerbestuur een brief te hebben ontvangen, waaruit bleek ‘dat de militaire autoriteiten ten zeerste prijs’ stelden ‘op het behoud van de Commissarissen te velde’. Hij hoopte en verwachtte de afgevaardigden uit Groningen en Breda met deze brief ervan te kunnen overtuigen ‘dat de Commissarissen te velde niet gemist’ konden worden.⁵ Nadat tevens de angst voor bemoeienis van de commissarissen met het werk van de afdelingen was weggenomen, werd daarop art. 28 zonder hoofdelijke stemming aangenomen. De overige artikelen van het ontwerp-KB werden zonder beraadslagingen en hoofdelijke stemming aanvaard, evenals het KB in zijn geheel.⁶

Bestuurlijk zag hierdoor het NRK na de reorganisatie er als volgt uit. Het was onderverdeeld in afdelingen, kringen, hoofdbestuur, dagelijks bestuur en algemene vergadering. De afdelingen stonden onder leiding van het kringbestuur, dat zij echter grotendeels zelf kozen. De kringen hadden een bestuur waarin een lid van ieder onder de desbetreffende kring ressorterende afdeling zitting had. De kringcommissaris echter, die ambtshalve zowel in het kringbestuur als in het hoofdbestuur zitting had,

¹ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 45

² a.w., p. 46-47

³ a.w., p. 77

⁴ a.w., p. 109

⁵ a.w., p. 110-111

⁶ a.w., p. 113

was door de kroon benoemd, zij het op voordracht van het kringbestuur.¹ Het hoofdbestuur werd aangevuld met een door de kroon benoemd rechtskundig adviseur van het ministerie van oorlog, alsmede met een hoofd- en een opperofficier van de generale staf, eveneens te benoemen door de kroon, op voordracht van de minister van oorlog.² Het dagelijks bestuur bestond uit de beide ondervoorzitters - waarvan de eerste was benoemd door de algemene vergadering en de tweede ambtshalve de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht was - en uit eveneens ambtshalve, de inspecteur van de geneeskundige dienst der zeemacht, de hoofdcommissaris van het NRK, en de vertegenwoordigers van de militaire hospitaalorden. Daarnaast werden nog vier leden benoemd op voordracht van de algemene vergadering. Wie van hen secretaris-generaal, penningmeester, hoofd transport- en hoofd ziekenhuiswezen werd, werd onderling uitgemaakt.³

De transportcolonnisten

De punten van behandeling op de tweede buitengewone vergadering (7 juli 1917) waren de ontwerp-statuten van de reorganisatie-commissie, alsmede het al dan niet lid blijven van het Oranje Kruis. Quanter opende de vergadering met de opmerking dat hem sedert de vorige vergadering 'uit goede bron' ter ore was gekomen, dat het de wens van de regering was dat de reorganisatie zo spoedig mogelijk voltooid zou zijn. De kans was groot dat voor de totstandkoming van de reorganisatie de regering subsidie zou verlenen, maar dan moest wel het NRK alle medewerking verlenen en niet onnodig de uitvoering van de toch zo noodzakelijke maatregelen vertragen.⁴ Of het geheel het gevolg was van deze opmerking is onduidelijk, maar de statuten werden zonder veel omhaal aanvaard. Er was slechts discussie over het buitengewone lidmaatschap der transportcolonnisten,⁵ en, zoals gezegd, over het lidmaatschap van het Oranje Kruis. Hierover echter later meer.

De reorganisatie-commissie had in de ontwerp-statuten vastgelegd (art. 10) dat het buitengewone lidmaatschap van de transportcolonneleden afgeschaft moest worden. Enkele afdelingen kwamen hiertegen in verzet omdat zij vreesden dat hun transportcolonneleden, die hun werk al gratis deden en veelal uit de arbeidersklasse kwamen, trots waren op hun buitengewoon lidmaatschap en af zouden haken indien ze alleen tegen betaling zich nog lid van het NRK zouden mogen noemen. Zij deden hun werk vrijwillig, het waren er genoeg, en zij deden hun werk goed, getuige de complimenten van NRK-hoofdcommissaris Tonnet aan de afdeling Hilversum.⁶ Dhr. Hiensch, afdeling Gorinchem, zag desondanks geen enkel bezwaar tegen een gewoon lidmaatschap van de colonnisten en tegen die ene gulden contributie die

¹ Rombach, Inventaris, p. V

² a.w., p. VI

³ a.w., p. VI; Het NRK, p. 10

⁴ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 120-121

⁵ a.w., p. 132-139

⁶ a.w., p. 137-139; De door de reorganisatie-commissie gewenste verplichte uniformering van de transportcolonnes werd wel algemeen onderschreven. Het zou de trots op (deelname aan) de colonne vergroten. Algemeene beschouwingen, p. 5-6

daarvoor neergeteld zou moeten worden. De opmerking dat dit 'bovendien het groote voordeel (had), dat zij niet zoo gauw wegloopen, wat voor de commandant alles-behalve aangenaam is', deed de afgevaardigde uit Hengelo, Alers, in enigszins begrijpelijke woede ontsteken.¹

De reorganisatie-commissie bleef echter bij haar voornemen het buitengewoon lidmaatschap af te schaffen. Instandhouding van het buitengewoon lidmaatschap zou tot gevolg kunnen hebben dat de buitengewone leden de betalende leden in aantal gingen overtreffen en dat dus bij een democratische besluitvorming de buitengewone leden meer gewicht in de schaal zouden leggen dan de gewone. Na verloop van tijd zou een buitengewoon lid immers alle rechten van gewone leden gaan opeisen, maar de plicht van betaling blijven afwijzen. Dit kon niet de bedoeling zijn. De transportcolonnisten werden opgeleid door en voor rekening van de vereniging en konden dus niet ook nog eens over het reilen en zeilen van die vereniging gaan meebe-slissen. Zij waren uitvoerders van het beleid en geen beleidbepalers.²

Voor het op korte termijn overtreffen van het aantal gewone leden door het aantal buitengewone leden hoefde de reorganisatie-commissie overigens niet bang te zijn. De afdelingen hadden namelijk grote moeite aan voldoende transportcolonneleden te komen. Dit was deels te wijten aan de uitbreiding van de dienstplicht, reden om aan de regering te vragen de landstormwet zodanig te veranderen, dat het mogelijk was (een deel van) de landstormplicht als transportcolonnist bij het Rode Kruis te vervullen.³ Tevens werd een 'diploma van bekwaamheid' in het vooruitzicht gesteld, dat de transportcolonneleden 'aan hun kinderen en kindskinderen' konden laten zien. Daarbij werd nog 'vermindering van de lasten Militairen Dienst, en een geldelijke belooning na afloop van de oefeningen' toegezegd, waarmee Rotgans een compensatie voor loonder-ving bedoelde.⁴ Hier werd door Ten Houten de Lange, afdeling Haarlem, tegen ingebracht of gewoon lidmaatschap van de colonneleden dan niet tegen het principe van het Rode Kruis inging? Als zij werden betaald, verrichtten zij niet meer als echte Rode Kruis-leden puur uit liefdadigheid, en dus gratis, hun werk.⁵ Desondanks werd het voorstel van de reorganisatie-commissie aangenomen, zij het met de overgangs-bepaling dat zij die al buitengewoon lid waren, dit ook konden blijven.⁶

Het koninklijk besluit van 22 oktober 1917

Het KB van 22 oktober 1917 - waarin voor het eerst de regeling van de vrijwillige hulp aan zieken en gewonden geheel werd gereglementeerd -⁷ en de kort daarop vastgestelde maar pas in 1919 in werking getreden statuten, legden de diverse besluiten vast. Het NRK werd gemachtigd mee te werken aan de hulp bij rampen in binnen- en bui-tenland 'voor zoover eene goede vervulling van hare oorlogstaak daardoor niet in

¹ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 139

² a.w., p. 141

³ a.w., p. 141-142

⁴ a.w., p. 146-147

⁵ a.w., p. 149-150

⁶ a.w., p. 154-155

⁷ Het NRK, p. 8

gevaar werd gebracht'.¹ Het werd tevens het centraal orgaan bij de hulpverlening aan zieken en gewonden. Alle andere verenigingen die dergelijk werk wilden verrichten mochten dit alleen doen onder leiding van het Rode Kruis. De verplichte voorbereidingen in vredetijd door de diverse verenigingen moesten worden getroffen in overleg met het NRK-hoofdbestuur. Ontheffing van deze verplichtingen kon eveneens alleen na overleg met dat bestuur en van verenigingen die hun verplichtingen niet nakwamen werd de vergunning ingetrokken.² In het boek *Het Nederlandsche Roode Kruis* uit 1937 werd hierover gezegd:

Ziedaar al dadelijk een belangrijke wijziging, gebracht niet slechts in de positie van het Roode Kruis, maar in het standpunt, dat vóór 1917 de Staat tegenover de vrijwillige hulpverlening innam. Niet meer als tevoren is aan het particulier initiatief toegelaten of men voor dezen zoo belangrijken arbeid vereenigingen in het leven wil roepen, welker al dan niet juiste functionneering tot op het psychologisch moment aan de aandacht van de autoriteiten ontsnapt; neen, de staat heeft zich hier bevoegdheden voorbehouden, die door het Nederlandsche Roode Kruis, wijl dit daarvoor blijken van practische geschiktheid heeft gegeven, worden uitgeoefend.³

Gevolg van dit alles moet zijn geweest dat hulp zoals door de quakers in het begin van de oorlog verleend, niet meer mogelijk was. Zij wensten immers op geen enkele manier onder het leger en dus ook niet onder het Rode Kruis werkzaam te zijn.

De formulering van het artikel over de hulp aan rampen in binnen- en buitenland, bracht meteen enkele voeten in de aarde. Niet lang nadat het KB was uitgevaardigd werd het - men zou haast zeggen: vanzelfsprekend - door een aantal nieuwe commissies nader bestudeerd. Eén van de wijzigingen die commissie-I voorstelde betrof de formulering van de relatie tussen het vredeswerk en de oorlogstaak. Het NRK diende geen hulp bij rampen te verlenen, indien dit de oorlogstaak niet schaadde, maar was verplicht dit te doen 'teneinde in staat te zijn zijn oorlogstaak te vervullen'.⁴ Deze wijziging is in het KB van 1925 niet overgenomen,⁵ maar gezien de aard van de discussies over de samenhang tussen het werk in tijd van vrede en de taak in tijd van oorlog, zullen daar eerder opportune dan principiële redenen aan ten grondslag hebben gelegen. Een zo nauwe, in KB en statuten vastgelegde verstrengeling zou het ledental, en daarmee de financiën en daarmee de uitvoering van de oorlogstaak, wel eens niet ten goede hebben kunnen komen.

De reorganisatie zorgde voor een aanzienlijke uitbreiding van de taak van het NRK, waarvoor een flinke vergoeding van het ministerie van oorlog werd verkregen.⁶ Opdat het NRK zich zou kunnen ontwikkelen tot een, aldus minister van oorlog De Jonge,

¹ Van der Mandere, *Het NRK 1917-1920*, p. 11; W.P. Wolffensperger, 'De reorganisatie van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 283-295, p. 285; Voor de inhoud van het KB en de statuten zie: Wolffensperger, a.w., passim; Van der Mandere, a.w., p. 11-19; Verspijck, a.w., p. 299-300, 309-310

² Het NRK, p. 9; Wolffensperger, a.w., p. 285

³ Het NRK, p. 9

⁴ *Door commissie I voorgestelde wijzigingen aan te brengen in het Kon. Besluit van 22 oktober 1917*, z.p. z.d., p. 2

⁵ Art. 3 lid IV van het KB 28-3-1925 luidde: "Voor zover een goede vervulling van zijn oorlogstaak daardoor niet in gevaar wordt gebracht, zal het Roode Kruis naar vermogen kunnen meewerken tot leeniging van den nood bij rampen (...) alsmede bij oorlog tusschen buitenlandsche mogendheden."

⁶ Kooiman, *De Nederlandsche strijdmacht*, p. 393

‘bruikbaar instituut’, werd de begroting van zijn ministerie met een half miljoen verhoogd, waarvoor hij eind juni wel eerst een woordenstrijd met minister van financiën M.W.F. Treub, ‘die schold op de Mil. Geneesk. Dienst’, in zijn voordeel moest beslechten.¹ Deze subsidiering werd voortgezet, maar of de /10.000,- die het NRK jaarlijks kon declareren ruim genoemd moet worden, is natuurlijk volkomen arbitrair.² - Even natuurlijk is het dat dit bedrag enkel en alleen voor de voorbereiding van de oorlogstaak in strikte zin gebruikt mocht worden. De minister van oorlog was bevoegd de precieze bestemming aan te geven.³ De reorganisatie bracht ook een enigszins democratischer bestuursvorm,⁴ ondanks de kritiek op de kringbesturen en vrees voor een grotere invloed van het dagelijks bestuur. Van onmiddellijke democratisering was evenwel geen sprake. Het oude hoofdbestuur trad af, waarvoor een interim-bestuur in de plaats kwam, dat alle aan de algemene vergadering, hoofdbestuur en kringcommissarissen toegekende bevoegdheden in handen van het dagelijks bestuur legde. In het boek *De Nederlandsche strijdmacht en hare mobilisatie* werd dit ‘eene practische - zij het ook autocratische - oplossing voor de vraag op welke meest doeltreffende wijze gewerkt kan worden’, genoemd.⁵ Ook zonder deze ondemocratische start, moge echter duidelijk zijn dat inspraak alleen werd geduld in tijd van vrede. Tijdens mobilisatie en oorlog heerste de hiërarchie van het leger. Vanzelfsprekend, aldus de schrijver van *Het Nederlandsche Roode Kruis* twintig jaar later.

Tot juist begrip van de noodzakelijkheid van dergelijke en andere voorschriften (werk onder de MGD, NRK centraal orgaan. LvB), moge niet uit het oog worden verloren, dat die kant van het werk van het Roode Kruis, welken den Staat bindt, verband houdt met de werkzaamheden, die in mobilisatie- of oorlogstijd zijn te verrichten. Het gaat dan - de practijk leert het - over groote belangen, die voor alles snel ingrijpen vereischen, en twijfel over bevoegdheden mag niet bestaan. De oorlog - men behoeft het slechts voor weinigen meer te betoogen - is ‘n gruwelijk ding, tot internationale misdaad bestempeld door het Kellogg-pact, maar de oorlog bestaat en ook Nederland moet met de mogelijkheid van dien oorlog rekening houden. Het heeft een leger en een vloot, en zoolang het dezen heeft, vormt de Geneeskundige Dienst daarvan niet slechts in humanitaire, maar ook in strategischen zin een belangrijk onderdeel. Het Roode Kruis heeft tot taak om, uitsluitend uit humanitaire overwegingen, leger en vloot in dien arbeid bij te staan; op zulke oogenblikken kan, gezien het tegenwoordig zoo gecompliceerde raderwerk van militaire bewegingen geen Staat meer bereid worden gevonden om, onder voorafgaande vaststelling van bevoegdheden, aan particulieren een deel van dien arbeid over te laten.⁶

Ook hierom kan slechts van een ‘enigszins democratischer bestuursvorm’ worden gesproken. Het is immers zeer de vraag in hoeverre een vereniging primair gericht op activiteiten in tijd van oorlog en die voor die tijd een autocratische bestuursvorm kent

¹ Herinneringen De Jonge, p. 29 (incl. noot 9), 29-30 noot 10

² Hand., 14-6-1928, p. 76, 79

³ KB 28-3-1925, art 22: “Voor zover daarop bij Staatsbegroting is gerekend, wordt door Ons aan het Roode Kruis een subsidie toegekend, ten einde het in de vervulling van zijn taak behulpzaam te zijn. Het subsidie wordt toegekend aan het Hoofdbestuur en door dat Bestuur uitsluitend besteed ter voorbereiding van de oorlogstaak van het Roode Kruis. Onze Minister van Oorlog is bevoegd bepaalde bestemming van het subsidie aan te geven.”

⁴ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 63

⁵ Kooiman, a.w., p. 393; ook: Rombach, a.w., p. 63; Rombach, Inventaris, p. VI-VII

⁶ Het NRK, p. 10-11

en voorstaat, in tijd van vrede op democratische wijze kan functioneren.

De reorganisatie werd op 1 juni 1920 voltooid verklaard. De buitengewone omstandigheden hielden op te bestaan, het interim-bestuur - waarin zoals gezegd van 1917 tot begin 1919 Hendrik Colijn, de voormalige minister van oorlog en latere minister-president, de functie van ondervoorzitter bekleedde - trad af en er kwam een nieuw hoofdbestuur. Dat die periode van reorganisatie zolang had geduurd was volgens Colijns opvolger als ondervoorzitter, de bovengenoemde De Jonge, geheel te wijten aan de toenmalige minister van oorlog.

Wij zijn natuurlijk niet bekend met de motieven, welke die bewindsman heeft gehad voor zijn ruw ingrijpen in de zaken van het Roode Kruis. Wij kunnen alleen nagaan, wat toenmaals in de gepubliceerde stukken heeft gestaan en dan zult Gij gezien hebben, dat daarbij naar voren zijn gebracht de moeilijke omstandigheden, waarin het land verkeerde. De toenmalige Regeering, in het bijzonder de Minister van Oorlog, hechtte groote waarde aan het Roode Kruis en was er van overtuigd, dat de Militaire Geneeskundige Dienst nimmer zou kunnen voldoen aan de behoeften welke zouden ontstaan, indien Nederland in den oorlog betrokken werd, wanneer het Roode Kruis niet zoo krachtig mogelijk was. Hij kon zich daarom niet tevreden stellen met de reorganisatie als zoodanig, hij moest een Bestuur hebben, waarmede hij aanstonds kon werken. Hij kon niet wachten totdat de Vereeniging zoodanig gereorganiseerd was, dat zij langs wettigen weg een Hoofdbestuur kon benoemen; het Hoofdbestuur moest er aanstonds zijn en van den aanvang af moest hij menschen hebben, op wie hij kon bouwen, die de zaken met kracht ter hand konden nemen. Dit was te meer noodig, omdat het Roode Kruis niet kon werken zonder krachtigen financieelen steun en de Minister was van plan daarvoor een crediet aan te vragen voor een half millioen. Aan een dadelijk gereed staand Hoofdbestuur moest hij deze gelden eventueel kunnen toevertrouwen.¹

Waarschijnlijk vertrouwde De Jonge op de vergeetachtigheid van zijn toehoorders, want de toenmalige minister van oorlog was niemand minder dan hijzelf. Midden juni 1917 was hij tot opvolger van de in mei afgetreden Bosboom benoemd. Maar ook als de beslissing om na afloop van de reorganisatie-vergaderingen tot een interim-bestuur over te gaan, al in de periode-Bosboom was genomen, dan nog is het onwaarschijnlijk dat De Jonge niet wist wat daarvoor de redenen waren. Hij was immers zijn naaste medewerker op het departement geweest en had als zodanig van de reorganisatie-commissie deel uitgemaakt.²

De reorganisatie in de tweede kamer

Aangezien het Rode Kruis een post op de begroting van het ministerie van oorlog vormde, wenste de tweede kamer-afgevaardigde van Sneek, Scheurer, begin 1918 ook een enkel woord aan die vereniging te besteden. Behalve op de uit de reorganisatie voortgekomen democratischer bestuursstructuur ging hij in op het werk van het Rode Kruis, dat een tweeledige taak te vervullen had: 'een in vredestijd en een in oorlogstijd, maar de vredestaak staat in verband met de oorlogstaak'. Evenals Fleischer vroeg Scheurer zich af of de grote taak die de reorganisatie-commissie in haar rapport had neergeschreven wel door een met vrijwilligers werkend orgaan kon worden uitgevoerd. Hij miste 'de krachtige hand, de sterke leiding' die succes waarborgde als er

¹ Hand., 15-5-1920, p. 6-7

² Herinneringen De Jonge, p. 27 (incl. noot 2)

oorlog kwam. Het legerbestuur moest er toch op kunnen vertrouwen op het Rode Kruis te kunnen rekenen?¹

Scheurer was er niet gerust op dat het NRK de oorlogstaak, de voornaamste taak, naar behoren kon uitvoeren. Om die taak te kunnen volbrengen moest er een flinke schakel tussen MGD en NRK bestaan. Die twee verrichtten immers complementaire arbeid, de MGD op en nabij het slagveld, het NRK daarachter. In de legercommissarissen die op dat moment die schakel vormden had Scheurer sinds het volgens hem desastreuze verloop van de krijgsgevangenenruil te Rotterdam weinig vertrouwen. Indien het NRK zich toch op deze wijze wilde organiseren dan zou alles in het honderd lopen. Wederom sloot hij zich aan bij Fleischer en zag voor het Rode Kruis in dat geval alleen een filantropische taak in het verschiets. Een taak in tijd van oorlog moest goed of niet worden uitgevoerd en goed was onmogelijk.²

Een dag later stemde Van Hamel, afgevaardigde van het district Amsterdam IV, met Scheurer in. Hij was, wat de paraatheid van het NRK betrof niet aangenaam verrast geweest. Hij kon nog steeds niet erop vertrouwen dat 'dit belangrijk deel van het leger', dat in geval van nood voor 'onze gewonden' moest zorgen, afdoende toegerust en georganiseerd was.³ Het was diep treurig geweest na meer dan drie jaar oorlog, De Jonge bij het installeren van het interim-bestuur, een rede te horen afsteken die deed vermoeden dat het nog augustus 1914 was. Na drie jaar oorlogsgevaar, drie jaar dus nadat het Rode Kruis voor de hulp aan de Nederlandse soldaat gereed had moeten zijn, sprak de minister de hoop uit 'dat thans de grondslag is gelegd voor een werkelijk paraat Roode Kruis'.⁴ Hierop had Hendrik geantwoord, na drie jaar oorlogsgevaar, dat het er voor het NRK op aankwam 'thans aan den arbeid te gaan, opdat zoo spoedig mogelijk zekerheid verkregen worde, dat het Roode Kruis als centrum van paraatheid een zoo bruikbaar mogelijk instrument zij'.⁵ Van Hamel begreep dan ook niets van het woord van dank dat de minister aan het afgetreden bestuur had gericht. Van Hamel zou niet weten waarvoor dat bestuur gedankt had moeten worden. Bovendien wees er slechts weinig op dat het na de installatie van het interim-bestuur de goede kant opging, al was het ondervoorzitterschap van Colijn een hoopvol teken. Ook hij echter kon de gedachte aan de 'blamage' te Rotterdam nog niet uit zijn gedachten wissen, een blamage, 'niet alleen voor de Vereeniging die zich er mede had belast, maar voor het heele land'.⁶

Van Hamel concludeerde dat het tijd werd dat alle 'elementen' in het Rode Kruis die een goede uitvoering van zijn taak in de weg stonden, door de minister van oorlog werden verwijderd. En die elementen waren er. Het NRK was al veel te lang een vereniging geweest waarin personen zetelden die met de werkzaamheden van een dergelijke organisatie te weinig bekend waren, het NRK was te lang geweest 'een verzameling van ridders en andere personen, die om andere qualiteiten dan goede

¹ *Verslag der handelingen van de Staten-Generaal, 1917-1918, 2e kamer, 265-511, 31-1-1918, rede Scheurer, p. 1175-1176, p. 1176*

² *idem*

³ *a.w., 1-2-1918, p. 1198*

⁴ *idem*

⁵ *idem*

⁶ *idem*

Roode Kruis-eigenschappen' lid van het NRK waren geweest. Dat de regering moest ingrijpen stond buiten kijf, want zij mocht er niet in berusten dat er elementen bestonden, die een beletsel konden vormen voor de regering 'om de werkelijk correctieve macht uit te oefenen, welke zij over *alle legerorganen* behoort te kunnen uitoefenen'.¹ Blijft natuurlijk de vraag wat Van Hamel onder 'goede Roode Kruis-eigenschappen' verstond.

Enkele dagen later diende minister van oorlog De Jonge Scheurer en Van Hamel van repliek. Juist omdat het NRK niet was voorbereid op haar taak moest het gereorganiseerd worden, iets wat het NRK zelf ook goed had begrepen, want het initiatief tot de reorganisatie was van de vereniging zelf uitgegaan. Het NRK was een instelling die koste wat het kost goed moest worden georganiseerd en als het bestuur niet deugde, zou De Jonge niet aarzelen het te vervangen. Hij had het NRK nodig.

Ik kan niet de verpleging van de zieke en gewonde soldaten onverzorgd laten op de wijze van thans. Ik kan ook niet een dienst van Staatswege inrichten die berekend is op een behoefte die zou ontstaan wanneer ons land werkelijk in oorlog kwam en wij een aantal van 20000 gewonden te gelijk krijgen. Daarvoor moet een organisatie zijn, die verspreid is over het geheele land en het geheele land omvat. Ik hoop van harte dat het Roode Kruis het zal hooren wanneer ik van deze plaats zeg, dat ik de hulp van deze vereeniging niet kan missen en hoop, dat de reorganisatie zoo spoedig mogelijk en met zooveel mogelijk succes tot stand zal komen.²

Over de krijgsgevangenen-ruil was De Jonge overigens heel wat positiever dan Scheurer en Van Hamel. Niet een terechtwijzing, maar een woord van waardering was op zijn plaats.³

In de tweede kamer werden geen vragen gesteld over het standpunt dat het NRK tegenover het Oranje Kruis had ingenomen. De Jonge hoefde daar dan ook niet op in te gaan. Dit wil niet zeggen dat hij er geen ideeën over had, hetgeen hij twee jaar later, inmiddels lid van het NRK-hoofdbestuur, zou bewijzen.

¹ idem (curs.: LvB)

² a.w., 5-2-1918, p. 1232-1233

³ a.w., p. 1233

III In en uit het Oranje Kruis

In het Oranje Kruis

Naar aanleiding van de gebrekkige hulp bij de watersnoodramp van 1906 in Zeeland en de gebleken tekortkomingen in het reddingwezen bij de ramp met het stoomschip *Berlin* bij Hoek van Holland een jaar later, ontstond de wens het werk van de vele verenigingen voor medisch hulpbetoon te coördineren en tot een eenheid te smeden. Een staatscommissie tot reorganisatie werd in het leven geroepen die resulteerde in het in 1909 door prins Hendrik in het leven roepen van het Oranje Kruis, de Koninklijke Nationale Bond voor Reddingswezen en EHBO, het overkoepelend orgaan voor hulpverlening in Nederland.¹ Het NRK was in de beginjaren simpelweg één der aangesloten verenigingen.² Omdat het NRK de voornaamste instantie voor hulpverlening in tijd van oorlog was en bleef, werd echter besloten tot de uitgave van een gezamenlijk blad van Oranje Kruis en Rode Kruis: *Het Reddingswezen in vredes- en oorlogstijd*.³ De eerste hoofdredacteur van dat blad, J.M. van 't Hoff, sprak in het openingsartikel zijn mening uit dat Oranje en Rode Kruis in feite één waren.⁴ Al snel zou blijken dat het dan een Siamese tweeling betrof waarvan de beide hoofden ieder een andere kant op keken. De tijd rond de eeuwwisseling had een hausse aan particulier, charitatief initiatief laten zien, ondermeer resulterend in verenigingen op het gebied van de gezondheidszorg. Toen het Rode Kruis de grenzen van oorlogsverklaring en wapenstilstand wilde gaan doorbreken, moest het proberen zich op deze markt een plaats te veroveren. Dit zou niet zonder aanvaringen gepaard gaan.

Reeds in 1914 gingen er stemmen op ter verandering van de in 1912 overeengekomen bepaling dat het NRK in vredesdagen niet meer dan één der leden van de bond zou zijn. Het NRK wenste die overeenkomst op te heffen omdat het zich daardoor wellicht genoodzaakt zou zien bepaalde activiteiten tegen zijn zin te moeten ondernemen of na te laten. Dit zou de voorbereiding op de oorlogstaak schaden.⁵ De commissie die moest bezien of opzegging van de overeenkomst mogelijk was bestond uit De Waal, Fleischer en Wittert van Hoogland. Deze commissie moest onderzoeken of het NRK inderdaad aan de bepalingen van 1912 gebonden, en zo ja, of zulks wel wenselijk was.⁶ De conclusie was dat de overeenkomst niet meer dan een ontwerp was geweest en zeker geen bindende afspraak. Bovendien kwam de commissie tot de eensgezinde opvatting dat een dergelijke afspraak ook ongewenst zou zijn geweest. De dubbele taak van het NRK - die in tijd van oorlog en die in tijd van vrede - moest

¹ Hand., deel XX, p. 35; D. Romeyn, Voorwaarts, p. 3; Verspijck, a.w., p. 80; C.J. Mijnlief, 'De verhoudingen tot het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het reddingswezen*, 1927, p. 77-83. p. 78; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 17; *Verslag van de staatscommissie benoemd bij Koninklijk Besluit van 7 juni 1907, nr. 46, tot het inzetten van een onderzoek naar den toestand van het Reddingswezen op de Nederlandsche kust 1907-1909*, Den Haag 1909, p. 3; De ramp met de *Berlin* werd door slechts enkele opvarenden overleefd.

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. 1, doos 3, hcv 5-5-1914

³ C.J. Mijnlief, 'Koninklijke Nationale Bond voor Reddingswezen en Eerste Hulp Bij Ongelukken "Het Oranje Kruis"', in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 65 (1911), p. 173-174, p. 174

⁴ J.M. van 't Hoff, 'L.S.', in: *Het reddingswezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 1 (1912), p. 1-5, p. 1-2

⁵ Hand., deel XXVI, p. 72-75

⁶ a.w., p. 75-81

zelfstandig uitgevoerd kunnen worden en mocht in geen enkel opzicht door een andere vereniging worden beperkt. Samenwerking kon, maar elke relatie van ondergeschiktheid moest vermeden worden. Als echter het onvermijdelijke gevolg van het lidmaatschap van het Oranje Kruis, bemoeienis van de bond met het doen en laten van het NRK zou zijn, zou dat lidmaatschap opgezegd moeten worden.¹

Zo ver kwam het niet. Er werd een commissie benoemd die het meningsverschil moest oplossen. Deze commissie had zes leden, waarvan er drie waren benoemd door het NRK en drie door het Oranje Kruis, hetgeen de verschuivende verhoudingen binnen de overkoepelende bond al aangeeft. Eind 1914 lanceerde zij een voorstel waarin de diverse verenigingen zich konden vinden, maar dat wel behelsde dat het NRK een *primus inter pares* was geworden, met een grotere mate van zelfstandigheid: groter dan de anderen en groter dan voorheen.² Deze verhouding werd nog eens bevestigd in het zogenaamde Bondsbesluit van december 1916. Ook dit besluit zou echter niet allen binnen het NRK tevreden stellen.

Uit het Oranje Kruis

Zoals reeds eerder aangestipt was op de tweede buitengewone algemene vergadering betreffende de reorganisatie een der agendapunten het al dan niet lid blijven van het Oranje Kruis 'of wel dat getracht zal worden eene overeenkomst te sluiten met genoemden Bond, als bedoeld in het advies der Reorganisatie-Commissie ten aanzien van artikel 8 der Ontwerp-statuten'.³ Ondanks dat het bestuur van de bond het NRK een motie gezonden had, waarin het werd gevraagd, in het belang van de hulpverlening, niet uit het Oranje Kruis te treden, werd al snel duidelijk dat deze motie niet op voldoende instemming behoefde te rekenen. De over het lidmaatschap van het Oranje Kruis handelende alinea werd geschrapt omdat velen vonden dat het ongebruikelijk was het lidmaatschap van een andere vereniging statutair vast te leggen.⁴

Niet iedereen steunde deze negatieve houding ten opzichte van de bond.⁵ H.J.C. van Tienen, lid van het hoofdcomité, bekritiseerde het algemene gevoelen binnen het Rode Kruis-bestuur om de bond te willen verlaten. Hij weet dit aan het volgens hem typisch Nederlandse trekje om wel te willen helpen, maar alleen met de eigen vereniging. Hij constateerde dat vanaf het ontstaan van het Oranje Kruis velen weinig voor toetreding hadden gevoeld 'omdat men zich, naar mijn meening, niet kon stellen op het juiste standpunt, dat het Roode Kruis in den Bond door loyale en vriendschappelijke samenwerking met andere vereenigingen haar volle kracht zou kunnen ontplooiën'. De Bond voor Reddingswezen werd niet als een medestander, maar als een concurrent gezien.⁶

¹ a.w., p. 79-80, 86

² a.w., p. 86-91

³ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 120

⁴ a.w., p. 132-139, 203

⁵ Rombach schrijft dat ondanks de controversen en irritaties en de verre van vlekkeloze samenwerking "de scheiding der wegen (...) toch door velen in het Rode Kruis als onnodig en teleurstellend (werd) ervaren". Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 63

⁶ Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 204-205

De *modus vivendi* die indertijd werd overeengekomen - het NRK werkte onder het Oranje Kruis bij hulp bij rampen in vreedstijd, het Oranje Kruis werkte onder het NRK in oorlogstijd - was door het dagelijks bestuur nooit echt geaccepteerd. Van Tienen merkte op dat er te kiezen viel uit twee standpunten: het standpunt waar hij voor koos, blijven in de bond omdat dat het beste was voor het algemeen belang, voor het gehele reddingwezen, en ten tweede voor een 'meer benepen en bekrompen' standpunt, dat tot zijn leedwezen werd ingenomen 'door het Dagelijksch Bestuur en op aandringen daarvan ook door de meerderheid van het Hoofdcmité'. Dit standpunt was dat het NRK in de eerste plaats naar zijn eigen belang moest kijken, en dat belang was wellicht gediend door uit de bond te treden. Van Tienen wees erop dat de Maltezer en Johanniter-ridders geïncorporeerd waren in het Rode Kruis, omdat het in het belang van een goede uitvoering van de oorlogstaak was dat er eenheid was en niet alleen een soort samenwerkingsverband. Wat voor de oorlogstaak goed was, gold zijns inziens ook voor het reddingwezen.¹

Van Tienen was bovendien van mening dat ook het belang van het Rode Kruis zelf gediend was door in de bond te blijven. Het idee van het dagelijks bestuur dat het NRK beter uit de bond kon stappen, was het gevolg van verblinding voortkomend uit de gigantische taak die het NRK in het rapport van de reorganisatie-commissie toebedeeld had gekregen; het gevolg ook van een *idée fixe* dat alle andere hulpverleningsinstanties het NRK vijandig gezind waren en niets liever deden dan het werk van het NRK dwarsbomen. Als voorbeeld hiervan wees hij op een circulaire die door het NRK-dagelijks bestuur aan de afdelingen was rondgestuurd en waarin het Oranje Kruis van alle strubbelingen tussen die bond en het Rode Kruis ongenueanceerd de schuld in de schoenen geschoven kreeg, terwijl, aldus Van Tienen, een nuchtere analyse van bijvoorbeeld de moeilijkheden bij de hulp bij de watersnoodramp in Noord-Holland begin 1916, geen andere conclusie open liet dan dat de schuldige daarvan niemand anders dan het NRK-dagelijks bestuur was geweest. Tenslotte was dit alles het gevolg van een volslagen gebrek aan werkelijkheidszin bij het dagelijks bestuur en grote delen van het hoofdcmité, een gebrek dat in 1915 ook al tot de botsing met de afdelingen had geleid, en dat zich nu weer manifesteerde in de wil van het bestuur allerlei zeer ingrijpende maatregelen te nemen, terwijl het toch demissionair was en en bloc zou moeten aftreden op het moment dat de reorganisatie was goedgekeurd en de nieuwe statuten aanvaard.²

Wittert van Hoogland zag echter niet in waarom een demissionair comité geen verstrekende beslissingen zou mogen nemen. Juist om te verhinderen dat een dergelijk belangrijk onderwerp op de lange baan werd geschoven, moest het huidige comité, demissionair of niet, het wel aan de orde stellen. Naar zijn overtuiging en naar de overtuiging van de meesten, was de aansluiting bij het Oranje Kruis nadelig voor het Rode Kruis, een nadeel dat met uitstel van de beslissing uit de bond uit te treden alleen maar groter zou worden. Wittert van Hoogland beargumenteerde dat het Oranje Kruis van een administratieve een concurrerende vereniging was geworden die werk ging verrichten op het terrein van de eigen aangesloten verenigingen. Dit was de reden

¹ a.w., p. 206, 208

² a.w., p. 209-215

waarom het NRK niet meer lid van een dergelijk orgaan kon blijven.¹

Er was echter duidelijk nog een andere reden. Het hoofdcomité was bang dat het Oranje Kruis een te groot part van het maatschappelijk werk van het NRK zou gaan overnemen. En dat werk was noodzakelijk voor een goed functioneren van het NRK, voor een goede uitvoering van (de voorbereiding op) de oorlogstaak. Wittert van Hoogland:

Na dezen ontzettenden oorlog hopen wij allen dat het zeer lang duren zal alvorens wederom de wereld van een dergelijke moordpartij getuige is. Maar toch moeten wij ons voorbereiden en het Roode Kruis moet gereed zijn om te helpen als hulp gevraagd wordt. En wanneer wij ons thans niet gereed maken, zal men ons hetzelfde verwijt, en terecht, voor de voeten werpen, wat wij thans hebben te hooren gekregen, dat bij het uitbreken van den oorlog, het Roode Kruis niet gereed was. Daarom moeten wij ons organiseren, daarom moeten er maatregelen worden genomen, daarom is ook deze vergadering bijeengeroepen. Wij moeten ons voorbereiden. Maar hoe kunnen wij dit, wanneer het Roode Kruis niet krachtig in het Nederlandsche volk wortelt, wanneer wij niet zorgen, dat het volk met sympathie medewerkt met het Roode Kruis. Zeker, de Regeering zal ons steunen na de totstandkoming van deze reorganisatie. Maar het Roode Kruis blijft toch voor een groot deel een vrijwillig haar arbeid gevende Vereeniging. Willen wij iets tot stand kunnen brengen, ons de medewerking van allen die wij noodig hebben kunnen verzekeren, onze magazijnen kunnen inrichten, dan moet de Vereeniging de sympathie hebben van het volk. En die kunnen wij niet krijgen, wanneer het Roode Kruis niet, na de oorlog, een taak ter hand neemt, welke spreekt tot het volk. (...) Daarom (...) is het voor het Roode Kruis een levensvoorwaarde niet alleen, maar ook het eenige middel om naar behooren zijn oorlogstaak te kunnen voorbereiden, dat het met krachtige hand zijn vredestaak ter hand neemt.²

Van der Mandere zei over deze redevoering dat 'het Roode Kruis moet leven in geheel ons volk en geheel ons volk moet zijn betekenis begrijpen'. Daarom had Wittert van Hoogland zo de nadruk op 'de levenseisch' van een 'vredestaak' gelegd. Pas door het met kracht ter hand nemen van een dergelijke taak zou 'het geheele Nederlandsche volk ten volle beseffen wat het aan het Roode Kruis heeft', en zou 'het Roode Kruis inderdaad leven in het volk'.

Van belang was in verband daarmee ook de beslissing van die algemeene vergadering, dat het Roode Kruis zal uittreden uit den Bond 'Het Oranjekruis'. Want onbelemmerd moet het Roode Kruis zich kunnen ontwikkelen; dat was het motief, dat door den heer Wittert namens de meerderheid in het Hoofdcomité werd naar voren gebracht om deze uittreding te bepleiten. En na harden strijd, omdat niet allen er van doordrongen bleken dat het hier ging - naar de mening van het exposé der meerderheid - om een levensvoorwaarde van het Roode Kruis, werd met grote meerderheid besloten het lidmaatschap van 'Het Oranjekruis' op te zeggen.³

Te veel werk voor de bond betekende minder - populair - maatschappelijk werk voor, en dus een slechtere voorbereiding op de oorlogstaak door het NRK.

In het Oranje Kruis!

¹ a.w., p. 219-221

² a.w., p. 227-228

³ Van der Mandere, Het NRK 1867-1917, p. 172-173; Uiteindelijk werd het voorstel om uit het Oranje Kruis te treden met 77 tegen veertien stemmen aangenomen. Hand., 23-6-1917, 7-7-1917, p. 239

D. Romeyn: zowel het Rode als het Oranje Kruis zijn van waarde

D. Romeyn betreurde de stap van het NRK. In het boekwerkje *Voorwaarts of achteruit?* uit 1919, stelde hij dat zowel het NRK als het Oranje Kruis onmisbaar waren. Dus moest alles wat 'twist en tweedracht' tussen hen zaaide 'door alle weldenkenden, in de eerste plaats door de voormannen in de besproken aangelegenheid, bestreden worden'. De oorzaak van de scheiding was duidelijk: het ging om de macht in hulpverleningsland. Voor het NRK was het werk in tijd van vrede noodzakelijk voor de uitvoering van de oorlogstaak. Dus mocht het zich bij de uitvoering van die taak niet aan banden laten leggen.¹ Vergeten waren de woorden die Van de Velde had uitgesproken naar aanleiding van de moeilijkheden die zijn ambulance met het Duits militair gezag had ondervonden.

Die zucht naar heerschappij is het, waaruit zooveel onrecht voortvloeit. Het is de bron van allerlei verwikkeling en strijd, de kanker die aan zooveel goede eigenschappen, daden, instellingen knaagt. Hoe heb ik haar in dezen oorlog teruggevonden, zelfs daar waar de vrijwillige hulp de zelfverloochening als eerste voorwaarde stelt. Hoeveel gezags-rivaliteit trad overal voor den dag in dezen vrijwillige hulp.²

Het is niet toevallig dat Romeyn niet alleen een fervent supporter van het Rode Kruis was, maar ook het Oranje Kruis een goed hart toedroeg. Hij was een representant van een nieuwe generatie artsen die een niet al te grote praktijk verenigden met vaak meer dan één maatschappelijke functie. In tegenstelling tot de hygiënisten, die door hun omvangrijke puur geneeskundige bezigheden, het denken over de relatie gezondheid-maatschappij veelal tot de avonden en het weekend uitstelden, was voor Romeyn en artsen zoals hij, maatschappelijke bemoeienis onderdeel van de dagtaak.

Romeyn stelde grote vraagtekens bij de opvatting van de meerderheid van het Rode Kruis-hoofddcomité. Ten eerste waren lang niet allen binnen het NRK het met die mening eens. Scheiding was volgens hen, en ook volgens Romeyn, onverantwoordelijk en schaadde niet alleen de belangen van de hulpbehoevenden, maar ook van het NRK zelf. Ten tweede was voor een doelmatige hulp in een land dat, zoals Nederland, veel verschillende hulpverenigingen kende, een overkoepelende bond onontbeerlijk. Deze overkoepelende bond zou nooit het Rode Kruis kunnen zijn, omdat voor die vereniging het reddingwezen en EHBO slechts middel, en niet doel was. Het doel van het NRK was de hulp in oorlogstijd, de vredestaak diende ter bereiking daarvan. Bovendien zouden om deze en andere redenen veel van de overige verenigingen zich nooit onder het NRK willen stellen. Ook financieel gezien moeten bij een overkoepelende rol van het NRK de nodige vraagtekens worden geplaatst. De weinig populaire vereniging was daarvoor niet kapitaalkrachtig genoeg. Dit zou door het uitreden uit de bond niet veranderen. Integendeel. Van de machtsstrijd van het NRK werden voornamelijk de hulpbehoevenden het slachtoffer. Hierdoor zou het uitreden uit de bond de populariteit van de vereniging niet vergroten, maar juist verkleinen. Het publiek was absoluut niet gediend bij maatregelen die het welzijn van een grote groep,

¹ D. Romeyn, *Voorwaarts*, p. 6

² gec. uit: Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 27

in minder goede omstandigheden levende medemenssen opofferden 'aan de schijnbare belangen van enkelen'. Maatregelen dus die 'meer reactionair dan democratisch getint zijn'.¹

Romeyn stelde ook het streven van het NRK om zelfstandig en ongehinderd het werk in tijd van vrede uit te kunnen voeren, aan de kaak. Vanwaar die wens tot onafhankelijkheid, indien men bedenkt dat het NRK bij de uitvoering van zijn voornaamste taak, de hulp bij oorlogen in Nederland of het buitenland, met handen en voeten aan respectievelijk het eigen, dan wel een vreemd legerbestuur was gebonden? Bij de uitvoering van de oorlogstaak bepaalde niet het NRK, maar de militaire gezagvoerders waar en wanneer de hulp verleend moest worden, alsmede dat die hulp verleend moest worden op een wijze 'welke aan dat legerbestuur het meest gewenscht voorkomt'.²

Het antwoord op al deze kritiek kon slechts zijn dat het NRK weer lid van het Oranje Kruis werd. Alleen die stap kon de hulpverlening voorwaarts helpen, elke andere beslissing betekende achteruitgang. De kans dat de stap voorwaarts werd genomen achtte hij niet uitgesloten. Het bestuur dat in 1917 de bond vaarwel had gezegd was immers niet meer.

Het vorenstaande schreef ik neer als belangstellende neutrale in de behandelde aangelegenheid. 'Het Roode Kruis' en 'Het Oranje Kruis' zijn beiden noodig; beiden zijn mij even lief en daarom zoude het mij zoo leed doen, indien, ik mag, geloof ik, wel zeggen, door het vroegere drijven van enkelen, om kleinzielige politiek, het Reddingswezen met E.H. bij Ongelukken in Nederland, dat er zoo goed voorstond, voor korteren of langeren tijd werd verlamd. Aan de vooraanstaanden op het terrein van R.W. (reddingswezen. LvB) en daarbij van R.K.-belangen thans de taak om te herstellen, wat in 1917 bedorven werd.³

C.J. Mijnlief: het imperialisme van het NRK

De opvolger van Van 't Hoff als redacteur van het gezamenlijk blad, de arts C.J. Mijnlief, had eendere ideeën over het waarom van de sinds de oprichting van het Oranje Kruis, aanhoudende wrijving tussen de overkoepelende bond en het, weliswaar niet getalsmatige, maar wel door taak en personele bezetting, invloedrijke lid, het NRK. Terwijl bij de overige, bij het Oranje Kruis aangesloten verenigingen, samenwerking meer en meer voorop ging staan, 'ontwikkelde zich bij het Roode Kruis, geleidelijk tot meer activiteit gekomen, de Machtsidee'.⁴ Vanaf het begin van ontstaan van de bond had het NRK zich, aldus Mijnlief, laten kennen als een weerbarstig lid. Dit leidde tot onderhandelingen die het precieze arbeidsveld van de diverse leden van de bond moesten afbakenen. Reeds twee jaar na deze afspraken bleek echter, naar aanleiding van een kleine overstroming te Lobith, dat het hoofdcomité van het Rode Kruis zich aan de in 1912 overeengekomen "'Conclusies" niet wenschte te houden, en, daarover geïnterpelleerd, deze als niet rechtsgeldig aanmerkte'.⁵ Toch scheen het Mijnlief dat

¹ D. Romeyn, a.w., p. 6-7, citaat: p. 7

² a.w., p. 8-9

³ a.w., p. 9-11 (citaat: p. 11)

⁴ C.J. Mijnlief, 'De Bond en het Roode Kruis', in: *Het reddingswezen*, 1920, p. 271-276, p. 272

⁵ Mijnlief, De verhoudingen tot het NRK, p. 79

lange tijd degenen binnen het Rode Kruis die op de nadelen van dit 'machtsidee' bleven wijzen de overhand hielden, vandaar ook dat het tot het Bondsbesluit van december 1916 had kunnen komen. Echter, 'de oude garde in het Hoofddcomité' meende de 'voor het Roode Kruis gunstigen' oorlogstijd te moeten benutten om 'de hegemonie te herwinnen', die zij al die tijd in stilte al had gewenst. Zij maakte gebruik van de reorganisatie om ook, ondanks het positieve advies van de commissie, de discussie over het lidmaatschap van het Oranje Kruis weer op te rakelen. De machtsidee, aldus Mijnlief, 'had zich reeds hervormd in lust tot machtsusurpatie'.¹

In een kort voor de vergadering van medio juli 1917 verschenen artikel had Mijnlief het rapport van de commissie hogelijk geprezen. Natuurlijk waren er detailpunten die kritiek behoeften, maar van pogingen andere verenigingen te verdringen of op te slokken was geen sprake meer. Het NRK had begrepen dat de oorlogstaak het primaire doel moest zijn en alle andere verleende hulp daaraan ondergeschikt was. Bij die hulp moest dan ook samengewerkt worden met en assistentie verleend worden aan bestaande verenigingen en niet worden gepoogd die verenigingen in te kapselen. De reorganisatie-commissie had ingestemd met het doel van het Oranje Kruis en het mogelijk geacht met de bond samen te werken. Natuurlijk moest, niet alleen volgens de commissie, maar ook volgens Mijnlief, het NRK, vanwege de bijzondere taak, de bevoorrechte positie behouden. Zo had en hield het het recht van benoeming van provinciale commissarissen die bij grote rampen de zeggenschap hadden over het door de bond ter beschikking gestelde personeel en materieel, en bij kleinere rampen zelfs de algehele leiding in handen hadden. Verheugd had Mijnlief vastgesteld dat de commissie het lidmaatschap van het Oranje Kruis statutair vastgelegd wilde zien.²

Het hoofddcomité verschilde echter grotendeels met de commissie van mening, hetgeen Mijnlief zeer verdroot. Hij wees op de bij de stichting van de bond door Hendrik - die gewoon voorzitter bleef van zowel het Rode als het Oranje Kruis, ook na de algemene vergadering van juli 1917 -, uitgesproken woorden dat voor snelle en deskundige hulp bij rampen samenwerking noodzakelijk was, 'niet echter een zoodanige, welke onder den drang der omstandigheden wordt geboren, doch samenwerking, welke systematisch wordt bestudeerd en voorbereid'.³

Tevens herinnerde hij het hoofddcomité aan het Bondsbesluit, een besluit waaraan het hoofddcomité van het NRK had meegewerkt en waar het in had toegestemd en dat het gevolg was geweest van de hulp bij de watersnoodramp 1916. Bij de hulp bij die ramp was over het algemeen prima gecoördineerd samengewerkt, ook met de betreffende Rode Kruis-afdeling Amsterdam, maar - zie Van Tienen - juist de samenwerking met het NRK-hoofddcomité - Mijnlief dacht het nu wel te kunnen vertellen - had voortdurend gehaperd, als gevolg van het streven van dat comité de hulp zoveel mogelijk naar zich toe te trekken.⁴ Het was deze en eendere in hetzelfde jaar in Utrecht en Gelderland verleende hulp die het NRK volgens Mijnlief had doen

¹ Mijnlief, De Bond en het RK, p. 272

² C.J. Mijnlief, 'De reorganisatie van het Roode Kruis', in: *Het reddingswezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 117-122, p. 118-121

³ C.J. Mijnlief, 'Het hoofddcomité van het Roode Kruis versus den Bond', in: *Het reddingswezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 149-154, p. 149-150 (citaat: p. 150)

⁴ a.w., p. 150

beseffen wat het gedurende zovele jaren van zijn bestaan had verzuimd. Maar in plaats van daarom de samenwerking te zoeken zon het NRK 'slechts op middelen om zich zelf te verheffen, bleef onwillig ter zijde staan als samenwerking een vereischte was en trachtte op velerlei wijzen en langs allerhande wegen (...) naar zich toe te trekken, wat al die corporaties al tot stand en tot bloei gebracht hadden'.¹ Mijnlieff betwijfelde of de verwachting van de hoofdcomité-leden die uit de bond wilden stappen, dat samenwerking ook wel zonder lidmaatschap mogelijk zou zijn, reëel was. Het samenwerkingsbesluit van december 1916 was gegrondvest op het lidmaatschap van de diverse verenigingen en op het erkennen van een gezamenlijke leiding. Solitair optreden van het NRK zou de gehele structuur aantasten.²

Mijnlieffs argumenten hadden, voor zover gehoord, de stemming niet in de door hem gewenste richting kunnen ombuigen, maar hij toonde zich weinig rancuneus, ondanks dat hij de door 'de usurpatoren' gebruikte methoden om hun zin door te drijven, verwerpelijk achtte. Met name verweet hij hun een valse voorstelling van zaken betreffende de in 1916 gezamenlijk verleende hulp.³ In het jaarverslag van de bond van 1917 schreef hij de hoop te koesteren dat 'wanneer zich meer geregelde toestanden zullen hebben ontwikkeld', de dan bijeen te roepen algemene vergadering tot de slotsom zou komen, 'dat de kunstmatig geschapen atmosfeer van heerszucht ten opzichte van de andere, bij het Oranje Kruis aangesloten, vereenigingen, en van concurrentie-geest ten opzichte van den Bond zelven, uit den booze zijn'. Hij sprak de hoop uit dat het NRK binnen afzienbare tijd weer tot de bond zou toetreden. Het zou welkom zijn.⁴

F.C. Fleischer: de macht in hulpverleningsland

Meteen na het besluit uit de bond te stappen ventileerde één (ex-)hoofdcomité-lid zijn diepe ongenoegen: F.C. Fleischer, de man die aan het begin van de oorlog nog zijn volle medewerking had verleend aan de pogingen het Groene Kruis in te kapselen. Reeds de wijze waarop het besluit tot stand kwam achtte hij 'niet onbedenklijk'. Het werd genomen door een niet voltallige vergadering in een, na reeds urenlange besprekingen, voor helder denken absoluut ongeschikte lokaliteit. Een objectief oordeel was onder die omstandigheden schier onmogelijk.⁵

Het voorstel uit de bond te treden was door het hoofdcomité uiteengezet in een midden juni aan de comités toegezonden schrijven met de opdruk 'vertrouwelijk'. Fleischer achtte zich niet aan die opdruk gebonden, omdat in de voorafgaande bestuursvergadering niet Wittert van Hooglands voorstel tot die opdruk, maar Fleischers eigen 'dringend' was aanvaard. Groot was dan ook zijn verbazing toen toch het woord 'vertrouwelijk' op de omslag bleek te prijken. Maar zelfs indien wel tot het opschrift van Wittert van Hoogland was besloten, dan nog had Fleischer zich niet bezwaard

¹ Mijnlieff, De verhoudingen tot het NRK, p. 79

² Mijnlieff, Het hoofdcomité, p. 153-154

³ Mijnlieff, De Bond en het RK, p. 272; Mijnlieff, De verhoudingen met het NRK, p. 80

⁴ gec. uit: Mijnlieff, De bond en het RK, p. 273

⁵ F.C. Fleischer, 'De scheiding tusschen Oranje en Roode Kruis', in: *Het reddingswezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 177-191, p. 177-178

gevoeld uit de school te klappen. Zowel het een als het ander had slechts de bedoeling gehad de comités aan te sporen ook echt aandacht aan het schrijven te besteden, daar het met nog een aantal andere stukken te zamen zou worden verstuurd.¹

In de circulaire stond het reeds bekende argument, dat zonder zelfstandig optreden in tijd van vrede de uitvoering van de oorlogstaak in gevaar kwam. Tevens echter werd het bestuur van 1909 verweten dat het te slap was geweest om niet al direct de strijd met het Oranje Kruis aan te binden en zich het werk in tijd van vrede had laten afnemen. De bond werd verweten dat hij zich niet als een overkoepelend, maar als een zelfstandig orgaan was gaan gedragen dat zich op het terrein van de aangesloten leden begaf en het Rode Kruis begon 'lam te slaan in zijn vredestaak'. De hulp bij de watersnood in Noord-Holland en Utrecht had daarbij de emmer doen overlopen. Het Rode Kruis bood de eerste hulp, waarna het Oranje Kruis arriveerde om de hulp en de leiding over te nemen.²

Fleischer kraakte zacht gezegd deze redenatie. Ten eerste had het Oranje Kruis in 1909 geen taak van het Rode Kruis afgenomen, aangezien het Rode Kruis zich pas later van het nut van een dergelijke taak bewust was geworden. Dit werd alleen al daardoor bewezen dat het toch wel zeer moeilijk voorstelbaar was dat de voorzitter van het Rode Kruis een nieuwe vereniging oprichtte met als taak een deel van het werk van datzelfde Rode Kruis. Bovendien bestond een zeer groot deel van het bestuur van het Oranje Kruis uit leden van het hoofdcomité van het NRK. Van een 'roofzuchtigen aanslag, gepleegd door het Oranje Kruis ten koste van het Roode Kruis gepleegd of te plegen, kon dus allerminst sprake zijn'.³ Sterker, het was het Oranje Kruis dat het NRK steeds sterker als hulpverlener bij rampen naar voren schoof, zo sterk zelfs dat het 'argwaan en ontevredenheid' bij enkele andere leden van de bond had opgewekt.⁴ Dat het hoofdcomité het oude hoofdcomité onvoldoende durf en gemakzucht verweet, wekte slechts Fleischers verbazing, een bewijs ervoor zag hij niet. Hij zag dan ook maar één mogelijke verklaring voor de houding van de meerderheid van het hoofdcomité in 1917, een verklaring die sinds de uiteenzettingen van Romeyn en Mijnlieff geen verbazing meer zal wekken. Het toenmalige hoofdcomité was gewoonweg 'niet bezielde door de imperialistische neigingen van de meerderheid in het tegenwoordige'.⁵

Ook voor de aantijging dat het Oranje Kruis het Rode begon lam te slaan gaf de circulaire geen enkel bewijs. Dit verbaasde Fleischer echter niet.

Dit is geheel begrijpelijk, schoon niet goed te keuren, bij het gangbare stelsel van oligarchisch beheer in het Roode Kruis, waar het Dagelijksch Bestuur bijna autocratisch alle zaken van belang afdoet zonder meer dan een enkele maal het Hoofdcomité bijeen te roepen, en gewoon is, niettemin alle officiële stukken uit te zenden met de ondertekening van het Hoofdcomité, zoodat men in de afdeelingen de overige leden dikwijls verantwoordelijk acht voor besluiten, regelingen en voorschriften, waarvan ze soms zelfs geen weet dragen.⁶

¹ a.w., p. 178

² a.w., p. 179-180

³ a.w., p. 181

⁴ a.w., p. 182

⁵ idem; Ook de collega van Mijnlieff in de redactie van *Het reddingswezen*, W.P. Wolffensperger, deelde deze visie. Wolffensperger, *Het RK en de aanstaande vrede*, p. 74

⁶ Fleischer, a.w., p. 183

Fleischer kon ook niet anders dan vaststellen dat de overeenkomst van 1912 wel degelijk een bindend karakter had gehad en dat dat ook door toenmalig secretaris Mazel, schriftelijk was vastgelegd. Toen echter na de overstroming te Lobith klachten binnenkwamen over eigenmachtig optreden van het damescomité Den Haag, bleek, buiten de leden van het dagelijks bestuur, niemand van het hoofdcomité iets van de met het Oranje Kruis gemaakte afspraak te weten. Zij achtten zich daar dan ook niet aan gebonden en eisten een herziening. Verwonderlijk is het evenwel niet dat het bestuur van het Oranje Kruis zeer verbaasd was over het gemak waarmee het hoofdcomité van het NRK gemaakte afspraken tot nul en generlei waarde bestempelde.¹ (Deze opmerkingen mogen vreemd genoemd worden, aangezien Fleischer zelf deel had uitgemaakt van de commissie van drie, die in 1914 eensgezind de overeenkomst van twee jaar eerder het predikaat 'slechts een ontwerp' had meegegeven. Had hij zijn mening herzien? Had hij toentertijd gewoon met De Waal en Wittert van Hoogland meegestemd? Of is de in de notulen opgenomen unanimité bezijden de waarheid?)

Fleischer gaf toe dat bij de watersnoodramp van 1916 door het Oranje Kruis acties zijn ondernomen waartegen een waarschuwing op zijn plaats was. Van flagrante schendingen van overeenkomsten en van machtsoverschrijding was echter zeer zeker geen sprake geweest, hetgeen 'helaas van de Roode Kruisbemoeiingen dier dagen niet gezegd (kon) worden'.² Het ging dan ook niet aan om de foutjes van het Oranje Kruis als argument te gebruiken om uit de bond te stappen.

De feitelijke grieven, door het Hoofdcomité opgerakeld, treffen dan ook naar allen schijn het hart der zaak niet. Dat is veeleer aangewezen, toen de heer Wittert in de vergadering (van 7 juli 1917. LvB) pathetisch uitriep: 'het gaat hier om de machtspositie!' De meerderheid van het Hoofdcomité (...) ziet nu de gelegenheid schoon, de positie van het Oranje Kruis voor zich zelf te winnen. Zij wil bij voorkomende rampen, zonder met iemand anders rekening te moeten houden, er het eerste bij zijn en het publiek er aan gewennen, het Roode Kruis als zijn beste rampweer te beschouwen. Dat standpunt is te begrijpen en tot op aanmerkelijke hoogte zelfs te waarderen. Maar laat men daar dan ruiterlijk mede voor den dag komen en zich niet verschuilen achter vermeende verongelijkingen, die grootendeels slechts het gevolg zijn van eigen tekortkomingen en onverschoonbare fouten.³

Fleischer achtte het standpunt van de hoofdcomité-meerderheid gevaarlijk en egoïstisch. De kans dat het Rode Kruis te veel hooi op de vork zou nemen was zeer groot, en voor een humanitair hulpverleningsorgaan gold niet in de eerste plaats het belang van de eigen vereniging, maar dat van de mens in nood. Hierbij moest, zoals ook Romeyn al naar voren had gebracht, niet vergeten worden dat de hulp bij rampen voor het Rode slechts middel, terwijl het voor het Oranje Kruis doel was. (Daarom ook attaqueerden diverse instanties een eventueel leidende rol van het Rode Kruis bij de hulp in vredestijd. Dit zou betekenen dat ook zij bij de oorlogsvoorbereiding zouden worden betrokken.)⁴

¹ a.w., p. 185-186

² a.w., p. 188

³ a.w., p. 188-189

⁴ a.w., p. 189-190; ook: Vleer, De taak van het Roode Kruis, p. 32, 34

In het Oranje Kruis?

Het ogenblik waarop Mijnlieff hoopte kwam in 1920, hetgeen hij toeschreef aan de 'breedere blik op den toestand' van het in 1917 na de reorganisatie benoemde bestuur, dat besprekingen had geopend over de hernieuwde toetreding van het NRK als 'gewoon lid' bij het Oranje Kruis. Mijnlieff deed zijn belofte gestand en sprak het 'welkom' uit.¹ Indien hij de motieven van het toenmalige hoofdbestuur van het NRK om weer aansluiting bij de bond te zoeken had gekend, zou hij daar wellicht wat terughoudender mee zijn geweest. Die motieven tonen aan dat het met de door Mijnlieff geconstateerde 'bredere blik' wel mee- dan wel tegenviel. De reorganisatie-commissie had uitgesproken dat de oorlogstaak voorop stond en dus kon volgens Mijnlieff het overige werk in eendrachtige samenwerking onder de hoede van de bond worden verricht. Het nieuwe hoofdbestuur keek daar geheel anders tegenaan. Juist omdat het met de reorganisatie-commissie instemde dat de oorlogstaak het primaat had, moest ook het andere werk het liefst enkel en alleen door het NRK worden uitgevoerd. Dit had al geconstateerd kunnen worden uit het vastlopen van onderhandelingen over hernieuwde toetreding een jaar eerder, in 1919.²

Na de uittreding moest er in het belang van de hulpverlening een overeenkomst over samenwerking worden gesloten. Eerste ondervoorzitter De Jonge had eigenlijk liever helemaal geen Oranje Kruis gezien. Het werk in tijd van vrede was immers geen algemeen werk, maar Rode Kruiswerk. Het was geen onverschillige zaak, door wie dit werk werd gedaan, 'daar toch zeer bijzonder in den laatsten tijd is gebleken hoe noodig het is voor eenen vereeniging als het Roode Kruis, welke een zeer omvangrijke en zware oorlogstaak te vervullen heeft, om ook in vreedetijd een taak te hebben, waardoor zij levensvatbaar blijft en in staat haar personeel wakker te houden en het materieel niet te doen bederven'. Juist de hulp bij rampen was hierdoor bij uitstek een taak voor het Rode Kruis, 'dat daardoor krachtig en levendig gehouden wordt voor zijn oorlogstaak'.³

Maar, ondanks zijn overtuiging dat er in Nederland maar één vereniging voor vrijwillige hulp zou moeten bestaan, te weten het NRK, opteerde De Jonge op de hoofdbestuursvergadering van 17 april 1919 toch voor overleg, omdat het Oranje Kruis er nu eenmaal was. De bond zou in zijn ogen de leiding over de hulpverlening bij binnenlandse rampen kunnen krijgen, maar het NRK zou zich nooit geheel in vreemde handen kunnen en mogen begeven omdat het materieel van het NRK hoofdzakelijk voor werk in oorlogstijd was bestemd. Hij achtte derhalve als beste oplossing dat het Oranje Kruis de beschikking verkreeg over de middelen van het NRK van de kring waarbinnen de ramp was geschied. Secretaris-generaal Dresselhuys protesteerde. Hij deelde weliswaar de kritiek van De Jonge, maar niet diens oplossing, waarin een ramp bestreden zou worden met het personeel en materieel van het Oranje, aangevuld met personeel en materieel van het Rode Kruis. In de praktijk zou dit op personeel en

¹ Mijnlieff, De bond, p. 273; C.J. Mijnlieff, 'Welkom', in: *Het reddingswezen*, 1920, p. 303-305

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 30-5-1919 (punt 8)

³ Hand., 5-5-1920, p. 24

materieel van het Rode Kruis alleen uitlopen, omdat het Oranje Kruis een overkoepelend orgaan van diverse verenigingen was en derhalve niet over eigen personeel en materieel beschikte. Het Oranje Kruis was een fictie. Dresselhuys maakte er daarom bezwaar tegen dat het NRK zich hoe dan ook, waar dan ook en wanneer dan ook onder de bond zou stellen. Het Rode Kruis deed dan het werk, maar het Oranje Kruis kreeg de lof.¹

Een jaar later bracht De Jonge de samenwerking opnieuw ter sprake, omdat anders de vredezaak van het NRK gevaar zou lopen, die blijkbaar zonder samenwerking met de andere hulpverenigingen toch niet zo soepel was uit te voeren als van te voren was gedacht. Ditmaal stemde Dresselhuys in. Hij wenste echter wel dat het Oranje Kruis aansluiting zou zoeken bij het NRK en niet andersom, waarbij je je natuurlijk kunt afvragen hoe een fictie ergens aansluiting bij kan zoeken. Nog steeds was deze hernieuwde samenwerking echter niet onomstreden. Hoofdcommissaris Collette verdedigde met verve zijn visie dat het werk in tijd van vrede in hoog aanzien stond bij het volk en dus in de ongedeelde handen van het Rode Kruis diende te zijn.²

De uit de onderhandelingen voortgekomen overeenkomst hield in dat er zoveel mogelijk zou worden samengewerkt met behoud van zelfstandigheid. In tijd van oorlog zouden de verschillende leden van de bond hun goederen ter beschikking stellen van het NRK. Ter bezegeling van de samenwerking zou er een lid van het bestuur van het Oranje Kruis zitting nemen in het dagelijks bestuur van het NRK en omgekeerd een lid van het dagelijks bestuur van het NRK in het bestuur van het Oranje Kruis. Volgens Dresselhuys beëindigde deze overeenkomst de hegemonie van het Oranje Kruis bij de hulp bij rampen.³ Hoe onduidelijk deze overeenkomst was blijkt wel daaruit dat zij de merkwaardige situatie tot gevolg had, dat iemand als Mijnlieff dacht dat het NRK weer deel uitmaakte van het Oranje Kruis, terwijl binnen het NRK zelf de mening overheerste dat er, zie de opvatting van Dresselhuys, slechts van zeer vergaande samenwerking kon worden gesproken. In ieder geval is het gezien de motieven die binnen het Rode Kruis leefden om de samenwerking weer aan te gaan en de kritiek die ondanks die motieven toch nog op die samenwerking werd geleverd, geen wonder dat enkele jaren later wederom van verwijdering sprake zou zijn. Dresselhuys gaf hiervan in zijn inleiding van het één jaar na het sluiten van de overeenkomst uitgekomen boek van Van der Mandere over het NRK in de jaren 1917-1920, al een voorproefje. Door de voorbereiding op de oorlogstaak beschikte het Rode Kruis constant over mens en materieel en dus was het het Rode Kruis dat het meest geschikt was om de leiding van het maatschappelijk werk en de hulp bij rampen in handen in te nemen.⁴ Maar hierover meer in het volgende hoofdstuk.

Samenvatting

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 17-4-1919 (punt 3)

² idem, hbv 27-3-1920 (punt 3)

³ idem, hbv 29-4-1920; Hand., 20-6-1921, p. 25

⁴ Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, p. IV-V

Ofschoon Nederland buiten de strijd bleef, was de omvang van de door het NRK verrichte arbeid nog geringer dan hierdoor verwacht kon worden. Zo werden er geen neutrale ambulances richting loopgraaf gezonden en ook bij de eerste vluchtelingenstroom werd slechts mondjesmaat een helpende hand toegestoken. Dit alles omdat Nederland eventueel toch nog partij in het gevecht zou kunnen worden en het NRK dan geheel en terstond gereed zou moeten zijn om de MGD terzijde te staan. Terzijde? Nee, niet terzijde. De in 1917 vastgelegde onderschikking aan de MGD zou ook eerder al praktisch zijn geweest. De weliswaar nog niet officiële werkverdeling: MGD bij het slagveld, het NRK daarachter, was ook in de hiërarchie al terug te vinden.

De reorganisatie van 1917 betekende het *point of no return* voor de verhouding MGD-NRK. De gestage militarisering van het NRK was in feite voltooid. Het NRK was geen humanitaire burgerinstantie meer, maar een goedkoop verlengstuk van de MGD. Het vooroorlogse NRK kan vanaf dat moment geen non-gouvernementele organisatie meer worden genoemd. Die band met de staat en het leger, en het volgens het NRK-bestuur grotere belang van hulp aan het eigen leger dan hulp aan burgers, had tot gevolg dat een deel van het bestuur de band met het Oranje Kruis wilde verbreken, typerend voor de instelling van het Rode Kruis tegenover de andere hulpverenigingen. De hulpverlening moest in alle tijden in handen zijn van, of op zijn minst worden uitgevoerd onder leiding van het Rode Kruis. Zij kregen hun zin. Dat drie jaar later de aansluiting tussen Rood en Oranje Kruis weer werd gevonden, was het gevolg van praktische problemen, niet van een fundamenteel andere instelling.

NOOIT MEER OORLOG!Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

Na een korte inleiding over de veranderingen die het internationale Rode Kruis na de oorlog onderging, en de resoluties over ontwapening en vredesstreven die in zijn naam werden ontworpen en veelal ook aanvaard, zal het NRK weer nader onder de loep worden genomen. Wat was de invloed van al die resoluties op het streven van het NRK en op zijn relatie met 'de' Nederlandse vredesbeweging? Bij het bespreken van die vredesbeweging zal ik onderscheid maken tussen de liberale, veelal het Rode Kruis goedgezinde groeperingen (secretaris-generaal Dresselhuys was hiervan een vooraanstaand lid), en de radicaleren, de antimilitaristen, die zoals in de inleiding reeds gezegd, in het begin van de jaren dertig hun wrevel in daden omzetten. Om de relatie NRK-vredesbeweging goed te kunnen schetsen, zal ik de chronologie kort verlaten en teruggaan naar de oorsprong van Neêrlands georganiseerd pacifisme: de Frans-Duitse oorlog, 1870-1871. Hoe het NRK dacht over en reageerde op de antimilitaristische acties is het onderwerp van de laatste paragraaf van dit hoofdstuk over een tijd die gedomineerd en gekarakteriseerd werd door de kreet, de verwachting of alleen maar de hoop: nooit meer oorlog.

I Het Internationale Rode Kruis

De Liga

Amerika's president W. Wilson dirigeerde in 1917 zijn leger de Atlantische oceaan over om de wereld veilig te maken voor de democratie. De inspanningen van de Verenigde Staten zouden een einde maken aan het verschijnsel oorlog. Direct gevolg was het ontstaan van internationale samenwerkingsverbanden gericht op het behoud van vrede in de beschaafde wereld. Oorlog verloor zijn status als middel tot het bereiken van politieke doelen. Soevereine staten zagen hun recht op het voeren van oorlog danig ingeperkt. De periode van het klassieke volkenrecht was ten einde.¹ Dit miste ook zijn effect op het Rode Kruis niet. Behalve dat het serieus aanvatten van vredeswerk het NRK bij de reorganisatie van 1917 was voorgeschreven teneinde aan de oorlogstaak te kunnen voldoen, noopte nu ook de stichting van de Ligue des Sociétés de la Croix Rouge te Parijs in mei 1919 tot arbeid op maatschappelijk terrein en hulpverlening bij rampen.² Het doel van deze sinds 1939 evenals het CICR te Genève zetelende Liga, was het steunen en bevorderen van het werk in tijd van vrede dat de aangesloten nationale verenigingen ondernamen. Zij was een initiatief van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en Japan, die bepaalden dat voorlopig alleen de verenigingen van de geallieerde en neutrale landen uit de eerste wereldoorlog lid konden worden. Als gevolg van hun veto-recht was voor de centrale

¹ Riesenberger, Humanität, p. 140

² 'Vredestaak van het Ned. Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1921, p. 535-538, p. 535; Voor een korte geschiedenis van de Liga, zie: Riesenberger, a.w., p. 88-114, 219-228

mogendheden Duitsland, Oostenrijk en Turkije in de nieuwe organisatie geen plaats.¹

¹ Vredestaak van het NRK, p. 535; H.Ch.G.J. van der Mandere, *De Volkenbond en zijn belang voor Nederland*, Den Haag 1920, p. 84 (noot 1); Van der Mandere, *Gedenkboek*, p. 123-124; Rombach, *De volkenrechtelijke positie*, p. 7-8; Durand, *De Sarajevo à Hiroshima*, p. 129-130

De Liga - niet los te zien van de strijd tegen het communisme -¹ werkte nauw samen met de Volkenbond. Beide poogden in ieder land een sterke Rode Kruis-vereniging te laten ontstaan, gesteund door zowel volk als regering. Om dit te bereiken was een apart artikel opgenomen in het Volkenbonds-statuuut.

Les membres de la Société s'engagent à encourager et favoriser l'établissement et la coopération des organisations volontaires nationales de la Croix Rouge, dûment autorisées, qui ont pour objet l'amélioration de la santé, la défense preventive contre la maladie et l'adoucissement de la souffrance dans le monde.²

Ondanks dat volgens A.J. Vleer, propagandist van het NRK, ook de Liga het primaat van de oorlogstaak erkende,³ moest het bestaan van twee verschillende, internationale Rode Kruis-verenigingen wel tot een competentiestrijd leiden, ook al richtte de een zich dan op de slagvelden en de ander op de hulp aan burgers. Een tweede oorzaak van de spanningen tussen het CICR en de Liga lag daarin dat de verliezers van de oorlog niet tot de rijen van de nieuwe vereniging mochten toetreden. Het CICR - dat zich in de wereldoorlog tot een morele autoriteit had ontwikkeld en in 1917 voor zijn werk de Nobelprijs voor de vrede had ontvangen - vreesde dat Rode Kruis-beginselen als neutraliteit, universaliteit en gelijkwaardigheid, hierdoor in gevaar zouden komen.⁴ Het NRK stemde met deze bezwaren in, maar nam in de personen van Collette en mr. H.A. baron van Ittersum, toch aan de eerste Liga-vergaderingen deel. Indien de neutrale landen de universaliteit van het Rode Kruis wilden redden, kon dat het best door in elk geval zelf in de Liga zitting te nemen teneinde invloed in die richting uit te kunnen oefenen.⁵

De gehele jaren twintig zijn pogingen ondernomen om de problemen tussen het CICR en de Liga op te lossen. Zo werd in 1923 een commissie in het leven geroepen met NRK-secretaris-generaal Dresselhuys als voorzitter. De bevindingen van die commissie leverden geen direct resultaat op, maar droegen wel bij aan het uiteindelijke akkoord dat vijf jaar later op de dertiende internationale Rode Kruis-conferentie te Den Haag werd gesloten. Het CICR, de Liga en de diverse nationale verenigingen zouden voortaan gezamenlijk als het Internationale Rode Kruis (IRK) door het leven gaan, met een in principe om de vier jaar te houden conferentie als hoogste orgaan.⁶ Dit

¹ Riesenberger, a.w., p. 107-108

² Hand., 17-6-1926, p. 8; Van der Mandere, De Volkenbond, p. 128 (art. 25); Van der Mandere merkte op: "Het statuut van den Volkenbond wil dus in internationale richting voor het Roode Kruis dezelfde evolutie volbrengen welke het Nederlandsche Roode Kruis in den loop der laatste jaren heeft gedaan." a.w., p. 83-84; ook: Riesenberger, a.w., p. 86-87

³ Vleer, De taak van het RK, p. 47

⁴ Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, p. 103-104; Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 57; Favez, Une mission impossible, p. 35; Willemin, Heacock, a.w., p. 26, 136-137; In 1921 was definitief de taak van het CICR omschreven, inclusief het behoeden van de hier genoemde idealen. Riesenberger, a.w., p. 28, 78, 84, 115

⁵ Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, p. 104

⁶ Rombach, a.w., p. 57-58, 94; Beelaerts van Blokland, La Croix Rouge et les Pays Bas, p. 58-60; Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 13; A. Durand, De Sarajevo à Hiroshima, p. 143-159; Arie Ben-Tov, *Facing the holocaust in Budapest*. The International Committee of the Red Cross and the Jews in Hungary, 1943-1945, Dordrecht 1988, p. 26

betekende overigens niet dat het daarna geheel koek en ei was tussen het CICR en de Liga. Er bleef van tijd tot tijd wrijving tussen de twee Rode Kruis-organisaties ontstaan. Hieraan zullen de naar het pacifisme neigende ideeën van Liga-leider Norman Davis niet geheel onschuldig zijn geweest,¹ zo min als de neiging van het CICR zich als de leidende instantie van de Rode Kruis-beweging te blijven zien. Het CICR was en bleef de morele autoriteit, de behoeder van de humanitaire traditie en doctrines.² Van der Mandere zal echter instemmend hebben geknikt. Een jaar eerder had hij immers geschreven dat 'zooals oorlogs- en vredestaak van elke nationale organisatie op zichzelf nauw in elkaar grijpen', deze beide taken ook internationaal het best door eenzelfde organisatie konden worden gediend.³

De Rode Kruis-vredesappels

De frictie tussen het CICR en de Liga betekende niet dat er, ook vóór 1928, geen gezamenlijke acties werden ondernomen. De eerste door beide instanties onderschreven verklaring was het vredesappel van 19 juli 1921, dat de bedoeling had de niet geringe wonden door de oorlog van 1914-1918 geslagen, te helen en bij te dragen aan het verminderen van de nationale tegenstellingen. Dit echter zonder de nationalistische gevoelens te kwetsen, die met de vrede van Versailles allesbehalve waren verdwenen.

Es heisst nun, im Geist der Menschen erneut die Grundsätze eines Internationalismus zu verwurzeln, der die Liebe eines jeden Bürgers zu seiner Heimatstadt, eines jeden Patrioten zu seinem Vaterland achtet, der aber auch jeden Menschen lehrt, die Rechte seiner Mitmenschen zu achten, indem man das Alltagsleben eines einzelnen durch das Licht einer universellen und vergänglichen Gerechtigkeit erhellt.⁴

Op dit appel volgde een aantal soortgelijke oproepen en bepalingen. In november 1920 had het CICR de Volkenbond al gevraagd tot een verbod van gifgas over te gaan. Een jaar later werd dit verzoek gevolgd door een oproep aan de staten een dergelijk verbod te signeren.⁵ Een van de uitkomsten van de elfde internationale conferentie (Genève 1923) was dat vredesaktie door het Rode Kruis geenszins in tegenspraak was met de bedoelingen van Dunant, Moynier en al die anderen die aan de wieg van de vereniging hadden gestaan.⁶ Op de Rode Kruisconferentie van 1925 werd vastgesteld dat de strijd tegen het gebruik van gifgas een van de belangrijkste taken van zowel de

¹ Kol. K. Metting van Rijn. Roode Kruis-aangelegenheden 1934-1938, 1945-1947, Summary of the general reports of national Red Cross societies, juni 1938, p. 4-5; Norman Davis en de zijnen legden nadruk op het voorkomen van ziekte. Het is daardoor niet verwonderlijk dat de Nederlandse gedelegeerden op de 16e Rode Kruis-conferentie te Londen 1938, in de redevoeringen van Davis een tendens richting het pacifisme meenden te horen. Het algemene gevoel was echter "het streven om als maar enigszins mogelijk te komen tot een beperking van de verwoestende gevolgen van den oorlog". a.w., p. 6-7 (curs.: LvB); ook: Favez, a.w., p. 19

² Favez, a.w., p. 19, 37; Riesenberger, a.w., p. 92

³ Van der Mandere, Gedenkboek, p. 124

⁴ A. Durand, Das Menschenrechtsdenken, p. 216-217 (citaat: p. 217)

⁵ Riesenberger, a.w., p. 146

⁶ A. Durand, a.w., p. 218

internationale vereniging als de nationale organisaties zou moeten zijn.¹ Een conferentie later (Den Haag 1928) werd de chemische en bacteriologische oorlogvoering verboden, evenals, in navolging van het Briand-Kellogg-pact, elke vorm van agressieve krijg.² Te Brussel (1930) werd de resolutie aanvaard dat verdediging tegen gifgas en verpleging van de slachtoffers van een gifgasoorlog onmogelijk waren. Dus restte het Rode Kruis niets anders dan de strijd tegen de oorlog zelf aan te binden.³

Nieuw was dit standpunt niet. Er werd in de voetsporen getreden van een door het CICR aan het begin van het laatste oorlogsjaar uitgegeven circulaire, waarin het gebruik van gifgas onomwonden werd veroordeeld. Het gas en al de andere uitvindingen van de moderne wetenschap verstoorde het romantisch beeld van de oorlog als een strijd tussen heren, die met een vast doel voor ogen alleen van die middelen gebruik maakten die voor het bereiken van dat doel noodzakelijk waren. Het CICR week hiermee af van zijn normale handelwijze van zwijgen over schendingen van het recht. Deze stap werd verdedigd door erop te wijzen dat door de nieuwe vormen van oorlogvoering ook de burgerbevolking meer en meer in de strijd werd betrokken en er het slachtoffer van werd. Met name gifgas zou ervoor zorgen dat 'de oorlog weldra niet anders zal zijn dan een werk van algemeene vernietiging zonder eenig mededogen'.⁴

Het gebruik van 'vergif of vergiftigde wapenen' was verboden in het Haags recht, evenals 'projectielen of zaken die onnoodig nadeel' veroorzaakten. Mede door het 'verschrikkelijk lijden, dat deze gassen teweegbrengen; dit aan te zien is nog erger dan de aanblik der wreedaardigste verwondingen', kon er geen twijfel bestaan over het misdadige karakter van het gebruik van gifgas. Wordt het desondanks ingezet, dan voorzagt het CICR 'een strijd, die in wreedaardigheid alles zal overtreffen, wat de geschiedenis tot dusverre aanschouwd heeft',⁵ en dat was, met de slagen bij Verdun en de Somme net achter de rug, zeer wreedaardig. Kort na de oorlog werd dit standpunt nog enkele malen herhaald, en André Durand is dan ook van mening dat zonder het Rode Kruis het zogenaamde Gasprotocol van 1925, ofschoon eigenlijk Haags terrein, waarschijnlijk niet tot stand zou zijn gekomen.⁶

Eind 1931 kwam een vergadering van volkenrechtskundigen in Genève tot de conclusie dat het meer en meer noodzakelijk werd alle energie te richten op het voorkómen van oorlog, omdat 'de relativiteit der waarde van internationale bepalingen een factor is waarmee - helaas - ook voor de toekomst terdege zal moeten worden gerekend, vooral wanneer één of meer belligerenten zich met algeheelen ondergang

¹ Riesenberger, a.w., p. 146

² 'Internationale Roode Kruis-conferentie', in: *Persdienst*, nr. 20 (28-11-1928), p. 5; J.B.Th. Hugenholtz, 'Protest van generaal-majoor Schuurman', in: *Kerk en vrede*, jrg. 5, nrs. 3-4 (juli-augustus 1929), p. 38

³ C.H. Vernède, 'Het Roode-Kruis vraagstuk', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 441-447, p. 446; 'Het Roode Kruis machteloos tegen den gasoorlog', in: *Kerk en vrede*, jrg. 6, nr. 7 (nov. 1930), p. 17; Riesenberger, a.w., p. 143

⁴ gec. uit: W.P. Wolffensperger, 'Het Roode Kruis en het gebruik van vergiftige gassen', in: *Het redding-wezen*, jrg. 7 (1918), p. 113-117, p. 113-114; De oorspronkelijke tekst is vrijwel integraal afgedrukt in: A. Durand, *De Sarajevo à Hiroshima*, p. 70-71

⁵ Wolffensperger, a.w., p. 114-115

⁶ A. Durand, *De Sarajevo à Hiroshima*, p. 76-77; ook: Willemin, Heacock, a.w., p. 23

bedreigd achten'.¹ Op de vijftiende conferentie (Tokio 1934) werd verklaard dat het Rode Kruis 'ungeachtet seiner Tätigkeit in Kriegs- und Friedenszeiten, im Rahmen seiner Aufgaben darum bemüht sein muss, jeglichen Krieg zu verhüten'. Tevens werd in Japan de wens tot uiting gebracht dat de nationale verenigingen 'mit allen ihnen zur Verfügung stehenden Mitteln ihre Aktion ausweiten, die darauf abzielt, den Krieg zu verhüten, und das Verständnis zwischen den Nationen zu fördern'.²

Japan zelf had enkele jaren eerder Mantsjoerije bezet en in de oorlog met China Rode Kruis-hospitalen beschoten,³ zoals korte tijd later Italië in Ethiopië zou doen. Dat het Italië was dat in Ethiopië de Geneefse conventie schond, weerhield het land van de Duce er niet van een aanvraag van het Ethiopisch Rode Kruis in 1935 voor lidmaatschap van de Liga te blokkeren. Die aanvraag werd, aldus het verslag van het NRK-hoofdbestuur, evenals eenzelfde verzoek van de Bond van Sovjet-Rode Kruis en -Rode Halve Maan-Verenigingen, aangehouden op grond van 'het inferieure beschavingspeil of liever van het afwijkend type van beschaving in Ethiopië'.⁴ Dit ondanks de te Brussel 1930 door allen met instemming begroete woorden 'dat eene onafwijsbare voorwaarde voor elke actie dier (nationale Rode Kruis)verenigingen bestaat in de nauwgezette toepassing van het beginsel der neutraliteit op ethisch, confessioneel en politiek gebied welk beginsel de toetreding tot die verenigingen veroorlooft van mensen van elk ras, van elken godsdienst en van elke partij, zonder uitzondering'.⁵ Het CICR daarentegen erkende het Ethiopische Rode Kruis wel.⁶

Al deze internationale bepalingen kwamen ook in de statuten van het NRK tot uiting, getuige het in 1934 opgenomen artikel 3:

Geboren te midden van oorlogsleed, gedreven door naastenliefde stelt het Roode Kruis zich ten doel, zoowel in tijd van vrede als in tijd van oorlog de menscheit te dienen door hulp te verleenen aan zieken, gewonden, zwakkeren en hulpbehoevenden en door mede te werken aan alle maatregelen, waardoor menschelijk leed kan worden voorkomen en verzacht.⁷

Zij betekenden echter geenszins dat de oorspronkelijke CICR-taak, de zorg voor de militaire slachtoffers van de oorlog, uit het oog werd verloren.⁸ Bij deze voorbereiding op de hulp in oorlogstijd speelde de verdediging tegen gifgas een grote rol, ondanks de aanbeveling van een in januari 1928 en april 1929 bijeengekomen deskundigen-commissie van het CICR (bestaande uit chemici, artsen en militairen), dat massale gasaf-

¹ Hand., 24-6-1932, p. 36-37

² A. Durand, *Das Menschenrechtsdenken*, p. 218

³ H. Pinkhof, 'China. De onschendbaarheid van de geneeskundige hulpverlening', in: *NTvG*, 1933, I, p. 2461-2462

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos, 3, hbv 29-11-1935, p. 4

⁵ Vernède, *Het Roode-Kruis vraagstuk* (Orgaan van de nat. bond), p. 446; ook: *Het NRK in WO II*, p. 48

⁶ Riesenberger, a.w., p. 131

⁷ Statuten van het NRK, 1934, art. 3

⁸ Daarvan getuigen bv. de openingswoorden van de algemene vergadering april 1933 van waarnemend secretaris-generaal M. Rutgers, arts in het Rode Kruis-ziekenhuis, hoofdbestuurslid van 1925 tot 1934 en erelid tot zijn dood in 1936: "Mocht men in November 1918 na het medeleven van zooveel ellende meenen dat dit wel de laatste oorlog (...) zou zijn geweest, thans moet men gaan twijfelen. Het Nederlandsche Roode Kruis zou zijn plicht verzaken als het naliet zich voor te bereiden op hulpverlening voor zieken en gewonden." Hand., 28-4-1933, p. 26

weeroefeningen niet gewenst waren te achten vanwege het demoraliserende effect op de bevolking.¹ Drie jaar eerder al, in 1925, hetzelfde jaar als waarin met het Gasprotocol het gebruik van gifgas werd verboden, was op de Rode Kruis-conferentie te Genève overeengekomen dat het Rode Kruis verplicht bleef, in samenwerking met de militaire en politieke autoriteiten, te blijven speuren naar middelen om het gevaar van gas teniet te doen en de bevolking een zekere gasdiscipline bij te brengen.² Op dezelfde conferentie waar dit streven hopeloos werd verklaard, Brussel 1930 dus, werd aanvaard dat de opleidingen van het Rode Kruis bij de tijd moesten blijven. Dit betekende ondermeer dat aandacht moest worden besteed aan de taak van de verpleegsters bij een aanval met chemische middelen.³ Tevens werden bepalingen aangenomen voor de verdediging tegen luchtaanvallen.⁴ Twee jaar voor de Brusselse conferentie was in Den Haag de resolutie aangenomen dat, als gevolg van zijn roeping te helpen en te helen, het de plicht van het Rode Kruis was te blijven zoeken naar middelen die de gevolgen van een aero-chemische aanval konden verzachten.⁵ Deze resolutie was voorafgegaan door de aanbeveling van de CICR-commissie van deskundigen aan de nationale comités om tot de vorming van speciale gascommissies over te gaan,⁶ en het advies aan het CICR een prijsvraag uit te schrijven betreffende de gasbescherming. Dit dus ofschoon diezelfde commissie grootscheepse oefeningen niet goed voor het moreel van de bevolking had geacht. Ondanks dat de chemische oorlog was verboden, was voorbereiding geboden. Het was immers nooit zeker dat een ieder zich aan het verbod zou houden.⁷

Al werd er herinnerd aan eerdere veroordelingen van de gifgasoorlog, Brussel 1930 betekende een terugkeer naar pragmatisch handelen. De instelling tegenover oorlog was, in vergelijking met het einde van de wereldoorlog, duidelijk veranderd. Oorlog betekende niet meer de negatie van alle recht. Elk recht, ook het volkenrecht, was op machtsmiddelen en dus op (militair) geweld aangewezen. Oorlog was weer een

¹ K.J. Hondius, 'Het wetsontwerp op de luchtbescherming', in: *De nieuwe koers*, jrg. 19, nr. 2 (febr. 1936), p. 2-4, p. 2; ook: P.H. van Rooijen, 'Bescherming tegen giftige gassen en gasmaskerade', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1933, p. 382-383. Van Rooijen, reserve-officier van gezondheid, beargumenteerde dat gasafweeroefeningen nuttig waren voor de bescherming van het individu bij kortstondige calamiteiten. Bescherming van een gehele bevolking in tijd van oorlog was echter zijns inziens onmogelijk.

² 'De medicus en de oorlog', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 134; Riesenberger, a.w., p. 146

³ A. Reineke, 'Overzicht van de werkzaamheden van de verpleegsters-commissie der XIVe Internationale Roode Kruis-conferentie, gehouden te Brussel 6-11 oktober 1930', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 3 (1930), p. 362-366, p. 363; A. Reineke, 'Uittreksel uit het rapport over de werkzaamheden van de verpleegsters-commissie der XIVde internationale Roode Kruis-conferentie, gehouden te Brussel 6-11 oct. 1930', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 40 (1930), p. 763-769, p. 764. A. Reineke was overigens de eerste vrouwelijke NRK-afgevaardigde op een Rode Kruis-conferentie.

⁴ Vleer, De taak van het RK, p. 15

⁵ Otto Muntzsch, *Leitfaden der Pathologie und Therapie der Kampfgaserkrankungen*, Leipzig 1932, voorwoord

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: *Constitution de commissions mixtes nationales pour la protection des populations civiles contre la guerre chimique* (nr. 485-28)

⁷ Lucien Cramer, 'La guerre chimique', in: *Revue internationale de la croix rouge*, 1928, p. 93-133, p. 126. Voor de rol van de nationale verenigingen in die commissies zie p. 132-133. Voor de samenstelling van de deskundigencommissie: p. 109-110 (Voor Nederland: N. Schrijver, inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht, J.T.H. van Weeren, luitenant van de artillerie, en M.F. van 't Sant, hoofd politie Den Haag)

rechtsmiddel geworden.¹

Bovenstaande instelling had zijn schaduw op de derde Geneefse conventie (1929) vooruitgeworpen. De aanleiding voor het herzien van de tweede conventie was, zoals gezegd, gelegen in de verandering van de militaire praktijk. In de eerste wereldoorlog hadden zich wederom situaties voorgedaan waarin niet in de conventie van 1906 was voorzien. Ondanks alle vredesverklaringen ontkwam ook deze conventie niet aan militaire benvloeding. Zo werden woorden als 'militaire omstandigheden' vervangen door 'militaire eisen'.² Deze aanpassing kon niet worden gecamoufleerd door zinsnedes als in artikel 3, dat 'indien mogelijk' gevechtspauzes zouden worden ingelast om opname van gewonden mogelijk te maken. Eenzelfde voorstel was al eens in 1915 vanuit Genève naar de oorlogvoerenden uitgegaan, maar toen konden de bevelhebbers vanwege de 'militaire eischen en practische onmogelijkheden' niet aan dit verzoek voldoen. H. Bakker, luitenant-generaal bd van het KNIL en legercommissaris van het NRK, beargumenteerde dat dit in een volgende oorlog niet anders zou zijn. Hierdoor zou deze schijnbaar humanitaire bepaling de militaire noodzaak geen duimbreed in de weg leggen.³ Deze opmerkingen vermochten Beelaerts van Blokland echter niet van een positief oordeel af te houden. Evenals de conventie van 1906 was die van 1929 een bewijs voor het van 'wijs overleg getuigende streven om te blijven binnen de grenzen van hetgeen in de praktijk voor verwezenlijking vatbaar is'. De aanpassing aan de oorlogsrealiteit betekende volgens de secretaris van het NRK-hoofdbestuur dan ook zeker geen achteruitgang. Zij was het gevolg van het 'nuchter en zakelijk' standpunt, dat zolang er oorlogen waren 'de militaire belangen eene overwegende rol zullen blijven spelen en dat de wereld weinig gediend is met schoonklinkende voorschriften, die gedoemd zijn eene doode letter te blijven in de vuurproef van de harde realiteit'.⁴

De veranderingen van de conventie van 1906 waren echter klein in aantal. Het belang van de conventie van 1929 ligt dan ook in de aanvulling met de kriegsgevangenen-codex. Dit was niet de eerste keer dat er beschermende maatregelen voor de kriegsgevangenen werden ontworpen. Al medio 1870 had het CICR een inlichtingenbureau opgericht, dat korte tijd later zou uitgroeien tot het van een groen kruis op wit veld voorzien Internationaal Hulpcomité voor de Kriegsgevangenen. Op de vredesconferentie te Den Haag 1899 werd bepaald dat kriegsgevangenen human moeten worden behandeld.⁵ Het Hulpcomité was echter geen lang leven beschoren en de bepalingen in Den Haag bleken onvoldoende. Het Rode Kruis bleek daarbij van oordeel dat het toch voornamelijk de zorg voor gewonde slachtoffers van de oorlog op zich diende te nemen. Hoe belangrijk de zorg voor kriegsgevangenen ook was en vanuit humanitair standpunt ook geboden, gewond waren zij veelal niet. Tijdens de eerste wereldoorlog was dit standpunt echter veranderd en liet het CICR te zamen met de Rode Kruis-organisaties van de neutrale landen diverse resoluties betreffende de

¹ Riesenberger, a.w., p. 147, 149

² H. Bakker, *De conventie van Genève van 27 juli 1929 tot verbetering van het lot van gewonden en zieken in de legers te velde*, Den Haag 1931, p. 12-13

³ a.w., p. 16-17

⁴ H. Beelaerts van Blokland, 'Een enkel woord over de conventies van Genève', in: *Tachtig jaren. Het Nederlandsche Rode Kruis 1867-1947*, p. 11-13, p. 11

⁵ Gruber, *Das RK*, p. 27, 42

krijgsgevangenen uitgaan. De oorlog had het Rode Kruis van karakter laten veranderen. Niet langer meer beperkte het zich tot hulp aan gewonde soldaten in de oorlog, maar trok het zich het lot aan van hen die leden onder de gevolgen van de oorlog en strekte zijn hulp zich in tijd daardoor ook tot na de oorlog uit.¹

Afgeronde bepalingen over bescherming van de burgerbevolking echter, zouden, ondanks de Liga en ondanks diverse besprekingen tot ver in de jaren dertig, niet voor de inval van Duitsland in Polen het levenslicht aanschouwen. Dergelijke bepalingen vielen buiten de realiteit die Beelaerts van Blokland zo gaarne in het oog hield.² Ook over een langdurende bezetting met daarbij horende geïnterneerden - om van concentratie- en vernietigingskampen nog maar niet te spreken - was niets vastgelegd. Dit zou J. van de Vosse in zijn verslag over het werk van het NRK-informatiebureau tijdens de tweede wereldoorlog, inspireren tot de opmerking dat gedurende de Duitse bezetting 'onophoudelijk ten volle de nadelen (waren) ondervonden van het feit, dat de rechtspositie van de burgergeïnterneerden en van hen die in concentratiekampen werden gevangen gehouden, in de Conventie van Genève van 1929 niet was geregeld, waardoor deze slachtoffers van den machtswaan der bezetters ten offer vielen aan willekeur en machtswellust van kampcommandanten'. Wijselijk voegde hij hier aan toe dat indien dit alles wel was geregeld, dit niet wilde zeggen dat dan de situatie beter zou zijn geweest. Daarvoor waren de schendingen van de wel in de conventie opgenomen bepalingen eenvoudigweg te talrijk geweest.³ Riesenberger schreef naar aanleiding van het verzuim in 1929 ook enige beschermende maatregelen voor de civiele bevolking op te stellen dat de conferentieleden ervoor terugdeinsden problemen aan te vatten die 'die vitalen Interessen der Staaten bzw. deren Kriegsführung' betroffen.⁴

Ondanks het bovenstaande werd in 1930 de resolutie aangenomen, die de strijd aanbod met de chemische en bacteriologische oorlogvoering. Dit mag opmerkelijk worden genoemd, aangezien zij inging tegen de wens en de overtuiging van een groot deel der militairen. Ofschoon na De Jonge de eerste burger aan het hoofd van het departement van defensie, stemde L.N. Deckers met de militaire bezwaren in. In antwoord op de SDAP'er J.H.F. Zadelhoff, die zijn ontwapeningsstandpunt staaftte door te verwijzen naar de CICR-deskundigen-commissie, had Deckers december 1929 beweerd dat 'aanwending van chemische strijdmiddelen in agressieven zin noodzakelijk' was - omdat zo een bepaald terrein tijdelijk ontoegankelijk kan worden gemaakt - en dat zeer wel het hoofd geboden kon worden aan een aanval met chemische middelen.⁵

In de redevoering van Deckers kwam zeer duidelijk het ambivalente karakter van de houding van het Rode Kruis naar buiten. Konden bewapenings- en gifgas-

¹ Riesenberger, a.w., p. 53, 71, 82, 140-141, 143

² A. Durand, a.w., p. 219

³ J. van de Vosse, *Het informatiebureau van het Nederlandsche Rode Kruis*. Verslag over zijn werkzaamheden van 1939 tot en met 1947, Den Haag 1948, p. 57

⁴ Riesenberger, a.w., p. 127

⁵ J.H.F. Zadelhoff, rede 2e kamer, in: *Verslag van de handelingen der staten-generaal, 1929-1930*, p. 1071-1074, p. 1074; L.N. Deckers, rede 2e kamer, in: a.w., p. 1242-1259, p. 1256; 'Een rekest van de Jongeren Vredesactie', in: *Kerk en vrede*, jrg. 6, nr. 2 (juni 1930), p. 17

tegenstanders hun standpunten kracht bijzetten door richting Genève te wijzen,¹ de minister van defensie deed hetzelfde. Dat gezegd werd dat volgens het IRK verdediging in een gasoorlog onmogelijk was, berustte op een misverstand. Het tegendeel was waar. Dit bewees de prijsvraag die het CICR inderdaad had uitgeschreven met beloningen voor het beste filtrerend apparaat of gasmasker, dat aan de burgerbevolking kon worden verstrekt; voor doeltreffende methoden ter verzekering van gasdichte afsluiting en luchtvoorziening voor ondergrondse schuilplaatsen, en voor het beste reagens om de aanwezigheid van mosterdgas aan te kunnen tonen.² Deze prijsvraag bewees dat de commissie van deskundigen bescherming van de burgerbevolking tegen gasaanvallen 'volstrekt niet onmogelijk' achtte. Anders had, zo bereedeneerde Deckers logischerwijs, 'het uitschrijven van een prijsvraag vermoedelijk achterwege kunnen blijven'.³ Ondanks alle internationale veroordelingen nam het NRK, overeenkomstig de aanbeveling van januari 1928, het initiatief tot en speelde daarna een leidinggevende rol in de Nationale Gascommissie, die tot taak had te onderzoeken hoe de burgerbevolking het best tegen een aanval met gas beschermd kon worden.⁴ Dit zou een nationaal belang dienen, aldus het hoofdbestuur.⁵

Dat het tweezijdig karakter van de CICR-besluitvorming, de wens om moreel leidsman te zijn en de wens om regeringen en nationale Rode Kruis-organisaties niet af te vallen, tot grote problemen leidde, zal blijken in het hoofdstuk over de tweede wereldoorlog, een oorlog waarin een duidelijk standpunt gewenst was, maar dat het Geneefse comité niet kon en/of wilde geven. Een oorlog ook waarvan de onbeschermden burgers massaal slachtoffer werden en waarin rassendiscriminatie een tot dan toe ongekennde rol speelde. Het Rode Kruis erkende geen discriminatie op grond van rassenverschillen en had dan ook geen daarop toegesneden verweermiddelen ter beschikking. Op het CICR en de *holocaust* zal echter nog uitvoerig worden ingegaan. Eerst zal de invloed van bovenstaande resoluties op, en het werk in de jaren twintig en dertig van het NRK moeten worden besproken.

¹ Zie ook: D. van Embden, 'Roode-Kruis-adviezen', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 290-291, 314-315, 326-327

² J.B.Th. Hugenholtz, 'Het Roode Kruis onmaskert zich', in: *De nieuwe koers*, jrg. 12, nr. 6 (juni 1929), p. 3; Arthur Müller Lehning, 'De reddende prijsvraag', in: idem, *Politiek en cultuur*, Den Haag z.j. (1930), p. 108-116 (oorspr. mei 1929), p. 111-112

³ Deckers, a.w., p. 1256

⁴ Het NRK, p. 54

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175, 18-10-1928: Hoofdbestuur NRK aan chef generale staf

II Het NRK in het interbellumFout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

Het vredeswerk

De jaren na de eerste wereldoorlog waren jaren van grote filantropische activiteit. Het NRK verleende voedselhulp aan de bevolkingen van Wenen en Boedapest. In samenwerking met het Nansen-comité, de nationale Volkenbondsafdeling voor hulp aan door hongersnood of deportatie bedreigde bevolkingsgroepen, werd in het begin van de jaren twintig gepoogd de hongersnood in de Sovjet-Unie enigszins te stillen. Dit was 'een eerste gevolg van de sociale heerlijkheden, die het nieuwe bewind aan het arme Russische volk bracht', aldus de schrijver van *Het Nederlandsche Roode Kruis* vijftien jaar later,¹ vergetend dat de blokkade van de jonge staat daarbij ook een woordje had meegesproken. (De voedselhulp was overigens begonnen door de Women's International League for Peace and Freedom, van ondermeer Aletta Jacobs.)² In de buurt van Berlijn werd een *Kinderheim* opgericht en de voedselcrisis in Saksen en Thüringen (1923-1925) werd de oorlog verklaard.³ In eigen land werd hulp verleend bij de watersnoodramp in het land van Maas en Waal tijdens de jaarwisseling 1925-1926, bij de stormramp in Borculo en bij een eender natuurfenomeen te Neede en Eibergen.⁴

Dit soort werk werd echter ook al vóór de oorlog verricht. Gezocht werd naar nieuwe ontplooiingsmogelijkheden en vandaar dat op de algemene vergadering van 20 juni 1921 een discussie ontstond over, zoals Van der Mandere het noemde, 'datgene wat tot uitvoering eener meer systematisch opgezette vredestaak van de vereniging werd gerekend'.⁵ Vastgelegd werd dat het werk aanvullend van karakter moest zijn. De aandacht diende zich te concentreren op hulp die nog niet, of (in bepaalde streken) nog niet voldoende door andere verenigingen werd verleend. Op het moment dat dit wel het geval was moest en zou het NRK zich terugtrekken.⁶ Samenwerking met andere organisaties stond hierbij voorop, omdat het uit afzonderlijk optreden voortkomend dubbel werk niet in het belang van de slachtoffers was en bovendien de voorgeschreven samenwerking bij rampen en in oorlogstijd, als het NRK de leiding in handen had, zou benadelen.⁷

¹ Het NRK, p. 65; Het ondanks alle neutraliteit overduidelijk anticommunisme van het NRK kwam na de oorlog goed tot uiting in het bestuursvoorzitterschap van voorzitter F.H.A. de Graaff - tevens directeur van Van Gelder Papier, voorzitter van zowel het Centraal Sociaal Werkgeversverbond als van de Stichting van de Arbeid en lid van de Sociaal Economische Raad - van de (grotendeels geheime) Stichting Vrede en Vrijheid, en van de Stichting Volk en Verdediging - regent: prins Bernhard. Deze stichtingen hadden in feite maar één taak: het dwarsbomen van de CPN. Paul Koedijk, 'De koude burgeroorlog in Nederland', in: *Vrij Nederland*, 18-7-1992, p. 24-32, met name: p. 28, kolom 1, p. 32, kolom 2; Ook de nooit gepubliceerde "concept-standaard-rechtzetting" *Pro en contra het Roode Kruis*, is anticommunistisch van toon. "In een bolsjewistisch heilstaat (...) is er geen ruimte (...) voor de uitoefening van liefdadigheid, voor de uitoefening van de prachtigste menselijke eigenschappen, die van offervaardigheid, naastenliefde, hulpbetoon." Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 153, 3-4-1939, *Pro en contra het Roode Kruis*, p. 4

² Lewer, Physicians, p. 49

³ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 73-74; Verspijck, Het NRK 1867-1967, p. 124-127

⁴ Rombach, a.w., p. 74-75; Verspijck, a.w., p. 127-128

⁵ Van der Mandere, Gedenkboek, p. 88

⁶ a.w., p. 88-89; Hand., 20-6-1921, p. 26

⁷ Verzameling van KB's, 1e vervolg (1928), p. 4

Er werd een commissie in het leven geroepen die op de algemene vergadering een jaar later haar bevindingen presenteerde. De zorg voor de volksgezondheid en de bestrijding en preventie van ziekte moest voorop komen te staan. Tevens moest worden geprobeerd sympathie te verwerven bij de jeugd en moest, in samenwerking met het Groene Kruis, bij de verpleegstersopleiding meer aandacht aan hygiëne worden besteed.¹ Evenals het jaar daarvoor werden de voorstellen zonder hoofdelijke stemming aanvaard.²

Als gevolg van dit alles nam het NRK, samen met het Witte Kruis, zitting in de Commissie ter Malariabestrijding Noord-Holland, en assisteerde het in het gevecht tegen difteritis in Den Haag en Leiden. Ter onderdrukking van de toenmalige volksziekte nummer één, tuberculose, nam het Rode Kruis het protectoraat op zich van de parkherstellingsoorden en werd vanaf het begin financiële steun verleend aan De Zonnestraal, een stichting van het diamantbewerkersfonds Nieuwe Levenskracht. De Zonnestraal, arbeidskolonies voor (gewezen) tuberculoseliiders, was voortgekomen uit een studie over de vraag hoe door arbeidstherapie uit de sanatoria ontslagen patiënten weer in het maatschappelijk leven teruggebracht konden worden. De kolonies stonden onder toezicht van de voormalige leidsman van de diamantbewerkersbond 'Ome' Jan van Zutphen,³ waarschijnlijk toentertijd de enige sociaal-democraat met enig gezag in het NRK. Die vereniging werd in linkse kring veelal met argus-ogen bekeken,⁴ zonder dat overigens het doel van het Rode Kruis op zich ter discussie werd gesteld. De enigen die dat deden waren de linkse pacifisten, maar over hen komen we nog te spreken.

Dresselhuys benadrukte in 1921 vanzelfsprekend de humanitaire inhoud van de argumenten die tot het aanvaarden van bovenstaand vredeswerk hadden geleid, al was een zekere mate van eigenbelang daar niet vreemd aan geweest. Zonder andere verenigingen in de wielen te rijden hoopte hij dat het maatschappelijk werk en de hulp bij rampen bij zouden dragen aan de groei van het NRK tot 'een groote vereeniging op democratische grondslag, waarvan iedereen als het ware lid is'.⁵ Om tot vergroting van het ledental te komen werd wederom een commissie in het leven geroepen, waarvan ondermeer Van Zutphen deel uitmaakte.⁶ Dat Van der Mandere aan dit alles toevoegde dat het ledental ook veel te laag was gezien het belang van de taken die het NRK had te vervullen,⁷ richt de aandacht op de belangrijkste van die taken, de (voorbereiding op) de hulp in oorlogstijd. De NRK-chroniqueur benadrukte dat al het werk in tijd van vrede werd uitgevoerd om in staat te kunnen zijn de oorlogstaak te vervullen. Dit diende 'bij de beschouwing van het Roode Kruis te blijven voorop

¹ Van der Mandere, a.w., p. 89

² Hand., 20-6-1921, p. 47; Hand., 3-7-1922, p. 40

³ Verspijck, a.w., p. 130; Rombach, a.w., p. 76-78

⁴ Een voorbeeld hiervan was de - vanzelfsprekend door het NRK verworpen - beschuldiging van het dagblad *Het volk* dat in oktober 1929 een combine was ontstaan tussen de katholieke bazen, zoals werkgevers in die tijd nog heetten, en de Maastrichtse Rode Kruis-afdeling, om een staking te kunnen breken. In de tweede kamer maakte RKSP-afgevaardigde H.S.M. Hermans zich behoorlijk boos over dit bericht. Verslag handelingen staten-generaal, rede H.S.M. Hermans, 2e kamer, 27-11-1930, p. 852

⁵ Hand., 20-6-1921, p. 28

⁶ Van der Mandere, a.w., p. 89

⁷ idem

staan'.¹ Ontdaan van alle fraaie woorden komt dan ook onherroepelijk naar voren dat na de oorlog en door de stichting van de Liga weliswaar aard en hoeveelheid van het werk in tijd van vrede veranderden, maar dat, ondanks alle vredesverklaringen van Volkenbond en IRK, de achterliggende motivatie gelijk was gebleven. Dit werd door hoofdcommissaris Collette bij de algemene vergadering van 1922 nog eens expliciet naar voren gebracht,² en was door prins Hendrik een jaar eerder ook al volkomen duidelijk gemaakt.

Voor onze Vereeniging is het heden een belangrijke dag. Immers zoo straks zal U de vredestaak van het Nederlandsche Roode Kruis worden voorgelegd, waaromtrent de Vereeniging zal hebben te beslissen. Ik behoef U wel niet te zeggen, van welk buitengewoon belang een vredestaak voor onze Vereeniging is. Slechts wanneer het Nederlandsche Roode Kruis in vollen vredestand zich kan wijden aan zijne ontplooiing, beschikken kan over voldoende en goede personeele en materiële hulpkrachten, kan het voor de onverhoopte oorlogstaak berekend zijn.³

Weerwerk hiertegen werd niet gegeven, ook niet door Dresselhuys, toch, evenals Van der Mandere, een vooraanstaand lid van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (VvVV), de opvolger van de Nederlandsche Anti-Oorlog Raad (NAOR). Integendeel. Ook Dresselhuys wees er op, aldus Van der Mandere, dat het vredeswerk in het verlengde van de oorlogstaak moest liggen, dus 'in het gebruik maken van het materieel, dat er is voor verzorging van zieken, in opleiding van helpsters en transportcolonnes e.d., die later tevens dienstbaar gemaakt kunnen worden aan de oorlogstaak'.⁴

Dat het vredeswerk in dienst moest staan van de oorlogstaak, kwam goed tot uitdrukking in de voorgeschiedenis van het in oktober 1933 door de legertop tegenover een gewillig hoofdbestuur uitgesproken verlangen de algehele verzorging van de gewonde en zieke militairen in het evacuatiegebied op zich te nemen. Een geschiedenis die eveneens bewijst dat de na de tweede wereldoorlog gegeven verklaring als zou dit verlangen zijn voortgekomen uit het in januari 1933 aanvaarde kanselierschap van Adolf Hitler⁵ - hetgeen gezien het vroege tijdstip toch al hoogst onwaarschijnlijk was - als bezijden de waarheid moet worden afgewezen. In flagrante schending met de toezeggingen aan hen die bij de reorganisatie van 1917 hadden gewaarschuwd een vereniging van vrijwilligers niet met een te groot arbeidsveld op te zadelen, besloot in juni 1919 het hoofdbestuur zoveel mogelijk aan de wens van de opperbevelhebber tegemoet te komen, dat het NRK een grotere taak in oorlogstijd op zich zou nemen. Reeds toen was van de algehele hulpverlening in het evacuatiegebied sprake.⁶ Nieuw was dit verzoek niet. In feite werd er niets anders gezegd dan hetgeen op de algemene vergadering van 1915 ook al eens naar voren was gebracht.

¹ a.w., p. 88

² Hand., 3-7-1922, p. 43: "De oorlogstaak moet in vredestand ernstig voorbereid worden; de beste voorbereiding is het aanvaarden en vervullen van eene uitgebreide vredestaak."

³ Hand., 20-6-1921, p. 6

⁴ Van der Mandere, a.w., p. 88

⁵ Zie bv.: Het NRK in WO II, p. 52

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, hbv 21-6-1919; Algemeen hoofdkwartier, dossier 1271: IGDL aan opperbevelhebber (30-5-1919), opperbevelhebber aan hoofdbestuur NRK (11-6-1919)

Tot de taak van het Nederlandsche Roode Kruis in oorlogstijd behoort niet alleen het verleen van hulp aan de gewonden aan het front, doch ook om te zorgen dat achter het front over de noodige inrichtingen, medisch- en verplegend personeel, enz., kan worden beschikt om die gewonden en eventueel ook zieken, te kunnen behandelen en verplegen en op deze wijze eene aanvulling te worden van den Militairen Geneeskundigen Dienst.¹

Het inrichten van dergelijke noodziekeninrichtingen diende in vreedetijd te geschieden. Toentertijd werd van de voor inrichting bestemde gebouwen een lijst naar de militaire autoriteiten gestuurd, die er twee op militaire gronden afkeurden.²

Dresselhuys kon begin 1921 aan het legerbestuur berichten dat het Rode Kruis inderdaad de verzorging der gewonden in de evacuatiegebieden op zich zou nemen, mits de daarvoor benodigde financiële middelen vrijgemaakt zouden worden. Aan dit laatste nu werd ernstig getwijfeld, al werd dit in de brief niet vermeld. Wellicht dat het NRK-bestuur zich daarom vrij voelde pro forma aan de verlangens toe te geven.³ Deze bedenkingen beletten Dresselhuys niet om het verzoek van het ministerie van oorlog op de algemene vergadering van juni 1921 bekend te maken, evenwel zonder vermelding van de hoofdbrekens die het het hoofdbestuur bezorgde. Vraagtekens of niet, het verzoek op zich vervulde hem met trots.

Dit is een taak van groote betekenis en om daarvoor paraat te zijn in tijd van oorlog, moeten wij ons in tijd van vrede beter inrichten dan thans. Ook in verband met dat wat wij verplicht zijn te doen, nu wij ons ingevolge de toetreding van Nederland tot den Volkenbond hebben aangesloten bij de Ligue des Sociétés de la Croix-Rouge, moeten wij onze binnenlandsche organisatie zoo krachtig mogelijk maken en om dat te kunnen doen, is het gewenscht, dat wij thans een vredestaak scheppen, omdat dit het werk van en de belangstelling in de Afdeelingen krachtig kan verhoogen.⁴

Vergissen echter is menselijk. De vraag om ruimere financiële middelen werd terzijde geschoven, maar de besprekingen gingen door. Na diverse vergaderingen kon generaal-majoor Th.J.H. Snijders, tweede ondervoorzitter van het NRK, een rapport op het bureau van de minister van oorlog deponeren,⁵ dat leidde tot de *Regeling van de taak van de vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*. Deze regeling is niet los te zien van de algehele modernisering die het Nederlandse leger in die dagen onderging en die ondermeer een inkrimping van de MGD behelsde.⁶ In tijd van oorlog behelsde de regeling dat het NRK in het operatiegebied 'naar vermogen aan de wenschen van de militaire chefs te gemoet (zou) komen'. Van de hulp van het Rode Kruis zou 'naar behoefte gebruik worden gemaakt'.⁷ Ook in de evacuatiegebieden berustte het toezicht op de hulpverlening bij het hoofd van de MGD, maar die kon zich laten vertegenwoordigen door de hoofdcommissaris van het NRK of door al dan niet gepensioneerde

¹ Hand., deel XXV, p. 64

² a.w., p. 64, 66

³ Algemeen hoofdkwartier, dossier 1271, Dresselhuys aan chef gen. staf, 28-2-1921

⁴ Hand., 21-6-1921, p. 14

⁵ Hand., 3-7-1922, p. 17

⁶ P. van Putten, 'Terugblik op 150 jaar geneeskundige verzorging van de Nederlandse militair', in: *Ons leger*, dec. 1964, p. 2-4, p. 4

⁷ Verzameling van KB's (1927), p. 40-52, met name: p. 42

hoofdofficieren van gezondheid.¹ Ter voorbereiding op de oorlogstaak ontving het hoofdbestuur in tijd van vrede van de inspecteur van de MGD der landmacht 'aanwijzingen omtrent de diensten, welke in oorlogstijd van het N.R.Kr. gevraagd kunnen worden, en voorts alle inlichtingen, welke kunnen bijdragen tot een spoedige en doelmatige uitvoering daarvan; omgekeerd zal het Hoofdbestuur genoemde inspecteur op de hoogte houden van de getroffen voorbereidingen, waartoe ook te rekenen de wijze van verdeling van arbeid tusschen het N.R.Kr. en de daaronder werkende toegelaten vereenigingen'.²

Alleen een geheel nieuwe organisatie, aldus ondervoorzitter H. Loudon op de algemene vergadering 1923, kon die nieuwe taak naar behoren uitvoeren. Dresselhuys nam het woord over:

Er is eene commissie gevormd om dit punt te bespreken. Er hebben reeds vele besprekingen plaats gehad met den vorigen Inspecteur van den Geneeskundigen Dienst der Landmacht. Ook zijn er met het Departement van Oorlog besprekingen gevoerd en nog te voeren. Er zit verbazend veel vast aan deze 'taak': artsen, transportcolonnes, vrouwelijk personeel. Eerst moet omtrent al deze uitgebreide kwesties meer vastheid, meer regeling zijn, voordat men verder kan gaan. Men moet eerst weten hoe men staat en wat te bereiken is. Daarom zijn die besprekingen voorlopig geschorst, doch ze zullen moeten worden voortgezet.³

Maar, geachte heer Dresselhuys, wat moet er wel niet allemaal door onze vereniging van vrijwilligers worden gedaan voor deze taak? Hebben wij niet een te grote opdracht aanvaard?

Die geheele uitgebreide oorlogstaak is niet door ons gevraagd, maar werd ons eenvoudigweg opgelegd. Wij hebben terstond onze opmerkingen over en bedenkingen tegen die nieuwe uitgebreide taak kenbaar gemaakt. Tegenover deze zwaren last, die ons is opgelegd, is ook een zeer groote steun van het Departement van Oorlog noodig. Wij zullen moeten hebben meer medici, helpsters, transportcolonnes enz., en ook natuurlijk meer geld. Wij moeten zorgen dat zij, die bij het Roode Kruis werken, ontslagen zijn van militaire dienst. (...) Het is wel zeer eervol dat ons die taak gegeven wordt, maar een langdurig voorafgaand overleg enz. is absoluut noodig.⁴

En hoe is momenteel de stand van zaken?

Wij zijn natuurlijk op dit oogenblik nog niet geheel bereid voor een mogelijke oorlogstaak. (...) (Echter) al het vredeswerk van thans is alles dienstbaar aan de oorlogstaak. (...) Het verder ontplooiën van de vredestaak is eigenlijk niets anders dan eene voorbereiding voor de oorlogstaak. Het een vult het ander aan.⁵

De voorstellen van de commissie werden met 113 tegen 38 stemmen aanvaard.⁶ In het KB van 1925 zou officieel worden vastgelegd dat het NRK zich in geval van oorlog zou belasten met de verzorging der zieken en gewonde soldaten in de evacuatiegebieden

¹ a.w., p. 44

² a.w., p. 50

³ Hand., 15-6-1923, p. 36

⁴ a.w., p. 38

⁵ a.w., p. 39

⁶ a.w., p. 48

voor zover dat door de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht werd verlangd.¹ Zoals gezegd werd dit verlangen acht jaar later geuit.

Ofschoon bedekt, is de opvatting dat het vredeswerk het voorspel voor de oorlogstaak vormde in het voornoemde KB en de daaruit volgende veranderingen in statuten en reglementen, terug te vinden. Zo stond in de nieuwe statuten in artikel 20 dat bij het verrichten van maatschappelijk werk de afdelingen rekening moesten houden met de door het hoofdbestuur aan te geven algemene beginselen.² Die beginselen nu hielden in dat het begrip 'maatschappelijk werk' - onderdeel van het veel ruimere 'vredeswerk', al werden die twee regelmatig door elkaar gebruikt - beperkt diende te worden opgevat. Het moest worden onderscheiden van het werk ter voorbereiding op de oorlogstaak in strikte zin (de zorg voor voldoende mensen en materieel), van het werk van het informatiebureau, van de propaganda, en van het verlenen van de hulp bij rampen. Het omvatte kortom slechts dat werk op maatschappelijk gebied dat nog niet of onvoldoende door anderen werd verricht; dat de belangstelling in het NRK in dagen van vrede vast kon houden, en dat geschikt was 'om de praktische waarde van het Roode Kruis te verhoogen'.³ Met andere woorden, al het werk op maatschappelijk gebied dat, hoe nuttig ook, niet tot de verhoging van de praktische waarde van het NRK leidde, mocht niet door de afdelingen worden ondernomen, dus ook niet 'zuivere philanthropie of armenzorg'. De praktische waarde van het NRK lag namelijk 'in zijne paraatheid om onmiddellijk en met volle kracht te kunnen optreden bij oorlog en rampen'.

Met het oog op de moderne oorlogvoering en de daarbij aangewende strijdmiddelen, kan aan die onmiddellijke gereedheid van het Roode Kruis niet genoeg waarde worden gehecht. (...) Maatschappelijk werk dat geschikt is om de praktische waarde van het Roode Kruis te bevorderen, zal dus in de eerste plaats omvatten allen arbeid, die ertoe strekken kan de geoefendheid en het plichtsbesef te verhoogen bij de verpleegsters, de helpsters en de leden der Transportcolonnes.⁴

Het was kortom de samenwerking met het ministerie van oorlog die bovenal tot werk in vredestijd, maatschappelijk en anderszins, noopte. Dat mocht echter niet op de voorgrond worden geplaatst. Dresselhuys:

Wij allen weten, dat de Nederlanders zeer weinig militairistisch zijn, zoodat wij, komende alleen met een zuivere oorlogstaak weinig succes zullen hebben.⁵

Deze aanbeveling was niet aan dovemansoren gericht. Meer en meer kwam bij de propaganda de nadruk op het werk in vredestijd te liggen,⁶ zeker toen in de jaren dertig de strijd met de radicaal pacifistische Jongeren Vredesactie (JVA) uitbrak, een strijd waarbij de steun van de in linkse, antimilitaristische kring onverdachte Van Zutphen zeer goed uitkwam. In een rede augustus 1944 zei Offerhaus, bestuurslid van

¹ Bakker, Het NRK, p. 821

² Verzameling van KB's (1927), p. 24

³ Verzameling van KB's, 1e vervolg (1928), p. 2-3

⁴ a.w., p. 3-4 (citaat: p. 3)

⁵ Hand., 20-6-1921, p. 28

⁶ Zie bv.: Hand., 12-6-1931, p. 30; Molenaar, Het RK in Amsterdam, p. 47

1934 tot 1945 en erelid van 1943 tot 1962, dat om de grieven van de JVA te ontzenuwen de vrede taken van het NRK werden benadrukt en 'de door den steun aan "Zonnestraat" ontstane relaties met Jan van Zutphen opzettelijk gecultiveerd'.¹

De oorlogstaak werd verzwegen, als vredeswerk in oorlogstijd of zelfs als een anti-oorlogs-taak voorgesteld.² Naar buiten toe deed het NRK het voorkomen of de hulp in tijd van oorlog een voortzetting was van de hulp in dagen van vrede, in plaats van andersom, hetgeen ook uitkwam in het reeds genoemde artikel 3 van de statuten van 1934. In ieder geval de hoge echelons van de vereniging zelf echter stond de waarheid van de woorden van generaal-majoor van gezondheid N. Schrijver, tweede ondervoorzitter van 1924 tot 1929, dat nooit genoeg herhaald kon worden dat 'de oorlogstaak van het Rode Kruis gesteld moet worden **boven** de vrede taak', buiten elke discussie.³ Dit had enkele bizarre consequenties. Zo werd het geld ingezameld ten behoeve van de volkshygiëne tevens aangewend ten bate van de transportcolonnes. Volgens Dresselhuys zou zo voor zowel de oude als de nieuwe taak van het NRK het nodige kunnen worden gedaan.⁴

Het NRK zelf zal het bizarre van deze consequenties niet hebben ingezien, voortkomend uit de reeds vermelde definitie van vredeswerk, zoals de gangbare betiteling was geworden, als werk *in tijd van vrede*. Dit kwam overduidelijk naar voren in het achttal punten dat de afdelingen op de algemene vergadering van 1921 als mogelijk vredeswerk presenteerden. Naast de bestrijding van tuberculose en de verzorging van zwakzinnigen, stond de opleiding en oefening van helpsters en transportcolonnisten,⁵ en Van der Mandere bracht bij zijn opsomming van het verrichte vredeswerk ook 'het voortdurend en volijverig oefenen door de transportcolonnes, die ook aan praktische militaire oefeningen als b.v. van den landstormdag op de Vugther heide deelnamen', naar voren.⁶ Al deze zeer uiteenlopende verrichtingen werden vredeswerk genoemd en al dit werk werd dus primair aangevat om de belangstelling voor het Rode Kruis in vredesdagen vast te houden, het ledental te doen stijgen en (daardoor) beter tot uitvoering van de oorlogstaak in staat te zijn.

Voorbereiding op de oorlog

De transportcolonnes

Bij de voorbereiding op de hulp in het evacuatiegebied stipte Dresselhuys al terloops het vrijstellen van militaire dienst voor de transportcolonnisten aan. Dit was meer dan een losse opmerking. Op de vergadering van 3 juli 1922 was het volgende voorstel van de afdeling Valkenburg, betreffende de transportcolonnes, bediscussieerd:

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 30, dbv 24-8-1944

² P. Peverelli, 'De taak van het Rode Kruis in oorlogstijd', in: *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, afl. 9, deel 75 (1935), p. 718-728, p. 719-720

³ Hand., 17-6-1926, p. 73

⁴ Hand., 3-7-1922, p. 38

⁵ Van der Mandere, a.w., p. 88

⁶ a.w., p. 91

Overwegende, dat sinds het eindigen van den wereldoorlog de belangstelling voor de transportcolonnes zeer begint te verslappen, zodat het te voorzien is, dat binnen eenigen tijd deze nog slechts op papier zullen bestaan; overwegende, dat naar middelen moet worden gezocht om jonge mannen te bewegen zich vrijwillig bij deze colonnes te verbinden; geeft de Algemeene Vergadering in overweging: den Minister van Oorlog voor te stellen aan een beperkt aantal dienstplichtigen (hetzij bij de Militie of Landweer, hetzij bij den Landstorm) faciliteiten te verleen ten opzichte van de vervulling hunner militaire plichten, hetzij terstond, hetzij in de toekomst, indien zij zich vrijwillig verbinden bij een transportcolonne van het Nederlandsche Roode Kruis, een diploma wegens bekwaamheid in het verleen van eerste hulp bij ongelukken verkrijgen en getrouw de voorgeschreven oefeningen enz. bijwonen.¹

De arts mevr. Nève van de afdeling Valkenburg, lichtte het voorstel, dat door het dagelijks bestuur al was begroet, nader toe. Het was haar gebleken dat het de laatste jaren moeilijker was geworden het enthousiasme van de transportcolonnisten op te wekken 'tenzij b.v. bij een bezoek van Zijne Koninklijke Hoogheid'. Door het werk in vreedstijd was echter ook in dagen dat de wapens rustten een goede colonne vereist. Door puur aan menslievendheid te appelleren zou dit nooit lukken, dus moesten er gunsten tegenover staan. Jongelui zou men kunnen paaïen met het vervullen van hun dienstplicht als transportcolonnist. Dat had meteen het voordeel dat zij dan 'eenigszins onder militair verband' zouden staan. Zoals het nu was hing het vervullen van de colonneplichten teveel af van het overwicht van de toevallige colonneleider. In militair verband gebracht kon de vervulling van de dienstplicht als stok om mee te slaan, achter de hand gehouden worden.²

Collette verheugde zich over het voorstel-Valkenburg. Alvorens er expliciet op in te gaan, legde hij, in navolging van Dresselhuys een jaar eerder,³ aan de hand van een reeks cijfers betreffende de eerste wereldoorlog uit, hoe onmisbaar, 'uit het oogpunt van legerorganisatie',⁴ de Rode Kruishelpers, -helpsters en -transportcolonnisten waren. Bij de bespreking van het voorstel van Nève beklemtoonde hij dat het onderwerp niet nieuw was. In de toelichting op de landstormwet van 1910 had de regering reeds bepaald dat de landstormplichtigen hun dienst bij het NRK konden vervullen, een mogelijkheid die bij de mobilisatie ook inderdaad door enkelen was aangegrepen. De begin 1922 van kracht geworden dienstplichtwet had hier echter een eind aan gemaakt. Wellicht dat nu bepaald zou kunnen worden 'dat de z.g. **buitengewone** dienstplichtigen, die zich in vreedstijd verbinden als transportman, in tijd van oorlog voor geen andere dienst bestemd zullen worden'. Bovendien konden vrouwen zich aansluiten bij de nieuwe, vrijwillige landstorm 'voor diensten, waarvoor zij geschikt zijn', waarbij Collette vanzelfsprekend aan verpleegactiviteiten dacht. Daarvoor zou een regeling kunnen worden getroffen 'betreffende samenwerking van Roode Kruis en Vrijwillige Landstorm'.⁵ Hij stemde met Nève in, 'dat de transportcolonnes op den duur op de bestaande wijze moeilijk in stand zijn te houden'. Er moest

¹ Hand., 3-7-1922, p. 6-7; De landweer was een militair reserve-onderdeel, opgericht bij de landweerwet van 1901, ter vervanging van de schutterij. Na acht jaar militie-dienst, was men zeven jaar landweerplichtig. In 1922 werd de landweer afgeschaft.

² a.w., p. 41-42 (citaat: p. 42)

³ Hand., 20-6-1921, p. 49-50

⁴ Hand., 3-7-1922, p. 42

⁵ a.w., p. 44-45; ook: Van der Mandere, Gedenkboek, p. 103

dus wel een oplossing gevonden worden in de richting die zij had aangegeven. Collette had daarover met de militaire autoriteiten overleg gevoerd, 'maar om deze zaak goed te behandelen, moeten wij afwachten het antwoord van het Departement van Oorlog op een brief betreffende de uitvoering van de oorlogstaak van den Inspecteur van den Geneeskundigen Dienst'. De oorlogstaak van het NRK zou namelijk zeer omvangrijk worden, 'mede in verband met mogelijke inkrimping van den Militairen Geneeskundigen Dienst'.¹ Prins Hendrik voegde hier aan toe dat het hoofdbestuur het voorstel-Valkenburg 'om de transportcolonnes van het Roode Kruis geheel militair te maken' gaarne zou overwegen.

Als het Ministerie daarbij wil helpen, zal dit een groot voordeel zijn; dan komt er tevens de noodige discipline in. Wanneer de transportcolonnes militair geregeld zijn, zal het ook veel beter gaan.²

Behalve de beide bestuursorganen stonden ook de meeste afdelingen sympathiek tegenover de denkbeelden van Nève en de haren, al wees Dresselhuys erop dat vrijwilligheid op zich beter was dan dwang, zoals het idee om buitengewoon dienstplichtigen in de colonnes op te nemen, al was dat dan op vrijwillige basis, werd gezien. Het zou jammer zijn indien met het vrijwillig karakter ook de toewijding zou verminderen. Alleen indien er niet genoeg vrijwilligers gevonden konden worden, zouden andere middelen overwogen moeten worden. Al met al echter zou het hoofdbestuur 'als de Minister iets gevoelt voor het denkbeeld', het voorstel alle mogelijke steun verlenen.³

Het daaropvolgend overleg met het ministerie van oorlog leidde tot de toezegging twee jaar later dat buitengewoon dienstplichtigen, dienstplichtigen die in normale omstandigheden niet werden opgeroepen, hun tijd bij het NRK konden vervullen.⁴ Desondanks kwam Nève in 1925 op de kwestie terug. De toezegging ging haars inziens niet ver genoeg. Het was de taak van het NRK hulp te verlenen onder de MGD. Het was dus in de eerste plaats verantwoordelijk voor hulp aan de Nederlandse soldaat. Daarom moest er niet alleen vaker in militair verband geoefend worden, maar bovenal een maatregel worden ontworpen 'welke maakt, dat de **leiders** en de **besturen** der diverse Roode Kruis-Afdeelingen **autoriteit** over hunne colonnes verkrijgen en wel door de leden te brengen onder militair verband'. Het vervullen van de buitengewone dienstplicht bij het NRK was een lapmiddel. Zij beval het hoofdbestuur dan ook aan een commissie te benoemen, die bestond uit enkele afgevaardigden van afdelingen met transportcolonnes, leiders van die colonnes, alsmede enkele leden van het hoofdbestuur, om 'te bepleiten en met bewijzen te staven bij den Minister van Oorlog, de urgentie van ons verzoek om den transportcolonnes vrij van dienstplicht te stellen; in aanmerking nemende, dat een zoo vlug en goed mogelijk georganiseerd transportwezen den Nederlandschen soldaat **behoort te worden verzekerd**'.⁵

Er was een nieuw voorschrift gekomen voor de opleiding van de transport-

¹ Hand., 3-7-1922, p. 45

² idem

³ a.w., p. 51; ook: Van der Mandere, a.w., p. 103-104; Lucardie, De transportcolonnes, p. 13

⁴ Hand., 15-6-1923, p. 25-26; Hand., 20-6-1924, p. 72

⁵ Hand., 7-7-1925, p. 58; ook: Van der Mandere, a.w., p. 104

colonneleden, met name door toedoen van Woltman, naast secretaris-generaal van het departement van oorlog, waarnemend secretaris-generaal van het NRK. Dresselhuys had kort daarvoor ontslag genomen, na door overigens slechts een enkeling gedeelde kritiek op de tijd die hij, leider van de liberale Vrijheidsbond, aan politieke activiteiten kwijt was.¹ Het nieuwe voorschrift had, aldus Collette, nogal wat voeten in de aarde gehad, omdat 'verschillende bepalingen aan inzicht en goedkeuring van militaire autoriteiten onderworpen moesten worden'. Hetgeen de leden van de transport-colonnes van deze bepalingen moesten kennen, was vastgesteld 'door de bij uitstek deskundigen ter zake, de Inspecteurs van den Geneeskundigen Dienst van Land- en Zeemacht'.² Eén van die bepalingen was dat de leden van de mobiele transport-colonnes, de colonnes die niet plaatsgebonden waren, maar over het gehele land dienst konden doen, in militair verband traden en dat de leden 'dan in alle opzichten, wat rechten en verplichtingen betreft', gelijkgesteld waren aan militairen van dezelfde rang. Zij waren verplicht overal dienst te doen 'waar het hun gelast wordt, tot zelfs in de voorste linie'.³ Tevens werd bepaald dat de leden van de transportcolonnes, mits in uniform, zich te houden hadden aan de militaire eerbewijzen.⁴ Deze bepaling werd kort daarop gevolgd door de mededeling dat militairen van een lagere rang dan de leden van het Rode Kruis, verplicht waren deze laatsten met alle militaire egards te behandelen,⁵ alsmede door de verordening dat Rode Kruis-artsen na het bereiken van de vijftigjarige leeftijd automatisch tot majoor werden benoemd. Na vijftien jaar dienst als gediplomeerd hoofdverpleger van de transportcolonnes was gelijkstelling met de rang van adjudant-onderofficier mogelijk en na eenzelfde periode als gediplomeerd verpleger en ploegcommandant van een colonne konden de lauweren van een sergeant-majoor worden opgespeld.⁶

Nève - 'Ik beschouw het Roode Kruis als een huishouden: het Hoofdbestuur is de man, de baas; dan komt de vrouw, de Afdelingen' -⁷ vond dit alles goed en wel, maar miste de autoriteit die de transportcolonnisten ertoe kon aanzetten de nieuwe reglementen ook daadwerkelijk uit te voeren. Hooguit een op de drie kwam immers

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1925, inv. nr. 1, doos 2, hbv 26-5-1925. In de vorige hoofdbestuursvergadering had jhr. W.E. Engelen, commissaris van de kring Nieuwe Hollandsche Waterlinie, kritiek geuit op het politieke functioneren van Dresselhuys, hetgeen hem van de tijd zou beroven om ook nog zijn werk voor het NRK uit te voeren. Aangezien de meesten zich van Engelen's standpunt distantieerden, werd deze rede niet in de notulen opgenomen (!), ondanks protest van Engelen. Deze schreef daarop een brief met het - genegerde - verzoek de volgende passage alsnog in de notulen op te nemen. "Men acht het niet langer toelaatbaar, dat een leider van een politieke partij eene dergelijke positie inneemt bij het Nederlandsche Roode Kruis en men heeft er overwegende bezwaren tegen, dat als chef van de secretarie blijft fungeren een titularis, die geen tijd heeft." Hij verzekerde daarbij dat deze kritiek met de persoon Dresselhuys niets uit te staan had. Desondanks werd het verzoek niet in de notulen opgenomen omdat de meesten vonden dat het "tegenover den heer Dresselhuys (...) niet kòn". Hiermee kon Engelen zich weer niet verenigen, waarop ook hij het NRK verliet. a.w., bijvoegsel notulen hbv 26-5-1925

² Hand., 7-7-1925, p. 64

³ 'Voorschrift voor de transportcolonnes van het NRK. Vastgesteld door het hoofdbestuur 28-3-1925', in: Verzameling van KB's (1927), p. 87-101, p. 87-88, art. 3, lid 2

⁴ a.w., p. 98, art. 15

⁵ KB 9-12-1925, in: Verzameling van KB's (1927), p. 122

⁶ Hand., 14-6-1928, p. 67 (KB 5-2-1927)

⁷ a.w., p. 63

uit menslievendheid en voldoening ter oefening, maar dat was voor de in het oog te houden belangen van de Nederlandse soldaat bij lange niet voldoende. De regering, maar bovenal die Nederlandse soldaat 'en daarvoor sta ik hier te pleiten', kon eisen dat de transportcolonnist berekend was voor zijn taak. Betrouwbaar personeel was echter niet te verkrijgen 'zoolang als de noodige autoriteit (...) om de reglementen te doen naleven', ontbrak.¹

Slechts een enkeling zoals de arts Borst van de afdeling Hengelo ging tegen de autoritaire opvattingen van Nève in.² Woltman zei dan ook toe een audintie voor Nève bij de minister van oorlog te regelen, zodat zij haar belangwekkende ideeën bij de hoogst verantwoordelijke zelf zou kunnen uiteenzetten.³

Een op de ideeën van Nève geënte regeling liet langer op zich wachten dan gehoopt,⁴ maar in september 1926 vaardigde de minister dan toch een beschikking uit, waarin ondermeer stond te lezen 'dat de buitengewoon dienstplichtige zoolang zijne verbintenis (bij het NRK. LvB) duurde, vrijgesteld was van het vervullen van werkelijken dienst óók in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden (...) en dat hij alsdan dienst zou blijven doen bij eene transportcolonne van het Nederlandsche Roode Kruis'.⁵ Deze door het hoofdbestuur zelf ontworpen regeling had echter slechts een 82-tal aanmeldingen tot gevolg.⁶ Het verzoek van hoofdcommissaris J.L. ten Bosch om jaarlijks 'gemeentegewijs opgave te doen van de buitengewoon dienstplichtigen, die zich als helper van de Transportcolonnes verbonden hebben, zulks om tot de juiste oorlogssterkte van het leger te komen',⁷ zal het NRK dan ook nauwelijks portokosten hebben opgeleverd.

Het geringe resultaat maakte verder overleg noodzakelijk. In 1929 resulteerde dit in een nieuw concept, dat enerzijds behelsde dat een aanstaand dienstplichtige 'zoolang hij lid van eene transportcolonne is, vrij van militairen dienst zal zijn; anderzijds, dat hij alsnog den dienst van een gewoon dienstplichtige als ziekendrager moet volbrengen, wanneer hij bijv. door gebrek aan ijver ophoudt lid eener transportcolonne te zijn'.⁸ Afgaand op het verslag van de algemene vergadering van 20 juni 1929, was het NRK over het resultaat van dit concept hoopvol gestemd.

Wellicht nog, dat, reeds dit jaar te beginnen, jaarlijks gerekend kan worden op ongeveer 300 vrijwilligers van de Militie, die zich verbinden om hun militiedienst te verrichten als helper van het Nederlandsche Roode Kruis en hunne opleiding zullen ontvangen bij de Afdeelingen, die daarvoor in aanmerking komen. Na eenige jaren zal dan de achterstand zijn ingehaald en het Nederlandsche Roode Kruis bij eventuele mobilisatie de (bij KB 28-3-1925. LvB) vereischte 2400 helpers ter beschikking van de Regeering kunnen stellen.⁹

¹ a.w., p. 64

² a.w., p. 67

³ a.w., p. 67-68; Voor het voorstel-Valkenburg zie ook: Het NRK, p. 52-53

⁴ Hand., 17-6-1926, p. 49

⁵ Lucardie, a.w., p. 13; Hand., 14-6-1928, p. 57

⁶ Van der Mandere, a.w., p. 104; Hand., 17-6-1927, p. 10, 40-41

⁷ Hand., 17-6-1926, p. 68

⁸ Hand., 20-6-1929, p.61; J.A.J. Meijer, 'De geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis over een periode van 70 jaren', in: *Mededeelingen*, sept. 1938, p. 102-104, p. 103

⁹ idem

Zowel door de in verband met de oorlogstaak regelmatig gehouden oefeningen met de MGD, die bewezen dat de transportcolonnes 'èn door de bevolking, èn door het Leger' zeer werden gewaardeerd,¹ als door deze regeling groeide inderdaad het aantal colonnisten, maar niet zo gezwind als verwacht. De afdelingen werd dan ook op het hart gedrukt de regeling meer bekendheid te geven. Hierbij moest vooral niet nagelaten worden te wijzen op het voordeel dat uit een dergelijke verbintenis behaald kon worden, te weten vrijstelling van echte, gewapende militaire dienst zelfs in geval van oorlog of mobilisatie.²

Inderdaad steeg het aantal colonnes, werd kort daarop het aantal van 2400 colonnisten bereikt³ en aan de vooravond van de oorlog stonden zelfs zo'n 4000 dragers paraat, die door een regeling uit 1934 bij aanvang van de mobilisatie allen, dus ook de plaatselijke colonnisten, in militaire dienst zouden geraken. Volgens J. Lucardie had dit als voordeel 'zeker over die mensen te allen tijde te kunnen beschikken'. Het voordeel voor de colonnisten lag in de regeling van hun positie, 'want doordat zij in werkelijke dienst zouden worden geroepen, zouden zij alle rechten en plichten hebben van alle andere dienstplichtigen'.⁴ Het was hierdoor tevens geen wonder dat toen in 1937 in *De nieuwe koers. Maandblad voor de vredesbeweging in Nederland* de wet op de gewetensbezwaarden werd uitgelegd, Rode Kruis-dienst als voorbeeld diende van de 'militaire dienst, die niet gericht was op strijd met de wapenen'.⁵

Lucardie had voor de stijging van het aantal transportcolonnisten overigens een geheel andere verklaring dan de weinig militaire die uit het verzoek van het hoofdbestuur gedisilleerd kan worden. (Wie drager van een ziekenbaar werd, hoefde niet het geweer te hanteren.) Behalve aan de niet aflatende propaganda was deze stijging ook te danken geweest aan de 'in het Nederlandsche Volk zich ontwikkelende inzichten omtrent de noodzakelijkheid van militaire voorbereidingen'. In de eerste twintig, dertig jaren van deze eeuw was het dragen van uniformen en het onderworpen zijn aan militaire tucht voor velen een reden geweest huiverig te staan tegenover de Rode Kruis-dienst. Nu bleek 'de meerdere militariseering' van groot nut. 'Het verstrekken van betere, keurige uniformen alsmede het instellen van nieuwe rangen' had zeker aan de populariteit van de transportcolonnes bijgedragen.⁶

Het succes was zelfs zo groot dat er op de algemene vergadering van 1936 wederom voorstellen werden gelanceerd het lidmaatschap van de transportcolonnisten buitengewoon te maken, met verlies van stemrecht. Bij het KB van 1925 was dit reeds bepaald, maar het betreffende artikel 10 was in 1934 herzien.⁷ De voorzitter van de afdeling Bergen op Zoom, overste Beets, stelde dat de transportcolonne ondergeschikt was aan het afdelingsbestuur. Indien nu alle leden van zo'n colonne ook lid van de

¹ Hand., 20-6-1929, p. 27-29

² Hand., 24-6-1932, p. 28-29

³ Jaarverslag 1935, p. 22

⁴ Lucardie, a.w., p. 14

⁵ J.H. François, 'De dienstweigeraars naar Rozenburg', in: *De nieuwe koers*, jrg. 20, nr. 10 (oct. 1937), p. 3-5, p. 3

⁶ Lucardie, a.w., p. 14, ook: p. 12

⁷ Verspijck, a.w., p. 310-311

afdeling werden zouden zij de besluitvorming kunnen beïnvloeden, zelfs beheersen.

Het zal toch niet de bedoeling zijn, dat de Transportcolonne zich zelf bevelen zal geven. Waar blijft dan de ondergeschiktheid van Transportcolonne aan Afdelingsbestuur? In tijd van mobilisatie komen de Transportcolonnes onder den Militairen Geneeskundige Dienst, dan wel ter beschikking van de Bevelhebbers in de Militaire afdeling. Dan vallen zij onder de krijgstucht. Dan dient tot haar recht te komen de tucht, die zij in de Afdelingen in tijd van vrede hebben gehad. Bij hun opleiding, voortgezette opleiding, bij oefeningen in kleiner verband moeten zij de ondergeschiktheid leeren. Bij grotere oefeningen moeten zij toonen te begrijpen, dat zij een schakel vormen in het groote geheel, dat door uitvoering van ontvangen bevelen zoo krachtig kan bijdragen om het lijden te verzachten.¹

Ofschoon het voorstel in eerste instantie werd afgewezen zegt dit citaat het een en ander, niet alleen over het functioneren van de transportcolonnes, maar ook, zoals de woorden van Nève tien jaar eerder, over de in het NRK heersende mentaliteit van bevel-en-gehoorzaamheid. Door die mentaliteit konden dergelijke geluiden met een welhaast te verwaarlozen kans op ontstemming, worden geuit. In 1939 werd het voorstel, ondanks protest van een enkele afdeling, zelfs in versterkte vorm alsnog aanvaard en statutair vastgelegd. Verplegers, verpleegsters en transportcolonnisten konden geen deel meer van het NRK uitmaken. Artikel 5 van de nieuwe statuten behelsde dat zij 'die eene verbintenis hebben gesloten als verpleger of verpleegster van zieken, helper of helpster in ziekenhuizen, barakken enz. of bij vervoer' geen lid van het NRK konden zijn.² Het werd overigens, ondanks het geringe aantal leden, ook voor niet-transportcolonnisten en -verpleegkrachten moeilijker lid te worden en te blijven van het NRK. De statuten werden zodanig gewijzigd dat het dagelijks bestuur een grotere bevoegdheid verkreeg 'om ongewenschte elementen' te verwijderen.³

Kringen en afdelingen

De afdelingen kregen, naast het verrichten van maatschappelijk werk om de belangstelling van de bevolking levendig te houden, als taak 'de behoeften te leren kennen van den geneeskundigen dienst bij leger en vloot, en in verband daarmee zich op de hoogte te stellen van de gewenschte verbeteringen in de middelen van vervoer en verpleging van gewonden en zieken'. Zij moesten verder in tijd van vrede voldoende vervoer- en verpleegmiddelen vergaren en zich verzekeren van voldoende gebouwen ter verpleging van gewonden en zieken in oorlogstijd.⁴

Bij die laatste opdracht was een belangrijke plaats weggelegd voor de plaatselijke afdelingsleider. In de reeds eerder genoemde *Regeling van de taak van de vereniging 'Het Nederlandsche Rode Kruis'* was vastgelegd dat zieken en gewonden opgenomen konden worden in zowel militaire, nood- als burgerziekenhuizen. De schifting geschiedde door de hoogste Rode Kruis-autoriteit ter plekke. In militaire ziekenhuizen kwamen alleen zij terecht die een venerische ziekte onder de leden hadden, indien verdere observatie

¹ Hand., 12-6-1936, p. 96

² Verspijck, a.w., p. 311; Hand., 7-7-1939, p. 13 (Voor de discussie, zie p. 19-22, 120-149); ook: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 10-3-1939, p. 6-7

³ Hand., 7-7-1939, p. 9, 13

⁴ Statuten van het NRK, 1925, art. 15, met name lid 1, 3, 7

gewenst was, of (hetgeen vrijwel hetzelfde is) indien zij van simulatie werden verdacht.¹ Dit geeft al aan dat voor militaire patinten ook in burgerziekenhuizen, die door de militaire autoriteit gevorderd konden worden, ruimte vrijgemaakt moest worden. Inderdaad werd bepaald dat bij mobilisatie de afdelingen zich in verbinding moesten stellen met het bestuur van de plaatselijke burgerziekenhuizen 'ten einde te verkrijgen, dat de daarin verpleegde burgerpatiënten zooveel mogelijk uit de verpleging worden ontslagen'.² Dit kan ook ietwat eufemistisch worden omschreven zoals P. Peverelli, lid van het Nederlandsch Indisch Roode Kruis en hoofd van de gemeentelijke gezondheidsdienst te Batavia, deed in zijn artikel *De taak van het Roode Kruis in oorlogstijd*. Hij wilde 'terloops' aanstippen 'dat daarbij de niet-militaire patiënten wel eens in het gedrang zullen komen'.³

Belangrijkste artikel van het KB van 28 maart 1925 betreffende de voorbereiding van de oorlogstaak was artikel 8, waarin werd bepaald dat het NRK, buiten de reeds genoemde 2400 transportcolonnisten, 'in tijd van vrede steeds beschikbaar te houden (had) ten minste 7500 bedden - zijnde ongeveer 25 pct. van het bij mobilisatie benodigde aantal - zoomede de noodige artsen, hoofdverpleegsters en verpleegsters (alsmede) (...) 2000 helpsters'.⁴ Opvallend is dat ondanks dat door de evacuatiegebieden-opdracht de taak nog zwaarder was geworden, deze aantallen geringer zijn dan in 1917 toen er bijvoorbeeld nog over 30.000 door het NRK constant gereed te houden bedden werd gerept, dus ook in normale, vredes-omstandigheden. Was de verwachting dat een volgende oorlog niet zo vreselijk zou zijn als, wellicht onder de indruk van het omringend geweld, in 1917 nog werd gedacht, of was gebleken dat de toentertijd gestelde doelen voor vreedstijd onbereikbaar waren? Waarschijnlijk het laatste. Collette merkte in 1925 op dat geen enkele nationale vereniging zo'n zware taak had te verrichten als de Nederlandse. In combinatie met het geringe aantal leden was het dan ook vrijwel onmogelijk ooit voor de oorlogstaak in haar volle omvang gereed te zijn.⁵

Wat in ieder geval onbereikbaar was gebleken, was de constructie met de kringbesturen als intermediair tussen de afdelingen en het hoofdbestuur. Reeds op de algemene vergadering van 1922 werd geconstateerd dat de samenwerking met de afdelingen vaak eerder tot een verzwakking dan tot een versterking van die afdelingen leidde. Voordat over een reorganisatie meer medelingen gedaan konden worden moest echter eerst gewacht worden op instructies van de minister van oorlog. Maar waarschijnlijk zou de reorganisatie een verschuiving van het werk van de kringen in de richting van de oorlogstaak in strikte zin (het bereiken van de doelstellingen drie jaar later in artikel 8 verwoord), en van de afdelingen richting vredeswerk behelzen. Voor dat werk zouden de afdelingen dan de kringbesturen kunnen passeren en direct met het hoofdbestuur in contact treden.⁶

In afwachting van de directieven vanuit het Binnenhof betreffende de uitbreiding

¹ Verzameling van KB's (1927), p. 46-47; Peverelli, *De taak van het RK in oorlogstijd*, p. 721

² Verzameling van KB's (1927), p. 49

³ Peverelli, a.w., p. 721

⁴ KB 28-3-1925, art. 8; Verzameling van KB's (1927), p. 7; Van der Mandere, *Gedenkboek*, p. 71

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. 1, doos 2, hbv 16-10-1925, p. 5-6

⁶ Hand., 3-7-1922, p. 61; Van der Mandere, a.w., p. 71

van de oorlogstaak, werd alvast een commissie in het leven geroepen die het functioneren van de kringen en de kringbesturen aan een kritisch onderzoek moest onderwerpen. Ook omdat ondertussen de noodzaak van een algehele reorganisatie was komen vast te staan, was een volstrekt negatief rapport het resultaat, met als gevolg dat de kringbesturen werden opgeheven en de grenzen van de kringen in principe samen gingen vallen met die der provincies. In principe, want het hoofdbestuur had het recht in de afbakening van de kringen in te grijpen. Dit gebeurde ook. Overijssel en Noord-Holland werden in tweeën gesplitst, waardoor het aantal kringen niet tot elf, maar tot dertien werd teruggebracht.¹

De taak van de kringen voor zover het de voorbereiding van artikel 8 betrof, zou in overleg met het hoofdbestuur nader door de minister van oorlog worden vastgelegd. Verder moesten zij erop toezien dat de afdelingen voldeden aan hun oorlogsvoorbereidende taak. In overleg met de minister van oorlog zou worden bepaald waar kringmagazijnen zouden komen en wat daarin moest worden opgeslagen.² Deze kringmagazijnen werden door het rijk gefinancierd, bovenop de /10.000,- subsidie,³ hetgeen het verschil verklaart tussen dit en het meermaals in de begroting van het ministerie van oorlog/defensie genoemde bedrag van boven de /20.000,- 'ter vergoeding van kosten ten dienste van het Departement van Defensie gemaakt ter voorbereiding van de aan (...) (het NRK) opgelegde oorlogstaak'.⁴ Zo was in 1935 de subsidie tijdelijk met /4000,- verlaagd, maar ging tegelijkertijd de vergoeding voor de kosten van de kringmagazijnen met eenzelfde bedrag omhoog.⁵

Deze verhoging van de subsidie in de jaren van het interbellum wil niet zeggen dat het bestuur nu tevreden achterover leunde. Het zal in zijn ogen nog steeds niet voldoende zijn geweest, afgaande op het verzoek van Dresselhuys in 1920 aan het ministerie van oorlog om een gift van /25.000,- voor de taak in tijd van vrede en /50.000,- voor de strikte voorbereiding op de taak in tijd van oorlog (in deze: het verzamelen en opslaan van materieel).⁶

Het bestuur

¹ Rombach, Inventaris, p. VII, 80-82; KB 28-3-1925, art. 7; Hand., 15-6-1923, p. 10-11; Van der Mandere, a.w., p. 70-71

² Verspijck, a.w., p. 300; KB 28-3-1925, art. 9; Statuten van het NRK, 1925, art. 27 en 28

³ Van der Mandere, a.w., p. 93

⁴ Verslag handelingen staten-generaal, 1929-1930, bijlage A, hfdst. VIII, p. 21-22, art. 141 (subsidie: /25.000); zie ook: idem, p. 12-13, art. 66 en idem, verg. 2e kamer, 19-12-1930, p. 1465, art. 66: "Onderhoud en vernieuwing van materiaal, opgelegd in de magazijnen van het Nederlandsche Roode Kruis ten dienste van de in oorlogstijd op te richten noodziekeninrichtingen en kosten met die oplegging in eenig verband staande; aanschaffing en onderhoud van goederen ten behoeve van personeel van het Nederlandsche Roode Kruis, aangewezen om bij oorlog of oorlogsgevaar ten dienste van den militairen geneeskundigen dienst te worden gesteld, alsmede uitgaven wegens oefeningen met dat personeel in vredetijd te houden." Dit artikel werd zonder noemenswaardig debat aanvaard.; idem, 1921-1922, band 5, Bijlage A, hfdst. V, staatsbegroting voor 1922, nr. 7, p. 7 en, idem, nr.1, p. 3: subsidie voor het NRK: /22.000,-

⁵ Jaarverslag hoofdbestuur NRK, 1935, p. 59; Voor de subsidie en de vergoeding voor de kringmagazijnen zie ook nog: a.w, 1936, p. 80; a.w., 1937, p. 60

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 2, hbv 29-5-1920, punt 2

Vastgelegd werd dat 'in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden' het dagelijks bestuur in overleg met de inspecteurs van de militair geneeskundige dienst der land- en zeemacht (deze laatste werd vanaf 1928 'chef' genoemd in plaats van 'inspecteur') de door het NRK te verlenen hulp vaststelde. In dergelijk slechte tijden berustte, zoals ook in de jaren 1917-1920 al het geval was geweest, alle macht bij het dagelijks bestuur. Degene van dat bestuur die de leiding over het transportwezen had, had tot taak alle gegevens omtrent het transportpersoneel en de in oorlogstijd ter beschikking van het Rode Kruis gestelde middelen te verzamelen, en moest in overleg met de betrokken militaire autoriteiten bepalen hoe bij een mobilisatie personeel en materieel op de beste wijze ingezet konden worden. Bij een oorlog waarbij Nederland niet was betrokken regelde het hoofdbestuur de hulpverlening, evenals 'bij rampen van algemeene aard'.¹

Wederom frictie met het Oranje Kruis

In weerwil van alle verklaringen over het enkel aanvatten van werk in tijd van vrede dat nog niet of niet voldoende door andere verenigingen werd ondernomen en in weerwil ook van alle verklaringen over samenwerking met andere organisaties, gaf het midden van de jaren twintig hernieuwde frictie te zien tussen het Rode en het Oranje Kruis. Van die laatste vereniging had Hendrik ondertussen de voorzittershamer doorgegeven. Naar aanleiding van meningsverschillen over de gegeven hulp bij enkele natuurrampen zoals de watersnood in Noord-Holland, zond het bestuur van het Oranje Kruis een protestbrief aan het hoofdbestuur van het NRK. Volgens de bond had het Rode Kruis zich niet aan de in 1920 gesloten overeenkomst gehouden.² De afdelingen Arnhem e.o., Sittard en, het zal niet verbazen, Valkenburg wensten daarop die overeenkomst te verbreken. Op de algemene vergadering van 17 juni 1926 brachten zij naar voren dat het NRK zich nooit, dus ook niet bij rampen van algemene aard, aan de leiding van een ander hulpverleningsorgaan mocht onderwerpen. Het NRK was een 'semi-Regeeringslichaam' en had bovendien internationale verplichtingen voortkomend uit het Volkenbondsverdrag en het lidmaatschap van de Liga. Andere nationale Rode Kruis-verenigingen hadden een uitgebreid arbeidsveld in tijd van vrede. Het NRK kon niet bij de zusterverenigingen achterblijven.³

Het hoofdbestuur gaf een instemmend pré-advies. De interpretatie-strijd was, met dank aan de Nederlandse regering, in de tussentijd door Mijnlieff en de zijnen gewonnen. Ook volgens het hoofdbestuur was, krachtens de overeenkomst uit 1920, het NRK 'gewoon' lid van het Oranje Kruis en derhalve onderworpen aan de statuten van het Oranje Kruis. Maar de praktijk had intussen geleerd dat die overeenkomst niet meer te handhaven was, hetgeen deels te maken had met het kort te voren in werking getreden artikel 25 van de Volkenbond dat een steeds toenemende internationale werkzaamheid van het NRK tot gevolg had gehad en waarin de diverse nationale Rode Kruis-verenigingen aan elkaar waren gelijkgesteld. In dit licht was ook volgens het

¹ Statuten van het NRK, 1925, art. 34, 37, 43

² Van der Mandere, Gedenkboek, p. 94-95; Mijnlieff, De verhoudingen, p. 81

³ Hand., 17-6-1926, p. 6-9

hoofdbestuur een ondergeschikte positie aan het Oranje Kruis in eigen land niet meer wenselijk.¹

Secretaris-generaal mr. G. van Slooten Azn. - voorzitter van de krijgsraad van 1917 tot 1924, vanaf 1924 lid van het hoog militair gerechtshof en in 1932, kort voor zijn dood, benoemd tot ondervoorzitter van de marineraad - wijdde verder uit. Het Volkenbondsverdrag had de nationale Rode Kruis-verenigingen aangewezen als de landsvertegenwoordiger voor alles wat dat verdrag betrof. In alle andere landen kon dit werk door een zelfstandige onderneming worden ondernomen, alleen in Nederland kwam het Rode Kruis op de tweede plaats.² Hier kwam bij dat tijdens de watersnoodramp de noodzaak van de overeenkomst met het Oranje Kruis niet was gebleken. Integendeel. Het gedwongen overleg 'gaf eerder aanleiding tot vertraging, en waar overleg noodig was, zoude dit onzerzijds zonder overeenkomst even goed zijn geschied'. Het NRK was op snelle en doortastende hulpverlening ingesteld. De overeenkomst stond dergelijke hulp in de weg.³ Deze ramp had de vraag of het NRK zich bij de hulpverlening wel onder derden mocht plaatsen, actueel gemaakt. Het had de mededeling ontvangen dat het kon handelen 'alsof er tijd van oorlog bestond, d.w.z. dat wij in een rechtstreeksch verband met leger en vloot hadden te werken'. Dit betekende dat de overeenkomst met het Oranje Kruis niet nagekomen kon worden, omdat anders feitelijk die overeenkomst boven de overeenkomst met de regering zou worden geplaatst.⁴ Het voorstel het contract met het Oranje Kruis op te zeggen, dat volgens Van Slooten toch maar 'om des lieven vredeswille' was gesloten, werd algemeen aanvaard.⁵

In een interview met het *Algemeen handelsblad* verdedigde Van Slooten het besluit voor de buitenwacht. De hulp bij rampen was een vredestaak door de regering aan het NRK opgelegd en die het NRK dus tegenover regering en volk verplicht was uit te voeren en waaraan - wederom: dus - alle burgers ongeacht politieke of religieuze overtuiging 'als goede Nederlanders behoorden mede te werken'.⁶ Bovendien was het duidelijk, aldus Van Slooten, dat van alle bestaande verenigingen op het gebied van de medisch-humanitaire hulpverlening het NRK 'in ieder geval de oudste papieren heeft, welke door de andere organisaties behoren te worden geëerbiedigd'.⁷

Dit alles kan echter niet verbloemen dat bij de argumentatie achter het verlaten van het Oranje Kruis ook de oorlogstaak weer een hartig woordje meesprak. De onderschikking aan de MGD werd blijkbaar even vergeten, want, aldus het hoofdbestuur, het NRK moest 'voor de richtige uitvoering van zijn oorlogstaak' in tijd van vrede 'zelfstandigen arbeid blijven verrichten, teneinde bij mobilisatie ook zelfstandig werk te kunnen doen'.

¹ Hand., 12-6-1926, p. 8-9

² a.w., p. 81

³ a.w., p. 37; Van der Mandere, a.w., p. 94-95

⁴ Hand., 12-6-1926, p. 80

⁵ a.w., p. 81-82; Van der Mandere, a.w., p. 95

⁶ gec. uit: C.J. Mijnlief, 'Gesties van het Roode Kruis(-hoofdbestuur)', in: *Het reddingwezen*, 1928, p. 8-14, p. 8-9

⁷ a.w., p. 12

Het schijnt dan ook niet in overeenstemming te zijn met het Koninklijk Besluit van 28 Maart 1925, (...) waarbij aan het Roode Kruis een speciale vredestaak is opgedragen, dat het Roode Kruis een zeer belangrijk deel van die taak op onzelfstandige wijze vervult. Indien leiding moet gegeven worden bij hulpverlening bij rampen enz., dan brengt het landsbelang mede, dat die leiding berustte bij het Roode Kruis en niet dat het Roode Kruis zich stelle onder leiding van derden.¹

Het moet worden gezegd dat de nadruk van het NRK op snelle hulp in plaats van op een strikte naleving van de regels, een opvallende afwijking betekende van zijn meestentijds uiterst legalistische opstelling. De neiging dit te verklaren uit het, voor de voorbereiding en uitvoering van de oorlogstaak zeer belangrijk propagandistisch effect, uitgaand van zichtbare en snelle aanwezigheid op de plek des onheils, valt en viel ook toen moeilijk te onderdrukken. Kritiek bleef dan ook niet uit.

Evenals na de reorganisatie nam Mijnlief de handschoen op. Negen jaar nadat het NRK de eerste maal de bond had verlaten, leek de geschiedenis zich te herhalen. Het tijdstip verschilde, maar actie en motieven waren onveranderd. Wel waren nu de voortekenen evident geweest. Reeds één jaar nadat het NRK de statuten van het Oranje Kruis had erkend schond het, aldus Mijnlief, door puur solistisch optreden de overeenkomst, hetgeen zich herhaalde bij de vissersramp in Zeeland 1924. Het zeer divers samengestelde Oranje Kruis-bestuur was stellig en eensgezind in zijn protest, hetgeen iets zegt over de mate van verontwaardiging, nadat wederom bij de watersnoodramp te Noord-Holland vooral de meerdere eer en glorie van het Rode Kruis en niet een zo goed mogelijke hulpverlening, in onderlinge en nauwe samenwerking met anderen, het Haagse hoofdbestuur had bewoogen.²

Wederom legde Mijnlief de schuld van de hernieuwde breuk neer op de schoot van die Rode Kruis-bestuurders die het NRK zagen als een partij die koste wat het kost groter en machtiger moest worden.³ Van Slooten's voorstelling van zaken deugde dan ook van geen kanten. Dit had het Oranje Kruis na de algemene vergadering al eens naar voren gebracht - 'maar niet in de groote pers' -, maar moest desondanks door de secretaris-generaal toch in het *Handelsblad* worden herhaald om 'in het licht der begeerde publiciteit (...) bij het groote publiek rechtvaardiging te zoeken voor een, naar onze meening, niet onschuldige daad: zich aan de nauwkeurig geregelde samenwerking bij de hulpverlening bij rampen te onttrekken, om meer eigenmachtig te kunnen handelen en zelf nog meer op de voorgrond te kunnen treden'.⁴ Een jaar na het opzeggen van de overeenkomst ging en maakte Mijnlief, zoals Fleischer tien jaar eerder, een voor een de in de algemene vergadering en door Van Slooten gebruikte argumenten af.

Het NRK zou de oudste rechten hebben. Maar de vele verenigingen waaruit het Oranje Kruis bestond konden er toch niets aan doen dat tussen 1867 en 1909 het NRK, op het sturen van wat ambulances naar verre slagvelden na, niets, maar dan ook absoluut niets had gedaan? In die periode hadden andere organisaties wél het een en ander op binnenlands, medisch-maatschappelijk terrein tot stand gebracht en daarmee

¹ a.w., p. 9

² Mijnlief, De verhoudingen, p. 81

³ a.w., p. 78

⁴ Mijnlief, Gesties, p. 8

bestaansrecht verworven, een recht dat het NRK hun niet nu afnemen of ontzeggen kon. Het Oranje Kruis was slechts opgericht om de reeds bestaande hulp te coördineren en daarmee nog effectiever te laten plaatsvinden. Juist dat initiatief had echter, aldus Mijnlieff, het NRK uit de slaap gerukt en doen beseffen wat het bijna een halve eeuw lang had nagelaten. Dit bracht het Rode Kruis echter niet tot samenwerking met de bestaande verenigingen, maar deed het zinnen op mogelijkheden om het door hen reeds ondernomen werk in eigen hand te krijgen.¹

Nauw hiermee samen hing het argument dat het NRK bepaalde taken op zich moest nemen vanwege het Volkenbondsstatuut en het lidmaatschap van de Liga. Maar nergens in dat statuut noch in de bepalingen van de Liga stond volgens Mijnlieff dat een nationale Rode Kruis-vereniging, ter voorbereiding van de oorlogstaak, in vreedstijd leiding over het maatschappelijk werk en de hulp bij rampen moest hebben. Om zeker van zijn zaak te zijn had Mijnlieff daaromtrent enige vragen gesteld aan de directeur-generaal van de Liga. Uit diens antwoord bleek duidelijk dat zowel dit argument als de opmerking dat het NRK niet bij andere nationale verenigingen achter mocht blijven, zacht gezegd weinig valide waren. Die nationale verenigingen verrichtten maatschappelijk werk bij afwezigheid van andere organisaties. Die organisaties waren er in Nederland wel, hetgeen cruciaal was in de stellingname van de directeur van de Liga.

(La Ligue des Sociétés de la Croix Rouge) ne cherche nullement à faire entrer en concurrence les Sociétés nationales de la Croix Rouge avec les organisations déjà existantes. (...) Dans les pays où des associations anciennes et florissantes poursuivent un programme déterminé, notre seul désir est de voir la Croix Rouge collaborer avec elles.²

Dat het Rode Kruis snel wenste op te treden, was zijn goed recht, en Mijnlieff wenste dan ook volkomen duidelijk te maken dat de protestbrief niet gericht was tegen onmiddellijk verleende hulp door de plaatselijke Rode Kruis-afdelingen. De noodzaak van dergelijke hulp was nooit door het Oranje Kruis weersproken. Ook volgens de bond moesten de NRK-afdelingen volkomen vrij zijn om waar en wanneer dan ook hulp te verlenen. Dit eiste het belang van de slachtoffers. Er moest echter een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen deze hulp en 'de algemeene leiding van de in het algemeen te nemen maatregelen'. Eerste hulp was spoedeisend, maar daarna was het van het grootste belang 'door opvolgend beraad en overleg (...) de te verlenen hulp goed te organiseren'.³ De vraag was dan ook niet of het NRK het recht had snel op te treden, dat had het. De vraag was of het 'lofwaardig handelt, wanneer het, terwijl over de geheele wereld een drang tot internationale samenwerking tot uiting komt, zich in het vaderland zelf aan een goed georganiseerde samenwerking onttrekt'. Maar het was in ieder geval niet lofwaardig als het deze handelwijze aan de afdelingen ook nog eens 'als wenschelijk, ja noodzakelijk tracht voor te stellen', omdat de overeenkomst zogenaamd van het Rode Kruis zou eisen, dat het niets deed, 'zonder eerst het Oranje

¹ Mijnlieff, *De verhoudingen*, p. 78-79; Mijnlieff, *Gesties*, p. 12

² Mijnlieff, *De verhoudingen*, p. 82; Mijnlieff, *Gesties*, p. 13-14

³ C.J. Mijnlieff, 'De stormramp', in: *Het reddingwezen*, 1927, p. 95-100, p. 96

Kruis gevraagd te hebben, of het wel mag'.¹

Hier is de plaats gekomen om even wat uitvoeriger stil te staan bij de overeenkomst van 1912, 'gezien en goedgekeurd, voor het hoofdcomité van het Nederlandsche Roode Kruis' door secretaris Mazel. Die bepaling hield meer in dan alleen het 'gewone NRK-lidmaatschap' van de bond, en daarmee het zich stellen onder leiding van het Oranje Kruis bij rampen in vreedstijd of in oorlogstijd, indien het rampen betrof die ook in vreedstijd zouden kunnen optreden. Tevens werd overeengekomen dat het NRK vrij was in de opleiding en oefening van hen 'die het voor zijn doel wenst aan te wijzen'; dat het NRK niet beperkt zou worden 'in het zoeken van aansluiting aan - en samenwerking met andere vereenigingen voor haren arbeid, in oorlogstijd', en dat de afdelingen van het Rode Kruis gelijk na intreding van een ramp de vrijheid hadden 'de door de omstandigheden onmiddellijk geischte hulp te verleen'.²

Het laatste door het NRK gebruikte argument was het KB van 1925. Een opdracht door de regering gegeven mocht niet worden genegeerd en die opdracht kon alleen worden uitgevoerd indien het Oranje Kruis werd verlaten. Mijnlieff had zo zijn twijfels. Was er wel sprake van een opdracht door de regering gegeven? Wat het NRK in tijd van vrede moest doen stond omschreven in artikel 3, sub IV. Deze passage over het aanwenden van middelen om de belangstelling in het NRK te bestendigen en zijn praktische waarde te verhogen, werd gevolgd door een aanhangsel waarin sprake was van het 'kunnen **medewerken** tot leniging van nood bij rampen' voor zover het de uitvoering van de oorlogstaak niet schaadde.³ Verder had de regering 'in overleg met het Roode Kruis' reeds in 1913 vastgelegd en in 1922 herhaald, dat het NRK bij de hulp bij rampen medewerking zou verleen 'als lid van den Bond', waarbij de bond uitdrukkelijk als centraal orgaan was erkend.⁴ Mijnlieff moest op grond van dit alles wel concluderen dat ter rechtvaardiging van de beslissing de overeenkomst op te zeggen, het NRK op wet noch besluit kon steunen.⁵

Desondanks bleef Mijnlieff de optimist die hij zich in 1917 ook al had getoond. Hij hoopte dat het NRK ras op zijn schreden zou terugkeren, want als het dat niet deed vreesde hij bij een volgende ramp een desastreuze mislukking van de hulpverlening.⁶

Die ramp kwam sneller dan Mijnlieff had kunnen denken en de wervelwind die in de zomer van 1927 Neede en Eibergen teisterde had inderdaad de treurige gevolgen die hij had gevreesd. Al waren zowel de materiële schade als het aantal slachtoffers groter dan bij de stormramp te Borculo - die zijn faam dan ook alleen geniet omdat hij de eerste van de twee was -, op de keper beschouwd was van een echt grote ramp geen sprake. Dit was vooral te danken geweest aan het onmiddellijk oproepen van het na de ramp te Borculo samengestelde en nog niet ontbonden Nationaal Steuncomité. Desondanks was hetgeen was geschied onverkwikkelijk genoeg om te memoreren.⁷

De afdelingen van het NRK bleken paraat te zijn en hadden bij de hulpverlening in

¹ Mijnlieff, De verhoudingen, p. 81

² Hoofdbestuur NRK 1867-1914, inv. nr. 131, akkoord NRK-Oranje Kruis, 22-10-1912

³ Mijnlieff, Gesties, p. 9-10; ook: Mijnlieff, De stormramp, p. 97

⁴ Mijnlieff, Gesties, p. 10

⁵ a.w., p. 11

⁶ Mijnlieff, De verhoudingen, p. 82-83

⁷ Mijnlieff, De stormramp, p. 95-96

de eerste graad, goed werk verricht. Des te meer betreurde Mijnlieff de houding van het hoofdbestuur dat zich 'ook nu weer' onttrok 'aan de algemeene samenwerking, welke onttrekking ook nu weer verwarring bracht bij de officieele bestuurders van Provincie en Gemeente zoowel als bij het publiek'.¹ Het NRK volgde de tactiek om 'bij alle gelegenheden steeds maar weer over en voor zichzelf te spreken, en daarover berichtjes in de bladen te lanceeren, maar te verzwijgen, wat anderen reeds gereed hebben'. Hierdoor werd Mijnlieff, die naast redacteur van *Het reddingwezen* ook hoofd van het centraal bureau van het Oranje Kruis was, door een redacteur van een der grote dagbladen gebeld met de mededeling dat allerlei autoriteiten her en der naar beschikbare verpleegsters informeerden, terwijl voor dergelijke informatie het centraal bureau juist was opgericht. De Rode Kruis-tactiek bracht de autoriteiten zodanig in de war, dat zij niet meer wisten waar zich met welke vragen te vervoegen. Tevens sprak zij, de tactiek, uit de pogingen van het NRK altijd vóór het Oranje Kruis oproepen in de dagbladen te plaatsen om geld voor hulp, terwijl dergelijke advertenties achterwege zouden moeten blijven tot bekend was in hoeverre publieke steun noodzakelijk was.²

Al met al concludeerde Mijnlieff dat het NRK maar al te goed wist dat een goede coördinatie van hulpverlening noodzakelijk was, maar dat het zich desondanks daaraan onttrok, zoveel mogelijk toen het nog wel, en geheel en al toen het geen lid meer was. Daarbij trachtte het ook al 'het goede werk van den Bond en van alle anderen bij den Bond aangesloten vereenigingen' te dwarsbomen.³

De nationale eenheid bij het reddingwezen en eerste hulp bij ongelukken, zooals die belichaamd was in den Bond 'Het Oranje Kruis' en waarop Nederland trotsch kon zijn, en welke daarna navolging gevonden heeft in andere landen, is helaas verstoord. De Bond met zijn 34 aangesloten overige vereenigingen en corporaties kan zijn taak desniettemin vervullen. Maar het Nederlandsche volk, dat op het gebied van reddingwezen en eerste hulp bij ongelukken in de rij der beschaafde volken steeds op een eerste plaats stond, dient te weten, dat die nationale eenheid verstoord is door het Roode Kruis. En dat de motieven, die haar hoofdbestuur daarvan aangeeft, een gezonde kritiek niet kunnen doorstaan.⁴

De verhoudingen normaliseerden langzamerhand, samenwerking werd overeengekomen, afgevaardigden van beide Kruis-verenigingen bezochten elkaars vergaderingen. Het blad van de afdeling Utrecht, *De samaritaan*, werd tot officieel NRK-orgaan verheven en bij *Het reddingwezen* bijgevoegd. Principieel veranderde de hierboven geschetste situatie echter niet. Van Slooten merkte op de algemene vergadering van 12 juni 1931 op dat duidelijk merkbaar was dat overal ter wereld 'ten spijt van de onverzwakt heerschende misverstanden, wangunsten en achterdocht tusschen de volken' het Rode Kruis van steeds groter belang werd als bindmiddel tussen de verschillende nationaliteiten en volkeren. Het Rode Kruis was op het slagveld geboren en zou eens de toegang tot het slagveld afsluiten, mits goed geleid, hetgeen wilde zeggen dat het specifieke karakter van het Rode Kruis zowel in tijd van oorlog als in tijd van vrede bewaard moest blijven. Dus mocht het Rode Kruis nooit

¹ a.w., p. 97

² idem

³ a.w., p. 98

⁴ Mijnlieff, Gesties, p. 14

opgaan in andere verbanden die in vreedstijd hetzelfde werk verrichtten. Het rode kruis op een witte ondergrond moest het symbool van de hulpverlening zijn, altijd en overal.¹

Wederom verpleegplicht bij het NRK

Mijnlieff voerde in zijn artikelen tegen de handelwijze van het NRK de pogingen van die vereniging medio 1927 om tot een soort verpleegplicht te komen, op als een typische NRK-actie, als een 'kras staaltje van de wijze, waarop het Hoofdbestuur van het Rode Kruis met het bovengenoemde Kon. Besluit schermt'.² Hij had in ieder geval in zoverre gelijk dat de argumentatie betreffende het afscheid van het Oranje Kruis deels overeen stemde met de hernieuwde roep om dienstplicht voor verpleegsters bij het Rode Kruis. Het KB moest nageleefd worden en het, aldus Van Slooten, daarin genoemde aantal van 3000 verpleegsters dat voortdurend beschikbaar moest zijn voor de oorlogstaak en de voorbereiding daarop, werd bij lange na niet gehaald. Daarom zon het hoofdbestuur op middelen om de sterkte der Rode Kruis-verpleegafdeling tot het benodigde quotum op te voeren. Dat quotum echter wordt in het KB nergens expliciet vermeld. Wel komt het in de bepalingen uit 1917 voor, maar we hebben reeds gezien dat de wél expliciet in 1925 genoemde cijfers allen kleiner waren dan acht jaar voorheen. Indien we een vergelijking trekken tussen de genoemde cijfers in het KB van 1917 en die in het KB van 1925, dan zou in 1925 het getal 750 genoemd zijn, te weten 25% van het in 1917 gewenste aantal verpleegsters (zie het aantal bedden).

In een open brief in het *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, getiteld *Aan den Nederlandschen Bond voor Ziekenverpleging*, noteerde Van Slooten als eerste van bovengenoemde middelen de verplichting voor verpleegsters die een Rode Kruis-opleiding hadden genoten, daarna een verbintenis met het NRK aan te gaan. Dit moest echter als een laatste redmiddel worden beschouwd, omdat het tot werkloosheid in tijd van vrede zou kunnen leiden. Daarom had het NRK Nosokomos en de Bond voor Ziekenverpleging voorgesteld 'dat het Rode Kruis met de vereenigingen van verplegend personeel een afspraak zou maken (...) krachtens welke die vereenigingen zich als het ware voor hare leden sterk zouden maken en het Rode Kruis zou(den) garandeeren dat het bij intreden van oorlogsgevaar of in geval van groote calamiteiten, waarbij de hulp van het Rode Kruis noodig zou zijn, zou kunnen gerekend worden op een zeker getal, of percentage, harer leden, die beschikbaar zouden zijn'. Dit had voor het NRK het voordeel dat het bij het volbrengen van de opgelegde taak niet buiten de directies van ziekenhuizen of de vereenigingen om hoefde te gaan. In tijd van vrede zou deze verbintenis geen dwingende verplichtingen met zich meebrengen, maar in oorlogstijd of bij dreigend oorlogsgevaar was er wel degelijk van een dienstplicht bij het NRK sprake. Maar, zo relativeerde Van Slooten, in dergelijke tijden konden de verpleegsters toch al gedwongen worden 'diensten ten behoeve van het vaderland' te verrichten, en het was dan altijd beter bij het Rode Kruis dan bij de MGD werkzaam te zijn. Hiermee gaf hij aan, in tegenstelling met de in het NRK gangbare

¹ Hand., 12-6-1931, p. 9-10

² Mijnlieff, Gesties, p. 12

opvatting van gelijkheid tussen NRK en MGD, het Rode Kruis als een humanere instelling te zien. Of was het alleen een poging de verpleegsters gerust te stellen om hen zo eenvoudiger tot Rode Kruiswerk te kunnen bewegen? Bovendien, zo voegde hij er nog aan toe, zouden in oorlogstijd toch alle ziekenhuizen van enige importantie worden gevorderd.¹ Waarom de door hem voorgestelde maatregelen dan toch noodzakelijk waren gaf Van Slooten niet aan.

Tot zijn grote ergernis moest Mijnlieff echter constateren dat de open brief het bestuur van de Bond voor Ziekenverpleging bijna overtuigd had, doordat die brief deed geloven dat het KB van 1925 het NRK verplichtte een groot aantal verpleegsters gereed te houden in oorlogstijd, **'of in geval van groote calamiteiten (m.a.w. rampen)'**. Niets was minder waar. In dat KB was geen enkele clausule over het gereedhouden van een verplicht aantal verpleegkundigen voor de hulp bij rampen opgenomen. Bovendien hadden zowel de Bond voor Ziekenverpleging als Nosokomos al met het Oranje Kruis een overeenkomst gesloten om bij rampen zoveel mogelijk met die vereniging mee te werken. Toen die afspraak werd gemaakt was het NRK nog lid van het Oranje Kruis en dus had het er weet van.

Hieraan kon nog tijdig herinnerd worden. De Algemene Vergadering van beide, genoemde verenigingen, gingen voorlopig op het voorstel van het Hoofdbestuur van het Roode Kruis niet in.²

Inderdaad had het bestuur van de Bond voor Ziekenverpleging in eerste instantie geheel ingestemd met het voorstel van het Rode Kruis. Dit kwam er in concreto op neer een verbintenis aan het NRK als voorwaarde te stellen om lid te kunnen worden van een der verpleegverenigingen en reeds in tijd van vrede te bepalen wie waar het meest van nut kon zijn, zodat op het moment dat het noodzakelijk was, een ieder wist wat gedaan en gelaten moest worden.³ Nosokomos was van mening dat op grond van haar neutraal karakter zij geen medewerking kon verlenen, maar ieder persoonlijk vrij moest laten al dan niet in dienst van het NRK te treden.⁴

Alvorens dit voorstel op de algemene vergadering te bespreken, waren er in het *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, enige kritische noten over gekraakt. Zo schreef Veldhuyzen, dezelfde die tien jaar eerder ook al de voorgenomen dwangmaatregelen had geattaqueerd, dat hij er niet aan twijfelde dat van de 10.000 Nederlandse verpleegsters er in tijd van oorlog of oorlogsgevaar 3000 in dienst zouden treden van het NRK. Als het NRK de leiding van de hulp in handen moest nemen zou de Nederlandse verpleegster klaar staan. Daarvoor was geen dwang van buitenaf nodig, slechts dwang van binnen. Indien die ontbrak en niet door het NRK kon worden opgewekt, schortte er òf iets aan de verpleegstersopleidingen, òf aan het Rode Kruis.⁵

¹ G. van Slooten Azn., 'Aan den Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1927, p. 103-106, p. 104-106

² Mijnlieff, Gesties, p. 12; ook: Mijnlieff, De stormramp, p. 98, noot 1

³ A. Couvée, 'Aansluiting bij het Roode Kruis. Organisatie', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1927, p. 341-343; H. Burgerhout, A. Couvée, 'Aan het hoofdbestuur van het Roode Kruis', in: idem, p. 494-495, p. 494

⁴ Albert de Jong, 'Open brief aan de verplegenden in Nederland', in: *De wapens neder*, jrg. 23, nr. 6 (juni 1927), p. 1-2, p. 1, kolom 1

⁵ W.F. Veldhuyzen, 'Gedwongen of vrijwillig?', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 306-308

De verpleegster A.C. Blik voegde daar aan toe dat het Rode Kruis een 'pleisters-plak'-instantie was. Tot het plakken van pleisters moest echter pas worden overgegaan indien de nood hoog, acuut en onafwendbaar was. Daarvóór moest alle energie in het trachten te voorkomen van het leed worden gestoken, zoals het de medische stand betaamde. Niet het voorbereiden en uitvoeren van allerlei plannen in vreedstijd om in tijd van oorlog effectief hulp te kunnen verlenen, maar het voorkomen van de oorlog zelf moest voorop staan.¹ Vanuit deze opvatting kwam zij tot kritiek op het standpunt van Veldhuyzen. Natuurlijk, het al dan niet aanmelden voor hulpverlening door verplegend personeel zou de komst van een eventuele oorlog noch versnellen, noch die oorlog tegenhouden. Deze kwestie moest echter vanuit een breder perspectief worden bekeken, te weten de algehele voorbereiding op de oorlog. Het *si vis pacem, para bellum* ging niet (meer) op, oorlogsvoorbereidingen vormden juist belangrijke factoren in het ontstaan van de oorlog. Het merendeel der verpleegkundigen zou zeker tegen oorlog zijn, maar het werd tijd dat uit die opvatting consequenties werden getrokken. Dit betekende dat zij 'in geen enkelen vorm en onder geen enkele voorwaarde mogen deelnemen aan eenige organisatie voor een komende oorlog, en daarom moeten zij de vrijwillige hulpverlening waarvoor Dr. Velthuyzen pleit, zonder uitzondering afwijzen'.²

Zo ver kwam het niet, maar het gevolg van al deze kanttekeningen was toch dat, Mijnlieff zei het reeds, het voorstel van het NRK niet werd aanvaard. Samenwerking werd echter wel overeengekomen, waarvoor een regeling zou worden ontworpen waarbij met een achttal punten rekening gehouden moest worden. Punt één: Nederlandschap.³ Ook deze regeling bleef niet onweersproken. Verpleegster L.P. van Lelyveld vreesde een onderscheiding tussen het bestuur van het NRK en dat van de Bond voor Ziekenverpleging, waarna de verpleegsters met een *fait accompli* geconfronteerd zouden worden. Bovendien: hoezo Nederlandschap? Het Rode Kruis was toch neutraal?⁴ Helpen deed het niet. Van de acht-punten-regeling werd weinig meer vernomen, maar in het in 1940 uitgegeven *Het Nederlandsche Roode Kruis. Ontstaan, organisatie en werkwijze*, staat te lezen dat men Nederlander moet zijn om tot de verpleegorganen van het Rode Kruis te kunnen behoren.⁵

J.C. Diehl: eerst officier, pas dan arts

Het eind van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig waren de jaren dat de discussie over uitbreiding en aard van het vredeswerk werd afgerond en door middel van het opvoeren van gezamenlijke oefeningen de banden tussen het NRK en de krijgsmacht nog verder werden aangehaald.⁶ Het waren de jaren waarin de roep om

¹ A.C. Blik, 'De verpleegsters en het Rode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 343-344

² 'Bezwaren tegen het artikel van Dr. Velthuyzen', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 345

³ Burgerhout, Couvée, Aan het hoofdbestuur van het RK, p. 494

⁴ L.P. van Lelyveld, 'De missive van het hoofdbestuur aan het Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 616-619

⁵ *Het Nederlandsche Roode Kruis. Ontstaan, organisatie, werkwijze*, z.p. z.j. (v1940), p. 15

⁶ Het NRK, p. 47-48

eenzijdige ontwapening luid klonk, maar waarin het NRK de stelling huldigde dat een nationaal leger noodzakelijk was voor het behoud van de sinds de tiendaagse veldtocht tegen het daaruit voortgekomen België ingenomen neutraliteit.¹ Na kritische opmerkingen van de hoofdredacteur van het NTvG, H. Pinkhof, over de inschakeling van het Rode Kruis in het militair systeem, voegde Donker Curtius hieraan toe dat die inschakeling de onschendbaarheid van de Rode Kruis-hulp juist garandeerde en dus allesbehalve teniet deed.² Het waren tevens de jaren waarin J.C. Diehl inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht was (1929-1933) en dus tweede ondervoorzitter van het NRK, een ondervoorzitter die bij minister van defensie Deckers in hoog aanzien stond.

De officier van gezondheid kan niet volstaan met een louter medische vorming. Hij moet ook als officier worden opgeleid. De taak van den officier van gezondheid heeft zeker ook een niet onbelangrijke militaire zijde. Het is de grote verdienste van den voortreffelijken inspecteur van den militair-geneeskundigen dienst, die dezer dagen is afgetreden, dr. Diehl, dat hij juist de militaire zijde van de taak van den officier van gezondheid tot haar recht heeft doen komen, en voor de reserve-officieren van gezondheid de militaire vorming in het bijzonder heeft verbeterd.³

Diehl was in het begin van de eeuw voorzitter van het comité Bergen op Zoom geweest. Op de veertiende en vijftiende IRK-conferentie was hij afgevaardigde van zowel de regering als het Rode Kruis. Op de conferentie in Tokyo 1934, dus een jaar nadat hij het NRK-bestuur vaarwel had gezegd, vormde hij zelfs in zijn eentje de gehele Nederlandse delegatie. Ook bij het opstellen van de Geneefse conventie van 1929 was Diehl van de partij geweest. Dat hij na zijn afscheid invloed op het NRK behield spreekt ook uit de uitnodiging die hij ontving om zijn ideeën over Rode Kruis en MGD in de gezien het tijdstip, vrij bescheiden herdenkingsbundel ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan (1942) uiteen te zetten.

De eerste maal dat Diehl in het openbaar van zich liet horen, was tijdens een discussie in het voorjaar van 1918 tussen D. Romeyn en *Reddingwezen*-redacteur W.P. Wolffensperger over de vraag: 'Welke gewonden zouden aan ons front het eerst in veiligheid moeten gebracht worden?' Het stellen van de vraag impliceert dat hier

¹ Beelaerts van Blokland, *La Croix Rouge et les Pays Bas*, p. 50; Officieel werd de neutraliteit in 1839 tot richtsnoer in de Nederlandse buitenlandse politiek verheven. Amersfoort, Kamphuis, Mei 1940, p. 9

² F.W. Donker Curtius, 'De onschendbaarheid van de geneeskundige hulpverlening', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1933, p. 177; Pinkhof refereerde aan de aanval van een Japans vliegtuig op een veldhospitaal in China, waarbij vijf Chinese gewonden om het leven kwamen. Dit was natuurlijk te betreuren, maar het was evenzeer onvermijdelijk "dat de verlening van hulp aan zieken en gewonden, als zij zich aansluit aan de gewapende macht of aan de politiek, haar onschendbaarheid verliest, en dat dan ook de werkelijk zuiver neutrale hulpverlening in dit lot moet delen. (...) Geen richting, geen nationaliteit, geen macht - slechts de wil hulp te verlenen aan wien het ook zij, behoort de leiding van het Roode Kruis te hebben. Ook de inschakeling van het Roode Kruis in de militaire organisatie berooft deze instelling van haar onschendbaarheid - en de gevolgen heeft men alweder in Tsjitsjoe gezien." H. Pinkhof, 'China. De onschendbaarheid van de geneeskundige hulpverlening', in: NTvG, jrg. 77 (1933), p. 2461-2462. Een jaar later zou Pinkhof wederom kritische noten kraken over de gevolgen van geneeskundige hulp in dienst van het leger, naar aanleiding van de veroordeling van de arts van de Zeven Provinciën, het in 1934 gebombardeerde munterijschip. De arts werd veroordeeld vanwege medische hulp aan de munters. Voor de discussie over deze zaak zie: Van Bergen, *Waarde generaal*, p. 21-29

³ Verslag handelingen staten-generaal, 2e kamer, rede L.N. Deckers, 16-11-1933, p. 422

verscheidene antwoorden op mogelijk zijn, naast het voor de hand liggende 'de zwaargewonden eerst'.¹ Romeyn beargumenteerde dat uit militair oogpunt tegen deze opvatting, 'als algemeenen regel, met succes protest konde worden aangetekend'. Oorlogvoeren en menslievendheid waren geheel van elkaar afwijkende zaken. Wat in de normale maatschappij de enig juiste handelwijze was, mocht 'in den oorlog misschien onder geen beding worden toegestaan'.² In de oorlog golden bij de verzorging van gewonden niet in de eerste plaats overwegingen van humanitaire, maar van utilitaire aard. Sinds een jaar of vijftig vertegenwoordigde het Rode Kruis de humaniteit op het slagveld en de MGD de utiliteit, hetgeen door de laatste niet altijd op prijs werd gesteld. Humaniteit valt nu eenmaal bij het publiek meer in de smaak. Meer en meer werd het Rode Kruis echter uit de directe omgeving van het slagveld verbannen, kwamen dus de 'nuttigheids-overwegingen' weer meer op de voorgrond te staan, en besloot óók het Rode Kruis de primaire positie van de humaniteit op te geven, getuige diverse verklaringen in het reorganisatie-rapport en tijdens de reorganisatie-vergaderingen een jaar eerder. Dat Fleischer hier tegenin had gebracht dat door de gevechtskracht van het Nederlandse leger te plaatsen boven het heil van de individuele soldaat, zoals de MGD al deed, het NRK zijn bestaansrecht verloor, achtte Romeyn een volkomen juiste opmerking. Zij was echter verder niet van belang, omdat het NRK niet meer op het slagveld dienst deed. Wat wel duidelijk was geworden tijdens de reorganisatie, was dat het door niemand bestreden werd dat 'de instandhouding van de validiteit van ons strijdende leger' het doel van de MGD was.³ Het volgens Romeyn logische gevolg was dat de MGD 'in de eerste plaats die gewonden en zieken onder de meest gunstige voorwaarden voor herstel' moest brengen, die 'spoedig, d.w.z. nog tijdens den duur van den oorlog' weer in dienst konden treden, 'alzo de door lichte aandoeningen of afwijkingen tijdelijk voor den dienst ongeschikten'. De kracht van een leger was niet gebaat met 'gewonden en zieken, die pas na afloop van den oorlog misschien weer diensten' konden bewijzen. Hoe meer zorg de MGD aan het front, 'met het daar aanwezige beperkte personeel en materieel', moest besteden aan de zwaargewonden, des te minder tijd had hij over 'voor de al of niet marschvaardige lichter gewonden' en des te sneller zou 'dientengevolge de validiteit van het leger afnemen'.⁴

Ofschoon Romeyn zijn stelling nog van enkele maars en ofschoons voorzag,⁵ was het voor Wolffensperger zonneklaar dat hij bepleitte de lichtgewonden geneeskundige

¹ Dat dit niet zo voor de hand liggend is als wel lijkt, bewees Napoleons meest befaamde militair arts, D.J. Larrey. Hij verordende dat aan de praktijk van het eerst verzorgen van officieren, ongeacht de ernst van hun verwonding, een einde moest komen. De zwaarstgewonden eerst was zijn credo. Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 158. Of aan die verordening de hand is gehouden en of zij ook na Larrey voor alle militair geneeskundigen de normale handelwijze werd, kan - zie Romeyn - worden betwijfeld. Deze twijfel wordt bevestigd in het boek van John Keegan, *The face of battle*. De officieren gingen voor en de zwaarstgewonden bleven achter, waarbij de definitie van 'zwaarst' afhankelijk was van het aantal gewonden dat verpleegd moest worden. Hoe meer gewonden, hoe eerder een wond als 'te zwaar voor verzorging' werd betiteld. Keegan, *The face of battle*, p. 198, 267

² D. Romeyn, 'Welke gewonden moeten aan ons front het eerst in veiligheid moeten gebracht worden?', in: *Het reddingwezen*, jrg. 7 (1918), p. 33-37

³ a.w., p. 34-36

⁴ a.w., p. 36

⁵ a.w., p. 37

voorrang boven de zwaargewonden te verlenen, zelfs in het bewustzijn dat dit impliceerde dat de hulp voor de zwaargewonden dan veelal te laat of in het geheel niet zou komen. Wolffensperger ging in tegen Romeyns stelling dat een ieder de door hem geformuleerde taak van de MGD onderschreef. Hij in ieder geval verzette zich tegen Romeyns opvatting dat het de voornaamste en wellicht enige taak van de MGD was de validiteit van het leger hoog te houden. Ook officieren van gezondheid waren op zijn minst óók geneesheer, wellicht zelfs in de eerste plaats, en het lag niet in de lijn van de geneeskunde uitsluitend te functioneren als een wetenschap ter herstel van gewonde, maar voor de oorlog nog bruikbare soldaten, met verontachtzaming van hen die voor oorlogsgebruik ongeschikt waren geworden, hoezeer ook de overwinning van het eigen leger voorop diende te staan. Dit te meer omdat, zoals Romeyn ook al had opgemerkt, de MGD ook van belang was voor het moreel van de troep. Wat nu, aldus Wolffensperger, was demoraliserender voor soldaten dan te weten na een zware verwonding aan het lot overgelaten te worden? Er diende dus een consensus te worden gezocht, een compromis dat zowel recht deed aan de militaire eis van een strijdbaar leger, als aan de geneeskundige eis van het verzachten van lijden daar waar dat het grootst is.

Hiermede kom ik aan het eigenlijke doel van deze korte beschouwing. De schrijver constateert het feit, dat het Rode Kruis te velde allengs van het front is weggedrongen. (...) Was dit noodig en is dat juist? (...) Hoe minder geneeskundig personeel bij den troep, des te geringer de kans voor de zwaargewonden is, ook nog eens aan de beurt voor geneeskundige hulp te komen.¹

Natuurlijk, toen het Rode Kruis nog voornamelijk uit dilettanten bestond was het ook uit geneeskundig oogpunt verstandig het zover mogelijk van het slagveld weg te houden. Maar het Rode Kruis was duidelijk verbeterd, 'meer op militairen leest geschoeid', en dus verloor bovenstaand argument aan waarde. Indien nu werkelijk tot verplichte deelname aan het NRK overgegaan zou worden, zoals bij de reorganisatie was bepleit, moest het toch mogelijk zijn de zorg voor de lichtgewonden aan de MGD en de zorg voor de zwaargewonden aan het Rode Kruis toe te vertrouwen. Het Rode Kruis vervulde dan de taak waarvoor het in leven was geroepen, te weten het verzachten van het lijden van de zieken en gewonden; het bleef zijn humanitaire roeping trouw, en het behoefde 'zich niet te bepalen tot dat werk, hetwelk haar van sommige zijde wordt opgedrongen, nl. het nagenoeg hoofdzakelijk in het achterland beoefenen van liefdadigheid ten behoeve der (door de MGD naar achteren vervoerde, dus, in Romeyns optie, licht- en zwaar) gewonden'. Het moesten wel zeer dringende redenen zijn die ertoe hadden geleid ook een goed georganiseerd Rode Kruis van het slagveld weg te houden, 'wanneer men daardoor het lot van de zwaargewonden in de waagschaal wil stellen'.²

Diehls reactie op Romeyn lag in het verlengde van Wolffenspergers opmerkingen. Het onderwerp dat Romeyn had aangesneden hield verband met het grootste probleem waarmee de geneeskundige verzorging van soldaten te kampen had,

¹ W.P. Wolffensperger, 'Welke gewonden zouden aan ons front het eerst in veiligheid moeten gebracht worden?', in: *Het reddingwezen*, jrg. 7 (1918), p. 55-59, p. 56-58 (citaat: p. 57-58)

² a.w., p. 58-59

namelijk dat de officier van gezondheid rekening had te houden 'zoowel met medische als met militaire eischen, welke niet altijd beide in dezelfde richting wijzen en in sommige - gelukkig betrekkelijk zeldzame - omstandigheden zelfs onverenigbaar zijn'.

Dat in dit laatste geval in oorlogstijd de militaire eisch den doorslag moet geven, is zonder meer duidelijk.¹

In gevallen waar dit minder voor de hand lag moest echter de geneeskundige noodzaak het handelen van de militaire arts bepalen, 'totdat de troepenaanvoerder daaraan noodgedrongen een einde maakt'. Onderwerping aan de wensen van het legerbestuur was noodzakelijk, maar mocht nooit in de eerste plaats het handelen van de arts bepalen. Dit nu scheen Romeyn te willen betogen. Daarbij leek hij er van uit te gaan dat de MGD niet in staat zou zijn zowel voor de licht- als de zwaargewonden te kunnen zorgen. Diehl verhief met kracht zijn stem. Er zaten onvolkomenheden aan de MGD maar zo nijpend was het personeelstekort nu ook weer niet. Een goed georganiseerde geneeskundige dienst was zeker in staat hulp te verlenen 'in volgorde van urgentie zonder noemenswaard nadeel voor de lichtgewonden', hetgeen 'een gansche categorie van zwaargewonden zal kunnen redden en dus een grootter nuttig effect opleveren'.²

Ook Diehl wees op het nadelig effect voor het moreel dat van een primaat voor de verzorging voor lichtgewonden zou uitgaan, wat de door Romeyn beoogde validiteit, 'die niet alleen op het quantum, maar ook op de psyche berust', aanzienlijk meer schade zoude toebrengen dan een spoedige terugkeer in de linies der licht gewond geraakten.³ Diehl concludeerde:

'Oorlogvoeren en menschlievendheid beoefenen zijn nu eenmaal twee geheel met elkaar strijdige begrippen', schrijft Dr. R. Toegegeven! maar oorlogvoeren en uitoefening van den geneeskundigen dienst zijn gelukkig, ten opzichte van deze tegenstelling althans, geenszins identisch. Naast den plicht de validiteit van het leger te helpen handhaven voelen ongetwijfeld vele Off. v. Gez. met mij nog altijd als het schoonste en voor den geneesheer in ons meest aantrekkelijke deel der taak van den Off. v. Gez. te velde de door Dr. R. als anachronisme gekenmerkte verzachting van de oorlogsverschrikking. De verbanning der humaniteit van het slagveld moet zoowel den mensch als den geneesheer in ons deprecieeren, zonder daarvoor een militair aequivalent op te leveren.⁴

Met het klimmen der jaren en met het klimmen in rang veranderde Diehl echter van mening, waarbij het militaire element in zijn gedachtengang meer en meer het medisch-humanitaire ging overheersen. Als inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht hield hij de officieren in opleiding wèl voor dat de officier van gezondheid 'in de eerste plaats officier, dan pas arts' was.⁵ Het was dus geen wonder dat Diehl van Deckers lovende woorden kreeg toegestopt. Hun ideeën kwamen vanaf

¹ J.C. Diehl, 'Welke gewonden zouden aan ons front het eerst in veiligheid gebracht moeten worden?', in: *Het reddingwezen*, jrg. 7 (1918), p. 84-87, p. 85

² a.w., p. 85-86

³ a.w., p. 86

⁴ a.w., p. 87

⁵ Archief E.E. Meursing, archiefstuk 28, p. F-2, H-4

het midden van de jaren twintig wonderwel overeen. Zo was weliswaar Diehl de opvatting toegedaan dat tijdens een oorlog 'van een beschaafd volk' mocht worden geëist 'dat deze zo weinig mogelijk dood, lijden en blijvende invaliditeit veroorzaakt, zonder dat daardoor natuurlijk het bereiken van het militaire doel in gevaar wordt gebracht',¹ maar dit betekende niet dat hij enige geneeskundige vraagtekens zette bij het gebruik van gifgas. Gas was een legitiem wapen, omdat het het bereiken van het militair doel kon bevorderen, en was dus niet met bovenstaande opvatting in strijd.² In vergelijking met andere wapens die bij het publiek minder afschuw opwekten, was gas zelfs gewoonweg humaan te noemen. Dit onderstreepte hij met de uitkomst van allerlei onderzoeken, die aan moesten tonen dat gas weinig letsel toebrengt en slechts in een enkel geval de dood tot gevolg had gehad. Een van die onderzoeken was uitgevoerd door de Zwitserse militair Schleich, van wie hij met volledige instemming de opinie citeerde 'dat het beter is van een gasvergiftiging te genezen dan te sterven aan een niet-giftig schot, dat het gebruik van chemische strijdmiddelen een belangrijke vermindering van de gruwelijkheid van den oorlog ten gevolge heeft gehad en tenslotte, dat de geheele propaganda tegen de gassen in hooge mate immoreel is'.³ Dat protest was namelijk gebaseerd op sterk overdreven gruwelverhalen. Bovendien riep elk nieuw wapen eerst protest op, om daarna volkomen te worden geaccepteerd.⁴

Waarschijnlijk doelde Diehl met zijn verwijzing naar 'gruwelverhalen' op het pacifistisch getinte deel van de oorlogsliteratuur. Hiervan zou Remarque's *Im Westen nichts neues* enkele jaren later het voorbeeld worden. In zijn roman zou Remarque zijn hoofdpersoon, Paul Bäumer, laten zeggen dat de eerste minuten van een gasaanval over leven en dood beslisten. Zou het masker luchtdicht afsluiten? Hij hoopte van ganser harte, want hij kende 'die furchtbaren Bilder aus dem Lazarett: Gaskranke, die in tagelangem Würgen die verbrannten Lungen stückweise auskotzen'.⁵ Dat luchtdicht afsluiten van het gasmasker was overigens geen onverdeeld genoegen.

Mein Kopf brummt und dröhnt in der Gasmasken; er ist nahe am Platzen. Die Lungen sind angestrengt, sie haben nur immer wieder denselben heißen, verbrauchten Atem, die Schläfenadern schwellen, man glaubt zu ersticken.⁶

Dit leidde er toe dat niet zelden de maskers te vroeg werden afgedaan.

Einen Unterstand voll (junge Rekruten) finden wir mit blauen Köpfen und schwarzen Lippen. In einem Trichter haben sie die Masken zu früh losgemacht. Sie wußten nicht, daß sich das Gas auf dem Grunde am längsten hält: als sie andere ohne Maske oben sahen, rissen sie sie auch ab und schluckten noch genug, um sich die Lungen zu verbrennen. Ihr Zustand ist hoffnungslos, sie würgen sich mit Blutstürzen und Erstickungsanfällen zu Tode.⁷

¹ J.C. Diehl, 'Een en ander over chemische strijdmiddelen', in: NTvG, 1926, II, p. 1002-1009, p. 1002

² a.w., p. 1003, 1005

³ a.w., p. 1003

⁴ Diehl, a.w., p. 1002-1003; zie voor de controverse hierover met de vredesbeweging bv.: 'De humane gasoorlog', in: *Oorlog of vrede*, 4-4-1931 (proefnummer), p. 10

⁵ Remarque, *Im Westen*, p. 54

⁶ a.w., p. 55

⁷ a.w., p. 96-97

Ook de in 1918 in de Franse loopgraven gestorven dichter Wilfred Owen beschreef soldaten die langzaam stierven onder het uitspuwen van een dikke, groene brei, een beeld dat eens en voor altijd voor hem de leugenachtigheid van het gezegde *Dulce et decorum est pro patria mori* bevestigde.¹

Natuurlijk, Remarque was romancier en Owen dichter. In hun romans en gedichten beschreven zij de oorlog zoals zij die hadden gezien, met alle dichtelijke vrijheid van dien, al wijkt het door hun geschetste beeld nauwelijks af van hetgeen Rode Kruis-verpleegster Brittain in haar geheel autobiografische *Testament of youth* over gifgasslachtoffers had te melden.² Maar, al ben ik overtuigd van de waarheid van Paul Fussells woorden in diens *The great war and modern memory*, dat 'the war was much worse than any description of it possible in the twentieth and thirties could suggest. Or, of course, while it was going on',³ zelfs als Remarque's en Owens opmerkingen tot Diehls categorie 'sterk overdreven' moeten worden gerekend, dan nog is de verdediging van chemische oorlogvoering - die niet verzwakte toen de gassen wel degelijk al dodelijk waren - bedrieglijk en misleidend. Dit werd onlangs nog eens door Modris Ecksteins naar voren gebracht. Gas werd 'niet gebruikt omdat het humaner was, maar om de frontsoldaat aan nog een verschrikking te meer bloot te stellen'. Gas werd met andere woorden 'niet gebruikt in plaats van, maar in combinatie met artillerie'. Om dit te staven haalde Ecksteins een Engels artillerist aan die daar in mei 1915 al op had gewezen. Dat gas werd ingezet om de tegenstander tot overgave te dwingen door hem tijdelijk buiten gevecht te stellen was een smoesje voor de publieke opinie. Na door het gas te zijn bedweld werden allen die zich niet meer konden verroeren aan de bajonet geregen. De overigen werden in versufte toestand gebombardeerd.⁴

Diehl speelde een grote rol in het Rode Kruis, ook nog na zijn afscheid,⁵ en zijn opinie over gifgas was tevens de opinie van de Nationale Gascommissie, waarin hij zitting had.⁶ Dat P.J.Ph. Dietz, vanaf 1909 verbonden aan het Rode Kruis-ziekenhuis en ondervoorzitter van de hoofdstedelijke afdeling, erop aandrong dat de informatie door de gascommissie verstrekt 'zuiver zakelijk' zou zijn, 'met voorbeelden en gecontroleerde cijfers (...), zonder pacifistische propaganda of aanvechtbare beweringen',⁷ was geheel overbodig. Punt A.a van de *Taak der nationale commissies van het Rode Kruis inzake bescherming der burgerbevolking tegen gasaanvallen* maakte duidelijk dat het ontzenuwen van 'de meest phantastische voorstellingen' over de uitwerking van gas,

¹ Wilfred Owen, 'Dulce et decorum est', in: Paul Fussell, *The Bloody game*. An anthology of modern warfare, Londen 1991, p. 166: "As under a green sea I saw him drowning. In all my dreams, before my helpless sight, He plunges at me, guttering, choking, drowning. (...) If you could hear, at every jolt, the blood come gargling from the froth-corrupted lungs (...) My friend, you would not tell such high zest To children ardent for some desperate glory, the Old Lie: Dulce et decorum est Pro patria mori"

² Brittain, a.w., p. 395

³ Paul Fussell, *The great war and modern memory*, Londen 1977 (2), p. 174

⁴ Ecksteins, Lenteriten, p. 185; Ook volgens Verdoorn kon gas geen aanspraak op de titel 'humaan wapen' maken. Door de geruisloosheid en het onpersoonlijke gasmasker, maakte het de oorlog - zo mogelijk - nog onmenselijker. Verdoorn, Arts en oorlog, deel II, p. 602-603

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 190 (1): Hoofdbestuur NRK aan Diehl 10-11-1939 (nr. 3191-39)

⁶ a.w., inv. nr. 175: Min. van def. aan Hoofdbesuur NRK, 15-10-1930

⁷ a.w., inv. nr. 175: P.J.Ph. Dietz aan secr. Nat. Gascomm, 21-10-1928

de eerste noodzakelijke stap voor een effectieve bescherming van de burgerbevolking was. Indien nagelaten werd de 'relatieve "humaniteit" der chemische strijdmiddelen' duidelijk te maken, zou de bevolking nooit 'een zekere "gasdiscipline"' kunnen worden bijgebracht.¹

Ook het in de Gascommissie invloedrijke *Lucht- en gasoorlog* van J.T.H. van Weeren, evenals Schrijver lid van de Nederlandse delegatie van de CICR-deskundigencommissie, sprak dergelijke taal. Wapens werden enkel en alleen ingezet om het doel van de oorlog te bereiken. Dit gold ook voor gifgas. Om nu het moreel van de bevolking niet in gevaar te brengen was het van het hoogste belang dat deze 'juiste denkbeelden omtrent den modernen oorlog gemeengoed' werden. Dit zou volkomen onnodige paniek verhinderen, paniek die wel eens de nederlaag tot gevolg zou kunnen hebben. Van Weeren verwachtte niet dat in een volgende oorlog wezenlijk andere strijdmiddelen gebruikt zouden gaan worden dan in de voorgaande. Dergelijk nuchtere en belangrijke inzichten werden echter bemoeilijkt door pacifistische en defaitistische beschouwingen. Zij deden het voorkomen alsof gas- en luchtaanvallen op de bevolking waren gericht. Dode en gewonde burgers waren echter slechts een bijeffect van de oorlog.² Overigens misten die pacifistische en defaitistische beschouwingen hun effect op de Nationale Gascommissie niet. C.P.A. Kappelmeyer, lid van die commissie en in de eerste wereldoorlog als chemicus werkzaam geweest bij het DRK, drukte het hoofdbestuur op het hart met de kritiek rekening te houden. Hij deelde haar weliswaar niet, maar het NRK kon zijn werk alleen goed verrichten indien het de sympathie der gehele natie genoot en dus diende de Nationale Gascommissie 'niet dusdanig samengesteld te zijn, dat het militaire karakter daarin overheerscht'.³

Na het verschijnen van de *Leidraad Luchtbeschermingsdienst* in 1931, had de Gascommissie haar bestaansrecht verloren, maar chef van de generale staf luitenant-generaal H.A. Seyffardt, over wie later meer, verzekerde het NRK dat er een ruim arbeidsveld braak bleef liggen. De voorlichting van de bevolking omtrent gas- en luchtaanvallen moest doorgang vinden en ook bij het opleiden van personeel voor de noodzakelijke hulpverlening kon het NRK niet worden gemist.⁴ De opleiding van 'gasploegen' bij de colonnes werd ter hand genomen; Rode Kruis-artsen konden de gascursus voor militair-geneeskundigen volgen en de 'gaskamer' in het kamp te Waalsdorp stond op zaterdagmiddag ter beschikking van het NRK. Overeenkomstig bovengenoemde *Leidraad* werd met de Luchtbeschermingsdienst samengewerkt, hetgeen betekende 'dat de gasploeg van de plaatselijke transportcolonne' volledig werd geoefend 'in het verlenen van eerste hulp aan gaszieken, het disinfecteren van met gas besmette ruimten en terreinen, het gasdicht maken van lokalen enz.', terwijl

¹ idem, 18-10-1928, *Taak der nationale commissies van het Roode Kruis inzake bescherming der burgerbevolking tegen gasaanvallen*

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: J.T.H. van Weeren aan Beelaerts van Blokland 5-12-1929, J.T.H. van Weeren, *Lucht en gasoorlog* (nr. 1853-29); zie ook: idem, hoofdbestuur NRK aan A.W. Leeftang, 16-4-1934 (nr. 525-34). Ook Leeftang waarschuwde tegen indianenverhalen door ondeskundigen afgestoken. Dit had alleen maar eisen tot eenzijdige ontwapening tot gevolg.

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: C.P.A. Kappelmeyer aan hoofdbestuur NRK, 6-11-1929

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: J.C. Diehl aan luit.-gen. De Quay (voorz. Nat. Gascomm.), 27-11-1931; H.A. Seyffardt aan hoofdbestuur NRK, 30-11-1931; Bakker, *Het NRK*, p. 822

die ploeg zich verder verplichtte om, 'in tijden van onrust onder den leider van den Luchtbeschermingsdienst werkzaam te zijn'.¹ Blijkbaar vonden de oefeningen van de transportcolonnes met het nodige enthousiasme plaats, want in 1932 moest het hoofdbestuur nog honderd extra maskers aan het ministerie van defensie vragen, bovenop de tweehonderd die al eerder in bruikleen waren gegeven. Siersma, van de afdeling Ede, oordeelde dat deze oefeningen zeer nuttig waren, niet alleen in tijd van oorlog, maar ook bij ongelukken in de chemische industrie.² De oefeningen misschien wel, maar dan toch niet met dezelfde maskers. Het betrof oefenmaskers, die bij echt gevaar volslagen waardeloos waren.³

Terug echter naar J.C. Diehl. In 1924 had hij op een vergadering van de Militair Geneeskundige Vereeniging zijn opvatting naar voren gebracht dat een nationaal Rode Kruis geheel verbonden moest zijn aan de MGD van het eigen leger. Het ideaal van zelfstandige hulp 'aan alle gewonden van beide oorlogvoerende partijen (was) onbereikbaar' en het in en voor de eigen militaire organisatie werkende Japanse Rode Kruis lag hem dan ook na aan het hart.⁴ Achttien jaar later, in 1942, bleek hij gedeeltelijk van inzicht veranderd. Niet dat hij het Rode Kruis-ideaal nu wel haalbaar achtte, en niet dat een nationale vereniging nu wel de aandacht gelijkelijk over alle soldaten ongeacht de landsaard mocht verspreiden, maar volledig opgaan in de MGD was niet meer nodig. Sterker: eigenlijk kon het Rode Kruis wel verdwijnen omdat de staatsdienst inmiddels geheel voor zijn taak berekend was. Toch bleef hij uit humanitaire en strategische overwegingen de vrijwillige hulpverlening steunen en kenschetste hij volledige militarisering van het NRK als een stap terug.⁵ Wilde het Rode Kruis echter ook niet-(volledig)-militair functioneren, moest wel aan een aantal voorwaarden worden voldaan, zoals 'een sterk doorgevoerde tucht'. Verder moesten 'gevoelsoverwegingen', die dreigden te botsen met het militair belang 'het zwijgen worden opgelegd'.

Ik heb hier o.a. het oog op het langer dan stipt noodzakelijk vasthouden van patiënten, die wel is waar nog niet geheel genezen toch in voldoende mate hersteld zijn bepaalde diensten in de weermacht te kunnen verrichten.⁶

Diehl wekte in dit artikel niet de indruk de humaniteit als voornaamste maatstaf voor de medische zorg in oorlogstijd te zien. Integendeel. Het opnemen van dit artikel in de herdenkingsbundel ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het NRK doet ook niet vermoeden dat er bij het toenmalig bestuur brede oppositie tegen zijn opvattingen heerste, opvattingen die in dat jaar wereldwijd gehuldigd werden, bij de As-mogend-

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: hoofdbestuur NRK aan best. afd. Bergen-op-Zoom, 5-2-1934; *Leidraad voor de burgemeesters bij het nemen van maatregelen ter bescherming van de bevolking tegen de gevolgen van aanvallen uit de lucht*. Leidraad Luchtbeschermingsdienst, Breda 1931, p. 2, 9, 11, 17; ook: Jaarverslag RK, 1935, p. 35-36

² Hand., 24-6-1932, p. 28, 85-86

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: Hoofdbestuur NRK aan afd. Utrecht, 13-2-1935

⁴ J.C. Diehl, 'Een en ander over de verzorging van oorlogsgewonden voorheen en thans', in: NTvG, 1924, II, p. 1327-1331, p. 1329

⁵ J.C. Diehl, 'De taak van het Roode Kruis', in: *Het Nederlandsche roode kruis*. Herdenkingsnummer 1867-1942, p. 9-10

⁶ a.w., p. 9-10, citaat: p. 9

heden, zowel als bij de geallieerden. Maar het NRK en de tweede wereldoorlog, het NRK en het nationaal-socialisme, vormt het onderwerp van het laatste hoofdstuk. Eerst het NRK en de pacifistische beweging, waarvan een deel door het Rode Kruis-gifgasstandpunt en door de poging van het NRK een Rode Kruis-verpleegplicht in te stellen, in woede ontstak.

III Rode Kruis en vredesbeweging zijn één

Pacifistische kritiek in de beginjaren?

Ofschoon ik expliciete uitingen van pacifistisch getinte, echt afkeurende kritiek in Nederland in de beginjaren van en op het Rode Kruis niet heb kunnen traceren, moeten die er wel geweest zijn. Waarom anders zou verschillende malen gepoogd zijn dergelijke kritiek te ontzenuwen?¹ De hiernavolgende passage in *Het vaderland*, in het artikel over de tweede Rode Kruis-conferentie te Berlijn, zou nog een reactie op internationale geluiden kunnen zijn geweest. 'Meer dan ooit', aldus de journalist: 'is mij de ongerijmdheid gebleken van het beweren dat de vereeniging van het Roode Kruis, de taak der legers verlichtende en het lot der soldaten verzachtende, het oorlogvoeren bevorderen zou'. Alleen door eigen inzicht of publieke opinie opgewekt verantwoordelijkheidsbesef bij hen die de macht hadden oorlog te ontketenen, kon tot een einde van het wapengeweld leiden. De oorlog was een kwaad waarvoor geen enkel excuus gold en het Rode Kruis maakte dat zichtbaar. Het maakte 'mensen van alle standen van nabij bekend (...) met de elende van den oorlog'.

Maar de tijden waarin zich deze invloed zal doen gelden, liggen nog ver. Zien wij het naaste doel niet voorbij en vergeten wij bovenal niet, wat de meest ervarenen ook in het Berlijnsch congres herhaaldelijk en met nadruk verklaarden, dat voor de hulp in tijd van oorlog voorbereiding in tijd van vrede noodzakelijk is.²

Echter ook in Nederland zelf moeten vraagtekens bij het Rode Kruis gesteld zijn. Zo is het verre van denkbeeldig dat Bosscha de verschillen tussen de MGD en de onpartijdige hulp aangaf om de pacifistische argwaan weg te nemen. Kritiek op de militaire geneeskunde was vanuit dat perspectief zeker mogelijk, maar niet op het NRK.³ In de twee redevoeringen naar aanleiding van de Frans-Duitse oorlog die de Rotterdamse arts H.J. Sleurs in het beursgebouw afstak ter gelegenheid van de volksvergaderingen van 8 september 1870 en 1871, waren dergelijke vraagtekens zelfs expliciet aanwezig. Niet bij Sleurs zelf echter. Hij wilde trachten de bezwaren op te lossen 'en u te doen zien, dat er niets is wat u verbiedt aan uw zucht tot weldoen toe te geven'.⁴ Met name in de in 1870 afgestoken rede poogde hij de argwaan die bij de Rotterdamse bevolking tegen het Rode Kruis leefde, weg te nemen. Een van de bezwaren was pacifistisch van strekking, want, zo zei Sleurs, het Rode Kruis bevorderde de oorlog niet door de ellende te verzachten. Een dergelijke redenering voerde de mensheid terug in de tijden van barbarij, de tijden waarin gewonden onverzorgd achterbleven of zelfs gedood werden. Voorkomen had dergelijk lijden een volgende oorlog niet, zoals niets een volgende oorlog kon voorkomen.

¹ Zie bv.: De geneesheer op het slagveld, p. 318-320, 323

² Het Berlijnsch congres, nr. 20, p. 2

³ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 15

⁴ H.J. Sleurs, *Redevoeringen gehouden in het beursgebouw bij gelegenheid der volksvergaderingen van 8 september 1870 en 1871 te Rotterdam*, Rotterdam 1871, 8-9-1870, p. 10

Naar mijne zienswijze zal, zoo lang er menschen zijn, er van tijd tot tijd ook oorlog wezen. Doch is het voorkomen van oorlog een utopie, het verzachten van de ellende ervan is een pligt, die de menschlievendheid ons gebiedt.¹

De critici zouden natuurlijk heel wat meer recht van spreken hebben als zij die de oorlog wilden, hem ook uitvochten. Maar de strijders waren veelal lieden, die slechts vochten omdat de staat hen dat beval, en vaak vochten zij voor een zaak die hen absoluut niet interesseerde. Bovendien zorgde het Rode Kruis ervoor dat de landen en volkeren anders, beter, over elkaar gingen denken. Ook dit zou de mensheid niet voor komende oorlogen behoeden, maar het zou wel die oorlogen minder wreed maken. Het NRK deed goed werk nabij de slagvelden van de Frans-Duitse krijg, en mocht Nederland ooit met Duitsland in een strijd verwickeld raken, dan zouden de Duitse moeders hun zonen stellig op het hart binden geen onnodig leed te veroorzaken en onschuldigen te sparen, want de Nederlanders 'hebben in der tijd (...) uw vader zo goed behandeld'.²

In het artikel *De geneesheer op het slagveld* (1870) werd eveneens de kritiek dat humanisering tot het eerder uitroepen van oorlog zou kunnen leiden, bestreden. De mensheid moest leren de oorlog niet meer te zien als een met eer overladen duel. Zij moest van het veelal van veilige afstand bekeken slagveld afdalen en binnentreden in het lazaret. Als men daar het gekerm hoorde 'der gekwetsten of de doffe verwensching', of 'de verbrijzelde ledematen' zag 'van den mensch in de kracht zijns levens' dan was de oorlog 'niet langer een tragisch, soms verheven tafereel'. Hij werd 'een walgelijk, vernederend schouwspel'. Het hospitaal toonde het ware, afschrikwekkende gezicht van de oorlog. Het Rode Kruis droeg er toe bij dit beeld tot het overheersende beeld te maken.³

De mannen der praktische menschenliefde en der verbroedering tusschen de volken, zij zullen ook de apostelen des vredes zijn.⁴

¹ a.w., p. 10-11, citaat: p. 11; Deze opmerking stelt zijn enkele pagina's later opgemerkte relatie tussen oorlogsvoorbereiding en oorlog enigszins op losse schroeven. (a.w., p. 14) Wellicht dacht Sleurs dat oorlog weliswaar altijd zou blijven voorkomen, maar dat oorlogsvoorbereiding - "gewapende vrede", waar het Rode Kruis zijns inziens ook tegen was - oorlog nog sneller en vaker zou doen uitbarsten.

² a.w., p. 11-12; Ook Van Lieburg noemt de redevoeringen van Sleurs, maar misinterpreteert mijns inziens diens bedoelingen. In zijn boek over het Sint Franciscus Gasthuis schrijft hij: "In 1871 deed hij (Sleurs. LvB) al in wijde kring van zich spreken toen hij de partijdigheid van het Roode Kruis in de Frans-Duitse oorlog publiekelijk aan de orde stelde". (M. van Lieburg, *Het Sint Franciscus Gasthuis 1892-1992*, Rotterdam 1992, p. 29) Niet echter in 1871, maar zoals gezegd in de lezing van een jaar daarvoor ging Sleurs op de bij velen levende bezwaren tegen het Rode Kruis in. Het bezwaar van de partijdigheid beantwoordde hij met de woorden: "Dit bezwaar kan niet bestaan. Het Roode Kruis kent geene partijdigheid, het kent alleen gekwetsten, die hulp behoeven." (Sleurs, a.w., p. 14) De lezing van 1871 behandelde in enkele alinea's het alleen maar heilzame werk van de Rotterdamse Rode Kruis-ambulance op de Franse slagvelden - deels gefinancierd met gelden die als gevolg van een oproep van Sleurs tijdens de lezing het jaar daarvoor waren binnengestroomd -, om daarna over te gaan op het hoofdthema, de vaccinatie bij pokken. Zij eindigde met een uiteenzetting over hoe de mensheid zich de cholera en het socialisme van het lijf kon houden.

³ De geneesheer op het slagveld, p. 319

⁴ a.w., p. 323

Dat niemand binnen het NRK de kritiek onderschreef zal niet verbazen, maar dat wil niet zeggen dat op die kritiek eender werd gereageerd. Zo is er een wereld van verschil tussen de volgens Quanjer het NRK veel te vroeg ontvallen Piekema, 'die aan onze Vereeniging zooveel van zijn groote liefde heeft gegeven',¹ en Van Koetsveld, het bestuurslid dat de herdenkingsrede bij het 25-jarig bestaan mocht afsteken.

Piekema, een veelvuldig en wederom naar Quanjers zeggen zeer gewaardeerd spreker op de eerste NRK-vergaderingen,² was kort van stof. De roep om internationale scheidsgerichten ter beslechting van een conflict was onzinnig. Zolang er leven is, is er oorlog. Bovendien, zelfs als iedereen de oorlog zou verfoeien, dan nog zou eveneens iedereen naar de wapens grijpen, indien het vaderland, dat 'dierbaar plekje gronds, dat onze kinderlach aanschouwde', in gevaar kwam.³ Met deze redenatie toonde hij tevens aan wel de Nederlanders tot algemene vredelievendheid in staat te achten, maar het buitenland niet te vertrouwen. Immers, indien echt iederéén de oorlog verfoeide, behoefde voor een aanval ook niet gevreesd te worden.

Dan geen koelheid of onverschilligheid meer. Schouder aan schouder staan wij pal ook in den ongelijksten strijd. Met onze geschiedenis ten voorbeeld, strijden wij tot den laatsten man voor het geluk onzer huisgezinnen, voor 't heiligste, 't hoogste, ons dierbaar volksbestaan. Maar ook dan, als elk naar de wapenen grijpt, is toch nog altijd het staand leger datgene, waarvan wij ons heil moeten verwachten, de soldaat onze redder in nood. Zijne behoeften te leeren kennen is ons eigenbelang, maar niet minder onze dure plicht. Ons gemeenzaam te maken met zijn leven, het middel om dien plicht te vervullen, het middel om zijne tranen te droogen. Daarom zegen op het koninklijk besluit dat eene Nederlandsche vereeniging tot hulpverleenen in tijd van oorlog het aanzijn schonk!⁴

Het is al met al geen wonder dat Piekema van het pacifisme en diens kritiek op het Rode Kruis niets moest hebben. Dat het werken van het Rode Kruis de oorlog zou kunnen verlengen was een drogreden die met alle kracht bestreden moest worden.

Alsof een hand vol pluksel den soldaat dadelijk weer in staat zou stellen naar het zwaard te grijpen!
Alsof zijn stervensuur niet bitter genoeg is om de moeite te loonen van hen, die hem een druppel vocht
tusschen de lippen willen brengen.⁵

Piekema wekte niet de indruk met het verschijnsel oorlog veel moeite te hebben gehad. Van Koetsveld daarentegen liet in zijn rede uit 1892 over zijn afschuw voor het militair geweld en vooral de voorbereiding daarop, weinig vraagtekens bestaan, al deelde ook hij de pacifistische kritiek niet. Waar het het Rode Kruis betrof, onderschreef hij het *si vis pacem, para bellum*.

'Ja', zeiden sommige vrienden, van den vredebond, 'maar zullen vorsten en volken niet nog meer oorlogvoeren, als er vooruit voor is gezorgd?' - Alsof zij dien ooit hadden nagelaten om niemand zeer te doen! Juist door de gruwelen van den oorlog aan 't licht te stellen, doen wij de verantwoording

¹ Quanjer, Feestrede, p. 156

² idem

³ Piekema, Het verbond, p. 230-231

⁴ a.w., p. 231

⁵ a.w., p. 236; ook: Quanjer, a.w., p. 156-157

wegen van hen, die hem beginnen.¹

Niet echter tegen de pacifisten, maar tegen hen die voor de oorlog verantwoordelijk waren, voer Van Koetsveld het felst uit. Niets ergerde hem meer dan die 'huichelachtige vrede, die op meer dan drie miljoen bajonetten rust'. Als de grote mogelijkheden inderdaad zo graag vrede wensten, waarom ging de bewapening dan maar verder en verder en kwam er nooit iemand met het voorstel die opwaartse lijn om te buigen?² Hij vroeg zich af waarom in Frankrijk bij de viering van honderd jaar bestorming der Bastille ook de vlag van Rusland had gewapperd, die despotische natie die de Polen onderdrukte? Het antwoord was simpel: Rusland zou Frankrijk bij kunnen staan in een volgende oorlog tegen Duitsland. De diplomaten verzekerden weliswaar dat er geen oorlog zou komen omdat de *triple alliantie*, Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië, te sterk en Rusland door hongersnood uitgeput was, maar dergelijke frasen waren ook in de vorige eeuw gebezigd, en die was in bloedvergieten geëindigd. Zou de gewapende vrede nu langer standhouden? Van Koetsveld betwijfelde het. Uitstel was in deze geen afstel. Waar zich zoveel spanning ophoopte, werd 'de uitbarsting te vreeselijker, hoe langer zij vertraagt'.³

Van Koetsveld zal hooguit instemming uit beleefdheid ten deel zijn gevallen. Hij speelde overigens in het hoofdcomité een onbeduidende rol. Dat hij de herdenkingsrede mocht uitspreken zal dan ook voornamelijk met zijn langdurig lidmaatschap te maken hebben gehad. Hij was een der weinigen die vanaf het ontstaan van het NRK, van het comité deel hadden uitgemaakt.

Het NRK en de liberale vredesbeweging

De figuur Van Koetsveld bewijst dat er naast de militaristisch, soms zelfs bellicistisch, te noemen stroming, gepersonifieerd door bijvoorbeeld Schubärt, Templeman van der Hoeven, Gori, Dudok van Heel, Nève en Diehl, ook een stroming in het NRK bestond die voeling met de vredesbeweging hield, een vredesbeweging die uitgroeide tot, procentueel gezien, de sterkste van Europa. Het NRK gaf zo uiting aan een der grote Rode Kruis-paradoxen. De paradox dat de beweging rond de eeuwwisseling zowel populair was bij hen die er het begin van een betere wereld in zagen, als bij hen die haar als een handig instrument beschouwden ter versterking van het militaristisch nationalisme.⁴

De innige band tussen het vredesstreven en het NRK stamt reeds uit de begindagen van het Nederlandse, georganiseerde pacifisme. De Frans-Duitse oorlog had niet alleen een spectaculaire groei van het NRK te zien gegeven, maar liet ook plaatselijke vredesgroeperingen als paddestoelen uit de grond schieten. Het streven de reeds geslagen wonden te helen en het streven toekomstige wonden te voorkomen, bleken

¹ Koetsveld, 25 jaren onder het RK, p. 13

² a.w., p. 28

³ a.w., p. 28-29

⁴ Hutchinson, a.w., p. 207

loten van eenzelfde stam,¹ zoals we al hebben gezien bij de predikant Perk die zijn ideeën over Rode Kruis, vrede en vredesbeweging neerschreef in een verslag van een bezoek aan de ambulance te Metz 1871.

De relatie tussen het enthousiasme voor de vredesbeweging en het enthousiasme voor het Rode Kruis, ten tijde van de Frans-Duitse oorlog, is ook terug te vinden in de personele overeenkomsten tussen de Rode Kruis-comités en de plaatselijke vredesbonden. Zo was E. Laurillard behalve voorzitter van het Rode Kruis Amsterdam, ook bestuurslid van de Internationale en Voortdurende Vredesbond, één van de twee hoofdstedelijke groeperingen. Enkele maanden later trad hij tevens toe tot het eerste bestuur van de in januari 1871 opgerichte, overkoepelende Het Algemeene Nederlandsche Vredesbond.² In het begin van de jaren dertig zou een kort vers van hem zelfs als aanhef worden gebruikt in een uiterst kritische, radicaal pacifistische brochure, getiteld *De waarheid over het Roode Kruis*.

Wat heeft men toch veel zorg voor de gewonde strijders! 't Gevoel is in onze eeuw voorwaar heel teer en fijn! O, Ja, maar 'k denk wel eens: als men geen wonden maakte, Dat zou toch nog veel beter zijn.³

(Naast de Internationale en Voortdurende Vredesbond bestond ook nog de Amsterdamsche Algemeene Vrede-Vereeniging, die zich in haar eerste manifest ondermeer beriep op de Geneefse conventie.)⁴

Vooraf in de begindagen van het Vredesbond werd er over een aantal zaken zeer divers gedacht, met name indien de middelen ter sprake kwamen waarmee het door alle leden gedeelde doel bereikt zou moeten worden. Verwonderlijk is dit niet. Ten eerste stond het Vredesbond open voor iedereen die het vredesstreven onderschreef, ongeacht politieke of religieuze overtuiging. Bovendien bestonden er tussen de verschillende plaatselijke groeperingen grote verschillen, die met de fusie natuurlijk niet terstond verdwenen waren. Deze verscheidenheid komt goed tot uiting in het - kortstondige - lidmaatschap van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, oprichter van de Vredesbond Harlingen, al was de predikant toen zeker nog niet de anarchist en felle antimilitarist - in de huidige betekenis van het woord - die in 1904 de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging (IAMV) zou oprichten.⁵ Voor wat betreft het Rode Kruis gold hierdoor dat de hoofdstroom uitermate positief tegenover het

¹ Kamphuis, Het Algemeene Nederlandsche Vredesbond, p. 18; A.J.P. Tammes, 'Het internationalisme en pacifisme in Nederland sedert het begin van de negentiende eeuw', in: J.S. Bartstra, W. Banning (red.), *Nederland tussen de natiën*, deel II, Amsterdam 1958, p. 7-34, p. 11-12; Doedens, a.w., p. 116

² Van der Linden, Int. peace-movement, p. 947, 962; Kamphuis, Het Vredesbond p. 44, 55, 198 noot 65. Het lidwoord 'het' was gekozen om de onpartijdigheid van de bond in controversiële politieke vraagstukken te benadrukken. a.w., p. 19-20

³ Dirk Boer, *De waarheid over het Roode Kruis*, z.p. z.j. (1931), p. 1

⁴ Van der Linden, a.w., p. 950

⁵ Kamphuis, a.w., p. 49-53; M. van Harten, 'Tobias Michaël Carel Asser (1838-1913). Pionier van wetenschappelijke vredesactie', in: *Transaktie*, jrg. 20, nr. 4 (dec. 1991), p. 342-352, p. 345; In mindere mate gaat de diversiteit overigens ook nog op voor latere liberale bewegingen. Zo was van de VvVV ook Kerk en Vrede-bestuurslid G.J. Heering lid, en zaten zowel W.H. Vliegen als H. Colijn in de raad van advies. H.Ch.G.J. van der Mandere, *Statuten, geschiedenis, samenstelling, propaganda, literatuur van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede*, Den Haag z.j. (v1934), p. 55, 57, 58

ambulancewerk stond, maar dat er zeker ook een minderheid was, die, zonder evenwel het verplegen van zieke en gewonde soldaten echt af te wijzen, toch, om met Kamphuis te spreken, 'duidelijk een spanning voelde tussen het streven tot vermenselijking van de oorlogvoering en hun eigen streven de oorlog voorgoed uit te bannen; maakte een oorlog met een menselijk gezicht deze niet aanvaardbaarder?'.¹

Een voorbeeld van bovengenoemde minderheid was T.H. de Beer van de afdeling Goes. Hij hield in het tijdschrift *Onze tijd* een pleidooi om conflicten met behulp van rechtspraak in plaats van met het zwaard te beslechten, 'het zwaard, geheel nutteloos in den vrede, misdadig in den oorlog'. Hij hekelde de spreuk *si vis pacem, para bellum* omdat zij die grote en sterke legers schiepen en in stand hielden, vroeg of laat de verleiding de kracht van die legers te testen, niet zouden kunnen weerstaan.² Niet een sterk leger, maar 'alleen de algemeene opinie kan de volken van het monster des oorlogs bevrijden'.

Daarom zou men haast ter wille van het grootere deel der menschheid geen vereenigingen in 't leven moeten roepen ter verpleging der gewonden. Hoe vreeselijker de gevolgen van den oorlog waren, hoe grooter de ontevredenheid der volken zou zijn, en het is juist die ontevredenheid, die de publieke opinie moet versterken en samenwerking in het leven moet roepen om den oorlog te keeren.³

Zo ver wilde De Beer echter niet gaan. Alleen het internationalisme was in staat de publieke opinie tegen de oorlog te keren en, al was het maar zo nu en dan, te voorkomen. Het Rode Kruis maakte van die stroming deel uit. Zowel het Rode Kruis als de internationale vredesbeweging hadden op zeer uiteenlopende wijze aangetoond dat er een mogelijkheid was 'de volken tot elkander te brengen, zoodra een gemeenschappelijk doel allen voor ogen staat'. Welk doel nu kon 'meer aller doel, welk belang meer een gemeenschappelijk belang heeten, dan het doen eindigen van een toestand, die het leven en het eigendom van elken burger in weerwil van alle mogelijke voorzorg en van de meest nauwgezette plichtsbetrachting, elk oogenblik in de waagschaal stelt'.⁴

De door Kamphuis beschreven spanning werd ook gevoeld door Vredesbond-propagandist A.J. Riko, die, ofschoon hij niet in het rijtje bestuurders van het eerste uur is terug te vinden, naar eigen zeggen mede-oprichter was van de Haagse bond in september 1870. In een uitermate fel anti-oorlogspamflet, niet voor niets getiteld *Menschenlaching en blinde vernieling*, riep hij, wellicht als eerste in Nederland, op tot 'oorlog aan den oorlog, die zielen doodt en lichamen, die de vruchten van denken en industrie vernielt, die vriend noch broeder ontziet, die de vrijheid verstikt, die diefstal rechtvaardigt, die verscheurt, vernedert, ontzaamt en verdierlijkt; die nooit toebrengen kan tot welvaart!'.⁵

Hij kwam te spreken op de medische zorg in de Frans-Duitse oorlog, een oorlog

¹ Kamphuis, a.w., p. 19

² T.H. de Beer, 'Internationaal scheidsgericht', in: *Onze tijd*, nieuwe serie, jrg. 7 (1872), deel II, p. 328-334, p. 329, 331

³ a.w., p. 331

⁴ a.w., p. 333-334 (citaat: p. 334)

⁵ A.J. Riko, *Menschenlaching en blinde vernieling*. Een woord in verband met den Vredesbond, Den Haag 1870, p. 46

waarbij zowel de Pruisen als de Fransen op ambulances schoten, waarbij de Fransen ter verdediging aanvoerden dat die ambulances door de tegenpartij als verschaning werden gebruikt.¹ Veel maakte het voor de verzorging niet uit. De gigantische aantallen gewonden en zieken maakten medische hulp toch al vrijwel onmogelijk.

De Engelsche Spectator deelt mede dat de chirurgische instrumenten letterlijk zijn uitverkocht en dat te Sheffield geen slagaderpincet meer te bekomen is; de fabrieken kunnen ze niet spoedig genoeg leveren. We hebben een brief van een Fransch geneeskundige onder de oogen gehad die schreef, dat hij na weinige dagen verblijf in een ambulance zijn 3e zaag onbruikbaar had gemaakt. (...) Te Sedan (...) ontbreekt (...) zelfs chloroform bij de geneeskundige dienst, om de laatste oogenblikken te verzachten van hen, die aan de vreeselijken tetanus (kaakkramp) lijden; maar (...) moordtuig is in overvloed aanwezig, dat lag daar langs den weg.²

Desondanks kwam hij tot een omhelzing van het Rode Kruis, maar het was een omhelzing met twijfels.

Voorzeker, gezegend zij het Roode Kruis, dat zooveel hulp biedt bij de ellende, en toch ware het beter zoo geen wonden geslagen werden. De genezing hoefde dan niet. (...) Hoe edel het doel van het Roode Kruis ook zijn moge, en hoezeer de medewerking van allen noodig is nu de omstandigheden er eenmaal toe dwingen, meermalen is de vraag gedaan of zoodanige instelling niet gevaarlijk geacht kan worden in dien zin, dat zij den oorlog vergemakkelijkt door de bewustheid in het leven te roepen: 'Er zal genoeg geholpen worden!' Wij wagen ons niet aan een beslissing. Maar die andere vraag: 'Waarom besteden zij, die zooveel schatten aan moordtuig verspillen, tevens hun geld niet aan eene voldoende geneeskundige dienst en hulpmiddelen, om de wonden die zij slaan ook uit eigen vermogen te heelen; waarom laten zij dit aan particulieren over,' komt verre van ongegrond over. Intusschen men helpe veel en krachtig. Het is voor de slachtoffers nu eenmaal, ongelukkig genoeg, noodig.³

Het positieve beeld over het Rode Kruis bij de toenmalige vredesbeweging, komt ondermeer tot uiting in een rede die Christiaan Poortenaar in april 1871 afstak op een vergadering van de Internationale en Voortdurende Vredesbond, onder de titel *Is voortdurende vrede mogelijk?*⁴ Poortenaar geloofde niet in de eeuwig en altijd terugkerende oorlog, omdat oorlog nu eenmaal deel van de mens zou uitmaken.⁵ Oorlog had oorzaken en oorzaken konden worden bestreden. Zo kon de krijg worden aangepakt en zo zou hij allengs verdwijnen. Hij vergeleek de oorlog met kanker, waarvan de mensheid bevrijd moest en eens ook zou worden.⁶

Op de eerste plaats stond dus het streven de oorlog te voorkomen en wel door een internationale rechtsorde, in stand gehouden door internationale scheidsgerichten.⁷ Indien dit mislukte moest de oorlogvoering zo snel mogelijk worden gestopt waarbij humanisme en altruïsme een grote rol speelden. Ook die zouden er, naast de sterker

¹ a.w., p. 7-8

² a.w., p. 13, 22; ook: Summers, Angels, p. 138

³ Riko, a.w., p. 21-22

⁴ In die redevoering is overigens sprake van het Blauwe Kruis, dat de zorg voor krijgsgevangenen op zich had genomen. Christiaan Poortenaar, *Is voortdurende vrede mogelijk?* Handgeschreven uitwerking van een rede gehouden op 25-4-1871, NRK-bibl., Leeghwaterplein 27 Den Haag, nr. 3916, p. 1

⁵ a.w., p. 11

⁶ a.w., p. 2-3

⁷ a.w., p. 4, 8-9

wordende wereldsamenleving, voor zorgen dat de oorlog zou verdwijnen. Medeleven met de zieken en gewonden, hun leed verzachten, dat zou eens de overhand krijgen boven het geweld. Nu al gaven veel officieren van die eigenschappen blijk door hun soldaten te instrueren geen onnodig geweld te gebruiken. Steeds humaner wordende oorlogen zouden als vanzelf ophouden, mits er constant op de humaniteit werd aangedrongen en er constant humane voorbeelden werden gegeven. Daarbij speelde het Rode Kruis een grote rol.¹ Poortenaar bepleitte dan ook steun aan de vredesbeweging om 'den bloedstroom te voorkomen' en steun aan het Rode Kruis om, indien voorkomen was mislukt, 'den bloedstroom te stelpen'.²

Twee jaren eerder, dus nog voor de Frans-Duitse oorlog, had M.H. Pimentel, lid van Passy's *Ligue Internationale et Permanente de la Paix*, al geschreven dat het Rode Kruis en de vredesbeweging zusjes waren die het goed met elkaar konden vinden. H. Zeeman, vice-president van de Internationale en Voortdurende Vredesbond, sloot zich bij de woorden van Pimentel aan, evenals J.A. Jolles, lid van de Haagse vredesbond, al wees die erop dat voorkomen beter was dan genezen. De vrijmetselaar en arts N.B. Donkersloot - die een brochure schreef getiteld *De witte vaan, de banier der toekomst*, waarvan de baten ten goede kwamen aan het NRK - verwachtte dat veel Rode Kruis-leden de gelederen van het pacifistisch leger zouden komen versterken. Dit was ook het standpunt van Domela Nieuwenhuis, een standpunt vergelijkbaar met dat van Dunant in diens laatste levensjaren. Het Rode Kruis diende zonder twijfel een nobel streven. Het ging er echter om de oorlog te voorkomen. Het Rode Kruis moest met andere woorden overbodig worden gemaakt, maar dit stond zijn deelname aan het initiatief te komen tot een Harlings Rode Kruis-comité niet in de weg. Hij was ervan overtuigd dat het Rode Kruis, althans in Nederland, een voorloper van de vredesbeweging was en dat dus het NRK en de Nederlandse vredesbeweging nooit met elkaar in conflict zouden geraken.³ Toch droeg Domela Nieuwenhuis de kiem van dat conflict toentertijd reeds in zich. Zijn opvatting over het volkenrecht zal menig Rode Kruis-lid met verontwaardiging hebben vervuld. Conventies en verdragen waren schone schijn voor vredestijd.

Als de oorlog aan het woeden is, dan denkt men aan gansch andere dingen dan aan konventies, dan is een overwinning door het breken van de konventie veel aangenamer en eervoller (!) dan een nederlaag door trouw aan de konventie.⁴

Ook ene W.X. ventileerde zijn opvatting dat Vredesbond en Rode Kruis in feite één zijn, hetgeen ook uit de ontstaansgeschiedenis van het Vredesbond geconcludeerd zou kunnen worden. De oproep te komen tot één, nationale vereniging in de *Dordrechtse courant* van 4 oktober 1870, was mede ondertekend door het plaatselijke Rode Kruis-comité.⁵ In een ingezonden stuk in *Het vaderland* gaf W.X. uiting aan zijn vaste overtui-

¹ a.w., p. 7-8

² a.w., p. 11-12

³ Van der Linden, a.w., p. 959; 962

⁴ F. Domela Nieuwenhuis, 'De wereld op haar smalst', in: *Onze tijd*, jrg. 9 (1874), eerste deel, p. 172-190, 192-211

⁵ Van der Linden, a.w., p. 962

ging dat na het beëindigen van de oorlog in Frankrijk de leden van het Rode Kruis en masse tot de Vredesbond zouden toetreden. Ietwat optimistisch stelde hij dat de afdelingen van het Rode Kruis als vanzelf ook afdelingen van die bond waren, 'want zij die zich vereenigd hebben om de gevolgen te verzachten, zijn uit den aard der zaak geroepen de oorzaken te bestrijden'. De beste geneesheer was immers die geneesheer die niet een ziekte wist te genezen, maar te voorkomen.¹

Verwey, de secretaris van het NRK, reageerde echter negatief op dergelijke opvattingen. In antwoord op het artikel van Pimentel bracht hij naar voren dat vredesliga's onpraktisch waren. Zij zeiden veel terwijl niemand luisterde en zij stelden veel geschriften op die niemand las. Zij deden echter weinig. Hij stelde dan ook voor dat niet de Rode Kruis-leden pacifist werden, maar dat omgekeerd de pacifisten hun witte vlag van een rood kruis zouden voorzien.²

Een synthese van beide voorstellen werd door W. Zaalberg geopperd in de *Nieuwe Rotterdamse courant*, oktober 1870. Hij vroeg zich af of voor de ook door hem gewenste eeuwige vrede Rode Kruis en Vredesbond niet moesten gaan samenwerken in één organisatie. Beide waren van belang in de strijd tegen de oorlog. De vredesbeweging door informatie en idealisme, het Rode Kruis door praktische ervaring. Voor de totstandkoming van een dergelijke organisatie was wel noodzakelijk dat ook het Rode Kruis preventief zou willen gaan werken, maar Zaalberg twijfelde er niet aan dat dat ook het geval was. De barmhartige Samaritaan was van nature ook 'apostel des vredes', en: waarom zou 'de hand die kogelwonden balsemt' niet ook willen proberen hen die oorlog wensen, tegen te houden?

Straks, spoedig zal, zoo hoopen wij, deze oorlog tot de geschiedenis behooren. Vele vredesjaren, zoo bidden wij, zullen volgen. Zal de barmhartige Samaritaan in al die jaren niets anders doen dan zich voorbereiden tot een nieuwen krijg? Zal hij niets anders doen dan zijne magazijnen en kassen vullen? Laat hij zorgen, dat hij niet ter wille van een prachtig ingerichte en welvoorzien ambulance naar den oorlog verlangen ga.³

Er moest een organisatie worden gevormd die zich toelagde op: het voorkomen van oorlog, de hulp aan slachtoffers van de oorlog, én de - kort daarvoor nog door het NRK afgewezen - hulp bij rampen. Het Rode Kruis op zich schoot tekort omdat het aan symptoombestrijding deed en de vredesbeweging schoot tekort omdat haar activiteiten noodzakelijkerwijs in holle frasen moesten eindigen. Om het goede voorbeeld te geven waren in Zaalbergs Tietjerksteradeel het Rode Kruis en de Vredesbond al in elkaar opgegaan.⁴

Dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis er niet met Zaalberg mee instemde dat een vredesbeweging na verloop van tijd enkel nog holle frasen kon uitbrengen, spreekt voor zich. Ook verder echter zag hij weinig in Zaalbergs voorstel. De bevordering van de vrede was te belangrijk om slechts één der aandachtspunten van een organisatie te vormen en Zaalberg en de zijnen zouden dan ook de gelederen van de bond moeten

¹ 'Het Roode Kruis en het Vredeverbond', in: *Het vaderland*, 28-9-1870, p. 4

² Van der Linden, a.w., p. 959

³ W. Zaalberg, 'Aan de redactie', in: *Nieuwe Rotterdamse courant*, 14-10-1870, p. 3

⁴ idem

versterken, in plaats van te verzwakken door het stichten van weer een nieuwe organisatie. Wel had Domela Nieuwenhuis goede hoop over het samengaan van Rode Kruis en vredesbeweging.

Had de Vredesbond bestaan, misschien was het Rode Kruis overbodig geweest, ten minste als de Vredesbond goed begrepen had de roeping, die hij moet vervullen; dan zoude deze zeker hebben gehandeld op deze wijze, dat hij, den vrede niet kunnende bewaren, pogingen in het werk stelde om de ellende van den oorlog te lenigen, zooveel als eenigszins mogelijk was.¹

Rivaliteit tussen het Rode Kruis en de Vredesbonden was dus zeker onnodig en de leden van het NRK zouden dan ook met al hun krachten het doel van het bond moeten helpen bevorderen. Het Rode Kruis had bewezen een weldaad voor de mensheid te kunnen zijn, 'maar noodzakelijk moeten alle leden nu toetreden tot den Vredesbond, want wil men helpen als de oorlog woedt, nog beter is het den oorlog te voorkomen'.²

Spijtig genoeg voor W.X., Zaalberg en Domela Nieuwenhuis werd in het NRK over het algemeen de oorlog niet als een ziekte of misdaad gezien die voorkomen kon en dus moest worden. De sympathie die diverse Rode Kruis-leden voor de vredesbeweging bleven voelen gold dan ook alleen de liberale, ook wel burgerlijk genoemde tak van die beweging. Deze tak achtte bewapening noodzakelijk voor de gerechtvaardigde verdedigingsoorlog, maar was in die zin antimilitaristisch dat hij zich verzette tegen het streven naar algehele militarisering van de maatschappij. Het kon best zijn dat zo de sterkste verdediging kon worden gevoerd, maar hetgeen dan verdedigd moest worden stond hem niet meer aan.³ Ontwapening echter kon hooguit vruchten afwerpen indien zij algemeen, meerzijdig werd doorgevoerd. De liberalen streefden vrede tussen de zogenaamde beschaafde landen door middel van rechtspraak na en lieten de koloniale strijd dus buiten beschouwing. Zo schreef Van der Mandere in zijn werk over *De vredesbeweging en hare geschiedenis*, dat Het Algemeene Nederlandsche Vredesbond zich verre hield van de Atjeh-oorlog, omdat het de vrede probeerde 'te bevorderen tusschen beschaafde natiën, krachtens het beginsel van de groote mate van verstandelijkheid en zedelijkheid, in beschaafde volkeren verondersteld, en de Atjehers wilde men vooralsnog niet in de klasse der beschaafde volkeren opnemen, terwijl men aan de expeditie tegen Atjeh het karakter van een oorlog ontzegde; men beschouwde haar als de tuchting van een rooversstaat tot beveiliging van den handel en tot handhaving van het Nederlandsch gezag in gansch den Indischen archipel'.⁴

Ondanks de verschillen van inzicht binnen het Vredesbond, werd het al snel door de liberalen gedomineerd, meer specifiek door de merendeels diplomatie en bedachtzaamheid propagerende Haagse afdeling.⁵ De lijn die loopt vanaf deze bond via de na

¹ F. Domela Nieuwenhuis, 'Aan de redactie', in: *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 28-10-1870, bijvoegsel p. 1

² idem; Voor Zaalberg en Domela Nieuwenhuis zie ook: Van der Linden, a.w., p. 959-960; Dat het NRK zijn best had gedaan in de Frans-Duitse oorlog zie ook: F. Domela Nieuwenhuis, 'Een krachtig pleidooi voor de internationale vredezaak', in: *Onze tijd*, jrg. 7 (1872), tweede deel, p. 43-65, 65-86, p. 44

³ Bevaart, Ned. defensie, p. 476-477

⁴ Van der Mandere, *De vredesbeweging*, p. 131

⁵ Kamphuis, a.w., p. 44

een fusie met de Nederlandsche Vrouwenbond tot Internationale Ontwapening tot stand gekomen Algemeene Nederlandsche Bond 'Vrede door Recht', naar de NAOR en de VvVV van Van der Mandere en Dresselhuys, de exponenten van liberale vredesbewegings die het Rode Kruis een goed hart toedroegen, kan dan ook kaarsrecht worden genoemd. Van der Mandere en Dresselhuys waren echter zeker niet de enigen die in de liberale vredesbeweging een broeder in de strijd bleven zien. Zo wees de arts Rutgers erop dat de mensheid nog een hele evolutie door zou moeten maken voordat zij een vreedzame toekomst tegemoet kon zien. Een enkele dienstweigeraar zou aan die evolutie geen substantiële bijdrage leveren, wel echter de VvVV en de Nederlandse afdeling van de Centrale Organisatie voor een Duurzame Vrede, waarvan Dresselhuys voorzitter was geweest.¹

Kort voor de eerste wereldoorlog was dit ook al naar voren gekomen in een artikel van De Waal in *Vrede door recht*, het orgaan van de eensluidende organisatie, over de invloed van het Rode Kruis op de vredesbeweging. De Waal zag een rechtstreeks verband tussen het Rode Kruis en diens humaniserend effect op de oorlogvoering, en de bouw van het Vredespaleis met zijn internationaal hof van justitie.² Van der Mandere's werk over de geschiedenis van het pacifistisch streven spreekt ook voor zich. Van de vijftig pagina's die hij aan Nederland besteedde, waren er slechts vijf weggelegd voor de vele niet-liberale groeperingen zoals de IAMV, de JVA of Kerk en Vrede.³ Deze positieve houding tegenover het liberale vredesstreven mondde uit in de beslissing op de hoofdbestuursvergadering van 6 september 1919, dat het NRK lid werd van de VvVV.⁴

Het verschil tussen de stroming-Diehl en de stroming-Dresselhuys mag echter niet worden overdreven, zoals enkele eerder geciteerde uitspraken van Dresselhuys al aangeven. Niet voor niets bracht het eerste kamerlid voor de op het standpunt van de eenzijdige ontwapening staande Vrijzinnig Democratische Bond (VDB), D. van Embden, naar voren de VvVV te zien als een vrijplaats voor personen 'van zeer militairistische denkwijze, die het milieu der vredesvereniging gebruiken als verontschuldiging, ja, als vermomming'. Dat de VvVV dit tolereerde bracht aan 'de vredeszaak in Nederland' grote schade toe.⁵ Evenals Dresselhuys' Vrijheidsbond was de VDB liberaal van aard, maar zij was een exponent van de radicale vleugel van het Nederlands liberalisme, een vleugel die doorgaans zozeer naar links opschoof, dat, om een beeld van Von der Dunk te parafraseren, diens veren bewogen door de adem der socialisten.⁶

Van Embdens scepsis zal zeker gevoed zijn door artikelen als dat van Staal uit 1913,

¹ Rutgers, Het NRK, p. 470

² J. de Waal, 'De invloed van het Roode Kruis op de vredesbeweging', in: *Vrede door recht*, 1913, p. 8-9

³ Van der Mandere, De vredesbeweging, p. 129-178, p. 167-171

⁴ Hoofdbestuur NRK, inv. nr. 1, doos 2, hbv 6-9-1919, punt 4; ook: Hand., 20-6-1929, p. 84; Het lidmaatschap werd opgezegd per 31-12-1938. Jaarverslag, 1937, p. 63

⁵ Verslag handelingen staten-generaal, 1e kamer, rede D. van Embden, 19-3-1930, p. 401; ook: D. van Embden, *De immoraliteit van de landsoverdediging*, Rotterdam 1930, p. 39; Tevens het bekende fotoboek van de Duitse antimilitarist Ernst Friedrich, *Krieg dem Kriege!*, waarin de liberale pacifisten worden omschreven als mensen "die nur mit Händestreicheln, mit Teegebäck und frommen Augenaufschlag Kriege zu bekämpfen suchen". Friedrich, *Krieg dem Kriege!*, p. 11

⁶ Von der Dunk, Cultuur en geschiedenis, p. 90

waarin deze de als titel gebruikte vraag *Kunnen militairen voorstander der vredesbeweging zijn?* positief beantwoordde, waarbij de auteur met 'de vredesbeweging' enkel en alleen VvVV-voorloper Vrede door Recht op het oog had, in wiens blad het artikel ook werd gepubliceerd. Wel werd dit positieve antwoord door een waarschuwing begeleid. Volgens Staal kon de Nederlandse soldaat ervan uitgaan dat hij nooit geweld hoefde te gebruiken dat bijvoorbeeld 'ter wille van veroveringslust' onrechtvaardig was. Daarbij werd de oorlog meer en meer aan regels onderworpen, waardoor hij in de toekomst welhaast onmogelijk zou worden. Verdwijnen zou hij echter Staals inziens niet. Altijd zouden er 'noodzakelijke' oorlogen blijven omdat 'de tegenstander' geweld boven recht liet gelden. Dit stond echter een militair lidmaatschap van Vrede door Recht geenszins in de weg. Het enige struikelblok daarbij was de in de vredesbeweging als propaganda gebruikte gruwelverhalen over de oorlog. Die mochten niet serieus genomen worden, omdat de soldaat dan wellicht de oorlog zou kunnen gaan vrezen.

Dat gevoel nu mag, zolang het aanvaarden van een oorlog een hoge roeping **kan** zijn, bij het volk, en zeker bij den militair, niet worden gekweekt. De militair steune vrij den Bond, maar hij verdiepe zich niet in dergelijke tendenz-literatuur en late zich er in ieder geval niet door beïnvloeden. Hij blijve er van doordrongen, dat hij zich steeds voor een mogelijke oorlog heeft voor te bereiden en dat hij den oorlog nimmer mag **vreezen**, al zal hij hem evenmin ooit mogen **wenschen**.¹

Dergelijke waarschuwingen waren bij Dresselhuys, voorzitter van de VvVV, niet te horen, maar zijn denkbeelden weken verder weinig van die van mede-liberaal Staal af. Behalve een invloedrijk lid van de liberale vredesbeweging, was hij ook jarenlang tweede kamerlid voor conservatief liberale partijen als eerst de Bond van Vrije Liberalen en later de Vrijheidsbond, een fusie van de Vrije Liberalen met ondermeer de Economische en de Liberale Unie. Die Vrijheidsbond gaf kort na Dresselhuys' dood een boekje uit getiteld *Het vredeswerk van mr. H.C. Dresselhuys*, dat onder andere de bedoeling had de laatste twijfels weg te nemen 'bij hen die door verkeerde voorlichting nog altijd gelooven en soms zelfs durven beweren, dat de liberalen militaristen zijn'.² Dresselhuys zelf echter had tien jaar eerder al aangegeven dat hij best een militarist genoemd kon worden, aangezien dit geheel afhankelijk was van de definitie die daaraan werd gegeven. Zelf achtte hij militarisme en ook imperialisme 'ondeugden in dien zin, dat men bedoelt door geweld iets te verkrijgen, dat men zijn leger en vloot dienstbaar wil maken aan veroveringen of het behalen van voordeelen op anderen'. Nooit echter kon zijns inziens de wil het eigen vaderland te verdedigen militarisme of imperialisme worden genoemd. Deed men dat toch, dan was hij er trots op een militarist en imperialist te zijn.³

De neiging bij mensen als Van Embden, laat staan socialistische of communistische kamergenoten, hem toch van dergelijke ondeugden te beschuldigen, zal gevoed zijn door het standpunt dat de grenzen van Nederland alleen te verdedigen waren door behoud van de West en de Oost. De staatkundige vrijheid stond bij Dresselhuys en de

¹ H.P. Staal, 'Kunnen militairen voorstanders der vredesbeweging zijn?', in: *Vrede door recht*, 1913, p. 7-8 (citaat: p. 8)

² *Het vredeswerk van mr. H.C. Dresselhuys*, Den Haag z.j. (1927), p. 3

³ a.w., p. 19 (rede 2e kamer 24-1-1917)

zijn in hoog aanzien. Die kon, zolang algehele, wereldwijde ontwapening en scheidsgerichten wensdromen waren, alleen worden verzekerd door 'met voortvarendheid aan de nationale weerbaarheid te werken', en door 'het behoud van onze positie en rang als koloniale mogendheid'.¹

Hier blijkt al uit dat de eenzijdige ontwapening die Van Embdens VDB, de SDAP en de Christelijk Democratische Unie (CDU) van Kerk en Vrede-voorman J.J. Buskes bepleitten, hem een gruwel was. In het werk *Om de democratie* (1924) schreef hij bloemrijk:

De kreet van 'nationale ontwapening' is bestemd voor korten levensduur; zij is niet anders geweest dan een goedkoop reclame-artikel, bestemd om koopers te drijven in den sociaal- of vrijzinnig-democratischen winkel; en zij heeft voor die partijen het beoogde effect gehad, dat ettelijke tienduizenden van het kortzichtige publiek op het uitzicht van dezen gratis-kinderballon het warenhuis zijn binnengewandeld. Maar het artikel zelf is waardeloos; het houdt geen zedelijk beginsel in, zooals de groote gedachte van Genève.²

De gedachte van Genève, dat was de Volkenbond, dat was het Rode Kruis. Zij alleen konden de beschaafde wereldvrede verzekeren. Door het opnemen van het Rode Kruis, dat oorlogskind maar tevens 'kiemdrager van den komenden volkerenvrede', in het Volkenbondsverdrag, was het expliciet van de vredesbeweging deel gaan uitmaken. Dat was toe te juichen omdat misschien zo ooit eens een einde zou komen aan de noodzakelijke, maar in de grond toch enigszins dwaze situatie dat aan de ene kant alle middelen werden geprobeerd 'elkaar te doden of te verminken', en tegelijkertijd 'ook den getroffen of verminkten vijand te verplegen en te genezen'.³

Zeer goed was deze voorkeur voor de liberale beweging en de afkeer van radicalere geluiden al naar voren gekomen in een tweetal toespraken die Van Hardenbroek van Bergambacht aan het begin van de eeuw had afgestoken. Op de algemene vergadering van 1905 besprak de toenmalige voorzitter 'het nobele, idealistische streven om het "vrede op aarde" te bestempelen tot een gebod voor alle volken, en de oplossing en regeling van alle internationale geschillen, verplichtingen, rechten of belangen te zoeken langs een weg, die niet heen leidt naar legers en oorlogsvloten en bloedige slagvelden, maar naar de onpartijdige, vertrouwen en rust kwekende handelingen en uitspraken van een internationaal over de gehele aarde geëerbiedigd Vredeparlement'. Hij vervolgde echter met op te merken dat dit wel betekende dat het Rode Kruis nòg waakzamer moest zijn en zich nog sterker moest voorbereiden om voor de taak in oorlogstijd gereed te zijn, mocht 'ons volk mēegesleept (worden) ondanks zich-zelve in het onrustig woelen en drijven der natiën'.⁴

Uit het bovenstaande kan reeds worden opgemaakt dat hij van de één jaar eerder opgerichte IAMV niets moest hebben. Bij zijn herdenkingsrede ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan ging hij op de leuze van die vereniging in. De noodzaak steeds op de hoede te zijn voor een komende oorlog en daarop terdege te zijn voorbereid, werd,

¹ H.C. Dresselhuys e.a., *Verkiezingsmanifest van den Bond van Vrije Liberalen*, Den Haag 1918, p. 1-2

² H.C. Dresselhuys, *Om de democratie*, Den Haag 1924, p. 3

³ Van der Mandere, Het NRK 1917-1920, voorwoord Dresselhuys, p. III

⁴ Hand., deel XVIII, p. 76

aldus Van Hardenbroek van Bergambacht, door velen betwijfeld of zelfs ontkend. Dat waren mensen 'opgekweekt in de gemoedelijke sleur van het dagelijksche leven, (die) van andere tijden en dagen voor Nederland niet willen hooren; zo eenvoudig onmogelijk achten'.

Dat is gemakkelijk en goedkoop 'geen man en geen cent'. - Met die leus komt men soms tot populariteit. Zulke landgenooten (...) begrijpen dan ook volstrekt niets van de beteekenis van een doeltreffend voorbereid Roode Kruis, voor de activiteit en het behoud van ons leger in oorlogstijd. Voor die quaestie halen zij eenvoudig de schouders op. De quaestie bestaat voor hen niet. Zij vragen zich niet af of wij, Nederlanders, op onze beurt plotseling gesteld voor de ontzettende kans om onder te gaan, of met de wapenen in de vuist te kampen voor eigen levensbehoud, met gerustheid kunnen afwachten de smartelijke dagen, waarop van de slagvelden op vaderlandschen grond het 'Anima vulneratorum clamavit' van onze zonen zal doordringen tot hun hart en het hart des lands.¹

Dat de allesbehalve warme liefde die Van Hardenbroek van Bergambacht voor de antimilitaristen voelde, geheel wederkerig was, zal in het volgende hoofdstuk overduidelijk naar voren komen.

¹ Hand., deel XIX, p. 75 (anima vulneratorum clamavit [de ziel der gewonden heeft geroepen]: tekst op de NRK herinneringsmedaille voor de Frans-Duitse oorlog 1870-1871.)

IV Geen man, geen vrouw, geen cent voor het Roode KruisFout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

Hulp wacht ons!

Zekerheid op hulp en bijstand
Geeft ook moed in het gevaar.-
Weten, dat: Wanneer we vallen
Staat de dokter voor ons klaar.
Zachte, vlugge zusterhandjes
Zijn tot plicht en taak gereed...
Een gewonde ligt verbonden
Voor hij van zichzelf iets weet.

Zeker zijnde van verpleging
Gaan we de gevaren in.
Zeker zijn van een verzorging
Als in eigen lief gezin.
Wonden zijn geen booze ziekten:
Ze genezen vlot en vlug...
Die daar bij het slagveld waken
Brenge ons verzorgd terug.

Vol van menscheijk vertrouwen
Op het goede 'Roode Kruis'
Gaan de duizenden soldaten
Met een jolig lied van huis.
Van de duizend scherpe kogels
Treft er hoogstens toch maar één,
Is het raak...dan helpt de dokter
En we komen er doorheen.

Weten dat men op het slagveld
Niemand lijdend achterlaat,
Geeft een zekerheid van daden
Die zoo past bij den soldaat.
'Moeder' in een briefje schrijven,
'Krijg nou maar geen nat gezicht,
Als ze gaatjes in me schieten,
Stopt het Roode Kruis ze dicht!'

In de mooie menschenwereld
Vol geluk en zonneshijn,
In het overschoone leven
Blijkt er strijd te moeten zijn.
Een vereeniging bestieren,
Steeds voor lijders op de bres
En menscheiendheid betoonen
Is de taak voor een prinses.

J.H. Speenhoff
*Het boek van de prinses voor
het Roode Kruis (voorjaar 1940),
p. 212-213*

Zekerheid op hulp en bijstand
Neemt niets weg van het gevaar.-
Weten, dat: wanneer we vechten
Staat de dood voor allen klaar.
Zachte, vlugge zusterhandjes
Zijn wel steeds tot hulp gereed...
Maar een mensch is doodgeschoten
Voor hij van zichzelf iets weet.

Ook al is er de verpleging
En de hulp van 't Roode Kruis
Niets blijft over van verzorging
Als bij vrouw en moeder thuis.
Kogels dringen, wonden makend,
Door tot diep in buik en rug,
En wij komen van het slagveld
Zonder arm of been terug.

Christus sprak van naastenliefde
En Hij stierf voor ons aan 't Kruis.
Daarom trekken duizend jongens
Met een hart vol angst van huis
Mitrailleurs, granaten, bommen,
Werpen vriend en vijand neer
Is het raak...dan helpt geen dokter.
Dood is dood, geen keert er weer.

Weten, dat men op 't slagveld
't Leven neemt en 't leven laat,
Maakt een iedereen onzeker.
God schiep niemand als soldaat.
'Moeder' in een briefje schrijven,
'Vrees en wanhoop is mijn deel,
Als mijn ziel wordt stuk geschoten,
Maakt geen Roode Kruis haar heel'.

In de mooie menschenwereld
Die door God geschapen is,
Kan een oorlog enkel wezen
Duistere verdoemenis!
Speenhof tracht ons op te wekken,
Ons te schikken in ons lot,
Maar Zijn Roode Kruis ballade
Is een hoon voor mensch en God.

J.J. Buskes jr.
Kerk en vrede, 12 mei 1940, p. 71

Verpleegsters, treedt niet in dienst van het NRK!

In zijn derde dagboek, handelend over zijn werk in een veldhospitaal, noteerde Joost Vermeer, hoofdpersoon van Nico van Suchtelen's anti-oorlogsroman *De stille lach*, de gedachte dat uit wetenschappelijk-sociaal oogpunt bekeken, Rode Kruiswerk idioot was. Waarom zou men moeten proberen van de miljoenen slachtoffers er enkele tienduizenden te redden, die daarbij zeer waarschijnlijk op een of andere wijze gehandicapt, dus 'economische schadepostjes' zouden zijn? Maar een mens wilde nu eenmaal helpen en vergat daarbij desnoods dat hij het te verbinden slachtoffer kort daarvoor zelf had neergeschoten. Positief hierbij was dat diezelfde mens hierdoor eens zou begrijpen 'dat hij zich de dwaasheid van het redden' kon besparen 'door de misdaad van het verminken eenvoudig niet te **begaan**'.¹ *De stille lach* verscheen tijdens de zinloze slachting die eerste wereldoorlog wordt genoemd. Toen ook werd de altijd al aanwezige wrevel van de antimilitaristen tegen het Rode Kruis, dat de wonden heelde, maar het kwaad liet bestaan, manifest.

In *De wapens neder*, het orgaan van de anarchistische IAMV, stond in september 1917 de zin: 'een verpleger in het Rode Kruis kan geen lid zijn van de IAMV'.² Redacteur N.J.C. Schermerhorn, de rode dominee van Nieuwe Niedorp, legde uit waarom niet. Hij wist wel dat veel mede-antimilitaristen het Rode Kruis een goed hart toedroegen omdat zij het verplegen van gewonden, het lenigen van pijn en nood, als liefdewerk beschouwden, 'en waarom zouden wij dat **niet** willen doen?'. Welnu, ook de Rode Kruis-soldaat was een soldaat, ook hij behoorde tot het leger en onderging 'dezelfde vernedering der discipline als ieder ander soldaat'. Het werk van die soldaat was bij te dragen aan de overwinning door 'de verminkten zoo goed en zoo spoedig mogelijk weer op te lappen, opdat zij weer in staat worden gesteld het oorlogswerk te hervatten'. De oorlog had soldaten gekend die twee-, driemaal gewond waren geraakt en evenzovele malen weer de gang naar het front hadden moeten maken. Zijn derde argument was echter waarschijnlijk het belangrijkste. Het stuitte Schermerhorn simpelweg tegen de antimilitaristische borst voor het verlenen van hulp aan oorlogsslachtoffers deel te moeten uitmaken van een vereniging die gehoorzaamde aan een organisatie die hij boven alles schuldig achtte aan het ontstaan van de oorlog. Dit alles nam niet weg dat hij in tijd van oorlog gaarne zijn hulp zou verlenen aan het helpen van gewonden en zieken, maar nooit 'als soldaat... slechts vrijwillig'.³

Nee, voor de antimilitaristen van de IAMV was het Rode Kruis maar een zonderlinge instelling.

Staande onder de bevelen van den Minister van Oorlog, die de hollandsche kapitalisten kogels helpt versjacheren aan de toekomstige vijand, is het zijn taak straks in de volgende oorlog de hollandsche

¹ Nico van Suchtelen, *De stille lach*, Amsterdam 1917 (2) (oorpsr. 1916), p. 403

² 'Over het lidmaatschap van de IAMV', in: *De wapens neder*, jrg. 13, bijblad sept. 1917, p. 1

³ 'Hoe staan wij tegenover den rooden-kruisdienst', in: *De wapens neder*, jrg. 14, nr. 11 (nov. 1918), p. 3; Vijf jaar later zou Schermerhorn, wellicht als eerste ter wereld, een oproep richten aan alle medici, om op geen enkele wijze meer aan oorlog of oorlogsvoorbereiding mee te werken. N.J.C. Schermerhorn, 'Aan de Nederlandsche doktoren', in: *De wapens neder*, jrg. 19, nr. 4 (april 1923), p.1; ook: Van Bergen, *Waarde generaal*, p. 110-112

jongens op te knappen, wanneer zij op bevel van dienzelfde Minister van Oorlog de hollandsche kogels van den vijand al te heldhaftig tegemoet zijn gegaan. En liefst gauw op te knappen, opdat ze spoedig weer naar het front kunnen.¹

De eerste duidelijke pennestrijd speelde zich af ten tijde van de poging verpleegsters via de bonden aan het NRK te binden.² Opvallend bij deze strijd was dat niet alleen het NRK, maar ook de antimilitaristen, en ook de vrouwen onder hen, wezen op de rol van de vrouw als vrouw, alleen de uitwerking was anders. Volgens beide was de vrouw de behoedster van het leven en dus moest zij volgens het Rode Kruis de gewonden terzijde staan en volgens de antimilitaristen zich juist verre houden van alles wat met oorlog en oorlogsvoorbereiding te maken had.³ Zo schreef de syndikalist Albert de Jong - leidinggevend figuur binnen zowel de IAMV, het Internationaal Antimilitaristisch Bureau tegen Oorlog, Oorlogstoerusting en Koloniale Onderdrukking (IAMB) als de Internationale Antimilitaristische Kommissie (IAK):

Maar Gij! Gij hebt uw beroep gekozen om Dienaressen en Dienaren te zijn der Menschheid. Welnu. Menschlievendheid is Vredesdienst. (...) In dienst van het Roode Kruis kunt gij de Menschheid niet dienen. Alle verpleegsters der Aarde kunnen met haar gansche leven van toewijding, zorg en liefde de afschuwelijke wonden niet heelen, die één jaar van oorlog slaat. In dienst van het Roode Kruis is het slechts uw taak de gewonden en zieken door uw - o, ik betwijfel het niet - goed bedoelde zorg en met ongetwijfeld aan edele motieven ontspringende zelfverloochening zoo spoedig mogelijk te helpen genezen, nochtans slechts om hem opnieuw te doen **opcommandeeren** naar het front, teneinde te doden en te worden gedood.⁴

Aan het einde van zijn *Open brief aan de verplegenden in Nederland* werd hij nog explicieter.

Maar, gij Zusters, die ons als kinderen geboren zaagt worden onder de smarten onzer Moeders. (...) Zult Gij, gij **vrouwen**, u inderdaad gaan leenen voor wreed oorlogsbedrijf? (...) Ik doe een beroep op u als **Zusters**, ik doe een beroep op u als **Vrouwen**, ik doe een beroep op u als **Menschen!** (...) Doet er in **Vredes**-naam niet aan mee. Weigert elken oorlogsdienst - direct of indirect. Weigert den Roode-Kruisdienst - vrijwillig of gedwongen.⁵

¹ 'Roode Kruis - oorlogskruis', in: *De wapens neder*, jrg. 27, nr. 10 (oct. 1931), p. 3; ook: Lehning, De prijsvraag, p. 114

² Zie behalve de te behandelen artikelen van Albert de Jong, bv. ook: 'Ons leger', in: *De vonk*. Maandblad van den Revolutionairen Jeugd Bond, jrg. 1, nr. 6 (15-9-1927), p. 3. Oproep aan de verpleegsters niet in dienst te treden van het NRK. Het Rode Kruis was oorlogsvoorbereiding.

³ Zie voor het vrouwbeeld in de vredesbeweging van het Interbellum: Marijke Mossink, 'Mannen over de taak der vrouw voor de vrede, oftewel: de teloorgang van het feminisme in de vrouwenvredesbeweging tijdens het Interbellum', in: Marjan Schwegman e.a. (red.), *Op het strijdtoneel van de politiek*. Twaalfde jaarboek voor vrouwengeschiedenis, Nijmegen 1991, p. 107-130, m.n. p. 107-110, 124-125

⁴ De Jong, *Open brief*, p. 1, kolom 3-4

⁵ a.w., p. 2; Zie voor de verbinding vrouw - antimilitarisme ook nog: Friedrich, *Krieg dem Kriege*, p. 13-14: De vrouw was "von Natur bestimmt, das Leben fortzupflanzen und zu Schützen", en had dus een vooraanstaande taak bij de strijd tegen de oorlog; Nelly M. Prins-Burgers, 'Open brief aan Jeddu Krishnamurti', in: *De nieuwe koers*, jrg. 13, nr. 6 (juni 1930), p. 1-2, p. 2; idem, 'Aan de redactie van het maandblad van de Ned. Vereeniging van Huisvrouwen', in: *De wapens neder*, jrg. 28, nr. 8 (aug. 1932), p. 6: "Wie waarlijk gruwet van de oorlog, is tegen de handlangersdiensten en de uitgesproken militairistische opzet van het Roode Kruis. In elk geval moesten de vrouwen, die de draagsters en natuurlijke beschermsters van het leven zijn, zooveel verstand en hart hebben, zich niet langer te laten misleiden."

Toen De Jong zijn open brief schreef stond de algemene vergadering van de Bond van Ziekenverpleging er aan te komen, de vergadering dus waarop het bestuur van de Bond wilde voorstellen het lidmaatschap te koppelen aan dat van het Rode Kruis. De Jong bestreed niet dat het volkomen wenselijk en goed was zieken en gewonden te helpen, ongeacht de oorzaak van hun ziekte of verwonding. Maar, dit onthief de verzorgers niet van de plicht zich in die oorzaken te verdiepen en de gevolgen van hun verzorging onder ogen te nemen. Een mens was immers niet alleen verantwoordelijk voor zijn daden, maar ook voor de gevolgen die zijn handelen had. Een ieder die de mensheid wilde dienen, behoorde er zich van bewust te zijn 'dat de edelste gevoelens, onnadenkend nagevolgd en gepaard aan onvolledig, onjuist inzicht, de Menschheid een vloek kunnen zijn in stêe van een zegen'.¹

Het was van groot belang er de aandacht op te vestigen dat, indien het voorstel van het Bondsbestuur werd aanvaard, dit betekende dat verpleegsters en verplegers zich beschikbaar moesten stellen voor het NRK, 'een onderdeel van den **Militairen** Geneeskundigen Dienst'. Deden zij dit niet, zouden zij in oorlogstijd worden 'opgecommandeerd'.

Men vraagt uw 'vrijwillige' dienst onder bedreiging met militairen dienstplicht, óók van vrouwen, tot dusverre in Nederland onbekend! Thans is het u duidelijk, waarom het gaat: Het is er om te doen u te maken tot een onderdeel van de militairistische organisatie die de komende oorlog klaar maakt! Een onderdeel der legerorganisatie!²

Volgens De Jong was het niet voldoende tevreden te zijn met het lenigen van de gevolgen van de oorlog. In de allereerste plaats moest door iedereen worden getracht oorlog te voorkomen. Ook de medische stand, wellicht zelfs juist de medische stand, kon een fikse steen aan de oorlogsprofylaxis bijdragen. In de huidige tijd kon immers geen leger meer marcheren 'zonder artsen, zonder verpleegsters, zonder hospitaalsoldaten, zonder Roode Kruis'. Zonder medische steun was oorlog onmogelijk. Daardoor hadden de 'verpleegsters en verplegers der gandsche aarde' het in hun macht 'den oorlog onmogelijk te maken', en dus hadden zij 'ook den plicht dat te doen'.³

De Jong was er zeker van dat indien de miljoen doden van de vorige oorlog, toch gevoerd om nooit meer oorlog te hoeven voeren, konden spreken, zij de verplegenden op zouden roepen niet in dienst te treden van het Rode Kruis, niet in dienst te treden van de oorlogsvoorbereiding. Het was immers niet het vaderland dat door een meestentijds imaginaire vijand, het was het hele mensdom dat door het militarisme werd bedreigd. Dat mensdom was ten dode opgeschreven 'wanneer verpleegsters aan deze en gene zijde van de grens bereid blijken de soldaten bij te staan in het verfoeilijk oorlogsbedrijf, hen op te knappen, opdat zij elkander aan het front des te feller kunnen vernietigen'. De Jong hield de verpleegkundigen voor dat hoe beter zij de gewonden en zieken verzorgden, 'hoe krachtiger gij hen maakt, hoe vreeslijker hun

¹ De Jong, a.w., p. 1, kolom 1

² idem

³ a.w., p. 1, kolom 3

oorlogsbedrijf zal worden, hoe langer de oorlog zal duren, hoe meer doden er zullen vallen, hoe meer weduwen en weezen gij de wereld zult helpen bezorgen’.

Aan uw liefderijk verzorgen, aan uw stilzwijgend instemmen zullen de mannen zich inspireeren tot nieuw krijgsbedrijf tot zij - in stervensnood - mèt den oorlog ook u zullen vervloeken, die hen genezen hebt voor nieuwen strijd aan het front.¹

Een maand later kon De Jong opgelucht melden dat de poging zusters te dwingen zich ter beschikking van het NRK te stellen, was mislukt. Tientallen hadden zich als lid van de Bond afgemeld en een protestbrief was van zo’n tweehonderd handtekeningen voorzien. Toch was daarmee de taak die De Jong, de IAMV en *De wapens neder* zich hadden gesteld niet ten einde. Van een afwijzing van het oorlogswerk van het NRK was immers geen sprake geweest, alleen van een weigering dergelijk werk onder dwang te moeten verrichten. Om arbeid voortkomend uit edele motieven werkelijk weldadig te doen zijn, was inzicht nodig in de aard en de gevolgen van die arbeid, was inzicht nodig in het ware karakter van het Rode Kruis. De Jong betwijfelde niet dat het Rode Kruis ‘met goede bedoelingen, op grond van humanitaire overwegingen’ in het leven was geroepen. Hij wilde dan ook geen enkele afbreuk doen aan het idealisme van Dunant, maar moest er desondanks op wijzen ‘dat op iedere poging om de gevolgen van een kwaad te verzachten zonder het in zijn wortel aan te tasten, vloek rust, dat zij ten slotte een onderdeel van het kwaad wordt, en het in stand houdt’. Deze weg had ook het Rode Kruis afgelegd ‘want de oorlogvoerende staten’ hadden zich ‘eenvoudig van het Roode Kruis meester gemaakt’. Voor wat Nederland betrof, lichtte hij dit toe aan de hand van het KB 1925, waarbij naast de onderschikking van het NRK aan de MGD en het grote aantal al dan niet ambtshalve in het bestuur aanwezige militairen, zijn speciale aandacht naar artikel 3 uitging, het artikel waarin het NRK was voorgeschreven om ter voorbereiding op de oorlogstaak zich van de hulp van het benodigde aantal artsen en verpleegsters reeds in vreedetijd te verzekeren. Dit artikel maakte zijns inziens duidelijk, dat het NRK zich tot de verpleegorganisaties had gewend teneinde ‘zijn oorlogstaak te kunnen vervullen’.²

Ook het zogenaamde vredeswerk moest in dit licht worden gezien. Daarom ook had volgens de voor een buitenstaander bijzonder goed geïnformeerde De Jong, het NRK zich van het Oranje Kruis losgemaakt, de instantie die primair voor dat soort werk in aanmerking kwam.

Het R.K. bemoeit zich klaarblijkelijk alleen met rampen om zich populair te maken, het is een soort camouflage.³

Voeg aan al deze opmerkingen nog toe dat de door het rijk verstrekte subsidie alleen gebruikt mocht worden voor de taak in tijd van oorlog of de strikte voorbereiding

¹ a.w., p. 1, kolom 4, p. 2, citaat: p. 2

² De Jong, Het RK. Zijn ware karakter, p. 2

³ idem; Zie voor het argument dat het NRK-vredeswerk beter door het Oranje of Groene Kruis verricht kon worden, en dat dat NRK-vredeswerk oorlogsvoorbereiding was, ook: Roode Kruis - oorlogskruis, p. 3; Prins-Burgers, Aan de redactie, p. 6

daarop en de conclusie was onontkoombaar dat het NRK niets anders was 'dan een werktuig van het nederlandse departement van oorlog'.¹

Om aan te geven dat het werk van het Rode Kruis medisch-ethisch niet door de beugel kon, citeerde De Jong de ex-Rode Kruisverpleegster Liesbeth Valckenier-Suringar. Zij had op het verschil gewezen tussen civiele (zwaargewonden eerst) en militaire geneeskunde (lichtgewonden eerst). Verder werden in de burgermaatschappij ernstig zieken geholpen, in oorlogstijd werden met besmettelijke virussen geïnfecteerde soldaten geïsoleerd en aan hun lot overgelaten. In de burgergeneeskunde gold het heil van het individu, in de militaire geneeskunde de kracht van de groep. Tevens citeerde De Jong de Haagse chirurg J. Schoemaker, die op de veel besproken vergadering van de Bond van Ziekenverpleging in 1927, naar voren had gebracht dat de oorlogschirurgie er primair op gericht was de soldaten zo spoedig mogelijk weer in staat te stellen tot diensten ten behoeve van de oorlogvoering, al dan niet aan het front. Dit leidde tot in een normale situatie onaanvaardbare medische risico's, die bij succes weliswaar het genezingsproces versnelden, maar bij falen veelal de dood tot gevolg hadden.² In diezelfde rede zou Schoemaker een oorlogschirurg aanhalen die dit soort praktijken niet zo'n ramp vond, immers: 'er gaan er nu zoo velen dood'.³

In het licht van al deze informatie deed De Jong nogmaals een beroep op de Nederlandse verpleegkundigen zich niet in dienst te stellen van het Rode Kruis, gedwongen noch vrijwillig.

Ik durf dit te doen zelfs in naam van de stichter J. Henri Dunant, die, idealist als hij was, zich zonder twijfel zou afkeeren van datgene wat de militairen van zijn Roode Kruis hebben gemaakt.⁴

Wij willen niet!

Het voorbeeld van Valckenier en de al eerder aangehaalde A.C. Blik, wijzen erop dat het antimilitaristisch standpunt niet geheel aan dove-vrouws-oren gericht was.⁵ Kort na De Jongs artikelen verscheen in *De wapens neder* een helaas anoniem stuk getiteld *Het Roode Kruis. Het standpunt van een ex-Roode Kruiszuster*. Zij was een voormalig ziekenhuis-directrice die had deelgenomen aan Rode Kruiswerk tijdens de Balkan-oorlogen en de eerste wereldoorlog. Het doel van haar relaas lag in het verlengde van hetgeen De Jong te berde had gebracht. Zij wilde de verpleegsters helpen bij hun beslissing al dan niet - en als het aan haar lag: niet - in dienst te treden van het Rode Kruis. Zij beschreef de oorlog als een hel, waarin niets verheffends of heldhaftigs viel te ontdekken, een hel ook waartegen het Rode Kruis niets vermocht.

Wat wij kunnen is zoo nietig, het is lapwerk, prutswerk. Ja, lapwerk. De niet te zwaar gewonden

¹ De Jong, a.w., p. 3

² idem

³ Boer, De waarheid, p. 8; zie verder voor Schoemaker: Dirk Boer, 'Anti-militarisme en Roode Kruis-collecte', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 274-275, p. 274; Wijnand van der Leeden, 'Het Roode Kruis. Valsche voorstellingen onzerzijds?', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 12 (22-6-1933), p. 97

⁴ De Jong, a.w., p. 3

⁵ Zie ook: 'Onze algemene vergadering', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 4 (23-2-1933), p. 34

oplappen, opdat ze zoo gauw mogelijk weer naar het front kunnen! Daar komt ons werk in hoofdzaak practisch op neer! Maar of de soldaten ons daarvoor dankbaar zijn? (...) De waarheid, die ik in den oorlog heb leeren kennen, is dat de jongens het vuur worden ingejaagd met den alcohol, die rijkelijk vloeit, en, als zij weifelen, onder dreigement der revolvers.¹

Medisch werk zoals door het Rode Kruis verricht, was plicht bij natuurrampen, die waren immers onvermijdelijk. De oorlog echter was mensenwerk en zou niet vóórkomen indien iedereen besloot eenvoudigweg niet mee te doen, als iedereen de moed kon opbrengen martiale bevelen te negeren. Door het geneeskundig werk te aanvaarden hielpen de medici, artsen zowel als verpleegsters, mee aan het instandhouden van oorlog als middel tot het beslechten van een conflict. Daaraan moest een einde komen.

Wij zusters der geheele wereld mogen niet langer in elk land tot de regeerders en militairen zeggen: O, heeren, als jelui de volkeren straks tegen elkander injaagt met geweren, bommen, tanks, kanonnen, gifgassen, ziektebacillen, dan zullen wij wat jelui aan menschen vernielt wel weer wat opknappen zoals het jelui belieft. Neen, wij moeten tot hen zeggen: Laat dat werk, blijft van de jongens af, blijft elkander van het lijf, niemand heeft het recht een ander tegen diens wil aan te raken. Want het zijn dezelfden, die den oorlog organiseren en die mede bevel voeren over het Roode Kruis.²

Zij was van mening dat niet 'de vijand', niet 'de ander' schuld had aan de oorlog. Immers dat zei die 'vijand', die 'ander' ook. Iedereen had schuld aan de oorlog, iedereen die het militarisme steunde, ja, zelfs iedereen die niet expliciet dat militarisme attaqueerde. Dienst bij het Rode Kruis echter was geen aanval op het militarisme, eerder een solidariteitsverklaring. Daarmee werd als het ware toegestemd in de massamoord die oorlog heette. Alleen als tegen geholpen soldaten kon worden gezegd dat zij naar huis konden gaan, was medische hulp aanvaardbaar. Maar iedere arts en iedere verpleger die daar de moed voor op zou kunnen brengen zou 'worden gefusilleerd op grond van heulen met den "vijand"'.³

Ja inderdaad, met den 'vijand'. Immers in den oorlog is het menschelijke de universeele vijand. In den oorlog is de mensch zijn eigen vijand.³

De verpleegkunde moest één groot antimilitaristisch front vormen tegen de grootste bedreiging die de volksgezondheid kende. Al wie de noodzaak daarvan 'als vrouw en als mensch' onderschreef, zou het 'psychisch onmogelijk zijn, dienst te nemen bij het Roode Kruis, dienst te nemen in de militaire legerorganisatie, dienst te doen aan den oorlog!'.⁴

Twee jaar later werd deze oproep gevolgd door de weergave van een gesprek dat de inmiddels hoog-bejaarde E.A. de Jong-Johns als verpleegster had gevoerd met een arts ten tijde van de Frans-Duitse oorlog. Zij had besloten dat gesprek op papier te zetten

¹ 'Het Roode Kruis. Het standpunt van een ex-Roode Kruiszuster', in: *De wapens neder*, jrg. 23, nr. 8 (aug. 1927), p. 2

² idem

³ idem

⁴ idem; ook: Boer, Anti-militarisme en RK-collecte, p. 275

om zo een bijdrage te kunnen leveren aan de beantwoording van de na het echec van 1927 opgekomen vraag wat er eigenlijk mis was aan Rode Kruisdienst. Het Rode Kruis was toch een menslievende instantie? De arts had een *dépêche* van het oorlogsministerie ontvangen om soldaten zo snel mogelijk weer 'gezond te schrijven'. Hij had aan De Jong-Johns gevraagd wie daarvoor in aanmerking kwamen. Wat De Jong-Johns betrof: niemand. Voor het front was er niet één geschikt. De arts echter bleef aandringen. Voor het vaderland moest men wat overhebben en haar houding was 'verraad aan het Roode Kruis'. Het belangrijkste immers was de overwinning op de vijand. De Jong-Johns:

'Is het begrip "vijand" niet verraad tegen het Roode Kruis? Ik begreep, toen ik beloofde het te dienen, dat wij neutraal moesten blijven. Ik heb geen vijand.' 'Wat zoudt u dan willen?' 'Dat iedereen, die gewond is, niet meer onder de wapenen hoefde. Eén keer is genoeg, ja, te veel. Het Roode Kruis moest onder deze condities alleen bereid zijn, de slachtoffers te verplegen. Waarom hen met operaties en pijnlijke verpleging oplappen om hen weer in den dood te zenden en om anderen te verminken en te dooden?' (...) 'Weet u, zuster, dat u ontslagen kunt worden, als u zoo negatief optreedt ten opzichte van den oorlog?' 'Ja, maar dat zal niet gebeuren, zonder dat de reden er van bekend wordt; en dan zullen meer verpleegsters tot nadenken komen en weigeren, het "gezond schrijven" te steunen! Zooals het nu gebeurt, wordt het werken onder het Roode Kruis een vloek in plaats van een zegen'.¹

Zij riep alle vrouwen op in een eventuele volgende oorlog, mocht de preventieve actie niet zijn gelukt, 'burgerdienst te weigeren, om den oorlog niet te verlengen'.²

Weer een jaar later voegde zich het bestuurslid van de afdeling Bussum van de Algemeene Nederlandsche Vrouwen Vredesbond, C.W. van den Ordel, bij de tot inkeer gekomen verpleegsters. Met hart en ziel had zij altijd het NRK gesteund en in 1916 werk verricht in een der Nederlandse ambulances (die, zoals gezegd, strikt genomen niets met het NRK uit te staan hadden). Zij had daarbij nooit iets anders dan dankbaarheid ontmoet. Oorlog was een misdaad die zij haatte, maar 'het individu, dat gedwongen werd zich te laten verminken, had heel mijn vrouwelijk mededooën'.

Maar daar las ik eenige maanden geleden in ons plaatselijk blad, dat de jongens van de lichte 1931, indien zij eene verbintenis bij het Roode Kruis sluiten als buitengewoon dienstplichtige, zij ter gemeente-secretarie, afd. militaire zaken, zich kunnen laten inlichten. En toen gingen mij de oogen open voor het feit dat het Roode Kruis door de oprichters als particuliere vereeniging bedoeld, ontaard was door samengaan met de oorlogstoerusting.³

Het Rode Kruis was ingekapseld door het militair systeem en zo een verkappt onderdeel van de krijgsmachinerie geworden. Het bewijs voor het militaire karakter van het NRK lag daarin dat de regering een verbintenis met die vereniging als militaire dienst erkende. Het Rode Kruis wierp zich vaak op als de moderne barmhartige Samaritaan, maar, zo vroeg Van den Ordel retorisch: 'indien die barmhartige Samaritaan gemeene

¹ E.A. de Jong-Johns, 'Dokters en verpleegsters in oorlogstijd', in: *De nieuwe koers*, jrg. 13, nr. 7/8 (juli-aug. 1930), p. 2-3, p. 2

² a.w., p. 3

³ C.W. van den Ordel, 'De ontaarding van het Roode Kruis', in: *De nieuwe koers*, jrg. 14, nr. 3 (maart 1931), p. 7

zaak met de moordenaars gaat maken, heeft hij dan nog recht op die naam?'.¹

Waarschijnlijk geïnspireerd door de nog te bespreken actie van de JVA tegen het NRK,² vonden in 1932 de antimilitaristische verpleegkundigen een bedding in de in het Wilhelmina-Gasthuis in het leven geroepen Anti-Oorlogsgroep Verplegenden (AOV), zoals de artsen zich aaneensloten in J. Roorda's - heel wat minder radicale - Commissie inzake Oorlogsprophylaxis.³ Over de AOV is helaas weinig terug te vinden en nog veel minder bekend. Zo is het blad dat de groep publiceerde,⁴ niet te traceren geweest. Toch kan er aan de hand van publikaties in andere bladen wel het een en ander worden gezegd over de AOV, die waarschijnlijk slechts een kort leven beschoren was. Onder leiding van de verpleegsters R. Kloosterman en Suze Hengeveld, een JVA-lid dat de acties tegen het NRK als een vrouwen-variant op de militaire dienstweigering zag,⁵ riep de groep op tot het staken van alle medisch werk in militaire of semi-militaire organisaties. Haar doel was belangstelling wekken onder de verplegenden voor het vraagstuk van oorlog en vrede en hen 'te doen inzien de groote tegenstrijdigheid van ons werk, d.i. de volksgezondheid te bevorderen, en... een oorlog, met al de ellende van ziekten, hongersnood enz., die de volksgezondheid weer stukken achteruit brengen'.⁶ De verpleging, aldus een in *Kerk en vrede* gepubliceerd manifest, stelde zich in dienst van de volksgezondheid en de bestrijding van ziekte. Wat was er dan logischer dan stellingname tegen oorlog en tegen alles wat met oorlog en oorlogsvoorbereiding te maken had? Tot die laatste categorie moest ook het NRK worden gerekend. Dat had weliswaar de leiding over de gehele vrijwillige verpleging, maar stond zelf onder bevel van de MGD. Het Rode Kruiswerk had daardoor slechts de schijn van humaniteit en menslievendheid, want het was in feite niet meer dan een instrument tot het weer gevechtssklaar maken van voor de oorlog onbruikbaar geworden mensenmateriaal.

Wij verklaren nadrukkelijk dat wij een leiding, die ons voor dergelijk mensch-onwaardig werk wil gebruiken, nooit zullen erkennen. Wij wekken allen, die tegen den oorlog zijn, op, tegenover deze militairistische vereeniging stelling te nemen.⁷

Ook Blik deed weer van zich horen, al was het haar 'niet te doen om actie te voeren tegen het Roode Kruis'. Haar enige doel was het geven van inzicht en het aanvoeren van argumenten waarop verpleegsters tot een houding tegenover het vraagstuk van

¹ idem

² Marten van Harten, 'Pacifistische weekdieren. Politisering van jongeren in de vredesbeweging tot 1933', in: *Historisch vredesonderzoek*, jrg. 2 (1983), nr. 3, p. 5-10, 15-19, p. 16

³ Van Bergen, Waarde generaal, p. 95-103

⁴ In het bevriende *Oorlog of vrede* omschreven als een aantal armetierig gestencilde folioblaadjes. 'De geneesheeren en de oorlog', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 4 (1934), p. 579

⁵ Onze algemeene vergadering, p. 34

⁶ S. Hengeveld, 'De verplegenden en de vredesbeweging', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 216-217, p. 216

⁷ 'Groep van verplegenden tegen het Roode Kruis', in: *Kerk en vrede*, jrg. 8, nr. 7 (nov. 1932), p. 71; ook: 'De verpleegster en het Roode Kruis', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 18 (6-10-1932), p. 170; 'De verpleegster en het Roode Kruis', in: *De jonge gids*, jrg. 6, nr. 5 (20-10-1932), p. 74; 'Anti-Oorlogsgroep Verplegenden', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 9 (11-5-1933), p. 78; A. Schouten, 'Daarom tegen "Het Roode Kruis"', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 41 (met naschrift redactie)

oorlog en vrede konden komen.¹ Volgens haar was de taak van een medisch-humanitaire instantie in de eerste plaats het pogen oorlog te voorkomen. In het volbrengen van die taak had ook volgens haar de vrouw een bijzondere functie. Oorlog en vernietiging waren immers in tegenspraak met het vrouwelijk wezen, een wezen dat 'in haar diepste kern (...) als het goed is, moeder (is)'.² Een verpleegster zou daardoor uit de aard der zaak pacifiste en antimilitariste moeten zijn en in het geweer moeten komen tegen alles wat naar oorlogsvoorbereiding riekt.³ In tegenstelling tot wat critici van de AOV zeiden, verzaakten de bij de groepering aangesloten verpleegkundigen hun taak dan ook niet, indien zij weigerden bij het NRK in dienst te treden. Zij wilden immers de oorlog zelf bestrijden, terwijl het Rode Kruis daarvan alleen de gevolgen bestreed en er zo een schijn van menselijkheid aan meegaf.⁴

Zowel C.H. Vernède als J.C. Peterson, adjunct-directrice van het Wilhelmina-Gasthuis, dienden de Anti-Rode Kruis-verpleegsters van repliek. Zij waren respectievelijk penningmeester en vice-presidente van de in 1928, enkele maanden voor het verscheiden van Nosokomos opgerichte Nationale Bond van Verplegenden, een bond waarvan de pionier op het gebied van de wijkverpleging, Lientje de Bussy-Kruysse, presidente was en Blik secretaresse. Aan hun artikelen was al een kort commentaar van de redactie van het *Orgaan van de nationale bond van verplegenden* voorafgegaan, waarin de AOV erop werd gewezen dat niet alleen het Rode Kruis, maar alle hulp in oorlogstijd onder militair bevel stond. Die leiding weigeren betekende hulp weigeren. Bovendien verzachtte het Rode Kruis wel degelijk onnoemelijk veel leed en verzette het in tijd van vrede veel goed werk.⁵

Petersons verbazing had geen grenzen gekend toen zij de oproep van de AOV, partij te kiezen tegen de oorlog, had gelezen. Hadden de verplegenden dan niet al partij gekozen, eenvoudig door zich 'te scharen aan de zijde van hen, die mede strijd aanbinden tegen alles wat ten verderve kan voeren van lichaam en geest?'.⁶ Een expliciete anti-oorlogsgroep van verplegenden was overbodig, omdat de verpleegstersstand als geheel al zo'n groep vormde. De AOV echter voegde aan dit praktisch pacifisme 'het principe' toe en riep uit naam van dat principe op te weigeren oorlogsgewonden te verplegen. Dit echter kon en mocht niet de bedoeling van een verpleegster zijn. Een verpleegster verpleegde zonder te vragen naar de oorzaak van de ziekte of de verwonding. Dit wilde niet zeggen dat zij zich niet in die oorzaak zou mogen verdiepen of er zelfs tegen strijden, integendeel. Maar daar mocht nooit de conclusie uit worden getrokken dat het beter was het verplegen achterwege te laten.

Zusters van Nederland, gij wilt vredeswerk doen, natuurlijk, anders behoort gij niet tot de onzen. Gij

¹ A.C. Blik, 'Wat is onze houding tegen het Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), p. 103-104, p. 103

² a.w., p. 104

³ A.C. Blik, 'Vormen wij verplegenden vanzelfsprekend een vredesleger?', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), nr. 1 (1-1-1934), p. 28-33, p. 32-33

⁴ A.C. Blik, 'Wij zijn vrij! Wat kiezen wij?', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 483-439

⁵ Schouten, a.w., p. 41 (naschrift redactie)

⁶ J.C. Peterson, 'Het vredeswerk der verplegenden', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 401-403, p. 401

wilt U nog verder uitspreken, goed, als gij daar behoefte aan voelt, doe dat, er is gelegenheid te over buiten ons vredesleger... Maar blijft trouw aan het werk, dat gij gekozen hebt, het werk van volkomen neutraal helpen, ieder, die onze hulp nodig heeft. En vooral, onthoudt U van critiek op een beweging, die **mede** is ingesteld om te helpen, waar nood is, die ook in vredetijd ons volk onschatbare diensten bewijst, telkens en telkens weer en die in oorlogstijd naast en met duizenden verplegenden, die het **niet** met U eens zullen zijn, helpt zooveel zij kan... Het Roode Kruis.¹

Vernède, die het *si vis pacem, para pacem* ten volle onderschreef,² liet zich in eendere geest uit. Zij juichte het toe dat een groep verpleegkundigen zich op maatschappelijk terrein begaf en zich wenste te verdiepen in de oorzaken van ziekte, dood en ellende. Maar ook zij verwierp de volgens haar daaruit voortgevloeide weigering oorlogsgewonden te helpen.

Ik kan het niet inzien dat dit de weg is om het oorlogsvraagstuk op te lossen. Door te weigeren om de slachtoffers, die voor het meerendeel onvrijwillig aan een oorlog deelnemen, in hun rampzaligheid bij te staan, bereiken wij niets dan een verergering van het te dragen leed.³

Een vergroting van de ellende van de oorlog zal hen die de oorlog wensen niet van die oorlog afhouden en hen die met het oorlogsvirus zijn besmet niet genezen. Wie in staat was om bij volle verstand 'propaganda te maken voor gifgassen en meer van deze menschonterende verdelgingsmiddelen', die liet zich ook niet door 'duizenden onverzorgde slachtoffers' weerhouden.⁴ In haar wens de oorlog bij de wortel aan te vatten verloor de AOV zich in symptoombestrijding. De weigering soldaat te worden kon bijdragen aan het einde van oorlog, de weigering in een munitiefabriek te werken kon bijdragen aan het einde van oorlog, de weigering gewonde soldaten te helpen had spijtig genoeg niet een dergelijk effect.

U dient **den oorlog** niet door uw hulp, **u dient den mensch**. Wanneer u dit weigert pleegt u heiligschennis aan de u opgelegde taak, aan de u toegewezen levensopdracht! Menschendienst, dit is onze primaire plicht. Deze plicht vraagt niet, voert geen politiek, deze plicht dient alleen daar waar geleden wordt, waar onze barmhartigheid wordt gevraagd. Wij, die de draagsters zijn van het schoonste beroep ooit door vrouwen uitgeoefend, een beroep dat geen onderscheid kent, dat alleen in elk wezen ziet een medemens, een schepsel Gods, wij kennen maar één appèl, de noodkreet van een lijdend mensch. Op dit appèl is maar één antwoord: '**Present**'.⁵

Zowel het bestuur van de AOV als D. Meursing, zus van de nog te bespreken arts E.E. Meursing, grepen naar het wapen van de ingezonden brief. De AOV wees erop dat zij oorlogsvoorbereiding, 'al lijkt die nog zoo humaan', afwees. Zij trad niet in dienst van het Rode Kruis omdat die reeds in tijd van vrede onder militair bevel stond. Dit was het groepsstandpunt. Mocht er oorlog komen, dan zou ieder lid persoonlijk

¹ a.w., p. 403

² C.H. Vernède 'Wie den vrede wil, hij bereide den vrede', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 4 (1931), p. 384-389

³ C.H. Vernède, 'Dienstweigeren aan gewonden', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 403-405, p. 403

⁴ a.w., p. 404

⁵ a.w., p. 405

moeten beslissen welke houding het moest innemen. De vraag of zieken en gewonden in oorlogstijd geholpen moesten worden, was nooit door de AOV gesteld. Waar slachtoffers waren daar zouden de verpleegsters present zijn, 'hoe zou het anders kunnen!'.¹ De AOV achtte het echter van groot belang de verpleegsters ervan te doordringen dat, indien zij in oorlogstijd in dienst traden van het Rode Kruis, zij niet in dienst traden van een louter humanitaire, maar van een bovenal militaire instantie. Pas na juiste voorlichting kon een juiste afweging worden gemaakt, die voor ieder persoonlijk anders zou uitvallen.²

D. Meursing ging dieper in op het effect van het AOV-standpunt voor dienst bij het NRK. Het NRK stond altijd onder militair bevel, was dan ook niet neutraal en verrichtte werk dat zeker deels menslievend was, maar ook deels de bedoeling had de overwinningskansen van het eigen leger te vergroten. De vraag nu was niet of de AOV tegen en anderen vóór oorlog waren, op een enkele gestoorde na was iedereen tegen oorlog. Velen echter zagen oorlog als een kwaad dat niet (altijd) te voorkomen was. Hieruit volgde dat een leger en dus een Rode Kruis-dienst noodzakelijk waren. De verpleegster die zo dacht moest niet aarzelen haar hulp aan het Rode Kruis aan te bieden. Indien echter, zoals de leden van de AOV deden, de oorlog als een misdaad werd gezien en geen enkel argument die misdaad kon rechtvaardigen, kon niet anders dan geweigerd worden tot de rangen van het NRK toe te treden.³

Vernède, bijgevallen door Peterson, bleef bij haar standpunt. De AOV noemde oorlogsvoorbereiding wat geen oorlogsvoorbereiding was. Het Rode Kruis stond niet in dienst van de oorlog, maar in dienst van de slachtoffers van de oorlog. Een fabriek in het bezit van een EHBO-trommel deed niet aan de voorbereiding van ongelukken. Evenals het Rode Kruis in geval van oorlog, zorgde zij er alleen maar voor klaar te zijn mocht er onverhoopt een ongeluk plaatsvinden. Het Rode Kruis was in de grond der zaak een pacifistische organisatie, geheel overeenkomstig het karakter en wezen van stichter Dunant. Dit kwam in de resoluties van de in Brussel gehouden IRK-conferentie ook duidelijk naar voren. Het Rode Kruis was geen militair orgaan, ook in Nederland bestond het uit particulieren die vooraleerst de staat en niet het leger ten dienste stonden. Over het al dan niet ontstaan van de oorlog had het Rode Kruis geen zeggenschap, hetgeen reden te meer was zich te blijven richten op zijn enig doel: de zorg voor de slachtoffers. Doordat het bij die zorg de slagvelden moest opzoeken, moest het wel onder leiding staan van het legerbestuur. Bovendien stond hierin het Rode Kruis niet alleen. In oorlogstijd stond de gehele geneeskunde, ja, het hele land, onder bevel der militairen. Dat herstelde gewonden weer naar het front moesten kon eveneens het Rode Kruis niet worden aangerekend. Gezonden stonden buiten zijn beslissingsbevoegdheid. Het kon toch niet zo zijn dat lichtgewonden terzijde zouden worden gelegd, omdat behandeling tot genezing en genezing weer tot dienst zou leiden? Oorlog kon niet verdwijnen door actie zoals door de AOV gepropageerd. Slechts évolutie leidde tot de vrede die de leden van de AOV zo gaarne wensten.⁴

¹ Bestuur A.O.V., 'Geachte redactie', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 440

² De geneesheeren en de oorlog, p. 579

³ D. Meursing, 'Zeer geachte redactie', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 441

⁴ Vernède, Het Roode-Kruis vraagstuk (orgaan van de nat. bond), passim; C.H. Vernède, 'Het Roode

Bliek nam de handschoen op. Natuurlijk was het waar dat het bestaan van het Rode Kruis niet tot oorlog leidde, zoals het in bezit hebben van een EHBO-trommel niet automatisch een ongeluk tot gevolg had. Echter, 'de hulptrommel als zoodanig mag er, redelijk gedacht pas zijn, als **alles** gedaan is om ongelukken te voorkomen (...) anders is de 1ste hulptrommel misleidend',¹ waarmee zij wilde zeggen dat weliswaar iedere fabriek voorbereid moest zijn op een ongeluk, maar dat dat die fabriek niet ontsloeg van de primaire taak een ongeluk te vermijden.²

De in 1930 te Brussel aangenomen resolutie was voor Bliek een dode letter. Vernède zelf had al aangegeven dat het Rode Kruis niets te zeggen had over het al dan niet ontstaan van oorlog, noch invloed uit kon oefenen op de wijze waarop de oorlog werd gevoerd. Het Rode Kruis had slechts één doel, de slachtoffers bijstaan en dat moest noodzakelijkerwijs geschieden onder leiding van het militair apparaat. Hieruit bleek zonneklaar dat de middelen die het Rode Kruis ten dienste stonden om de oorlog te bestrijden, geen gewicht in de schaal legden.³

De antimilitaristen en het Rode Kruis-gifgasstandpunt

Ook het tweeslachtig gifgas-standpunt van het Rode Kruis deed de oude controverse tussen preventie en humanisering weer oplaaien.⁴ Kerk en Vrede-voorganger, dominee J.B.Th. Hugenholtz ontstak in woede. Het besluit oefeningen te organiseren terwijl bescherming onmogelijk was en de raad aan regeringen hun beschermende maatregelen aan andere regeringen mede te delen, waren te onzinnig om waar te zijn. Militaire programma's waren geheim en dus was het niet mogelijk te weten waartegen dan wel bescherming gezocht moest worden. Ook zou niemand serieus overwegen het desondanks opgezette beschermingsprogramma openbaar te maken.⁵ De enige actie tegen gifgas die volgens hem zinnig was, was die van de Leidse scheikundige E. Cohen, die alle medewerking aan de produktie van chemisch oorlogstuig had geweigerd.⁶ Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de één jaar later uitgeschreven

Kruisvraagstuk', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 43 (1933), p. 800-806, p. 800-804; Ene B., waarachter misschien De Bussy-Kruysse schuilgaat, al is dat allesbehalve zeker, achtte het een merkwaardige zaak dat juist in Nederland, dat al een eeuw geen oorlog meer had gekend, acties tegen het Rode Kruis werden ondernomen, "terwijl juist in landen, die wèl de overgroote ellende van den krijg hebben meegemaakt, het Roode Kruis tot de krachtige, door iedereen erkende en hoogst geschatte vereenigingen" behoorde. Het meest voor de hand liggende antwoord was dat de meeste anti-Rode Kruis-activisten "waarschijnlijk te goeder trouw - verdwaald zijn geraakt in drogredenen van enkele onverantwoorde drijvers". Het RK in den oorlog, p. 122-123; Voor De Bussy-Kruysse en haar rol in de wijkverpleging zie: Stolk-Van Delen, *Wijkverpleging*, p. 23

¹ Bliek, Wat is onze houding, p. 10

² Dit als antwoord op een kritische opmerking dat pogingen een ongeval te voorkomen en de voorbereiding op een ongeval, tegelijkertijd moesten plaatsvinden. De EHBO-trommel moest met andere woorden ook al aanwezig zijn op het moment dat de preventieve maatregelen nog niet waren afgerond. G. Hulsman, 'Geachte red.', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), p. 135-136, p. 136; A.C. Bliek, 'Geachte zuster Hulsman', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), p. 170-172

³ Bliek, Wat is onze houding, p. 103

⁴ Riesenberger, Humanität, p. 147-149

⁵ J.B.Th. Hugenholtz, 'De regeeringen in verlegenheid', in: *Kerk en vrede*, jrg. 3, nr. 10 (febr. 1928), p. 87

⁶ J.B.Th. Hugenholtz, 'Oorlogsdienst geweigerd door scheikundige', in: *Kerk en vrede*, jrg. 4, nr. 2-3 (juni-juli

prijsvraag hem wederom in de pen deed klimmen.

Waarom informeert het Roode Kruis, dat onderdeel is van het leger in alle landen, niet bij de generale staven, die alle om strijd beweren, dat zij goed toegerust zijn, dat de maskers uitstekend werken en de bevolking dus helemaal niet ongerust hoeft te zijn? Krachtig moeten wij protesteeren tegen deze vervloekte comédie, deze verleugening der volkeren. Nu de militairen, gezeten ook in het Roode Kruis, geen raad meer weten, nu onze voortdurende waarschuwingen tot hen doordringen, nu het blijkt dat de menscheid reddeloos staat prijs gegeven te worden aan de meest duivelsche oorlogsmiddelen onzer christelijke regeeringen, waarbij die van Nederland niet achter staat, nu moeten wij prijsvragen gaan oplossen...!! Een dwaas die aan zulk (oorlogs)bedrijf nog mee doet. Wij rukken bij deze liever het Roode Kruis het masker af, opdat de wereld ziet hoe dit instituut niet anders is, dan hulpparaat van het militarisme en dat onder den schijn van barmhartigheid.¹

In deze strijd werd Hugenholtz gesteund door de anarchist Arthur - toen nog: Müller - Lehning. Ook de samensteller van de *Archives Bakounine* trok van leer tegen het Rode Kruis naar aanleiding van de prijsvraag over de beste gasbeschermingsmiddelen. Natuurlijk, zo schreef hij cynisch, waren de gasoefeningen van de Rode Kruis-colonnes van groot nut, ook als er geen oorlog zou komen. Het karakter van munitiefabrieken bracht nu eenmaal met zich mee dat ze van tijd tot tijd explodeerden. De prijsvraag echter kon niet met een kwinkslag worden afgedaan.

Het Roode Kruis (...) heeft, nu de ontwapeningscomédie van den Volkenbond (...) werkelijk niet meer op eenige belangstelling kan rekenen, voor een nieuwe klucht gezorgd, die bovendien het voordeel heeft, dat iedereen er aan kan deelnemen. (...) Hoe beschermen wij ons, nog beter tegen de verschrikkingen van den wetenschappelijken oorlog, van den *guerre totale*, waartegen, naar onze deskundigen verklaren, geen verdedigingsmaatregelen mogelijk zijn. (...) Het is te hopen, dat de zwitsersche franken niet te velen zullen verleiden naar een oplossing (van de prijsvraag) (...) te zoeken, daar de deskundige, die over dit veelvuldige dilemma ernstig nadenkt zijn verstand dreigt te verliezen. Dat de organisators van deze prijsvraag niet in een krankzinnigengesticht zijn opgenomen is het bewijs, dat we er er reeds in leven. (...) Geen anderen uitweg om aan den ondergang te ontkomen zien de deskundigen, die dezen voorbereiden, dan een laatste schuilplaats - hoe onvolkomen ook - onder den grond. De christelijke beschaving zal dan haar taak hebben volbracht en teruggekeerd zijn waar ze, volgens overlevering begon: in onderaardsche holen kan daar een apocalyptische cultus beginnen en kunnen dankgebeden naar den door de luchtvloten verduisterden hemel stijgen tot een Christus met een gasmasker aan het Kruis en tot het Roode, dat nog vóór den jongsten dag het reddende evangelie heeft verkondigd, dat allen die er aan gelooven zal redden van de verdoemenis eener eeuwige verstikking.²

Ook Albert de Jong werd door het gifgas-standpunt van het Rode Kruis met weezin vervuld. Vandaar dat hij namens de IAMB een brief opstelde ten tijde van de dertiende IRK-conferentie, die in diverse talen aan de congresgangers werd uitgedeeld. Zonder veel succes overigens, want de verschillende exemplaren werden ogenblikkelijk in beslag genomen. Dit was volgens de redactie van *De wapens neder* weer eens 'een ergerlijk stukje willekeur tegenover de anti's, want een dergelijke inbeslagneming

1928), p. 6-7

¹ Hugenholtz, Het RK ontmaskert zich, p. 3; zie ook: J.B.Th. Hugenholtz, 'Twee engelen-aangezichten van het militarisme', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 312-313

² Lehning, a.w., p. 114-116

steunt op geen enkele verordening of wet'.¹ De Jong wees er in de brief op dat het Rode Kruis in diverse landen samenwerkte met de regering en onder auspiciën van het ministerie van oorlog stond. Hierdoor ontstond een vicieuze cirkel, omdat het Rode Kruis onderzoek verrichtte naar noodzakelijk geachte afweermiddelen, zijn bevindingen doorspeelde aan de regering, waarop het ministerie van oorlog opdracht kon geven tot het fabriceren van gassen die tegen de gevonden afweer resistent waren.

Het IAMB noodigt daarom de deelnemers uit, alle connecties met de oorlogsministeries te verbreken en zich tot de volkeren te wenden met de openlijke erkenning, dat tegenover de verschrikkingen van de komende oorlog alle Roode Kruis-werk armzalig lapwerk is en dat er maar één bescherming der volkeren mogelijk is n.l. dien oorlog te verhinderen door alle oorlogsvoorbereiding te staken!²

Een bevestiging van zijn standpunt kreeg De Jong op een kort daarna door de Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid georganiseerde conferentie over moderne krijgsmethoden en de bescherming van de bevolking. Volgens het verslag in *Persdienst*, het orgaan van de IAK, verklaarde de Poolse arts Budzinska-Tylicka, die in de eerste wereldoorlog veel door gas vergiftigde soldaten had behandeld, dat hoogstens tien procent van de gasgewonden gered kon worden, 'terwijl de anderen onder de hevigste pijnen moeten sterven, stikken of verbranden'.

De middelen die het Roode Kruis in zijn laatste conferentie als bescherming tegen den modernen oorlog genoemd had, noemde ze ook geheel ontoereikend en onmogelijk, terwijl ze buitendien door de ingrijpende veranderingen in het dagelijksch leven een soort oorlogspsychose moeten te weeg brengen.³

De door de regeringen en Rode Kruis genomen maatregelen om de bevolkingen te beschermen tegen gifgasaanvallen en luchtbombardementen bleven de radicaal pacifistische gemoederen bezighouden.⁴ Aan de hand van vijf door het Utrechts Rode Kruis in 1931 georganiseerde voorlichtingsavonden over de vraag 'wat te doen bij een gifgasaanval?', vroeg H.H. Meulenbelt jr. zich af, wat het Rode Kruis met dergelijke avonden dacht te bereiken. Waarschijnlijk geruststelling, maar dat zou valse geruststelling zijn. In ieder geval was het geen wonder dat door dergelijke praktijken het Rode Kruis, ook in Nederland, door meer en meer mensen als een verlengstuk van het militair apparaat werd gezien. Natuurlijk, het Rode Kruis had ten tijde van de oorlog een hoop levens gered en veel lijden verzacht. Maar de taak van het Rode Kruis

¹ 'Het Roode Kruis en de gifgassen', in: *De wapens neder*, jrg. 24, nr. 11 (nov. 1928), p. 3

² idem; Zie ook: 'Het Roode Kruis en de gifgassen', in: *De nieuwe koers*, jrg. 11, nr. 11 (nov. 1928), p. 11-12

³ 'De anti-gifgasconferentie te Frankfort', in: *Persdienst*, nr. 22 (vdec. 1928), p. 1-4, p. 2; De 'oorlogspsychose' zou een rol in de antimilitaristische argumentatie blijven spelen. Zo wees in 1934 J. Ruttink de gedachte af dat bij gebleken onmogelijkheid van algehele bescherming, in ieder geval gedaan moest worden, wat gedaan kon worden. Het was zijns inziens niet juist de bevolking in een voortdurende staat van oorlogswaakzaamheid te houden en haar voortdurend te confronteren met de gedachte: 'de ander' is oorlogszuchtiger dan wij. J. Ruttink, 'De mogelijkheid der luchtbescherming', in: *Het fundament*, jrg. 1 (1934), nr. 7, p. 2-10, p. 9; Ook in een in 1932 verschenen boek van de Interparlementaire Unie werd naar voren gebracht dat doeltreffende bescherming van de bevolking onmogelijk was. Riesenberger, a.w., p. 147

⁴ Zie bv.: 'De staat bedreigt een weerloos vaderland', in: *De wapens neder*, jrg. 27, nr. 2 (febr. 1931), p. 1

was niet meer en mocht ook niet meer slechts het verzachten van leed zijn. Die taak moest 'het radikaal tegengaan van een toekomstigen mensenmoord' inhouden.¹ Toen in augustus 1932 te Amsterdam de Internationale Vereniging van Artsen tegen Oorlog en Fascisme in het leven werd geroepen, kreeg het Rode Kruis dan ook een oneervolle vermelding in de oprichtingsverklaring.

Die in allen Ländern in letzter Zeit mit äußerster Intensität betriebene Agitation für den Gas- und Luftschutz zeigt, daß man den kommenden Krieg als nahe bevorstehend erwartet. Ärzte stehen an führender Stelle bei der Organisation des Gas- und Luftschutzes. Dieser ist um so gefährlicher, als er sich unter dem Schein defensiver Maßnahmen abspielt. Eine besondere Rolle hierbei spielen die einzelnen Sektionen des 'Internationalen Roten Kreuzes', deren Tätigkeit die Massen im Kampf gegen den Krieg lähmt.²

Het Rode Kruis in het Plan-De Ligt

Door al dit soort publikaties over het Rode Kruis reageerde een groot deel van de Nederlandse, geweldloosheid predikende vredesbeweging ontzet, toen de anarchist, humanist en geweldloosheidstheoreticus Bart de Ligt de Indiër Mohandas Karamchand Gandhi - het grote voorbeeld in die tijd voor een ieder die geweldgebruik verafschuwde - attaqueerde. Dit deed De Ligt niet alleen omdat Gandhi in de eerste wereldoorlog uit nationalistisch opportunistische overwegingen rekruten had geronseld voor het Britse leger. Ook had Gandhi rond de eeuwwisseling in Zuid-Afrika Rode Kruis-dienst verricht in een onder Britse leiding staande ambulance tijdens de oorlogen tegen de Boeren en de Zoeloes. Sommigen waren furieus omdat De Ligt het had gewaagd een heilige te ontteren,³ anderen echter stemden met De Ligt in. Rode Kruisdienst betekende een schending van Gandhi's eigen theorie. Rode Kruisdienst en geweldloosheid waren met elkaar in strijd.⁴

Een van degenen die niet met De Ligt instemden, was de enige geweldloosheidstheoretica die Nederland na de vroege dood van Clara Meijer-Wichmann rijk was, de dichteres en religieus-socialiste Henriëtte Roland Holst. Het Rode Kruis zelf had ook haar warme sympathie niet, maar de Rode Kruisdienst van haar afgod Gandhi moest een pure uiting van mensenliefde zijn geweest.⁵ De Ligt echter staaft zijn negatieve opvatting over het Rode Kruis met verwijzingen naar Tolstoi - zowel een voorbeeld van Roland Holst als van de Indiër -⁶ en naar 'het indrukwekkend betoog van een amerikaansche verpleegster', in *The world tomorrow*, november 1928, 'die haar

¹ H.H. Meulenbelt jr., 'Gifgasaanvallen door gepraat en getheoretiseer...geneutraliseerd', in: *De nieuwe koers*, jrg. 14, nr. 3 (maart 1931), p. 4

² Ruprecht, Jansen, Askulap und Mars, p. 301

³ De Ligt, Een wereldomvattend vraagstuk, p. 28; Leo van Bergen, *Zo bezien mag men toch niet van een mislukking spreken*. Hoe in Nederland en Indonesië de geweldloze bevrijdingsstrijd van M.K. Gandhi beoordeeld werd tussen 1920 en 1965, Zwolle 1987, p. 194-195

⁴ *De wapens neder I*, Nijmegen 1985, p. 227; Van Bergen, *Zo bezien*, p. 150, 185; 'Korte levensbeschrijving van Gandhi', in: *De jonge gids*, jrg. 5, nr. 8 (5-11-1931), p. 82-84; 'Indië naar de vrijheid', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 6 (9-3-1931), p. 1; Bart de Ligt, *Een wereldomvattend vraagstuk*. Gandhi en de oorlog, Utrecht z.j. (1930), p. 20-21, 29-31, 37, 54-56, 63

⁵ Van Bergen, *Zo bezien*, p. 150; Henriëtte Roland Holst, *Gandhi*, Amsterdam 1947, p. 28

⁶ De Ligt, *Een wereldomvattend vraagstuk*, p. 13-17; Van Bergen, *Zo bezien*, p. 154, 185

oorlogskruis aan de franse regering terugzond, omdat zij eindelijk had begrepen dat al haar zoogenaamde humanitaire arbeid niets dan geraffineerd krijgswerk was geweest'.¹

Toen De Ligt zich in het begin van de jaren dertig zette aan het opstellen van zijn geweldloos *Strijdplan tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding*, beter bekend als het Plan-De Ligt, stond daarin dan ook weigering van alle non-combattanten werk vermeld, 'ook voor het Rode Kruis of den militair geneeskundigen dienst, die beide uiteraard aan den militairen dienst ondergeschikt zijn'. De oorlogsvoorbereidende acties van het Rode Kruis deden daarbij - zie Budzinska - de bevolking aan de oorlog wennen. Sterker: dergelijke voorbereidingen, zoals op lucht- en chemische aanvallen, vormden een wezenlijk onderdeel van de moderne oorlogsvoorbereiding en oorlogsvoering. Zij gaven de bevolking een fictief idee van veiligheid en lieten haar de oorlog als iets normaals beschouwen.²

Dirk Boer en zijn waarheid over het Rode Kruis

De tijd was rijp voor de JVA om, indachtig de titel van haar orgaan *Vredesstrijd*, de daad bij het woord te gaan voegen. Actiefste woordvoerder, scribent en activist werd secretaris Dirk Boer, tevens vertegenwoordiger van de JVA in de Nationale Vredescentrale en jeugdherbergier van het bondshuis van de Nederlandsche Bond voor Abtinent Studeerenden (NBAS) te Oldebroek. Hij had de leiding van de JVA-propagandacampagnes, waaronder die tegen het NRK. Het principiële verschil tussen pacifisme en Rode Kruis zette Boer uiteen in een repliek op een aanval op de JVA-acties in *Het volk* door de secretaris van de NRK-afdeling Amsterdam, de jurist W.P. Kessler. De taak van het pacifisme begon bij 'het **gezonde** deel van ons volk, dat wil zeggen bij allen, die hun daadwerkelijke barmhartigheid met oorlogsslachtoffers toonen, door energieken strijd tegen den oorlog, zijn toerusting en zijn oorzaken'. Deze poging oorlog te voorkomen stond in schril contrast met elke filosofie die de oorlog op zich accepteerde en pas in actie kwam als er reeds doden en gewonden te betreuren vielen.³

Onder het motto 'de Roode Kruis-collecte is in werkelijkheid een straatbedelarij van het Nederlandsche militarisme' startten Boer en de zijnen een campagne tegen de jaarlijkse collectes ten behoeve van het Rode Kruis-vredeswerk. Voor de inhoudelijke ondersteuning van die acties schreef Boer een in vele duizenden exemplaren verspreide brochure: *De waarheid over het Rode Kruis*. Reden:

Juist daar waar het militarisme in verpleegsterscostuum nog nestelt in de psyche van duizenden, is ontmaskering niet alleen eisch van principieel -, doch in het bijzonder van practisch anti-militarisme.⁴

¹ De Ligt, Een wereldomvattend vraagstuk, p. 67 (plus verwijzing naar Tolstoi)

² Bart de Ligt, 'Mobilisatie tegen den oorlog', in: *De wapens neder* 2, Nijmegen 1985, p. 9-64, p. 43, 53, 55, 60 (Strijdplan tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding: p. 43-58); Bart de Ligt, *The conquest of violence*, Londen 1989 (2) (oorspr. 1937), p. 281; Gandhi leek overigens in de loop der tijd zijn mening over het Rode Kruis te hebben veranderd. Bart de Ligt, *Gandhi over oorlog, Volkenbond en ontwapening*, Utrecht z.j. (1932), p. 16-17

³ Roode Kruis - oorlogskruis, p. 3, kolom 2

⁴ Dirk Boer, 'Roode Kruis-demasque', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 5 (5-11-1931), p. 206

In Boers brochure passeerden de bekende bedenkingen een voor een de revue, daarbij veelal gebruik makend van de werken van Van der Mandere, die een dergelijke interpretatie van het door hem aangedragen materiaal zeker niet op prijs zal hebben gesteld. Het NRK kwam onder militair bevel; er zaten veel militairen in het bestuur; de subsidie aan het NRK verstrekt moest worden besteed aan de oorlogstaak; het werk dat het NRK in vredetijd verrichtte kon veel beter door de andere verenigingen op hulpverleningsgebied worden verricht; om voor de oorlogstaak gereed te zijn moest er in vredetijd worden geoefend; het 'vredeswerk' - volgens de pacifisten 'werk ten behoeve van' en niet 'werk in tijd van vrede' - was niets anders dan juist die oefening voor de oorlogstaak en diende verder alleen om de populariteit te vergroten.¹

Alsof er geen verenigingen als het Oranje en het Groene Kruis waren, collecteerde het Rode Kruis uitsluitend voor de eigen taak. Het trachtte zich meester te maken van de hulpverlening in tijd van vrede, hetgeen voor het NRK niet meer dan een bijzaak was, een voorbereidingstaak op het echte werk, dat een groot militair belang diende. Daarom ook kon het NRK niet als een normale, niet-militaire vereniging worden beschouwd.² Het steunen van de bijzaak, betekende automatisch steun aan de hoofdtak en die was 'zoo doortrokken van een dubbele moraal van barmhartigheid en wederoplapperij tot gevechtswaardigheid, dat elk weldenkend mensch zedelijk verplicht is zijn steun aan het Roode Kruis te weigeren'. Door zich in oorlogstijd ondergeschikt te maken aan het militair bestuur kon een Rode Kruis-ambulance niet meer als een 'liefdesgesticht' worden gekarakteriseerd, maar was het evenzeer als de militair geneeskundige hospitalen geworden tot een 'reparatieinrichting van gewonde soldaten'.³ Als getuige-deskundigen haalde hij Schoemaker, Valckenier en de anonieme Balkan-verpleegster aan.⁴ Zij lieten maar één conclusie open. Door zijn 'knechtschap aan het militarisme' had het Rode Kruis 'elke aanspraak op steun van hen, die stelling nemen tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding' verloren.

Het spreekt vanzelf, dat wij gaarne medewerken aan daadwerkelijke hulpverlening bij welken ramp ook, doch wij wenschen dit te doen vanuit het beginsel der anti-militaristische barmhartigheid, die zich in de allereerste plaats richt op de strijd tegen de oorlog zelf en de principiële basis vormt voor de klaarbewuste weigering om een oorlogsramp te ontketen. Vanuit deze beginselen willen wij ons, desnoods met levensgevaar, wijden aan leniging van het leed en de nooden onzer medemenschen, doch vanuit dezelfde beginselen zullen wij tevens stelling nemen tegen elke organisatie, die onder de camouflage der nationale barmhartigheid zich voorbereidt tot slavendienst aan het duivelsche militarisme.⁵

Een aantal dagbladen reageerde niet onverdeeld enthousiast op Boers brochure.

¹ Boer, *De waarheid*, p. 2-4, 8

² a.w., p. 7-8

³ a.w., p. 8

⁴ a.w., p. 9-10

⁵ a.w., p. 11; Zie voor Boers bezwaren ook: Dirk Boer, 'De Roode Kruis-collecte in werkelijkheid een straatbedelarij van het Nederlandsche militarisme', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 17 (17-9-1931), p. 173-175; Boer, *Anti-militarisme en RK-collecte*, p. 274-275; Boer, 'De waarheid over het Roode Kruis', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 353

Ondanks dat er op de aangevoerde argumenten nauwelijks werd ingegaan, laat staan dat zij werden ontkracht, werden de JVA'ers uitgemaakt voor 'misdadige malloten, die op de meest onverantwoordelijke wijze de georganiseerde zorg voor de gewonde soldaten saboteeren'. De brochure werd betiteld als 'jeugdige humbug', 'kwajongensgeschreeuw', 'een merkwaardig voorbeeld van sentimenteele doordraverij' en 'even verderfelijker als het uitdenken van nieuw gifgas', aangezien het enige effect van de brochure een vergroting van het lijden der oorlogsslachtoffers zou zijn.¹ Onder de indruk was Boer niet. De door hem aangevoerde gegevens waren zoals gezegd niet weerlegd. Dit was niet vreemd, aldus de zelfverzekerde JVA-secretaris, aangezien ze niet weerlegd konden worden. Indien er dan toch op een dergelijke manier werd gereageerd, kon dat enkel en alleen betekenen dat de brochure en de acties 'één der gevoeligste plekken van het militarisme' hadden geraakt. Dit nu kon slechts een aansporing zijn verder te gaan: 'in den aanval!'.²

De medisch deskundigen

Naast het reeds genoemde medisch personeel werden nog drie artsen door de JVA aangehaald als getuigen-deskundige in hun strijd tegen het Rode Kruis: Hans Feriz, E.E. Meursing en de Duitser Hans Magnus Hirschfeld, oprichter van het eerste wetenschappelijk instituut voor seksuologisch onderzoek in Europa en samensteller van het in 1930 verschenen *Sittengeschichte des Weltkrieges*. Feriz had dienst gedaan in een ambulance in de jaren 1914-1918 en schreef tien jaar later in een artikel in het NTvG, getiteld *De arts in de oorlogsliteratuur* alle gram over de militair-geneeskundigen, hun wens vooral militair te zijn, en hun ijver gewonden weer geschikt voor de strijd te maken, van zich af. Conclusie: de bewijzen waren te overduidelijk en te overstelpend om nog te kunnen ontkennen dat de militaire geneeskunde een militaire in plaats van een humanitaire instelling was.³ De JVA'ers citeerden gretig uit dit artikel,⁴ hetgeen Feriz noopte tot het schrijven van *Het Roode Kruis in den oorlog*, waarin hij uiteenzette weliswaar de nodige kritiek te hebben op de militaire geneeskunde, maar het Rode Kruis niet in die kritiek te willen betrekken. In de vluchtelingenkampen hadden duizenden mensen hun leven aan het CICR te danken gehad en uit eigen ondervinding wist hij dat er een groot verschil bestond tussen de hospitalen van de MGD en die van het Rode Kruis. (Deze laatste opmerking werd overigens door G.A. Prins, de hoofdredacteur van het blad *De samaritaan*, dat het artikel had overgenomen, van de opmerking voorzien dat zij geheel voor rekening van de schrijver kwam. Blijkbaar had hij Feriz' eerdere artikel niet gelezen. Ook de militaire geneeskunde was in Prins' ogen in de eerste plaats een liefdadige bezigheid.)⁵ Het weerhield niet alle pacifisten ervan

¹ Dirk Boer, 'Anti-Roode-Kruis-film', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 22 (3-12-1931), p. 221-223, p. 221-222

² a.w., p. 222-223

³ Hans Feriz, 'De arts in de oorlogsliteratuur', in: NTvG, jrg. 72 (1929), II, p. 4054-4057; Van Bergen, Waarde generaal, p. 60-64

⁴ Van der Leeden, Het RK, p. 97-98; Wijnand van der Leeden, 'Roode Kruisjes', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 13 (13-7-1933), p. 108; nr. 14 (27-7-1933), p. 118; nr. 15 (17-8-1933), p. 126; nr. 16 (7-9-1933), p. 134; nr. 18 (5-10-1933), p. 148, nr. 13, p. 108

⁵ 'De verdwaasde actie tegen het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1933, p. 311-313; Het

om ook later nog Feriz als getuige op te voeren.¹

Feriz zal zeker deels het gelijk aan zijn zijde hebben gehad, al is het ook bij hem de vraag of hij de MGD vergeleek met een Rode Kruis-hospitaal, of met een van een rood kruis voorziene, particuliere ambulance. Ook Remarque had, naast enkele kritische kanttekeningen over onervarenheid en gebrek aan inlevingsvermogen,² lovende woorden voor de vrijwillige verpleging.³ En, waarom zou anders het lied *The roses of no man's land* zo'n groot succes zijn geworden?

In the War's great curse, stands the Red Cross Nurse, She's the Rose of No Man's Land.⁴

Van de andere kant echter, dat was niet het enige lied dat over de verpleegsters de ronde deed.

Meint ihr wohl, in ... gäb es keine Hur'? Denkt mir doch an all die Pflegerinnen nur! Blaue Augen, rabenschwarze Augenbrau'n, Wie zur Hurerei geschaffen sind sie traun.⁵

Hierbij dient opgemerkt te worden dat volgens Hirschfeld een deel van de uit de direct bij de oorlog betrokken verpleegsters - dus niet de veelal van een religieuze orde afkomstige zusters van de Nederlandse ambulances - inderdaad voor 1914 zijn brood in de prostitutie had verdiend en in de hospitalen het métier voortzette.⁶ Maar ook afgezien van die categorie zal de zo vaak bezongen liefde der verpleegster zeker niet altijd louter platonisch zijn geweest, overigens zonder twijfel tot grote vreugde der soldaten, hoezeer zij in liederen als bovenstaand hun afkeer ook uitten.⁷ Hoe dan ook, de twee liederen weerspiegelen wel het beeld dat ontstaat uit de getuigenissen van artsen en gewonden over de verpleegster en over de motieven die haar naar het front hadden gedreven. Zij was madonna of hoer, waarbij opvallend is dat, afgaand op Hirschfelds onderzoek, vooral veel artsen voor de laatste categorie kozen.⁸

Met deze exercitie zijn we gekomen op het terrein van de tweede deskundige, Magnus Hirschfeld. Zijn *Sittengeschichte* was een der eerste boeken die, met het predikaat 'pornografie' en begeleid door een pop die de tot zijn dood in 1935 in het

Roode Kruis in den oorlog, p. 122-123; Peverelli, De taak, p. 719

¹ B. Bulsing-van Besouw, De nationale Roode Kruis-vereenigingen', in: *De vredesbazuin*, jrg. 6, nr. 4 (sept. 1938), p. 34-37, nr. 5 (okt. 1938), p. 51-54, p. 35

² Remarque, *Im Westen*, p. 113, 176-177, 179

³ a.w., p. 179

⁴ gec. uit: MacDonald, *Roses*, p. 285

⁵ gec. uit: Hirschfeld, *Sittengeschichte des ersten Weltkrieges*, p. 126; Op de plaats van de puntjes werd de naam van de stad gezongen waar de soldaten zich op dat moment bevonden.

⁶ a.w., p. 127-128

⁷ idem; Wellicht is het interessant eens te onderzoeken in hoeverre er wat de prostituées betreft, ter verhoging van het moreel, analoog aan de frontbordelen, van een opzettelijke politiek sprake was, wellicht in combinatie met de wens zo twee vliegen in één klap te vangen: de prostitutie aangepakt en het tekort aan verpleegsters aangevuld.

⁸ a.w., p. 124, 135; Overigens was - grotendeels, maar zeker niet louter platonische - homoseksualiteit ook geen onbekende in de soldatenwereld van de eerste wereldoorlog. W. Somerset Maugham zou zijn levensgezel in die jaren ontmoeten. Hij was verpleger in een Amerikaanse ambulance. Fussell, a.w., p. 270-309, met name: p. 273

buitenland verblijvende Hirschfeld moest voorstellen, het twijfelachtige voorrecht genoten door de vuurtongen der boekverbrandingen te worden geproefd.¹ Hirschfeld plaatste in zijn werk de nodige kanttekeningen bij het militair medisch bedrijf, waarbij met name de op elektroshocks gebaseerde Kaufmann-methode - een veelal vreugdevol uitgevoerde behandeling, dan wel marteling, van oorlogsneurotici - het moest ontgelden.² De therapie voor de geslachtszieken kreeg een milder oordeel mee, maar ook zij was van 'teils medizinischer, teils militärischer Natur' en ook bij haar constateerde hij 'ein Verschulden, und gewiß nicht das einzige, allzu eifriger Patrioten im weißen Kittel'.³ Het leidde hem tot een conclusie over de militair medische verzorging die niet mals was.

Wie bei der Musterung, so auch beim Gesundschreiben der Lazarettpfleglinge war der Arzt nur zu oft an seelenlose Vorschriften gebunden, die ihrerseits in rein militärischen Bedürfnissen begründet waren. So hatte der Arzt bei der Musterung einen bestimmten Prozentsatz der Stellungspflichtigen für kriegsverwendungsfähig zu erklären, ein andermal einen ebenfalls im voraus bestimmten Teil seines Krankenstandes rücksichtslos ins Feld zurück zu schicken.⁴

Hij haalde een Duitse statistiek aan waarin 90,2% van de gewonden weer *dienstfähig* bevonden werd en merkte daarbij op:

Es wäre schön, wenn dies bloß der Ausdruck der unbestreitbaren Fortschritte der ärztlichen Tüchtigkeit in Deutschland wäre, doch war dies bestimmt sehr oft nicht der Fall.⁵

Het hospitaal, aldus Magnus Hirschfeld en zijn collegae, was al met al 'mit all seiner erdichteten Romantik und all zu wahren Not (...) vom Tode überschattet: aus ihm führte der Weg, sei es der gerade oder der Umweg über den wiedergesehenen Schützengraben, gewöhnlich zum Heldenfriedhof'.

Dem Leben gab diese große Kriegsfabrik Lazarett nur Menschen wieder, die ihre Gliederstümpfe oder Gesundheitsreste hinter seinen Mauern zurückgelassen hatten.⁶

Onnodig te vermelden dat Hirschfelds boek genoeg munitie leverde om de pacifistische argumentatie kracht bij te zetten, ondanks dat het evenals Remarques *Im*

¹ Hirschfeld, a.w., voorwoord bij de 2e druk, p. 9; Andreas Gaspar (e.a.), *Sittengeschichte des II. Weltkrieges. Die tausend Jahre von 1933-1945*, Hanau z.j. (3), voorwoord; Metcalfe, 1933, p. 150; Helmut Donat, 'Magnus Hirschfeld: Sexualforscher, Republikaner, Freidenker und ein "vergessener" Pazifist', in: Ruprecht, Jenssen, a.w., 1991, p. 247-259, p. 258

² Hirschfeld, a.w., p. 359-362; ook: Van Bergen, Waarde generaal, p. 79-83; J.M.W. Binneveld, *Het leger als spiegel. Oorlog, psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg*, oratie Rotterdam, 13-10-1989, passim; Riedesser, Verderber, a.w., p. 14-16; De met de Kaufmann-methode te vergelijken behandeling door de Engelsman L. Yealland heeft onlangs een eveneens weinig vleiend plaatsje gekregen in de roman *Regeneration* van Pat Barker. Pat Barker, *Regeneration*, Harmondsworth 1992 (2), p. 223-239

³ Hirschfeld, a.w., p. 179-180

⁴ a.w., p. 359

⁵ idem

⁶ a.w., p. 366

*Westen nichts neues, 'weder Klage, noch Anklage' wilde zijn.*¹

Sollte das sine ira et studio unternommene Werk gleichwohl tendenziös im kriegsgegnerischem Sinne erscheinen, so ist daran gewiß nur der Krieg schuld.²

(Deze woorden bestempelen Hirschfeld tot een der eersten die de achter de woorden *si vis pacem* neergeschreven overtuiging *para bellum*, niet in *para pacem* maar in *para veritatem* veranderd wilden zien. In *Sittengeschichte des II. Weltkrieges* staat daarover:

Dieses Buch schließt sich dem (...) Werk von Magnus Hirschfeld in der Klar erkannten Absicht an, durch die Wahrheit über den Krieg zu zeugen und zu wirken. Er sagt den Kampf an gegen alle, die den Krieg für ein Mittel der Politik halten, denn Krieg ist menschenunwürdig, Krieg ist Dummheit.)³

Bovendien kwam niet alleen de militaire geneeskunde, maar ook het Rode Kruis niet altijd even humanitair uit de verf. Het oordeel dat Remarque over de militaire medici had gegeven, ging, afgaand op de inhoud van *Sittengeschichte*, ook op voor het Rode Kruis-personeel. Er waren goede Rode Kruis-verpleegsters, maar je moest wel heel veel geluk hebben wilde je niet ook zusters tegen het lijf lopen die voor de arts heel wat meer genegenheid toonden dan voor de patiënt. In de anoniem verschenen roman *Hagen im Weltkrieg*, waaruit in *Sittengeschichte* meermaals wordt geciteerd, zegt een frontsoldaat dat de goeden de uitzondering waren die de regel bevestigden. Er waren goede individuen, maar het systeem deugde niet.

Ebenso wie der Sklave jederzeit der Möglichkeit ausgesetzt ist, es gut oder schlecht zu haben, so auch der Landser, je nachdem, in wessen (...) Rote-Kreuz-Schwester-Hände er nur gerade fällt.⁴

Tekenend is de in *Sittengeschichte* opgenomen karikatuur van een Rode Kruis-zuster - althans: van een verpleegster met een Rode Kruis-armband - die zeer vergenoegd tegen een gewonde zegt: 'Nur Mut, mein Lieber, in acht Tagen sind sie wieder an der Front.'⁵ Des te vreemder is het dan ook dat de telkenmale door de antimilitaristen aangehaalde regels niet correct zijn weergegeven.⁶ In het hoofdstuk over *Drill und Manneszucht* werd aan de tegen de vijand begane gruweldaden aandacht besteed, gruweldaden die Magnus Hirschfeld en de zijnen ook terugzagen in de behandeling van gewond geraakte soldaten van de eigen partij, waarbij niet alleen aan de Kaufmann-methode werd gedacht.

Die amtliche Instruktion an englische Sanitäter verrät es: 'Wenn der Sanitäter unter zwei Verwundeten zu wählen hat und nur den einen zu bergen vermag, so hat er denjenigen mitzunehmen, von dem

¹ a.w., p. 9 (voorwoord herziene versie 1963); Remarque, a.w., p. 5: "Dieses Buch soll weder eine Anklage noch eine Bekenntnis sein. Es soll nur den Versuch machen, über eine Generation zu berichten, die vom Kriege zerstört wurde - auch wenn sie seinen Granaten entkam."

² H. Magnus Hirschfeld, *Sittengeschichte des Weltkrieges*, Leipzig/Wien 1930, Deel I, p. V

³ Gaspar, *Sittengeschichte*, p. 29

⁴ Hirschfeld, *Sittengeschichte des ersten Weltkrieges*, 3e druk, p. 124

⁵ a.w., p. 130

⁶ Zie bv.: Van der Leeden, *Het RK*, p. 97; Bulsing-Van Besouw, a.w., p. 35

anzunehmen ist, daß er wieder kriegsverwendungsfähig wird'. Der Hilfsbedürftigere mußte also zur Strafe, daß er schwerer getroffen war, liegen gelassen werden und vielleicht verrecken. Er war ja kein brauchbares 'Material' mehr, nur menschliches Alteisen...¹

Het was deze instructie van het Engels oppercommando die door de JVA'ers te berde werd gebracht, waarbij, waarschijnlijk in het kader van de actie, 'Sanitäter' met 'Roode Kruis-personeel' werd vertaald.² Begrijpelijk? Wellicht, maar daarom nog niet correct. Het begrip 'Sanitäter' is veel breder...

E.E. Meursing stond geheel achter de actie van de jonge vredesactivisten. Zijn motto was: het Rode Kruis is internationaal of het is niet. Hij richtte meer dan vijftig jaar lang, tot zijn dood in 1985, zijn pijlen op het Nederlandse Rode Kruis. Een medisch-humanitaire organisatie moest neutraal zijn en dat was een nationale vereniging eenvoudigweg niet en al helemaal niet indien zij in militaire structuren was ingebed. Ook Meursing was ervan overtuigd dat bij de hulp verleend door een nationaal Rode Kruis-team de militaire boven de medische noodzaak werd gesteld. Zijn gram betrof met name de transportcolonnes, het geüniformeerd, in militair verband gebracht uitvoerend orgaan. Zuiver humanitaire hulp had geen uniform nodig, aldus Meursing.³

Verdere bewijsvoering

Dat in oorlogstijd de Rode Kruis-helpers allereerst aan hun militaire plicht hadden te denken, werd aan de hand van voorbije oorlogen toegelicht. In de Boerenoorlog hadden, aldus Boer cum suis, Rode Kruis-dragers éérst de geweren der doden en gewonden moeten ophalen, alvorens zich aan het verplegend werk te mogen zetten. In de eerste wereldoorlog waren vooraleerst licht gewonden geholpen en hadden medici alcohol verstrekt aan de frontsoldaten en geestelijk gestoorden geselecteerd voor frontale aanvallen. De oorlog kende geen gezonde en gewonde mensen, de oorlog kende alleen voor de strijd bruikbare en onbruikbare elementen.⁴

De JVA'ers wezen erop dat het gegeven dat de militaire geneeskunde, waarvan de nationale Rode Kruis-verenigingen niets meer dan een onderdeel vormden, bovenal de kracht van het leger diende, niet een verzinsel van hun kant was, maar door militairen zelf werd verkondigd. Zo was een rede van de majoor der artillerie, jhr. J.F. Alting von

¹ Hirschfeld, a.w., p. 446

² Van der Leeden, Het RK, p. 97; Bulsing-Van Besouw, a.w., p. 35

³ 'Roode Kruisjes', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 21 (16-11-1933), p. 174; Van der Leeden, Het RK, p. 98; Van der Leeden, Roode Kruisjes, p. 118; Van Bergen, Internationaal zijn of niet zijn, passim. Wellicht is het hier de juiste plek om enige feilen in dit laatstgenoemde werk recht te zetten. De zus van Meursing in Zwitserland heette niet Clarien, maar Clasien (p. 39). De Meursings verhuisden niet naar Ede, maar naar Epe (p. 40), en zijn andere zus, de verpleegster D. Meursing, schreef haar eerste artikel tegen het Rode Kruis niet pas in de jaren zestig, maar, zoals gezien, reeds aan het begin van de jaren dertig. Voor de vereniging Artsen in de Frontlinie, zal Artsen zonder Grenzen moeten worden gelezen (p. 46).

⁴ 'Weest op uw hoede. Men betreft u in de oorlogsvoorbereiding', in: *De stormklok*, z.pag. z.dat. (∀medio 1934); Van der Leeden, Het RK, p. 98; E.E. Meursing, 'De betekenis van de militaire keuring van minderjarigen en van geestelijk minderwaardigen', in: *De vredesbazuin*, jrg. 6, nr. 4 (sept. 1938), p. 39-43, p. 39-40

Geusau, over de opleiding der reserve-officieren van gezondheid, in het NTVG afgedrukt. Het hele artikel benadrukte dat het voor een officier van gezondheid - ook voor de reserve - niet voldoende was een goed arts te zijn. Militaire kennis en een militaire houding waren evenzeer vereisten. (Daarom ook was in 1930 een school voor reserve-officieren van gezondheid in het leven geroepen. Zij zou ervoor zorgen dat ook deze militair-geneeskundigen beter op hun taak in oorlogstijd waren voorbereid.)¹ De MGD was, aldus Alting von Geusau, van onschatbare waarde voor de sterkte van het leger, want het was bij herhaling gebleken, 'dat bij onderdeelen der troepen, waarbij de geneeskundige dienst op een hoog peil stond, de offervaardigheid en de hardnekkigheid in den strijd belangrijk grooter waren dan bij onderdeelen, waar die dienst om een of andere reden dat vertrouwen verspeeld had'.²

Ook de bloedtransfusiedienst, een van de zaken waarvoor werd gecollecteerd, werd niet ontzien. Hij was 'onontbeerlijk voor "Defensie" en is een **onderdeel van den militairen geneeskundigen dienst**'. Ook door het opzetten van deze ogenschijnlijk humanitaire en medisch onontbeerlijke organisatie, werkte het NRK mee aan de inschakeling van de medische wetenschap in de oorlogsvoorbereiding.³ Meursing wees erop dat het veelal militairen waren die op het belang van 'dit mooie vredeswerk' wezen. En inderdaad, het was mooi werk, maar onder militaire leiding kon het tot heel wat minder fraaie gevolgen aanleiding geven. Pas als het NRK los kwam van het departement van defensie, pas dan zou de bloedtransfusiedienst waarlijk levensreddend zijn. Tot dan echter moest het devies zijn: 'geen man, geen cent, geen druppel bloed voor het Roode Kruis'.⁴

In de vele artikelen die zouden volgen, zouden al deze argumenten in aangepaste vorm worden herhaald. Alleen Jaap van Praag, lid van de aan de JVA gelieerde Studenten Vredesactie (SVA) voegde nog een origineel motief toe. Volgens hem was het Rode Kruis te kenschetsen als 'verkrachting van het intellect'.

Dan bedenken we weer, hoe de rode kruis-medici hun menselijkheid moeten verloochenen, door de zwaargewonden te laten liggen en de licht gewonden weer op te kalefateren tot nieuw kanonnenvlees. Hoe zij bij bepaalde invaliden (shellshock) de slachtoffers een uiterst pijnlijke en niet zelden dodelijk aflopende elektrocutie moeten toepassen, om onder het mom van 'behandeling' de slachtoffers weer bruikbaar te maken voor de georganiseerde sluipmoord. Hoe ze als psychiaters hebben mee te werken aan het uitzoeken van geestelijk gestoorden (!), omdat lijdens aan hersenverweking door hun abnormale blijmoedigheid zo bruikbaar zijn als 'nettoyeur de tranchées', voor het afmaken van de gevallen tegenstanders bij een stormaanval! En omdat lijdens aan melancholie door hun 'esprit de sacrifice' voor hetzelfde doel zo bruikbaar zijn! (...) En omdat maniakalen en alcoholisten door hun opgewondenheid en doodsverachting zo nuttig zijn als stootbrigaden. We weten het zo langzamerhand wel: de oorlog kan niet gehumaniseerd; hij is onhumaan; onmenselijk; onredelijk, want hij lost niets op; in strijd met het recht, want men verklaart hem immers 'buiten de wet'.⁵

De argumenten, overwegingen en redeneringen leidden tot artikel B - 'tegen medische

¹ Van Putten, a.w., p. 4

² J.F. Alting von Geusau, 'De opleiding van reserve-officieren van gezondheid', in: NTVG, jrg 74 (1930), II, p. 5209-5216 (citaat: p. 5210); Van der Leeden, Roode Kruisjes, p. 126

³ Van der Leeden, Roode Kruisjes, p. 134

⁴ a.w., p. 148

⁵ Jaap van Praag, 'De taak der intellectueelen', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 6 (23-3-1933), p. 48-49

oorlogsvoorbereiding' - van het werkprogram van de JVA 1933, een program waarin de strijd werd afgekondigd tegen allerhande vormen van oorlogsvoorbereiding en andere oorlogs-veroorzakende factoren. Artikel B behelsde de 'vaststelling van het feit, dat door een militair geneeskundigen dienst misbruik wordt gemaakt van den medischen wetenschap', een 'protest tegen het militair karakter van het Roode Kruis en tegen den steun, dien deze organisatie aan den mil. geneeskundigen dienst verleent', alsmede 'principiële steun aan de afdeelingen, welke uit dien hoofde actie tegen het Roode Kruis voeren'.¹

De Rode Kruiscollecte-actie

In de nazomer van elk jaar waren er in heel Nederland collectes ter ondersteuning van het Rode Kruiswerk. In 1931 werden in een aantal grote plaatsen de collectanten voor het eerst 'vergezeld' door leden van de JVA die gulle gevers en collectanten op andere gedachten probeerden te brengen, hetgeen niet altijd zonder succes bleef, ook niet bij de collectanten. Pamfletten werden uitgedeeld en discussies allesbehalve uit de weg gegaan.² Zo fietste met beschreven borden en onder het aanheffen van spreekwoorden een groep van tachtig JVA'ers door Amsterdam, een actie die, aldus het verslag, eindigde met 'provocatie van de politie' die echter afstuitte op 'de zelfbeheersching der menschen'.³ In Den Haag werkten in 1932 diverse antimilitaristische groepen samen in een actie die door *De jonge gids* succesvol werd genoemd.

Kort voor de kollekte-dag reden grote reclamewagens door de stad met het opschrift: Militarisme is moord - R.K. en militarisme zijn één - Weigert de kollekte van het R.K., en op de dag der kollekte deden kolporterende en vlugschriften uitreikende werkers in de buurt van de kollektanten hun plicht, dit alles onder vereende tegenwerking van R.K.bestuur en politie. De kollekte bracht dan ook, volgens mededeling van het R.K.bestuur, wegens deze aksie, veel minder op dan gewoonlik.⁴

¹ Van Harten, *Pacifistische weekdieren*, p. 18; 'Onze buitengewone algemeene vergadering', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 8 (27-4-1933), p. 62-66, p. 66

² De wapens neder I, p. 304; Van Harten, *Pacifistische weekdieren*, p. 16; Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, Assen 1961, p. 342; Gernot Jochheim, *Antimilitaristische Aktionstheorie, soziale Revolution und soziale Verteidigung*, Assen/Amsterdam 1977, p. 426-427

³ gec. uit: Ger Harmsen, *Wij zijn jong, d'aard ligt open*. De NBAS tussen twee wereldoorlogen, Amsterdam 1969, p. 155

⁴ 'Roode Kruis en militarisme zijn één', in: *De jonge gids*, jrg. 6, nr. 2 (20-7-1932), p. 32; Bij de activiteiten hoorde ook nog het opvoeren van het door Leo van Breen geschreven toneelstuk *De Roode Kruisweg*. In dit nogal pathetisch, en verdacht veel op een bepaalde passage uit Oskar Maria Grafts *Wir sind gefangene* (1926) lijkende stuk, laat Van Breen ondermeer een gewonde tegen zijn verpleegster uitroepen: "Dat jij in een vermomming van liefdadigheid mij oplapt, om me weer terug te sturen in dat moeras, in die hel; jij, jij, erger dan ik, erger dan al die anderen, die alleen maar gingen, omdat ze de moed niet hadden te weigeren; jij, die hier vrijwillig staat in je smetteloze pakje ... had me laten krepereen, had me..." De geheel verbouwde zuster slaat hevig aan het twijfelen en zegt tegen de arts die haar verzekerde 'goed werk' te verrichten: "U weet (...) dat we de menschen alléén helpen, om ze straks weer terug te sturen naar het front; om ze opnieuw over te geven aan de duivelsche practijken van de oorlog. Alles wat wij ten goede doen, dient alleen om de legerleiding nieuw materiaal te verschaffen. Het Roode Kruis, ondanks z'n mooie naam, die duizenden verblindt, alleen een oorlogsinstrument, onder militaire leiding." Aan het eind van het stuk pleegt de arts uit wroeging over de door hem uitgevoerde werkzaamheden, zelfmoord. De kaft van het toneelstuk was versierd met een linoleumsnede van Johan Haak, eveneens *De Roode Kruisweg* genaamd, die een troep genezen soldaten voorstelde, die uit het hospitaal naar het front

Een tegenvaller voor de activisten was de tegenstand in eigen kamp, waardoor het Landelijk Comité van de JVA (LC) al in 1932 niet meer nationaal leiding aan de acties kon geven. De daarvoor benodigde meerderheid van 7/8 werd niet gehaald. Het LC liet de afdelingen echter geheel vrij actie te ondernemen. Hierdoor kon ook in de jaren na 1932 nog actief ten tijde van de Rode Kruis-collectes worden gedemonstreerd.¹

Behalve op de oprichting van de AOV en op de stichting van een samenwerkingsverband van tien antimilitaristische groepen in Amsterdam, die onder de naam Antimilitaristisch Eenheidsfront, gezamenlijk actie tegen het NRK gingen ondernemen,² hadden de JVA-activiteiten tot gevolg dat in Nederland een rood kruis geen onderdeel van het artsenteken uit ging maken. De medici accepteerden alleen de esculaap. Prins had 'de ondankbare taak' de lezers van *De samaritaan* hierover in te lichten.

Sommige artsen hier te lande (zien) in het Roode Kruis iets, dat met den oorlog te maken heeft; diezelfde medici beschouwen het Roode Kruis min of meer als een militaire organisatie.³

Ook hadden de acties zoals gezegd directe, negatieve invloed op de opbrengst van de Rode Kruis-collectes, niet alleen in Amsterdam en Den Haag, maar bijvoorbeeld ook in Haarlem en Alkmaar.⁴ Op de algemene vergadering van het NRK in juni 1932 moest dan ook worden geconstateerd dat de opbrengst tegen was gevallen, deels natuurlijk als gevolg van de economische crisis, maar zeker ook doordat 'er politieke groeperingen zijn, die gemeend hebben in woord en geschrift de collecte te moeten tegenwerken'.

Welk voordeel kunnen die groepen beoogen door te trachten ons vredes-werk afbreuk te doen?⁵

De JVA in de beklagdenbank

Al enkele malen was gebleken dat de politie tegen de acties van de JVA'ers was opgetreden. Volgens de JVA vond de tegenwerking plaats in eendrachtige samenwerking met het Rode Kruis en het moet gezegd dat er inderdaad in ieder geval éénmaal een schriftelijk verzoek van het hoofdbestuur is uitgegaan naar de Hermandad te Leeuwarden om wat krachtadiger tegen de acties op te treden.⁶ Meestentijds richtte

marcheerden, onder aanvoering van de met een Rode Kruispet getooide Dood. Leo van Breen, *De Roode Kruisweg*, Bolsward z.j., p. 10, 12-13, 22; 'De Roode Kruisweg', in: *Vredesstrijd*, jrg. 6, nr. 14 (20-7-1934), p. 109; Oskar Maria Graf, *Wir sind Gefangene*, München 1977 (oorspr. 1927), p. 197

¹ 'Van de afdelingen', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 19 (19-10-1933), p. 160; 'Actie tegen de Roode Kruis-collectes', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 13 (7-7-1932), p. 116

² 'Een eenheidsfront', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 18 (6-10-1932), p. 170

³ G.A. Prins, 'Het Roode Kruis en de medici', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1933, p. 211-212, p. 211

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 20-11-1931, p. 6

⁵ Hand., 24-6-1932, p. 44

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 30-11-1932, p. 10; Hierbij kan tevens gewezen worden op het verbod dat JVA-voorzitter Cor Huisman in 1934 kreeg opgelegd om een radio-toespraak over doel en middelen van de JVA af te steken, ondanks dat de twee jaren daarvoor een dergelijke rede

het overheidsoptreden zich op een door de JVA gebruikt affiche: een foto van een volkomen mismaakt hoofd - de gehele kaak inclusief de neus waren bij de ook daarna nog levende man door een granaatsplinter weggeslagen - tegen de achtergrond van een rood kruis, voorzien van de tekst: 'Roode Kruis-collecte. Weigert steun aan deze straatbedelarij van het Departement van Oorlog!'.¹ Gepoogd werd de JVA'ers te verbaliseren wegens overtreding van het ter verzekering van de naleving van de Geneefse conventie, in 1911 ingestelde artikel 435 bis Wetboek van Strafrecht.

Hij, die zonder gerechtigd te zijn, gebruik maakt, zij het ook met een geringe afwijking, van een naam of van een onderscheidingsteeken, waarvan het gebruik krachtens wettelijk voorschrift uitsluitend aan eenige vereeniging of aan het personeel van eenige vereeniging of aan het personeel van den geneeskundigen dienst des legers is toegekend, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste een maand of geldboete van ten hoogste driehonderd gulden.²

Volkomen terecht werd in *De wapens neder* opgemerkt dat dat artikel was ingesteld met het oog op een geheel ander soort misbruik, te weten het aanwenden van het rode kruis-teken voor commerciële doeleinden, voor persoonlijk gewin. Daarvan kon bij de door de JVA uitgebrachte poster absoluut geen sprake zijn, maar 'elk middel is welkom om de ontwaking der jongeren te onderdrukken'.

Want die ontwaking is het ergste wat den militairisten kan overkomen. Immers, de ontwaking der Jeugd beteekent voor hen: **de opstand van het jonge slachtvee voor hun volgende oorlog!**³

Ook de JVA-advocaat, J.E.W. Duys, die Boer belangeloos zou verdedigen, verwierp om bovenstaande redenen het gebruik van artikel 435 bis om rechtsvervolgning in te stellen. Strikt genomen was er zelfs geen sprake van het gebruik van een rood kruis, maar slechts van vier links, rechts, boven en onder aan het hoofd vastgezette rode vlakken, die hoogstens de illusie van een kruis wekten. Of dit in hoge mate opportunistische argument bij de doorgaans uiterst principiële JVA-leden in goede aarde viel weet ik niet, maar wel werd het zonder enige kritische noot in *Vredesstrijd* en *De nieuwe koers* weergegeven. Ook zonder dat argument echter was er reden genoeg een proefproces aan te gaan. Boer riep op ondertussen met de actie door te gaan.

Niemand die dit biljet ook maar één seconde in handen heeft, verkeert in twijfel omtrent de bedoeling ervan. Van misleiding van het publiek is geen sprake en dat men deze biljetten ook maar één seconde zou kunnen aanzien voor biljetten van het Roode Kruis is ten eenenmale uitgesloten.⁴

wel door Hilversum de ether in was gestuurd. Jochheim, a.w., p. 427

¹ Een afdruk van dit affiche is te vinden in *De wapens neder*, (oct. 1931), p. 3; De foto van het mismaakte hoofd was afkomstig uit: Friedrich, *Krieg dem Kriege*, p. 227; Het optreden van de politie had dus niets te maken met, of beter, vond niet zijn aanleiding in de uitgave van Boers brochure, zoals in *De wapens neder* 1, p. 304, wordt beweerd.

² Verslag handelingen Staten-Generaal, 1908-1909, band 11, bijlagen 250-331, bijlage 250; Hand; deel XXI, p. 131

³ Roode Kruis - oorlogskruis, p. 3

⁴ Dirk Boer, 'Het Roode Kruis-proces', in: *De nieuwe koers*, jrg. 14, nr. 10 (oct. 1931), p. 5-6, citaat: p. 6; Dirk Boer, 'Is het plakbiljet tegen de Roode Kruis-collecte strafbaar?', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 18 (1-10-1931), p. 185; Jacques Heymans, 'Wij en het Roode Kruis', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 19 (15-10-1931), p. 192

Het proces tegen Boer vond plaats te Groningen op 26 september 1931 en werd zonder angst tegemoet gezien. De JVA'er Jacques Heymans schreef nog steeds wel zoveel vertrouwen in de Nederlandse rechtspraak te hebben, dat hij een veroordeling alleen maar mogelijk achtte 'in de fantasie van de Groningsche Officier'. Die maakte zich 'met zijn proces-verbaal niet weinig belachelijk'.¹ Reeds tijdens het verhoor verklaarde de officier van justitie dat het Rode Kruis niets met oorlogsvoorbereiding van doen had.² Dit weerhield echter de ambtenaar van het openbaar ministerie er niet van, ondanks een formele veroordeling van de activiteiten zelf, op 18 november vrijspraak voor te staan,³ waarna twee weken later inderdaad dienovereenkomstig werd beslist. Uiterst merkwaardig was dat tegen die vrijspraak juist de ambtenaar van het openbaar ministerie in beroep ging, dezelfde dus die eerder vrijspraak onvermijdelijk had geacht. Heymans:

Kan het zotter? Men heeft gezegd dat het R.K. invloed heeft doen gelden op de houding van den Ambtenaar. Maar dat is natuurlijk laster!⁴

Het hoger beroep liep op niets uit, er wordt althans niets meer van vernomen. Maar Boer was niet de enige jonge vredesactivist die zich voor de poster moest verantwoorden. Ook in Haarlem en Amsterdam volgden in eerste instantie vrijspraak, maar de Hoge Raad zag zich genoodzaakt deze vonnissen te nuanceren. In Amsterdam was het biljet aangeplakt geweest, reden om daar wel overtreding van 435 bis bewezen te achten. De voor zijn euvele daden ter verantwoording geroepen antimilitaristische hulppostbesteller werd een boete van /20,- of vier dagen hechtenis opgelegd. In Haarlem had een metaalbewerker de poster op enkele borden bevestigd en was daarmee door de stad gaan rijden. Hier kon niet worden gezegd dat 435 bis was overtreden, omdat het voor een ieder volkomen duidelijk was dat een buitenstaander de aandacht wilde vestigen op een tegen de collecte van het Rode Kruis gevoerde actie. Hiervoor maakte hij gebruik van een weliswaar op het rode kruis-teken gelijkende, maar daar toch sterk van afwijkende afbeelding. Het vonnis van de Haarlemse rechtbank werd bevestigd.⁵

Alle drie de processen hadden in eerste instantie tot vrijspraak geleid en hoger beroep leidde slechts in één geval tot een herroeping van die uitspraak. Gezien de bevestiging van het vonnis in Haarlem, onder meer op grond van de sterke afwijking van het rode kruis-teken, was daarbij eerder sprake van een veroordeling wegens ongeoorloofd plakken, dan van de poster op zich, die immers eenzelfde sterke afwijking vertoonde. Desondanks kraaide het NRK-hoofdbestuur victorie. De Hoge

¹ Heymans, a.w., p. 192

² Boer, Het RK-proces, p. 6

³ 'Roode Kruis-proces te Groningen', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 22 (3-12-1931), p. 226

⁴ Jacques Heymans, 'Het Roode Kruis-proces', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 23 (23-12-1931), p. 239; zie ook: 'Roode Kruis-proces', in: *Kerk en vrede*, jrg. 7, nr. 7 (nov. 1931), p. 85; idem, jrg. 7, nr. 10 (febr. 1932), p. 126; 'Het Roode Kruis-proces', in: *De nieuwe koers*, jrg. 14, nr. 12 (dec. 1931), p. 9

⁵ 'Anti-Roode Kruis-actie. Onbevoegd voeren van een onderscheidingsteeken', in: *De courant / Nieuws van de dag*, juni 1932 (knipselmap, hoofdbestuursgedrag NRK Leeghwaterplein 27, kopie in eigen beheer)

Raad had de JVA tot de orde geroepen.¹

Niet de rechter, maar de dissident

Niet echter de rechter, maar de dissident in eigen antimilitaristische gelederen vormde de grootste bedreiging voor de voortgang van de actie. De christen-antimilitarist W.C. Jolles beet in april 1932 de spits af. Zijns inziens sloegen zowel de fervente verdedigers als de fanatieke bestrijders van het NRK de plank mis. De JVA had goed werk verricht door de onmiskenbare band van het NRK met het militair systeem aan te tonen, en te beargumenteren dat dus het Rode Kruis niet de barmhartige Samaritaan kon zijn die het voorgaf te zijn. Dit vermocht echter niet weg te nemen dat het 'in oorlogstijd de eenige gelegenheid biedt om nog eenig Samaritaans werk te verrichten'. Verbreking van de band met het leger betekende immers niets meer of minder dan het afbreken van de mogelijkheid de gewonden te hulp te komen. Jolles steunde daarom de informatieverstrekking door de JVA, maar verwierp haar acties. Steun aan het Rode Kruis vanwege het vredeswerk was echter eveneens onjuist. Dit kon beter door het Oranje Kruis worden uitgevoerd 'opdat het het Rode Kruis niet diene tot schoone schijn'.²

De JVA'er Hans Bovenkerk stemde met Jolles in. Als er eenmaal oorlog was, zo redeneerde ook hij, stond alles onder militair bevel en was het Rode Kruis de enige mogelijkheid om althans nog iets van het lijden te verzachten. De informatieverstrekking deugde volkomen, maar actie tegen het NRK betekende in feite actie tegen alles wat in oorlogstijd dienstbaar is aan de oorlogsvoering. Indien de JVA voor de gevolgen daarvan de verantwoording op zich durfde te nemen - hongersnood als gevolg van sabotage van de voedseldistributie, epidemieën als gevolg van sabotage van de medicijnverstrekkingen, etcetera - pas dan was de actie tegen het Rode Kruis gerechtvaardigd.³

De redactie van *Vredesstrijd* plaatste kanttekeningen. Bovenkerks standpunt hield volgens haar in dat pas als elk raderwerk in de maatschappij in tijd van oorlog zou worden bestreden, ten einde het einde van de oorlog te bespoedigen, ook de handschoen tegen het NRK opgenomen zou mogen worden. Maar de strijd van de JVA tegen het NRK was er juist op gebaseerd dat reeds in vrédestijd het Rode Kruis onderdeel van de oorlogsvoorbereiding was.⁴ Dit nam niet weg dat er op de enkele maanden later gehouden algemene vergadering, ondanks de vaststelling van artikel B van het werkprogram, stemmen opkwamen de actie te staken, ook vanuit het LC. De meerderheid van dat comité - dat zoals gezegd al eerder van steun aan de activiteiten van Boer cs had moeten afzien - was van mening dat het Rode Kruis toch ook wel nuttig werk verrichtte. Piet Kuin bijvoorbeeld vroeg zich af of het verantwoord was de tuberculose-bestrijding te saboteren alleen omdat het NRK daarbij betrokken was, zonder dat er een alternatief voorhanden was. Na enig debat werd tot het compromis

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 10-6-1932, p. 6

² W.C. Jolles, 'Het Roode Kruis', in: *Kerk en vrede*, jrg. 7, nr. 12 (april 1932), p. 151-152

³ Hans Bovenkerk, 'De moeilijke vraag', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 22 (15-12-1932), p. 200

⁴ idem

besloten 'dat de acties aan de afdeelingen werden overgelaten, mits de geheele vereeniging zich daarmee solidair verklaarde'.¹

Ger Harmsen komt in zijn *Blauwe en rode jeugd* tot de conclusie dat door de onenigheid als gevolg daarvan dat 'de positieve waarde van de tuberculosebestrijding (...) moeilijk ontkend (kon) worden', de actie na de algemene vergadering begin 1933 een zachte dood stierf.² Slechts weinig is minder waar. Boer en de zijnen ontkenden niet dat een deel van het werk door het NRK verricht, apart genomen als 'goed' betiteld kon worden. Ook dat deel echter werd ondernomen ter voorbereiding op de oorlogstaak en dus moest ook dat werk worden verworpen. Dat de strijd ook in 1933 en nog enkele jaren daarna doorgang vond, blijkt niet alleen uit de vele artikelen die bleven verschijnen, waaronder actieverslagen, maar bijvoorbeeld ook uit de klacht van de JVA-afdeling Groningen eind 1933, dat in het voorafgaande jaar te veel energie was gestoken in de Rode Kruis-actie, hetgeen ten koste was gegaan van andere activiteiten. Zij verzocht het LC dan ook in 1934 ook andere oorlogsoorzaken de nodige aandacht te schenken.³ Wel nam de aandacht in *Vredesstrijd* langzaam af, zonder overigens geheel te verdwijnen, maar diens taak werd overgenomen door bladen als *De stormklok*, het actieblad van Boer, en door tijdschriften als *De jonge gids* en *Het fundament*. E.E. Meursing schreef tot de oorlog de halve *Vredesbazuin* vol met bedenkingen tegen het NRK en ook de *Vredesbode* bleef niet achter.⁴ Vermeldenswaard is zeker ook nog dat in 1935 de anti-Rode Kruis-stemming tot Nederlandsch-Indië was doorgedrongen,⁵ hetzelfde jaar als waarin een anti-Rode Kruis-stuk nog de annalen van het *Wierings weekblad* sierde.⁶

Spanje en Ethiopië: twee test-cases

Het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog en de oorlog in Ethiopië stelden het anti-Rode Kruisstandpunt op de proef. Toen in 1904 de IAMV werd opgericht wilde het de leuze die haar blad sierde nog wel eens nuanceren wanneer het gebruik van geweld in de strijd tegen onderdrukking ter sprake werd gebracht. Onder invloed van Tolstoi, Thoreau, Gandhi en hier te lande Wichmann en De Ligt, had de vereniging echter in het interbellum - evenals overigens de JVA - een absoluut geweldloos standpunt geadopteerd. De slogan 'De wapens hier' werd onder alle omstandigheden verworpen. Toen de Spaanse republikeinen, waaronder een sterke anarchistische stroming, de strijd tegen Franco aanboden en daarbij de wapenen niet schuwden, verklaarden niet alleen 'gewelddadige' anarchisten als Anton Constandse, maar ook geweldlozen als De Jong en Lehning, zich solidair. Zij betreurden het geweld, maar het was niet aan hen de Spaanse broeders in de strijd tegen het fascisme de methoden voor te schrijven. De

¹ Onze algemene vergadering, p. 34

² Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, p. 342; Harmsen, *Wij zijn jong*, p. 155

³ 'De komende algemene vergadering', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 22 (7-12-1933), p. 187-188, p. 188; 'Algemene vergadering te Bussum 1934', in: *Vredesstrijd*, jrg. 6, nr. 1 (11-1-1934), p. 4-6, p. 4

⁴ Zie bv. nog: Henk Sterk, 'Vrede bij de gratie van oorlog', in: *Het fundament*, jrg. 2 (1935), nr. 5, p. 3-31, p. 31

⁵ F.J. Domela Nieuwenhuis, 'Roode Kruis en vredesbeweging in Ned. Indië', in: *Vredeswerk*, jrg. 5, nr. 6 (15-6-1935), p. 1-2; *1e Congres van de afdeling Nederlandsch-Indië van de Vereeniging "Het Nederlandsch-Indische Roode Kruis"* (sic) gehouden te Batavia-centrum op 21 april 1936, z.p. z.j., p. 49

⁶ Molenaar, *Het RK te Amsterdam*, p. 35-38, met name: p. 36

meerderheid van de IAMV echter trok haar handen van de Spaanse strijd af. De anarchisten van Durruti hadden aan de strijd tegen Franco de voorkeur gegeven boven de verdediging van de revolutie, een revolutie die ook tegen de sociaal-democraten en communisten moest worden beschermd. Geweldgebruik zou de revolutie teniet doen. Daarbij kon geweldgebruik alleen effectief zijn indien het op militaire leest werd geschoeid en in steeds grotere doses werd toegepast. Hier kon de IAMV niet mee instemmen.¹ Maar, zo vroeg IAMV-bestuurslid Lud Madlener, die niet met de meerderheid instemde, indien geweldgebruik werd afgewezen, waarom werden er dan wel voedings- en geneesmiddelen gestuurd? Het Rode Kruis was toch altijd - en zijns inziens terecht - als een oorlogsinstrument gezien? Wie 'a' zei moest ook 'b' zeggen. Geen steun betekende ook geen humanitaire steun.²

Ook het zenden van een NRK-ambulance naar Ethiopië had een houding tot gevolg die heel wat minder stellig was dan de theoretische bespiegelingen van kort daarvoor zouden doen vermoeden. Over die ambulance is met name door de deelnemers Ch.W.F. Winckel en A. Colaço Belmonte uitvoerig bericht, zoals over het bombardement dat de Italiaanse luchtmacht op een Zweedse ambulance had uitgevoerd. De Nederlanders konden zich eerst niet voorstellen dat een dergelijke schending van het volkenrecht op het conto van een Europese natie moest worden geschreven, dus schreven zij haar toe aan 'vijandelijke stammen'. Toen de ware toedracht bekend was geworden verscheen in enkele Nederlandse kranten het bericht dat de ambulance dichterbij het front zou gaan werken, ondanks 'het onmenselijke en wreede en barbaarsche optreden van de Italianen'. Italië protesteerde bij Genève, Genève protesteerde bij Den Haag en Den Haag sommeerde Winckel en de zijnen, die ontkenden bovenstaande zinsnede in de mond te hebben genomen, voortaan beter op hun woorden te passen.³

Gezien de inhoud van hun verslagen is het inderdaad moeilijk voor te stellen dat de Rode Kruis-artsen de soldaten van Mussolini iets dergelijks zouden hebben toegevoegd. De ambulance - die geheel uit mannen was samengesteld aangezien het niet werd aangedurfd blanke vrouwen naar zwarte landen te sturen - diende bij het leger van negus Haile Selassie. Italië had laten weten geen behoefte te hebben aan medische hulp van neutrale landen, maar het is de vraag of Winckel en Colaço Belmonte daar niet beter op hun plaats waren geweest. Over het 'incident' met de Zweedse ambulance, dat vooraf was gegaan door een bombardement van het ziekenhuis van Dessie en gevolgd werd door een luchtaanval op een Engelse en diverse Ethiopische ambulances,⁴ schreven zij opgelucht te zijn geweest toen de ware toedracht bekend werd. Er waren slechts één dode en één gewonde te betreuren geweest in plaats van de negen gesneuvelden waarvoor in eerste instantie was gevreesd. Bovendien was het geen overval geweest, 'het was maar een bombarde-

¹ Bart de Ligt nam een middenpositie in. Hij verklaarde zich solidair met de Spaanse anarchisten - let wel: niet met alle republikeinen - maar dat weerhield hem er niet van, dat legde hem zijns inziens zelfs de plicht op, hen zijn kritiek niet te besparen.

² De wapens neder 1, p. 278; Elly Kloosterman, *De Nederlandse anarchisten en de Spaanse burgeroorlog*, (ongep. man.) z.p. 1979, p. 47-49

³ Ch.W.F. Winckel, A. Colaço Belmonte, *Het Nederlandsche Roode Kruis in Ethiopië*, Amsterdam 1936, p. 23, 51

⁴ Riesenberger, a.w., p. 132

ment'. Daarvoor behoefde niet opzij gegaan te worden.¹ Toen bekend werd dat de Abessiniërs vijf Italianen krijgsgevangen hadden gemaakt, noteerden zij bezorgd:

Zouden zij in de algemeene opwinding gedood worden, naar aloud gebruik van het land? Dan zou Ethiopië eerst recht bewezen hebben niets te begrijpen van oorlogsrecht en van het algemeen erkende recht van krijgsgevangenen op een humane behandeling, en bovendien zou Italië een misdaad niet zonder wraakneming laten passeren.²

Over de laatste dagen van de strijd meldden de twee artsen dat na de aftocht van de regering 'het grauw (...) plunderend, roovend, brandstichtend en moordend' de baas in Addis Abeba speelde. Gelukkig trokken de Italianen snel de stad binnen om orde in de chaos te scheppen.³ Zoals er hier geen woord aan werd gewijd dat toch in eerste instantie diezelfde Italianen de veroorzakers van de chaos waren geweest, zo wordt in geen enkel verslag met ook maar één syllabe gerept over de rechtmatigheid van Italië's aanwezigheid in het land van Pape Jan. De oorlog was een objectief gegeven dat zonder aanwijsbare reden om de tijd plaatsvond. Laten we hem vooral beschaafd proberen te houden en bij dat streven verwachtten Winckel en de zijnen ondanks het bombarderen van Rode Kruis-posten duidelijk meer heil van de Italianen dan van de Ethiopiers.⁴

De arts en pacifist P. Kooiman zette de toon. Hij kon kort zijn over de ambulance. Zij liet hem koud. Als pacifist streefde hij naar het bereiken van een situatie waarin voor oorlogen geen plaats meer was. Het was niet de taak van pacifisten reeds geslagen wonden te helen, zoals het niet de taak der hygiëne was ziekten te genezen. Maar, zoals de hygiëne niet afwijzend stond tegenover de geneeskunde, zo hoefde ook de pacifist het Rode Kruis niet te verketteren. Het was een door de bank genomen goede instelling waarmee noch de arts, noch de pacifist Kooiman moeite had. Natuurlijk, het kon altijd beter, bijvoorbeeld door te eisen dat eenmaal verpleegde soldaten niet meer naar het front zouden worden gedirigeerd. Maar, 'het betere mag niet de vijand van het goede zijn'.⁵

Op hetzelfde moment gaf Roland Holst lucht aan een vrijwel eendere opvatting. De opmerking dat het Rode Kruis de moderne oorlog mede mogelijk maakte en de mening dat het soldaten verpleegde opdat ze weer aan de strijd konden deelnemen, waren volkomen juist, maar: enkel in een Europese oorlog. Bij de ambulance naar Abessinië was het verzachten van lijden van bijzaak hoofdzaak geworden. Voor het volhouden van de oorlog speelde de geringe hulp die de diverse ambulances leverden

¹ Winckel, Colaço Belmonte, a.w., p. 36

² a.w., p. 37

³ a.w., p. 153

⁴ Zie ook: A. Colaço Belmonte, Ch.W.F. Winckel, 'Met de ambulance van het Nederlandsche Roode Kruis naar Ethiopië', in: NTvG, jrg. 80 (1936), II, p. 3289-3293; Ch.W.F. Winckel, 'Met de Nederlandsche ambulance naar het land van Paep Jan', in: NTvG, jrg. 80 (1936), I, p. 418-424, 684-686, 1005-1008, 1141-1142, 2343-2350 (p. 684-685: Rode Kruisposten onder Italiaans vuur.); Voor een kritische benadering van de als koloniaal beschouwde Rode Kruis-hulp in Ethiopië zie: Aesculapius, 'Het Roode Kruis in Abessinië', in: *De publieke opinie*, 1935, p. 35

⁵ P. Kooiman, 'De Nederlandsche ambulance naar Ethiopië', in: *De nieuwe koers*, jrg. 18, nr. 12 (dec. 1935), p. 6-7

vrijwel geen rol. Bovendien had Winckel verzekerd dat de Nederlandse ambulance geen militair-geneeskundige inrichting zou zijn. Zij zou ver achter het front worden opgesteld om aldaar ook aan de bevolking hulp te verlenen, met als hoofdbezigheid de bestrijding van besmettelijke ziektes.

Er is voor het radicale pacifisme geen reden om de uitzending van de ambulance naar Abessinië te steunen. Het heeft anders en beter te doen. Maar die uitzending bestrijden is onnoodig en gaat ons te ver. (...) Men mag deze uitzending niet op één lijn stellen met, b.v., het Roode Kruiswerk zoogenaamd ter beveiliging van de burgerlijke bevolking tegen oorlogsdienst. Daar is alles misleiding en verborgen oorlogsdienst, dáár past een onverbiddelijke houding en scherpe strijd.¹

Ook de stellingname van Bart de Ligt is minder stellig dan verwacht zou worden. Hij voerde het bombardement op de Zweedse ambulance op als bewijs voor de fascistische wijze waarop Italië oorlog voerde. Een vreemd argument. Ten eerste had hij altijd betoogd dat in een oorlog - elke oorlog, ongeacht of de partijen dictatoriaal dan wel democratisch werden geregeerd - het recht opzijgeschoven werd en iedereen vogelvrij was. Ten tweede had hij altijd de opvatting verkondigd dat Rode Kruis-hospitelen militaire objecten waren.²

Dat het radicale pacifisme wel wat anders te doen had dan protesteren tegen een NRK-ambulance die naar Ethiopië werd verzonden, zoals Roland Holst te berde bracht, mag een *understatement* worden genoemd. Dat de antimilitaristische kritiek op het Rode Kruis ten tijde van de Spaanse burgeroorlog en de strijd in Ethiopië niet uit de verf kwam had - zie de kritiek van Roland Holst op het werk van het Rode Kruis in een Europese oorlog - weinig te maken met een fundamenteel veranderde visie. Langzaam maar zeker namen de daadwerkelijke acties tegen het NRK af, om kort na het midden van de jaren dertig geheel te stoppen. Het ging er nu niet meer om mogelijke oorlogsóorzaken en oorlogsvóórbereiding te bestrijden, de oorlog zelf raakte onverbiddelijk meer en meer in het vizier. De opkomst van het nationaal-socialisme, de daaruit voortkomende oorlogsdreiging en de daar weer uit voortkomende afkalving van de steun voor ontwapeningsleuzen en geweldloze verdedigingsvormen, waren eenvoudigweg van groter belang. De energie die eerst in het bestrijden van het NRK werd gelegd, werd nu aangewend voor propaganda ten behoeve van de Pacifistische Volksverdediging (PVV), het JVA-alternatief voor militaire defensie.³ Dat in de PVV, noch in de Pacifistische Volkshandhaving van Kerk en Vrede (PV),⁴ strijd tegen het Rode Kruis werd gepropageerd, zoals nog wel in het werkprogramma 1933 en in de voorloper van beide sociale verdedigingsconcepten, het Plan-De Ligt, zal eveneens aan de veranderde tijdsomstandigheden toegeschreven moeten worden. Het zou al moeilijk genoeg zijn om enige aanhang voor de PVV en de PV te verkrijgen zonder dat daarin een actiedoelwit werd opgenomen waarover de pacifisten in eigen kring niet

¹ Henriëtte Roland Holst, 'Het radicale antimilitarisme en de oorlog van Italië tegen Abessinië', in: *Vrede*, jrg. 8, nr. 12 (dec. 1935), p. 162-164, p. 164

² De Ligt, *Conquest of violence*, p. 235

³ De wapens neder 2, p. 65-81

⁴ Henk van den Berg, Ton Coppes, *Dominees in het geweer*. Het christen-antimilitarisme van Kerk en Vrede 1924-1950, Nijmegen 1982, p. 120-140

eens dezelfde opvatting waren toegedaan. De arts I.H.J. Vos sloeg dan ook de plank mis toen hij begin 1940 constateerde dat beter inzicht in het weldadig karakter van het NRK - gevolg van het in het volgend hoofdstuk geschetste weerwoord - de kritiek had doen verstommen.¹ Nee, dan had de JVA'er Pier Hoekstra er in 1933 dichterbij gezeten. Hij had zo zijn bedenkingen bij de NRK-acties gehad, niet omdat hij het met de argumenten niet eens was geweest, maar omdat hij er een tegengesteld resultaat als beoogd van vreesde. Het hoofddoel van de JVA was het verspreiden van de anti-oorlogsgedachte, en aan dat doel zou de anti-Rode Kruis-actie eerder afbreuk doen dan een bijdrage leveren.²

¹ Vos, Rondom het NRK, p. 64

² Pier Hoekstra, 'Gedachten bij de actie tegen 't Rode Kruis', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 21 (16-11-1933), p. 170-171

V Over oude koeien in modderslooten: het NRK verweert zich

De wijze waarop het NRK op de antimilitaristische kritiek reageerde had veel weg van een klassiek verdedigingsmechanisme. Behalve dat in de hoogtijdagen van de acties de discussie werd aangegaan, vierden negeren, ontkennen, verketteren en de-wind-uit-de-zeilen-nemen na en door elkaar hoogtij.

Negeren

Toen in 1927 het NRK zijn zestigjarig bestaan vierde was het volgens Van Slooten nog steeds jong en vol groeikracht. Dit moest op een aarde van mensen wel naijver wekken, wat zich ondermeer uitte in 'de bekende dwaze bewering dat het Roode Kruis een instelling is, die den oorlog propageert'.

Het Roode Kruis dat vriend noch vijand van elkaar onderscheidt, zou een oorlogsinstelling zijn? Het is te zot om het voor ernst te kunnen opnemen. (...) Mijn vingers hebben wel eens gejeukt om naar de pen te grijpen en artikelen te gaan schrijven tegen al dat vijandig gedoe. Maar ik heb het nagelaten, wetende dat wij niet beoordeeld zullen worden naar onze woorden, maar naar onze daden.¹

Deze Feijenoord-één instelling is opmerkelijk omdat, als er één constante is aan te wijzen in de zeer diverse kritiek die in de loop der jaren op het NRK was geleverd, dan was het wel dat het veel nobele woorden sprak, maar omgekeerd evenredig veel deed. Van Slooten zou haar wederom tentoonspreiden na een klacht van dhr. Mooy van de afdeling Bussum over een artikel in *Kerk en vrede* 1929, waarin het NRK als een reparatieinstituut voor defect kanonnevlees werd afgedaan. Het had geen nut te reageren op dergelijke aantijgingen.

Wat voor ons kan en moet spreken is ons werk, speciaal ons werk in vredestijd. Wat baat een protest? Is het niet oneindig beter, dat het publiek telkens weder in de courant kan lezen: het Roode Kruis heeft dit gedaan, en het Roode Kruis heeft dat ondernomen? De juiste weg is door onze daden aan dergelijke mensen het zwijgen op te leggen.²

Het negeren en als jaloezie afdoen van de pacifistische kritiek stond niet op zich. Ook de kritiek uit kringen van het Oranje Kruis ontving een dergelijk onthaal. In een memorandum medio 1931 over de wrijvingen met de bond, getiteld *Het Roode Kruis en de eerste hulp bij ongelukken*, schreef Van Slooten dat het NRK 'reeds langen tijd geleerd (heeft) er in te berusten dat zijn werk onwelwillend wordt beoordeeld, zijne bedoelingen verkeerd vastgesteld'. Het troostte zich echter met 'het bekende woord, dat ieder verdienstelijk werk alle middelmatigheden in het gevaar brengt'. Waarom, zo vroeg hij zich af, 'deze en dergelijke insinuaties de eer van eene weerlegging aandoen'. Naar aanleiding van dit overigens nooit gepubliceerde stuk, stelde dhr. Post, van de afdeling Wassenaar, de vraag of verspreiding wel wenselijk was, gezien de zojuist herstelde relatie met het Oranje Kruis. Van Slooten:

¹ Hand., 17-6-1927, p. 16

² Hand., 14-5-1930, p. 89

Wanneer men in aanmerking neemt, dat achter de regels van het memorandum schuilt een drama van jarenlang, dat men het jarenlang heeft oirbaar geacht het Roode Kruis op alle mogelijke manieren te prikkelen en het onjuiste bedoelingen aan te wrijven, kan het wel nauwelijks verwondering wekken, dat hier en daar een woord te vinden is, waarin iets tot uiting is gekomen van de rechtmatige verontwaardiging, welke de bedoelde bejegening moest verwekken. Ik zou geen woord willen terugnemen van hetgeen ik heb geschreven. (Bijval).¹

Twee maanden later stond in het *Haagsch maandblad* een artikel van G. van Slooten Azn., getiteld: *Pacifistische bezwaren tegen het Roode Kruis*.²

Ontkenning

Een tweede typerende reactie was het ontkennen van de kritiek op het functioneren van Rode Kruis-hospitalen in oorlogstijd. Niet dat er bewijzen van het tegendeel werden aangevoerd, die kritiek kòn eenvoudigweg niet waar zijn, omdat dergelijke praktijken strijdig waren met de theorie. Op de hoofdbestuursvergadering van 20 november 1931 benadrukte de commissaris van de kring-Utrecht, dominee J. Visser, zijn opvatting dat juist in oorlogstijd het Rode Kruis een humanitair belang diende. Hij had dan ook fel stelling genomen tegen iemand die in de Balkanoorlog ziekendrager was geweest en daarover had gezegd 'dat de zwaargewonden werden ter zijde gelegd en de lichtgewonden het eerst behandeld'. Dit kon niet waar zijn omdat 'een dergelijk gedrag lijnrecht indruischt tegen het beginsel der naastenliefde, waaraan het Roode Kruis zijnen oorsprong dankt'. Rutgers wees er nog op dat de beweerde handelwijze ook daarom niet waar kon zijn, omdat het Rode Kruis geen taak meer in de nabijheid van de slagvelden had, hetgeen Diehl de opmerking ontlokte dat dit niet wilde zeggen dat de MGD wel zo te werk ging.³ April 1933 ontkende later erelid G.J.W. Koolemans Beijnen, die zelf ook op de Balkan dienst had gedaan, ooit iets van een dergelijke handelwijze te hebben bespeurd. Baron W.C.J.J. van Voorst tot Voorst voegde hieraan toe dat als zoiets al ooit was voorgevallen, dan niet bij een ambulance van het NRK, dat dergelijk onethisch gedrag absoluut verwierp.⁴

Verkettering

Niet alleen de pacifisten beschuldigden het Rode Kruis van alles dat niet mooi was. De 'zogenaamde pacifisten'⁵ waren kortzichtig,⁶ haatdragend en handelden misdadig. Zo ongeveer luidde het oordeel van het NRK-bestuur over de IAMV'ers en JVA'ers. Visser bijvoorbeeld sprak over de strijd 'tegen onverstand en misverstand'.⁷ Dit oordeel werd

¹ Hand., 12-6-1931, p. 92

² G. van Slooten Azn., 'Pacifistische bezwaren tegen het Roode Kruis', in: *Haagsch maandblad*, jrg. 8, nr. 8 (aug. 1931), p. 111-117

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 20-11-1931, p. 4-6

⁴ idem, hbv 12-4-1933, p. 2

⁵ Vleer, De taak van het RK, p. 11-12

⁶ P.J.Ph. Dietz, *Rede uitgesproken aan de vooravond der algemeene vergadering van 14 mei 1930*, Den Haag 1930, p. 8

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 20-11-1931, p. 5

meestal binnenskamers uitgesproken, maar zo nu en dan kwam het ook in publikaties naar voren. Zoals de JVA Rode Kruis-protagonisten verweet niet 'weldenkend' te zijn, zo verweet Rode Kruis-propagandist Vleer de antimilitaristen hetzelfde. Zij hingen de theorie van 'het doel heiligt de middelen' aan. Laat het oorlogsleed zo groot als maar mogelijk worden, dan stopt de oorlog vanzelf.¹ Hoofd-ziekenhuiswezen Offerhaus, beschuldigde de pacifisten van 'wanbegrip - en in enkele gevallen zelfs vijandigheid'.² Prins schreef over 'bewust valsche voorstellingen (...) gebaseerd op haat, daarbij de vredelievende gedachte en arbeid van het Roode Kruis in twijfel trekkend',³ alsmede over 'gexalteerden of "Prinzipienreiter", die meenden op grond van totaal onjuiste en vaak eigenwijze waandenkbeelden het recht te bezitten het Roode Kruis aan te vallen omdat het in strijd kwam met hunne persoonlijke en naïve wereldhervormingsplannen of geboorneerde wereldbeschouwingen'.⁴

Ook secretaris Beelaerts van Blokland liet zich niet onbetuigd. Klaagde hij in 1935 al in een brief aan NIRK-bestuurder J.G.A. Ten Siethoff over de oppositie van 'roode elementen en zgn. "pacifisten"',⁵ in zijn tijdens en kort na de oorlog verschenen NRK-geschiedwerken maakte hij van zijn hart geen moordkuil meer. Zo staat in *Enkele hoofdpunten uit de geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis* te lezen:

De zgn. pacifistische propaganda (...), welke niet schroomde, somtijds met gebruikmaking van de grofste middelen, het Roode Kruis in een hatelijk daglicht te stellen, droeg er zeker niet toe bij om het werk te vergemakkelijken. (...) De toenmalige Secretaris-Generaal, Mr. G. van Slooten Azn., bleef niet in gebreke met woord en geschrift te velde te trekken tegen de dwaze aantijgingen en ongerijmde argumenten onzer bestrijders, maar telkens weder werden de oude koeien uit modderslooten opgevischt en ter consumptie opgedischt.⁶

Van Slooten had zijn houding de kritiek dood te zwijgen inderdaad verlaten, waarbij hij naar buiten toe meestal keurig bleef, al kon hij in een reactie op een stuk in *De telegraaf* niet nalaten te verzuchten dat zijn argumenten 'reeds zooveele malen (zijn) medegedeeld, dat de nu weer gedane voorstelling als uiterst lichtvaardig moet worden gekenschetst'.⁷ In eigen, besloten kring liet hij zijn frustraties echter de vrije loop. Sedert het optreden van 'zekere turbulente pacifistische kringen' tegen het NRK, mocht, zo hield hij zijn gehoor op de algemene NRK-vergadering 1932 voor, het vredeswerk zich niet meer in de onverdeelde sympathie van het Nederlandsche volk verheugen. Hij betreurde dit zeer, te meer omdat 'bij dit optreden de allerwege bekende vredelievende bedoelingen van het Roode Kruis, nationaal en internationaal', in twijfel werden getrokken.

¹ Vleer, a.w., p. 11-12

² H.K. Offerhaus, 'Het Nederlandsche Roode Kruis en zijn taak', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 1 (jan. 1940), p. 8-9; nr. 2 (febr. 1940), p. 21-22; nr. 4 (april 1940), p. 61-62, p. 8

³ Prins, 25 jaar NRK, p. 366

⁴ G.A. Prins, 'Het Roode Kruis en de tijdsomstandigheden', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1935, p. 471-472, p. 471

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 51, map 3

⁶ Beelaerts van Blokland, *Enkele hoofdpunten*, p. 14 (incl. noot 1)

⁷ J. Slager, 'Het Roode Kruis', in: *De telegraaf*, 12-7-1932, avondblad, 2e blad, p. 6 (met een weerwoord van G. van Slooten Azn.); ook: Rombach, *Nederland en het RK* (1992), p. 79

En zelfs dit zou nog niet eens zoo bedenkelijk zijn, wanneer ons niet was gebleken, dat deze bestrijding geschiedt te kwader trouw, met bewust valsche voorstellingen. Wij zien hieruit dat tegen ons niet werkt een geest van vrede, maar een geest van haat. Intusschen, voor den uitslag zijn wij niet bevreesd, want daden zijn sterker dan woorden, en onze daden zijn duidelijk en onmiskenbaar.¹

Als laatste voorbeeld in deze paragraaf kan gewezen worden op de 'concept-standaard-rechtzetting' *Pro en contra het Rode Kruis*, een alleen intern verspreid stuk uit 1939, dat gebruikt kon worden indien er weer eens sprake was van kritiek op het NRK, met name van pacifistischen huize. Het bezwaar dat MGD en Rode Kruis soldaten oplapten, werd een 'infernale aantasting van de code d'honneur en van de ambtseed van den arts', alsmede een 'onzinnig en misdadig argument' genoemd. Zowel de Rode Kruis-arts als de officier van gezondheid zouden volgens de anonieme opsteller(s) van het concept zelfstandig en geheel volgens de beroepseed handelen, daarbij volkomen voorbijgaand aan welke overweging van militaire aard dan ook.²

De wind uit de zeilen

Artikel 4 lid d van het KB 1925 - alleen vredeswerk indien het de oorlogstaak niet schaadde - werd nogal eens door de pacifisten aangehaald. In het antwoord op bovengenoemde ingezonden brief in *De telegraaf*, medio 1932, merkte Van Slooten op dat dat artikel was verouderd en waarschijnlijk binnen afzienbare tijd zou worden geschrapt.³ Hij gaf hiermee een voorschot op de resultaten van een onderzoek, gestart naar aanleiding van enkele opmerkingen van Offerhaus een jaar eerder, om door een aanpassing van zowel het KB uit 1925, als de statuten van de vereniging 'het streven de vrede te bevorderen en de oorlog te voorkomen', mede als doel van de vereniging vast te leggen. Visser stemde in omdat de voorstellen van Offerhaus van nut konden zijn in de strijd tegen de pacifisten.⁴ De onderzoeks-commissie bestond naast Offerhaus zelf, uit Diehl en de juristen Van Slooten, Woltman en D.A.P.N. Koolen, een lid van het dagelijks bestuur, naar wie de commissie werd genoemd.⁵

Toen vijf maanden later de commissie in beperkte kring verslag uitbracht van haar rijp beraad, zette Koolen uiteen dat zij ervan was uitgegaan dat het Rode Kruis een vereniging met een taak in oorlogstijd was en bleef. Daar kon niet aan worden getornd. Waar het om ging was de statuten zo te veranderen dat het verwijt dat het NRK gezien zijn statuten een oorlogsinstelling was, ontkracht werd. Daarom had de commissie aan het doel van het NRK een zodanige uitbreiding gegeven, dat met de nieuwe statuten een wapen in de strijd tegen de antimilitaristen was ontstaan.⁶ Van Slooten expliceerde dat de argumentatie van de JVA voornamelijk op de statuten was gebaseerd, omdat

¹ Hand., 24-6-1932, p. 14; ook: Rombach, a.w., p. 78

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 153, 3-4-1939: Pro en contra het RK. Een concept-standaard-rechtzetting, p. 3-4

³ Slager, a.w., p. 6

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 20-11-1931, p. 4

⁵ Hand., 12-6-1931, p. 66

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 20-11-1931, p. 5

hetgeen over de praktijk op de slagvelden werd beweerd, niet bewezen kon worden. De aanval op de statuten nu, kon beter worden afgeweerd indien hetgeen de commissie voorstelde, formeel werd vastgelegd.¹

Als gevolg van de besprekingen lanceerde de commissie-Koolen op de algemene vergadering van juni 1932 het voorstel aan artikel 3 van de statuten de zinsnede toe te voegen: 'ter bevordering der doeleinden, genoemd in art. 25 van het Volkenbondsverdrag (...) zal het Roode Kruis naar vermogen medewerken in de internationale organisaties van het Roode Kruis'.² Dit ging de afdeling-Wassenaar echter niet ver genoeg. Zij stelde voor het woord 'oorlogstaak', dat meermalen - 'niet geheel ten onrechte' - kritiek had uitgelokt, 'ook van bevriende zijde', te veranderen in 'taak in tijd van oorlog', of in 'taak bij oorlog', of zelfs alleen maar in 'taak'. Verder pleitte de afdeling voor hulp bij alle rampen, in plaats van het primaat voor de oorlogstijd, en voor hulp aan alle gewonden en zieken, in plaats van aan gewonde en zieke krijgslieden vooraleerst. Ook de burgerslachtoffers van een oorlogshandeling hadden recht op alle hulp die zij konden krijgen. Ook deze voorstellen werden in handen van de commissie-Koolen gelegd en op de agenda voor de vergadering van 1933 geplaatst.³

In april 1933 legde de commissie haar definitieve bevindingen aan de algemene vergadering voor, waaronder het nieuwe, reeds genoemde artikel 3: 'Geboren te midden van oorlogsleed, gedreven door naastenliefde', dat dus niet alléén door de internationale ontwikkelingen de statuten van het NRK heeft verrijkt. Bij dit artikel moest wel bedacht worden dat 'het oorspronkelijke doel van het Roode Kruis (...) gehandhaafd moest blijven als het voornaamste doel'. Alleen was nu dat doel 'zoo geformuleerd, dat alle arbeid, die het Roode Kruis thans doet of bevordert, alsmede in de naaste toekomst mogelijk zal doen of zal bevorderen' tot het doel van het NRK gerekend kon worden. Met andere woorden: ook met het nieuwe artikel 3 bleef het werk in tijd van vrede primair gericht op de voorbereiding op de taak in tijd van oorlog.⁴

Het nieuwe artikel 4 repte in lid b over de taak van het NRK leed te verzachten en in lid c over de mogelijke preventie van ziekten.⁵ Niets wijst er echter op dat, zoals de Commissie Inzake Oorlogsprohylaxis deed, de oorlog zelf als een ziekte werd gezien. Offerhaus' voorstel te streven naar oorlogsvoorkoming, werd dan ook niet door de commissie-Koolen overgenomen. Dit werd duidelijk in de door Rutgers uitgesproken openingsrede van de algemene vergadering 1933. Gezien de tijdsomstandigheden zou het NRK zijn plicht verzaken 'als het naliet zich voor te bereiden op hulpverlening voor zieken en gewonden' in tijd van oorlog.⁶ De ondergeschiktheid aan de MGD werd bekrachtigd.⁷

¹ a.w., p. 5-6

² Hand., 24-6-1932, p. 8

³ a.w., p. 8-11

⁴ Hand., 28-4-1933, p. 9-10

⁵ a.w., p. 10-11

⁶ a.w., p. 26

⁷ a.w., p. 14-15

Discussie (?)

Dit alles betekent zoals al aangegeven niet dat er geen pogingen zijn ondernomen de kritiek te ontzenuwen. Het eerste artikel waarin op de radicaal pacifistische argumentatie werd gereageerd stamt zelfs al uit 1924. Eerste ondervoorzitter Loudon en penningmeester jhr. A.W.G. van Riemsdijk schreven in eendrachtige samenwerking met Dresselhuys een stuk voor het *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, waarin werd betoogd dat het Rode Kruis, internationaal zowel als nationaal, ten dienste stond van de mensheid. Het was reeds te vaak voorgekomen dat de relatie oorlog-Rode Kruis in het nadeel van de laatste was uitgelegd. De gedachte dat steun aan het Rode Kruis steun aan de oorlogsvoorbereiding betekende, moest 'in naam der menselijkheid en in naam der gansche menschheid' worden uitgewist. Het Rode Kruis was weliswaar een kind van de oorlog, maar tevens 'kiemdrager van de komende volkerenvrede'. Toen de noodzaak van hulp aan gewonden van vriend en vijand werd ingezien, werd tevens 'het vonnis van den oorlog geveld'. Van hieruit leidde de weg onherroepelijk naar het einde van alle oorlog. Die weg echter was lang en vergeven van terugslag.

Maar, dat het dwaas is en onlogisch, om met alle middelen te pogen elkaar te doden of te verminken en tegelijkertijd zijn beste krachten van menslievendheid en wetenschap in dienst te stellen, om ook den getroffen en verminkten vijand te verplegen en te genezen, spreekt vanzelf. De ontwikkeling en groei der Roode Kruisgedachte zijn dus **vredesfactoren** en in die opvatting is het Roode Kruis als onderdeel van den Volkenbond geheel op zijn plaats.¹

Dit echter was slechts een voorafje, een voorafje dat in die zin tekenend zou zijn voor de hoofdmaaltijd die zou volgen, dat ook later zou worden geprobeerd de radicaal pacifistische kritiek met behulp van een liberaal pacifistische argumentatie te weerleggen.

Langzaam groeide de wrevel tegen de steeds veelvuldiger gehoorde beschuldigingen,² maar pas in 1927 zou weer een Rode Kruis-bestuurder, in de persoon van Rutgers, de ring betreden. Hij schreef een artikel in wederom het *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, dat niet los gezien kan en mag worden van de kritiek die op de verpleegsters-dienstplicht naar voren was gebracht. Nooit hadden, aldus Rutgers, medici zich afgevraagd wat voor mensen zij behandelden, en nooit hadden zij zich afgevraagd wat die mensen deden nadat zij de deur van het ziekenhuis achter zich hadden dichtgetrokken. Hoe dan kon het Rode Kruis worden verweten dat een genezen soldaat weer te velde trok, dan wel werd gestuurd? Zou dergelijke kritiek niet betekenen dat zwaargewonden, die voor de oorlog niets meer betekenden, aan hun lot zouden worden overgelaten? Mensen die liever geen Rode Kruis in de oorlog zagen gingen zijns inziens 'eeuwen in beschaving achteruit, toen men zich niet om zwaargewonden, zoowel vriend als vijand, bekommerde'.³

Rutgers' artikel was het eerste bewijs dat de discussie tussen het Rode Kruis en de

¹ H. Loudon, H.C. Dresselhuys, A.W.G. van Riemsdijk, 'Het Roode Kruis ten dienste van de mensheid', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 34 (1924), p. 629-631, p. 629-630, citaat: p. 630

² Zie bv.: Prins, 25 jaar NRK, p. 364

³ Rutgers, Het NRK, p. 470

antimilitaristen zoals internationaal aan het eind van de vorige eeuw, ook in het Nederland van het interbellum in hoge mate het karakter van een gesprek tussen doven had. De conclusie is echter onontkoombaar dat de doofheid aan NRK-kant zorgwekkender vorm had aangenomen dan bij de tegenstrevers. Ofschoon noch vóór 1927, noch daarna ooit iets dergelijks was gezegd of geschreven, beweerde Rutgers, zoals velen na hem, dat de pacifisten van mening waren dat 'als er geen Roode Kruis bestond, er geen oorlog meer gevoerd zou worden'.¹ Dit argument zou niet verdwijnen en het zou worden verworpen met de opmerking: 'alsof er vóór de oprichting van het Roode Kruis geen langdurige oorlogen waren geweest'.²

Na Rutgers' artikel zou het wederom drie jaar duren voor het Rode Kruis de degens met de pacifisten zou kruisen, waarschijnlijk naar aanleiding van een redevoering van W.C.B. Pothuis-Smit, SDAP-afgevaardigde in de eerste kamer. Ondanks het besluit van 1925 tot verbod op het gebruik van chemische en bacteriologische wapens, was besloten tot produktie van die wapens omdat, zoals gezegd, je nooit kon weten of 'de ander' zich wel aan het verbod zou houden. Hierdoor zou ook de voorbereiding op de gasoorlog door moeten gaan, een voorbereiding waarin het NRK een grote rol speelde, en waarvoor particuliere verenigingen het leeuwedeel van de kosten moesten dragen. Cynisch merkte Pothuis-Smit op dat er wel weer een dansfeest georganiseerd kon worden, 'zooals onlangs voor het Roode Kruis', en dat dan de opbrengst voor gasmaskers bestemd kon worden.³

Het cynisme schoot Dietz, van de afdeling Den Haag, in het verkeerde keelgat en hij besloot aan de vooravond van de algemene vergadering van 1930 een rede te wijden aan het vraagstuk Rode Kruis, oorlog, pacifisme. In tegenstelling tot Van Slooten realiseerde hij zich toen al dat 'als zij, die het beter kunnen en moeten weten, voortgaan met over het Roode Kruis, ten behoeve van hun ideaal, onjuiste meeningen te verspreiden, wij niet mogen ophouden het publiek over ons werk in te lichten'.⁴ Nieuw was het onderwerp niet voor hem. Al tijdens zijn feestrede ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan had hij kort stilgestaan bij hen 'die in het Roode Kruis een onderdeel der oorlogsorganisatie zien, en wier afkeer van den oorlog hen daardoor misschien onbewust onvoldoende sympathie voor het Roode Kruis-werk doet hebben'. Hij wilde deze lieden voorhouden dat dezelfde humanitaire gedachte, die het Rode Kruis had doen ontstaan, eenmaal zou uitgroeien 'tot den boom, in welks schaduw de vrede en rust' zouden heersen, waar zij van droomden.

Mogen zij bedenken, dat de Conventie van Genève, de eerste wankel schrede geweest is op den weg naar het ideaal, waarheen zij staren en waaraan Volkenbond, Locarno en nog vele andere

¹ idem

² Offerhaus, *Het RK en zijn taak*, p. 8; Jan van Zutphen, *Waarom tegen "het Roode Kruis"?* Is dat anti-oorlog-actie?, Amsterdam 1933, p. 2; Rutgers zou ook in de hoogtijdagen van de antimilitaristische acties van zich doen spreken. In de *Handelingen* van 1932 staat te lezen dat hij een rede hield getiteld *Het Roode Kruis en de oorlogsprophylaxis* op een conferentie van de Oud-leden Organisatie van de Vrijzinnig Christelijken Studentenbond, waarvan ondermeer E.E. Meursing lid was, met als thema *Arts en oorlogsprophylaxis*. Ook Koolemans Beijnen was op die conferentie aanwezig. *Hand.*, 28-4-1932, p. 82

³ Verslag hand. Staten-Generaal, 1929-1930, 1e kamer, 18-3-1930, Rede mevr. W.C.B. Pothuis-Smit, p. 389-391, met name: p. 391

⁴ Dietz, Rede, p. 1

gebeurtenissen tusschenstations zijn.¹

Het argument dat het Rode Kruis niet de oorlog maar juist de vrede diende kwam ook in de gepubliceerde rede van Dietz drie jaar later weer terug, zoals het toch al een der meest gebruikte argumenten was en zou blijven.² De geboorte van het Rode Kruis was 'de eerste groote pacifistische daad in deze wereld geweest', een daad die daarna door geen enkele pacifist was overtroffen 'of zelfs maar geëvenaard'.³

Volgens Dietz was het NRK nog steeds een particuliere vereniging, 'voortgekomen uit afschuw voor de gevolgen van den oorlog'. Het was het levenswerk van een ooggetuige, die het gelukt was, 'om met zijn enthousiast begeeren om de hulp op het slagveld te organiseren, heel de beschaafde wereld mede te slepen'.⁴ Slechts als gevolg van de in de Geneefse conventie opgenomen bepalingen genoot het de steun der regering. Regeringscontrole was daardoor onontkoombaar en vanzelfsprekend, de regering moest immers kunnen beoordelen of de vereniging in staat was en bleef de haar opgedragen missie te kunnen volbrengen. De uit die controle en steun voortgekomen materiële middelen moesten inderdaad voor de taak in oorlogstijd worden gebruikt, maar die taak moest niet met de term 'oorlogstaak' worden omschreven.⁵ Oorlog was uit den boze en terecht stonden meer en meer mannen en vrouwen op die met alle macht probeerden het uitbreken van een volgende oorlog te verhinderen. Zij moesten echter niet zover gaan 'alles wat zelfs maar in zijdelingsch verband met militairen en oorlog' stond, te bestrijden. Dat de 'taak **in tijden van oorlog**' van het Roode Kruis, oorlogen zou veroorzaken, was even absurd als te beweren dat de medische wetenschap tot ziekte leidde.⁶ Dietz zette na deze uiteenzetting overigens niet de logische stap het werk in tijd van vrede tot 'werk in tijd van vrede' te bestempelen. De hulp bij rampen was en bleef 'een vredestaak'.⁷

De vergelijking die Dietz met de medische wetenschap trok, kwam in allerlei variaties voor, zoals we bij Vernède reeds hebben gezien, en kan als 'het brandweerargument' worden omschreven. Prins wees er op dat het NRK niet tot oorlogen leidde zo min als de brandweer brand veroorzaakte, het hebben van een levensverzekering niet de dood tot gevolg, en het meenemen van een paraplu niet het effect van een regendans zou hebben.⁸ Ook dit echter was nooit door enig pacifist beweerd. Het brandweerargument was in hun argumentatie wel aanwezig, maar zij trokken een

¹ Hand., 17-6-1927, p. 76-84. p. 83; De verdragen van Locarno moesten de status quo en de vrede in Europa verzekeren.

² Zie bv. ook nog: Van Zutphen, a.w., p. 2; Van Slooten, *Pacifistische bezwaren*, p. 115-116; G.A. Prins, 'Het dreigend oorlogsgevaar', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1934, p. 270-272, p. 271; J.W.F.A. van den Berg de Bruyn, *Voordracht over organisatie, wezen en doel van het Roode Kruis*, z.p. z.j. (v1935), p. 17

³ Dietz, Rede, p. 1-2; ook nog: a.w., p. 4, 8

⁴ gec. uit: Nieuwenhuijzen Krusemann, Van Te Huis, p. 94

⁵ Dietz, Rede, p. 3

⁶ a.w., p. 4

⁷ a.w., p. 6; Zie voor Dietz en de pacifisten ook nog: P.J.Ph. Dietz, 'Er was eens... en er is thans', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, 1867-1942. Herdenkingsnummer 75-jarig bestaan, Den Haag 1942, p. 25

⁸ G.A. Prins, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1936, p. 423-424, p. 423; Voor het brandweerargument zie ook nog: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 153, 3-4-1939, Pro en contra het RK, p. 3

vergelijking met een brandweer onder leiding van notoire pyromanen.

Vanuit de door Dietz aangeduide, noodzakelijke regeringscontrole is de stap klein naar een volgend argument dat tegen de pacifisten werd ingebracht en dat zoals we hebben gezien, ook door enkele antimilitaristen zelf naar voren was gehaald. Onderwerping van de nationale Rode Kruis-verenigingen aan de militaire wetten was de enige mogelijkheid om aan de plicht tot hulp aan gewonden te kunnen voldoen, of, zoals Donker Curtius het zei: 'om voor het leger te kunnen arbeiden, moet men gemilitariseerd zijn'.¹ Hierbij zullen kwaadwillende pacifisten het woordje 'voor' natuurlijk weer als 'ten faveure van de kracht van' uitgelegd hebben, in plaats van als 'ten faveure van de gewonden van', hetgeen stellig de bedoeling zal zijn geweest.

G. van Slooten Azn.: de kritiek raakt het Rode Kruis niet

Alvorens de degens te kruisen met Wijnand van der Leeden, de voornaamste secondant van Boer, viel Van Slooten in de zomer van 1931 van zijn geloof af en besloot hij de Rode Kruis-daden schriftelijk te verduidelijken. Zijns inziens was de pacifistische kritiek tot een drietal punten te herleiden: de gewonden werden weer voor nieuwe deelname aan de strijd opgelapt; het Rode Kruiswerk tast het kwaad op zich, de oorlog, niet aan en maakt het zelfs aanvaardbaarder; en ten derde, het Rode Kruis was niet meegegaan met de pacifistische directie die het volkenrecht allengs was ingeslagen.²

De stelling dat het Rode Kruis de gewonden en zieken oplapte om hen weer de strijd te kunnen laten hervatten, was simpel te weerleggen. Ten eerste werden gewonden van de vijand, - 'wanneer wij in verband met het Roode Kruis al van vijand mogen spreken' - krijgsgevangen en dus tot aan het einde van de oorlog geïnterneerd. Alleen zij die dusdanig gewond waren geraakt dat verdere deelname aan de oorlog uitgesloten was, mochten naar huis terugkeren.³ Wat de soldaten van de eigen partij betreft: het goed- of afkeuren voor de strijd maakte geen deel uit van de Rode Kruistaak, maar van de taak van de MGD. Dat verpleegde en herstelde soldaten weer naar het front zijn gestuurd viel niet te ontkennen, kon en mocht echter het Rode Kruis niet worden aangerekend. De uiterste consequentie hiervan zou zijn dat artsen en verpleegsters van het Rode Kruis lichtgewonden niet behandelden om hen voor een hernieuwde tocht naar de loopgraven te bewaren. Dit was, evenals het dusdanig behandelen dat algeheel herstel uitbleef, ondenkbaar.

En zoo blijft van het eerste aan het Roode Kruis gerichte verwijt niets over. Een herstelde gewonde kan weer aan den oorlog deelnemen of hij kan een ongelukkig huwelijk sluiten. In geen van die gevallen mag hij dit wijten aan het Roode Kruis.⁴

Opmerkelijk is dat Van Slooten in tegenstelling tot de meeste NRK-bestuurders van mening was dat het tweede argument 'althans van eenig nadenken getuigt'. Er zat een

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 9-12-1938; ook: G.A. Prins, 'De gedachte en daad van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1934, p. 346-348, p. 348

² Van Slooten, *Pacifistische bezwaren*, p. 111

³ a.w., p. 112

⁴ a.w., p. 112-113, citaat: p. 113

grond van waarheid in de opmerking dat het Rode Kruis de oorlog aanvaardbaarder maakt, zoals er een grond van waarheid zat in de opmerking dat: een goed stelsel van hulpverlening bij ongevallen 'het onbesuisd jakkeren van autodwazen' wellicht bevorderde; de aanwezigheid van een brandweer bevorderde dat 'men lichtvaardiger met vuur omgaat', en zoals er een grond van waarheid zat in de opmerking dat de sociale wetgeving slechts de scherpe kanten van een systeem afhaalde dat op zich tot armoede en werkloosheid leidde. Dit was allemaal waar, maar behoeft 'niet te leiden tot destructieve gevolgtrekkingen'.¹

Bij de overweging dat het bestaan van het Rode Kruis militaire en politieke leiders sneller tot het voeren van oorlog kon doen besluiten, moest in ogenschouw worden genomen of de onmiddellijk aanwezige nood van lijdende soldaten zwaarder of lichter woog dan 'de verwijderde min of meer hypothetische morele uitwerking op de conscientie der personen, welke in staat zijn een oorlog te ontketenen'. Voor een ieder die, zoals de bestuurders van het Rode Kruis, de ellende die een oorlog teweeg bracht kende, stond de uitkomst van die afweging vast, en al helemaal nu legers niet meer uit huurlingen, maar uit dienstplichtigen bestonden die huns ondanks in de strijd verwickeld waren geraakt.²

Het derde argument moest volgens Van Slooten worden omgedraaid. Het Rode Kruis liep niet achter op de ontwikkeling van het volkenrecht, het was eerder de motor die dat volkenrecht meer en meer in vredesgezinde richting stuwde. Juist door de stichting van het Rode Kruis en de daaruit voortgekomen Geneefse conventie, was erkend 'dat de eischen van de oorlogvoering' moesten wijken 'voor zekere regelen van recht, waartegen geen uitvluchten aan noodtoestand ontleend, konden worden toegelaten'. Daarbij was het het Rode Kruis geweest dat in het internationale recht de gedachte had doen post vatten 'dat er een voor alle staten hooger gemeenschappelijk belang' was dan 'het oogenblikkelijk belang van een of meer hunner welke in een oorlog zijn gewikkeld'. Tevens verbande het Rode Kruis, aldus Van Slooten, de oorlog uit het gebied waar het zijn beschermend symbool ontvouwde. Hierdoor schiep het midden in het oorlogsgebied een oase van vrede. Zonder overdrijving kon dan ook worden gezegd dat de stichting van het Rode Kruis 'een baanbrekend werk in de practische vredesbeweging is geweest'.³

Van Slooten veronderstelde zelfs dat zonder het Rode Kruis, het Haagse recht, toch zo geheel anders van karakter dan het Geneefse, het levenslicht niet zou hebben aanschouwd. Ook het idee van de Volkenbond zou de tekenkamer niet zou hebben verlaten indien het CICR en de nationale ambulances 'gedurende den oorlog van 1914-1918 niet (...) (hadden) weten hoog te houden die beginselen van humaniteit, die zelfs in dezen geweldigen strijd vriend en vijand hebben verbonden gehouden'. Het Rode Kruiswerk was ook te midden van het strijdgewoel, altijd een werk des vredes geweest en was het, getuige de diverse amendementen die op de IRK-conferenties na de oorlog waren aanvaard, nog steeds. Wel kon men zich afvragen of na het Briand-Kellogg-pact het Rode Kruis nog wel recht van bestaan had. Dit was echter zeer zeker het geval. Het

¹ a.w., p. 113

² a.w., p. 113-114

³ a.w., p. 115

sluiten van een overeenkomst was immers iets geheel anders dan de verwezenlijking ervan. De slavernij was ook al tientallen jaren afgeschaft, maar nog niet verdwenen. Het volkenrecht bleef dan ook rekening houden met de mogelijkheid van een gewapend conflict. Dit betekende dat het Rode Kruis nog allerm minst in de geschiedboeken kon worden bijgeschreven, hoe spijtig dit ook was, ook volgens veel Rode Kruis-bestuurders zelf.¹

Hiermede meen ik de driedelige bedenking tegen het Roode Kruis met het oog op zijne werkzaamheid in oorlogstijd weerlegd te hebben. Aan de overgrote meerderheid van het publiek brengen mijn uiteenzettingen weinig nieuws - die meerderheid heeft eene bekeering niet van noode. Voor een kleine minderheid, bestaande uit personen, die in hun geestdrift voor een goede zaak naar geen rede meer willen luisteren,- kon het bovenstaande eveneens ongeschreven zijn gebleven. Maar er bestaat een vrij groot aantal medeburgers, die bij het lezen van sommige op het eerste gezicht wel plausible tegenwerpingen zijn gaan twijfelen. Voor hen mogen deze bladzijden eene geruststelling zijn geweest.²

Een half jaar later (9 maart 1932) woonden Van Slooten, Diehl en Bakker een openbare vergadering van de JVA bij, met als onderwerp: *Het Roode Kruis als oorlogsvoorbereiding een gevaar voor de mensheid*.³ Na eerdere afwijzingen door de afdeling Den Haag,⁴ hadden zij de uitnodiging van de JVA aanvaard, die eigenlijk naar prins Hendrik was uitgegaan.⁵ Van der Leeden, met zijn arbeiderskomaf een buitenbeentje in de JVA, sprak voor de vredesactivisten, Van Slooten voor het NRK. Voorzitter tijdens de discussie was J. Pijl. Afgaande op Van der Leeden was deze de JVA goed gezind. In een gesprek met Marten van Harten zei hij:

Ik baseerde (voor die vergadering) de grote medische gegevens voornamelijk op de samenwerking met de arts E.E. Meursing uit Dordrecht, gesteund door dr. J. Pijl van de anti-vivisectiebond. Dr. Pijl heeft toen die vergadering, waar het enorm roerig is geweest, geleid. Die heeft vooraf de stukken van Meursing bekeken en me gevraagd, hoe ik die zou verwerken. -Ik spreek niet van papier, ik heb alleen een kaartje met punten en lijnen om, afhankelijk van de reactie van het publiek, over te kunnen springen.- En hij zei: 'Mocht je nog vragen krijgen waar je mee zit, dan zit ik toch naast je!'. Zodoende durfde ik heel sterk te gaan.⁶

Deze informatie kan echter niet als volledig betrouwbaar worden beschouwd. Verderop in het interview haalt Van der Leeden namelijk het verslag van de discussieavond aan dat de volgende dag in het *Algemeen handelsblad* was verschenen. Volgens Van der Leeden, die beweerde dat de acties het NRK 'duizenden en duizenden' guldens hadden gekost, stond in het *Handelsblad* geschreven dat het 'voor ons onbegrijpelijk (is), dat de officiële vertegenwoordiger van het hoofdbestuur van het Roode Kruis, op een moment dat de heer Van der Leeden hem had betwist over zijn

¹ a.w., p. 115-117

² a.w., p. 117; Voor de ideeën van Van Slooten zie ook: Hand., 20-6-1939, p. 9-11

³ Hand., 28-4-1933, p. 75

⁴ Nieuwenhuijzen Krusemann, a.w., p. 93

⁵ Van Harten, Pacif. weekdieren, p. 16; Marten van Harten, 'Geweldvrije actie. 'Teach-ins' in de jaren '30', in: *Kontaktblad historisch vredesonderzoek*, 1982, nr. 2, p. 8-9, p. 8

⁶ Van Harten, Geweldvrije actie, p. 8-9

punten, boos is weggelopen’.

‘Dat was het meest sterke punt van de heer Van der Leeden, want dat was het bewijs, dat deze man niet op de hoogte was met de vele medische argumenten die de heer Van der Leeden natuurlijk ook niet van zichzelf heeft’ - terecht geschreven - ‘maar die hij wel op die wijze heeft eigen gemaakt, dat hij de sekretaris...’ enfin, een heel verhaal.¹

Geen heel verhaal. Van dit hele citaat is namelijk in het verslag van het *Handelsblad* niets terug te vinden. Het maakte gewag van de bonte verzameling belangstellenden - ‘militairen, fascisten, anti-militaristen’ - en vatte de redevoeringen samen van Van der Leeden en Van Slooten, die zei geen debat te willen voeren omdat alles wat door Van der Leeden gezegd was ‘langs het Roode Kruis’ heenging. Het artikel eindigde daarop met de woorden: ‘Hierna verlieten de leden van het hoofdbestuur van het Roode Kruis de vergadering, die, na nog enig onderling debat, gesloten werd’.²

Volgens Van der Leeden, in een kort na de discussie verschenen artikel, had Van Slooten ook gezegd wel onder de MGD uit te willen, maar niet te weten hoe. Het was dan ook meer uit plichtsbesef dan uit plezier dat de JVA strijd tegen het Rode Kruis voerde. Indien die vereniging zich niet zelf van ‘de klauwen van het militaristisch monster’ kon losrukken, dan moest iemand de helpende hand toesteken. Maar zolang als het Rode Kruis niet van de duivel los was, konden de JVA’ers niet anders dan zich van elke steun aan dat instituut onthouden.³ Ook van deze opmerking van Van Slooten is in ieder geval in de samenvatting van het *Handelsblad* niets te bespeuren. Wel had Van Slooten opgemerkt dat het IRK twintig miljoen leden had, ‘allen beziel met den wensch om den vrede te handhaven’. Hij reikte de JVA de hand om van deze machtige beweging deel uit te gaan maken.⁴ Ook van de uit Van der Leedens gesprek met Van Harten te distilleren opvatting dat de redactie van het *Handelsblad* de avond als een overwinning voor de JVA beschouwde, is niets terug te vinden. Integendeel. Het *Handelsblad* maakte Van Leedens verhaal over alcoholverstrekking aan soldaten alvorens hen uit de loopgraaf te commanderen, belachelijk door het weer te geven met de opmerking ‘dat het Roode Kruis zich zelfs in dienst van het alcoholisme stelt’. Ook werd Van Slooten ruim geparafraseerd toen hij ‘een woord van protest (uite) tegen iedere poging om het werk van het personeel van het Roode Kruis (...) te kleineeren en verdacht te maken. (applaus)’.⁵ De volgens de weergave van de avond in *Vredesstrijd*, door Van der Leeden al eerder gemaakte opmerking zulks absoluut niet in de zin te hebben,⁶ was niet in het verslag van diens rede opgenomen.

Ondanks dit alles blijft het begrijpelijk dat de JVA het vertrek van de hoofdbestuursleden, zonder dat zij het debat waren aangegaan, als een bewijs van hun gelijk zagen. Van Slooten keek daar uiteraard anders tegenaan. Behalve op een vergadering

¹ a.w., p. 9

² ‘Roode Kruis als oorlogsvoorbereiding’, in: *Algemeen handelsblad*, 10-3-1932, avondblad, eerste blad, p. 2, kolom 1

³ Van der Leeden, Valsche voorstellingen, p. 97-98; ‘Roode-Kruis-avond te Den Haag’, in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 6 (17-3-1932), p. 48

⁴ RK als oorlogsvoorbereiding, p. 2, kolom 1

⁵ idem

⁶ Roode Kruis-avond, p. 48

van de JVA was hij in diezelfde periode ook op een vergadering geweest van het NRK gunstig gezinde en op lokaal niveau ermee samenwerkende Nationaal Jongeren Verbond (NJV), dat ideologisch verder van de JVA was verwijderd dan de Noordpool van Antarctica in geografisch opzicht. Sommige leden van het NRK-hoofdbestuur vonden, evenals de NJV zelf, dat Van Slooten bij de rechts-extreme NJV'ers te afhoudend was opgetreden en zich op de vergadering van de JVA daarentegen te tegemoetkomend had opgesteld. Van Slooten wimpelde de kritiek af. Dat zowel de NJV als de JVA zijn houding op hun vergaderingen hadden bekritiseerd bewees dat beiden hem niet zuiver genoeg in hun leer vonden en dat hij het d s bij het rechte middeneind had.¹

Jan van Zutphen: nat rlijk de lichtgewonden eerst

We hebben reeds gezien dat de banden met de oude sociaal-democraat en voormalig Domela Nieuwenhuis-aanhanger Van Zutphen, met opzet werden aangehaald om de pacifistische actie door een overtuigd en bekend oorlogstegenstander te kunnen laten attaqueren. Van Zutphen werd uitgenodigd een hoofdbestuurs-vergadering bij te wonen, die speciaal was gewijd aan de antimilitaristische kritiek en de daaruit voortkomende, afhoudende houding van het Nederlandse publiek. Van Zutphen steunde het NRK weliswaar volop, maar hij had een afkeer van het militaire ornaat waarin de meeste hoofdbestuursleden zich plachtten te hullen.² Op die vergadering wees hij het bestuur er dan ook op, dat, indien het enig succes wilde hebben met de pogingen de kritiek te ontzenuwen, het moest beginnen met het verwijderen van het schilderij dat de hoofdbestuurkamer sierde. Dit stelde het keurig opgestelde bestuur voor, met de ordes op de borst en de degenen aan de zijde. Aldus geschiedde.³

Van Zutphens pogingen de JVA'ers op andere gedachten te brengen waren heel wat minder succesvol. In de brochure *Waarom tegen 'het Roode Kruis'? Is dat anti-oorlog-actie?*, onderschreef hij de vredeswil en anti-oorlogstrijd van de activisten volmondig. De strijd tegen het Rode Kruis echter was onzinnig en de leus 'oorlog en Roode Kruis zijn   n' simpelweg niet waar. Omdat oorlog gelijkstond aan verwildering, vijandschap en vernieling was het Rode Kruis juist het tegendeel van de oorlog. De JVA moest haar energie niet verspillen aan de strijd tegen het Rode Kruis. Alle kracht was noodzakelijk voor de strijd tegen de echte vijand: de oorlog. Bij die strijd was het NRK geen tegenstander, maar deelgenoot.⁴

De meeste van Van Zutphens argumenten zijn bekend, maar het is moeilijk voorstelbaar dat het NRK-bestuur met zijn opvatting over het verzorgen van licht- en zwaargewonden, in zijn nopjes zal zijn geweest. Dat de lichtgewonden het eerst werden behandeld was geheel vanzelfsprekend. Dat had echter met boze opzet en militaire noodzaak niets te maken. Alle Rode Kruis-hulp bij elkaar vermocht immers

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 18-3-1932, p. 9; Nieuwenhuijzen Krusemann, a.w., p. 94

² Zie ook: Van Zutphen, *Waarom tegen het RK*, p. 4

³ Age Scheffer, *Ome Jan*. Het leven van Jan van Zutphen, Amsterdam 1958, p. 294

⁴ Van Zutphen, *Waarom tegen het RK*, p. 1, 7-8

niet te repareren wat de oorlog aan stukken schoot, dus was de keuze om 'zoveel mogelijk slachtoffers te helpen en te redden' en de hulp niet in de eerste plaats voor de zwaargewonden te reserveren 'wier reddingskans zelfs bij overvloedige medische hulp, uiterst dubieus' was, 'hoe verschrikkelijk ook - begrijpelijk'.¹

De JVA'ers reageerden niet bepaald enthousiast. 'Vredesvrienden' zoals Van Zutphen, die hen voor probeerden te houden dat het Rode Kruis slechts een ondergeschikte en daarbij sympathieke rol in de krijgsmachinerie speelde, zouden 'geen gehoor' bij hen vinden.

Het klinkt wel zeer pedant in de monden van 'maar' jongeren tegenover iemand met zo'n 'staat van dienst'... maar dit is een dokument van naïviteit, als we dachten, dat niet meer bestaanbaar was! Naïve mensen behoren tot het beminnelijkste en vaak edelste soort. Dit soort is echter hopeloos lastig als het zich verbeeldt mede te vechten tegen een kwaadaardig 'grote-mensen'-euvel. Zoals het militarisme.²

Zoals gezegd had niemand van de antimilitaristen ooit beweerd dat het Rode Kruis schuldig was aan het ontstaan van de oorlog en niemand had ooit beweerd dat Rode Kruis en oorlog één waren, hetgeen het uitgangspunt van Van Zutphens brochure was. De JVA-leus was dat het Rode Kruis met het militarisme in een adem waren te noemen. Dit nu werd door Van Zutphen allerminst ontkracht,³ wat de oud-diamantbewerker bestreed. Oorlog en militarisme waren één dus waren ook de leuzen 'Rode Kruis en militarisme...' en 'Rode Kruis en oorlog zijn één' aan elkaar gelijk. Het Rode Kruis echter had noch met het militarisme noch met de oorlog iets uit te staan.⁴ Volgens de redactie van *Vredesstrijd* echter waren militarisme en oorlog alleen in zoverre één, dat oorlog uit militarisme voortkwam. Dit maakte dat er een belangrijk onderscheid was tussen anti-oorlog-actie (aan plaats en tijd gebonden) en antimilitaristische strijd (kon altijd en overal). Doordat het Rode Kruis en het militarisme één waren, was het Rode Kruis één van de factoren die aan het ontstaan van oorlog konden bijdragen. Dit betekende niet dat Rode Kruis en oorlog één waren. Ook zonder het Rode Kruis zouden er oorlogen zijn en kunnen ontstaan. Het Rode Kruis was ook absoluut niet een van de sterkste de oorlog bevorderende factoren. Zo moest de zogenaamde 'bloedige internationale' - de wapenindustrie - heel wat hoger ingeschat worden. Dat de strijd tegen het medisch-humanitair instituut desondanks zo hevig was had dan ook meer daarmee te maken dat 'voor die instelling zo gemakkelijk de gevoelige mens kon ingepalmd worden'.⁵

¹ a.w., p. 2-4; Van Zutphens brochure werd uitgebreid geciteerd in een artikel van de Amsterdamse artsen en Rode Kruis-leden, H. Kindermann en de overigens Roorda's vereniging steunende P.A. de Wilde. Voor de onderbouwing van hun stelling dat het Rode Kruis de vrede diende, verwezen zij verder naar de resolutie op de 14e IRK-vergadering aangenomen, en naar het vele vredeswerk door het NRK ondernomen. Dat dit alles Boer en de zijnen niet zal hebben overtuigd behoeft niet te worden vermeld. H. Kindermann, P.A. de Wilde, 'Het Roode Kruis in dienst van de vrede', in: NTvG, 2-9-1933, p. 4006-4008; P.A. de Wilde, 'Geen afwijzing zonder discussie', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 135

² 'Onze strijd tegen het Rode Kruis (een brochure tegen onze aksie)', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 21 (16-11-1933), p. 171-172 (citaat: p. 172)

³ a.w., p. 172

⁴ Jan van Zutphen, 'Leus-verandering', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 28 (7-12-1933), p. 179 (met naschrift van de redactie)

⁵ idem

Volgens Rombach werd Van Slooten wel eens moe van de door de pacifisten te berde gebrachte kritiek,¹ maar ook de JVA begon het duidelijk te vervelen te moeten vechten tegen een tegenstander die weigerde serieus kennis te nemen van de tegen hem ingebrachte argumenten. Zo werd de pacifisten herhaaldelijk gewezen op de pacifistische instelling van stichter Dunant. De pacifistische pijlen waren echter helemaal niet op de figuur Dunant gericht, zoals we bij Von Suttner al zagen. Sterker, in navolging van De Jong en Van den Ordel gingen Boer en de zijnen zelfs nog een stap verder. Niet alleen bewonderden zij de schrijver van *Un souvenir de Solferino*, maar ook het Rode Kruis zelf zouden zij geen strobreed in de weg hebben gelegd, indien het was gebleven zoals Dunant het volgens hen had gewenst. Boer:

Het Roode Kruis is een onmisbaar onderdeel van het militarisme geworden. Het is geboren uit zeer ideële motieven van Henri Dunant, die begaan als hij was met het lot der gewonden op het slagveld, de stoot gaf tot de oprichting van het Internationale Roode Kruis, met geen ander doel dan gewonden te verplegen op eventuele slagvelden. Ware dit instituut zichzelf gebleven, niemand onzer zou er zich tegen verzetten, integendeel!²

De strijd was aangebonden met de uit Dunants Rode Kruis voortgekomen vereniging, die geheel door het militair systeem was ingekapseld.³

De duidelijkste exponent van de houding kritiek te weerleggen zonder de kritiek te hebben gelezen, was echter noch Van Slooten, noch Van Zutphen, maar de redacteur van *De samaritaan* en secretaris van de afdeling Utrecht, G.A. Prins, wiens schrijfsels zelfs door in ieder geval een deel van het hoofdbestuur maar matig werden gewaardeerd, reden om in 1939 een nieuw blad te gaan bepleiten dat onder de naam *Het Nederlandsche roode kruis* januari 1940 voor het eerst van de persen rolde.⁴

¹ Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 78

² Dirk Boer, 'Ook het Roode Kruis op de bruiloft', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 12 (16-6-1932), p. 101-103, p. 102; zie ook: Hugenholtz, Twee engelen-aangezichten, p. 312; E.E. Meursing, 'De oorlog en het Roode Kruis', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 313; 'De oorlog en het Roode Kruis', in: *Oorlog of vrede*, jrg.1 (1931), p. 336; 'Een schrijven aan den reserve-veldprediker Ds. Is. Voorsteegh', in: *Kerk en vrede*, jrg. 6, nr. 2 (juni 1930), p. 19: Het Rode Kruis was een militaire "reparatie-inrichting van het stukgeschoten mensenmateriaal", ver verwijderd van de onbaatzuchtige, humanitaire gevoelens die Dunant tot de stichting van het Rode Kruis hadden bewogen.

³ Zie verder: Van Zutphen, Leus-verandering, p. 179; Gouverne-Zaadnoordijk, Het Roode Kruis, p. 3; Van der Leeden, Valsche voorstellingen, p. 98; Blik, Wat is onze houding, p. 103

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: Prins aan hoofdbestuur NRK, 6-4-1935 (naschrift) (nr. 580-35); idem, inv. nr. 1, doos 3, hbv 9-6-1939 en hbv 15-12-1939. *De samaritaan* haalde niet eens het niveau van *Mededeelingen* van het NIRK. Bovendien was het NRK het aan zijn stand verplicht een eigen blad uit te geven in plaats van te zamen met het Oranje Kruis.

G.A. Prins: NRK-tegenstanders zijn teleurgesteld, pessimistisch of onlogisch

Nog minder dan bij Van Slooten of Van Zutphen was bij Prins van echte discussie sprake. In tegenstelling tot Van Slooten bijvoorbeeld, die met zijn publieke optreden en zijn artikelen in *De telegraaf* en het *Haagsch maandblad*, in ieder geval de openbaarheid zocht, publiceerde Prins over de anti-Rode Kruis-acties enkel en alleen in *De samaritaan* en riep zo louter voor eigen kerk hel en verdoemenis over de pacifisten uit.

Tekenend voor de absolute weigering van Prins zich te verdiepen in de bedenkingen van de JVA'ers, was dat hij zijn in gif gedrenkte pen richtte op 'iemand die zich Kees Boer noemt'.¹ De secretaris van de JVA paste het zichzelf een spiegel voor te houden, als hij zei dat degene die de duivel diende duivelse arbeid moest verrichten. Niet het Rode Kruis, maar zijn haatcampagne bedreigde de vrede.² De luchthartige wijze waarop Prins de JVA-kritiek meende te kunnen ontzenuwen, wekte zelfs een keer de irritatie van een mede-Rode Kruis-lid op. W.H. Beekhuis was het niet met de kritiek der pacifisten eens, maar protesteerde ertegen die kritiek eenvoudigweg als dwaas af te doen. Ze werd gedeeld door mensen die toch als 'ernstig' en 'hooggeacht' bekend stonden, zoals professor G.J. Heering, bestuurslid van Kerk en Vrede en auteur van *De zondeval van het christendom*, de bijbel der christen-antimilitaristen. Oorlog en Rode Kruis vielen niet met 'brand en brandweer' of met 'regen en paraplu' te vergelijken, omdat oorlog voortkwam uit het doen en laten van de mens zelf. Oorlogsvoorbereiding vergrootte de kans op oorlog wel degelijk.³

Beekhuis' opmerkingen verleidden Prins niet tot bijstelling van zijn ideeën of tactiek. Ook Beekhuis werd met de bekende argumenten beantwoord. Het Rode Kruis was een barmhartig vredesinstituut dat niet vroeg naar de oorzaak van de verwondingen en dat de oorlog niet bevorderde want vóór 1863 waren er ook al oorlogen geweest.⁴ Dunant was een visionair, die echter de praktijk niet uit het oog had verloren en daarom onderwerping aan de militaire wetten had gepropageerd zodat het rode kruis-teken een beschermende invloed kon verkrijgen.⁵ Het was ook onmogelijk dat Prins nadacht over kritiek op het Rode Kruis. Kritiek op het Rode Kruis was immers onmogelijk. Hij verdeelde de critici in drie groepen: de teleurgestelden, 'zij, die meenden, dat het R.Kr. in staat zou zijn, alle oorlogen te voorkomen'; de pessimisten, 'die het overbodig vinden in de moderne verwoestingsoorlogen, nog humanitaire beperkingen in te voeren', en de onlogischen, 'die meenen, dat door het verzorgen en genezen van zieken de oorlog verlengd wordt'. Hun vredesideaal was, aldus Prins, 'de rust van het kerkhof'.⁶

Prins' houding kwam in 1938 nogmaals duidelijk aan de oppervlakte toen *The lancet*, een gezaghebbend, Brits, medisch tijdschrift, een artikel publiceerde waarin vragen

¹ G.A. Prins, "'De waarheid over het Roode Kruis" en "Waarom tegen het Roode Kruis?''", in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1934, p. 94-95, p. 95 (curs. LvB)

² a.w., p. 64

³ W.H. Beekhuis, 'Ingezonden', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1936, p. 481-482 (met een nawoord van G.A. Prins), p. 481

⁴ a.w., p. 481-882

⁵ Prins, *De gedachte*, p. 346-348

⁶ G.A. Prins, 'De tegenstanders van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1935, p. 59

werden gesteld over het nut van het Rode Kruis, met name van de nationale verenigingen, in een tijd waarin oorlogen steeds totaler, regimes steeds totalitairder en ideologieën steeds nationalistischer werden. Het was evident dat in de huidige omstandigheden 'nearly all of us are English or German or Japanese or communists or property owners before we are doctors and scientists'. De MGD zou nog meer dan al het geval was de taak krijgen de gevechtskracht op peil te houden. Hij was simpel een onderdeel van het leger en onontbeerlijk voor het behalen van de overwinning geworden, te vergelijken met de artillerie. Van een neutrale status was geen sprake meer, ook niet bij de Rode Kruis-artsen, die immers in het leger dienst deden onder leiding van de MGD, die van hetzelfde rode kruis-teken gebruik maakte.

Hence the red cross loses its significance and may as well disappear. It remains no doubt a convenient sign for a dressing station, displayed for friends rather than the enemy; but it is no longer a symbol of neutrality and no longer a symbol of a service that recognises no difference between men of differing beliefs and races.¹

Ofschoon hij niet de conclusie deelde dat het Rode Kruis net zo goed kon verdwijnen, gaf Donker Curtius toe dat met het allengs totaler worden van de oorlog het verschil tussen combattant en non-combattant geleidelijk aan zou verdwijnen al moest worden bedacht dat er nog nóóit een oorlog enkel en alleen tussen legers was gevoerd.² Prins echter deed het artikel af met de opmerking dat het bewezen had dat er behalve van een economische ook van een geestelijke wereldcrisis sprake was.³

Prins nam ook artikelen uit medische tijdschriften op in *De samaritaan* indien daarin op de controverse vredesbeweging-Rode Kruis werd ingegaan. Zo ook het artikel *Het Roode Kruis en de medici*, waarin een ingezonden brief van Meursing en het antwoord van de redacteur van *Arts en auto*, het blad van de Vereeniging van Artsen Automobilsten (VvAA), werden weergegeven. Meursing wees op de discrepantie van het medisch werk in oorlogstijd en/of in dienst van het leger, waarbij hij onder meer op de oorlogstaak van de nationale Rode Kruisverenigingen wees. De redacteur van *Arts en auto* wees die kritiek van de hand. Van moeilijkheden met de medische ethiek bij het verzorgen van oorlogsgewonden was geen sprake en de oorlogstaak van het Rode Kruis was 'niet anders dan het eervolle beroep, dat de geachte inzender zelf en wij allen zelf uitoefenen, n.l. behandeling en verzorging van zieken en gewonden, zoowel soldaten als burgers, zoowel vriend als vijand'.⁴ Het is niet vreemd dat Prins dit artikel overnam, het antwoord had van hem kunnen zijn. Sterker, het antwoord was van hem. Zowel de redacteur van *Arts en auto* als de voorzitter van de VvAA luisterden naar de naam G.A. Prins.

Ook echter als Prins wél serieus de JVA-brochures en artikelen zou hebben bestudeerd, dan nog zou toenadering onmogelijk zijn geweest. Ten eerste kon zijns

¹ 'The Red Cross: an end or a beginning?', in: *The lancet*, 8-1-1938, p. 90-91, p. 90; ook: Lewer, a.w., p. 60-61

² F. Donker Curtius, 'Het Roode Kruis verliest zijn betekenis niet', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1938, p. 113-114, p. 114

³ G.A. Prins, 'Vijf jaar: de samaritaan', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1938, p. 31-32

⁴ E.E. Meursing, 'Het Roode Kruis en de medici', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1938, p. 353-354 (met een antwoord van de red. van *Arts en auto*, G.A. Prins)

inziens 'het volk' geen enkele invloed uitoefenen op de wereldpolitiek. Indien oorlog mensenwerk was, dan toch alleen omdat een handvol 'heerschers en politici en wapenfabrikanten' over oorlog en vrede beslisten. Voor het gros der mensheid was oorlog even onafwendbaar als een aardbeving.¹ Maar ook deze nuancerings houding hield geen stand. Oorlog was onvermijdelijk omdat de mens nu eenmaal niet alleen een logisch, verstandelijk redenerend wezen was. Zolang de mens tevens werd beheerst door lagere instincten, zolang zou oorlog deel van het wereldbeeld blijven uitmaken en zou het Rode Kruis noodzakelijk zijn. Hierdoor konden immers al degenen die in het bezit waren van een kwaadwillende mentaliteit - zoals, ondanks hun vredesleuzen, ook Boer en de zijnen -² tot haat worden opgezwicht.

Evenals natuurrampen, is ook de oorlog een natuurramp, berustende op de menselijke onvolkomenheid en onvolmaaktheid, in dien zin, dat de mensch, als bestanddeel van een massa, d.w.z. een natie, zoo spoedig, en speciaal in tijden van nationale verontwaardiging, het normale inzicht in de verhoudingen verliest, en de lagere instincten laat overheerschen. De massamensch is een instinct-mensch, die elke critiek mist en alleen op het gemeenschappelijk gevoel leeft. Zoolang het mogelijk blijft om een vredelievend en zelfstandig denkend mensch te veranderen in iemand die door een oorlogsgroes wordt bevangen, en waarbij de geheele geestelijke ontwikkeling en pacifistische bovenbouw wordt weggevaagd - en zoolang de regeling bestaan blijft, dat, wat den enkeling verboden is, de naties rechter mogen zijn in eigen zaak, waarbij het eergevoel etc. als massaleus worden aanvaard, talloze regeringen immoreele handelingen plegen op financieel gebied, en daarna een oorlog kunnen ontketenen, zoo lang zal de ontwapeningsgedachte geen voldoende ingang vinden en de oorlog mogelijk blijven.³

De stelling dat oorlogen te vermijden waren, was in strijd met het menselijk wezen. Dit wilde niet zeggen dat alle oorlogen onvermijdelijk waren. Ofschoon het Rode Kruis floreerde bij oorlog en oorlogsdreiging, zoals Prins in 1938 met genoegen constateerde,⁴ was het zijn taak zich te bemoeien met alles dat de vrede kon bevorderen en instandhouden. Dat het zich in de praktijk voornamelijk of zelfs geheel en al met de verzachting van lijden onledig hield, had dan ook niets met ideologie te maken, maar enkel en alleen met het gegeven dat dat werk reeds zo omvangrijk was, dat er voor preventieve arbeid geen tijd overbleef. 'In der Beschränkung zeigt sich der Meister', aldus Prins.⁵

Dit alles wil niet zeggen dat Prins een pure individualist was, voorzien van een behoorlijk pessimistisch mensbeeld en een gezonde afkeer van massaal aangeheven leuzen. Dat de mens een gemeenschapswezen was, was niet alleen zijn zwakte, maar ook zijn kracht en zijn trots.⁶ Met vreugde begroette hij dan ook de nieuwe tijdgeest die eindelijk afrekende met de idealen van de Franse revolutie. Die idealen hadden vaak tot 'ongebreidelde en averechtse uitwassen der individualiteit' geleid, hetgeen in het nieuwe tijdperk, dat gekenmerkt zou worden door 'menselijke plichten, plichten

¹ Beekhuis, a.w., p. 483

² Prins, *De waarheid*, p. 95

³ Prins, *Het dreigend oorlogsgevaar*, p. 271

⁴ G.A. Prins, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1938, p. 145-146, p. 145

⁵ G.A. Prins, 'Het Roode Kruis en de vrede', in: *De samaritaan*, 1939, p. 247-250, p. 249

⁶ a.w., p. 248

tegenover gezin, gemeenschap, staat en menscheid', rechtgezet zou worden.¹ Toen dan ook in mei 1940 de Duitse *Wehrmacht* de Nederlandse grenzen overschreed, vervulde dat Prins niet echt met afgrijzen.

Op de vergadering van het dagelijks bestuur van het NRK van 31 mei 1940 werd besloten een lijst samen te stellen van al degenen die 'hun plicht verzaakt' hadden. Op deze lijst zouden in ieder geval de namen moeten voorkomen van H.R.A. Laman Trip, de kringcommissaris-Gelderland, en van G.A. Prins.² Van de lijst werd nooit meer iets vernomen. Laman Trip werd niet uit zijn functie ontheven en ook Prins bleef actief van het Rode Kruis Utrecht deel uitmaken.³ Dit laatste kan echter niet het gevolg zijn geweest van een na 15 mei 1940 onberispelijk gedrag. In 1947 werd hij op advies van de zuiveringscommissie van Medisch Contact, wegens verregaande collaboratie met de bezetter, geroeyeerd als lid van de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst. De aanklacht luidde 'dat gij als bestuurslid van de afdeling Utrecht van het Nederlandsche Roode Kruis zoudt hebben medegewerkt aan tewerkstelling van verpleegsters, resp. Roode Kruis-helpters, in het door de Duitschers in beslag genomen St. Antonius-ziekenhuis; dat gij tijdens de Duitse bezetting, zoowel door publicaties in *Arts en auto*, als door uw houding tegenover de Duitschers blijk gegeven zoudt hebben van een on-Nederlandsche gezindheid; dat gij eerst bij de P.T.T., later voor de Nederlandse Spoorwegen keuringen resp. controles, zoudt hebben verricht op een wijze, die strijdig is met een goed Nederlandsche opvatting'.⁴

Het oordeel luidde 'dat inzake het Roode Kruis Uw persoonlijk aandeel in de beslissingen van het bestuur niet bekend is en dat overigens de normen terzake niet voldoende vaststaan (waarmee wat dit betrof in feite het gehele NRK-bestuur in de beklaagdenbank werd gezet, vanwege het ontbreken van richtlijnen in het geval van een bezetting. LvB); dat gij in *Arts en auto* eenige publicaties hebt geschreven, resp. geplaatst in politieke, t.a.v. den bezetter goed willende strekking, welke des te meer aanstoot geven, aangezien daartoe geenerlei aanleiding bestond; dat vaststaat, dat gij door Uw keuringen, de uitzending naar Duitschland hebt bevorderd van een aantal personen, welken allen grond hadden van U beveiliging tegen deze uitzending te verwachten; dat bovendien uit getuigenissen van verschillende personen (...) blijkt, dat

¹ Prins, Het RK en de tijdsomstandigheden, p. 471-472

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, doos 6, dbv 31-5-1940, p. 4; Ook uit de archieven is niet op te maken wat beide Rode Kruis-leden precies hadden misdaan. In ieder geval werd Laman Trip inactiviteit verweten, waarop hij zich verdedigde met te verwijzen naar de gebrekkige communicatie in de meidagen. Hem waren eenvoudigweg geen verzoeken of berichten van de afdelingen of militaire commissarissen ter ore gekomen. inv. nr. 189 VI: Laman Trip aan hoofdbestuur NRK, 19-7-1940; Uit het *Rapport betreffende de transportcolonne afdeling Utrecht*, van Sj.P. Botenga wordt duidelijk dat de houding van een deel van de Utrechtse transportcolonneleden "niet geheel correct is geweest". Het werd gebrek aan gehoorzaamheid en discipline verweten. Het blijft echter duister wat de rol van Prins hierin is geweest, tenzij hij de meermaals genoemde "mannelijk persoon" was. In ieder geval leidde dit gedrag "van enkele colonneleden gedurende de ernstige tijden van de aanval van Duitschland op ons land", Botenga tot de opmerking dat "te verwachten is dat hiervan een aantal dienen te worden ontslagen". inv. nr. 189 n-z: nr. 106 afd. Utrecht

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 26-11-1942, p. 1; idem, inv. nr. 13, Jaarverslag Utrecht 1940

⁴ 'G.A. Prins contra de Maatschappij', in: *Medisch contact*, jrg. 2, nr. 3 (24-1-1947), p. 25-37, p. 33; zie voor de affaire-Prins ook: N.K.C.A. in 't Veld, *De zuivering van artsen en advocaten*, Den Haag 1983, p. 21 (noot 14), p. 36 (incl. noot 13). In 't Veld achtte de straf te zwaar.

gij deze personen hebt te woord gestaan op eene wijze, die niet was, gelijk van een Nederlandsche arts mocht worden verwacht; dat U als arts zich ter verontschuldiging van deze feiten niet kunt beroepen op een opdracht, van wie dan ook'.¹ Door zijn houding had Prins, aldus de zuiveringscommissie, 'mede in verband met zijn invloedrijke positie, daadwerkelijk den weerstand van de Nederlandsche bevolking en de artsenstand' benadeeld,² en de door hem gekeurde arbeiders - waarvan hij 89% geschikt had geacht voor arbeidsdienst in Duitsland - zou hij hebben behandeld op een wijze die bewees dat hem niet alleen 'het belang van de arbeiders of het nationaal belang' voor ogen had gestaan.³ Dat Prins zich tijdens de oorlog bij Medisch Contact had aangesloten, werd niet als een bewijs van inkeer, maar als een bewijs van verregaand opportunisme gezien. De krijgskansen waren gekeerd.⁴

Eind juni 1940 verschenen de volgende, voor meerderlei uitleg vatbare zinnen in *Arts en auto*, zinnen waarschijnlijk geschreven door Prins zelf, maar waarvoor hij in ieder geval de redactionele verantwoordelijkheid droeg.

Dat wij thans getuigen zijn van een even gewichtig als beslissend keerpunt in de geschiedenis der menschheid, zal wel niemand willen ontkennen. Hoe de afloop zal zijn, en wat goeds en definitiefs zal komen is niet te voorspellen al bestaat voor ons geen twijfel meer, welke richting de gebeurtenissen zullen nemen. Slechts datgene zal zich handhaven, wat onbaatzuchtig en met energie de belangen der gemeenschap tot dusverre heeft bevorderd en zal blijven bevorderen.⁵

Twee weken later bleek dat, indien Prins inderdaad de auteur van bovenstaande regels was, hij met de onbaatzuchtige en energieke bevordering der belangen van de gemeenschap, niet bedoelde dat de gemotoriseerde artsen in het verzet moesten. Hij wilde niet aan politiek gaan doen, althans niet aan politiek in de slechte zin van het woord, 'zooals die maar al te vaak aan het publiek vertoond is tot dusverre, en waarbij vele beroepspolitici slechts hun eigen belang of hun beroepsbelangen op den voorgrond stelden, en dit voor het algemeen belang lieten doorgaan'.

Doch wanneer men hieronder verstaat, om met alle wettige middelen en alle beschikbare krachten de belangen van het geheele volk te behartigen, dan is het uur zeer zeker aangebroken, dat ook de medici nog bewuster en doelbewuster dan voorheen hunne roeping vervullen met terzijde stelling van allerlei kleine individuele verschillen en detail-questies! Nooit was het noodiger dan thans, zich een juist beeld te vormen van de noodzakelijkheid, om schouder aan schouder te staan, ten einde gemeenschappelijk de taak te torsen, die op ons allen rust. (...) Hoofdzaken en bijzaken dienen nu scherp te worden gescheiden, en het ontplooiën van de activiteit van vroegere politieke partijen dient thans o.i. achterwege te blijven. Er is thans slechts één politiek mogelijk en noodig: n.l. die van allen voor één en één voor allen. Laten de thans fungeerende departementshoofden er van overtuigd zijn, dat, in loyale samenwerking met de Deutsche overheid, en met het oog op den nieuwen koers, het geheele weldenkende en welwillende Nederlandsche volk achter hen staat, indien zij met vasten hand en verantwoordelijkheidsgevoel het schip van staat besturen. Op de volledige medewerking der Nederlandsche medici kan daarbij gerekend worden.⁶

¹ Prins contra de Maatschappij, p. 33, ook: p. 36-37

² a.w., p. 34

³ a.w., p. 36-37

⁴ a.w., p. 36

⁵ 'De VvAA in het wereldgebeuren', in: *Arts en auto*, 29-6-1940, p. 177

⁶ G.A. Prins, 'Nationale politiek', in: *Arts en auto*, jrg. 6, nr. 13 (13-7-1940), p. 193-194

Dat Prins ook na het roeyement redacteur van *Arts en auto* kon blijven, heeft zacht gezegd tot enige wrevel tussen de VvAA en de Maatschappij aanleiding gegeven.¹ Maar, al deze opmerkingen horen eigenlijk thuis in het laatste hoofdstuk van dit boekwerk: het Nederlandsche Roode Kruis en de tweede wereldoorlog.

Samenvatting

De ambivalente houding van het IRK inzake ontwapening is ook in het NRK terug te vinden. De in het interbellum populaire antigifgasstandpunten werden naar buiten toe onderschreven, maar intern werd ingestemd met hen die gifgas een humaan wapen vonden waarvan de aanmaak noodzakelijk was omdat je nooit kon weten of de tegenstander in een eventuele volgende oorlog zich aan het verbod op het gebruik ervan zou storen. De militarisering werd verder voortgezet, maar dat mocht niet naar buiten worden gebracht in verband met de vrees aan populariteit in te boeten. In werkelijkheid echter bleef de taak in vredestijd in het teken van de taak in oorlogstijd staan. Om die taak naar behoren te kunnen uitvoeren moesten desnoods dwangmaatregelen worden ingevoerd, hoe zonde dat voor het vrijwillige, idealistische karakter van het Rode Kruis ook was.

Dat het NRK bevreesd was voor tanende populariteit als het oorlogsvoorbereidend karakter van het 'vredeswerk' bekend zou worden, was niet zonder grond. De leuzen van de vredesbeweging sloegen aan en de strijd die een deel van die beweging in het begin van de jaren dertig tegen het NRK voerde had dan ook een fikse derving van inkomsten tot gevolg. Ter bestrijding van de pacifistische kritiek werd het werk in tijd van vrede nog meer benadrukt. Vanzelfsprekend zonder resultaat. In feite was de hele discussie tussen de antimilitaristen en het Rode Kruis-bestuur gedoemd vruchteloos te blijven. Hun gedachtenwerelden waren als door een oceaan gescheiden.

¹ Prins contra de Maatschappij, p. 25-31

BARMHARTIG ZIJN: WAT IS DAT MOEILIJKFout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

Dit hoofdstuk behandelt de tweede wereldoorlog en valt in een viertal delen uiteen. Na een bespreking van hetgeen het CICR in de oorlog heeft gedaan en nagelaten, zullen de door het NRK genomen maatregelen ter voorbereiding op de oorlog worden besproken. De hulp in de meidagen, zal worden gevolgd door een aantal zoveel mogelijk chronologisch geordende zaken, dat mijns inziens de houding van het NRK tijdens de bezetting heeft getekend. Afsluitend zal de nasleep van de oorlog ter sprake komen, waarbij hoofdrollen zijn weggelegd voor de zogenaamde pakkettencommissie en de enquetecommissie regeringsbeleid.

I Het CICR en de ondergang

Bij hoge uitzondering werd aan alle gevangenen toegestaan een brief naar huis te schrijven, onder voorwaarden die minitieuus werden gespecificeerd, op zijn Duits. (...) Je mocht niet vragen om levensmiddelenpakketten, maar je mocht wel bedanken voor eventueel ontvangen pakketten. (...) Wie had ooit officieel een pakket gekregen, of zelfs maar een brief? En wie kende trouwens ons adres, aangenomen dat 'KZ Auschwitz' een adres was? (...) Natuurlijk, het was een truc, die bedankbrieven met het poststempel van Auschwitz zouden worden vertoond aan een delegatie van het Rode Kruis of aan wie weet welke andere neutrale instantie, ten bewijze van het feit dat de joden in Auschwitz het heus zo slecht niet hadden en zelfs pakjes van huis kregen. Een smerige leugen. Er vormden zich drie partijen: helemaal niet schrijven; wel schrijven, maar niet bedanken; schrijven en bedanken. De voorstanders van die laatste mogelijkheid (niet veel, dat is waar) beweerden dat de Rode Kruis-theorie wel aannemelijk, maar niet zeker was en dat er een kans bestond, hoe klein dan ook, dat de brieven hun bestemming zouden bereiken en dat het bedankje werd opgevat als een aansporing om pakketten te sturen. (...) Onnodig te zeggen dat geen van de brieven die we die dag schreven zijn bestemming ooit bereikte.

Primo Levi, 'De zigeuner', in: *Lilith*.

Kritiek op de hulp van het internationaal comité

Tijdens de IRK-conferentie te Oxford, juli 1946, werd ondermeer de fikse kritiek besproken, die het CICR na de oorlog te verduren had gekregen, kritiek die met name (het achterwege laten van) de hulp aan de joden tot onderwerp had.¹ Het comité verwierp die kritiek. In enkele witboeken verzette het Rode Kruis zich bijvoorbeeld tegen de opvatting dat het nalaten van protest tegen, nog eufemistisch uitgedrukt, de grove schending van de mensenrechten laakbaar was geweest en een humanitaire instelling onwaardig.

Protest? The International Committee did protest - to the responsible authorities. It had too many occasions to protest. A whole department of the Committee's work was to make one long series of protests: countless improvements in the camps, for example, were due to steps of this kind.²

¹ Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 29

² gec. uit: Shawcross, The quality of mercy, p. 48; zie voor de witboeken ook: Meir Dworzecki, 'The

Publiek protest was zinloos omdat, aldus het CICR, het de joden niets zou hebben geholpen. Daarbij zou protest hebben betekend dat meer en meer een politiek standpunt tegenover allerlei oorlogsgruwelen ingenomen zou moeten worden. Dit zou de neutraliteit en de geloofwaardigheid en daarmee de *raison d'être* hebben aangetast. Openbaar protest zou een verslechtering van de verhouding van het beschuldigde land met het Rode Kruis tot gevolg hebben, hetgeen de zorg voor de hulpbehoevenden geen goed zou doen.¹ Met openlijk protesteren hield het Rode Kruis zich dus niet bezig. Zijn arbeidsveld was de verpleging van de slachtoffers.²

Dergelijke opmerkingen overtuigden Walter Laqueur, schrijver van *The terrible secret. Suppression of the truth about Hitler's 'final solution'*, ervan, dat het CICR zich er wel degelijk van bewust was een dilemma te hebben aanschouwd, en dat het wellicht niet al hetgeen had ondernomen dat mogelijk was geweest, om in ieder geval te pogen de uitroeiing van alle als minderwaardig bestempelde mensen, met name joden, op zijn minst in een lagere versnelling te krijgen, zelfs als de uiterst moeilijke omstandigheden en de weliswaar ruime maar tevens vaak fragmentarische informatie in aanmerking worden genomen.

For it was also true that keeping silent in these circumstances was tantamount to obetting the 'final solution'.³

Om voor eens en voor altijd een einde aan deze discussie te maken werd de Zwitserse historicus Jean Claude Favez door het CICR in de gelegenheid gesteld de houding van het comité ten tijde van het twaalfjarig duizendjarig rijk te onderzoeken. Het moet worden gezegd dat Favez' in 1988 verschenen *Une mission impossible?* de critici in het gelijk stelde.⁴ Als verklaring wijst hij op de samenstelling van het Rode Kruis-comité, een 'heel select, burgerlijk Geneefs klikje, (...) een stel welwillende, calvinistische amateurs, die zich gemakkelijk lieten manipuleren', met name door de Zwitserse overheid.⁵ Hij vroeg zich af of de uitgangspunten van het Rode Kruis niet eens ter discussie gesteld zouden moeten worden. Politieke neutraliteit was zijns inziens een negentiende-eeuws begrip dat niet meer thuishoorde in een twintigste-eeuwse, internationale, humanitaire organisatie, een organisatie die te maken kreeg met virulent nationalisme, racisme, genocide, met gelijkgeschakelde nationale Rode Kruis-verenigingen in totalitaire landen. Een twintigste eeuw waarin alles politiek was, of men dat nu leuk vond of niet. Neutraliteit tegenover een regime als dat der nationaal-socialisten

International Red Cross and its policy vis-à-vis the jews in the ghettos and concentrationcamps in nazi-occupied Europe', in: *Rescue attempts during the holocaust*, Jeruzalem 1977, p. 71-110, p. 91-92

¹ gec. uit: Walter Laqueur, *The terrible secret. Suppression of the truth about Hitler's 'final solution'*, New York 1983 (5), p. 60

² Shawcross, a.w., p. 48; Voor de naoorlogse rechtvaardigingen en de vraagtekens die daarbij geplaatst kunnen worden, zie ook: Lichtenstein, Angepaßt, p. 71-87, 91, 103-123

³ Laqueur, a.w., p. 60

⁴ Favez, *Mission impossible*, passim, slotconclusie: p. 367-368; Voor een Engelstalige samenvatting van Favez' bevindingen zie: Jean-Claude Favez, 'Red Cross, International', in: *Encyclopedia of the holocaust*, New York 1990, p. 1228-1233

⁵ Mark Blaisse, 'Het slechte geweten van een Geneefs klikje', in: *NRC-handelsblad*, 17-6-1989, boekenbijlage, p. 1, kolom 2, 6; ook: Favez, *Mission impossible*, p. 18, 20, 24

moest wel tot laakbaar handelen leiden.¹ Hoe kon de Rode Kruis-beweging zich nog op politieke, raciale en religieuze neutraliteit beroepen als in haar gelederen verenigingen rondwaarden die uiterst politiek, zeer racistisch en allesbehalve religieus onpartijdig waren? Het dilemma was dat excommunicatie van deze verenigingen een ander uitgangspunt van de beweging zou aantasten: de universaliteit.² Zelfs nadat in de oorlog elk vertrouwen in het humanitaire karakter van het DRK was verdwenen, werd niet het besluit genomen de banden met die vereniging te verbreken. Dit ondanks de woorden van Paul des Gouttes kort voor zijn dood in 1943. Des Gouttes gaf weliswaar toe dat er bij verscheidene nationale verenigingen sprake was van een vergaande band tussen staat en Rode Kruis en dat in oorlogstijd door de incorporatie in de MGD, deze band alleen nog maar sterker werd, maar, dit was geen probleem zolang de Rode Kruis-verenigingen desondanks heer en meester over hun eigen reilen en zeilen bleven. Op het moment echter dat een nationale vereniging elke onafhankelijkheid zou opgeven, zou zij de erkenning van het CICR 'niet meer verdienen en (...) geen deel meer kunnen uitmaken van het internationaal geheel van het Rode Kruis'.³ Ik weet niet wat er voor nodig is om een dergelijk moment aan te laten breken, maar blijkbaar was het tussen 1933 en 1945 nog niet gekomen. Integendeel.

De witboeken hadden volgens Favez essentiële vragen over de holocaust vermeden, zoals: wat wist het CICR; wanneer wist het CICR, en had het meer kunnen en (dus) moeten doen dan het heeft gedaan?⁴ Aan de hand van een veelvoud aan documenten bevestigde hij Laqueurs overtuiging dat het CICR van de *Endlösung* wist. Wellicht beseftte en bevatte het niet de totale omvang van de volkerenmoord - wie zal het dat kwalijk nemen? - maar het was er toch zeker van op de hoogte dat er zich een drama afspeelde dat de mensheid tot op dat moment nog niet had aanschouwd, een drama bovendien dat niet met de woorden 'militaire noodzaak' kon worden goedgepraat.⁵

Het CICR echter was niet overtuigd. In een brief aan Favez schreef voorzitter Corneliu Sommaragu:

Le bilan de ce que le CICR, au niveau de ses organes dirigeants, **a su ou n'a pas su** de la 'Solution finale' ne nous semble pas suffisamment établi, ni celui du moment auquel les différentes informations lui sont parvenues. Le renvoi, à cet égard, à l'ouvrage de Walter Laqueur *The Terrible Secret*, dont vous relevez vous-même le caractère contestable, ne nous paraît pas satisfaisant, ni d'un point de vue strictement scientifique, ni au regard de ce que le CICR, pour sa part, espérait trouver dans votre ouvrage.⁶

Favez, die Laqueurs hoofdlijnen wel degelijk onderschreef 'malgré les erreurs de détail',⁷ was met stomheid geslagen en sprak over de 'ongezonde instelling (...) zichzelf

¹ Favez, a.w., p. 40, 368; Blaisse, a.w., kolom 6; ook: Lichtenstein, a.w., p. 104

² Favez, a.w., p. 41; Meurant, *Über zwei Werke*, p. 260

³ Paul des Gouttes, 'De onafhankelijkheid der nationale Rode Kruis-verenigingen', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 9 (sept. 1943), p. 194-195

⁴ Favez, a.w., p. 9

⁵ a.w., p. 87-106, met name: p. 106; Blaisse, a.w., kolom 7; Riesenberger, *Humanität*, p. 162-163

⁶ Corneliu Sommaragu, 'Le point de vue de CICR', in: Favez, a.w., p. 376-379, p. 377: een Duitse vertaling is te vinden in: Meurant, a.w., p. 275-279, p. 276

⁷ Favez, a.w., p. 78

hoe dan ook over iedere twijfel verheven (te) voelen'.¹ De verdediging echter ging verder. Sommaragu had in Favez' studie graag wat meer aandacht gezien voor de hulp ter plekke door gedelegeerden verleend, zoals bijvoorbeeld André Durand in *De Sarajevo à Hiroshima* heeft gedaan.² Favez had vaker de poorten van de stad Genève moeten verlaten, zowel bij zijn onderzoek als in het daaruit voortgekomen resultaat.³ Bovendien werd Favez' geschiedopvatting geattaqueerd. In de overtuiging dat geschiedschrijving een combinatie dient te zijn van bronnenonderzoek en herinnering⁴ - hetgeen elke geschiedschrijving over een periode van pakweg meer dan zestig jaar geleden onmogelijk maakt - verweet het CICR Favez dat hij zich vrijwel alleen op dode documentatie en niet ook op gesprekken met nog levende leden van het toenmalig comité had gebaseerd. Hierdoor had hij een beeld geschetst waarin het CICR en zijn leden en medewerkers ten tijde van de oorlog, zich nauwelijks herkenden.⁵ Ook hierdoor kon het comité nog steeds niet echt de balans opmaken van hetgeen het wel en niet had geweten.⁶

Tevens kan hier nog worden gewezen op de overtuiging van CICR-lid Jean Pictet dat alleen een 'homme de la Croix-Rouge' een geschiedverhaal over het Rode Kruis kan schrijven.⁷ Het doet hier niet zo ter zake dat dit een absurde mening is, omdat dan ook alleen een nationaal-socialist een geschiedverhaal over het nationaal-socialisme zou kunnen produceren. Wel van belang is dat Favez dacht dat juist omdat hij géén Rode Kruisman was, juist omdat volgens hem het CICR meende dat hij weinig van het Rode Kruis wist, hij werd verzocht het onderzoek te ondernemen betreffende *Le CICR, les déportations et les camps de nazis*, zoals Favez' ondertitel luidt. Hij zou daardoor met distantie, objectief en onbevooroordeeld zijn taak verrichten.⁸ Indien die gedachte juist is, is de kritiek van Jaques Meurant, die in het verlengde ligt van Pictets opmerking en behelst dat Favez' boek niet overtuigt juist vanwege de betoonde distantie, merkwaardig. Meurant had graag een ietsje meer subjectiviteit gezien, subjectiviteit die een historisch werk tot leven brengt, hetgeen zo broodnodig is als het een in alle betekenissen van het woord, levende organisatie tot onderwerp van studie heeft.⁹

Laten we echter de kritiek en de kritiek op de kritiek met elkaar alleen, en bepalen we ons tot een (beknopte) weergave van de stand van kennis. Het spreekt voor zich dat een ieder die meer van dit onderwerp wil weten op zijn minst het boek van Favez ter hand zal moeten nemen.

Het CICR en de tweede wereldoorlog

Het volkenrecht

¹ Blaisse, a.w., kolom 7

² A. Durand, *De Sarajevo à Hiroshima*, p. 481-500

³ Favez, a.w., p. 376-377; Meurant, a.w., p. 276

⁴ Meurant, a.w., p. 254

⁵ Favez, a.w., p. 377; Meurant, a.w., p. 277 (ook: p. 271-272)

⁶ Favez, a.w., p. 377; Meurant, a.w., p. 277

⁷ A. Durand, a.w., voorwoord: Pictet, p. 3-4, p. 3

⁸ Blaisse, a.w., kolom 2

⁹ Meurant, a.w., p. 271-277

Voor een evaluatie van de houding van het CICR gedurende de jaren 1939-1945 is het onontbeerlijk de volkenrechtelijke positie van hen die bescherming behoeften in ogenschouw te nemen. Uit 1921 stamde de regel dat politieke gevangenen als krijgsgevangenen beschouwd en dus behandeld dienden te worden. Deze regel betekende echter een inbreuk op de soevereiniteit der staten en was daardoor moeilijk realiseerbaar, zoals de afwijzende houding van de Sovjet-Unie in 1922 al had bewezen.¹ In Tokio 1934 werd een aanvulling op de krijgsgevangenencodex van 1929 ontworpen,² een aanvulling die kan worden gekenschetst als een stap op weg van de conventie van '29 naar die van '49, toen regels ter bescherming van de burgerbevolking werden opgesteld. De aanvulling behelsde niet alleen een verdere uitwerking van de bescherming der krijgsgevangenen, maar ook de bescherming van burger-geïnterneerden en van burgers van 'vijandelijke nationaliteit'. Deze burgers, niet behorend tot de strijdkrachten en zich bevindend op het grondgebied van een oorlogvoerende natie, zou de status van 'vijandelijk civilist' worden verleend. Dit betekende dat vergeldingsmaatregelen tegen en gijzeling van hen niet toegestaan waren. Bij internering zouden voor hen dezelfde maatregelen gelden als in 1929 voor de krijgsgevangenen waren vastgesteld. Voor 'vijandelijke civilisten' in bezet gebied gold dat zij recht hadden op een menselijke behandeling in geval van gijzelname, dat evacuatie en deportatie waren verboden - tenzij op militaire gronden, zoals bij de bouw van de *Atlantikwall* - en dat zij recht hadden op het ontvangen van hulpgoederen. Duitse tegenstanders van Hitler en statenlozen kwamen evenwel niet voor bescherming in aanmerking en waren aan de willekeur (of geplande terreur) van de machthebbers overgeleverd.³ Al blijft het de vraag of het echt iets uitgemakt zou hebben, deze aanvulling zou beschermende maatregelen voor joden en politieke tegenstanders waarschijnlijk een ietsje eenvoudiger hebben gemaakt, en zeker zou zij hebben bijgedragen tot bescherming van de overige burgers in de bezette gebieden.⁴ Maar, ofschoon in 1934 aanvaard, liepen pogingen in 1939 en 1940 om haar bij de oorlogvoerende landen geratificeerd te krijgen, spaak.⁵ Het CICR zag zich hierbij geconfronteerd met het paradoxale probleem dat de regering van een land een groep mensen de rechten ontzegde die in feite elk onderdaan van dat land toekwamen - de leden van die groep dus de nationaliteit ontnam. Indien echter geprobeerd werd van buiten die groep hulp te verlenen, verbood diezelfde regering dit als inmenging in nationale aangelegenheden. Op dit probleem had het CICR geen antwoord.⁶ De verleiding is dan ook groot om te bevestigen dat het op het moment dat het de grootste test in zijn geschiedenis inging, ondanks enkele ad hoc-afspraken, voor wat betreft de bescherming van burgers juridisch zeer slecht geprepareerd was.⁷

¹ Riesenberger, a.w., p. 156

² Favez, a.w., p. 10, 381-385; Ben-Tov, Facing the holocaust, p. 36; Riesenberger, a.w., p. 150-151; Lichtenstein, a.w., p. 53-54

³ Favez, a.w., p. 201; Meurant, a.w., p. 257; Pictet, Die Entstehung, p. 5

⁴ Riesenberger, a.w., p. 151

⁵ Meurant, a.w., p. 278-279; Favez, a.w., p. 379; Shawcross, a.w., p. 102; A. Durand, a.w., p. 503

⁶ A. Durand, a.w., p. 482

⁷ Meurant, a.w., p. 257-258; Pictet, a.w., p. 6; Ben Tov, a.w., p. 38-39; Riesenberger, a.w., p. 161

Ofschoon dit ook zeker waar is,¹ citeren zowel Favez als de schrijver van een deelstudie over de hulp bij de jodenvervolgung in Hongarije, Arie Ben-Tov, Edmond Boissier, ten tijde van de oorlog ere-lid van het CICR:

Le prestige du Comité n'est point compromis lorsque, ayant fait tout ce qu'il pouvait pour défendre une cause humanitaire, il essuie un échec. C'est l'inaction et la prudence exagérée qui nuisent à son autorité.²

Al had Boissier bij deze uitspraak politieke gevangenen en niet op grond van hun ras vervolgd in gedachte, toch betekende zij dat het CICR het uiterste had moeten proberen om de joden - om ons even op hen te concentreren - bescherming te bieden. Waren ook zij niet immers slachtoffers van de Duitse politiek? Waren ook zij niet in feite krijgsgevangenen te noemen? Immers, evenals krijgsgevangenen werden joden niet op grond van individuele, maar op grond van groepskenmerken gevangen gezet. De weigering joden als civiel-geïnterneerden te beschouwen werd door Eduard Riegner van het Joods Wereld Congres van de opmerking voorzien dat daar wel degelijk rechtsregels voor te vinden waren geweest en dat dus die weigering niets anders was dan een toegeven aan nationaal-socialistische definities.³ Ben-Tov concludeert dan ook dat 'in spite of gaps in the law concerning civilians (...) the CICR should have acted in favour of (the interned and persecuted Jews)',⁴ en ook Favez beargumenteert dat alle rechtsregels en alle Duitse hindernissen de conclusie niet in de weg staan dat er wel degelijk mogelijkheden tot hulpverlening waren geweest.⁵ In 1933 had het CICR zelf een eendere conclusie getrokken, alleen: waren de Duitse joden de verantwoordelijkheid van het Duitse of van het internationale Rode Kruis?

Verhouding met het DRK

Naar aanleiding van het verwijderen der joden uit het ledenbestand van het DRK, wendde een der ex-leden zich tot Genève. Secretaris Sidney H. Brown verwees hem echter terug naar de DRK-instanties en drukte hem op het hart vooral beleefd te zijn tegen de heren van de Duitse dochter en te verklaren dat het inderdaad van groot belang was dat op een bepaald moment in een bepaald gebied een lid van een bepaald volk geen deel van de nationale Rode Kruis-vereniging kon uitmaken.⁶ Onder verwijzing naar de eenheid en universaliteit kwam het CICR niet in verzet tegen het Duitse antisemitisme. Altijd bereid uit angst voor politiek misbruik, openbaar protest af te wijzen met de opmerking dat het Rode Kruis niet protesteert maar helpt,⁷ wees voorzitter Max Huber erop dat het CICR onmogelijk een nationale vereniging richtlijnen kon voorschrijven die tot gevolg zouden hebben dat zij zou vervreemden van

¹ Favez, a.w., p. 29

² a.w., p. 32; Ben-Tov, a.w., p.38; ook: Meurant, a.w., p. 258

³ Favez, a.w., p. 209

⁴ Ben-Tov, a.w., p. 38

⁵ Favez, a.w., p. 177-178

⁶ a.w., p. 41

⁷ a.w., p. 50, 66-67, 70

haar omgeving. En al stelde ook hij vraagtekens bij de wel heel grote verstrengeling van de Duitse vereniging met de Duitse staat,¹ een nationale Rode Kruis-vereniging kon al helemaal niet vijandig komen te staan tegenover de eigen regering, waarvan zij immers voor het volbrengen van haar primaire taak afhankelijk was.² De daarop door het DRK uitgevoerde kampinspecties leidden tot de verrassende conclusie dat de aldaar heersende levensomstandigheden alleszins acceptabel waren.³ Huber argumenteerde dat het wellicht ook zo was dat een aantal gevangenen in de kampen waren opgesloten ter eigen protectie. Zonder de bescherming van het kamp zouden zij wellicht worden gelyncht.⁴

Op de IRK-conferentie te Londen 1938 werd zelfs duidelijk begrip getoond voor de onderschikking van het DRK aan de nationaal-socialistische ideologie. Het werk dat het verzet bleef indrukwekkend. De overeenkomsten op die conferentie gesloten werden zo verwoord dat zij ook voor het DRK en andere verenigingen uit totalitaire landen aanvaardbaar waren. Het primaat van de nationaliteit boven de humaniteit stootte niet op weerstand van enige betekenis.⁵ Kortom: ondanks dat het DRK van een vereniging voor humanitair hulpbetoon via een onderdeel van de MGD verworpen was tot een vereniging voor wie de overwinning van het Derde Rijk en de zogenaamde genezing van het Duitse volk door middel van het doden of steriliseren van *Lebensunwertes Leben* op de eerste plaats was komen te staan, heeft het CICR, zoals Burckhardt het zei, het DRK 'stets die Treue gehalten, eine Treue, die sich vor allem innerhalb des eigentlichen Wirkungsfeldes der Genfer Institution (de hulp aan krijgsgevangenen en het verplegen van gewonde soldaten. LvB) in der Kriegszeit voll und ganz bewährt hat'.⁶

Antisemitisme?

Na afkondiging van de Neurenberger wetten en eendere regelgeving in bezette, geannexeerde of bevriende gebieden, werd de volkenrechtelijke positie der joden als bijzonder complex gekenschetst. Zij werden statenloos, crimineel, gevangenen in eigen land, en dus onbeschermd.⁷ De wetten betekenden dat er een onderscheid gemaakt moest worden tussen hen die om politieke en hen die om racistische motieven in het gunstigste geval vastgehouden werden. Daar wilde het CICR niet aan. Het kende geen onderscheid op grond van ras en daarmee ook geen regels op grond van rascriteria.⁸ Ofschoon het statutair tot het nemen van humanitaire actie gemachtigd en eigenlijk dus verplicht was, ook als die niet expliciet door de bestaande rechtsregels werd

¹ a.w., p. 52

² a.w., p. 37-38; Riesenberger, a.w., p. 159-160

³ Meurant, a.w., 261, Favez, a.w., p. 53; zie voor een in de oorlog uitgevoerde 'inspectie' van Auschwitz: Martin Gilbert, *Auschwitz and the allies*, New York 1981, p. 178-179

⁴ Favez, a.w., p. 51-52

⁵ Metting van Rijn, verslag XVIe IRK-conferentie te Londen 20-24 juni 1938, Summary of the general reports of national Red Cross societies, p. 6; Favez, a.w., p. 71

⁶ Heudtlass, Dunant, voorwoord: Carl J. Burckhardt, p. VII-IX, p. VIII

⁷ Meurant, a.w., p. 258

⁸ Favez, a.w., p. 10

gedekt,¹ deed het precies dat waartegen Boissier had gewaarschuwd. In tegenspraak met een uitspraak uit 1876 dat als tegenstanders van het politiek systeem zonder hulp bleven in een land dat over een Rode Kruis-vereniging beschikte, die vereniging vermaand moest worden; in tegenspraak met Hubers eigen woorden dat het CICR hulp verleende aan àllen die lijden, en in tegenspraak met het streven het in de eerste wereldoorlog ontstane initiatiefrecht tot middelpunt van de Rode Kruis-politiek te maken,² richtte het internationale comité de aandacht op groepen waarvoor het wel de nodige juridische, beschermende wapens in handen had.³ Dit was echter wel in overeenstemming met Hubers in 1933 naar voren gebrachte opvatting dat het CICR alleen van zijn initiatiefrecht gebruik kon maken indien het er zeker van was, te spreken namens de overgrote meerderheid, 'um nicht zu sagen aller nationalen Gesellschaften'.⁴ Hulp aan individuele joden werd - met dank aan de ad hoc-overeenkomsten - alleen dan verleend als zij de nationaliteit hadden van een land dat niet onder Duitse invloed stond (Groot-Brittannië of de Verenigde Staten), of in het kader van een algemene actie tegen gedeporteerden. Zich beroepend op de rechtsregels kwam het CICR niet tot een aparte actie voor hulp aan het joodse volksdeel (of aan de zigeuners, of aan homoseksuelen).⁵ De verklaring medio 1944 dat het CICR 'in der Sache der Juden bei den Deutschen Behörden in keinem Bereich offiziell intervenieren' kon, zal in het licht van deze volkenrechtelijke positie moeten worden gezien.⁶ Zo ook kan de opmerking verklaard worden die Max en Jenny Gans, twee uit Amsterdam gevluchte en in Zwitserland in het huwelijk getreden geliefden, te horen kregen, nadat zij aan de poort van het CICR-gebouw te Genève om hulp hadden gevraagd. Jenny Gans:

Nors klonk het: 'Le Croix Rouge n'est pas pour les Israélites, monsieur'. Het loket werd meteen voor onze neus dichtgegooid. Volkomen verbijsterd keken wij elkaar aan. Na enig overleg besloten wij een aantal minuten te wachten en het nogmaals te proberen. Dit hadden wij allerm minst verwacht. Weer tikte Max tegen het loket. Dat werd nu door iemand anders geopend. Hij bleek al over ons ingelicht te zijn. Max vroeg: 'Het Internationale Rode Kruis is er toch voor iedereen?' Het antwoord luidde: 'Jazeker, dat is ook zo, maar niet voor de Joden. U kunt beter weggaan'.⁷

Het spreekt voor zich dat geen enkele verklaring als excuus kan gelden voor de formalistische, harteloze en hardvochtige opstelling, gespeend van elk medeleven, die uit deze woorden naar voren komt. Dat het echtpaar Gans na de oorlog geen al te positief oordeel over het CICR velde, is hierdoor ook geen verrassing te noemen. Het was een log administratief lichaam, dat zich behalve aan de Zwitserse politiek - 'Er is ons b.v. niets bekend van een openlijk protest tegen het onmenselijke terugsturen en uitleveren van vluchtelingen aan de Zwitserse grens' - strikt hield aan de reglementen 'die met de noodtoestand van 1940-1945 niets te maken hadden'. Gegevens die Gans nodig had voor de door zijn Joodse Coördinatie Commissie opgezette hulpacties,

¹ a.w., p. 121, 201

² a.w., p. 40; Riesenberger, a.w., p. 35, 63, 130

³ Blaisse, a.w., kolom 2

⁴ Riesenberger, a.w., p. 144

⁵ Ben Tov, a.w., p. 39; Favez, p. 28-29, 144, 179, 185, 205-206; Dworzecki, a.w., p. 78

⁶ Heiniger, *Die Schweiz*, p. 161

⁷ Jenny Gans-Premisela, *Vluchtweg*. Aan de bezetter ontsnapt, Baarn 1990, p. 83

werden niet verstrekt. Alleen de wettige regering mocht die gegevens inzien, 'wat natuurlijk niet kon'.¹

Door het bovenstaande is het eveneens niet verwonderlijk dat een sluimerend antisemitisme in de stad van Calvijn en daarmee in het CICR, vaak als een volgende verklaring voor de houding van het internationale comité naar voren wordt gehaald, al kon stichter Dunant dan een niet-joods zionist *avant la lettre* worden genoemd.² Steevast wordt dan gewezen op de bepaling dat Zwitsers met joods klinkende namen, evenals Zwitsers met een donkere huidskleur, geen toegang tot het selecte gezelschap kunnen verkrijgen. Tevens wordt opgemerkt dat de Rode Halve Maan-verenigingen wel officieel zijn erkend, maar de Rode Davidsster nog altijd op goedkeuring wacht.³ Hier moet echter bij gezegd worden dat wat de eerste bepaling betreft (ook) de wereld in zijn geheel blaam treft, die donkere en joodse Zwitsers niet als neutraal blijkt te beschouwen. Wel kan men zich natuurlijk afvragen waar redelijke concessies ophouden en beschamend conformisme begint. Erkenning van de Rode Halve Maan geschiedde in een tijd dat hulp onder het teken van het kruis in islamitische landen niet mogelijk werd geacht. Erkenning van de Rode Davidsster zou in de huidige tijd een politieke daad zijn, en met politiek, dat zal onderhand duidelijk zijn, houdt het Rode Kruis zich niet bezig.⁴ Bovendien was in de conventie van 1929 bepaald dat er niet nog meer tekens zouden worden erkend naast het rode kruis, de rode halve maan en de Perzische rode leeuw. Israël heeft zonder voorbehoud die conventie ondertekend.⁵ In tegenstelling tot Heiner Lichtenstein in diens werk over het Rode Kruis en het Derde Rijk,⁶ concludeert Favez in ieder geval dat bewust antisemitisme geen rol van betekenis

¹ *Rapport van de commissie van onderzoek inzake het verstrekken van pakketten door het Rode Kruis en andere instanties aan Nederlandse politieke gevangenen in het buitenland gedurende de bezettingstijd alsmede inzake het evacueren van Nederlandse gevangenen kort voor en na het einde van de oorlog*, Den Haag 1947 (Verder: Rapport pakkettencommissie), p. 110; ook: p. 115; Gans-Premsele, a.w., p. 121; *Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-45*. Het beleid ten aanzien van Nederlanders die tengevolge van de oorlog hulp van node hadden (deel 6), Den Haag 1952, deel 6b, p. 137, 164; (Voor het getuigenis van Max Gans, waarvan Presser in diens *Ondergang* zei dat het een "onvergetelijk document van menselijk falen" was, [J. Presser, *Ondergang*. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945, Den Haag 1977 (7) (oorspr.: 1965), deel II, p. 132] zie: Rapport pakkettencommissie, p. 106-118, en: Gans-Premsele, a.w., p. 165-180)

² Van der Linden, *Int. peace movement*, p. 918-920; Gruber, *Das RK*, p. 40

³ Zie bv.: Lichtenstein, a.w., p. 102, 149; Tamarah Benima, 'Archief Rode Kruis van belang voor vervolgd', in *Nederlands Israëlitisch Weekblad*. NIW, 29-4-1983, p. 8 (kolom 1-2); Hans Bloemendal, 'Twee keer in de steek gelaten door het Rode Kruis', in: *Vrij Nederland*, 13-12-1986, p. 8; Voor wie geïnteresseerd is in de met deze artikelen en een VPRO-uitzending van 4-5-1986 gestarte controverse tussen Bloemendal en het NRK, zie ook nog: Ageeth Scherphuis, 'De slachtoffers van de deportaties staan nog steeds zorgvuldig geregistreerd', in: *Vrij Nederland*, 4-4-1987, p. 9. Bloemendal wenste zijn papieren terug omdat ten eerste niemand iets te maken had met de daarin vermelde gegevens, en ten tweede omdat een deel van het archief in Duitsland was opgeslagen, volgens hem onder beheer van het DRK. En in Duitsland en bij het Rode Kruis, dat was te veel voor Bloemendal. Het Rode Kruis beargumenteerde dat voor het verstrekken van gegevens over slachtoffers van de oorlog het absoluut noodzakelijk was dat het archief in tact bleef. Bovendien werd het in Duitsland gelegen deel niet beheerd door het DRK, maar door de onafhankelijke International Tracing Service.

⁴ Zie bv.: Blaisse, a.w., kolom 7

⁵ François Bugnion, 'Das Emblem des Roten Kreuzes und des Roten Halbmonds', in: (*Auszüge des*) *Revue internationale de la Croix Rouge*, jrg. 41 (1990), p. 167-179, p. 172-173

⁶ Lichtenstein, a.w., p. 78, 82, 102, 149

heeft gespeeld in de besluitvorming van het CICR als geheel.¹ 'Bewust', en 'als geheel', omdat het iedereen vrij staat het nalaten van verzet tegen antisemitisme ook als antisemitisme te betitelen en omdat het iedereen vrij staat het zijne of hare te denken over uitspraken als de navolgende van vice-voorzitter Carl J. Burckhardt.

En privant les Juifs de travail et de tous moyens d'existence, on les mène à une mort lente. S'il en est qui ont mérité une punition, il n'est en tous cas pas juste de les frapper tous et en aucun cas de faire souffrir des femmes et des enfants.²

Ook Max Gans verwierp antisemitisme als verklaring voor de niet alleen door het CICR, maar door vrijwel alle in Zwitserland verkerende hulpverleners aangenomen houding, zoals bijvoorbeeld de afgevaardigde van het *London Committee of the Netherland Red Cross Society*, J.W.J. baron de Vos van Steenwijk. Diens assistent, jhr. C. Flugi van Aspermont, was een uitzondering op de regel, maar hij lag, aldus Gans, 'volkomen aan banden (...) en (had) te kampen (...) met alle mogelijke kleinzielige plagerijen'.³ Niet dat er van antisemitisme geen sprake was, maar volgens Gans voldeed het niet als verklaring. Daar kwam 'het gebrek aan initiatief, activiteit, begrip, medewerking enz. enz.' niet uit voort 'uitzonderingen daargelaten'. Wellicht had af en toe de angst om voor antisemitie uitgemaakt te worden zelfs wel in het voordeel van de hulpverlening gewerkt. Ook niet-joodse politieke gevangenen waren immers slachtoffer van het gebrek aan actie geworden, een gebrek dat eenvoudigweg het gevolg daarvan was dat de meesten van hen die voor de hulpverlening verantwoordelijk waren, 'laten we het op z'n allerzachtst zeggen: te slap waren'.⁴ Het was, afgezien van de droge feiten, de sfeer die niet had gedeugd. Die werd niet bepaald door de wil tot onbaatzuchtige hulp, maar door egosme, borstklopperij en desinteresse. De moord op miljoenen werd van minder belang geacht dan het bij de hulp vooral niet voorbijgaan aan juridische regels en voor die hulp van hogerhand aangewezen personen en instanties.⁵ Als men daar kwaad over werd, hetgeen Gans naar eigen zeggen en tot zijn grote schande en spijt veel te weinig had gedaan, werd de zaak niet eenvoudiger. 'Londen' was beledigd.⁶

¹ Favez, a.w., p. 369

² a.w., p. 95

³ Rapport pakkettencommissie, p. 115; Gans-Premisela, p. 107

⁴ Rapport pakkettencommissie, p. 109

⁵ a.w., p. 35, 106-108, 120; Ook Feingold treft een dergelijk oordeel. Hij noemde ettelijke redenen, waaronder een niet al te moedig CICR, die tot het echec van de hulp aan de joden leidden. Hij vatte die redenen samen met de zin: "In short if there had been a will to save lives". Henry L. Feingold, *The politics of rescue. The Roosevelt-administration and the holocaust 1938-1945*, New York 1970, p. 307

⁶ Rapport pakkettencommissie, p. 117

De eenheid van de beweging

Met het argument van het antisemitisme komen we op een volgend, reeds kort aangestipt, onderwerp, dat de positie van de Rode Kruis-beweging in de jaren dertig en veertig bemoeilijkte. De opkomst van totalitaire, racistische ideologieën en de vestiging van totalitaire staten met daaraan trouwe, nationale verenigingen. Dit maakte een gewild politieke stellingname vrijwel onmogelijk, omdat het de eenheid van de beweging zonder twijfel zou hebben aangetast. 'Gewild', omdat zeker in dergelijke omstandigheden ook een a-politieke houding niets anders dan zeer politieke gevolgen kan hebben. Dit kwam bijvoorbeeld tot uiting in de rapporten die door het CICR over de concentratiekampen werden uitgebracht, in de tijd dat bezoek werd toegestaan. Dit wil zeggen: tot 1939, en toen pas weer vanaf eind '44, toen naast Theresienstadt ook bijvoorbeeld Auschwitz werd bezocht.¹ Die rapporten waren het gevolg van internationale inspecties die met een beroep op het initiatief-recht waren aangevraagd. De DRK-rapportages begonnen langzaam maar zeker toch op enige argwaan te stuiten, hetgeen niet wil zeggen dat het DRK van deze inspecties werd uitgesloten. De nieuwe rapporten kwamen gedeeltelijk uit eigen onderzoek en gedeeltelijk uit 'onderzoek' van het DRK voort. De wil tot neutraliteit en objectiviteit leidde in 1938 tot de constatering dat naar aanleiding van eerdere rapportages van het CICR, in de kampen verschillende verbeteringen waren aangebracht. Deze rapportages waren overeenkomstig de CICR-politiek niet gepubliceerd, maar aan de Nazi-autoriteiten overhandigd. De door Burckhardt opgestelde rapporten over Esterwegen, Dachau en Lichtenburg, waren zakelijk van toon en Burckhardt liet zich in besloten kring dan ook veel negatiever over de kampen uit.²

De rapporten lieten niet na effect te sorteren, althans in de ogen van het comité. De gedane aanbevelingen ter verbetering werden ogenschijnlijk opgevolgd en de volgens Favez zeer met zichzelf ingenomen Burckhardt schreef een dankbrief aan de *Führer* voor de betoonde gastvrijheid tijdens zijn twee reizen naar de noorderbuur. Een van de opgevolgde aanbevelingen betrof het ontslag van de commandant van het kamp Esterwegen, Hans Loritz. Sterker, aldus Burckhardt, Loritz zat nu zelf in een kamp en wel in Dachau. Dat was ook wel waar, alleen niet als gevangene, maar als de nieuwe commandant.³

Om van nieuwe ontwikkelingen op de hoogte te blijven werd, overeenkomstig het Boissier-memorandum, maar tegen de wil van Huber in,⁴ in 1938 tot een tweede inspectie van Dachau besloten. Ofschoon achteraf gezien ook op Burckhardts verslag drie jaar eerder kritiek geleverd kan worden, laat het stuk van het CICR-lid G. Favre en de arts G. Chessex, welhaast geen andere conclusie over dan dat zij ziende blind en horende doof moeten zijn geweest. Zij zagen een uiterlijke schijn maar konden of wilden niet tot de daarachter liggende, gruwelijke waarheid doordringen. Favez wijst erop dat het voorzichtige taalgebruik dat het Rode Kruis gewoon was te bezigen om de

¹ Lichtenstein, a.w., p. 73, 103

² Favez, a.w., p. 61-62; Riesenberger, a.w., p. 157-158

³ Favez, a.w., p. 61-64

⁴ a.w., p. 67

autoriteiten niet onnodig te bruskeren, een tweede natuur was geworden. Hierdoor drukte het niet meer alleen de waarneming uit, maar beïnvloedde die waarneming ook.¹

La première impression n'est pas défavorable. Partout règne l'ordre, la propreté et même une certaine élégance. A l'intérieur du camp, sur la place principale et dans les rues, des gazons verts bien entretenus et des fleurs. Le sol est partout très ferme et même par le mauvais temps il ne doit pas y avoir de boue. (...) Le menu simple, mais différent pour chaque jour de la semaine, est abondant comme quantité et suffisant comme qualité. (...) Le ton des officiers est correct. (...) Le régime infligé au prisonnier, sévère sans doute, ne saurait être qualifié d'inhumain. Les malades en particulier y sont traités avec bonté, compréhension et compétence.²

Natuurlijk, Dachau was toen nog niet het oord der verschrikking dat het na de *Kristallnacht* en zeker na de inval in Polen zou worden, maar het was toch ook verre van de in feite normale gevangenis die Favre en Chessex schetsten.³ Verwonderlijk is hun rapport niet en niet alleen omdat zij bij hun kampbezoek door twee SS'ers werden begeleid. De opdracht die zij van het internationaal comité hadden meegekregen had geluid te bewijzen dat de publieke opinie over de kampen op geruchten en kwaadsprekerij was gebaseerd.⁴

Ook besloot het CICR, mede aan de hand van positieve rapporten van de Duitse dochter-organisatie, niet te interveniëren ten gunste van beroemde gevangenen als de pacifist en - tijdens zijn gevangenschap - Nobelprijswinnaar Carl von Ossietzky, de theoloog Martin Niemöller en anderen.⁵ Op grond van dit alles concludeerde Favez dat niemand van de rapporten profijt heeft kunnen trekken, met uitzondering van Duitsland zelf, met uitzondering van het nationaal-socialistisch regime.⁶ Het comité wilde het Derde Rijk en diens Rode Kruis-vereniging niet aanklagen, of zag hiertoe geen mogelijkheid, uit angst het lot van de gevangenen te verslechteren, uit angst ook, dat de neutraliteit van het comité in twijfel zou worden getrokken. Favez:

Après avoir cédé aux Bolcheviks dans les années 20, en 1931 à Mussolini, il s'est plié aux conditions de l'Allemagne nazie, y compris lorsque ces conditions aboutissaient à nier l'universalité de la Croix-Rouge, avec par exemple l'exclusion des Israélites de la DRK. Comme les gouvernements d'alors, il ne veut pas se prononcer sur l'antisémitisme du IIIe Reich, puisque cela reviendrait à juger le régime lui-même et à ne plus considérer que l'action en faveur des victimes est la règle suprême

¹ a.w., p. 12-13

² a.w., p. 387-390, ook: p. 68-69

³ Robert Jay Lifton, *Nazi-dokters*. De psychologie van de rassenmoord in het Derde Rijk, Zeist 1987. p. 163-165

⁴ Favez, a.w., p. 68; Een ander berucht bezoek is dat aan Theresienstadt 32-6-1944. zie bv.: Dworzecki, a.w., p. 97-99; Lichtenstein, a.w., p. 145-148; Onlangs bekritiseerde ook de Uruguayaanse schrijver Mauricio Rosencof, aan de hand van eigen ervaringen, de kampbezoeken van het Rode Kruis. De inspecties kwamen neer op het stellen van normale vragen - krijgen de politieke gevangenen medische verzorging? - in abnormale situaties. Het was hetzelfde "als wanneer een gevangene in Auschwitz om een arts gevraagd zou hebben, omdat hij zich niet goed voelde, en daar kwam dan Josef Mengele..." Mauricio Rosencof, 'Diktatuur, democratie, marteling', in: *Oh superman*. Teksten over de democratische heilstaat, Amsterdam 1992, p. 21-27. p. 26

⁵ Favez, a.w., p. 54, 63-64; Heiniger, a.w., p. 161; Riesenberger, a.w., p. 158

⁶ Zie ook: Lichtenstein, a.w., p. 147

du mouvement.¹

Hier kwam nog bij, of vloeide nog uit voort, dat de gedelegeerden die zich niet bij de juridische machteloosheid neerlegden, zich niet tot verpleegactiviteiten wilden beperken, en zich ondanks alles inzetten voor de joden, statenloos of niet statenloos, van hun taak werden ontheven en naar Genève werden teruggeroepen.² Overigens was hun opdracht zich slechts met de nodige discretie met het jodenvraagstuk te bevatten, hetgeen andere gedelegeerden er zelfs toe had gebracht in het geheel niet de in hun gebied levende joden bij te staan.³

Het belang van Zwitserland

Ook echter met de juridische moeilijkheden, het terugvallen of volharden in een pure verpleegzorg, eventueel antisemitische trekken en de wens de Rode Kruis-familie bij elkaar te houden, is de houding van het CICR tegenover de holocaust niet geheel en al verklaard, een houding die overigens in niets verschilt van bijvoorbeeld die der katholieke kerk of die der geallieerden - die bijvoorbeeld beredeneerden dat hulp aan de joden de Duitse oorlogsindustrie zou kunnen stimuleren.⁴ Over hen gaat het hier echter niet. De fouten of de feilen van de een kunnen niet worden vergoelijkt door te wijzen op de fouten en feilen van een ander.⁵ Natuurlijk, die houding heeft hulpverlening door het CICR er zeker niet makkelijker op gemaakt,⁶ maar hierbij zal toch moeten worden opgemerkt dat de geallieerden in eerste instantie uit waren op militaire actie, terwijl het de eerste verantwoordelijkheid van het CICR was de slachtoffers bij te staan.⁷

De vraag is of, ondanks alle uitspraken in die richting, het CICR werkelijk a-politiek zijn werk verrichtte. In ieder geval volgens Favez is zelfs de belangrijkste reden voor het strikt vasthouden aan de neutraliteit de Zwitserse economie, de Zwitserse politiek geweest.⁸ Zwitserland leverde in de oorlog voor miljarden guldens wapens aan het Derde Rijk.⁹ Enkele van de daarvoor noodzakelijk aluminiumfabrieken waren eigendom van Huber.¹⁰ Het hierover handelende grapje was: 'Sechs Tage in der Woche arbeiten die Schweizer für Hitler, am Sonntag beten sie für den Sieg der Alliierten.'¹¹

Favez toonde aan dat het CICR daadwerkelijk door de Zwitserse overheid werd gecontroleerd en echt niet alleen om te verzekeren dat de door het CICR verleende hulp overeen bleef komen met, zoals de Zwitserse historicus Edgar Bonjour het

¹ Favez, a.w., p. 368-369, citaat: p. 369, ook: p. 69; over het CICR en Mussolini, zie: p. 31

² a.w., p. 374; Meurant, a.w., p. 266-267; Heiniger, a.w., p. 162

³ Favez, a.w., p. 374

⁴ a.w., p. 174

⁵ Riesenberger bijvoorbeeld doet dit wel. Riesenberger, a.w., p. 164

⁶ Favez, a.w., p. 519

⁷ a.w., p. 86

⁸ a.w., p. 18, 48-49, 370

⁹ a.w., p. 89, 101

¹⁰ Blaisse, a.w., kolom 3-4

¹¹ Heiniger, a.w., p. 67

uitdrukte, 'dem charitativ-humanistischen Geiste der Schweiz'.¹ Alle onafhankelijkheid, neutraliteit en bij tijd en wijle ook frisse tegenzin ten spijt gedroeg het Geneefse comité zich gedurende de gehele oorlog conform de belangen van de Zwitserse staat, en die belangen waren de Zwitserse werkgelegenheid en, tot medio '44, de Duitse vriendschap.²

Bijzonder goed kwam deze band naar voren in het verre van radicale appel dat eigenlijk oktober 1942 de wereld ingezonden had moeten worden, en dat eindelijk de meermalen van verscheidene zijden geuite wens tot protest had moeten invullen. Al aan het begin van de oorlog had het CICR laten weten uiterst terughoudend te zijn met openbare, kritische opmerkingen. De herinnering aan de storm van verontwaardiging die was opgestoken na het afkeuren van de gifgasoorlog in 1918, toen het Rode Kruis van alle zijden van partijdigheid werd beschuldigd,³ lag nog vers in het geheugen. Met name Huber - die in september 1939 uitvoerig uiteenzette waarom het Rode Kruis niet deelnam aan de strijd ter preventie van oorlog -⁴ wenste alleen de gewonden van het veld te halen en niet ook nog voor scheidsrechter te spelen.⁵ Dit standpunt had ook al een rol gespeeld bij het gebruik van mosterdgas door Italië tijdens de oorlog in Abessinië. Onder verwijzing naar de neutraliteit kon het CICR er niet mee instemmen de hierover verzamelde gegevens aan de Volkenbond ter inzage te geven.⁶

Het 1942-appel kreeg de steun van de overgrote meerderheid van het comité. Een enkeling ging het zelfs niet ver genoeg.⁷ Op een vergadering die Huber, zoals vaker, door ziekte niet kon bijwonen, werd het echter getorpedeerd door de vereende krachten van Burckhardt, staatshoofd Philippe Etter, en erelid en gedelegeerde van de Zwitserse Bondsraad Eduard de Haller. Burckhardt, Haller en Etter beargumenteerden dat het appel een schending van de Rode Kruis-neutraliteit inhield, ofschoon het niets anders behelsde dan een oproep burgers menselijk te behandelen. Zij vreesden dat door aanvaarding Duitsland de krijgsgevangenen-codex van 1929 eenzijdig zou opheffen, hetgeen de wel door het CICR ondernomen activiteiten zou kunnen schaden.

8

(Een jaar later viel het rekest van het Joods Wereld Congres aan Norman Davis, hoofd van de Liga en van het Amerikaanse Rode Kruis, om de nog levende, in Oost-Europese ghetto's verblijvende joden de status van krijgsgevangene te verlenen, eenzelfde lot ten deel. Naast eerder genoemde redenen wees Davis er nog op dat het Rode Kruis alleen aan hulp behoevende individuen hulp bood en niet aan op grond van rascriteria te onderscheiden bevolkingsgroepen.)⁹

Had het CICR het appel wèl moeten uitbrengen? In tegenstelling tot Ben-Tov, Favez

¹ a.w., p. 160

² Blaisse, a.w., kolom 2; Laqueur, a.w., p. 59

³ Riesenberger, a.w., p. 77-79

⁴ Max Huber, 'La Croix-Rouge et la prevention de la guerre' (sept. 1939), in: idem, *La pensée et l'action de la Croix-Rouge*, Genève 1954, p. 129-143, passim

⁵ Favez, a.w., p. 156-158

⁶ Riesenberger, a.w., p. 132-134

⁷ Favez, a.w., p. 156; Laqueur, a.w., p. 62

⁸ Meurant, a.w., p. 269-270; Favez, a.w., p. 156-164, 370; Shawcross, a.w., p. 48; Laqueur, a.w., p. 62-63; Heiniger, a.w., p. 160; Ben-Tov, a.w., p. 387-388; Riesenberger, a.w., p. 164

⁹ Gilbert, a.w., p. 159-160

en Laqueur lijken Sommaragu en Meurant, ofschoon ze het niet expliciet zeggen, met Burckhardt en Etter in te stemmen. Sommaragu vroeg Favez, volgens welke het zwijgen van '42 latere uitingen overschreeuwde,¹ of hij werkelijk dacht dat het appel ook maar iets aan de positie van de joden zou hebben verbeterd. Uit de rest van diens boek meende hij op te kunnen maken dat dat zeer zeker niet het geval zou zijn geweest. Dus waren de eventuele nadelen groter dan de voordelen en dus bleef geheime diplomatie het enig juiste wapen, al was ook dat in de strijd tegen Auschwitz van zeer weinig en wellicht generlei nut.² Volgens Meurant bemoeilijkt de houding der geallieerden een actievare handelwijze, en bovendien had niemand zich een voorstelling kunnen maken van de omvang van de catastrofe die zich aan het afspelen was. Afwijzing van het appel bewees zijns inziens dat het CICR van de *Endlösung* geen weet had, hetgeen dus door Favez, Ben-Tov, Laqueur en ook Lichtenstein wordt bestreden.

Hätte das IKRK geschwiegen, wenn es zu jener Zeit die Ungeheuerlichkeit des Völkermordes erkannt hätte? Wir sind überzeugt, dass es eine andere Haltung eingenommen hätte, wenn es sich damals des Umfangs und der Systematik dieses Völkermordes bewusst gewesen wäre.³

Enigszins in strijd met de opmerkingen van Sommaragu en geheel in strijd met hetgeen het latere CICR-lid en -geschiedschrijver André Durand zegt,⁴ wees Meurant erop dat het appel niet, althans niet in het bijzonder, voor de joden was bedoeld, maar slechts een vrij algemeen verzoek was geweest.⁵ Inderdaad worden de joden nergens in het appel expliciet genoemd, maar als dit betekent dat het dus ook niet voor de joden was bestemd, kan beargumenteerd worden dat dit het CICR-beleid alleen maar kwalijker maakt. Het comité kan niet bestrijden een schat aan informatie over de genocide te hebben ontvangen. Dat daar niet uit werd geconcludeerd - zelfs rekening houdend met propaganda, rekening houdend ook met politieke bedoelingen bij het verstrekken van informatie - dat er in ieder geval iets zeer vreselijks aan de hand was, kan alleen betekenen dat het hele CICR, als zijn rapporteurs in Dachau, ziende blind was. Dit is in overeenstemming met de overtuiging van Favez dat het CICR niet in staat is geweest afzonderlijke berichten in hun samenhang te zien waardoor een interpretatie mogelijk werd.⁶ Niet bepaald een aanbeveling voor een humanitaire organisatie met wereldwijd moreel gezag. Hier komt nog bij dat, als het appel niet speciaal de Duitse behandeling van de joden op het oog had, het niet uitbrengen van het appel al helemaal onbegrijpelijk is. Als het niet op de joden sloeg, waarom zouden ze dan bang zijn voor repercussies van de Duitsers? Het niet uitbrengen van het appel duidt er mijns inziens dan ook eerder op dat het Rode Kruis wèl in plaats van niet op de hoogte van de holocaust was. En wist men het wel, en de vele bewijzen die Favez en Laqueur daarvoor opdissen, waaronder privé-uitlatingen van Burckhardt duiden daar

¹ Favez, a.w., p. 166, ook: p. 370; Dworzecki, a.w., p. 110

² Favez, a.w., p. 378; Meurant, a.w., p. 277-278

³ Meurant, a.w., p. 270-271, citaat: p. 274

⁴ A. Durand, a.w., p. 484. Voor het over het jodenvraagstuk handelende hoofdstuk zie: p. 481-500

⁵ a.w., p. 274

⁶ Favez, a.w., p. 86

onloochenbaar op,¹ dan kan het enkel een gotspe worden genoemd als het CICR met de burgers die humaan behandeld moesten worden niet vooral de joden en andere 'minderwaardige schepsels', op het oog heeft gehad.

Favez is de overtuiging toegedaan dat het CICR de kans op repercussies van Duitse zijde overdreef. In een interview met de Zwitserse radio merkte hij op dat die angst ongegrond was omdat er ook Duitse soldaten in vijandelijke handen waren. Indien Hitler de conventie van 1929 zou annuleren, zouden ook de Duitse krijgsgevangenen niet meer op een humane behandeling hoeven te rekenen.²

Er valt niet aan te ontkomen uit het bovenstaande te concluderen dat het CICR op het laatst eind '42 weet had van de holocaust, en waarschijnlijk zelfs van de op de Wannsee-conferentie uitgewerkte systematische aanpak van de vernietiging, de *Endlösung*.³ Om diverse redenen wenste het zijn stem echter niet te verheffen.

De hulp aan de krijgsgevangenen

Maar, waaraan had het CICR de Vredesnobelprijs van 1944 dan te danken? Wat heeft het CICR dan wél gedaan? Veel, zeer veel, en de toenmalige krijgsgevangenen zullen dit grotendeels beamen.⁴ Volgens Favez is het zelfs niet ondenkbeeldig dat het succes van de pakkettenactie (het verzachten van leed), hulp aan de joden (het pure redden van levens) in de weg heeft gestaan. Die actie slurpte alle energie op, zowel lichamelijk als geestelijk. Zij ook was in overeenstemming met de regels, met het fundament van het Rode Kruis, zoals het toenmalig comité dat zag, hulp te geven aan hen aan wie hulp gegeven kon worden zonder in allerlei principiële kwesties verwickeld te raken.⁵

Tallose malen werden krijgsgevangenenkampen bezocht - waarbij ook informatie over het lot der joden werd verkregen - en humanitaire hulp in de vorm van voedsel en medicijnen verstrekt, al bereikten de pakketten lang niet altijd de bedoelde bestemming. Veel genterneerden bleven van hulp verstoken, simpelweg omdat het Rode Kruis van hun bestaan en/of hun verblijfplaats niets wist.⁶ Bijzonder triest was het lot der Sovjet-krijgsgevangenen, maar dat was deels te wijten aan de ongeïnteresseerde houding van de Sovjet-overheid zelf. Hier kwam nog bij dat de Sovjet-Unie de krijgsgevangenenencodex niet had ondertekend, al was het beroep dat Duitsland hierop deed van elke rechtsgrond verstoken.⁷ Verder kon juridisch alleen een inspectie van een interneringskamp worden aangevraagd. Dit had tot gevolg dat bijvoorbeeld Bergen-Belsen simpelweg *Aufenthaltslager* werd genoemd.⁸

Het CICR, dat tussen 1939 en 1945 van een bedrijfje van een kleine 60 mensen

¹ a.w., p. 96-97, 104; Laqueur, a.w., p. 63-64; ook: Meurant, a.w., p. 263; Walter Laqueur, Richard Breitman, *Breaking the silence*, New York 1986, p. 158-160

² Heiniger, a.w., p. 161

³ Zie ook: Dworzecki, a.w., p. 87-89; Lichtenstein, a.w., p. 55, 57, 73, 93

⁴ Zie bv.: Riesenberger, a.w., p. 168-183

⁵ Favez, a.w., p. 372; ook: Dworzecki, a.w., p. 109

⁶ Favez, a.w., p. 169-177; Riesenberger, a.w., p. 170, 173

⁷ Riesenberger, a.w., p. 171-172; Dworzecki, a.w., p. 79

⁸ Presser, a.w., p. 465

uitgroeide tot een organisatie die aan 2500 personen emplooi bood,¹ verstuurde meer dan 100 miljoen schriftelijke boodschappen rond de gehele wereld en evenals in de eerste wereldoorlog droeg het CICR zorg voor de uitwisseling van binnen afzienbare termijn ongeneeslijk zieke en gewonde soldaten. Tevens bleef ook de noodlijdende burgerbevolking niet van hulp verstoken.² Verder wordt, om weer even op de hulp aan de joden terug te komen, gewezen op de succesvolle acties in het pas laat onder Duits gezag gekomen Hongarije.³ Zonder het succes van die actie teniet te willen doen, valt echter ook bij die actie wel het een en ander op te merken. Volgens Ben-Tov hanteerde het CICR ook in Hongarije aanvankelijk een 'extremely rigid interpretation of the institution's general principles and guidelines'. Er werd pas wat groots verricht toen eind '44 die politiek werd losgelaten - een politiek die bijvoorbeeld tot het onthouden van steun aan en vervolgens tot het terugroepen van de eigen gedelegeerde had geleid - maar toen was het voor velen al te laat. Bovendien was de verandering van politiek niet het gevolg van interne loutering geweest, maar van druk van buitenaf. Die druk was bijvoorbeeld afkomstig van de Zwitserse overheid, die, nadat duidelijk was geworden dat Duitsland de oorlog zou verliezen, haar voorzichtige politiek had laten varen.⁴ Het succes van deze activiteiten mag ook niet het zicht belemmeren op de miljoenen die niet gered werden, zoals in 1946 de American Jewish Conference opmerkte.⁵

Al met al concludeerde Favez dat, aangezien het CICR zijn activiteiten niet alleen op basis van rechtsregels, maar ook op basis van morele autoriteit grondvest, de Rode Kruis-activiteiten ontoereikend waren geweest. Het had in de openbaarheid moeten treden. Juist door aan de geloofwaardigheid vast te houden, die door openbaar protest zou worden geschaad, heeft het internationaal comité aan geloofwaardigheid ingeboet. Het beroep op het volkenrecht geschiedde niet zozeer om de mogelijkheden voor actie te onderzoeken, maar om de eigen inactiviteit te rechtvaardigen.⁶ Het is dan ook een raadsel hoe het hoofdbestuur van het NRK in een in 1960 verschenen brochure over de hulp in de oorlog alleen maar wist te melden dat 'dankzij de neutraliteit van Zwitserland en de autoriteit die het Internationale Comité sedert zijn oprichting door zijn bemiddelingsarbeid heeft verkregen, (...) het bv. tijdens de tweede wereldoorlog effectief (kon) optreden'.⁷ Zelfs rekening houdend met het gegeven dat het natuurlijk niet de informatie had die Favez na jaren studie ter beschikking stond, kan dit alleen verklaard worden door dezelfde mentaliteit die Favez al opmerkte naar aanleiding van de brief van Sommaragu en die waarschijnlijk ook Jean Pictet tot zijn juichende oordeel over de Rode Kruis-hulp bracht bij zijn behandeling van de oorlog in het artikel *Die Entstehung des humanitären Völkerrechts*, een artikel waarin de holocaust eenvoudigweg

¹ Favez, a.w., p. 107

² Laqueur, *The terrible secret*, p. 58; Shawcross, a.w., p. 102; Meurant, a.w., p. 256; Heiniger, a.w., p. 160; A. Durand, a.w., p. 348-414; Willemin, Heacock, a.w., p. 25

³ Zie behalve het boek van Ben-Tov, ook: Favez, a.w., p. 315-364, 372; Riesenberger, a.w., p. 165

⁴ Ben Tov, a.w., p. 99, 111, 388-389; Riesenberger, a.w., p. 165-166; Lichtenstein, a.w., p. 96-101

⁵ Riesenberger, a.w., p. 166-167

⁶ Favez, a.w., p. 374-375

⁷ Hoofdbestuur NRK, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 18

niet wordt genoemd.¹

¹ Pictet, a.w., p. 5-9; In een andere vorm is deze mentaliteit ook aanwezig in het boek van Dieter Riesenberger. De strikte scheiding die hij tussen het (goede) CICR en de (flink bekritiseerde) nationale verenigingen aanbrengt (zie bv. p. 58, 83) is al voor kanttekeningen vatbaar. Hij scheidde echter ook de holocaust van de tweede wereldoorlog, waardoor het - na Lichtenstein, maar vooral Favez onontkoombare - negatieve oordeel over het CICR en de jodenvervolging, ondanks een kritische slotopmerking een positief oordeel over de daden van het CICR in de oorlog, niet in de weg stond.

II Het NRK en de mobilisatieopdracht 1938

De evacuatiegebieden-opdracht wordt aanvaard

Oktober 1933 werd door het legerbestuur en het ministerie van defensie de vraag gesteld of het NRK bereid en in staat was de algehele verpleging van zieken en gewonden in de evacuatiegebieden op zich te nemen.¹ Vanzelfsprekend werd de vraag, die dan ook een hoog retorisch gehalte had, bevestigend beantwoord. De bereidheid was immers al meer dan een decennium eerder uitgesproken en sinds die tijd had aan de voorbereiding gewerkt kunnen worden. Al was dat dan niet het geval geweest,² de vraag of men tot aanvaarding in staat was kon moeilijk negatief beantwoord worden. Naast de verpleging van zieke en gewonde militairen in het evacuatiegebied (in theorie vijftig tot honderd kilometer achter het front) behelsde de taak ook nog de hulp aan de etappendienst van de MGD ten behoeve van de zieke en gewonde militairen bij de afvoerstations, afvoerhavens, gewondentreinen en dergelijke; hulp aan de burgerbevolking 'overal in den lande, waar zulks noodig en mogelijk is', alsmede nevenfuncties als het instellen van het informatiebureau en de gravendienst. Bovendien moest het NRK er rekening mee blijven houden, dat ook in het operatiegebied (nul tot vijftig kilometer achter het front) de MGD de hulp van het Rode Kruis kon inroepen.³

Er werd in 1933 uitgegaan van zo'n 40.000 te verplegen gewonde militairen, waarvoor drie evacuatiegebieden ingericht moesten worden: Zeeland, Holland en Groningen-Friesland-Drenthe. Een evacuatiegebied is dat deel van het land dat, aldus een definitie van Offerhaus, 'volgens het oordeel en op aanwijzing van den Minister van Defensie op voorstel van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, de beste waarborgen geeft voor de veiligheid van de naar dat gebied te vervoeren gewonde en zieke militairen'. Van de drie gebieden zou al naar gelang oorlogsomstandigheden, strategie en tactiek gebruik worden gemaakt.⁴ De gebiedsarts, per definitie een militair, zwaaide in het evacuatiegebied de medische scepter, stond echter zelf onder bevel van de commandant evacuatiegebied en de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht.⁵

Elk der gebieden zou worden verdeeld in enkele centrale hospitalen, met aan het hoofd een door het hoofdbestuur van het NRK benoemd chef-arts. Deze zou worden belast met de algehele leiding over de verpleging van de naar zijn ziekenhuis gedirigeerde gewonde en zieke militairen, onder het rechtstreeks commando van de gebiedsarts. Ieder centraal hospitaal kreeg de beschikking over militair personeel, dat

¹ Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 15; H.K. Offerhaus, 'De organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis, voor de verpleging enz. van gewonden en zieken in het evacuatiegebied', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, januari 1937, p. 1-10, p. 1; idem, in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 11 (1938), p. 129-131, p. 129; Verspijck, Het NRK, p. 121

² Offerhaus, De organisatie, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 2 / Het ziekenhuiswezen, p. 130

³ a.w., Militair geneeskundig tijdschrift, p. 1 / Het ziekenhuiswezen, p. 129-130 (citaat: p. 130)

⁴ Offerhaus, Het NRK en zijn taak, p. 8; *Verslag van het Nederlandsche Roode Kruis omtrent de mobilisatievoorbereiding, de mobilisatie, de oorlogsdagen en de bezetting*, z.p. z.j. (1941) (ongep. man.), p. 8

⁵ Offerhaus, De organisatie, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 3 / Het ziekenhuiswezen, p. 130

bepaalde specifiek met de militaire gewonden samenhangende taken zou verrichten, zoals administratief werk en vordering van levensmiddelen.¹ In geval van oorlog of mobilisatie zouden de chef-artsen een militaire rang krijgen: reserve-dirigerend officier van gezondheid 2e klasse. Zij werden door diverse burgerartsen terzijde gestaan, die eveneens reeds in vreedstijd door het hoofdbestuur van het NRK waren aangewezen en die bij mobilisatie werden benoemd tot reserve-officier van gezondheid 1e klasse. Mocht de chef-arts zich met bepaalde situaties geen raad weten dan werd daarover in vreedstijd door het hoofdbestuur van het NRK en in oorlogstijd door de militair gezaghebber van het betreffende evacuatiegebied beslist.² Om op tijd met de voorbereiding klaar te zijn had de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht bepaald dat de chef-artsen reeds bij het oproepingstelegram vóór-mobilisatie (het zogenaamde telegram-B) in werkelijke dienst zouden treden.³

De inrichting der evacuatie-gebieden

De inrichting van het evacuatiegebied hield in het ontslag van de burgerpatiënten, de uitbreiding van de grootte der ziekenhuizen en de inrichting van de hulpziekenhuizen, waarvoor in principe elk gebouw gebruikt kon worden dat niet reeds een specifiek militaire taak had.⁴ Zij vond plaats onder leiding van de hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen op bevel van de opperbevelhebber van de land- en zeemacht. Ook het in werking stellen van het gebied geschiedde na een order van de opperbevelhebber aan de gebiedscommandant, die op zijn beurt weer de meerdere van de gebiedsarts was. De leiding over het evacuatiegebied zou daarop uit handen van de hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen worden genomen en in handen van de gebiedsarts worden gelegd.⁵ De gigantische taak en de hiërarchische structuur maakten voortdurend overleg tussen de gebiedsarts, de chef-arts, het NRK en de militaire autoriteiten noodzakelijk. Hiervoor waren militaire commissarissen aangewezen. Dat dit voortdurend overleg tot misverstand en wrevel zou leiden achtte Offerhaus onwaarschijnlijk, 'vooral niet omdat de geheele organisatie in overleg met den hoogste militaire autoriteiten is tot stand gekomen'.⁶

Als eerste werd begonnen met de voorbereiding van het evacuatiegebied-Holland, dat dan als voorbeeld voor de overige twee kon dienen. Het werd onderverdeeld in diverse centrale hospitalen, te weten Amsterdam, Haarlem, Den Haag-Leiden en Rotterdam. Bij elk centraal hospitaal waren diverse ziekenhuizen ondergebracht. Zo omvatte Amsterdam 22 ziekenhuizen, nog afgezien van de in te richten hulpziekenhuizen, in de plaatsen Amsterdam, Purmerend, Hoorn, Lutjebroek en

¹ a.w., Militair geneeskundig tijdschrift, p. 9 / Het ziekenhuiswezen, p. 131

² Mobilisatievoorschrift voor de vereeniging het Nederlandsche Roode Kruis, (ongep. man.) Den Haag 1938; Offerhaus, De organisatie, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 3 / Het ziekenhuiswezen, p. 130; Verslag van het NRK omtrent, p. 8

³ Verslag van het NRK omtrent, p. 10

⁴ Mobilisatievoorschrift, bijlage 4, p. 4-5

⁵ a.w., p. 11

⁶ Offerhaus, De organisatie, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 3-4 / Het ziekenhuiswezen, p. 130

Enkhuizen.¹ Om de 40.000 gewonden op te kunnen vangen moesten in de evacuatiegebieden bij mobilisatie-aanvang 30.000 bedden gereed staan. Verdere uitbreiding van het aantal plaatsen moest door ontslag van burgerpatinten worden verkregen. De ziekenhuiscapaciteit zou daarvoor uiterlijk bij aanvang van de vijandelijkheden met 25% moeten worden uitgebreid, waarvan tenminste 2/3 ter beschikking van het leger moest worden gesteld. Dit kan, zoals Beelaerts van Blokland deed, natuurlijk ook positief worden geformuleerd, door te zeggen dat 'voor zover mogelijk 1/3 van het totale aantal (bedden) beschikbaar (zou) worden gehouden voor burgerpatinten'.² Ook kunnen de gevolgen van de moderne oorlog worden gebagatelliseerd, waarna kan worden betoogd dat de soep niet zo heet gegeten als geschonken zal worden. Zo schreef I.H.J. Vos:

Wanneer een moderne oorlog uitbreekt, met de gebruikelijke luchtbombardementen op bevolkingscentra, zal er natuurlijk meer ruimte voor de getroffen burgers beschikbaar worden gesteld. Maar over het algemeen zal een groot aantal dezer gewonden en gaszieken weer spoedig naar huis kunnen gaan, waardoor de ruimte weer verdeeld kan worden als hiervóór uiteengezet.³

Ook dergelijke formuleringen kunnen echter niet verhullen dat er sprake was van 'tenminste 2/3' en 'voor zover mogelijk 1/3'. In geval van nood zouden zelfs alle bedden beschikbaar gesteld moeten worden aan militaire patiënten. Mocht een ziekenhuisbestuur hiertoe niet bereid zijn, dan zou het gebouw worden gevorderd.⁴

Een voorbeeld. Het centraal hospitaal-Amsterdam had in vreedetijd een capaciteit van iets meer dan 4800 bedden. Na uitbreiding werd deze 6500 bedden. Daarvan waren er 4047 bestemd voor militair gebruik, hetgeen, bij volledige bezetting, betekende dat drie van de vijf burgerpatiënten het ziekenhuis dienden te verlaten.⁵ Met de uitbreiding van de ziekenhuizen werd overigens niet tot 10 mei 1940 gewacht. Reeds op de dag dat Duitsland Polen invaseerde, werd de opdracht tot uitbreiding over te gaan verstrekt.⁶

Dat het legerbestuur niet op een korte strijd had gerekend blijkt uit de bepaling dat 1/3 van het aantal voor militair gebruik bestemde ligplaatsen gelijk gereed moest zijn, 1/3 binnen twee weken en het laatste deel na vier weken.⁷ Offerhaus, die in 1939 de militaire rang zou krijgen waar hijzelf op had aangedrongen,⁸ sloeg dan ook medio

¹ Verslag van het NRK omtrent, p. 14; Offerhaus, *De organisatie*, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 2 / Het ziekenhuiswezen, p. 130

² Beelaerts van Blokland, *Enkele hoofdpunten*, p. 17

³ Vos, *Rondom het NRK*, p. 64

⁴ Algemeen hoofdkwartier, dossier 253 (map: taak NRK), *Regeling van de taak der vereniging "Het Nederlandsche Rode Kruis"*, goedgek. door de min. van def. 12-3-1936, Bijlage 1: 'handleiding voor den chef van een centraal-hospitaal van het NRK in het evacuatiegebied', p. 4; Verslag van het NRK omtrent, p. 8-9, 14; ook: Offerhaus, *De organisatie*, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 4 / Het ziekenhuiswezen, p. 130-131; *Verslag van het Nederlandsche Rode Kruis gedurende de periode augustus 1939 - december 1940*, z.p. z.j., p. 8-9

⁵ Verslag van het NRK omtrent, p. 14

⁶ Het NRK in WO II, p. 84

⁷ Algemeen hoofdkwartier, dossier 253, a.w., p. 5; Offerhaus, *De organisatie*, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 6 / Het ziekenhuiswezen, p. 131; Verslag van het NRK omtrent, p. 9

⁸ Ministerie van oorlog/defensie, 12-4-1939, II, X-120, p. 5

1936 de spijker op zijn kop toen hij de slotzin noteerde van zijn artikel *De organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis voor de verpleging enz. van gewonden en zieken in het evacuatiegebied*:

Theoretisch is vrijwel alles in orde, doch mocht ooit de werkelijkheid komen, dan zal helaas wel blijken, dat theorie en praktijk elkander nooit geheel dekken.¹

De waarheid van deze opmerking zou hij bevestigd zien in de gebeurtenissen te Rotterdam.²

Van Lieburg schreef het opmerkelijk te vinden dat de voorrang aan militaire slachtoffers weinig tot geen principiële discussies had opgeleverd. In Groot-Brittannië, waar zich een eendere situatie afspeelde en waar de ziekenhuizen zelfs meer bedden vrijmaakten dan voorgeschreven, werden de burgerzieken het slachtoffer van de bevoorrechte positie van de oorlogsgewonden. Reeds in januari 1940 had de hospitaal-aalmoezenier C. Morris hierover gezegd:

Surely never before has a nation inflicted such untold suffering on itself as a precaution against potential suffering. (...) Why should it have been considered less disastrous for anyone to die untreated of cancer, appendicitis or pneumonia than as a result of a bomb?³

Behalve dat een arts als Meursing zeer zeker zijn stem zal hebben verheven en behalve dat een groot aantal artsen simpelweg met deze voorkeursbehandeling instemde, zal de verklaring mijns inziens in de bepalingen van de Geneefse conventie gezocht moeten worden. Alleen militaire ziekenhuizen of deels civiele, deels militaire ziekenhuizen onder militair bewind, waren gerechtigd een bescherming biedend rood kruis aan te brengen.⁴ In de in de jaren dertig regelmatig vergaderende Commissie van de Generale Staf inzake Herziening van de Geneefse Conventie, werd steeds weer het standpunt naar voren gebracht dat het ongewenst was de conventie zodanig te veranderen dat ook de burgerziekenhuizen beschermd, en de mogelijkheden voor hulp aan burgerslachtoffers verruimd zouden worden. Bescherming der ziekenhuizen was, in ieder geval in Nederland, ook onnodig, omdat het grootste deel toch, al dan niet na vordering, bestemd zou worden voor verpleging van militaire slachtoffers, waarmee automatisch bescherming verkregen zou worden. Hulp aan de burgerbevolking - die zoveel mogelijk buiten de oorlog gehouden moest worden, desnoods door evacuatie

¹ Offerhaus, *De organisatie*, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 10 / *Het ziekenhuiswezen*, p. 131

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175, Offerhaus aan centr. hosp. Rotterdam, 7-8-1940

³ gec. uit: H. Huizenga, 'Het ziekenhuiswezen in oorlogstijd', in: *Symposia gewijd aan de vraagstukken betreffende de bescherming bevolking en gezondheidszorg in tijden van oorlog en in geval van grote rampen*, 22-5-1954, z.p. z.j. (Den Haag 1954), 27-43, p. 31-32, citaat: p. 32; ook: M.J. van Lieburg, *De burger-geneeskundige dienst in mobilisatie- en bezettingstijd*, in: TGGNWT, jrg. 14 (1991), nr. 4, p. 177-192, p. 179 (incl. noot 8); idem, 'The civil medical service in the Netherlands during World War II', in: *Stress. Medical and legal analysis of late effects of World War II suffering in the Netherlands*, Leiden 1988, p. 15-40, p. 23

⁴ H. Beelaerts van Blokland, 'De aanduiding van burgerziekenhuizen in oorlogstijd', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 4 (april 1943), p. 76-77; idem, in: idem, *Dr. Antonius Mathijssen 1805-1878*, Den Haag 1946, p. 12-16; P.H. van Roojen, 'Verhouding van de militair geneeskundige autoriteiten tot de ziekenhuizen die militaire patiënten opnemen', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 12 (1939), p. 569-570

naar 'het achterland van de oorlogvoerende partij, die op dat oogenblik haar woonstreek bezet' -¹ was natuurlijk gewenst, maar alleen 'waar zulks noodig en mogelijk is', of: 'voor zoover de militaire omstandigheden zulks mogelijk maken'. Dit standpunt werd door het NRK overgenomen, dat zich echter wel bereid verklaarde personele en materiële steun te verlenen bij het verplegen en vervoeren van burgerslachtoffers in geval van een lucht- en/of chemische aanval. De commissie adviseerde de minister van defensie dan ook de Nederlandse delegatie op de conferentie te Londen 1938 tegen wijziging van de Geneefse conventie te stemmen.²

Het zal echter duidelijk zijn dat de MGD en het NRK niet de enige instanties waren die een beroep op de ziekenhuizen deden ter verkrijging van voldoende verpleegruimte. Naast de Luchtbeschermingsdienst is de Commissie Burgerbevolking te noemen, die onder binnenlandse zaken ressorteerde, en waarvan van de acht leden er één door het NRK was aangewezen. De commissie kende twee afdelingen. Het binnen het departement werkende Bureau Afvoer Burgerbevolking (BAB) en de provinciaal opgezette Commissarissen Afvoer Burgerbevolking (CAB). Zij allen hadden zo hun eigen wensen en oplossingen voor het met zekerheid te ontstane beddentekort. Door deze versnippering van instanties en belangen werd in geval van nood een grote mate van desorganisatie verwacht. De Staatsmobilisatieraad stelde daarom in 1937 een geneeskundige commissie in, die moest onderzoeken hoe zulks was te voorkomen. Zij slaagde daarin niet. Alleen pure improvisatie en de korte duur van de oorlogshandelingen konden de gevolgen verhullen van het absoluut gebrek aan coördinatie tussen de verscheidene hulpverleningsinstanties en het absoluut gebrek aan bedden, een gebrek dat direct op het primaat aan militaire slachtoffers is terug te voeren. Van de voor hen bestemde matrassen bleef het overgrote deel onbeslagen.³

Tijdens de oorlog stelde Vleer een simpele oplossing voor, voor de door versnippering en concurrentie gekenmerkte hulpverlening aan burgerslachtoffers. Ook die hulp zou onder leiding van het NRK moeten worden uitgevoerd, dat natuurlijk op zijn beurt weer de verantwoordelijke autoriteiten gehoorzaamde, zoals het het 'uitsluitend dienende' Rode Kruis betaamde.⁴ Origineel was dit idee niet. In verband met de beschermende werking van het rode kruis-teken had de inspecteur van de Luchtbeschermingsdienst een eender plan al enkele jaren voor de oorlog voor het voetlicht gebracht.⁵ Inderdaad leidde dit ertoe dat, zonder dat aan hun taak iets veranderde, de

¹ Metting van Rijn, Algemeene richtlijnen betreffende het standpunt der Nederlandsche regeering, p. 4

² a.w., p. 3; idem, Standpunt der commissie, ingesteld bij schrijven van de min. van def. 2-7-37 t.a.v. de interpretatie, wijziging en uitbreiding van de conventie van Genève 1929; idem, Verslag van de bespreking op 23-9-1937 betreffende de 328e circulaire van het CICR, p. 1; idem, Roode Kruis-commissie, verg. 21-3-1938; *Eindrapport der commissie ingesteld ter bestudeering van de 328e Roode Kruis circulaire met het oog op de 16e Roode Kruis conferentie te Londen*. Brief aan de min. van def., 7-5-1938 (NRK-bibl. nr. 3104), p. 5; Algemeen hoofdkwartier, dossier 253: taak NRK, Regeling van de taak der vereeniging "Het Nederlandsche Roode Kruis"; Historisch archief NRK, ordner 2: helpsters, A.O.H. Tellegen, 31-1-1940; Bakker, Het NRK, p. 822

³ Jaarverslag van het hoofdbestuur NRK, 1937, p. 25; Van Lieburg, De burger-geneeskundige dienst, p. 179-180; idem, The civil medical service, p. 22-23

⁴ Vleer, De taak van het RK, p. 25

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 6-5-1938, p. 7

GG en GD zich bij de nationale Rode Kruis-vereniging aansloten.¹ Gezien de geschiedenis van het NRK, waarin belangstelling voor het lot van de gewonde soldaat veelal hand in hand was gegaan met desinteresse voor de gewonde burgers, is het onaannemelijk dat de civiel-medische instanties in 1942 veel enthousiasme voor Vleers plan op konden brengen.

In het najaar van 1939 besloot de regering dat het NRK niet alleen inhoudelijk, maar ook daadwerkelijk zou meewerken aan de Commissie Burgerbevolking, oftewel: aan de evacuatie van burgers uit de te inunderen gebieden naar het evacuatiegebied-Holland, dat eerst enkel en alleen voor de verzorging van zieke en gewonde militairen was bestemd. Dit besluit viel bij het NRK in troebel water. Hierdoor zou het immers onmogelijk worden de bevelen tot ontruiming der ziekenhuizen verantwoord uit te voeren, dat wil zeggen: op een zodanige wijze dat de civiele zieken indien mogelijk naar huis, maar anders naar rust- of verpleeghuizen vervoerd konden worden. Bovendien zouden de geëvacueerde burgers aanspraak maken op allerlei artikelen als bedden, matrassen en dekens, die dan niet meer aan het leger ten goede konden komen. Inderdaad werd in het voorjaar van 1940 op een hoeveelheid van dergelijke artikelen ten behoeve van de burgerbevolking beslag gelegd. Als gigantische pleister op de wonden verstrekten het ministerie van financiën echter een subsidie van /750.000,-²

Er namen diverse instanties op volksgezondheidsgebied aan de Commissie Burgerbevolking deel. De samenwerking tussen hen verliep verre van soepel, maar directeur C. Banning - die in de oorlog ambtshalve van het NRK-bestuur deel zou gaan uitmaken - was toch vooral het doen en laten van het NRK een doorn in het oog geweest. Het NRK zou, zo schreef hij kort na de oorlog, 'dienen te bedenken, dat er niet alleen voor zieke, gewonde en herstellende soldaten zou moeten worden gezorgd'.³ Banning snapte de houding van het NRK ook niet. Een goede verzorging van de burgerbevolking kwam toch óók het moreel van de soldaten ten goede?⁴

Terug echter naar de evacuatiegebieden-opdracht. Het is duidelijk dat daarbij het militair element het humanitaire verdrong en het blijft dan ook volkomen duister wat de gretig en vaak letterlijk uit de door de minister van defensie in maart 1936 goedgekeurde *Regeling van de taak der vereniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'* citerende Offerhaus heeft bedoeld met de desondanks (of juist daarom?) cursief gedrukte zinsnede: 'De ziekenhuizen blijven in oorlogstijd volkomen zelfstandig'. Er kan hooguit van een zelfstandigheid van administratie sprake zijn, maar dat kan toch niet anders dan een zeer beperkte zelfstandigheid worden genoemd.⁵ Vleer zag de logica van de humanitaire onderschikking wel in. De hulpverlening tijdens een oorlog in eigen land vereiste een zeer grondige voorbereiding, die niet alleen rekening hield met de humanitaire, doch evenzeer met de militaire belangen.

¹ a.w., inv. nr. 175, 12-8-1928; idem, vergadering Luchtbescherming, 12-11-1938 (171-39)

² Verslag van het NRK gedurende, p. 18-19; Verslag van het NRK omtrent, p. 18-19

³ C. Banning, 'De volksgezondheid', in: *Onderdrukking en verzet*, deel II, Arnhem 1947-1954, p. 331-346, p. 331

⁴ a.w., p. 332

⁵ Offerhaus, *De organisatie*, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 7 / *Het ziekenhuiswezen*, p. 131; Algemeen hoofdkwartier, dossier 253, a.w., p. 4

Immers een goede verzorging van de gewonden en zieken is ook voor de strijdvaardigheid van de troep een eerste vereischte en waar in een oorlog de militaire belangen nu eenmaal het zwaarst wegen, zal ook het Rode Kruis in de eerste plaats deze hebben te dienen.¹

Het mobilisatievoorschrift

Het bovenstaande werd samengebracht in het geheime, in 1938 verschenen *Mobilisatievoorschrift voor de vereniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'*, opgesteld door de hoofdbestuurleden Offerhaus, hoofdcommissaris Van Munnekrede en kolonel N.T. Carstens, de later in Duitse krijgsgevangenschap overleden vertegenwoordiger van de generale staf.² J. Heusdens, de anonieme schrijver van het ongepubliceerde *Het Nederlandsche Roode Kruis in de tweede wereldoorlog*, voorzitter van het bestuur van het eind van de oorlog tot 1 januari 1946 en later burgemeester van Vlaardingingen, nam in bovenstaand werk de woorden op dat een buitenstaander wellicht geneigd was 'het Roode Kruis en het militair apparaat te vereenzelvigen'. Te zamen met de daaropvolgende zin - 'Zooals uit het vorenstaande blijkt is deze gedachtenassociatie niet zonder grond' -³ hadden het de slotwoorden van het mobilisatievoorschrift kunnen zijn. Het uitvoerend Rode Kruis-personeel (transportcolonnes, verpleeghulpen) werd expliciet tot aanvulling en versterking van de MGD gepromoveerd dan wel gedegradieerd en Rode Kruis-hulp bij mobilisatie werd verplicht verklaard. Rode Kruis-dienst was werkelijke dienst. Heusdens stelde dan ook dat het nationale Rode Kruis een verlengstuk van de MGD was geworden.⁴

Om aan het voorschrift te kunnen voldoen moest ten eerste de financiële positie worden versterkt. Het mobilisatiefonds werd gespekt door middel van de verkoop van Rode Kruis-postzegels. De begroting van de rijkssubsidie werd tot /17.500,- opgetrokken en kwam daar in de praktijk in 1938 en 1939 zelfs nog met respectievelijk /1250,- en /8000,- boven uit.⁵ Tevens moest het vrijwillig karakter van Rode Kruis-dienst weer eens op de helling, hetgeen bij de steeds verdergaande militarisering uiteindelijk ook onoverkomelijk zou zijn. Bij de talloze besprekingen die hierover met het ministerie van defensie werden gevoerd werd het hoofdbestuur voornamelijk vertegenwoordigd door de generaals Van Munnekrede en Bakker.⁶ Waren, overeenkomstig de bepalingen in het werk *Oorlogsorganisatiën 1933*, oorspronkelijk alleen de leden van de mobiele colonnes voorbestemd om na afkondiging van de mobilisatie in werkelijke dienst te geraken,⁷ nu werden ook de leden van de plaatselijke colonnes onderdeel van de

¹ Vleer, De taak van het NRK, p. 18

² Mobilisatievoorschrift, passim, met name: hfdst. V (de inrichting van de evacuatiegebieden), bijlage IV (algemeene beginselen voor de inrichting van een evacuatiegebied en handleiding voor den chef-arts van een centraal-hospitaal), bijlage 9 (aan het bestuur en de directie van de ziekenhuizen); Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 16; Het NRK in WO II, p. 52; Verslag van het NRK aug. 1939-dec. 1940, p. 7

³ Het NRK in WO II, p. 47

⁴ Het mobilisatievoorschrift, hfdst II, p. 5, bijlage III-1, p. 1-3, bijlage III-6, p. 1; Het NRK in WO II, p. 36

⁵ Hand., 10-6-1938, p. 89; Hand., 7-7-1939, p. 108

⁶ Ministerie van oorlog/defensie, 21-3-1939, II, X-130 (nota van de min. van def.)

⁷ a.w., 13-2-1936, I, 181 (Verlof- en salarisregeling van overheidspersoneel met vrijwillige verbintenis bij het

geneeskundige troepen. Alhoewel: minister van defensie A.Q.H. Dijkhoorn liet april 1939 het NRK weten het weliswaar spijtig te vinden voor het idealistisch karakter van de Rode Kruis-hulp dat de vrijwilligheid diende te verdwijnen, maar het was toch echt niet meer mogelijk daaraan vast te houden. Hij achtte het zelfs gewenst dat er een beroep 'op den steun van de vrijwilligers van het Roode Kruis' gedaan kon worden 'onafhankelijk van de plaats waar deze vrijwilligers woonachtig zijn'. Zijns inziens zou dus het plaatselijk karakter 'aan de transportcolonnes moeten worden ontnomen'. Niemand zou meer mogen weigeren Rode Kruiswerk te verrichten buiten de eigen woonplaats.¹

De stemmen die een snelle invoering van de burgerlijke dienstplicht bepleitten werden steeds veelvuldiger gehoord. Het personeelsbestand schoot eenvoudigweg tekort om het NRK Neerlands hoop in bange dagen te doen zijn. En ofschoon ook het NRK-hoofdbestuur niet naliet te verzekeren hoe zonde dit was voor het idealisme van de medewerkers, het stemde volop met de minister in dat sancties bij het niet nakomen van de vrijwillig aangegane verbintenis onvermijdelijk waren. Bovendien kon het toch niet meer ontkend worden dat met de wet op de burgerlijke dienstplicht en het in werkelijke dienst treden van de colonnisten heikele zaken als salariring en verzekering automatisch zouden zijn geregeld. Zo bezien was het verlies van de vrijwilligheid niet eens een noodzakelijk kwaad, maar zelfs een zegen.²

Uit dit relaas mag niet de conclusie worden getrokken dat de militarisering, het opzichschuiven van de vrijwilligheid, het overwegen van sancties, het NRK werden opgelegd door het ministerie van defensie en het legerbestuur. Het hoofdbestuur van het NRK stemde niet alleen achteraf met de directieven in en volgde hen niet alleen gehoorzaam op, bij tijd en wijle bereidde het de aanval op de vrijwilligheid zelf voor en betoonde het zich roomser dan de paus. Een tijdens een audintie in februari 1939 - dus twee maanden vóór Dijkhoorns brief - aan de minister van defensie aangeboden aide-mémoire, getuigt hiervan.

(Het zal nodig zijn) wettelijke bepalingen in het leven te roepen om het personeel, dat zich in vreedstijd vrijwillig heeft aangemeld voor het werk bij het Roode Kruis te dwingen zich aan hunne verbintenissen te houden. (Opmerking in de kantlijn: 'niet nodig'. LvB) (...) Het Dagelijksch Bestuur, althans zijn uitvoerende organen in tijd van oorlog, ware te beschouwen als opgenomen in de organisatie van de Militaire Geneeskundige Dienst.³

Tijdens een vergadering van de commissie tot reorganisatie van het NRK in april 1939, een vergadering die werd bijgewoond door kapitein Van Rhijn, als afgevaardigde van het ministerie van defensie, beklagde Offerhaus zich erover dat al de ideeën die hij nu al jarenlang op schrift aan het zetten was, inkt op papier zouden blijven indien hij niet over dwangmaatregelen de beschikking kreeg. Dwang was noodzakelijk omdat aan de

Roode Kruis); idem, 10-11-1933, H-167 (mobilisatievoorbereiding personeel van het NRK)

¹ a.w., 14-4-1939, II, X-130 (reorg. NRK. Min. van def. aan hoofdbestuur), p. 1-2; ook: Historisch archief NRK, ordner 4, reorganisatie NRK

² Ministerie van oorlog/defensie, 15-4-1939, II, V-148 (hoofdbestuur aan min. van def.), p. 1; 'De slag van Solferino (24 juni), het Roode Kruis en de arts in oorlogstijd', in: *De samaritaan*, 1939, p. 259-263, p. 262; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 10-3-1939, p. 4-5

³ Ministerie van oorlog/defensie, 6-2-1939, II, X-130

ene kant het NRK te klein was om de plannen op louter vrijwillige basis uit te kunnen voeren, maar van de andere kant ook weer te groot om zonder dwang een soepele organisatie te vormen. Inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht en dus tweede ondervoorzitter N.A.A. van de Roemer merkte nog op dat de MGD de taak van het NRK maar weer moest terugnemen indien het NRK 'niet krijgt wat het vraagt'.

De zaak is zoo: het Roode Kruis is van oordeel dat het niet berekend is voor z'n taak, uit de boezem van de vereeniging zelf zijn plannen opgekomen om dit te verbeteren en nu wordt verwacht van den Minister dat hij met raad en daad zal bijstaan om op deze weg voort te kunnen gaan.¹

Namens de minister antwoordde Van Rhijn dat de vrijwilligheid van het NRK 'natuurlijk op vreedstijd en niet op oorlogstijd' betrekking had. De wet op de burgerlijke dienstplicht kon als het moest binnen 48 uur in werking worden gesteld. Van Rhijn zou bij de minister een snelle invoering bepleiten. Zij gold voor 'alle burgers, niet militaire en geen gehuwde vrouw zijnde tusschen 17 en 65 jaar, dus het Roode Kruis personeel valt er onder'. Deze wet zou niet alleen het Rode Kruis-personeel verplichten datgene uit te voeren waarvoor het zich vrijwillig had aangemeld, maar ook het aantal aanmeldingen laten stijgen, omdat men dan niet meer verplicht kon worden in een munitie-fabriek te werken.² Dit werd blijkbaar door het ministerie van minder belang geacht dan dienst bij het NRK.

Op de algemene vergadering van medio 1939 verdedigde secretaris-generaal Donker Curtius de dwangmaatregelen met verve.

De schaduwen van het wereldgebeuren waaronder de wereld gebukt gaat, hebben het Nederlandsche Roode Kruis genoopt zich rekenschap te geven van zijn paraatheid. Deze schouw heeft de noodzakelijkheid uitgewezen, om plaatselijk en persoonlijk inzicht dienstbaar te maken aan de eischen welke de vrijwillig aanvaarde taak stelt. Zelfs een geniale improvisatie redt geen duizenden levens, en wie zegt organisatie en voorbereiding zegt eensgezindheid en zelftucht. Aldus geestelijk en moreel voorbereid, zal het Nederlandsche Roode Kruis achter de Zonen van het Vaderland staan, mochten - hetgeen God verhoede - zij geroepen worden den vaderlandschen bodem en de daaraan onafscheidelijk verbonden geestelijke goederen zonder welke het leven waarde noch waardigheid heeft te verdedigen.³

Alle door het bestuur voorgestelde maatregelen werden aanvaard.⁴

Niet alleen de ambulante zorg kreeg een verplicht karakter. Het Rode Kruis-artsenteam had al vijf jaar eerder de vrijwilligheid vaarwel moeten zeggen. Inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht, S.W. van Praag, had in 1934 bepaald dat voor de functie van Rode Kruis-arts alleen reserve-officieren van gezondheid in aanmerking kwamen. Alleen zo was het leger in tijd van oorlog van een voldoende aantal geneeskundigen verzekerd en alleen zo kon in vreedstijd de oorlogstaak worden voorbereid. Reserve-militair-geneeskundigen waren immers geen vrijwilligers. Zij waren verplicht in tijd van mobilisatie of oorlog de wapenrok met Rode Kruis-band uit

¹ a.w., 12-4-1939, II, X-130, p. 2-3 (citaat: p. 3)

² idem, p. 3-4

³ Hand., 7-7-1939, p. 31

⁴ a.w., p. 120-149

de kast te halen.¹

Een jaar later waren de verpleegkundigen aan de beurt. Op de hoofdbestuurvergadering van 29 november 1935 werd besloten, wederom met een beroep op het KB van 1925, dat in overleg met de directies der verschillende ziekenhuizen 'het aantal verpleegsters dier inrichtingen zal worden vastgesteld, hetwelk in geval van oorlog ter beschikking van het Nederlandsche Roode Kruis zal worden gesteld'.² Voor de verpleging zou, aldus Offerhaus, echter nooit geheel en al alleen met gediplomeerde krachten kunnen worden volstaan, waarmee de Rode Kruis-helpsters in beeld kwamen. Elke verpleegkundige of gevorderd leerling-verpleegkundige zou een à twee helpsters onder zich krijgen, 'meisjes of vrouwen boven 18 jaar, die 't zij in vrede-tijd het diploma reeds hebben verkregen, 't zij door spoedcursussen worden opgeleid voor haar taak'.³ Daarnaast konden zij te werk worden gesteld op de 'uitladingsstations (-havens), afvoerstations (-havens), in de gewonden-treinen (-vaartuigen) en elders voor zoverre zij zich geheel vrijwillig daartoe bereid verklaren'. In tijd van oorlog, 'wanneer het Militair Gezag oppermachtig is', konden zij als ieder ander Nederlander verplicht worden aan welk onderdeel van de oorlogsvoorbereiding of oorlogsvoering dan ook deel te nemen.⁴

Ook de helpsters zouden alleen 'voorzoover noodig en mogelijk' hulp aan burgerslachtoffers verlenen. Zij waren beschikbaar op aanvraag van de MGD. Alleen indien de transfusiedienst 'tijdelijk of plaatselijk geen behoefte aan helpsters zou hebben' konden de afdelingsbesturen hen aan de gemeentelijke luchtbeschermingsdienst afstaan voor de hulp aan de burgerij.⁵

Er was becijferd dat voor de hulpverlening zo'n 14.000 helpsters noodzakelijk zouden zijn. Om dat aantal te bereiken werd hulp verleend door de Johanniter-orde en de in 1939 door de Vereniging van Katholieke Ziekenhuizen en de Orde van Malta in het leven geroepen Nationale Commissie tot Opleiding van Katholieke Helpsters. De werving gelukte aanvankelijk niet, waardoor op last van de opperbevelhebber van de land- en zeemacht, J.H. Reijnders, de *Verordening hulp aan den militairen geneeskundigen dienst* uitgewerkt werd. Tot instelling van deze verordening kwam het echter niet. Een dringende oproep kort na de inval in Polen door de Duitse legers, tilde het aantal helpsters met ruim 1000 boven het bovenvermelde aantal uit.⁶ In het geval van de helpsters hoefde het NRK dus niet tot dwang over te gaan, waarbij het niet is gezegd dat dwang door de helpsters zou zijn verafschuwd. In ieder geval éénmaal kreeg het hoofdbestuur een schrijven waarin de opstelster getuigde van haar wil het nationale Rode Kruis ten dienste te zijn. Voor haar was Rode Kruis-dienst het damessubsituut voor de dienstplicht der mannen.⁷

¹ Algemeen hoofdkwartier, dossier 252 (map: org. RK-compagnieën 1934), 18-10-1934, IGDL S.W. van Praag aan chef generale staf

² Jaarverslag NRK, 1935, p. 56

³ Offerhaus, De organisatie, Militair geneeskundig tijdschrift, p. 8 / Ziekenhuiswezen, p. 131

⁴ Offerhaus, Het NRK en zijn taak, p. 61

⁵ A.O.H. Tellegen, 'De groei van het instituut der Roode Kruis helpsters', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 3, p. 49-51, p. 49; Hand., 21-6-1940, p. 57

⁶ Het NRK in WO II, p. 70-71

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175, Jeannette Besier aan NRK, 16-6-1938 / NRK aan Jeannette

Was de wens het vrijwillig karakter vaarwel te zeggen niet genoeg, waren sommigen in het legerbestuur niet van de 'goede wil' van het NRK op de hoogte, of waren zij niet van de daadkracht van het Rode Kruis-bestuur overtuigd? Hoe dan ook, eind 1939 uitten de generaals A.R. van de Bent en J.J.G. van Voorst tot Voorst hun bezorgdheid over de door het NRK te verlenen hulp. Die hulp was nog steeds te zeer van vrijwilligers en dus van onzekere factoren afhankelijk. Van de Bent was van mening dat op de hulp van het Rode Kruis 'met zekerheid' moest kunnen worden gerekend. Indien die zekerheid niet kon worden gegeven, was het raadzaam die hulp bij de voorbereiding op de militair-geneeskundige zorg in oorlogstijd buiten beschouwing te laten. Zelf rekende hij in ieder geval niet op Rode Kruis-zorg van enige substantiële omvang.

Het is mij (...) niet duidelijk hoe een semi-militaire organisatie tot het verlenen van hulp aan zieke en gewonde militairen, niet beschikkend over enig tuchtmiddel, samengesteld uit autonome afdelingen over het gehele land verspreid liggend, practisch ook maar eenige garantie ten aanzien van het daadwerkelijk beschikbaarstellen en vasthouden van personeel bij het Legerkorps, in staat is te geven.¹

Van Voorst tot Voorst stemde geheel met zijn collega in. Zonder voldoende dwang kon van het Roode Kruis niets worden verwacht. Waar bleef de wet op de burgerlijke dienstplicht!?²

Deze kritische opmerkingen vermochten echter het werk van het NRK niet te verstoren. Reeds een week na de mobilisatieafkondiging en vier dagen na de inval van Duitsland in Polen waren de ziekenhuizen met 25% uitgebreid en had Offerhaus de evacuatiegebieden voor gereed verklaard. Aangezien hier en daar zelfs al wat militairen werden behandeld moesten zij zijns inziens zelfs als 'in werking gesteld' worden beschouwd.³ In augustus was het NRK reeds begonnen met het inrichten van twaalf hospitaalschepen en 24 Rode Kruis-treinen.⁴

Ook de in het begin van de jaren dertig in het Sint Franciscus-gasthuis te Rotterdam opgezette bloedtransfusiedienst ontkwam niet aan reorganisatie. Zoals in Nederlandsch-Indië die dienst pas naar aanleiding van de dreigende oorlog en in de eerste plaats ten behoeve van het leger werd opgezet,⁵ zo werd in april 1939 na een desbetreffende vraag van Van de Roemer bekeken hoe in Nederland de bloedbanken beter konden voldoen aan de behoeften der krijgsmacht na het uitbreken van de strijd. De transfusiedienst werd officieel een zelfstandig onderdeel van het NRK en de zetel verhuisde van Rotterdam naar Den Haag. In overleg met en op verzoek van bovengenoemd inspecteur en in overleg met de hoofdinspecteur van de volksgezondheid werd besloten te pogen die dienst zodanig uit te breiden dat zowel aan militairen als aan burgers hulp zou kunnen worden verstrekt. Dit neemt echter niet

Besier 22-6-1938 (1117-38)

¹ Hoofdkwartier veldleger, inv. nr. 856, dossier 3961, gen. maj. A.R. van de Bent aan de commandant van het veldleger, 4-11-1939, p. 2

² idem, J.J.G. van Voorst tot Voorst aan Winkelman, p. 3

³ idem, Offerhaus aan off. van gez. Van Houten, 4-9-1939

⁴ De Jong, Het koninkrijk in WOII, deel I (1969), p. 717

⁵ C.Bonne, 'Bloedtransfusiedienst van het Ned.-Indische Roode Kruis', in: *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 81 (1941), p. 858

weg dat ook in het moederland tot de reorganisatie van de dienst werd besloten vanwege militaire behoeften en dan ook gesubsidieerd werd door het ministerie van defensie en 'oorlogstransfusiedienst' werd genoemd.¹ Nederland stond daarin niet alleen. Volgens de man die verantwoordelijk was voor de reorganisatie van de bloedbank, officier van gezondheid A.O.H. Tellegen, had de Spaanse burgeroorlog bewezen hoezeer gewonde strijders met transfusie gediend waren. Naar aanleiding van die oorlog hadden dan ook 'alle beschaafde landen een uitgebreiden bloedtransfusiedienst voor oorlogstijd georganiseerd'. Om ook in Nederland tot een dergelijke uitbreiding te geraken had het NRK de Centrale Bloedtransfusie-Commissie in het leven geroepen.²

In de eerste plaats moest het aantal donoren fiks worden opgekrikt, hetgeen lukte. Mei 1940 beschikte het NRK over 66.700 potentiële bloedgevers, waarvan er 42.130 waren gekeurd. Hierbij werd onderscheid gemaakt tussen 'vredes-donoren', die een grote keuring hadden doorstaan, en 'oorlogs-donoren' die alleen op syfilis waren getest. De laatsten vormden de stille reserve die ingezet kon worden voor het geval niet meer alleen door de vredes-donoren in de behoefte kon worden voorzien.³ Tevens werden te Amsterdam en Rotterdam bloedconserveerinrichtingen speciaal voor militaire behoefte ingericht.⁴ Puur afgaand op het aantal transfusies dat in de meidagen is verricht, was alle drukte voorbarig. Er waren zo'n 500 slachtoffers, zowel burgers als militairen, wier bloed tot een levensvatbare hoeveelheid moest worden aangevuld.⁵

Afgezien van enkele artsen die al vóór de reorganisatie het 'geen droppeel bloed voor het Rode Kruis' hadden uitgesproken, is ook hier voor zover na te gaan van principieel protest tegen de omschakeling van de transfusiedienst van een vredes- naar een oorlogsorganisatie geen sprake geweest. Wel voelde juli 1940 de arts en lid van het dagelijks bestuur van het NRK H.H. Maas, zich geroepen zijn stem te verheffen tegen de 'wel wat zeer bruusk(e)' wijze waarop die omschakeling was geschied. Eerste ondervoorzitter W.J. baron van Lynden sprak grootmoedig het *mea culpa* uit.⁶

Natuurlijk konden al deze maatregelen niet zonder statutenwijziging blijven, een wijziging die in overleg met het ministerie van defensie tot stand was gekomen en die met name tot een belangrijker rol voor de hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen - Offerhaus - leidde, al betrof het dan voornamelijk de formalisering van een reeds bestaande situatie. Hem werd toegestaan eigenmachtig stukken te ondertekenen.⁷

De conclusie ligt voor de hand dat het NRK op de avond van 9 mei 1940 niet alleen

¹ Van Lieburg, Het Sint Franciscus Gasthuis, p. 147, 149; Hand., 21-6-1940, p. 69; 'Een centrale bloedtransfusiedienst voor Nederland', in: *Nieuwe Rotterdamse courant*, 26-9-1939, Avondblad C, p. 1; Verslag van het NRK omtrent de mobilisatie etc., p. 20, 106; A.O.H. Tellegen, 'Centrale bloedtransfusie-commissie van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 12 (1939), p. 456; Dir. gen. vgz, inv. nr. 1280, Eykel aan soc. zaken, 13-8-40

² Tellegen, a.w., p. 456; Verslag van het NRK omtrent de mobilisatie etc., p. 20-21, 106-120; R.M.N. Eijkel, 'De bloedtransfusiedienst van het Nederlandsche Roode Kruis', in: Het NRK 1867-1942, p. 30-31, p. 31

³ Verslag van het NRK omtrent, p. 20, 108; 'Uit het jaarverslag over 1941', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 1 (jan. 1943), p. 3-4, p. 4

⁴ A. de Vries, 'De werkwijze der bloedconserveerinrichting van het Nederlandsche Roode Kruis', in: NTvG, jrg. 84 (1940), I, p. 1114-1125, p. 1115; Verslag van het NRK omtrent, p. 20, 106-107

⁵ Verslag van het NRK omtrent, p. 108, 115-118

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 12-7-1940

⁷ Statuten van het NRK 1939, artikel 39; Hand., 7-7-1939, p. 12, 126

klaar was voor de strijd,¹ maar ook een door de positieve invloed op het moreel, ten eerste gewaardeerd onderdeel van de strijdmacht vormde.² Dit wordt ook in allerlei door militairen geschreven artikelen bevestigd, al voerde het boek *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid* het NRK dan op in het hoofdstuk over organisaties buiten het leger. Samen met het Luchtverdedigingsfonds en de Vrijwillige Burgerwacht vormde het NRK echter wel een trio dat zich ten doel had gesteld 'daadwerkelijk mede te werken aan de landsverdediging, dan wel aan het verlenen van steun aan het wettig gezag'.³ Inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht Van de Roemer, wees herhaalde malen op de band tussen de MGD en het NRK, een band niet van nevenschikking maar van onderschikking. Niet alleen de MGD, ook het NRK had een taak te vervullen 'tot heil van de Nederlandsche Weermacht'.⁴

Met deze bevestiging van de band tussen het NRK en de MGD is iets vreemds aan de hand. Zij werd namelijk niet tegengesproken. Opname van artikelen daaromtrent van niet alleen Van de Roemer, maar ook van Winkelman, de ondertussen wat milder gestemde Van Voorst tot Voorst en schout bij nacht J. Jolles, in de bundel *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, wijzen eerder op instemming, hetgeen bevestigd wordt in een redactioneel voorwoord bij een reeks van Van de Roemer in *Het Nederlandsche roode kruis*. Daarin wees Van de Roemer behalve op de tweeënheden NRK-MGD er tevens op dat de arts in oorlog niet alleen Esculapius maar ook Mars diende te dienen. Hoe meer zelfs hij de oorlogsgod ter wille was, hoe beter ook hij zijn geneeskundige kwaliteiten zou kunnen etaleren.⁵ De redactie prees zich gelukkig Van de Roemers artikelen te kunnen publiceren.⁶ Maar, was dit niet precies wat de vredesbeweging ook altijd al had beweerd? Het lijkt er sterk op dat niet de boodschap, maar de boodschapper de reactie van het NRK bepaalde. De mededeling dat het Rode Kruis in oorlogstijd boog voor de militair geneeskundige dienst en daarmee voor het militaire belang, werd verontwaardigd van de hand gewezen, indien die mededeling kritisch, en met trots in ontvangst genomen, indien die mededeling complimenteuz was bedoeld. Bijvoorbeeld: aangezien bij een oorlogssituatie de transportcolonnes op grond van de wet Staat van Oorlog en Beleg zouden worden opgeroepen 'voor het verrichten van diensten ten behoeve van de verdediging des lands', zoals in het *Verslag van het Nederlandsche Roode Kruis omtrent de mobilisatievoorbereiding, de mobilisatie, de oorlogsdagen en de bezetting* staat te lezen, moesten zij veelal aan militaire oefeningen deelnemen. Na een afstandsmars samen met militaire detachementen kregen trotse transporteerders de hoogste onderscheiding voor discipline, marstucht en houding toegekend.⁷ In een rondschrijven betreffende de uitbreiding van het aantal helpsters schreef Offerhaus het

¹ zie ook: Het NRK in WO II, p. 66, 96, 104

² 'Onze weermacht aan het woord', in: Het boek van de prinses, p. 11-13

³ *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid*, Amsterdam 1939, p. 312

⁴ N.A.A. van de Roemer, 'Roode Kruis en militair geneeskundige dienst', in: Het boek van de prinses, p. 18-20, p. 19; idem, 'De militair geneeskundige dienst, in tijd van vrede en in tijd van oorlog', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 2 (febr. 1940), p. 23-25, nr. 3 (maart 1940), p. 45, nr. 4 (april 1940), p. 63-64, p. 63

⁵ Van de Roemer, *De MGD in tijd van vrede en oorlog*, p. 24

⁶ a.w., p. 33

⁷ *Verslag van het NRK gedurende*, p. 32; *Verslag van het NRK omtrent*, p. 32-33

een eer te achten 'dat het Nederlandsche Roode Kruis ook op deze wijze een belangrijke steun zal verleen en aan den Militair Geneeskundigen Dienst en acht het dientengevolge een plicht om met alle middelen zorg te dragen, dat ook deze nieuwe taak op uitstekende wijze worde volbracht'.¹ Al met al wijst niets erop dat het NRK niet bijzonder verheugd was over de lof die het in december 1939 in de tweede kamer door de al eerder geciteerde arts en RKSP-afgevaardigde Vos en door minister van defensie Dijkhoorn, kreeg toegezwaaid voor de steun aan en aanvulling van de MGD.² Vijf maanden later moest die steun in de praktijk worden bewezen. Voor het eerst sinds de oprichting meer dan zeventig jaar eerder, kreeg het voorbereidende werk een vervolg op eigen bodem.

¹ Algemeen hoofdkwartier, dossier 261 (map: Rode Kruis-helpsters)

² I.H.J. Vos, rede tweede kamer. in: Verslag der handelingen der Staten-generaal, 1939-1940, 6-12-1939, p. 703-704, p. 704; A.Q.H. Dijkhoorn, rede tweede kamer, in: a.w., p. 770-785, p. 776

III De oorlog

Vóór alles probeerden de bezetters iedere chaotische toestand te voorkomen. Wie weet of er bij chaos meer overleven was mogelijk geweest? Een niet te beantwoorden vraag. (...) Zou paniek uiteindelijk meer levens hebben gered dan de door de Duitsers opgelegde ordehandhaving?

Jenny Gans-Premsele, *Vluchtweg*. Aan de bezetter ontsnapt. p. 16, 22

Het was een wonderlijke maar zéér leerzame en vooral onvergetelijke tijd die we niet hadden willen missen... ondanks alles.

C.F.P. Scholte-Wagenaar, verpleegster in het Rode Kruis-ziekenhuis Den Haag¹

De vijf dagen in mei

Zoals Offerhaus al had gedacht verliep de strijd anders dan verwacht. Het evacuatieterrein werd operatiegebied en in plaats van na maanden, moest Winkelman reeds na vijf dagen de witte vlag hijsen.² Het was als vermeld ook hierdoor - en door een grote mate van improvisatie, zoals na het bombardement van Rotterdam - dat de organisatorische haken en ogen aan de Nederlandse gezondheidszorg, niet tot een débâcle leidden. Op enkele plaatsen en streken in het zuiden des lands na (Maastricht, Dordrecht, Zuid-Beveland en Walcheren) kwamen de ziekenhuizen veel minder en veel korter onder druk te staan als gevolg van instromende, gewonde militairen, dan vooraf was gevreesd. Zo werden in het evacuatiegebied-Holland slechts 2275 van de 40.000 voorziene bedden bezet.³ In juni 1940 waren alles bij elkaar 3070 gesneuvelde en 7421 gewonde Nederlandse militairen geregistreerd.⁴

Het bovenstaande wil echter niet zeggen dat er van de diverse draaiboeken niets in scene werd gezet. Het NRK sprak zelfs van 'goed verlopen' dagen, waaraan enerzijds de vele mobilisatiemaanden, maar anderzijds toch ook de korte duur van de strijd debet waren geweest.⁵ Aan een eventuele catastrofe zou het NRK overigens, naar eigen zeggen, geen schuld hebben gedragen. Daarvoor had het vóór 1939 van de overheid te weinig medewerking en te weinig middelen ter beschikking gekregen en had het te veel last ondervonden van 'de neiging steeds **naast** elkander te arbeiden waar het betrof eenzelfde doel'.⁶ Al het werk had natuurlijk onder leiding van het NRK moeten plaatshebben.

¹ gec. uit: Nieuwenhuijzen Krusemann, Van Te Huis, p. 115

² Verslag van het NRK omtrent, p. 22; G.M. Verspijck, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Onderdrukking en verzet*, deel IV, Arnhem / Amsterdam z.j., p. 269-279, p. 269

³ Van Lieburg, De burgergeneeskundige dienst, p. 180

⁴ Van de Vosse, Het informatiebureau, p. 29

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 29.3, p. 3; ook: De werkzaamheden, p. 111

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 29.3, p. 3

Wellicht door het vasthouden aan het primaat van hulp aan militairen, lijken de moeilijkheden bij het uitvoeren van het mobilisatieplan, waarvoor werd gevreesd nadat het NRK was verplicht de CAB bij te staan, overdreven. Ondanks het vele werk dat de evacuatie van circa 200.000 burgers zal hebben opgeleverd, werd in alle ziekenhuizen, met uitzondering van twee gemeente-hospitalen te Amsterdam, op 10 mei de 'bedden-maatregel' ten uitvoer gebracht.¹ Voor zover mogelijk had het NRK, wederom naar eigen zeggen, dan ook geheel aan de het opgelegde taak voldaan.² Offerhaus dankte de ziekenhuisdirecties voor de volledige medewerking die het NRK had mogen ontvangen.³

Het einde van de strijd betekende niet dat er weer meer ruimte kwam voor de verpleging van burgers. De Duitse MGD reserveerde meteen een aantal bedden, hetgeen wederom ten koste ging van de civiele patiënten. Dit tekort werd gedurende de oorlog nog versterkt doordat een aantal verpleegsters werk ging verrichten dat voor de oorlog door mannen werd ondernomen, of doordat zij weigerden in een onder Duits bevel staand ziekenhuis te werken. Hierdoor bleven zelfs in het laatste oorlogsjaar nog bedden onbezet.⁴

De korte duur van de strijd had behalve een veel geringer aantal doden en gewonden dan gevreesd, ook een behoorlijk aantal gefrustreerde helpsters en transportcolonnisten opgeleverd. Zij hadden zich maanden op de strijd voorbereid, maar hadden niet in actie hoeven, kunnen of mogen komen. Zo was een deel van de Haagse transportcolonne tot inactiviteit gedwongen geweest, omdat het het uitladingsstation Laakhoven bezet had moeten houden. Dit station werd echter niet in werking gesteld. Hier kon de colonne zich maar moeilijk in schikken hetgeen afdelings-voorzitter Dietz weet aan een tekort aan discipline. Des te erger was dat de colonneleiders hierin hun manschappen het voorbeeld gaven, wat tevens gebeurde bij het demonstratief uittrekken van het uniform. Dietz:

Indien men weet hoe de colonne steeds voor het verkrijgen van uniformen geijverd heeft, en daarna aan de Afdeling nog onnoodige offers gevraagd heeft in de vorm van draagriemen, dan doet dit uittrekken der uniformen veel af aan de trotsch die ieder voor zijn uniform behoort te hebben.⁵

¹ Verslag van het NRK omtrent, p. 22; De werkzaamheden, p. 111; Het NRK in WO II, p. 104; In Amsterdam had het maximum aantal patinten 1650 bedragen, waarvan 850 oorlogsgewonden. In Rotterdam, waar volgens het rapport veel burgerpatiënten vrijwillig het ziekenhuis verlieten, werden 731 militairen, waarvan 93 uit het buitenland, opgenomen. Hiervan stierven er 78, waarvan twee uit het buitenland. Onduidelijk is of er bij de buitenlanders ook Duitsers waren. Verder werden er 720 burgers verpleegd waarvan niet werd meegedeeld hoeveel er overleden. Opvallend is dat in het rapport-Rotterdam slechts éénmaal, en dan nog zeer zijdelings, aan het bombardement wordt gerefereerd. In Den Haag werden op 16 mei 1200 gewonden verpleegd, waaronder 250 Duitsers, een getal dat nog tot 300 zou oplopen. Zelfs op de drukste dagen bleven 4 à 500 bedden onbezet. Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 187, rapport chefs-arts Amsterdam 14-6-1940, rapport centraal hospitaal Rotterdam 4-6-1940, rapport Den Haag 4-6-1940; Verslag van het NRK gedurende, p. 22

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 17-5-1940, p. 4

³ idem, 24-5-1940, p. 3

⁴ Boerema, Medische ervaringen, p. 12-13

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 187, Rapport Den Haag 4-6-1940, punt 6; Overigens werd de Haagse colonne ook de nodige lof toegezwaaid. zie: idem, bijlage 1: C.L. Bense, Verslag der transportcolonne van het NRK, afd. Den Haag; ook: Het NRK in WO II, p. 104

Maar niet alleen een deel van het NRK-personeel was verontwaardigd. Het werk dat gedaan moest worden werd veelal door helpsters verricht, hetgeen in strijd was met de vooroorlogse bepalingen. Dit zette kwaad bloed bij de gediplomeerde verpleegsters die geen deel van het NRK hadden uitgemaakt. In het artikel *De werkzaamheden van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens den oorlog* staat hierover geschreven:

Hoewel het begrijpelijk is dat zulks wel een teleurstelling wekte bij hen die zich bij het Hoofdbestuur kwamen melden en die hun heele persoon wilden geven aan de prachtige taak om hun medemenschen te helpen, bestaat er toch aan den anderen kant groote reden tot dankbaarheid over het feit dat het aantal zieken en gewonden niet zoo groot was, dat het niet met het eigen personeel kon worden geholpen.¹

Echter niet de inactiviteit had de verpleegsters gestoken - in ieder geval niet alleen -, maar het gegeven dat volwaardig verpleegwerk was verricht door ongediplomeerde Rode Kruis-helpsters. Dit tastte de positie van de verpleegkundigen aan en ging daarbij en bovenal ten koste van de patiënt. Dit laatste schijnt door Dietz te worden bevestigd als hij in het verslag van de afdeling Den Haag over het in de mei-dagen verrichte werk schrijft dat er geen tijd was geweest het kaf van het koren te scheiden' en dat in het vervolg bij de opleiding der helpsters meer op kwaliteit dan op kwantiteit gelet zou moeten worden.² Oud-ziekenhuisdirectrice, medeoprichtster van Nosokomos en ondervoorzitster van het Nationaal Bureau voor Verplegenden, F. Meyboom, deed de strijd van 1912 en 1914 herleven en liet een woord van *Protest* horen.

Laat de Nederlandse wetgeving dit toe? Kan het Roode Kruis dit verantwoorden? Mogen de gediplomeerde verplegenden, die vele jaren werkten om de diverse diploma's te verkrijgen, hun plaatsen afstaan aan de eerste, tweede of derde graads helpsters van het Roode Kruis? Vele van deze vrouwen voelen zich o, zoo gewichtig en slaan een toon van gezag aan, die gewoon belachelijk is, omdat juist het weinige wat zij weten, hen niet in staat stelde de enorme ernst en verantwoordelijkheid van hun taak naar waarde te schatten.³

De kringcommissaris van Groningen en tijdens de oorlog arts in het kamp St. Michielsgestel, L.J. Zielstra, verhief zijn stem, evenals zijn collega te Zeeland, W.F.Th. van der Bijl. Meyboom zou niet in staat zijn haar protest te staven. Het was daarbij moeilijk om in vreedetijd de omvang van de oorlogstaak in te schatten en daarom waren helpsters opgeleid die direct oproepbaar waren. Dat laatste nu waren verpleegsters veelal niet.⁴ Van der Bijl ging nog een stap verder. Niet alleen weersprak hij Meybooms opvatting dat vaak over het paard getilde helpsters waren ingezet voor taken waarvoor zij niet waren bevoegd, maar tevens beschuldigde hij haar ervan dat zij het nationale belang aan simpel financieel eigenbelang ondergeschikt maakte. Zij

¹ De werkzaamheden, p. 111

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 187, Rapport Den Haag 4-6-1940, punt 6

³ F. Meyboom, 'Protest', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 164-166, citaat: p. 165

⁴ L.J. Zielstra, 'Ingezonden', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 181-183; ook: B.A. Vos, 'Bij wie de schuld?', in: idem, p. 192-193

vreesde dat verpleegsters zouden worden vervangen door goedkope helpsters. In Zeeland had hij niets gemerkt van werkloze verpleegsters die werk ten behoeve van oorlogsslachtoffers hadden willen verrichten. Hij kende er geen en er had er zich ook niet één gemeld.¹

Meyboom *was not amused*. Natuurlijk was het waar, zo antwoordde zij Zielstra, dat een oorlogstaak moeilijk was te overzien en in te schatten. Maar het NRK was toch in het bezit van een lijst van in tijd van oorlog beschikbare verpleegkundigen? Honderden hadden zich opgegeven, niemand werd opgeroepen. Dat in Zielstra's territorium geen verpleegsters waren vervangen door helpsters deed niets aan haar protest af. Nederland was groter dan Groningen.² Zij wees erop dat een deel van de schuld bij de NRK-opleiding te vinden was. Het onderscheid in eerste-, tweede- en derde-graads helpsters gaf de helpster 1e klasse het gevoel heel wat in haar mars te hebben. Daar kwam dan nog het officieel erkende en zeker voor een leek nauwelijks van een echt verpleegsterskostuum te onderscheiden uniform bij.³

Door het verwijt van egoïsme kon Meyboom zich er maar moeilijk toe zetten Van der Bijl van repliek te dienen.

Zou men het niet een grofheid noemen indien iemand, zeg de een of andere kwakzalver, de Maatschappij van Geneeskunde beschuldigde bij haar zoo gerechtvaardigde zorg, ook voor de financiële positie van de geneeskundige, slechts aan het eigenbelang der medici te denken?⁴

Toch besloot Meyboom - die zelf aan de opleiding van helpsters had meegewerkt, maar pas nadat haar was verzekerd dat zij alleen als hulpkracht zouden worden ingezet -⁵ de handschoen op te rapen, of beter: de handschoen aan te nemen die Van der Bijl haar zelf had aangereikt. Met zijn opmerking niets te weten van werkloze verpleegsters op de Zeeuwse eilanden beschuldigde hij immers niemand anders dan zichzelf.

Kan men een organisatie die op zich genomen had de verpleging van oorlogsslachtoffers te verzekeren van groter fout betichten dan dat zij verzuimde zich op de hoogte te stellen van de krachten die reeds aanwezig waren?⁶

Het Nederlandse en het Duitse Rode Kruis

Na afloop van de strijd was Nederland bezet door de troepen van Hitler-Duitsland. Voor de Rode Kruis-beweging betekende dit dat twee van haar nationale verenigingen op eenzelfde gebied werkzaam waren: naast het Nederlandse ook het Duitse. Hoe nu was de relatie tussen deze twee? Heeft de aanwezigheid van het DRK het werk van het

¹ W.F.Th. van der Bijl, 'In het orgaan uwer vereeniging', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 193-195, p. 193-194

² F. Meyboom, 'Antwoord aan dr. Zielstra', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 190-192

³ B.A. Vos, a.w., nawoord Meyboom, p. 193

⁴ Van der Bijl, a.w., nawoord Meyboom, p. 195

⁵ Meyboom, *Protest*, p. 164

⁶ Van der Bijl, a.w., nawoord Meyboom, p. 195

NRK beïnvloedt, en zo ja, hoe?

In publikaties van NRK-leden na de oorlog wordt veelvuldig met een beschuldigende vinger richting de Duitse overheid en meer specifiek de Duitse zusterorganisatie gewezen en haar vertegenwoordiger in Nederland, de SS-arts *Obermedizinalrat* F. Reuter. De taak van een nationale Rode Kruis-vereniging in bezet gebied was toch al niet eenvoudig, aangezien daarover in de conventies niets was geregeld, en Reuter en de zijnen maakten het er niet makkelijker op.¹ Zo staat in het eerste na-oorlogse nummer van *Het Nederlandsche roode kruis* te lezen dat de Duitsers en met name Reuter, de gehele tijd onwelwillend tegenover het NRK hadden gestaan. Zij hadden maar niet willen inzien dat de bestuurders van het NRK 'als eerlijke mannen een volkomen neutraal standpunt' innamen. Dat het NRK gewonden van zowel vriend als vijand hielp 'en zich verder buiten iedere politiek' hield, begrepen de Duitsers eenvoudigweg niet.² Zij zouden niet de enigen zijn.

Natuurlijk, de rol die het DRK in de oorlog speelde was nauwelijks overeenkomstig de politiek neutrale, humanitaire en internationale ideologie van het Rode Kruis. Zo droeg het bijvoorbeeld zorg voor de censurering van brieven die door Nederlandse gevangenen aan het NRK-informatiebureau werden geschreven en bepaalde het dat het NRK zich alleen met hulp aan burgers, civiel-geïnterneerden zoals de represaille-gijzelaars, en de krijgsgevangenen bezig mocht houden. Aan de politieke gevangenen mocht het NRK geen hulp verlenen, op straffe van maatregelen tegen de hulp aan krijgsgevangenen. Eind 1944 werd als antwoord op de spoorwegstaking een voedselzending vanuit Basel met bestemming Amsterdam door het DRK tegengehouden.³ Het is dan ook zeer zeker terecht dat in *Het Nederlandsche Roode Kruis in de tweede wereldoorlog* werd opgemerkt dat de Duitse overheid in het algemeen en het DRK in het bijzonder zich constant aan 'overtredingen en schendingen' van het oorlogsrecht en met name de Geneefse conventies schuldig maakte.⁴ Hiermee is echter geen antwoord gegeven op vragen als: hoe reageerde het NRK op die schendingen; hoe keek het NRK in de oorlog tegen het DRK aan, en hoe gedroeg het zich toen tegenover dit vijandelijk instituut? Had het NRK weet van het nationaal-socialistisch karakter van de zustervereniging en hoe stond het daar tegenover? Werd niet de beschuldigende vinger inderdaad pas ná de oorlog uitgestrekt?

Het Duitse Rode Kruis

Onderzoek naar de rol van de Duitse militaire geneeskunde in het algemeen en die van het DRK in het bijzonder, zal voor de periode 1933-45 altijd worden bemoeilijkt door

¹ Zie bv.: Verspijck, *Het NRK* (1947), p. 269; Ch.W.F. Winckel, 'Het Nederlandsche Roode Kruis tijdens de bezetting', in: *NTvG*, jrg. 91 (1947), IV, p. 3242-3244; Beelaerts van Blokland, *Enkele hoofdpunten*, p. 19; *Het NRK in WO II*, p. 249-251; 'Bevrijding', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, vredesjaar nr. 1 (juni 1945), p. 2; *Rapport pakkettencommissie*, p. 62, 65; *Enquêtecomm. reg. beleid*, 6c, p. 215, 285

² 'Een zwarte bladzijde. Het interregnum-Piek in het hoofdbestuur', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, vredesjaar nr. 1 (juni 1945), p. 16

³ De Jong, a.w., deel V (1974), p. 129-130; *Rapport pakkettencommissie*, p. 62; *Het NRK in WO II*, p. 277; *Enquêtecomm. reg. beleid*, 6c, p. 231

⁴ *Het NRK in WO II*, p. 250

het spoorloos verdwijnen van de archieven van zowel de MGD der *Wehrmacht* als van het Derde Rijkse Rode Kruis.¹ De verklaring dat dit het gevolg is van een archieven vretende bacterie met een bijzondere voorliefde voor militair-geneeskundige informatie, zal als hoogst onwaarschijnlijk terzijde moeten worden geschoven. Hierdoor kwam zelfs de meestentijds zo voorzichtig formulerende Favez tot de opmerking dat het weliswaar zeer onwetenschappelijk zou zijn te concluderen 'dat deze belastende documenten van het met de nazi's collaborerende Duitse Rode Kruis met opzet zijn vernietigd. Maar ik durf toch te zeggen dat het mogelijk is en dat zelfs niet uitgesloten mag worden dat het CICR erachter zit'.² Voor de beknopte geschiedschrijving die in dit kader noodzakelijk is, is echter voldoende bekend.³

Ten tijde van de *Machtsübernahme* had het DRK zo'n 1,5 miljoen leden met aanhang in alle delen, rangen en standen van het land. Het vormde dan ook voor Hitler en trawanten geen oninteressante vereniging.⁴ De gelijkschakeling van de Duitse gezondheidszorg werd door Erich Hilgenfeldt, *Reichswalter der Nationalsozialistischen Volkswohlfahrt* (NSV), voortvarend aangevat. Hij stond daarbij onder toezicht van *Reichsärzeführer* Gerhard Wagner, die behalve een vurig pleitbezorger van de anti-joodse rassenwetten, ook de man was die het sterilisatieprogramma heeft opgesteld en aan de wieg van de onvrijwillige euthanasie heeft gestaan.⁵ Wagner werd door Rudolf Hess als vertrouwensman van de partij aan het DRK-bestuur toegevoegd.⁶ Hieruit blijkt al dat ook het DRK de dans niet ontsprong, als het al een muurbloempje had willen zijn. In ieder geval voorzitter J. von Winterfeldt Menkin begaf zich vol vuur op de vloer. Al in april wees hij erop dat het DRK in de eerste plaats de *Ehrenpflicht* had het vaderlandse leger te steunen in de door dat leger gevoerde strijd. De door de demilitarisering van de vereniging na de eerste wereldoorlog afgebroken band met de *Wehrmacht* - waardoor het DRK in 1922 tot de Liga had mogen toetreden - moest dan ook worden hersteld. *DRK-Generalhauptführer* F.W. Brekenfeld zei over de Weimar-periode, waarin het DRK van het ministerie van oorlog was overgeplaatst naar het ministerie van binnenlandse zaken, dat het DRK zich 'ohne Wehrmachtsaufgaben entwurzelt, seines eigentlichen Sinnes beraubt' had gevoeld.⁷ En F. Grüneisen, *DRK-Generalführer*, zei in *Das Deutsche Rote Kreuz in Vergangenheit und Gegenwart* (1939), dat voor het DRK de *Machtsübernahme* een bevrijding betekende uit 'der unwürdigen Lage, in die er während der Jahre der Weimarer Republik gedrängt war'.⁸ Zoals ook in de wereldoorlog 1914-1918 het geval was geweest, en zeker niet alleen bij de Duitsers, moest de nationale Rode Kruis-vereniging weer een integraal onderdeel van de geïndustrialiseerde, massale oorlogvoering worden.⁹ Von Winterfeldt Menkin:

¹ Franz Seidler, *Prostitution, Homosexualität, Selbstverstümmelung. Probleme der deutschen Sanitätsführung 1939-1945*, Neckargemünd 1977, p. 9; Favez, *Mission impossible*, p. 44

² Blaisse, *Het slechte geweten*, kolom 1

³ Zie behalve de geheel over het DRK handelende werken, ook: Lichtenstein, *Angepaßt*, p. 19-30, 143-145

⁴ Favez, a.w., p. 42-43; Riesenberger, *Humanität*, p. 152

⁵ *Die Rolle und Bedeutung der Krankenpflege für den nationalsozialistischen Vernichtungskrieg nach Innen wie nach Außen*, Berlijn 1985 (ongep. man.), p. 1-2; Lifton, *Nazi-dokters*, p. 36, 138

⁶ Grüneisen, *Das DRK*, p. 187

⁷ Brekenfeld, *Das DRK*, p. 16

⁸ Grüneisen, a.w., p. 183; ook: p. 188: "dem unerquicklichen Zwischenzustand der Zeit von 1918 bis 1933"

⁹ Riesenberger, a.w., p. 80, 96-97; Rudolph Bauer, 'Vom Roten Kreuz zum Totenkreuz', in: *Neue Praxis*, jrg.

Seit 70 Jahren, aus Kriegsnot gebohren, erstarkt in der Zeit der Kriege um die deutsche Einheit, ist (...) das Deutsche Rote Kreuz gewachsen. Mit Stolz und Dank blickt es auf seine opferfreudigen Leistungen in Zeiten des Krieges (...) zurück. Mit Energie ringt er um den Aufbau seiner Kräfte, um auch in Zukunft bereit zu sein für jede Hilfe, deren Volk und Vaterland bedarf.¹

Mei '33 plaatste Von Winterfeldt Menkin zijn organisatie onder bevel van de *Führer*, die na de dood van Hindenburg ook nog de beschermheerschappij op zich nam. De DRK-voorzitter hoopte zo het zijne te kunnen bijdragen aan de vervulling van die aloude wens, alle Duitsers in één Rijk te kunnen samenbrengen.² Deze onderschikking was ook de redactie van *De samaritaan* niet ontgaan.

Berlijn 12 mei. De voorzitter van het Duitsche Roode Kruis, Von Winterfeldt Menkin, heeft een brief gericht tot Rijkskanselier Adolf Hitler, waarin hij verklaart, dat het Roode Kruis, in groote bewondering en eerbied voor het werk van Adolf Hitler en de krachtige ontwikkeling in verschillende landen in de richting van een vernieuwing van het rijk, besloten heeft zich geheel onder de leiding te scharen van de rijkskanselier, die den weg naar de ware eenheid der natie geopend heeft.³

Naar aanleiding van het verzoek partijleden in het DRK-bestuur op te nemen schreef Von Winterfeldt Menkin niet te geloven dat een dergelijk verzoek noodzakelijk was geweest 'da ich wohl voraussetzen kann, daß ohnehin ein sehr großer Teil der Mitglieder in den Vorständen und Organisationen zu den Anhängern und Mitgliedern der NSDAP zählt'.⁴ Deze houding verhinderde niet dat Von Winterfeldt Menkin in november 1933 uit het oogpunt van het nationaal belang terugtrad en werd vervangen door Carl-Eduard Herzog von Sachsen-Coburg und Gotha. Hij was het slachtoffer van zijn eigen serviliteit geworden. Met hem aan het hoofd zou het DRK onmogelijk de schijn van een onafhankelijke, de humanitaire waarden van het Rode Kruis togedane organisatie kunnen ophouden. Het was vooral in die beginjaren van de nationaal-socialistische revolutie van belang dat het aanzien van Duitsland in het buitenland niet al te zeer werd geschaad. Dus maakte Von Winterfeldt Menkin plaats voor een minder verdacht figuur. Toch was met de benoeming van Von Sachsen-Coburg en die van plaatsvervangend voorzitter P. Hocheisen, chef van het *SA-Sanitätswesen* en voorjaar '33 door Hess aangesteld als *Kommissar für die erforderlichen Maßnahmen der Eingliederung*, de gelijkschakeling in feite voltooid.⁵ Het 'goede' kan echter altijd nog 'beter'.

De band met het leger werd inderdaad weer aangehaald,⁶ hetgeen betekende dat ook voor de artsen van de nog steeds vrijwillig genoemde verzorging gold wat *Generaloberstabsarzt* Handloser in 1942 over de taak van de militaire arts in het nationaal-socialistisch tijdsgewricht zei. Die arts kon niet meer tevreden zijn met het behandelen van zieken. Nu 'die Vorbeugung, die gesundheitliche Erziehung und die

16 (1986), p. 311-321, p. 314-315; Gruber, a.w., p. 67-68

¹ gec. uit: Bauer, a.w., p. 315

² Bauer, a.w., p. 315-316; Pinkhof, China, p. 2461

³ 'Het Duitsche Roode Kruis achter Hitler', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1933, p. 174

⁴ gec. uit: Bauer, a.w., p. 315

⁵ Favez, a.w., p. 43; Lichtenstein, a.w., p. 20-22

⁶ Seidler, Prostitution, p. 15; Die Rolle, p. 4

Ertüchtigung des deutschen Menschen' op de voorgrond was getreden was de arts 'zum Träger der wichtigsten Aufgaben des Staates' geworden. Dit hield in dat de arts er voor moest zorgen dat jonge, gezonde Duitsers tot een 'gesteigerter Leistungs- und Widerstandsfähigkeit' moesten komen. De sociaal-hygiënische taak die het DRK in de Weimar-periode te vervullen had, werd dan ook weer vervangen door de zorg voor gewonde en zieke soldaten.¹ Behalve echter het aloude *kriegsverwendungsfähig* maken van de Duitse soldaat als ook het bijstaan van de Duitse vrouw bij het zoveel mogelijk baren van gezonde Duitse kinderen, hield de nieuwe taak van het DRK, gecombineerd met de door DRK-leden af te leggen eed van trouw aan de *Führer*,² ook het meewerken aan de op racistische, antisemitische argumenten gebaseerde 'gezondheids'-politiek in. Het menselijk lichaam was publiek bezit geworden en artsen, verpleegkundigen en alle andere gezondheidswerkers en -werksters moesten bij de zorg en de behandeling vooraleerst het algemeen, het nationaal, en niet het individueel belang van de patiënt in het oog houden. Niet wat goed was voor het individu, maar wat goed was voor volk en vaderland, was van belang.³ Voorwaar, aldus Handloser, een mooier taak als die van de arts in het Derde Duitse Rijk kon een mens in zijn leven nauwelijks toebedeeld krijgen.⁴ (Deze politisering had wel tot gevolg dat niet zij die medisch gezien het meest geschikt, maar zij die politiek gezien het zuiverst op de graat waren, de dienst binnen het militair gezondheidscorps uitmaakten. Hier kwam nog bij dat door het immense aantal gewonden, ook eigenlijk medisch ongeschikten tot officier van gezondheid werden benoemd. Te zamen heeft dit geleid tot een fikse vermindering van de kwaliteit van de Duitse MGD, tientallen jaren hèt voorbeeld van zovele andere diensten.)⁵

Voor wat het DRK betreft kwam de politieke invulling van het medisch beroep ondermeer tot uiting in de in 1939 tussen het *Rote Kreuz* en het *Rasse- und Siedlungshauptamt* gesloten overeenkomst, waarin een cursus *Rassenpolitik* voor medewerkers van het DRK verplicht werd gesteld. Het ging actief met de SS, de SA en diverse nationaal-socialistische maar toch charitatief genoemde instellingen zoals de NSV samenwerken. In 1936 verklaarde Von Sachsen-Coburg de reorganisatie voltooid. Het *Führerprinzip* was stevig verankerd, en alle belangrijke posten waren in handen van loyale en overtuigde leden van de partij.⁶ Een van hen was Karl Gebhard, de lijfarts van Himmler, wiens in het vrouwenkamp Ravensbrück uitgevoerde medische experimenten volgens de medisch-historicus Gerhard Baader horen tot de 'wiederwärtigsten Beiträge zur KZ-medicin'.⁷

Een tweede naam die zeker niet onvermeld mag blijven is die van SS-chefarts Ernst

¹ Riesenberger, a.w., p. 153; Grüneisen, a.w., p. 192

² Zie: Grüneisen, a.w., p. 197; Riesenberger, a.w., p. 156; Bauer, a.w., p. 318

³ Zie bv.: Hermann Althaus, *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*. Wesen, Aufgaben und Aufbau, Berlijn 1940, p. 7-8, 13; Grüneisen, a.w., p. 191

⁴ Seidler, a.w., p. 40; Die Rolle, 2-3, 10; Favez, a.w., p. 42-43; Riedesser, Verderber, Aufrüstung, p. 24-35

⁵ Gabriel, Metz, a.w., deel II, p. 256-257

⁶ Grüneisen, a.w., p. 189; Favez, a.w., p. 43

⁷ Johanna Bleker, Norbert Jachertz (Hrsg.), *Medizin im "Dritten Reich"*, (2. erweiterte Auflage), Keulen 1993, p. 105, 186-187; ook: Paul Hoedeman, *Hitler or Hippocrates*. Medical experiments and euthanasia in the Third Reich, Sussex 1991, p. 55-74, m.n.: p. 55; Dworzecki, The IRC, p. 80-81;

Grawitz, die na enkele jaren Hocheisen verving en de feitelijke leider van het DRK werd. Zijn naam is onlosmakelijk verbonden aan de vernietigingskampen en de gaskamers.¹ Grawitz kreeg, aldus Rudolph Bauer in zijn artikel *Vom Roten Kreuz zum Totenkreuz*, bij zijn ambtsaanvaarding van Hitler persoonlijk de opdracht 'die endgültige Gestaltung des Deutschen Roten Kreuzes mit voller Einordnung in den Bau von Partei, Staat und Wehrmacht zu vollziehen'.² Hij zag het als de taak van de arts erop toe te zien dat 'bei der heutigen Überbevölkerung ein Volk in seinem Raum, die Bevölkerung in ihrer Stadt, die Truppe in ihrer Kaserne, das Kind in seiner Schule und die Familie in ihrem Heim gesund und gedeihlich leben können'. Dit betekende dat 'der gesamte Mensch' bezien moest worden, de mens niet als individu, maar als deel van zijn omgeving, als onderdeel van een volk, en dat dus de arts de behandeling vanuit het nationaal-socialistisch gedachtengoed over ziek en gezond moest doorvoeren. Dit betekende weer dat de SS-arts 'primär ein politischer Soldat des Reichsführers-SS und damit des Führers' was.³ Wat dit betekende voor de behandeling van zieken die door de nazi-ideologen niet als zieken maar als ziekten werden omschreven, laat zich raden.⁴

Het wapen van het DRK werd de Duitse adelaar met hakenkruis op de borst, rustend op de dwarsbalk van het oude teken. Dit was 'kennzeichnend für die sichere Hut, in der das Deutsche Rote Kreuz unter dem Schutz des Reichsadlers mit dem Hakenkreuz steht'.⁵ Het rode en het hakenkruis te zamen vormden, aldus Brekenfeld, de uitdrukking van 'das Leitwort, nach dem von jeher jeder DRK-Mann, jede DRK-Frau handelt: "Gemeinnutz geht vor Eigennutz"'. Het hakenkruis verleende daarenboven de Rode Kruis-verplegenden in moeilijke tijden kracht en vertrouwen, en gaf aan hun werk zin en doel: 'Alles für Deutschland'.⁶

Zonder nu elk DRK-lid ervan te willen beschuldigen een dergelijk ideengoed te hebben onderschreven,⁷ is het duidelijk dat het in ieder geval de gestelde norm was waarmee al (vaak) dan niet (soms) werd ingestemd. Walter Gruber, de schrijver van *Das Rote Kreuz in Deutschland*, wijst op strubbelingen met organisaties als de *NS-Frauen-schaft*, die er zijns inziens op duiden dat het DRK geen gelijkgeschakelde vereniging werd.⁸ Die strubbelingen echter waren eerder terugg te voeren op concurrentiestrijd, dan op ideologische vraagtekens. De bovenomschreven racistische 'gezondheidszorg'

¹ Grüneisen, a.w., p. 188 (Grawitz verzorgde het voorwoord in Grüneisens boek); Laqueur, a.w., p. 59; Favez, a.w., p. 44; Lifton, a.w., p. 153, 185, 187; Michael H. Kater, *Doctors under Hitler*, Londen 1989, p. 131; Dworzecki, a.w., p. 80; Lichtenstein, a.w., p. 22, 27-29, 143; Waarschijnlijk werd Hocheisen vervangen omdat hij als SA'er, na de nacht van de lange messen, niet meer volledig te vertrouwen zou zijn. Lichtenstein, a.w., p. 21-22

² Bauer, a.w., p. 317

³ Seidler, a.w., p. 21

⁴ Andere artsen die, reeds in het interbellum, een rol in het DRK speelden en tot de medische nazi-top gerekend moeten worden, zijn bijvoorbeeld Heinrich Zeiss, Ernst Nauck en Peter Mühlens. Paul Weindling, 'German-Soviet medical co-operation and the Institute for Racial Research, 1927-1935', in: *German history*, vol. 10 (1929), nr. 2, p. 177-206, p. 182, 204-205

⁵ Grüneisen, a.w., p. 199; ook: Riesenberger, a.w., p. 156

⁶ Brekenfeld, a.w., p. 42

⁷ zie bv.: Favez, a.w., p. 43

⁸ Gruber, a.w., p. 82-91, met name, p. 82-83; Voor het zeer vooringenomen karakter van Grubers boek zie bv.: p. 64-65, 95-96

stuitte in DRK-kringen niet op tegenstand.¹ Het DRK antwoordde in 1939 op een rekwest van het CICR informatie te leveren aangaande de jodenvervolgingen, niet op een dergelijk verzoek in te kunnen gaan en de noodzaak van een dergelijk verzoek ook niet te zien.² Het meldde medio 1943 dat externe hulp aan kampen als Auschwitz onnodig was. Zij werden door de Duitsers zelf van voldoende voedsel en medicijnen voorzien.³ Hierdoor is het enigszins begrijpelijk dat Laqueur de verleiding niet kon weerstaan op te merken dat 'the poison gas Zyklon B was transported in vans with the Red Cross insignia'.⁴ Gruber sloeg de plank dan ook niet mis toen hij noteerde dat het DRK in de tweede wereldoorlog geen onderscheid maakte.⁵ De joden waren immers al weg.

Riesenberger zag ondanks dit alles geen bewijs dat het DRK als geheel, afgezien van persoonlijke bemoeienissen zoals van Grawitz, aan het euthanasie-programma of aan de *Endlösung* had deelgenomen, al zag hij ook geen bewijzen van het tegendeel.⁶ Volgens Bauer echter speelde het DRK tot de val van Berlijn toe een niet geringe rol in de nationaal-socialistische oorlog.

Das Deutsche Rote Kreuz bis zuletzt: Herold des totalen Krieges noch über die Schlachtfelder, zerbombten Städte, Gräber und Totenkreuze hinaus.⁷

Het Duitse Rode Kruis: ons voorbeeld

Hoe nu was de houding van het NRK tegenover de grote, Duitse zus? Zij was met die van het CICR vergelijkbaar. Toen de hoofdredacteur van het NTvG, Pinkhof, vraagtekens zette bij de onderschikking van het DRK aan Hitler, verklaarde Prins dat dit in het licht van de tijdsomstandigheden moest worden gezien. Natuurlijk, serviliteit was niet goed te keuren, maar het Rode Kruis was een organisatie van levende mensen en kon zich dus als elke andere organisatie niet onttrekken aan hetgeen zich in haar omgeving afspeelde. Nationalisme was een 'zuiver menselijk gevoel' waarvoor het Rode Kruis de ogen niet kon en mocht sluiten. De onderschikking van het DRK aan het nationaal-socialisme was te vergelijken met die van het NRK aan de MGD. Zij geschiedde 'nolens volens, om het praktisch mogelijk te maken toch de internationale Roode Kruis-gedachte te verwezenlijken'.⁸

Ofschoon in december 1938 Donker Curtius in de besloten omgeving van de hoofdbestuursvergadering zijn afschuw uitsprak over het 'menschonteerende schouwspel' dat zich in Duitsland met betrekking tot de joden afspeelde, en ondanks

¹ Riesenberger, a.w., p. 153-154

² Durand, *De Sarajevo à Hiroshima*, p. 482

³ Favez, a.w., p. 179-180

⁴ Laqueur, a.w., p. 59; ook: Lichtenstein, a.w., p. 24; De relatie DRK - Zyklon-gas, gaat terug tot het begin van de jaren twintig, toen het DRK het beheer voerde over een bacteriologisch laboratorium te Moskou, waar Zyklon-gas werd gefabriceerd. Weindling, a.w., p. 181

⁵ Gruber, a.w., p. 96

⁶ Riesenberger, a.w., p. 155

⁷ Bauer, a.w., p. 319

⁸ G.A. Prins, 'De internationale Roode Kruis-gedachte', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1933, p. 175-177, p. 176-177

dat Offerhaus voorzitter werd van het Haags Comité tot Hulp aan Joodse Vluchtelingen,¹ was van een kritische opstelling tegenover het DRK geen sprake. Aan gebrek aan informatie - zie ook het artikel van mei 1933 in *De samaritaan* - kan dat niet hebben gelegen. Begin 1938 speelde de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht, Van Praag, Beelaerts van Blokland een artikel in handen uit de *Kölnische Zeitung*, getiteld: *Der Rechtscharacter des Deutschen Roten Kreuzes*. Uit dit artikel bleek overduidelijk de militaire en zeer nationalistische inborst van het DRK en dat dit DRK meer de Duits militaire en nationaal-socialistische belangen voor ogen stond dan de universele humaniteit. Ook het in december 1937 uitgevaardigde *Gesetz über das Deutsche Rote Kreuz* en de daarop gegeven toelichting, lagen op het bureaublad van het NRK-hoofdbestuur. Ook zij lieten aan duidelijkheid niets te wensen over. Zo luidde bijvoorbeeld artikel 5:

Der Präsident des Deutschen Roten Kreuzes wird vom Führer und Reichskanzler auf gemeinsamen Vorschlag des Reichsministers des Innern, des Reichskriegsministers und Oberfehlabers der Wehrmacht sowie des Stellvertreters des Führers berufen und abberufen.²

In *De samaritaan* werden Hitlers woorden aangehaald over het Rode Kruiswerk als 'selbstloser Dienst an Volk und Vaterland in ständiger Hilfsbereitschaft', waarop de redactie (lees: Prins) liet volgen dat het te wensen was 'dat ook alle Nederlanders dit woord zouden weten te verstaan'.³ Hitlers woorden waren geciteerd in het boek van Grüneisen, hetgeen doet vermoeden dat dit werk in NRK-kringen bekend was. Hierin stond ook de op de DRK-wet gebaseerde *Satzung des Deutschen Roten Kreuzes* afgedrukt, waarin Hitlers beschermheerschappij en de eed van trouw waren opgenomen.⁴

De Haagse afdeling van het NRK schafte medio jaren dertig, toen de discussie over nut en onnut van bescherming tegen gasaanvallen nog volop werd gevoerd, voor het Rode Kruis-ziekenhuis een installatie voor bescherming tegen gasaanvallen aan. Ook het Haagse Rode Kruis handelde liever dan dat het praatte, aldus Dietz. Er werden gascursussen gegeven en zogenaamde 'ziekenhuismaskers' aangeschaft.⁵ Tevens werd een gasmasker van de firma-Loos getest en goed bevonden. Inlichtingen hierover werden met medeweten van het hoofdbestuur, in 1937 vertrouwelijk aan het DRK doorgespeeld, dat toen toch al de adelaar met hakenkruis op het postpapier had afgedrukt.⁶

In verband met de ad hoc-overeenkomsten kort voor de oorlog overeengekomen, werd het NRK door de Duitse instanties toegestaan zijn werk voort te zetten, ofschoon

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 1, doos 3, hbv 9-12-1938, p. 8

² a.w., inv. nr. 128, 14-3-1938, p. 3-4; Voor de DRK-wet zie: Grüneisen, a.w., p. 193-196, 264-268; Brekenfeld, a.w., p. 33-35

³ 'Het Roode Kruis', in: *De samaritaan*, 1939, p. 375

⁴ Grüneisen, a.w., p. 232, 269

⁵ 'Roode Kruis ziekenhuis te Den Haag tegen gas beschermd', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 9 (1936), p. 319; ook: Nieuwenhuijzen Krusemann, a.w., p. 101

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 175: DRK aan NRK 2-2-1937, inlichtingen firma-Loos 18-2-1937, Loos aan RK-ziekenhuis Den Haag 20-2-1937, NRK aan DRK 23-2-1937, DRK aan NRK 26-2-1937 (nr. 172-37)

strikt genomen het NRK, geheel overeenkomstig de Geneefse conventie, had kunnen worden opgeheven. Doordat Nederland bezet gebied was, had kunnen worden beargumenteerd dat niet het Nederlandse, maar het Duitse Rode Kruis de voor hulpverlening verantwoordelijke organisatie was.¹ Dit gebeurde niet, en ofschoon er natuurlijk fricties zijn geweest, sprak secretaris-generaal H.H. Thoden van Velzen de mening uit het 'zeer gewenscht' te achten 'het contact met het Duitse Roode Kruis nauwer aan te halen'.² Dit leidde in ieder geval tot bemiddeling van het NRK voor Nederlanders die in dienst van het DRK wilden treden.³ Thoden van Velzen had de met eervol ontslag gestuurde Donker Curtius kort na de meidagen vervangen. In tegenstelling tot Donker Curtius, bestond tegen hem geen bezwaar van Duitse zijde.⁴

Historisch gezien kwam de coulante, vriendelijke, om niet te zeggen bewonderende houding tegenover de Duitse zusterorganisatie niet uit de lucht vallen. Prins' artikel begin 1933 over het *Roode Kruiswerk in Duitschland*, waarin hij aan de hand van het Duitse voorbeeld enkele aanbevelingen deed aan het NRK over hoe het Rode Kruiswerk in Nederland verbeterd kon worden, viel niet op verdroogde, onontgonnen grond.⁵ Zoals vanaf 1870 de Duitse militaire organisatie de goedkeuring van veel Nederlandse generaals kon wegdragen,⁶ zo stond vanaf het prille begin veel leden van het NRK de organisatie van het DRK als een stralende ster voor ogen. Dit is zij de gehele geschiedenis door gebleven en slechts enkelen als Gallandat Huet en Knoop wezen erop dat sterk stralende sterren schaduw veroorzaken.⁷ Ook Vervloet waarschuwde zijn bewonderende collega's niet te vergeten dat Duitsland in tegenstelling tot Nederland aanvallende oorlogen voerde. Bovendien betwijfelde hij of 'ons volk, met zijn minder militaire neigingen of dressuur, bereid zou worden bevonden om op haar instellingen van philanthropischen of humanitaire aard, ook dus op de vrijwillige ziekenverpleging, den stempel te laten drukken van militaire bemoeienis zooals in Duitschland, door den geachten spreken bij voorkeur tot model gekozen'.⁸

Die geachte spreker was Quanjer, die het DRK had betrokken in zijn streven door werk in vreedstijd voldoende populariteit en oefening te verkrijgen om gereed te zijn voor de taak in tijd van oorlog.⁹ In Duitsland was tenminste een vereniging waarvan, zo schreef hij in 1903, het hoofdcomité voortdurend 'in nauwe betrekking tot het Ministerie van Oorlog' stond en er zorg voor droeg dat de afdelingen op de hoogte waren 'van de wenschen en verwachtingen' die het legerbestuur had.¹⁰ Natuurlijk legde dat legerbestuur beperkingen op aan het DRK, dat echter desondanks grote populariteit had weten te bereiken. Of was het meer dankzij? Quanjer:

¹ Het NRK in WO II, p. 249-250

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 15-11-1940, p. 3

³ a.w., inv. nr. 128, 19-9-1940, 2-10-1940, 27-7-1940

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 30-8-1940, p. 3; idem, 4-10-1940, p. 1; Hand., 24-10-1941, p. 8

⁵ G.A. Prins, 'Het Roode Kruiswerk in Duitschland', in: *Het reddingwezen / De samaritaan*, 1933, p. 85-86

⁶ Bevaart, Ned. defensie, p. 466

⁷ Gallandat Huet, *Ambulance neerlandaise*, p. 19-21; Knoop, *Over onze verdediging*, p. 4-7; Bevaart, a.w., p. 466

⁸ Hand., deel XVII, p. 105

⁹ a.w., p. 99; ook: Quanjer, *Het NRK*, p. 506

¹⁰ Quanjer, *Het RK hier en elders*, p. 132-133; ook: p. 134-135

Het Duitse Keizerrijk leeft nog altijd in trotsche herinnering aan den oorlog van 1870 en acht nog steeds een revanche-oorlog met den erfvijand mogelijk. Jarenlange algemeene dienstplicht van de strengste soort heeft eerbied voor organisatie geschapen. De lange tijd dat onder de wapenen lief en leed gedeeld werd, deed behoefte ontstaan aan vereenigingen, die de herinnering aan den gemeenschappelijken dienstitijd levendig houden.¹

Het Rode Kruis was hiervoor bij uitstek geschikt.² De waarschuwing van Vervloet zal dan ook aan Quanjer niet besteed zijn geweest. Quanjer bewonderde het DRK niet onlangs, maar juist vanwege het militaire karakter, waarmee hij een dertig jaar eerder door Zegers, Gori en Templeman van der Hoeven begonnen traditie voortzette.³

Ten tijde van de reorganisatie aan het einde van de eerste wereldoorlog werd Quanjer bij het ten voorbeeld stellen van de Duitse militaire geneeskundige verzorging gesteund door D. Romeyn.⁴ Hen werd weer een hart onder de riem gestoken door een tweetal rapporten van Nederlandse Rode Kruis-leden. De arts Hijmans liep in zijn eerder genoemde verslag over de *Kriegsfürsorge* over van bewondering en achtte het dan ook wenselijk dat ook in Nederland 'de voorbereiding van uitbreiding en systematisering van hetgeen wordt gedaan op het gebied van oorlogs-slachtoffers-zorg' ter hand werd genomen.⁵ De Maltezer ridders Wittert van Hoogland en Van Voorst tot Voorst wezen in hun artikel over een bezoek aan het Duitse westfront in het voorjaar van 1918, weliswaar op het waarschijnlijk andersoortige karakter van een door Nederland gevoerde oorlog, maar ook zij meenden dat het Duitse geneeskundige stelsel grotendeels in Nederland toepasbaar was en ook toegepast zou moeten worden. Zo moest volgens hen ook hier de vrijwillige hulpverlening door een direct onder de opperbevelhebber geplaatst militair inspecteur worden geleid. Het was immers 'veel beter de gehele organisatie te stellen onder een krachtigen leider dan onder een beraadslagend college'. Bovendien was dit voor de opperbevelhebber ook een stuk makkelijker. Tevens moesten, zie wederom Duitsland, alle ziekenhuizen en noodinrichtingen in tijd van vrede door de vrijwillige hulpverlening worden georganiseerd en in tijd van oorlog onder gezag van de MGD worden geplaatst. Aan het hoofd van een ziekenhuis hoorde een officier van gezondheid te staan.⁶

Naast een zekere schroom een lid van de Rode Kruis-familie te hard te vallen; naast wellicht de wens niet uit de pas van het CICR te lopen; naast begrip voor of zelfs instemming met de veranderingen die het DRK na 1933 had ondergaan; naast begrip voor of zelfs instemming met antidemocratische opvattingen in ieder geval als het de organisatie van de militair-geneeskundige verzorging betreft, en naast ook gehoorzaamheid, dienstbaarheid en een zeker gebrek aan moed, waarop we zo dadelijk nader in zullen gaan, is het verre van ondenkbeeldig dat het licht dat het DRK

¹ a.w., p. 136

² idem

³ Zegers, De gen. dienst, p. 25-26; Iets over de MGD, p. 286; Hand., deel IV, p. 43-45; ook: De verhouding van de vereeniging, p. 365; Staal, De persoonlijke dienstplicht, p. 7-12

⁴ D. Romeyn, De positie van de commissarissen, p. 586-587; D. Romeyn, Gedachten, p. 98-99

⁵ Hand., deel XXVI, p. 94-119, met name: p. 118

⁶ Rapport van L.F.J.M. Baron van Voorst tot Voorst, Malthezer ridder en jhr. mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland, Malthezer kapittelridder, over hun bezoek aan het Duitse westfront van 27 januari 1918 tot 18 februari 1918, z.p. 1918, p. 10-12

al die tijd had verspreid, zelfs door de Rotterdamse rook heen wist te dringen en op Den Haag bleef schijnen. Van enige kritiek op het DRK was, althans in het bestudeerde bronnenmateriaal, tijdens de oorlog weinig te merken. Verre van zelfs. Dat na de oorlog de houding van het DRK werd bekritiseerd zou dan ook kunnen worden gekenmerkt als een poging de aandacht van de eigen feilen af te leiden.

Gehoorzaamheid

Het bestuur

Nederland was nu eenmaal bezet, het gezag van de bezetter moest erkend worden, verzet was uit den boze.¹

Met bovenstaande woorden omschreef De Jong de aanvaarding van de Duitse invloed op het werk van de Nederlandse Rode Kruis-vereniging. Instructies van welke Duitse instantie dan ook werden strikt opgevolgd.² Ook volgens Verspijck zelf kort na de oorlog, werd contact met laat staan medewerking aan de illegaliteit vermeden en afgewezen, zoals ook nooit contact met het volgens Offerhaus onbereikbare Londen was gezocht.³ J.M. Molenaar, leider van de afdeling Amsterdam, kreeg tijdens naoorlogse collectes dan ook wel eens de zin: 'Ga bij je SS-vriendjes om geld vragen', op zich afgevuurd.⁴

De wens de Duitse autoriteiten ter wille te zijn of op zijn minst niet tegen het hoofd te stoten, kwam al snel na de capitulatie tot uiting. In het eerste verslag der vergadering van het dagelijks bestuur is aan niets te merken dat Nederland een maand eerder vijf dagen oorlog had gevoerd en sindsdien door een buitenlandse macht werd bezet, op éénmaal de woorden 'bijzondere omstandigheden' na.⁵ In het blad *Het Nederlandsche roode kruis* werd zeer vaak zeer lovend over de prestaties van de vereniging van de oosterbuur bericht,⁶ en in het in juni 1940 verschenen artikel *De werkzaamheden van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens den oorlog* werd 'met waardering (...) gewag' gemaakt 'van de hulp van de Duitse autoriteiten welke het Roode Kruis na de bezetting mocht ontvangen'.⁷

(Dit is overigens nog niet alles. Ofschoon de neutraliteitsfilosofie van het Rode Kruis inhoudt dat er niet in het openbaar wordt geprotesteerd tegen misstanden, is er geen enkele reden het tegenovergestelde te doen en de distributiemaatregelen van de Duitse overheid billijk te noemen, zoals Winckel deed. Ook was het absoluut niet noodzakelijk generallissimo Franco ten tonele te laten verschijnen als een lichtend voorbeeld van een

¹ De Jong, a.w., deel VIII (1978), p. 912

² a.w., p. 913

³ RIOD, doc II, map B nr. 3, p. 11; Rapport pakkettencommissie, p. 153; Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 315

⁴ Molenaar, a.w., p. 35

⁵ Hand., 21-6-1940, met name: p. 4

⁶ Zie bv.: 'Hoe de helpsters van het Duitse Roode Kruis de verpleegkunst leeren', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 8 (aug. 1940), p. 167-168. Met name in de rubriek *Het Roode Kruis in het buitenland* werd zeer vaak zeer lovend over het DRK geschreven.

⁷ *De werkzaamheden*, p. 112

legeraanvoerder die de humaniteit hoog in het vaandel had staan. Toch staat dit in een artikel van Beelaerts van Blokland te lezen.)¹

In 1941 werd op verzoek van een beambte van de *Sicherheitspolizei* de brochure *Taak, organisatie en werkwijze van het Nederlandsche Roode Kruis* niet verspreid, of in ieder geval niet verder verspreid. De in het hoofdgebouw aanwezige exemplaren werden verzameld en aan de beambte meegegeven, zonder twijfel ter vernietiging.² Vleer schreef in het een jaar later van de pers gerolde *De taak van het Roode Kruis in oorlog en vrede*, te hopen dat het Rode Kruis bij het volbrengen van zijn taak 'bij autoriteiten en publiek die belangstellende medewerking (zou) vinden, die het zoo zeer noodig heeft om zijn roeping met succes te kunnen blijven vervullen, tot heil van de lijdende menschheid'.³

Mei '43 had een briefwisseling plaats over het eventueel zenden van pakketten aan twee Belgische geïnterneerden in het kamp Haaren. De familie had daarom verzocht, maar het NRK wenste toestemming van de Duitse overheid, omdat die het zenden van pakketten aan 'Strafgefangene, Untersuchungsgefangene en Schutzhaftlinge' had verboden. Offerhaus vroeg dan ook Reuter of hij zo goed wilde zijn hem 'den Weg anzugeben welcher in solchen Fällen gefolgt werden muss'. Die weg liep dood, waarop het NRK de Belgische families meedeelde 'tot zijn leedwezen' niet aan hun verzoek te kunnen voldoen.⁴

Zelfs één dag voordat het bestuur van het NRK naar aanleiding van de benoeming van de collaborateur C. Piek tot secretaris-generaal van het NRK, besloot illegaal verder te werken (november 1944), viel een protestbrief aan rijkscommissaris A. Seyss-Inquart nog aan zelfcensuur ten prooi. Het protest betrof het dwingen van Nederlandse jongens en mannen mee te helpen aan de bouw van de Duitse verdedigingswerken. Dit was in strijd met de protocollen van Den Haag 1907. De brief heeft zeldzaamheidswaarde en verdient dan ook een ruim citaat.

Hiergegen scharfsten Protest einzulegen darf das Niederländische Rote Kreuz nicht unterlassen, besonders nicht, weil zu dieser an sich so tieferschütternden Tatsache dann noch die misslichen Verhältnisse kommen, worunter das alles vor sich geht. Zuerst sind weitaus die meisten ungenügend, jedenfalls unzuweckmässig bekleidet und beschuht. Sehr viele sind krank, halbkrank oder unterernährt. So werden sie, vollkommen ungeübt, meistens gezwungen ganz erhebliche Abstände zu Fuss zurückzulegen. Manche stürzen schon nach dem ersten Tag ganz erschöpft, einige noch dazu schwer verwundet, zusammen. Aertzliche Hilfe ist nicht vorgesehen, die Unterkunft unterwegs in vielen Fällen ganz miserabel, die Nahrung fehlt oder ist vollkommen ungenügend. Es wird in einem Wort mit unerhörter Rücksichtslosigkeit, ja sogar mit Gewalt und Grausamkeit, mit diesen unglücklichen

¹ Ch.W.F. Winckel, 'Distributie versus honger', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 7 (juli 1943), p. 157-158, p. 157; H. Beelaerts van Blokland, 'Bescherming van de burgerbevolking tegen luchtaanvallen', in: *het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 5, nr. 1 (jan. 1944), p. 7-10, p. 10

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 25-7-1941, p. 2: Tenzij hier het in 1940 verschenen *Het Nederlandsche Roode Kruis: ontstaan, organisatie en werkwijze* wordt bedoeld, is er grondig werk verricht. Dit boekwerkje is overigens volkomen onschuldig en weinigzeggend, maar wellicht dat de er in benadrukte neutrale hulpverlening, onder andere aan Rusland in het begin van de jaren twintig, de Duitse wrevel had gewekt. Het NRK: ontstaan, organisatie en werkwijze, p. 19-22

³ Vleer, *De taak*, p. 27

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 128, 16-3-43, 6-5-43

vorgegangen.¹

Het NRK-bestuur achtte het de plicht van het Rode Kruis in deze toestand verbetering te brengen en vroeg Seyss-Inquart dan ook de mogelijkheden daartoe niet te versperren. Helaas weigerde voorzitter en NSB'er Engelbrecht - waarvan altijd werd gezegd dat hij zich niet met de vereniging bemoeide - de brief te tekenen. Hierop bleken ook W.C.J.J. van Voorst tot Voorst en Winckel ineens bezwaren tegen verzending te hebben. Geen van beiden had een dag eerder, toen de brief op de bestuursvergadering werd besproken, van oppositie blijk gegeven.²

Niet echter Van Voorst tot Voorst en ook niet Winckel waren de verpersoonlijking van bovenstaande mentaliteit. Dat was Offerhaus, hoofd ziekenhuiswezen, en, na het vertrek van Thoden van Velzen, tot september 1944 eveneens secretaris-generaal. Het Rode Kruis was Offerhaus met de paplepel ingegoten. Zijn vader was gedelegeerde van het NIRK tijdens de expeditie in Lombok geweest. Zelf had hij al op zeer jeugdige leeftijd aan een der ambulances voor de Boerenoorlog willen deelnemen, maar een dergelijke reis werd hem pas twaalf jaar later gegund ten tijde van de Balkanoorlogen.³ In 1934 werd hij lid van het dagelijks bestuur en zou dit tot 1945 blijven. In 1943 was hem het erelidmaatschap verleend.⁴

Al vroeg in de oorlog werd Offerhaus' prominente plek in het bestuur bestendigd. Hij aanvaardde een door de *Generalarzt und Leitender Sanitäts-Offizier* in Nederland, Wagner - niet te verwarren met de eerder genoemde, in '39 overleden Gerhard -, in september 1940 verleende volmacht om 'zoo noodig en op verzoek goederen voor de behandeling, de verpleging en het vervoer van gewonden en zieken, welke eigendom zijn van of in beheer zijn bij het Nederlandsche Roode Kruis uit te leenen ten behoeve van geneeskundige inrichtingen van de Duitse Weermacht, aan Nederlandsche Ziekeninrichtingen en aan weder gekeerde Nederlandsche vluchtelingen'.⁵ Zijn verhouding tot de bezetter kreeg echter een fikse deuk, om niet te spreken van onherstelbare averij, toen mei 1942 zijn enige zoon, lid van de Ordedienst, werd geëxecuteerd. Hij nam zich hierop voor nooit meer een woord met een Duitser te wisselen, een voornemen dat hij echter niet heeft gehouden, dan wel kunnen houden.⁶

Kort voordat hij als gevolg van de nog te bespreken affaire-Koot, in naam afscheid van het NRK moest nemen, blikte Offerhaus mondeling op de toekomst van de vereniging vooruit. Na de oorlog moest de vrijwilligheid - waarover hij behalve vóór, ook in het begin van de oorlog al een kritische noot had gekraakt -⁷ van de baan. Zij had ondertussen vaak genoeg bewezen met te veel nadelen gepaard te gaan. Een schema was hiervoor reeds uitgewerkt door Verspijck, Vleer, Beelaerts van Blokland en

¹ a.w., inv. nr. 39, NRK aan Seyss-Inquart, 16-11-1944 (2764-44)

² Aantekening bij: a.w., inv. nr. 39, brief 2764-44

³ a.w., inv. nr. 156, Herinneringen van H.K. Offerhaus, p. 1; Hand., deel XXIII, p. 86

⁴ Rombach, Inventaris, p. 75

⁵ Historisch archief NRK, trefwoord: magazijnen, ordner 8 (2, m-r): Offerhaus, 16-10-1940; ook: RIOD, doc II, map D, nr. 3, Wagner aan NRK, 23-9-1940

⁶ De Jong, a.w., deel VIII, p. 911; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 15-6-1944, p. 2 (Offerhaus spreekt met Reuter)

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 8-8-1941, p. 1

Heusdens. Ook zou dan 'een volledig apparaat' ter beschikking van de regering moeten worden gesteld, waarbij Offerhaus Heusdens als directeur-generaal naar voren schoof, een functie die deze zoals vermeld inderdaad zou gaan bekleden. Ook de overige plaatsen van het aankomend bestuur waren reeds van namen voorzien, zonder dat Offerhaus hierover de rest van het dagelijks bestuur had ingelicht. Dit zette het nodige kwade bloed bij Banning, Van Voorst tot Voorst en Maas.¹

Dit geeft aan dat de typering die De Jong van Offerhaus gaf - 'star en autoritair' - niet ver bezijden de waarheid zal hebben gelegen. De Jong zei echter ook dat Offerhaus niet pro-Duits was,² ook afgezien van de persoonlijke rancune. Daarover nu verschilden de meningen. Verspijck verdedigde na de oorlog Offerhaus tegen dergelijke aanvallen. In een in 1948 naar aanleiding van een anonieme beschuldiging over Offerhaus samengesteld politierapport, verklaarde Verspijck dat al zulke beweringen 'leugen' en 'pure verzinselen' waren. Offerhaus had nooit iets gedaan dat 'in het nadeel van de Nederlandse bevolking was of in strijd met de gewoonte van het Nederlandsche Roode Kruis'.³ (We zullen nog zien dat het eerste in ieder geval en het tweede hopelijk niet waar is.) Offerhaus zelf verklaarde de beschuldiging uit wraak. Hij had in 1944 twee Rode Kruis-medewerkers moeten ontslaan wegens 'wangedrag'. Zij - of in ieder geval één van hen - wilden gewoon vergelding.⁴ Waaruit het wangedrag had bestaan vertelde Offerhaus er spijtig genoeg niet bij.

C. van den Berg echter deelde de beschuldigingen. In een in 1972 vervaardigd memorandum wees de vinger nadrukkelijk richting Offerhaus met als goede tweede Thoden van Velzen. In zijn functie als voorzitter van de Commissie voor de Gezondheidszorg bij de Evacuatie van de Burgerbevolking had Van den Berg al een enkele maal contact met Offerhaus gehad.

Van zijn bekwaamheid en zijn geschiktheid voor de door hem beklede functie had ik daarbij geen hoge dunk gekregen. Hij toonde zich steeds bijzonder ingenomen met het feit, dat hij van burger tot kolonel was gepromoveerd.⁵

Hij had echter toen hij ambtshalve de gelederen van het NRK-bestuur kwam versterken geen reden gehad aan de gezindheid van Offerhaus te twijfelen.

De indruk die Van den Berg van Thoden van Velzen had was niet ongunstig geweest. Hij had de secretaris-generaal weliswaar nooit eerder ontmoet, maar bewaarde prettige herinneringen aan de vooroorlogse samenwerking met de onder Thoden van Velzen ressorterende etappe- en vervoersdienst. Pas later was hem gebleken dat de organisatie van die dienst het werk was geweest van Thoden van Velzens voorganger Carstens. Al op de eerste door Van den Berg bijgewoonde vergadering was hem echter duidelijk geworden dat 'aan de goede vaderlandse ge-

¹ a.w., inv. nr. 30, dbv 24-8-1944

² De Jong, a.w., deel VIII, p. 911

³ RIOD, doc II, Map B, nr. 6: Rapport politie te Den Haag betreffende H.K. Offerhaus, 14-4-1948, p. 1

⁴ a.w., p. 2

⁵ C. van den Berg, *Over het Nederlandsche Roode Kruis gedurende de bezetting en in het bijzonder over de medewerking verleend aan de geneeskundige dienst van het "Vrijwilligers Legioen Nederland"*, z.p. 1972 (ongep. man.), p. 2 (ook te vinden in: RIOD, doc II, map D, nr. 17)

zindheid van de “kolonels” Offerhaus en Thoden van Velzen ernstig moest worden getwijfeld’. Bij de door beiden zowel in als buiten de vergadering gemaakte, niet in de notulen opgenomen, twijfelachtige opmerkingen, voegde zich de betrokkenheid van Offerhaus bij de pogingen tijdens de bezettingstijd de gezondheidszorg te reorganiseren, meer in overeenstemming met de Duitse opvattingen.¹

Ook verzetsman en later lid van de pakkettencommissie W.A.H.C. Boellaard, had grote twijfels over Thoden van Velzen, zoals hij ook over Offerhaus niet al te zeer te spreken was. In 1948 verklaarde hij tegenover de *Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-45* het niet verwonderlijk te achten dat de Duitsers Thoden van Velzen op de zetel van Donker Curtius hadden gewenst. Hij was weliswaar geen NSB’er, maar wel ‘zo Duitsgezind als maar kon’. Zover wilde de Johanniter-ridder F.C.C. baron van Tuyll van Serooskerken van Zuylen niet gaan, maar dat de secretaris-generaal bepaalde aspecten van het Duitse systeem bewonderde stond vast. Offerhaus echter ontkende voor de enquêtecommissie dat Thoden van Velzen ‘iets met het Hitler-regime te maken wilde hebben’. Wel had hij ontzag voor het Duitse organisatietalent en hield hij er ‘eigenaardige ideeën, nihilistische ideeën’ op na.²

Offerhaus en Thoden van Velzen hadden grote macht over het verder, althans volgens Van den Berg, ‘goede’ bestuur, waarvan echter, met uitzondering van Van Tuyll van Serooskerken van Zuylen, weinig uitging.

Het is zeer de vraag, of zij voldoende oog hadden voor de verkeerde instelling van ‘de kolonels’. Ik ben ervan overtuigd dat Baron van Lynden altijd getracht heeft om een juist beleid te voeren, maar dat hij daarbij door de beide kolonels herhaaldelijk is gedwarsboomd en om de tuin geleid.³

Begin 1944 berichtte Reuter dat evenals alle brieven naar het buitenland, informatie aan en over krijgsgevangenen niet rechtstreeks via het CICR of een Rode Kruis-organisatie van een der geallieerde landen, maar altijd via het DRK, afdeling Nederland, moest worden verstuurd. Offerhaus haastte zich daarop telkenmale bij al dan niet vermeende overtredingen zijn verontschuldiging aan te bieden en toe te zeggen de ‘schuldigen’ vermanend toe te spreken. Vleer werd zelfs een keer op het hart gedrukt persoonlijk zijn excuses aan Reuter aan te gaan bieden.⁴ Toen terzeldertijd het bericht binnenkwam dat het verenigingsblad van 24 naar twintig pagina’s teruggebracht moest worden, stelde Offerhaus voor, om de goede wil te tonen, het orgaan met nog vier bladzijden extra in te krimpen. Tevens liet hij het *Referat Zeitschriften Reichskommissariat* weten dat het NRK zich strikt aan de gestelde regels zou houden.⁵

Het lijkt er veel op dat Offerhaus zijn vooroorlogse neiging roomser dan de paus te willen zijn, na 15 mei 1940 niet kwijt was geraakt. Of was het misschien angst dat het NRK-werk verboden zou worden? Dan ging hij bij tijd en wijle in zijn angst wel zover in het tegemoet komen aan de wensen van de Duitse overheid, dat er niet veel werk

¹ idem

² Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 182-183, 211, 282, 317

³ Van den Berg, a.w., p. 3

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 128, Reuter aan NRK, 15-1-1944; idem, DRK aan NRK, 21-1-1944; idem, 13-3-1944; idem, 18-3-1944

⁵ a.w., inv. nr. 155, 23-1-1944; idem, 21-1-1944

meer was dat belemmerd kon worden.¹ De Jong:

Evenals het Internationale Rode Kruis was het Nederlandse min of meer gevangene geworden van de door de Duitsers gepermitteerde hulp aan militairen en civiel-geïnterneerden; de voortzetting daarvan wilde het niet in gevaar brengen.²

Tot de installatie van Piek, in een tijd dat veel Nederlanders heldhaftig werden, vermocht niets het NRK ertoe te bewegen het werk neer te leggen. Natuurlijk leverde dit kritiek op van hen die meenden dat elke buiging voor de bezettende macht er een te veel was. Maar, zelfs als de diverse rechtvaardigingen, zoals de 'grootere belangen',³ het verhinderen dat het NRK door de NSB zou worden overgenomen, of het 'om erger te voorkomen',⁴ zouden worden onderschreven, kan men zich afvragen of het aftreden in november 1944 niet te laat kwam. Beelaerts van Blokland etaleerde in dit verband weer eens een van zijn weliswaar fraai verwoorde, maar niet altijd van diep doordenken getuigende meningen, door volkomen nodeloos een ieder te schofferen die met gevaar voor eigen leven liever had gebarsten dan gebogen.

Men gaf er zich dikwijls geen rekenschap van, dat het meer plichtsbesef vereischte om ondanks alles zoo lang mogelijk in functie te blijven dan om met een fier gebaar heen te gaan en daardoor het schip aan het geweld der beukende golven prijs te geven. Meermalen moest een zware gewetensstrijd worden uitgestreden, maar iederen keer kwam het Dagelijksch Bestuur na rijp beraad eendrachtig tot de innerlijke overtuiging, dat het een niet te verantwoorden verzaking van zijn plicht zou beteekenen om het veld te ruimen, de tienduizenden, voor wie, hoe dan ook, toch nog altijd iets gedaan kon worden, verder volkomen aan hun lot over te laten en al hetgeen het Nederlandsche Roode Kruis aan eigendommen en voorraden bezat, den Duitscher als een welkome buit in den schoot te werpen.⁵

Offerhaus liet zich tegenover de enquêtecommissie in eendere zin uit, toen de aanstelling van Engelbrecht ter sprake kwam.

Er behoorde meer moed toe om aan te blijven dan om heen te gaan, in welk geval wij zeker een groot succes zouden hebben geoogst bij het merendeel van de Nederlandse bevolking en vooral bij de illegalen.⁶

Ook Van Lynden voelde zich onheus bejegend door de critici. Reeds in 1942 moest het hem van het hart dat iedereen in Nederland altijd met 'de meest meedoogenlooze kritiek' klaarstond op alles wat het NRK verrichtte.⁷ Drie jaar later, kort na de bevrijding, verzuchtte hij:

¹ Zie bv.: a.w., inv. nr. 128, Offerhaus aan DRK, 31-1-1944

² De Jong, a.w., deel VIII, p. 913

³ *Roode Kruis contra hakenkruis*. Het Roode Kruiswerk in Kampen en IJsselmuiden gedurende den oorlogswinter 1944-1945, Kampen z.j., p. 14

⁴ Verspijck, Het NRK (1947), p. 269; R.O. van Gennep, *Dienst voor speciale hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis*, Den Haag 1945, voorwoord M. Steijns, p. 4

⁵ Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 19; zie voor een eender verhaal: Rapport pakkettencommissie, p. 65-66

⁶ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 287; ook: idem, p. 219

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 22-10-1942, p. 1

De lijdende menschheid te dienen, barmhartig te zijn, zonder onderscheid te maken tusschen vriend en vijand, wat is dat moeilijk, wat wordt dit nog slecht begrepen vooral in tijden van oorlog, van verwildering, van nijd en haat.¹

De afdelingen

In juli 1940 kreeg het NRK het bericht dat de transportcolonnes geen uniform meer mochten dragen. Het leek te veel op het tenue van het Nederlandse leger.² Er werden slechts twee uitzonderingen gemaakt: Maastricht en Utrecht, waaraan wat de laatste betreft de aanwezigheid van Prins niet vreemd zal zijn geweest.³ De transportcolonne te Utrecht bemande ondermeer op verzoek van de Duitsers een post op het centraal station. *Stabsarzt* Vett achtte zo'n post absoluut noodzakelijk 'für die Versorgung kleiner Schäden und Gesundheitsstörungen deutscher Wehrmachtsangehöriger in durchgehenden Transporte' en vanwege 'die Betreuung der in Utrecht stationierten Krankentransportwagen, die dem Abtransport von Kranken und Verwundeten aus den Niederlanden in das Reich dienen'. De kosten van deze hulppost werden gedragen door de *Wehrmacht*. Hoofd transportwezen W.J. Lucardie stemde namens het hoofdbestuur in en Van Lynden sprak zijn grote waardering voor het werk van de afdeling Utrecht uit.⁴

Hieruit komt al naar voren dat het werk van de transportcolonnes, al dan niet in uniform, lang niet altijd op weerstand van de Duitse overheid stuitte. Toen er dan ook in 1942 sprake van was dat leden van de colonnes arbeidsplicht zou worden opgelegd, meende Offerhaus dat zij zich daarover geen zorgen hoefden te maken. Het onttrekken van colonneleden aan het NRK zou tegen het belang van de bezettende macht ingaan.⁵ Zij die ondertussen werkloos waren geworden ontkwamen er echter niet aan. Op pogingen van het NRK-bestuur vrijstelling te verkrijgen, hoefden zij echter niet te rekenen. Al in 1940 had Lucardie te kennen gegeven dat, aangezien het 'slechts een 100-tal personen zal betreffen' het doelloos was voor hen te pleiten.⁶

Duidelijk wordt ook dat collaboratie niet alle afdelingen vreemd was. Eind 1942 werd de afdeling Eindhoven met het door haar verrichte werk door de Duitse instanties gecompimenteerd.⁷ Kort daarvoor had de afdeling Utrecht het bestuur laten weten bij elke activiteit ook altijd de Duitse instanties in te lichten. Blijkbaar vond het bestuur dat wel een goed idee, want er ging een brief uit aan alle afdelingen eender te handelen.⁸ Het illegale blad *De waarheid* las de afdeling Dordrecht de les. Die afdeling

¹ W.J. baron van Lynden, 'Bevrijdingsplechtigheid ten gebouwe van het hoofdbestuur', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, vredesjaar, nr. 1 (juni 1945), p. 5; ook: Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 234

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 12-7-1940, p. 4

³ idem, 8-11-1940, p. 4; a.w., inv. nr. 3, dbv 18-4-1941, p. 4; Hand., 24-10-1941, p. 48

⁴ Dir. gen. vgz, inv. nr. 1203, *Stabsarzt* Vett aan transportcol. Utrecht, 14-3-42; idem, brief aan secr. gen. soc. zaken, 11-7-42; idem, Lucardie aan volksgezondheid, 23-7-42; idem, Volksgezondheid aan Seyss-Inquart, 31-7-42; Hand., 3-12-1942, p. 21; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 24-4-1942, p. 4; idem, 13-8-1942, p. 4

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 27-3-1942, p. 4-5

⁶ a.w., inv. nr. 2, dbv 20-9-1940, p.3; ook: idem, 22-5-1942, p. 1

⁷ a.w., inv. nr. 3, dbv 17-12-1942, p. 2

⁸ idem, 10-9-1942, p. 3

had oktober 1944 besloten hulp te verlenen aan Duitse gewonden in de Duitse noodhospitalen, bij gebrek aan Duits personeel (dat grotendeels aan het front de wapens hanteerde). In de parabel van de barmhartige Samaritaan stond niets over het gevechtssklaar maken van de eigen, toekomstige moordenaars. Alleen de directrice van de Bond voor Ziekenverpleging, G.C. van Buttingham-Wichers, trad uit protest hiertegen uit het Dordtse bestuur.¹

In *Het Nederlandsche Roode Kruis in de tweede wereldoorlog* ging Heusdens op de collaborerende afdelingen in. Natuurlijk was het mogelijk op diverse afdelingen kritiek te hebben. Maar was het niet zo dat het Rode Kruis als een soort toetssteen gebruikt kon worden voor de mate waarin een gemeenschap zich de 'verheven idealen' van deze instelling had eigen gemaakt? Met andere woorden: indien bepaalde afdelingen de 'grootsche actie van hulpverlening' wat minder fraai hadden vormgegeven, dan waren daar zeer zeker niet alleen die afdelingen, 'maar vermoedelijk ook de burgerij uit die gemeente evenzeer debet aan'.² Behalve dat een doorwinterd cynicus nu zal opmerken dat het dan met Nederland als geheel blijkbaar ook niet best gesteld was, moet ook hier weer worden opgemerkt dat ten eerste het Rode Kruis zelf weer eens van schuld werd vrijgepleit en dat in de oorlog dergelijke afdelingen eerder instemmende dan afkeurende geluiden uit Den Haag te horen zullen hebben gekregen. De afkeurende geluiden zullen naar andere afdelingen zijn uitgegaan: de afdelingen die gemene zaak met het verzet maakten. Het zou mij ook niets verbazen als het wangedrag van de twee door Offerhaus ontslagen leden verzetsactiviteiten met gebruikmaking van het rode kruis-teken is geweest.

Niet elke afdeling heeft zich gehouden aan de richtlijn vanuit Den Haag, zich van illegale activiteiten te onthouden. De afdeling Amsterdam bijvoorbeeld werkte zowel mee aan de zogeheten Palestina-certificaten-actie, als aan de pogingen van 'Volljuden' 'Halbjuden' te maken, in de hoop hen zo voor deportatie te bewaren. Om dit te bereiken werd een kaart met de naam van de betreffende persoon in het bloeddonorbestand opgenomen, met daarbij een bloedgroep die onmogelijk het gevolg kon zijn van een verwekking door de eigenlijke, joodse vader. Het verhaal van een buitenechtelijke relatie van de moeder met een niet-joodse man werd zo van bewijs voorzien.³

Ook elders zochten en vonden Rode Kruis-afdelingen en verzet elkaar.⁴ De afdelings-functionarissen leverden Rode Kruis-papieren waarmee controle-posten gepasseerd konden worden. Tot november, toen vierhonderd van de zeshonderd wagens werden geconfisceerd, beschikte het Rode Kruis over een uitgebreid wagenpark, dat door de illegaliteit werd gebruikt voor het overbrengen van berichten en zelfs wapens. Dit ondanks protest van de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, voormalig Rode Kruis-medewerker kolonel H. Koot, die we nog vaker tegen zullen komen. Met instemming van het Landelijk Bureau van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers liet hij oktober 1944 een bevel uitgaan het

¹ RIOD, doc II, map B, nr. 10: 'Het Roode Kruis te Dordrecht', in: *De waarheid*, 30-10-1944; Van Bergen, Internationaal zijn, p. 45

² Het NRK in WO II, p. 179

³ De Jong, deel VI (1975), p. 278, 313; Abel J. Herzberg, 'Endlösung der Judenfrage', in: *Onderdrukking en verzet*, deel III, Nijmegen z.j., p. 102-142, p. 138

⁴ Zie bv.: Nieuwenhuizen Krusemann, a.w., p. 116-117. Onderduikers in het Om en Bij-ziekenhuis.

rode kruis-teken niet voor illegale activiteiten te misbruiken. Het is welhaast zeker dat, onder verwijzing naar gebruik van dat teken door de Duitsers voor evenmin humanitaire bezigheden, lang niet alle verzetsgroepen zich iets van dit bevel hebben aangetrokken.¹ Maar, terug naar het hoofdbestuur, terug ook naar 1940.

Reorganisatie

Het departement van defensie werd door de bezetters opgeheven met als gevolg dat voor het NRK een nieuw onderkomen gezocht moest worden. De secretaris-generaal van buitenlandse zaken, A.M. Snouck Hurgronje, had de vereniging tijdelijk bij algemene zaken ondergebracht, maar achtte sociale zaken een beter tehuis.² Het NRK zelf zag zich liever onder binnenlandse zaken geplaatst en zat hierdoor een beetje met de bloedtransfusiedienst in de maag. Die paste immers wel bij sociale, maar niet bij binnenlandse zaken. Koolen opperde daarop dat dit argument wellicht ontkracht kon worden door erop te wijzen dat die dienst in het leven was geroepen 'met het oog op de oorlogstaak'. Offerhaus echter wenste van protest af te zien. Het gevolg zou een minder aangename verhouding met sociale zaken zijn, waarmee Van Lynden instemde. Niet een departement, maar alleen het NRK zelf maakte het NRK groot. Desondanks werd eerst met zes tegen drie stemmen besloten een brief met bovenstaande bedenkingen te verzenden. Toen Offerhaus echter daarop opperde dat hij dan in een zeer lastige positie zou komen bij de besprekingen met Banning over eenheid in de gezondheidszorg, werd de stemming herzien: acht tegen, één voor.³

Het NRK kwam dus onder sociale zaken en de inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht maakte als ambtshalve tweede ondervoorzitter plaats voor de directeur-generaal van de volksgezondheid, Van den Berg.⁴ Dit maakte statutenwijziging noodzakelijk, voor zover de veranderde gezagsverhoudingen dat niet al hadden gedaan. Secretaris-generaal van sociale zaken, A.R. Verwey, gaf dan ook eind april 1941 opdracht tot het instellen van een commissie die moest onderzoeken welke wijzigingen in de taak en de organisatie van het NRK moesten worden doorgevoerd. Zitting in de commissie, die niet aan Duitse beïnvloeding zou ontkomen,⁵ hadden Van Lynden, Banning, Van den Berg, Offerhaus, Thoden van Velzen, Vleer, en, als juridisch adviseur, Heusdens, die in het laatste oorlogsjaar als niet-stemgerechtigd afgevaardigde van binnenlandse zaken ook de bestuursvergaderingen zou gaan bijwonen.⁶

Eind 1941 was het eerste ontwerp af, dat door Vleer persklaar werd gemaakt. Een opvallende wijziging was de verlaging van de leeftijdsgrens voor bestuursleden van 70

¹ De Jong, a.w., deel Xb (1981), p. 288-290

² Van den Berg, a.w., p. 1

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 3-1-1941, p. 3; ook: a.w., inv. nr. 3, dbv 15-11-1940, p. 1

⁴ a.w., inv. nr. 3, dbv 9-5-1941, p. 1; De overige militairen werden vervangen door de geneeskundig hoofdinspecteur van de volksgezondheid en een vertegenwoordiger van het ministerie van binnenlandse zaken. 'Benoeming leden (ambtshalve) van dag. bestuur en hoofdbestuur', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 2, nr. 6 (juni 1941), p. 98

⁵ Zie bv.: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 29.4, Wimmer aan Verwey, 17-7-1941

⁶ a.w., inv. nr. 29.1, Verwey aan db-NRK, 23-4-1941; a.w., inv. nr. 3, dbv 8-6-1944, p. 1; idem, 15-6-1944, p. 1; Dir. gen. vgz, inv. nr. 1175. Secretaris was F.J.J. Besier, commies bij het departement van binnenlandse zaken. Voor de verslagen van de diverse vergaderingen zie: idem, inv. nr. 1177

naar 65 jaar. Volgens Van den Berg had de Duitse overheid met deze maatregel Van Lynden willen treffen, wegens diens banden met het koningshuis. De enige echter in het bestuur die de 65 was gepasseerd was Offerhaus. Hem werd gratie verleend.¹ De vredestaak bleef in het verlengde van de oorlogstaak staan, maar aangezien tijdens een bezetting vredes- en oorlogstaak niet duidelijk van elkaar te scheiden zijn, moest ook en voornamelijk aan de burgerbevolking hulp worden verleend, desnoods in samenwerking met de (Duitse) militair geneeskundige dienst.² Wat echter vooral opviel was de wil tot een strakkere gezagsstructuur te komen.

Een centraal gezag aan de spits is in de eerste plaats noodig. Geen afdelingen meer die vrijwel autonoom zijn. Geen kringcommissarissen, die thans zelf niet goed weten welke plaats zij in de organisatie innemen, en voorts door onkunde, gebrek aan toegevoegd personeel en macht, meer als decoratieve figuren zijn te beschouwen, dan als de zoo onmisbare schakel tusschen Hoofdbestuur en Afdelingen. (...) Geen stelsel, waarbij transportcolonnisten en helpsters, de eigenlijke uitvoerders, geen lid mogen zijn van de vereeniging. Alle leden moeten zooveel mogelijk medewerken aan de eigenlijke Roode Kruis taak. Geen medewerkers, die als het er op aan komt, **uit hoofde** van andere functies uitvallen.³

De algemene vergadering zou worden afgeschaft. Het hoofdbestuur werd het hoogste orgaan. Dat bestuur zou echter slechts één- à tweemaal per jaar bij elkaar komen. De leden zouden allen worden benoemd door de secretaris-generaal van sociale zaken. De algehele leiding zou in handen komen van een directeur-generaal, die voor principiële zaken voeling zou houden met de voorzitter. Deze voorzitter was bevoegd zo vaak als hij maar wilde een uit vijf personen bestaand dagelijks bestuur bijeen te roepen om over urgente zaken te beslissen.⁴ Bij dit alles had de commissie rekening gehouden met de nieuwe richtlijnen van de Duitse autoriteiten betreffende de nationale en regionale hulpverlening. Die behelsden een samenvoeging van alle op dit terrein werkzame organisaties onder leiding van het NRK.⁵

De nieuwe gezagsstructuur verhinderde niet dat de Duitse autoriteiten tegen het eerste ontwerp bezwaar maakten. De leiding was nog steeds niet voldoende gecentraliseerd. Hierop werd besloten 'dat aan de bezwaren van de bezettingsautoriteiten zooveel mogelijk tegemoet zou worden gekomen'. Volgens Vleer werd enerzijds gepoogd 'aan het verlangen van de zijde der bezettende Overheid, om de organisatie meer in overeenstemming te brengen met háár beginselen, te voldoen en is anderzijds getracht aan de richtlijnen der commissie zooveel mogelijk vast te houden'.⁶

Het dagelijks bestuur besprak het statuut op 30 januari 1942. Van den Berg en Winckel spraken daarbij hun verbazing erover uit dat het leek alsof de nieuwe statuten een permanent in plaats van een tijdelijk karakter droegen. Van Lynden dacht echter

¹ Van den Berg, a.w., p. 10 (bijlage 3); Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 29.3, Richtlijnen betreffende de reorganisatie van het NRK, p. 3; a.w., inv. nr. 29.4, Verwey aan Van Lynden, p. 1; idem, Van Lynden aan Verwey, p. 1

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 29.3, Richtlijnen, p. 1; a.w., inv. nr. 29.4, p. 2-3

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 29.3, richtlijnen, p. 2

⁴ a.w., inv. nr. 29.4, Verwey aan Wimmer, 17-10-1941, p. 1-2

⁵ idem, Verslag van de commissie inzake de reorganisatie van het NRK, p. 5

⁶ A.J. Vleer, *Ontwerpstatuut van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.j., p. 3-4

dat de statuten ook onder andere omstandigheden een solide basis voor Rode Kruiswerk zouden verschaffen. Offerhaus gaf toe dat na afloop van de bezetting weliswaar enige wijzigingen doorgevoerd zouden moeten worden, maar dat het concept zeker een bruikbare grondslag zou blijven. Van Lynden en Offerhaus bestreden tevens de kritiek die Van Voorst tot Voorst had op de principes die aan het statuut ten grondslag leken te liggen. Ondanks alle concessies vormde het wel degelijk 'een Nederlandsch systeem'. Ook Van Tuylls twijfels over de grote macht die aan de directeur-generaal werden toegekend, werden weggewuifd. Alleen zo kon het Rode Kruis overleven. Van Lynden benadrukte dat wat men er ook van dacht, deze statuten altijd beter waren dan een opgelegd systeem. De vergadering berustte.¹

De concessies waarover Van Lynden en Offerhaus spraken hielden ondermeer in dat hulp zou worden verleend 'behoudens goedkeuring van het bevoegd gezag en met inachtneming van zoo noodig door dit gezag gegeven of te geven voorschriften'. Uiteraard kwamen overal de woorden 'militair geneeskundige dienst' te vervallen, hetgeen Van Lyndens opmerkingen over het permanente karakter van de statuten niet doorzichtiger maakt.²

Eerste keuze voor het directeur-generaalschap, H.J. Reinink, voormalig waarnemend secretaris-generaal van het departement van onderwijs, kunst en wetenschappen, werd niet door Reuter geaccepteerd.³ Als tussenoplossing werd een algemene volmacht aan Offerhaus gegeven, waarmee hij de veruit machtigste man binnen het NRK-bestuur werd. Het bezwaar van een leiding die niet straf genoeg was, werd hiermee naar de zin van Reuter nog niet voldoende weggenomen, maar als tijdelijke maatregel kon het zijn goedkeuring wegdragen.⁴

Wijsmuller en haar tochten naar Frankrijk

De hulpverlening had ondertussen niet stilgestaan. Voor het in de lente van 1940 oprukkende, Duitse leger uit, was een behoorlijk aantal Nederlanders steeds verder naar het zuiden afgezakt. Achter de Duitse legers aan reden ambulances die trachtten de vluchtelingen na te zijn ingehaald of na afloop van de strijd weer terug te halen. Vooral vanuit Breda had een flinke stoet de weg naar het zuiden ingeslagen en van twee zijden werd gepoogd hem te reëvacueren. Het eerste initiatief ging uit van de voorzitter van de Rode Kruis-afdeling Breda, M.I.F. Prins-Waller, die daarbij hulp kreeg van de later nog vaak te noemen Rode Kruis-colonniste L. Rouppe van der Voort-Ziegenhardt en de officier van gezondheid 2e klasse A.D.A. van Overeem. Zij kregen van zowel Van de Roemer als Wagner officieel toestemming om gewonde, Nederlandse militairen uit Belgische ziekenhuizen op te halen.⁵ Het tweede initiatief was afkomstig van de heer Meeüs, die, in samenwerking met de Duitse autoriteiten, de Nederlandsche Missie tot Repatriëring van de Nederlandsche Vluchtelingen in

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 30-1-1942, p. 1-2

² a.w., inv. nr. 29.1, Vleer aan wnd. secr. gen. NRK, 11-3-1942, p. 1

³ idem, Vleer aan eerste ondervoorzitter, 11-3-1942

⁴ idem, secr. NRK aan Verwey, 21-4-1942; idem, Reuter aan Verwey, 21-4-1942

⁵ Het NRK in WO II, p. 129

Frankrijk, kortweg de commissie-Meeùs genoemd, in het leven had geroepen. Deze commissie werkte samen met de *Association de Secours aux Réfugiés Néerlandais*.¹ De wens ontstond dit werk te centraliseren, dat wil zeggen: onder de vleugels van het Rode Kruis-hoofdbestuur te brengen, en na een vergadering eind augustus, werd Prins-Waller gevraagd haar werk te staken. In samenwerking met en onder auspiciën van de commissie-Meeùs, werd het NRK gemachtigd gewonde en zieke Nederlanders uit Frankrijk (bezet zowel als onbezet) terug te halen. Van Overeem werd met de leiding belast.² In totaal zouden tussen eind augustus en begin december 1940 vier NRK-ambulances de tocht naar Frankrijk aanvaarden.³ Toen was, aldus Verspijck, het NRK door de oorlogsomstandigheden niet meer in staat verdere ambulances uit te zenden. Het werk zou door de *Association de Secours* worden overgenomen, die daarbij wel 'steeds op de hulp van het Nederlandsche Roode Kruis' kon rekenen.⁴

Geheel zonder moeilijkheden waren de tochten niet verlopen, hetgeen wellicht ook een reden is geweest ermee te stoppen. Ofschoon uitdrukkelijk verboden, waren ook enkele joodse Nederlanders gerepatriëerd.⁵ Naar aanleiding van gesprekken hierover met de Duitse overheid, waarin het NRK zou hebben geprobeerd de Duitsers ervan te overtuigen ongeveer vijftig zieke joden terug te laten keren,⁶ werd bericht dat aan verzoeken van joodse burgers tot repatriëring van familieleden niet kon worden voldaan. Van Overeem werd verzocht er dringend op toe te zien dat met de terugkerende ambulances 'geen Joden zullen worden meegevoerd en dat alle personen, wier naam of uiterlijk den israëlitischen afkomst doet vermoeden geweigerd worden'.⁷

(Het NRK had zo naar eigen zeggen geprobeerd op humanitaire gronden joden terug naar Nederland te halen, maar gaf toe aan de Duitse druk zulks achterwege te laten. Ik weet niet wat er van de niet-gerepatriëerde joden, of op joden lijkenden, is geworden, maar het is zeker dat zij in Frankrijk een [iets] grotere kans hebben gehad het vege lijf te redden, dan dat zij in Nederland zouden hebben gehad. Een goede daad zou er waarschijnlijk geen zijn geweest, en het nalaten van een goede daad zou achteraf het beste kunnen zijn geweest dat hun is overkomen.)

Aan particuliere pogingen om na het stoppen van de NRK-ambulances wat voor de Nederlanders in Frankrijk te doen, werd geen steun verleend. Zo toog mevr. G. Wijsmuller-Meijer herhaalde malen richting zuiden, waarbij zij samenwerkte met de afdeling Amsterdam. Ook haar werd al na enkele reizen verordonneerd die samenwerking stop te zetten en met het hoofdbestuur zelf in zee te gaan.⁸ Wijsmuller was met Ziegenhardt een der dames - te noemen zijn verder nog bijvoorbeeld A. le Cosquino de Bussy en C. van Beuningen - die hulp trachtten te brengen aan in kampen verblijvende Nederlandse gevangenen. Met De Bussy en A.M. Boissevain-van Lennep

¹ idem

² Verslag van het NRK omtrent, p. 162-163

³ Voor een verslag, zie: a.w., p. 163-181

⁴ a.w., p. 181

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 192, burg. van Breda aan db-NRK, 29-10-1940 (3110-40)

⁶ idem, NRK aan O.L. van Tiedemann, 29-10-1940 (3147-40)

⁷ idem, NRK aan A. van Overeem, 13-11-1940 (3313-40, geheim), idem, NRK aan H. van den Bergh-Beerenborg, 24-10-1940 (3116-40); idem, NRK aan J. Verdoner-Halverstadt, 23-11-1940 (3312-40)

⁸ Rapport pakkettencommissie, p. 162

had zij vóór de oorlog al joodse kinderen uit Duitsland en Oostenrijk naar Engeland gebracht. Kort voor Winkelmans capitulatie wist zij nog 75 Duits-joodse kinderen, die in Amsterdam in het Burgerweeshuis verbleven, in IJmuiden op de boot te zetten.¹ Ook tijdens de bezetting zette zij dit werk voort. Met een volmacht die haar door Veldhuyzen was verstrekt, inhoudende dat zij zowel in binnen- als buitenland optrad namens het NRK, probeerde zij joodse vluchtelingen-kinderen via Vichy-Frankrijk naar Spanje te brengen. Bij de eerste van die reizen kwam zij in contact met Van Overeem, die in hetzelfde Brusselse hotel logeerde. Op Wijsmullers vraag of zij de volgende dag met hen mee verder kon reizen, antwoordde de arts ontkennend. Zij kwam slechts van een afdeling. Van Overeem en de zijnen waren afgevaardigd door het hoofdbestuur.² Het was de eerste van een reeks ervaringen die haar tot het oordeel brachten van het NRK eerder tegen- dan medewerking te hebben ondervonden.³

Wijsmuller raakte op de hoogte van de omstandigheden in het Zuid-Franse kamp St. Cyprien, later: Gurs, en besloot bij de volgende reizen door het Rode Kruis Amsterdam bijeengebrachte medicamenten mee te nemen, om de nood ietwat te verlichten. Zo geschiedde. Haar zevende reis echter, maart 1941, eindigde reeds in Parijs.⁴ Zij had van het hoofdbestuur moeten gaan samenwerken met de door dat bestuur volkomen vertrouwde heer Van Waveren, gedelegeerde van het NRK te Parijs. Dit ging geheel tegen de wensen van Wijsmuller zelf in, omdat zij juist had vernomen dat Van Waveren allesbehalve betrouwbaar zou zijn. Dit meldde zij het NRK, waarop zij werd verordend samen met Veldhuyzen op 24 december 1940 te Den Haag te verschijnen. Zij kreeg toen te horen dat zij binnen afzienbare tijd met Van Waveren zou worden geconfronteerd. Wijsmuller voelde zich van boodschapper in de rol van aanklager geduwd. De vergadering werd op 3 of 4 januari vastgesteld, terwijl het NRK-bestuur wist dat Wijsmuller van plan was geweest op 3 januari weer naar het zuiden te vertrekken. Zij schikte zich echter en vond een weinig vriendelijke Van Waveren tegenover zich.⁵

Medio januari werden Wijsmuller en Veldhuyzen wederom naar de residentie geroepen. Tenzij Wijsmuller 'schriftelijke bewijzen van toestemming van de Duitse autoriteiten zou kunnen overleggen' werd haar verboden verdere reizen te ondernemen. 'Hoe onaangenaam ook', Thoden van Velzen voelde zich hiertoe verplicht 'vanwege het gevaar voor het Nederlandsche Roode Kruis om gecompromitteerd te worden'. Het was goed werk dat Wijsmuller verrichtte, 'doch zij reist af en toe met 50 koffers met goederen voor de bewoners van (...) (het kamp Gurs) en de mogelijkheid is niet uitgesloten dat er, hoewel zij volkomen te goeder trouw is, iets meegenomen zou worden waardoor ernstige moeilijkheden zouden kunnen rijzen'. De secretaris-generaal zou proberen, 'na overleg met de Duitse autoriteiten', Wijsmuller in te schakelen bij het werk van de *Association de Secours*.⁶

¹ De Jong, a.w., deel VIII, p. 915; a.w., deel I, p. 541

² Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 490, 6c, p. 224

³ a.w., 6c, p. 223

⁴ De Jong, a.w., deel VIII, p. 916; Rapport pakkettencommissie, p. 161-162

⁵ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 224-225, 324

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 17-1-1941, p. 4; De *Association* zou twee jaar later worden opgeheven. Het NRK had te kennen gegeven het werk niet meer aan te kunnen, "tenzij het Duitse

Wijsmuller liet zich echter niet uit het veld slaan en verkreeg de benodigde papieren. Zij vertrok voor een zesde en ook nog een zevende maal, maar strandde toen zoals gezegd in de Franse hoofdstad. In Brussel had ze te horen gekregen dat ze zich bij het DRK te Parijs diende te voegen, alwaar zij niet al te prettig werd bejegend. Zij zou met valse papieren reizen en moest naar Brussel terugkeren. Het DRK aldaar pleegde telefonisch overleg met Berlijn. Uit dat overleg bleek, aldus Wijsmuller kort na de oorlog, 'dat het Hoofdbestuur van het N.R.K. aan het Duitse R.K. schriftelijk verzocht had, mij geen hulp meer te verlenen'. De Duitsers hadden hieraan toegevoegd zelf geen enkel bezwaar te hebben tegen Wijsmullers werkzaamheden, 'maar genoopt waren te voldoen aan het verzoek van hun Nederlandse zuster-organisatie, om hieraan een eind te maken'.¹ Het Belgische Rode Kruis verschaftte haar nieuwe papieren om haar spullen in Parijs te kunnen ophalen, maar van daaruit mocht de reis niet meer in zuidwaartse richting worden voortgezet.²

Terug in Nederland ontkende het NRK-bestuur ten stelligste een bovenstaand verzoek te hebben gedaan, maar wel werd Wijsmuller toevertrouwd dat het Berlijn had laten weten 'dat noch door het Hoofdbestuur, noch door de afdeling Amsterdam (...) (Wijsmuller) enigerlei opdracht was verstrekt tot overbrenging van medicamenten enz. naar kampen in onbezet Frankrijk'.³ Formeel gezien was dit correct, omdat de afdeling Amsterdam haar daartoe enkel had *verzocht*. Van dat verzoek was het NRK echter wel op de hoogte, evenals van Veldhuyzens volmacht. Maar ook de mening daarover was van formalisme doordrenkt. Offerhaus liet zich na de oorlog ontvallen dat de leider van het Rode Kruis Amsterdam helemaal niet bevoegd was geweest tot het geven van volmachten. Een volmacht van een afdelingsbestuurder was van nul en generlei waarde.⁴

In april 1941 merkte het bestuur op pas in januari 1941 op de hoogte te zijn gesteld van Wijsmullers reizen. Dit was zelfs formeel gezien bezijden de waarheid gezien het onderhoud de dag voor kerst. Nog afgezien van de vraag of op grond daarvan steun had mogen worden onthouden, was ook de opvatting dat Wijsmuller zonder toestemming van de Duitsers reisde niet correct. Veldhuyzen protesteerde tegen deze voorstelling van zaken, maar helaas. Het bestuur weigerde de mening te herzien en de verkeerde indruk die in Berlijn over haar reizen was gegeven recht te zetten. Wijsmuller diende haar werk te staken.⁵ Haar was ondertussen door het Belgische Rode Kruis een methode aan de hand gedaan hoe pakketten in Duitse concentratiekampen waren te krijgen. Ondanks alles gaf zij deze informatie door aan het NRK-bestuur. Toen zij later vroeg of er gebruik van werd gemaakt, kreeg ze te horen dat dat haar niets aanging.⁶

De Jongs opmerking dat dit alles bij Wijsmuller 'een grote wrok wekte tegen het

Rode Kruis dit zou verzoeken". a.w., inv. nr. 3, dbv 10-12-42, p. 2

¹ Rapport pakkettencommissie, p. 163

² Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 225

³ Rapport pakkettencommissie, p. 163

⁴ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 284; ook: De Jong, a.w., deel VIII, p. 917

⁵ De Jong, a.w., deel VIII, p. 917

⁶ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 225

hoofdbestuur van het Rode Kruis' lijkt nog mild uitgedrukt.¹ Wijsmuller:

Uit het voorgaande (...) blijkt wel hoezeer het N.R.K. niet alleen tekortgeschoten is in zijn taak tot hulpverlening, of althans tot medewerking hiertoe, maar dat het bovendien mijn desbetreffende pogingen bewust en met opzet saboteerde, zich hierbij zelfs niet onthoudende om mijn persoonlijke veiligheid ernstig in gevaar te brengen, door mij bij de competente Duitse instanties te desavoueren. Opmerkelijk is dat ik van het Belgische, het Franse, ja, zelfs van het Duitse Rode Kruis, steeds alle medewerking en hulp ontving, daarentegen van het Nederlands Rode Kruis te Den Haag slechts tegenwerking en bemoeilijking ondervonden heb. Opmerkelijk is eveneens, dat het N.R.K. te Den Haag oorspronkelijk (...) welwillend stond ten opzichte van mijn werk in de Franse kampen, dat trouwens niets aan het N.R.K. kostte, daar het geheel door particulieren werd gefinancierd. Daarentegen ondervond ik na het bezoek van de heer Van Waveren (...) niets dan tegenwerking zijdens het Hoofdbestuur. Bizar en pijnlijk treft de wijze waarop dit zich achteraf heeft trachten te verschuilen achter woordzifterijen, zoals ten aanzien van het tijdstip mijner reizen en ten aanzien van het verschil tusschen het 'verstrekken van opdrachten' en het 'doen van verzoeken' door de afdeling Amsterdam tot overbrenging of medeneming van medicamenten enz. De indertijd door Dr. Veldhuyzen hieromtrent gebezigde kwalificatie, n.l. 'niet van oprechtheid getuigende slimmigheidjes' wil mij inderdaad juist voorkomen.²

Na de bezetting van Vichy-Frankrijk op 11 november 1942, stopte de hulp aan Nederlanders in Frankrijk, volgens Verspijck mede door het bij de Duitsers in diskrediet raken van enkele medewerkers van de *Association de Secours*.³ Wijsmuller ging door met haar activiteiten ten behoeve van gevangenen en hulpbehoevenden in samenwerking met de kerken en de illegaliteit. Bij het NRK liet zij zich niet meer zien uit angst dat voor haar uit Duits oogpunt nadelige informatie niet geheim zou blijven.⁴

De geïnterneerden

Als reactie op de arrestatie van Duitsers in Nederlandsch-Indië werden in juli 1940 tweehonderd burgers van voornamelijk Aziatische komaf als represaille naar Buchenwald gevoerd. In het voorjaar van 1941 werden zij gevolgd door nog zevenhonderd andere represaille-geïnterneerden die echter niet in het concentratiekamp Buchenwald werden opgesloten. Zweden kreeg toestemming deze laatste groep te bezoeken, het CICR droeg de verantwoordelijkheid over de eerste tweehonderd. Ook vele krijgsgevangenen, alsmede een aantal civiel-geïnterneerde vrouwen togen onvrijwillig de Duitse grens over. In het najaar van '41 werden de represaille-geïnterneerden overgebracht naar het kamp Den Bosch (oftewel: Vught), en later naar St. Michiels-gestel.⁵

Te zamen met de vereniging Eigen Hulp, trachtte het NRK, dat van het DRK te horen had gekregen dat er geen enkele reden te verzinnen viel om bepaalde personen van represaille-internering uit te sluiten,⁶ tot voedselpakketten-verstrekking aan de geïnterneerden en krijgsgevangenen over te gaan. Bij de pakkettenverstrekking aan

¹ De Jong, a.w., deel VIII, p. 917

² Rapport pakkettencommissie, p. 164-165

³ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 222

⁴ a.w., 6c, p. 228

⁵ Favez, a.w., p. 242-245

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 16-8-1940, p. 3

burgergenterneerden, krijgsgevangenen en gijzelaars moet onderscheid worden gemaakt tussen de met de Voedselvoorziening in Oorlogstijd samengestelde Rode Kruis-eenheidspakketten en de privé-pakketten, samengesteld door familieleden. Van de eerst twee maal per maand verstuurde vijf kilogram zware pakketten gingen er tussen september en half-december 1940 429 naar de krijgsgevangenen, 1258 aan de gijzelaars te Buchenwald, zestig naar de civiel-genterneerde vrouwen te Ravensbrück, alsmede 3187 naar Belgische krijgsgevangenen, dit op verzoek van de Belgische zusterorganisatie.¹ In totaal zijn er in de oorlog 8253 pakketten door het NRK naar gevangenen verstuurd.² Hier voegden zich tussen 1941 en september 1944 nog zo'n 320.000 door tussenkomst van het informatiebureau en het CICR verzonden formulieren. Deze correspondentie was niet alleen met gevangenen mogelijk, maar met familie in alle landen ter wereld met uitzondering van Nederlandsch-Indië. Hieraan veranderde ook de Japanse bezetting niets.³

De politieke gevangenen bleven van hulp verstoken. Niet alleen weigerde het Haags bestuur zelf actie te ondernemen, ook afdelingen die hulp wilden verlenen zonder daarbij aan dat bestuur voorbij te willen gaan, werd te verstaan gegeven dergelijke hulp achterwege te laten.⁴ De naar Duitsland gevoerde arbeiders trof een eender lot. Toen in 1942 de Victoria-fabrieken van de Nederlandse instanties toestemming hadden gekregen tot het zenden van voedsel aan die arbeiders, werd dit door het NRK tegengewerkt. De fabrieken vroegen permissie de zendingen van een rood kruis te voorzien, maar Offerhaus gaf te kennen dat de pakketten alleen met toestemming van het NRK verzonden konden worden, indien ook schriftelijke toestemming van de Duitse instanties kon worden overlegd.⁵ NRK-toestemming was begerenswaardig, omdat alleen dan de pakketten werden voorzien van het begeerde rode kruis-teken, dat gesloten deuren nogal eens wist te openen.

Ook deze houding contrasteert weer met het beeld dat Offerhaus tegenover de enquêtecommissie schetste. Enkel en alleen onwil van Reuter had uitgebreide hulp aan de gedeporteerde arbeiders in de weg gestaan. De DRK-leider zou hebben gewenst dat de hulpverlening onder bevel van Duitsers zou worden uitgevoerd. Hier kon, aldus Offerhaus, niet aan worden toegegeven.⁶ We zullen zien dat dit bij de nog te bespreken oostfrontambulance geen enkel probleem was.

De verstrekking van pakketten aan de krijgsgevangenen en represaille-geïnterneerden verliep ondertussen verre van soepel, hetgeen door het NRK geheel op het conto van Eigen Hulp werd geschoven.⁷ De conclusie dat in elk geval een deel van de schuld ook bij het NRK zelf gezocht zal moeten worden, lijkt echter onontkoombaar. Op de dagelijks bestuur-vergadering van 22 november 1940 deelde Thoden van Velzen mee dat de verzending van twee pakketten per maand werd teruggebracht tot één. Hij had een schrijven van een der geïnterneerden gekregen waarin werd verklaard dat

¹ Van de Vosse, Het informatiebureau, p. 62-63; Rapport pakkettencommissie, p. 12

² Rapport pakkettencommissie, p. 52; Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 222

³ Van de Vosse, a.w., p. 38-39

⁴ Rapport pakkettencommissie, p. 58

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 7-8-1942, p. 1; idem, 31-7-1942, p. 2

⁶ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 319

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 13-9-1940, p. 1; idem, 20-9-1940, p. 4

slechts één pakket werd toegestaan.¹ Wel werden er extra Sinterklaaspakketten naar Buchenwald gestuurd, die na de oorlog door Heusdens aan het Rode Kruis werden toegeschreven.² Ten onrechte. Zij waren, tot groot verdriet van Van Tuyll, afkomstig van Pieks Winterhulp. De meegestuurde 'W' had dan ook niets met de grootte van die letter te maken.³ Een week later bleek dat de beperking niet de represaille-genterneerden had gegolden.⁴

Begin 1941 had Thoden van Velzen wederom groot nieuws. Hij deelde mee 'dat in verband met de omstandigheid, dat de Nederlandsche krijgsgevangenen te veel pakketten krijgen, besloten is, na een bespreking met belanghebbenden, gedurende 4 weken geen eenheidspakketten te zenden, wel 2 pond hazelnoten enz. en sigaretten'. Ook zouden in die maand geen privé-pakketten aan de krijgsgevangenen worden gestuurd. Dat was niet nodig. Zij hadden het 'wat de voedselvoorziening aangaat, heel goed'.⁵ Als dit al zo was, dan was dit, aldus Van de Vosse, niet aan het NRK te danken. Dat had overeenkomstig de Geneefse conventie weliswaar de zorg voor de krijgsgevangenen de speerpunt van zijn beleid gemaakt, maar bemoeide zich op de keper beschouwd eigenlijk nauwelijks met hen, in ieder geval veel minder dan op grond van de conventie verwacht had kunnen worden. Na het afvoeren medio '43 van de zogenaamde 'nieuwe krijgsgevangenen', werd de bemoeienis weliswaar opgevoerd, maar ook toen bleef zij incidenteel en niet structureel.⁶ Dat de krijgsgevangene L. de Hartog in zijn boek *Officieren achter prikkeldraad* zijn grote dank uitspreekt voor het vele werk dat het NRK voor de krijgsgevangenen had verricht,⁷ zal dan ook aan een inschattingsfout geweten moeten worden. Waarschijnlijk dacht De Hartog dat door de oorlogsomstandigheden simpelweg niet meer gedaan kon worden, dan het NRK heeft gedaan.

Terug echter naar de uitspraken van Thoden van Velzen. Wat is 'te veel'? Volgens wie was het 'te veel'? Wat is 'heel goed'? Volgens wie ging het 'heel goed'? Wie waren die 'belanghebbenden'? Een vage mededeling kortom, die ondanks alle vaagheid geen positief licht werpt op de door het NRK verstrekte hulp, zelfs als Thoden van Velzens informanten geen leden van de Duitse overheid waren geweest. Dat waren ze echter wel en een van hen luisterde naar de naam Reuter.⁸

In Buchenwald waren inmiddels al enkele geïnterneerden overleden. Op navraag van Thoden van Velzen verstrekte de Duitse overheid de doodsoorzaak: klimatologische omstandigheden. Er was dan ook geen reden méér voedsel te sturen.⁹

Op de vergadering van 2 mei 1941 werd, naar aanleiding van een brief van de krijgsgevangen kapitein Mojot aan zijn echtgenote, geredetwist over de vraag of er niet teruggekomen moest worden op het besluit tot eind mei geen pakketten meer te

¹ idem, 22-11-1940, p. 5

² Het NRK in WO II, p. 140

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 6-12-1940, p. 2; idem, 20-12-1940, p. 2

⁴ idem, 29-11-1940, p. 4

⁵ a.w., inv. nr. 3, dbv 25-4-1941, p. 5

⁶ Van de Vosse, a.w., p. 41

⁷ Leo den Hartog, *Officieren achter prikkeldraad*, Baarn 1983, p. 14

⁸ Dir. gen. vgz, inv. nr. 1205, p. 5

⁹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 25-4-1941, p. 5

sturen. Dat was echter niet nodig, zo besloot de vergadering, 'aangezien van verschillende zijden is bevestigd dat de krijgsgevangenen goed doorvoed zijn'.¹ Verschillende zijden? Op diezelfde vergadering werd gewag gemaakt van een bezoek aan Buchenwald door '2 heeren uit Berlijn' die de opvatting van de Duitse overheid hadden bevestigd dat de sterfte in Buchenwald niets met ondervoeding van doen had. Nu echter kreeg niet meer het klimaat de schuld, maar een gebrek aan beweging in de buitenlucht. De dwangarbeiders in een nabijgelegen kamp, waren er bijvoorbeeld veel beter aan toe. Het dagelijks bestuur stemde hierop in met Thoden van Velzens opdracht tot de aankoop van wandelschoenen.²

Medio '42 werden geen Rode Kruis-pakketten meer naar St. Michielsgestel gestuurd. Het informatiebureau belastte zich alleen nog met het doorsturen van de privé-pakketten.³ Hiermee kwam een einde aan de directe NRK-hulp van het zenden van deels door het NRK, deels door sociale zaken betaalde pakketten. Ook het bezorgen van kantinemateriaal, lectuur en sportartikelen had tot het NRK-werk behoord.⁴ Wel bleef de hulp, ook aan de andere kampen, strikt in NRK-handen. Toezending van goederen door particulieren of andere instanties was, aldus Offerhaus, ongewenst. Alleen zendingen door familieleden van niet meer dan een weekrantsoen waren toegestaan.⁵ Ook de controle van de privé-pakketten - er zou ongeoorloofd materiaal in kunnen zitten - was in eerste instantie in handen van het Rode Kruis. Later beperkte het NRK zich echter tot het doorsturen en werd de controle in de diverse kampen zelf verricht.⁶

Ongeveer tegelijkertijd met het terugschroeven van de hulp aan St. Michielsgestel werden de voedseltoezendingen aan de krijgsgevangenen stopgezet.⁷ Maar al snel stemde de secretaris-generaal van handel, H.M. Hirschfeld, er mee in twee-kilo-pakketten te verzenden, samen te stellen uit distributievrije artikelen. Reuter zei toe via het DRK te Berlijn te trachten de voedselsituatie van de Nederlandse krijgsgevangenen te proberen te versterken.⁸ In september kregen de pakketten weer hun oude vijf-kilo omvang, maar mochten wel nog maar eens per maand worden verzonden.⁹ De bepaling dat de pakketten alleen uit distributie-vrije artikelen mochten bestaan, bleef echter, en gold ook voor de privé-pakketten. Dit kwam natuurlijk de voedingswaarde niet ten goede, hetgeen leidde tot het besluit alleen nog maar pakketten te sturen aan gevangenen wier familieleden hadden meegedeeld, dat zij op toezending prijs stelden.¹⁰ In het najaar van 1943 waren ook de ongedistribueerde artikelen uitgeput. Hierdoor konden alleen nog rookwaren, aangevuld met specerijen en kruiden, gratis worden verzonden.¹¹ Te zamen met het Rijksbureau Voedselvoorziening is toen be-

¹ idem, 2-5-1941, p. 1

² idem; ook: idem, 9-5-1941, p. 2

³ a.w., inv. nr. 204, Offerhaus aan secr. afd. Hilversum, 6-5-1943 (891-43)

⁴ a.w., inv. nr. 3, dbv 15-5-1942, p. 2

⁵ idem, 26-6-1942, p. 1; idem, 3-7-1942, p. 1

⁶ Van de Vosse, a.w., p. 62, 66-67

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 3-7-42, p. 1

⁸ idem, 17-7-42, p. 1

⁹ idem, 17-9-42, p. 3; Van de Vosse, a.w., p. 63; Rapport pakkettencommissie, p. 13

¹⁰ Van de Vosse, a.w., p. 63-64

¹¹ idem

reikt dat eens in de één à twee maanden volwaardige pakketten van drie tot vijf kilo konden worden verzonden.¹

Veel van het hierbovenstaande ging ook op voor de 'nieuwe krijgsgevangenen', die, in tegenstelling tot de eerste groep, geen hoge legerrang hadden. Nauw hiermee samen hing dat hun familieleden veelal niet draagkrachtig genoeg waren om verantwoorde privé-pakketten te bekostigen. Het NRK verving zoveel mogelijk droog fruit en beschimmeld brood door volwaardiger voedsel, maar inhoud en aantal bleven karig. Om hierin verandering te brengen werd de Actie Pleegouders Krijgsgevangenen (APK) nieuw leven ingeblazen. Die actie was een jaar eerder spontaan ontstaan naar aanleiding van verontrustende berichten over de gezondheidstoestand van de in Neurenberg en Stanislaw verblijvende krijgsgevangenen. Zij werd toen weliswaar gesteund door het Commissariaat voor de Belangen van de Voormalige Nederlandsche Weermacht en het NRK, was echter een particuliere onderneming.²

Mensen die daartoe in staat waren, zouden de zorgtaak van de familie voor één speciale gevangene verlichten, door, in naam van de verwanten, pakketten te sturen. Deze actie werd zo geestdriftig uitgevoerd dat spoedig de hulpverlening moest worden afgeremd en gevraagd werd een deel van het voedsel ook te verstrekken aan familie van de - kostwinnende - krijgsgevangene, aan onderduikers of behoeftigen in de eigen omgeving. Toen ook werden plaatselijke afdelingen van het NRK ingeschakeld, hetgeen hier en daar tot fricties met reeds bestaande APK-instanties aanleiding gaf. Een van de initiatiefnemers van de APK, kolonel H. Koot, werd hoofd van de eveneens voor de nieuwe krijgsgevangenen zorgdragende, zelfstandig opererende informatiebureau-afdeling 4b. De afdeling 4a bleef voor de eerder weggevoerde officieren zorgen. Wel voorzag de leider van die afdeling, A. Zijlmans, Koot van de nodige adressen. Koot vulde zijn pakketten met deels clandestien verkregen voedsel. Tegenover de enquêtecommissie zei hij dat Offerhaus hiervan op de hoogte was, maar hij had tevens verklaard niet te weten of hij Offerhaus genoeg kon vertrouwen om hem over illegale activiteiten in te lichten.³

De spoorwegstaking maakte een einde aan de pakkettenverstrekking.⁴ De regering in Londen en het *London Committee of the Netherland Red Cross Society* werd toen gevraagd de pakkettenverzorging over te nemen. Aan de situatie voor de in Duitsland verblijvende politieke en joodse gevangenen zal dat niets hebben verbeterd. Ook Londen bekommerde zich alleen om het lot der krijgsgevangenen.⁵

Erg veel betekenis specifiek voor de activiteiten van het NRK had de APK dus niet, toch is zij van belang. Het laatste van een tweetal in *Het Nederlandsche roode kruis* door Koot over de actie geschreven artikelen werd tot 'Duits-vijandig' bestempeld. Koot werd gearresteerd en moest na vrijlating het Rode Kruis verlaten, en Offerhaus, Van Lynden en redacteur Floris Canté werden eind juli 1944 tot geldstraffen veroordeeld. Een maand later moesten ook zij hun ambt bij het NRK opgeven.⁶ Hierover echter later

¹ Rapport pakkettencommissie, p. 13

² Van de Vosse, a.w., p. 70-71; Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 277

³ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 225-226, 6c, p. 277-279

⁴ Van de Vosse, a.w., p. 71-72

⁵ Rapport pakkettencommissie, p. 13, 15

⁶ Van de Vosse, a.w., p. 73; Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 22; Een zwarte bladzijde, p. 164;

meer.

De Zeerreddingsdienst

Niet alleen op de wal, ook ter zee moest hulp worden verleend. Omdat de toegezegde hulp van de al bestaande organisaties, zoals de Noord- en Zuid-Hollandse Reddingsmaatschappij, niet voldoende werd geacht indien een grote zeeslag zou worden uitgevochten, werd de Stichting Nederlandsche Zeerreddingsdienst (ZRD) in het leven geroepen.¹ Zij vormde volgens De Jong het bewijs dat het merendeel van het NRK-bestuur gevoelig is geweest voor Duitse druk.² De ZRD kwam in september 1940 op verzoek van Seyss-Inquart en na overleg met het DRK tot stand.³ Hij werd georganiseerd door de marine-officieren F. Heymans, L.A. Sonnenberg, A.F.O. von Pohlreich en S. Scharroo. Onder protest van Van Tuyll van Serooskerken, en aanvankelijk ook van Koolen, ging het NRK akkoord met de oprichting van de dienst, die zorg moest dragen voor de hulp aan slachtoffers van de strijd op of boven de Noordzee, ongeacht de nationaliteit. Het grote bezwaar van Van Tuyll was dat eventuele Britse drenkelingen na aankomst in Nederland krijgsgevangen zouden worden gemaakt. Hierdoor zou het reddingswerk in de praktijk steun aan de Duitse zaak betekenen. Koolen werd overtuigd door pleidooien van Offerhaus, Sonnenberg, Van Lynden en schout-bij-nacht L. Doorman, niet te verwarren met Karel.⁴

Van Tuyll echter handhaafde zijn bezwaren ondanks aanpassingen zoals: controle; de schepen zouden varen onder Nederlandse vlag, en bij uitblijven van Britse erkenning zou het NRK zich terugtrekken. Zijns inziens bleven de nodige waarborgen tegen Duits misbruik ontbreken. Bovendien zouden, ook bij uitblijven van erkenning, de schepen toch uitvaren en niet alleen onder Nederlandse, maar ook onder Rode Kruis-vlag. Voor de overigen echter was dit laatste juist een argument zich er wel mee te blijven bemoeien, en inderdaad: ondanks dat Britse erkenning nooit binnenkwam, bleef het NRK bij de ZRD betrokken.⁵

Tijdens voorbereidende besprekingen van Van Lynden en Offerhaus met Heymans had Offerhaus beklemtoond dat voor Groot-Brittannië duidelijk moest zijn dat de ZRD uitging van het NRK. Vastgelegd werd dat bij een eventuele invasie van John Bulls eiland de zeerreddingsschepen niet mee hoefden te varen. Waar de financiën voor de dienst vandaan kwamen was 'een interne aangelegenheid'.⁶ Uit die financiën zou immers de conclusie getrokken kunnen worden dat de ZRD slechts uiterlijk een NRK-aangelegenheid was. Zij waren namelijk afkomstig van F.C. Christiansen, de

Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 6-7-44; Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 225

¹ J.H. Rombach, *Rode Kruis en kustreddingwezen in verband met de conventies van Genève*, z.p. z.d. (v1962) (ongep. man.), p. 46

² De Jong, a.w., deel V (1974), p. 130; zie ook: Het NRK in WO II, p. 164-167

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 198, Hulpverlening langs de kust, 18-9-1940, besprekingen Van Lynden en Offerhaus met Heymans, p. 1; Verslag van het NRK gedurende, p. 190

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 27-9-1940, p. 3; idem, 20-10-1940, p. 4; a.w., inv. nr. 198, H. Blom, Omschrijving van de stichting, z.p. 1946, p. 1; Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 209

⁵ De Jong, a.w., deel V, p. 130; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 11-10-40, p. 3-4

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 198, 18-9-40, p. 1-2

Wehrmachtsbefehlshaber. Doorman, de vertegenwoordiger der “bevoegde autoriteiten” (aanhalingstekens in origineel) verschaft de controle-papieren. Bij moeilijkheden zou Heymans moeten proberen het NRK buiten schot te houden.¹

In de oprichtingsakte was vastgelegd dat de bemanning uitsluitend uit Nederlanders mocht bestaan. (Dit weerhield het personeel van het loodswezen er overigens niet van en bloc aanmonstering te weigeren).² De instructies aan de schepen behoeften de goedkeuring van het NRK, woorden die in een eerder concept waren vergezeld door de zin: ‘Uitgezonderd zijn die instructies, welke een onmiddellijk bevel inhouden of waaruit zulk een bevel voortvloeit’.³ Door de controle kwam de ZRD in overeenstemming met de Geneefse conventie. Toen ook erkende de Duitse overheid de Nederlandse vlag op de schepen, die eerst waren gezien als Duitse schepen voor hulp aan Duitse militairen en dus ook onder Duitse vlag zouden moeten varen.⁴ Deze zienswijze zou niet met de vlag mee veranderen.

Door ZRD-medewerker H. Blom werd Heymans omschreven als een man die voelde voor samenwerking met de Duitsers.

Ik meen de figuur van Heymans niet beter te kunnen schetsen dan met het feit, dat den eenen dag de foto van H.M. de Koningin in zijn kamer hing en een volgenden dag ‘Hitler’.⁵

Toch nam Heymans in juli ‘41 ontslag, na protest tegen de toenemende Duitse invloed.⁶ Hij werd opgevolgd door W.R. van Haga, ‘een echte NSB’er’, maar met weinig interesse voor het zeereddingswerk. Hierdoor kon een aantal van zijn plannen worden gedwarsboomd door de bemanning, die, aldus Blom na de oorlog, overwegend antinationaal-socialistisch en anti-Duits was. Wel waren van de twaalf kapiteins op de zogenaamde BS-schepen - sleepboten die eerst als Rode Kruisschip dienst hadden gedaan, maar na de stichting in januari 1941 van de Zeesleepdienst, alleen nog de Nederlandse vlag droegen - er vijf nationaal-socialist.⁷ Desondanks kwam behalve de Zeesleepdienst ook de Stichting ‘in handen van de Duitse Havencommandanten’.⁸

In april ‘41 werd op een drietal schepen van de ZRD een Duits militair meegezonden. Dit ging geheel tegen de afspraken in. Heymans wees erop dat een dergelijke handelwijze in strijd was met de Geneefse conventie. De zaak werd gesust met een verwijzing naar de onervarenheid van de bevelhebbende officier.⁹ Blom had ‘onder betuiging van spijt’ te horen gekregen dat zulks ‘in den vervolge zich niet meer zou herhalen’.¹⁰ Schulze, chef-staf van de Duitse marine verzekerde dat er geen Duitse militairen meer op de boten van de dienst meegezonden zouden worden zonder dat

¹ idem, 26-9-40 (2e bespreking), p. 3-5; Rombach, RK en kustreddingwezen, p. 48

² De Jong, a.w., p. 130

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 198, Oprichtingsakte, 7-10-40

⁴ a.w., inv. nr. 2, dbv 18-10-40, p. 1

⁵ a.w., inv. nr. 198, Blom, Omschrijving, p. 2

⁶ idem; a.w., H. Blom, Verslag Stichting Nederlandse ZRD, p. 2-4

⁷ a.w., Blom, Verslag, p. 2-4; a.w., Blom, Omschrijving, p. 2

⁸ a.w., Blom, Verslag, p. 2

⁹ a.w., inv. nr. 3, dbv 18-7-1941, p. 2

¹⁰ a.w., inv. nr. 198, Blom aan NRK, 25-4-41

daar door het NRK toestemming voor was verleend.¹

In juli meldden Heymans en Sonnenberg echter dat er wederom Duitse soldaten aan boord van een ZRD-schip hadden meegevaren. Op een nieuw protest kreeg Heymans te horen 'dat geen garantie zou kunnen worden gegeven dat dergelijke detacheringen niet meer zouden voorkomen'. Hierop nam Heymans ontslag.² Ondanks nieuwe schendingen besloot het NRK met de ZRD in zee te blijven gaan,³ ook toen in de loop van 1942 duidelijk werd dat de Stichting niet voor louter reddingswerk werd ingezet. Ondanks de oprichting van de sleepdienst werden ook de ZRD-schepen af en toe voor sleepwerk gebruikt, waarop Offerhaus verzocht de desbetreffende schepen over te schilderen. Het inzetten van een met een rood kruis voorzien schip voor ander dan humanitair reddingswerk was strijdig met de Geneefse conventie. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat de Britten geen acht meer zouden slaan op het teken en de boten van de ZRD als vijandig zouden gaan zien en behandelen.⁴

Enkele maanden later voegde zich hier de bergings-affaire bij. Een van de schepen - de ZRD-5 - was gebruikt voor het bergen en binnenhalen van een Brits oorlogsschip. Ook dit was in strijd met het oorlogsrecht en bij herhaling zou het NRK zijn handen van de ZRD aftrekken.⁵ Zover kwam het wederom niet. Wel werd de ZRD-5 aan de dienst onttrokken en naar de bergingsafdeling overgeheveld.⁶ Overschilderen en overplaatsen zouden de rest van de geschiedenis van de dienst kenmerken. Toen in september '44 de bemanning grotendeels het voorbeeld van het spoorwegpersoneel volgde en de arbeid staakte, de ZRD-14 werd gebombardeerd en kort daarop de ZRD-10 door de *Kriegsmarine* werd overgenomen, hield de Stichting feitelijk op te bestaan. Van de oorspronkelijk 24 schepen waren er toen nog drie over.⁷ Het wordt echter tijd het water te verlaten, weer aan land te gaan en het vuur onder ogen te komen.

Het NRK en de jodenvervolging

We hebben al gezien dat in het tijdschrift *Het Nederlandsche roode kruis* een aantal opmerkingen terug te vinden is dat een onderzoek naar het ideeëngoed van de diverse schrijvers rechtvaardigt. Van belang bij de bestudering van een tijdschrift is echter niet alleen hetgeen wèl, maar ook hetgeen niet is afgedrukt en besproken. Zo werd de in februari 1941 afgekondigde anti-joodse-bloedtransfusie maatregel in diverse geneeskundige bladen vermeld, maar niet in het orgaan van het NRK, terwijl toch de bloedtransfusiedienst, waarvan Offerhaus ondervoorzitter was, van die organisatie deel uitmaakte. Ook in de vele juichende artikelen over het heilzame werk door die dienst verricht werd er geen syllabe aan besteed, zoals nooit ook maar één woord aan

¹ idem, Schulze aan ZRD

² idem, Sonnenberg aan NRK, 19-7-41 (1184-41/748/41); a.w., inv. nr. 3, dbv 18-7-41, p. 2; ook: idem, 29-8-41, p. 2: weer militairen op ZRD-schip.

³ a.w., inv. nr. 3, dbv 10-10-41, p. 3

⁴ a.w., inv. nr. 198, NRK aan *Marinebefehlshaber*, 29-5-42 (817-42)

⁵ a.w., inv. nr. 3, dbv 17-9-42, p. 1; a.w., inv. nr. 198, NRK aan *Marinebefehlshaber*, 24-9-42 (1549-42)

⁶ a.w., inv. nr. 3, dbv 15-10-42, p. 4; a.w., inv. nr. 198, *Marinebefehlshaber* aan NRK, 6-10-42 (1549-42)

⁷ a.w., inv. nr. 198, Blom, Omschrijving, p. 1; idem, Blom, Verslag, p. 4, idem, Lucardie aan Sonnenberg, 4-11-44 (2596-44)

welke onderdrukkende maatregel van de Duitse overheid dan ook werd gewijd, noch in het blad, noch in de vergaderverslagen. Dit strookt weliswaar met de neutraliteitsopvatting van het Rode Kruis, maar het absolute stilzwijgen over de transfusie-maatregel kan toch niet slechts in het verlengde van de algemene stilte worden gezien. Het lijkt aannemelijk dat dit zwijgen ook is ingegeven door de wens geen slapende honden wakker te willen maken. Immers, elke publikatie, hoe summier en nietszeggend ook, zou de vraag hebben kunnen opwerpen welke houding het NRK tegenover de maatregel had ingenomen. Die houding nu zou niet eenvoudig uit te leggen zijn geweest. Zij kan namelijk moeilijk anders dan als volledige medewerking aan een 24-karaats racistische maatregel worden gekarakteriseerd.

Deze houding strookte ook niet met de op zich achtenswaardige, in theorie neutrale houding die eerder tegenover verpleegkundigen en donors was ingenomen, die bezwaar maakten tegen respectievelijk het verzorgen van leden van de bezettende macht en het gebruiken van hun bloed voor de hulp aan Duitse gewonden. Een dergelijk protest werd weinig menslievend en strijdig met de Rode Kruis-filosofie geacht. Wie zo dacht kon geen lid van het NRK meer zijn.¹ Tegenover het joodse volk - waarvan de Rode Kruis-leden in de loop van 1941 de vereniging moesten verlaten, ofschoon het bestuur eerst nog had gedacht dat het niet tot discriminatoire maatregelen over zou hoeven te gaan -² werd minder principieel gedacht, of in ieder geval gehandeld.

De Duitse autoriteiten hadden bepaald dat joden alleen nog bloed aan andere joden mochten geven. Als jood werd een ieder beschouwd die 'uit ten minste drie naar ras voljoodsche grootouders' stamde, alsmede hij of zij die twee joodse grootouders had en daarbij 'hetzij zelf op den negenden Mei 1940 tot de joodsch-kerkelijke gemeente' had behoord of na die datum daarin was opgenomen, 'hetzij op den negenden Mei 1940 met een Jood was gehuwd of na dat oogenblik met een Jood in het huwelijk' was getreden. Een grootouder werd als 'voljoodsch' gezien 'wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap' had behoord.³

Eind februari kreeg het hoofdbestuur van het departement van sociale zaken 'het verbod om gebruik te maken van bloed van niet-arische bloedgevers voor transfusies aan arische personen' toegespeeld.⁴ Het bestuur stelde daarop de voorzitter van de bloedtransfusiedienst, R.M.N. Eijkel, van de maatregel op de hoogte.⁵ Een week later werd besloten een brief aan het departement te sturen waarin op te vrezen moeilijkheden werd gewezen. Het waren moeilijkheden van praktische en egotische aard, niet van principiële.

Het Dagelijksche Bestuur van het Nederlandsche Roode Kruis (heeft) de eer U mede te deelen, dat de bloedtransfusiecommissie van het Roode Kruis altijd op het standpunt heeft gestaan, dat niemand bloed behoeft te ontvangen van een persoon, van wien hij dit niet wenscht te ontvangen. Stilzwijgend is dit principe reeds gedurende vele jaren in toepassing gebracht in het Havenziekenhuis te

¹ a.w., inv. nr. 2, dbv 22-11-40, p. 5; idem, 14-2-41, p. 4

² idem, 13-12-41, p. 1; idem, 31-1-41, p. 1; a.w., inv. nr. 3, dbv 21-11-41, p. 3

³ 'Bloedtransfusie', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 14 (1941), p. 98

⁴ Dir. gen. vgz, inv. nr. 1277, Volksgezondheid aan db-NRK, 20-2-41

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 21-2-41, p. 1

Rotterdam, door ervoor zorg te dragen, dat b.v. Amerikanen en Engelschen geen bloed krijgen van negers.

Indien de Deutsche Autoriteiten wenschen, dat geen bloed van Joden wordt gegeven aan Duitschers, dan zal hiervoor eveneens worden zorg gedragen. Hetzelfde geldt ook voor Nederlanders, die geen bloed van Joodschen oorsprong wenschen. (...) Het voorschrift van den Heer Generalkommissar gaat echter veel verder, en schrijft voor, dat ook voor de Nederlanders, die geen bezwaar hebben tegen het ontvangen van Joodsch bloed, dit ook voor hen niet mag worden gebruikt. Vooral deze bepaling ondervond groote weerstand in de bloedtransfusiecommissie, waarmede terzake overleg is gepleegd. Naar de meening van het Dagelijksch Bestuur zal het gevolg van dat voorschrift met groote waarschijnlijkheid zijn, dat een zeer populaire dienst als de bloedtransfusiedienst impopulair zal worden, hetgeen weder tot gevolg zal hebben, dat talrijke niet-Joodsche bloedgevers zich als zoodanig zullen terugtrekken. Verschijnselen van dezen aard zijn reeds na het courantenbericht betreffende de onderwerpelijke aangelegenheid duidelijk merkbaar. Verscheidene donores hebben zich reeds teruggetrokken. - Dit alles zou buitengewoon noodlottig zijn, niet alleen voor de Nederlanders, maar ook voor de Duitschers. (...) Om deze redenen zou het Dagelijksch Bestuur U dringend in overweging willen geven wel te willen bevorderen, dat het bedoelde voorschrift van den Heer Generalkommissar in dezen zin worde gewijzigd, dat het niet geldt voor Nederlanders, die geen bezwaar hebben tegen het ontvangen van Joodsch bloed.

Waar het voorts op overwegende bezwaren stuit aan het voorschrift van den Heer Generalkommissar te voldoen, om n.l. ervoor zorg te dragen dat de Joodsche bloedgevers reeds vóór 1 Maart a.s. uit de lijsten verwijderd zijn, zou het Dagelijksche Bestuur U ook willen verzoeken Uwe bemiddeling te willen verleen, opdat deze datum naar een later tijdstip worde verschoven.¹

Alleen aan het laatste verzoek zou worden tegemoet gekomen.²

Ofschoon er op 7 maart nog geen antwoord van het departement was ontvangen werd na een niet nader gedefinieerde 'gedachtenwisseling' besloten, dat 'indien de desbetreffende verordening (...) in de Staatscourant is opgenomen, de Centrale Bloedtransfusiecommissie onverwijld de bepalingen moet uitvoeren'.³ De bepaling had de annalen van de courant gehaald⁴ en dus werd vier dagen later Eijkel een brief geschreven met de mededeling dat op last van de Duitse autoriteiten 'onverwijld (...) de bloedgevers van wie met zekerheid bekend is dat hij of zij Jood is, uit de lijsten van donors' moesten worden verwijderd. Bovendien moesten de bloeddonorlijsten 'onverwijld worden gezonden aan het gemeentebestuur met het verzoek direct ervoor te willen zorgdragen, dat de lijsten worden vergeleken met de bij het gemeentebestuur aanwezige lijst, waarop de Joodsche personen zijn vermeld, met de bedoeling op de bloedgeverslijsten deze personen van een merkteeken te voorzien opdat zij daaruit kunnen worden verwijderd'. (Dat de lijsten aan de burgemeesters werden toegezonden was toen nog niet vanzelfsprekend. De bepaling van het hoofdbestuur dat alles wat de afdelingen van het NRK deden in overleg en samenwerking met de gemeentebesturen moest plaatshebben, werd pas een jaar later uitgevaardigd.)⁵ Na 25 maart 1941 - voor Amsterdam 4 april - mocht geen enkele jood meer op de algemene donorlijsten voorkomen. Het dagelijks bestuur verzocht Eijkel 'dringend ten spoedigste aan de opdracht

¹ Dir. gen. vgz, inv. nr. 1277, db-NRK aan wnd. secr. gen. soc. zaken, 27-2-41; ook: NRK-hoofdbestuur 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 28-2-41, p. 3

² Dir. gen. vgz, inv. nr. 1277, Wimmer aan bloedtransfusiedienst, 11-3-41

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 7-3-41, p. 4

⁴ idem, 14-3-41, p. 3

⁵ Hoofdbestuur van het NRK, *Hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis bij rampen*, Den Haag 17-4-1942 (richtlijnen voor de afdelingen)

van de Duitse autoriteiten gevolg te willen geven'. Was getekend: eerste onder-voorzitter W.J. baron van Lynden en secretaris-generaal H.H. Thoden van Velzen.¹

Eijkel schreef de dag daarop een brief aan het medisch bestuur van de diverse bloedbanken, met het verzoek wederom 'onverwijld' aan de opdracht van de Duitse autoriteiten te voldoen.² Dit schrijven werd nog gevolgd door een brief van het hoofdbestuur aan de burgemeesters, in verband met het toesturen van de donorlijsten aan de gemeentebesturen.

Daar de scheiding tussen Joodsche en niet Joodsche donors voltrokken dient te zijn op 25 Maart a.s., verzoekt het Dagelijksch Bestuur U **dringend** wel Uw medewerking te willen verlenen, aangezien het zonder Uwe hulp niet mogelijk zal zijn uitvoering te geven aan de verstrekte opdracht. De door U te verlenen medewerking zal door het Dagelijksch Bestuur van het Nederlandsche Roode Kruis zeer op prijs worden gesteld.³

Slechts een tweetal personen trad uit protest tegen de maatregel uit het bestuur van de transfusiedienst.⁴ Een van hen was G.E.H. Verspijck Mijnsen, een der architecten van de bloedbank en... de directeur van het Havenziekenhuis Rotterdam.⁵

Niet alleen het afstoten van joodse donoren, ook de hulp, of beter: de afwezigheid van hulp, aan de slachtoffers van de *shoah*, was niet geheel conform hetgeen verwacht zou mogen worden van een humanitaire instantie die zei geen rascriteria te erkennen. Natuurlijk, zoals het CICR kon wijzen op de inactiviteit van de geallieerden, zo kon het NRK de vinger richting Londen uitstrekken. Zowel de Nederlandse regering als het *London Committee* - met sinds 1944 in de gelederen de kort daarvoor vrijgelaten ex-NSB'er en bewonderaar der Duitse orde, J.W.G. Zegers -⁶ beschouwden berichten over de jodenvervolging als 'politiek' en daarvoor bestond geen interesse. De vervolging werd van secundair belang geacht. Abel J. Herzberg geloofde niet dat het lot der joden de Londenaren echt Siberisch koud liet, maar des te harder is zijn conclusie 'dat ook bij de grootste onverschilligheid nauwelijks minder voor de getroffen en gedaan had kunnen worden dan thans het geval is geweest'.⁷

De Nederlanders te Bergen-Belsen moesten het niet van de regering of het *London Committee* hebben, al heeft dat comité via het Britse en met name het Amerikaanse Rode Kruis zeker wat pakketten gestuurd. Voor die omweg moest worden gekozen omdat het *London Committee* niet door de Duitsers was erkend. Nadeel was natuurlijk dat de pakketten niet als afkomstig van landgenoten waren te herkennen.⁸ Het gros van de hulp kwam echter van het Zweedse Rode Kruis, hetgeen, aldus Herzberg, de gevangenen het uitblijven van hulp uit eigen gelederen 'als gevolg van nalatigheid en gemis aan doorzettingsvermogen' slechts nog schrijnender deed voelen. H. Been, de

¹ RIOD, doc II, map C, nr. 1, NRK aan Eijkel, 11-3-41

² idem, Eijkel aan de bloedtransfusiediensten, 12-3-41

³ idem, NRK aan burgemeesters, 14-3-41

⁴ Het NRK in WO II, p. 256

⁵ Van Lieburg, Het Sint Franciscus Gasthuis, p. 147

⁶ De Jong, a.w., deel IX (1979), p. 180-181

⁷ Abel J. Herzberg, *Kroniek der joden-vervolging*, Amsterdam 1985, p. 164

⁸ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 207, 267, 6b, p. 144-145; Londen, 1940-45, BB-RK: pakketten aan krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden

secretaris van het Zweedse Rode Kruis, schreef dat duidelijk was gebleken dat de mogelijkheid bestond voedselpakketten bij de joodse en politieke gevangenen te krijgen.

De bij herhaling geuite verontschuldiging van Nederlandse zijde, dat de pakketzendingen aan politieke gevangenen en gedeporteerde Joden niet mogelijk waren, maakt weinig indruk als men weet hoe andere regeeringen dit aanpakten.¹

De pakkettencommissie weet dit povere resultaat aan een 'muur van formalisme en bureaucratie (...), waarachter men zo verstand en traag werkte, dat lange tijd zelfs geen poging tot hulpverlening ondernomen werd, hetgeen tevens ieder particulier initiatief deed mislukken'. Nogmaals Herzberg:

Zulke muren, zulke verstarringen en traagheden, doen zich echter alleen voor, als er een gebrek aan werkelijke belangstelling voor de lijdenden bestaat, en men verbeelde zich niet dat de gevangenen in Bergen-Belsen (en elders) zo goed als de Joden in Nederland gedurende de gehele bezetting (...) dat niet smartelijk hebben gevoeld.²

Dat de Duitsers wisten dat de Nederlandse regering te Londen de jodenvervolgving van secundair belang achtte, heeft alles nog erger gemaakt. Politiek gezien betekende dit immers, al was het dan onbedoeld, een aanmoediging van het Duitse beleid. Herzberg lijkt in ieder geval de strengere behandeling van de Nederlandse gevangenen - joden zowel als niet-joden - aan dat effect toe te schrijven.³

Dit beeld nu gaat niet alleen voor Londen op, maar ook voor Den Haag.⁴ Ook het beleid van het NRK werd, behalve door gehoorzaamheid, door formalisme gedomineerd. Een 'mooi' voorbeeld daarvan was het afwijzen van een verzoek van de Utrechtse overste Kappert, april 1941, om bedden ter beschikking te stellen voor de behandeling van burgerslachtoffers van bombardementen en andere oorlogshandelingen. Offerhaus wees erop dat zoiets geen Rode Kruis-taak was en Maas achtte het plan zelfs 'naïef en simplistisch'.⁵ Wellicht was de afwijzing strikt juridisch en in normale tijden verdedigbaar. Maar het waren geen normale tijden.

Zoals vermeld was Offerhaus lid van het Haags Comité tot Hulp aan Joodse Vluchtelingen. Dit comité was opgericht naar aanleiding van een actie van Wijsmuller in 1938. Zij had zeshonderd joodse kinderen uit Wenen gehaald, waarvan er honderd naar Den Haag waren gebracht. Bij een Duitse inval zouden zij naar Engeland moeten worden vervoerd. Wijsmuller zelf zou voor de inscheping van de in Amsterdam ondergebrachte kinderen zorgen. Dit heeft zij inderdaad gedaan, erop vertrouwend dat het hoofdstedelijk comité de Haagse kinderen naar een Noordzee-haven zou brengen. Afgaand op haar verklaring voor de Enquêtecommissie is hier niets van terecht gekomen. Hoofdschuldige volgens haar: Offerhaus. Hij had wel wat beters te doen ge-

¹ gec uit: Herzberg, a.w., p. 304

² a.w., p. 305

³ a.w., p. 305-306

⁴ Zie bv.: a.w., p. 305

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 18-4-41, p. 1

had.¹

Maart 1941 werd het NRK medegedeeld dat in Amsterdam driehonderd joden waren gearresteerd en naar Buchenwald gebracht. Omdat *SS-Generalkommissar* H.A. Rauter had verzekerd dat zij dezelfde behandeling zouden krijgen als de represaille-genterneerden, verzocht de Joodse Raad het NRK de joodse genterneerden in aanmerking te laten komen voor toezending van Rode Kruis-pakketten. Van Lynden zei dit toe op voorwaarde dat Cohen een schriftelijke bevestiging kon laten zien van zijn onderhoud met Rauter. Bovendien zou het NRK alvorens tot voedselverstrekking over te gaan, eerst zelf met de Duitse autoriteiten in contact treden.² Het resultaat van het een en ander laat zich raden.³

Naar aanleiding van verschillende brieven uit Westerbork, waarin op Rode Kruis-hulp werd aangedrongen, stelde een jaar later Offerhaus voor aan Reuter te vragen of hulp op grond van de Geneefse conventie mogelijk was. Engelbrecht verklapte de uitkomst al. Het was onmogelijk iets te ondernemen, noch te Westerbork, noch te Ommen.⁴

Enkele maanden eerder al had de Joodse Raad wederom bij het NRK aangeklopt, nu om te proberen vrijstelling van deportatie te krijgen voor joodse krijgsgevangenen. Ofschoon geen enkele rechtsregel met een dergelijk verzoek in strijd was, kreeg de raad nul op zijn rekest. Presser:

Achteraf kunnen wij gemakkelijk zeggen: natuurlijk.⁵

Niets deed het NRK voor hen die nog in leven waren. Het stuurde niet alleen geen voedsel, het stuurde zelfs geen andere zaken die het leven ietwat aangenameer hadden kunnen maken. Een der gevangenen:

In de loop van 1942 bleek dat wij kammen en stofkammen van huis mochten ontvangen. Enkelen kregen (er) op verzoek ook een toegestuurd. Het Rode Kruis stuurde niets. Natuurlijk, een kam is maar een kam, maar is er iemand bij het Rode Kruis, die beseffen kan wat een eigen kam en een eigen stofkam betekenen in een gemeenschap, waar ongedierte aan de orde van de dag is en een kam een symbool der beschaving? Zelfde klachten over tandpasta en tandenborstel. Bovendien afgezien nog van de geweldige betekenis die dergelijke kleinigheden in die omstandigheden voor ons betekenen, het feit alleen al te merken 'ze denken aan ons, ze doen hun best voor ons' was immers honderdmaal meer waard dan het gezondene zelf. (...) Alle Franse, Belgische, Luxemburgse, Noorse, Deense, Tsjechische vrouwen hadden (...) dergelijke gaven ontvangen. (...) **Het Nederlandse Rode Kruis had weer niets gedaan.**⁶

Geen wonder dat Presser met gemengde gevoelens de door het naoorlogs NRK-bestuur te Westerbork geplaatste gedenksteen aanschouwde, die een uitgeputte, ter aarde gezonken, joodse man voorstelde, die door een vrouwenfiguur te drinken werd

¹ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 223

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 7-3-41, p. 4

³ idem, 14-3-41, p. 3; a.w., inv. nr. 3, dbv 23-5-41, p. 3

⁴ a.w., inv. nr. 3, dbv 22-10-42, p. 1

⁵ Presser, *Ondergang*, deel I, p. 288

⁶ gec. uit: a.w., deel II, p. 131

gegeven. Dit tafereel werd geflankeerd door de wapens van Westerbork en het Rode Kruis. Hij concludeerde dat zelfs als het NRK zelf aan handen en voeten gebonden zou zijn geweest, het meer initiatieven had moeten ontplooiën om hulpverlening door derden mogelijk te maken.¹

Ten tijde van het verzoek om hulp aan de joodse geïnterneerden te Buchenwald was nog niet duidelijk wat het droeve lot der Nederlandse joden zou zijn. Voor de afwijzing medio '42 de joodse krijgsgevangenen te hulp te schieten, kon onwetendheid echter niet meer als excuus dienen.² In de vergaderverslagen van het dagelijks bestuur zijn verschillende opmerkingen te vinden als de volgende, respectievelijk gedateerd 2 januari en 13 februari 1942.

Van de sub-afdeling Enschedé van den Joodschen Raad voor Amsterdam werd mededeeling ontvangen dat weder 3 doodsbberichten uit Mauthausen zijn ingekomen, zoodat thans van alle te Enschedé gearresteerde personen het doodsbbericht is binnengekomen.³

Voor kennisgeving wordt aangenomen een mededeeling van den Joodschen Raad, afdeling Enschedé, waaruit blijkt, dat wederom een doodsbbericht uit Mauthausen is ingekomen. Hiermee is thans van alle personen in Twenthe, die op 16 september 1941 naar Mauthausen zijn overgebracht, het doodsbbericht ontvangen.⁴

'De' oostfrontambulance

Kwam er dan niets terecht van de medische verzorging waarvoor het nationale Rode Kruis was opgericht? Nee, niet niets. De Nederlandse SS-vrijwilligers werden ruim van verband en medicijnen voorzien. De geneeskundige hulp aan het Vrijwilligers Legioen Nederland, dat - de woorden zijn uit het verslag van het NRK - het wereldbolsjewisme ging bestrijden,⁵ was voor Van den Berg het bewijs dat er in het NRK-bestuur lieden zetelden die, zacht gezegd, niet altijd Neerlands belang in het oog hielden.⁶ Eerdere aan deze hulp besteedde pagina's begonnen steevast met een artikel van de Haarlemse oogarts C. Winkler Prins, in het nationaal-socialistische *De waag*.⁷ In het stuk *Nederlandsche ambulance naar het front* sprak Winkler Prins begin juli 1941 de hoop uit dat de Nederlandse arts en verpleegkundige in staat zou worden gesteld hun werk aan het front tot heil der bloedende soldaten te kunnen verrichten.

Het moet traditie worden dat altijd op ieder belangrijk gevechtsterrein Nederlandsche Roode Kruis

¹ a.w., p. 131-132, 499; 'Het voorportaal van de hel. Dank aan Westerbork', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, maart 1949, p. 4, 7

² Zie ook: Favez, a.w., p. 250

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 2-1-42, p. 2

⁴ idem, 13-2-42, p. 1

⁵ *De materiele verzorging door het Nederlandsche Roode Kruis ingevolge opdracht d.d. 24 juli 1941 van de Rijkscommissaris voor het bezette gebied van de ambulance naar het oostfront d.d. 1941-1942*, z.p. z.j. (Den Haag 1942, ongep. man.), p. 2

⁶ Van den Berg, a.w., p. 3

⁷ Zie bv.: Het NRK in WO II, p. 168; Zo ook mijn eerder verschenen artikel over het NRK en de tweede wereldoorlog. Leo van Bergen, 'Barmhartig zijn: wat is dat moeilijk', in: TGGNWT, jrg. 14 (1991), nr. 4, p. 240-253, p. 250

Ambulances haar gezegend werk verrichten.¹

Echter, enkele weken eerder al had het NRK-bestuur op vragen van de NSB geantwoord dat het sturen van een ambulance naar het buitenland, bijvoorbeeld naar het oostfront, niet aan de orde was.² Het artikel van Winkler Prins was dus niet het startpunt van een discussie, maar het zette wel het eerder gegeven antwoord op losse schroeven. Een week na publikatie verscheen Verwey op de vergadering van het dagelijks bestuur. Onduidelijk is wie van dat bezoek op de hoogte waren. In afwezigheid van Van Lynden leidde Van den Berg de vergadering. Naar eigen zeggen werd hij plotsklaps met Verweys verschijnen geconfronteerd. Die zou zijn visite met Thoden van Velzen hebben afgesproken, maar die had verder niemand verwittigd.³ De notulen van de vergadering van 18 juli spreken echter een andere taal. Van den Berg verontschuldigde zich bij Verwey Van Lynden niet van diens bezoek op de hoogte te hebben kunnen stellen. Hij had pas de vorige dag vernomen dat Verwey zou komen.⁴ Indien de notulen de waarheid spreken kan Van den Bergs verklaring voor Thoden van Velzens zwijgzaamheid - Verweys wens dat het NRK een ambulance naar het oostfront zou sturen -⁵ niet kloppen. Dat moet hij zelf dan immers ook al voor de vergadering hebben geweten. Het is echter niet geheel zeker dat de notulen de waarheid spreken, nog afgezien van de filosofische overpeinzing dat notulen slechts een weerslag van een vergadering vormen, de indruk van één persoon, en dus nooit de waarheid spreken.

Volgens De Jong zijn de originele notulen van deze vergadering verdonkeremaand en door nieuwe vervangen. Wellicht dat ook de beschrijving van de rol van Van den Berg en het verslag van Verweys entree enige wijzigingen hebben ondergaan. De Jong maakte deze opmerking waarschijnlijk aan de hand van Van den Bergs versie van de vergadering, gecombineerd met een opmerking van diezelfde dat 'van de notulen van een der vergaderingen, waarin de hulpverlening is besproken, twee verschillende redacties zijn opgemaakt, waarvan de ene bepaald onjuist was'. Het origineel was daarop vernietigd. Het handelt zich hierbij echter niet om de vergadering van 18 juli, maar om de zo dadelijk te bespreken bijeenkomst waarin Offerhaus het voorstel deed een ton aan de ambulance te spenderen.⁶ Tenzij meermaals verslagen achteraf zijn 'geredigeerd' is de verklaring vermoedelijk heel simpel. Wellicht liet het geheugen van Van den Berg hem dertig jaar na dato lichtelijk in de steek en verruilde hij verbazing

¹ C. Winkler Prins, 'Nederlandsche ambulances naar het front', in: *De waag*. Algemeen Nederlandsch weekblad, jrg. 5, nr. 28 (10-7-41), p. 405; ook: Materiele verzorging, p. 1

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 27-6-41, p. 4

³ Van den Berg, a.w., p. 3

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 18-7-41, p. 1

⁵ Van den Berg, a.w., p. 3

⁶ De Jong, a.w., deel V, p. 131 (noot 2); Van den Berg, a.w., p. 7; Enquêtecomm. reg. beleid, p. 183; Van den Berg en De Jong spreken over een kopie van het origineel exemplaar op het departement van sociale zaken. Helaas heb ik dit niet kunnen traceren. Het enige dat in het archief van sociale zaken over de oostfrontambulance was te vinden, was het verslag van een onderzoek van het naoorlogs bestuur, dat tot de conclusie leidde dat de steun aan de ambulance de *Kriegsbeute* had overstegen (zie verderop). De hierin aangehaalde notulen zijn echter gelijk aan die alhier geciteerd. Dir. gen. vgz., inv. nr. 1191, Ambulance oostfront, met name: p. 295 (verslag dbv 18-7-41)

van de avond daarvoor, met verbazing tijdens de vergadering zelf.

Verwey was van mening dat een ambulance voor het oostfront niet buiten het NRK om zou kunnen worden uitgestuurd. Dit zou op verschillende manieren kunnen plaatshebben. Er zou een ambulance ter beschikking kunnen worden gesteld van Duitsland, of van Finland, zoals eerder was geschied.¹ Tijdens de discussie werd ter verdediging van het uitzenden van een ambulance vaker op de Finse ambulance gewezen die het NRK kort voor de oorlog naar de Fins-Russische slagvelden had willen sturen. 'Willen sturen', want toen de besluitvorming eenmaal was afgerond was de vrede in het hoge noorden reeds getekend. Desondanks stelden de Finnen er prijs op dat de ambulance zou afreizen. Pas maanden na het begin van de bezetting kwamen Colaço Belmonte en de zijnen weer in Nederland terug.²

Om meer dan één reden loopt de vergelijking Finland-oostfront mank. De gedachte een ambulance naar Finland te sturen had vooral bij de Fins-Nederlandsche Vereeniging geleefd. Het NRK aarzelde in verband met de mobilisatie. Het was alleen onder druk van de publieke opinie en omdat de financiën geheel door voornoemde vereniging werden opgebracht, dat besloten werd toch een Rode Kruis-ambulance uit te zenden.³ De bedenkingen die het NRK tijdens de mobilisatie al had gehad golden in 1941 in nog sterkere mate. Bovendien mag niet worden vergeten dat ten tijde van de Finse ambulance Nederland neutraal was. Een nationale Rode Kruis-ambulance die uitgezonden wordt naar een slagveld in het buitenland, sluit zich altijd bij een der strijdende partijen aan, maar in de regel toch niet bij de partij die tegen het eigen land de oorlogsbijl had opgegraven.⁴ Het was zeker dat, ook onder Finse vlag, de ambulance aan Duitse zijde van het front werkzaam zou zijn.

Verwey was er zich dan ook van bewust dat aanbieden van de ambulance direct aan Duitsland al helemaal hoogst ongebruikelijk zou zijn. Hoe men het ook wendde of keerde, en hoe christelijk een dergelijke daad ook zou zijn, er zou dan hulp worden geboden aan een vijandelijke mogendheid. Ook aanbieden aan Finland echter stootte op de nodige internationaal-juridische problemen. De diplomatieke betrekkingen met dat land waren immers verbroken. Praktisch gezien zag Verwey echter geen moeilijkheden. Personen zouden zich in voldoende aantal aanmelden en materiële tekorten zouden zeker door de Duitsers worden aangevuld. De vraag die bleef was: werden er Nederlandse belangen geschaad, of, konden er misschien zelfs Nederlandse belangen worden gediend?⁵

Van den Berg deelde echter Verwey het standpunt mee dat eerder de NSB te horen had gekregen. Aangezien Nederland zelf elk ogenblik oorlogsgebied kon worden kon er van uitzending van een ambulance naar het buitenland geen sprake zijn, hoe nijpend de medische nood ook was. Sterker, die nood was waarschijnlijk zo hoog dat een ambulance van het NRK niet meer dan een druppel op een gloeiende plaat zou

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 18-7-41, p. 1

² A. Colaço Belmonte, 'Met de Nederlandsche ambulance in Finland', in: NTvG, jrg. 84 (1940), III, p. 2839-2847, IV, p. 4928-4936; Het NRK in WO II, p. 91-95

³ Rombach, Nederland en het RK, p. 82; Verspijck, Het NRK 1867-1967, p. 133-138

⁴ Hand., 3-12-42, p. 34-35; De Jong, a.w., deel V, p. 131

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 18-7-41, p. 1

zijn.¹ Principiele argumenten had Van den Berg naar eigen zeggen wel willen, maar niet kunnen geven, omdat hij ervan overtuigd was dat de discussie de Duitse autoriteiten ter ore zou komen. Hij was dus aangewezen op argumenten die noch het NRK, noch hem persoonlijk zouden kunnen schaden.² Het dagelijks bestuur stemde met Van den Berg in, op twee uitzonderingen na: Thoden van Velzen en Offerhaus. Verwey verliet hierop de vergadering.³

Op dezelfde vergadering werd een die dag gearriveerde brief besproken van de leider van het Vrijwilligers Legioen Nederland, NSB'er, militair adviseur van *De waag*, voormalig generaal en chef-staf van het Nederlandse leger, H.A. Seyffardt, geliquideerd door het communistisch verzet begin 1943. Seyffardt deelde mee dat zijn 3000 man sterke legioen, dat naar het oostfront zou aftrekken, een ambulance organiseerde en verzocht 'met den meest mogelijken spoed', dat wilde zeggen: binnen twee dagen, te berichten in hoeverre daarbij op de medewerking van het NRK 'inzake verschaffing van materiëel, genees-, verband- en geldmiddelen etc. te rekenen zou zijn'.⁴ Het verschil met het voorstel van Verwey (en Reuter) is duidelijk. De daarin behandelde ambulance zou met enige goede wil nog een Rode Kruis-ambulance genoemd kunnen worden, bezet door Rode Kruis-artsen en verpleegkundigen die gewonden zouden helpen voor zover mogelijk ongeacht hun nationaliteit. Nu kon dan ook niet aan een principiële afwijzing worden ontkomen. Seyffardts ambulance zou rechtstreeks de militair geneeskundige dienst van een legeronderdeel verzorgen en dat was niet de taak van een Rode Kruis-organisatie. Dit standpunt werd wel door het gehele bestuur gedeeld en aan Seyffardt doorgegeven.⁵ Toch zou tijdens het verdere verloop van de discussie het verschil tussen beide ambulances vervagen. Er werden argumenten vóór en tegen 'de' ambulance gebruikt, zonder dat duidelijk was welke ambulance werd bedoeld. Onbegrijpelijk, aldus Van den Berg. Weliswaar was in juli '41 nog niet bekend dat het legioen deel zou gaan uitmaken van de *Waffen-SS* en dat daardoor de ambulance een onderdeel van zou gaan vormen van de *SS*-geneeskundige dienst, het was echter wel bekend dat legioen en ambulance in het Duitse leger geïncorporeerd zouden worden. De hoogste officier van gezondheid zou een Duitser zijn, hetgeen er de oorzaak van was dat Diehl de ambulance niet kon leiden. Hij had zich daarvoor weliswaar vrijwillig aangemeld, kreeg ook de steun van het NRK-bestuur, maar was simpelweg te hoog in rang. Ook de eed van trouw aan de *Führer* liet weinig ruimte voor afwijkend, humanitair gedrag. In ieder geval alle leden van het bestuur die op de vergadering van de 18e aanwezig waren geweest had dit verschil duidelijk moeten zijn, en zeker Thoden van Velzen wist het gezien zijn houding vijf dagen later.⁶

De afwijzing van Seyffardts voorstel kwam Van den Berg en Thoden van Velzen de 23e juli op een onderhoud met Reuter te staan. Deze vroeg of het NRK niet van

¹ idem; Van den Berg, a.w., p. 3

² Van den Berg, a.w., p. 3

³ idem; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 18-7-41, p. 1-2

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 18-7-41, p. 2 (nr. 5); Hand., 3-12-42, p. 35; Van den Berg, a.w., p. 9 (bijl. 1); De Jong, a.w., deel I, p. 397

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 18-7-41, p. 2; Van den Berg, a.w., p. 3, p. 9 (bijl. 2); Hand., 3-12-42, p. 35

⁶ Van den Berg, a.w., p. 6; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 1-8-41, p. 2

gedachte wilde veranderen, waarop werd uitgelegd waarom dat niet kon.¹ Tot op dat moment had Van den Berg goed met Reuter overweg gekund en het gesprek zou die verstandhouding niet wijzigen. Dat Reuter Seyffardts legioen een lachertje vond zal daar een flinke steen aan hebben bijgedragen. Na van Reuter afscheid te hebben genomen drukte Van den Berg Thoden van Velzen op het hart de Duitsers niets meer te geven dan hetgeen hun toekwam als *Kriegsbeute* (goederen van de Nederlandse MGD, alsmede op de Fransen buitgemaakt geneeskundig materiaal, die bij het NRK lagen opgeslagen, op voorwaarde dat er eventueel over beschikt zou kunnen worden). Van Lynden was terug en Van den Berg ging op vakantie, een vakantie die hij ten zeerste zou betreuren.²

Van den Berg was dus niet aanwezig op de bestuursvergadering van 24 juli, waarop Reuter met het bevel van Seyss-Inquart binnenkwam om aan alle wensen van Seyffardt die met de ambulance van doen hadden, tegemoet te komen 'ongeacht alle verdere maatregelen welke alsnog tegen het Nederlandsche Roode Kruis zullen worden getroffen'.³ Volgens Van den Berg is het in het geheel niet zeker dat Reuter bedoelde dat naast de krijgsbuit nog meer materiaal afgestaan zou moeten worden en waren de als bedreiging geuite woorden eerder een simpele aankondiging dat er nog meer maatregelen zouden volgen, ongeacht het al dan niet opvolgen van Seyss-Inquarts bevel. Bovendien achtte Van den Berg het zeer onwaarschijnlijk dat Reuter een dergelijke opdracht mondeling zou hebben verstrekt. Hij was veel te bang naar het oostfront te worden gestuurd, om zich niet met schriftelijke bewijzen tegen ontstemming van superieuren in te dekken.⁴

Hoe dan ook, Thoden van Velzen nam contact met Seyffardt op en deelde hem mee dat het bestuur de volgende dag zijn standpunt zou bepalen. Van Lynden wees die volgende dag het bestuur erop dat het college van secretarissen-generaal unaniem van mening was dat het NRK tot het zenden van een ambulance moest overgaan, hetgeen door Thoden van Velzen nadrukkelijk werd bevestigd. De volkenrechtkundige J.P.A. François bracht naar voren dat er geen juridische bezwaren tegen een oostfrontambulance waren, zoals hij ook geen bezwaren zag tegen Duitse soldaten op de boten van de ZRD 'mits de verhouding tusschen de kapitein en de Duitse manschappen is geregeld'.⁵

De kentering is duidelijk. Van den Berg zou dit na de oorlog wijten aan de reeds eerder opgemerkte verwisseling van de beide ambulances. Dit is echter slechts tot op zekere hoogte waar. Het was volgens Van den Berg zeer onwaarschijnlijk dat de uitspraak van de secretarissen-generaal, waarvan hij zich afvroeg hoe het NRK-bestuur die te horen had gekregen, inderdaad unaniem was. Maar zelfs als dat zo was, dan nog had een dergelijke aanbeveling enkel en alleen op een Rode Kruis-ambulance kunnen slaan en niet op een ambulance voor het Vrijwilligers Legioen, zoals ook de uitspraak van François alleen met een neutrale verzorging van doen kon hebben.⁶

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 25-7-41, p. 1

² Van den Berg, a.w., p. 4

³ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 25-7-41, p. 1; Materieele verzorging, p. 2

⁴ Van den Berg, a.w., p. 4-5

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 25-7-41, p. 1

⁶ Van den Berg, a.w., p. 5

Al duidt François' mededeling over de ZRD erop dat hij de volkenrechtskundige regels toch ietwat soepeler hanteerde dan Van den Berg dacht, het was niet zo dat de verschillen niet meer werden gezien. Alleen de consequenties die volgens Van den Berg uit die verschillen getrokken hadden moeten worden, werden vermeden. Offerhaus zette wel degelijk uiteen dat er verschil gemaakt moest worden tussen de beide ambulances. Ook volgens hem was de ambulance voor Seyffardt een puur militair medische en geen Rode Kruis-aangelegenheid.¹ Maar dat verschil sloot algehele hulp aan het legioen niet meer uit. De hulp aan de SS-vrijwilligers zou alleen uit geld en materiaal bestaan. 'Deze kunnen wij snel verschaffen.' Het verzorgen van een gehele Rode Kruis-ambulance zou wat langer duren. Een principiële onderscheid was zo een praktisch onderscheid geworden. Ook puur praktisch echter hoefde er voorlopig althans geen scheiding te worden gemaakt. Ook voor de Rode Kruis-ambulance zou eerst geld en materiaal verzameld moeten worden en dat kon gelijktijd met de uitrusting van de Vrijwilligers-ambulance gebeuren.²

Het resultaat van de besprekingen van 25 juli was in ieder geval dat, 'nu eenmaal het bevel tot medewerking was afgekomen', 'het ontvangen bevel onverwijld en met alle beschikbare middelen' diende te worden uitgevoerd. Thoden van Velzen en Offerhaus werd een algemene volmacht verstrekt 'om alle vereiste stappen en maatregelen te nemen om zo tot een zoo spoedig mogelijke uitvoering van de opdracht te geraken'.³ Een dag later werd Reuter van de beslissing op de hoogte gesteld. Hij kon op een 'volkomen loyale uitvoering' rekenen.⁴ Van het gehele bestuur had slechts Van Tuyll van Serooskerken tegen gestemd. Na de oorlog zou hij zeggen op Verweys woorden de ambulance 'een mooie geste' te vinden, te hebben geantwoord 'dat het Rode Kruis er niet was om gestes te maken en dat wij bovendien naar mijn mening geen honden waren die de hand likten die ons sloeg'.⁵

Te zamen met Dietz, Lucardie en Verspijck vormden Thoden van Velzen en Offerhaus een ambulance-commissie.⁶ Die hield zich volkomen aan de zelf opgelegde loyale medewerking. De commissie hamerde erop dat de ambulance voor het legioen - de algehele Rode Kruis-ambulance verdween langzaam maar zeer zeker geruisloos uit de besprekingen - tot in alle finesses opgezet en uitgewerkt moest worden.⁷ Hiervoor verkreeg het een volmacht van de rest van het bestuur.⁸ Met Seyffardt werd overeengekomen dat het NRK voor algemene voorlichting en materiële verzorging zou zorgdragen en dat het NRK geen enkele bemoeienis met de aanstelling van het personeel zou hebben.⁹ Aangezien er nog geen leider van de ambulance aangewezen was met wie meer definitieve regelingen konden worden getroffen, werd met de SS-arts,

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 8-8-41, p. 2; Ook in zijn verhoor door de enquêtecommissie gaf Offerhaus er blijk van wel degelijk het verschil tussen Rode Kruis en MGD te kennen. Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 219, 233

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 25-7-41, p. 1; idem, 1-8-41, p. 2

³ idem, 25-7-41, p. 2; idem, 1-8-41, p. 1; Het NRK in WO II, p. 169

⁴ Materiele verzorging, p. 3

⁵ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 210; ook: De Jong, a.w., deel V, p. 131

⁶ Materiele verzorging, p. 3; Het NRK in WO II, p. 169-170

⁷ Materiele verzorging, p. 4

⁸ Het NRK in WO II, p. 170

⁹ Hand., 3-12-42, p. 35; Het NRK in WO II, p. 170

majoor H. Lardschneider, afgesproken dat in eerste instantie een standaard-ambulance zou worden uitgerust, tweehonderd bedden groot, met een chirurgische en een interne afdeling.¹

Offerhaus kreeg op 28 juli van Wagner de volmacht materiaal van de Nederlandse MGD, behorende tot de Duitse krijgsbuit, te gebruiken voor de ambulance.² Dit staaft Van den Bergs mening dat meer dan dat niet verwacht of geëist werd. Bovendien betwijfelde Van den Berg of Wagner toestemming had gegeven goederen te gebruiken voor de oostfrontvrijwilligers-ambulance. Zijns inziens doelde Wagner op materiaal voor de nooit vertrokken Rode Kruis-ploeg.³ Van den Bergs suggestie is duidelijk. Bepaalde informatie werd verdraaid, aangedikt of wie weet, zelfs verzonnen, zodat Offerhaus en Thoden van Velzen hun zin zouden krijgen een ambulance voor Seyffardts troep uit te rusten. Met argumenten ten faveure van een Rode Kruis-ambulance zouden zij hebben geprobeerd tegenstanders van de vrijwilligers-ambulance van gedachte te laten veranderen. Duidelijke bewijzen hiervoor ontbreken echter. Wel zijn er bewijzen dat toen Van den Berg hem na maanden afwezigheid vroeg of de steun aan de ambulance de *Kriegsbeute* niet te boven was gegaan, Offerhaus loog door te zeggen dat dat niet het geval was geweest.⁴

Toen na de oorlog Van den Berg van ondermeer Medisch Contact-voorman J.J. Brutel de la Rivière de vraag voorgelegd kreeg of het Rode Kruis voor de ambulance maar liefst een ton had uitgetrokken, kon Van den Berg, na een bezoek aan het NRK-secretariaat, verzekeren dat zulks zeer zeker niet het geval was geweest. De geruchten echter bleven en nader onderzoek bracht Van den Berg tot de conclusie dat de beschuldiging wel degelijk klopte. Hij betichtte daarop Offerhaus - die er zich over beklaagde dat constant hij op de ambulance werd aangesproken terwijl toch het hele bestuur ermee had ingestemd -⁵ van het verspreiden van leugens, waaronder ook nog de opmerking dat niet hij, Offerhaus, maar juist Van den Berg het uitzenden van een ambulance door dik en dun zou hebben gesteund. De rest van het bestuur had dit, vergeefs, proberen te verijdelten.⁶ Dat Offerhaus inderdaad loog wordt alleen al daardoor bewezen dat Van den Berg na de vergadering van 18 juli, toen zoals gezegd het plan voor een ambulance werd afgewezen, op geen enkele vergadering meer aanwezig is geweest, waarin de hulp aan het oostfront ter sprake kwam. Het NRK-secretariaat had echter niet gelogen. Er was inderdaad geen ton aan de ambulance besteed. Het feitelijke bedrag oversteeg de /100.000,- royaal.

De Duitsers hadden de wens te kennen gegeven de ambulance in tweeën te willen splitsen. Hieraan kon niet terstond worden voldaan, maar Offerhaus verzekerde dat van al het materieel voldoende was aangeschaft om op de reis zelf alsnog tot splitsing over te kunnen gaan.⁷ Dietz zorgde voor de gips- en röntgenafdelingen, en de leiding van de bloedtransfusiedienst, Eijkel en J.J.G. Borst, voor transfusiemogelijkheden. Zoals

¹ Hand., 3-12-42, p. 36; Materieele verzorging, p. 4

² Hand., 3-12-42, p. 37; Het NRK in WO II, p. 171

³ Van den Berg, a.w., p. 5

⁴ a.w., p. 6

⁵ RIOD, doc II, map B, nr. 6, rapport politie te Den Haag betreffende Offerhaus, 14-4-1948, p. 2

⁶ Van den Berg, a.w., p. 7; Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 317

⁷ Materieele verzorging, p. 6

ook bij de ambulances naar Ethiopië, verzorgde kapitein P.P.C. van Rijen 'binnen 14 dagen' de afdeling 'luchtbescherming en gaszieken'. De diverse opdrachten zoals voor de fabricage van geneeskundige instrumenten, werden keurig uitgevoerd. De instrumenten-maker Lameris te Utrecht leverde zelfs meer dan besteld was. Het restant werd teruggestuurd. De benodigde microscopen werden na toestemming van de Duitse autoriteiten in Duitsland besteld door de chef van de Haagse apotheek, J.F. Kok, tevens toegevoegd farmaceutisch adviseur van het NRK. Ook was Kok bereid de nodige medicamenten uit eigen voorraad voor te schieten, 'hetgeen bijzonder op prijs werd gesteld'. Een tweede röntgenapparaat werd door Philips gemaakt en geleverd. Bij de onderhandelingen daarover werd 'groote medewerking' verleend door de chef van de Philips-röntgenafdeling.¹

Op 28 oktober ontving het NRK van het legioen een naar aanleiding van een bezoek van twee Duitse officieren samengestelde lijst van nog benodigde artikelen. Binnen twaalf dagen waren ook deze artikelen aan de reeds verzamelde toegevoegd, zoals ook kleine nabestellingen steeds keurig werden verzorgd.² Al het materiaal werd verpakt in 295 kisten en 56 balen, de ziekenwagen niet meegerekend die was geleverd door de afdeling Maastricht, een afdeling die na de oorlog door de pakketten-commissie voor de zelfstandig uitgevoerde, risicovolle en fantasierijke hulp aan vele gevangenen gecompimenteerd zou worden.³ Voor de inzet sprak Verspijck een woord van dank uit aan het magazijnpersoneel dat 'met voorbeeldigen ijver dag en nacht werkzaam is geweest'.⁴

Bij schrijven van 20 november 1941 werd daarop ter kennis gebracht van de Obermedizinalrat Dr. F. Reuter, dat de materiele uitrusting van de ambulance naar het Oostfront door het Nederlandse Roode Kruis was aangeschaft en ter beschikking gesteld van het Vrijwilligerslegioen Nederland, waarmee aan het bevel van den Rijkscommissaris was voldaan.⁵

Hiermee was de bemoeienis van het NRK met de strijd in Rusland overigens nog niet voorbij. Het stuurde door de Duitsers betaalde voedselpakketten naar gewonde en zieke oostfrontstrijders. Offerhaus achtte dit niet in strijd met de Geneefse conventie.⁶ Wellicht was het dat ook niet, maar het is natuurlijk enigszins wrang, dat juist deze groep wel pakketten kreeg toegestuurd.

Wat had de ambulance nu gekost, en waar komt dat herhaalde malen genoemde bedrag van een ton vandaan? Op 8 augustus had Offerhaus niet alleen een volmacht van Wagner ontvangen, maar ook een volmacht van het dagelijks bestuur te beschikken over 'de benodigde goederen' van het NRK zelf, alsmede over een krediet ter waarde van /100.000,- ter bekostiging van beide ambulances.⁷ Op dit krediet was door Offerhaus zelf aangedrongen en als feitelijk alleenheerser van het NRK had hij er

¹ Hand., 3-12-42, p. 37-38; Materiele verzorging, p. 8-10, 12

² Hand., 3-12-42, p. 36

³ Rapport pakkettencommissie, p. 13-14, 19, 58-61

⁴ Materiele verzorging, p. 10-11

⁵ Hand., 3-12-42, p. 36

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 27-8-42, p. 2; idem, 3-9-42, p. 1

⁷ Materiele verzorging, p. 7

eigenlijk ook zelf positief over besloten.¹ Het personeel van de legioen-ambulance zou betaald moeten worden door het legioen zelf. Het personeel van de Rode Kruis-ambulance daarentegen zou door het NRK moeten worden betaald, indien Seyffardt en de zijnen dat niet konden opbrengen.² Dit laatste bewijst al dat ook die ambulance onder sterke Duitse invloed zou komen zijn te staan. Seyffardt zegde toe zich in te willen zetten voor een Rode Kruis-collecte ter bekostiging van de ambulances. Dit echter alleen onder de voorwaarde dat een eventueel restant zou worden overgemaakt aan het DRK.³

Langzaam werd duidelijk dat een neutrale Rode Kruis-ambulance een onhaalbare kaart was. Bleef over: de ambulance voor de oostfrontvrijwilligers, waarvan de kosten op /60.000,- werden geschat. Hiervoor hoefden overigens bij nader inzien toch niet de collectegelden te worden aangesproken.⁴ Toen echter alles was voorbereid en aangeschaft bleken de kosten officieel te zijn opgelopen tot /102.026,40, waarvan ongeveer /65.000,- *Kriegsbeute* en /35.000,- voor rekening van het NRK zelf.⁵ Dit bedrag is echter het gevolg van een rekenfout. In werkelijkheid waren de materiaalkosten nog /10.800,- hoger, omdat achthonderd dekens à /15,- niet voor /12.000,- maar voor /1200,- in rekening zijn gebracht. Of dit verschil geheel op de *Kriegsbeute* is te verhalen of dat daardoor de eigen bijdrage nog hoger ingeschat moet worden is helaas niet te zeggen.⁶ Maar dat de NRK-steun de *Kriegsbeute* verre heeft overstegen is zeker.

Over wat het effect van de ambulance is geweest, is nauwelijks een zinnig woord te zeggen. Het juichende relaas van Winkler Prins, die een der meegereisde artsen was, is te onbetrouwbaar om er zelfs met de nodige 'maars' en 'ofschoons' conclusies aan te verbinden. Wel is zeker dat zij het nodige propagandistische effect heeft gehad. In *Die deutsche Zeitung in den Niederlanden* stond te lezen:

Ein neuer Weltkrieg (...) fordert die Zusammenfassung aller Kräfte. Im Osten stehen Deutschland und seine Verbündeten gegen einen Feind, der das durch Tradition und Idee geheiligte Zeichen des Roten Kreuzes mit Füßen tritt. Auch Niederländer stehen diesem Feind mit der Waffe in der Hand gegenüber, um Europa und ihre Heimat zu schützen. Niederländische Ärzte und Krankenpfleger haben sich bereit erklärt, ihr Werk der Menschenliebe zu tun. Das Land hat die selbstverständliche Pflicht, die Arbeit mit allen Mitteln zu unterstützen.⁷

In het *Algemeen handelsblad* verscheen een bericht over de beëdiging van de oostfrontvrijwilligers, 10 maart 1942. Met dit bericht sloot Verspijck het door hem samengestelde rapport over de uitrusting van de ambulance af.⁸ Het opende met de woorden:

¹ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 183

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 1-8-41, p. 2

³ idem, 8-8-41, p. 2-3

⁴ idem, 5-12-41, p. 2

⁵ idem, 24-7-42, p. 1; De Jong, a.w., deel V, p. 132; Materieele verzorging, p. 6, 10-13. Precies: ambulance /3000,-, uitrusting /73.781,40, materiaal NRK /25.254,-

⁶ Zie: Materieele verzorging, p. 10

⁷ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 22, 'Ein Jubiläum der Hilfsbereitschaft'; De Jong, a.w., deel VIII, p. 910

⁸ Ook Heusdens drukte het integraal af. Het NRK in WO II, p. 173-175

Hedenmiddag zijn op het Binnenhof ongeveer 160 vrijwilligers van de S.S. die als artsen-officiëren, onderofficiëren, verplegers enz. dienst gaan doen aan het oostelijk front bij de Nederlandsche Ambulance, ingelijfd en bedigd. Zij legden den eed van trouw aan den oppersten bevelhebber der Duitsche weermacht af.¹

Tijdens de van anticommunisme druipende afscheidsceremonie, die werd afgesloten met het zingen van het Wilhelmus, het Horst Wessel- en het *Deutschland*-lied, werd overduidelijk dat het personeel militair personeel was, strijdend voor de Duitse overwinning, niet alleen met scalpel en verband, maar als het moest ook met het geweer.² De diverse medici, onder wie als chef-chirurg ook de beruchte arts van kamp Leusderheide, N. van Nieuwenhuyzen, werden na de oorlog dan ook streng gestraft. Door deel uit te maken van de SS hadden zij de nationaal-socialistische opvattingen over gezondheid en geneeskunde tot de hunne gemaakt.³ Toch is niet zozeer het gegeven vreemd dat Verspijck dit verslag van geen enkele kanttekening voorzag, maar het opnemen van dit verslag zelf. Het NRK had toch geen enkele bemoeienis met het werven van personeel gehad? Was men soms een beetje trots op het verrichte werk? In ieder geval had Offerhaus Dietz en Verspijck bedankt voor hun hulp.⁴ Evenals Van den Berg was Seyffardt van mening dat het merendeel van het NRK-bestuur uit politieke overtuiging tegen een ambulance voor het vrijwilligerslegioen was. In Offerhaus echter, 'dessen persönliche politische Einstellung bestimmt nicht gegen die Legion gerichtet ist', vond hij 'einen vorzüglichen Mitarbeiter für die Zusammenstellung eines Feldlazarets'.⁵ Waarom deze dank, waarom deze ook al bij het magazijnpersoneel geconstateerde inzet voor werk waartoe men zou zijn gedwongen? De reactie op het verslag van Winkler Prins spreekt boekdelen. De Haarlemse oogarts schreef in *De waag* augustus 1942, dat de ambulance 'een stukje Nederland' vormde dat gezien mocht worden. Zij was naar het oosten vertrokken om zich 'op haar wijze, bij den strijd tegen het bolsjewisme' te laten gelden.⁶ Winkler Prins:

Wij zijn (...) van de niet direct oorlog voerende landen het eenige, dat een dergelijk volledig uitgerust en zelfstandig werkend ziekenhuis hier in het veld heeft. Daarmee helpen we den naam van ons land hoog te houden en persoonlijk zijn we blij op deze wijze onzen plicht als arts te kunnen doen, n.l. onze hulp te kunnen verleen en daar waar deze het dringendst noodig is.⁷

Maas en De Waal merkten trots op dat de loftrumpet die Winkler Prins over de ambulance stak, ook een aubade aan het NRK en met name aan Offerhaus bracht. Zonder het NRK immers, dat de gehele, uitvoerige uitrusting van de ambulance had

¹ Materieele verzorging, p. 13

² a.w., p. 13-15

³ In 't Veld, a.w., p. 59-60, 65-66, 76

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 19-941, p. 3

⁵ RIOD, Doc II-a3, p. 26; ook: De Jong, a.w., deel V, p. 132, deel VIII, p. 911

⁶ C. Winkler Prins, 'Nederland's ambulance aan het oostfront', in: *De waag*, jrg. 6, nr. 32 (14-8-42), p. 1200-1201 (incl.: inzet redactie)

⁷ a.w., p. 1201

betaald en verschaft, had die ambulance niets kunnen verrichten.¹

Uit verhalen over de ambulance na de oorlog, ontstaat de indruk dat het NRK zeer schoorvoetend en met een flinke dosis tegenzin aan het bevel van Seyss-Inquart had toegegeven.² Twijfel is op zijn plaats. Waarschijnlijk voegde zich bij de overtuiging de autoriteiten te moeten gehoorzamen, de overtuiging dat, hoe verwerpelijk en on-Nederlands de meesten ook het nazisme gevonden zullen hebben, het echte gevaar voor de mensheid toch van het atheïstisch communisme uitging.³ Dit werd bevestigd door Offerhaus die tegenover de enquêtecommissie verklaarde Thoden van Velzen nooit op communistische opvattingen te hebben betrap, toen hem werd gevraagd of de opvolger van Donker Curtius democratische of fascistische denkbeelden huldigde.⁴

Luchtig voorbijgaand aan de eerdere principiële tegenwerpingen verdedigde terzelfdertijd Beelaerts van Blokland de beslissing van het NRK. Het was vanuit Rode Kruis-standpunt niet oorbaar in geval van een burgeroorlog gewonde opstandelingen te laten verbloeden. Welnu, de hulp aan de SS-vrijwilligers was met een dergelijke hulp vergelijkbaar.⁵ Het moge duidelijk zijn dat op deze gedachte wel het een en ander valt af te dingen. Natuurlijk, zoals bij een burgeroorlog vochten hier landgenoten voor een zaak die niet door alle andere landgenoten werd gedeeld. Maar bij een burgeroorlog heeft die strijd in eigen land en tegen landgenoten plaats. Hij wordt niet gevoerd onder bevel van een buitenlandse, bezettende macht. Bovendien, wie waren de opstandelingen? Opstandelingen zijn toch mensen die tegen de heersende macht ingaan? Beelaerts van Bloklands redenering zou op zijn minst óók hulp aan gewonde verzetslieden hebben betekend. Daar echter is, althans op bestuursniveau, geen sprake van geweest.⁶

Engelbrecht

Toen de oostfrontartsen werden uitgewuifd, was Thoden van Velzen reeds vertrokken. De voormalig medewerker van Winkelman moest zich mei 1942 in

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 27-8-42, p. 4

² Zie bv.: *De SS en Nederland*, Documenten uit SS-archieven 1935-1945, Den Haag 1976, p. 588 (noot 85); Het NRK in WO II, p. 459

³ Naast pure overtuiging zal iets dergelijks ook voor een deel van het personeel zijn opgegaan, gemengd wellicht met de instelling: 'er wordt gevochten, er zullen gewonden vallen, er zal dus geholpen moeten worden'. Volgens Seyffardt hadden zich zo'n 400 verpleegsters opgegeven, die echter tot hun grote teleurstelling nul op hun rekwest kregen vanwege "die Zustände in Osteuropa", waarmee waarschijnlijk op communistische barbarij werd gedoeld. Ook van de mannelijke verplegers moesten er enkele honderden worden afgewezen, simpelweg, aldus Seyffardt, omdat de belangstelling te groot was. Het vinden van een voldoende aantal artsen was nog het moeilijkst geweest, maar ook dat lukte. RIOD, Doc II, a3, H.A. Seyffardt, *Übersicht über die Arbeiten des Hauptquartiers der Freiwilligen-Legion 'Niederland'*, p. 26-27. Laten de cijfers uit propagandistische overwegingen wat overdreven zijn geweest - ofschoon Seyffardt dan waarschijnlijk ook een overschot aan artsen had aangeduid -, duidelijk is dat het niet veel moeite heeft gekost personeel te werven.

⁴ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 282

⁵ Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 22

⁶ Naoorlogs directeur-generaal Van Ketwich-Verschuur zag de ernst van de situatie wèl in. Hij was geschokt toen bleek dat in tegenstelling tot Offerhaus' verklaringen er wel degelijk een ton aan de ambulance was besteed. Dir. gen. vgz, inv. nr. 1191, Van Ketwich-Verschuur aan afd. Den Haag, 27-3-48; idem, Van Ketwich Verschuur aan Offerhaus, 5-3-48

krijgsgevangenschap begeven.¹ Hierop bepaalde Offerhaus al helemaal het beleid. Hij kreeg een bestuurlijke dubbelfunctie - hoofd ziekenhuiswezen en secretaris-generaal - en hem werd zoals gezegd een volmacht verleend te handelen op eigen gezag in alle aangelegenheden.² Aangezien Van Lynden een, zelfs naar eigen zeggen,³ weinig krachtadig type was; Van den Berg kort na Thoden van Velzens afscheid ontslag nam als directeur volksgezondheid en diens opvolger Banning zich weinig inhoudelijk met het NRK-beleid bemoeide, kreeg Offerhaus theoretisch en praktisch de alleenheerschappij in handen, voor zover hij die niet al had. Hier veranderde ook de komst van de eerdergenoemde NSB'er Engelbrecht weinig aan, al is het, zoals we al eens zagen, zeker niet zo dat hij zich absoluut nergens mee bemoeide. Wat Offerhaus ook in de kaart zal hebben gespeeld was dat Van Tuyll van Serooskerken zich na de benoeming van Engelbrecht niet meer liet zien. Dit is wel als een principiële keuze uitgelegd, en gezien Van Tuylls eerdere stellingnames behoort dat ook zeker tot de mogelijkheden. Toch zal er op gewezen moeten worden, dat hij ook vóór Engelbrechts verschijnen door ziekte en onenigheid met het beleid al zeer vaak afwezig was geweest en bovendien kort voor de komst van de NSB'er werd geïnterneerd.⁴ De ziekte zorgde ervoor dat hij al snel weer werd vrijgelaten, maar ook toen liet hij zich niet meer in het hoofdgebouw zien. Dat hij zijn post niet opgaf was het gevolg van de overweging dat zijn plaats dan misschien door een NSB'er zou worden ingenomen. Al was het een ambtsgebonden plek die wederom door een Johanniter zou zijn ingenomen, Van Tuyll moest tot zijn leedwezen toegeven dat die orde niet 'van vreemde smetten' vrij was.⁵

Eind juli 1942 meldden de dagbladen dat W.B. Engelbrecht tot voorzitter van het NRK was benoemd. Na een gesprek tussen Reuter en Offerhaus besloot het dagelijks bestuur 'voorlopig aan te blijven en de werkzaamheden voort te zetten in het belang van het Nederlandsche Volk en het Nederlandsche Roode Kruis'.⁶ In merendeel volgden de afdelingen de beslissing van het dagelijks bestuur, alleen Deventer besloot het werk neer te leggen en illegaal verder te gaan.⁷ De installatie geschiedde op 13 augustus. Van Lynden sprak Engelbrecht toe.

De vervulling van (...) (het Rode Kruis)-ideaal is moeilijk en de taak is zwaar. Wij dienaren van het Roode Kruis ontveinen ons dit niet, want het beteekent zelfopoffering ten bate van zijn naaste. Ik acht mij gelukkig vandaag in deze vergadering te kunnen verklaren en wel na de bespreking welke Dr. Offerhaus en ik op 7 augustus 1942 met U mochten hebben, dat U bereid zijt Uwe schouders te zetten onder deze verheven taak en dat gij met ons wilt samenwerken om het doel van onze Vereeniging na te streven. Moge het gebod 'zijn naaste liefhebben gelijk zichzelf' U en ons tot richtsnoer dienen van onzen gezamenlijken arbeid tot heil van de lijdende, strijdende menschheid.⁸

¹ De Jong, a.w., deel VIII, p. 911; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 9-1-42, p. 1

² Hand., 18-11-43, p. 4

³ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 234

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 8-5-42, p. 1; De Jong, a.w., deel VIII, p. 911; Hand., 18-11-43, p. 4; Het NRK in WO II, p. 263

⁵ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 209, 213

⁶ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 24-7-42, p. 1; idem, 25-7-42

⁷ idem 31-7-42, p. 1; De Jong, a.w., deel VIII, p. 912

⁸ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3 dbv 13-8-42, p. 1; ook: 'Mededeelingen van het hoofdbestuur', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 3, nr. 9 (sept. 42), p. 202

Ofschoon was afgesproken dat Van Lynden de dagelijkse leiding zou houden,¹ opperde Engelbrecht gelijk op de eerste vergadering die hij bijwoonde, het plan behalve aan krijgsgevangenen en geïnterneerden ook pakketten aan gewonde oost-frontstrijders te sturen. De Waal stribbelde nog tegen, maar Offerhaus zag mogelijkheden, in ieder geval voor bemiddeling.²

Van Lyndens toespraak en Engelbrechts actie zet de verdediging van het NRK tegen vragen waarom niet tot aftreden was besloten enigszins op losse schroeven. Ook de opmerking tegenover de enquêtecommissie van de gezant te Bern, J.J. Balthazar Bosch ridder van Rosenthal, dat Engelbrecht een introductie van Offerhaus en Verspijck had, verzwakt de Rode Kruis-defensie.³ In december 1944 verklaarde het bestuur dat aan 'het dringend verzoek' van Reuter de arbeid voort te zetten, was gehoor gegeven, omdat, mede door de aan Offerhaus verleende volmacht, Engelbrechts benoeming geen noemenswaardige invloed op het NRK-beleid zou hebben.⁴ Verder zou Offerhaus Engelbrecht hebben voorgehouden dat hij alleen geaccepteerd zou worden als hij niet de voorzittershamer zou hanteren en geen stukken zou ondertekenen zonder voorkennis der overigen.⁵ Ook Beelaerts van Blokland uitte zich in 1947 inhoudelijk gezien in soortgelijke, maar met behulp van de hem zeer eigen bewoordingen. Natuurlijk was het besluit aan te blijven juist geweest, een beslissing van het Rode Kruis is immers per definitie juist. Weliswaar was Engelbrechts benoeming 'een van de meest brutale slagen, welke aan de Vereeniging werd toegebracht', maar zij had absoluut niet het effect gehad dat 'den arglistigen bezetter' er van had gehoopt.⁶ Zeker, Engelbrechts benoeming veranderde het NRK-beleid niet en een erg actieve rol heeft de collaborateur in het NRK-bestuur ook niet gespeeld, maar toch blijft de vraag of dit geen conclusie achteraf is te noemen. Hoe kon het bestuur ten tijde van de benoeming weten dat het nauwelijks effect zou sorteren? Zelfs als Engelbrecht de nodige voorwaarden zijn gesteld, hoe konden Offerhaus en de zijnen weten dat de Mussert-adept zich aan zijn instemming zou houden? Is het daarbij niet vreemd dat de komst van een NSB'er het beleid van een humanitaire organisatie nauwelijks beïnvloedde? Waarom ook zouden de Duitsers akkoord zijn gegaan met een nederige rol voor Engelbrecht als het hun bedoeling was geweest het NRK een flinke klap toe te brengen? Reuter en de zijnen zullen toch zeker kennis van de NRK-voorwaarden hebben genomen? Zou het niet gewoon zo kunnen zijn geweest dat voor de door het vertrek van Juliana vacante voorzitterspost een nieuwe kandidaat moest worden gezocht? Dat deze kandidaat Duits-vriendelijk zou moeten zijn spreekt voor zich, zeker nu Thoden van Velzen het bestuur had verlaten, volgens Offerhaus overigens meer vanwege strubbelingen met de rest van dat bestuur dan vanwege zijn krijgsgevangenschap die pas daarna volgde.⁷ Zou de lijn die het NRK tot dan had gevolgd de Duitsers niet gewoon aardig zijn bevallen? Dat later verdere pogingen volgden het bestuur in nog

¹ De Jong, a.w., deel VIII, p. 912; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, 13-8-42, p. 2

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, 13-8-42, p. 3

³ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 251

⁴ RIOD, doc II, map C, nr. 4, schrijven van het hoofdbestuur 2-12-44

⁵ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 219, 323

⁶ Beelaerts van Blokland, Enkele hoofdpunten, p. 21

⁷ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 221

nazistischer vaarwater te krijgen zegt weinig. Zoals bij het DRK eind '33 het goede nog beter kon, zo zal de Duitse overheid ook het aardige nog aardiger hebben willen zien.

Evacuatie burgerbevolking

Over aardig gesproken. Het NRK had vóór de oorlog hulp verleend aan evacuaties die niet zozeer uit medisch-humanitaire, als wel uit militaire noodzaak plaatshadden. Dit werk werd tijdens de oorlog voortgezet, waarbij een niet te verontachtzamen verschil natuurlijk is dat ditmaal de Duitse militaire noodzaak werd gediend. Het Rode Kruis is echter neutraal en dus weigerde het NRK het werk niet, kòn het het werk ook niet weigeren. Ook in de oorlog werd dit werk uitgevoerd door de Commissie Burgerbevolking, de CAB en het BAB. Ofschoon Lucardie meermaals verklaarde dat de rol van het NRK als altijd slechts een dienende was,¹ was zij niet bescheiden van omvang. In 1942 had Offerhaus in zijn *Hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis bij mogelijke evacuatie* reeds opgemerkt dat het 'een gebiedende eisch' was, 'dat het Roode Kruis op de meest uitgebreide wijze' hulp verleende. Vandaar dat hij alvast wat richtlijnen aan het papier had toevertrouwd waar de betrokken afdelingen zich naar zouden kunnen richten, 'uiteraard met inachtneming van de aanwijzingen, welke door de bevoegde autoriteiten in verband met de evacuatie zijn of zullen worden gegeven'.²

Voor de begin '43 begonnen ontruiming van de kuststrook ten behoeve van de *Atlantikwall*, waarbij als vermeld ook het Rode Kruis-ziekenhuis werd gesloopt, werd door de autoriteiten, aldus de Commissie Burgerbevolking, voldoende voorbereidings-tijd ter beschikking gesteld, 'zoodat op uitgebreide schaal overleg mogelijk is met alle daartoe in aanmerking komende instanties'. Vlotte uitvoering was hiermee verzekerd.³

Voor de hulp bij de evacuatie werd het NRK volop lof toegezwaaid. Banning, die zoals gezegd op de hulp van het NRK vóór de oorlog de nodige kritiek had, gaf met name de helpsters een pluim voor de 'voorbeeldige ijver en opgewektheid' waarmee zij hun zware taak hadden verricht. Ook de artsen en verpleegkundigen echter werden gecompimenteerd met hun 'grote toewijding'. Hieruit was, aldus Lucardie, weer eens gebleken dat het NRK 'zeer verdienstelijk werk' had verricht en dat het veel had kunnen bijdragen aan de 'verzachting van de aan die evacuatie onafscheidelijk verbonden moeilijkheden en onaangenaamheden'. Het Rode Kruis had weer eens 'op prachtige wijze aan zijn doelstelling kunnen (...) beantwoorden'.⁴

Ook bij de evacuaties ten tijde van de geallieerde opmars werd met de Duitse autoriteiten samengewerkt, waarbij door de kringcommissaris van de afdeling Gelderland, J.N. van der Does, werd vastgesteld dat de tijdens voorgaande jaren opgebouwde goede betrekkingen met de *Sicherheitsdienst* 'van veel waarde' bleken te zijn.⁵

¹ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 190-2, Lucardie aan afdelingen, 12-10-44 (2364-44) (ook: Hist. archief NRK, ordner 1, trefwoord: Afvoer burgerbevolking); W.J. Lucardie, 'De hulpverlening bij de evacuatieposten', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 4 (april 1943), p. 73-74, p. 73

² H.K. Offerhaus, *Hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis bij mogelijke evacuatie*, z.p. z.j. (okt. 1942), p. 1-2; ook: RIOD, doc II, map c, nr. 13

³ Hist. archief NRK, ordner 1, trefwoord: Afvoer burgerbevolking, BAB 3-4-43

⁴ Lucardie, a.w., p. 74; ook: Het NRK in WO II, p. 157-159

⁵ RIOD, doc II, map B, nr. 3, p. 5-6, 8-10, met name: p. 10

Tevens wees hij erop dat tijdens die turbulente dagen ook hulp aan civilisten is verleend.

Ongetwijfeld is hierdoor officieel 'misbruik' gemaakt van dit teken (het rode kruis-teken. LvB) in de zin van de Conventie van Genève van 1929. Deze toch bevat geen woord over de zorg voor de civiele bevolking van het Roode Kruis. Ondergetekende heeft evenwel gemeend onder de toen heersende omstandigheden dit 'misbruik' te moeten sanctionneren.¹

De Dienst voor Speciale Hulpverlening

Een tweede aardige kant van het NRK was de hulp aan de gevangenen in de binnenlandse kampen. Tijdens zijn reizen naar Frankrijk had Van Overeem samengewerkt met toen nog Rouppe van der Voort-Ziegenhardt. In 1942 traden zij in het huwelijk. Van Overeem-Ziegenhardt kwam kort daarop in contact met de zakenman R.O. van Gennep, die door zijn connecties met de hem al vanaf 1930 bekende *Wehrmachtbefehlshaber* Christiansen, bij tijd en wijle iets ten gunste van de politieke gevangenen kon doen. Toen Van Gennep probeerde gratie te verkrijgen voor enkele gevangenen voor wie executie dreigde, onder wie eerder genoemde Boellaard, leerde zij ook W. Harster kennen, de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD*. Offerhaus schreef na de oorlog het succes van Van Overeem-Ziegenhardt daaraan toe dat Reuter weinig over de kampen te vertellen had. Met *Wehrmacht*, *Sicherheitspolizei* en SD was het beter zaken doen.² (Aan de gevangenen is inderdaad de doodstraf niet voltrokken, maar in hoeverre dat aan Van Gennep en Van Overeem-Ziegenhardt is te danken is onzeker, al was Van Gennep er dan van overtuigd dat zij Van Overeem-Ziegenhardt op hun blote knieën moesten danken.)³ Samen met Van Gennep stelde de zeker niet van moed gespeende Van Overeem-Ziegenhardt een brief op over misstanden in de kampen die zij persoonlijk aan Harster overhandigde.⁴ Zij wist deze zover te krijgen dat zij en haar man medicamenten en andere benodigdheden in de kampen mochten uitdelen op voorwaarde dat het NRK daartoe een machtiging verleende. Aanvankelijk wilde Harster op die voorwaarde niet ingaan, maar ging korte tijd later toch akkoord.⁵ Het was begin april 1943 en Harster bevestigde dat 'Herr Dr. v. Overeem und seine Frau als einzige Personen mit meinem Einverständnis Verhandlungen mit dem Kommandanten des Konzentrationslagers Hertogenbosch und falls erforderlich auch mit Kommandanten der übrigen Lager wegen der Versorgung mit Medikamenten, Vitaminen usw. zu führen berechtigt sind'.⁶

Alleen aan Van Overeem-Ziegenhardt en haar man was het dus toegestaan pakketten te verstrekken in de kampen. Zij genoten het vertrouwen van de Duitsers, hetgeen vaak tegen hen is gebruikt. Als na de oorlog geloof was gehecht aan de verha-

¹ a.w., p. 11; ook: Ch. Szerkowski, *Zij, die voor u paraat stonden*, Arnhem 1945, voorwoord: Van der Does, p. 7-8

² Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, 283; Voor onenigheid tussen de diverse Duitse instanties zie ook: 6a, p. 302, 6c, p. 217

³ a.w., 6a, p. 303-304

⁴ a.w., 6a, p. 308

⁵ a.w., 6a, p. 302, 6c, p. 284

⁶ a.w., 6b, p. 166; ook: De Jong, a.w., deel VIII, p. 918

len die over Van Overeem-Ziegenhardt de ronde deden, zou haar een onvrijwillig bezoek aan een ongediplomeerd kapper ten deel zijn gevallen.¹ Door de acties van Van Overeem-Ziegenhardt en de haren kon er ook iets voor de burger-gevangenen worden gedaan nadat het NRK het besluit had genomen niet van de Geneefse conventie af te wijken en zich voornamelijk te beperken tot hulp aan de krijgsgevangenen. In overleg met zowel het NRK - in wiens dienst de Van Overeems officieel traden - als de Duitse instanties, wist Van Overeem-Ziegenhardt al snel de volmacht voor Den Bosch uit te breiden tot Amersfoort en Amsterdam. Behalve door haar man, werd zij hierin bijgestaan door Van Gennep, diens dochter en mevr. V. Laman-Trip. De gesprekken die zij voerde met Harster, die *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* F. Wimmer van advies moest dienen, en die ook door Offerhaus en Banning werden bijgewoond, leidden tot overleg tussen de Nederlandse artsen en de Duitse overheid. Hierdoor kwamen de artsen die geweigerd hadden de loyaliteitsverklaring te ondertekenen, weer op vrije voeten.²

Ook kreeg Van Overeem-Ziegenhardt toestemming van Harster om hulp te verlenen in het kamp Natzweiler. Dit kon ze er persoonlijk echter niet meer bij hebben. Maar ook het NRK zei het daarvoor te druk te hebben, hetgeen haar zeer teleur stelde en zeker heeft bijgedragen aan haar algehele conclusie dat het NRK meer had kunnen doen dan het heeft gedaan.³

Te zamen met zijn collega J. Komberg, verrichtte Van Overeem geneeskundig werk in de kampen. Ook dit bracht geregeld contact met de SS-autoriteiten met zich mee, die zijn werk zeer waardeerden. Van Overeem op zijn beurt stelde deze waardering weer op prijs.⁴ Er werd echter niet alleen naar het lichamelijk heil der kampbewoners gekeken. Met zorg bezag Van Overeem-Ziegenhardt de verdergaande 'demoralisatie', die zich onder meer in homoseksueel contact uitte. Dit was volgens haar te wijten aan het slapen met meer dan één persoon in hetzelfde bed, reden om bij Harster voor meer slaapplekken te pleiten. Bovendien moesten de kampoudsten - veelal vanaf 1933 gevangen zittende politieke tegenstanders van het Nazi-regime - van de door hen misbruikte jongeren worden gescheiden, hetgeen inderdaad geschiedde.⁵ Zij wilde aangeven hoe Harsters door haar gedeelde wens werkelijkheid kon worden dat de concentratiekampen 'richtig funktionieren'. Dit wilde zeggen dat er 'eine strenge Disziplin' moest heersen, met dien verstande dat dit niet ten koste ging van de rechtvaardige, hygiënische en bovenal menselijke omstandigheden.⁶ Als uitvloeisel hiervan stelde zij niet alleen de homoseksuele 'demoralisatie' aan de orde, maar wenste zij voor de noodzakelijke orde en rust, ook de politieke van de a-sociale gevangenen gescheiden te zien,⁷ daarmee aangevend dat volgens haar in elk geval niet iedereen

¹ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 283; De Jong, a.w., deel VIII, p. 918; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 17-3-44, p. 2; Favez, a.w., p. 247-248

² De Jong, a.w., deel VIII, p. 917; Van Gennep, a.w., p. 7-8

³ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 309, 6c, p. 157

⁴ Van Gennep, a.w., p. 10

⁵ a.w., p. 11; a.w., bijlage 1, Van Overeem-Ziegenhardt aan Harster, 1-5-43, p. 49-51, p. 50; Het NRK in WO II, p. 238

⁶ Van Gennep, a.w., p. 49

⁷ a.w., p. 50

onterecht was opgesloten. Van Overeem-Ziegenhardt en de haren droegen daarbij zorg voor allerlei 'verbeteringen' in de kampen, die betere hyginische omstandigheden tot gevolg hadden, en die tevens de 'ledigheid en verveling' verdreven. De werklust bij de arbeiders, zo vermeldde Van Gennep verguld, steeg hierdoor zienderogen.¹

Tot december 1943 had Van Overeem-Ziegenhardt haar werk verricht als Rode Kruis-helptest 1e klasse. Als zodanig was zij verantwoordelijkheid schuldig aan het hoofdbestuur. Het werk dat zij verrichtte - hulp aan en verzorging van merendeels politieke gevangenen - was echter geen echt Rode Kruiswerk, vandaar dat het hoofdbestuur het nodig achtte een aparte afdeling in het leven te roepen: de Dienst voor Speciale Hulpverlening, met Van Overeem-Ziegenhardt aan het hoofd.² Zij werd persoonlijk verantwoordelijk voor het door de Dienst verzette werk en de inhoud van de geleverde pakketten, en niet het Haags bestuur. Deze regeling steunde op het *Führerprinzip*, maar werd desondanks door Van Overeem-Ziegenhardt aanvaard, omdat zij, aldus Van Gennep, 'terstond inzag dat het aanvaarden dezer regeling slechts het middel was, dat tot het doel, nl. de leniging van den grooten nood van duizenden landgenooten zou voeren'.³ Joodse gevangenen waren van hulp uitgesloten, maar volgens Van Gennep wist Van Overeem-Ziegenhardt 'menigmaal een middel' te vinden 'om het harde lot onzer Joodsche landgenooten te verzachten'.⁴ Een voorbeeld daarvan geeft Van Gennep niet, maar al te principieel kan haar steun aan de joden niet zijn geweest, getuige de volgende passage in haar briefwisseling met Harster:

Falls Sie dies wünschen, wären die benötigten Nachthemden, Betttücher, Kissen, Kissenüberzüge usw. kurz, alles was nicht von jüdischen Krankenhäusern zu beziehen ist, von uns (Rotes Kreuz) zu beschaffen.⁵

Erg te spreken over de hulp die ze van de zijde van het NRK ontving, was Van Overeem-Ziegenhardt overigens niet. Zij was het dan ook hartgrondig oneens met Offerhaus die haar activiteiten, zoals ook die van de nog te bespreken De Bussy en Van Beuningen, als NRK-arbeid omschreef. Het begon al toen zij pogingen in het werk stelde haar hulpacties van de grond te krijgen. Volgens het bestuur waren die pogingen tot mislukken gedoemd, dus waarom energie verspillen?⁶ Dit staat in schril contrast met de door Offerhaus voor de enquêtecommissie volgehouden opvatting dat hulp aan de politieke gevangenen van meet af aan een speerpunt van het NRK-beleid is geweest.⁷

Ook latere steun viel Van Overeem bitter tegen. Volgens haar kwam het neer op de verklaring dat zij werkzaam was bij het NRK en in het NRK-gebouw, en dat haar auto's een rood kruis droegen. Materieel of financieel bleef alle hulp achterwege.⁸

¹ a.w., p. 19, 33, 35

² a.w., p. 13-14

³ a.w., p. 15

⁴ a.w., p. 22

⁵ a.w., p. 49

⁶ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 304, 6c, p. 148-150

⁷ a.w., 6a, p. 288-289, 291

⁸ a.w., 6c, p. 150, 183

Volgens Van Gennep echter moest er wel degelijk van NRK-werk worden gesproken. Wel gaf hij toe dat Offerhaus telkens als het moeilijk werd, zoals bij telefoongesprekken met Reuter, het werk en in deze de hoorn aan Van Overeem overliet. Waarschijnlijk wist Van Gennep niet van de na de dood van diens zoon door Offerhaus' gedane belofte, maar dit zou vermoedelijk zijn oordeel niet hebben veranderd. Het NRK was verantwoordelijk, maar het deponeerde die verantwoordelijkheid te makkelijk en te snel op de schouders van Van Overeem-Ziegenhardt.¹

De Dienst speelde ook een rol in de affaire-Putten. Op aandringen van Van Overeem-Ziegenhardt werden de 650 gevangenen medisch onderzocht, met als gevolg dat er vijftig ongeschikt werden verklaard om naar een concentratiekamp afgevoerd te worden.² Ofschoon het geijkte antwoord zal zijn dat er zonder deze keuring nog vijftig mensen meer op transport zouden zijn gezet, is de wrange, cynische gedachte bij deze actie onvermijdelijk. Blijkbaar waren er zeshonderd die wel geschikt bevonden werden voor een dergelijk kamp.

Midden 1944 gaf het *Deutsche Ernährungsamt* te kennen de inzamelingen van levensmiddelpakketten de oorzaak van de zwarte handel te achten, iets waarop Van Overeem-Ziegenhardt zelf Harster eerder al had attent gemaakt.³ Het NRK-bestuur maakte daarop bekend 'dat op last van de Duitse autoriteiten het inzamelen van levensmiddelen voor den Dienst voor Speciale Hulpverlening van het Nederlandsche Rode Kruis (...) streng is verboden'. Hij, de Dienst, diende het werk voort te zetten met giften.⁴

Ook in de periode-Piek zaten Van Overeem-Ziegenhardt en de haren niet stil. De Dienst werkte door onder auspiciën van de kerken en binnenlandse zaken en alle uiterlijke Rode Kruis-kenmerken werden verwijderd. Stopzetting van het werk moest echter worden voorkomen en dus moest, aldus Van Gennep, een oplossing worden gezocht voor 'het conflict tusschen principieel standpunt en practisch werk, tusschen nationaal geweten en menschelijke plicht jegens de gevangenen'. Er werd tot overleg met Piek besloten.⁵

Het dilemma van 'de keuze tusschen eensdeels het blijven helpen van de vele politieke gevangenen en daarbij in geringe mate toegeven aan eenige door de Duitschers gestelde eischen, anderzijds aan geen enkele eisch der Duitschers toe te geven en groote kans te loopen het werk te moeten beëindigen' stond, nog steeds volgens Van Gennep, constant aan de basis van het werk door de speciale hulpverleners verricht.⁶ Vreemd is dan wel dat de keuze telkens viel op 'blijven helpen' en dus op 'toegeven aan'. Door dit primaat aan het voortzetten van de hulp moet men zich ook geen al te grote voorstelling maken van Van Overeem-Ziegenhardts voor de enquêtecommissie uitgesproken bereidheid tot illegale activiteiten. Wellicht was de bereidheid er wel, in de praktijk heeft het weinig tot niets voorgesteld. Wel had zij eens een plan tot wapensmokkel met de Rode Kruis-auto's aan Heusdens voorgelegd, die

¹ a.w., 6a, 306, 309

² Van Gennep, a.w., p. 29-31

³ a.w., brief Van Overeem aan Harster, p. 49-51, punt 11; Het NRK in WO II, p. 236-237

⁴ Van Gennep, a.w., p. 20-21; zie voor het werk van de Dienst ook: Het NRK in WO II, p. 239-247

⁵ Van Gennep, a.w., p. 34; Het NRK in WO II, p. 245

⁶ Van Gennep, a.w., p. 33

dit plan echter meteen aan Offerhaus doorbriefde, waarop een verbod volgde. Ook verder verbood het NRK Van Overeem-Ziegenhardt de nodige, eigengereide ondernemingen uit angst gecompromitteerd te worden. Naar eigen zeggen had zij zich van die verboden echter weinig aangetrokken, met uitzondering dan van het echt ondergrondse werk.¹

Ofschoon Van Overeem-Ziegenhardts Dienst voor heel veel gevangenen veel zal hebben betekend, moet toch worden gezegd dat die Dienst, en met name de leidsvrouw zelf, 'orde en rust' in de kampen als noodzakelijk voor het uitvoeren van zijn humanitaire werk beschouwde. Ondanks de buiten kijf staande nobele bedoelingen, gaven echter juist orde en rust de SS en de SD de mogelijkheid om hun werk te verrichten, werk dat nauwelijks mensvriendelijk genoemd kan worden. De Dienst zal dan ook niet of vrijwel niet het werk van de SS en de SD hebben gehinderd. Integendeel. Zo ook zal de Duitse waardering voor de Dienst moeten worden gezien. Hierdoor zal bij een evaluatie van het werk door de Dienst verricht niet alleen de vraag moeten worden gesteld hoeveel levens er direct zijn gered, maar ook of het werk indirect levens heeft gekost, hoe moeilijk die vraag ook te beantwoorden is. Zou zonder het streven naar orde, rust en discipline in de kampen niet per saldo het aantal slachtoffers geringer zijn uitgevallen? Tevens zal de vraag moeten worden gesteld tot hoever toegeven aan een bezettende macht, en zeker als die uit nationaal-socialistisch hout is gesneden, mag gaan. Is, met name na het aantreden van Piek, de grens niet overschreden? Al deze vragen stonden niet in de weg van een positieve beoordeling door de pakkettencommissie, die haar oor dus niet te luister had gelegd bij degenen die het vele contact van het echtpaar Van Overeem met de Duitse autoriteiten maar verdacht vonden.² Ook het NRK-bestuur schoof na de oorlog de Dienst gretig naar voren als bewijs voor het vele goede werk dat het NRK in de oorlogsjaren had verricht,³ volgens Van Overeem-Ziegenhardt zelf dus volkomen onterecht.

Van Overeem-Ziegenhardt was overigens niet de eerste die hulp bracht aan de kampgevangenen. Die eer komt toe aan De Bussy, die daarbij werd geassisteerd door Van Beuningen die begin '42 een moedige brief over het kamp Den Bosch aan Rauter schreef.⁴ Hun werk werd echter niet door de Duitsers toegestaan, hooguit geduld. Zij waren dus afhankelijk van het humeur der kampbewakers. Ook hun werk was officieel niet als Rode Kruiswerk te betitelen en geschiedde lange tijd dan ook niet onder NRK-auspiciën. De Bussy wilde zelfs tot medio '44 niet met Offerhaus en de zijnen samenwerken, laat staan onder hun verantwoordelijkheid en volgens hun richtlijnen. Toen werd hun echter een officiële status verleend, mits zij hun werk uitvoerden onder toezienend oog van Van Overeem-Ziegenhardt.⁵ Deze eis zal De Bussy en Van Beuningen zwaar zijn gevallen. De verhouding tussen hen aan de ene en Van Overeem-Ziegenhardt aan de andere kant was namelijk nogal gespannen.⁶ Van Overeem

¹ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 304, 6c, p. 153-155

² Rapport pakkettencommissie, p. 18

³ a.w., a.w., p. 148

⁴ Enquêtecomm. reg. beleid, 6b, p. 166

⁵ a.w., 6c, p. 231; Van Gennep. a.w., p. 8; Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 29-6-44, p. 2; idem, 13-7-44, p. 3; idem, 17-8-44, p. 2

⁶ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 302, 6c, p. 222

betitelde De Bussy zelfs als een psychopate.¹ Offerhaus plaatste na verloop van tijd dan ook Coen de Ranitz, voorzitter van het Rode Kruis Middelburg, niet alleen naast Van Overeem om haar eigenzinnigheid wat te beteugelen, maar ook, althans naar eigen zeggen, om de ruzie tussen 'de dames' in te kunnen tomen, zodat die hun werk niet nadelig zou beïnvloeden. Volgens Van Gennep, natuurlijk op de hand van Van Overeem, waren die ruzies aan niet meer dan simpele jaloezie van de kant van De Bussy te wijten.²

De affaire-Koot

Er is al eens kort aangestipt dat in augustus en oktober '43 in *Het Nederlandsche roode kruis* een tweetal artikelen verscheen van de hand van Koot, respectievelijk *De nieuwe krijgsgevangenen* en *Onze krijgsgevangenen. Hoe het Roode Kruis helpt* geheten. Met name uit het tweede artikel kon opgemaakt worden dat de krijgsgevangenen ernstig honger leden, hetgeen op dat moment echter niet het geval was.³ Dit wekte de woede van de Duitse overheid, die er wellicht ook de benodigde aanleiding in zag om een poging te kunnen ondernemen het NRK toch door een wat krachtadiger nationaal-socialist geleid te krijgen. Daarvoor moest echter eerst het huidige bewind verdwijnen. De beschuldiging van het plaatsen van een 'anti-Duits artikel' bracht daarbij het voordeel met zich mee dat maatregelen tegen de verantwoordelijken genomen konden worden zonder dat er moeilijkheden met het *Auswärtige Amt* te verwachten waren, dat in ieder geval de schijn zich zo correct mogelijk te gedragen, tegenover het CICR wilde ophouden.⁴ De vier beschuldigten werden tot een geldstraf veroordeeld, waarna, juist omdat ze waren veroordeeld, de Duitse overheid hen uit hun openbare ambt verwijderde. Dat de rest van het bestuur aanbleef had volgens Heusdens te maken met de in die dagen heersende bevrijdingshoop. Aftreden zou betekenen dat wellicht binnen enkele dagen opnieuw aangetreden zou moeten worden. De opengevallen plaatsen werden niet opgevuld maar intern verdeeld. Lucardie werd waarnemend secretaris-generaal.⁵

Het proces-Koot⁶ werd na de oorlog constant opgevoerd als het bewijs voor de wantrouwende en onwelwillende houding der Duitse overheid, tegenover het NRK. In het in juni 1945 verschenen *Een zwarte bladzijde. Het interregnum-Piek* was zelfs van 'de systematische hetze van Duitse zijde' sprake. De in het artikel geïnterviewde Heusdens zei dat als Reuter werkelijk het NRK zo goed gezind was geweest als hij altijd had gezegd, hij toch wel een 'vriendelijke wenk zou hebben gegeven om dergelijke artikelen voortaan te vermijden'.⁷

¹ a.w., 6c, p. 153

² a.w., 6a, p. 306, 6c, p. 217, 231, 261, 283

³ H. Koot, 'De nieuwe krijgsgevangenen', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 8 (aug. 1943), p. 177; idem, 'Onze krijgsgevangenen. Hoe het Roode Kruis helpt', in: idem, jrg. 4, nr. 10 (okt. 1943), p. 214-215; De Jong, a.w., deel VIII, p. 914

⁴ De Jong, a.w., deel VIII, p. 914; Het NRK in WO II, p. 273

⁵ Het NRK in WO II, p. 273

⁶ Zie: Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 3-8-44, p. 1

⁷ Een zwarte bladzijde, p. 16

Het zou in de bedoeling van Wimmer, Reuter en Rauter hebben gelegen dat Engelbrecht pogingen in het werk zou stellen Offerhaus te vervangen, hetgeen, als het al zo was, zeker meer met diens zoon, dan met Offerhaus zelf te maken zal hebben gehad. Maar Engelbrecht deed niets, waarop eind '43 in Duitse kringen namen van wat doortastender types begonnen te circuleren. Er moest echter een aanleiding worden gevonden om tot actie over te kunnen gaan. Zij kwam toen in een pakket aan Stalag 371 ontsnappingsmateriaal bleek te zitten.¹ Het Rode Kruis kreeg de schuld en de pakketzendingen werden met nieuwe beperkingen geconfronteerd. Offerhaus echter ontkende dat het NRK er iets mee te maken had gehad. Hij twijfelde aan de waarheid van het verhaal en opperde tegenover de enquêtecommissie zelfs de mogelijkheid dat als er inderdaad een zaag in het pakket had gezeten, dat die door de Duitsers zelf erin gestopt zou zijn.² Koot was nuchterder. Ja, er had ontsnappingsmateriaal in het pakket gezeten. Nee, noch het NRK, noch de Duitse overheid hadden daar iets mee van doen. Het betrof een privé-pakket en dat werd, mits goed verpakt, alleen door het NRK doorgestuurd. Controle vond pas in het kamp zelf plaats. Koots artikel voorzag de Duitse overheid al met al van een beter argument om tot actie over te gaan, en toen eenmaal de attentie daarop was gericht, werd over de pakkettenaffaire weinig meer vernomen.³

Ook Koot schreef dus de ophef over zijn artikel toe aan de Duitse wens het NRK-bestuur te nazificeren. Hij wees op de burgemeester van Uithoorn, C.M.A. Koot geheten, die tegen de wensen van zijn naamgenoot in, met veel 'tam tam (...) in een pamflet zijn gemeentenaren had opgewekt voor een pakkettenactie ten behoeve van onze krijgsgevangenen'. Het rapport der enquêtecommissie:

Dit pamflet van burgemeester Koot kon inderdaad worden gelezen als een 'deutschfeindliche Kundgebung'. Hierdoor werd (...) de aandacht gevestigd op zijn eigen artikel, dat tenslotte door de Duitsers werd aangegrepen om zich daarmee van het dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis te ontdoen.⁴

Koot was overigens een van de weinigen, zo niet met Van den Berg de enige, die niet constant op Reuter wees als ware deze Lucifer in eigen persoon. Reuter zou in het begin van de bezetting neutraal, zelfs vriendelijk tegenover het NRK hebben gestaan. De vijandige houding dateerde pas van later.⁵ Wellicht dat hij toen uit angst voor frontdienst wilde bewijzen een ferm bestuurder te zijn.

Als er al sprake was van een constant wantrouwen en een systematische hetze - waarschijnlijker is dat sommige het Rode Kruis wel en andere Duitsers het NRK niet gunstig gezind waren - dan is het proces tegen Koot daarvoor geen bewijs. De beschuldiging 'anti-Duits' is wellicht wat overtrokken - voor een *deutschfeindliche Kundgebung* waren de straffen ook zeer gering -⁶ maar dat *Onze krijgsgevangenen*

¹ Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 224-225, 6c, p. 281, 319

² a.w., 6c, p. 287, 320

³ a.w., 6c, p. 280

⁴ a.w., 6a, p. 225

⁵ a.w., 6c, p. 281

⁶ a.w., 6c, p. 280

passages bevatte, die de Duitse overheid met lede ogen zal hebben aanschouwd, is zeker. Volgens de aanklager was het artikel van Koot op verzoek van Offerhaus geschreven, en na redigering van Canté en lezing van Van Lynden geplaatst, hetgeen verklaart waarom juist deze vier in de beklagdenbank dienden te verschijnen.¹ Een verband tussen de beschuldigingen naar aanleiding van het artikel en het echec van de pakkettenaffaire is hierdoor niet meer zeker. Als de verontwaardiging van Duitse zijde gemeend was, dan was Koots artikel niet een tweede, gezochte stok om het NRK te slaan, vooropgesteld dat het pakket aan Stalag 371 de eerste was. Hoe dan ook, het NRK-bestuur snapte de consternatie niet en het haastte zich te verklaren niets onbetamelijks in het stuk te kunnen lezen, een opvatting die de Duitse capitulatie zou overleven.²

De verontwaardiging over de aanklacht was geen poging te redden wat er te redden viel, maar echt en gemeend. Zij paste geheel in de strategie die het NRK voerde met betrekking tot het eigen orgaan, dat in juni '44 aan de algehele censuur werd onderworpen.³ Eerder was niet nodig geweest, dus ook niet na het verschijnen van Koots artikelen een klein jaar daarvoor. Redacteur Verspijck was in 1942 lid van het Verbond van Nederlandsche Journalisten geworden.⁴ Een jaar eerder al had het NRK-bestuur besloten alleen artikelen te plaatsen waarover het dagelijks bestuur van mening was dat zij 'van volkomen onschuldigen aard' waren en waaraan 'niemand aanstoot' kon nemen.⁵ Dit is slechts ten dele gelukt en niet alleen door de artikelen van Koot. Het blad werd namelijk steeds onbenulliger, nietszeggender. Het werd het blad van de pagina's lange rubriek *Het antwoord van de dokter*. Het niveau was zo beneden elk denkbaar peil dat Vleer, die kort voor Pieks komst uit onvrede met het beleid het NRK zou verlaten,⁶ in opstand kwam. Van *Het Nederlandsche roode kruis* ging geen enkele wervende kracht meer uit.⁷ Veranderen zou er echter niets.

Kortom: het tweede artikel van Koot was, althans vanuit Duitse ogen bekeken, niet zo onschuldig als werd beweerd en dat het niet onschuldig was had absoluut niet in de bedoeling van het NRK gelegen. Als vóór plaatsing was opgemerkt dat bepaalde gedeeltes de Duitse overheid onwelgevallig zouden kunnen zijn, zou tot censurering zijn overgegaan, of zou zijn besloten het stuk niet in het blad af te drukken.

De geallieerden rukken op

Met het gestaag oprukken der geallieerde legers kwam daadwerkelijke strijd op Nederlands grondgebied dichterbij. De hulpverlening bij die strijd zou in het nog door de Duitsers bezette deel onder Duits bevel moeten worden uitgevoerd. Met het oog daarop gaf Reuter, kort voor Pieks installatie, richtlijnen 'für die Tätigkeit des

¹ Dir. gen. vgz, inv. nr. 1205, p. 5

² Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 155, 11-5-44, NRK-bestuur aan *Oberkriegsgerichtsrat* Möller; Een zwarte bladzijde, p. 16

³ Hoofdbestuur NRK 1876-1945, inv. nr. 3, dbv 8-6-44, p. 2; a.w., inv. nr. 155, 2-6-44

⁴ a.w., inv. nr. 3, dbv 20-2-42, p. 3

⁵ a.w., inv. nr. 2, dbv 28-3-41, p. 3

⁶ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 595

⁷ Hist. archief NRK, ordner 4, trefwoord: tijdschrift

Niederländischen Roten Kreuzes im militärischen Kampfgebiet' uit. Hoofdtak was en bleef de hulp aan de burgerbevolking. Nederlandse artsen en verpleegkundigen mochten geen hulp op het gevechtsterrein leveren, tenzij zich 'die Notwendigkeit erster Hilfeleistung für Angehörigen der Deutschen Wehrmacht oder auch für Angehörige einer Feindesmacht ergibt'. Van de geleverde hulp moest dan wel direct een exact verslag worden uitgebracht bij de dichtstbijzijnde Duitse commandatuur.¹

Ook het NRK zelf zat niet stil. Een anoniem medewerker stelde het rijkelijk met rode pen bewerkte *Rapport inzake de taak en de organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis* op, dat echter nooit officieel zou verschijnen en ook nooit is uitgevoerd, volgens Rombach als gevolg van tegenwerking van het militair gezag.² Het rapport ging voornamelijk in op hetgeen na afloop van de strijd moest gebeuren, speciaal met het oog op de repatriëring. Opvallend is dat alleen de hulp aan de krijgsgevangenen expliciet vermeld bleef, terwijl op de meeste plaatsen waar in de oorspronkelijke tekst van hulp aan de repatriëring van joden en politieke gevangenen sprake was, dit in 'andere' Nederlanders was veranderd.³ Tevens was overal waar de hulp verleend door artsen behorende bij het geallieerde leger werd genoemd, het woord 'geallieerd' doorgestreept.⁴ Of het rapport stamt dus uit de tijd dat het nog onder Duits toezicht stond - hetgeen echter onwaarschijnlijk is omdat dan niet zou zijn ingegaan op hetgeen gedaan moest worden na de Duitse capitulatie -, of het is in de periode-Piek, en/of door een der afgezette bestuursleden, of in reeds bevrijd gebied geschreven. In geval een van de laatste drie opties de juiste is, is het rapport wel aan een behoorlijke neutraliteitswil ten prooi gevallen, hetgeen ook tot uiting komt in de redigering van de woorden: 'in Duitsland te werk gestelde Nederlanders'. Dit werd: 'in het buitenland te werk gestelde Nederlanders'.⁵

Voor oorlogshandelingen in Nederland bij het terugtrekken van de Duitse troepen golden dezelfde regels als vijf jaren eerder. De ziekenhuiscapaciteit moest weer worden uitgebreid en ter beschikking komen van de militaire overheid. De burgerzieken zouden grotendeels hun plaats moeten afstaan aan militaire en... burgerslachtoffers van de strijd. In de strijd gewond geraakt was erger dan tijdens de oorlog ziek geworden. Deze laatste bepaling werd echter weer teniet gedaan door de terloopse opmerking dat na ontruiming van de ziekenhuizen 'opname van burgers (...) streng beperkt' zou moeten worden. Een aantal 'goed geoutilleerde' ziekenhuizen zouden zelfs uitsluitend militairen mogen opnemen. Het NRK moest weer in de militaire organisatie worden opgenomen, ondermeer door het verlenen van een militaire rang aan de hoofdcommissaris voor het ziekenhuiswezen.⁶ Hiermee rijst het vermoeden dat Offerhaus (een der) opsteller(s) was. Ook zijn opvolger zouden de militaire strepen niet mogen worden onthouden.

Opvallend in het rapport is ook dat de gedachte dat tucht onverenigbaar was met

¹ a.w., ordner 1, trefwoord: Duitse Rode Kruis, brief Lucardie, 2-11-44

² Rombach, Nederland en het RK (1992), p. 90

³ *Rapport inzake de taak en de organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.j. (1944, ongep. man.), p. 6, 8, bijlage II p. 11

⁴ a.w., p. 9-10

⁵ a.w., p. 7

⁶ a.w., bijlage IIa, p. 1-2

vrijheidszin, een waandenkbeeld werd genoemd. Vrijwillig aanvaarde en erkende tucht zou de pilaar moeten worden waarop een nieuw NRK zou steunen, een NRK dat - zie de reorganisatie van 1942 - door een straffe, centrale leiding zou worden gekenmerkt.¹ Ook dit wijst weer in de richting van Offerhaus. Dit vermoeden wordt bevestigd in de verslagen van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid, waarin sprake is van in '43 en '44 door Offerhaus, Heusdens, Banning en Verspijck buiten medeweten van de rest van het bestuur opgestelde plannen over hetgeen na afloop van de oorlog zou moeten gebeuren. Deze plannen zouden kort na Offerhaus' ontslag zijn afgekomen en toen naar Londen zijn gestuurd. (Die stad was toch onbereikbaar?) De daar voor de repatriëring verantwoordelijken wisten echter van niets.² De vraag die dan overblijft is: als Offerhaus de opsteller was en 'Londen' van niets wist, wie was dan de man met het rode potlood?

Piek komt

Begin november drong het tot de Haagse burelen door dat Seyss-Inquart het NRK onder een strenger regime wilde plaatsen, vanwege de hulp die enkele afdelingen aan het verzet hadden gegeven. Tevens drong door dat hij dat wilde doen door Piek, de eerste directeur-generaal van de Winterhulp, tot secretaris-generaal te benoemen, een post die door het ontslag van Offerhaus vacant was geworden. Dat het bestuur toen *en bloc* aftrad is veelal als een principiële keuze tegen een foute Nederlander, als een keuze vóór het Nederlandse en tegen het Duitse belang, of als een keuze voor de onbaatzuchtige Rode Kruis-filosofie geschetst.³ Niet alleen de met instemming der anderen door Engelbrecht ondernomen, vergeefse poging Piek's installatie tegen te houden met het argument dat deze bij de NSB niet geliefd was,⁴ doet afbreuk aan dit beeld.

Ofschoon medio 1940 er nog vanuit werd gegaan dat de NRK-collectes ook in de oorlog 'normaal' doorgang zouden kunnen vinden,⁵ werd al snel de concurrentie van de door de Duitse overheid gesteunde Winterhulp Nederland voelbaar. Die eind oktober opgerichte organisatie was een afgeleide van het door de NSDAP opgezette *Winterhilfswerk des Deutschen Volkes*, dat geld inzamelde ten behoeve van armlastige Duitsers. Het *Winterhilfswerk* vormde in feite de kas van de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*.⁶ Hermann Althaus:

Diese große Aufgabe, die nationale Solidarität verwirklichen zu helfen, ist ausdrücklich vom Führer dem Winterhilfswerk zugewiesen worden. (...) Dem WHW. wurde der Wesensausdruck nationalsozialistischer Wohlfahrtspflege, nämlich durch Hilfe für die Notleidenden Dienst am gesamten Volke zu leisten. Die materielle Hilfe (...) ist nicht das Wesentliche des WHW., sondern die psychologische Wirkung die darauf abzielt, von innen her, auf dem Wege nationalerzieherischer Beeinflussung die einzelnen Volksgenossen zum Bewußtsein der Zusammengehörigkeit der einzelnen zu einem Volk zu

¹ a.w., bijlage X

² Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 433, 6c, p. 317-318, 706-707

³ Zie bv.: RIOD, doc II, map B, nr. 8, Korte chronologische opsomming van de feiten met een korte verklaring zoals deze zich bij het Rode Kruis hebben toegedragen, december 1944, p. 2-3

⁴ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 39, dbv 16-11-44

⁵ a.w., inv. nr. 2, dbv 16-8-1940, p. 2

⁶ De Jong, a.w., deel IV, p. 470 (noot 2), 681; Althaus, a.w., p. 12

führen.¹

In Nederland had de Winterhulp voornamelijk ten doel bredere steun voor de Duitse zaak te verkrijgen.² Om deze steun te verwerven was Seyss-Inquart erop gebrand de sociale voorzieningen van het vooroorlogse Nederland intact te houden, maar dan natuurlijk wel op nationaal-socialistische leest geschoeid. Daarvoor diende de Winterhulp, georganiseerd door de zogenaamde Sociale Werkgroep. Deze telde zo'n zestig leden, waaronder ook niet-NSB'ers als Piek. De sympathie van Piek voor het nationaal-socialisme stond echter buiten kijf. Van 1933 tot begin '40 was hij ook lid van Musserts beweging geweest. Juist deze combinatie - pro-Duits, maar geen NSB'er - maakte hem in de ogen van Seyss-Inquart zeer geschikt om de Winterhulp te leiden.³ Inderdaad deed, tot ergernis van Mussert, Piek zijn best de Winterhulp zo min mogelijk een nazistisch uiterlijk te geven. Zo mocht er niet in uniform worden gecollecteerd. Ook kende het landelijk erecomité, waaruit uiteraard joden werden geweerd, een vijftigtal leden. Van hen waren er slechts vijf NSB'er, waaronder M. Rost van Tonningen. Een der niet NSB'ers was Jan van Zutphen. Behalve bij een groot aantal notabelen, die massaal tot plaatselijke ere-comités toetraden, is de Winterhulp echter nooit populair geworden.⁴

Eind Augustus 1940 werd verkondigd dat pas na het verkrijgen van een vergunning in het openbaar gecollecteerd mocht worden. Wat te doen? Proberen een dergelijke vergunning in de wacht te slepen en tot dan niet collecteren, of medewerking aan de Winterhulp verlenen in de hoop zo uit deze ruif te kunnen meeëten? Het NRK-bestuur overlegde met Piek of er nog wel plaats was voor aparte NRK-collectes náást de Winterhulp, waaruit blijkt dat het verschil tussen hen het NRK in ieder geval eind 1940 nog niet helder voor ogen stond. De afdeling Den Bosch kreeg dan ook toestemming om in naam van de Winterhulp met de bus langs de deur te gaan.⁵

Na het gesprek met Piek had De Waal de indruk dat alle collectes voortaan door de Winterhulp gehouden moesten worden, waarna een percentage van de opbrengst aan de belanghebbende verenigingen, zoals het NRK, zou worden uitgekeerd. Besloten werd daarop dat Rode Kruis-leden wel aan de Winterhulp-collecte mee mochten doen, maar niet als Rode Kruis-lid herkenbaar mochten zijn.⁶ De angst om door lieden die met de nieuwe orde niet al te veel op hadden, voor collaborateur te worden aangezien zat er blijkbaar al in, maar dit hield medewerking op zich niet tegen. Een presentje van de Winterhulp na een financiële donatie van krijgsgevangen officieren - vijftig sigaren en honderd sigaretten voor iedere krijgsgevangene - werd door Thoden van Velzen dankbaar aanvaard.⁷

Eind februari 1941 vond wederom een gesprek met Piek plaats, die daarbij de verwachting uitsprak dat het collecteverbod voor wat het NRK betreft wel zou worden opgeheven. Tevens echter sprak hij de hoop uit dat het NRK de Winterhulp moreel zou

¹ Althaus, a.w., p. 12, ook: p. 26-28

² De Jong, a.w., p. 606

³ a.w., p. 683-684

⁴ a.w., p. 685

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 2, dbv 22-11-40, p. 4; idem, 20-12-40, p. 2

⁶ idem, 10-1-41, p. 3

⁷ idem, 17-1-41, p. 3

gaan steunen. Dit nu werd met zes tegen, één blanco, maar ook met twee vóór afgewezen.¹ Het is niet duidelijk wie de twee voorstemmers waren, maar de namen Offerhaus en Thoden van Velzen zullen door de geest flitsen.

De afwijzing van morele steun hield de toestemming weer te mogen collecteren, niet tegen. Wel moest de hoogte van de opbrengst aan de Winterhulp worden doorgegeven, maar er hoefde zoals gezegd geen cent van aan de oostfrontambulance of aan het werk van het DRK te worden besteed.² Naar aanleiding van de collecte schreef Thoden van Velzen een brief aan de afdelingen.

Van de zijde van de Nationaal Socialistische Vrouwen-Organisatie is bericht ontvangen, dat zij hare volle medewerking wil verleen bij de op 25 en 26 October a.s. te houden collecte van het Nederlandsche Rode Kruis. (...) Het dagelijksch bestuur meent het aan u te moeten overlaten daarbij rekening houdende met plaatselijke omstandigheden, of u al dan niet gebruik wilt maken van de gedane toezegging.³

Het aanbod werd aanvaard, noch verworpen. De verantwoordelijkheid werd op de schouders der afdelingen gedeponneerd. Een veto echter werd niet uitgegeven. Prins liet weten in overleg met de voorzitter der afdeling Utrecht, de arts Lichtenberg, de hulp dankbaar te zullen aanvaarden.⁴

Het bleek echter een eenmalige toestemming. In 1942 werd de collecte weer verboden. Al te rouwig zal het NRK hier echter niet om zijn geweest. Ter compensatie kreeg het van de Duitse autoriteiten een douceurtje ter hoogte van /75.000,-, het gemiddelde van de laatste vier collectes. Winckel had nog gevraagd of het niet beter was geweest bij sociale zaken aan te kloppen, maar nadat Offerhaus erop had gewezen dat bij dat departement niets te halen viel en bovendien het geld niet besmet was, hetgeen wilde zeggen: niet afkomstig van de Winterhulp of van de Volksdienst, had ook Winckel geen bezwaren meer.⁵ Naast de constatering dat blijkbaar niet elk Duits geld besmet geld was, moet de vraag worden gesteld waar die som dan wél vandaan kwam. Kreeg het NRK geld van de Duitse overheid uit potjes die niet eens specifiek voor humanitair genoemde doeleinden bestemd waren? Waarom? Pieks Winterhulp was echter taboe, maar het denkbeeld dat dit minder met antinazisme dan met jaloezie of concurrentie te maken had dringt zich onweerstaanbaar op. Wel was het waarschijnlijk de afwijzing van de Winterhulp en dus niet de pakkettenaffaire of het artikel-Koot, waarmee de kiem werd gelegd voor een straffere aanpak van het NRK, culminerend in Pieks benoeming.⁶

Hoe dan ook, Pieks benoeming werd niet aanvaard. Alvorens hij werd geïnstalleerd werden alle zeilen bijgezet om het hoofdgebouw te ontruimen, waardoor ten eerste Piek bij aankomst een leeg gebouw aantrof en ten tweede geprobeerd kon worden ondergronds het werk voort te zetten, door middel van Verspijcks 'Zwarte' Rode

¹ idem, 28-2-41, p. 4

² a.w., inv. nr. 3, dbv 26-9-41, p. 1; idem, 14-11-41, p. 1; idem 5-12-41, p. 2

³ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 183

⁴ idem

⁵ Hoofdbestuur NRK 1867-1945, inv. nr. 3, dbv 1-10-42, p. 2-4

⁶ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 280

Kruis.¹ Zo'n 95% van de werknemers en afdelingen volgden het voorbeeld van het bestuur, dat begin december richtlijnen voor het ondergrondse werk uitvaardigde. Afgezien van Van Overeem en de haren - die weliswaar het rode kruis oververfden, maar het contact met Piek en de zijnen niet geheel en al verbraken -² werd over hen die bovengronds bleven een hard oordeel geveld. Naast bijvoorbeeld de afdelingen Zutphen en Rijswijk, kunnen hier diverse informatiebureau-leden - de militairen en afdelingshoofden J. Van Arkel, W.P. Marinissen, A. Zijlmans, de militair Bor, alsmede de civilist Hooft - worden genoemd.³ Het bestuur verweet hen 'kortzichtigheid en lafheid waarvoor zij zich later zullen hebben te verantwoorden'.⁴ Met name de bureauklerken waren uit geweest op financieel gewin en hadden een stuitend gebrek aan solidariteit aan de dag gelegd.⁵ Ook toen enkelen van hen na de oorlog werden gearresteerd wist Vleer van geen wijken. Zij waren terecht in hechtenis genomen omdat zij lid waren geworden van een vijandelijke organisatie, waardoor zij hulp en steun aan de vijand hadden verleend.⁶ Zonder aan dit oordeel op zich iets af te willen doen, kan met rede worden afgevraagd of het NRK-bestuur de juiste instantie was om dergelijk harde woorden te bezigen.

¹ De Jong, a.w., deel Xb, p. 289-290; Een zwarte bladzijde, p. 16

² Het NRK in WO II, p. 247

³ RIOD, doc II, map B, nr. 8, Korte chronologische schets, p. 2; idem, nr. 5; a.w., map D, nr. 16; NRK in WO II, p. 134

⁴ RIOD, a.w., map B, nr. 8, Korte chronologische schets, p. 2

⁵ a.w., map C, nr. 4, p. 2

⁶ a.w., map B, nr. 7, Hoofdbestuur NRK 7-12-45

IV Samenwerking en kritiek

NBIV

Kort na het einde van de oorlog vond er een opmerkelijke toenadering plaats tussen de Nederlandse vredesbeweging en het Rode Kruis. Het executief comité van de Liga had in navolging van haar leidsman Basil O'Connor, in 1946 uitgesproken vredeswerk te willen bevorderen en te trachten een volgende oorlog te voorkomen, hetgeen de weliswaar radicale, maar immer optimistische en tot samenwerking te porren Hugenholtz tot de overtuiging bracht dat het gehele Rode Kruis die mening deelde. Samen met Van der Mandere en F.S. Noordhoff, oud-bestuurslid van het NVV, en 'met krachtige medewerking' van het NRK - wiens nieuwe voorzitter, H.P.J. van Ketwich Verschuur, Hugenholtz in het kamp Den Bosch had leren kennen - ging de christen-antimilitarist over tot de stichting van de Nederlandse Beweging tot Bevordering van de Internationale Vrede en de Internationale Veiligheid (NBIV). Hugenholtz:

De gruwelijke oorlog heeft de ogen van het Rode Kruis geopend. Men wordt er zich van bewust dat men niet enkel een genezende, maar ook een voorkomende taak heeft.¹

Er sloten zich zo'n dertig groeperingen bij de NBIV aan, wier doelstelling was:

Teneinde alle groepen van het Nederlandsche volk, jong en oud, arm en rijk, van het besef te doordringen, dat alle Nederlanders te zamen en ieder hunner afzonderlijk de onafwijzbare plicht hebben om in volle bewustheid en onder volledige eigen verantwoordelijkheid, de anti-oorlogswil te versterken, is het noodzakelijk alle daarvoor in aanmerking komende organisaties in Nederland in éézelfde beweging bijeen te brengen. Deze beweging spreekt zich uit voor een internationale rechtsorde en zij wenst met gebruikmaking van teleurstellende ervaringen in het verleden en heden vast te houden aan en voort te bouwen op het Handvest der Verenigde Naties om uiteindelijk te komen tot een werkelijke volksgemeenschap op democratisch-federalistische grondslag.²

Er werd in de jaren 1948, '49 en '50 een drietal conferenties gehouden, maar de koude oorlog gooide roet in het gezamenlijk maal. Het Internationale Rode Kruis distantieerde zich in 1951 van de eerder aanvaarde resoluties en het NRK trok zich terug. Geheel zonder sporen is de NBIV overigens niet gebleven. Zoals de afkorting al enigszins aangeeft is uit haar graf de Novib opgestaan. Ook zonder de koude oorlog zou echter de NBIV waarschijnlijk geen lang leven beschoren zijn geweest. Daarvoor was, ondanks alle verklaringen en nobele intenties, toch te zeer van een monsterverbond sprake. Hugenholtz enthousiasme moet dan ook het gevolg zijn geweest van zijn bovengeschetste karakter. Ten eerste was het al de vraag of ieder Rode Kruis-lid of -bestuur wel gelukkig was met de naar het pacifisme tenderende inhoud van de drie in Oxford aanvaarde resoluties. Bovendien zullen de vage resolu-

¹ J.B.Th. Hugenholtz, 'Het Rode Kruis en het vredeswerk', in: *Vredesactie*, jrg. 1, nr. 7 (aug. 1947), p. 6-7

² *Handboek voor de vredesbeweging*, Den Haag 1954, p. 269; ook: Hugenholtz a.w., p. 6-7; idem, *Memorandum vredeswerk 1914-1964*, Amersfoort 1967 (ongep. man.) p. 24-25; W.J. Jong, 'Inleiding over het blad "Vredesactie" en de ANVA', in: *Vredesactie 1947-1977*, Zwolle 1982, p. 5-8, p. 6; 'Vredesactie van het Rode Kruis', in: *Vredesactie*, jrg. 1, nr. 4 (Dec. '47/ jan. '48), p. 14; idem, jrg. 2 (1948), nr. 1, p. 7; Tachtig jaar, p. 4

ties niet door iedereen zijn geïnterpreteerd op een Hugenholtz welgevallige wijze. De eerste resolutie was weliswaar overeenkomstig O'Connors woorden, maar had als titel: 'Betreffende de humanisering van de oorlog'. De twee andere resoluties riepen dan wel op tot steun aan de vredesbeweging, maar omschreven niet wat daaronder werd verstaan.¹ Ten tweede was de start van de NBIV uiterst ongelukkig. Op de eerste vergadering (20 december 1947) meende de NRK-afgevaardigde, inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht, generaal-majoor F. Daubenton, er verstandig aan te doen in vol militair ornaat te verschijnen. Daubenton koesterde daarbij de wens dat de bloedtransfusiediensten van de MGD en het NRK inniger zouden gaan samenwerken, zoals ook de samenwerking in zijn geheel vastere vormen zou moeten gaan aannemen nu leger en volk steeds meer één werden.² Verschijning noch denkbeelden zullen de vredesbewegers hebben bewogen.

Een jaar voor de eerste vergadering was het artikel *Discipline* al in *Het Nederlandsche roode kruis* gepubliceerd. Natuurlijk, tijdens de oorlog hadden de woorden 'discipline' en 'gehoorzaamheid' een nog negatievere klank gekregen dan zij volgens de schrijver in Nederland van oudsher al hadden, maar toch waren zij noodzakelijk om een goed Rode Kruis-lid te kunnen zijn. Militaire vorming was de beste manier om die twee eigenschappen meester te worden.³ Begin 1947 brak een commissie van experts volkomen met het principe van de onschendbaarheid. Rode Kruis-personeel was ondergeschikt aan de MGD, dus militair en, indien het in handen zou vallen van de vijand, dus krijgsgevangen. Toen dit voorstel in september van hetzelfde jaar te Genève werd besproken - en verworpen - stemde de Nederlandse Rode Kruis-afvaardiging er volmondig mee in.⁴ Al met al geen wonder dat ook deze na-oorlogse doorbraak is mislukt.

Kritiek op de houding van het NRK

In de jaren dat vredesbeweging en NRK toenadering zochten maar slechts kortstondig vonden, werden steeds luider vragen gesteld bij de rol die het Rode Kruis in de oorlog had gespeeld. Naar aanleiding daarvan riep het naoorlogs bestuur twee commissies in het leven. De Commissie Bezettingstijd moest richtlijnen opstellen over de handelwijze van de nationale Rode Kruis-vereniging bij een eventuele volgende bezetting. De zogenaamde pakkettencommissie diende te onderzoeken of er iets fout was gegaan bij het verstrekken van voedselpakketten aan Nederlanders in de diverse kampen in binnen- en buitenland, en zo ja: wat. Het was vooral het gebrek aan pakketzendingen aan gevangenen in het buitenland waar de kritiek zich op toespitste. Natuurlijk speelden hierbij ook andere factoren een rol dan enkel en alleen nalatigheid van het

¹ Hugenholtz, *Het RK en het vredeswerk*, p. 6-7; idem, *Memorandum vredeswerk*, p. 24; Jong, a.w., p. 6

² F. Daubenton, 'Militaire bloedtransfusiedienst', in: *Medisch contact*, jrg. 1, nr. 20 (30-12-1946), p. 457-458; Archief Meursing, archiefstuk 28, p. 1, I-1, F-2; Tachtig jaar, p. 6

³ 'Discipline', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, december 1946, p. 2

⁴ Metting van Rijn, Fragment uit een rapport van jhr. Flug van Aspermont, adj. gedelegeerde van het NRK te Genève, die als toehoorder op 15 en 16 september 1947 de besprekingen bijwoonde van de *Commission Chargée d'Examiner les Textes des Projet de Convention a Soumettre à la XVIIme Conference Internationale de la Croix Rouge*. Flug van Aspermont betreurde overigens het stemgedrag der Nederlanders.

NRK, maar die andere factoren - Duitse tegenwerking - hadden ook gegolden voor het Belgische, Franse, Deense, Noorse of Poolse Rode Kruis, en die hadden wel pakketten weten over te brengen.¹ Na de oorlog had Van Lynden hiervoor een originele verklaring. Er waren wel degelijk pakketten verstuurd, maar de Duitse kampbewakers hadden het voornamelijk op de Nederlanders voorzien en aten daarom hun pakketten op.²

De Commissie van Onderzoek Inzake het Verstrekken van Pakketten door het Roode Kruis en Andere Instanties, kwam tot de conclusie dat ook een verwijzing naar de Londense desinteresse niet als afdoende verklaring voldeed voor het vrijwel ontbreken van hulp aan met name joodse en politieke gevangenen in de buitenlandse kampen. Een deel van de schuld moest wel degelijk in Den Haag zelf worden gezocht. Het NRK had formalistisch en risicoloos opgetreden, waar 'moed, initiatief en fantasie' op hun plaats waren geweest. De hulp had desnoods via illegale paden verleend moeten worden, maar ook dat was niet geprobeerd. Door deze mentaliteit waren duizenden zonder voldoende voedsel gebleven en gestorven, die anders misschien zouden hebben overleefd.³

Het spreekt voor zich dat het oorlogsbestuur, dat door gebrek aan vertrouwen van de kant van Medisch Contact had moeten aftreden, hier niet blij mee was. Offerhaus schreef een tegenrapport waarmee de anderen instemden.⁴

Met diepe verontwaardiging wijzen ondergetekenden de beschuldigingen van de Commissie van onderzoek van zich af, zij verwerpen de conclusie van de Commissie van onderzoek betreffende het Nederlandsche Roode Kruis als geheel en betreffende het Hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis in het bijzonder en zij verzoeken de commissie dringend hare conclusies en beschuldigingen in het rapport neergelegd, hetzij volkomen te wijzigen, of anders dit protest in het rapport op te nemen.⁵

Het laatste geschiedde.

De eerste pijl die Offerhaus, Van Lynden, Maas, De Waal, Lucardie en Winckel afschoten was op de commissie zelf gericht. Deze uit vijf leden bestaande, nota bene door het NRK zelf ingestelde commissie, kende vier leden die door de Grote Advies Commissie der Illegaliteit waren aangewezen: Boissevain-Van Lennep, A.J. Teunissen, K. Vorrink en Boellaard, die overigens na zijn terugkeer uit Dachau, eerst voorzitter van de Rode Kruis-afdeling Utrecht en daarna, tot begin 1949, kringcommissaris was geworden.⁶ Slechts één was lid benoemd door het Rode Kruis zelf, Verspijck. De aanklagers waren rechters geworden. De commissie was met andere woorden zeer eenzijdig en de conclusies die zij had getrokken waren 'lichtvaardig en bevooroordeeld' tot stand gekomen.⁷ Offerhaus en de zijnen namen het Verspijck dan

¹ Zie bv.: Van Gennep, De Dienst, voorwoord Steijns, p. 4; Rapport pakkettencommissie, p. 7, 44 (Hulp Noorse Rode Kruis)

² Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 232-233

³ Rapport pakkettencommissie, p. 7, 11, 17-19, 30, 41

⁴ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 220

⁵ Rapport pakkettencommissie, p. 149

⁶ 'Kringcommissaris Boellaard gaat ons verlaten', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, maart 1949, p. 7

⁷ Rapport pakkettencommissie, p. 142; ook: Enquêtecomm. reg. beleid, 6a, p. 291, 6c, p. 221, 230, 319, 325

ook niet in dank af dat hij zijn handtekening onder het rapport had gezet,¹ al had Verspijck dan een bezoek aan Denemarken en Noorwegen gebracht waaruit hij had geconcludeerd dat de tegenwerking van het DRK aldaar veel geringer was geweest dan in Nederland.²

Het bestuur verwierp alle beschuldigingen van formalisme en bracht zoals gezegd naar voren dat 'van den beginne af aan' het lot der politieke gevangenen Van Lynden en de zijnen ter harte was gegaan. Niet het vasthouden aan de Geneefse conventie, maar pure tegenwerking van de Duitsers en simpel voedsel- en medicijngebrek zouden ertoe hebben geleid dat met name de krijgsgevangenen en civielgeïnterneerden van het bestaan van een Nederlands Rode Kruis vruchten hadden kunnen plukken. Het was bovendien niet waar dat er niets voor de politieke gevangenen was gedaan, waarbij de acties van de Dienst voor Speciale Hulpverlening als bewijs werden aangevoerd.³ Dat dit de Duitsers een doorn in het oog was geweest werd wel bewezen door het proces dat Koot, Offerhaus, Van Lynden en Canté de betrekking kostte, maar die na hun ontslag ondergronds hadden doorgewerkt.⁴

Dat de pakketten niet via illegale wegen waren aangevoerd was niet de schuld van het NRK - nooit was iets de schuld van het NRK - maar van de illegaliteit. Die had nimmer een poging ondernomen om met het bestuur in contact te treden, terwijl zij toch op de hoogte was geweest van de ellendige omstandigheden in de kampen. Gezamenlijk zou wellicht een oplossing zijn gevonden.⁵ De beschuldiging tenslotte dat duizenden Nederlanders 'tengevolge van het niet ontvangen van levensmiddelenpakketten' waren omgekomen, was 'door niets bewezen, zij is tendentius, zo niet erger'.⁶

Ook Beelaerts van Blokland had op allerlei externe factoren gewezen in een zelfs voor zijn doen zeer borstklopperige rede, afgestoken op een IRK-conferentie, oktober 1945. Het bestuur had 'nooit nagelaten' zich 'met hart en ziel' te wijden aan 'de bijna bovenmenselijke taak' die het zich had gesteld.⁷ (Ofschoon hij er niet voor terugdeinsde op te merken dat de Dienst voor Speciale Hulpverlening waarschijnlijk zijns gelijke niet had gekend, wenste Heusdens aan dergelijke snoeverij niet mee te doen en het werk door het NRK in 'deze duisterste dagen van onze Vaderlandsche geschiedenis' verricht niet in superlatieven te beschrijven. Alles wat was gedaan, was immers niet meer 'dan wat van ieder goed Christen verwacht mocht worden'.)⁸

De commissie - wellicht met uitzondering van Verspijck - was niet onder de indruk. Nagekomen verslagen, zoals dat van Wijsmuller, bewezen dat de commissie geen woord terug hoefde te nemen. Al hetgeen het bestuur naar voren had gebracht was daarbij zeer twijfelachtig; gespeend van bewijsvoering - de verhouding tot de illegaliteit -, of niet aan de orde. Niemand had bijvoorbeeld het belang van het werk

¹ Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 326

² a.w., 6b, p. 156

³ Rapport pakkettencommissie, p. 147-148; Enquêtecomm. reg. beleid, 6c, p. 322

⁴ Rapport pakkettencommissie, p. 145-146

⁵ a.w., p. 146

⁶ a.w., p. 147

⁷ a.w., p. 62, 66, 143

⁸ Het NRK in WO II, p. 180, 229

van Van Overeem-Ziegenhardt ontkend, alleen: zij had hulp verleend in het binnenland, terwijl de kritiek zich had geconcentreerd op het nalaten van hulp aan de gevangenen in het buitenland. Bovendien was het initiatief voor hulp aan bijvoorbeeld de Scheveningse strafgevangenen van de gevangenisdirectie en niet van het NRK-bestuur uitgegaan.¹

Vooral de opmerking dat het niet bewezen was dat duizenden het leven hadden gelaten als gevolg van het uitblijven van voedselpakketten had kwaad bloed gezet. Formeel had het NRK vanzelfsprekend gelijk. Er waren immers geen grafieken waarop precies stond aangegeven wie van de honger waren omgekomen, en de gegevens die er wel waren gaven andere doodsoorzaken aan. De commissie had echter nergens beweerd dat het tekort aan voedsel de enige en directe doodsoorzaak van duizenden was geweest. Veelal was ondervoeding echter wel de primaire oorzaak geweest van de ziekte, dan wel moord, die als directe doodsoorzaak gold, respectievelijk vermoed. De arts L. Vink bevestigde dit. Door stelselmatige ondervoeding kon de arbeid niet worden verdragen en hadden infecties vrij spel.

De rest van het protest kan ik niet nagaan, doch als alle verweer zo dom is als datgene, wat hun (de NRK-bestuurders. LvB) brein gedacht heeft samen te stellen omtrent de doodsoorzaak, dan is zulks niet veel bijzonders.²

Vinks collega M. Steijns stemde volmondig in. Natúúrlijk kon niet precies worden vastgesteld hoeveel mensen er direct aan ondervoeding waren gestorven, en hoevelen er door pakketzendingen wel zouden hebben overleefd.

Hoe stellen de zes heren van het voormalige Hoofdbestuur van het Roode Kruis zich een Duits concentratiekamp voor, wanneer zij menen dat het mogelijk zou zijn geweest statistieken aan te leggen van de door honger omgekomenen? In de Duitse 'Leichenpass', een papier dat reeds gemakshalve bij onze aankomst in Mauthausen te voren werd ingevuld, kwam als doodsoorzaak alleen 'Herz- und Kreislaufschwäche' voor. Inderdaad zijn in de Duitse kampen duizenden door zware arbeid, mishandeling en vergassing ten gronde gegaan, maar deze mensen waren altijd degenen, die door ondervoeding in de ellendigste omstandigheden waren geraakt. (...) Er kan toch moeilijk beweerd worden dat de Duitsers tegenover Polen gunstiger gezind waren dan tegenover Holland en uit de nu bekend geworden dodencijfers uit dat arme land (...) blijkt toch wel, dat de bezetting op hen zwaarder heeft gedrukt dan op de Hollanders. Toch ontvingen mijn Poolse vrienden (...) regelmatig fraaie pakketten van hun Rode Kruis. (...) Zou toch misschien het Hoofdbestuur van het Poolse Rode Kruis iets meer fantasie en moed hebben gehad dan het Nederlandse?³

Er was al met al meer reden een straffer dan een milder oordeel te vellen.⁴ Een link met de Rode Kruis-filosofie legde de commissie echter niet, zoals ook Verspijck de zeer zeker gemaakte fouten daaraan toeschreef dat er onder de hardwerkende,

¹ Rapport pakkettencommissie, p. 151

² a.w., p. 156-157 (citaat: p. 157)

³ a.w., p. 157-158; Zie ook nog de verklaring van de arts J. de Clerq Zubli dat de uitwerking van het ontbreken van pakketten funest was, ook al omdat, doordat zij geen 'omkoopwaar' hadden, de Nederlanders vaak de slechtste baantjes kregen toebedeeld en aan de zwaarste mishandelingen blootstonden. a.w., p. 158-159

⁴ a.w., p. 160

goedwillende 'trouwe vaderlanders' waaruit het bestuur was samengesteld, een enkeling had rondgelopen wiens schouders de zware last niet hadden kunnen torsen.¹ Hoe anders is de oproep aan het eind van het rapport te verklaren, het NRK 'bij zijn veelzijdige en zegenrijke arbeid naar vermogen te steunen'. Het naoorlogs bestuur genoot alle vertrouwen. Het bestuur is dood. Leve het bestuur.²

Niet allen echter koppelden de houding van het NRK in de tweede wereldoorlog puur aan het (gebrek aan) karakter van de toevallige, toenmalige bestuurders. Brutel de la Rivière, de voorman van Medisch Contact, dat ondanks alle bedenkingen tegen het NRK een brief aan Seyss-Inquart had geschreven om te protesteren tegen de benoeming van Piek,³ nam deel aan een triumviraat dat na de oorlog het NRK tijdelijk bestierde. Maar toen hij in 1947 werd gevraagd voor een permanente bestuursfunctie weigerde hij, naar aanleiding van een meningsverschil met enkele bestuursleden over de neutraliteit van nationale Rode Kruis-verenigingen. Volgens Brutel de la Rivière was neutraliteit ongewenst omdat het tijdens een bezetting zou leiden tot steun aan de gevechtskracht van de vijand, wat inging tegen het nationaal belang. Hulp aan de bezetter was daardoor geboden en dat zou de grenzen van collaboratie benaderen, wellicht zelfs overschrijden. Ondanks de ongeveer tegelijkertijd te Genève uitgesproken instemming met de onderschikking aan de MGD, deelde het merendeel van de bestuursleden Brutel de la Rivières visie niet - zonder neutraliteit geen humaniteit. Hij besloot daarop van een bestuursfunctie af te zien. Dit werd algemeen betreurd. De visies hadden volgens de meeste leden van het hoofdbestuur goed naast elkaar kunnen staan. Sommigen zagen zelfs de discrepantie tussen neutraliteit en humaniteit aan de ene en nationalisme aan de andere kant niet,⁴ hetgeen, zie het vooroorlogs nationalisme, geen bevreemding wekt. Het hameren op de Rode Kruis-neutraliteit raakte bij het NRK pas op 15 mei 1940 in zwang.

Ter staving van Brutel de la Rivières opmerkingen kunnen de lotgevallen van Veldhuyzen worden verhaald, bekend van zijn vooroorlogs protest tegen door het bestuur gewenste dwangmaatregelen, van de activiteiten van Wijsmuller en leider van de met het verzet samenwerkende afdeling Amsterdam. Aan het eind van de oorlog werd Veldhuyzen door *Het parool* van collaboratie beschuldigd, omdat hij verpleegsters zou hebben ingezet bij de hulp aan Duitse gewonden in het Wester-gasthuis, de oorlogsnaam van het Wilhelmina. Verpleegsters die weigerden, zou hij hebben ontslagen of geschorst, en de verpleegsters die zich wel van de hun opgedragen taak kweten, zou volgens *Het parool* zijn verboden geallieerde gewonden te helpen. Voor

¹ Verspijck, *Het NRK 1867-1967*, p. 147; ook: Van Lynden, *Bevrijdingsplechtigheid*, p. 5

² Rapport pakkettencommissie, p. 176

³ *Verslag van de werkzaamheden van vertrouwensmannen der regering, aangewezen bij besluit harer majesteits regering van 2 augustus 1944*, Den Haag 1946, p. 21-22; 'Brief der artsen aan Seyss Inquart, in: *Medisch contact*, nr. 1 (27-1-1945), p. 1-2, p. 1

⁴ *Brieven van J.J. Brutel de la Rivière aan leden van het hoofdbestuur en de afdelingen van het Nederlandse Rode Kruis*, 13-4-1947, 18-6-1947, 20-10-1947 (NRK-bibl. nr 4117); 'Het voorstel van de afdeling Over-Betuwe', in: *Verslag der algemene vergadering van de vereniging "Het Nederlandsche Roode Kruis"*, 24-10-1947, p. 92-94; 'Het terugtreden van dr. J.J. Brutel de la Rivière als eerste ondervoorzitter', in: idem, 24-4-1948, z.p. z.d., p. 94-95; H.P.J. van Ketwich Verschuur, *Het Nederlandse Rode Kruis in de bezettingstijd*. Brief aan de leden en het adviserend lid van het dagelijks bestuur, de kringcommissarissen en de directie van het Nederlandse Rode Kruis, 14-10-1947 (kopie in eigen beheer)

deze actie, deze 'slappe houding', werd hij na de oorlog op non-actief gesteld.

Veldhuyzen beriep zich ter verdediging op de Geneefse conventie. Het ziekenhuis was al vóór de oorlog aangewezen als plek ter verpleging van zieke en gewonde militairen. Hierdoor was het komen te vallen onder de bepalingen van de conventie van Genève, met als gevolg dat het in de oorlog onder het gezag van de Duitse militaire autoriteiten was komen te staan. Dus moesten de bevelen van die autoriteiten worden opgevolgd. In samenspraak met de Duitse chef-arts en de Amsterdamse burgemeester waren daarop enkele vleugels afgestaan aan het Duitse leger, en de gewonden aldaar werden verzorgd door Duitse verpleegsters. Toen echter het front naderbij kwam en de Duitse zalen overvol raakten, konden die verpleegsters het werk niet meer aan. Het enige dat, naar eigen zeggen, Veldhuyzen toen had gedaan, was voor korte tijd een tiental verpleegsters afstaan om de grootste nood te lenigen. Dit was geheel in overeenstemming met de conventie 'waaronder de gevolmachtigde van onze Koningin zijn handtekening gezet heeft'.¹

Begin 1948 werd Brutel de la Rivières besluit nog heviger betreurd. Het NRK-bestuur wist zeker dat dat besluit anders zou zijn uitgevallen als hij weet had gehad van het vreemd genoeg door het bestuur omhelsde pré-advies van de Commissie Bezettingstijd. Ook daarin werd namelijk een relatie gelegd tussen de aan de bezettende macht geleverde hulp en het Rode Kruis-gedachtengoed. Doordat de moderne oorlogen geen oorlogen meer waren van leger tegen leger, maar van volk tegen volk, werd bij een bezetting de kans op een conflict tussen de humanitaire plicht tot hulp aan gewonden, en de nationale plicht van verzet, steeds groter. Op grond hiervan gaf de commissie twee richtlijnen waarop bij een eventuele volgende overheersing, het NRK het oog diende te houden. Bij een schending van die richtlijnen, diende het bestuur onmiddellijk op te stappen.

1) In geval van vijandelijke bezetting zullen de bezettingsautoriteiten slechts de hulp van het nationale Rode Kruis van het bezette gebied ten behoeve van zieke of gewonde onderdanen, militairen zowel als burgers, van de bezettende mogendheid en van zijn bondgenoten mogen vragen voor noodgevallen en uitsluitend met het doel om de onontbeerlijke eerste hulp te verlenen, terwijl altijd op de bezettende mogendheid de verplichting blijft rusten zelf geheel in de behoeften van de zieken en gewonden te voorzien.

2) In geval van vijandelijke bezetting zal het nationale Rode Kruis van het bezette gebied onbelemmerd zijn werkzaamheden voortzetten, zonder dat de bezettende macht wijziging in zijn organisatie of besturend personeel mag aanbrengen.²

¹ Zie voor dit alles: Molenaar, a.w., p. 95-97

² RIOD, doc II, Map B, nr. 9, Commissie Bezettingstijd aan NRK, 17-4-48

Conclusie

In dezelfde tijd als waarin het Rode Kruis ontstond, de jaren zestig van de vorige eeuw, deed de zogenaamde oorlogsbeweging zijn intrede. Leunend op een geheel eigen interpretatie van de bevindingen van Darwin, zag deze beweging oorlog als de natuurlijke staat der mensheid. Oorlog was geen ramp, misdaad of ziekte, zoals de vredesbeweging naar voren bracht, maar haalde juist de sterke kanten van de mens naar boven, zorgde ervoor dat de sterken overleefden en de zwakken het onderspit delfden. Oorlog was de motor van de samenleving, zorgde voor de verbetering van de menselijke soort. Gesteund door een nationalistische pers, was de oorlogsbeweging behoorlijk invloedrijk, ook in het opkomend humanitarisme, waarvan het Rode Kruis een uiting was. Sterker, zonder steun van het indertijd door de bellicisten overheerste militair systeem, zou het Rode Kruis waarschijnlijk een wiegedood zijn gestorven. De Rode Kruis-familie was voornamelijk op grond van militaire argumenten een voorspoedige gezinsuitbreiding ten deel gevallen. Met medelijden met hen die van de oorlog het slachtoffer werden, had de steun van de Europese militaire top dan ook weinig te maken. Het Rode Kruis werd gezien als een goedkope manier om het moreel en de mankracht van het leger te behouden. Om dit doel te bereiken moesten wel de humanitaire, nationale Rode Kruis-verenigingen onder militair bevel worden gebracht; moest bij de Rode Kruis-hulp hetgeen militair voor noodzakelijk werd gehouden, voorrang worden verleend boven hetgeen humanitair, boven hetgeen medisch noodzakelijk was. In de volksmond heet dit wel: de lichtgewonden - en de officieren - eerst.

Deze vooral in de militair sterke landen razendsnel doorgevoerde onderschikking van de nationale Rode Kruis-vereniging aan de MGD stuitte niet op medische weerstand van betekenis en niet alleen bij die artsen die met de oorlogsbeweging van harte instemden. Ook minder militaristisch ingestelde medici, hadden weinig moeite met de inkapseling in militaire strategieën en tactieken. Het slagveld werd door velen van hen gezien als een prachtige gelegenheid voor het doorvoeren van in vredesdagen en burgerziekenhuizen ontoelaatbaar geachte experimenten.

Nederland was in het midden van de vorige eeuw geen militaire grootmacht meer en de algemene stemming alhier was ook nauwelijks bellicistisch te noemen. Toch waren er tekenen dat ook de Nederlandsche Vereeniging tot Hulp aan Zieke en Gewetste Krijgslieden, in Tijd van Oorlog, een ontwikkeling als bovenstaand zou gaan doormaken. Die vereniging, pas vanaf 1895 officieel Het Nederlandsche Roode Kruis geheten, was niet door burgerinitiatief, maar door koninklijk besluit opgericht, op advies van de minister van oorlog. Het hoofdbestuur - tot 1917 hoofdcomité genoemd - was benoemd door de Kroon. Hierdoor had het NRK van meet af aan een sterke band met de politieke en militaire overheden. De eerste voorzitter, J. Bosscha, maakte weliswaar nog onderscheid tussen de humanitaire taak van het Rode Kruis en de militaire taak van de MGD, maar hij stond met deze opvatting ook toen al vrij alleen. Het onderscheid vervaagde dan ook meer en meer en werd hooguit bij de verdediging tegen pacifistisch getinte kritiek nog eens van stal gehaald.

Dat het toch nog enige tijd duurde voordat ook hier praktisch en enkele jaren later

ook theoretisch van onderschikking in plaats van nevenschikking sprake was, is paradoxaal genoeg eveneens het gevolg van de koninklijke oprichting. In het KB van 1867 stond niets over overleg met het legerbestuur in tijd van vrede en dus werd er ook niet overlegd met het legerbestuur in tijd van vrede. Dit veranderde pas in 1895 toen, naar aanleiding van de naamsverandering, een nieuw KB moest worden opgesteld. Het overleg werd verzekerd door de inspecteurs van de geneeskundige diensten der land- en zeemacht ambtshalve in het Rode Kruis-bestuur zitting te laten nemen.

Dit overleg was een oude wens van de afdelingen geweest en in de jaren daaropvolgend werd ook langzaam maar zeker toegegeven aan een andere aloude, door verscheidene afdelingen - oftewel tot 1917: comités - geuite wens. De vereniging ging als vereniging werk in tijd van vrede verrichten. Tot die tijd was dat werk onder strikte voorwaarden van het hoofdbestuur, zeer sporadisch slechts door een enkele afdeling, met name door de speciale damescomités, uitgevoerd. Ook hier moet het KB als oorzaak worden aangewezen: Willem III had over werk in vredesdagen met geen woord gerept. Door het uitblijven van oorlog echter, had dit tot gevolg dat van het NRK in het openbare leven niets te merken was. Onbekend maakt onbemind en het ledental zakte na de opbloei tijdens de Frans-Duitse oorlog dan ook gestaag. Weliswaar was tijdens de eeuwwisseling, die hulp in de Boerenoorlog en openbare oefeningen van de in het begin van deze eeuw opgerichte transportcolonnes met de MGD te zien gaf, van een lichte opleving sprake, het ledental bleef te gering voor de uitvoering van de in oorlogsdagen verwachte taak. Langzaam maar zeker drong door dat activiteit in tijd van vrede aan de impopulariteit een einde kon maken. Maar pas toen, evenals bij het overleg met het legerbestuur reeds in dagen van vrede het geval was geweest, de militaire en politieke overheden op verandering aandrongen stemde het hoofdcomité in. Dit wijst er al op dat het aanvangen van werk in tijd van vrede weinig te maken had met het besef dat de Rode Kruis-hulp niet aan burgerzieken of aan burgerslachtoffers van rampen voorbij mocht gaan. Alleen door hulp in tijd van vrede zou de hulp aan militaire gewonden in tijd van oorlog uitgevoerd kunnen worden. Ofschoon het in de propaganda doorgaans anders werd voorgesteld, bleef de oorlogstaak de voornaamste. Welk werk de afdelingen en het bestuur in vredesdagen ook uitvoerden, het stond en moest staan in het teken van de taak in tijd van oorlog, niet alleen volgens het hoofdbestuur, ook volgens de afdelingen zelf. Het woord 'vredeswerk' omvatte dan ook simpelweg alles wat in tijd van vrede werd aangevat: van hulp bij een stormramp tot oefeningen met de MGD. Niet de aard, maar de tijd - oorlog of vrede - bepaalde welke stempel op het uit te voeren werk werd gedrukt.

Een tweede optie die in die tijd naar voren kwam en een der rode draden in de geschiedenis van het NRK zou worden was de wens de vrijwillige hulp in gedwongen hulp om te zetten. De dienstplicht voor de vrouw, te vervullen als verpleegster bij het Rode Kruis, werd bepleit. Later zouden hier nog pleidooien voor artsendienstplicht bijkomen, alsmede de bepaling dat transportcolonnisten hun militaire dienstplicht bij het NRK konden vervullen. Dit laatste kan een indicatie worden genoemd voor het militaire belang dat de overheid aan Rode Kruis-dienst hechtte.

Ondanks het werk in tijd van vrede was het NRK niet voorbereid op de taak die het bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog wachtte. Dit ofschoon het 'slechts' een taak hoefde uit te voeren ten behoeve van een gemobiliseerd, in plaats van een taak ten behoeve van een in oorlog verkerend leger. Bovendien liet het toch voor de hand liggende hulp aan de gewonden van wel strijdende legers door middel van neutrale ambulances, alsmede hulp aan de Belgische vluchtelingen grotendeels achterwege, omdat dat wellicht ten koste zou gaan van de hulp aan het Nederlandse leger mocht dat alsnog bij de strijd betrokken raken.

Om toch zo goed mogelijk de wachtende taak te kunnen uitvoeren, poogde het NRK

in eerste instantie het florerende Groene Kruis over te nemen, hetgeen echter mislukte. Probleem met het aanvangen van werk in tijd van vrede was natuurlijk dat er in de decennia van ledigheid zich tal van andere groeperingen met maatschappelijk, niet aan oorlogsdagen gebonden hulp waren gaan bezighouden. Om een plaats op die markt te kunnen veroveren wees het NRK op vermeende oudste rechten; op zijn band met de overheid; op het belang van zijn taak in oorlogstijd; op zijn leidinggevende rol bij de vrijwillige hulp in oorlogstijd, en eiste ook de leiding bij de hulpverlening in dagen van gewapende rust. Dat verenigingen als het Groene Kruis daar niet mee akkoord gingen, had te maken met het zeer van hen afwijkende karakter van het NRK. Het ondemocratische, aristocratische gehalte van het Rode Kruis was hoog, en het wond er bovendien geen doekjes om de hulp aan een militair van groter gewicht te achten dan de hulp aan een burger. Het Groene Kruis vreesde dat het door hem verrichte werk te gronde zou gaan indien het zich onder leiding stelde van het NRK of zelfs in die organisatie zou opgaan. Bij het Groene Kruis was het vredeswerk een doel, voor het NRK was het slechts een middel. En wat de oudste rechten betreft: de achttiende-eeuwse Maatschappij tot het Redden van Drenkelingen daargelaten, was weliswaar het NRK de oudste hulpvereniging in Nederland, maar, aldus het Groene Kruis-bestuur, het was niet de fout van de nieuwe verenigingen dat het zich de eerste veertig jaar van zijn bestaan niet om de burgerslachtoffers van rampen, of met wijkverpleging had bezig gehouden. Dat het dat nu ineens wel wilde was geen reden de verenigingen die zich wel met dat werk waren gaan bezighouden hun rechten te ontzeggen.

Deze instelling zou zich nog enkele malen herhalen bij het verlaten van het Rode Kruis van het overkoepelende Oranje Kruis. Het rode kruis op een wit veld moest het teken van hulpverlening zijn, waar dan ook en wanneer dan ook. Alleen zo zou het NRK de populariteit kunnen verkrijgen die voor het succesvol volbrengen van zijn taak in oorlogstijd noodzakelijk was.

Dat de overname van het Groene Kruis mislukte, bleek geen ramp. Het was oorlog en dus steeg het ledental van het NRK explosief. Gevolg was wel dat er een groot aantal comités werd opgericht die van de bestuurscultus van het NRK geen weet had en binnen een jaar in opstand kwam tegen de almacht van het hoofdcomité. Een reorganisatie werd noodzakelijk geacht, waarbij de aanleiding echter al snel naar de achtergrond werd gedrongen. Niet democratisering, maar de definitieve onder-schikking van het NRK aan de MGD was de voornaamste uitkomst van de in 1917 doorgevoerde veranderingen. Dat het NRK in het begin van de eerste wereldoorlog zijn hulpacties had uitgevoerd en ook moeten uitvoeren onder leiding van militaire artsen, werd nu statutair vastgelegd. Dit betekende noodzakelijkerwijs dat ook de taak van de Nederlandse Rode Kruis-vereniging meer en meer dezelfde werd als die der MGD. Voor zover dit al niet het geval was, kwam nu ook het NRK niet de hulp aan individuele zieken of gewonden ongeacht het leger waartoe zij hadden behoord, maar de mankracht en het moreel van de gehele, eigen armee voor ogen te staan. Niet de medische, maar vooral de militaire noodzaak was het NRK een zorg. Zeker, er zijn letterlijk genomen geen onweerlegbare bewijzen dat de zwaargewonden (hooguit de zwaarst gewonden) aan hun lot werden overgelaten, al wijzen diverse verklaringen wel in die richting en zal hierbij in oenschouw moeten worden genomen dat het

Nederlandse leger op de vijf dagen in mei 1940 na, in de door mij in ogenschouw genomen periode niet in actie is geweest, althans niet in Europa. Bovendien is er een discrepantie aan te wijzen tussen het niet verplegen van zwaargewonden en de zorg voor het moreel van de troep, en zal het bij tijd en wijle ook een medische noodzaak zijn de behandeling van dan misschien nog te redden lichter gewonden voorrang te geven boven hulp aan gewonden, die ook met geneeskundige zorg waarschijnlijk zouden komen te overlijden. Neemt men de titelwoorden 'de zwaargewonden eerst' echter niet letterlijk, maar worden zij opgevat als een metafoor voor medische ethiek, dan kan zeer zeker het voorzetsel 'zwaar' door 'licht' en het vraagteken uit de titel door een uitroepteken worden vervangen.

Na de eerste wereldoorlog begon het NRK, in navolging van het internationale Rode Kruis en in overeenstemming met de tijdgeest, het werk in tijd van vrede te benadrukken. Intern bleef echter de oorlogstaak voorop staan. De militarisering werd voortgezet en de taak in tijd van oorlog werd verder uitgebreid. Dit was in strijd met toezeggingen aan critici van de reorganisatie van 1917, die toen al vreesden dat het NRK een te grote taak op zijn schouders had genomen. Op aanbevelen van het CICR richtte het NRK een Nationale Gascommissie op die het volk moest voorbereiden op en beschermen tegen gifgasaanvallen. De heersende mening in die commissie - en in het NRK - was dat gas een humaan wapen was; dat aan de gruwelverhalen der pacifisten over het effect van gas geen geloof mocht worden gehecht; dat het inzetten ervan militair noodzakelijk kon zijn, en dat dus gas - ofschoon verboden in diverse verdragen - een gelegitimeerd wapen was. Bovendien was voorbereiding altijd noodzakelijk. Het was immers nooit zeker of elk ander land zich aan het verbod op het gebruik van gas zou houden.

Ongeveer tegelijkertijd met het oprichten van de Nationale Gascommissie deed het NRK een hernieuwde poging een verpleeg-dienstplicht in het leven te roepen. Door deze ontwikkelingen koos de door de nooit-meer-oorlog-sfeer hoogtij vierende radicale vredesbeweging het NRK tot doelwit van passieve en actieve strijd. Al had de liberale vredesbeweging altijd sympathie voor het Rode Kruis gevoeld, en vice-versa, het conflict humanisering-preventie heeft de annalen van het Rode Kruis vanaf het ontstaan gekenmerkt. Niet voorbereiding op, maar, aldus de antimilitaristen en radicale pacifisten, het bestrijden van de oorlog moest het eerste gebod van een humanitaire vereniging zijn. Een vereniging voor hulp aan oorlogsslachtoffers moest in feite naar zijn eigen opheffing streven. De liberalen daarentegen zagen de humanisering van de oorlog als een eerste en wellicht al beslissende stap naar afschaffing van de oorlog. De radicalen echter bestempelden het Rode Kruiswerk in tijd van vrede tot oorlogsvoorbereiding, waardoor het ook nauwelijks effect sorteerde dat het NRK op dat werk in vredesdagen wees. Het Rode Kruis werd als militarisme in verpleegsters-kostuum aan de schandpaal genageld. Gevolg: de inkomsten uit de Rode Kruis-collectes daalden nog verder dan door de economische crisis al was verwacht en het rode kruis maakt in Nederland geen deel uit van het artsenteken.

Ondanks dat ook in eigen kring vraagtekens bij de actie werden gezet, gingen de pacifisten ermee door totdat niet meer oorlogsvóorbereiding, maar de oorlog zelf het mikpunt van agitatie werd. Al waren zeer zeker alle bezwaren gemeend, de strijd

tegen het Rode Kruis was een zaak voor tijden van rust. De actie hoorde bij de vloedgolf van de nooit-meer-oorlog-stemming en stopte dan ook meteen toen die golf stuksloeg op de rotskust van het opkomend fascisme. Verhinderen vermocht dit de oorlog niet, een oorlog die zou uitmonden in een vijf jaar durende bezetting, jaren waarin het NRK zich voor het eerst in eigen land kon bewijzen.

De voorbereiding van het NRK op de oorlog was in 1933 met de definitieve aanvaarding van de evacuatiegebieden-opdracht in een stroomversnelling geraakt. Die opdracht leidde tot het mobilisatievoorschrift dat in 1938 gereed kwam. De belangrijkste bepaling was geografisch van aard. De MGD zou op en kort achter het slagveld hulp verlenen, het NRK daar achter. Het principiële onderscheid tussen de Rode Kruis-hulp en de militair-medische verzorging was in een geografisch onderscheid veranderd. Zelfs onbedoeld, zou met deze constructie het NRK in de praktijk een puur verlengstuk van de MGD zijn geworden. De MGD bepaalde immers welke gewonden wel, en welke niet in de verzorgende handen van de Rode Kruis-verpleegsters terecht kwamen. Het NRK en de MGD waren één en dezelfde organisatie geworden met één en hetzelfde doel: het versterken en hooghouden van de kracht van de Nederlandse strijdmacht.

Dat het NRK een onderdeel van de MGD was geworden was echter niet onbedoeld. Niets anders dan hulp aan de MGD op voorwaarden gesteld door de MGD was de wens van het NRK. De voorstellen die het zelf uitte waren ook daarop gericht. Dit had tot gevolg dat 'dwang' weer zijn kop opstak. Ten eerste moest wettelijk worden verzekerd dat het NRK genoeg man- en vrouwschappen zou hebben om zijn taak te kunnen verrichten. Tevens werd dwang bepleit bij het ontruimen van civiele ziekenhuizen ten behoeve van militaire gewonden, ten koste van de burgerzieken. Op zijn minst 60% van de burgers in ziekenhuizen in evacuatiegebieden, dienden hun bedden aan militaire lotgenoten over te geven. Toen tot uitvoering van deze maatregel werd overgegaan was het uitoefenen van enige pressie echter overbodig. De ziekenhuizen verleenden alle medewerking. Aan hen heeft het dan ook niet gelegen dat van de uitvoering van het mobilisatievoorschrift weinig tot niets terecht kwam. Het was van een maandenlang durend gevecht op Nederlands grondgebied uitgegaan, maar na vijf dagen was de strijd reeds beslist. Vrijwel alle ten behoeve van het leger ontruimde bedden bleven onbeslagen.

Het NRK besloot zijn werk voort te zetten, om aan hen die in nood raakten hulp te kunnen blijven bieden. Dit had vanzelfsprekend tot gevolg dat met de Duitse overheid overlegd moest worden en dat ook aan wensen van die overheid gevolg moest worden gegeven. Natuurlijk leverde dit kritiek op van hen die vonden dat het Rode Kruis al meteen ondergronds had moeten gaan, alsmede van hen die van mening waren dat het te veel aan Duitse wensen gehoor had gegeven. Dit verhinderde niet dat het NRK na de oorlog erg tevreden was over zichzelf, althans degenen die in de oorlog deel van het bestuur hadden uitgemaakt. Zoals in al de jaren vóór de oorlog ook altijd het geval was geweest werd de ontstemming toegeschreven aan onwetendheid of zelfs als laster afgedaan, waarin het NRK niet van het ook op pittige kritiek onthaalde internationale comité te Genève verschild. Niet voor de eerste maal werd de hand niet in eigen boezem gestoken.

Toen na de oorlog de houding van het NRK werd besproken, werd meestentijds op individuele fouten gewezen. Slechts een enkeling als Brutel de la Rivière legde een verband tussen die houding en de Rode Kruis-filosofie. Ik kan alleen maar hogelijk met Brutel de la Rivière instemmen, zelfs al zou zijn nationalisme worden verworpen. Niet dat er absoluut geen waarheid zit in het persoonlijk argument, natuurlijk wel. De stempel die mensen als Offerhaus, Thoden van Velzen en Van Lynden op het beleid drukten was groot. Als volledige verklaring voor de ingenomen houding voldoet het echter niet. Er wordt daarmee gezegd dat een eerder bestuur, laten we zeggen dat van Quanjer of dat van Van Slooten Azn., iets dergelijks niet zou zijn overkomen. Dit nu is zeer de vraag, al was het maar omdat geen enkel bestuur zomaar, puur toevallig het bestuur van een vereniging vormt. De overeenkomst met de houding van het CICR is te groot om met het woord 'toeval' te worden afgedaan. Afgezien van het verschil onbezet Zwitserland-bezet Nederland, is de door het NRK en het CICR tijdens de tweede wereldoorlog gekozen praktische invulling van de humanitaire theorie, inwisselbaar. Beide kozen ervoor de grenzen van het volkenrecht niet te overschrijden, al was een tijdelijk voorbijgaan aan formele regels eigenlijk bittere noodzaak. Binnen het juridisch kader werd gehandeld overeenkomstig de Rode Kruis-filosofie van hulp ongeacht schuldvraag, die zogenaamd a-politieke hulp zonder te vragen naar de oorzaak, of te kijken naar de gevolgen; de filosofie ook van eveneens zogenaamd a-politieke neutraliteit door niet in het openbaar te protesteren tegen schendingen van de mensenrechten, dit om de al dan niet (mede-)schuldige regeringen niet tegen zich in het harnas te jagen aangezien overleg met hen noodzakelijk is voor de te verlenen hulp. Deze filosofie heeft, bij het CICR als ook bij het NRK, zeer zeker een niet geringe rol gespeeld bij het bepalen van de in te nemen houding en de al dan niet te verlenen hulp. Voor wat het NRK betreft, komt hier, nog afgezien van de aloude voorliefde voor dwang, de eveneens niet van de Rode Kruis-filosofie los te maken traditie van gehoorzaamheid aan de politieke en militaire autoriteiten nog bij. Bovendien kon door het eigen nationalisme het nationalisme van de Duitse Rode Kruis-vereniging niet worden veroordeeld. Integendeel.

Dit alles culmineerde begrijpelijkerwijs niet in een houding van verzet, maar in een houding van conformisme, in pogingen ook, de gezagsstructuur verder te centraliseren. Dat dit niet louter op gezag van de bezetter geschiedde, wordt daardoor bewezen dat een deel van het bestuur, en niet het minst invloedrijke, de nieuwe structuur ook geschikt achtte voor na de oorlog. Dat bovengenoemde traditie hier wellicht nog sterker is geweest dan in landen als Frankrijk, Denemarken of België zou, gecombineerd met de persoonlijke invulling van het toenmalig bestuur, het verschil kunnen verklaren tussen het aantal pakketten dat vanuit Nederland en vanuit andere bezette landen in de Duitse kampen arriveerde. Er werd hulp verleend aan de Duitse bezetter, maar vele gedeporteerden en geïnterneerden bleven van voedsel en andere zaken verstoken.

De overeenkomst van het nationale Rode Kruiswerk met het internationale was ook de redactrice van het *Nieuw Israëlitisch weekblad*, Tamarah Benima, al opgevallen. Zij karakteriseerde het optreden van het gehele Rode Kruis als 'een mengsel van minieme hulp of weigering van hulp aan vervolgd', gecombineerd met 'naïviteit' ten opzichte

van de Duitsers. Voor wat betreft het NRK kwam daar nog regelrechte collaboratie bij.²⁴⁴³ Voor een groot deel stem ik met haar in, al heb ik voor collaboratie van het NRK *als vereniging* geen bewijs gevonden. Sommige afdelingen bijvoorbeeld hebben met het verzet samengewerkt. Dat Benima wèl een dergelijk oordeel velt, verbaast me echter niet. Persoonlijke karakterzwakte of geen persoonlijke karakterzwakte; relatie met de Rode Kruis-filosofie of geen relatie met de Rode Kruis-filosofie; welke theorie hier ook over wordt aangehangen, niets zal namelijk in de weg kunnen staan van de algehele conclusie dat in het NRK-beleid geen fouten zijn gemaakt. De opvatting van Heusdens dat elk werk mensenwerk is, en er dus over eventueel gemaakte fouten niet te hard mag worden geoordeeld,²⁴⁴⁴ is slechts tot op zekere hoogte waar. Bekeken zal moeten worden waar die 'fouten' het gevolg van waren, anders verwordt zijn theorie tot het goedpraten van pure misdaden. Ook het verzet heeft fouten gemaakt, maar die kwamen in ieder geval niet voort uit een beleid dat werd gekenmerkt door een gebrek aan moed, initiatief, fantasie, en een overdaad aan formalisme, zoals het oordeel van de pakketten-commissie kort na de oorlog luidde. 'Fouten' worden alleen gemaakt in een beleid dat over het algemeen als 'juist' kan worden gekarakteriseerd. Is dat niet het geval dan is het woord 'falen' eerder op zijn plaats. Aan de hand van de zeereddingsdienst, die de Duitse zaak diende; de volledige medewerking aan de racistische anti-joodse-bloedtransfusiemaatregel; het uitrusten van een het NRK met trots vervullende ambulance voor de SS-oost-frontvrijwilligers; de Duits-vriendelijke artikelen in het Rode Kruis-blad; de hulp bij evacuaties ten behoeve van de Duitse militaire noodzaak, en de obstructie van particuliere hulppogingen, kan ik niet anders dan concluderen dat in de jaren '40-'45 het NRK als humanitaire instantie heeft gefaald. Er zijn geen op zich staande fouten gemaakt, het beleid zelf deugde niet. Niettegenstaande het besluit in november '44 om af te treden, was dat beleid er in de eerste plaats op gericht in functie te blijven, ook als dat het nemen van maatregelen strijdig met de humanitaire taak tot gevolg had.

²⁴⁴³ Benima, Archief Rode Kruis, kolom 1

²⁴⁴⁴ J. Heusdens, 'Nieuwe koers voor een nieuwe tijd', in: *Het Nederlandsche roode kruis, vredesjaar nr. 1*, (juni 1945), p. 3-4, p. 4

Leo van Bergen, *The severely wounded first? The Dutch Red Cross and the question of war and peace 1867-1945*. **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**

A summary

At the same time as the founding of the Red Cross at the beginning of the second half of the 19th century, the so-called war-movement began to gather pace. It made use of interpretations of Darwin's theory which added legitimacy to the view that war was the natural state of mankind. War was not a disaster, crime or disease, as the peace-movement pleaded, but was desirable in that it brought to the fore man's strongest characteristics. War ensured the survival of the fittest and destroyed the weak, it was the engine of society. Supported by a nationalist press, the war-movement had much influence, and this extended to the nascent humanitarianism, of which the Red Cross was an expression. Without the support of the military system, in those days dominated by the bellicists, the Red Cross wouldn't have survived its childhood. The success of the Red Cross had not much to do with pity for the suffering warriors. It was seen as a cheap way for building up morale and keeping up manpower. However, to reach those goals it was necessary to bring the so-called humanitarian, national Red Cross-societies under military command. These societies had to prioritise military needs over and above medical and humanitarian ones. In popular language: 'officers and slightly wounded first'.

This was especially true in militarily strong countries which soon subordinated national Red Cross-organisations to the military health service (MHS). But the military did not run up against medical opposition of any importance. Even doctors untainted by the outward trappings of militarism had little difficulty fitting in to military strategies. Many of them saw the battlefield as an outstanding possibility for carrying out experiments that were forbidden in times of peace.

In those days the Netherlands were no longer a great military power. The general feeling wasn't bellicose at all. Still there were signs that the Netherlands Society for Aid to Sick and Wounded Soldiers, in Time of War, would develop in military direction. This organisation - since 1895 called the Dutch Red Cross (DRC) - wasn't created by civilian initiative, but by a Royal Decision (RD) of the conservative, militaristic king William III, after advice of his minister of war. The national council was appointed by king and government and the organisation fell under the ministry of war. Because of this the DRC had from the start strong connections with the political and military authorities. Although J. Bosscha, the DRC's first chairman, emphasised the differences between the MHS and the Red Cross-movement, he stood pretty well alone in this. The differences soon disappeared and were at most brought to fore when pacifist criticism had to be encountered. In spite of this it took quite a while before practically and some years later also theoretically, subordination had taken the place of parataxis. This paradoxically is as well an outcome of the royal offspring. In the RD of the 19th July 1867 was no mention whatsoever of deliberations with the military authorities in times of peace or mobilisation. As a result there indeed were no deliberations with the military authorities in times of peace or mobilisation. This did not change until 1895

when, on the occasion of the change of name, a new RD was issued. Deliberations were now ensured by appointing both chiefs of the military services from the land- as well as the sea-forces to the national council.

These changes had been desired by the local sub-organisations, and in the years following 1895 a second wish was fulfilled: the DRC would become active in times of peace. Up until those days 'peacework', as the activities in peacetime were called, was only executed by some of the local committees, under precise conditions set by the national council. Here also the cause lies in the RD of 1867: William III hadn't said a word about work in peacetime. But because war was held off for many years, the DRC couldn't show itself in public life. Not to be known is not to be loved, and after flourishing during the Franco-Prussian war the membership sank steadily. However, at the turn of the century, following joint operations with the MHS and work in the Boer War 1899-1900, membership of the DRC grew slightly, although it remained too small for the task it awaited in the First World War. Slowly the national council recognised that activity in times of peace could overcome the society's unpopularity. But the council's acceptance of activity in times of peace had little to do with the notion that Red Cross-help should not limit itself to military-men, for only through 'peacework' could aid be given to soldiers in times of war. Although propaganda, especially in the twenties and thirties, stated otherwise, the task in wartime remained the most important one. All the activities executed by the local committees, had to have a relationship with wartime work, not only in the view of the national council, but also according to the committees. Therefore the word 'peacework' encapsulated everything the DRC did in times of peace: from aid after a storm to exercises with the MHS. It was not the nature of the work, but merely the time in which it was executed, what gave it its name.

A second option that arose for the first time in those days, and which would become one of the items that runs through the history of the DRC like a thread, was the wish to replace voluntary aid by compulsory aid. Female conscription for service as a Red Cross-nurse was pleaded more than once. This was followed by conscription for medical doctors, and by the rule that Red Cross-carriers could serve their military conscription within the DRC. This last rule serves as proof of the importance that the ministry of war attached to Red Cross-aid.

In spite of the peacework, the DRC was not prepared for the task it had to fulfil when the Great War broke out; even though it 'only' had to fulfil a task on behalf of a mobilised army, instead of a fighting one. Furthermore neutral aid to servicemen of other nationalities or for Belgian refugees was hardly developed because this might stand in the way of assistance to the Dutch army, should it be drawn into the fighting. In the first instance a solution was sought and found in an attempt taking over the flourishing Green Cross, a society for home-nursing, but this failed. The problem which the DRC faced when it entered the world of peacetime aid to civilians, was that the Netherlands already had some societies engaged in this field. To conquer a place the DRC pointed at its oldest rights and relied on its relationship with the government and on its leading role in aid during wartime. On behalf of this it also demanded a leading role in assistance during peacetime. That societies like the Green Cross didn't

agree, had to do with the character of the DRC. The democratic Green Cross feared that its work would go down the drain if it putted itself under the supervision of the aristocratic and militaristic DRC, or if it became a part of this organisation. Furthermore, peacetime work was the goal of the Green Cross, whereas for the DRC it was merely a means. And as far as the oldest rights were concerned: the Green Cross-chair argued that it wasn't the fault of the Green Cross and other assistance-societies that for over forty years the DRC hadn't exploited any work in days of peace. That it wanted to do so now, didn't give it the right to deny the other societies their rights. They had earned those rights by taking care of the work the DRC had refused to undertake.

This DRC-attitude would repeat itself several times in its relationship with the Orange Cross, the umbrella organisation for the first aid and life-saving services. The red cross on a white background should be the only sign of assistance, wherever and whenever. Only then could the DRC gain the popularity it needed for fulfilling (the preparation on) its task in times of war.

But the DRC's unsuccessful attempt to take over the Green Cross was not a disaster: war had come, so Red Cross-membership grew. One result of this was that a large number of local committees arose, which didn't have any knowledge of the governmental culture within the DRC. It took less than a year for these committees to revolt against the omnipotence of the national council. Reorganisation was unavoidable, but the immediate cause was soon to be forgotten. Rather than democratisation, the reorganisation in 1917 brought the complete subordination to the Dutch MHS. Obedience to military doctors had already been practice in the first days of the war, but was now made statutory. This meant that the DRC-task became increasingly that of the Dutch MHS. As far as it wasn't already the case, DRC-help was no longer given to wounded or sick warriors unpartially, but in the first place to the Dutch army. Not medical but military necessity prevailed. Although there is no uncontested proof that the DRC left the severely wounded (at most the mortally wounded) out to die, some statements point in that direction. Furthermore it has to be taken into consideration that with the exception of 10 to 15 May 1940, the Dutch army didn't fight: at least not in Europe. Likewise there is a discrepancy between not lending help to the severely wounded and taking care of army morale. At the same time it sometimes can be a medical necessity to leave aside the severely wounded in favour of less dangerously injured soldiers. But, if we take the words from the title 'the severely wounded first' not literally, but as a metaphor for medical necessity, then surely the word 'severely' can be replaced by 'slightly', and the question-mark replaced by an exclamation-mark.

After the Great War the DRC began to emphasise peacework, according to the line followed by the international Red Cross, and in accordance with the much shared pacifist reaction to World War I. Internally, however, the task in wartime continued to be of the utmost importance. Militarisation was prolonged and the task in time of war further expanded. This was opposed to the undertakings given to those who, during the reorganisation of 1917, had warned the organisation not to agree to a task too great for an all but a very rich group of volunteers. On recommendation of the International

Red Cross Committee (ICRC) the DRC founded a National Gas Committee which was to prepare the people for and against poison gas-attacks. The ruling option within this committee - and within the DRC - was that poison gas was a humane weapon: pacifist tales of terror were lies. Making use of poison gas could be a military necessity and so - although forbidden through a number of regulations - gas was a legitimate weapon. Furthermore preparation was always necessary, since one could never know if 'the other', 'the enemy', would adhere to the interdictions.

At about the same time as the DRC established the National Gas Committee, it again attempted to bring about nursing-conscription. Because of these two events the radical peace-movement choose the DRC as a target of passive and active campaigning. Although the liberal peace-movement always had been sympathetic towards the Red Cross, and vice-versa, the conflict prevention-humanisation has marked the history of the Red Cross from its earliest beginnings. According to the antimilitarists and radical pacifists war should not be humanised, but prevented. Humanisation legitimates war. Not preparation for, but fighting of war should be the first commandment of a humanitarian organisation. An organisation wanting to help victims of war should strive for its own abolition. Contrary to this point of view the liberal pacifists saw humanisation of war as the first step towards the final termination of war. But the radicals labelled the Red Cross-peacework as preparation for war which didn't earn the title 'peacework'. That the DRC pointed to its activities in peacetime had because of this hardly any effect. The Red Cross-movement was militarism in nursing-costume. As a consequence annual revenues of DRC-collections sank even more than was feared as a result of the Depression, and in the Netherlands a red cross does not form a part of the doctorsinsignia.

Although some radical pacifists protested against the anti-Red Cross-actions, most of them went on with their struggle up until the moment that war, rather than preparation for war, became the target. In spite of all the pacifists' sincere objections, fighting the Red Cross was a peacetime-activity, connected with the 'no-more-war'-feeling. It came to an end as this feeling was crushed by oncoming fascism in the midst of the 1930's. Fascism resulted in war, a war that would debouch into a five year occupation. Five years in which the DRC could for the first time proof itself on own, native ground.

The DRC-preparation for war had, in 1933, gained monumentum as the Red Cross accepted the evacuation area-order. This order led to the mobilisation-prescription of 1938. The most important measure had a geographical character. The MHS would serve on and in the immediate surroundings of the battlefield, the DRC, under military command, in its rear. Even unintentionally, the DRC had now more than ever become a simple extension-piece of the MHS, for it was the MHS that determined which wounded soldiers should be carried to the rear for further treatment and which soldiers would be denied Red Cross-help. The DRC and the MHS had become one organisation with one goal: preserving and strengthening the force of the Dutch Army. But, the DRC didn't become a part of the MHS unintentionally, it was rather its desire. As a result 'force' reared its head again. It had to be laid down in law that the DRC got enough male and female cooperation to fulfil its task. Also force was pleaded to vacate

civil hospitals on behalf of wounded soldiers. At least 60% of the civil patients in the evacuation-areas should leave. However, when this measure had to be executed, force was all but necessary, since the hospitals lent assistance quite voluntarily. Therefore it wasn't their fault the mobilisation-prescription failed. The army as well as the DRC had expected a fight of several months. However after five days the Netherlands had to cease fire. Almost all the beds, cleared in favour of the military, remained unattached.

The DRC decided to stay in business, so it could go on rendering help to those who needed it. This of course meant negotiations with the German authorities and, to a certain extent, obedience to German wishes or commands. Because of this the DRC was reproved by those who said that every cooperation was fundamentally wrong, and by those who thought the DRC had gone too far in its obedience. After the war this didn't keep the DRC from being very satisfied with itself, at least those who had been a part of the war-council. As had been the case in all the years before the war, criticism was ascribed to ignorance or even finished as slander. In this the DRC was in the same position as the ICRC, which had also had its share of criticism. Once again, the Red Cross movement was reluctant to look critically at itself and its role during war.

After the war, when the DRC-attitude was discussed, the finger was pointed mostly at individual mistakes. Only a few connected the conduct of the DRC with the Red Cross-philosophy itself. I have to agree with these few. Surely, there is some truth in the personal argument, but it fails as a complete explanation. It implies that a former council would have acted differently and I doubt whether that would have been the case. The similarity with the ICRC's attitude is too great to be coincidental. Despite the difference between unoccupied Switzerland and occupied Netherlands, the interpretation of humanitarian theory chosen by the ICRC and the DRC is exchangeable. Both of them decided not to step outside any legal boundaries, although in fact it was a bitter necessity to take illegal measures. Within the legal framework action was undertaken according to the Red Cross philosophy of help without asking who's to blame. This so-called non-political help paid no attention to the cause and did not look at the consequences. Likewise a philosophy of so-called non-political neutrality meant not protesting against violations of civil rights, so as not to insult governments with whom the Red Cross had to cooperate during the assistance activities. This philosophy certainly determined if and how help would be given. As far as the DRC was concerned, this philosophy was accompanied by love of force and a tradition of obedience to military and political authorities. Perhaps the authoritarian tradition in the DRC was stronger than in the Red Cross-societies of countries like Belgium, France or Poland, which could explain why the DRC did not manage to get a fair amount of food-parcels to the concentration camps; for example contrary to the Polish Red Cross. Help was lent to the German occupier; but the vast majority of deportees and internees remained devoid of food and other articles. Furthermore the DRC was unable, because of its own nationalism, to condemn the nationalism of the German Red Cross.

All of this culminated not in an attitude of resistance, but in an attitude of conformism, as well as in an attempt to centralise the DRC's governmental structure still further. That this attempt wasn't only a wish of the German government, executed against the will of the council, is shown by the fact that an influential part of the council

considered the new structure appropriate to the DRC's post-war role.

Although some commentators disagree, I haven't found evidence of DRC-collaboration *as a whole*. Indeed, some of the local committees cooperated with the resistance. Nevertheless, I can completely understand those who accuse the Red Cross of collaboration. I too have to conclude that (the national council of) the DRC did not make mistakes. Mistakes are made in a policy that overall can be called 'right'. The resistance made mistakes, but at any rate these mistakes didn't result out of a policy that was characterised by lack of courage, initiative, fantasy, and an exuberance of formalism, as the so-called 'food-parcel committee' stated. The DRC did not make mistakes, it failed, and its failure is proven by: its cooperation with the Sea-Assistance Service, which served a German military cause; its assistance at evacuations that had to be carried through because of German military defence; its complete cooperation with the anti-jewish-blood transfusion measure (a racist initiative); its pride in equipping an ambulance for the Dutch SS-volunteers who were going to fight against the Soviet Union; the German-friendly articles in the DRC-magazine, and its obstruction of private assistance-attempts. The policy of the DRC did not aim at helping the needy, it was in the first place aimed at staying in office, even if that required taking measures contradictory to its humanitarian task.

Lijst van afkortingen

a.v.	arbeitsdienstverwendungsfähig
a.w.	aangehaald werk
ANV	Algemeene Nederlandsche Vereeniging Het Groene Kruis
AOV	Anti-Oorlogsgroep Verplegenden
APK	Actie Pleegouders Krijgsgevangenen
BAB	Bureau Afvoer Burgerbevolking
CAB	Commissarissen Afvoer Burgerbevolking
CDU	Christelijk Democratische Unie
CICR	Comité International de la Croix Rouge
CPN	Communistische Partij Nederland
dbv	dagelijks bestuursvergadering
DRK	Duitse Rode Kruis
EHBO	Eerste Hulp bij Ongelukken
g.v.	geschäftsstelleverwendungsfähig
Hand.	(Verslag der) Handelingen van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Roode Kruis'
hbv	hoofdbestuursvergadering
hcv	hoofdcomité-vergadering
IAK	Internationale Antimilitaristische Commissie
IAMB	Internationaal Antimilitaristisch Bureau
IAMV	Internationale Antimilitaristische Vereeniging
IGDL	Inspecteur van de geneeskundige dienst der landmacht
IRK	Internationale Rode Kruis
JVA	Jongeren Vredesactie
k.v.	kriegsdienstverwendungsfähig
KB	Koninklijk Besluit
KNIL	Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger
LC	Landelijk Comité van de Jongeren Vredesactie
MGD	militair geneeskundige dienst
NAOR	Nederlandsche Anti-Oorlog Raad
NBAS	Nederlandsche Bond van Abstinente Studeerenden
NBIV	Nederlandse Beweging tot Bevordering van de Internationale Vrede en Veiligheid
NJV	Nationaal Jongeren Verbond
NRK	Nederlandsche Roode Kruis
NSB	Nationaal Socialistische Beweging
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt
NTvG	Nederlands tijdschrift voor geneeskunde
Plan-De Ligt	Strijdsplan tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding
PV	Pacifistische Volkshandhaving
PVV	Pacifistische Volksverdediging

RK	Rode Kruis
RKSP	Rooms-Katholieke Staatspartij
SA	Sturm-Abteilung
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SS	Schutz-Staffeln
SVA	Studenten Vredesactie
TGGNWT	Tijdschrift voor geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek
VDB	Vrijzinnig Democratische Bond
VvAA	Vereeniging van Artsen-Automobilisten
VvVV	Vereeniging voor Volkenbond en Vrijheid
ZRD	Stichting Nederlandsche Zeereddingsdienst

Literatuurlijst

Archieven

- X Algemeen Hoofdkwartier (Min. van Defensie [MvD], 2e Van de Kunstraat 19, Den Haag)
- X Daubenton, F. (MvD)
- X Directoraat-Generaal volksgezondheid 1918-1950 (Winston Churchilllaan 366-368, Rijswijk)
- X Generale staf 1813-1918 (1939) nr. 2.13.15.01 (Algemeen Rijksarchief [ARA], Prins Willem Alexanderhof 20, Den Haag)
- X Historisch Archief NRK (Leeghwaterplein 27, Den Haag)
- X Hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1945, nr. 2.19.014 (ARA)
- X Hoofdkwartier veldleger 1907-1942, nr. 2.13.16.a (ARA)
- X Metting van Rijn, K.: Roode Kruis-aangelegenheden, 1934-1938/1945-1947 (MvD)
- X Meursing, E.E. (Ethiek, filosofie en geschiedenis der geneeskunde, Geert Groteplein 21, Nijmegen)
- X Ministerie van Oorlog/Defensie 1914-1940 (MvD)
- X RIOD (Herengracht 474, Amsterdam)

Verslagen, handelingen enz.

Handelingen der vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis (in noot: Hand.)

- [Handelingen der Nederlandsche Vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgs-
lieden, in tijd van oorlog
deel I (Den Haag 1870), II (Den Haag 1872), III (Den Haag 1874), IV (Den Haag 1876), V (Den Haag 1878), VI
(Den Haag 1879), VII (Den Haag 1881), VIII (Den Haag 1883), IX (Den Haag 1886), X (Den Haag 1888), XI
(Den Haag 1890), XII (Den Haag 1892), XIII (Den Haag 1894)
- Handelingen der Nederlandsche vereeniging tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgs-
lieden, in tijd van oorlog, genaamd Het Nederlandsche Roode Kruis
deel XIV (Den Haag 1896), XV (Den Haag 1898), XVI (den Haag 1901), XVIa (Den Haag 1901), XVII (Den
Haag 1903), XVIII (Den Haag 1905), XIX (Den Haag 1907)
- Handelingen der Nederlandsche Vereeniging tot vrijwillige hulp genaamd het Nederlandsche Roode
Kruis
deel XX (Den Haag 1909)
- Verslag der handelingen van de vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis
deel XXI (Den Haag 1912), XXII (Den Haag 1913), XXIII (Den Haag 1914), XXIV [2 delen] (Den Haag 1916),
XXV (Den Haag 1917), XXVI (Den Haag 1917)
- Verslag der buitengewone algemeene vergadering van de vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis
23-6-1917 en 7-7-1917 (z.p. z.j.), 15-5-1920 (z.p. z.j.)
- Verslag der algemeene vergadering van de vereeniging Het Nederlandsche Roode Kruis
20-6-1921 (Den Haag z.j.), 3-7-1922 (Den Haag z.j.), 15-6-1923 (Den Haag z.j.), 20-6-1924 (Den Haag z.j.), 7-7-
1925 (Den Haag z.j.), 17-6-1926 (Den Haag 1926), 17-6-1927 (Den Haag 1927), 14-6-1928 (Den Haag 1928), 20-
6-1929 (Den Haag 1929), 14-5-1930 (Den Haag 1931), 12-6-1931 (Den Haag 1932), 24-6-1932 (Den Haag 1932),
28-4-1933 (Den Haag 1933), 29-6-1934 (Den Haag 1934), 18-5-1935 (Den Haag 1935), 2-6-1936 (Den Haag
1936), 18-6-1937 (Den Haag 1937), 10-6-1938 (Den Haag 1938), 7-7-1939 (Den Haag 1939)
- Verslag der vergadering van het dagelijksch bestuur van de vereeniging Het Nederlandsche Roode
Kruis
21-6-1940 (Den Haag 1940), 24-10-1941 (Den Haag 1941), 3-12-1942 (Den Haag 1942), 18-11-1943 (Den Haag
1943)]

Jaarverslag van het hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis, 1935-1937

Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden, 1867-1870/1936-1940

Statuten der Vereeniging "Het Nederlandsche Roode Kruis", 1867, 1896, 1909, 1919, 1925, 1934, 1939

Verslag van de handelingen der Staten-Generaal, 1867-1940

Gedrukte bronnen

- ‘Actie tegen de Roode Kruis-collectes’, in: *Vredesstrijd*. Orgaan der Jongeren Vredesactie, jrg. 4, nr. 13 (7-7-1932), p. 116
- Adriani, P., ‘Het Nederlandsche Roode Kruis naar Zuid-Afrika’, in: *Nederlandsch militair geneeskundig archief*, jrg. 24 (1900), p. 1-34
- X, ‘Ambulance-dienst in den oorlog in Zuid-Afrika’, in: *Nederlandsch militair geneeskundig archief*, jrg. 24 (1900), p. 177-189
- Aesculapius, ‘Het Roode Kruis in Abessinië’, in: *De publieke opinie*, 1935, p. 35
- Algemeene beschouwingen naar aanleiding van de op het rapport der reorganisatie-commissie uitgebrachte kritiek*, z.p. z.j. (Den Haag 1917)
- Algemeene regeling der werkzaamheden van de Nederlandsche vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog*, Den Haag 1877
- ‘Algemeene vergadering te Bussum’, in: *Vredesstrijd*, jrg. 6, nr. 1 (11-1-1934), p. 4-6
- Althaus, Hermann, *Nationalsocialistische Volkswohlfahrt*. Wesen, Aufgaben und Aufbau, Berlijn 1940 (5)
- Altling von Geusau, J.T., ‘De opleiding van reserve-officieren van gezondheid’, in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 74 (1930), II, p. 5209-5216
- ‘Ambulance-trein van het Nederlandsche Roode Kruis, De’, in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 5 (1916), p. 224-230
- ‘Anti gifgas-conferentie te Frankfort, De’, in: *Persdienst*. Uitgave van de Internationale Anti-militaristische Commissie, nr. 22 (7 dec. 1928), p. 1-4
- ‘Anti-oorlogsgroep verplegenden’, in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 2 (26-1-1933), p. 14; nr. 9 (11-5-1933), p. 78
- ‘Anti-Roode Kruis-actie. Onbevoegd voeren van een onderscheidingsteeken’, in: *De courant/Het nieuws van de dag*, juni 1932
- ‘Arnhemsche RK-transportcolonne’, in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 66 (1912), p. 23
- Arntzenius, A.K.W., *De Hollandsche ambulance te Trier, Raon L’Etape en Metz, Arnhem 1871*
- Bakker, H., *De conventie van Genève van 27 juli 1929 tot verbetering van het lot van gewonden en zieken in de legers te velde*, Den Haag 1931
- X, ‘Het Roode Kruis in Ned. Indië’, in: *De Indische gids*, febr.-maart 1932, p. 97-113/196-211
- X, ‘Het Nederlandsche Roode Kruis’, in: *Officieel gedenkboek*. Uitgegeven t.g.v. het 40-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, Amsterdam 1938, p. 814-825
- Basting, J.H.C. van, *Eene roepstem tot mijn vaderland*. De hulpmaatschappijen tot verzorging van zieken en gekwetsten, Den Haag 1864
- X, ‘Verslag van het internationale congres der maatschappijen tot hulpverschaffing aan zieken en gekwetsten in tijden van oorlog (gehouden te Parijs van 26-31 augustus 1867)’, in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1867, deel 1, p. 561-566
- X, *De Nederlandsche hulpcomité’s onder het Roode Kruis*, Den Haag 1868
- ‘Basting, J.H.C.’, in: *Schat der gezondheid*. Tijdschrift voor alle standen, 1871, p. 19-20
- Beaufort, J.A.A.H. de, *De herziening der Conventie van Genève*, Amersfoort 1903
- Beekhuis, W.H., ‘Ingezonden’, in: *Het reddingwezen/De samaritaan*. Officieel orgaan van de Nederlandsche vereeniging “Het Roode Kruis” en van den Koninklijken Bond voor Reddingwezen en Eerste Hulp bij Ongelukken “Het Oranje Kruis”, 1936, p. 481-483 (met een nawoord van G.A. Prins)
- Beelaerts van Blokland, H., ‘La Croix-Rouge et les Pays-Bas’, in: *Grotius*. Annuaire international, 1930, p. 39-67
- X, ‘Toen het Roode Kruis werd opgericht’, in: *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1942*. Herdenkingsnummer 75-jarig bestaan, Den Haag 1942, p. 15-24
- X, *Dr. Johan Hendrik Christiaan Basting*, Den Haag z.j. (1942)
- X, ‘De aanduiding van burgerziekenhuizen in oorlogstijd’, in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 4 (april 1943), p. 76-77
- X, *Voorgeschiedenis en wording van het Roode Kruis*. Tekst eener op 12 april 1944 voor de Haagsche Volksuniversiteit in “Pulchri Studio” gehouden lezing, Den Haag 1944
- X, ‘Bescherming van de burgerbevolking tegen luchtaanvallen’, in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 5, nr. 1 (jan. 1944), p. 7-8
- X, ‘De aanduiding van burgerziekenhuizen in oorlogstijd’, in: idem, *Dr. Antonius Mathijssen 1805-1878*, Den Haag 1946, p. 12-16
- X, *Enkele hoofdpunten uit de geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. 1947
- X, *Henry Dunant*, Den Haag 1958 (4)

- Beer, T.H. de, 'Internationaal scheidsgericht', in: *Onze tijd*. Studiën en berichten over personen, zaken en gebeurtenissen van den dag, nieuwe serie, jrg. 7 (1872), deel II, p. 328-334
- Beer Poortugael, J.C.C. den, *Oorlogs- en neutraliteitsrecht op den grondslag van de Conferentie van Genève in 1906 en de twee Haagsche Conferentieën*, Den Haag 1907
- 'Beginselverzet tegen dienstplicht', in: *De standaard*. Antirevolutionair dagblad voor Nederland, 25-3-1916, 1e blad, p. 1
- 'Benoeming leden (ambtshalve) van dag. bestuur en hoofdbestuur', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 2, nr. 6 (juni 1941), p. 98
- Berg, C. van den, *Over het Nederlandsche Roode Kruis gedurende de bezetting* en in het bijzonder over de medewerking verleend door de geneeskundige dienst van het "Vrijwilligers Legioen Nederland", z.p. 1972 (ongep. man.)
- Berg de Bruyn, J.W.F.A. van den, *Voordracht over organisatie, wezen en doel van het Roode Kruis*, z.p. z.d. (1935)
- 'Bericht voor de comité's', in: *Bulletins van het Roode Kruis 1870-1871*, Den Haag 1871, bulletin nrs. 31 en 32, Den Haag 15-2-1871, p. 8-9
- 'Berigten. Het Roode Kruis', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1870, p. 693
- 'Berlijnsche congres der Vereeniging tot verpleging van zieke en gekwetste soldaten in den oorlog, Het', in: *Het vaderland*. Staat- en letterkundig nieuwsblad, 1869, nrs. 14 (27-4), p.1; 15 (28-4), p. 1; 17 (30-4), p. 1-2; 18 (1-5), p. 2; 20 (4-5), p. 2
- Beschouwingen over den tegenwoordigen toestand der militaire geneeskundige dienst in Nederland*, Den Haag 1865
- Besluiten van het hoofdcomité* op de voorstellen en wenschen, gedaan in de vergadering van afgevaardigden der comité's met de commissie van dagelijksch bestuur, gehouden op 15 oktober 1874, Den Haag 1875
- Bestuur A.O.V., 'Geachte redactie', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 440
- 'Bevrijding', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, juni 1945, p. 2
- 'Bezwaren tegen het artikel van Dr. Velthuyzen', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 345
- Bijl, J.P., 'De militair geneeskundige dienst', in: *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*, jrg. 10 (1914-1919), p. 474-487
- Bijl, W.F.Th. van der, 'In het orgaan uwer Vereeniging...', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 193-195 (met nawoord F. Meyboom)
- Bijlsma, R., 'Het 40-jarig bestaan van het Roode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 61 (1907), p. 391
- Blik, A.C., 'De verpleegster en het Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 343-344
- X, 'Wij zijn vrij! Wat kiezen wij?', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 438-439
- X, 'Vormen wij verplegenden vanzelfsprekend een vredesleger?', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), p. 28-33
- X, 'Wat is onze houding tegen het Roode Kruis?', in: idem, p. 103-104
- X, 'Geachte dr. Joha. Belinfante', in: idem, p. 168-169
- X, 'Geachte zuster Hulsman', in: idem, p. 170-172
- 'Bloedtransfusie', in: *Het ziekenhuiswezen*. Orgaan van de Geneeskundige Vereeniging tot bevordering van het ziekenhuiswezen in Nederland en zijne kolonieën, jrg. 14 (1941), p. 98
- Boer, Dirk, 'Anti-militarisme en Roode-Kruis-Collecte', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 274-275
- X, *De waarheid over het Roode Kruis*, z.p. z.j. (1931)
- X, 'De waarheid over het Roode Kruis', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 353
- X, 'De Roode Kruis-collecte in werkelijkheid een straatbedelarij van het Nederlandsche militarisme', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 17 (17-9-1931), p. 173-175
- X, 'Is het plakbiljet tegen de Roode Kruis-collecte strafbaar?', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 18 (1-10-1931), p. 185
- X, 'Het Roode Kruis-proces', in: *De nieuwe koers*. Maandblad voor de vredesbeweging in Nederland, jrg. 14, nr. 10 (oct. 1931), p. 5-6
- X, 'Roode Kruis-démasque', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 20 (5-11-1931), p. 206
- X, 'Anti-Roode Kruis-film', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 22 (3-12-1931), p. 221-223
- X, 'Ook het Roode Kruis op de bruiloft', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 12 (16-6-1932), p. 101-103
- Boland, G.W., *Voorlichting en opleiding betreffende Roode Kruis-colonnes tot vervoer van zieke en gewonde krijgslieden, in oorlogstijd*, Den Haag 1908 (met een voorwoord van K.J.G. Baron van Hardenbrouck van Bergambacht)
- X, 'Waarmede kunnen wij, verpleegsters en verplegers, het Roode Kruis reeds in vredestijd helpen?', in: *Maandblad voor ziekenverpleging*, jrg. 21 (1909), p. 174-185
- X, 'Aan redactie Nosokomos', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 105
- X, 'Langs den hervormingsweg van ons Roode Kruis', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, 1917, p. 15-17

- Bonne, C., 'Bloedtransfusiedienst van het Ned. Indische Roode Kruis', in: *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 81 (1941), p. 858
- Bosboom, N., *In moeilijke omstandigheden*. Aug. 1914-mei 1917, Gorinchem 1933
- Bosscha, J., *Het Roode Kruis*, Den Haag 1867
- Bovenkerk, Hans, 'De moeilijke vraag', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 22 (15-12-1932), p. 200
- Breen, Leo van, *De Roode Kruisweg*, Bolsward z.j. (v 1935)
- Brekenfeld, Friedrich Wilhelm, *Das Deutsche Rote Kreuz*, Berlijn 1941 (2)
- 'Brief der artsen aan Seyss-Inquart', in: *Medisch contact*. Blad voor de artsen aangesloten bij "Medisch Contact voor het bevrijde Nederlandsche gebied", nr. 1 (27-1-1945), p. 1-2
- Brieven van J.J. Brutel de la Rivière aan het hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis, 13-4-1947, 18-6-1947, 20-10-1947 (RK-bib. nr. 4117)
- Bulsing van Besouw, B., 'De nationale Roode Kruis-vereenigingen', in: *De vredesbazuin*. Uitgave van het Comité Vredespropaganda Bureau, jrg. 6, nr. 4 (sept. 1938), p. 34-37/nr. 5 (oct. 1938), p. 51-54
- Burgerhout, H., & Couvée, A., 'Aan het hoofdbestuur van het Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 494-495
- Buskes, J.J., 'Hulp wacht ons', in: *Kerk en vrede*, jrg. 16, nr. 8 (12-5-1940), p. 71
- Canté, Floris, *Het Nederlandsche Roode Kruis in oorlog en vrede*, z.p. z.j. (eind jaren dertig)
- 'Centrale bloedtransfusiedienst, Een', in: *Nieuwe Rotterdamse courant*, 26-9-1939, Avondblad C, p. 1
- Colaço Belmonte, A., 'Met de Nederlandsche ambulance in Finland', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 84 (1940), deel III, p. 2839-2847/deel IV, p. 4928-4936
- Colaço Belmonte, A., & Winckel, Ch.W.F., 'Met de ambulance van het Nederlandsche Roode Kruis naar Ethiopië', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 80 (1936), deel II, p. 3289-3293
- Colijn, H., 'Eenheid in verscheidenheid', in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 14-15
- Ie Congres van de afdeling Nederlandsch-Indië van de vereeniging "Het Nederlandsch-Indische Roode Kruis" gehouden te Batavia-Centrum op 21 april 1936*, deel I, II, III, z.p. z.j.
- 'Congres voor Roode Kruis en Reddingwezen', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 215/224-225
- Couvée, A., 'Aansluiting bij het Roode Kruis. Organisatie', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 341-343
- Cramer, Lucien, 'La guerre chimique', in: *Revue internationale de la croix rouge*, 1928, p. 93-133
- Daubenton, F., 'Militaire bloedtransfusiedienst', in: *Medisch contact*, jrg. 1, nr. 20 (20-12-1946), p. 457-458
- Derde jaarverslag van het Utrechtsche comité tot het verleen van hulp aan zieke en gewonde krijgsliden*, Utrecht 1871
- Deyssel, Lodewijk van, 'H.K.H. prinses Juliana en het Roode Kruis', in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 71
- Diehl, J.C., 'Welke gewonden zouden aan ons front het eerst in veiligheid gebracht moeten worden?', in: *Het reddingwezen*, jrg. 7 (1918), p. 84-87
- X, 'Een en ander over de verzorging van oorlogsgewonden voorheen en thans', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1924, deel II, p. 1327-1331
- X, 'Een en ander over chemische strijdmiddelen', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1926, deel II, p. 1002-1009
- X, 'De taak van het Roode Kruis', in: *Het Nederlandsche roode kruis*. Herdenkingsnummer 1867-1942, Den Haag 1942, p. 9-10
- Dietz, P.J.Ph., *Rede aan den vooravond der algemeene vergadering van 14 mei 1930*, Den Haag 1930 (ook: Hand., 1930, p. 72-78)
- X, 'Er was eens...er is thans', in: *Het Nederlandsche roode kruis*. Herdenkingsnummer 1867-1942, Den Haag 1942, p. 25
- Diplomatieke conferentie voor de nieuwe Rode Kruis verdragen*. Genève 21 april-12 augustus 1949, uitgave: min. van buitenl. zaken, Den Haag 1951, p. 7
- 'Discipline', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, dec. 1946, p. 2
- Domela Nieuwenhuis, F., 'Aan de redactie', in: *Nieuwe Rotterdamse courant*, 28-10-1870, bijvoegsel p. 1
- X, 'Een krachtig pleidooi voor de internationale vredezaak', in: *Onze tijd*. Studieën en berichten over personen, zaken en gebeurtenissen van den dag, jrg. 7 (1872), tweede deel, p. 43-63, 65-86
- X, 'De wereld op haar smalst', in: *Onze tijd*, jrg. 9 (1874), eerste deel, p. 172-190, 192-211
- Domela Nieuwenhuis, F.J., 'Roode Kruis en vredesbeweging in Ned.-Indië', in: *Vredeswerk*. Orgaan van de Nederlandsch-Indische Vredes Federatie, jrg. 5, nr. 6 (15-6-1935), p. 1-2
- Dommelen, G.F. van, *Geschiedenis der militaire geneeskundige dienst in Nederland met inbegrip van die*

- zijner zeemacht en overzeesche bezittingen, vanaf den vroegsten tijd tot op heden, Nijmegen 1857
- X, *Over de noodzakelijkheid der uitbreiding van het getal ziekenverplegers en ziekenverpleegsters door de vereenigingen onder het Nederlandsche Roode Kruis*, Den Haag 1871
- Donker Curtius, F.W., 'De onschendbaarheid van de geneeskundige hulpverlening', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 177
- X, 'Het internationale statuut van het Roode Kruis', in: *De volkenbond*. Maandelijksch tijdschrift voor internationale vraagstukken. Officieel orgaan van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede, jrg. 11, nr. 1 (oct. 1935), p. 96-101
- X, 'Het Roode Kruis verliest zijn betekenis niet', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1938, p. 113-114
- X, 'De Roode Kruis-gedachte', in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 17
- X, 'De internationale roeping van het Rode Kruis', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 1 (jan. 1940), p. 4
- Door commissie I voorgestelde wijzigingen aan te brengen in het Kon. Besluit van 22 oktober 1917*, z.p. z.j. (1917)
- Dooremaal, J.C. van, 'De reserve-officieren van gezondheid', in: *Vereeniging tot beoefening der krijgswetenschap*, jrg. 18 (1882-1883), p. 197-233, verg. 24-1-1883
- Dresselhuys, H.C., *Om de democratie*, Den Haag 1924
- Dresselhuys, H.C. (e.a.), *Verkiezingsmanifest van den Bond van Vrije Liberalen*, Den Haag 1918
- Dudok van Heel, A.E., *Waarom moeten onze padvindere eene opleiding ontvangen die hen geschikt maken voor den dienst bij het Roode Kruis*, Amsterdam 1917
- Dudok van Heel, A.E. & Cohen Stuart, J.H., *Voor algemeenen dienstplicht*. Ons adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal en de openbare meening. "O Nederland, let op uw saeck", Amsterdam 1915
- 'Duitsche ambulance van Tripolis', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 66 (1912), p. 382
- 'Duitsche Roode Kruis achter Hitler. Het', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 174
- Dunant, J. Henry, *Un souvenir de Solferino*, Genève 1863 (3)
- X, *Solferino*. De stem der menschheid op het slagveld, (Vertaald, voor- en nawoord: J.H.C. Basting), Den Haag 1863
- 'Een beroep op de menschelijkheid', in: *De nieuwe spectator*, 1862-1863, p. 724-725
- 'Eén geneesheer die een antwoord uitzendt! En welk een antwoord', in: *De wapens neder*. Maandorgaan van de Internationale Antimilitaristische Vereeniging, jrg. 19, nr. 6 (juni 1923), p. 2
- 'Eenheidsfront, Een', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 18 (6-10-1932), p. 170
- Eijkkel, R.M.N., 'De bloedtransfusiedienst van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het Nederlandsche roode kruis*. Herdenkingsnummer 1867-1942, Den Haag 1942, p. 30-31
- Eindrapport der commissie ingesteld ter bestudeering van de 328e Roode Kruis-circulaire met het oog op de 16e Roode Kruis Conferentie te Londen*. Brief aan de Min. van Defensie 7-5-1938 (RK. bib. nr. 3104)
- Embden, D. van, *De immoraliteit der landsverdediging*, Rotterdam 1930
- X, 'Roode-Kruis-adviezen', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 290-291, 314-315, 326-327
- 'En toch', in: *De jonge gids*. Halfmaandelijksch tijdschrift voor de jeugdbeweging, jrg. 7, nr. 13 (9-11-1933), p. 97
- Enquêtecommissie inzake het regeringsbeleid 1940-45*. Het beleid ten aanzien van Nederlanders die tengevolge van de oorlog hulp van node hadden (deel 6), Den Haag 1952
- Eyk, H.H. van, 'De organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1915, p. 325-335
- Ferguson, J.H., *The Red Cross-alliance at sea*, Den Haag 1871
- Feriz, Hans, 'De arts in de oorlogsliteratuur', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 72 (1929), deel II, nr. 35, p. 4054-4057
- Fleischer, F.C., 'Samenwerking zonder samensmelting van het Nederlandsche Roode Kruis en de Groene en Witte Kruisverenigingen hier te lande', in: *Het groene en witte kruis*, jrg. XI (1914-1915), p. 186-190, 209-214
- X, *Caveant consules!* Een woord van waarschuwing ter zake van de voorgenomen reorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis, Winterswijk 1917
- X, 'De scheiding tusschen Oranje en Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 177-191 (met annotaties door C.J. Mijnlieff)
- Flusser, Emil, *Oorlog als ziekte*, Amsterdam 1938 (met een voorwoord van Albert Einstein)
- François, J.H., 'De dienstweigeraars naar Rozenburg', in: *De nieuwe koers*, jrg. 20, nr. 10 (oct. 1937), p. 3-5
- Gallandat Huet, J.A., *De ambulance neerlandaise in den oorlog van 1870*, Leiden 1871
- 'Geneesheer op het slagveld. De', in: *Onze tijd*, jrg. 5 (1870), tweede deel, p. 310-323

- 'Geneesheeren en de oorlog. De', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 4 (1934), p. 579
- 'Geneeskundige dienst', in: *De nieuwe spectator*, 1855-1856, p. 463-471
- 'Geneeskundige dienst', in: *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*, jrg. 2 (1906-1907), p. 342-359; jrg. 3 (1907-1908), p. 387-403
- 'Geneeskundige, veterinaire en pharmaceutische diensten. De', in: *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid*, Amsterdam 1939, p. 178-180
- Gennep, R.O. van, *Dienst voor speciale hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis*, Den Haag 1945
- Gerlach, A.J.A., *De eerste expeditie naar Atjeh*, Arnhem 1874
- Gevers Leuven, J.M.A., *De transportcolonnes van het Nederlandsche Roode Kruis*, Gouda 1914
- Geytenbeek, G.A. van, *Eene beleefde doch dringende vraag*, Kampen 1906
- Gori, M.W.C., 'De militaire geneeskundige dienst in Noord-Amerika in zoverre de daar gevolgde beginselen en verkregen resultaten voor Nederland van belang zijn te achten', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 3 (1867-1868), verslag der bijeenkomst 25-10-1867, p. 1-35 (met reactie van Lodewijk Mulder)
- X, *Het vervoer van zieken en gewonden*, Amsterdam 1869
- X, 'Een bezoek op de tentoonstelling van voorwerpen tot hulp, verpleging, vervoer en verblijf van zieken en gewonden', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1869, II, p. 554-561
- X, *Het Roode Kruis op de wereldtentoonstelling te Weenen 1873*, Amsterdam 1874
- X, 'Over den vooruitgang in de militaire geneeskunde, naar aanleiding van de wereldtentoonstelling te Weenen in 1873', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 1873-1874, verslag van de vergadering 24-4-1874, p. 425-510
- X, *De militaire chirurgie en de geneeskundigen te velde*, Amsterdam 1875
- X, *De militaire chirurgie, de legerverpleging, de militaire en vrijwillige gezondheidsdienst op de internationale tentoonstellingen te Philadelphia en te Brussel in 1876*, Den Haag 1877
- X, *De ambulance-dienst op het congrès international sur le service médical des armées en campagne en de wereldtentoonstelling te Parijs in 1878*, Amsterdam 1878
- X, 'De militaire geneeskundige organisatie en den geneeskundigen dienst te velde', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 15 (1879-1880), verslag der vergadering 8-1-1880, p. 137-230
- Governe-Zaadnoordijk, A.P., 'Het Roode Kruis', in: *De vredesbode*. Propagandablad ter verspreiding van de vredesgedachte, jrg. 1, nr. 5 (sept. 1930), p. 3
- Grievens der geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indië*, Batavia 1867
- Groeneveld, A., 'Van moreele en daadwerkelijke betekenis', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 135
- 'Groep van verplegenden tegen het Roode Kruis', in: *Kerk en vrede*, jrg. 8, nr. 7 (nov. 1932), p. 71
- Grüneisen, F., *Das Deutsche Rote Kreuz in Vergangenheit und Gegenwart*, Potsdam 1939
- Haar, H.G. ter, 'Pluksel maken', in: *Schat der gezondheid*, 1871, p. 25-26
- Haje, Chr.F., 'De stichter van het Roode Kruis', in: *Elseviers geïllustreerd maandschrift*, mei 1897, p. 439-474
- X, *Een gedenkzuil der negentiende eeuw. Het Roode Kruis. Oorsprong, geschiedenis, gevolgen*, Amsterdam 1899
- X, 'Het Roode Kruis in Japan', in: *De gids*, jrg. 70 (1906), deel 1, p. 286-317
- X, 'Ter herinnering aan Henri Dunant', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 45 (1930), p. 173-187
- Halbertsma, E., 'Generaal-majoor A.A.J. Quanjer', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 21 (1917), p. 1-4
- Hardenberg, H., *Overzicht der voornaamste bepalingen betreffende de sterkte, samenstelling, betaling, verzorging en verpleging van het Nederlandsche leger, sedert den Vrede van Utrecht in 1713 tot den tegenwoordigen tijd*, deel 2, Den Haag 1861
- Hengeveld, S., 'De verplegenden en de vredesbeweging', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 216-217
- 'Henri Dunant tot de Engelschen', in: *Algemeen handelsblad*, 22-6-1900, 2e blad, p. 6
- Herckenrath, C.Th., 'Het Roode Kruis', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1870, p. 98-100
- Herinneringen van jhr. mr. B.C. de Jonge*, Groningen 1968
- Hermanides, S.R., 'De chirurgische ervaringen in de Hollandsche ambulance te Versailles', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1872, deel II, p. 1-91
- X, 'De vredesconferentie en de medische faculteit', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 61 (1907), p. 239-243
- Heusdens, J., 'Nieuwe koers voor een nieuwe tijd', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, juni 1945, p. 3-4
- Heymans, Jacques, 'Wij en het Roode Kruis', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 19 (15-10-1931), p. 192
- X, 'Het Roode Kruis-proces', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 23 (23-12-1931), p. 239
- Hingman, W., *Het Nederlandsche Roode Kruis. Beknopt historisch overzicht*, Rotterdam 1914
- X, 'Het Servische Roode Kruis', in: *De militaire spectator*, jrg. 83 (1914), p. 107-117
- Historische Fragmente und Essays über die Entstehung der Genfer Konvention und des Roten Kreuzes*,

- München 1896
- ‘Hoe de helpsters van het Duitsche Roode Kruis de verpleegkunst leeren’, in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 8 (aug. 1940), p. 167-168
- ‘Hoe een toekomstig officier van gezondheid van gezondheid nu reeds over zijne betrekking denkt’, in: *De nieuwe spectator*, 1863-1864, p. 102-105
- ‘Hoe staan wij tegenover den rooden kruis-dienst’, in: *De wapens neder*, jrg. 14, nr. 11 (nov. 1918), p. 3
- ‘Hoe zal men onze toekomstige officier van gezondheid voor de militaire dienst kunnen behouden’, in: *De nieuwe militaire spectator*, 1867, p. 290-294
- Hoekstra, Dirk, ‘Gedachten bij de actie tegen ‘t Roode Kruis’, in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 21 (16-11-1933), p. 170-171
- Hoff, J.M. van ‘t, ‘L.S.’, in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 1 (1912), p. 1-5
- Hondius, K.J., ‘Het wetsontwerp op de luchtbescherming’, in: *De nieuwe koers*, jrg. 19, nr. 2 (febr. 1936), p. 2-4
- Hoofdbestuur van het NRK, *Hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis bij rampen*, Den Haag 17 april 1942 (met bijlagen: a: Departement van binnenlandsche zaken, *Geneeskundige hulp bij catastrophale gebeurtenissen*, 27 maart, 7 april 1942; b: Hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis, *Handleiding betreffende hulpverlening door de Afdelingen van het Nederlandsche Roode Kruis*, in wier standplaatsen centrale magazijnen, magazijnen, kringmagazijnen of depots zijn gevestigd, Den Haag z.d. [richtlijnen voor de afdelingen])
- Hudig, S., *In de ambulance van het Roode Kruis*, Rotterdam 1871
- Hugenholtz, J.B.Th., (Naschrift bij) P.C. de Jonge, ‘Het legerpredikantschap’, in: *Kerk en vrede*, jrg. 3, nr. 4-5 (aug. sept. 1927), p. 32-33
- X, ‘De regeeringen in verlegenheid’, in: *Kerk en vrede*, jrg. 3, nr. 10 (febr. 1928), p. 87
- X, ‘Oorlogsdienst geweigerd door scheikundige’, in: *Kerk en vrede*, jrg. 4, nr. 2-3 (juni-juli 1928), p. 6-7
- X, ‘Het Roode Kruis ontmaskert zich’, in: *De nieuwe koers*, jrg. 12, nr. 6 (juni 1929), p. 3
- X, ‘Protest van generaal-majoor Schuurman’, in: *Kerk en vrede*, jrg. 5, nr. 3-4 (juli-aug. 1929), p. 38
- X, ‘Twee engelen-aangezichten van het militarisme’, in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 312-313
- X, ‘Het Roode Kruis en het vredeswerk’, in: *Vredesactie*. Orgaan van de Algemeene Nederlandsche Vredes Actie, jrg. 1, nr. 7 (aug. 1947), p. 6-7
- X, *Memorandum vredeswerk 1914-1964*, Amersfoort 1967 (ongep. man.)
- Hulsman, G., ‘Geachte red.’, in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), p. 135-136
- ‘Humane gasoorlog, De’, in: *Oorlog of vrede*, 4-4-1931 (proefnummer), p. 10
- Hylkema, T.O., ‘Onze gewetensbezwaren en het “Rode Kruis”’, in: *Militia christi*. Maandblad voor christen-antimilitaristen, jrg. 6 (1951), nr. 2, p. 2
- ‘Iets over de militaire geneeskundige dienst’, in: *De nieuwe militaire spectator*, 1873, p. 285-301
- ‘Indië naar de vrijheid’, in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 6 (9-3-1931), p. 1
- Inlichtingen omtrent den waren toestand der militaire geneeskundigen in Nederland*, Den Haag 1867
- Instructie voor een divisie-commissaris van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens mobilisatie en in tijd van oorlog*, Den Haag 1916
- Instructie voor den eersten commissaris van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens mobilisatie en in tijd van oorlog*, Den Haag 1916
- Instructie voor den etappen-commissaris van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens mobilisatie en in tijd van oorlog*, Den Haag 1916
- Instructie voor den hoofdcommissaris van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens mobilisatie en in tijd van oorlog*, Den Haag 1916
- Instructie voor den stellingcommissaris van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens mobilisatie en in tijd van oorlog*, Den Haag 1916
- ‘Internationale Roode Kruis-conferentie’, in: *Persdienst*, nr. 20 (28-11-1928), p. 5
- Israëls, A.H., ‘Het Roode Kruis op de wereldtentoonstelling te Weenen 1873’, in: *Hygieia*. Weekblad voor de gezondheidsleer in Nederland, jrg. 1, nr. 14 (31-5-1874), p. 4
- Jacobs, Aletta, *Herinneringen*, Nijmegen 1978 (2) (oorspr. 1924)
- Jalink, C.D., ‘Ingezonden over een Rood Kruisje’, in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 21 (16-11-1933), p. 174
- ‘Japansche Roode Kruis, Het’, in: *Geneeskundige courant voor het koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 58 (1906), p. 89-90
- Jolles, W.C., ‘Het Roode Kruis’, in: *Kerk en vrede*, jrg. 7, nr. 12 (april 1932), p. 151-152
- Jong, Albert de, ‘Open brief aan de verplegenden in Nederland’, in: *De wapens neder*, jrg. 23, nr. 6 (juni 1927), p. 1-2
- X, ‘Het Roode Kruis, zijn ware karakter’, in: *De wapens neder*, jrg. 23, nr. 7 (juli 1927), p. 2-3

- X, 'Het Roode Kruis en de gifgassen', in: *De nieuwe koers*, jrg. 11, nr. 12 (dec. 1928), p. 11-12
- Jong-Johns, E.A. de, 'Dokters en verpleegsters in oorlogstijd', in: *De nieuwe koers*, jrg. 13, nr. 7/8 (juli-aug. 1930), p. 2-3 (ook: M. Haas (red.), *Van oorlogsjammer en vredeszege*, Bolsward z.j., p. 72-74)
- Jorissen, J.W., 'Helpsters van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 3 (1914), p. 19-21
- Kate, J.J.L. Ten, *Het roode zwaard, het roode kruis*. Zang des tijds, Amsterdam 1870
- Ketwich Verschuur, H.P.J. van, *Het Nederlandse Rode Kruis in de bezettingstijd*. Brief aan de leden en het adviserend lid van het dagelijks bestuur, de kringcommissarissen en de directie van het Nederlandse Rode Kruis, 14-10-1947 (archief Rombach, kopie in eigen beheer)
- Kindermann, H., & Wilde, P.A. de, 'Het Roode Kruis in dienst van den vrede', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 77 (1933), deel II, p. 4006-4008 (ook: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 313-316)
- 'Klein geneesmiddel en een groote kwaal. Het Roode Kruis, Een', in: *De economist*, 1868, deel I, p. 65-68
- Knoop, W.J., *Het congres van Genève in oktober 1863*, Schiedam 1864
- X, *Over onze verdediging*. Een woord aan mijne landgenooten, Amsterdam 1871
- Koetsveld, C.E. van, *Vijf en twintig jaren onder het Roode Kruis*. Gedachtenisrede, Den Haag 1892
- 'Komende algemeene vergadering, De', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 22 (7-12-1933), p. 187-188
- Kooiman, J., *De Nederlandsche strijdmacht en hare mobilisatie*, Purmerend z.d. (v 1920)
- Kooiman, P., 'De Nederlandsche ambulance naar Ethiopië', in: *De nieuwe koers*, jrg. 18, nr. 12 (dec. 1935), p. 6-7
- Koot, H., 'De nieuwe krijgsgevangenen', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 8 (aug. 1943), p. 177
- X, 'Onze krijgsgevangenen. Hoe het Roode Kruis helpt', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 10 (okt. 1943), p. 214-215
- 'Korte levensbeschrijving van Gandhi', in: *De jonge gids*, jrg. 5, nr. 8 (5-11-1931), p. 82-84
- Korteweg, J.A., 'Eerste Nederlandsche ambulance in Zuid-Afrika', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1900, deel I, p. 333-363
- Koster, J.P., 'Het Roode Kruis', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1868, p. 84-86
- Kraft, E., 'Militaire hospitalen', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 20 (1916), p. 110-113
- 'Kringcommissaris Boellaard gaat ons verlaten', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, maart 1949, p. 7
- Landa, Nicasio, *Menschenliefde en oorlog*. Vertaald en van een voorwoord voorzien door F.W.N. Surin-gar, Rotterdam 1868
- Laurillard, E., *Een tocht naar Sedan*, Leiden 1871
- Leeden, Wijnand van der, 'Bijzondere vrijwilligers landstorm', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 18 (6-10-1932), p. 165
- X, 'Het Roode Kruis. Valsche voorstelling onzerzijds?', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 12 (22-6-1933), p. 97-98
- X, 'Roode Kruisjes', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 13 (13-7-1933), p. 108; nr. 14 (27-7-1933), p. 118; nr. 15 (17-8-1933), p. 126; nr. 16 (7-9-1933), p. 134; nr. 18 (5-10-1933), p. 148
- Lehning, Arthur (Müller), 'De reddende prijsvraag', in: idem, *Politiek en cultuur*, Den Haag z.j. (1930), p. 108-116 (oorspr. mei 1928)
- Leidraad voor de burgemeesters bij het nemen van maatregelen ter bescherming van de bevolking tegen de gevolgen van aanvallen uit de lucht*. Leidraad Luchtbeschermingsdienst, Breda 1931
- Lelyveld, L.P. van, 'De missive van het hoofdbestuur van het Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 616-619
- Ligt, Bart de, *Een wereldomvattend vraagstuk*, Utrecht z.j. (1930)
- X, *Gandhi over oorlog, volkenbond en ontwapening*, Utrecht z.j. (1932)
- X, 'Mobilisatie tegen den oorlog', in: *De wapens neder II*, Nijmegen 1985
- X, *The conquest of violence*, Londen 1989 (2) (oorspr. 1937)
- Loudon, H., Dresselhuys, H.C., & Riemsdijk, A.W.G. van, 'Het Roode Kruis ten dienste van de menscheid', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 34 (1924), p. 629-631
- Lucardie, J., 'De transportcolonnes. Kort overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van de transportcolonnes van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, Herdenkingsnummer 1867-1942, Den Haag 1942
- X, 'De hulpverlening bij de evacuatieposten', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 4 (april 1943), p. 73-74
- Ludeking, E.W.A., *Recueil voor den militair geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië*, Batavia 1871
- Lueder, C., *Die Genfer Convention*, Erlangen 1876
- Lynden, W.J. baron van, 'Bevrijdingsplechtigheid ten gebouwe van het hoofdbestuur', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, juni 1945, p. 5

- Mandere, H.Ch.G.J. van der, 'De herziene conventie van Genève', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 230-233/239-242/247-248
- X, 'De herziene verdragen ter bescherming van zieken en gewonden in den land- en zeeoorlog', in: *Vragen des tijds*, jrg. 37 (1911), deel II, p. 245-278
- X, *Geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis (1867-19 juli-1917)*. Met een voorwoord van den Generaal-Majoor b.d. A.A.J. Quanjier, Amsterdam 1917
- X, *De Volkenbond en zijn belang voor Nederland*, Den Haag 1920 (met een inleiding van H.C. Dresselhuys)
- X, *Het Nederlandsche Roode Kruis 1917-1920*. Met een voorwoord van H.C. Dresselhuys, Amsterdam 1921
- X, 'De Roode Kruis-conventie en het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Vragen van den dag*. Maandschrift voor Nederland en koloniën, jrg. 39 (1924), p. 930-940
- X, *Gedenkboek. Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1927*, Amsterdam 1927
- X, *De vredesbeweging en hare geschiedenis*, Leiden z.j. (v1928)
- X, *Statuten, geschiedenis, samenstelling, propaganda, literatuur van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede*, Den Haag z.j. (v1934)
- Materiele verzorging door het Nederlandsche Roode Kruis ingevolge de opdracht d.d. 24 juli 1941 van den Rijks-commissaris voor het bezette gebied van de ambulance naar het oostfront d.d. 1941-1942*, De, z.p. z.j. (Den Haag 1942) (ongep. man.)
- 'Mededeelingen van het hoofdbestuur', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 3, nr. 9 (sept. 1942), p. 202
- 'Medicus en de oorlog. De', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 134
- Meijer, J.A.J., 'De geschiedenis van het Nederlandsche Roode Kruis over een periode van 70 jaren', in: *Mededeelingen van het centraal comité voor Nederlandsch-Indië van de vereeniging "Het Nederlandsche Roode Kruis"*, sept. 1938, p. 102-104
- Meulenbelt jr., H.H., 'Gifgasaanvallen door gepraat en getheoretiseerd... geneutraliseerd', in: *De nieuwe koers*, jrg. 14, nr. 3 (maart 1931), p. 4
- Meursing, D., 'Zeer geachte redactie', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 441
- X, 'Ingezonden', in: *Ruimte*. Veertiendaags tijdschrift voor vrijzinnig geloven, jrg. 1, nr. 18 (1-8-1967), p. 9
- Meursing, E.E., 'De oorlog en het Roode Kruis', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 313
- X, 'De betekenis van de militaire keuring van minderjarigen en van geestelijk minderwaardigen', in: *De vredes-bazuin*, jrg. 6, nr. 4 (sept. 1938), p. 39-43
- X, 'Het Roode Kruis en de medici', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1938, p. 353-354 (met een nawoord van de redactie van *Arts en auto*, G.A. Prins)
- Meyboom, F., 'Protest', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 164-166
- X, 'Antwoord aan dr. Zielstra', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 190-192
- Mijnlieff, C.J., 'Koninklijke nationale bond voor reddingwezen en eerste hulp bij ongelukken', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 65 (1911), p. 173-174
- X, 'De reorganisatie van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 117-122
- X, 'Het hoofdcmité van het Roode Kruis versus den bond', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 149-154
- X, 'De bond en het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen*. Tijdschrift van den Koninklijken Bond voor Reddingwezen het Oranje Kruis, 1920, p. 271-276
- X, 'Welkom!', in: *Het reddingwezen*, 1920, p. 303-305
- X, 'De verhoudingen tot het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het reddingwezen*, 1927, p. 77-83
- X, 'De stormramp', in: *Het reddingwezen*, 1927, p. 95-100
- X, 'Gesties van het Roode Kruis(-Hoofdbestuur)', in: *Het reddingwezen*, 1928, p. 8-14
- X, 'De naaste toekomst', in: *Het reddingwezen*, 1929, p. 1-4
- 'Militair geneeskundige dienst, De', in: *De nieuwe Amsterdammer*. Onafhankelijk Nederlandsch weekblad, 13-3-1915, p. 11; 27-3-1915, p. 4; 3-4-1915, p. 2-3
- 'Militaire geneeskundige diensten. De', in: *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid*, Amsterdam 1939, p. 304-305
- 'Militair Geneeskundige Dienst bestaat 125 jaar', in: *De telegraaf*, 13-10-1939 (avondblad), 2e blad, p. 4
- 'Militair-geneeskundige mededeelingen over den oorlog in Servië, Montenegro en Turkije in het jaar 1876', in: *Nederlandsch militair geneeskundig archief*, jrg. 2 (1878), p. 409-426
- Mobilisatievoorschrift voor de vereeniging het Nederlandsche Roode Kruis*, Den Haag 1938 (ongep. man.)
- Mooy, C. de, 'Over het snel en doelmatig vervoer van zieken en gewonden, zoowel in tijd van vrede, als in tijd van oorlog', in: *Geneeskundig archief voor de zeemacht*, jrg. 2 (1873), p. 134-169
- 'Motiveering van het vonnis in hooger berep voor den off. v. gez. Bos, Het', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 78 (1934), III, p. 3611-3612

- Mulder, Lodewijk, 'De vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog', in: *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 1867-1868, verslag van de verg. van 31-1-1868, p. 117-176 (met discussie)
 X, *Voorbereiding in vreedstijd*. Rede uitgesproken in een vergadering van het Utrechtsche comité tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, den 1sten april 1868, Utrecht 1868
 X, 'Een paar mededeelingen omtrent het Roode Kruis op het oorlogstooneel in het Oosten', in: *Het vaderland*. Staat en letterkundig nieuwsblad, 19-11-1877/20-11-1877/21-11-1877
 Müller, Rudolf, *Entstehungsgeschichte des Roten Kreuzes und der Genfer Konvention*, Stuttgart 1897
 Munnekrede, P.J. van, *Beschouwingen naar aanleiding van de Conventies van Genève van 1864*, Breda 1904 (ongep. man.)
 X, 'De mobilisatie van de landmacht', in: H. Brugmans e.a., *Nederland in den oorlogstijd*. De geschiedenis van Nederland en van Nederlandsch-Indië tijdens den oorlog van 1914 tot 1919, voor zoover zij met dien oorlog verband houdt, Amsterdam 1920, p. 3-47
 Muntzsch, Otto, *Leitfaden der Pathologie und Therapie der Kampfgaserkrankungen*, Leipzig 1932
- 'Nederlandsche Roode Kruis, Het', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 63 (1909), p. 150
Nederlandsche Roode Kruis, Het, Den Haag 1937
Nederlandsche Roode Kruis 1867-1924, Den Haag 1923
Nederlandsche Roode Kruis in de tweede wereldoorlog, Het, z.p. z.j. (ongep. man.)
Nederlandsche Roode Kruis na de mobilisatie, Het, Den Haag 1914
Nederlandsche Roode Kruis: Ontstaan, organisatie, werkwijze, Het, z.p. z.j. (Den Haag v1940)
 'Nederlandsche Roode Kruis, Het. Zijne taak in oorlogs- en vreedstijd', in: *De militaire spectator*, jrg. 79 (1910), p. 668-669
 'Nederlandsche vereeniging van Roode Kruishonden', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 63 (1909), p. 18-19/236
 'Ned. Roode Kruis van defensie naar sociale zaken, Het', in: *Het Nederlandsche Roode Kruis*, jrg. 2, nr. 4 (april 1941), p. 62
 Nierstrasz, W., 'Te weinig bekendheid met en waardering voor het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 1 (1912), p. 186-192
 X, 'Leger, Roode Kruis en Volk', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 2 (1913), p. 30-32
Nota van Mr. Wittert van Hoogland aan de Reorganisatie-commissie, Den Haag 14-4-1917
 Nuyens, W.J.F., *Het Roode Kruis: een woord tot mijnen landgenooten* (Katholiek Nederlandsche brochure vereeniging, jrg. 3, nr. 1), Haarlem 1870
- Offerhaus, H.K., 'De organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis voor de verpleging enz. van gewonden en zieken in evacuatiegebied', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jan. 1937, p. 1-10 (ook: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 11 (1938), p. 129-131)
 X, 'Het Nederlandsche Roode Kruis en zijn taak', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 1 (jan. 1940), p. 7-8; nr. 2 (febr. 1940), p. 21-22; nr. 4 (april 1940), p. 61-62
 X, *Hulpverlening van het Nederlandsche Roode Kruis bij mogelijke evacuatie*, z.p. z.j. (oct. 1942)
 'Officieren van gezondheid van het Nederlandsche leger. De', in: *De nieuwe spectator*, 1856-1857, p. 48-53
 'Ons leger', in: *De vonk*. Maandblad van den Revolutionairen Jeugdbond, jrg. 1, nr. 6 (15-9-1927), p. 3
 'Onze algemeene vergadering', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 4 (23-2-1933), p. 34
 'Onze buitengewone algemeene vergadering', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 8 (27-4-1933), p. 62-66
 'Onze strijd tegen het Roode Kruis (een brosjure tegen onze aksie)', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 21 (16-11-1933), p. 171-172
 'Onze weermacht aan het woord', in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 11-13
 Oordt, H.L. van, 'De herziene Conventie van Genève', in: *De militaire spectator*, jrg. 76 (1907), p. 218-242
 'Oorlog en het Roode Kruis. De', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 336
 'Oorlogschirurgie', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1915, p. 521-522
Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid, Amsterdam 1939
 'Open brief over de geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indië', in: *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jrg. 23 (1861), deel I, afl. 3, p. 172-186 (met naschrift redactie)
 Ordel, C.W. van den, 'De ontarding van het Roode Kruis', in: *De nieuwe koers*, jrg. 14, nr. 3 (maart 1931), p. 7
 'Over het lidmaatschap van de IAMV', in: *De wapens neder*, jrg. 13, bijblad (sept. 1917), p. 1
- Perk, M.A., *Een bezoek aan Metz*, Den Haag 1871

- Peterson, J.C., 'Het vredeswerk der verplegenden', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 401-403
- Petter, W., 'De herziene conventie van Genève (6 juli 1906) voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de legers te velde', in: *Orgaan der vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, jrg. 1908-1909, p. 1-72
- Peverelli, P., 'De taak van het Roode Kruis in oorlogstijd', in: *Geneeskundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, afl. 9, deel 75 (1935), p. 718-728
- Piekema, F., 'Het verbond der 19e eeuw', in: *Onze tijd*, jrg. 4 (1896), 2e deel, p. 227-236
- Pinkhof, H., 'China. De onschendbaarheid van de geneeskundige hulpverlening', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 77 (1933), I, p. 2461-2462
- Pompe van Meerdervoort, J.L.C., 'Tentoonstelling van de Nederlandsche Vereeniging onder het Roode Kruis te 's Gravenhage', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 6 (1870), I, p. 109-114
- Poortenaar, Christiaan, *Is voortdurende vrede mogelijk?* (Handgeschreven uitwerking van een rede gehouden op de vergadering van "het Internationale Vredesbond", 25-4-1871. RK-bib. nr. 3916)
- Praag, Jaap van, 'De taak der intellectuelen', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 6 (23-3-1933), p. 48-49
- Praag, S. van, 'Het XIVe Internationale Roode Kruis-congres gehouden te Londen van 20-24 juni 1938', in: *De volkenbond*, jrg. 13, nr. 11-12 (aug.-sept. 1938), p. 303-309
- Priester, A., 'Het Roode Kruis', in: *Kerk en vrede*, jrg. 5, nr. 9, (jan. 1929), p. 8-9
- Prins, C.J., 'Wat kan het Roode Kruis in tijd van vrede voor de militairen doen?', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 16 (1912), p. 101-108
- X, 'De verzorging van de gewonden in het leger', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 27-28
- X, 'De militair geneeskundige dienst van 1 mei 1910 tot 1 mei 1917', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 21 (1917), p. 5-10
- Prins, G.A., 'Het Roode Kruiswerk in Duitschland', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 85-86
- X, 'De internationale Roode Kruis-gedachte', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 175-177
- X, 'Het Roode Kruis en de medici', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 211-212
- X, '25 Jaar Nederlandsche Roode Kruis. 16 December 1908 - 16 December 1933', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 356-366
- X, 'De waarheid over het Roode Kruis' en "Waarom tegen het Roode Kruis", in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1934, p. 94-95
- X, 'Het dreigend oorlogsgevaar', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1934, p. 270-272
- X, 'De gedachte en de daad van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1934, p. 346-348
- X, 'De tegenstanders van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1935, p. 59
- X, 'Het Roode Kruis en de tijdsomstandigheden', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1935, p. 471-472
- X, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1936, p. 423-424
- X, 'Vijf jaar: De samaritaan', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1938, p. 113-114
- X, 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1938, p. 145-146
- X, 'De vrede gered', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1938, p. 395-396
- X, 'Het Roode Kruis en de vrede', in: *De samaritaan*, 1939, p. 247-250
- X, 'Nationale politiek', in: *Arts en auto*, jrg. 6, nr. 3 (13-7-1940), p. 193-194
- 'Prins contra de Maatschappij, Dr. G.A.', in: *Medisch contact*, jrg. 2, nr. 3 (24-1-1947), p. 25-37
- Prins-Burgers, Nelly M., 'Aan de redactie van het Maandblad van de Ned. vereeniging van Huisvrouwen', in: *De wapens neder*, jrg. 28, nr. 8 (aug. 1932), p. 6
- X, 'Open brief aan Jeddu Krishnamurti', in: *De nieuwe koers*, jrg. 13, nr. 6 (juni 1938), p. 1-2
- Quanjer, A.A.J., *Een en ander over de Conventie van Genève en de verpleging van gewonden in tijd van oorlog*, Den Haag 1900
- X, 'Het Roode Kruis hier en elders', in: *De tijdspiegel*, 1903, deel III, p. 121-143
- X, 'Feestrede t.g.v. 40 jaar Nederlandsch Roode Kruis', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 11 (1907), p. 150-165
- X, 'Helpsters van 't Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 2 (1913), p. 103-106
- X, *De ziekenverpleger op het oorlogspad*. Wenken voor het verleen van de eerste hulp op het slagveld, Gouda 1914
- X, 'Het Zwitsersche Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 67-70
- X, 'Het Nederlandsche Roode Kruis 19 juli 1867-1917', in: *Eigen haard*, 1917, p. 505-508

Rapport inzake de taak en de organisatie van het Nederlandsche Roode Kruis, z.p. z.j. (1944) (ongep. man.)

Rapport van de commissie benoemd naar aanleiding van het besluit der algemeene vergadering van 10 oktober

- 1883, *betreffende de opleiding van ziekenverplegers en ziekenverpleegsters*, Utrecht 1885
- Rapport van de commissie van onderzoek inzake het verstrekken van pakketten door het Rode Kruis en andere instanties aan Nederlandse politieke gevangenen in het buitenland gedurende de bezettingstijd alsmede inzake het evacueren van Nederlandse gevangenen kort voor het einde van de oorlog*, Den Haag 1947
- Rapport van de commissie voor de reorganisatie van de Vereeniging "Het Nederlandsche Rode Kruis"*, Den Haag 1917
- Rapport van L.F.J.M. Baron van Voorst tot Voorst, Malthazer ridder en Jhr. Mr. E.B.F.F. Wittert van Hoogland, Malthazer Kapittel-ridder, over hun bezoek aan het Duitsche westfront van 27 jan. 1918 tot 18 febr. 1918*, z.p. 1918
- 'Red Cross: an end or a beginning? The', in: *The lancet*, 8-1-1938, p. 90-91
- Reineke, A., 'Overzicht van de werkzaamheden van de verpleegsters-commissie der XIVe Internationale Rode Kruis-conferentie, gehouden te Brussel 6-11 oktober 1930', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 3 (1930), p. 362-366
- X, 'Uittreksel uit het rapport over de werkzaamheden van de verpleegsters-commissie der XIVe Internationale Rode Kruis conferentie, gehouden te Brussel 6-11 oct. 1930', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 40 (1930), p. 763-769
- 'Rekest van de Jongeren Vredesactie, Een', in: *Kerk en vrede*, jrg. 6, nr. 2 (juni 1930), p. 17
- 'Reorganisatie van het Nederlandsch Rode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1915, p. 725-729
- Riko, A.J., *Menschenlaching en blinde vernieling. Een woord in verband met den Vredesbond*, Den Haag 1870
- Roemer, N.A.A. van de 'Rode Kruis en Militair geneeskundige dienst', in: *Het boek van de prinses voor het Rode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 18-20
- X, 'De militair geneeskundige dienst, in tijd van vrede en in tijd van oorlog', in: *Het Nederlandsche rode kruis*, jrg. 1, nr. 2 (febr. 1940), p. 23-25; nr. 3 (maart 1940), p. 45; nr. 4 (april 1940), p. 63-64
- Roland Holst, Henriëtte, 'Het radikale anti-militarisme en de oorlog van Italië tegen Abessinië', in: *Vrede. Orgaan van het Vredes studie bureau*, jrg. 8, nr. 12 (dec. 1935), p. 162-164
- X.Gandhi*, Amsterdam 1947
- Romeyn, D., 'De toepassing van de conventie van Genève in den Zuid-Afrikaanschen oorlog en eenige noodzakelijke wijzigingen en aanvullingen in die conventie', in: *Orgaan der vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, 1902-1903, p. 517-614
- X, 'De geneeskundige dienst', in: *Wetenschappelijk jaarbericht krijgswetenschap*, jrg. 6 (1910), p. 412-434; jrg. 7 (1911), p. 428-448; jrg. 8 (1912), p. 460-477; jrg. 9 (1913), p. 416-434
- X.De geneeskundige dienst*, z.p. 1913
- X, 'Onze militair geneeskundige dienst en de vluchtelingen', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 1-16
- X, 'De commissaris van het Ned. Rode Kruis bij de divisieën van ons veldleger', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 83-91
- X, 'Iets over ons Rode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 5 (1916), p. 263-271
- X, 'De positie van de commissarissen van het Ned. Rode Kruis en de ziekenverzorgers in het veldleger', in: *De militaire spectator*, jrg. 85 (1916), p. 584-591
- X, 'Gedachten over den Militairen Geneeskundigen Dienst en het Rode Kruis in het algemeen, in tijd van oorlog', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, 1917, p. 90-105
- X, 'Enkele mededeelingen betreffende ons Rode Kruis', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 20 (1917), afl. 2, p. 397-404
- X, 'Welke gewonden zouden aan ons front het eerst in veiligheid gebracht moeten worden?', in: *Het reddingwezen*, jrg. 7 (1918), p. 33-37
- X.Voorwaarts of achteruit?*, Den Haag 1919 (ook: *Het reddingwezen*, 1919, p. 45-59)
- Romeyn, J.A., 'Heelkundige lessen uit de Russisch-Japanschen oorlog', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 219-223
- X, 'Oefening van den Militair-Geneeskundigen dienst op 1 en 2 september j.l.', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 64 (1910), p. 291-292
- X, 'Het Rode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 64 (1910), p. 359
- X, 'Rode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 65 (1911), p. 72
- X, 'Hoofdoefening van het Nederlandsche Rode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 65 (1911), p. 227
- X, 'Oefening van het Rode Kruis', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 66 (1912), p. 223-224
- 'Rode Kruis, Het', in: *Persdienst*, nr. 30 (v.juli 1929), p. 3
- 'Rode Kruis. Het', in: *De samaritaan*, 1939, p. 375

- 'Roode Kruis, Het. Het standpunt van een ex-Roode Kruis-zuster', in: *De wapens neder*, jrg. 23, nr. 8 (aug. 1927), p. 2
- Roode Kruis, Het*. Vrede op aarde, Populaire geschriften der Vereeniging tot Verspreiding aangaande Kennis van 's Lands verdediging, nr. 2, Utrecht 1874
- 'Roode Kruis acht luchtbescherming nutteloos en onmogelijk, Het', in: *De wapens neder*, jrg. 30, nr. 2 (febr. 1934), p. 2
- 'Roode Kruis als oorlogsvoorbereiding', in: *Algemeen handelsblad*, 10-3-1932, avondblad, tweede blad, p. 2 (kolom 1)
- 'Roode Kruis-avond te Den Haag', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 6 (17-3-1932), p. 48
- 'Roode Kruis-collectes', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 11 (2-6-1932), p. 95
- Roode Kruis contra hakenkruis, Het*. Het Roode Kruiswerk in Kampen en IJsselmuiden gedurende den oorlogswinter 1944-1945, Kampen z.j.
- 'Roode Kruis doet een beroep op u. Het', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 2 (febr. 1940), p. 32-33
- 'Roode Kruis en de Amsterdamsche linie. Het', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1874, p. 188-205, p. 189
- 'Roode Kruis en de Amsterdamsche linie. Het', in: *De nieuwe militaire spectator*, 1874, p. 188-205
- 'Roode Kruis en de gereglementeerde ontucht, Het', in: *De nieuwe koers*, jrg. 17, nr. 7-8 (juli-aug. 1934), p. 8
- 'Roode Kruis en de gifgassen, Het', in: *De wapens neder*, jrg. 24, nr. 11 (nov. 1928), p. 3
- 'Roode Kruis en de gifgassen, Het', in: *De nieuwe koers*, jrg. 11, nr. 11 (nov. 1928), p. 11-12
- 'Roode Kruis en het Vredeverbond. Het', in: *Het vaderland*, 28-9-1870, p. 4
- 'Roode Kruis en militarisme zijn één', in: *De jonge gids*, jrg. 6, nr. 2 (20-7-1932), p. 32
- 'Roode Kruis en oproer', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 62 (1908), p. 309-310
- 'Roode Kruishond en oorlogshond', in: *De militaire spectator*, jrg. 76 (1907), p. 803-804
- 'Roode Kruis-honden', in: *Geneeskundige courant voor het Koninkrijk der Nederlanden*, jrg. 63 (1909), p. 127-128
- 'Roode Kruis in Amerika, Het', in: *De wapens neder*, jrg. 31, nr. 1-2 (jan.-febr. 1935), p. 6
- 'Roode Kruis in den oorlog, Het', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 44 (1934), p. 122-123
- 'Roode Kruis in oorlogstijd. Het', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1937, p. 355
- 'Roode Kruisjes', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 21 (16-11-1933), p. 174
- 'Roode Kruis machteloos tegen den gasoorlog, Het', in: *Kerk en vrede*, jrg. 6, nr. 7 (nov. 1930), p. 17
- 'Roode Kruis-oorlogskruis', in: *De wapens neder*, jrg. 27, nr. 10 (oct. 1931), p. 3
- 'Roode Kruis-proces', in: *Kerk en vrede*, jrg. 7, nr. 7 (nov. 1931), p. 85/nr. 10 (febr. 1932), p. 126
- 'Roode Kruis-proces, Het', in: *De nieuwe koers*, jrg. 14, nr. 12 (dec. 1931), p. 9
- 'Roode Kruis-proces te Groningen', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 22 (3-12-1931), p. 226
- 'Roode Kruis staatszorg, Het', in: *De nieuwe Amsterdammer*. Onafhankelijk Nederlandsch weekblad, 23-1-1915, p. 10; 6-2-1915, p. 1
- 'Roode Kruisweg, De', in: *Vredesstrijd*, jrg. 6, nr. 14 (20-7-1934), p. 109
- 'Roode Kruis-ziekenhuis te Den Haag tegen gas beschermd', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 9 (1936), p. 319
- Rooijen, P.H. van, 'Bescherming tegen giftige gassen en gasmaskerade', in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 382-383
- X, 'Verhouding van de militaire geneeskundige autoriteiten tot de ziekenhuizen, die militaire patinten opnemen', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 12 (1939), p. 569-570
- Rotgans, J., 'De militair geneeskundige dienst', in: *Algemeen handelsblad*, 31-3-1916, avondblad, 2e blad, p. 1
- 'Rothe Kreuz des Friedens, Das', in: *Die Waffen nieder*, 1893, p. 141-143
- Ruijsch, W.P., 'Samenwerking', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, 1917, p. 393-396
- Rutgers, M., 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 469-470
- Ruttink, J., 'De mogelijkheid der luchtbescherming', in: *Het fundament*, jrg. 1 (1934), nr. 7, p. 2-10
- Scheltema, M.W., *Over den oorlog en het Roode Kruis*, Amsterdam 1870
- Schermerhorn, N.J.C., 'Aan de Nederlandsche doktoren', in: *De wapens neder*, jrg. 19, nr. 4 (april 1923), p. 1 (ook in: *Vrijheid en persoonlijkheid*. Verspreide stukken van N.J.C. Schermerhorn, ingeleid door hemzelf, gekozen door Gé Nabrink, Amsterdam 1937, p. 161-166)
- Schiedermaann, S., 'De oorlog - een noodzakelijkheid', in: *De militaire gids*, jrg. 27 (1908), p. 495-499
- Schouten, A., 'Daarom tegen "Het Roode Kruis"', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 41 (met naschrift redactie)
- 'Schrijven aan den reserve-prediker Ds. Is. Voorsteegh, Een', in: *Kerk en vrede*, jrg. 6, nr. 2 (juni 1930), p. 19

- ‘Slag van Solferino (24 juni), het Roode Kruis en de arts in oorlogstijd. De’, in: *De samaritaan*, 1939, p. 259-263
- Slager, J., ‘Het Roode Kruis. Zijn vredestaak’, in: *De telegraaf*, 12-7-1932 (avondblad), 2e blad, p. 6 (met een nawoord door G. van Slooten Azn.)
- Sleurs, H.J., *Redevoeringen* gehouden in het beursgebouw bij gelegenheid der volksvergaderingen van 8 september 1870 en 1871, te Rotterdam, Rotterdam 1871
- Slooten Azn., G. van, ‘Aan den Nederlandschen Bond van Ziekenverpleging’, in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 103-106
- X, ‘De XIIIe internationale conferentie van het Roode Kruis’, in: *De volkenbond*, jrg. 4, nr. 2 (nov. 1928), p. 53-55
- X, ‘Pacifistische bezwaren tegen het Roode Kruis’, in: *Haagsch maandblad*, jrg. 8, nr. 8 (aug. 1931), p. 111-117
- Snijders, C.J. ‘Het opperbevel en de politiek. Herinneringen en gedachten uit de oorlogsjaren’, in: *Haagsch maandblad*, jrg. 1, deel 1, nr. 6 (juni 1924), p. 627-646
- Speenhoff, J.H., ‘Hulp wacht ons’, in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 212-213
- ‘Sprookje van den neutralen Roode-Kruis-arts en ‘De Zeven Provinciën’, Het’, in: *De stormklok*. Strijdorgaan van de Jongeren Vredesactie, zonder pag., zonder datum (v medio 1934)
- Staal, H.P., *De persoonlijke dienstplicht der vrouw*, Den Haag 1908
- X, ‘Kunnen militairen voorstander van de vredesbeweging zijn’, in: *Vrede door recht*. Orgaan van den Algemeenen Nederlandschen Bond “Vrede door Recht”, 1913, p. 7-8
- ‘Staat bedreigt een weerloos vaderland, De’, in: *De wapens neder*, jrg. 27, nr. 2 (febr. 1931), p. 1
- Sterk, Henk, ‘Vrede bij de gratie van oorlog’, in: *Het fundament*. Onafhankelijk tijdschrift voor politiek en cultuur, jrg. 2 (1935), nr. 5, p. 3-31
- Suchtelen, Nico van, *De stille lach*, Amsterdam 1917 (2)
- Suttner, Bertha von, *Die Waffen Nieder!*, Dresden en Leipzig z.j. (26e duizendtal)
- X, ‘Für Henri Dunant. Aufruf an alle Friedensgesellschaften Europas und Amerikas’, in: *Die Waffen nieder*, 1895, p. 347-348
- X, *Der Kampf um die Vermeidung des Weltkrieges*, Zürich 1917
- X, *Rüstet ab!* Eingeleitet und ausgewählt von Helmut Schwarz, Graz 1960
- Szerkowski, Ch., *Zij, die voor u paraat stonden*, Arnhem 1945
- Tachtig jaren*. Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1947, Den Haag 1947
- Tazelaar, C., ‘Stemmen uit den eersten tijd van de Nederlandsche Roode Kruisbeweging’, in: *Het boek van de prinses voor het Roode Kruis*, Amsterdam 1940, p. 235-245
- Tellegen, A.O.H., ‘Centrale bloedtransfusie-commissie van het Nederlandsche Roode Kruis’, in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 12, (1939), p. 456
- X, ‘De groei van het instituut der Roode Kruis helpsters’, in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 1, nr. 3 (maart 1940), p. 49-51
- ‘Terugtreten van Dr. J.J. Brutel de la Rivière, Het’, in: *Verslag der algemene vergadering van de vereniging “Het Nederlandse Rode Kruis”*, 24-4-1948, z.p. z.d., p. 94-95
- Tissot van Patot, P.N., ‘De internationale organisatie van het Roode Kruis’, in: *Indisch militair tijdschrift*, jrg. 64 (1933), afl. 2, p. 850-859
- Tribunus (II), ‘Noodzakelijke reorganisatie van het Nederlandsche Roode Kruis’, in: *De Amsterdammer*. Weekblad voor Nederland, 3-10-1915, p. 1; 10-10-1915, p. 1; 17-10-1915, p. 3; 31-10-1915, p. 1; 14-11-1915, p. 1; 12-12-1915, p. 1
- X, ‘Steeds noodzakelijker reorganisatie van het Nederl. Roode Kruis’, in: idem, 19-12-1915, p. 2
- Tuntler, J.H., ‘De volksgezondheid’, in: *Vijftig jaren*. Officieel gedenkboek ter gelegenheid van het gouden regeringsjubileum van hare majesteit koningin Wilhelmina, Amsterdam 1948, p. 117-126
- Tuyll van Serooskerken, H.N.C. Baron van, *Waarschuwende stem aan mijn vaderland*, Den Haag 1873
- ‘Uit het jaarverslag over 1941’, in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 1 (jan. 1943), p. 3-4
- ‘Van de afdelingen’, in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 19 (19-10-1933), p. 160
- Velde, C.W.M. van de, *De Nederlandsche ambulance te Versailles gedurende september, oktober en november 1870*, Utrecht 1871
- Veldhuyzen, W.F., ‘Losse aantekeningen bij het Rapport van de Commissie voor de reorganisatie van de vereeniging “Het Nederlandsche Roode Kruis”’, in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, 1917, p. 374-382
- X, ‘Gedwongen of vrijwillig?’, in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 37 (1927), p. 306-308
- ‘Verdwaasde actie tegen het Roode Kruis. De’, in: *Het reddingwezen/De samaritaan*, 1933, p. 311-313
- ‘Verhouding van “de vereeniging tot verleenen van vrijwillige hulp aan gewonde en zieke militairen in tijd van oorlog”, tegenover het Legerbestuur en den militairen Geneeskundigen Dienst. De’, in: *Nederlandsch*

- militair geneeskundig archief*, jrg. 15 (1891), p. 365-375
- Verkouteren, H., *Het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.j. (v1915)
- Vernède, C.H., 'Wie den vrede wil, hij bereide den vrede', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 4 (1931), p. 384-389
- X, 'Dienstweigeren aan gewonden', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 403-405
- X, 'Het Roode-Kruis vraagstuk', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 6 (1933), p. 441-447
- X, 'Het Roode Kruisvraagstuk', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, jrg. 43 (1933), p. 800-806
- 'Verpleegster en het Roode Kruis, De', in: *De jonge gids*, jrg. 6, nr. 5 (20-10-1932), p. 74
- 'Verpleegster en het Roode Kruis, De', in: *Vredesstrijd*, jrg. 4, nr. 18 (6-10-1932), p. 170
- 'Verslag der vergaderingen. Het genootschap tot bevordering der natuur-, genees- en heelkunde te Amsterdam', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 1901, deel I, p. 499-504
- Verslag van de staatscommissie benoemd bij Koninklijk Besluit van 7 juni 1907, nr. 46, tot het instellen van een onderzoek naar den toestand van het reddingwezen op de Nederlandsche kust, 1907-1909*, Den Haag 1909
- Verslag van de werkzaamheden der centrale commissie tot behartiging van de belangen der naar Nederland uitgeweken vluchtelingen, 1914-1919*, Den Haag z.j.
- Verslag van de werkzaamheden van vertrouwensmannen der regeering, aangewezen bij besluit van harer majesteits regeering van 2 augustus 1944*, Den Haag 1946
- Verslag van het Nederlandsche Roode Kruis gedurende de periode augustus 1939-december 1940*, z.p. z.j.
- Verslag van het Nederlandsche Roode Kruis omtrent de mobilisatievoorbereiding, de mobilisatie, de oorlogsdagen en de bezetting*, z.p. z.j. (1941) (ongep. man.)
- Vervloet, W.J., 'Over aansluiting en samenwerking van het Nederlandsche Roode Kruis met den Militairen Geneeskundigen Dienst, in een oorlog, waarbij Nederland betrokken is', in: *Orgaan der Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap*, 1905-1906, p. 306-355 (incl. disc.)
- Verwey, L.H., *Rapport over het oprichten van een comité tot verpleging van zieke en gewonde krijgslieden in oorlogstijd*, z.p. 1866 (ongep. man.)
- X, *De vrouwen en het Roode Kruis*, Den Haag 1868
- X, *Het Roode Kruis, noodzakelijk in den oorlog, nuttig in vreedetijd, ten allen tijde weldadig*. Eene handleiding tot voorbereiding, Den Haag 1869
- Verzameling van Koninklijke Besluiten, reglementen en andere gegevens betrekking hebbende op de vereeniging "Het Nederlandsche Roode Kruis"*, Den Haag 1927; 1e vervolg, Den Haag 1928
- Visser, L.E., *La convention de Genève du 22 août 1864 et les sociétés de la Croix Rouge*, Den Haag 1902
- Vleer, A.J., *Ontwerpstatuut van het Nederlandsche Roode Kruis*, z.p. z.j. (1942)
- X, *De taak van het Roode Kruis in oorlog en vrede*, Den Haag 1942
- 'Voorportaal van de hel. Dank aan Westerbork. Het', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, maart 1949, p. 4, 7
- 'Voorstel der afdeling Over-Betuwe, Het', in: *Verslag der algemene vergadering van de vereniging "Het Nederlandse Rode Kruis"*, 24-10-1947, z.p. z.d., p. 92-95
- Voorst tot Voorst, L. Baron van, 'Nog eens de commissaris van het Ned. Roode Kruis bij de divisieën van ons veldleger', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 4 (1915), p. 144-148
- Vos, B.A., 'Bij wie de schuld?', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 192-193 (met nawoord F. Meyboom)
- Vos, I.H.J., 'Rondom het Nederlandsche Roode Kruis en zijn hospitalen', in: *Het ziekenhuiswezen*, jrg. 13 (1940), p. 64-65
- Vosse, J. van de, *Het informatiebureau van het Nederlandsche Roode Kruis*. Verslag over zijne werkzaamheden van 1939 tot en met 1947, Den Haag 1948
- 'Vredesactie van het Rode Kruis', in: *Vredesactie*, jrg. 1 (1947), nr. 11, p. 14/jrg. 2 (1948), nr. 1, p. 7
- 'Vredestaak van het Ned. Roode Kruis', in: *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1921, p. 535-538
- Vredeswerk van mr. H.C. Dresselhuys, Het*, Den Haag z.j. (1927)
- Vries, A. de, 'De werkwijze van den bloedconserveerinrichting van het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 84 (1940), deel I, p. 1114-1125
- 'VVAA in het wereldgebeuren. De', in: *Arts en auto*, 29-6-1940, p. 177
- Waal, J. de, *Het Nederlandsche Roode Kruis*. Zijne taak in oorlogs- en vreedetijd, z.p. 1910
- X, 'Wat is "Het Roode Kruis"?', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 1 (1912), p. 22-29
- X, 'De invloed van het Roode Kruis op de vredesbeweging'. in: *Vrede door recht*, 1913, p. 8-9
- 'Waarschuwing! Aan allen die onze actie tegen het Roode Kruis daadwerkelijk steunen', in: *Vredesstrijd*, jrg. 3, nr. 17 (17-9-1931), p. 175
- 'Weest op uw hoede. Men betreft u in de oorlogsvoorbereiding', in: *De stormklok*, z. pag., z. dat. (v medio 1934)
- 'Werksaamheden van het Nederlandsche Roode Kruis tijdens de oorlog, De', in: *Het Nederlandsche roode*

- kruis*, jrg. 1, nr. 6 (juni 1940), p. 110-112
- Wijnaendts Francken-Dyserinck, W., *De gemeenschapsplicht der vrouw*, z.p. 1912
- X, *Vrouweplicht en gemeenschapsdienst*, Den Haag 1913
- Wilde, P.A. de, 'Geen afwijzing zonder discussie', in: *Oorlog of vrede*, jrg. 1 (1931), p. 135
- Wilkens, J.Th., *Dagboek*. z.p. z.d. (deel eind 1914, deel eind 1916-begin 1917, ongep. man.)
- X, *Praeadvies omtrent de vraag: "in hoeverre is het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië gereed voor een oorlogstaak?"*, z.p. 1938 (ongep. man.)
- Winckel, Ch.W.F., 'Met de Nederlandsche ambulance naar het land van Paep Jan', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 80 (1936), deel I, p. 418-424/684-686/1005-1008/1141-1142/1953-1955/2343-2350
- X, 'Distributie versus honger', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 7 (juli 1943), p. 157-158
- X, 'Het Nederlandsche Roode Kruis tijdens de bezetting', in: *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, jrg. 91 (1947), IV, p. 3242-3244
- Winckel, Ch.W.F., & Colaco Belmonte, A., *Het Nederlandsche Roode Kruis in Ethiopië, Amsterdam 1936*
- Winkler Prins, C., 'Nederlandsche ambulance naar het front', in: *De waag*. Algemeen Nederlandsch weekblad, jrg. 5, nr. 28 (10-7-1941), p. 405
- X, 'Nederland's ambulance aan het oostfront', in: *De waag*, jrg. 6, nr. 32 (14-8-1942), p. 1200-1201
- Wolffensperger, W.P., 'Onze militair-geneeskundige dienst en de vluchtelingen', in: *Militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 19 (1915), p. 44-50
- X, 'De oorlogstaak van een Roode Kruis-vereeniging' in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 5 (1916), p. 240-245
- X, 'Boekaankondiging. Caveant Consules!', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 125-131
- X, 'De reorganisatie van het Roode Kruis', in: *Het reddingwezen in vredes- en oorlogstijd*, jrg. 6 (1917), p. 283-295
- X, 'Welke gewonden zouden aan ons front het eerst in veiligheid gebracht moeten worden?', in: *Het reddingwezen*, jrg. 7 (1918), p. 55-59
- X, 'Het Roode Kruis en het gebruik van vergiftige gassen', in: *Het reddingwezen*, jrg. 7 (1918), p. 113-117
- X, 'Het Roode Kruis en de aanstaande vrede', in: *Het reddingwezen*, jrg. 8 (1919), p. 69-75
- Zaalberg, W., 'Aan de redactie', in: *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 14-10-1870, p. 3
- Zanten, J.H. van, 'De zorg voor vluchtelingen uit het buitenland tijdens de oorlog', in: H. Brugmans e.a., *Nederland in den oorlogstijd*, Amsterdam 1920, p. 325-352
- Zegers, H.A., *De geneeskundige dienst in de Amsterdamsche linie*, Amsterdam 1873
- Zielstra, L.J., 'Ingezonden', in: *Orgaan van de nationale bond van verplegenden*, jrg. 13 (1940), p. 181-183 (met nawoord F. Meyboom)
- Zutphen, Jan A. van, *Waarom tegen "Het Roode Kruis"? Is dat anti-oorlogs-actie?*, Amsterdam 1933
- X, 'Leus-verandering', in: *Vredesstrijd*, jrg. 5, nr. 28 (7-12-1933), p. 179 (incl. reactie JVA-red.)
- 'Zwarte bladzijde. Een', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, juni 1945, p. 16

Secundaire literatuur

- Abrams, Irwin, 'Bertha von Suttner and the Nobel Peace Prize', in: *Journal of central-European affairs*, vol. 22 (1962-1963), p. 286-307
- Amersfoort, H., & Kamphuis, P.H. (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied*, Den Haag 1990
- Bakker-Van der Kooy, Cora, 'De maatschappelijke positie van verpleegsters in de periode 1880-1940', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 96 (1983), p. 454-475
- Banning, C., 'De volksgezondheid', in: *Onderdrukking en verzet*, deel II, Arnhem z.j., p. 331-346
- Barker, Pat, *Regeneration*, Londen 1992 (2)
- Bauer, Rudolph, 'Vom Roten Kreuz zum Totenkreuz', in: *Neue Praxis*, jrg. 16 (1986), p. 311-321
- 'Begin van het Roode Kruis, Het', in: *De Rode Kruis koerier*, jrg. 24, nr. 9 (sept. 1963), p. 163-164
- Benima, Tamarah, 'Archief Rode Kruis van belang voor vervolgd', in: *NIW. Nieuw Israëlitisch weekblad*, 29-4-1983, p. 8
- Ben-Tov, Arie, *Facing the holocaust in Budapest. The International Committee of the Red Cross and the Jews in Hungary, 1943-1945*, Genève, Dordrecht 1988
- Berg, Henk van den, & Coppes, Ton, *Dominees in het geweer. Het christen-antimilitarisme van Kerk en*

- Vrede 1924-1950, Nijmegen 1982
- Bergen, Leo van, *Zo bezien mag men toch niet van een mislukking spreken*. Hoe in Nederland en Indonesië de geweldloze bevrijdingsstrijd van M.K. Gandhi beoordeeld werd tussen 1920 en 1965, Zwolle 1987
- X, *Internationaal zijn of niet zijn: dat is de keuze*. E.E. Meursing: arts pro en contra "het" Rode Kruis, Nijmegen 1990
- X, *Waarde generaal: voelt u zich wel goed?*. Geneeskunde, leger, oorlog en vrede: een oriëntatie op de militaire geneeskunde en de vraagtekens die daarbij zijn geplaatst, Nijmegen 1991
- X, 'Barmhartig zijn: wat is dat moeilijk. Het Nederlandsche Rode Kruis en de tweede wereldoorlog', in: *Tijdschrift voor geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, jrg. 14 (1991), nr. 4, p. 240-253
- X, 'Henry Dunant, Bertha von Suttner en de Nobelprijs voor de vrede, 1901', in: *Transaktie*. Tijdschrift over de wetenschap van oorlog en vrede, jrg. 21 (1992), nr. 2, p. 146-157
- X, *Voor onze jongens een sigaar*. Een geschiedenis van het Nederlandsch Indisch Rode Kruis, Nijmegen 1993
- Bergink, A.H., *Samuel Senior Coronel: zijn betekenis voor de sociale geneeskunde in Nederland*, Assen 1960
- Best, Geoffrey, 'Restrains on war by land before 1945', in: Michael Howard, *Restrains on war*, Oxford 1979, p. 17-37
- X, *Humanity in warfare*. The modern history of the international law of armed conflicts, Londen 1983 (2)
- Bevaart, W., *De Nederlandse defensie (1839-1874)*, Den Haag 1993
- Bijkerk, R.P.F., *Naar een weerbare natie?* Het volksleger-ideaal van de linkse liberalen in Nederland in de jaren 1901-1911, Veenendaal 1991 (ongep. man., doct. scr. Universiteit Utrecht)
- Binneveld, J.M.W., *Het leger als spiegel*. Oorlog, psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg, Rotterdam 1989
- Blaisse, Mark, 'Het slechte geweten van een geneesklikje. Geschiedenis van het internationaal comité van het Rode Kruis', in: *NRC-Handelsblad*, 17-6-1989, Zaterdag's boekenbijlage, p. 1
- Bleker, Johanna, & Schmiedebach, Heinz-Peter, (Hrsg.), *Medizin und Krieg*. Vom Dilemma der Heilberufe 1865 bis 1985, Frankfurt a.M. 1987
- Bleker, Johanna, & Jachertz, Norbert (red.), *Medizin im "Dritten Reich"*. 2. erweiterte Auflage, Köln 1993
- Bloch, Johann von, *Die Unmöglichkeit den Verwundeten auf dem Schlachtfelde Hilfe zu bringen*. Nach Angaben des russischen Werkes: Der Krieg, Berlin 1899
- Bloemendal, Hans, 'Twee keer in de steek gelaten door het Rode Kruis', in: *Vrij Nederland*, 13-12-1986, p. 8
- Blois, L. de, e.a. (red.), *Rechtvaardiging van de oorlog van de oudheid tot in de twintigste eeuw*, Nijmegen 1987
- Boerema, I., (red.), *Medische ervaringen in Nederland tijdens de bezetting 1940-1945*, Groningen/Batavia 1947
- Boissier, Pierre, *From Solferino to Tsushima*. History of the International Committee of the Red Cross, Genève 1985
- Brittain, Vera, *Testament of youth*, Glasgow 1978 (6) (oorspr.: 1933)
- Brummelkamp, R., & Neuberger, J.K.W., 'Oorlogschirurgie, voorheen, thans en later', in: *De militaire spectator*, 1964, p. 506-513
- Bugnion, François, 'Das Emblem des Roten Kreuzes und des Roten Halbmonds', in: (*Auszüge der*) *Revue internationale de la Croix Rouge*, jrg. 41 (1990), p. 167-179
- Cageling, M.A., 'Heden en toekomst van het Rode Kruis. Internationaal, neutraal, realistisch, modern in zijn praktisch handelen', in: *Rode kruis koerier*, jrg. 24, nr. 9 (sept. 1963), p. 177-181
- Clausewitz, Carl von, *Vom Kriege*, Bonn 1991 (20) (oorspr.: 1830)
- Cooter, Roger, 'War and modern medicine', in: W. Bynum, R. Porter (eds.), *Companion encyclopedia of the history of medicine*, Londen 1993, p. 1536-1572
- Creveld, Martin van, 'The Clausewitzian universe and the law of war', in: *Journal of contemporary history*, jrg. 26 (1991), p. 403-429
- Doedens, Anne, *Nederland en de Frans-Duitse oorlog*. Enige aspecten van de buitenlandse politiek en de binnenlandse verhoudingen van ons land omstreeks het jaar 1870, Zeist 1973
- Dunk, H.W. von der, *Cultuur en geschiedenis*. Negen opstellen, Den Haag 1990
- Durand, André, *De Sarajevo à Hiroshima*. Histoire du Comité International de la Croix Rouge, Genève 1978
- X, 'L'évolution de l'idée de paix dans la pensée d'Henry Dunant', in: *De l'utopie à la réalité*. Actes de colloque Henry Dunant, Genève 1988, p. 353-395
- X, 'Das Menschenrechtsdenken der Gründer des Roten Kreuzes', in: *Auszüge der Revue Internationale de la Croix Rouge*, jrg. 39, nr. 5 (sept.-okt. 1988), p. 200-221

- Durand, Roger, 'Theodor Maunoir: einer der Gründer des Roten Kreuzes', in: *Auszüge der Revue Internationale de la Croix Rouge* (beilage), jrg. 32, nr. 5 (sept.-okt. 1981), p. 95-103
- Durand, Roger, & Meurant, Jacques, (eds), *Préludes et pionniers. Les précurseurs de la Croix-Rouge 1840-1860*, Genève 1991
- Dworzecki, Meir, 'The International Red Cross and its policy vis-à-vis the jews in ghettos and concentration camps in nazi-occupied Europe', in: *Rescue attempts during the holocaust*, Jeruzalem 1977, p. 71-110
- Ecksteins, Modris, *Lenteriten. De eerste wereldoorlog en het ontstaan van de nieuwe tijd*, Houten 1990
- Ellis, John, *The social history of the machine gun*, Baltimore 1986 (2)
- Favez, Jean-Claude, *Une mission impossible? Le CICR, les déportations et les camps de concentration nazis*, Lausanne 1988
- X, 'Red Cross, International', in: *Encyclopedia of the holocaust*, New York 1990, p. 1228-1233
- Feingold, Henry L., *The politics of rescue. The Roosevelt-administration and the holocaust 1938-1945*, New York 1970
- Fischer, Hubert, *Der deutsche Sanitätsdienst 1921-1945*, Osnabrück 1982
- Friedrich, Ernst, *Krieg dem Kriege! Guerre à la guerre! War against war! Oorlog aan den oorlog!*, Frankfurt am Main 1986 (18) (oorspr. 1924)
- Fussell, Paul, *The great war and modern memory*, Londen 1977 (2)
- X, *The bloody game. An anthology of modern war*, Londen 1992 (2)
- Gabriel, Richard A., & Metz, Karen S., *A history of military medicine*. Vol. 1: From ancient times to the middle ages; vol 2: From the renaissance through modern times, New York/Londen 1992
- Gallie, W.B., *Philosophers of peace and war*. Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy, Cambridge/Londen 1979 (2)
- Gans-Premels, Jenny, *Vluchtweg. Aan de bezetter ontsnapt*, Baarn 1990
- Garrison, Fielding H., *Notes on the history of military medicine*, Hildesheim/New York 1970 (2) (oorspr.: 1922)
- Gaspar, Andreas (e.a.), *Sittengeschichte des zweiten Weltkrieges. Die tausend Jahre von 1933-1945*, Hanau z.j. (3)
- Gilbert, Martin, *Auschwitz and the allies*, New York 1981
- Goutes, Paul des, 'De onafhankelijkheid der nationale Roode Kruis verenigingen', in: *Het Nederlandsche roode kruis*, jrg. 4, nr. 9 (sept. 1943), p. 194-195
- Graf, Oskar Maria, *Wir sind Gefangene*, München 1977 (oorspr. 1927)
- Gruber, Walter, *Das Rote Kreuz in Deutschland*, Wiesbaden 1985
- Gumpert, Martin, *Dunant. Der Roman des Roten Kreuzes*, Zürich 1938
- Handboek voor de vredesbeweging*, Den Haag 1954
- Harmsen, Ger, *Blauwe en rode jeugd*, Assen 1961
- X, *Wij zijn jong, de aard' ligt open*. NBAS tussen twee wereldoorlogen, Amsterdam 1969
- Hart, Ellen, *Man born to live*. Life and work of Henry Dunant, founder of the Red Cross, Londen 1953
- Harten, Marten van, 'Geweldvrije actie. 'Teach-ins' in de jaren '30', in: *Kontaktblad historisch vredesonderzoek*, jrg. 1 (1982), nr. 2, p. 8-9
- X, 'Pacifistische weekdieren. Politisering van jongeren in de vredesbeweging tot 1933', in: *Historisch vredesonderzoek*, jrg. 2 (1983), p. 5-10/15-19
- X, 'Tobias Michaël Carel Asser (1838-1913). Pionier van wetenschappelijke vredesactie', in: *Transaktie*, jrg. 20, nr. 4 (december 1991), p. 342-352
- Hartog, Leo den, *Officieren achter prikkeldraad*, Baarn 1983
- Haug, Hans, 'Kann das Rote Kreuz an die Wahrung des Friedens beitragen?', in: *Auszüge der Revue Internationale de la Croix Rouge*, jrg. 35, nr. 3 (mei-juni 1984), p. 50-62
- Heiniger, Markus, *Dreizehn Gründe warum die Schweiz im Zweiten Weltkrieg nicht erobert wurde*, Zürich 1989
- 'Henry Dunant en zijn brieven aan Dr. Haje', in: *Rode kruis koerier*, jrg. 24, nr. 9 (sept. 1963), p. 175-177
- Hertog, H. den, *De militair-geneeskundige verzorging in Atjeh 1873-1904*, Amsterdam 1991
- Heuvel-Strasser, E.A. van den, 'Vluchtelingen zorg of vreemdelingenbeleid. De Nederlandse overheid en de Belgische vluchtelingen 1914-1915', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 99 (1986), p. 184-204
- Herzberg, Abel J., 'Endlösung der Judenfrage', in: *Onderdrukking en verzet*, deel III, Nijmegen z.j., p. 102-142
- X, *Kroniek der joden-vervolgung*, Amsterdam 1985
- Heudtlass, Willy, 'J. Henry Dunant et l'histoire du premier Prix Nobel de la Paix', in: *Revue inter-*

- nationale de la Croix-Rouge*, 1964, p. 273-287
X, J. Henry Dunant. Gründer des Roten Kreuzes, Urheber der Genfer Konvention. Eine Biographie in Dokumenten und Bildern, Stuttgart/Berlin 1985 (4)
- Hirschfeld, H. Magnus (red.), *Sittengeschichte des Weltkrieges*, Leipzig/Wenen 1930
X, *Sittengeschichte des ersten Weltkrieges*, Hanau z.j. (1978) (nadruk van de 2e, herschreven oplage)
- Hoedeman, Paul, *Hitler or Hippocrates*. Medical experiments and euthanasia in the Third Reich, Sussex 1991
- Hoitink, A.W.J.H., 'Over de morele rechtvaardiging van de taak van de militaire arts', in: *Nederlands militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 11 (1958), p. 303-315
- Hoofdbestuur van het NRK, *Ontstaan en ontwikkeling van het Roode Kruis in het algemeen en van het Nederlandsche Roode Kruis in het bijzonder*, z.p. 1960 (2)
- Houwaart, E.S., *De hygiënisten*. Artsen, staat & volksgezondheid in Nederland 1840-1890, Groningen 1991
- Howard, Michael, 'Social change and the defense of the west', in: *The Washington quarterly*, vol. 2, nr. 4 (herfst 1979), p. 18 ff
X, 'Weapons and peace', in: *Atlantic quarterly*, vol. 1 (1983), nr. 1, p. 45 ff
X, 'The causes of war', in: Ovid Osterud (ed.), *The studies of war and peace*, Oslo 1986, p. 17 ff
- Huber, Max, 'La Croix-Rouge et la prevention de la guerre' (sept. 1939), in: idem, *La pensée et l'action de la Croix-Rouge*, Genève 1954, p. 129-143
- Huizenga, H., 'Het ziekenhuiswezen in oorlogstijd', in: *Symposia gewijd aan de vraagstukken betreffende de bescherming bevolking en gezondheidszorg in tijden van oorlog en in geval van grote rampen*, 22-5-1954, z.p. z.j. (Den Haag 1954), p. 27-43
- Hutchinson, John F., 'Rethinking the origins of the Red Cross', in: *Bulletin of the history of medicine*, 1989, p. 557-578
X, 'The Nagler case: a revealing moment in Red Cross history', in: *Canadian bulletin of medical history*, jrg. 9 (1992), p. 177-190
- Jansz, Ulrika, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, Amsterdam 1990
- Jochheim, Gernot, *Antimilitaristische Aktionstheorie, soziale Revolution und soziale Verteidigung*. Zur Entwicklung der Gewaltfreiheits-theorie in der europäischen antimilitaristischen und sozialistischen Bewegung 1890-1940, unter besonderer Berücksichtigung der Niederlande, Assen/Amsterdam 1977
- Jong, W.J., 'Inleiding over het blad 'Vredesactie' en de ANVA', in: *Vredesactie 1947-1977*, Zwolle 1982, p. 5-8
- Jong, Lou de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, Den Haag div. jaarg.
- Jonker, J.T. & Rossem, M. van, *Geschiedenis en cultuur*. Achttien opstellen, Den Haag 1990
- Joules, H. (ed.), *The doctor's view of war*. With a foreword by professor John A. Ryle, Londen 1938
- Joyce, James Avery, *Red Cross International and the strategy of peace*, Londen 1959
- Kalshoven, Frits, *Het paradoxale Rode Kruis*. Rede uitgesproken ter gelegenheid van de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in het internationale humanitaire recht, in het bijzonder voor zover toepasselijk in gewapend conflict, aan de RU te Leiden 17 december 1976, Deventer 1976
X, *Zwijgt het recht als de wapens spreken?*, Den Haag 1985
X, 'Impartiality and neutrality in humanitarian law and practice', in: *International review of the Red Cross*, nov. dec. 1989, p. 516-535
- Kamphuis, P.H., *Het Algemeene Nederlandsche Vredesbond 1871-1901*. Een verkennend onderzoek over dertig jaar ijveren voor een vreedzame internationale samenleving, Den Haag 1982
- Kamphuis, P.H., & Schulte, C.M., *Van staats tot koninklijk*. Gids ter begeleiding van de historische expositie in het armaturium te Delft, Soest 1986
- Kater, Michael. H., *Doctors under Hitler*, Chapell Hill/Londen 1989
- Keegan, John, *The face of battle*. A study of Agincourt, Waterloo and the Somme, Londen 1992 (4)
- Kerkhoff, A.H.M., 'De organisatie van de militaire en burgerlijke geneeskundige dienst in de negentiende eeuw', in: G.M. van Heteren e.a. (red.), *Nederlandse geneeskunde in de Indische archipel 1816-1942*, Amsterdam 1989, p. 7-22
- Kiviet, H.M.J., 'De opleiding van het militair geneeskundig personeel', in: *De militaire spectator*, april 1949, p. 216-224
- Klinkert, W., *Het vaderland verdedigd*. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914, Den Haag 1992
- Kloosterman, Elly, *De Nederlandse anarchisten en de Spaanse burgeroorlog*, z.p. 1979
- Koedijk, Paul, 'De koude burgeroorlog in Nederland', in: *Vrij Nederland*, 18-7-1992, p. 24-32
- Kousbroek, Rudy, *Het Oost-Indisch kampsyndroom*, Amsterdam 1992

- Krieken, G.S. van, 'De onbekende Henri Dunant', in: *Spiegel historiael*, 1985, p. 391-398
- Laqueur, Walter, *The terrible secret. Suppression of the truth about Hitler's "final solution"*, New York 1983 (5) (oorspr.: 1980)
- Laqueur, Walter, & Breitman, Richard, *Breaking the silence*, New York 1986
- Layton, Lynne, 'Vera Brittain's testament(s)', in: Margaret Randolph Higonnet e.a. (red.), *Behind the lines. Gender in the two world wars*, New Haven en Londen 1987, p. 70-83
- Lessing, Theodor, 'Das Lazarett', in: idem, *Ich warfe eine Flaschenpost im Eismeer der Geschichte*, Darmstadt 1986, p. 354-386
- Levy, Howard, 'The military medicinenemen', in: John Ehrenreich (ed.), *The cultural crisis of modern medicine*, Londen 1978, p. 287-300
- Lewer, Nick, *Physicians and the peace-movement. Prescriptions for hope*, Bradford 1992
- Lichtenstein, Heiner, *Angepaßt und treu ergeben. Das Rote Kreuz im 'Dritten Reich'*, Keulen 1988
- Lieburg, M.J. van, 'De verpleegkundige literatuur in Nederland in de 19e eeuw', in: *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, jrg. 3 (1980), p. 97-122
- X, 'De tweede geneeskundige stand (1818-1865). Een bijdrage tot de geschiedenis van het medisch beroep in Nederland', *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 96 (1983), p. 433-453
- X, *Het Coolsingelziekenhuis te Rotterdam (1839-1900)*, Amsterdam 1986
- X, 'The civil medical service in the Netherlands during world war II', in: *Stress. Medical and legal analysis of late effects of world war II suffering in the Netherlands*, Leiden 1988, p. 15-40
- X, *Bronovo 1965-1990. Van 's-Gravenhaagsche Diakonessen-inrichting tot ziekenhuis Bronovo*, Kampen 1990
- X, 'De burger-geneeskundige dienst in mobilisatie- en bezettingstijd', in: *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, jrg. 14 (1991), nr. 4, p. 177-192
- X, *Het Sint Franciscus Gasthuis 1892-1992*, Rotterdam 1992
- Lifton, R.J., *Nazi-dokters. De psychologie van de rassenmoord in het Derde Rijk*, Zeist 1987
- Linden, W.H. van der, *The international peace movement 1815-1874*, Amsterdam 1987
- Loissier, Jean G., *La Croix-Rouge et la paix. La doctrine et son évolution*, Genève 1951
- MacDonald, Lyn, *The roses of no man's land*, Londen 1991 (9)
- Metcalfe, Philip, *1933*, Londen 1990 (2)
- Meurant, Jacques, 'Über zwei kürzlich erschienene Werke. Das Internationale Komitee vom Roten Kreuz, die Naziverfolgungen und die Konzentrationslager', in: *Auszüge der Revue internationale de la Croix Rouge* (Beilage), 1989, p. 254-279 (incl.: Cornelio Sommaragu, 'Der Gesichtspunkt des IKRK', p. 275-279)
- Molenaar, J.W., *Het Rode Kruis in Amsterdam*, Amsterdam 1977-1984 (Bijlage in *Maandbericht*. Orgaan van het Rode Kruis afdeling Amsterdam)
- Moor, J.A. de, 'Een extra oorlam voor de troep; legerarts en koloniale oorlogvoering in de Archipel, 1830-1880', in: G.M. van Heteren e.a. (red.), *Nederlandse geneeskunde in de Indische archipel 1816-1942*, Amsterdam 1989, p. 129-147
- Mossink, Marijke, 'Mannen over de taak der vrouw voor de vrede, oftewel: de teloorgang van het feminisme in de vrouwenvredesbeweging tijdens het Interbellum', in: Marjan Schwegman e.a. (red.), *Op het strijdtoneel van de politiek. Twaalfde jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, Nijmegen 1991, p. 107-130
- Moulin, D. de (red.), *'s Rijkskweekschool voor militair geneeskundigen te Utrecht (1882-1865)*, Amsterdam 1988
- Nieuwenhuijzen Krusemann, A.C. & Gerritsen, F.M. *Van te huis tot ziekenhuis. Het Haagse Rode Kruis ziekenhuis van 1889 tot 1991*, Groningen 1992
- Pandit, H.N., *The Red cross and Henry Dunant. A case for rewriting history and biography*, New Delhi 1969
- Pictet, Jean, *La Croix-Rouge et la paix*, Genève 1951
- X, 'Die fundamentalen Grundsätze des Roten Kreuzes und der Friede', in: *Auszüge der Revue Internationale de la Croix Rouge*, in: 1984, p. 98-111/118-137
- X, 'Die Entstehung des humanitären Völkerrechts', in: *Auszüge der Revue Internationale de la Croix Rouge*, 1985, p. 2-9/26-43
- Pick, Daniel, *War machine. The rationalisation of slaughter in the modern age*, Londen 1993
- Postumus-Van der Goot, W.H., (e.a.), *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd*, Nijmegen 1977 (2)
- Poulter, Margaret, 'The archives of the British Red Cross', in: *Social history of medicine*, vol 6, nr. 1 (april 1993), p. 143-148
- Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-45*, Den Haag

- 1977 (7)
- Putten, P. van, 'Terugblik op 150 jaar geneeskundige verzorging van de Nederlandse militair', in: *Ons leger*, dec. 1964, p. 2-4
- Remarque, Erich Maria, *Im Westen nichts neues*, Frankfurt a.M./Berlijn 1983 (726-775.000tal) (oorspr.: 1929)
- Riedesser, Peter, 'Militär und Medizin. Materialien zur Kritik der Sanitätsmedizin am Beispiel der Militär psychiatrie', in: *Das Argument*. Sonderband 4 (1974), p. 231-279
- Riedesser, Peter & Verderber, Axel, *Aufrüstung der Seelen*. Militärpsychologie und Militärpsychiatrie in Deutschland und Amerika, Freiburg 1985
- Riesenberger, Dieter, *Für Humanität in Krieg und Frieden*. Das Internationale Rote Kreuz 1863-1977, Göttingen 1992
- Rigter, R.B.M., *Met raad en daad*. De geschiedenis van de gezondheidsraad 1902-1985, Rotterdam 1992
- Robben, Wim (red.), *Vredes-aktivist Bart de Ligt (1883-1938): Gekruid geluid*. Een bloemlezing uit zijn brochures en artikelen tot 1919, Zwolle 1983
- 'Rode Kruis-beginselen, De', in: *Rode kruis koerier*, jrg. 34, nr. 1a (extra-nummer) (febr. 1973), p. 3
- 'Rode Kruis Korps en zijn voorgangers, Het', in: *90 jaar Nederlandsche Roode Kruis*. Herdenkingsnummer 19 juli 1867-1957, Den Haag 1957, p. 28-32
- Rode Kruis: ontstaan en ontwikkeling, Het*. De verdragen van Genève; het Rode Kruis in het algemeen; het Nederlandsche Roode Kruis in het bijzonder, Den Haag 1965
- Röling, B.V.A., *Volkenrecht en vrede*, Deventer 1973
- Rolle und Bedeutung der Krankenpflege für den nationalsozialistischen Vernichtungskrieg nach Innen wie nach Außen, Die*, Berlijn 1985 (ongep. man., kopie in eigen beheer)
- Rombach, J.H., *De volkenrechtelijke positie van het Rode Kruis*, z.p. 1954 (ongep. man.)
- X, 'Nederland en de ontwikkeling van de maritieme Rode Kruis conventie', in: *De Rode kruis koerier*, jrg. 21, nr. 6 (juni 1960), p. 160
- X, *Rode Kruis en kustreddingswezen in verband met de conventies van Genève*, z.p. z.d. (∀1962) (ongep. man.)
- X, *Inventaris van het archief van het hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1945*, Den Haag 1966
- X, 'Nederlanders en het Rode Kruis', in: *Spiegel historiael*, jrg. 2, nr. 9 (oct. 1967), p. 466-474
- X, 'Het Rode Kruis in Nederland' (boekbespreking: G.M. Verspijck, *Het Nederlandsche Roode Kruis (1867-1967)*), in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jrg. 82 (1969), afl. 1, p. 125-126
- X, 'Dr. Johan Hendrik Christiaan Basting (1817-1870). De Nederlander aan de wieg van het Rode Kruis', in: *Universeel*. Tijdschrift van het Belgische Rode Kruis in Vlaanderen, jrg. 3, nr. 3 (mei-juni 1978), p. 64-69
- X, 'Charles William Meredith van de Velde (1818-1898). Een der eerste gedelegeerden van het Rode Kruis', in: *Universeel*, jrg. 3, nr. 4 (juli-aug. 1978), p. 98-101
- X, 'Dr. C.F. Haje (1873-1939) en de Dunant-beweging in Nederland', in: *Universeel*, jrg. 3, nr. 6 (nov.-dec. 1978), p. 152-155
- X, 'Drie Nederlanders in de ontwikkeling van het Rode Kruis ter zee', in: *Universeel*, jrg. 4, nr. 1 (jan. febr. 1979), p. 9-12
- X, *Nederland en het Rode Kruis*, Alkmaar 1983 (ongep. man.)
- X, *Haje, Dr. Christian Friedrich, letterkundige*, z.p. z.j. (ongep. man.)
- X, *Nederland en het Rode Kruis*, Amsterdam 1992
- Rosencof, Mauricio, 'Diktatuur, democratie, marteling', in: *Oh superman*. Teksten over de democratische heilstaat, Amsterdam 1992, p. 21-27
- 'Rote Kreuz und seine Rolle als Helfer der militärischen Sanitätsdienste, Das', in: *Auszüge der Revue Internationale de la Croix Rouge*, 1984, p. 84-87
- Ruprecht, T.M., & Jenssen, C. (Hrsg.), *Äskulap oder Mars. Ärzte gegen dem Krieg*, Bremen 1991
- 'Samenwerking met behoud van eigen identiteit: Rode Kruis en militair geneeskundige diensten', in: *Rode kruis koerier*, jrg. 50, nr. 5 (nov. 1989), p. 13-15
- Sandoz, Yves, 'The Red Cross and peace: realities and limits', in: *Journal of peace research*, vol. 24 (1987), nr. 3, p. 287-296
- Scheffer, Age, *Ome Jan*. Het leven van Jan van Zutphen, Amsterdam 1958
- Scherphuis, Ageeth, 'De slachtoffers van de deportaties staan nog steeds zorgvuldig geregistreerd', in: *Vrij Nederland*, 4-4-1987, p. 9
- Schulten, C.M., 'Military aspects of medical care. May 1940', in: J.F.Ph. Hers, J.L. Terpstra (eds.), *Stress. Medical and legal analysis of late effects of World War II suffering in the Netherlands*, Oegstgeest 1988, p. 41-50
- X, '175 Jaar militair geneeskundige dienst', in: *Nederlands militair geneeskundig tijdschrift*, 1990, p. 5-11
- Seidler, Franz, *Prostitution Homosexualität Selbstverstümmelung*. Probleme der deutschen Sanitätsführung 1939-

- 1945, Neckargemünd 1977
- Shawcross, William, *The quality of mercy*. Cambodja, holocaust and modern conscience, Glasgow 1982
- (2)
- 'Solferino 1859', in: *World health*. The magazine of the world health organisation. Red Cross centenary album, april 1963, p. 4-5
- Spits, F.C., *De metamorfose van de oorlog in de 18e en 19e eeuw*, Assen 1971
- SS en Nederland*, De. Documenten uit SS-archieven 1935-1945, Den Haag 1976
- Stolk-Van Delen, Harmke W., *Wijkverpleging in historisch perspectief*. Ontstaan en ontwikkeling van de wijkverpleging (1890-ca 1930) met aandacht voor aspecten van medicalisering en professionalisering (verpleegkundig historische cahiers 2), Amsterdam 1986
- Stumpel, A.R.J., & Lieburg, M.J. van, 'Het Nederlandsche Roode Kruis als opleider van verpleegsters 1867-1897', in: *Spiegel historiael*, jrg. 19, nr. 1 (jan. 1984), p. 23-29
- Summers, Anne, *Angels and citizens*. British women as military nurses 1854-1914, Londen 1988
- Tammes, A.J.P., 'Het internationalisme en pacifisme in Nederland sedert het begin van de negentiende eeuw', in: J.S. Bartstra, W. Banning (red.), *Nederland tussen de natiën*, deel II, Amsterdam 1958, p. 7-34
- Thébaud, Francoise, 'De eerste wereldoorlog: tijdperk van de vrouw of triomf van het seksuele verschil?', in: Gorges Duby, Michelle Perrot (red.), *Geschiedenis van de vrouw*. Deel 5: de twintigste eeuw, Amsterdam 1993
- Travers, T.H.E. 'The offensive and the problem of innovation in British military thought 1870-1915', in: *Journal of contemporary history*, jrg. 13 (1978), p. 531-553
- Vastyan, E.A., 'Warriors in white: some questions about the nature and mission of military medicine', in: *Texas reports on biology and medicine*, vol. 32, nr. 1 (lente 1974), p. 372-342
- Vegt, H.M. van de, 'De betekenis en de waarde van de geneeskundige dienst', in: *De militaire spectator*, april 1949, p. 210-215
- X, 'Medische ethiek en militaire dienst', in: *Medisch contact*, jrg. 12, nr. 14 (4-4-1957), p. 240-241
- X, 'Geneeskunst en oorlog', in: *Recent medisch-ethisch denken II*, Leiden 1970, p. 100-147
- Veld, N.K.C.A. in 't, *De zuivering van artsen en advocaten*, Den Haag 1983
- Verdoorn, J.A., *Arts en oorlog*. Medische en sociale zorg van oorlogsslachtoffers in de geschiedenis van Europa. Een inleiding in de medische polemologie, met een voorwoord van B.V.A. Röling, Amsterdam 1972
- X, 'Politieke geheelonthouding van het Rode Kruis', in: *Voorloper*. Evangelisch commentaar bij de tijd, jrg. 5, nr. 6 (juni 1973), p. 188-192
- X, 'Doctors and the prevention of war', in: B.W. Ike, W.J.E. Verheggen (eds.), *Medical opinions on nuclear war and its prevention*, Nijmegen 1983, p. 13-30
- Verspijck, G.M., 'Het Nederlandsche Roode Kruis', in: *Onderdrukking en verzet*, deel IV, Arnhem/Amsterdam z.j. p. 269-279
- X, *Het Nederlandsche Roode Kruis (1867-1967)*, Nijkerk 1967
- Verwey, Wil, 'President Thieu vermoordt de vredesakkoorden', in: *Vrij Nederland*, 17-2-1973, p. 1-2
- Vogelzang, C.R.E., 'Het Nederlandse Rode Kruis en de Nederlandse strijdmacht', in: *Nederlands militair geneeskundig tijdschrift*, jrg. 43, nr. 1 (feb. 1990), p. 38-40
- Vugt, Joos van, & Bergen, Leo van (red.), *Vredesstreven in de twintigste eeuw*, Nijmegen 1988
- Wapens neder I, De*. De ontwikkeling in het denken over sociale actie, geweldloze strijd en anti-militarisme in Nederland, Nijmegen 1985
- Weindling, Paul, 'German-Soviet medical co-operation and the Institute for Racial Research', in: *German history*, vol 10 (1992), nr. 2, p. 177-206
- Wesseling, H.L., *Soldaat en krijger*. Franse opvattingen over leger en oorlog aan de vooravond van de eerste wereldoorlog, Amsterdam 1988 (2)
- Willemin, Georges, & Heacock, Roger, *The International Committee of the Red Cross*, Den Haag 1984

Register

Personen

- Adolph, G.: 16
Adriani, P.: 129, 161, 184
Aldershoff, H.: 240, 242
Alers: 251
Althaus, H.: 478
Alting von Geusau, J.F.: 350
Amersfoort, H.: 22, 28
Appia, L.: 43-4, 49, 61, 74-6, 79, 129
Arkel, J. van: 480
Arntzenius, A.K.W.: 98
Arrault, H.: 12, 38
Asser, T.M.C.: 181
Augusta, keizerin: 60
- Baader, G.: 422
Baden Powell: 198
Bakker, H.: 277, 371, 406
Bakoenin, M.: 123
Balthasar Bosch van Rosenthal, J.J.: 466
Banning, C.: 405, 430, 435-6, 465, 467-9, 477
Barker, P.: 347
Barton, C.: 76, 216
Basting, J.H.C.: 41, 44-7, 54, 70, 75-7, 97, 103, 108-15, 118, 120, 128, 130, 141, 184, 42, 76, 88, 111
Basting-Kattenbusch: 109-10
Baudin, C.: 146
Baudoir: 50, 110
Bauer, R.: 422
Baumberger: 70
Beatrix, prinses: 105
Beaufort, J.A.A.H. de: 167-9, 171, 169
Beecher-Stowe, H.: 38
Beekhuis, W.H.: 376
Beelaerts van Blokland, H.: 43, 277-8, 363, 424, 428, 430, 432, 464-6, 484, 119
Been, H.: 452
Beer, T.H. de: 318
Beer Poortugael, J.C.C. den: 64
Beets: 292
Belloc, H.: 16
Benima, T.: 494
Bent, A.R. van de: 410
Ben-Tov, A.: 388, 396-7, 399
Berg, C. van den: 430-1, 436-7, 455-61, 463, 465, 475, 456
Bernhard, prins: 97, 280
Best, G.: 13, 52, 58, 63-4, 72, 40, 63
Beuningen, C. van: 439, 471, 473
Beynen, G.J.: 195, 218
Bevaart, W.: 22, 11
Bierens de Haan, J.C.J.: 176
- Bijl, J.P.: 218
Bijl, W.F.Th. van der: 416-7
Bijlandt, L. van: 123
Bijlsma, R.: 191, 193
Billroth, Th.: 28-9
Bismarck, O.E.L. von: 58-9, 61
Blanken: 109
Bleker, J.: 13, 33, 35
Bliek, A.C.: 303, 332, 335, 339, 339
Bloch, J. von: 53
Bloemendal, H.: 391
Blom, H.: 447-8
Bluntschli, J.C.: 20
Boellaard, W.A.H.C.: 431, 468, 483
Boer, D.: 343-5, 349, 354, 356, 369, 375-6, 353, 374
Boissevain-Van Lennep, A.M.: 439, 483
Boissier, E.: 388, 390, 393
Boissier, P.: 41, 46, 49-50, 55-7, 72, 81, 110, 57-8, 71, 87
Boland, G.W.: 174-6, 196, 229-30, 174
Bonjour, E.: 395
Bor: 480
Borst: 290
Borst, J.J.G.: 461
Bosboom, N.: 105, 208, 214, 219-23, 232, 254
Bosch, J.L. ten: 290
Bosch, J.A. van den: 132, 160
Bosch Kemper, J. de: 115
Bosscha, J.: 54, 97, 101, 115-9, 122-6, 131-3, 146, 160, 177, 182, 313
Bosse, Van: 128
Botenga, S.J.P.: 379
Bovenkerk, H.: 355-6
Breen, L. van: 352
Brekenfeld, F.W.: 419, 422
Brittain, V.: 65, 68-9, 309
Brown, S.H.: 388
Brutel de la Rivière, J.J.: 460, 486-7, 493-4
Budzinska-Tulicka: 341, 343
Burckhardt, C.J.: 389, 392-3, 396-8
Buskes, J.J.: 325, 327
Bussy, A.L. le Cosquino de: 439, 471, 473
Bussy-Kruysse, L. de: 336, 339
Buttingham-Wichers, G.C.: 434
- Calvijn: 108
Canté, F.: 446, 475, 484, 66
Carroll, L.: 39
Carsten, B.: 150-1
Carstens, N.T.: 406, 430, 117
Circourt, A. de: 42
Chessex, G.: 393-4

Christiansen, F.C.: 447, 468
 Clerq Zubli, J. de: 485
 Cohen, D.: 453
 Cohen, E.: 340
 Cohen Stuart, J.H.: 197
 Colaço Belmonte, A.: 357-8, 456
 Colijn, H.: 96, 189, 222, 254-5, 317
 Collette, P.P.C.: 221, 268, 272, 282, 287-9, 293
 Constandse, A.: 357
 Cooter, R.: 29, 211
 Coronel, S.Sr.: 94-5
 Creveld, M. van: 53
 Criegern-Thumitz, Von: 154

 Daee, H.: 85, 87
 Darwin, C.: 21, 488
 Daubenton, F.: 482
 Davis, N.: 273, 396, 273
 Deckers, L.N.: 278-9, 304, 308
 Deyssel, L. van: 96
 Diehl, J.C.: 304-12, 316, 323, 362, 364, 371, 458
 Dietz, P.J.Ph.: 175, 309, 367, 369, 415-6, 424, 460-1
 Dijkhoorn, A.Q.H.: 407, 413
 Does, J.N. van der: 468
 Domela Nieuwenhuis, F.: 176, 317, 320-2, 373
 Dommelen, G.F. van: 125
 Donker Curtius, F.W.: 99, 105-6, 304, 377, 408, 424-5, 431, 464
 Donkersloot, N.: 320
 Dooremaal, J.C.: 104
 Doorman, L.: 447
 Doorman, K.: 447
 Dresselhuys, H.C.: 10, 267-8, 271-2, 281-9, 295, 323-5, 366, 289
 Dubasov: 59
 Dudok van Heel, A.E.: 197-9, 244-5, 247, 316
 Dufour, G.H.: 43-4, 75-6, 76
 Dunant, H.: 26, 37-47, 49-50, 56-7, 61, 63-5, 69-77, 80-7, 89-91, 104, 108-11, 113, 115, 118, 130, 134, 181, 241, 247, 273, 320, 331-2, 338, 375-6, 391, 12, 39-40, 43, 57, 70-1, 73, 76, 83, 85-8, 375
 Dunk, H. von der: 324
 Durand, A.: 274, 386, 397, 52, 84
 Durruti: 357
 Duyn van Maasdam, Van der: 115
 Duys, J.E.W.: 354

 Ecksteins, M.: 309
 Eijkel, R.M.N.: 450-1, 461
 Ellis, J.: 16-7
 Embden, D. van: 323-5
 Emma, regentes: 122
 Engelbrecht, W.B.: 429, 433, 453, 465-7, 474, 478
 Engelen, W.E.: 289

 Clausewitz, C. von: 20-1, 48, 52, 53
 Etter, P.: 396-7
 Eyk, H.H. van: 204

 Favez, J.C.: 13, 73, 384-6, 388, 392-3, 395-8, 419, 73, 399
 Favre, G.: 393-4
 Feingold, H.L.: 392
 Ferguson, J.H.: 99
 Feriz, H.: 345-5
 Filangieri: 32
 Fleischer, F.C.: 204-5, 240-7, 255, 257, 264-7, 298, 306
 Flugi van Aspermont, C.: 392, 482
 Flusser, E.: 68
 Fock: 128
 Franco: 357, 428
 François, A.: 73, 73
 François, J.P.A.: 459
 Fransen van de Putte: 115
 Franz Ferdinand, aartshertog: 218
 Frederik de Grote: 16
 Friedrich, E.: 323, 329
 Fussell, P.: 309

 Gabriel, R.A.: 13, 32-3
 Gallandat Huet, J.A.: 129, 425
 Gandhi, M.K.: 342-3, 357
 Gans, M.: 390-2, 391
 Gans-Premsele, J.: 390, 414
 Garibaldi: 75
 Garrison, F.H.: 11, 57
 Gebhard, K.: 421
 Genep, R.O. van: 468-73
 Gevers Leuven, J.M.A.: 177
 Geytenbeek, G.A. van: 121-2, 183-4, 192-3
 Glasius, L.J.M.: 24
 Goot, D.H. van der: 53
 Gori, M.W.C.: 120, 134, 138-45, 149, 150-5, 160, 194, 316, 426, 141-3
 Gouttes, P. des: 385
 Graaff, F.H.A. de: 280
 Graff, O.M.: 352
 Gratama: 151-2
 Grawitz, E.: 422
 Grey, G.E.: 53
 Groen van Prinsterer: 108, 115
 Groeneveld, A.: 3
 Gruber, W.: 422-3, 423
 Grundhewer, H.: 67, 42
 Grüneisen, F.: 60, 419, 424, 419
 Guépin, C.H.: 107
 Gumpert, M.: 47, 56-8, 70, 73-4, 81, 110, 73-4

 Haak, J.: 352
 Haar, H.G. ter: 95

Haga, W.R.: 450
 Haig, D.: 16
 Haje, Ch.F.: 46, 97, 109-10, 125, 181, 39, 58
 Haller, E. de: 396
 Hamel, Van: 255-6
 Handloser: 420-1
 Hardenberg, H.: 119
 Hardenbroek van Bergambacht, K.J.G. van: 95, 103, 152, 154, 176, 181, 325-6, 226
 Harmsen, G.: 356
 Harster, W.: 468-71
 Hart, E.: 60, 75, 85, 90, 80, 85-6
 Harten, M. van: 371-2
 Hartog, L. de: 444
 Haug, H.: 89
 Heemskerk: 115
 Heering, G.J.: 376, 317
 Hendrik, prins: 96, 105, 107, 179, 186, 188-9, 191-2, 205, 229, 231-2, 243, 248, 255, 257, 263, 265, 282, 287-8, 295, 371, 95, 97
 Hengeveld, S.: 335
 Herbert, S.: 25, 40
 Herckenrath, C.Th.: 142
 Hermanides, S.R.: 128-9
 Herzberg, A.J.: 452
 Hess, R.: 419
 Heudtlass, W.: 71, 81, 87
 Heusdens, J.: 406, 430, 434, 436, 443, 472, 474, 477, 484, 494
 Heuvel-Strasser, E.A. van den: 213, 212
 Heymans, F.: 446-8
 Heymans, J.: 354
 Heynsius: 151
 Hiensch: 250
 Hijmans, F.: 62
 Hilgenfeldt, E.: 419
 Himmler, H.: 421
 Hindenburg, P. von: 33, 420, 33
 Hingman, W.: 182
 Hirschfeld, H.M.: 445
 Hirschfeld, H. Magnus: 345-9
 Hitler, A.: 23, 282, 387, 393, 419-20, 422-4, 431, 447, 458, 478
 Hocheisen, P.: 420, 422, 422
 Hoekstra, P.: 360
 Hoff, J.M. van 't: 257, 262
 Hoitink, A.W.J.H.: 126
 Holleben, Von: 154
 Hooft: 480
 Hoogenboom: 173
 Houten de Lange, Ten: 251
 Howard, M.: 20
 Huber, M.: 388-90, 393, 395-6
 Hudig, S.: 66
 Hugenholtz, J.B.Th.: 339-40, 481-2
 Hugo, V.: 41
 Huisman, C.: 353
 Hulsman, G.: 339
 Israëls, A.H.: 95, 143
 Ittersum, H.A. van: 272
 Iwanka: 154
 Jacobs, A.: 54, 68, 195, 202, 280
 Jägerschmidt: 49
 Jolles, J.: 412
 Jolles, J.A.: 320
 Jolles, W.C.: 355
 Jong, A. de: 329-32, 340-1, 357, 375
 Jong, L. de: 10, 28, 427, 430, 432, 441, 446, 456, 456
 Jong-Johns, E.A. de: 333-4
 Jonge, B.C. de: 188-9, 233, 253-6, 267-8, 278
 Joyce, J.A.: 63, 83
 Juliana, prinses: 96, 467, 97
 Kalshoven, F.: 72, 58
 Kamphuis, P.H.: 22, 28, 146, 318
 Kappelmeyer, C.P.A.: 310
 Kappert: 453
 Karel de Grote: 42
 Karnebeek, Van: 54, 124
 Kate, J. ten: 181
 Kate, J.J.L. ten: 98
 Kaufmann, H.: 347, 349, 347
 Keegan, J.: 305
 Kessler, W.P.: 343
 Ketwich Verschuur, H.P.J. van: 481, 465
 Kindermann, H.: 374
 Klerck, A.: 119
 Klinkert, W.: 111, 11
 Kloosterman, R.: 335
 Knoop, W.J.: 111-2, 115, 118, 130-2, 425
 Koch: 230-1, 249
 Koetsveld, C.E. van: 93, 110, 183-4, 315-6
 Kok, J.F.: 461
 Komberg, J.: 470
 Kooiman, P.: 358-9
 Koolemans Beijnen, G.J.W.: 362, 367
 Koolen, D.A.P.N.: 364, 435, 447
 Koot, C.M.A.: 474
 Koot, H.: 430, 435, 446, 473-6, 480, 484
 Korteweg, J.A.: 162
 Kousbroek, R.: 167
 Kraft, E.: 218
 Kreyger: 150
 Kromhout, J.H.: 131
 Kuin, P.: 356
 Kuyper, A.: 194, 199
 Labouchere, H.: 16
 Laman Trip, H.R.A.: 379, 379

Laman Trip, S.: 122, 181
 Laman Trip, V.: 469
 Landa, N.: 47-8, 133, 148
 Laqueur, W.: 384-6, 396-7, 423
 Lardschneider, H.: 461
 Larrey, D.J.: 305
 Laurillard, E.: 181, 317, 140
 Ledeboer, A.M.: 187
 Leeden, W. van der: 369, 371-2
 Leeftang, A.W.: 310
 Leeuwen, W.F. van: 232, 233
 Lehner, O.: 13
 Lehning, A. (Müller): 340, 357
 Levi, P.: 383
 Lelyveld, L.P. van: 304
 Leo XIII: 90
 Lessing, Th.: 30
 Lichtenberg: 479
 Lichtenstein, H.: 13, 391, 397, 13, 18, 399
 Lieburg, M. van: 314, 403, 144
 Ligt, B. de: 342-3, 357, 359, 357
 Lingbeek, G.W.S.: 129, 176, 197
 Löffler: 59
 Loritz, H.: 393
 Loudon, H.: 284, 366
 Lucardie, W.J.: 291, 433, 460, 468, 474, 483
 Lueder, C.: 61-4, 147, 168-9
 Luther, M.: 230
 Luyk, Van: 197
 Lynden, W.J. van: 411, 431, 433, 435-7, 446-7, 451, 455, 458-59, 465-6, 475, 483-4, 493

 Maas, H.H.: 411, 430, 453, 464, 483
 MacDonald, L.: 18
 MacMahon: 43
 Madlener, L.: 357
 Mandere, H.Ch.G.J. van der: 61, 63-4, 77, 158, 169-71, 187, 189-90, 208, 210-1, 215, 237, 260, 268, 273, 280-2, 286, 322-3, 344, 481, 61, 148, 169, 211, 272
 Marinissen, W.P.: 480
 Maunoir, T.: 43-4, 49, 74-6, 76
 Mazarin, J.: 27
 Mazel, M.: 203, 266, 299, 187
 Meeüs: 438
 Meijer-Wichmann, C.: 342, 357
 Mengele, J.: 394
 Metz, K.S.: 13, 32-3
 Meulenbelt, H.H. jr.: 342
 Meurant, J.: 386, 396-7, 73
 Meurs, C.T. van: 119, 121, 135
 Meursing, C.: 349
 Meursing, D.: 337-8, 349
 Meursing, E.E.: 337, 345, 349, 356, 371, 377, 403, 367
 Meyboom, F.: 416-7

 Meyer: 178
 Mijer, P.: 115, 122
 Mijnlieff, C.J.: 262-6, 268, 296-303, 265
 Mojet: 444
 Molenaar, J.M.: 427
 Moltke, H. von: 19-20, 24, 38, 62, 91
 Mooy: 361
 Mooy, C. de: 104, 124-5
 Morris, C.: 403
 Moynier, G.: 37, 43-4, 46-7, 49, 51, 58, 69-72, 74-5, 77-82, 97, 110, 181, 273, 57, 70, 80, 83, 118, 181
 Mühlens, P.: 422
 Mulder, L.: 66, 97, 101, 103, 108, 130, 132-5, 141, 141
 Mulken, J.J. van: 119
 Müller, R.: 65, 87
 Munnekrede, P.J. van: 77, 214, 406
 Mussert, A.: 467, 478
 Mussolini, B.: 275, 358, 394, 395

 Napoleon: 15-6, 19, 25, 27, 43, 43, 53, 305
 Napoleon III: 26, 43, 90, 171, 76
 Nauck, E.: 422
 Nève: 287-8, 290, 292, 316
 Nicolaas II: 90
 Niemöller, M.: 394
 Nierstrasz, W.: 179-80, 197
 Nieuwenhuyzen, N. van: 463
 Nightingale, F.: 25-6, 39-40, 43, 53, 59, 65, 115, 149, 216-7, 226, 40
 Nobel, A.: 86
 Nolen, W.: 244-7
 Noordhoff, F.S.: 481
 Nuyens, W.J.F.: 93-4

 O'Connor, B.: 481-2
 Offerhaus, H.K.: 187, 286, 363, 364-5, 400-2, 405-7, 412-5, 424, 427-33, 435-7, 443-4, 446-49, 453, 456-7, 459-67, 469, 471-5, 477, 479, 483-4, 493, 459, 465
 Ordel, C.W. van den: 334, 375
 Ossietzky, C. von: 394
 Overbeek de Meijer, G. van: 117
 Overeem, A.D.A. van: 438-39, 468-70, 473
 Overeem-Ziegenhardt, L. van: 438-39, 468-73, 480, 485
 Owen, W.: 309, 309

 Palasciano, F.: 11-2, 32, 38, 40, 45
 Pandit, H.N.: 70-1
 Passy, F.: 41, 51, 79, 86-7, 320
 Pelletier, M.: 69
 Pels Rijcken: 121
 Penn, J.: 95, 205
 Perk, M.A.: 98, 121, 317

Perponcher-Sedlnitzky, W. von: 147
 Peterson, J.C.: 336-8
 Petter, W.: 171, 181
 Peverelli, P.: 293
 Pictet, J.: 52, 386, 399, 52, 83
 Piek, C.: 428, 432, 443, 472, 476-80, 486
 Piekema, F.J.: 103-4, 127, 135, 315
 Pierson: 148
 Pijl, J.: 371
 Pimentel, M.H.: 320
 Pinkhof, H.: 304, 423, 304
 Plantinga, M.J.H.: 125
 Pohlreich, A.F.O. von: 446
 Polak Daniëls, D.: 121
 Polano: 135
 Pompe van Meerdervoort, J.L.C.: 154, 141
 Poortenaar, C.: 319-20
 Port, L.E.: 117
 Post: 361
 Pothuis-Smit, W.C.B.: 367
 Praag, J. van: 350
 Praag, S.W. van: 408, 424
 Presser, J.: 453-4, 391
 Preval, De: 50
 Prins, C.J.: 218, 221, 190
 Prins, G.A.: 105, 346, 352, 363, 368, 375-81, 424-5, 432, 479, 379
 Prins-Burgers, N.M.: 329
 Prins-Waller, M.I.F.: 438
 Pruys van der Hoeven: 115

 Quanjer, A.A.J.: 120, 174-6, 178, 207-8, 218, 221-30, 233, 234, 241-2, 245, 315, 425-6, 493, 50, 187, 226, 233

 Randon: 50
 Ranitz, C. de: 473
 Rauter, H.A.: 450, 453, 474
 Regout, P.D.: 147
 Reijnders, J.H.: 409
 Reineke, A.: 276
 Reinink, H.J.: 437
 Remarque, E.M.: 18-9, 29-30, 210, 308-9, 346, 348
 Repelaer van Driel, O.J.A.: 201-2, 230
 Reuter, F.: 418, 428, 431, 437-8, 443-4, 453, 457-8, 460, 462, 466-7, 469, 471, 474-6
 Rhijn, Van: 407-8
 Richard, H.: 83
 Riedesser, P.: 13
 Riegner, E.: 388
 Riemsdijk, A.W.G. van: 366
 Riesenberger, D.: 13, 44, 51, 59, 278, 395, 399
 Rijen, P.P.C. van: 461
 Riko, A.J.: 318
 Ritter jr., P.H.: 181

 Roëll, J.H.: 187
 Roemer, N.A.A. van de: 408, 410, 412, 438
 Roest van Limburg, T.M.: 147
 Roland Holst, H.: 342-3, 359
 Röling, B.V.A.: 35, 84, 52-3, 77, 80
 Rombach, J.H.: 12, 122, 176, 248, 375, 476, 85, 124, 182, 230, 258
 Romeyn, D.: 99-100, 129, 162-9, 188, 193, 196, 215-8, 239-40, 243, 261-2, 265, 305-7, 426, 226, 305
 Romeyn, J.A.: 177-9, 229, 178
 Rooijen, P.H. van: 276
 Roon, A. von: 46-7
 Roorda, J.: 335
 Rooseboom, W.: 172
 Rosencof, M.: 394
 Rost van Tonningen, M.B.: 202, 210, 216, 230-2
 Rost van Tonningen, M.M.: 231, 478
 Rotgans, J.: 218-20, 223-5, 234, 246, 248, 251
 Ruijsch, W.P.: 186, 231, 245, 117
 Rutgers, M.: 323, 362, 365-7, 275, 367
 Ruyter, M. de: 161
 Ryle, J.A.: 33

 Sachsen-Coburg und Gotha, C.E. von: 420-1
 Sand, G.: 12
 Sandoz, Y.: 39, 89
 Sant, M.F. van 't: 276
 Sas, J.J.: 119
 Scharroo, S.: 446
 Scheltema, M.W.: 93-4
 Schermerhorn, N.J.C.: 328, 328
 Scheurer: 254-6
 Schiedermann, S.: 22
 Schimmelpenninck, R.J.: 127
 Schleich: 308
 Schmiedebach, H.P.: 13
 Schoemaker, J.: 332, 344
 Scholte-Wagenaar, C.F.P.: 414
 Schubärt, J.W.: 127, 129, 148-9, 316
 Schulze: 448
 Schrijver, N.: 286, 309, 276
 Selassie, H.: 358
 Sellon, Graaf de: 79
 Seyffardt, H.A.: 311, 457-60, 462-3, 464
 Seyss-Inquart, A.: 428-29, 446, 458, 462, 464, 477-8, 486
 Siersma: 311
 Siethoff, J.G.A. Ten: 363
 Sleurs, H.J.: 313-4, 314
 Slooten Azn., G. van: 296-8, 301-2, 361-4, 367, 369-73, 375-6, 493
 Sloten, P.K.J.P. van: 24
 Snabilië: 103, 109, 115
 Snijders, C.J.: 24, 209-10, 216, 25
 Snijders, Th.J.H.: 283

Snouck-Hurgronje, A.M.: 435
Somerset Maugham, W.: 347
Sommaragu, E.: 385-6, 396-7, 399
Sonnenberg, L.A.: 446, 448
Speenhoff, J.H.: 327
Staal, H.P.: 184-5, 190, 192-6, 324
Steijns, M.: 485
Stuers, De: 151
Suchtelen, N. van: 328
Summers, A.: 68, 180, 33
Suringar, F.W.N.: 148-9
Sutherland, Gravin Van/sister Millicent: 50
Suttner, B. von: 84-7, 375, 84-7

Tellegen, A.O.H.: 411
Templeman van der Hoeven, P.: 148-55, 175,
184, 316, 426, 150-1
Teunissen, A.J.: 483
Thébaud, F.: 68
Thoden van Velzen, H.H.: 425, 429-31, 436, 440,
443, 451, 455, 457-60, 464-5, 467, 479, 493
Thoreau, D.: 357
Tienen, H.J.C. van: 258-9, 263
Tilanus: 152
Thorbecke, J.R.: 22, 119, 130
Tolstoi, L.: 86, 89-90, 343, 357
Tonnet, F.: 216, 250
Treub, H.: 121-2, 253
Treub, M.W.F.: 253
Tribunus (II): 237-9, 241, 237-8
Tuyll van Serooskerken, F.C.C. van: 431, 437,
443, 446-7, 460, 465
Tuyll van Serooskerken, H.N.C. van: 128, 130,
111, 141

Vaillant, J.B.P.: 50
Valckenier-Suringar, L.: 332, 344
Vegt, H.M. van de: 126
Veld, N.K./C.A. in 't: 379
Velde, C.W.M. van de: 46, 49, 60, 108, 113-4,
118, 146, 261
Veldhuyzen, W.F.: 221, 239, 247, 303, 439-1,
486-7
Verdoorn, J.A.: 11, 43, 74, 80-1, 72-3, 310
Verkouteren, H.: 167
Vernède, C.H.: 336-9, 368
Verspijck, H.L.: 117
Verspijck, G.M.: 12, 119, 125, 184, 427, 430, 438,
441, 460, 462-3, 466, 475, 477, 480, 483-5
Verspijck Mijnsen, G.E.H.: 451
Verspijck Mijnsen, J.C.: 205
Vervloet, W.J.: 159, 172, 174, 176, 181, 184, 190,
425-6, 226
Verwey, A.R.: 436, 455-7, 460
Verwey, L.H.: 66, 115, 130, 132, 160, 321
Vett: 433

Vink, L.: 485
Visser, J.: 362
Visser, L.E.: 164-5
Vleer, A.J.: 272, 363, 404-5, 428, 430, 432, 436-7,
476, 480
Vliegen, W.H.: 317
Vogelzang, C.R.E.: 158
Voorst tot Voorst, J.J.G. van: 410, 412
Voorst tot Voorst, L.F.J.M. van: 188, 426

Voorst tot Voorst, W.C.J.J. van: 362, 429-30, 437
Vorrink, K.: 483
Vos, I.H.J.: 360, 402, 413
Vos van Steenwijk, J.W.J. de: 392
Vosse, J. van de: 278, 443

W.X.: 320-2
Waal, J. de: 176, 190-1, 257, 266, 323, 464, 466,
479, 483
Wagner: 429, 438, 460, 462
Wagner, G.: 419, 429
Waveren, Van: 439, 441
Weeren, J.T.H. van: 309, 276
Wentholt, J.: 189
Westenberg: 49
Wijnaendts Francken-Dyserinck, W.: 195-6, 195
Wijsmuller-Meijer, G.: 438-42, 453, 484, 486
Wilde, P.A. de: 374
Wilhelm I: 59
Wilhelm II: 90
Wilhelmina: 103, 189, 447
Willem, kroonprins: 135
Willem III: 93-5, 115, 117, 119-20, 122, 127-8,
132, 135, 160, 176-7, 127
Willem de Zwijger: 103

Wilson, W.: 271
Wimmer, F.: 469, 474
Winckel, Ch.W.F.: 357-8, 428-29, 437, 480, 483
Winkelman, H.G.: 412, 414, 439, 465
Winkler Prins, C.: 455, 463-4
Winterfeldt Menkin, J. von: 419-20
Wiszniewska, prinses: 86
Wittert van Hoogland, E.B.F.F.: 210, 215, 247,
249, 257, 259-60, 264-6, 426
Wolffensperger, W.P.: 305-7, 265
Woltman, J.L.C.: 245-6, 289-90, 364

Yealland, L.: 347

Zaalberg, W.: 321-2
Zadelhoff, J.H.F.: 278
Zanten, J.H. van: 213, 215, 215
Zeeman, H.: 320
Zegers, H.A.: 130-1, 155, 426, 131
Zegers, J.W.G.: 452
Zeiss, H.: 422
Zielstra, L.J.: 416-7
Zijlmans, A.: 446, 480
Zutphen, J. van: 281, 286, 373-6, 478, 374
Zuylen, van: 115

Plaatsen

Addis Abeba: 358
Alexandrië, bombardement van: 162
Alkmaar: 352
Amersfoort, kamp te: 469
Amsterdam: 131, 187, 216, 342, 351-2, 354, 401-2, 411, 415, 418, 451, 453, 415
Amsterdam, gevangenis te: 469
Atjeh: 13, 102-3, 138, 167, 322
Auschwitz, kamp te: 383, 393, 397, 423, 394

Basel: 418
Batavia: 293
België: 21, 62, 210-1, 494
Bergen op Zoom: 109
Bergen-Belsen, kamp te: 398, 452
Berlijn: 75, 147, 280, 440-1, 445
Borculo, storm te: 280, 300
Borneo: 102-3
Boedapest: 280
Breda: 438
Brussel: 439-40
Buchenwald, kamp te: 442-4, 453-4
Buru: 73

Castiglione: 37
Ceylon: 163
China: 168, 275, 79-80

Dachau, kamp te: 393-4, 397, 483
Den Bosch (Vught), kamp te: 442, 469, 473, 481
Den Haag: 109, 207, 216, 281, 351-2, 401, 410, 453, 118, 415
Denemarken: 60-1, 72, 484, 494
Dordrecht: 414
Duitsland/Pruisen: 17, 19-22, 47, 56-8, 60-1, 72-3, 75, 102, 116, 130, 147, 152, 155, 157, 161, 180, 186, 201, 210-1, 240, 272, 314, 316, 425-6, 484, 56, 59, 391
Duitsland (Derde Rijk): 13, 35, 380-1, 389-90, 392, 394-6, 398-9, 402, 409-10, 417, 420, 424-5, 427, 432, 436, 438-40, 442, 446, 456-7, 461-2, 428
Düppel: 75, 75

Elandsfontein, incident te: 165
Enkhuizen: 401
Enschedé: 454
Esterwegen, kamp te: 393
Ethiopië: 275, 358, 358
Eysden: 210

Finland: 456-7
Frankrijk: 19, 21-2, 26, 54, 56-8, 102, 112, 130, 147, 161, 171, 179-80, 186, 201, 271, 316, 458, 468, 494

Frankrijk, Vichy-: 439-41

Gelderland: 264
Genève: 70, 73, 79, 86, 91, 108, 113, 386, 395, 482, 118
Groningen: 354, 356, 416-7
Gurs, kamp te: 439, 441

Haaren, kamp te: 428
Haarlem: 207, 352, 354-5, 401
Heidelberg: 74
Heiden: 70
Hilversum: 353
Hoek van Holland: 257
Hongarije: 316, 387, 399
Hoorn: 401

Ijmuiden: 439
Israël: 391
Italië: 271, 275, 316, 358, 396

Japan: 167-8, 271, 275, 442, 79-80
Jena, slag bij: 53

Leeuwarden: 353
Leiden: 281, 401
Leusderheide, kamp: 463
Lichtenburg, kamp te: 393
Limburg: 207, 214
Lombok: 429
Lutjebroek: 401

Maastricht: 210, 414
Mantsjoerije (1933), inval Japan in: 275
Mauthausen, kamp te: 454, 485
Moskou: 423

Natzweiler, kamp te: 469
Nederland: 21-4, 51, 91, 93, 97-8, 102-3, 105, 107, 115, 130, 141, 143, 146, 159, 161, 180, 182-4, 186, 192, 210-1, 216, 219, 228, 231, 234, 236, 240-1, 243, 253, 257, 261-2, 267, 269, 283, 313-4, 320, 325, 342, 403, 410, 417, 425-7, 434, 457, 477-8, 485, 488, 493
Nederlandsch-Indië: 11-2, 33, 112, 132, 138, 167, 188, 356, 410, 442, 127, 167
Neede en Eibergen, stormramp te: 280, 300
Neurenberg, kamp te: 445
Noord-Brabant: 207, 214
Noord-Holland: 95, 116, 187, 294
Noorwegen: 484

Oostenrijk: 56, 72-3, 152, 201, 272, 316, 439, 56
Overijssel: 294

Padang: 127
Parijs: 74, 147, 439-40
Polen: 316, 394, 402, 409-10, 485
Purmerend: 401
Putten: 476

Ravensbrück, kamp te: 421-2, 442
Rotterdam: 207, 401, 410-1, 415
Rotterdam, bombardement van: 403, 414, 427
Rusland: 25, 56, 201, 228, 316

Saksen: 56, 280
Sarajevo: 199
Scheveningen, gevangenis te: 485
Sedan: 319
Sheffield: 319
Solferino, slag bij: 37-8, 42-3, 56, 81, 83-4, 134, 196, 241, 39
Somme, slag bij de: 274
Sonderburg: 73-4
Sovjet-Unie: 280, 398, 462, 428
Spanje: 161, 439
St.Cyprien, kamp te: 439, 441
St.Michielsgestel, kamp te: 416, 442, 444
Stanislau, kamp te: 445

Rode Kruis-verenigingen

- internationaal

algemeen/gedachtengoed: 9-10, 11-3, 26, 34-5, 37-8, 41, 46-8, 51-2, 55-6, 58, 60-1, 63, 66-7, 69-72, 74, 78-9, 81-91, 95, 98-9, 108, 110, 114-5, 122-3, 128, 130, 133, 135, 139, 154, 162, 170, 181, 183, 211, 226, 241, 271-2, 274, 276, 304, 313, 319, 323, 325, 327-8, 331-3, 338-9, 342-3, 346, 348-9, 357, 359, 363, 365-6, 368, 370, 375, 377, 385, 418, 423, 427, 485-8, 492-4, 53, 69, 71-4, 87-9, 100, 118, 124

Comité International de la Croix Rouge (incl.:
Comité van Vijf): 37-9, 43-9, 69-73, 75-7, 85, 91, 93, 111, 113, 115, 130, 148, 150, 165, 168, 181, 271-5, 277-9, 345, 357, 370, 383-399, 419, 423, 431-2, 442, 452, 474, 491-3, 71, 73-4, 80, 111, 272, 392, 395, 399

Internationale Rode Kruis: 271-3, 279, 282, 381, 383

Ligue des Sociétés Nationales de la Croix Rouge:
271-3, 278, 282-3, 296, 298, 396, 419, 481

- nationaal:

algemeen: 44-50, 56, 58, 61, 63, 78, 80, 85, 90, 94, 102, 104, 106, 118, 154, 164-5, 180, 211, 227-8, 246, 272-6, 278-9, 293, 296, 298, 311, 340-2,

Theresienstadt, kamp te: 393, 394
Thüringen: 280
Twente: 454

Utrecht: 264

Verdun, slag bij: 274
Verenigde Staten: 75, 143, 201, 271, 390
Visé, slag bij: 210
Vlaanderen: 161
Vlaardingen: 406
Waalsdorp: 311
Walcheren: 414
Wenen: 280, 453
Westerbork, kamp te: 453-4

Zeeland: 257, 297, 416-7
Zeeuws-Vlaanderen: 214
Zuid-Beveland: 414
Zweden: 442
Zwitserland: 71-2, 179, 384, 392, 395-9, 494, 235

350, 369, 377, 385, 389, 393, 431, 486, 489, 399

Amerika: 59, 396, 452
België: 440-2, 483
China: 80
Denemarken: 483
Duitsland/Pruisen: 18, 56, 57, 59-60, 63, 99, 183, 185, 227, 234, 240, 243, 310, 385, 388-9, 394, 417-27, 431, 440-2, 445-6, 462-3, 467, 479, 494, 58, 60, 424, 429, 441
Ethiopië: 275
Frankrijk: 50, 57, 59, 99, 126, 165, 183, 240, 441, 483, 58, 60
Groot-Brittannië: 40, 59, 452
Israël: 391
Italië: 59, 227
Japan: 59, 168, 234, 311, 80
Noorwegen: 483
Oranje-Vrijstaat: 163
Polen: 483, 485
Nederland: passim ('Zwart': 480)
Rusland: 59, 154, 227
Sovjet-Unie: 275
Transvaal: 163
Turkije: 167, 186, 201, 272, 79, 167
Zweden: 452
Zwitserland: 59, 234, 235

- comités, afdelingen, correspondentschappen
Nederland

algemeen: 10, 94, 112, 118-22, 127, 142, 146, 151,
173-4, 176, 182-3, 186, 191, 201-2, 204, 207-8,
210, 229-33, 243, 248-51, 259, 288, 290-1, 293-5,
298-9, 433-6, 439, 442, 445, 451, 466, 489, 494,
111-2, 182

Amsterdam: 107, 130, 138, 142, 153, 181, 221,
239, 263, 317, 343, 427, 434-5, 439-1, 486, 140

Arnhem e.o.: 148, 178, 295

Bergen op Zoom: 108, 146, 292, 305

Breda: 120-1, 213, 249, 438

Bussum e.o.: 179, 197, 361

Den Bosch: 148, 479

Den Haag: 108, 125, 147, 175, 186, 367, 371,
416-7, 424, 141, 151, 415

- mannen: 158

- vrouwen: 95-6, 137, 182, 212, 266

Deventer: 466

Dordrecht: 434

Ede: 311

Eindhoven: 147, 434

Genève: 113

Goes: 318

Zaken

academisering militaire geneeskunde: 119-20,
182, 219

Actie Pleegouders Krijgsgevangenen: 445

alcoholisme: 190

algemeen hoofdkwartier: 23

Algemeene Nederlandsche Bond 'Vrede door
Recht': 323-4

Algemeene Nederlandsche Vredesbond, Het:
317, 322-3

Algemeene Nederlandsche Vrouwen Vrede-
bond: 334

algemene vergadering: 233, 249-50, 436

Algerijns-Franse oorlog (1830): 50

Amalia-stichting: 149, 175

ambulances: 13, 66, 100, 113, 114, 120, 128-9,
141, 146-7, 161-3, 176, 186, 210, 228, 261, 269,
298, 314, 317-9, 344, 357-9, 362, 370, 429, 438,
456-7, 461, 98, 140, 162, 358

ambulance oostfront: 443, 455-65, 479, 495, 456

ambulances WOI: 210-1, 334, 345-6, 491

ambulancetrein: 105, 223, 410

American Jewish Conference: 399

Amerikaanse burgeroorlog (1860-65): 33, 75,
143, 217, 226

Amnesty International: 73

amputatie: 31

Gorinchem: 250

Groningen: 230, 249

Haarlem: 249, 251

Harlingen: 320

Helmond: 212

Hengelo: 251, 290

Hilversum: 247-8, 250

IJsselmonde: 146, 148

Leiden: 135, 244

Leeuwarden (vrouwen): 95

Maastricht: 213, 433, 461

Middelburg: 473

Nederlandsch-Indië: 293, 363, 429, 375

Utrecht: 108, 127, 146, 148, 150-1, 175, 190, 301,
341, 375, 379, 433, 479, 483, 379

Rijswijk: 480

Roosendaal: 212

Rotterdam: 175

- mannen: 213

- vrouwen: 213-4

Schiedam: 197

Sittard: 295

Valkenburg: 107, 287-8, 295

Vlissingen: 150

Wassenaar: 361, 365

Woudrichem: 121, 183

Zutphen: 480

Amsterdamse Algemeene Vrede Vereeniging:
317

anarchisme: 85-6, 89, 123, 317, 328, 342, 357, 357

ancien regime: 25

anima vulneratorum clamavit: 326, 326

anticommunisme: 280, 463-4, 280

anti-joodse-bloedtransfusiemaatregel: 449-51,
495

Anti-Militaristisch Eenheidsfront: 352

Anti-Oorlogsgroep Verplegenden (AOV): 33,
335-9, 352

antisemitisme: 388-92, 394-5, 421, 439

Anti-Vivisectie Bond: 371

Antonius-ziekenhuis te Utrecht: 379

appel-CICR (oktober 1942): 396-7

arbitrage, internationale: 83, 88, 315, 319-20, 325

aristocratie: 57, 86

artikel 435 bis WvS: 353-5

artsen: 34-5, 75, 114, 220, 223, 293, 311, 330, 335,
346-7, 380-1, 400-21 408, 455, 457, 463, 468-69,
476, 488, 352, 464

Artsen zonder Grenzen: 349

artseneed: 32, 34

artsenteken: 352, 492

Association de Secours aux Réfugiés Néerlandais:
438, 440-1, 440

atheïsme: 197

Atlantik-wall: 182, 387, 468

Auswärtige Amt: 474

Balkanoorlog (1912-1913): 176, 186, 332, 362, 429, 186

Belgische opstand (1831): 115, 120, 304

bellicisme (oorlogsbeweging): 19-21, 24, 28, 38, 63-4, 91, 138, 489, 63

bemiddelingscommissie comités-hoofdcmité (1915): 232

beschaafd vs. onbeschaafd: 48, 51, 79, 99, 112, 167, 171, 322, 79-80, 100, 167

bescherming van/hulp aan burgerbevolking: 169, 278-9, 387-8, 399, 401-5, 409, 415, 418, 438-40, 453, 468-69, 476, 490-1, 341

bestrijding en preventie van ziekte: 281

Binnengasthuis Amsterdam: 145

Binnenhof: 463

Binnenlandse Strijdkrachten: 435

Blauwe Kruis: 319

bloedtransfusie(dienst): 27, 350, 409-11, 435, 450, 451, 461, 482

Boerenoorlog (1899-1901): 15-6, 64, 100, 128, 161-3, 169, 176, 228, 342, 349, 429, 490, 83, 162

Bondsbesluit (1916): 258, 263-4

Bond van Vrije Liberalen: 324

B.P.M.: 189

Briand-Kellogg-pact: 253, 274, 371

BS-schepen: 448

Bureau Afvoer Burgerbevolking: 404, 467

Burgerweeshuis Amsterdam: 439

calvinisme, 69, 90

Centraal Comité voor Dadelijk Hulpbetoon: 223

centraal station Utrecht: 433

Centrale Bloedtransfusie Commissie: 411, 450

Centrale Commissie tot Behartiging der naar Nederland Uitgeweken Vluchtelingen: 212-3

Centrale Organisatie voor een Duurzame Vrede: 323

Chinees-Japanse oorlog (1895): 162, 167-8, 79-80

Chinees-Japanse oorlog: (1933-1945): 275, 304

Christelijk Democratische Unie: 325

christendom: 78, 84, 90, 93, 98, 108, 113, 122, 167, 79

CICR-gedelegeerden: 395

CICR-pakkettenactie WO II: 398

CICR-witboeken: 383-4, 384

civiele gezondheidszorg: 116, 124

collaboratie: 434, 479-80, 486, 493-4

college van secretarissen-generaal: 459

Commissariaat voor de Belangen van de Voormalige Nederlandsche Weermacht: 445

Commissarissen Afvoer Burgerbevolking: 404, 415, 467

Commissie Bezettingstijd: 482, 487

Commissie Burgerbevolking: 404-5, 467-8

Commissie inzake Oorlogsprofylaxis: 33, 335, 365, 374

Commissie-Koolen: 364-5

Commissie ter Malariabestrijding Noord-Holland: 281

Commissie tot Onderzoek naar de Werking van de Geneeskundige Dienst der Landmacht: 221

Commissie van de Generale Staf inzake Herziening van de Geneefse Conventie: 403

Commissie voor de Gezondheidszorg bij de Evacuatie van de Burgerbevolking: 430

Commissie van Onderzoek Inzake het Verstrekken van Pakketten door het Roode Kruis en Andere Instanties (pakkettencommissie): 383, 452, 461, 472, 482-4, 495

communisme: 272, 325, 357, 394

concentratie/internerings/vernietigingskampen: (algemeen): 278, 387, 389, 393, 418, 422, 441-6, 453, 466, 468-71, 473, 482-3, 485, 494

Conferentie Berlijn (1869): 54-6, 88, 124, 148, 169, 313, 54

Conferenties:

- Brussel (1874): 51, 54

- Brussel (1930): 274-8, 305, 338-9

- Den Haag (1899): 86, 90, 277

- Den Haag (1907): 64, 429, 13, 64

- Den Haag (1928): 272, 274, 276, 340

- Genève (1863): 46, 48, 50, 77, 109-10, 113, 115, 111

- Genève (1868): 55

- Genève (1885): 154

- Genève (1923): 273

- Genève (1925): 274, 276

- Hamburg (1897): 86

- Londen (1907): 226, 13, 174

- Londen (1938): 106, 389, 404

- Oxford (1946): 383, 482

- Parijs (1867) (tentoonstelling): 54, 109, 118-9, 132, 51

- Rome (1892): 89, 172

- St. Petersburg (1867): 64

- St. Petersburg (1902): 100, 226, 226

- Tokio (1934): 275, 305, 387

- Wenen (1897): 181

Congrès d'Hygiène et de Sauvetage (1876): 154

Coolsingelziekenhuis Rotterdam: 136, 145

CPN: 280

dagelijks bestuur NRK: 241, 249-50, 253, 259, 265-6, 295, 432, 437, 450, 462, 475

democratie: 75, 197

departement algemene zaken: 435

departement binnenlandse zaken: 435

departement sociale zaken: 437, 480

Deutsche Ernährungsamt: 471
 Diaconessen-ziekenhuis Den Haag: 108
 Dienst voor Speciale Hulpverlening: 470-3, 484
 dienstplicht (militair en civiel): 15, 19, 23, 25, 27, 66, 193-5, 198-9, 208-9, 227, 240, 251, 287-91, 334-5, 370, 406, 410, 426, 490, 199
 directeur-generaal NRK: 437
 directeur-generaal volksgezondheid: 436
 Dunant-beweging: 46, 181
 duikbootoorlog (1917-18): 211
 Duitsland/Pruisen: 17, 19-22, 47, 56-8, 60-1, 72-3, 75, 102, 116, 130, 147, 152, 155, 157, 161, 180, 186, 201, 210-1, 240, 272, 314, 316, 425-6, 484, 56, 59, 391
 dwang/tucht: 198, 234, 239-40, 243-8, 287-91, 381, 406-8, 410, 430, 477, 486, 490, 493-4

 Economische Unie: 324
 Eerste Hulp bij Ongelukken: 174-5
 Eerste Internationale: 123
 Eigen Hulp: 442
 elektroshocks: 347, 350
 Endegeest: 123
Endlösung: 384-5, 397-8, 423
 enquetecommissie regeringsbeleid: 383, 431, 433, 443, 446, 453, 466, 471-2, 474-5, 477, 459
Eripiendo victoriae prosum: 125-6
 etappe- en vervoersdienst MGD: 431
 etappegebied: 188
 'euthanasie': 419, 423
 evacuatie burgerbevolking: 405, 467-8, 495
 evacuatiegebieden-opdracht: 282-5, 287, 293, 400-1, 405, 493
 evacuatiegebied (algemeen): 400-6, 410, 414
 evacuatiegebied Groningen-Friesland-Drenthe: 400
 evacuatiegebied Holland: 400, 405
 evacuatiegebied Zeeland: 400
 evacuatie-stations: 175, 179

 feminisme: 26, 68-9, 195
 filantropie/charitas/liefdadigheid: 74, 80, 122, 133, 162-3, 165-6, 236, 241-2, 244-7, 251, 255
 Fins-Nederlandsche Vereeniging: 456
 Fins-Russische oorlog (1940): 456
 Franciscus-ziekenhuis Rotterdam: 410
 Frans-Duitse oorlog (1870-71): 19, 23, 27-8, 30, 57, 59, 61, 66, 75, 83, 94, 98, 102-3, 113, 122, 128-9, 142, 146-7, 162, 182, 261, 271, 313-4, 316-7, 319-22, 326, 333, 426, 490, 58-9, 98, 140, 314, 322
 Frans-Russisch verdrag (1891): 90
 Franse revolutie: 379
Führerprinzip: 470

 gas: 17, 273-9, 308-12, 337, 339-42, 367, 381, 396, 402, 424, 461, 492, 64

gasbescherming: 424, 276
 Gascommissie, Nationale: 276, 279, 309, 311, 492
 gasdeskundigen-commissie CICR: 276, 278-9, 309
 gaskamers: 422-3
 gasoefeningen: 311
 gasprijsvraag: 276, 279, 340
 Gasprotocol (1925): 274, 367, 64
 geallieerden WOII: 395
 gelijkwaardigheid nationale RK-verenigingen/eenheid RK: 272, 385, 388-9, 393-5

 Geneefse conventie:
 - 1864: 12, 38, 48-56, 60-1, 63, 73-4, 77-8, 84, 86, 100, 104, 110, 118, 129, 134, 140-1, 144, 147, 150, 156, 162, 164, 166-9, 171-2, 226, 317, 368, 370, 390, 56, 83, 85
 - 1906: 10, 35, 64, 77, 144, 160-1, 166, 169-71, 173, 176-7, 179, 189, 199, 210, 217, 226, 229, 231, 236, 246, 277, 353, 56, 64, 169, 210
 - 1929: 169, 275, 277-8, 305, 368, 387, 391, 396, 398, 403-4, 417, 425, 443, 447-8, 453, 462, 468-69, 484, 487, 83
 - 1949: 169, 387
 geneeskundige hulp in oorlogstijd: 13, 18, 27-35, 38-40, 44, 53, 58, 63-4, 67, 69, 74-5, 82, 95, 104, 114-6, 124-6, 128-9, 131, 138-9, 142-3, 146-7, 156, 170-1, 173, 178, 180, 182, 194, 328, 341, 350-1, 362, 364, 369, 377, 384, 400, 403-4, 410, 412, 476, 487, 328
 geneeskundige wetten (1865): 119
 generale staf: 23, 157, 171, 250
 genocide: 385
 geschiedschrijving: 386
Gesetz über das DRK: 423
 geslachtsziekte: 293, 347, 411, 190
 geweldloosheid: 342, 357, 359-60
 GG en GD: 404
 Groene Kruis: 9, 35, 192, 204-7, 237-8, 264, 281, 344, 491, 331
 Groot-Brittannië: 16-7, 21-2, 25-6, 43, 130, 147, 161, 163, 180, 201, 271, 390, 403, 439, 446-8, 453, 83, 198, 203
 Grote Advies Commissie der Illegaliteit: 483
Guerre et la charité: 79

 Haags Comité tot Hulp aan Joodse Vluchtelingen: 424, 453
Handelsblad, red. van: 372
 Havenziekenhuis Rotterdam: 450-1
 Hoge Raad: 354-5
 hoger onderwijs, wet op (1876): 119
 homoseksualiteit: 390, 470, 347
 hoofdcmité/bestuur NRK (algemeen): 10, 97, 110, 118-22, 126, 146, 176, 185-6, 206, 230, 233,

- 248-9, 290, 295, 436, 439
- hoofdkwartier/bestuur NRK (afzonderlijk): 119, verder: *passim*
- hoofdkwartier liniën en stellingen: 158
- hoofdkwartier veldleger: 158, 175, 185, 187
- hospitaalschepen: 410
- Hulpcomité Transvaal: 161
- humane wapens: 48, 53, 129, 139
- humanisering van de oorlog: 53-4, 74, 77-9, 82, 84, 87-8, 123, 129, 132-3, 313, 319, 323, 339, 482, 53, 87-8
- humanisme: 79, 342
- humaniteit/geneeskunde en oorlogvoering, militaire/nationale noodzaak: 28, 32, 37, 52, 55-6, 59-60, 62, 64-6, 72, 74, 77, 79-80, 84, 99-101, 104, 111, 114, 124-5, 128, 133-4, 139-40, 144-5, 148, 150, 152, 162-3, 165, 167-71, 173, 178, 183-4, 187-8, 196, 199, 203, 211, 214-7, 219, 223-7, 234-5, 239, 241, 243-9, 252-3, 255-6, 274-5, 277, 287-90, 305-8, 311, 314, 316, 318, 320-1, 329-31, 333, 335-8, 343-4, 348-50, 357, 359, 368, 377, 387, 389, 405-6, 424-5, 433, 439, 467, 477, 486-8, 490, 494, 58, 61, 126, 131, 169, 214, 276, 304
- humanitarisme: 37, 74, 141, 489
- hygiëne: 139, 281, 286, 358
- hygiënist: 94-5, 117, 186, 261, 95
- imperialisme: 324
- informatiebureau: 173-4, 212, 278, 285, 400, 418, 442, 444, 446, 480
- initiatiefrecht CICR: 390, 393
- inspecteur van de gen. dienst der landmacht/zeemacht: 135, 156, 158-9, 173-5, 187, 229, 232-3, 247, 250, 285, 288-9, 295, 400, 436, 490, 234
- interbellum: 10, 35
- Internationaal Anti-militaristisch Bureau tegen Oorlog, Oorlogstoerusting en Koloniale Onderdrukking: 329, 340-1
- Internationaal Hulpcomité voor Krijgsgevangenen: 277
- International Tracing Service*: 391
- Internationale Antimilitaristische Commissie: 329, 341
- Internationale Antimilitaristische Vereeniging: 176, 317, 323, 326, 328-9, 331, 357, 362
- Internationale en Voortdurende Vredebond: 317, 319-20
- Internationale Vereeniging van Artsen tegen Oorlog en Fascisme: 342
- Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid: 341
- internationalisme: 38, 72, 106, 318, 39
- Interparlementaire Unie: 341
- Italiaans-Ethiopische oorlog (1936): 275, 357, 357-9, 396, 461
- Japans-Russische oorlog (1904-05): 15-6, 64, 123, 57
- jodenvervolg: 279, 385, 387, 395, 397-399, 423-4, 439, 446, 449-54, 470-1, 476, 483, 399
- Johanniter-ridderorde: 158, 193, 207, 223, 250, 259, 409, 465, 193, 215
- Jongeren Vredesactie: 286, 323, 335, 343, 345, 349-51, 353-6, 360, 362-3, 371-6, 378, 353
- Joods Wereld Congres: 388, 396
- Joodse Coördinatie Commissie: 391
- Joodse Raad: 453-4
- kader-militieleger: 23
- katholicisme: 93, 160, 395
- kapitalisme: 88
- kerk en staat: 89
- Kerk en Vrede: 323, 325, 339, 360, 376, 317
- kolonialisme: 16, 84, 325
- Koninklijk Besluit (algemeen): 120
- Koninklijk Besluit:
- 1867: 10, 102, 112, 118-9, 121, 126-7, 135, 151, 153-5, 157-8, 160, 315, 489-90, 151
 - 1895: 122, 157-60, 172-73, 177, 181, 183-4, 227-8, 490
 - 1908: 96, 160
 - 1909: 174, 185, 189, 193, 199
 - 1913: 174, 193, 207
 - 1914: 232
 - 1917: 236, 251-4, 301
 - 1925: 252, 284, 291-3, 297, 299, 301-2, 331, 364, 409, 252-3
- Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger: 138, 127
- koude oorlog: 481
- Kriegsmarine*: 449
- kriegsverwendungsfähig*: 29-30, 347, 349, 421
- Kriegsbeute*: 458, 460, 462-3
- Kriegsfürsorge*: 62, 426
- krijgsgevangenen: 169-70, 277-8, 387, 389, 398-399, 418, 431, 442-3, 445-6, 466, 469, 474-6, 479, 484, 319, 83
- Krimoorlog (1854-56): 25-7, 40, 43, 141, 216
- Kristallnacht*: 394
- Lameris: 461
- Lancet*: 377
- Landelijk Comité JVA: 352, 356
- Landelijke Organisatie voor de Hulp aan Onderduikers: 435
- landstorm: 208-9, 234, 251, 286-8, 208
- landweer: 178, 287, 287
- Lebensunwertes Leben*: 389
- Liberaal Unie: 324
- liberalisme: 41, 93, 115, 130, 160, 194-5, 323
- Liga van Vrouwen voor Algemene Ontwapen-

- ning: 86
Ligue International et Permanente de la Paix: 79, 320
 Limburg-Luxemburgse kwestie (1867): 116
 Lobith, overstroming te (1914): 262, 266
 Locarno, verdragen van: 368, 368
 Londen, Nederlandse regering te: 392, 427, 446, 452, 477, 483
London Committee of the Netherland Red Cross Society: 392, 446, 452
 loyaliteitsverklaring: 469
 Luchtbeschermingsdienst: 311, 404, 409
 Luchtverdedigingsfonds: 412
- Maatschappij ter Bevordering van de Geneeskunst: 379, 381, 417
Machtsübernahme: 419
 Maltezer ridderorde: 158, 193, 207, 215, 223, 250, 259, 409, 193, 215
 maritieme conventie (1899/1907): 169
 Medisch Contact: 379-80, 483, 486
 mensenrechten (schending van): 72, 74, 383, 73
 militarisme: 85, 324, 333, 351, 374
 militair geneeskundige dienst (algemeen): 28, 39, 43-4, 46, 48, 50, 56, 61, 80, 94, 101, 104, 106, 118, 125, 133, 377
 militair geneeskundige dienst (buitenlandse): 25, 26, 57-60, 113, 141, 415, 418, 421, 426, 436, 27, 58, 60
 militair geneeskundige dienst (Nederland): passim, met name: 116-7, 218-25
 militair geneeskundige gezondheidscommissie: 223
 Militair Geneeskundige Vereeniging: 311
 militair geneeskundigen/ off. van gezondheid: 11, 34, 45, 49, 75, 103-4, 115-8, 120, 125, 128, 131, 134, 140, 182, 187, 218-21, 223, 305-7, 345, 348, 350, 364, 377, 401, 408, 427, 491, 56, 117
 militair gezag: 476
 militair hospitaal Den Haag: 175, 220, 222
 militair hospitaal Utrecht: 222
 militair hospitaal Venlo: 222
 militair systeem: 37
 militaire eed: 32, 34
 militaire geneeskunde: 10-1, 25-8, 33, 139, 143, 179, 218, 220, 306-7, 313, 332, 344-8, 350, 377, 18, 27, 143, 304
 militaire rechtbank: 166
Militaire Spectator, red. van de: 184
 militaire tehuizen: 190
 militarisering geneeskunde/Rode Kruis: 27-8, 58-9, 62-5, 67, 72, 78, 91, 124-5, 132-3, 142, 144-5, 149-60, 166, 173, 176-7, 179, 182, 187, 198, 209-10, 216-8, 225, 233-4, 247-8, 269, 292, 304, 311, 334, 338, 340-1, 365, 375, 381, 406-7, 412, 423-4, 426, 488-92, 60-1, 124, 211
- militarisering maatschappij: 19-20, 22, 322
 militiewet:
 - 1901: 23, 220
 - 1912: 220
 - 1922: 22, 283
 ministerie van financiën: 405
 minister(ie) van oorlog/ defensie en marine:
 22-3, 55, 102, 109, 119, 122, 128, 132, 135, 153-4, 156-8, 176, 206, 220, 231-3, 236, 249, 253-4, 283-5, 287-9, 293, 295, 328, 332, 350, 353, 400, 407, 411, 425, 435, 151, 253
 mitrailleur: 15-7
 mobilisatiefonds: 236
 mobilisatieplan: 414
 mobilisatievoorschrift: 406-13, 493
 modernisme: 17
- nacht van de lange messen: 422
 Nansen-comité: 280
 Napoleontische oorlogen (1798-1815): 15, 19, 27, 31
 Nationaal Bureau voor Verplegenden: 416
 Nationaal Jongeren Verbond: 373
 Nationaal Socialistische Vrouwen-Organisatie: 479
 Nationaal Steuncomité: 300
 nationaal-socialisme/ fascisme: 312, 357, 359, 385-6, 388-9, 393-4, 418-20, 422-4, 448, 455, 464, 467, 470, 472, 476, 478, 480, 493
 nationaal-socialisme en geneeskunde: 421-4, 463
 Nationale Bond van Verplegenden: 336
 Nationale Commissie tot Opleiding van Katholieke Helpsters: 409
 Nationale Vredescentrale: 343
 nationalisme: 15, 20, 25, 28, 34, 38-9, 67-8, 94, 101-7, 122, 159, 163, 172, 174, 177-8, 196, 198, 228, 234-5, 245-6, 255, 273, 302, 304, 315-6, 324, 334, 385, 408, 423, 494, 39, 107
Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei: 420, 478
Nationalsozialistische Frauenschaft: 423
Nationalsozialistische Volkswohlfahrt: 419, 478
 Nederlandsch Comité tot Steun aan Belgische en Andere Slachtoffers: 211
 Nederlandsche Anti-Oorlog Raad: 282, 323
 Nederlandsche Bond voor Abstinente Studeerenden: 343
 Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht: 195
 Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging: 196, 202, 204, 302, 304, 330-2, 434
 Nederlandsche Missie tot Repatriëring van de Nederlandsche Vluchtelingen in Frankrijk (commissie-Meeüs): 438
 Nederlandsche Spoorwegen: 379
 Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenkies-

recht: 195
 Nederlandsche Vrouwenbond tot Internationale
 Ontwapening: 323
 Nederlandsche Weerbaarheidsbond: 127
 Nederlandse Beweging tot Bevordering van de
 Internationale Vrede en de Internationale Veiligheid: 481-2
 Nederlandse leger: 24, 115-7, 128, 131-2, 138,
 143-4, 151-3, 198, 211, 227, 249, 255, 262, 287,
 400, 407, 410, 413
 Neurenberger wetten: 389, 419
 neutralisering/onschendbaarheid medische
 dienst: 44-5, 47-9, 54, 64, 70-1, 77, 104, 108-9,
 111, 114-5, 134-5, 140-1, 164-5, 168, 170-1, 173,
 304, 457-59, 462, 62, 304
 neutraliteit Nederland: 21-2, 116, 147, 176, 211,
 214, 304, 393, 456, 482, 304
 neutraliteit/onpartijdigheid Rode Kruis: 35, 37,
 71-4, 106, 166, 272, 274-5, 304, 311, 338, 349,
 360, 377, 384-5, 394-6, 418, 428, 449, 467, 476,
 486, 494, 71-3, 89, 280, 428
 Nieuwe Levenskracht: 281
 Nobelprijs voor de vrede:
 - 1901: 41, 70, 86-7, 181, 85
 - 1917: 272
 - 1944: 398
 Noord- en Zuid-Hollandse Reddingsmaatschappij: 446
 Nosokomos: 202-3, 302-3, 336, 416, 203
 Novib: 481
 NSB: 448, 452, 455, 457, 465, 467, 478

 Ommen, kamp te: 453
 ontruiming ziekenhuizen: 401-2, 415, 477, 493,
 415
 ontwerp-KB en -statuten (1917): 236, 243,
 249-50, 258
 oorlog (en vrede), denken over: 9, 16, 19-21, 24,
 29, 31, 33, 38-9, 42, 46, 48, 51, 53, 62, 64, 66-7,
 74-84, 87-90, 93-5, 97-104, 110-1, 117, 122-4, 130,
 133, 138-9, 145, 155, 168-9, 171, 180, 184, 196,
 203, 206, 223, 227, 253, 271, 277, 291-2, 305, 308-
 10, 313-5, 318, 320, 324-5, 332-4, 336, 338, 343,
 348-50, 358-9, 365-6, 368, 373-4, 376, 378, 489,
 52-3, 77, 88-9, 171
 oorlogscorrespondentie: 25-6
 oorlogsfonds: 185-6, 236
 (oorlogs)psychiatrie: 123, 246, 286, 347, 349, 347
 oorlogspsychose: 341, 341
 oorlogs/volkenrecht: 38, 51-2, 64, 78-9, 99-101,
 129, 165-6, 168, 170-1, 226, 271, 274, 320, 357-8,
 369-71, 386, 389, 399, 418, 459, 494, 51, 59, 64,
 80, 169
 Oostenrijks-Pruisische oorlog (1866): 56, 63, 75
 Oostenrijks-Sardinijsche oorlog (1859): 37, 74
 operatiegebied: 188, 400, 414

 opperbevelhebber land- en zeemacht: 185, 187,
 400, 401, 234
 Oranje, huis van: 93, 95-7, 436
 Oranje Kruis: 9, 179, 201, 241, 243, 248, 250,
 256-69, 295-302, 331, 344, 355, 361, 491, 260,
 331, 375
 Ordedienst: 429
Orgaan van de nationale bond van verplegenden,
 red. van: 336
 Oud-leden Organisatie van de Vrijzinnig Christelijke
 Studentenbond: 367
 overeenkomst NRK-OK (1912): 257, 262-3, 266,
 299
 overeenkomst NRK-OK (1914): 258

 pacifisme (medisch): 32-3, 128, 330, 335-6, 342,
 365, 374, 32, 328, 367
 pacifisme/vredesbeweging:
 - algemeen: 13, 20, 26, 37, 51, 68, 78-9, 82-91,
 100, 318, 321, 323-4, 370, 482, 489, 74, 83, 85, 87,
 89, 124, 126, 273
 - liberaal: 41, 86, 88, 181, 271, 316-26, 366, 492,
 323
 - Nederland algemeen: 23, 35, 271, 309, 312-3,
 315-6, 319-20, 481-2, 492, 308
 - radicaal/antimilitaristisch: 41, 88, 97, 199,
 271, 281, 286, 317, 325-78, 412, 492-3, 199, 329,
 341, 367
 Pacifistische Volkshandhaving: 360
 Pacifistische Volksverdediging: 360
 padvinderij: 197-8
 Palestina-certificaten-actie: 434-5
 Parijs, vrede van: 79
 Parijse commune: 90
 Philips: 461
 politieke gevangenen: 418, 446, 452, 468, 470-2,
 476, 483-4
 Pools-Russische oorlog (1863): 113
 Portugal: 56
 propaganda: 285-6, 291, 297, 324
 Propaganda comité voor algemeenen oefen-
 plicht: 197
 prostitutie: 346, 346
 protestantisme: 160
 PTT: 379

 quakers: 207, 252

 racisme: 279, 385, 389, 393, 422, 449-50, 452
Rasse- und Siedlungshauptamt: 421
 remplaceinstelling: 23
 reorganisatie (1917) (incl.: -comm. en -rapport):
 107, 189, 198, 201, 215, 224-6, 282, 297, 305-7,
 426, 491-2, 250
 reorganisatie (1941-42): 435-8
 Republiek van Weimar: 419

reveil: 26, 41, 89, 93, 108, 113, 115
 Ridderzaal: 148
 Rijksbureau Voedselvoorziening: 445
 Rijkskweekschool: 11, 120, 138
 RKSP: 413
 Rode Davidsster: 391
 Rode Halve Maan: 391
 Rode Kruis:
 -collectes (acties tegen): 343, 351-3, 356
 -commissarissen: 156, 158, 185, 187-8, 201, 249-50, 255, 284, 295, 401, 411, 436, 187
 -helpsters/helpers: 203, 286-7, 292-3, 349, 406, 409, 413, 415-7, 468, 470
 -hond: 178, 178
 -kringen: 187, 234, 241, 248-9, 253, 293-5, 187
 -proces: 353-5
 -teken: 72, 156, 166, 211, 301, 353-5, 377, 391, 403-4, 423, 434-5, 443, 468, 471, 480, 491, 492
 -Vredebond Tietjerksteradeel: 321
 -ziekenhuis Beverwijk: 182
 -ziekenhuis Den Haag: 182, 424
 Rode Leeuw: 391
 Russisch-Turkse oorlog (1878): 167

 SA: 421, 422
Samaritaan, red. van: 420, 424
 schendingen Geneefse conventie: 163, 165-6, 319, 357-9, 418
 scherpschutterswedstrijden: 127, 146
 Sociaal-Democratische Arbeiderspartij: 325, 367
 seksuele gelijkheid: 68
 Servisch-Bulgaarse oorlog (1885): 162
shell-shock: 351
Sicherheitsdienst: 468-9, 472
Sicherheitspolizei: 428, 469
 simulanten/aggravanten/malingers: 219-22, 293
si vis pacem: 21, 94, 303, 315, 318, 336, 348
 slavernij: 26, 38, 83
 Sleeswijk-Holsteinse oorlog (1864): 60, 72, 75, 129, 163, 226
 sociaal darwinisme: 20
 sociale geneeskunde: 117
 Sociale Werkgroep: 478
 socialisme/sociaal-democratie: 20, 26, 41, 60, 86, 89, 93, 97, 160, 194, 197, 281, 325, 357, 314
Société Genevoise d'Utilité Publique: 39, 43, 76
Solferino, Un souvenir de: 38-9, 46-7, 60, 76, 79, 81, 108, 115, 123
 Spaanse burgeroorlog (1936-39): 357, 359, 411, 74
 spoorwegstaking: 446
 SS: 28, 394, 421-2, 427, 458-59, 463, 470, 472
 staat(splacht): 196
 Staatsmobilisatieraad: 404
 staatssubsidie: 176, 193, 236, 242, 247-8, 250, 253, 294-5, 331, 344, 368, 405-6, 294
 Stalag 371, pakket aan: 474-5
 Statistisch Congres Berlijn (1863): 45, 47, 109, 111, 111
 statistische wetenschap: 27, 45
 statuten NRK:
 - algemeen: 120
 - 1867: 121-2, 127, 151, 153-5, 151
 - 1896: 157, 159
 - 1909: 191
 - 1919: 251
 - 1925: 285
 - 1934: 275, 292
 - 1939: 292
 sterilisatieprogramma: 419
 Stichting Nederlandsche Zeereddingsdienst: 446-49, 459, 495
 Stichting Volk en Verdediging: 280
 Stichting Vrede en Vrijheid: 280
 stoomschip *Berlin*, ramp met het (1907): 257
 Strijdplan tegen Oorlog en Oorlogsvorbereiding (Plan-De Ligt): 343, 360
 Studenten Vredesactie: 350

 tentoonstelling Den Haag (1869): 101, 117, 138, 141
Tijdschrift voor ziekenverpleging, red. van: 239
 totalitarisme: 385, 389, 393
 transport/mobiele colonnes: 135, 151-3, 173-9, 188, 193, 198, 201, 207-9, 234, 243, 250-1, 284-92, 311, 349, 406, 412-3, 415, 432, 490, 97, 135, 177, 250, 379, 415
 triage: 31, 173
 tuberculose-bestrijding: 204, 281, 286, 356
 tweede kamer: 218, 254-6, 413

 uitwisseling krijgsgevangenen (1917-18): 211, 255-6
Unione Lombarda: 89
 universaliteit Rode Kruis: 272, 385, 388

 veenbrand (1917): 211
 Verbond van Nederlandsche Journalisten: 475
 Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap: 132, 139, 162, 171-2, 226, 230
 Vereniging tot Verspreiding van Kennis Aangaande 's Lands Verdediging: 67
 Vereniging van Artsen-Automobilisten: 377-8, 381
 Vereniging van Katholieke Ziekenhuizen: 409
 Vereniging Volksweerbaarheid: 197
 Vereniging voor Volkenbond en Vrede: 282, 323-4, 317
 Verenigde Naties: 481
 verpleegkunde/kundigen: 18, 35, 50-1, 66-9, 202, 227-8, 238-9, 276, 290, 292-3, 300-4, 328-39,

346, 348, 379, 409, 415-7, 449, 455, 457, 463, 468,
 476, 486-7, 56, 68, 145, 329, 346, 352, 464
 verpleegplicht voor vrouwen: 66, 193-9, 225,
 234, 288, 301-4, 312, 329-30, 366, 409, 490, 492
 verpleegstersopleiding: 26, 66, 135-8, 149, 177,
 197, 281, 197
 verzet: 427, 434, 441, 457, 465, 472, 477, 483-4,
 486, 495
 vesting-Holland: 22
 vissersramp te Zeeland (1924): 297
 vluchtelingen WOI: 211-5, 491, 212
 (voedsel)pakketten-verstrekking: 383, 442-5,
 452-4, 462, 466, 469, 471, 474-5, 480, 482-5, 494,
 485
 Voedselvoorziening in Oorlogstijd: 442
 Volkenbond: 22, 272, 282-3, 296, 298, 325, 340,
 365-6, 368, 370, 396, 272
 volkenrechtsvergadering Genève (1931): 274-5
 Volksdienst: 480
 volksgezondheid: 281, 335, 405
 volksleger: 193-5, 198-9
*Voorschrift betreffende de geneeskundige dienst in
 oorlog* (1897): 228
 vooruitgang in de geneeskunde: 26, 30, 136
 voorzitter NRK: 437
 vrede van Versailles: 273
 Vredesbond:
 - algemeen: 315, 320-2
 - Den Haag: 318
 - Harlingen: 317
 - Tietjerksteradeel: 321
 vredesappels RK interbellum: 273-6, 371
 Vredespaleis Den Haag: 83, 323
Vredesstrijd, red. van: 356, 374
 vredestijdfonds: 236
 Vrije Liberalen: 324
 Vrijheidsbond: 289, 323-4
 Vrijwillige Burgerwacht: 412
 Vrijwilligers Legioen Nederland: 455, 457-59,
 462-3, 465
 Vrijzinnig Democratische Bond: 323, 325
 vrouwencomités (algemeen): 94, 227, 184

Wannsee-conferentie: 398
 wapenindustrie: 375, 378, 395
 watersnood:
 - 1906: 257
 - 1916: 211, 259, 263-6
 - 1925-26: 280, 295-7
Wehrmacht: 23, 129, 419, 426, 433, 469
 wereldoorlog I (1914-18): 10, 15-16, 22, 24,
 29-31, 35, 68, 94, 105-6, 169, 180, 186, 194, 199,
 201-69, 271-274, 277-8, 287, 310, 323, 328, 330,
 332, 341-2, 346, 349, 390, 399, 419, 490-2, 53, 59,
 62, 69, 203, 347
 wereldoorlog II (1939-45): 10, 34-5, 52, 106-7,

Wereldtentoonstelling Genève (1876): 61
 Wereldtentoonstelling te Wenen (1873): 143
 Wereldvredecongres (1891): 89
 werk in tijd van vrede-werk in tijd van oorlog:
 35, 94, 102, 104, 111-2, 121, 126-8, 132, 135-8,
 146-60, 178, 181-93, 196, 227-8, 235-8, 241-2,
 251-2, 254-5, 257-8, 260-3, 265, 267, 271-3, 281-6,
 291, 297-8, 331, 344, 355-6, 364-5, 381, 435-6,
 490-2, 111, 141, 184, 282, 331
 wet besmettelijke ziekten (1872): 204
 wet burgerlijke dienstplicht: 410
 wet gewetensbezwaarden (1923): 199, 291, 199
 wet staat van oorlog en beleg: 412
 Wilhelmina-gasthuis Amsterdam: 239, 335-6,
 486-7
Winterhilfswerk des Deutschen Volkes: 478
 Winterhulp Nederland: 443, 477-79
 Witte Kruis: 95, 136, 192, 204-5, 237, 281, 145
*Women's International League for Peace and Free-
 dom*: 280

 Zeesleepdienst: 448
 Zeven Provinciën, munterij op de: 304
 ziekenhuiswezen: 26
 ziekenhuizen/(veld)hospitalen (m.n. militaire):
 18-9, 29-30, 47, 65, 68-9, 132, 137, 156, 158, 208,
 215, 219, 221-3, 225, 230, 243, 283, 292-3, 313,
 344, 346-8, 362, 400-5, 415, 426, 429, 434, 470,
 477, 56, 294, 352, 415
 zigeuners: 390
 zionisme: 391
 Zoeloes, strijd tegen de: 342
 Zonnestraal, De: 281, 286
 zwaargewonden eerst? (medische en militaire
 noodzaak): 125, 246, 305-8, 332, 338, 349-50,
 362, 366, 369, 374, 489, 492, 305
Zyklon B: 423, 423

Stellingen

1. Het rode kruis - of een der andere goedgekeurde tekens - op een wit veld is het officiële teken van de militair geneeskundige dienst. (CvG 1949, art. 38) De particuliere, vrijwillige hulpverenigingen, bekend onder de naam: het Rode Kruis, mogen alleen van dat teken gebruik maken indien zij door de staat officieel zijn gemachtigd die dienst te hulp te komen. Indien echter ook in oorlogstijd door de nationale verenigingen wordt vastgehouden aan het louter humanitaire gehalte van de hulp verleend door het Rode Kruis, is het noodzakelijk dat MGD en Rode Kruis van verscheidene tekens gebruik gaan maken. Omdat het rode kruis op een wit veld voor het grote publiek vastgeklonken zit aan de vrijwillige hulp, is verandering van de Geneefse conventie onontkoombaar.
2. Indien duidelijk wordt dat humanitaire hulpgoederen meer de magen van de strijders, dan van de noodlijdende burgerbevolking spekken, dient die hulp te worden stopgezet.
3. In het buitenland geholpen, gewonde soldaten, zullen gedurende de duur van de oorlog niet meer naar hun land terug mogen keren.
4. De nationale Rode Kruis-vereniging, zowel als de neutrale ambulances van andere nationale verenigingen, dienen zich van het oplappen van soldaten, waarna deze weer aan de strijd kunnen gaan deelnemen, verre te houden. Dit moet de taak zijn van de nationale MGD en van de nationale MGD alleen. Het Rode Kruispersoneel zou zich in het oorlogsgebied zelf dienen te beperken tot hulp aan burgers en zwaargewonde militairen.
5. De Verenigde Naties hebben een taak bij het voorkomen van conflicten en het na het tekenen van de vrede weer opbouwen van een door oorlog verwoest land. Militair ingrijpen door een leger van de VN tijdens een conflict zelf - peace-enforcing oftewel: oorlog - is, met name bij een conflict binnen de grenzen van een (voormalig) land, zinloos.
6. Bij een proefschrift op een historisch deelgebied moet tenminste een der promotoren een historicus zijn.
7. In de universitaire wereld is de aandacht voor en het belang dat gesteld wordt in onderzoek op het terrein van oorlog en vrede, omgekeerd evenredig aan het aantal op aarde uitgevochten conflicten.
8. Dat bewapening en ontwapening items waren geworden waarover door de gehele bevolking werd meegediscussieerd, is jarenlang als het succes van de brede vredesbeweging van het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig gezien. Ook dit succes heeft de tand des tijds niet doorstaan.
9. Wie een vaste baan ambieert aan een Nederlandse universiteit, doet er verstandig aan bij de verhuisdienst te solliciteren.
10. Ofschoon het voor dit proefschrift benodigde, fikse aantal reiskilometers geheel per trein en fiets is afgelegd, rechtvaardigt de omvang toch een milieu-effect rapportage.
11. Norbert Elias heeft nooit een voetbalwedstrijd bezocht.